

Algemeen handwoordenboek van kunsten, wetenschappen, nijverheid, landbouw, handel enz. : Nederlandsche encyclopedie

<https://hdl.handle.net/1874/236301>

PLU
k 82

ALGEMEEN
HANDWOORDENBOEK

VAN

KUNSTEN, WETENSCHAPPEN,
NIJVERHEID, LANDBOUW, HANDEL ENZ.

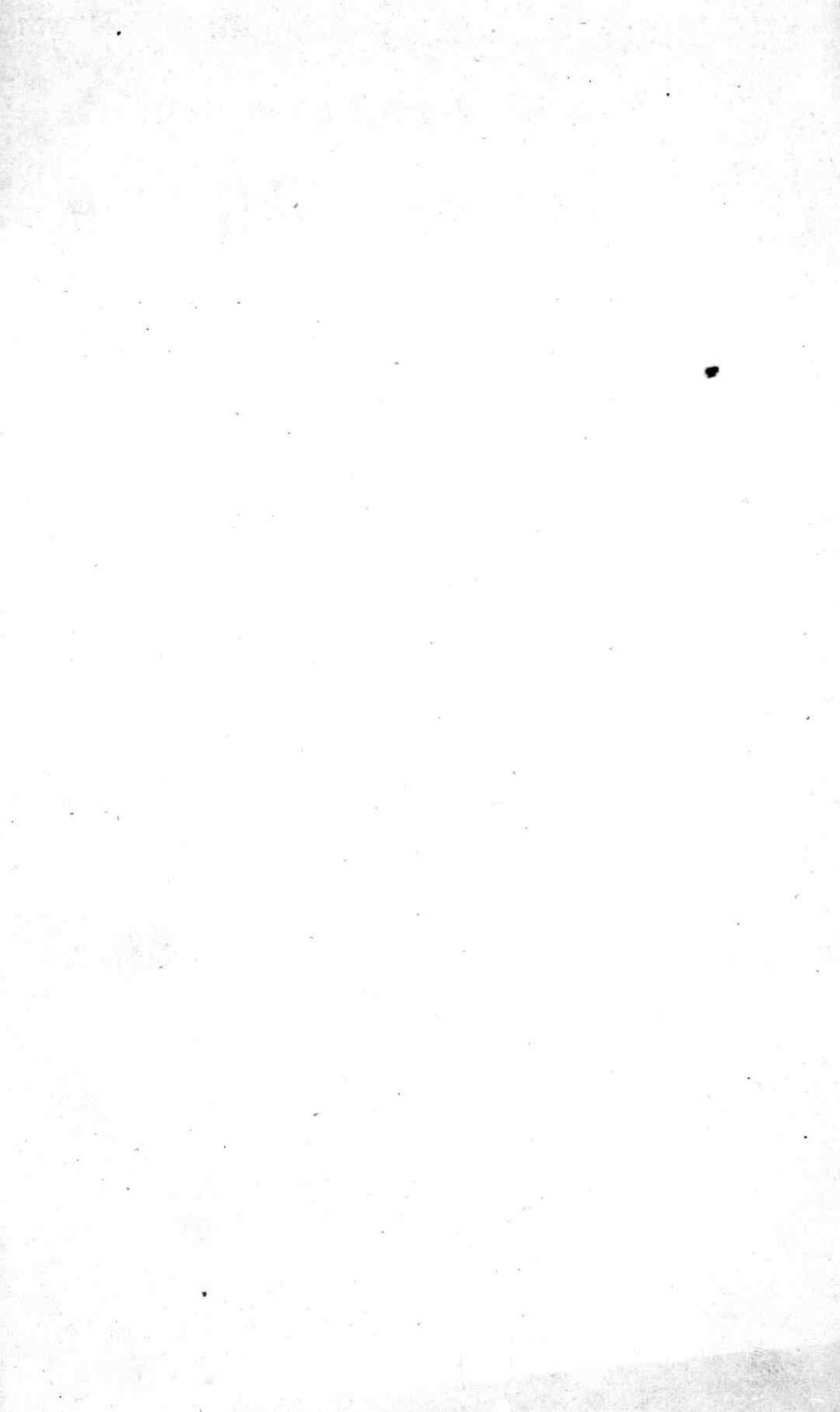
NEDERLANDSCHE ENCYCLOPEDIË.

Nieuwe Uitgave.

VIJFTIENDE DEEL.

ZUTPHEN,
P. PLANTENGA BZK.
1874.

mm 13266

RECEIVED
JAN 10 1900
U. S. DEPARTMENT OF AGRICULTURE
WASHINGTON, D. C.

PLW 110

ALGEMEEN HANDWOORDENBOEK

VAN

KUNSTEN, WETENSCHAPPEN,
NIJVERHEID, LANDBOUW, HANDEL ENZ.

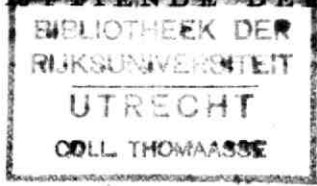
NEDERLANDSCHE ENCYCLOPEDIAE.

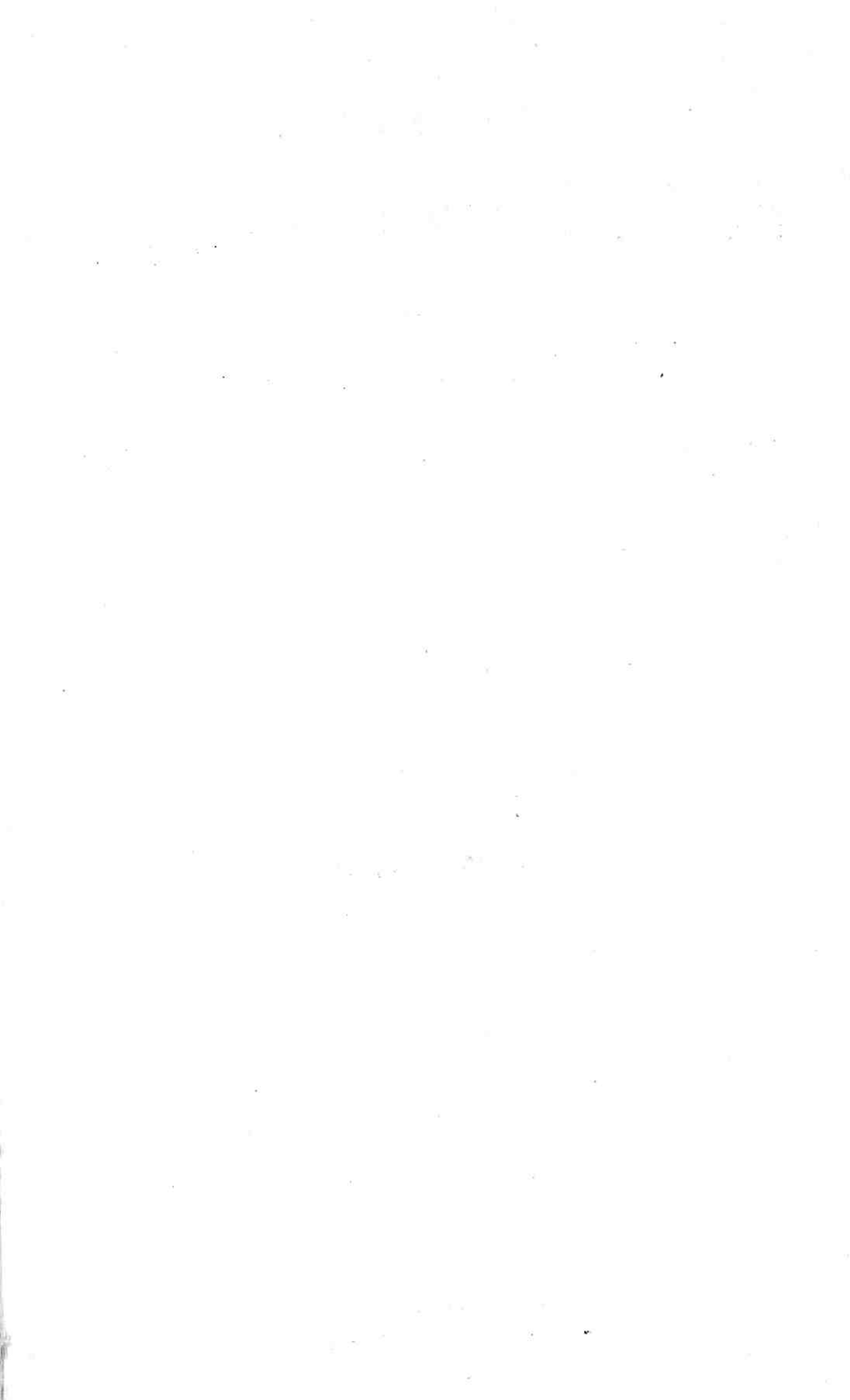
Nieuwe Uitgave.

~~VIJFTIENDE DEEL.~~

ZUTPHEN,
P. PLANTENGA Bzn.
1874.

ALGEMEENE NEDERLANDSCHE ENCYCLOPEDIË.

U.

Unger (Joh. Georg), beroemd houtsnijder, in 1715 te Goes bij Pirna geb., was in zijne jeugd op eene boekdrukkerij werkzaam en legde zich later op de houtsnijkunst toe, waarin hij het tot eene groote hoogte bragt. In 1740 begaf hij zich naar Berlijn en vervaardigde aldaar o. a. vijf groote landschappen, die zeer geroemd werden en nog aanwezig zijn. Hij overleed in 1788. — Zijn zoon Joh. Friedr. U., in 1750 te Berlijn geb., drukte de voetstappen zijns vaders, was boekhandelaar, boekdrukker, vorm- en stempelsnijder, werd in 1800 professor in de houtsnijkunst aan de akademie der beeldende kunsten te Berlijn en maakte zich zeer verdienstelijk in zijn vak. Hij stierf in 1804. — Zijne echtgenoot, Frederike Helene U., in 1751 te Berlijn geb., was eene zeer talentvolle vrouw, die na den dood van haren echtgenoot diens zaken voortzette. Zij had met vele wederwaardigheden te kampen en overleed te Berlijn in 1813. Hare talrijke, meest anonym uitgegeven werken hebben door hunne voortreffelijke schildering der zeden ook nu nog eene groote waarde. Algemeenen bijval vond haar roman *Sulchen Grünthal* (3e druk, 2 dln. 1798).

Unghvár, een comitaat in het N. O. van Hongarije, district Kaschau, heeft eene oppervlakte van 55,18 □ m., telt 98,600 inw., is grootendeels bergachtig en wordt besproeid door de Ungh en eenige zijrivieren van den Theiss. De hoofdplaats U., aan de Ungh, is de zetel van den Gr. bisschop van Munkács, heeft eene 50 vademen lange brug, een bisschoppelijk paleis, seminarium, minerale bronnen, wijnbergen, groeven van porseleinaarde en telt 8500 inw. Belangrijk zijn nog Szobranz met zwavelbronnen en Felső-Nemete met ijzersmelterijen.

Unie van Utrecht is de naam van het merkwaardig verbond in Januarij 1579 te Utrecht gesloten tusschen Holland, Zeeland en Utrecht, en tot hetwelk later ook Groningen, Gelderland, Friesland en Overijssel toetraden. Het is de grondslag van de republiek der Vereenigde Nederlanden, die tot in 1795 bestaan heeft. De oprichters van dit verbond, dat vooral door de ijverige bemoeijingen van Jan van Nassau tot stand kwam, bedoelden volstrekt niet een afval van Spanje, maar enkel eene getrouwe en eerlijke uitvoering der Pacificatie van Gent (z. a.) en de verwijdering van vreemd krijgsvolk. De acte der vereeniging maakte zelfs volstrekt geene toespeling op zulk een gewigtigen stap; integendeel de uitvoerige aanhef van dit staatsstuk bevestigde opzettelijk de wettigheid der Pacificatie en deze erkende den pligt der gehoorzaamheid aan den koning. Ongetwijfeld hielden velen de breuk met Spanje, welke twee jaar later volgde, als eene toekomstige mogelijkheid, doch niemand voorzag deze met zekerheid. Bij die U. werd bepaald, dat de leden van het verbond ten eeuwigen dage zoo naauw zouden vereenigd zijn alsof zij slechts een geheel uitmaakten, met behoud echter van ieders bijzondere privilegiën, vrijheden, wetten en gewoonten, die zij elkander wederkeerig waarborgden. Verschillen hierover zouden door den gewonen regter, scheidsregters of bij minnelijke schikking worden beslecht. Oorlog of vrede mogt niet gemaakt, belastingen niet opgelegd worden dan met gemeen overleg, terwijl bij gemis van eenparigheid hieromtrent de stadhouders in het hoogste ressort zouden beslissen. Voorts waren zij verplicht elkander met lijf en goed te helpen en te beschermen, en werd aan ieder vrijheid van

godsdienst gelaten, terwijl andere provinciën, desverkiezende, mede tot het verbond konden toetreden. Dit is de hoofdinhoud van het stuk, welks geheel is te vinden in Bor, 18^e deel, bladz. 26—30, en eenigszins verkort in Wagenaar, deel 7, bladz. 251—262.

Uniform. Zie *Montering*.

Unigenitus Dei filius (Lat.), d. i. Eengeboren zoon Gods, zijn de eerste woorden van twee pauselijke bullen: 1) van de bul van Clemens VI, 27 Januarij 1343, waarbij het jubeljaar van 100 op 50 jaar, en het dogma van de overtollige goede werken werd vastgesteld; 2) van de bul van Clemens XI, Sept. 1713 tegen de Jansenisten en voornamelijk tegen Paschasius Quesnel uitgevaardigd, waarbij 101 stellingen uit diens *Reflexions morales* als kettersch en godslasterlijk werden veroordeeld. Hierover ontstond een lange en hevige twist (zie *Jansenisten*), welke door eene breve van Benedictus XIV ten genoegen van beide partijen werd bijgelegd.

Unisono noemt men in de muziek de gelijkheid van twee toonen aan elkander, dat wil in den striksten zin zeggen, dat beide toonen dezelfde hoogte of diepte hebben of dat beiden in denzelfden tijd een gelijk aantal trillingen maken.

Unitariërs noemen zich de leden eener Christelijke secte, die aanvankelijk door de Protestanten Antitrinitariërs (z. a.) geheeten werden.

Universaliën (*entia universalia*, algemeene dingen) noemde men in de scholastieke wijsbegeerte de geslachtsbegrippen (*notiones generales*), namelijk de begrippen van de geslachten en soorten der dingen, z. a. Mensch, Dier, Boom, Huis.

Universalismus noemt men de algemeenheid der goddelijke genade, in tegenoverstelling van het Joodsche particularismus.

Universiteiten of Hoogeschoolen noemt men die openbare inrigtingen voor onderwijs, waar alle wetenschappen in haren geheelen omvang systematisch onderwezen en de academische graden verleend worden. Daardoor zijn zij onderscheiden van academiën (zie *Instell. voor wetenschap en kunst*) en van scholen, waar in slechts enkele vakken onderrigt wordt gegeven (zoos als polytechnische-, landbouw-, industrie-scholen), alsmede van hogere burgerscholen, gymnasiën en lyceums (z. a.). De Latijnsche naam universitas, in het begin der 13^e eeuw in gebruik gekomen, beteekende oorspronkelijk eene vereeniging van leeraren, die zich tot taak stelden verbrokkeling van onderwijs te voorkomen en door samenwerking naar eenheid er van streefden. U. bestonden reeds in de oudste tijden. De priesterscholen der Egyptenaren en Indiërs en de profetenscholen der Joden waren inrigtingen voor hooger onderwijs; de scholen der Grieken te Athene en Alexandrië, en het Athenaeum (z. a.) te Rome hebben eene groote beroemdheid verkregen. Vespasianus bezoldigde het eerst de leeraren in de welsprekendheid; Antoninus Pius stichtte de keizerscholen, Hadrianus het bovengenoemde athenaeum. Met den val van het Rom. rijk gingen deze inrigtingen teniet, totdat zij, hoewel onder eene andere gedaante, door den invloed van het Christendom weder opgericht werden. Als U. der middeleeuwen mogen de klooster-, dom- of stiftscholen (z. a.) gelden, die door Karel den Grooten, onder medewerking van velen, voornamelijk van Alcuinus (z. a.), gesticht werden, aan kloosters en kerken verbonden waren en voor de vorming van toekomstige geestelijken dienden; ook jongelingen voor een anderen stand bestemd konden er hunne opleiding ontvangen. In lateren tijd traden er op verschillende plaatsen leeraren op, die in nieuwe wetenschappen onderrigt gaven en velen, door den roep der nieuwigheid verleid, tot zich trokken. Aldus ontstonden nieuwe scholen, welke van staat en kerk in zoover onafhankelijk waren, dat zij daarvan geene geldelijke ondersteuning ontvingen, maar zich enkel een toezigt op orde en tucht moesten laten welgevalen. Twee dezer scholen hebben een zekere beroemdheid verkregen en kunnen als het begin onzer tegenwoordige U. worden aangemerkt. De eene dagteekent van de 12^e eeuw en werd opgericht te Parijs, waar destijds vele uitstekende leeraren voordragten hielden over wijsbegeerte, rhetorica en godgeleerdheid. De andere werd omstreeks denzelfden tijd te Bologna gevestigd; zij muntte uit door haar voortreffelijk onderwijs in het Rom. regt. Het snel toenemend aantal leerlingen maakte een aantal verordeningen en bepalingen noodzakelijk, welke voor beiden een zeer verschillend karakter hadden, want terwijl te P. de verkiezing van een bestuurder (rector) en andere waardigheidsbekleeders door de professoren geschiedde, werd dit te B. door de studenten gedaan. De instelling van graden vond het eerst te Parijs plaats (zie *Baccalaureus* en *Licentiaat*). De inrigting dezer twee U. lag ten grondslag aan alle anderen, welke naderhand werden opgericht; alleen plaatselijke

belangen en omstandigheden bragten daarin wijzigingen. Over het algemeen zijn het rijksinstellingen, welke bestuurd worden door curatoren, die o. a. bij vacaturen de nominatie van professoren opmaken, waaruit het Hoofd van den staat eene keuze doet. Het onderwijs wordt gegeven door gewone professoren, die gewoonlijk den academischen senaat uitmaken, welks voorzitter (rector magnificus) na verloop van een jaar door een ander vervangen wordt; door buitengewone professoren, en op vele plaatsen door privaatsdocenten. De leerlingen (studenten) worden na voldoende examens toegelaten, zijn verplicht gedurende korter of langer tijd regelmatig sommige lessen bij te wonen, volgen meestal eene vrijere leefwijze dan andere burgers en behalen een graad, wanneer zij, na verdediging van een proefschrift of van stellingen, blijken geven de noodige kundigheden te bezitten. In vroegere tijden was voor de vestiging eener U. de pauselijke toestemming noodig. Keizer Frederik II was de eerste wereldlijke vorst, die in 1224 de oprichting eener U. te Napels goedkeurde. Groote veranderingen hebben de U. in den loop der tijden ondergaan. De voornaamste werd veroorzaakt door de uitvinding der boekdrukkunst, toen, door het gemakkelijk verkrijgen van leerboeken, het dicteren en meestal woordelijk naschrijven van het voorgedragene onnoodig en de studie zooveel ligter werd, en door de Hervorming, die eene groote leervrijheid deed ontstaan. Onderscheiden van andere U. zijn de Engelsche te Oxford en te Cambridge, waar o. a. de studenten in één gebouw zamenwonen en allen eene bijzondere kleederdragt hebben. Vgl. *A history of the university of Oxford, its colleges, halls and public buildings* (2 dln., Lond. 1814) en *A history of the university of Cambridge* (2 dln., Lond. 1815). In de laatste tijden zijn hier en daar belangrijke hervormingen ingevoerd; sedert lang wordt er in ons land eene te gemoet gezien. Over U. en hooger onderwijs zie men het voortreffelijk geschrift van John Stuart Mill, *An inaugural Address delivered to the University of St. Andrews, febr. 1st, 1867*. De U. in ons land zijn gesticht: Leiden 1575, Groningen 1614, Utrecht 1636, terwijl die te Franeker 1585—1816 en die te Harderwijk 1600—1816 heeft bestaan.

Universum. Zie *Heelal*.

Unna, eene rivier in Bosnië, ontspringt in de Herzegowina uit het Chemernitzagebergte, loopt langs Ostrowitza, Bihatsch en Ostrowatz en valt bij Jaszenovatz in de Save. In haar loop van ongeveer 30 m. neemt zij de Unnatz en de Sanna op en is door vele ondiepten alleen voor kleine schepen bevaarbaar.

Unna, eene stad in Westphalen, 3 m. ten Z. Z. W. van Hamm gelegen, is tamelijk regelmatig gebouwd, heeft 6428 inw. en verschillende fabrieken. Zij behoorde vroeger tot de Hanzesteden en speelde in de geschiedenis der veemgerigten een groote rol. In Januarij 1673 werd zij door de Franschen onder Turenne gebombardeerd. Slechts $\frac{1}{4}$ m. van haar verwijderd liggen de groote zoutwerken Königsborn, die jaarlijks 120,000 ctr. zout opleveren.

Unster is eene balans met ongelijke armen. Aan den kortsten arm hangt men den last; aan den langsten, die in gelijke deelen is verdeeld, een gewigt, dat langs dien arm kan verschoven worden. Uit den afstand van het gewigt van het ophangpunt kan men de zwaarte van den last beoordeelen, volgens de wet, dat bij een hefboom de gewigten in omgekeerde reden moeten staan met de lengte der armen indien er evenwigt zal zijn. De briefweger berust op hetzelfde principe als de U.; alleen de vorm is eenigszins gewijzigd.

Unstrut, eene rivier in de Pruisische provincie Saksen, ontspringt bij Kafferhausen nabij Dingelstädt, loopt in zeer vele kronkelingen door een breed en vlak dal, is 24 m. lang, terwijl hare grootste breedte 120 v. bedraagt, en wordt van Artern tot aan hare uitwatering veel smaller en door steile rotsen begrensd. Zij is door 12 sluizen voor kleine schepen bevaarbaar gemaakt, neemt regts de Gera, links de Wipper, bij Artern de Helme op en valt beneden Naumburg in de Saale.

Unterberger (Ignatius), schilder en graveur, geb. te Cavalese in 1736, overl. te Weenen in 1797, volgde zoo getrouwd Correggio, dat zelfs kunstkenneren er door in dwaling geraakten. Zijn voornaamste schilderij is eene Hebe in de galerij van Esterhazy.

Unterholzner (Karl. Aug. Dominicus), een Duitsch regtsgeleerde, geb. te Freising in 1787, was eerst docent te Landshut, later te Marburg en Breslau. Hij deed zich door een aantal belangrijke geschriften als een kundig jurist kennen en overleed te Breslau in 1838.

Untersberg, een berg tot de Salzburger Alpen behorende, bestaat grootendeels uit marmerskalk, ligt $1\frac{1}{2}$ m. van Salzburg, is beroemd door zijn vergezigt op de vlakten

van Beijeren, door zijne marmergrot en zijne in 1845 ontdekte ijsgrot. Hij levert voortreffelijk marmmer, dat aan de groeve geslepen wordt. Het volk verhaalt van dezen berg vele sprookjes.

Unterwalden, een der Zwitsersche bergkantons, heeft eene oppervlakte van bijna 14 □ m., telt 25,138 inw. die bijna allen de Roomsche godsdienst belijden en onder het bisdom Chur behooren. Het wordt door het Kernwald verdeeld in Obwalden, 8,73 □ m. met 13,799 inw., en Nidwalden, 5,26 □ m. met 11,339 inw., welke beiden eene democratische staatsregeling hebben. Het is een vruchtbaar land, met uitmuntende weilanden; granen worden er niet gewonnen; ooft en groenten zijn er in overvloed. Het voornaamste middel van bestaan is veeteelt en kaasbereiding; ook in hout wordt een belangrijke handel gedreven. Industrie is er weinig of niet. Meldenswaard zijn in Obwalden: Sarnen; het romaneske Melchthal, het vaderland van Arnold van Melchthal en van Nikolaus von der Flüe; het Lungernmeer; de abdij Engelberg aan den voet van den Titlis, en de Pilatusberg op de grenzen van Luzern. Stanz, beroemd door zijn raadhuys, is de hoofdplaats van Nidwalden.

Unzelmann (Friedr. Ludw.), een uitmuntend houtsnijder, geb. omstreeks 1798, werd in 1843 lid der academie te Berlijn, verkreeg in 1845 den titel van koninklijk professor en stierf te Weenen in 1854. U. volgde de manier van zijn leermeester Gubitz. Zijne houtsneden munten door zachtheid van teekening en zorgvuldige behandeling uit. Hij vervaardigde portretten, genrestukken, bouwkundige teekeningen, arabesken, landschappen, titelbladen enz.

Unzelmann (Karl Wilh. Ferd.), een uitmuntend komiek, in 1753 te Brunswijk geb., verbond zich bij verschillende troepen te Hamburg, Gotha, Leipzig, Dresden en Berlijn, waar hij in 1814 régisseur werd bij den schouwburg en in 1832 overleed. — Karl U., zoon van den vorigen, geb. te Berlijn in 1790, overtrof zijn vader in gevatheid en veelzijdige ontwikkeling, wist voortreffelijk te improviseren en op tijdsomstandigheden en plaatselijke voorvallen toespelingen te maken. Door eigen schuld tot den bedelstaf gebracht, verdrong hij zich in 1832 bij Berlijn. — Bertha U., nicht van den vorigen, geb. te Berlijn in 1825, debuteerde in 1842 met het beste gevolg te Stettin, werd in 1847 bij den koninklijken schouwburg te Berlijn aangesteld, waar zij met Joseph Wagner huwde en verkreeg met haar echtgenoot in 1849 eene plaats bij het Burgtheater te Weenen. In de opvatting en voorstelling van zachte karakters munt zij bijzonder uit.

Unzer (Joh. Aug.), een uitstekend geneesheer en wijsgeer, werd in 1727 te Halle geb., woonde sedert 1750 te Hamburg en Altona, totdat hij te Rinteln als professor werd beroepen, waar hij in 1799 overleed. Bekend is zijn geneeskundig-diaetetisch weekblad *Der Artz* (6 dln., Hamb. 1759 en v.v.). — Zijne vrouw Johanna Charlotte, geb. Ziegler, in 1724 te Halle geb., overleden te Altona in 1782, schreef verschillende gedichten, werd door de universiteit te Helmstedt bekroond en was lid van eenige geleerde genootschappen. Hare gedichten zijn, d'après leur date, niet onverdienstelijk. — Van beiden te onderscheiden is Joh. Christoph U., geb. te Wernigerode in 1747, die in 1775 professor aan het gymnasium te Altona werd en in 1809 te Göttingen overleed. Zijne gelegenheidsgedichten, in zijne nagelaten werken uitgegeven, onderscheiden zich door zuiverheid van taal.

Upas. De naam Upas wordt aan plantengiften gegeven, die op Java, Borneo, Celebes, Nieuw-Guinea enz. voorkomen. Vooral berucht is het gift afkomstig van den U.-boom, *Antiaris toxicaria*, een 30 el hoogen boom uit de familie der Moerbeachtige planten, die op Java groeit. Het melksap van dezen boom wordt met eenige bijmengsels van peper en andere stoffen tot het vergiftigen van pijlen gebezigd. Het melksap van de *Strychnos Tieule*, eene klimplant, werkt nog heviger. De eigenschappen van dezen U.-boom hebben aanleiding tot zeer overdreven verhalen gegeven van doodelijke werkingen in het dal waar hij groeit.

Upland, eene landstreek, vroeger eene provincie van Zweden, heeft eene oppervlakte van ongeveer 235 □ m., een vruchtbaren bodem en levert granen, peulvruchten, hop, vee, visch en veel ijzer op. Het is weinig boschrijk, wordt doorsneden door verschillende rivieren, waarvan de Dalelf met hare prachtige watervallen de voornaamste is. De kusten worden door de zoogenaamde scheeren tegen het woeden der zee en de aanvallen van vijanden beschermd. Bijna overal vindt men overblijfsels uit vroegere tijden, zooals grafheuvels, runische halve zuilen enz.

Upsala, hoofdstad van het Upsala-län in Upland, 10 m. ten N. N. W. van Stockholm in eene vruchtbare vlakte aan de Fyrisa gelegen, telt 8975 inw., is de verblijfplaats des aartsbisschops en van den gouverneur, heeft eene kathedraalschool, een lyceum, eene reaal- en verschillende volksscholen, alsmede een onderwijzers-seminarium. De universiteit, in 1476 door Sten Sture gesticht, bezit eene bibliotheek met meer dan 100,000 deelen en 6000 handschriften, waaronder de beroemde Codex van Ulfilas; voorts eene verzameling van 16,000 munten, een kostbaar mineralen-kabinet, eene nieuwe sterrewacht en een botanischen tuin met museum en het in 1827 opgerigte standbeeld van Linnaeus. De prachtige domkerk, van 1258—1435 gebouwd, 180 el lang, 76 el breed en 57 el hoog, is geheel met koper gedekt en bevat vele praalgraven, o. a. die van Gustaaf Wasa, Johan III en Linnaeus, benevens eene menigte historische merkwaardigheden. In de laatste jaren is U. veel verfraaid. Sedert onheugelijke tijden wordt er in Februarij eene belangrijke markt gehouden, waarop groote hoeveelheden boter, gevogelte, rendierveesch, lijnzaad en linnen worden aangevoerd. Eene halve m. ten N. van U. ligt het dorp Gamla- of Oud-U., eens de hoofdzetel der vereering van Odin, en de verblijfplaats van den opperpriester. Eene m. van U. bevinden zich de beroemde Mora-steenen, waar in de middeleeuwen de Zweedsche koningen werden gekroond. Drie m. ten Z. van U. ligt het dorp Sigtuna, eens de zetel van Odin en het uitgangspunt zijner leer.

Upstalboom. Eene hoogte nabij Aurich in Oostfriesland, bij het dorp Rahe, had den naam van „boom” naar drie overoude eiken, welke er in vroeger eeuwen stonden, en was in de middeleeuwen de plaats waar zich de afgevaardigden der zeven Friesche Zee-landen vereenigden om wetten uit te vaardigen, maatregelen voor rust, vrijheid en veiligheid te nemen en regt te spreken.

Upupa. Zie *Hoppe*.

Ur was een oord in Chaldea, waar Abraham woonde toen hij met al het zijne naar Kanaän trok (Gen. XI vs. 31).

Uraemie. Wanneer de afscheiding van de pissetof (*ureum*) in de nieren, of de uitscheiding van de reeds afgescheidene urine door de piswegen geheel of grootendeels is onderdrukt, veroorzaakt de in het bloed teruggehoudene, of de daarin door resorbtie weder opgenomene pissetof, ten gevolge van hare ontleding in koolzure ammonia, eene zeer gevaarlijke bloedontaarding, welke men den naam van U., urineuse discrasie, uraemische intoxicatie, urodialysis van Schönlein, heeft gegeven. Deze discrasie kan ontstaan na de meeste infectie-ziekten of na het gebruik van middelen, die de nieren prikelen, zooals Spaansche vliegen enz. De verschijnselen van U. zijn, behalve die van het plaatselijk lijden van het *systema uropoieticum*, nagenoeg dezelfde als die welke bij typhus voorkomen, waarvan men deze ziekte alleen kan onderkennen door het aantoonen van koolzure ammonia in het bloed. Wanneer men niet in staat is de nier- of piswegziekten, die tot de U. aanleiding geven, te herkennen en te bestrijden, moet de behandeling geheel symptomatisch, en dus hoofdzakelijk tegen de koorts gerigt zijn.

Uruguay. Zie *Uruguay*.

Ural vroeger Jaik genoemd, eene rivier, die op 54° N. br. uit den Orenburgschen Ural ontspringt en na een loop van 190 m., op welken weg hij de grenzen tusschen Europa en Azië vormt, bij Gurjew in de Kaspische zee stroomt. Hij is bijna geheel voor de scheepvaart geschikt, die echter nog onbelangrijk is, en vormt door eene reeks van vestingen en Kozakkenstations de zoogenaamde Ural- of Orenburger linie. De U. is zeer vischrijk; steur en sterlet, waarvan o. a. kaviaar gemaakt wordt, vangt men er in overvloed. Aan den linker oever wonen de Kirgisen; in de steppen aan den regter oever de Uralische Kozakken, wier hoofdstad Uralsk 11,200 inw. telt.

Ural (d. i. gordel) of het Uralische gebergte, door de Russen Semlänni- of Kammenoi-Pojas (d. i. aard- of rotsgordel) genoemd, bij de Ouden onder den naam van Montes Hyperborei bekend, is het gebergte, dat de grensscheiding tusschen Europa en Azië uitmaakt en zich van de IJszee tot aan de Kaspische zee over eene lengte van 262 m. bij eene gemiddelde breedte van nauwelijks 15 m. uitstrekt. Het wordt gewoonlijk, in den noordelijken of woesten, den middelsten of ertsrijken en den zuidelijken of woudrijken, ethnographisch in den Wogulischen, Permischen en Baschkirschen Ural verdeeld. De hoogste bergtoppen zijn: de Kondjakowskoi-Kamen, 5388 v.; de Pawdinskoi-Kamen, 3326 v., en de Iremel, 4758 v. In den geheelen U. vindt men geene afgronden of andere karakteristieke eigenschappen van een hoog gebergte. De hellingen zijn aan beide zijden zacht glooiend. Volgens de onderzoekingen van Murchison be-

staat de U. uit kwartsachtige gesteenten, uit silurische en devonische lagen, uit meer of minder veranderde en kristallijn geworden overblijfselen der steenkolenformatie en uit bezinksels van lateren datum. Talrijk en ten deele grootsch zijn vooral op de westzijde en in het kalkachtige middengebergte de rotsen en holen. In mineralogisch opzigt vertoont de U. de merkwaardige tegenstelling tusschen eenvormigheid van bouw en ongeveend groote verscheidenheid van kristallijne gesteenten. Onder de edelgesteenten verdienen bijzondere vermelding de smaragden en de beroemde topazen uit de groeven van Mursinsk en het beryl uit de mijnen van Jekatarinenburg. In 1829 ontdekte men den eersten diamant in de goudwasscherij van den graaf Polier. Ook vindt men er prachtig malachiet, amethysten, tourmalijnen, jaspis en ander edelgesteente, sedert 1836 barnsteen. Van meer gewigt is de rijkdom van den U. aan metalen, die grootendeels tusschen 54° en 60° N. br. en wel voornamelijk aan zijne oostzijde liggen. In den Midden-U., tot het gouvernement Perm behoorende, werd in 1623 de eerste ijzerhut en in 1640 de eerste kopergroeve aangelegd. Goud werd het eerst in 1745 nabij Jekaterinenburg in kwartsaderen gevonden. Sedert dien tijd ontgon men verschillende goudmijnen, die echter allen weder verlaten werden, nadat men in 1774 bespeurde, dat sommige van de bergen afgespoelde zandgronden goudhoudend waren, waaruit men het metaal gemakkelijker en goedkooper kon afzonderen. Platina komt ook in den U. voor, doch slechts in geringe hoeveelheid. De gemiddelde jaarlijksche opbrengst van goud bedraagt 7—800 pud (11466—13104 kil.), vertegenwoordigende eene waarde van 10—12 millioen z. roebels; de waarde van het ijzer rekt men op 20, die van het koper op 6—8 millioen z. roebels. De meeste mijnen en groeven behooren aan de kroon; de andere rijkste bezitters zijn de familiën Demidow, Jakowlew, Stroganow en de firma Gubin. Het aantal mijnwerkers wordt begroot op 150,000. Zie verder over den U.: Humboldt, *Fragments de géologie et de climatologie asiatique* (Par. 1831, 2 dln.); Schtschurowsky, *Das Uralgebirge in physisch-geographischer, geognostischer und mineralogischer Beziehung* (Mosk. 1841); Rose, *Mineralogisch-geognostische Reise nach dem Ural u. s. w.* (Berl. 1837—1842, 2 dln.); Murchison, *Geology of Russia in Europe and the Ural Mountains* (Lond. 1853, 2 dln.), en Hofmann, *Der nördliche Ural u. das Küstengebirge Pae-Choi* (Petersb. 1853).

Urania, dochter van Jupiter (Zeus) en Mnemosyne, was eene der negen muzen en wel die der sterrekunde. Zij wordt gewoonlijk afgebeeld met een staf op een hemelkloot zijzende. — Eene andere U. is de dochter van Oceanus en Tethys.

Uranium is een metaal, dat in 1789 door Klaproth in Pechblende ontdekt, maar eerst in 1847 door Péligot in zuiveren toestand afgezonderd werd als een zwart poeder, dat, in de lucht verhit, met eene vlam verbrandt. Oxyde van U., dat geel gekleurd is, wordt bij het porselein- en glasschilderen gebruikt.

Uranolithen. Zie *Meleoorsteenen*.

Uranoscopus. Zie *Sterrekijker*.

Uranus, volgens de mythen der Grieken zoon van Erebus en Gea, haatte zijne kinderen zoo bitter, dat hij hen terstond na hunne gehoorde in den Tartarus opsloot. Hierover verbitterd, nam Kronos (Saturnus), een zijner zonen (Titans), eene bloedige wraak op hem.

Uranus, eene planeet, die door Herschel op den 13^{en} Maart 1781 ontdekt werd. Het sterrekundig teeken van U. is ♃. Zijn gemiddelde afstand van de zon bedraagt 395,600,000 geogr. mijlen, en zijn omloopstijd 84 jaren en 6 dagen. U. behoort tot de groote planeten; zijne middellijn bedraagt 7466 geogr. mijlen, maar zijne massa is slechts 17 maal grooter dan die der aarde. Herschel heeft later 6 manen van U. gezien; in 1851 zijn 2 nieuwe ontdekt, zoodat haar getal acht bedraagt.

Urbanisten of Urbanistinnen. Aldus heette eene afdeeling der nonnen van St. Clara in Frankrijk. Zij zijn sedert lang bij andere orden ingesmolten.

Urbaniteit, een woord van het Latijn afkomstig, beteekent die welgemanierdheid en wellevendheid, welke uit beschaving voortvloeit en zich in gebaren, houding en natuurlijke deftigheid openbaart. Bij de Romeinen was U. voornamelijk die fijnere beschaving, welke door het verkeeren in de hoogste kringen van Rome, de stad (*urbis*) bij uitnemendheid, verkregen werd en zich door eigenaardige geestigheid, zorgvuldige keuze van woorden en uitdrukking en gemis van provincialisme kenmerkte. U. staat tegenover rusticiteit, boerschheid.

Urbanus wordt door Paulus een medearbeider genoemd (Rom. XVI vs. 9) Men weet niets van hem, dan dat hij te Rome woonde.

Urbanus is de naam van acht pausen. U. I, 224—230, stierf onder Alexander Severus den marteldood. — U. II, 1088—99, geb. te Châtillon-sur-Marne, wist zich door het aanmoedigen der kruistogten een groot aanzien te verschaffen, en deed o. a. Hendrik IV en Philips I van Frankrijk in den ban. — U. III, 1186—87, had vele twisten met keizer Frederik I, tegen wien hij echter niets vermogt. — U. IV, 1261—64, was de zoon van een schoenmaker te Troyes en stelde het vieren van den H. Sacramentsdag in. — U. V, 1362—70, liet de Paulus-zuil oprigten en was de laatste paus, die te Avignon resideerde. — U. VI, 1378—89, gedroeg zich zoo vijandig jegens zijne kardinalen, dat deze hem in den ban deden en Clemens VII tot paus verkozen. Hij wist zich echter in zijn gezag te handhaven en liet in 1385 zes kardinalen, onder voorwendel van zamenzwering tegen hem, ter dood brengen. Hij stierf te Rome in 1389, waarschijnlijk door vergiftiging. — U. VII overleefde zijne verheffing in 1590 slechts dertien dagen. — U. VIII, 1623—44, in 1568 te Florence geb., was een geleerd man en bevorderaar van kunsten en wetenschappen, verleende aan de kardinalen den titel van Eminentie, verbeterde het *Breviarium Romanum*, rigtte het *Collegium de propaganda fide* op en gaf aan de bul *In coena domini* (z. a.) haar nog bestaanden vorm. In strijd met zijn kunstzin liet hij eenige merkwaardige koperen monumenten te Rome, in den meest barbaarschen tijd gespaard, tot kanonnen versmelten, hetwelk aanleiding gaf tot het epigram: *Quod non fecerunt Barbari, fecerunt Barberini* (wat Barbaren niet deden, hebben de Barberini's gedaan). Zijne gedichten (Rome 1631 en Par. 1642) werden later door Brown (Oxford 1726) uitgegeven.

Urbino, eene stad vroeger tot den Kerkelijken Staat, sedert 1861 tot het koninkrijk Italië behorende, ligt op een heuvel aan den fraaijen weg van de Romagna naar Florence. Zij heeft 13,000 inw., is de zetel van een aartsbisschop en bezit onder andere inrigtingen van onderwijs eene zeer oude academie. Merkwaardig is het voormalig hertogelijk paleis als een gedenkstuk van bouwkunst uit de 15de eeuw. U. is de geboorteplaats van den schilder Rafaël.

Urë (Andrew), een beroemd scheikundige, in 1778 te Glasgow geb., studeerde te Edinburg, promoveerde in 1800 tot doctor in de medicijnen en vestigde zich te Glasgow, waar hij in 1805 tot professor der natuurlijke historie en scheikunde aan de *Andersonian Institution* werd benoemd. Hij was een der oprigters van de sterrewacht aldaar en hield zich verscheiden jaren met sterrekundige waarnemingen bezig. Zijn voornaamste werk is *Dictionary of arts, manufactures and mines* (Lond. 1853, 2 dln.). Behalve dit heeft hij talrijke verhandelingen in het tijdschrift van de *Royal Institution*, in dat van het Britsche pharmaceutische genootschap enz. uitgegeven. Zijne hoofdverdienste bestaat in zijne onderzoekingen over de latente warmte van verschillende vloeistoffen in gasvormigen toestand en in zijne toepassing der scheikunde op de vervaardiging van manufacturen.

Uredo P., behoort tot de fam. der Zwammen, afdeeling Stofzwammen. De soorten woekeren op andere planten, zooals de *U. Carbo* D. C., die de bloemdeelen der granen verwoest en in een zwart poeder, ook „Roet” geheeten, verandert. De *U. Caries* D. C., ook „Brand” genoemd, veroorzaakt eene slijmige stinkende massa in de graankorrels. De *U. Rubigo* D. C. (Roest) bedekt sommige granen met oranjekleurige stofhoopjes.

Uri, een der Zwitsersche bergkantons, heeft eene oppervlakte van 19,67 □ m. met omstreeks 14,800 inw. De regering is zuiver democratisch. Het wordt aan bijna alle zijden door bergen ingesloten, wier hellingen evenals de dalen met vruchtbare weilanden zijn bedekt; ooftboomen, en rondom de dorpen noteboomen, vindt men er in menigte. Veeteelt, kaasbereiding en vischvangst in de verschillende meren zijn de voornaamste middelen van bestaan. De rivier de Reuss doorsnijdt het kanton in zijne geheele lengte. De St.-Gotthardspas (zie *St.-Gotthard*), de kortste weg van westel. Duitschland naar Italië, geeft veel vertier. U. is merkwaardig door de geschiedenis van Wilh. Tell. Belangrijk zijn nog: de hoofdplaats Altdorf, bijna 2000 inw., met de Tell's-bron; Bürglen, Tell's geboorteplaats; de burgt Attinghausen; het bekoorlijke Urser-dal; de Duivelsbrug (z. a.) en het Urnerloch.

Uria, een Hethiet (zie *Hethieten*), was de gemaal van Bathseba en een veldoverste van David. Deze gaf aan U. een brief ter overbrenging aan Joab, waarin J. heimelijk gelast werd U. in den strijd zoodanig te plaatsen, dat hij moest sneuvelen (2 Samuel II). Vandaar heet nog een brief, die den overbrenger zelven tot nadeel is, een Urias-brief. — U., een hoogpriester, die de afgodendienst begunstigde (2 Kon. 16, vs. 10—17). —

U., een profeet, die aan koning Jojakim diens ondergang voorspelde, naar Egypte vlugte, van daar teruggevoerd en gedood werd (Jerem. 26, vs. 20—23).

Uriel, d. i. vlam of licht Gods, een der zeven hoofdengelen volgens de Joodsche angelologie. Milton, Klopstock en anderen hebben den naam in hunne mythologische voorstellingen gebruikt.

Urim en Thummim, d. i. licht en volmaaktheid, was een voorwerp in de vouwen van den borstlap des Israëls. hooge priesters (z. a.), hetwelk op eene geheimvolle wijze den wil van Jehova openbaarde (Num. 28, vs. 30). Hoe dit geschiedde is onbekend.

Urine. De normale U. van den mensch is eene helder stroogele vloeistof, die een specifiek gewigt van 1,005—1,020 heeft. Versch geloosde U. reageert zuur, doch door de ammoniakale gisting wordt hare reactie naderhand dikwijls alkalisch. Gewoonlijk blijft de normale U., aan de lucht blootgesteld, langen tijd helder, doch bij zeer vele ziekten ontstaan er in de U. bezinksels (*sedimenta*). Het voornaamste bestanddeel der U. is ongetwijfeld de pisstof (*ureum*), zich voordoende als kleurlooze, luchtbestendige, zuilvormige kristallen, in water en alcohol oplosbaar, met salpeter- en zuringzuur weinig oplosbare zouten vormende. De pisstof wordt zeer gemakkelijk ontleed en zet zich om in koolzure ammonia. Zij is het laatste voortbrengsel der stofwisseling in verschillende weefsels. Bij vleeschetende dieren bedraagt het ureum-gehalte der U. 11—12 pct., bij den mensch ongeveer 3 pct., terwijl de U. van plantenetende dieren doorgaans veel armer is aan pisstof. Het piszuur (*acidum uricum*) vormt een glinsterend wit, kristallijn poeder, genoegzaam onoplosbaar in koud water, alcohol en aether. In koolstozure-, phosphorzure-, melkzure- en azijnzure alcaliën is het vrij gemakkelijk oplosbaar, doordien het aan deze zouten een gedeelte alcali onttrekt. Van het piszuur komt slechts 0,1 pct. in de menschelijke U. voor, in die der vleeschetende dieren is het nog spaarzamer, in die der varkens werd het niet gevonden; ook in de U. der plantenetende dieren schijnt het meestal te ontbreken. Daarentegen zijn de excrementen van slangen, vogels en insecten bijna geheel uit pizsure zouten zamengesteld. De guano, die uit de excrementen van strandvogels bestaat, moge als voorbeeld strekken. Het paardenpiszuur, hippurzuur (*acidum hippuricum*) is kristallijn, en bitter van smaak. Het werd het eerst in de U. van paarden gevonden, van waar het zijn naam ontleend heeft. Later werd het in die van vele plantenetende dieren ontdekt en eindelijk ook in de U. van den mensch, vooral na het gebruik van plantenvoedsel. Het ontbreekt in de U. van alle vleeschetende dieren. Behalve de opgenoemde stoffen bevat de U. nog als normale bestanddeelen: kreatine, kreatinine, extractief en kleurstoffen, phosphaten, sulphaten en chloriden. Bij deze drie laatste stoffen zijn de bases: potassa, soda, kalk en magnesia. Al deze stoffen kan men chemisch of microscopisch aantoonen, en eene abnormale hoeveelheid van eenige dezer stoffen vormt een verschijnsel van vele ziekten. De voornaamste abnormale zelfstandigheden der U. zijn eiwit en suiker. Het eiwit kan men ontdekken door de U. te koken, daar het dan stolt, en de suiker vermoedt men reeds door het verhoogde spec. gewigt van 1,040. De hoeveelheid U., die door een gezond volwassen mensch in 24 uren wordt afgescheiden, bedraagt gemiddeld 1000—1500 c. c. Een rijkelijk gebruik van dranken en geringe huiduitwaseming doen deze hoeveelheid belangrijk toenemen; vermeerderde huiduitwaseming en vermeerderde afscheiding der darmen doen haar verminderen. Omtrent de veranderingen, die de U. ondergaat bij verschillende ziekten, verwijzen wij naar de verschillende handboeken, zooals van de *Uroscopie aan het ziekbed* van Dr. Adolf Ziegler, in het Nederduitsch overgebracht door Dr. Ter Kuile (Tiel 1863); Bock, *Medicinische Diagnostik* (Leipzig 1863). Men vergelijk ook de artt. *Diabetes* en *Bright'sche nierziekte*.

Urk, een eiland in de Zuiderzee, heeft slechts een uur gaans in omtrek en ruim 1000 bewoners, die voornamelijk door vischvangst in hun onderhoud voorzien. De grond is steenachtig en in het westelijke gedeelte het hoogst. Hier vindt men goed weiland en in het oostelijk gedeelte hooiland. De bevolking heeft nog vele eigenaardigheden en wordt door hare bijzondere kleederdragt gekenmerkt. Men vindt er een vuurtoren en eene kleine haven, die voor de schepen op de Zuiderzee in tijd van nood als vlughaven kan dienen. Door storm en waterloed leed het eiland in 1824, 1825 en 1839 groote schade.

Urmia- of Uroemija-meer (Het), ook Schahimeer, meer van Maragah of van Tauris genoemd, ligt ten Z. W. van Tauris in Perzië, beslaat $75\frac{1}{2}$ □ m., is 12—24, op sommige plaatsen 45 v. diep en bezit een zoo groot zoutgehalte, dat dieren daarin niet kunnen leven en zijne oevers met eene glinsterend witte zoutlaag zijn omgeven. Het heeft vele

onderaardsche bronnen en neemt verschillende rivieren in zich op. — Urmia of Uroemijah, eene stad $1\frac{1}{2}$ m. ten W. van het genoemde meer, telt 20,000 inw., is de verblijfplaats van een Perz. gouverneur en werd eertijds door de Perzen als de geboorteplaats van Zoroaster hoog vereerd.

Urnen (van het Lat. urna, waterkruik) noemt men die aarden of metalen vaten, waarin verschillende oude volken de asch der lijken hunner bloedverwanten en somtijds ook eenige voorwerpen door deze gebruikt, zooals ringen en dergelijke, verzamelden en begroeven. Men vindt ze van zeer onderscheiden grootte, vorm en kleur en meestal van eenvoudige versieringen voorzien.

Uroemija-meer. Zie *Urmia-meer*.

Urquhart (David), geb. te Braclangwell in 1805, bezocht herhaaldelijk Turkijë, van welk land hij in verschillende geschriften als verdediger optrad, en betoogde, dat het magtig genoeg was zich tegen Rusland staande te houden en zijne integriteit te bewaren, indien slechts Engeland niet met R. heulde. Hij was een verklaard vijand van lord Palmerston, dien hij beschuldigde een vriend van Rusland en een vijand des vaderlands te zijn. Hoewel velen het met U. eens waren, zoo bleef hij toch ten laatste met zijne denkbeelden bijna geheel alleen staan, en maakte zich zoo onbemind, dat hij bij de verkiezing in 1854 geen enkele stem verkreeg. Hij heeft onderscheidene geschriften over het Oostersche vraagstuk in het licht gegeven.

Urquiza (Don Juste Jose de), geb. in 1800 in de provincie Entre-Rios in Z.-America, was eerst een aanhanger van den dictator Rosas, dien hij later echter verliet en zelfs bestreed. In 1853 verkozen de Argentijnsche staten hem tot constitutionelen directeur, welken titel hij later in dien van president veranderde. Na afloop van zijn dienstdtijd in 1860 werd hij opperbevelhebber der land- en zeemagt. Als president heeft hij zich zeer verdienstelijk gemaakt door den Parana, Paraguay en de la Plata voor de scheepvaart open te stellen.

Ursini. Zie *Orsini*.

Ursula, volgens eene sage de schoone en vrome dochter van den Britschen koning Deonotus (Diognetus), was tot non bestemd en werd door een heidensch vorst voor zijn zoon tot vrouw begeerd. Naar goddelijke ingeving verlangde zij drie jaar uitstel en nam met zich tien maagden, die elk 1000 speelnooten hadden, met welke zij zich in de scheepvaart oefende. Na verloop van drie jaar verhief zich op haar gebed een wind, die hare schepen Rijnopwaarts tot Bazel dreef, van waar zij eene bedevaart naar Rome deden, terugkeerden, tot Keulen afvoeren en aldaar door de Hunnen vermoord werden. Daarop verschenen er 11,000 bovenaardsche strijders, die de moordenaars op de vlugt dreven, terwijl de Keulenaars de lijken begroeven. In 1106 werden de overblijfselen van U. en hare maagden gevonden, en nog worden hare schedels in de kerk van St.-U. te Keulen bewaard. Over de sage van St.-U. zie men O. Schade, *Die Sage von der heiligen U. und den 11,000 Jungfrauen* (Hannov. 1854).

Ursulinerinnen zijn nonnen, wier orde werd gesticht door Angela Merici in 1537 en wijd en zijd verbreid is geworden. De U. volgen de regelen van Augustinus, leggen de kloostergelofte af en houden zich bezig met armverzorging en ziekenverpleging, alsmede met het onderwijzen van jonge meisjes.

Ursus. Zie *Beer*.

Urtica. Zie *Brandnetel*.

Uruguay of **Uraguay**, eene groote rivier in Z.-America, ontstaat bij Sierra Santa Catarina in Brazilië uit de vereeniging van den Pilotas en Xapeco, scheidt Brazilië van Uruguay en valt, nadat zij verschillende rivieren heeft opgenomen, in het noorden van Buenos-Ayres in den Parana. De U. heeft vele watervallen, is weinig bevaarbaar en gevaarlijk door zijn snellen stroom.

Uruguay of *Republica oriental del U.*, een vrijstaat in Z.-America, ter grootte van 5000 □ m., met 100—125,000 inw. (de onafhankelijke Indianen-stammen medegerekend ongeveer 225,000—250,000 zielen), is in de nabijheid der zee vlak, landwaarts heuvelachtig en van het N. tot het Z. door eene bergketen, de Sierra San-Pablo, doorsneden. De bodem is over het algemeen vruchtbaar en voor landbouw en veeteelt zeer geschikt. Van de vele rivieren die het land doorstromen is de Rio Negro de belangrijkste. De inwoners zijn inboorlingen of Europeanen van verschillende natiën en Negers, sedert 1843 vrijverklaard; zij vinden hun bestaan voornamelijk in veeteelt en paardenfokkerij, terwijl huiden, vet, gezouten vleesch, wol enz. den uitvoerhandel uitmaken. Landbouw

en industrie worden alleen door Europeanen uitgeoefend en zijn nog in zeer achterlijken toestand. Aan de kusten, den Rio de la Plata en den Uruguay zijn eenige groote steden en vlekken; van het binnenland is weinig bekend. De voornaamste plaatsen zijn: de hoofdstad Montevideo (z. a.), Maldonado met 5000 inw. en eene goede haven, Colonia del Sacramento, Santo Domingo Soriano en Paysandu. Onder de Spaansche heerschappij heette U. Banda-oriental; het werd in 1821 onder den naam van Cisplatijnsche provincie met Brazilië vereenigd, waaruit een oorlog met de Argentijnsche republiek ontstond, die in 1828 met de onafhankelijkheid van U. eindigde. Na dien tijd hebben meermalen verderfelijke burgeroorlogen het land in ellende gedompeld. Nog in 1863 kwam de partij van Venancio Flores in opstand tegen den president Bernardo Berro, die in 1860 aan het hoofd van het bestuur was gekomen. In 1865 werd de hoofdstad door Flores belegerd, waarna de vrede tot stand kwam, bij welchen generaal Flores zich als overwinnaar van de stad en het staatsbestuur meester maakte. De burgeroorlog woedt nog steeds voort.

Usael is in de Joodsche angelologie de naam van een boozen engel, die zich met nog een anderen verzette tegen het plan des Scheppers om menschen voort te brengen, en deswegens uit den hemel verbannen werd.

Usance, een handelsterm, waarmede men die gewoonten bestempelt, welke in den loop der tijden onder de kooplieden tot vasten regel geworden zijn, zonder bij de wet te zijn vastgesteld. Zij komen in verschillende landen vrij wel met elkander overeen en worden verdeeld in algemeene en bijzondere Usances. Zoo is bijv. eene algemeene U.: de risico van het transport loopt voor rekening van den ontvanger; eene bijzondere U.: de provisieberekening, het makelaarsloon (courtage), de wisseluso enz.

Usbeken, een oorlogzuchtige volksstam in Turkestan, die gebied voert in het khanaat van Bokhara (ook Usbekistân genoemd), in Balkh, Khokand, Khiwa en eenige kleine onafhankelijke staten van West-Turkestan. De khan Schaibek of Schaibani werd in 1248 de grondvester van de magt van dezen stam aan den Oxus, waar hij het rijk Turan (z. a.) stichtte. Naar een zijner opvolgers Usbek kreeg de geheele stam dezen naam. Sedert vier eeuwen hebben zij met afwisselende kans, doch meestal met voordeel, tegen naburige volken gestreden. In de hun onderworpen staten maken zij tegenwoordig als het ware den adel uit, bekleeden de aanzienlijkste posten en bezitten alle kasteelen en burgten, die in het land gevonden worden.

Uschakow is de naam eener oude Russische familie, die vele leden telt. — Graaf Andrej Iwanowitsch U., geb. in 1670, vergezelde Peter den Grooten op zijne reizen, verkreeg in 1744 den titel van graaf en stierf in 1747. — Fedor Fedorowitsch U., geb. in 1743, sloeg als bevelhebber der Russische vloot in de Zwarte zee de Turksche vloot in 1790 en 1791 en veroverde in 1798 en 1799 de Ionische eilanden. Hij overleed in 1817. — Paul Nikolajewitsch U., geb. in 1779, generaal der infanterie, werd in frauduleuse handelingen gewikkeld, uit de dienst ontslagen en stierf in 1853. — Nikolai Iwanowitsch U. onderscheidde zich in de veldtogten in Azië, welke hij in de *Geschied. van den oorlog in Aziatisch Turkijë* (Warschau 1843, Duitsch Leipz. 1839) beschreef, maakte in 1854 en 55 den veldtocht in de Krim mede en stierf in 1861.

Usedom, een eiland tot Pommeren behoorende, dat met het meer oostelijk gelegen eiland Wollin het Pommersche Haff van de Oostzee afsluit. U. en Wollin vormen vereenigd een kreits van 20,74 □ mijlen oppervlakte met 40,000 inw. Over het algemeen is U. een vlak land met moerassen, veengronden en weiland, talrijke meren en tamelijk vruchtbare gronden. Landbouw, veeteelt, haringvisserij, handel en scheepvaart, vereenigd met loodsdiensdienst en inzameling van barnsteen, zijn de voornaamste middelen van bestaan der inw. Vele vreemdelingen, die er de zeebaden gebruiken, brengen eveneens voordeel aan. Aan de Z. W. kust ligt het zeer oude stadje U. met ongeveer 1900 inw. Belangrijker is de hoofdstad Swinemünde (z. a.).

Usher of Usorius, geb. te Dublin in 1580, werd door Jacobus I in 1607 professor in de theologie aan de hoogeschool te Dublin en in 1624 tot aartsbisschop van Armagh verheven. Hij was een der bekwaamste godgeleerden van zijn tijd en ijverde vooral tegen de leerstellingen der R. kerk. Als ijverig aanhanger van Karel I vergezelde hij dezen bij zijne terechtstelling. Bij het uitbarsten der omwenteling in Engeland en Schotland verloor hij zijne inkomsten en kostbare bibliotheek, welke hij later slechts gedeeltelijk terugkreeg. Hij stierf in 1656 op het landgoed Ryegate in het graafschap Surrey. Tot zijne voornaamste geschriften behooren *Britannicarum ecclesiarum antiqui-*

tates (Lond. 1687) en *Annales Veteris et Novi Testamenti* (Lond. 1650, Parijs 1673, Genève 1722).

Usnea barbata. Zie *Baardmos*.

Uso, term uit het handelsregt, speciaal uit het wisselregt ontleend. Artikel 151 van het Wetboek van Koophandel zegt, dat de termijn in een wisselbrief uitgedrukt, welke op een of meer dagen, maanden of Uso's na zigt getrokken is, begint te loopen op den eersten dag na dien waarop de acceptatie of het protest van non-acceptatie gedaan is. Door Uso's worden, ten aanzien van alle binnen het koningrijk betaalbare wisselbrieven, verstaan *dertig dagen*, welke ten aanzien van wisselbrieven, niet op zigt getrokken, beginnen te loopen daags na hunne dagteekening.

Usserius. Zie *Usher*.

Ussing (Tage Algreen-), sedert 1848 procureur-generaal van het koningrijk Denemarken, geb. te Frederiksborg in 1797, werd in 1840 hoogleeraar in de regtsgeleerdheid aan universiteit te Kopenhagen en in 1844 burgemeester dier stad. Van 1835—1846 was hij lid der stenden-vergadering en ijverde steeds voor vrijheid van drukpers. In 1844 stelde hij voor door eene wet de hertogdommen voor altijd met het koningrijk te vereenigen, waardoor de spanning tusschen de eerste en het laatste niet weinig werd vermeerderd. Als lid der rijksvergadering in 1848 behoorde hij tot de commissie van grondwetsherziening en verklaarde zich bepaald tegen de invoering van het algemeene stemregt. Na dien tijd trok hij zich uit het staatkundige leven terug, totdat hij in 1854 tot lid van den rijksraad werd benoemd. Zijne belangrijkste werken zijn *Haandbog i den danske criminalret* (Kopenh. 1841); *Laeren om Servituter* (Kopenh. 1846) en zijne *Verzameling van Deensche wetten* (1850 en verv.).

Usteri (Joh. Mart.), geb. te Zurich in 1763 en aldaar overl. in 1827, was een dichter, die bijzonder uitmuntte in het schrijven van verhalen in de volkstaal. Van zijne Hoogd. gedichten is alleen belangrijk het *Freut euch des Lebens*, dat een algemeen bekend volkslied werd. Zijne nagelaten werken zijn door Dav. Hess (Berl. 1831) uitgegeven.

Usteri (Paulus), geb. te Zurich in 1768, werd in 1788 doctor in de medicijnen, hield zich eenigen tijd te Weenen en Berlijn op en was daarna in verschillende staatkundige betrekkingen in zijn vaderland werkzaam. Te midden zijner veelvuldige bezigheden vond hij nog tijd voor literarische studiën en deed hij zijn *Schweiz. Staatsrecht* (Aarau 1831) het licht zien, een werk dat, door zijne mededeelingen over de geschiedenis, de statistiek en het regtswezen van Zwitserland, eene blijvende waarde bezit.

Ustjug-Weliki, eene stad in het Russische gouvernement Wologda, aan de Dwina, met 8400 inw., is na Archangel de voornaamste handelsplaats in noordel. Rusland, heeft drie kathedraal- en 30 andere kerken, verschillende scholen en inrigtingen van weldadigheid alsmede onderscheidene fabrieken.

Usus fructus. Zie *Vruchtgebruik*.

Ut, re enz. zijn benamingen, waarmede men de zeven toonen der diatonische schaal aanduidt. Guido van Arezzo (z. a.) ontleende deze namen voor een zessnarig muziekinstrument aan het begin van eene aan Johannes den Dooper toegewijde hymne: *Ut quaeant laxis Resonare fibris Mira gestorum Famuli tuorum, Solve polluti Labii reatum, Sancte Johannes*. Aan den zevenden toon der schaal gaf men, naar de eerste letters der twee laatste woorden, den naam *Si*. In Frankrijk en Italië worden deze benamingen gebruikt, waar alsdan de *ut* bij het zingen *Do* genoemd wordt, als een beter klinkend voor den zang.

Utah of **Yutah**, door de Mormonen Deseret d. i. *Honighij* genoemd, is een gedeelte van Opper-Californië, in 1850 onder de Vereenigde Staten van N.-America opgenomen. Het is eene aan alle zijden door bergen ingesloten vlakte, die door het Wahsatch-gebergte in een oostelijk en westelijk deel gescheiden wordt en waarvan de geheele oppervlakte 8870 □ m. bedraagt. Het oostelijke kleinste deel omvat het gebied van den Green-River en Rio-Grande, welke zich hier vereenigen en den Rio-Colorado vormen; het westelijke grootste deel is een groot, door bergen ingesloten bekken, het Groote Bassin van het Zoutmeer genoemd. Over het geheel is het een dor, onvruchtbaar en weinig bewoond land, dat slechts hier en daar eenige oasen bezit. Aan den voet van het Wahsatch-gebergte bevindt zich het Great-Salt-Lake of Groote Zoutmeer, 3940 v. boven de oppervlakte der zee, 15 m. lang, 9—11 m. breed en 63 m. in omvang, waarvan het water een zoo groot zoutgehalte heeft, dat er geen enkel dier in leven kan. Door het 7½ m. lange kanaal de Jordaan staat het in gemeenschap met het Utah-

of Yutahmeer. Beide meren hebben aan hunne oostzijde eene smalle strook aangeslibt land, waarop zich sedert 1847 de Mormonen (z. a.) gevestigd hebben en dat door zijne ligging tusschen het Mississippidal en den Stillen ocean op den weg naar Californië en Oregon eene groote belangrijkheid verkrijgen kan. De voornaamste rivier is de Humboldtsrivier; zij ontspringt op de Humboldtsbergen, loopt uit in het moerasige Humboldtsmeer en vormt den natuurlijken weg van het Zoutmeer naar Californië. De hooge bergen zijn dun begroeid met dennen, ceders, espen en andere boomsoorten, hebben vele grasrijke plaatsen, doch weinig wild. Den vruchtbaarsten bodem vindt men aan den voet der bergen en in de dalen, waar graan en maïs welig groeijen, en rundvee en schapen gefokt worden. In de vlakten treft men hazen en antilopen, op de bergen beeren, bergschapen en andere dieren aan. Zwem- en moerasvogels, visschen in alle niet zoute meren, eigenaardige reptiliën zijn overal verbreid. Heete en koude zwavel- en zoutbronnen zijn er in menigte. Het klimaat is niet zoo koud als de hooge ligging zou doen vermoeden. De oorspronkelijke bewoners zijn de Utah-Indianen, die op een lagen trap van beschaving staan, en evenals de Mormonen ver uiteen wonen; hun gezamenlijk aantal wordt geschat op 40,273 zielen. De hoofdstad Great-Salt-Lake-City of Mormon-City, ook Fort Mormon, Nieuw-Jeruzalem, Nieuw-Sion en Deseret genaamd, ligt aan de Jordaan en telt reeds ver over de 10,000 inw.; zij bezit onderscheidene openbare gebouwen en fabrieken en in hare nabijheid heete zwavelbronnen. Belangrijk zijn nog: Fillmore-City, Brownsville en Utah. Vergel. Frémont, *Geographical memoir upon Upper-California* (Washington 1848), en Stansbury, *Exploration and survey of the valley of the Great-Salt-Lake of U.* (Philad. 1852).

Utenhove (Jacob Maurits Carel, baron van), wis- en sterrekundige, geb. in 1773 en overleden te Lienden in Gelderland in 1836, toonde reeds vroegtijdig neiging en aanleg voor de wis- en sterrekunde, waaraan hij zich hoofdzakelijk wijdde tijdens hij aan de Utrechtsche hoogeschool zijne studiën volbragt. Onderscheidene werkzaamheden door hem ten uitvoer gelegd, hebben hem eene waardige plaats onder de Nederlandsche geleerden doen innemen. Niet minder getuigt voor zijne waarde als wetenschappelijk mensch, de hooge achting waarin hij stond bij mannen als Lalande, Arago, von Zach, Bode en meer anderen, met wie hij eene geregelde briefwisseling onderhield. U. was in het bezit van eene fraaije bibliotheek, die na zijn overlijden door zijne weduwe aan de Utrechtsche hoogeschool ten geschenke werd aangeboden en aldaar in eene der zalen van het academie-gebouw is geplaatst. Hij was lid van onderscheidene binnen- en buitenlandsche geleerde genootschappen.

Uterini noemt men de kinderen, die van eene zelfde moeder zijn.

Utica, eene Phenicische stad op de noordkust van Afrika, kwam in den derden Punischen oorlog onder de Romeinsche heerschappij en was, na den val van Karthago, de bloeiendste koopstad in de Romeinsche provincie Afrika. De ruïnen eener groote stad ten W. van de rivier Mejerdah in Tunis worden voor die van U. gehouden. — U., eene stad in den N.-Americaanschen staat New-York, in eene vruchtbare vlakte aan den Mohawk zeer gunstig voor den handel gelegen, werd in 1794 gesticht, nam snel in grootte en bloei toe en telt thans over de 23,000 inw. Zij is goed gebouwd, heeft veel handel en bezit 18 kerken, eene academie, twee openbare bibliotheken, twee weeshuizen en in hare nabijheid een krankzinnigengesticht.

Utilitarismus, d. i. nuttigheids-systeem, noemt men die theorie van zedelijkheid en staathuishoudkunde, welke tot beginsel heeft, het grootst mogelijke geluk over het grootst mogelijke aantal menschen te verspreiden. Het U. heeft bij het geven van wetten de aandacht gevestigd op vele dingen, welke tot nog toe over het hoofd waren gezien, doch op zedelijk gebied blijkt het onvoldoende en dikwijls tot een plooijen en schikken, een geven en nemen gedwongen te zijn. De secte der zoogenaamde Utilitaires ontleende in 1830 uit het U. haar kortstondig bestaan. Verg. *Grundsätze der Civil- und Criminalgesetzgebung aus den Handschriften Jer. Bentham's* (Berl. 1830).

Utopie (naar het Gr. letterlijk: eene plaats die niet bestaat) is de naam van het eiland, waar Th. Morus (z. a.), in zijn beroemd geschrift *De optimo reipublicae statu, deque nova insula Utopia*, zijne volmaakte denkbeeldige republiek vestigt. Hiernaar geeft men den naam U. aan het ideaal eener volmaakte inrigting van staat, maatschappij en kerk, die alleen in de verbeelding bestaat en wier verwezenlijking zich niet laat verwachten.

Utraquisten. Zie *Calixtijnen*.

Utrecht, eene provincie der Nederlanden, die ten N. aan N.-Holland en de Zuiderzee, ten O. aan Gelderland, ten Z. aan Gelderland en Z.-Holland en ten W. aan Z.-Holland grenst. Zij bevat op eene uitgestrektheid van 25½ □ m. ruim 161,000 inw. De grond is in het W. vlak, in het O. tusschen Amersfoort en Rhenen heuvelachtig. In de lagere gedeelten treft men uitmuntende weilanden aan. De rivieren dezer provincie zijn de Rijn, de Vecht, de Lek, de Holl. IJssel, de Amstel, de Eem, de Grebbe, de Kromme Rijn, de Oude Rijn en eenige kleinere of beken. Nabij Mijdrecht en Loenen vindt men uitgestrekte plassen. Tot de kanalen behooren de Vaart van Vreeswijk, die van Nieuwersluis en andere. Behalve de gelijknamige hoofdplaats liggen in deze provincie de steden Amersfoort, Rhenen, Wijk bij Duurstede, Montfoort en IJsselstein. In het geheel zijn er 72 gemeenten. De lucht is er droog en zeer gezond. De grond is vruchtbaar en levert in die gedeelten, waar schoone en uitgestrekte buitenplaatsen zijn aangelegd, een bekoorlijk tafereel op. Middelen van bestaan zijn landbouw, veeteelt, een weinig visscherij langs de kusten der Zuiderzee en verschillende takken van industrie. Bovendien worden er tabak, groenten en boomvruchten gewonnen. De veestapel is in de laatste jaren vreeselijk door de veeziekte geteisterd. Oudtijds droeg de provincie U. den naam van Sticht of Neder-Sticht, en voerde de bisschop, in de stad U. gezeteld, over eene groote uitgestrektheid het wereldlijk gebied. Belangrijk is de rol, door de U.sche kerkvoogden in de geschiedenis van ons vaderland gespeeld. Hunne rij opent zich met den II. Willebrordus, in de 7e eeuw tot aartsbisschop der Friezen verheven. Zijne opvolgers moesten zich met den titel van bisschop vergenoegen en waren in het kerkelijke aan den aartsbisschop van Keulen ondergeschikt, doch kregen door verschillende giften aan hunne kerk een des te grooter wereldlijk gezag. Hunne toenemende magt wekte den najver hunner naburen op en was voor deze werkelijk gevaarlijk, daar het gebied van den bisschop dikwijls ten hunnen koste werd vergroot. De reeks van oorlogen, door de kerkvorsten tegen de Friezen, de graven van Holland, de hertogen van Gelderland en anderen gevoerd laten zich ook wel hieruit verklaren. Van de 7e—16e eeuw hebben 58 bisschoppen den zetel bekleed. Langzamerhand werd de magt des bisschops door de binnenlandsche partijschappen ondermijnd. Hierdoor kregen de naburen meer en meer de gelegenheid zich in de zaken van het bisdom te mengen, totdat het in de 16e eeuw geheel magteloos was tegenover Karel van Gelder en Karel van Oostenrijk. Dientengevolge vond Hendrik van Beijeren zich genoopt de wereldlijke heerschappij aan Karel van Oostenrijk af te staan. Sedert bezat Karel V het gezag over het Sticht, dat hij als twee afzonderlijke heerlijkheden, Utrecht (Nedersticht) en Overijssel (Over- of Bovensticht) onder zijne erfanden opnam. Na dien tijd deelde U. in de lotgevallen der Nederlandsche gewesten en schaarde zich in den opstand tegen Spanje reeds spoedig aan de zijde der noordelijke provinciën. Meermalen had U. van het geweld des krijs te lijden. Toen Nederland na de Fransche overheersching weder zijne onafhankelijkheid had verkregen, werd U. eene der provinciën van het nieuwe koninkrijk.

Utrecht (Trajectum ad Rhenum of Ultrajectum), de hoofdplaats der provincie U., ligt aan den Ouden Rijn en is eene fraaie stad met bijna 60,000 inw. Zij werd in de 10de eeuw bemuurd, geraakte in de middeleeuwen tot een hoogen trap van bloei, hetgeen haar evenwel aan de herhaalde plundertogten der Noormannen blootstelde, bezit nog altijd een levendig binnenlandsch verkeer en is het middelpunt van het Ned. spoorwegnet. De stad wordt bijna geheel doorsneden door twee grachten, de Oude en de Nieuwe gracht, met vele fraaie huizen. Voornamelijk pleinen zijn de Neude, het Vreeburg, het St. Jans-kerkhof, het Domplein en de Ganzenmarkt. Onder de merkwaardige gebouwen behooren het zoogenaamde paushuis, gesticht door paus Adriaan, thans door het gouvernement gebruikt, het paleis van justitie, het gebouw van kunsten en wetenschappen, het stationsgebouw, de overdekte groentemarkt, het hoog militair gerechtshof, de munt, het stadhuis, een schouwburg, de gevangnissen, enz. Er zijn kerken voor de Hervormden, Waalschen, Evangelisch Lutherschen, Remonstranten, Doopsgezinden, R. Catholieken en voor de aanhangers der bisschoppelijke Klerzie. De Joden bezitten er eene synagoge. Boven alle kerkgebouwen munt de oude Domkerk uit met haren hoogen toren. Zij was vroeger aan St. Maarten gewijd en werd naar men wil door Willebrord, den eersten bisschop, gesticht op de plaats waar de oude kapel van Dagobert had gestaan. Door een hevigen storm werd in 1675 het middelste gedeelte vernield en de toren van de nog in gebruik zijnde kerk gescheiden. De toren, in 1882 voltooid, heeft eene hoogte van ongeveer 110 Ned. el. Tot de vele liefdadige instellingen behooren een krankzinnigenhuis,

meer dan een weeshuis, het oude mannen- en vrouwenhuis, het fundatie-huis der vrouw van Renswoude, het rijkshospitaal, vele gasthuizen en anderen. U. bezit eene in 1636 gestichte hoogeschool, met bibliotheek, kruidentuin, chemisch laboratorium, sterrewacht, meteorologisch observatorium, museum van anatomie, 23 hoogleeraren en ongeveer 475 studenten. Verder zijn te U. een museum van landbouwk. werktuigen, eene vee-artsenijschool, eene rijkskweekschool voor militaire geneeskundigen, eene kweekschool voor onderwijzers, scholen voor middelbaar en lager onderwijs en vele geleerde genootschappen. Onder de fraaie wandelingen munten de Maliebaan en de prachtige binnensingels bijzonder uit.

Utrecht (De vrede van) maakte den 11 April 1713 een einde aan den Spaanschen successie-oorlog en is merkwaardig in de geschiedenis van het Europeesch evenwigt, doordien zij Engeland onder de staten van den eersten rang vooraan plaatste en Frankrijk's staatkundigen invloed binnen bepaalde grenzen beperkte. Bij dien vrede werden bepalingen gemaakt of bevestigd, die jaren lang tot grondslag hebben gediend bij het regelen van internationale geschillen. Onder anderen moest Frankrijk afstand doen van al zijne in de Nederlanden veroverde plaatsen en de bepaling goedkeuren, dat nooit eenig deel der zuidelijke Nederlanden aan Frankrijk of zijne vorsten zou worden toegekend. Engeland kwam in het bezit van Gibraltar en legde den grond tot zijne latere opperheerschappij ter zee. Verg. Mahon, *History of the war of succession in Spain* (Lond. 1832).

Utrecht (Adriaan van), schilder, in 1599 te Antwerpen geb., muntte uit in het schilderen van wild, gevogelte en groenten. Op zijne reizen in Frankrijk, Duitschland en Italië vond hij veel aanmoediging en aftrek van zijn werk. Van zijne belangrijke schilderijen vindt men er een in het museum te Kopenhagen, een in dat te Kassel en een in dat te Dresden. Hij overleed te Antwerpen in 1651.

Utrecht (Christoffel van), schilder, in 1498 te Utrecht geb., schijnt nog jong zijn vaderland verlaten en eenige jaren te Lissabon gewoond te hebben. Over 't algemeen zijn de berigten, welke men omtrent hem aantreft, tamelijk tegenstrijdig, zoodat het niet gemakkelijk valt, buiten de portretten van Johan III en de koningin Catharina, andere werken welke hem toegeschreven worden als de zijnen authentiek te constateren. Hij overleed in 1557.

Utrechtsche kerk. Zie *Jansenisten*.

Utricularia. Zie *Blaaskruid*.

Uttmann (Barbara), in 1514 te Elterlein in Saksen geb., was de eerste, die in het Saksische Ertsgebergte de kunst van kanten te vervaardigen onderwees. Zij overleed te Annaberg in 1575. Op haar graf werd in lateren tijd een monument opgerigt.

Utzschneider (Jos. von), in 1763 te Rieden geb., was een bekwaam technicus en financier. Nadat hij 1778—1804 in verschillende betrekkingen aan het hof, bij de hertogelijke Maria-akademie en als referendaris van financiën was werkzaam geweest, rigtte hij te Munchen eene lederfabriek, en daarna met Reichenbach en Liebherr het zoogenaamde mechanische instituut op, waaruit door medewerking van Fraunhofer (z. a.) het beroemde optische instituut te Benedictbeuern ontstond. In 1807 trad hij weder in staatsdienst bij het aanleggen van een zoutwerk bij Rosenheim, en maakte zich vooral verdienstelijk bij de invoering van het kadaster in Beijeren. In 1811 kwam hij in het bestuur der amortisatie-kas, doch legde in 1814 al zijne betrekkingen neder en rigtte eene brouwerij en lakenfabriek op. Hij was 1818—1821 burgemeester van Munchen, en verloor in 1840 zijn leven door het op hol gaan zijner paarden.

Uur noemt men het $\frac{1}{24}$ van een dag. Daar alle dagen niet volkomen even lang zijn, is dit ook niet het geval met de uren. Om dit ongerief uit den weg te ruimen, heeft men het $\frac{1}{24}$ van den middelbaren dag uur genoemd. Het uur wordt verdeeld in 60 minuten, de minuut in 60 seconden. Het teeken van het uur is u, van de minuut ', van de seconde ''.

Uurcirkel heeft dezelfde beteekenis als declinatie-cirkel, en is die groote cirkel, welke men zich aan den hemel voorstelt, getrokken tusschen de polen. Iedere plaats heeft dus zijn eigen U.

Uurwerk. Deze benaming geeft men aan alle werktuigen, bestemd tot het meten van den tijd. De oudste uurwerken waren zonnewijzers en zandloopers. In de 12de eeuw maakte men voor het eerst uurwerken, die door gewigten gedreven werden. Deze werden door Huygens veel verbeterd; hij vervaardigde voor het eerst slingeruurwerken. In de

horologiën worden de gewigten vervangen door veren, die zich ontspannen; en in plaats van een slinger maakt men gebruik van het cilinder-echappement of het vrije echappement.

Uurwerken (Electrieke). Zie *Electro-magnetismus*.

Uwarow (Graaf Sergéi Semenowitsch), een Russisch staatsman en geleerde, geb. te Moskou in 1785, was een vertrouweling van keizer Alexander, en bewerkte dat er aan de universiteit te Petersburg een leerstoel voor Oostersche talen en letterkunde en een Aziatisch museum werd opgericht. Hij maakte zich verder verdienstelijk door de vestiging van vele nieuwe scholen in het geheele rijk, betere bezoldiging der onderwijzers, oprigting van museums, plantentuinen, sterrewachten, physische kabinetten, bibliotheken en geleerde genootschappen. Hij overleed in 1855. Zijne gezamenlijke werken hebben onder den titel van *Etudes de philologie et de critique* (Petersb. 1843) en *Esquisses politiques et littéraires* (Par. 1849) het licht gezien. — Alexéi U., zoon des vorigen, is door zijne archaeologische reis aan de N.-kust der Zwarte zee bekend. — Fedor Petrowitsch U., geb. in 1769 te Chruslowka, werd verdacht van deelneming aan de zamenzwering, die aan keizer Paul het leven kostte. Hij onderscheidde zich in verschillende veldslagen, droeg voor de oprigting van een eereboog voor de keizerlijke garde 400,000 roebels bij, en overleed in 1824.

Uxorium. Bij de oude Romeinen bestonden wetten tegen het coelibaat, bij welke eene boete bepaald was voor de Romeinsche burgers, die niet in den echt waren getreden. Deze boete heette *Aes uxorium*. De censoren waren belast op het huwen of niet huwen en op het invorderen der boete te letten. Sommige censoren zagen in dit opzigt veel door de vingers, anderen daarentegen maakten zich berucht door de strenge toepassing der wet.

Uylenbroek (Pieter Johannes) was een kunstlievend boekhandelaar te Amsterdam, aldaar overleden in 1810. Hij vertaalde in dichtmaat eenige Fransche treurspelen en andere dichtwerken, schreef eenige oorspronkelijke gedichten, en was het middelpunt van een dichtertlijken vriendenkring, tot welken Helmers, Loots en eenige anderen behoorden. In de letterkunde is hij ook bekend door de uitgave van *Kleine dichtertlijke handschriften* (Amsterdam 1809, 20 deeltjes, herdr. ald. 1825, 5 dln.).

Uylenbroek (Pieter Johaunes), zoon van den hierboven genoemden, in 1797 te Amsterdam geb., werd in 1826 buitengewoon, en in 1835 gewoon hoogleraar in de wis- en sterrekunde te Leiden. Onder zijn toezigt werd het observatorium hersteld. Hij was lid der commissie, die in 1838 de standaards der Ned. el en van het Ned. pond vervaardigde en justeerde, en overleed in 1844. U. heeft weinig geschriften uitgegeven; in de verhandelingen van het voormalige koninkl. Ned. instituut, vindt men eenige mededeelingen van hem. Ook zag door zijne zorg en nasporingen het licht *Christiani Hugenii aliorumque seculi XVII virorum celebrium exercitationes mathem. et philos.* (s Hage 1833, 2 dln.).

Uytenbroeck (Mozes van) of Vyt den Broeck, of Wtenbrouck, omstreeks 1600 te 's Hage geb., schilder en graveur, volgde geheel de manier van zijn leermeester Poelenburg. Van zijne schilderijen, die zeldzaam zijn, vond men er vroeger twee in de verzameling van Salzdahlum. Twee landschappen zijn thans in het Belvedere te Weenen. Zijne etsen zijn menigvuldig, en stellen meest mythologische onderwerpen voor. U. overleed omstreeks 1648. Zie *Peintre Graveur V*, blz. 85 vv. van Bartsch, en R. Weigel's *Supplément au P. G. de Bartsch*.

Uytewael. Zie *Witewael*.

Uytenhooven (Adriaan), geb. te Naarden in 1759, overleden te Vlissingen in 1839, was Hervormd predikant, achtereenvolgens te Simonshaven en Biert, Antwerpen, Aardenburg en Brouwershaven. Aan de Utrechtsche hoogeschool was hij medelid van den letterkundigen vriendenkring, waartoe ook Bellamy, Kleyn, Ockerse, Rau enz. behoorden. Later heeft hij eene *Geschiedenis der Hervormde kerk te Antwerpen* (Amsterdam 1792) in het licht gegeven, van welke slechts het 1ste dl. verscheen, benevens *Leerredenen* (Amsterdam 1791) en eenige kleine stukken. Hij was een der eerste bevorderaars van het verbeterde schoolwezen en schoolopziener in Zeeland (1801—1836).

Uz, het oord, waar Job woonde (Job I. 1). Het wordt niet nader aangeduid, maar het verhaal doet aan Gelukkig-Arabië denken.

Uz (Joh. Pet.), geb. te Ansbach in 1720, gaf onder medewerking van J. N. Götz en Gleim verschillende gedichten uit. In 1763 werd hij assessor van het keizerlijk landgeregt te Neurenberg, in 1796 justitieraad te Ansbach en overleed weinige uren na

deze benoeming. In zijne (lyrische) gedichten heerscht meest een schertsenden toon; zijne geestelijke liederen zijn zeer verdienstelijk, en zijne brieven munten door gemakkelijheid van uitdrukking en diepte van gedachte uit. Zijne *Poetische Schriften* zijn na zijn dood door Ch. F. Weiss uitgegeven (Weenen 1824, 2 dln.).

Uzzia, ook Uzia en Azaria genoemd, was een der beste koningen van Juda, de zoon en opvolger van Amazia. Hij was in de meeste jaren zijner regering godvruchtig en voorspoedig. Eene onvoorzigtigheid kostte hem de kroon (2 Kon. XV vs. 1—7 en 2 Chron. XXVI).

V.

V, de 21ste letter van ons alfabet, is ontstaan uit de Latijnsche u of v, waarom zij in alle drukwerken tot in de 17de eeuw door eene u wordt voorgesteld. Zij behoort tot de lipletters. Haar naam en vorm stamt af uit het Phenicisch alfabet, waar zij spijker of pin beteekent. Als Romeinsch getalmerk beteekent V 5, met een streepje er boven 5000, op oude Fransche munten de muntplaats Troyes.

Vaandel, het veldteeken der tactische eenheden bij de infanterie, bestaat gewoonlijk uit een vierkant stuk doek, met de nationale kleuren en het wapen van het land, of met bijzondere opschriften of zinnebeelden versierd. Reeds bij de Grieken waren de V. in gebruik en dienden om het behouden der rigting gemakkelijk te maken en commando's over te seinen. Bij de Romeinen was het het zinnebeeld van den samenhang der afdeeling waartoe het behoorde, om hetwelk de manschappen, zoo zij verspreid waren, zich weder konden verzamelen. In de middeleeuwen voerde ieder contingent een V.; in de 17de eeuw vinden wij de V. als heilige zinnebeelden terug. Destijds had elke compagnie een V., doch toen de compagniën zwakker werden had een geheel bataillon (dikwijls 20 comp.) slechts drie V. meer; later daalde het aantal tot één per bataillon. De oude *banierwacht*, die tot op onze dagen is blijven bestaan, was eene wacht van uitgezochte manschappen, welke het hoofdvaandel omringde en beschermde. Van gelijke strekking waren de *vaandelpeletons* of *vaandelwachten*, die uit de gezamenlijke V. van een bataillon bestonden onder bedekking van een zeker aantal officieren en onderofficieren. Veroverde V. gelden steeds als kostbare zegeteekens, waarnaar de grootte der overwinning wordt bepaald. Voorts beteekent het opsteken van een *wit* V., dat belegerden willen capituleren; is de overgave eervol, dan trekt de bezetting met *vliegend*, anders met een *opperold* V. af. Een *geel* V. beteekent, dat er eene epidemische ziekte heerscht in de plaats waar zij wappert.

Vaandrig. In de middeleeuwen, toen elke compagnie een vaandel voerde, droeg de vaandeldrager den titel van V., doch bij het kleiner worden der compagniën in de 17de eeuw ging de betrekking van het vaandel te dragen allengs voor den V. verloren. Hij behield wel den naam, doch was niet anders dan de derde officier der compagnie. Als officiersrang verviel de betrekking in het begin onzer eeuw bijna overal, behalve in Engeland en Rusland. In sommige Deutsche legers verstaat men thans onder V. een onder-officier, die, na een wetenschappelijk examen afgelegd te hebben, naar den rang van officier dingt en in rang onmiddellijk op den sergeant-majoor volgt.

Vaas was in de oudheid de algemeene naam voor vaten, welke vloeistoffen konden bevatten; in het nieuwere taalgebruik bestempelt men daarmede bij voorkeur die vaten van klei, welke luchtdroog of half gebakken in groote hoeveelheden gevonden worden bij opgravingen in Midden- en Z.-Italië. Voor de archeologie zijn de vazen van groote belangrijkheid, daar zij door haren meestal bevalligen vorm, hare versieringen en opschriften veel leeren, wat in de geschriften der Ouden niet vermeld staat. Gewoonlijk bestaan zij uit fijne klei-aarde; het schilderwerk is bij de oudere zwart op een geelachtigen of rooden grond; bij die van latere dagteekening is de zwarte grond uitgesneden, zoodat de figuren de kleur der klei-aarde vertoonen. Sommigen schijnen voor tempeldienst, anderen voor bewaring van voorraad of huiselijk gebruik gebezigd te zijn. Vermoedelijk zijn het prijzen geweest, in wedstrijden geschonken of aan jongelingen als huwelijksgeschenken vereerd; zeldzamer zijn zij voor urnen (z. a.)

te houden. Van velen is echter de oorsprong en bestemming nog geheel onverklaard. Verzamelingen van vazen vindt men in de musea te Leiden, Napels, Londen, Berlijn, Weenen, Parijs en Petersburg. Belangrijke werken over vazen zijn: *Storia degli antichi vasi fittili Aretini* (Arezzo 1841, met platen), en Gerhard, *Berlins antike Bildwerke* (Berl. 1836).

Vacature noemt men het onvervuld zijn van eenig ambt of bediening.

Vaccine. Zie *Koepokken* en *Inenting*.

Vaccinium. Zie *Boschbessen*.

Vacuum is het Lat. woord voor luchtledige ruimte.

Vadder (Lodewijk de), schilder te Brussel, werd omstreeks 1560 geb. Zijne werken zijn zeldzaam en komen bijna alleen in Nederlandsche kunstverzamelingen voor. Het museum te Brussel bezit van hem een boschachtig landschap; de galerij Lichtenstein te Weenen een klein landschap. Volgens Descamps muntte hij uit in het schilderen van zons-opgangen en ondergangen. Sommige van zijne landschappen moeten door D. Teniers jr. gestoffeerd zijn. Met V. begint de reeks van Nederlandsche meesters, die landschappen geëst hebben. Verg. Bartsch, *Peintre Graveur*, en Weigel, *Suppl. au Peintre Graveur*.

Vadem, eigenlijk wat een man met uitgestrekte armen bereiken kan, is eene lengtemaat, die niet overal dezelfde grootte heeft, doch in het algemeen gelijk 6 voet of 1,6987 N. el genomen wordt. In het zeewezen worden alle lijnen, alsmede de diepte van het vaarwater bij V. gemeten. 120 V. is eene kabellengte. De Eng. V. is het meest in gebruik en gelijk aan 1,829 N. el; de Ned. heeft eene lengte van 1,384 N. el. Op sommige plaatsen in Duitschland is de V. eene inhoudsmaat voor hout; ook dient zij aldaar voor garenmaat om de lengte van strengen te bepalen.

Vademecum, d. i. *ga met mij*, is een titel, welke men naar een oud gebedenboek, *Vademecum piorum Christianorum* (Keul. 1709), geeft aan boeken van klein formaat, die men als raadgever, leidraad of tot lectuur voor zekere doeleinden gemakkelijk bij zich kan dragen.

Vaderlandsliefde is eene natuurlijke gehechtheid aan het land onzer geboorte, waar wij onze opvoeding genoten hebben en waarmede onze stoffelijke belangen verbonden zijn. Deze soort van V. heeft weinig of geen zedelijke waarde; men vindt die zelfs eenigszins bij sommige dieren en bij onbeschaafde volken. Eene andere, hoogere en echt menschelijke V. is die, welke op redelijke gronden steunt en van de liefde tot het gezin en de maatschappij waarin men leeft uitgaat. Zij bestaat in eene levendige belangstelling in al hetgeen het zedelijk zoowel als het stoffelijk welzijn onzer medeburgers aangaat, en het daarmede verbonden streven om dit door alle geoorloofde middelen te bevorderen. Zulk eene V. is niet eenzijdig en geen overdreven patriotismus, dat niets goeds ziet in hetgeen in den vreemde bestaat. Eene V. gelijk die bij Grieken en Romeinen en in het algemeen bij de oude volken bestond, die buiten hunne stad of land niets dan barbaren of vijanden zagen, is geheel strijdig met den geest des Christendoms en de beschaving van onzen tijd. De hoogere V. is dus zeer wel met de eischen der algemeene menschenliefde, met de belangstelling in al hetgeen den mensch in het algemeen aangaat, of met het ware cosmopolitismus overeen te brengen. Ofschoon het vaderland het eerst en bovenal door ons moet worden geschat en bemind, moet dit gevoel ons niet voor het lot van andere volken of maatschappijen ongevoelig maken. De rigting der hedendaagsche beschaving leidt tot verbroedering van volken en staten, die vroeger te veel in belangen en zeden verschilden en zich van elkander afgezonderd hielden.

Vaderlijke Magt is het regt der ouders tot gezag over de personen en tot heer en genot der goederen hunner minderjarige kinderen. Zij is geregeld bij de wet, die zelfs bij huwelijksche voorwaarden geene afwijking toelaat van de daaruit voortspuitende regten. Zij verschilt bij ons ten eenenmale van de uitgestrekte magt van den Romeinschen pater familias. Terwijl te Rome het kind geene regten had tegenover den alles vermogenden vader, worden bij ons ook zijne regten door de wet beschermd. De V. M. staat geheel in verband met de verplichting der ouders om hunne minderjarige kinderen op te voeden, en strekt zich juist zooverre uit als noodig is om die verplichting te kunnen vervullen. Die verplichting tot opvoeding der kinderen rust op beide ouders; de V. M. komt daarom ook aan beiden toe en de benaming *ouderlijke magt* zou gepaster geweest zijn. De V. M. ontstaat door geboorte van kinderen

uit een wettig huwelijk, door wettiging van vroeger geboren kinderen en door erkenning van natuurlijke kinderen; in de beide laatste gevallen verschaft echter de V. M. den vader of der moeder geen vruchtgenot (art. 374 Burg. Wetb.). De V. M. gaat te niet door den dood van het kind of van beide ouders, en door meerderjarigwording der kinderen. Eindelijk kan de vader of de moeder, volgens art. 334 en 335 alinea 2 C. P. in de daar aangewezen gevallen ontzet worden van de regten en voordeelen, hem toegekend bij den titel van de V. M.

Vadermoord is de doodslag van een wettigen, natuurlijke of aangenomen vader of moeder, of van een wettigen grootvader of grootmoeder (ascendant) in naderen of verderen graad (art. 299 van het Wetb. van Strafr.). In het vroegste Romeinsche regt werd door het woord *parricidium* elke doodslag aangeduid; eerst bij de wet van de twaalf tafelen werden met die benaming bij uitsluiting bedoeld de vader of moeder van den dader. De latere regtsgeleerden begrepen echter onder *parricidium* ook de ascendenten van den moordenaar. Vóór 1791 werd de vadermoorder in Frankrijk veroordeeld tot het rad, nadat hem vooraf de regter hand was afgekapt; zijn lichaam werd verbrand en de overblijfselen in den wind verstrooid; vrouwen werden verbrand of geworgd. Het wetboek van 1791 bepaalde eenvoudig de doodstraf tegen V., zonder eenige voorafgaande lichaamspijniging; het gelaat van den misdadiger was echter bij zijn gang naar het schavot door een zwarten sluijer bedekt; in 1810 werd de afkapping der regter hand, vóór de uitvoering van het doodvonnis, weder ingevoerd tot op 1832. Ook in onze wetgeving golden de bepalingen van het Fransche strafwetboek van 1810, tot dat de wet van 29 Junij 1854 (Stbl. no. 102) daarin eenige veranderingen heeft gemaakt, en o. a. op den V. eenvoudig de doodstraf door ophanging heeft bepaald.

Vaduz. Zie *Lichtenstein (vorstendom)*.

Vaerst (Friedr. Christ. Eugen, baron von), een begaafd schrijver, geb. te Wesel in 1792, was tot 1818 officier bij het Pruisische leger. Hij bereisde verschillende landen van Europa, terwijl hij zich overal door zijn talent om met menschen om te gaan onderscheidde. In 1834 werd hij hoofdredacteur van de *Breslauer Zeitung* en in 1840 directeur van den stads-schouwburg te Breslau. Hij overleed in 1855 te Herrendorf bij Soldin. Zijne voornaamste werken zijn *Cavaliersperspective* (Leipz. 1836), *Die Pyrenäen* (Breslau 1847) en *Gastrosophie* (Leipz. 1852, 2 dln.).

Vafflard (Pierre Antoine Augustin), schilder, geb. te Parijs in 1777, bestudeerde getrouw de klassieke oudheid zonder haar echter bepaald tot voorbeeld te nemen. In de uitdrukking en het mouvement der figuren verviel hij niet zelden tot het theatrale. Vooral zijne kleinere historische en genre-schilderijen bezitten veel verdienste van coloriet en behandeling. Men vindt schilderijen van hem in het museum te Rennes, in dat te Dijon en in de kerk Ste. Marguérite te Parijs. Hij was hofschilder bij den hertog van Orleans en overleed in 1840. Migneret graveerde naar hem *De dood van Molière*; twee van zijne andere schilderijen, *Le chien de l'hospice* en *Le chien et l'aveugle*, zijn mede door de gravure algemeen bekend geworden.

Vaga (Perino del), eigenlijk **Buonaccorsi**, schilder, geb. te Florence in 1500 en overleden te Rome in 1547, was een der voortreffelijkste leerlingen en navolgers van Rafaël, maar moet in diepte en schoonheid van teekening voor dezen onderdoen. In antiek-mythologische voorstellingen, madonna's en in de behandeling van andere onderwerpen van godsdienstigen aard muntte hij bijzonder uit. In den Louvre te Parijs en elders bevinden zich stukken van zijne hand.

Vagabundae. Zie *Jagtspinnen*.

Vagevuur, d. i. reinigingsvuur, van vagen, vegen, reinigen, is volgens de leer der R. Catholieke kerk een verblijf, dat bij het Godsgerigt terstond na den dood wordt aangewezen aan allen, die met tijdelijke zondenschuld beladen sterven, opdat hunne zielen daar eene pijnlijke loutering ondergaan van alle vlekken die haar aankleven. Als be-wijzen beroept men zich op 2 Makk. 12: 43, 1 Kor. 3: 15, Zach. 3: 2, Sirach 51: 6. De pijn van het V. kan verkort worden door godsd. verrigtingen van de levenden voor de dooden, zooals zielmissen, bedevaarten enz.

Vaillant (Jean Baptiste Philibert), Fransch maarschalk, geb. te Dijon in 1790, trad in 1809 bij de genie in dienst, maakte in 1812 den veldtogt naar Rusland mede en woonde in 1815 den slag van Waterloo bij. Opgeklommen tot bataillonschef, kreeg hij een commando bij de expeditie naar Algerië in 1830, waar eene kartets hem een been verbrijzelde.

In 1831—1832 was hij bij de belegering der citadel van Antwerpen, werd in 1838, tijdens zijn verblijf in Algerië, generaal-majoor, later als chef over de vestingwerken te Parijs luitenant-generaal, kreeg bij de belegering van Rome in 1849 den maarschalkstaf en werd in 1854 minister van oorlog in de plaats van St. Arnaud. In 1864 benoemde de keizer hem tot groot-kanselier van het legioen van eer.

Vaillant (Jean Foy), penningkundige, geb. te Beauvais in 1632 en overleden in 1706, was een der eersten, die de numismatiek voor de geschiedenis vruchtbaar trachtte te maken. Zijne belangrijkste werken zijn *Historia Ptolemaeorum, Aegypti regum* (Amst. 1701); *Arsacidarum imperium* (Parijs 1725, 2 dln.), en *Seleucidarum imperium* ('s Hage 1732).

Vaillant (François le). Zie *Levaillant (François)*.

Vaillant (Wallerant), schilder en graveur (in de zwarte-kunst-manier), geb. te Rijssel in 1625, heeft vele portretten van vorstelijke personen geteekend. Het museum te Dresden bezit een twaalfstal dier teekeningen. Te Frankfort was hij prins Robert van de Palts behulpzaam in de techniek der zwarte-kunst-manier, die eerst door hem eenige beteekenis kreeg. In den laatsten tijd zijns levens woonde hij te Amsterdam, waar hij in 1677 overleed. Verg. L. Laborde, *Histoire de la manière noire* (Par. 1839).

Vair is in de wapenkunde de benaming van de tweede der oude of eigenlijke fourures. Het wordt voorgesteld door rijen azuren en zilveren klokjes, van welke de azuren hangen en de zilveren hun tot complement dienen; een wapenschild wordt gevuld door vijf *traits* of *tires* (rijen) van zoodanige klokjes, en heet alsdan *vairé*. Zijn de klokjes kleiner dan gewoonlijk zoo spreekt men van *menu vair*, zijn zij grooter zoo noemt men het *beffroi*. Men vindt ook V. van andere kleuren dan de genoemde. — *Contrevair* noemt men een dergelijk pelswerk, doch waarin de klokjes van dezelfde kleur elkander met de basis aanraken. — *Vairé en pal* zegt men, wanneer de klokjes zoodanig geplaatst zijn, dat de top van een klokje uit de tweede rij juist aansluit tegen het midden der basis van een klokje der eerste rij.

Vairé. Zie *Vair*.

Val (De) of vrije V. is een verschijnsel, dat veroorzaakt wordt door de algemeene aantrekkingskracht der lichamen. Volgens dat verschijnsel bewegen zich alle lichamen, die aan zich zelve worden overgelaten, in de rigting van het middelpunt der Aarde. In het luchtledige vallen alle lichamen met dezelfde snelheid. De wetten van den vrijen V. zijn deze: 1°. De snelheden zijn evenredig met de valtijden; 2°. de doorloopen ruimten zijn evenredig met de tweede magten der valtijden.

Valcke (Jacob), tusschen 1530 en 1540 waarschijnlijk te Goes geb., werd eerst secretaris en later pensionaris der stad. Hij was een der afgevaardigden, die met prins Willem I over de satisfactie der stad handelden. Na den dood van den prins maakte V. deel uit van het gezantschap, eerst naar Frankrijk, daarna naar Engeland, om het oppergezag over de Nederlanden aan een der vorsten dier landen aan te bieden. Nog verschillende zendingen heeft hij achtereenvolgens vervuld. Hij was lid van den raad van state en ontvanger-generaal van Zeeland, en heeft zich o. a. verdienstelijk gemaakt door het bevorderen der expeditie, welke door het Noorden een weg naar Indië wilde zoeken. Hij overleed in 1603. Verg. *de Zeeuwsche Volksalmanak* van 1844 en vooral van 1845.

Valckenaer (Lodew. Casp.), beroemd philoloog, geb. te Leeuwarden in 1715, werd in 1741 hoogleeraar in de Grieksche taal te Franeker en in 1766 te Leiden, waar hij in 1785 overleed. Voor de verbreiding der humanistische studiën heeft hij met vrucht gearbeitet, zoowel door zijn voortreffelijk onderwijs als door zijne gaven als scherpzinnig criticus. Zijne *Orationes* (Leid. 1784) werden later met andere zijner geschriften uitgegeven onder den titel: *Opuscula philologica, critica, oratoria* (Leipz. 1808, 2 dln.). Hij leverde verder hooggeschatte uitgaven van *Ammonius* (Leid. 1789, herdr. Leipz. 1822), de *Phoenissae* (Fran. 1755, herdr. Leid. 1797 en 1802, Leipz. 1824) en den *Hippolytus* (Leid. 1768, herdr. Leipz. 1823) van *Euripides*, benevens *Diatrise in Euripidis perditorum dramatum reliquias* (Leid. 1767, herdr. Leipz. 1824); de *Brieven* van Phalaris (Gron. 1777, herdr. ald. 1781, Leipz. 1823), *Theocritus* (Leid. 1779, herdr. ald. 1781, Leipz. 1810). Na zijn dood gaf Luzac zijne voortreffelijke aanteekeningen op den *Herodotus* van Wesseling en op de *Fragmenten* van Callimachus in het licht (Leid. 1799). — Zijn zoon Jan V. werd in 1787 hoogleeraar in de regtsgeleerdheid te Utrecht, en is bekend door zijne patriotsche gezindheid. In 1793 behoorde hij tot de afgevaardigden, die de nationale conventie om bijstand der Hollandsche patriotten verzochten, was later gezant in Spanje, en leidde in 1810 de onderhandelingen, waarbij

koning Lodewijk zocht te verhinderen, dat Holland bij Frankrijk zoude ingelijfd worden. Hij stierf te Haarlem in 1821.

Valckenburg (Lucas van), schilder van Mechelen, werkte achtereenvolgens te Antwerpen, Aken, Luik en Mechelen. Hij teekende onderscheidene landschappen, voornamelijk aan de Maas. In 1597 arbeidde hij te Neurenberg voor den bekenden Paul Praun. Op het raadhuis aldaar bevond zich van hem een *Amazonenlag*. Door den aarts Hertog Mathias naar Linz ontboden, schilderde hij daar de landschappen, welke men nu nog in de galerij Belvédère te Weenen aantreft. Zij zijn, even als eenige portretten, in de manier van miniaturen zeer uitvoerig behandeld. Hij overleed in 1625.

Valckenburg (Martinus van), schilder, broeder van Luc. v. V., in 1542 te Mechelen geb., reisde eerst met zijn broeder en kwam later te Frankfort, waar hij een aantal portretten, historische voorstellingen en genre-stukken vervaardigde. De meesten daarvan bevatten een aantal figuren, zooals eene *Dorpskermis* in de galerij te Weenen en de *Torenbouw van Babel* in die te Dresden. Zijn sterfjaar is onbekend.

Valckenburg (Frederik en Gilles van) waren zonen en leerlingen van Lucas v. V. en schilderden in hetzelfde genre. De eerste overleed te Neurenberg in 1623.

Valckenier (Adriaan), gouv.-gen. van Ned. Ind., geb. te Amsterdam, kwam in 1725 als ondercommies te Batavia, klom spoedig van het eene ambt tot het andere op, en werd in 1737 gouverneur-generaal. Zijne handelwijze bij den opstand der Chinezen in 1740 verwekte veel misnoegen en afkeuring, en deed hem in 1741 zijn ontslag indienen. Verg. Dubois, *Vies des gouverneurs-généraux*, en Kok, *Vaderlandsch woordenboek*, art. Valckenier.

Valckenier (Pieter), Ned. staatsman, in 1638 volgens sommigen in Gelderland, volgens anderen te Emmerik geb., heeft langen tijd den staat gediend als gezant. Zeer geroemd worden zijne *Memoriën*, in 1690 en 1691 opgesteld, ten einde Nederland te verdedigen tegen de aanmatigingen van Frankrijk. Het meest heeft hij zich echter bekend gemaakt door zijn *Verward Europa* (Amsterdam 1675, 1688, 2 dln.).

Valdes Leal (Don Juan de), geb. te Cordova in 1630, was een schilder van grooten aanleg, maar van weinig grondige studie. Hij werd in 1660 directeur der schilder-akademie te Sevilla. Zijne werken, treffend van koloriet en effect, kenmerken zich door iets gemaniëreerds. Velen er van vindt men te Sevilla in onderscheidene kerken, kloosters en het aartsbisschoppelijk paleis. Hij overleed in 1691. Verg. C. Bermudez, *Diccionario hist.*

Valdez (Franciscus) of **Baldez** was een der krijgsoversten van Alva, toen deze zich tot demping van den opstand in Nederland bevond. Hij onderscheidde zich vooral als bevelhebber der Spaansche benden, die tot tweemalen het beleg voor Leiden sloegen, en 3 October 1574 deels door het water, deels door de naderende Hollanders en Zeeuwen van daar verdreven werden.

Valdivia, eene provincie der republ. Chili in Z.-America, werwaarts in den laatsten tijd vele Duitsche landverhuizers trekken, heeft een gezond klimaat, weinig bebouwd en doch vruchtbaren bodem, rijken metaal-voorraad en vele ondoordringbare wouden. Hare oppervlakte beslaat 579,7 □ m. met eene bevolking van 23,400 zielen. De hoofdstad V., eene vesting, ligt aan den Rio-Valdivia en bezit een der grootste en veiligste havens van de geheele westkust van America. Zij telt 3100 inw.

Valdor (Jean), teekenaar en graveur, geb. te Luik omstreeks 1600, was een geoeft kunstenaar toen hij zich te Parijs nederzette, waar hij een aantal uitvoerig bewerkte gravuren maakte. Ook historische compositiën van zijne hand doen hem als teekenaar kennen. Zijne behandeling van historische onderwerpen is te zien in eene groote door F. Colignon gegraveerde prent met een aantal figuren, welke David en Abigail voorstelt. Het sterfjaar van dezen kunstenaar is niet bekend.

Valée (Sylvain Charles, graaf), maarschalk van Frankrijk, geb. in 1773 te Brienne-le-Château, trad in 1792 in krijgsdienst, en maakte verschillende veldtogten der republiek en onder Napoleon mede. Hij doorliep achtereenvolgens verschillende rangen, en onderscheidde zich bijzonder bij de bestorming van Konstantine in 1837. Te Parijs teruggekeerd, schonk Lodewijk Philips hem den maarschalkstaf, en benoemde hem later tot gouverneur-generaal der Fransch-Africaansche bezittingen. De talrijke opstanden en invallen der Arabieren wist hij steeds te onderdrukken en af te slaan, doch hij miste den tact van de overwinning voordeel te trekken. Na de aftreding van Thiers en de vorming van het ministerie van 1840 werd hij teruggeroepen en door Bugeaud vervangen. Hij overleed te Parijs in 1846.

Valencay, eene stad in Frankrijk, depart. Indre, aan den Nahon, met 3500 inw., is merkwaardig door het vroeger aan Talleyrand behoord hebbende kasteel, waarop 1808—13 Ferdinand VII. met zijne familie door Napoleon gevangen gehouden werd.

Valence, de hoofdstad van het Fransche depart. Drôme, aan den linker oever der Rhône, waarover hier eene der schoonste kettingbruggen van Frankrijk hangt, is de zetel van een bisschop en telt 16,900 inw., die voornamelijk van den handel leven. V. is eene oude stad met nauwe kromme straten, en door muren en wallen omringd. Er bestaan verschillende scholen en elf kerken, waaronder de kathedraal met haar gebedsteeken voor paus Pius VI bijzonder uitmunt.

Valencia, de hertogelijke titel van den Spaanschen generaal en staatsman Narvaez (z. a.).

Valencia, eene der oostelijke provinciën van Spanje, beslaat 418,1 □ m. met 1,342,500 inw., is beroemd door haar zacht en schoon klimaat en vruchtbaren bodem, die heerlijken (alicant) wijn, olijven, saffraan, aloë en zelfs dadels voortbrengt. Zij heeft vele bergen en kleine vlakten, die door verschillende rivieren worden besproeid. Na Catalonië is V. de belangrijkste provincie van Spanje in industrieel opzigt; zij bezit aanzienlijke zijde-, linnen- en wolweverijen, papier- en suikerfabrieken enz. — V., de hoofdstad der provincie V., ligt in eene bekoorlijke en vruchtbare vlakte aan den Guadalaviar, is eene fraaije antieke stad met onderscheidene openbare pleinen, vele schoone gebouwen, verscheidene kerken en eene universiteit, die echter in verval is. Zij telt met hare voorsteden 145,512 inw., die een aanzienlijken handel in zijde, papier en zeep drijven. De haven der stad, eigenlijk eene reede, ligt op $\frac{1}{2}$ uur afstands bij het vlek Grao. — V., vroeger Nueva Valencia del Ney genoemd, de hoofdstad der provincie Carabobo in Venezuela, is in eene vruchtbare vlakte zeer gunstig voor den handel gelegen, heeft breede straten, een bijzonder groot marktplein, verschillende scholen en telt 16,000 inw., die in industrie, handel en landbouw hun bestaan vinden.

Valenciennes, eene stad en vesting aan de Schelde, in het Fransche depart. du Nord, met 24,250 inw., bezit verschillende inrigtingen voor kunst en wetenschap en een groot wees- en armenhuis. De bevolking vindt voornamelijk haar bestaan in het vervaardigen van kant, die zeer beroemd is. V. is eene oude stad, die vroeger tot de Nederlanden behoorde, door Turenne in 1656 te vergeefs belegerd, door Lodewijk XIV in 1677 ingenomen, en bij den vrede van Nijmegen en Utrecht met Frankrijk vereenigd werd.

Valenciennes (Achille), natuuronderzoeker, geb. te Parijs in 1794, was aan het museum van natuurlijke historie te Parijs achtereenvolgens preparateur, aide-naturaliste en in 1832 professor. Hij stond Lamarek ter zijde in het rangschikken der zoöphyten en weekdieren, doch is het meest bekend geworden als medewerker van G. Cuvier aan diens werk *Histoire naturelle des poissons*. Hij overleed in 1865.

Valens, een Rom. keizer, in 364 na Chr. door zijn broeder Valentinianus (z. a.) tot mederegent over het oostelijke gedeelte des rijks verheven, overwon zijn mededinger Procopius, en verloor in 378 zijn leven in een slag tegen de Gothen, die, uit hun land verdrongen, zijn rijk overstroomden en plunderden. V. was een hebzuchtig vorst, die zijne verplichtingen verwaarloosde, den druk der belastingen verzwaarde, en als Ariaan de aanhangers der leer van Athanasius en de heidenen hevig vervolgde.

Valentin (Gabriel Gustav), een uitstekend physioloog, geb. te Breslau in 1818, sedert 1846 professor te Bern, heeft vele belangrijke werken uitgegeven, waarvan de voorname zijn: *Handbuch der Entwicklungsgeschichte* (Berl. 1835); *Lehrbuch der Physiologie des Menschen* (Brunsw. 1847—50, 2 dln.); *Grundriss der Physiologie des Menschen* (Brunsw. 1854, 4de druk); *Beiträge zur Anatomie und Physiologie des Nerven- und Muskelsystems* (Leipz. 1863), en *Die Untersuchung der Pflanzen- und Thiergewebe in polarisirtem Lichte* (Leipz. 1861).

Valentini (Georg Wilh., vrijheer von), een krijgskundig schrijver, geb. te Berlijn in 1775 en in 1834 als generaal-inspecteur der Pruisische militaire akademiën aldaar overleden, was in 1809 adjudant van den toenmaligen prins van Oranje, later Willem I. Zijne belangrijkste werken zijn *Abhandlung über den kleinen Krieg* (6e druk Berl. 1833) en *Die Lehre vom Kriege* (Berl. 1810—24, 3 dln.; 3de druk 1834).

Valentinianen heeten de aanhangers van Valentinus (z. a.).

Valentinianus I, Rom. keizer, 364—375 na Chr., verhef zijn broeder Valens (z. a.) tot medebestuurder over de oostelijke helft des rijks. Hij was een uitstekend veldheer, niet zonder beschaving, streng regtvaardig en verdraagzaam, doch liet zich ook dikwijls door

drift tot groote wreedheid verleiden. Hij rigtte onderscheidene scholen op, en stierf in een veldtocht tegen de Quaden te Bregetium in 375. — V. II, zoon des vorigen, werd door een zijner legerhoofden Arbogastus vermoord. — V. III, zoon van Konstantius, werd in 425 op zevenjarigen leeftijd door Theodosius II in de regering bevestigd. Gedurende zijn bestuur leed het Rom. rijk vele nederlagen. Hij werd in 455 door Petronius Maximus vermoord.

Valentinus, een der invloedrijkste Gnostieken, afkomstig uit Egypte, ging omstreeks 140 na Chr. naar Rome en stierf aldaar of op het eiland Cyprus omstreeks 160. Hij hield het heidendom voor een voorportaal der Christelijke openbaring, en stelde zich de hoogere geestenwereld voor als verdeeld in 15 Aeonenparen, die ieder uit een maanelijken levengevenden en uit een levenontvangenden Aeoon bestonden.

Valentijn (François), te Dordrecht waarschijnlijk in 1665 geb., werd als *bedienaar des goddelijken woords* aangesteld bij de O.-I. compagnie, vertrok in 1685 naar Batavia, vertoefde eerst te Japara, werd daarna predikant te Amboina, later te Banda, doch keerde vervolgens naar Amboina terug. Hij vertaalde er den Bijbel in het Maleisch. In 1694 kreeg hij verlof om naar Holland terug te keeren; doch in 1706 reisde hij weder naar Indië, dat hij in 1714 voor goed verliet. Bekend is zijn werk *Oud en Nieuw Oost-Indiën, vertellende een Naauwkeurige en Uitvoerige Verhandeling van Nederlands Mogentheid in die Gewesten enz., met meer dan thien honderd en vijftig Prentverbeeldingen verrijkt* (Dordr. en Amsterd. 1724—26, 5 dln.). Dit werk is nog de beste bron van kennis onzer toenmalige koloniën en factorijen in Oost-Indië. Zijn sterfjaar is onbekend.

Valentijnsdag (St), 14 Februarij, wordt in Engeland, Schotland en sommige gedeelten van Frankrijk door een oud gebruik 'gekenmerkt. Op den avond vóór dien dag maken jongelieden van het eene geslacht een met hun aantal overeenkomend getal loten, elk met den naam van een persoon van het andere geslacht voorzien. Vervolgens worden de loten in een glas gedaan; elk trekt op zijne beurt en krijgt de persoon, wier naam op het lot staat, tot Valentijn of Valentine. Dikwijls ontstaan daaruit huwelijken, in elk geval staat gedurende een jaar de Valentijn tot zijne Valentine ongeveer in dezelfde verhouding als in vroegere romans de ridder tot zijne dame. In de 15de eeuw was deze gewoonte ook in hoogere kringen in gebruik.

Valeriaan, *Valeriana* L. Dit plantengeslacht geeft den naam aan de familie der Valeriaanachtigen (*Valerianeae*), allen kruidachtige planten met in bijschermen vereenigde bloemen en tegenovergestelde bladen. Ons land telt drie soorten van V.: 1°. de gewone V. (*V. officinalis* L.), die op vochtige plaatsen groeit, haar wortelstok geeft onder en na het droogen een eigenaardigen reuk, zij wordt als zenuwmiddel gebruikt; 2°. de vierbladige V. (*V. sambucifolia*); 3°. de tweehuizige V. (*V. dioica*). Tot deze familie behoort ook de *Valerianella* Mch. en de *Centhranthus* D. C. Van de eerste is de *V. olitoria*, *Fedia olitoria* Vhl. als Veldsla bekend; als zoodanig worden de eerst uitkomende bladen gegeten.

Valerianus (Publius Licinius), Romeinsch keizer van 253—260, werd eerst tot censor gekozen en later op den troon verheven. Hij benoemde zijn zoon Gallienus (z. a.) tot mederegent, beijverde zich voor den bloei des rijks, doch was niet in staat de inwendige verwarring te doen ophouden en de aanvallen der barbaren beslissend af te slaan. Hij stierf in 260 in smadelijke gevangenschap van den Perzischen koning Sapore.

Valerius is de naam van een beroemd Romeinsch geslacht van Sabijnschen oorsprong, waaruit vele aanzienlijke mannen gesproten zijn. Publius V. was viermaal consul en verwierf zich door zijne wetten, *leges Valeriae*, die de Romeinen als den grondslag hunner vrijheid beschouwden, den naam van Publicola, d. i. volksvriend. — Manius V. Volesus, dictator in 494, legde zijn ambt neder toen de patriciërs de aan de plebejers gedane toezeggingen niet vervulden. — Lucius V. Potitus Publicola, in 449 consul, is door zijne wetten, *leges Valeriae Horatiae*, bekend. — Marcus V., bijgenaamd Corvus, d. i. Raaf, een der grootste Romeinsche krijgshelden, behaalde verschillende overwinningen, was zesmaal consul en bereikte den ouderdom van 100 jaar. Het volk noemde hem V. Maximus, den Grooten. — Manius V. Maximus, bijgenaamd Messala, onderscheidde zich in den eersten, en Marcus V. Lavinus in den tweeden Punischen oorlog. — Lucius V. Flaccus, vriend van Cato den Ouden, was met dezen consul in 195. — Lucius V. Flaccus, in 100 consul met Marius, werd door Cajus Flavius Fimbria vermoord. — Lucius V. Flaccus bevorderde de keuze van Sulla tot dictator. — Lucius V. Flaccus ondersteunde Cicero bij

de onderdrukking der zamenzwering van Catilina. — Tot eene plebeïsche familie der V. behooren Cajus V. Triarius, een vriend van Cicero; hij nam deel aan den slag bij Pharsalus; en Lucius V. Triarius, die door Mithridates in Pontus geslagen werd. — De familie der V. bestond lang; nog in de 4de eeuw noemt Symmachus den senator V. Proculus den meest waarheidlievend en regtvaardigsten der Romeinen.

Valerius Flaccus (Cajus), een Romeinsch dichter, leefde onder Vespasianus, Titus en Domitianus. Hij stierf in 89 na Chr. Zijn onvoltooid gedicht *Argonautica* is overladen met beeldspraak, doch niet zonder verdienste. De beste uitgaven er van bezorgden N. Heinsius (Amst. 1580) en P. Burmann (Leid. 1724).

Valstus Maximus, een Romeinsch geschiedschrijver uit de eerste eeuw na Chr., is de vervaardiger der *Factorum dictorumque memorabilium libri IX*, die eene rijke verzameling van gezegden, anecdoten, karaktertrekken en daden van beroemde personen bevatten. De beste uitgaven zijn die van Thysius (Leid. 1651) en uit lateren tijd die van Hase (Par. 1822).

Valesius (Hend.), eigenlijk de Valois, Fransch geleerde, geb. te Parijs in 1603 en overleden in 1676, heeft zich door zijne studie der klassieke schrijvers, in het bijzonder door zijne *Polybii excerpta*, zijne uitgaven van Ammianus Marcellinus, de *Historia ecclesiastica* van Eusebius en van Harpokration naam gemaakt. — Zijn jongere broeder, Adriaan V., geb. te Parijs in 1607, heeft eenige historische werken geschreven, die zich door zuiverheid van taal onderscheiden, o. a. *Notitia Galliarum ordine alphabetico digesta* (Par. 1675), en *Gesta veterum Francorum* (Par. 1646, 3 dln.).

Valetta. Zie *Lavaletta*.

Valken, *Falconinae*. Dezen naam draagt eene groote afdeeling of familie van Dagroofvogels (zie *Roofvogels*), die zich o. a. van de Nachtroofvogels door de aan de zijden geplaatste oogen, en van de Gieren door den korteren met veren bedekten hals en den korteren van den wortel af gebogen snavel onderscheiden. De V. zijn sterke, krachtige, van levende dieren zich voedende vogels, die goed vliegen kunnen en vaak uit de hoogte op hunne prooi neervallen, waarom men hen ook »stootvogels» noemt. De teenen zijn met scherpe gebogen nagels gewapend. De V. zijn over de geheele aarde in onderscheidene geslachten en soorten verspreid. Men onderscheidt hen in Edelvalken (z. a.), Havikken, Kuikendieven, Arenden, Wouwen, Wespendien en andere, die Linnaeus allen onder het geslacht *Falco* rangschikt. Tot de V., die in ons land gevonden worden, telt men onder de Edelvalken de Slechtvalk (*F. communis*), z. a.; de Giervalk (*F. Gyrfalco*), die in Noorwegen te huis behoort en waarvan soms jonge voorwerpen in ons land voorkomen. Deze is grooter dan de vorige; hij is minder gezocht voor de jagt. Klein, maar moedig is het Smelleken (*F. aesalon*), met korte vleugels. De Boomvalk (*F. subbuteo*) is ook klein, maar met langer vleugels, en de Torenavalk (*F. tinnunculus*) heeft een langen waaijervormigen staart. Tot de Havikken behoort de eigenlijke Havik (z. a.) en de Sperwer. Tot de Kuikendieven (*Circus*) telt men den Blaauwen Kuikendief (*C. Cyaneus*), den Graauwen Kuikendief (*C. Cinerascens*) en den Bruinen Kuikendief of Wouw (*C. rufus*). Voor de Arenden en de Wouwen, den Buizert en de Wespendien zie men de afzond. artikels. — Onder de uitlandsche soorten komen ook vele grootere Arenden voor, maar de meest afwijkende is de Secretarisvalk (*Gypogeranus secretarius* Illig.), die in Afrika woont en door de lengte zijner pooten op een steltlooper gelijkt.

Valkenburg (Dirk), schilder, in 1675 te Amsterdam geb., muntte uit in het schilderen van levend en dood wild. Ook schilderde hij goede portretten. In 1696 ging hij naar Italië en Duitschland en keerde later naar zijn vaderland terug. Hij schilderde toen veel voor Willem III, koning van Engeland. Huiselijke onaangenaamheden bewogen hem echter naar Suriname te reizen, van waar hij na verloop van twee jaren terugkeerde. Van toen af schilderde hij enkel portretten, totdat hij in 1721 overleed.

Valkenier (P.). Zie *Valckener*.

Valkenjagt, beter *Valkerij* en voormaals *Vlugtbedrijf* genoemd, bestaat in de kunst om roofvogels te temmen, af te rigten tot het vangen van bepaalde soorten van vogels en zoogdieren en er mede te jagen. Men rigt tot deze jagt zowel jonge, uit het nest gehaalde voorwerpen af, als oude, die men wild gevangen heeft. Daar laatstgenoemden krachtiger zijn, geeft men hun de voorkeur. Het vangen der wilde valken vereischt een zeer uitgebreiden toestel en werd vroeger op onze heidevelden, vooral in de provincie Noordbrabant, op zeer groote schaal uitgeoefend. De kunst om met roofvogels andere dieren te vangen werd het eerst uitgeoefend door de volken van Midden-

Azië; de Chinesche jaarboeken maken gewag van groote valkenjagten, nagenoeg zeven eeuwen v. Chr. gehouden. In ons werelddeel werd de V. waarschijnlijk het eerst door de Hunnen ingevoerd. Zij wordt ook uitgeoefend in Hindostan en Bengalen, in Perzië, Arabië en N.-Africa, en werd blijkbaar van Azië uit in Japan en America ingevoerd. In Europa bereikte zij onder Lodewijk XIII van Frankrijk haar grootsten bloei. Na de Fransche omwenteling werd de V. alleen in Engeland en Rusland uitgeoefend, doch de Nederlandsche valkeniers bleven de kunst van het vangen en afrigten der valken het best verstaan. Koning Lodewijk Napoleon rigtte op het Loo weder eene valkerij op, doch deze ging na de inlijving bij Frankrijk te niet, totdat in 1836 eene club van Engelsche en Hollandsche voorname personen ontstond, die op het Loo en in het Soerensche bosch den reiger met den valk jaagden. In 1853 werd dit laatste overblijfsel der V. in westelijk Europa opgeheven. Verg. Schlegel, *De dierentuin van het K. Z. Gen. Natura Artis magistra*, en A. Verster van Wulverhorst et H. Schlegel, *Traité de Fauconnerie* (Leid. 1816).

Valkenorde (De) werd 2 Aug. 1732 door hertog Ernst August van Weimar ingesteld en 18 Oct. 1815 onder haren tegenwoordigen naam: Orde der waakzaamheid of van den witten Valk, vernieuwd. Het is eene orde van verdienste voor burgers en militairen en bestaat uit drie klassen. Het ordeteeken is een achthoekig, gouden, groen geëmailleerd kruis, met een gouden, wit geëmailleerden valk; tusschen het kruis bevindt zich eene kleine vierhoekige roode ster met wit geëmailleerde punten. Het kruis is aan de achterzijde wit geëmailleerd, de ster groen; daarop bevindt zich een blaauw geëmailleerd schild met de woorden *Vigilando ascendimus*, voor burgers met een lauwerkrans, voor militairen met wapens omgeven. In verband met de V. bestaat er nog eene koperen medaille met het opschrift *Treuen Kriegeren*, en eene gouden medaille van verdienste voor burgers.

Valkerij. Zie *Valkenjagt*.

Valkhof (Het) was vroeger een burg van zonderlinge bouworde in het noordoosten van Nijmegen op den Hunnenberg, vermoedelijk gesticht door Karel den Grooten, die er evenals Lodewijk de Vrome en andere vorsten dikwijls zijn verblijf hield. Frederik Barbarossa liet den burg, die door de Noormannen en Lotharingers verwoest was, in 1155 herbouwen. Met de stad Nijmegen werd het V. in 1248 door den Roomschen koning Willem aan den graaf van Gelder in pand gegeven. Het was hier, dat in 1340 het aandoenlijk tooneel plaats had, waarbij Eleonora haren gemaal hertog Reinoud II poogde te overtuigen, dat zij niet melaatsch was. Het V. onderging menige verandering en was rijk aan geschiedkundige herinneringen. Menig vorst van Gelderland werd er gehuldigd, menig voornaam persoon hield er later hetzij vrijwillig, hetzij als gevangene verblijf. Nadat dit gedeelte des lands, gedurende den opstand tegen Spanje, voor goed aan der Staten gezag onderworpen scheen, werd het in 1611 tot een stadhouderlijk verblijf ingerigt. Willem V hield er zich een tijd lang op met zijn gezin, toen hij zich in 1787 om staatkundige redenen uit Holland had verwijderd. Na zijn vertrek werd het V. met uitzondering der twee heidensche kapellen, die nog bestaan, voor afbraak verkocht en gesloopt. De eene kapel, een 16-hoek, is nog in haar geheel en schijnt in de 4de of 5de eeuw gesticht te zijn. Van de andere kapel, die van nog oudere dagteekening moet zijn, bestaan slechts overblijfselen. Beide kapellen, oorspronkelijk ter eere van Heidensche godheden gesticht, werden in 799 door paus Leo III gewijd.

Valla (Laurentius), invloedrijk humanist, een van de eerste herstellende der klassieke letterkunde, werd in 1415 te Rome geb. Hij trad in verschillende steden van Italië op met aanbeveling der klassieke studiën tegenover het scholasticismus, doch dit bezorgde hem zoovele vijanden, dat hij genoodzaakt was de wijk naar Napels te nemen en zich onder bescherming van koning Alphonsus te stellen. Van ketterij verdacht, ontweek hij de inquisitie door naar Rome te vlugten, waar hij vrijgesproken en tot pauselijk secretaris en kanunnik benoemd werd. Hij overleed te Rome, waarschijnlijk in 1457. Zijn belangrijkste werk is *Elegantiae Latini Sermonis* (Rome 1471, dikwijls herdrukt), alsmede zijne verhandeling *De donatione Constantini Magni*, waarin hij de onechtheid der schenking van Konstantijn den Grooten aantoonde. Zijne *Opera* verschenen in fol. te Bazel in 1543.

Valladolid, hoofdstad der gelijknamige Spaansche provincie, ligt in eene fraaije vlakte, ter plaatse waar de Esgueva zich in de Pisuerga stort, is de zetel eens bisschops en

telt 21,000 inw. Men vindt er vele schoone kerken, eene universiteit in 1346 gesticht, eene academie voor kunsten en wetenschappen, en verschillende scholen. Merkwaardig zijn de nog onvoltooide hoofdkerk en een oud paleis, waar vroeger de koningen van Castilië verblijf hielden, alsmede de Campo grande, met 400 zuilen en pilasters van graniet omgeven. V. was vroeger de residentie der Spaansche koningen. De nijverheid der inwoners bepaalt zich tot het vervaardigen van laken, goud- en zilverwerk, leder en aardewerk. Philips II en Anna van Oostenrijk werden te V. geboren, en Columbus overleed er in 1506.

Vallauri (Tommaso), philoloog, geb. te Chiusa di Cuneo in 1805, werd in 1843 professor aan de universiteit te Turijn en behoort tot de beste Latinisten van Italië. Hij heeft veel gedaan voor de verbetering van het onderwijs in zijn vaderland. Behalve verschillende uitgaven van Latijnsche klassieken zagen van hem het licht *Historia critica litterarum Latinarum* (Turijn 1852), *Storia della poesia in Piemonte* (Turijn 1841) en *Storia della università degli studj del Piemonte* (Turijn 1846, 3 dln.).

Valle (Pietro della), een der beste reisbeschrijvers van de 17e eeuw, geb. te Rome in 1586, bezocht Turkijë, Egypte, Arabië, Perzië en Indië, en raakte met de taal, zeden en gewoonten van de bewoners dier landen naauwkeurig bekend. Naar Rome teruggekeerd, beschreef hij zijne reis (4 dln., Rome 1662) en hield zich vooral bezig met de beoefening der muziek. Hij overleed aldaar in 1652.

Vallende sterren. Zie *Meteoorsteenen*.

Vallende ziekte (*Epilepsia*, *Morbus caducus*, *Morbus sacer*, — *comitialis*). Onder dezen naam verstaat men die zenuwziekte, welke zich kenmerkt door aanvallen van algemeene stuiptrekkingen, die gepaard gaan met verlies van het bewustzijn en het gevoel, en opgevolgd worden door een korteren of langeren diepen slaap. De aanvallen komen altijd snel op, zoodat de lijder meestal nedervalt, van waar de naam V. Z. Zij doen zich op onregelmatige tijden voor. Gedurende de tusschenpoozen bevinden de lijders zich, althans in den aanvang, volkomen wel; later zijn de hersenverrigtingen dikwijls ook dan op verschillende wijzen belemmerd. De zoogenaamde *aura epileptica* is de veelvuldigste, doch niet eenige voorbode; de zieke ontwaart dan het gevoel van eene stroomende lucht, of van mierenkruipen, of van prikkeling, warmte enz., die van eenig lichaamsdeel naar het hoofd opstijgen. Dit gevoel is echter van zoo korten duur en gaat zoo spoedig in verlies van bewustzijn over, dat de *epilepticus* hierdoor niet in staat wordt gesteld eenigen maatregel tegen den aanval te nemen. Eerst later herinneren zich velen het bij den aanvang waargenomen gevoel. De aanval zelf begint in vele gevallen met het uiten van een sterkeren of zwakkeren gil, waarbij de lijder nederstort, bewusteloos en gevoelloos is, en zich stuiptrekkingen, vermengd met tetanische spierzamentrekkingen voordoet. Bij hevige aanvallen kunnen er nog, behalve beleediging van de tong en de nadeelen, welke de lijder zich door plotseling nedervallen en het menigvuldig rondslaan kan toebrengen, door het geweld der stuiptrekkingen beenbreuken en ontwrichtingen ontstaan. Nadat deze verschijnselen 5 tot 20 minuten geduurd hebben, houden plotseling de stuiptrekkingen op; de lijder ligt in een soporeus toestand, hij steunt en zucht dikwijls. De ademhaling en de pols worden vrij spoedig weder geregeld, de ontsteltenis van het gelaat maakt plaats voor een bleek uitzigt met de uitdrukking van groote afmatting. Ontwaakt de lijder na verloop van één of meer uren uit dezen toestand, dan gevoelt hij zich vermoeid en weet niets van hetgeen is voorgevallen. Tot de lichtere vormen dezer ziekte kan men die ongesteldheid brengen, welke de Franschen *petit mal*, de Nederlanders meestal enkel duizeling noemen. V. Z. kan overgeërfd zijn: soms springt zij eene generatie over en plant zich dan van de grootouders op het kleinkind over. Ook kan zij door schrik enz. der moeder gedurende de zwangerschap als aangeborene V. Z. ontstaan. Als gelegenheid gevende oorzaken vindt men alle omstandigheden opgegeven die direct of indirect de hersenen prikkelen. Hieronder moet men vooral noemen: onderdrukte menstruatie, manie, slag op het hoofd en alle psychische indrukken, zooals toorn, schrik, schande, kommer enz. Daar de anatomische veranderingen, die aan deze ziekte ten grondslag liggen, nog niet met voldoende zekerheid zijn bekend, zullen wij ze hier stilzwijgend voorbijgaan. Bij weinige ziekten vinden wij zoovele middelen en methoden ter behandeling aanbevolen als bij de epilepsie. Canstatt, *Handbuch der spec. Pathologie und Therapie*, dl. III. blz. 366, heeft zich de moeite gegeven daarvan eene critische beschouwing te leveren. Gedurende den aanval dient hoofdzakelijk gezorgd te worden om den lijder voor beleedigingen te vrijwaren, kwetsingen van de tong te voorkomen, de kleederen los te maken, het hoofd hooger te

leggen, het niet te bezeeren door stevig vasthouden en geen geweld te bezigen om de duimen los te maken. Na den aanval gunne men den lijder zooveel doenlijk rust.

Vallisneria is een plantengeslacht uit de familie der Waterkaarden, uit waterplanten zonder stengel bestaande. De *V. spiralis* L. is merkwaardig om de wijze van bevruchting; zij groeit in Italië en in het Z. van Frankrijk op den bodem van het water. Om bevrucht te worden schiet de vrouwelijke bloem aan een spiraalvormigen bloemsteel tot de oppervlakte van het water; de mannelijke bloem laat zich los en drijft vrij naar boven op de oppervlakte. Na de bevruchting daalt de vrouwelijke bloem, terwijl de steel zich zamentrekt, weder naar den bodem.

Valls, eene stad in de Spaansche provincie Tarragona, met 12,650 inw., is bekend door den bloedigen slag van 24 Febr. 1809, waarin de Franschen op de Spanjaarden de overwinning behaalden.

Valmont de Bomare (Jacques Christophe), natuurkundige, in 1731 te Rouaan geb., kwam op zijn 19e jaar te Parijs, waar hij zich weldra zulk een naam als natuurkenner verwierf, dat hij van regeringswege werd uitgezonden tot het doen eener wetenschappelijke reis naar Zwitserland, het noorden van Spanje, Italië, Duitschland, Holland, Engeland, Zweden, Lapland en IJsland. Hij keerde in 1756 terug, verrijkt met veelzijdige kennis en met een schat van natuurproducten, vooral met betrekking tot mineralogie. Vervolgens gaf hij, 1788 en 1795—1806, te Parijs openbare lessen over de natuur, welke ongemeen vele toehoorders telden. Hij overleed in 1807. Tot zijne belangrijkste werken behooren *Traité de minéralogie* en *Dictionnaire raisonné universel d'histoire naturelle*.

Valmy, een dorp in het Fransche depart. Marne, met ongeveer 500 inw., is belangrijk door het gevecht tusschen de Pruisen en Franschen, 20 Sept. 1792, waarin de eersten geslagen werden en daarna uit Frankrijk terugtrokken.

Valois, vroeger een graafschap, later een hertogdom in Frankrijk, bevatte nagenoeg het tegenwoordige departem. Oise en behoorde tot de oude provincie Isle de France. Het koningshuis, dat 1328—1589 over Frankrijk regeerde, ontleende zijn naam van V. De oude graven van Valois behoorden tot een jongeren tak der Vermandois, wier laatste erfdochter V. door huwelijk aan Hugo, den zoon van Hendrik I van Frankrijk, bragt. Diens nakomelingen behielden het, totdat hun geslacht uitstierf en V. in 1215 door Philips II August met de kroon werd vereenigd. Philips de Stoute gaf het in 1285 aan zijn zoon Karel, die hierdoor het hoofd van het kon. stamhuis van V. werd. Een zoon van dezen Karel werd in 1328 als Philips VI koning van Frankrijk, de eerste uit het huis van Valois. Hij werd in 1350 opgevolgd door Jan den Goeden, die in 1364 het rijk naliet aan zijn zoon Karel V. Uit het huwelijk van dezen met Johanna van Bourbon ontsproten twee zonen: Karel VI en Lodewijk, die den titel van hertog van Orleans en het graafschap V. ontving. Ten zijnen behoeve werd V. in 1406 tot een hertogdom verheven. Zijn kleinzoon Lodewijk, hertog van V. en Orleans, besteed in 1498 als Lodewijk XII den troon van Frankrijk, die achtereenvolgend was ingenomen geweest door Karel VI, Karel VII, Lodewijk XI en Karel VIII, met wien de regte linie van het stamhuis V. uitstierf. Ook Lodewijk XII overleed in 1515 zonder mannelijke nakomelingen, en werd als koning opgevolgd door Frans I, hertog van Angoulême. Op hem volgden Hendrik II, Frans II, Karel IX en Hendrik III, met wien in 1589 het koninkl. stamhuis van V. in de mannelijke linie uitstierf.

Valois (Hend. de). Zie *Valésius* (Hend.).

Valombrosa, de naam van eene abdij in het kerspel Fiesole, in Italië, waar Joh. Gualbertus in 1038 eene monniken-orde naar den regel van Benedictus stichtte. De broeders werden Valombrosanen of naar hunne kleeding Grijsche Broeders genoemd. Het was de eerste orde, welke leeken als broeders opnam; niettemin is zij weinig verbreid. In 1662 smolt zij met de orde der Sylvesterbroeders ineen.

Valparaiso, de hoofdstad der gelijknamige provincie van de Z.-Americaansche republiek Chili, ligt aan de baai van V. ten W. van Santiago, is de belangrijkste handelsplaats aan de westkust van Z.-America, heeft eene voortreffelijke haven, en telt 70,400 inw. V. heeft kromme en steile straten, meestal huizen van ééne verdieping, een groot marktplein, belangrijke scheepswerven en vele aanzienlijke gebouwen. De voorstad Almendrale is grooter en van betere bouwde dan de eigenlijke stad, en bezit fraaie villa's en tuinen. V. is het middenpunt van den handel en de industrie van Chili en neemt steeds in bloei toe. Met Santiago is zij door een spoorweg verbonden. In 1822 en 1851 leed de stad door aardbevingen.

Vals, een badplaatsje in het Z. van Frankrijk, depart. Ardèche, met 2800 inw., is belangrijk wegens zijne minerale bronnen, die veel ijzer bevatten.

Valscherm. Zie *Parachute*.

Vampyr heet bij de Slawische en Grieksche bewoners van zuidoostelijk Europa een nachtspook, dat 's nachts rondwaart, slapende menschen en vee aanvalt en doodbijt en hun het bloed uitzuigt. Reeds bij de Grieksche Christenen treft men het bijgeloof aan, dat personen, in den kerkelijken ban gestorven, des nachts uit hunne graven stijgen, rondwaren en menschen vermoorden om zich aan hun bloed te vergasten; ook vindt men deze sage in de latere verhalen der Duizend en één Arabische nachten, waaruit blijken zou, dat zij van Oosterschen oorsprong is. Zij is overigens vrij gelijkloidend met die van den Westerschen weerwolf (z. a.). In 1725 en 1732 liepen in Hongarij en Servië allerlei schrikwekkende geruchten over V., die talrijke opgravingen van lijken, en geschriften voor en tegen uitlokten. Het belangrijkste van dien aard is: Ranft, *Tractat von dem Käuen und Schmatzen der Todten in Gräbern, worin die wahre Beschaffenheit derer hungarischen Vampyrs und Blutsauger gezeigt, auch alle von dieser Materie bisher zum Vorschein gekommene Schriften recensiret werden* (Leipzig. 1734).

Vampyr. Deze naam wordt aan een paar soorten van Handvleugelige dieren (z. a.) gegeven, waarvan men verhaalt dat zij slapende menschen het bloed afzuigen, zooals de vliegende Hond (zie *Hond, Vliegende*), de *Phyllostoma Spectrum* en de *Vosperilio Sp. L., Vampyrus* Geoffr.

Vanadium is een metaal, dat in 1830 door Sefström in Zweedsch stafijzer werd ontdekt, en later ook in ijzererts en in andere ertsen gevonden is. Het V. kristalliseert in witte blaadjes; het is broos, onsmelbaar en brandbaar, en geleidt de electriciteit. In salpeterzuur opgelost, is het blaauw gekleurd.

Vahcouvers-eiland. Zie *Nieuw-Caledonië*.

Vandalen of Wandalen, een Germaansch volk, dat in de geschiedenis voor het eerst in de tweede eeuw na Chr. voorkomt en destijds aan de noordoostelijke helling van het Reuzengebergte woonde. Spoedig daarna moeten zij hun vaderland verlaten hebben en ontmoet men hen aan den Donau, waar zij echter voor een groot deel door de Gothen vernietigd werden; de overblijvenden kregen op hun verzoek van Konstantijn den Grooten verlof in Pannonië te wonen. In het begin der vijfde eeuw trokken zij onder aanvoering van hunnen koning Godegisil westelijk en vielen in Gallië, waar zij gedurende drie jaren vreeselijke verwoestingen aanrigten. Door de slecht bewaakte bergpassen der Pyreneeën drongen zij vervolgens in Spanje, zetten zich neder in het naar hen genoemde Andalusië (Vandalitia) en veroverden in 425 Sevilla en Karthagena, dat evenals de Balearische eilanden veel van hunne vernielzucht te lijden had. Van daar zond Gaiserich of Genserik (z. a.), Godegisils zoon, een Vandaalsch leger naar Afrika en stichtte daar het Vandaalsche rijk, dat behalve Afrika's noordkust de Balearische eilanden, Sardinië, Corsica en een gedeelte van Sicilië omvatte. In 455 trok Genserik naar Italië en verwoeste Rome op eene verschrikkelijke wijze. De ruwheid, waarmede zij handelden en zelfs de schoonste werken der kunst niet in het minste spaarden, heeft aan zulke wandaden den naam van Vandalismus doen geven. Op Genserik volgden Hunnerik, Guntamund, Thrasamund, Hilderik en in 530 Gelimer, die in 533 door Belisarius verslagen werd en in Klein-Azië stierf. De meeste V. werden naar Azië overgebracht, waar zij in den oorlog tegen de Perzen dienden. De in Afrika achtergeblevenen vermengden zich met de Romeinsche en Moorsche bevolking. Verg. Papencordt, *Geschiede der vandal. Herrschaft in Afrika* (Berl. 1837).

Vandamme (Dominique Jos.), graaf van Huneburg, in 1771 geb. te Cassel in het Fransche departem. du Nord, was een der generaals van het eerste Fransche keizerrijk. Na het uitbarsten der omwenteling rigtte hij in 1792 een vrijcorps onder den naam van Chasseurs du Mont-Cassel op, aan welks hoofd hij zich door dapperheid zoo zeer onderscheidde, dat hij in 1793 tot brigade-generaal werd benoemd. Hij woonde verschillende veldslagen bij en was een der dapperste, maar tevens een der ruwste generaals van Napoleon I. In 1813 werd hij bij Kulm gevangen genomen en naar Siberië gezonden, vanwaar hij na de eerste restauratie in Frankrijk terugkeerde. Van de Bourbons kreeg hij geene aanstelling, doch gedurende de Honderd dagen verhieft Napoleon hem tot pair. Met Grouchy greep hij 18 Junij 1815 de Pruisen bij Wavre aan, maar verzuimde Napoleon bij Waterloo te ondersteunen. Na de tweede restauratie werd hij uit Frankrijk verbannen. Hij ging eerst nabij Gent wonen, ver-

trok vervolgens naar N.-America, en keerde in 1818 naar Frankrijk terug, waar hij weder in het leger werd opgenomen. In 1824 werd hij gepensionneerd en overleed te Cassel in 1830.

Van-Diemensland of Tasmania, een eiland tot Australië behorende, werd in 1642 door Tasman ontdekt en door hem naar den gouv.-generaal van Ned.-Ind. van Diemen aldus genoemd. Het heeft eene oppervlakte van 1177,4 □ m., is zeer bergachtig, bezit steile kusten met vele baaijen, die voortreffelijke havens vormen, en wordt besproeid door verschillende rivieren, waarvan de Tamar in het N. en de Derwent in het Z. de voornaamste zijn. In het binnenland vindt men eenige meren. De bodem is zeer vruchtbaar, het klimaat minder warm dan in Nieuw-Z.-Wales, terwijl overigens de physieke gesteldheid en de voortbrengselen geheel overeenkomen met het vasteland van Australië (z. a.). V. staat onder het bestuur van Engeland, dat er in 1803 eene strafkolonie vestigde, die spoedig door vrije kolonisten tot grooten bloei geraakte. De bevolking, ruim 90,000 zielen, is grotendeels van Europeesche afkomst; de middelen van bestaan zijn veeteelt, landbouw, eenige industrie en vooral handel in wol. De belangrijkste steden zijn: Hobarttown (z. a.), Launceston, Georgetown met eene goede zeehaven en Port Dalrymple.

Vanellus. Zie *Kievit*.

Vanessa. Zie *Admiraal*.

Vangelisti (Vincenzo), graveur, in 1744 te Florence geb., begaf zich op kosten van den groothertog naar Parijs, waar hij zes jaren onder de leiding van Wille arbeidde. In 1766 te Florence teruggekeerd, werd hij daar tot professor aan de Florentijnsche academie benoemd. Later keerde hij naar Parijs terug en graveerde een aantal prenten, totdat hij in 1798 overleed.

Vangerow (Karl Adolf von), een uitstekend regtsgeleerde, in 1808 te Schiffelbach bij Marburg geb., werd in 1837 professor te Marburg, en volgde in 1840 te Heidelberg den overleden Thibaut op. Later was hij hofraad, geheim-hofraad en in 1849 werd hij geheimraad. Behalve verschillende artikelen in Richter's *Jahrbücher* en het *Archiv für civilistische Praxis* is belangrijk zijn *Lehrbuch der Pandekten* (Marb. 1851—1852, 3 dln.).

Vanille, Vanilla. Dit plantengeslacht, uit de familie der Standelkruidigen, klimt met 6—10 el lange ranken op tegen boomen, waarin die ranken wortelen. De bloesems zijn in aren geplaatst. De vruchten zijn lange zaaddozen, die eene brijachtige zelfstandigheid bevatten. Die der *V. aromatica* Sw. en *V. planifolia* Andr. maken de onder den naam V. bekende, geurig riekende specerij uit, welke gebruikt wordt om aan ijs, chocolate enz. een aangename smaak mede te deelen. De V. wordt in tropisch America en Azië gevonden.

Vanini (Lucilio of, zoals hij zich later noemde, Julius Cesar) was een veelzijdig ontwikkeld, geleerd man, maar tevens een dolzinnig geestdrijver. Hij werd in 1585 te Tauresano in Napels geb., na vele omzwervingen te Toulouse van godloochening en tooverij beschuldigd en in 1619 verbrand. Zijn tragisch eind heeft hem beroemder gemaakt dan hij het door zijne geschriften zoude geworden zijn. Deze zijn uitgegeven onder de titels van *Amphiteatrum aeternae providentiae divino-magicum etc.* (Leid. 1615), en *De admirandis naturae, reginae deaeque mortaliuum, arcanis libri IV* (Parijs 1616). Verg. voorts Fulleborn's *Beiträge zur Gesch. der Philos.* en Victor Cousin's *Fragments de philosophie Cortésienne* (Parijs 1845).

Vanloo of **van Loo**, eene talrijke Nederl. schildersfamilie, van welke bekend zijn: Johan V., omstreeks 1585 te Sluis in Vlaanderen geb. Men weet van hem niets, dan dat J. Houbraken naar hem begraven heeft. — Zijn zoon Jakob V., in 1614 te Sluis geb., was portretschilder, woonde eerst te Amsterdam en later te Parijs, waar hij eene aanstelling aan de academie verkreeg. J. Houbraken heeft naar hem het portret van den Amsterdamschen burgemeester Karel van Beuningen gegraveerd. — Zijn zoon Lodewijk V. was fresco-schilder. — Diens oudste zoon, Jean Bapt. V., geb. te Aix in 1684, was historie- en portretschilder. De meesten zijner stukken worden te Parijs, Toulon, Turijn, Rome en Londen gevonden. — Lodewijk's tweede zoon Charles André V., Carle V. genaamd, geb. te Nizza in 1705, was historie- en landschapschilder, bezocht Rome en werd later professor aan de academie te Parijs. De stijl der beide laatsten draagt, bij veel vastheid van behandeling, in zijne gezochtheid den stempel der vorige eeuw. — Louis Michel V., oudste zoon van J. B. V., geb. te Toulon in 1707, werd

in 1736 hofschilder van Philips V en in 1751 directeur der akademie van San Fernando. Hij portretteerde vele vorstelijke personen en overleed te Parijs in 1771. — Zijn broeder Charl. Amedée Phil. V., in 1715 te Turijn geb., werd door Frederik II naar Berlijn geroepen, waar hij Sans-Souci en Potsdam met zijne werken versierde. In 1772 ging hij naar Parijs en leverde daar een staaltje van het streven zijner eeuw in eene allegorische schilderij, die door een glas gezien het portret van Lodewijk XV voorstelde. Hij overleed aldaar in 1783. — Zijn zoon César V., geb. te Parijs in 1742, was landschapschilder. Zijne compositiën waren niet slecht, doch zeer eentoonig in kleur en behandeling. Hij was lid van de Fransche akademie en overleed te Parijs in 1821. — Behalve de reeds genoemden vermelden wij nog: Claude V. en François V., beiden zoons van J. B. V., die echter op jeugdigen leeftijd overleden. Eindelijk nog een Dirk V. uit den tijd van Rubens; een Pieter V., in 1731 te Haarlem geb., die bloemschilder was, en Jozef V., een graveur, van 1703—1740 te Parijs werkzaam, en niet te verwarren met de Fransche familie van dien naam.

Vannes, eene stad met ongeveer 14,350 inw., is de hoofdplaats van het Fransche departem. Morbihan in het oude Bretagne en de zetel eens bisschops. Het ligt schilderachtig aan de golf van Morbihan en heeft fraaije omstreken, doch is naauw en slecht gebouwd. De stad heeft een seminarie, eene stuurmansschool, belangrijke fabrieken en wijnhandel. Voormaals heette V. *Dariorigum* of *Civitas Venetorum*, was 1675—1689 de zetel van het parlement van Bretagne, alsmede de residentie der hertogen, die het slot l'Hermine bewoonden.

Vanni (Francesco), schilder, geb. te Siena in 1563, behoorde tot eene familie, die een aantal kunstenaars leverde. Onder de leiding van Passerotti en den invloed van Correggio en der Caracci ontwikkelde zich zijn talent zeer gelukkig. Hij koos Baroccio tot voorbeeld en volgde dien zoo getrouw, dat men beider werken dikwijls met elkander verwart. V.'s coloriet was fraai, maar zijne draperiën werden onachtzaam behandeld. Te Rome, waar hij lang vertoefde, had hij vele vrienden, waaronder de pausen Alexander VII en Clemens VIII. Behalve de schilderkunst beoefende hij de bouw- en werktuigkunde. Zijne twee voornaamste werken, *Chr. op weg naar Golgotha* en *De vlugt naar Egypte*, vindt men in kerken te Siena; de overigen zijn op verschillende plaatsen verspreid. Zijne teekeningen zijn beroemd en verraden een naauwgezet en geestvol kunstenaar. Daarnaar zijn onderscheidene gravures vervaardigd. Hij overleed te Pisa in 1609. Verg. Bartsch, *Peintre graveur*, dl. XVII bladz. 195. — Zijne zonen Rafaël en Michaël Angelo V. beoefenden mede de kunst. Laatstgenoemde is bekend geworden door de uitvinding van mozaïkschilderijen op marmer.

Vannucchi. Zie *Sarto* (*Andrea del*).

Vannucci (Pietro). Zie *Perugino* (*Pietro*).

Vansittart (Nicol.), lord Bexley, een Engelsch staatsman en financier, in 1766 te Londen geb., werd in 1796 lid van het parlement en vervolgens secretaris der schatkist, in welke betrekking hij zijn naam van een goed financier te zijn volkomen bevestigde. Na den dood van Perceval in 1812 werd hij kanselier der schatkist en was in zijn beheer zoo gelukkig, dat hij zijn opvolger een overschot van 7 millioen pd. st. achterliet. Hij was een aanhanger der Tories, doch het ontbrak hem aan gaven om een groot staatsman genoemd te kunnen worden. Zelfs zijne financiële maatregelen schrijft men aan de raadgevingen van Rothschild toe. In 1823 werd hij tot pair verheven met den titel van lord Bexley en tot kanselier van Lancaster benoemd. Later, in 1828, trok hij zich uit de staatsdienst terug en was bestuurder van verschillende liefdadige en godsdienstige genootschappen, o. a. president van het bijbelgenootschap en een der stichters van het *King's College*. Hij overleed in 1851 op zijn landgoed Footscray in Kent.

Vanuzzi. Zie *Perugino* (*Pietro*).

Vanvitelli (Gaspar), *degli Occhiale* genaamd, landschapschilder, afkomstig uit eene Nederlandsche familie, die Vitel of Witel, volgens anderen Kalf heette, werd in 1647 te Utrecht geb., begaf zich op 19-jarigen leeftijd naar Rome, bezocht verschillende Italiaansche steden en teekende en schilderde een aantal zee- en stadsgezigten en villa's. Te Napels vond hij een eervol onthaal en werd door het hof bijzonder begunstigd. Te Rome teruggekeerd, schilderde hij er bijna al de schoone gebouwen der stad; zijne werken gingen grootendeels naar het buitenland. Hij overleed te Rome in 1736. — Zijn zoon Luigi V., schilder en architect, in 1700 te Rome geb., werd reeds als jon-
geling van 20 jaren belast met de beschildering in fresco van de kapel der reliquiën

van de H. Cecilia in Trastevere. Later wijdde hij zich aan de studie der bouwkunst en muntte ook daarin zoo spoedig uit, dat hij op 26-jarigen leeftijd den post van architect aan de St. Pieterskerk verkreeg. Bij afwisseling echter schilderde hij nog, maar hoofdzakelijk bestond zijne werkzaamheid in het restaureren van oude en het stichten van nieuwe gebouwen te Rome en elders in Italië. Tot zijne meest beroemde werken behoort de aanleg der haven van Ancona en het bouwen van een hospitaal aldaar. In 1751 naar Napels ontboden, opende Karel III hem een ruim veld voor zijne werkzaamheid. Hij overleed te Rome in 1773. Sommige zijner werken zijn afgebeeld en gegraveerd door hem zelve (Napels 1756), anderen door zijn kleinzoon (Napels 1823).

Var, Ital. Varo, bij de Ouden Varus, eene kleine rivier, tot 1860 de grensrivier tusschen Frankrijk en Italië, ontspringt op de Zee-Alpen en stort zich na een loop van twaalf m. bij Nizza in zee. Het is gewoonlijk eene vrij onbeduidende beek met een snellen stroom, die echter somtijds door hare overstromingen voor den omtrek gevaarlijk wordt. In de geschiedenis speelde de V. meermalen eene rol. In 1707 verscheen er o. a. de vereenigde Britsche en Nederlandsche vloot om den overtocht der troepen van den hertog van Savoye te begunstigen, waarmede deze te vergeefs Toulon belegerde. — Naar haar is Frankrijks zuidoostelijk depart. V. genoemd, dat in drie arrondissementen is verdeeld en op ongeveer 110 □ m. 308,550 inw. telt. De kusten zijn gedeeltelijk vlak, gedeeltelijk rots- en bergachtig met vele inhammen. Merkwaardig is het rotslabyrinth van Ollioules, Vaux d'Ollioules genaamd, dat van verre gezien zich als de ruïnen eener stad voordoet. Het dep. wordt doorsneden door de V., de Esteron, de Verdon en de Argens, die geen van allen bevaarbaar zijn. Het klimaat is gematigd en gezond; de bodem is in de nabijheid der rivieren zeer vruchtbaar, overigens steenachtig en dor, en levert geen koren genoeg voor eigen gebruik op. Men vindt er verschillende soorten van huisdieren, vele water- en moerasvogels en een rijkdom van oesters, eetbare mossels en visch. Op de bergen groeijen eiken en dennen, en langs de hellingen worden allerlei zuidvruchten aangekweekt. Het delfstoffenrijk levert lood, steenkolen en eenige marmersoorten. Vischvangst en handel in de voortbrengselen des lands, benevens eenige industrie zijn de voornaamste middelen van bestaan der inwoners. De hoofdplaats Draguignan (z. a.) heeft 10,000 inw.; de belangrijkste stad is Toulon (z. a.). Verder verdienen vermelding Fréjus (z. a.), Hyères (z. a.) en Brignolles (z. a.).

Varek. Zie *Soda*.

Varens, *Filices*, is de naam eener familie van overblijvende sporendragende planten, met een kruipende wortelstok. De bladen (het loof der V.) zijn in het eerst van den top af opgerold; zij dragen aan de rugzijde de sporen bevattende kiemhuisjes. Deze bladen zijn bij sommigen enkelvoudig, bij anderen zaaggesteld, gevind of vindeelig. De wijze van plaatsing der doosvormige kiemhuisjes is een kenmerk voor de verdeling. De leden dezer familie zijn over den geheelen aardbodem te vinden. Ons land telt 13 geslachten en 23 soorten van V., waarvan enkelen in dit werk vermeld zijn. Wij noemen er hier de volgende. 1°. De Naaktvaren (*Polypodium*) is een uitgebreid geslacht, dat aan de naakte stofhoopjes kenbaar is; het telt bij ons een viertal soorten: de Gemeene- of Boomvaren (*P. Vulgare*), de Beuken-, Eiken- en Kalkminnende-N. (*P. Phegopteris*, *Dryopteris* en *Calcareum*). 2°. Het Druifkruid (*Botrychium*) z. a. Hiervan vindt men bij ons slechts ééne soort. 3°. De Adderstong (*Ophioglossum*) z. a. 4°. De Pluimvaren (*Osmunda*) z. a. 5°. De Schubvaren (*Ceterach*), bij welke de onder-vlakte der bladen met schubben is bedekt. 6°. De Schildvaren (*Aspidium*) heeft de stofhoopjes met een vliesje gedekt, waaronder de Boschvaren (z. a.), die bij anderen onder 7°. De Niervaren (*Polystichum*) is geplaatst, welke vijf soorten bij ons telt. 8°. De Blaasvaren (*Cystopteris*), bij welke het dekvliesje der stofhoopjes blaasvormig is. 9°. De Maanvaren (*Adiantum*), waarbij de Krulvaren (z. a.). 10°. De Streepvaren (*Asplenium*) z. a. 11°. De Tongvaren (*Scolopendrium*), waaronder de Hertstong, z. a. 12°. De Randvaren (*Pteris*) z. a., en 13°. Het Dubbelloof (*Blechnum*) z. a. Al onze V. zijn kruidachtige gewassen. In de warme landen echter komen boomachtige V. voor, die met de palmen veel overeenkomst hebben, met een ongeveer 10 el hoogen stam opgroeijen en aan den top het loof dragen, zooals de *Alsophila armata* en de *Cyathea medullaris* (z. a.). Ofschoon men thans een 3000 soorten van V. kent, moeten zij in den voorwereldlijken tijd nog menigvuldiger geweest zijn, waarvan de vele afdrucken

dezer planten getuigen, die men het meest in de steenkolenperiode gevonden heeft. Toen vooral hebben vele boomachtige V. de aarde getooid.

Varese, eene stad in de Italiaansche provincie Como, om hare bekoorlijke ligging en gezond klimaat Tempe d'Italia genoemd, bezit vele prachtige paleizen en villa's en eene beroemde zijdewormen-teelt. Zij telt 10,400 inw., die in zijdespinnerijen en weverijen hun bestaan vinden. In de nabijheid ligt de beroemde bedevaartplaats Madonna del Monte.

Vargas (Juan de), een Spanjaard, die zich als lid van den raad van beroerte, in 1567 door Alva opgerigt, door zijne wreedheid heeft berucht gemaakt. Als een handlanger van Alva haalde V. zich den haat der Nederlanders op den hals. Talrijke voorbeelden van zijne hardvochtigheid en onkunde vindt men bij Hooft opgeteekend. Nadat het gebleken was, dat een aangeklaagde onverhoord en onschuldig was ter dood gebracht, durfde V. de opmerking uiten, dat het in elk geval heilzaam was voor diens ziel. Zoodra Alva vertrok, verliet ook V. deze landen. Verg. Motley, *The rise of the Dutch Republic*.

Vargas (Luis de), schilder, het hoofd der nieuwere Andalusische school, in 1502 te Sevilla geb., trad in zijn vaderland als hervormer der aldaar nog steeds in zwang zijnde Gothische kunst op. Een van zijne eerste werken is een altaarstuk in de hoofdkerk te Sevilla, *De geboorte van Christus*; verder de beroemde fresco's dier kerk, waaronder een *Kruisdragende Christus*, enz. Zijn beroemdste werk bevindt zich in de hoofdkerk en wordt *la Gamba* genaamd. Voorts schilderde V. in de *Casa de la Misericordia* te Sevilla het *Laatste oordeel* in fresco. Nog vindt men elders van hem voorstellingen, die getuigen van een buitengewoon talent, dat bij wijle de bevalligheid en den geest van Rafaël ademt. Hij schilderde ook portretten, waaronder dat van de hertogin van Alcalá. V. overleed te Sevilla in 1568.

Varianten (Lat. *variae lectiones*) noemt men in de philologie de verschillende lezingen in de handschriften van een auteur, hetzij deze ontstaan zijn door onkunde of kwalijk toegepaste verbeteringszucht der afschrijvers (zie *Glosse*), hetzij zij te wijten zijn aan verkeerd dicteren of wel aan onduidelijkheid van het handschrift zelf. Eene zoo volledige mogelijke verzameling van V. tot het vaststellen van den waren tekst noemt men een kritisch apparaat. Zie *Kritiek*.

Variatiën. Deze naam wordt aan zoodanige muziekstukken gegeven, waarbij de eene of andere, meestal bekende melodie ten grondslag wordt gelegd. Deze melodie, het thema geheeten, wordt dan op menigvuldige wijzen, met allerlei veranderingen, harmonisch uitgewerkte toevoegselen, loopen, verschillende figuren enz. uitgewerkt, doch altijd zoo, dat de melodie van het thema er uit kan worden gehoord. V. worden meestal voor een solo-instrument, soms voor meer instrumenten geschreven; in het eerste geval wordt er gewoonlijk accompagnement bijgevoegd, dat tusschen ieder der V., om den solo-speler rust te geven, eenige maten uitvoert, die met het geheel in harmonie zijn.

Variatierekening. Zie *Combinatie*.

Variëteit. Zie *Verscheidenheid*.

Varinas, eene provincie der Z.-Americaansche republiek Venezuela, heeft eene oppervlakte van 1122 □ m., met 120,000 inw., is grootendeels vlak en vruchtbaar en van talrijke rivieren doorsneden. Onder hare voortbrengselen bekleedt de naar haar genoemde tabak eene voorname plaats; bovendien worden er cacao, koffij en suiker gekweekt. De inw. vinden hun bestaan in landbouw, veeteelt, handel en eenige industrie. De hoofdstad V. ligt in de nabijheid van den S.-Domingo en telt ongeveer 10,000 inw.

Varioliet. Men geeft dezen naam aan rotssoorten, waarin korrels feldspath zich aan de oppervlakte verheven of als pokken vertoonen.

Varioloiden (*Goedaardige, gewijzigde pokken*) noemt men eene modificatie der echte pokken (*Variolae*), welke daardoor ontstaat, dat het contagium der ware pokken overgebracht wordt op een gevaccineerd individu of een zoodanig, dat de ware pokken reeds had doorgestaan. De natuur der ziekte blijft echter altijd dezelfde, want uit haar kunnen weder door besmetting bij een niet gevaccineerden of bij iemand, die geen pokken gehad heeft, de ware *variolae* ontstaan. De V. onderscheiden zich van de pokken in uitwendigen vorm en wijze van verloop, door de mindere hevigheid der koorts vóór het uitbreken, het gemakkelijker uitbreken, de geringere hoeveelheid en oppervlakkige zitplaats der puisten; verder door de snellere ontwikkeling der afzonderlijke puisten, het ontbreken van eene ware verettering met duidelijke etterkoorts en zwelling van het gelaat; door het vroeger intreden en een spoediger afloop van de opdrooging, het zelden achterlaten van littekenen en het sneller verdwijnen der nabijvende vlekken,

Varius (Lucius), Romeinsch dichter, tijdgenoot van Virgilius en Horatius, van wien slechts weinig tot ons gekomen is. Hij vervaardigde een epos ter verheerlijking van Augustus en Agrippa; voorts een gedicht *De morte* en een door de Ouden zeer geroemd treurspel *Thyestes*, waarvan wij slechts eenige brokstukken kennen. Verg. Weichert, *De L. Varii et Casii Parmensis vita et carminibus* (Grimma 1836).

Varix. Zie *Aderspat*.

Varken. Zie *Zwijn*.

Varkensbrood. Zie *Cyclamen*.

Varkenskool. Zie *Beerenkluauw*.

Varna, door de Ouden Odessos genoemd, eene versterkte stad aan de westkust der Zwarte zee, met 20,000 inw., is de zetel van een Griekschen metropolitaan, bezit eene zeer goede haven en groote scheepstimmerwerven. Hare ligging maakt haar tot een gewichtig strategisch punt, waar meermalen bloedige slagen zijn geleverd. Nog in den oorlog van 1853—55 werden hare vestingwerken versterkt en uitgebreid. In 1854 werd de grootste helft der stad door brand vernield.

Varnhagen von Ense (Karl Aug.), Duitsch letterkundige, geb. te Dusseldorp in 1785, was eerst in Oostenrijksche, later in Russische krijgsveld, diende daarna zijn vaderland als diplomaat en woonde sedert 1819 te Berlijn, waar hij in 1858 overleed. Hij behoort tot de voortreffelijkste Duitsche prozaschrijvers van den nieuweren tijd. Zijne talrijke werken zijn meest van biographischen en kritischen aard en munten uit door een meesterlijken stijl. De belangrijkste zijn: *Goethe in den Zeugnissen der Mitlebenden* (Berl. 1823); *Biographische Denkmale* (Berl. 1845—46, 5 dln.); *Zur Geschichtschreibung und Literatur* (Hamb. 1833); *Denkwürdigkeiten und vermischte Schriften* (Leipz. 1843—46 en 1859, 9 dln.); *Briefe von A. von Humboldt an V.* (Leipz. 1860), enz. Van grooten invloed op zijne letterkundige werkzaamheid was zijne vrouw Rahel Antonie Friederike, geb. Levin Marcus.

Varro (Marcus Terentius), een der geleerdste Romeinen van zijn tijd, geb. te Reate in 116 vóór Chr., was eerst in krijgs- en staatsdienst, doch trok zich later uit het openbare leven terug en ontwikkelde tot in hoogen ouderdom (90 j.) eene groote letterkundige werkzaamheid. Hij omvatte bijna het geheele gebied der wetenschappen van zijn tijd. Van zijne talrijke geschriften, naar men wil ongeveer 500, is slechts weinig en dit nog onvolledig tot ons gekomen, namelijk: *De re rustica*; een fragment van *De lingua Latina*, en het hekeldicht *Satira Varroniana of Menippea*. Bovendien vindt men in de werken van Augustinus eene reeks van zedekundige spreuken, van V. afkomstig. De beste uitgave van de *De re rustica* is die van J. G. Schneider in de *Scriptores rei rusticae* (Leipz. 1794). Van *De lingua Latina* bezorgden von Spengel (Berl. 1826), Müller (Leipz. 1833) en Egger (Par. 1846) uitgaven. Omtrent het hekeldicht verg. Oehler, *Varronis saturarum Menipp. reliquiae* (Leipz. 1844). Verg. ook Pape, *Dissertatio historico-literaria de V.* (Leid. 1835). — Publius Terentius V., bijgenaamd Atacinus, een episch dichter uit Gallië geboortig, leefde 82—37 v. Chr. Wij kennen van hem twee gedichten: *Argonautica* en *De bello Sequanico*. Verg. Wernsdorf, *Poetae Latinae minores*, en Wüllner, *De Varronis Atacini vita et scriptis* (Munst. 1829).

Varus (Publius Attius), een aanhanger van Pompejus, vlugtte bij het uitbreken van den burgeroorlog (49 v. Chr.) naar Afrika en vond, na den slag bij Thapsus naar Spanje ontkomen, bij Munda den dood (45 v. Chr.). — Publius Quinctilius V. stamde af uit een patricisch geslacht. Hij was (13 v. Chr.) consul, vervolgens (4 v. Chr.) stadhouder in Syrië, en later (6 n. Chr.) stadhouder in Germanië, waar hij het land tusschen Rijn en Wezer, sedert Drusus' tijd aan Rome onderworpen, tot eene Romeinsche provincie zoude vormen door er Romeinsche zeden, gewoonten en wetten in te voeren. De onhandigheid en onvoorzigtigheid, waarmede hij in dezen handelde, verbitterde het volk tegen hem, dat in opstand geraakte en hem in het Teutoburgerwoud onder aanvoering van Herman (z. a.), den vorst der Cherusken, geheel versloeg. V. doorstak zich uit wanhoop met zijn zwaard. Bekend zijn de woorden van Augustus bij het vernemen van deze nederlaag: „V. geef mij mijne legioenen weder.”

Vasal. Zie *Leenstelsel*.

Vasarhely, ook V.-Hóldmezö of Hóldmezö-V. genoemd, het grootste zoogenaamde marktvlak van Hongarij en Oostenrijk, is belangrijk door zijne veeteelt, groote vee-markten, tabaksteelt en wijnverbouw. Het telt 42,500 inw. — De stad Maros-V. is de hoofdplaats van den gelijknamigen kreits.

Vasari (Giorgio), vooral als schrijver over de kunst beroemd, in 1512 te Arezzo geb., vormde zich als schilder en beeldhouwer onder de leiding van Willem van Mar-seille, A. del Sarto, Rosso en hoofdzakelijk van Michel Angelo, dien hij vooral navolgte. In 1553 werd hij directeur van de kunstondernemingen van Cosmo I te Florence en overleed aldaar in 1574. Zijne werken zijn meesterstukken in uiterlijke schikking en houding, maar missen diepte van opvatting, grootscheit van stijl en waarheid van uitdrukking. De geschiedkundige stukken in het Palazzo vecchio en de godsdienstige in den dom te Florence en die op het Vaticaan zijn de beroemdste. Zijn fraaiste gebouw is het paleis del Uffizio te Florence. Zijne *Vite dei piu eccellenti pittori, scultori ed architetti* (1550, en later herhaaldelijk uitgegeven; de beste uitg. te Rome, 1759, 3 dln.; te Milaan, 1807, 16 dln.; Duitsch door Schorn en Förster, Tüb., 1832—47, 5 dln.) hebben nog altijd groote waarde. Ook schreef hij: *Ragionamenti sopra le invenzioni da lui dipinte in Firenze* (1588 en 1762).

Vasco da Gama. Zie *Gama*.

Vasten, eene geheele of gedeeltelijke onthouding van spijs met een godsdienstig-zedelijk doel, is een godsdienstig gebruik, dat in de oude wereld bij de volken van het Oosten, alsmede bij de Grieken en Romeinen in de mysteriën werd in acht genomen, en ook nog bij de heidensche Chinezen, Hindoe's en bij de Mohammedanen, die zelfs eene V.-maand (Ramadan) hebben, als een heilige plicht beschouwd wordt. Bij de Israëlieten was het V. als teeken van verootmoediging door de Mozaïsche wet alleen voor den grooten verzoendag voorgeschreven (Levit. 16: 29, 31; 23: 27, 32). Andere vastendagen werden òf wegens gedane geloften, òf tot afwending van eenig gevaar, òf bij ondervondene nederlagen enz. gehouden. Na de Babylonische ballingschap nam het aantal vastendagen toe, en vooral door de Pharizeërs werd het V. als verdienstelijk beschouwd; zij vastten elke week 's Maandags en 's Donderdags. Jezus heeft het V. niet verordend, maar het als middel om bij belangrijke godsdienstige werkzaamheden den geest van zinnelijke kluisters los te maken goedgekeurd. In de Christel. kerk ging echter het V. met al zijne misbruiken reeds vroegtijdig uit de synagoge over, en vooral door de Montanisten, door het kloosterleven en door het denkbeeld, dat door het V. de vergeving van zonden verkregen wordt, nam het aantal vastendagen zeer toe. De voornaamsten in de Roomsche kerk zijn: 1) de groote V.-tijd, *Quadragesima* gen., die op den 46sten dag vóór Paschen op Woensdag, Aschdag gen., begint en, de zes Zondagen er afgerekend, 40 dagen duurt; 2) het wekelijksch V. op Woensdag en Vrijdag (de dagen, toen Jezus verraden en gekruisigd werd); voor den Woensdag kwam in de Westersche kerk in de 5de eeuw de Zaterdag in de plaats, hetgeen echter de Grieksche kerk zeer afkeurde; 3) de quateremper-V. (z. a.); 4) de vigiliën, vastendagen die aan de hooge feesten (Kersfeest, Pinksteren, Petrus en Paulus, Maria-hemelvaart, Mattheus en Allerheiligen) voorafgaan. Behalve deze zijn er nog buitengewone V.-dagen bij bijzondere gelegenheden voorgeschreven. De voornaamste V.-dagen der Grieksche kerk zijn: 1) de 40 dagen (quadragesima) vóór Paschen; 2) 40 dagen vóór Kersfeest; 3) 14 dagen vóór Maria-hemelvaart; 4) de zoogen. Apostel-V. van Maandag na Pinksteren tot 29 Junij (oude stijl). In de Protestantsche kerken is het V. als verootmoediging en boetedoening in dagen van kommer en gevaar bij algemeene bededagen herhaaldelijk door de synoden voorgeschreven, maar hoe langer zoo meer in onbruik geraakt.

Vastenavond is eigenlijk de dag vóór Aschdag, de 47ste dag vóór het Paaschfeest (zie *Vasten*), doch wordt ook gebezigd van de voorafgaande, aan de carnavals-vermakelijkheden toegewijde dagen (zie *Carneval*).

Vaste sterren. Zie *Sterren*.

Vastland of **Continent** noemt men, in tegenstelling van eilanden (z. a.), eene groote uitgestrektheid van land, waarvan de deelen zamenvolgen, niet door de zee van elkander gescheiden zijn, terwijl het geheel van alle kanten door de zee omspoeld wordt. Het V. der geheele aarde heeft eene uitgestrektheid van ongeveer 2,300,000 □ m. en is door den oceaan in drie hoofddeelen gescheiden: het *oostelijk* V., ook wel de *Oude wereld* gen., uit de drie werelddeelen Afrika, Azië en Europa bestaande; het *westelijk* V., ook wel de *Nieuwe wereld* gen., alleen uit America, waarvan de twee deelen, N.- en Z.-America, door de landengte van Panama vereenigd zijn, bestaande; het *zuidelijk* V., hetwelk eveneens een werelddeel vormt, dat den naam van Australië (Oceanië of Polynesië) draagt.

Vaten. Zie *Bloedvaten*.

Vaten. Deze naam wordt bij de planten en dieren aan vertakte of onvertakte buizen gegeven, die met de eene of andere vloeistof of met lucht gevuld zijn. De V. der planten bevatten meestal lucht. Zij ontstaan uit cellen, zooals reeds in het art. *Cel* opgemerkt is. Even als daar aangewezen is, dat deze cellen naar het voorkomen der wanden onderscheiden worden, zoo verdeelt men ook de V. in *Spiraal-*, *Gerimpelde-*, *Gestippelde V.* enz. De V. zijn meestal tot bundels vereenigd, die men V.-bundels noemt. — Bij de dieren komen onderscheidene V. voor, o. a. de *Bloedvaten*, de *Lymph-V.* enz.

Vater (Joh. Severin), verdienstelijk taalkenner en godgeleerde, in 1771 te Altenburg geb., studeerde te Jena en Halle, werd eerst *privaat-docent* te Halle, in 1796 buitengewoon hoogl. te Jena, in 1800 hoogl. in de godgeleerdheid en Oostersche letterkunde te Halle, in 1809 hoogl. in de godgeleerdheid en bibliothekaris te Koningsbergen en in 1820 weder te Halle, waar hij in 1826 overleed. Hij onderzocht de verwantschap der Afrikaansche en bovenal der Americaansche talen, daarbij de grammatica dier talen bewerkende. Zijne hoofdgeschriften zijn: *Die hebr. Grammatik* (1797), *Handb. der hebr., syr., chald. u. arab. Gramm.* (1801), de voortzetting van Adelung's *Mithridates* (dl. 2—4, 1809—17) en de *Literatur der Grammatiken, Lexika und Wörter-sammlungen aller Sprachen der Erde* (2e uitg., 1847). Hij redigeerde het *Journal für Prediger*, het *Kirchenhist. Archiv* en het in 1819 opgerigte *Jahrb. der häusl. Andacht*.

Vathi is de naam van onderscheidene havens en voorgebergten in Griekenland, alsmede van de hoofdplaats op het eiland Ithaka, aan eene groote zeeboeg gelegen, met 2000 inw. Deze plaats is de zetel van een Gr. bisschop, van den resident en van het bestuur des eilands; zij heeft eene ruime haven, in welke het eiland San-Salvador met een klooster en kerk ligt. — Ook is V. de naam eener stad op het eiland Samos, met eene goede haven en 2000 inw.

Vaticaan. Zie *Rome*.

Vatke (Joh. Karl Wilh.), wijsgeer en godgeleerde, in 1806 te Behndorf in het Maagdenburgsche geb., studeerde te Halle, Berlijn en Göttingen, legde zich vooral onder leiding van Gesenius op de studie van het O. T. toe en werd in 1830 *privaat-docent* te Berlijn en in 1837 hoogl. in de godgeleerdheid aldaar. Hegel en Schleiermacher hadden grooten invloed op zijne wijsgeerige ontwikkeling. Zijne voornaamste geschriften zijn: *Die Religion des A. T.* (1ste dl., 1835) en *Die menschl. Freiheit in ihrem Verhältniss zur Sünde u. zur göttl. Gnade* (1841).

Vattel (Emrich von), beroemd publicist, in 1714 te Couret in het vorstendom Neuchâtel geb., studeerde te Bazel en Genève, maakte zich bekend door zijn scherpzinnig werk *Défense du système Leibnitien etc.* (Leid. 1741), begaf zich eerst naar Berlijn en in 1743 naar Dresden, waar hij raad van legatie werd, terwijl hij kort daarop als Saksisch gezant naar Bern vertrok. In 1758 werd hij teruggeroepen en werkte daarna ijverig als geheimraad in het keurvorstelijk kabinet. Hij overleed op eene reis voor zijne gezondheid te Neuchâtel in 1767. Als publicist deed hij de grondstellingen der rede en verlichting tegenover de staatkunde van den patrimonialstaat gelden, vooral in zijn beroemd werk: *Droit des gens, ou principes de la loi naturelle appliquée à la conduite et aux affaires des nations et des souverains* (2 dln., 4°, in 3 dln., 12°, 1758 en later meermalen uitgeg.; met een levensberigt, Amst. 1775). Zijn laatste geschrift was: *Questions du droit naturel, ou observations sur le traité de la nature par Wolf*.

Vauban (Sebastien le Prêtre de), Fr. maarschalk en beroemd vestingbouwkundige, in 1633 te St. Léger de Foucheret in Bourgondië geb., trad op zijn 17de jaar in het Spaansche leger, dat tegen Frankrijk streed, en ging na zijne gevangenneming, in 1653, in Fransche dienst over. Hij onderscheidde zich als officier der genie bij verschillende belegeringen dermate, dat hij in 1669 tot inspecteur-generaal der Fransche vestingen bevorderd werd. Onderscheidene belegeringen werden door hem geleid, o. a. die van Maastricht in 1673 en die van Ath in 1697, waarbij hij de juiste aanlegging der parallelen en het ricochetschot voor het eerst aanwendde. Hij legde vele nieuwe vestingen aan, verbeterde reeds bestaande en voerde buitendien onderscheidene belangrijke werken uit. In 1703 werd hij tot maarschalk benoemd. Hij overleed in 1707. V. was een man van rijke ervaring, helder verstand en scherpen blik. Bij zijne vestingbouwen wist hij

vooral van de gelukkig gekozen terreinen de meeste partij te trekken. Bijzonder gewichtig is zijne leer van het défilement (z. a.), de aanleg van parallelen en batterijen en de doelmatige toepassing van ricochetschoten. Hij zelf liet slechts handschriften na, doch men leert zijne werkzaamheid kennen uit de door Foissac uitgegevene *Oeuvres militaires* (1793), uit de *Traité de l'attaque des places* (1829), door Augoyat uitgegeven uit de *Traité de la défense* (1829), naar een door V. zelfzen herzien handschrift, met eene voorrede van generaal Valaze, en uit andere schriften.

Vaucanson (Jacques de), beroemd Fransch werktuigkundige, geb. te Grenoble in 1709, overl. te Parijs in 1782, heeft zijne bekendheid voornamelijk te danken aan de door hem vervaardigde automaten en aan de uitvinding van werktuigen voor het twijnen van zijde. Zijn fluitspeler, een automaat van de grootte van een gewoon mensch, is wel zijn voornaamste werk. Hij verklaarde dit in eene brochure: *Le mécanisme du futeur automate* (1738). Frederik de Gr. bood hem eene betrekking in Pruissen aan, welke hij evenwel van de hand wees. Daarentegen nam hij de benoeming door kardinaal Fleury tot inspecteur over de zijdefabrieken aan. Te Lyon wilden de zijde-werkers hem, uit vrees voor zijne machinerijen, steenigen. Zijne automaten vermaakte hij aan de koningin van Frankrijk. Later kwamen velen in handen van zekeren Dumoulin, die ze, naar het schijnt, aan professor Beireis (z. a.) verkocht.

Vaucluse (Departement van), Fr. depart. in het zuid-oost. deel van Frankrijk tusschen de depart. van den Gard, der Drôme, der Neder-Alpen en der Monden van de Rhône gelegen en aldus genaamd naar het dorp V., dat in een naauw romantisch rotsdal (vallis clausa) 4 mijlen van Avignon gelegen en beroemd is als verblijfplaats van Petrarca; in de nabijheid ligt de door den dichter bezongen bergbeek Sorgue of Sorgues, die in verschillende watervallen van hooge rotsen nederstort en 1 m. boven Avignon in de Rhône valt. Op de door den dichter geliefkoosde plek bij de bron der beek is in 1809 eene zuil opgericht. Het depart. telt op 64,78 □ m. (1866) 266,091 inw., is gevormd uit de voormalige Provençaalsche graafschappen Avignon en Venaissin en het vorstendom Orange, wordt in de arrondissement. Avignon, Orange, Apt en Carpentras verdeeld en heeft Avignon (z. a.) tot hoofdstad. Naauwelijks een vierde der oppervlakte is vlak en behoort tot het Rhônedal. Het overige is door takken van de Alpen overdekt; de Mont-Ventoux met eene bedevaartskapel verheft zich tot 6200 v. en biedt eene prachtig uitzigt aan. Het is doorsneden door de Rhône, Durande en eenige kleine rivieren en kanalen, z. a. de 5 uur lange Crillon. Het klimaat is gezond; de bodem is in de dalen vruchtbaar en levert beste wijnsoorten, vijgen, olijven, zuidelijke vruchten, best ooft en moerbeziënboomen voor de zijdeteelt op; in andere gedeelten groeit slechts meekrap, aardappelen en koren; hoogere streken leveren bosschen en alpenweiden op. Er is veel wild. De bergen geven vooral ijzer en steenkolen. De voornaamste middelen van bestaan zijn landbouw, veeteelt, ooft-, olijven- en wijnteelt, zijdeteelt en zijdeverrijen, manufacturen en fabrieken van metalen waren, papier, laken en leder, verder ook handel. De spoorweg van Lyon naar Marseille doorsnijdt het west. deel des depart. Behalve Avignon zijn Orange (z. a.), Carpentras (z. a.) en Cavailon, de tuin van Provence gen., met 7200 inw., de voornaamste steden.

Vaudeville is een soort van lied bij de Franschen, dat uit meerdere coupletten bestaat, dikwijls van satirischen inhoud is en meestal op eene komische gebeurtenis van den dag, op belagchelijke gewoonten of ook wel op nog levende personen betrekking heeft. Het hoofddenkbeeld van het lied wordt aan het einde van elk couplet herhaald, en de melodie is altijd eene eenvoudige en liefelijke. De naam komt van het Normandische stadje Vau de Vire in het depart. Calvados, waar in het laatst der 14de eeuw de volmolenaar Olivier Basselin dergelijke vrolijke liedjes zong, die spoedig verbreid werden. Uit eene verzameling van zulke liederen, met een klein vrolijk blij- of kluchtspel verbonden, bestaat het vaudevillestuk, dat naar zijn meerder of minder boertigen inhoud in Comédie-V., Folie-V. en Drama-V. onderscheiden wordt. Le Sage wordt voor den uitvinder dezer stukken gehouden, en het eerste V.-theater werd in 1792 door Piis en Barré in de rue de Chartres opgericht, het zelfde dat nu op het beursplein staat. De beroemdste en vruchtbaarste van alle V.-schrijvers is Scribe (z. a.); verder verdienen vermelding Dufrene, Brazier, Carmouche, Molesville, Saintine, Moreau, Dumerson en and., in Duitschland Angely, Blum, von Holtei en and. Verg. Heiberg, *Ueber das V.* (1826).

Vaudoncourt (Guillaume de), Fr. generaal en militair schrijver, in 1772 te Weenen

uit Fr. ouders geb., kreeg zijne militaire opleiding te Berlijn en in Frankrijk, waar de omwenteling hem met geestdrift vervulde, en hij in 1791 als luitenant bij een infanterie-bataillon optrad. Hij onderscheidde zich in de veldtogten van 1792 en 93, werd bij Pirmasens gevangen genomen, in 1797 door Bonaparte tot majoor en in 1801 tot opperbevelhebber over de artillerie der Ital. republiek bevorderd, vergezelde Massena in den veldtogt van 1805, werd in 1807 naar Epirus gezonden om het leger van Ali Pascha te organiseren en in 1809, toen hij in Tirol commandeerde, tot brigade-generaal bevorderd. Hij vergezelde den onderkoning en werd gouverneur van Raab. In 1812 te Wilna gevangen genomen, keerde hij in 1814 naar Frankrijk terug en werd gedurende de 100 dagen tot inspecteur der nationale garde benoemd. Bij de tweede restauratie bij verstek ter dood veroordeeld, begaf hij zich naar Munchen. In 1821 aanvaardde hij in Piëmont het opperbevel over het leger der insurgenten, vlugtte naar Spanje en in 1823 bij het oprukken der Franschen naar Engeland, kreeg in 1825 de vergunning om naar Frankrijk terug te keeren en overleed in 1845 te Passy. Zijne hoofdwerken zijn: *Hist. des campagnes d'Annibal en Italie* (3 dln., 1812), *Mémoires pour servir à l'histoire de la campagne de Russie en 1812* (1815), *Polit. u. milit. Denkwürdigkeiten üb. die Ionischen Inseln u. Epirus* (1816), *Hist. des campagnes d'Italie en 1813 et 1814* (1817), *Hist. de la guerre des Français en Allemagne en 1813* (1819), *Hist. des campagnes de 1814 et 1815 en France* (5 dln., 1826), *Hist. polit. et milit. du prince Eugène, Vice-Roi d'Italie* (3 dln., 1827).

Vauquelin (Louis Nic.), Fr. scheikundige, in 1763 te Hébertot in het depart. Calvados geb., was van 1783—91 amanuensis van Fourcroy, werd in 1793 pharmacent aan het militaire hospitaal te Melun, in 1794 inspecteur van den bergbouw te Parijs, na d'Arceet's dood hoogl. in de scheikunde aan het collège de France, na Brongniart's dood hoogl. aan den Jardin des plantes en na Fourcroy's dood in 1811 hoogl. in de scheikunde bij de medische faculteit. In 1822 verkreeg hij zijn emeritaat en overleed in 1830 te Hébertot. Zijne ontdekking van het chromium (z. a.) en het beryllium (z. a.) maakten hem beroemd. Zijne talrijke analytische onderzoeken zijn in de *Annales de chimie* (1797—1812) medegedeeld; zijn *Manuel de l'essayeur* is door nieuwere werken over de essayeerkunst in vergetelheid geraakt.

Vauxhall, een dorp in de nabijheid van Londen, naar Jane Vaux, die het in 1615 bezat, genaamd, sedert met het stadsdeel Lambeth versmolten, waar in het midden der 18de eeuw een tuin voor publieke vermakelijkheden werd aangelegd. Dit vond in Parijs en elders navolging en dergelijke tuinen werden V's genoemd. Thans is de V.-tuin te Londen teniet gegaan, daar de bezitters herhaaldelijk bankroet maakten. De V.-bridge is de eerste brug over de Theems en de V.-street leidt naar het binnendeel der stad.

Vay (Nikol., baron von), Hong. staatsman, in 1802 te Unter-Szolcza in het comitaat Borsod geb., studeerde te Pesth en Weenen, werd in 1825 vice-notaris en in 1827 opper-notaris aan het Zempliner oppergespan, in 1827 eerste vice-gespan van het Zempliner comitaat, in 1840 gedeputeerde van den Zempliner adel bij den landdag, daarna administrateur van het Bosodsche oppergespan, koninkl. commissaris van de comitaten Borsod, Heves, Neograd enz., in 1844 septemvir en nog in hetzelfde jaar tot kroonbeschermer benoemd. In 1845 werd hij als raad van het stadhouderschap naar Ofen verplaatst, in 1846 bij het uitbarsten der revolutie in Galicië door den koning als regeringscommissaris naar Boven-Hongarijë en in 1847 tijdens den hongersnood als zoodanig naar de Karpaten gezonden. In 1848 benoemde aartshertog Stefanus hem tot koninkl. commissaris in Zevenbergen. Hij onttrok zich van 1849—59 aan alle staatsbetrekkingen. In 1859 streed hij voor de regten der Protestanten op de superintendents-vergaderingen te Miskolcz en was de voorname bewerkster van het keizerl. schrijven van 15 Mei 1860, waarbij de vrijheid van godsdienst hersteld werd. Bij de wederinvoering van de oud-Hong. constitutie bij het diploma van 21 Oct. 1860 werd V. tot Hong. hofkanselier benoemd, welke waardigheid hij tot Julij 1861 bekleedde.

Vecelli. Zie *Titian.*

Vecht (De) is de naam van twee rivieren. De eene ontspringt bij Horstmar in Westfalen, stroomt door het Hannoversche, waar zij bevaarbaar wordt, neemt de Dinkel, Steinforter Aa enz. in zich op, loopt in de Nederl. prov. Overijssel langs Hardenberg, Ommen en Dalfsen, vereenigt zich een uur ten N. van Zwolle met het Zwarte water en stroomt onder dezen naam langs Hasselt, Zwartsluis en Genemuiden

naar de Zuiderzee, waar men aan haren mond of het zoogenaamde Zwolsche Diep voor eenige jaren belangrijke waterwerken heeft aangelegd. De andere rivier van dien naam kan men beschouwen als eene voortzetting van den Krommen Rijn bij Utrecht, van waar zij aan de westzijde langs de stad, vervolgens langs Zuilen, Maarsen, Breukelen, Loenen, Vreeland, Nichtevecht, Weesp en Muiden loopt en zich aldaar in de Zuiderzee ontlast. Door den Vaartschen Rijn staat zij in gemeenschap met de Lek, die haar voor een groot gedeelte van water voorziet.

Vechta, hoofdplaats van den kreits V. (met 39,100 inw. op 14,33 □ m.) in het groot Hertogdom Oldenburg, aan de Vechta, een zijstroom van de Hase, gelegen, met 1800 inw., drie kerken, een Roomsche gymnasium, een seminarie, gevangenis, linnenweverijen en brouwerijen.

Veda, d. i. wetenschap, is de algemeene naam voor het oudste gedeelte der Sanskritische letterkunde, welke uit gebeden, hymnen en aanroepingen van de goden, uit godsdienstige en zedelijke voorschriften, mythen en wijsgeerige bespiegelingen bestaat. De Veda's zijn zeer oud; de meesten bestonden reeds in de mondelinge overlevering in de 12de eeuw v. Chr. en werden volgens de sage door Vyâsa, d. i. verzamelaar, de personificatie van een lateren kritischen tijd, verzameld. Deze verdeelde de overblijfselen der oude godsdienstige letterkunde in 4 deelen: Rig-V., Yadschoer-V., Sâma-V. en Atharva-V., die ieder wederom in twee afdelingen gesplitst zijn, waarvan de eerste de Mantras, d. i. gebeden en aanroepingen aan de godheid, meest in rhythmischen vorm, bevat, ook Sanhita (verzameling) gen.; de tweede behelst de Brâhmanas, voorschriften over offerceremoniën, mythen enz., en is van lateren tijd. Reeds in de 4de eeuw v. Chr. kwamen er commentaren op de Veda's uit; onder deze zijn vooral belangrijk het *Nirokti* van den Yâska (uitgeg. door Roth, 1848) en uit lateren tijd (de 14de eeuw n. Chr.) een commentaar van Sayana en zijne leerlingen. Verg. Colebrooke, *Ueb. die heil. Schriften der Inder* (Duitsch door Poley, 1857); Roth, *Zur Liter. u. Gesch. der Vedas* (1846). De Rig-V. is uitgegeven door M. Müller (1849 volg.), in het Fr. vertaald door Langlois (4 dln., 1848), in het Eng. door Wilson (1850). De Yadschoer-V. is uitgegeven door Weber (1849); de Sâma-V. door Benfey (1847); de Atharva-V. door Roth en Whitney (1855). Een overzicht van de leer der V. gaven Lassen, *Ind. Alterthumsk.*; Wuttke, *Gesch. des Heidenth.'s*, en Dunker, *Gesch. des Altherth.'s*. Verg. verder de werken van Nève en van Barthélemy St.-Hilaire, alsmede het art. *Sanskrit*.

Vederbos-polypen. Deze naam wordt aan geslachten van polypen gegeven, die met een groot aantal pluimvormige voelers voorzien zijn, zooals *Christatella* Cur., *Plumatella* Lans. en *Alcyonella* Lans., die in zoet water gevonden worden.

Vederdistel, *Cirsium*, een plantengeslacht uit de familie der Zaamgesteldbloemigen. De omwindsels hebben schubben, die in doornen uitloopen, en een uit gevederde haren gevormd afvallend zaadpluis. Onze Flora telt een zestal soorten, die deels aan wegen groeijen, zooals de Speerdistel, Wollige V. en Akker-V. (*C. lanceolatum*, *eriphorum* en *arvense*). In vochtige weilanden en in sloten vindt men de Moes- en Engelsche V. (*C. oleraceum* en *anglicum*), terwijl de Moeras-V. (*C. palustre*) in moerassige veenstreken voorkomt. De V. is voor bouw- en weilanden nadeelig.

Vederen zijn de bekende voorwerpen, die aan de vogels tot dekking dienen. Men onderscheidt aan de V. de *spoel*, die in de huid steekt, het verlengde daarvan, de *schaft*, en de *vlag*; dit laatste gedeelte is van ter zijden met uitstekende *takken* of *stralen* voorzien, waaraan eindelijk zijdelings de *draadjes* geplaatst zijn. Aan de meer groote of harde V. geeft men den naam *pennen*; de andere noemt men ook *kleine V.* Die V., bij welke geene draadjes aan de stralen gevonden worden, noemt men *dons*. Naar de plaatsing der V. bij de vogels worden zij onderscheiden in *Dek-V.*, *Staat-V.*, *Schouder-V.*, *Slagpennen* enz. De V. der vogels vallen jaarlijks uit om door nieuwe te worden vervangen, dat men „ruijen” noemt, en bij welk ruijen men somtijds kleurverandering opmerkt, waardoor de vogels van verschillenden leeftijd menigmaal verschillend gekleurd zijn. De V. worden gebruikt tot opvulling van bedden en kussens, tot versieringen in pluimen en tot schrijfpennen (z. a.). — Eindelijk wordt de naam *Veer* ook in de werktuigkunde toegepast op voorwerpen, die door hunne veerkracht drukking en beweging veroorzaken, zooals veeren in uurwerken, sloten, rijtuigen enz.

Vedermotten, *Pterophoriden*, noemt men eene familie van Vlinders, die zich onderscheiden doordien de vleugels (vooral de ondervleugels) door spleten in geve-

derde slippen verdeeld zijn. Deze slippen dekken elkander in den staat van rust, zoodat zij als enkele pennen zijwaarts uitstekten, waardoor het diertje de gedaante van een kruis of T heeft. Tot deze familie behooren onderscheidene, ook inlandsche soorten, die een drietal geslachten uitmaken.

Vederpasser is een passer, waarvan de beenen voortdurend eene neiging bezitten, om zich van elkaar te verwijderen. Zij worden bij elkaar gehouden door eene schroef.

Vedette (van het Ital. *vedere*, d. i. zien) noemt men de op bepaalde afstanden, gewoonlijk uit twee cavalleristen bestaande, uitgezette posten, die gezamenlijk eene keten vormen, de bewegingen des vijands moeten nagaan en voor het doorsluipen van spionnen, deserteurs enz. waken.

Vedretto. Zie *Gletscher*.

Vedute (Ital.) beteekent in de schilderkunst zooveel als aanzigt, uitzigt.

Veeartsenijkunde is de wetenschap, die de ziekten en gebreken der huisdieren, niet alleen der viervoetigen, maar ook der vogels, leert kennen, genezen en voorkomen. Zij omvat de genees-, heel- en verloskunde van alle huisdieren, en is naauw verwant aan de menschelijke geneeskunde. Tot hulpwetenschappen heeft zij de ontleed- en natuurkunde der dieren, de natuurkunde (physica) en scheikunde, de plantenkunde, de geneesmiddelleer en de artseneijbereidkunde, de leefregelkunde en het hoefbeslag. De oorsprong der V. ligt in het duister, doch zij bestond waarschijnlijk reeds bij de Grieken en later bij de Romeinen (zie *Vegetius*). In de middeleeuwen ging zij te gronde, en eerst in de 15de en 16de eeuw ontwaakte zij weder. In den beginne trok echter alleen de behandeling van paarden de aandacht, totdat in 1711 eene geweldige ziekte onder het rundvee den eersten stoot gaf tot de uitbreiding van de veeartsenijkunde op het rund en daarna ook op de andere huisdieren. Dit gaf in 1762 aanleiding tot het stichten der eerste veeartsenijkundige school te Lyon en in 1766 te Alfort, in de nabijheid van Parijs, beiden naar het ontwerp van Bourgelat (z. a.). Dit voorbeeld werd weldra ook door andere landen gevolgd, doch in ons land duurde het tot 1821 eer er eene zoodanige school tot stand kwam. In dat jaar werd er echter eene opgericht te Utrecht, waar eerst onder de leiding van Numan en thans onder die van den hoogl. Wellenbergh vele uitstekende veeartsen zijn gevormd. Onder de groote menigte van boeken over dit onderwerp noemen wij hier slechts als eenige der voornaamsten: Buchoz, *Dictionnaire vétérinaire des animaux domestiques* (1770—1775, 6 dln.); Jung, *Lehrb. der Vieharzneikunde* (1785); Busch en Daum, *Archiv für Rossärzte und Pferdeliebhaber* (1788—89, 2 dln.); Gardiner, *Observations on the animal economy and on the causes and cure of diseases* (1784); Knijfsz., *Handb. van de beoefenende leer der geneesmiddelen voor veeartsen* (uit het Hoogd. vert., 1825); Clater, *De Paardenarts* (uit het Eng., 1826); Dieterich, *Handb. der veeartsenijkundige heelkunde* (uit het Hoogd., 1827); Bruinzeel, *Verhandel. over het rundvee* (1834); Numan, *Handb. der genees- en verloskunde van het vee* (1826 en meerm.); *Veeartsenijkundig magazijn* (1827—37) enz.

Veeartsenijsschool. Zie *Veeartsenijkunde*.

Veelgodendom. Zie *Polytheïsmus*.

Veelhoek is een plat vlak door rechte lijnen ingesloten. Het aantal hoeken en zijden is gelijk. In een regelmatigen V. zijn de zijden en de hoeken onderling gelijk. Lijnen die geen twee op elkaar volgende hoekpunten vereenigen heeten diagonalen. De som der hoeken is zooveel maal twee rechte hoeken als het aantal zijden min twee bedraagt. In en om elken regelmatigen veelhoek kan een cirkel beschreven worden.

Veelhoevigen. Zie *Dikhuïdigen*.

Veelvraat. *Gulo arcticus* Desmar., *Mustela Gulo* L., *Ursus Gulo* Pall., behoort tot de Marderachtigen en heeft veel overeenkomst met de familie der Beren. De kleur is roodbruin, op den rug meer zwart-bruin. De V. is een roofzuchtig dier, dat 's nachts op prooi uitgaat en grootere zoogdieren, zooals rendieren en dergelijke, aanvalt door deze uit een boom op den nek te bespringen. De V. bewoont Lapland, Finland en het W. van Azië.

Veelwaard (Daniel), Nederl. graveur, in 1766 te Amsterdam geb. en in 1851 overl., vormde zich door eigen oefening tot graveur en heeft een groot aantal platen voor titels van boekwerken, benevens eenige waterbouwkundige en andere kaarten gegraveerd. Bekend zijn zijne prenten in de *Beschrijving der Zaanlandsche dorpen* van Loosjes en in Witsen Geysbeek's *Tableau d'Amsterdam*, de ontleedkundige platen in het *Museum anatomicum* van G. Sandifort, enz.

Veelwijverij. Zie *Polygamie*.

Veemgerigten (van het Oud-Duitsch Fem, straf), ook Vrijgerigten, Westfaalsche of Heimelijke gerigten gen., waren in de middeleeuwen regtbanken, die, buiten de openbare magt om, vonnissen uitspraken en uitvoerden over ware, soms ook wel vermeende misdrijven van zoodanige personen, wier aanzien en invloed hen vrijwaarden tegen de gewone lijfstraffelijke maatregelen. Volgens sommigen waren zij eene instelling van Karel den Gr., volgens anderen een overblijfsel der vrije Germaansche regtbanken. Van Westfalen (het land der Roode aarde) verbreidden zij zich over Duitschland en aangrenzende landen en hadden vooral in de 14de en 15de eeuw eene groote magt. Zij waren of openbaar, bij dag, onder den blooten hemel, voor de behandeling van burgerlijke regtszaken, of geheim, bij nacht, in verborgen plaatsen, voor de behandeling van misdrijven, z. a. ketterij, tooverij, maagdenschennis, diefstal, moord. De leden der V., die elkander aan zekere geheime teekens erkenden, heetten Wetende, d. i. ingewijden, en waren door een strengen eed gebonden. Uit hen werden de vrijschepenen, de leden der V. en de uitvoerders der vonnissen gekozen. De vrijgraaf, die de vrijschepenen benoemde, was de voorzitter. De landsheer had als stoelheer het opzigt en de keizer het opperste toezigt over alle V. De aanklagt geschiedde door een vrij-schepen, die haar door een eed moest bekrachtigen. De aangeklaagde moest binnen 6 weken en 3 dagen of, als hij zelf lid van het V. was, binnen een driemaal zoo lang tijdsbestek verschijnen. De dagvaarding werd onder symbolische teekenen aan de deur des aangeklaagden vastgehecht, die dan in een bepaalden nacht en op eene bepaalde plaats door wetenden afgehaald en voor de plaats des gerigts (den vrijstoel) gebragt werd, waar hij zich door een eed van de beschuldiging reinigen kon. Bij overtuiging van de misdaad en bij niet-verschijning werd de beschuldigde *verveemd*, d. i. aan alle ingewijde leden prijs gegeven, die dan verplicht waren den verveemde, zoo zij hem ontmoetten, aan een boom op te hangen, of, zoo hij zich verzette, te dooden en dan een dolk, ten teeken dat het een veemvonnis was, nevens het lijk te leggen. De V. ontvaardden in later tijd en werden tot een dekmantel van boosheid en eigenbelang. Zij eindigden eerst, toen in Duitschland de algemeene landsvrede (z. a.) en eene verbeterde regtspleging ingevoerd was. Het laatste V. werd in 1568 bij Celle gehouden. Verg. Wigand, *Das Femgericht Westfalens* (1826); Usener, *Die Frei- u. heiml. Gerichte Westfalens* (1832); Dirks, *De iudicii Femicis* (1835), en Tadama, *Geschied. van het V. enz.* in het 10de deel der *Werken van de Maatsch. der Ned. Letterk. te Leiden*.

Veen noemt men eene grondsoort uit planten bestaande, die tot eene gedeeltelijke ontbinding zijn overgegaan, vermengd met delfstoffelijke bestanddeelen. Bij het vormen van V. is de aanwezigheid noodig van water, dat niet bewogen wordt, en eene matige temperatuur. In warme landen vindt men geen veengrond, behalve op hoogvlakten in gebergten. De veenen worden in hooge en lage veenen onderscheiden. De eersten liggen hooger dan de omliggende grond en bevatten slechts dáár water, waar het wegvloeijen daarvan belet wordt. Laag veen ligt in oppervlakte gelijk met de omringende wateren en wordt vaak door dat water bedekt. Alle planten kunnen tot V. overgaan, maar de noodzakelijke aanwezigheid van water voor de V.-vorming brengt mede, dat meestal waterplanten tot die vorming bijdragen, die onder de gestelde voorwaarden dan ook onafgebroken voortgaat. De drijftillen (z. a.) dragen ook veel bij tot de verandering in V.; men kan daarover breedvoerige vermelding vinden bij Staring, *Bodem v. Nederl.*, 1^e dl. bladz. 36 volg., waar tevens gesproken wordt over de planten, die tot de V.-vorming bijdragen, en de houtsoorten, die in V.-gronden worden gevonden. Van het V. wordt de bekende brandstof „turf” gemaakt, die in hoedanigheid naar den aard van het V. en de innengsels kan verschillen. In het algemeen kan men de turf onderscheiden in steekturf, die aan de oppervlakte van den grond afgestoken wordt, en in bagger of sponturf, die met baggernetten uit het water wordt opgehaald, uitgespreid, gedroogd en afgestoken. Het maken der turf en het vervoer daarvan uit de veenstreken geeft in ons land eene groote bedrijvigheid. V. wordt in verschillende onzer provinciën, maar vooral in Groningen, Friesland en Drenthe gevonden.

Veenbrand. Zie *Veenrook*.

Veendam, een welvarend groot dorp in de Nederl. prov. Groningen, arrond. Winschoten, aan het Oosterdiep gelegen, met omstr. 9000 inw., eene Hervormde, eene Doopsgezinde en eene Roomsche kerk, eene synagoge, eene Latijnsche en verscheidene andere scholen. Er zijn scheepswerven, lijnbanen, grofsmederijen en eenige fabrieken. Ook worden er belangrijke veemarkten gehouden.

Veenendaal, aanzienlijk dorp aan de grenzen der Nederl. prov. Utrecht en Gelderland en aan den Nederl. Rijnspoorweg gelegen, is verdeeld in Geldersch- en Stichts-V., die vereenigd omstr. 5000 inw. tellen, en heeft eene Herv. kerk, eene synagoge, calicotfabricatie, wolkammerij, belangrijke bijenteelt en handel in landbouwproducten en wol.

Veengrond. Zie *Veen*.

Veenhuizen. Zie *Weldadigheid (Maatschappij van)*.

Veenius (Otto), eigenlijk Octavius van Veen, Nederl. schilder, in 1556 of 1560 te Leiden geb., leerling van Swanenburg en Lamponicus, ontwikkelde zich vooral gedurende een zevenjarig verblijf in Italië en bezocht op zijne terugreis de hoven te Weenen, Munchen en Keulen, waar hij eenige werken achterliet. Hij hield zich vervolgens bij afwisseling te Antwerpen, 's Gravenhage en Brussel op. Alex. Farnese, hertog van Parma, benoemde hem tot ingenieur en hofschilder, en aartshertog Albert tot intendant der munt, in welke betrekking hij in 1634 te Brussel overleed. Te Munchen, Berlijn, Antwerpen, Gent, Brussel, Amsterdam en elders vindt men stukken uit de gewijde en ongewijde geschiedenis van zijne hand. De groote Rubens was een zijner leerlingen.

Veenmol, Molkrekkel, Gryllotalpa vulgaris, Gryllus Gryllotalpa L., behoort tot de familie der Krekels uit de orde der Regtvlengeligen. De V. onderscheidt zich door zijne gedaante en grootte, daar hij tot de grootste inlandsche insecten kan gerekend worden. De vorm der voorpooten, die geheel tot graven geschikt zijn en met die van een mol veel overeenkomst hebben, maken het dier gemakkelijk kenbaar. De V. woont onder den grond in veen- en tuingronden en leeft van wortels van planten, waardoor hij veel schade aanrigt. Hij is door Europa en een gedeelte van Azië verspreid. De mol maakt ook op deze dieren jacht.

Veenmos, Sphagnum, behoort tot de familie der Bladmossen. De soorten van dit geslacht bezitten kogelronde zaaddoozen; de bladen zijn bleekgroen gekleurd. Het V. groeit op moerassige gronden, waar het met andere planten in Veen overgaat.

Veenpluis. Zie *Wollegras*.

Veenrook, ook Veendamp of Haarrook genaamd, is in ons land een bekend verschijnsel, dat zich in den voorzomer vaak vertoont en dan menigmaal de schoone dagen verdonkert en de zon meer of minder als met een floers bedekt. De V. strekt zich ook tot andere landen uit. Menigmaal heeft men getwist over den oorsprong van het verschijnsel, dien men in verschillende oorzaken gezocht heeft. Intusschen blijkt het niet onduidelijk, dat het toe te schrijven is aan de gewoonte, die in vele veenstreken bestaat, om het veen af te branden en daardoor den grond voor het verbouwen van graan geschikt te maken. Dat hieraan de V. moet toegeschreven worden volgt onder anderen uit de opmerking, dat hij dan wordt waargenomen, wanneer de wind van die streken afkomt, terwijl deze damp den reuk bezit die aan brandende turf eigen is. Anderen meenen deze oorzaak niet te moeten aannemen, omdat de V. tot in het Z. van Europa, vooral in Spanje, doordringt, waar zoodanige Veenbrand geen plaats heeft; of men moet veronderstellen dat die zware rook van verwijderde streken daar heen gevoerd kan worden.

Veepest of Runderpest is eene eigenaardige typhouse ziekte van het hoorndvee, waardoor het vleesch wankleurig, week en breiachtig wordt en eene geringe hoeveelheid dun vloeibaar bloed bevat. Het vet is vuil geel. Zij ontstaat, even als de meeste infectie-ziekten, door de aanwezigheid van een eigenaardig malarium in de lucht of in de voedingsmiddelen der dieren. Reeds in overoude tijden vindt men, hoewel onbepaalde, aanwijzingen van deze ziekte, zooals sommige plaatsen bij Ovidius, Plinius en anderen aanduiden. In 809, 1625 en 1630 heerschte zij in erge mate, doch de eerste nauwkeurige waarnemingen vinden wij opgeteekend door Ramazzini (1711), nadat zij in 1709 uit Tatarije door veehandelaars naar Italië werd overgebracht. Ook ons vaderland werd dikwerf door deze te regt gevreesde ziekte geteisterd, en wel voornamelijk in de jaren 1713—1719, 1741—1756, 1768—1786, 1813—1814 en 1865—1867. Verscheidene onzer landgenooten, waaronder wij Schwencke, Nozeman, Tak en vooral Camper en Geert Reinders noemen, hebben zich dan ook door hun arbeid betrekkelijk de V. een welverdienden roem, zelfs in het buitenland gemaakt. Aan den laatste komt de eer toe der ontdekking, dat men door het inenten der smetstof op jonge dieren de ziekte onschadelijk kan maken, daar het schijnt gebleken te zijn, dat de dieren, die de ziekte eenmaal hebben doorgestaan, alle vatbaarheid voor eene latere inwerking der smetstof hebben verloren. Onder de vele specifieke middelen, die wij tegen de veepest vinden aangegeven, vermelden wij hier alleen het carbolzuur. Verg. Hekmeijer, *Korte geschie-*

denis der runderpest (Amersf. 1845), waarin ook eene lijst van werken over deze ziekte is opgenomen.

Veere (Ter Vere, Campvere), eene in vroegere eeuwen bloeiende, maar thans vervallene stad in de Nederl. prov. Zeeland, op het eiland Walcheren, met omstr. 1300 inw., die in visscherij en scheepvaart hun bestaan vinden. Het stadhuis, het oude admiraliteitsgebouw en de groote kerk getuigen nog van de vroegere grootheid. V. kwam in 1280 in het bezit van Wolfert van Borselen, kreeg in de 14de eeuw stadsregten en ontwikkelde zich dermate, dat omstr. 1500 niet zelden 60 groote schepen te gelijk in- en uitvoeren. Het admiraliteits-hof, vóór den opstand tegen Spanje het eenige in Nederland, was te V. gevestigd. V. schaarde zich na de inneming van Brielle en den afval van Vlissingen aan de zijde van den prins van Oranje, en in 1672 en 1747 deden er zich de eerste stemmen hooren, die de herstelling van het stadhouderlijk gezag ten gevolge hadden. V. en Vlissingen werden in 1555 door Karel V ten behoeve van Maximiliaan van Bourgondië tot een markgraafschap verheven, dat na het uitbreken van den opstand aan den prins van Oranje kwam en, met uitzondering van een kort tijdsbestek, tot 1795 in het bezit van diens nakomelingen bleef. In 1809 werd V. door de Engelschen beschooten en een tijd lang bezet gehouden.

Veerkracht is die eigenschap der lichamen, waardoor zij ingedrukt of uitgerekt zijnde, na het ophouden dier werking, hunne vorige uitgebreidheid geheel of ten deele terug bekomen. Zeer veerkrachtige lichamen zijn staal, ivoor, caoutchouc. Van ivoor toont men die eigenschap duidelijk aan door een ivoeren bal op eene met vet en roet bestreken marmeren plaat te laten vallen. De bal zal daarop geen punt maar een cirkel van 2—3 streep in middellijn achterlaten, en is dus voor dat oogenblik daar ingedrukt. Volkomen veerkrachtig zijn vloeï- en gasvormige lichamen. Voor gassoorten zijn de uitgebreidheden ongeveer omgekeerd evenredig met de gewigten van drukking. Coëfficiënt van veerkracht heet het gewigt, dat in staat is een draad of staaf van zekere stof, welks doorsnede gelijk de eenheid is, zoover als mogelijk is uit te rekken zonder die te verbreken. Bij gassoorten is het streven om zich uit te zetten altijd even groot als de drukkraft; men meet die uitzetting door de hoogte van eene kwik- of waterkolom.

Veeveelt noemt men de aankweeking en verpleging van de voor den mensch meest nuttige huisdieren, als paarden, runderen, schapen en varkens, met oogmerk om daaruit het meest mogelijke voordeel te trekken. Zij beoogt mitsdien ook inzonderheid het verbeteren en veredelen der rassen, en vormt een onderdeel van de landhuishoudkunde (z. a.). De V. maakt in ons vaderland eene der voornaamste bronnen van den nationalen rijkdom uit. Door den belangrijken uitvoer van rundvee naar Engeland is in de laatste jaren de veestapel zeer toegenomen, maar heeft daarentegen door de longziekte en vooral door het heerschen der veepest van 1865—67 groote schade geleden. De veestapel in ons land bedroeg 1 Jan. 1864 in zijn geheel 2,828,100 stuks, waaronder 254,336 paarden, 1,380,579 runderen, 893,628 schapen en 299,557 varkens.

Vega (Garcilaso, eigenlijk Garcias Laso de la), de vorst der Spaansche dichters gen., in 1503 te Toledo geb., bestudeerde de gedichten van Virgilius en Petrarca en voerde op voorgang van Boscan Almogaver de Ital. versmaat in de Spaansche poëzij in. Als soldaat in het leger van Karel V hield hij zich lang in Italië op, doorreisde ook een deel van Duitschland, woonde in 1529 den veldtogt tegen de Turken en in 1535 dien tegen Tunis bij, trok in 1536 met den keizer tegen Frankrijk op, werd bij Fréjus onder het bestormen van een toren zwaar gewond en overleed in hetzelfde jaar te Nizza. Zijn lijk werd in 1538 naar Toledo overgebracht. In zijne sonetten nam hij Petrarca tot voorbeeld; vooral is hij beroemd als een gelukkig navolger van Virgilius en Sannazaro in zijne herdersdichten. De beste uitgave zijner *Obras* bezorgde Azara (Madr. 1765, 1788 en 1817). — Van hem is wel te onderscheiden Yncá Garcilasso de la V. uit Cuzco in America, geb. in 1540 en overl. in 1620, de schrijver der *Commentarios reales, que tratan del origen de los Yncas reyes* (2 dln., 1609—17; nieuwe uitg., 2 dln., 1722—23) en van *La Florida del Yncá* (1605; nieuwe uitg., 2 dln., 1723).

Vega (Lope Felix de V. Carpio), de geniaalste dramatische dichter van Spanje, in 1562 te Madrid geb., schreef reeds op zijn 12de jaar verscheidene blijspelen, trad wegens behoeftige geldelijke omstandigheden in krijgsdienst, studeerde later te Alcalá en te Salamanca, werd bacalaureus en wilde geestelijke worden, maar zag wegens eene liefdesgeschiedenis hiervan af. In 1582 nam hij weder voor eenigen tijd dienst en schreef toen zijn bevallig gedicht *La hermosa de Angelica* en zijn herdersroman *Arcadia*. In

1588 werd hij door de wraakzucht eener verlatene minnares of wegens schulden gevangen gezet, maar ontvlugtte naar Valencia en nam dienst bij de Armada. Hij hield zich daarna in Italië en in Valencia, waar het tooneel zeer bloeide, op en keerde in 1595 naar Madrid terug. Gedrukt door tegenspoeden zijner familie, werd hij priester en in 1611 in de Franciscaner orde opgenomen. Zijn roem als dichter bereikte weldra het hoogste toppunt, maar hij vond ook vele benijders, van welke Gongora (z. a.) de voornaamste was. Zoowel bij het volk als bij koning Philips IV stond V. in hooge eere. Zijn ascetisch gedicht *Soliloquios a Dios*, onder den naam van Gabr. Padocopeo uitgegeven, vond veel bijval, en paus Urbanus VIII benoemde hem tot ridder der Johanniter-orde voor de aan hem opgedragen *Corona tragica*, een historisch gedicht ter verdediging van Maria Stuart. Sedert 1618 apostolisch protonotarius bij het aartsbisdom Toledo, overleed V. in 1635 te Madrid. Zijn leerling Montalvan (z. a.) vereeuwigde hem door de *Fama posthuma a la vida y muerte de Lope de V.* (1636). De vruchtbaarheid van V. als schrijver is tot spreekwoord geworden. Men heeft van hem 2 eposëen, 5 mythologische gedichten, 4 groote historische gedichten, 1 komisch heldendicht, verscheidene didaktische gedichten, tal van sonetten, romanzen, oden, elegiën, epistelen, novellen enz., meereendeels opgenomen in de bij Sancha verschenen bloemlezing zijner schriften (21 dln., 1776—79). Zijn grootsten roem vestigde hij door zijne komedies, waarvan hij meer dan 1500 vervaardigde. Hij is niet alleen als de grondlegger van het Spaansche nationale tooneel, maar ook als een der grootste dramatische dichters van alle tijden te beschouwen. Slechts een klein gedeelte zijner drama's (320) zijn in druk verschenen: *Comedias* (28 dln., 1604—47); enkelen bestaan nog in handschrift, z. a. in de bibliotheek van den hertog van Osuna, maar het meerendeel schijnt verloren te zijn gegaan, Malsburg, Soden, Dohrn en Schak vertaalden enkele stukken in het Duitsch. Enk gaf analyses van 24 stukken, *Studien üb. Lope de V.* (1839), en Richard vertaalde V.'s romans en novellen, *Lope's Romant. Dichtungen* (6 dln., 1824—27).

Vega (Georg, vrijheer von), wiskundige, in 1754 te Sagoritz in het hertogdom Krain geb., werd eerst ingenieur bij de Oostenr. marine, daarna officier bij de artillerie, gaf als majoor, met den titel van professor, les in de wiskunde, onderscheidde zich in de veldtogten tegen de Turken en Franschen (1797—99) en werd in 1800 in den vrijheerenstand verheven. Een molenaar wierp hem in den Donau en hij verdrinkt 26 Sept. 1802; eerst 30 jaar later werd de misdaad ontdekt. Zijne *Vorlesungen üb. die Mathematik* (4 dln., 1786—90 en meerm.) zijn als leerboek uitmuntend geschikt. Den grootsten roem verwierf hij door zijne uiterst naauwkeurige *Logarithmentafeln* (2 dln., 1783; nieuwe uitg. van Hülse, 1840); verder schreef hij: *Logar.-trigonometrisches Handb.* (1793 en meerm.), *Thesaurus logarithmorum completus* (1794), *Anleit. zur Zeitkunde* (1801), *Natürliches Mass-, Münz- u. Gewichtssystem* (1803).

Vegesack, marktplek in het gebied der vrije stad Bremen, aan de zamenstrooming van de Wümme en de Wezer en aan een zijtak van den spoorweg van Bremen naar Bremerhaven gelegen, met 3942 inw., eene goede haven, scheepswerven, scheepvaart, bierbrouwerijen, branderijen en ijzergieterijen.

Vegetarianen (Eng. Vegetarians) zijn lieden, die met verwerping van dierlijk voedsel zich uitsluitend met voortbrengselen van het plantenrijk voeden. Reeds in 1811 werd deze stelregel in Engeland door J. Newton in *Return to nature or defence of vegetable regimen* aanbevolen, doch maakte weinig opgang. Eerst sedert 1847, na de oprigting der matigheids-vereeningingen, werd door Jos. Simpson de *Vegetarian Society* opgericht, die in Engeland en N.-America bijval vond en in 1857 3000 leden telde. De grondstellingen dezer vereening vindt men voorgesteld en verdedigd door Alcott, *Vegetable diet defended*; Graham, *Lectures on the science of human life*; Smith of Maldon, *Fruits and farinacea*; Lane, *A brief practical essay on vegetable diet* (het programma der V.); Scolefield, *A system of vegetable cookery*.

Vegetius Renatus (Flavius), Rom. militair schrijver, waarschijnlijk een Christen, schreef omstr. 375 n. Chr. eene *Epitome institutionum rei militaris* in 5 boeken, een uittreksel uit vroegere militaire schriften die meereendeels verloren zijn gegaan, en deswege belangrijk voor de kennis van het Rom. krijgswezen. De beste uitgaven zijn van Scriverius (Antw. 1607, 2 dln., en Leid. 1644) en van Schwebel (Neurenb. 1767). Duitse vertalingen leverden Meinecke (1800), en Lipowsky (1827). De op naam van zekeren Publ. V. of Veterinarius uitgegeven *Ars veterinaria s. vulomedicina* is eene slechte vertaling der Grieksche *Hippiatrika*, waarschijnlijk door een monnik der 12^e of 13^e eeuw

gemaakt. Schneider gaf daarvan eene bewerking in *Scriptores rei rusticae* (Leipzig. 1797).

Veghel. aanzienlijk dorp in de Nederl. prov. N.-Brabant, arrond. 's Hertogenbosch, aan beide oevers van de Aa, door eene breede haven met de Zuid-Willemsvaart verbonden, met 4378 inw., een kantongereg. eene Roomsche en eene Hervormde kerk, een fraai raadhuis, eene inrigting van weldadigheid, belangrijke linnenweverijen en looijerijen, 4 jaar- en belangrijke wekelijksche graanmarkten. Bezienswaardig is het schoone kasteel, het huis te V. of Frisselstein.

Veglia. eiland in de golf van Quarnero, tot den Oostenr. kreits Istrië behoorende, telt op 7,7 □ m. 15,100 Slav. inw., is bergachtig en levert veel hout, wijn en granen op. De hoofdplaats V. telt 1300 inw., is de zetel van een bisschop en een consistorie en heeft een slot, twee kloosters, een hospitaal, eene haven en handel.

Vehse (Karl Eduard), Duitsch geschiedschrijver, in 1802 te Freiberg in Saksen geb., studeerde te Leipzig en Göttingen, werd in 1825 bij het Dresdensche staatsarchief geplaatst, waarbij hij van 1833—38 archivarius was, ging, zich aan de godsdienstige beweging van Stephan aansluitende, naar America, doch keerde in 1839 naar Europa terug, vestigde zich te Dresden, ondernam in 1851 en 52 reizen door Europa, woonde daarna te Berlijn, werd in 1856, wegens belediging van prins Wilhelm van Mecklenburg in zijne *Gesch. der Deutschen Höfe*, gevangen gezet, en vestigde zich vervolgens te Lesach in Bazelland. Hij is als geschiedschrijver vooral bekend door zijn hoofdwerk: *Gesch. der deutschen Höfe seit der Reformation* (39 dln., 1851—56), een werk dat hem vele regterlijke vervolgingen op den hals haalde.

Vei, een met de Mandingo's (z. a.) verwant Negervolk aan de westkust van Afrika, ten N. van Liberia. De V.-taal is de eenige onder de Negertalen, die een eigenaardig, door een inlander uitgevonden letterrepen-schrift heeft. Kölle heeft eene grammatica en een lexicon der V.-taal uitgegeven (1854).

Veile. haven- en hoofdstad van een Deensch amt (38²/₅ □ m. met 83,884 inw.), in het Jutlandsche stift Ribe, aan de uitstrooming van de Veileraue in het Veile-fjord, in eene heerlijke streek, het Deensche paradijs gen., gelegen, met 4920 inw., die in hopteelt, vischvangst en handel hun bestaan vinden. V. werd 5 Mei 1848 door de Sleeswijk-Holsteiners en 7 Mei 1849 door de Pruisen bezet.

Veiligheidsbuizen worden bij de ontwikkeling van gassen in laboratorien gebruikt. Zij bestaan uit glazen buizen, uitlopende in een trechter, tweemaal knievormig omgebogen, en in het midden tot een bol uitgeblazen. De bol wordt met eenig vocht, meestal kwik, gevuld. Men plaatst de V. luchtdigt in het gas ontwikkelend mengsel. Wordt de spanning van het gas te groot, dan kan het door de vloeistof ontwijken. Wordt zij te klein, dan kan de lucht op dezelfde manier toetreden. Men kan dus de drukking van het gas altijd regelen.

Veiligheidsklep is eene opening in den wand van een stoomketel meest in het dekstuk, gesloten met eene klep. Deze klep wordt belast met het gewigt dat de ketel op die oppervlakte kan weerstaan. Is dat b. v. 6 pond per □ duim, dan bedraagt het gewigt zooveel maal 6 pond als de oppervlakte der klep □ duimen groot is. Of het gewigt drukt er door middel van eene veer of hefboom op, als het werktuig sterke schokken moet ondervinden, zooals eene locomotief. Wordt nu de drukking van den stoom sterker en dus gevaarlijk, dan opent zich de klep en de spanning daalt tot de bepaalde grens. De opening moet groot genoeg zijn om den stoom snel te laten ontsnappen. Zulke V. vindt men ook bij hydraulische persen, toestellen tot verdigten van koolzuurgas, enz.

Veiligheidslamp. De veiligheidslamp van Davy wordt in mijnen gebruikt om ont-ploffingen te voorkomen. De vlam wordt van alle kanten door ijzer-gaas omgeven. Brengt men nu de V. in een ontbrandbaar gas, dan zal de hitte van de vlam door het ijzer zoodanig afgekoeld worden, dat zij het gas niet kan aansteken.

Veirac (Johannes), Nederl. geneeskundige, in 1743 te Gouda geb., studeerde te Leiden, vestigde zich eerst in zijne geboorteplaats Gouda, daarna te Sommelsdijk en eindelijk te Rotterdam. Bij zijne drukke praktijk wist hij nog tijd te vinden om vele geschriften het licht te doen zien en werd hij zesmaal voor de beantwoording van prijsvragen door verschillende geleerde genootschappen bekroond. Behalve deze prijsverhandelingen vindt men van zijne hand stukken over verschillende onderwerpen in geneeskundige tijdschriften verspreid. Hij was lid van vele geleerde genootschappen. Voor het hem aangeboden professoraat te Harderwijk bedankte hij. Hij overleed in 1795.

Veit (Phil.), uitstekend Duitsch historieschilder, in 1793 te Berlijn geb., begon zijne studiën te Dresden en te Weenen, nam deel aan den bevrijdingsoorlog van 1813 en 14 en begaf zich in 1815 naar Rome, waar hij zich aan de romantische school aansloot. Van 1831—43 was hij directeur van het Städtelsche kunstinstituut te Frankfort a. d. M., verplaatste zijn atelier naar Sachsenhausen en overleed in 1854 te Rome. Zijne beroemdste stukken zijn: *de zeven vette jaren* in de villa Bartholdy, *de triomf van de godsdienst* in de galerij van het Vaticaan, *Dante's paradijs* in de villa Massini te Rome, *de invoering der kunsten door het Christendom* met de zijbeelden *Italia* en *Germania* in het Städtelsche museum te Frankfort, *de hemelvaart van Maria* in den dom aldaar enz. — Ook zijn broeder Johann V., die sedert 1811 te Rome zich ophield, is als historieschilder bekend. Voor de Roomsche kerk te Berlijn schilderde hij eene *Aanbidding der herders*.

Veitsdans. Zie *St.-Vitus-dans*.

Veji, eene der magtigste van de twaalf bondssteden van het oude Etrurië, 2½ m. ten N. van Rome gelegen. Reeds Romulus en Tullus Hostilius voerden oorlog met V. Deze oorlogen herhaalden zich telkens. Na een 20jarigen wapenstilstand brak in 405 v. Chr. door een trotsch antwoord van den senaat van V. de laatste oorlog met Rome uit. In 403 begon het beleg van Veji; eerst in 396 nam M. Fur. Camillus de stad in, plunderde haar en verkocht de inwoners als slaven, terwijl de landerijen staats-eigendom werden. Bij het dorp Isola Farnese, waar het oude V. stond, zijn nog een columbarium, een plein, Forum Romanum gen., en sporen van stadsmuren. In de nabijheid bij Ponte Sodo zijn overblijfselen van waterleidingen, van eene brug en rotsgraven. Verg. Nardini, *L'antico Vejo* (1647).

Velasquez de Silva (Don Diego), Spaansch schilder, geb. te Sevilla in 1599, bestudeerde vooral de natuur en de werken van Vlamingers en Italianen, begaf zich in 1622 naar Madrid, waar hij later hofschilder werd, ging in 1629 naar Italië, bestudeerde aldaar de werken van Rafaël en Michael Angelo en keerde later naar Madrid terug, waar hij in 1660 overleed. V. was een even goed portret- als historieschilder en muntte vooral uit door de sprekende gelijkenis en krachtige uitdrukking zijner portretten, door de schoonheid en energie zijner historie- en genrestukken en door de meesterlijke verdeling van licht en schaduw. Zijne meeste werken bevinden zich te Madrid; eenigen zijn er te Dresden. Verg. Stirling, *Velasquez and his works* (Lond. 1855).

Veldaffuiten. Zie *Affuit*.

Velde (van der) is de naam van een beroemd Nederl. kunstenaarsgeslacht. Jan v. d. V., de stamvader van dit geslacht, was een beroemd schrijfmeester, in 1569 te Antwerpen geb. en in 1623 te Haarlem overl. Zijn zoon Jan, omstr. 1598 waarschijnlijk te Leiden geb. en omstr. 1660 te Haarlem overl., was een verdienstelijk graveur. — Diens broeder Esayas, omstr. 1597 te Leiden (volgens and. te Haarlem) geb., vestigde zich te Leiden en overleed na 1652. Hij schilderde landschappen met ruïnes, schermtusselingen en gevechten, die met veel talent behandeld zijn. Het museum te Amsterdam bezit van hem eene allegorische voorstelling op prins Maurits: *de kat den bel aanbinnende*. Zijne teekeningen, met de pen en O.-Indischen inkt of met zwart krijt uitgevoerd, zijn zeer fraai. — Willem v. d. V., *de oude*, waarschijnlijk de zoon des vorigen, in 1610 te Leiden geb., was een uitmuntend schilder van schepen en zeegevechten en vergezelde herhaaldelijk de admiralen van Wassenaar Obdam en de Ruyter op hunne togten. Na het eindigen der oorlogen tusschen de Vereenigde Nederlanden en Engeland vestigde hij zich op uitnoodiging van Karel II te Greenwich en overleed aldaar in 1693. — Zijn zoon Willem v. d. V., *de jonge*, in 1633 te Amsterdam geb., vergezelde zijn vader op diens zeetogten en overtrof dezen verre als zeeschilder, zoodat hij voor een der grootste zeeschilders van alle tijden gehouden wordt. Karel II stelde hem tot hofschilder aan. Na diens dood hield hij zich een tijd lang in zijn vaderland op, maar keerde naar Londen terug, waar hij in 1707 overleed. Het museum te Amsterdam bezit van hem: *het gezicht van de haven van Amsterdam van het 'J te zien*, een *woelend* en twee *stille waters*, *de overgifte van het Eng. admiraalschip The royal Charles* en *het opbrengen van vier Eng. schepen*, het museum te 's Gravenhage twee *stille waters* en het museum van der Hoop *het kanonschot*. Ook zijne teekeningen, meest met O.-Ind. inkt uitgevoerd, hebben groote waarde. — Adriaan v. d. V., broeder des vorigen, als landschap- en vooral als dieren schilder zeer beroemd, in 1639 te Amsterdam geb., leerling van Jan Wynants, overleed te Amsterdam in 1672. Zijne

opvatting is edel en geestig, zoowel wat het landschap als wat de stoffage betreft, zijn coloriet en licht-effect getuigen van getrouwe waarneming der natuur; zijne teekening is zorgvuldig, zijne behandeling vlak en meesterlijk. In de verschillende Europ. musea vindt men van zijne werken. Het museum te Amsterdam bezit van hem een *landschap met rustend en grazend vee* en een *heuvelachtig landschap met eene hut*, het museum v. d. Hoop een van zijne hoofdwerken een *Brabantsch landschap*, het museum te 's Gravenhage een *boomrijk landschap met beesten* en een *gezicht op het strand van Scheveningen*.

Velde (Franz Karl van der), Duitsch romanschrijver, in 1779 te Breslau geb., studeerde te Frankfort a. d. O., bekleedde verscheidene regterlijke betrekkingen en overleed in 1824 te Breslau. Zijne romans, die echter weinig blijvende waarde hebben, vonden vele lezers. Zijne *Sämmtl. Werke* zijn met eene levensbeschrijving en aanmerkingen uitgegeven door Böttiger en Theod. Hell (27 dln., 1830—32).

Veldeken (Heinrich von). Zie *Hendrik van Veldeken*.

Veldeuz, dorp in het oostel. deel van het Pruiss. regeringsgebied Trier in de Rijnprov., $\frac{1}{2}$ u. ten Z.W. van Berncastel, bij de Moezel gelegen, met 760 inw., heeft geen onbelangrijke lood-, ijzer- en steenkolenmijnen, wijnteelt en eene ijzergieterij. Vroeger was het de hoofdplaats van het vorstendom V. Het graafschap V., sedert de 11de eeuw onder eigen graven staande, geraakte in 1433 door het huwelijk van Anna, erfdochter van den laatsten graaf, in de linie Pfalz-Simmern en werd tot een vorstendom verheven, dat in 1694 aan de Keur-Palts, in 1801 aan Frankrijk en bij het Weener congres gedeeltelijk aan Beijeren en gedeeltelijk aan Pruisen kwam.

Veldkers, *Cardamine*, een plantengeslacht uit de familie der Kruisbloemigen, dat zich door haauwen zonder overlangsche nerf onderscheidt. Wij vinden bij ons vier soorten: de Bosch-, de Ruige, de Gemeene en de Bittere V. (*C. sylvatica*, *C. hirsuta*, *C. pratensis* en *C. amara*). Van deze komt de Gemeene V., ook Koekoeksbloem en Pinksterbloem genaamd, het menigvuldigst voor, daar zij met hare fraaije paarse bloemen in tal. van exemplaren de weilanden versiert. De andere soorten dragen witte bloemen.

Veldkrekkel. Zie *Krekkel*.

Veldleeuwerik of **Graspieper**, *Anthus pratensis*, behoort tot het geslacht der Piepers (z. a.), dat wel eens met dat der Leeuwerikken wordt verward. De V. heeft de veren aan de bovenzijde olijfbraun gekleurd, van onder vuilwit; alle veren hebben bovendien eene zwartbruine vlek. De V. is een inlandsche vogel, die tevens door geheel Midden-Azië verspreid is en ook in N. Afrika voorkomt. Hij is bij ons van Maart tot November.

Veldmaarschalk is in bijna alle legers de hoogste militaire waardigheid, bij de meesten echter alleen een titel. In ons leger is alleen Z. K. H. prins Frederik der Nederlanden met die waardigheid bekleed (zie *Maarschalk*).

Veldmateriël (Het) bestaat bij ons te lande uit veldaffuiten tot korte kanons van 12 c en lange houwiters van 15 duim, veldaffuiten tot korte kanons van 6 c en lange houwiters van 12 dm., veldaffuiten tot kanons van 4 c , munitievoorwagens van 12 c , 4 c en 15 dm., caissons van 12 c , 4 c en 15 dm., smidswagens en voorraadswagens.

Veldmuis, *Arvicola*, behoort tot de familie der Muizen: Zij is van boven bruingrijs, van onder vuilwit gekleurd, bewoont Midden-Europa en doet soms veel schade aan de veldvruchten, vooral wanneer deze dieren in enkele jaren in overgroot aantal vermeerderen. De Boschmuis (zie *Muis*) wordt ook wel V. genoemd.

Veldsla, *Valerianella*, behoort tot de familie der Valeriaanachtigen (zie *Valeriaan*). Het geslacht bevat éénjarige kruiden met kleine bloemen en eene gaffelvormige bloeiwijze. In ons land tellen wij vier soorten van V.: de Gemeene, de Gekielde, de Geoorde en de Getande V. (*V. olitaria*, *V. carinata*, *V. Auricula*, en *V. dentata*), die echter niet zoo gemakkelijk te onderscheiden zijn. De eerstgenoemde soort is genoeg als V. bekend. De bladen daarvan worden als salade gegeten; zij groeit op bouwlanden en langs wegen.

Veldslag noemt men die ontmoeting tusschen twee vijandelijke legers, welke zich het verkrijgen eener beslissing van den oorlog ten doel stelt. De tijds- en plaatsbepaling tot het leveren van een V. behoort tot de strategie; de wijze waarop tot de taktiek. Aanvallend (*offensief*) is hij voor de partij, die hem begint; verdedigend (*defensief*) voor de partij, die den aanval tracht af te slaan. Algemeene regelen laten zich moeilijk geven, daar alles afhangt van het terrein, de dapperheid en sterkte der troepen, de

bekwaamheid der bevelhebbers enz. Over het geheel tracht men zooveel troepen als mogelijk is op het slagveld te brengen en van de sterkte en stelling van het vijandelijk leger een duidelijk denkbeeld te verkrijgen. Daarnaar regelt men het plan van aanval. Evenwijdig noemt men een V., wanneer de aanval gelijktijdig over het geheele front geschiedt. Het omtrekken van een vleugel en een flankaanval geschieden als de vijand een onaangeleunden vleugel heeft; men tracht daardoor in den rug der vijandelijke stelling te komen. Ook beproeft men dikwijls de linie des vijands te doorbreken en op die wijze diens leger te scheiden in twee deelen, welke zich moeilijk kunnen hereenigen. Een V. begint gewoonlijk met een voorhoedengevecht, gedurende hetwelk de troepen op het slagveld komen en de hun aangewezen punten bezetten. De infanterie wordt vooraan en de cavallerie en artillerie daar achter geplaatst, terwijl de reserve buiten gevecht blijft en alleen in het vuur komt om zwakke punten te steunen en op het laatste oogenblik de overwinning te beslissen.

Veldspaath, eigenlijk *Feldspath* (z. a.), want het woord stamt af van het Duitsche woord *Fels*, rots; de betekenis is *Rotsspath*.

Veldwacht noemt men een der voornaamste deelen van eene voorhoede, uitgezonden door de voorposten-detachementen en zich weder beveiligende door eene reeks schildwachten of vedetten. Zij bestaat uit infanterie op geheel bedekt, uit cavallerie op geheel open, uit beide wapens op gemengd terrein.

Veleda of **Velleda**, eene hooggeëerde waarzeggeres bij de Bructeren (z. a.), vermoedelijk een symbolische naam, die welgevallen of genade beteekent. Zij leefde omstr. 70 n. Chr., voorspelde aan Claudius Civilis een gunstigen uitslag bij zijn opstand tegen de Romeinen en voerde zelve eene schare van Bructeren aan, aan wier hoofd zij dapper streed. Onder Vespasianus of Domitianus werd zij als gevangene te Rome in triomf rondgevoerd.

Veliten (velites) waren bij de Romeinen de bij een legioen behorende ligte troepen. De centurio Q. Naevius stelde in 213 v. Chr. bij de belegering van Capua voor het eerst hunne wapenrusting in, bestaande uit een klein rond schild (parma), Spaansch zwaard, lederen helm en 4 v. lange werpspies. Onder Napoleon I werden bij de infanterie ook ligte compagnieën onder den naam van V. opgerigt.

Vella (Giuseppe, Abbate), een letterkundig bedrieger, omstr. 1750 op Malta geb., die voorgaf een handschrift van verscheidene verloren geraakte boeken van Livius in de Arab. taal en vele documenten betrekkelijk de staatsregeling van Sicilië ten tijde van Roger, eveneens in de Arab. taal, in eene moskee op zijne reizen gevonden te hebben. Hij gaf zelfs een *Codice diplomatico di Sicilia* met Ital. vertaling (1791) en eenige jaren later het 1e deel van Livius uit, maar weldra werd door Jos. Hager en Tychsen de mystificatie aan het licht gebracht. V. wordt gezegd in 1824 in de gevangenis gestorven te zijn.

Vellejus Paterculus (Marcus), Rom. geschiedschrijver, in 19 v. Chr. geb., nam als krijgtribuun deel aan den veldtocht onder Caesar in het O. en onder Tiberius aan dien in Germanië, Pannonië en Dalmatië, werd in 6 n. Chr. quaestor, in 15 praetor en wijdde zich daarna aan historische studiën. Dat hij aan de zamenzwering van Sejanus in 31 n. Chr. deel zou genomen hebben en deswege zou ter dood gebracht zijn, is vermoedelijk eene sage. In zijne *Historia Romana* in 2 boeken, waarvan echter het begin en enkele stukken verloren zijn gegaan, geeft hij een overzicht van de Rom. geschiedenis van de aankomst van Aeneas in Italië tot het jaar 30 n. Chr. Beatus Rhenanus maakte dit werk het eerst bekend uit een handschrift van het klooster Murbach in den Elsas (Baz. 1520). De beste uitgaven zijn van Lipsius (Leid. 1591, meerm.), Heinsius (Amst. 1678), P. Burmannus (1719, 2 dln., 1744), Ruhnkenius (2 dln. 1779, verm. uitg. van Frotscher, 1830—39), Orelli (1835), Kritz (1840 en 47), Haase (2de uitg., 1858).

Velletri, hoofdplaats van de in 1831 opgerigte legatie V. in den Kerkel. Staat (26,88 □ m. met 62,013 inw.) aan de Appische straat, aan den voet van den Monte Artemisio gelegen, zetel van een kardinaal-bisschop, met 13,000 inw., de domkerk San-Clemente, 11 kloosters, eene akademie, een museum, een standbeeld van paus Urbanus VIII, het palazzo Lancellotti en een oud theater. De omtrek levert veel wijn en olijven op. Koning Karel III sloeg hier 10 Aug. 1744 de keizerlijken, waardoor Napels aan het huis der Bourbons verviel. De Rom. republikeinen onder Garibaldi versloegen er 19 Mei 1849 de Neapolitanen. V. is het oude Velitrae, eene der be-

langrijkste steden der Volsci; in 335 v. Chr. moesten de inwoners de stad voor nieuwe kolonisten, door de Rom. gezonden, ontruimen. Zij was de stamplaats van de familie van Augustus.

Vellore, stad in het district Nord-Arcot van de prov. Carnatic in het Britsch-Indische presidentschap Madras, aan den Pallaoer, met 51,500 inw., een sterk fort met eene Protest. kerk, eene beroemde pagode van Krischna (z. a.) en levendigen handel. De familie van Tippo Saib was hier tot 1806 gevestigd.

Velp, schoon gelegen dorp in de Nederl. prov. Gelderland, arrond. Arnhem, aan den spoorweg van Arnhem naar Zutphen en den linker oever van den IJssel, met omstr. 3000 inw., is wegens zijne bekoorlijke omstreken in den zomer druk bezocht en door tal van schoone buitenplaatsen, waaronder vooral Beekhuizen en Biljoen uitmunten, omgeven. Tusschen V. en Arnhem ligt het prachtige invalidenhuis Bronbeek voor invaliden van het Nederl. Indische leger.

Velpel, eene fluweelachtige zijden stof, waarvan men zich bedient tot het overtrekken van zijden manshoeden. Het onderscheidt zich van pluche en fluweel door eene grootere lengte van haar.

Veltheim (Aug. Ferd., graaf von), verdienstelijk bergbouwkundige en oudheidkundige, uit een oud adellijk geslacht, dat reeds in de 10de eeuw voorkomt, afstammende, in 1741 te Harbke bij Helmstedt geb., was eenigen tijd directeur der bergwerken te Klausthal, doch legde in 1774 deze betrekking neder om uitsluitend voor de wetenschap te leven. Hij overleed in 1801 te Brunswijk. Hij schreef o. a. *Grundriss einer Mineralogie* (1781), *Ueb. die Bildung Basalts* (1786), *Vermulhung üb. die Portland-Vase* (1791), *Ueb. vasa murrhina* (1791), *Ueb. Memmons Bildsäule* enz. Deze en andere onderzoekingen zagen vereenigd het licht in *Sammlung einiger Aufsätze u. s. w.* (1800).

Velthem (Joh.), ook **Velten** of **Veltheim** genaamd, was de eerste, die omstreeks 1670 in Duitschland een troep van tooneelspelers oprigtte, waarmede hij verschillende steden bezocht en de destijds verachte kunst weder in aanzien bragt. Hij voerde o. a. stukken van Molière op en leverde daarvan eene vertaling. Hij overleed in het begin der 18de eeuw.

Velthem (Lodewijk van), Brabantsch geestelijke in het begin der 14de eeuw, die zich in 1295 te Parijs ophield, in 1304 priester te Sichem in Brabant en in 1313 te Velthem was, en zich in 1315 in het leger voor Antwerpen bevond. Hij is vooral bekend als de schrijver van den *Spiegel historiael*, eene rijkronijk in 8 boeken, waarvan de 6 eersten eene soort van algemeene geschiedenis bevatten, beginnende met de verkiezing van graaf Willem II tot Roomsche koning (1248) tot 1316, grootendeels uit andere werken nageschreven. De twee laatste boeken bevatten eene profetie aangaande volgende tijden. Opmerkelijk is de vrijmoedigheid, waarmede deze geestelijke zich in dien tijd durft uitlaten over de geestelijkheid, de aflaten, de monniken en den paus zelve. Dr. W. J. A. Jonckbloet gaf het 3de boek met aantekeningen uit als inaugurele dissertatie (1840).

Veltlin, Ital. la Val Tellina, naar het boven Sondrio gelegen plaatsje Teglio aldus gen., is een aan de boven-Adda gelegen landschap van Opper-Italië. Naar de vroegere indeeling werd V. in ruimeren zjn gebezigd van de landschappen Chiavenna, Bormio en het eigenlijke V.; thans vormt het de Ital. prov. Sondrio, die op 59,4 □ m. 106,040 inw. telt. V., het grootste 14—15 m. lange Alpendal, brengt veel ooft en goeden wijn voort en is vooral van strategisch belang, omdat de wegen over het Stilsferjuk, den Splügen en Septimer en over de Bernina zich in dit dal vereenigen. V. maakte in de middeleeuwen een deel van Lombardië uit, kwam daarna onder de hertogen van Milaan en in 1512 bij verdrag aan Graauwbunderland, was wegens zjn militair gewigt een twistappel tusschen de in Opper-Italië heerschende magten, werd in 1797 in de Cisalpijnische republiek ingelijfd, maakte sedert 1804 als depart. der Adda een deel van het koningrijk Italië, sedert 1814 onder Oostenrijk als de legatie Sondrio een deel van het Lombardisch-Venetiaansch koningrijk en sedert 1859 als prov. Sondrio een deel van het koningrijk Sardinië, thans van het koningrijk Italië uit. De hoofdplaats Sondrio, aan de zamenvloeiing van de Maller met de Adda, met 4500 inw., heeft een geregtschhof, kamer van koophandel, eene bezienswaardige kathedraal met goede schilderijen en eene gymnasiale kostschool. Verg. Romegialli, *Storia della Valtellina* (1834); Leonhardi, *Das V.* (1860).

Veluwe (vale ouwe, slechte grond) is, in tegenstelling van de Betuwe (z. a.), de oude benaming van het noordelijk gedeelte der Nederl. prov. Gelderland (z. a.), ten N. door de Zuiderzee en Overijssel, ten O. door den IJssel en de Drusus-gracht, ten Z. door den Rijn en ten W. door de prov. Utrecht begrensd. Met uitzondering van den vruchtbaren zoom langs den IJssel is het eene hooge streek met uitgestrekte zand- en heidegronden, waarop talrijke kudde schapen onderhouden worden. Sommige streken, vooral in de nabijheid van de steden en dorpen, zijn in bouw- en tuingrond herschapen. Nagenoeg op het midden der V. ligt het Udeler-meer, in welks nabijheid zich eene Hunneschans bevindt. De vele beken, z. a. de Grift, de Nieuwe, Groote en Terwoldsche wetering, de Luntersche en Barneveldsche beken brengen vele molens, vooral papiermolens, in beweging. Door de V. strekken zich twee heuvelreeksen uit, de eene van het N. O. naar het Z. W. tusschen Hattem en Putten, de andere ten Z. O. van Putten naar Velp, waar zij zich langs de oevers van den IJssel en Rijn uitbreidt.

Velijn (Philip), Nederl. graveur, in 1786 te Leiden geb., ontving zijne opleiding aan de teeken-akademie aldaar en van den graveur Delfos, hield zich 8 jaar te Parijs op en vestigde zich in 1813 te Amsterdam, waar hij in 1836 overleed. Hij graveerde een aantal portretten en onderscheidene prentjes in den *Nederlandschen Muzen Almanak* en voorts in andere boekwerken.

Velzen (Gerard van) was de moordenaar van graaf Floris V (z. a.). Na den moord begaf zich V. met zijne medepligtigen naar het slot Kroonenburg aan de Vecht, waar hij door de aanhangers van den graaf belegerd, tot overgave gedwongen en ter dood gebragt werd. De wijze, waarop hij gedood werd, wordt verschillend opgegeven. Hoofd betieldde naar hem het treurspel, dat het jammerlijk uiteinde van Floris V ten onderwerp heeft.

Ven (Johannes Antonius van der), Nederl. beeldhouwer, in 1800 te 's Hertogenbosch geb., kreeg zijne eerste opleiding aan de koninkl. school aldaar, vormde zich verder te Antwerpen, Brussel en Parijs, ontving herhaaldelijk verschillende medailles en in 1830 te Antwerpen den eersten prijs, die hem in staat stelde naar Rome te gaan, werwaarts hij in 1834 vertrok. Daar kwam hij in aanraking met Thorwaldsen, Rauch, Gibson, Kersels en anderen, en vervaardigde het beroemde beeld *Eva door de slang verleid*, waarvan eene herhaling door Willem II in diens beroemde galerij werd geplaatst. Omstreeks 1841 werd hij, bij een kort bezoek in Nederland, tot ridder van den Nederl. Leeuw benoemd. In 1853 werd hij directeur der koninkl. school te 's Hertogenbosch, vervaardigde nog verschillende bustes, beelden en groepen en overleed te Mortel bij Gemert in 1866. V. onderscheidde zich door eene grondige kennis zijner kunst, was zeer gelukkig in zijne bewerking van het marmer en had een open zin voor het edele en bevallige in de natuur, hetwelk in zijne rustige, juist en fijn gemodelleerde beelden doorstraalt.

Venafrò, stad in de Ital. prov. Caserta, zetel van een bisschop, met 6000 inw., eene kathedraal en zes andere kerken, een seminarie, hospitaal, olijventeelt en onderscheidene oudheden, waaronder een amphitheater. V. is het Venafrum der Ouden, eene stad in Samnium, en werd in den eersten Punischen oorlog eene Rom. kolonie en het lievelingsoord van rijke Romeinen.

Venaissin, voormalig graafschap in het tegenwoordige Fr. depart. Vaucluse, behoorde van 1273 tot 1789 aan de pausen, die het door rectoren lieten besturen, Het heette naar de voormalige hoofdplaats en bisschopszetel Venasque, terwijl later Carpentras hoofdplaats en bisschopszetel werd.

Vendée (Depart. der), Fr. depart., aldus genaamd naar het riviertje V. en naar de voormalige landstreek V., waartoe echter de geheele kuststreek van West-Frankrijk, uit een groot deel van Poitou en een deel van Anjou en van de Bretagne bestaande, gerekend werd. Het depart., ongeveer het oude Beneden-Poitou, grenst aan de depart. der Neder-Loire, der Maine en Loire, der beide Sèvres, der Neder-Charente en aan den Atlantischen oceaan, telt op 123,82 □ m. (1866) 404,473 inw., is in 3 arrondissementen verdeeld en heeft Napoléon-V., Fontenay-le-Comte en Sables-d'Olonne met 30 kantons verdeeld en heeft Napoléon- (vroeger Bourbon-, z. a.) Vendée tot hoofdplaats. Het midden- en bovenste deel der eigenlijke V. is vlak en slechts in het O. heuvelachtig en boschrijk, deswege le Bocage gen.; in het Z. is zeer vruchtbaar marsland (Marais). Het klimaat is gezond, doch veranderlijk. Vóór de kust liggen verscheidene eilanden. De rivieren zijn: de V., de Sèvre Nantaise, de bevaarbare Niortaise, de Boulogne Lay, Pairay

en anderen; de kanalen: dat van Luçon, de Ceinture des Hollandais, dat van Vix, Contreboth de Vix enz. De landbouw is een voornaam middel van bestaan, hoewel deze toch niet zeer voordelig is, daar vele landerijen jaren achtereen braak moeten liggen; verder is er veeveelt, vooral van runderen. De bodem levert marmer, antimonium en veel zout op; in het Z.O. is de rijke steenkolenmijn van Bouvant. De visscherij, vooral van sardellen, en de bereiding van zeezout zijn belangrijk. Er is eenige handel, maar weinig nijverheid. — Geschiedkundig merkwaardig is de V. in hare voormalige uitgebreidheid door de burgeroorlogen, die sedert de omwenteling van 1789 aldaar gevoerd werden. Nadat reeds van 1789—1792 kleinere opstanden der landlieden (die aan de priesters en den adel gehecht waren), ten gevolge van besluiten der constituëerende nationale vergadering ontstaan, gemakkelijk bedwongen waren, barstte, toen het convent eene groote heffing van recruten beval, 10 Maart 1793, de opstand in de V. los, ter verdediging van de godsdienst en ter herstelling van het koningschap. Onder de dappere aanvoerders Cathelineau, Charette, Stofflet, Bonchamp, Laroche-Jacquelin en anderen streeden de Vendéers dapper. Nadat de door het convent afgezondene generaals Biron, Rossignol en Canclaux geslagen waren, aanvaardde Léchelle het opperbevel over de vereenigde strijdkrachten der republiek. De opstandelingen leden verscheidene nederlagen, en de opstand scheen in Febr. 1795 na veel bloedvergietens onderdrukt, toen beide partijen het vredesverdrag te La Jaunais sloten (17 Febr.). Van beide kanten werd echter dit verdrag slechts voor een wapenstilstand gehouden en voortdurend geschonden. Toen in Junij 1795 eene Engelsche vloot het leger der Fr. emigranten aan wal zette, verklaarde Charette op nieuw den oorlog aan de republiek, die echter door generaal Hoche met goed gevolg tegen hem gevoerd werd. Charette en Stofflet werden in 1796 gevangen genomen en doodgeschoten. De geheele onderwerping der Vendéers werd eerst door den eersten consul in Jan. en Febr. 1800 voltooid, maar Napoleon bleef de Vendéers met wantrouwen bejegenen. Gedurende den veldtocht van 1812 en tijdens de honderd dagen grepen de Vendéers wederom ten gunste van het koningschap naar de wapenen, en de Bourbons overlaadden de hoofden der opstandelingen met eerbewijzingen en ambten. Na de Julij-omwenteling zocht de adel in de V. weder een opstand ten gunste der oude dynastie te doen uitbreken, en de hertogin van Berri (z. a.) beproefde in 1832 eene landing, doch werd gevangen genomen. Sedert gelukte het der regering om door de bevordering van beschaving en nijverheid de bevolking aan zich te verbinden. Verg. o. a. Beauchamp, *Hist. de la guerre de la Vendée et des Chouans* (4 dln., 1807), *La guerre des Vendéens et des Chouans contre la république française* (6 dln., 1824—27), Créteineau-Joly, *Hist. de la Vendée militaire* (1840).

Vendémiaire, d. i. Wijnmaand, was de eerste maand in den kalender der Fransche republiek, van 23 Sept. tot 21 Oct. Merkwaardig is in de geschiedenis der Fransche omwenteling 13 V. van het jaar 4 (5 Oct. 1795) door den opstand der nationale garde te Parijs tegen de nationale conventie. Door een besluit, dat voor de bevestiging der republiek doelmatig was, doch de instandhouding der dictatuur deed vreezen, geraakte heel Parijs in opstand en wilde de nationale conventie met geweld uiteendrijven. Deze verklaarde zich in den morgen van 12 V. permanent. Barras droeg het bevel over de troepen en de gewapende Jacobijnen aan generaal Bonaparte op (zie *Napoleon*), die reeds in den namiddag om 6 uur van 13 V. den opstand bedwong.

Vendidad. Zie *Zend-Avesta*.

Vendôme, een oud graafschap in Frankrijk, in Orléannais gelegen, en genaamd naar de hoofdstad V., thans hoofdplaats van het arrond. V. (46 □ m. met 79,000 inw.) in het depart. van de Loir en Cher, met 9377 inw., vijf kerken, een hospitaal, openbare bibliotheek, theater, oud slot, cavallerie-kazerne en fabrieken van lederen handschoenen, katoenwaren en papier. Het graafschap werd door Frans I ten gunste van Karel van Bourbon tot pairie-hertogdom verheven. Hendrik IV, de kleinzoon van Karel, vereenigde het met de Fr. kroon, maar gaf het in 1598 aan César, den oudsten zijner bij Gabrielle d'Estrées (z. a.) verwekte zonen, die nu César, hertog van V. heette en stichter werd van het huis V. Deze César, in 1594 geb., stond tijdens de onmondigheid van zijn halfbroeder Lodewijk XIII aan het hoofd der ontevredenenen, werd in 1626 met zijn broeder Alexander, den groot-prior der Maltheser-orde in Frankrijk, met wien hij zich naar Blois tot den koning begaf, gevangen genomen en ging na zijne vrijlating in 1630 in Hollandsche dienst. Na zijn terugkeer in Frankrijk werd V. in 1641 door twee omgekochte valsche munters beschuldigd hen tot een moordaanslag tegen

Richelieu te hebben willen verleiden. Hij vlugtte naar Engeland en werd bij verstek ter dood veroordeeld, doch bij zijne terugkomst na Richelieu's dood, ten gevolge der revisie van zijn proces, vrijgesproken. Onder de regentes Anna van Oostenrijk genoot V. groote gunst, moest, daar hij deel nam aan de complotten tegen het hof en Mazarin, weêr vlugten, verzoende zich in 1650 met Mazarin, werd gouverneur van Bourgogne, ontnam in 1653 Bordeaux aan de Frondeurs, sloeg als groot-admiraal in 1655 de Spaansche vloot bij Barcelona en overleed in 1665. — Zijn tweede zoon, François de V., hertog van Beaufort, kreeg in de onlusten der Fronde als vriend des volks den bijnaam van Roi des halles en sneuvelde in 1669 bij Candia tegen de Turken. — César's oudste zoon, Louis, hertog van V., in 1612 geb., voerde vóór zijns vaders dood den titel van hertog van Mercœur, werd in 1649 onderkoning van het veroverde Catalonië, huwde met Laura Mancini, de nicht van Mazarin, trad na haren dood in den geestelijken stand, kreeg in 1667 den kardinaalshoed en overleed in 1669 te Aix. — Zijn oudste zoon, Louis Joseph, hertog van V. (z. a.), in 1654 geb. en in 1712 in Catalonië overl., is beroemd als voorspoedig veldheer van Lodewijk XIV in den Spaanschen successie oorlog, en diens broeder Philippe de V., in 1655 geb., gewoonlijk de groot-prior gen., streed met Lodewijk XIV in de Nederlanden en sedert 1693 als luitenant-generaal met groote onderscheiding in Italië en Spanje, maar werd in 1705 van al zijne waardigheden en inkomsten beroofd, daar hij, hoewel volgens zijne instructie, zijn broeder niet te hulp kwam bij het bloedig treffen van 16 Aug. bij Cassano met prins Eugenius. In 1711 als groot-prior der Maltheser-orde hersteld, leefde hij in zedelooze weelde, maar als begunstiger van wetenschap en kunst in zijn paleis, den Temple. Hij overleed in 1727. Met hem stierf het geslacht V. uit.

Vendôme (Louis Joseph, hertog van), generaal van Lodewijk XIV in den Spaanschen successie-oorlog, kleinzoon van César V. (z. a.), in 1654 geb., voerde vóór zijns vaders dood den titel van hertog van Penthievre, trad in 1672 onder Turenne in dienst en onderscheidde zich in verschillende veldtogten van dien tijd. Bij het uitbarsten van den Spaanschen successie-oorlog aanvaardde hij in plaats van Villeroi, die te Cremona gevangen genomen was, het opperbevelhebberschap over het leger in Italië, wilde in 1703 door Tirol naar Duitschland doordringen, doch moest door den krachtigen tegenstand der Tirolers naar Lombardijë terugtrekken. In de lente van 1706 tastte hij, gedurende de afwezigheid van prins Eugenius, de keizerlijken aan en dreef hen over de Etsch. Te midden dezer voordeelen werd hij naar de Nederlanden geroepen, waar hij als onderbevelhebber van een leger van 80,000 man tegen Eugenius en Marlborough streed, eenige plaatsen veroverde, doch 11 Julij 1708 bij Oudenaarde geslagen en op de vlugt gedreven werd. Hij verloor zijn commando en bleef twee jaar werkeloos. In den herfst van 1710 werd hij weder met een leger naar Spanje gezonden, behaalde daar eenige overwinningen en stierf in 1712 zonder erfgenamen na te laten. Daardoor verviel het hertogdom V. aan de kroon.

Venedey (Jakob), Duitsch schrijver, in 1805 te Keulen geb., studeerde te Bonn en Heidelberg en werd advocaat te Keulen. Hij moest in 1832 wegens zijn geschrift *Ueber Geschworenengericht* zijn vaderland verlaten, werd later te Mannheim gearresteerd, doch ontkwam uit de gevangenis en vlugtte naar Frankrijk. Op verzoek van den Pruisischen gezant werd hem het verblijf aldaar ontzegd en ging hij naar Engeland, vervolgens naar Brussel, was in Febr. 1848 weder te Parijs en werd later tot lid der Deutsche nationale vergadering te Frankfort a/M. gekozen, waar hij de leider der linker zijde was. Uit Berlijn en Breslau gebannen, hield hij zich eerst te Bonn, sedert 1853 te Zurich en sedert 1855 te Heidelberg op. Zijne voornaamste schriften zijn: *England* (3 dln., 1845), *Irland* (2 dln., 1844), *Das südl. Frankr.* (2 dln., 1846), *Schleswig Holstein im J. 1850* (1850), *Gesch. des deutschen Volks* (4 dln., 1854—62), *Friedr. d. Gr. u. Voltaire* (1859), *George Washington* (1861), *Benj. Franklin* (1862).

Venema (Herman), beroemd Nederl. godgeleerde, in 1697 te Wildervank geb., studeerde te Groningen en Franeker, werd in 1719 predikant te Dronrijp, in 1723 hoogl. in de godgeleerdheid en sedert 1729 tevens akademie-prediker te Franeker. Hij overleed aldaar in 1787. Hij was een zelfstandig en voor zijn tijd vrijzinnig godgeleerde, die meermalen van onregtzinnigheid beschuldigd werd. Vooral als Schriftuitlegger heeft hij groote verdiensten en stond hij verre boven de meeste zijner tijdgenooten. Hij gaf van verscheidene, vooral van de Profetische boeken des O. T. verklaringen uit. Zijn hoofdwerken zijn: *Commentarius ad Psalms* (7 dln., 1762—67)

en *Institutiones historiae ecclesiasticae V. et N. T.* (7 dln., 1788). Verg. Verschuer, *Elogium Venemae* (1788), en Glasius, *Godg. Nederl.*, dl. 3, bl. 489—496.

Venerabile (*het hoogwaardige*) heet in de R. K. kerk de gewijde hostie, die in een beker, *monstrans* genaamd, bewaard en met dezen in dat gedeelte van het altaar geborgen wordt, hetwelk den naam tabernakel draagt.

Venerische ziekte. Zie *Syphilis*.

Veneten of **Venetiers** (Veneti) heetten bij de Ouden drie volken van verschillenden oorsprong. 1) De V., Eneten of Heneten, die in het N.O. van Italië, tusschen de Etsch, Po, de Alpen en de zee woonden en waarschijnlijk tot den Illyrischen volkstem behoorden. Door de Galliërs en andere volken bedreigd, zochten en vonden zij steun en bescherming bij de Romeinen, aan wie zij zich kort vóór den tweeden Punischen oorlog vrijwillig onderwierpen. Hunne nijverheid en handel bloeiden voort, totdat in de 3de eeuw n. Chr. Venetia de weg werd, langs welken W.-Gothen, Hunnen, O.-Gothen en Longobarden Italië binnendrongen. Van ouds af waren Patavium (Padua), Altinum, Ateste, Vicentia en andere plaatsen bloeiende steden. 2) De V. aan den Atlantischen oceaan in Armorica, een deel van Gallië, een door Caesar overwonnen Celtisch volk. 3) De V. of Veneden, door Plinius en Tacitus als oostelijke naburen van de Germanen vermeld; zij woonden ten O. van den Weichsel in Europeesch Sarmatië.

Venetie. In noordoostel. Italië tusschen de rivier Athesis, de Karnische Alpen, den Timavus en de Adriatische zee woonden in de oudheid de Veneten (z. a.). Hun land Venetia was zeer vruchtbaar en sterk bevolkt. Zij dreven belangrijken handel vooral in barnsteen, dat zij over Pannonië van de Oostzee kregen. Kort vóór den tweeden Punischen oorlog onderwierpen zij zich vrijwillig aan de Romeinen. In de dagen van Konstantijn den Gr. behoorde V. tot de tiende der 17 provinciën van het Rom. rijk. Bij den inval der Gothen in de 4de en 5de eeuw n. Chr. vlugtten vele Venetiërs naar de Lagunen (z. a.), en toen in 452 de Hunnen de Venetische stad Altinum verwoestten, vestigden zich de inwoners dezer stad op de eilanden der Lagunen, waardoor de stad V. ontstond. De oorlogen met Slavonische zeeroovers en de verdrijving der O.-Gothen door Justinianus uit Italië (552—54) maakten dat de Venetiërs met de Levant in handelsbetrekking kwamen, waardoor de grond gelegd werd tot hun wereldhandel. Het kleine gemeenebest, eerst door tribunen en sedert 697 door dogen (z. a.) bestuurd, nam als handelstaat door zijne ligging tusschen het O. en W., vooral ten tijde der kruistogten, zeer in bloei toe. De doge Enrico Dandolo veroverde in 1204 met de Fransche kruisvaarders Konstantinopel en kreeg bij de verdeling van het Byzantijnsche rijk een deel van het vasteland en verscheidene eilanden, waaronder vooral Candia. Hoewel V. door de herstelling van het Grieksche keizerrijk en de toenemende magt van Genua eenige beperking in hare magt ondervond, verhieef zij zich toch in het begin der 15de eeuw tot eene magtige republiek, tot welke in haren hoogsten bloeitijd het nabij gelegen vasteland van Italië, Istrië, Cyprus, Candia, de helft van Morea, Cephalonië, Korfu en de overige zeven eilanden, een deel van Griekenland, het grootste deel van Dalmatië en een deel van Slavonië met omstr. 8 mill. inwoners behoorden. Als *koningin der Adriatische zee* was V. de hoofdzetel van den wereldhandel en van kunst en wetenschap, totdat door de ontdekking van den zeeweg naar O.-Indië in 1498 de Middellandsche zee ophield het middelpunt te zijn van den wereldhandel, waardoor V.'s luister begon te tanen. Hoewel V. aan de gevaren, die door de ligue, tusschen den paus, den Duitschen keizer en de koningen van Frankrijk en Aragonië te Kamerijk gesloten (10 Dec. 1508), haar boven het hoofd hingen, moedig het hoofd bood, verloor zij toch hare Levantsche bezittingen door het voortdringen der Turken, gaf zelfs het in 1687 veroverde Morea weder terug en kon zich niet dan met moeite in het bezit van Korfu en Dalmatië handhaven. De oorlogsverklaring van Bonaparte aan V. in den veldtocht van 1797 had de verandering der aristocratische regering in eene democratie en 12 Mei de afzetting van den laatsten doge, Luigi Manin, ten gevolge. Bij den vrede van Campo-Formio (17—18 Oct. 1797) kreeg Oostenrijk het Venet. gebied aan deze zijde, en de Cisalpijnsche republiek het gebied aan gene zijde van de Etsch; maar bij den vrede van Presburg (26 Dec. 1805) kwam het geheele Venet. gebied bij het koninkrijk Italië. Na den eersten Parijschen vrede (1814) werd Oostenrijk in het bezit van dit gebied gesteld en vereenigde nu het geheel, behalve Istrië en Dalmatië, tot het Lombardisch-Venetiaansch koninkrijk (z. a.). De stad V. verviel meer en meer, totdat zij, door in 1830 tot vrijhaven verklaard te worden, weder

in bloei begon toe te nemen. In 1848 stond V. tegen Oostenrijk op, en 23 Maart werd de republiek uitgeroepen onder den dictator Manin. Na een langdurig beleg viel 22 Aug. 1849 V. weder den Oostenrijkers in handen. Nadat Oostenrijk bij den vrede van Zurich (10 Nov. 1859) geheel Lombardijë, met uitzondering van een deel der prov. Mantua, aan Sardinië had afgestaan, bleef het zich in het bezit van het Venet. gebied, met toevoeging van het gedeelte van Mantua, eene oppervlakte van 456,69 □ m. met (1862) 2,458,989 inw., handhaven. Ten gevolge echter van den oorlog, dien Pruisen en Italië in 1866 aan Oostenrijk verklaarden, hoewel de Oostenrijksche wapenen in den strijd met de Italianen zegevierden, stond Oostenrijk, nadat Pruisen de beslissende overwinning bij Königgrätz behaald had, geheel onverwacht V. ten behoeve van Napoleon III af. Volgens het verdrag, 3 Oct. 1866 te Weenen gesloten, werd V., na gehouene volksstemming aan het koninkrijk Italië toegevoegd, waarvan het alzoo thans een deel uitmaakt. Het bestaat uit de provinciën: Belluno, Mantua, Padua, Rovigo, Treviso, Udine, Venetië, Verona en Vicenza. De prov. V. telt op 41,22 □ m. 298,950 inw. Verg. Tentori, *Saggio sulla storia di V.* (12 dln., 1785—90); Daru, *Hist. de la république de V.* (7 dln., 1819—21); Leo, *Gesch. d. ital. Staaten* (5 dln., 1829—30); Romanin, *Storia documentata di V.* (dl. 1—9, 1854—61); *Documenti et pièces authentiques laissés par Manin* (2 dln., 1860). — De hoofdstad V., vesting van den eersten rang en vrijhaven, zetel van een Roomschen en van een Armenischen aartsbisschop, is op 3 groote en 114 kleine eilanden in de noordelijke helft van de Lagunen der Adriatische zee, wier noordel. einde de golf van V. heet, gebouwd. De drie eersten worden door het Canale grande, dat de stad in den vorm eener S doorsnijdt, gevormd en weder door 400 kleinere kanalen (Rii gen.) gescheiden. Langs deze kanalen, die de straten vervangen, heeft het verkeer door middel van gondels plaats. Over het Canale grande, de hoofdader des verkeers, voeren twee bruggen: de marmeren Rialto-brug, van 1588—91 door Antonio da Ponte gebouwd, op 12,000 palen met een enkelen boog van 70 v. spanning, 148 v. lang, 43 v. breed en 30 v. hoog, en de in 1854 gebouwde nieuwe ijzeren brug. Over de andere kanalen liggen 378 meest steenen bruggen. De gebouwen der stad zijn meestal op palen gebouwd en staa grootendeels met den voorgevel naar den waterkant gekeerd. De straten langs de kanalen heeten Calli, die aan de Lagunen Riva; de bezochtsten zijn de Riva degli Schiavoni van de Piazzetta tot de Giardini pubblici, en de Merceria van het St.-Marco-plein naar het marktplein en de Rialto-brug. V. heeft 41 openbare pleinen; de grootsten zijn: S.-Marco (La Piazza gen.), S.-Stefano, S.-Giovanni Paolo, S.-Margherita en S.-Formosa. Het prachtige S.-Marco-plein is de wandelplaats der Venetianen en het vereenigingspunt der vreemdelingen. Op hetzelfde prijken: voor de kerk drie masten (pili) op metalen voetstukken ter herinnering aan de verovering van Cyprus, Candia en Morea; de van 911—1591 gebouwde, 335 v. hooge alleenstaande klokkentoren (Campanile di S.-Marco), en de prachtige, van 977—1071 gebouwde St.-Marcuskerk (Basilica di S.-Marco) in den vorm van een Grieksch kruis, van binnen 96 schreden lang en 80 schreden breed, met 500 marmeren zuilen, prachtige mozaïk-vloeren, tal van kostbare schilder- en beeldhouwwerken, twee marmeren kansels en boven het hoofdportaal de van verguld brons vervaardigde vier paarden van Lysippus, in 1206 na de verovering van Konstantinopel naar V. overgebracht. Onder de 102 kerken (99 Roomsche, 1 Grieksche, 1 Armen, 1 Evang. en 7 synagogen) munten nog uit: S.-Francesco della Vigna uit de 16de eeuw, S.-Giacomo reeds uit de 5de eeuw, S.-Giorgio maggiore, S.-Giovanni Crisostomo (1489), S.-Giovanni e Paolo (1240—1430) enz. In deze en vele andere kerken zijn tal van beeldhouw-, schilder- en mozaïkwerken van de beroemdste meesters. De prachtigste paleizen van de oude Venet. adellijke familiën liggen aan het Canale grande, z. a. het Palazzo Emo, Pal. Contarini Fasan, Pal. Dario, Pal. Corner dalla Cà Grande, Pal. Cavalli, Pal. Contarini dai Scrigni en vele anderen. In de meesten zijn vele kostbare kunstwerken. Het Dogen-paleis (Pal. ducale), in 809 gebouwd, maar sedert vijf malen verwoest en in de 14de eeuw in Moorsch-Goth. stijl opgebouwd, heeft verscheidene ontzettend groote zalen, waarin zich kostbare schilderijen, vooral van Paolo Veronese, bevinden en de Marcus-bibliotheek van 106,000 boekdeelen en omstr. 10,000 handschriften. Uit de eerste verdieping van dit paleis voert de Ponte de' sospiri over den smallen Rio del Palazzo naar de thans niet meer in gebruik zijnde staatsgevangenis. Tegenover het Dogen-paleis prijkt het muntgebouw (Zecca), in 1575 in Dorischen stijl gebouwd, en tegenover de Piazzetta, eene verlenging van he,

S.-Marco-plein, is de toren met de bekende St.-Marcus-klok, bij welke twee kolossale beelden van Mooren met hamers de uren slaan. Er zijn te V. 7 theaters, onder welke La Fenice voor opera's en balletten 3000 personen kan bevatten. V. heeft verscheidene wetenschappelijke inrigtingen en scholen, een instituut voor wetenschappen en kunsten, een conservatorium voor muziek, eene akademie van schoone kunsten met eene verzameling van schilderijen uit de Venet. school, verscheidene openbare bibliotheken, musea, eene merkwaardige muntverzameling in het Dogen-paleis, eene wapenverzameling in het uitgestrekte, ten tijde der republiek zeer belangrijke arsenaal enz. Ook zijn er vele inrigtingen van weldadigheid. Tot wandelplaatsen dienen de Giardini pubblici, de Giardino Papadopoli en de botanische tuin, maar vooral het St.-Marcusplein. V. telde in 1857 (de laatste officieele opgave) 118,172 inw. Er zijn fabrieken in goud- en zilverwaren, zijden stoffen, aardewerk, leder, laken, zeep, chemische waren, glasblazerijen, looierijen enz. V. is nog altijd eene der belangrijkste handelplaatsen aan de Adriatische zee. Door de groote brug over de Lagunen is V. met den Lombardisch-Venet. spoorweg verbonden. Verg. Quadri, *Otto giorni a V.* (1853); *Hist.-topogr.-artist. Reisehandb.*, uitgeg. door den Oostenr. Lloyd (1854); Zanotto, *Nuovissima guida di V.* (1856); *Venise, Guide* (Triest, 1861).

Venetie (Golf van). Zie *Venetie*.

Veneziano (Domenico), Ital. schilder, omstr. 1408 geb., leerling van Antonello da Messina, die hem het geheim der olieverwschilderkunst bekend maakte. Te Florence treft men schilderijen aan door hem volgens de nieuwe knst geschilderd. Hij wordt gezegd door Andrea del Castagno, wien hij zijn geheim mededeelde, omstr. 1464 uit nijdver vermoord te zijn. — V. (Bonifazio), Ital. schilder, omstr. 1500 geb. en omstr. 1565 overl., behoorde tot de beroemdste kunstenaars der Venet. school en volgde de naturalistische opvatting en het coloriet van Tiziano zoo bedriegelijk na, dat men hun werk dikwijls verward heeft. Te Venetië, Florence, Parijs, Weenen, Dresden en elders vindt men van zijne werken.

Venezuela (d. i. Klein Venetië) is de naam, dien de ontdekkers van het land aan een Indiaansch dorp aan de kust gaven, dat even als Venetië op palen gebouwd was, thans van de Zuid-Americaansche republiek, die het meest noordoostel. gedeelte van het vasteland van Z.-America beslaat, tusschen 1° 8' en 12° 16' N. Br. en 40° 36' en 55° 38' W. L. (van Ferro) ligt, ten N. aan de Caraïbische zee en den Atlant. oceaan, ten O. aan Britsch Guiana, ten Z. aan Brazilië en ten W. aan de Granada-Confederatie grenst. V. telt op 20,223 □ m. (1858) 1,565,000 inw., waaronder 25 pct. Blanken, 48 pct. van gemengd bloed, 5 pct. Negers, 15 pct. beschaafde Indianen (Indios reducidos), 1½ pct. onderworpenen Indianen (Indios catequisados) en 5½ pct. onafhankelijke Indianen (Indios bravos). De Negerlaven zijn 24 Maart 1854 geëmancepeerd. Het behoort tot het stroomgebied van den Orinoco en bestaat deels uit hoogland, door vertakkingen van de Oost-Cordilleren van Nieuw-Granada gevormd; deels uit laagland, de Llanos van den Orinoco en de Savannas; deels uit de streken der oorspronkelijke bosschen, die het zuidel. deel beslaan. De voornaamste rivieren zijn: de Orinoco met zijne talrijke zijstroomen, de Cuyunu (Essequibo), de Rio Negro; de voornaamste meren zijn: dat van Maracaibo en van Valencia; de golven: die van V., van Trieste met het voorbergte Tucacas en van Paria. Aardbevingen, vooral aan de kusten, zijn er veelvuldig. De bodem is tot de rotsachtige gedeelten der bergen zeer vruchtbaar, de vegetatie zeer weelderig. De voornaamste voortbrengselen zijn: tabak, katoen, indigo, koffij, rijst, suiker, vanille, cacao, zuidvruchten en vooral kruiderijen, timmer- en meubelhout. De teelt van paarden, runderen en muilezels is er belangrijk; ook is er veel visch, schildpadden, kaaimannen, en aan de seekusten worden paalen gevonden. Men vindt er goud in het rivierzand en in kwarts, verder zilver, koper, ijzer, kwikzilver, steenkolen, zout, petroleum. De mijnontginning en de nijverheid zijn er nog van weinig belang. Landbouw en veeteelt zijn de hoofdmiddelen van bestaan. De middelen van verkeer worden in den laatsten tijd verbeterd; van Caracas wordt een spoorweg aangelegd. De handel, vooral met de Vereen. Staten en met Engeland is belangrijk; jaarlijks wordt er voor 15—16 mill. dollars omgezet. V. is verdeeld in 18 provinciën: Caracas, Aragua, Guarico, Carabobo, Cojedes, Barquisimeto, Yaracuy, Coro, Maracaibo, Merida, Truxillo, Portugeza, Varinas, Apura, Guayana, Barcelona, Cumana en Margarita. De hoofdstad is Caracas (z. a.). De staatsregeling is republikeinsch. Er zijn menigmaal burgeroorlogen; de laatste constitutie is van 24 Dec 1863.

De president, sedert 1865 de maarschalk Falcon, en de vice-president worden voor 4 jaar gekozen. De wetgevende magt berust bij den senaat en het huis van vertegenwoordigers. Er zijn 5 ministers: van buitenl. zaken, binnenl. zaken en justitie, financiën, oorlog en marine, openbare werken. De staatsgodsdienst is de Roomsche; de aartsbisschop zetelt te Caracas. De financiën zijn in een zeer slechten toestand; de openbare schuld bedroeg in 1849 (de laatste officiële opgave) 22,865,620 dollars. Het onderwijs is er achterlijk; er zijn 2 universiteiten te Caracas en te Merida, 13 provinciale collegies, maar geene openbare volksscholen. Het staande leger bestaat uit 10,000 man; de vloot uit 2 stoomfregatten, 4 golettos, 1 balandra en 2 flecheros. Het wapen van V. is een in drieën gedeeld schild, in het benedenveld een paard, in het bovenste regts eene korenschoof en in het bovenste links oorlogssymbolen. — V. behoorde vroeger tot Columbia (z. a.), en nadat deze republiek ontbonden was constituëerde V. zich 17 Nov. 1831 als zelfstandige staat. Met uitzondering van een korten burgeroorlog, in 1835, genoot de staat onder het herhaalde (1831—35 en 1839—43) presidentschap van José Antonio Paez rust, totdat 23 Jan. 1847 Tadeo Monagas president werd. Deze werd na den bloedigen coup d'état van 24 Jan. 1848 dictator en bewerkte in Jan. 1851 de verkiezing van zijn broeder José Gregorio Monagas tot president, welke zich niettegenstaande vele oproeren staande hield en in 1855 weder tot president gekozen werd. De onlusten en burgeroorlogen namen voortdurend toe. Nadat in Dec. 1858 eene nieuwe constitutie was uitgevaardigd, bestreden elkander de unitarische partij onder generaal Paez en de federale onder generaal Falcon, welke laatste in Junij 1863 tot tijdelijk president en in Maart 1865 tot president gekozen werd. Verg. Codazzi, *Resumen de la geografia de V.* (1841), en Wappäus, *Die Republiken von Südamer.* (1843).

Venkel, *Foeniculum*, is een plantengeslacht uit de familie der Schermdragenden, dat veel overeenkomst met de dille heeft, maar zich daarvan door de gedaante der vruchtjes, die vijf stompe ribben hebben, onderscheidt. De bloemen zijn geel gekleurd, de bladen lijnvormig verdeeld; de planten hebben een eigenaardigen frisschen reuk. Onder de vele soorten is de als V. (*F. officinale*) voorkomende het best bekend. Deze, die in warme streken van Europa inheemsch is, wordt bij ons in tuinen gekweekt. Uit de zaden wordt aetherische olie en V.-water voor geneeskrachtig gebruik bereid.

Venlo, stad en vesting in de Nederl. prov. Limburg, arrond. Roermond, aan den rechter oever der Maas en aan den Staats-spoorweg gelegen, met 8100 inw., is digt ingen gebouwd. Hare gunstige ligging deed er den handel bloeijen, zoodat zij in de 15e eeuw zelfs in de Hansa werd opgenomen. Tot de voornaamste gebouwen behooren het stadhuis, de arsenalen, de Groote en de Gasthuiskerk; voorts bevinden er zich verschillende inrigtingen van onderwijs en liefdadigheid. Er zijn eenige fabrieken, waaronder 12 sigarenfabrieken, en vrij levendige handel, vooral in varkens. V. werd door Valnas, veldoverste der Bructeren, in 96 n. Chr. gesticht. In 1543 werd er het verdrag tusschen Willem van Gulik en Karel V gesloten, waarbij de eerste Gelder en Zutphen aan den laatsten afstond. In 1568 trad V. in de Unie van Utrecht, werd in 1586 door Parma ingenomen, in 1606 door Maurits vruchteloos belegerd, in 1632 door Frederik Hendrik veroverd, maar viel in 1637 den Spanjaarden door verraad in handen. Bij het barrière-tractaat van 1715 werd V. aan de Nederl. republiek afgestaan. In 1794 moest zij zich aan de Franschen overgeven en bleef tot 1814 een deel van hun rijk uitmaken. Sedert kwam zij aan het koninkrijk der Nederlanden, dat, nadat de Belgen de stad van 1820—39 bezet hadden, in het bezit van V. gehandhaafd werd.

Venne (Adriaan van de), Nederl. schilder, in 1589 te Delft geb. en omstr. 1665 overl., woonde eerst met zijn broeder Jan, die kunsthandelaar was te Middelburg, werd in 1625 als lid van het Haagsche St.-Lucas-gilde ingeschreven en bleef te 's Hage wonen. Hij schilderde portretten, historische en allegorische voorstellingen, genrestukken, gevechten en landschappen. Een aantal van zijne schilderijen werden door verschillende vorsten, waaronder de prins van Oranje, den koning van Denemarken en anderen, aangekocht. Zijne werken bevinden zich in den Louvre te Parijs en in het Trippenhuis te Amsterdam. Vele zijner zinnebeeldige voorstellingen werden gegraveerd en komen voor in de werken van Cats. Zijn broeder Pieter en zijn zoon Huibert v. d. V. hebben mede geschilderd, doch van hun werk is weinig bekend.

Vennekool (Jakob), Nederl. teekenaar en bouwmeester, omstr. 1630 te Amsterdam geb., is vooral bekend door zijne beschrijving van het Amsterdamsche stadhuis (Amst. 1661—1664 met 30 prenten). Hij overleed omstreeks het einde der 17e eeuw.

Vennoot. Zie *Vennootschap*.

Vennootschap of Maatschap is eene overeenkomst, waarbij twee of meerdere personen (vennooten) zich verbinden om iets in gemeenschap te brengen, met het oogmerk om het daaruit ontstaande voordeel met elkander te deelen (*Burg. Wetb.*, 3de b., 9de tit., art. 1655). De algemeene maatschap van winst bevat slechts hetgeen partijen, onder welke benaming ook, gedurende den loop der maatschap door hare vlijt zullen verkrijgen. De bijzondere maatschap is de zoodanige, welke slechts betrekking heeft tot zekere bepaalde zaken, of tot derzelver gebruik, of tot de vruchten, die daarvan zullen getrokken worden, of tot eene bepaalde onderneming, of tot de uitoefening van eenig bedrijf of beroep (t. a. p., art. 1659 en 1660). In zaken van koophandel erkent de wet 3 soorten van V.: 1) de V. *onder eene firma*, die twee of meerdere personen aangaan, ten einde onder een gemeenschappelijken naam handel te drijven; 2) de V. *bij wijze van geldschietsing*, ook *compagnieschap* en *commandite* gen., aangegaan tusschen een persoon, of tusschen meerdere hoofdelijk voor het geheel aansprakelijke vennooten, en een of meer andere personen als geldschieters; 3) de *naamlooze V.*, die geene firma heeft, noch den naam draagt van een of meer der vennooten, maar hare benaming ontleent van het voorwerp harer handels-onderneming, voor wier oprigting, als ook voor elke verandering in de voorwaarden en voor de verlenging der V., de koninklijke bewilliging vereischt wordt (*Wetb. v. Kooph.*, 1e b., 3de titel).

Ventiel noemt men eene inrigting, waardoor bij werktuigen aan eene vloeibare of luchtvormige stof toegang kan worden verleend of deze stof worden afgesloten. V. kan dan dezelfde beteekenis hebben als klep, zooals de ventielen of kleppen in lucht- en waterpompen, die het doordringen der vloeistof in de ééne rigting toelaten, in eene andere afsluiten. Op de onderscheidene kleppen in de orgels, tot afsluiting of toelating van den wind dienende, wordt vooral de naam V. toegepast.

Ventilator is een toestel dienende om de lucht in eene beslotene ruimte te ververschen. Een eerste vereischte is, dat de lucht in het vertrek op twee verschillende wijzen met den dampkring in gemeenschap staat. Er moet eene opening zijn voor den aanvoer, eene andere voor den afvoer der lucht. In mijngangen zijn dikwijls twee kokers van ongelijke hoogte voldoende, die alleen door de mijngangen met elkaar in verbinding zijn. Bekend is de V., die in kleine woonvertrekken wel gebruikt wordt. Hij bestaat uit een rad met hellende schoepen, dat in een der bovenste ruiten is gemaakt. De wind doet het rad draaijen, en er ontstaat eenige luchtverversching. De centrifugaal-V. bestaat uit eene as met schoepen, draaibaar in een besloten cilinder. De lucht treedt nabij de as in den cilinder en doet haar draaijen. Door de middelpuntvliedende kracht wordt de lucht naar den omtrek van den cilinder gedreven, en treedt daar door eene opening naar buiten.

Ventose, d. i. Windmaand, was de zesde maand in den voormaligen kalender der Fransche republiek, van 19 Febr. tot 20 Maart.

Ventura (Giovacchino), Ital. geestelijke en staatsman, in 1792 te Palermo geb., was eerst Jezuït, werd bij de verdrijving der orde uit Sicilië Theatijner monnik en weldra secretaris-generaal en in 1824 vicaris-generaal zijner orde te Rome. Hij was de stellingen van Lamennais (z. a.) toegedaan en stond de vrijheid en onafhankelijkheid der kerk voor. Leo XII gebruikte hem tot verschillende geheime zendingen. Onder Gregorius XVI verliet hij het pauselijke hof en begaf zich naar zijn klooster. Bij het optreden van Pius IX, op wiens keuze hij toevalligerwijze invloed had uitgeoefend, nam hij een werkzaam aandeel aan de hervormingsbewegingen, werd in 1848 gezant van de revolutionaire regering van Sicilië bij den paus, begaf zich in 1849 bij diens vlugt uit Rome weder in zijn klooster, maar weldra naar Civita-Vecchia en naar Montpellier, in 1851 naar Parijs, waar hij als prediker optrad en met aflegging zijner vrijzinnige denkbeelden tot die der reactie overging. Hij overleed in 1861 te Versailles. Zijn lijk werd later naar Palermo overgebracht. Hij schreef vele staatkundige brochures, *Lettres à un ministre protestant* (1849), *Les conférences de Paris* en eene autobiographie (1855). Van zijne kanselredenen en stichtelijke schriften zag eene Duitse vertaling in 5 dln. (Regensb. 1848—55) het licht.

Venturini (Karl Heinr. Georg), Duitsch wijsgeerig-godsdienstig en geschiedkundig schrijver, in 1771 te Brunswijk geb., was eenigen tijd leeraar aan een instituut te Kopenhagen, van 1807—44 predikant te Hordorf bij Helmstädt en overleed in 1849 te Schöppenstedt. Hij schreef o. a. *Geist der deutschen Philos. in Beziehung auf*

Moral u. Religion (2 dln., 1796), *Die Religion der Vernunft u. des Herzens* (2 dln., 1799), *Natürl. Gesch. des grossen Propheten zu Nazareth* (2 dln., 1806), *Ruslands u. Deutschl.'s Befreiungskrieg in den J. 1812—15* (4 dln., 1812—19), *Chronik des 19. Jahrh.* (begonnen door Bredow, voortgezet door V. van dl. 4—34). — Joh. Georg Jul. V., broeder des vorigen, in 1772 te Brunswijk geb. en in 1802 als commissie-raad overl., is als strategisch schrijver bekend, o. a. door zijn *Lehrb. der angew. Taktik* (2de uitg., 6 dln., 1801) en *Mathemat. System der angew. Taktik* (1800).

Venus, bij de Grieken Aphrodite, eene bij de Grieken en Romeinen vereerde Godin, werd oorspronkelijk als de personificatie beschouwd van de voortbrengingskracht der natuur en als beheerscheres der uit de zee te voorschijn gekomene natuur, weshalve zij met Neptunus (Poseidon) over de zee het gebied voert. Als zoodanig werd zij vooral langs de geheele Kl.-Aziatische kust en op vele eilanden vereerd. Deze voorstelling was van Oosterschen oorsprong en hare dienst oorspronkelijk met dien der Syr. Astarte (z. a.) identisch. In de Gr. volksgodsdienst werd zij als de Godin der schoonheid en liefde, der bruiloften en huwelijken vereerd. Volgens de mythe uit het schuim der zee ontstaan (zie *Anadyomene*), volgens anderen de dochter van Zeus en Dione, had zij Vulcanus (Hephaestus) tot echtgenoot, maar nevens dezen andere minnaars; z. a. Mars (Ares), Anchises en Adonis. Men onderscheidde de *Aphrodite Urania* (de hemelsche) als Godin der reine hemelsche liefde, en de *Aphrodite Pandemos* (bij de Rom. *V. Vulgivaqa* of *Vulgaris*) als Godin der zinnelijke liefde. Hare begeleidsters zijn Gratiën en Horen. Haar gordel, waarin liefde, vurig verlangen en zachte betoovering verborgen waren, is haar voornaam attribuut. De voornaamste plaatsen, waar zij vereerd werd, waren Phenicië, Syrië, Cyprus (vooral Paphus en Amathus, van daar hare bijnamen *Paphia* en *Amathusia*), Knidos, Abydos, Kos, Cythere (*Cytherea*), Thespiea, Athene enz. De kunst stelde haar voor als het ideaal van vrouwelijke schoonheid. Beroemd zijn vooral de nog, behalve de handen en een deel der armen, te Florence bewaard geblevene V. de Medicis van Kleomenes uit Athene, de Venus van Melos (z. a.) en de V. Kallipygos (aux belles fesses).

Venus. Deze planeet volgt in afstand van de zon op Mercurius en is even als deze eene binnenplaneet. Die afstand bedraagt ongeveer 15 millioen mijlen; hare middellijn 1676 m., omloopstijd 224,7 dagen, wenteling om hare as in 23 u. 21' 21,9". Bij haren ondersten zamenstand, d. i. als zij zich tusschen de zon en de aarde bevindt, gaat zij meest boven of onder de zon door, of kan er als eene zwarte vlek over heen gaan. Dat is zelden het geval: eerst acht jaren na elkander en dan weer na 105 jaren. 't Is een hoogst belangrijk verschijnsel, als zijnde het geschiktste middel om den afstand van de aarde tot de zon naauwkeuriger te bepalen. Het is deze eeuw te wachten 8 December 1874 en 24 November 1882. Zij verwijdert zich, na langs de zon gegaan te zijn, tot omtrent 48° van deze en keert dan schijnbaar terug tot 48° aan den anderen kant. Staat zij oostelijk van de zon, dan gaat zij na deze op en onder en is Avondster; westelijk, dan is zij Morgenster. Daar zij onze aarde tot op 5 millioen m. kan naderen en er zich 36 millioen m. van kan verwijderen, is hare schijnbare grootte zeer verschillend; soms 1', soms 9". Zij kan om de 8 jaren door hare helderheid zelfs bij dag zichtbaar zijn. Haar inhoud is 0,96 van dien der aarde, haar gewigt 0,891.

Venusberg heeten verscheidene bergen in Duitschland, in het bijzonder in Zwaben. V. komt het eerst voor in een midden-Nederlandsch gedicht van omstr. 1357, *De kinderen van Limburg, of Margaretha van L.* (uitg. door v. d. Berg, Leid. 1846) en is in sagen en volksliederen bewaard gebleven tot den huidige dag. Volgens deze houdt Venus in zulke bergen eene koninklijke hofhouding, en laten sommige menschen, z. a. Hendrik van Limburg, Tannhäuser, ofschoon door Eckart (z. a.) aan den ingang gewaarschuwd, zich verleiden tot haar af te dalen om korter of langer een leven vol genot bij haar te slijten, waarvoor zij gewoonlijk met het verlies hunner zaligheid boeten. Waarschijnlijk zijn de verschillende overleveringen ontstaan uit de mythologie der oude Germanen, bij wie Venus onder de namen van *Hulda* (de goedaardige), *Hilde* (strijd), *Berchla* (de luisterrijke), *Hel* (de bergende, van waar ons *hel*) als godin der onderwereld voorkomt.

Venushaar. Zie *Krulvoren*.

Venijnboom. Zie *Taxis*.

Vera-Cruz, een der meest oostel. staten van de republiek Mexico, ligt tusschen 18° en 22° 17' N. Br. en 76° 46' en 81° 21' W. L. (van Ferro), grenst ten N. aan

Tamaulipas, ten O. aan de golf van Mexico, ten Z. O. aan Tabasco, ten Z. aan Oaxaca, ten W. aan Puebla, Mexico en Guerrero en ten N. W. aan San Luis Potozi, vormt eene smalle lange kuststreek van 1216 □ m. met (1857) 349,125 inw. en bestaat uit eene brandend heete zandsteppe langs de kust, waarachter de oostel. helling van den Anahuac met den 16,300 v. hoogen Pic van Orizaba (Citlaltepēt), den 12,585 v. hoogen Coffre-de-Perote en den vulkaan van Tuxtla. Er zijn vele kleine kuststroomen en verscheidene lagunen met zout- en zoetwater aan de kusten, die door de talrijke zandbanken weinig veilige ankerplaatsen hebben. Het klimaat is in de bergachtige streken gezond, maar in de kuststreken zeer ongezond. De vegetatie is zeer verscheiden; de hoofdvoortbrengselen zijn cacao, tabak, suikerriet en katoen. De bevolking bestaat uit Indianen en Mestiezen; de Indianen zijn meerendeels Azteken, in het N. ook Totonaken en in het Z. Chontales. De hoofdmiddelen van bestaan zijn: landbouw, veeteelt, vooral van paarden, jagt, visscherij en handel. V. was vroeger eene intendantuur in het Sp. Americ. vice-koninkrijk Nieuw-Spanje; hieruit werden in 1823 de staten V. en Tabasco van de foederative republiek Mexico gevormd. V. is in 3 departementen verdeeld: Orizaba, V.-C. en Jalapa. — De hoofdplaats V.-C. Nuova, eene vesting en havenstad, ligt zeer ongezond aan de golf van Mexico, is regelmatig gebouwd, met rechte straten, heeft meerdere kerken, kloosters en hospitaalen, het collegie de los Augustinos en aanzienlijken handel. Zij telt omstr. 10,000 inw., meest Mestiezen, Mulatten en Zambos, alsook handeldrijvende Europeanen. Op een eiland voor de haven ligt de citadel S. Juan de Ulloa. V. ligt ter plaatse, waar Cortes in 1519 landde, en werd in 1580 door den onderkoning Monterey gebouwd. In den laatsten oorlog landde de Fr. generaal Forey, 22 Sept. 1862, te V.-C. en 14 Maart 1867 verliet de maarschalk Bazaine deze stad; 25 Junij gaf de stad zich aan den president Juarez over. — In den staat V.-C. liggen nog de steden Jalapa (z. a.), Orizaba (z. a.) en Tampico, aan het meer van dien naam, met 2000 inw.

Veranda, een op pilaren of zuilen rustend, met latwerk overdekt nevengebouw of vooruitspringend gedeelte van een gebouw. Gewoonlijk worden er klimplanten langs geleid en dient het tot eene koele zitplaats in den zomer.

Veranderlijke sterren. Zie *Sterren*.

Vérard (Antoine), een der eerste Fransche boekdrukkers en boekhandelaars, rigtte in 1480 te Parijs eene boekdrukkerij op, welke omstreeks 1500 belangrijke werken, meest op perkament gedrukt en met houtsneden versierd, in het licht zond. Zijne fraaiste drukken zijn romans, historische werken, kronieken en volksboeken, o. a. *Gyron le courtoys* (zonder jaartal), *Les prophécies de Merlin* (1498), *La mer des histoires* (zonder jaartal), *Chroniques de France* (1493).

Veratrine is eene planten-basis, die in den witten Nieswortel en in het Sabadilzaad gevonden wordt. De V. komt voor als een wit glanzig poeder, dat zeer giftige eigenschappen heeft en dat in den neus gebragt hevige niezen veroorzaakt.

Verband (*Fascia*) noemt men een mechanisch heekkundig middel, dat, op lijdende lichaamsdeelen aangewend, door zijn aanhoudenden invloed de natuur in hare pogingen tot genezing ondersteunt. Het doel waarmede men een V. aanlegt is zeer verschillend. Nu eens wordt het als eenvoudig bedekkend middel aangelegd, of tot bevestiging van sommige catheters, bougies, geïmprepareerde spons, pleisters, zalven enz.; dan weder om eene drukking uit te oefenen of vereeniging van gescheiden deelen te bevorderen, of de schadelijke inwerking van uitwendige invloeden af te weren, of als zogenoemd uitdrijvend V. de aderlijke circulatie in de ledematen te bevorderen enz. Naar de wijze waarop zij worden aangelegd, onderscheidt men windsel-, doek- en onbeweegelijke Verbanden. De windselverbanden worden in eenvoudige of zamengestelde onderscheiden, al naar mate één of meerdere windsels (die in het laatste geval een geheel uitmaken) zijn aangelegd. Sommige windselverbanden dragen den naam van den uitvinder, b. v. de muts van Hippocrates, het kreeftverband van Galenus; anderen zijn genoemd naar het voorwerp waarop zij gelijken, b. v. het slinger-, ster-, boek- en beursverband, weder anderen naar de werking die zij uitoefenen, zooals het houdende, vereenigende en uitdrijvende V., en eindelijk ook naar de lichaamsdeelen waarvoor zij bestemd zijn, b. v. het hoofd-, oog-, borst-, lies-V. enz. Naar den vorm en de rigting der ontlolingen of gangen der windsels spreekt men van kringgewijs, schuinsch, spiraalsgewijs, kruis-, knoop-, teruglopend en vereenigend V. De zamengestelde windselbanden uit meerdere stroken of windsels gevormd, die gezamenlijk een geheel uitmaken en in ver-

schillende rigtingen om eenig ligchaamsdeel worden gevoerd, zijn: het T-verband, het boek- of achttienhoofdig, het veelhoofdig of Scultets-, het slinger-, het scheedevormig, het beurs-, het rijg- en gesp-V. Het gebruik van doeken om te verbinden, ofschoon reeds van oudsher in gebruik, was tot op den tijd van Mayor aan geene bepaalde regelen onderworpen. Hij bepaalde vaste regelen, die, om door doeken een doelmatig verband aan te leggen, moesten gevolgd worden; van daar dat men altijd spreekt van de doekverbanden van Mayor. De grondslag van deze verbandwijze is de vierkante doek (*mouchoir*), waarvan gemaakt worden: de langwerpige-vierkante doek (*le carré long*), de driehoekige doek (*le triangle ou fichu*), de halsdas (*la cravate*), de strop (*la corde*) en de driehoekige muts (*le triangle bonnet*). Een onbewegelijk V. is een zoodanig, waarbij de verbandstukken door middel van de eene of andere vaste of vast wordende stof duurzaam vereenigd worden, zoodat de deelen onbewegelijk en bij beenbreuken de breukeinden zoodanig met elkander in aanraking blijven en bevestigd worden gehouden, dat zij niet kunnen verschuiven. Hiertoe behooren: het spalk-V., het stroolaa-V. van Stromeijer, het stijfsel-V. en bovenal het gips-V. Dit laatste vervaardigt men door goed gedroogd gips in flanelen zwachtels te wrijven, die men dan bij het aanleggen bevochtigt. Spoedig droogt nu het gips en vormt een zeer stevig V. Bemerkt men, dat men een verband te stijf heeft aangelegd, hetgeen men ontdekt door de zwelling van meer peripherisch gelegen deelen, dan moet men het terstond afnemen. Vooral bij het stijfselen en gipsverband lette men hierop. De regels, volgens welke de verschillende Verbanden moeten worden aangelegd, kunnen wij hier niet vermelden, doch verwijzen te dien einde naar Dr. Goffres, *Handboek van de leer der Verbanden* (Amsterdam 1858); A. Mathijssen, *Nieuwe wijze van aanwending van het Gipsverband* enz. (Haarlem 1852).

Verbanning of **uitbanning** wordt volgens ons wetboek van strafregt (art. 8) onder de blootelijk oonteerende straffen gerekend, waarbij (art. 32) de veroordeelde op bevel der hooge regering buiten het grondgebied des rijks gebragt wordt. De V. geschiedt ten minste voor 5 en ten hoogste voor 10 jaren. Keert de gebannene vóór het einde zijner ballingschap terug, dan wordt hij tot de straf der deportatie (z. a.) veroordeeld. V. om andere dan staatkundige vergripen wordt tegenwoordig niet meer toegepast. Over het karakter der V. bij de Ouden zie *Exil*.

Verbeeck (Hans of Frans), Belg. schilder, leerling van Frans Minnebroeder, was in 1566 deken van het schildersgild te Mechelen en in 1600 schilder van den aarts Hertog Albert. Hij werkte fraai in miniatuur en waterverw, in de manier van Jeronimus Bos, en schilderde landelijke feesten, dansende, musicerende boeren, enz.; ook zijn van hem een *St. Christoffel* en de *Gelijkenis van de wijngaardeniers* in de Katharijnekkerk te Mechelen.

Verbeeck (François Xavier Henri), Belg. schilder, geb. te Antwerpen in 1686, leerling van Pieter Casteels, schilderde bij voorkeur gevechten, was sedert 1709 meester en in 1741—47 deken van het St.-Lucasgilde en directeur der Antwerpsche akademie. Hij overleed in 1755. Het museum te Antwerpen heeft van hem eene schilderij, een *Feest van het schildersgilde te Antwerpen* voorstellende.

Verbeeck (Pieter) of ook wel P. C. Verbeeck of Verbeeck, schilder, volgens sommigen de leermeester van Philip Wouwerman, schilderde paarden, jagen, soldaten, herbergen en genre-stukken. Vooral in zijne teekeningen herkent men de manier, welke Wouwerman van hem kan hebben overgenomen. Zijn geboorte- en zijn sterfjaar zijn onzeker. Verg. v. d. Willigen, *Geschiedkundige aantek. over Haarl. schilders* (Haarl. 1866).

Verbeeldingskracht. Zie *Phantasie*.

Verbena, *Verbena L.*, een plantengeslacht, dat den naam geeft aan de familie der Verbena-achtigen (*Verbenaceae*). De V. heeft eene trompetvormige bloemkroon; de in de keel der bloemkroon geplaatste meeldraden zijn door haren omgeven. In ons land vindt men alleen de Gemeene V. (*V. officinalis*), die ook „IJzerhard” genoemd wordt; de kleine bloemen staan in dunne aren vereenigd. Deze groeit langs wegen en dijken. Americaansche soorten, waaronder de *V. Melindres* Gill., worden om de fraai gekleurde bloemen als sierplanten gekweekt.

Verbinding. Onder dit woord verstaat men in de scheikunde de vereeniging van twee of meer, hetzij enkelvoudige, hetzij zamengestelde ligchamen tot een nieuw ligchaam, dat geheel andere eigenschappen vertoont dan de deelen waaruit het zamengesteld is. Voorbeelden van zoodanige V. ziet men in het water (z. a.), dat uit zuurstof en waterstof bestaat, en in het keukenzout, uit chloor en sodium zamengesteld. Water en keukenzout hebben geheel andere eigenschappen dan de stoffen waaruit zij zamengesteld

zijn. Uit zoodanige V. van elementen ontstaan eene menigte zaamgestelde lichamen, terwijl door V. van deze dat getal tot in het oneindige kan worden uitgebreid. De kracht, waardoor zoodanige V. ontstaan kan, noemt men verwantschap (z. a.). V. onderscheidt zich van eenvoudige vermenging doordien bij de laatste de vermengde deelen kenbaar blijven.

Verbindtenis (Obligatio) noemt men eene persoonlijke verplichting om iets te geven, te doen of niet te doen, welke hetzij uit eene overeenkomst of contract, hetzij uit de wet ontstaat. Het Ned. Burg. wetb., welks geheele 3de boek over Verbindtenissen handelt, onderscheidt *voorwaardelijke V.*, wanneer men de V. doet afhangen van eene toekomstige en onzekere gebeurtenis; *V. met tijdsbepaling*, wanneer ten voordeele van den schuldenaar de uitvoering der V. wordt geschorst; *alternatieve of V., die ter keuze van eene der partijen staan*, waarbij de schuldenaar ontheven wordt door de levering van één der beide zaken, die in de V. vervat zijn; *solidaire of hoofdelijke V.*, die tusschen verscheidene schuldeischers plaats heeft, wanneer de titel uitdrukkelijk aan ieder van hen het regt geeft om de voldoening der geheele schuld te eischen, in dier voege dat de betaling aan een hunner gedaan den schuldenaar bevrijdt; *deelbare en ondeelbare V.*, naarmate de V. tot onderwerp heeft of eene zaak, die in de levering, of eene daad, die in de uitvoering al of niet vatbaar is, hetzij voor lichamelijke, hetzij voor onlichamelijke verdeling; *V. onder beding van straf of poenaliteit*, waarbij eene bepaling gevoegd is, volgens welke iemand tot zekerheid van de uitvoering eener V. tot iets bepaalds verplicht is, in geval de V. niet nagekomen wordt.

Verboeckhoven (Eugène Jos.), beroemd Vlaamsch dierenschilder, in 1798 te Warneton in W.-Vlaanderen geb., leerling van zijn vader Eugène V. (geb. in 1770, overl. te Brussel in 1832), vestigde zijn roem vooral door zijne schilderij *de veemarkt te Gent*, die in 1821 ongemeenen bijval vond. Zijne schilderijen, die dikwijls zeer groot zijn, stellen het karakter der dieren met eene onvergelykelijke getrouwheid aan de natuur voor; daarbij is de uitvoering zeer zorgvuldig en het coloriet warm en fraai. Tot zijne beroemdste stukken behooren verder: *eene kudde schapen door den storm overvallen* in het museum te Leipzig, *paarden met wolven in strijd* (1836), *de Rom. Campagna met eene kudde vee* (1845). Ook zijne raderingen zijn zeer gezocht. Van vele zijner talrijke schilderijen zijn lithographiën uitgegeven. Hij heeft zijn atelier te Brussel en is daar president der museën en kunstverzamelingen. — Zijn broeder Louis V., in 1800 geb., is bekend als zeeschilder en woonde eerst te Brussel, later te Mechelen.

Verbondsark. Zie *Ark*.

Verboom (Abraham), Nederl. schilder van de 17de eeuw, tijdgenoot van A. v. d. Velde, Ph. Wouwerman en Lingelbach, heeft vermoedelijk te Haarlem gewoond. Men vindt van hem landschappen, dorpsgezigten, markten enz., die veel talent en eene vlijtige studie naar de natuur verraden. Het museum te Amsterdam heeft van hem een *Boschgezicht* met eene rivier, dat te Brussel een *Vertrek naar de jagt*, gestoffeerd door Lingelbach. Ook bestaan van hem nog eenige teekeningen, met krijt of Oost-Indischen inkt geteekend.

Verbranding noemt men eene scheikundige verbinding van twee lichamen, onder ontwikkeling van licht en warmte. Bijna altijd is het de zuurstof, die zich onder de genoemde voorwaarden met eene andere stof verbindt. Niet altijd gaat de V. met eene vlam vergezeld. Bij de V., waarvan wij in het dagelijksche leven voorbeelden genoeg kennen, ontwijken de verbindingen meestal in gasvormigen toestand, zooals het koolstofzuur in de meeste gevallen bij V. van organische voorwerpen, het phosphorzuur bij V. van phosphor enz. Van V. zonder zuurstof ziet men een voorbeeld in de V. van antimonium-metaal in chloorgas.

Verbruggen of Verbrugghen (Pieter), *de oude*, beeldhouwer, in 1609 te Antwerpen geb., leerling van A. Quellinus, den vader, werd in 1642 meester en in 1660 deken bij het St.-Lucasgild te Antwerpen en vervaardigde o. a. de groep der *vier Evangelisten* bij het altaar der H. Maagd in de O. L. V.-kerk aldaar. — Zijn zoon Pieter V., *de jonge*, in 1640 te Antwerpen geb. en in 1692 overl., leerling van zijn vader, vertoefde eenigen tijd te Rome, waar hij den bijnaam *Ballon* verkreeg, en vervaardigde na zijne terugkomst te Antwerpen fraaije beelden en graftomben voor kerken te Antwerpen en te Leuven. — Hendrik Franciscus V., jongere broeder des vorigen, in 1655 te Antwerpen geb. en in 1724 overl., sedert 1689 deken van het St.-Lucasgild, vervaardigde o. a. de graftombe van Maria Kripholis in de hoofdkerk te Antwerpen, de preekstoel

en *Elias* in de Karmelietenkerk, het hoofdaltaar in de kerk te Tongerloo, de preekstoelen in de St.-Pieterskerk te Mechelen en in de St.-Gudule te Brussel enz. — Caspar Pieter V., waarschijnlijk de zoon van Pieter V. den jongen, in 1668 te Antwerpen geb. en in 1720 aldaar overl., hield zich eenigen tijd te s'Gravenhage op en beschilderde zalen, plafonds, schoorsteenen enz. met niet onverdienstelijke bloemstukken. Hij werkte veel in vereeniging met Terwesten.

Verbruggen (Gijsbert) Andriesz., Nederl. schilder, geb. te Leiden in 1633, verwierf zich vrij veel naam met zijne portretten en genre-stukken in de manier zijns meesters Gerard Dou. Hij werkte lang in Engeland en woonde vervolgens te Delft, waar hij in 1730 overleed.

Verbruiklening is, volgens de bepaling van art. 1791 Burg. Wetboek, eene overeenkomst, waarbij de eene partij aan de andere eene zekere hoeveelheid van verbruikbare zaken afgeeft, onder voorwaarde dat de laatstgemelde haar even zooveel van gelijke soort en hoedanigheid teruggeve. Van die partijen wordt de eene, die de zaak ter leen geeft, in de wet uitleener genoemd; de andere wordt meestal aangeduid als degene, die de zaak ter leen ontvangen heeft, terwijl hij ook wel de schuldenaar genoemd wordt. Ten aanzien eener leening van geld bepaalt art. 1793 a B. W., dat de daaruit voortspruitende schuld alleen bestaat in de geldsom, die bij de overeenkomst is uitgedrukt. Het doet alzoo niets ter zake, in welke muntstukken die geldsom is ter leen gegeven; de leener moet die zelfde som teruggeven, zoodat, indien er, vóór het tijdstip der voldoening, vermeerdering of vermindering van de waarde der geldspecie of verandering in de gangbaarheid plaats heeft, de teruggave der geleende som geschiedt in zoodanige specie, als ten tijde der voldoening gangbaar is, berekend naar de waarde, waarvoor zij op dat tijdstip gangbaar is.

Verbuiging. Zie *Declinatie*.

Verbum (Lat.) beteekent in het algemeen woord en wordt in de spraakkunst gebezigt voor die soort van vervoegbare woorden, die een tijdelijken toestand, een doen of lijden uitdrukken. Het is alzoo in alle talen een der gewigtigste rededeelen. Zijne vormen worden bepaald door het geslacht (genus), den tijd (tempus), de wijze (modus), den persoon (persona) en het getal (numerus). De hoofdvormen van het geslacht zijn: *bedrijvend* (activum), hetzij de werking gedacht wordt op een buiten het onderwerp (subject) zich bevindend voorwerp (object) over te gaan (V. *transitivum*, b. v. beminnen, slaan), hetzij de werking zich tot het subject zelf bepaalt (V. *intransitivum*, z. a. gaan, slapen), en *lijdend* (passivum), waarbij het voorwerp, dat de behandeling ondergaat of lijdt, als onderwerp der rede optreedt, b. v. ik word bemind. Men onderscheidt verder *terugwerkende*, *wederkeerige*, *factitive*, *onpersoonlijke* V. enz., die echter allen tot de genoemde vormen kunnen teruggebracht worden. Ten opzichte der uitgedrukte werking of handeling zijn drie betrekkingen te onderscheiden, die door drie verschillende vormen worden aangeduid: die van den tijd (tegenwoordige, verledene en toekomstige), die van de wijze (stellige of aantoonende, aanvoegende en gebiedende) en die van de personen en getallen (eerste, tweede en derde persoon: enkel- of meervoud). Vervoeging of conjugatie (z. a.) noemt men het opgeven van al de veranderingen in vorm, welke bij het V. plaats vinden. De vervoeging is *sterk*, wanneer in den verleden tijd de stamklinker verandert, *zwak*, wanneer deze niet verandert, *onregelmatig*, wanneer zij van de gewone regelen afwijkt. De V. zijn of *stamwoorden* (V. primitiva), z. a. gaan, geven, of *afgeleide* (V. derivata), z. a. begaan, of *zamen-gestelde* (V. composita), z. a. medegaan. Verg. Brill, *Ned. spraakl. voor hooger onderwijs* (1860).

Vercelli, vóór 1859 eene prov. van het Sardin. vorstendom Piëmont, is thans een arrond. van de Ital. prov. Novara. De hoofdplaats V., aan het kanaal van Santhia, niet ver van de Sezia, is het vereenigingspunt van de spoorwegen naar Turijn, Genua, Milaan en Arona, heeft een bisschop, eene prachtige kathedraal, waarin een, naar het heet, door Marcus eigenhandig geschreven Evangelie wordt bewaard, 9 kerken, een slot, de Milaansche poort, 2 hospitalen, een bisschopp. seminarie, een gymnasium, een weeshuis en een botanischen tuin en telt (1862) 19,352 inw., die vooral in rijst- en zijdeteelt hun bestaan vinden. V. is het Vercellae der Ouden, de hoofdstad der Libici in Cisalpijnisch Gallië. Ten onregte wordt het slagveld, waar Marius in 101 v. Chr. de Cimbren sloeg (campi Raudii) bij V. gezocht; het ligt vermoedelijk bij Verona. Op het concilie te V. in 1050 werd Berengarius veroordeeld. V. had in

de middeleeuwen langen tijd zijne eigene heeren, was ook eenigen tijd eene republiek, kwam later onder Milaan en in 1427 onder Savoye, werd in 1638 door de Spanjaarden veroverd, maar in 1659 aan Savoye teruggegeven, viel in 1704 in handen der Franschen en in 1717 in die der Spanjaarden, die het in dat jaar aan Savoye wedergaven.

Verdam (Gideon Jan), verdienstelijk Nederl. wiskundige, in 1802 te Mijdrecht geb., bezocht eerst om officier van de genie te worden de kadettenschool te Delft, doch studeerde, toen in 1819 zijn leermeester de Gelder tot hoogl. te Leiden benoemd was, aan de hoogeschool aldaar, werd als student viermaal bekroond wegens de beantwoording van prijsvragen en in 1825 tot doctor in de natuurkundige wijsbegeerte bevorderd, na de verdediging zijner dissertatie: *de mensura, constructione et munitione aggerum terreorum*. In 1826 werd hij te Groningen lector voor toegepaste werktuigkunde, was van 1828—38 directeur der school voor middelbaar onderwijs te 's Gravenhage en werd in 1839 tot buitengewoon en in 1845 tot gewoon hoogl. in de wiskunde te Leiden benoemd, welke betrekking hij tot zijn dood, 29 Oct. 1866, bleef waarnemen. V. wijdde onvermoeid al zijne krachten en vermogens aan de beoefening der wetenschap en aan het onderwijs van die kweekelingen aan de hoogeschool, die de wiskunde tot het bijzonder vak hunner studie hadden gekozen. Hij schreef een tal van verhandelingen over onderwerpen op het gebied der praktische en theoretische werktuigkunde, der mathematische natuurkunde, der elementaire, beschrijvende en analytische meetkunde, die deels in de *Verhand. der 1e kl. van het kon. Nederl. Instituut* (deel 10, 12 en 13), deels in de *Versl. en mededeel. der kon. Akad. voor wetensch.* (dl. 10, 14 en 15), deels in het *Tijdschr. voor de wis- en natuurk. wetensch.* (dl. 2, 3 en 5), deels in Grunert's *Archiv für Math. u. Phys.* (dl. 2, 4 en 11) voorkomen, en ook in het buitenland hoog geschat werden. Zijne hoofdwerken zijn: *Gronden der toegepaste werktuigkunst* (4 dln., 1820)—31 en 1837, in het Hoogd. vert. door Schmidt 1834—38), *Summarium der goniometrie en regtlijnige trigonometrie* (1844, 3de omgew. uitg., 1858), *Summ. der sphaerische trigonometrie* (1844, omgewerkt uitgeg. onder den titel: *Handb. der sphaerische trigonometrie*), *Summ. van beginselen, beschouwingen en voorschriften, ontleend uit de Redeneerkunde, en welke kennis noodzakelijk is voor het verstand en voor het gebruik der wiskundige methode* (3de dr., 1857). V. was lid van de eerste klasse van het Kon. Ned. Instituut, later van de Kon. Akad. van wetensch., van onderscheidene binnen- en buitenlandsche geleerde genootschappen en werd in 1858 ridder van de orde van den Ned. Leeuw.

Verdampen noemt men het in luchtvormigen toestand (in damp) overgaan van vloeistoffen. Dit kan onder allerlei temperaturen plaats vinden. Immers eenige uitgestorte vloeistof zal langzaam verdwijnen. Dit verdwijnen is een gevolg der verdamping. Het aanbrengen van warmte kan het V. bespoedigen. Bij het V. wordt de daarvoor noodige warmte aan de overgebleven vloeistof of aan het vat dat haar bevat onttrokken, dat alsdan wordt afgekoeld. Aan een vochtigen vinger, vooral wanneer men dien met alcohol of aether nat gemaakt heeft, zal men daarom door dat V. koude ontwaren. Vermindering van luchtdrukking kan het V. bespoedigen, zie het art. *Damp*. Verder kan ook het wegvoeren van de met damp bezwangerde lucht het V. bevorderen, iets waarop vooral moet gelet worden als men dat V. als droogmiddel van natte voorwerpen wil aanwenden.

Verdediging (defensie) noemt men het afwachten en afweren van den vijandelijken schok. In den oorlog is eene volstreckte V. onmogelijk, daar men den vijandelijken aanval altijd met een tegenaanval moet beantwoorden. Heeft zulk een aanval in den verdedigingsoorlog plaats, dan wordt deze ook met den algemeenen naam van V. bestempeld. Men onderscheidt de V. in eene *active*, wanneer men den vijand wel in het eigen land afwacht, maar gedurig aanvallen tegen het vijandelijk leger rigt, en in eene *passive*, wanneer men eene geheel afwachtende houding aanneemt en slechts zeer zelden zelf een aanval onderneemt. Bij eene belegering (z. a.) bestaat de V. hoofdzakelijk in uitvallen.

Verdek. Zie *Dek*.

Verden, vroeger een bisdom, daarna een hertogdom in het koninkrijk Hannover, thans tot Pruisen behoorende, tusschen het hertogdom Bremen, het vorstendom Lüneburg en het graafschap Hoya gelegen, met 36,950 inw. op 24,19 □ m., wordt door de Weser, Aller en Wümme doorstroomd en bestaat grootendeels uit moerassigen en hei-

degrond. Het bisdom werd in 776 (of 780) door Karel den Gr. gesticht. Ten tijde der Hervorming werd bisschop Gregorius van Brunswijk Luthersch. Bij den Westphaalschen vrede, 1648, werd V. tot een hertogdom verheven en aan Zweden als erfelijk rijksleen en in 1715 door verkoop aan Hannover gegeven. Van 1807—14 behoorde het tot het koninkrijk Westphalen. — De hoofdplaats V., aan de Aller en den spoorweg van Hannover naar Bremen gelegen, heeft eene Goth. domkerk, gymnasium, industrijschool, tabaksfabricatie, bierbrouwerijen, scheepvaart, visscherij en expeditiehandel en telt 5780 inw. In de nabijheid ligt de Uhlemüller-gezondheidsbron, welker water groote overeenkomst heeft met dat van Pymont. Verg. Bergmann, *Der Dom zu V.* (1833), en van Hodenberg, *Verdener Geschichtsquellen* (1856).

Verdi (Giuseppe), Ital. componist, in 1814 te Roncole in Parma geb., werd, daar zijne ouders behoefte waren, door Ant. Barezzi in 1833 naar Milaan gezonden, waar hij leerling van Lavigna werd. Hij keerde in 1836 naar zijne geboorteplaats terug. De eerste vrucht van zijn talent was de opera *Oberto di S. Bonifacio*, die in 1839 op de Scala te Milaan werd opgevoerd. Hij vestigde zijn roem door zijne opera *Nabuchodonosor* (1842). Hierop volgde eene reeks van opera's, die op de Europesche tooneelen werden opgevoerd, z. a. *Ernani* (1844), *Macbeth* (1847), *Rigoletto* (1851), *Il Trovatore* (1853), *Les Vêpres siciliennes* (1855) en vele anderen.

Verdigting. Zie *Condensatie*.

Verdooving. Onder dezen naam verstaat men eene eigenaardige onderdrukking van het zenuwstelsel, waardoor niet alleen slaperigheid wordt voortgebracht, maar waarbij de lijder ook weinig vatbaar is voor indrukken; het voorstellingsvermogen is traag en onzeker; hij schijnt te slapen, ofschoon het gehoor en gezigt niet geheel belemmerd is en de oogen meestal gedeeltelijk gesloten zijn. Spreekt men hem toe en weet men zijne opmerkzaamheid op de eene of andere zaak te vestigen, dan kan hij antwoord geven. Men kan de V. naar de verschillende graden verdeelen in: Somnolentia, Stupor, Coma en Sopor. Hiervan is Somnolentia (slaperigheid) de lichtste, sopor (zeer diepe slaap) de sterkste graad. Bij somnolentia en stupor reageert de lijder nog op enkele prikkels en kan nog sommige bewegingen maken. Zij ontstaan dikwijls door te ruim gebruik van verdoovende middelen, doch kunnen ook door andere invloeden, b. v. hersenschudding, ontstaan. De naaste oorzaak der V. is hersendrukking in zekeren graad, in den regel veroorzaakt door bloeiovervulling der hersenen.

Verdoovingsmiddelen. Zie *Anaesthesie*.

Verdrag, in beperkten zin genomen, beteekent de overeenkomst tusschen een of meer personen aangaan, om de tusschen hen bestaande oneenigheden en geschillen te doen eindigen of te vereffenen. Het is dan bekend onder den meer gebruikelijken naam van *dading* of *transactie*. Met het oog op het internationaal regt beteekent V. of tractaat iedere overeenkomst tusschen twee of meer natiën of soevereinen, waardoor geschillen of worden voorkomen, of wel, zoo zij reeds bestaan, ten einde gebracht. Daartoe worden van weêrzijden gevolmachtigden benoemd, die op de eerste conferentie hunne wederzijdsche volmagten moeten mededeelen. Vervolgens worden de onderhandelingen geopend, die echter steeds beperkt moeten blijven binnen den last aan de gevolmachtigden medegedeeld. Na vaststelling der besproken punten wordt het tractaat of V. in geschrift gebracht, en door de wederzijdsche gevolmachtigden geteekend. Het krijgt eerst kracht, wanneer het door de respectieve regeringen is *geratificeerd*, d. i. bekrachtigd. De slotbepaling van ieder tractaat behelst dan ook steeds den termijn, binnen welken dit zal moeten geschieden. Met de meeste Europesche staten heeft Nederland verdragen gesloten, die meestal de uitbreiding van handel, scheepvaart en nijverheid ten doel hebben.

Verduistering (Zons- en Maans-). Zie *Eclips*.

Verdun, arrondissements-hoofdplaats, bisschopszetel, vesting met eene sterke citadel in het Fr. depart. van de Maas, aan de Maas gelegen, met 9 kerken, 3 hospitalen en 12,742 inw., die in vervaardiging van lederen en wollen waren, wijnbouw (Verdunois) en handel in olie hun bestaan vinden. V. heette ten tijde der Romeinen Virodunum en was eene stad der Mediomatici in Belgica prima. Ten tijde der Franken behoorde het tot Austrasië, later tot Lotharingen, waarvan de hertogen het land om V. (Verdunois) door graven lieten besturen. V. was vroegtijdig eene Duitsche rijksstad en verdedigde hare vrijheid tegen de bisschoppen. In 1552 namen de Franschen de stad in bezit. Te V. werd 11 Aug. 843 het verdrag tusschen keizer Lotharius en zijne

broeders Lodewijk den Duitscher en Karel den Kalen gesloten, waarbij het Frankische rijk in drie deelen verdeeld en Deutschland een zelfstandig rijk werd.

Vereenigde Staten van Noord-America (De) [United States of North America], ook wel de N.-Amer. Unie gen., vormen de grootste republiek welke de geschiedenis kent. Hun gebied beslaat de gansche breedte van het N.-Americ. vastland tusschen 25° en 49° N. Br. en 66° 59' en 125° W. L. en grenst ten N. aan Britsch-America, ten Z. aan het Mexicaansche gebied. Nadat Russ. N.-America (z. a.) aan de V. S. is afgestaan, bedraagt de geheele oppervlakte 156,840½ □ m. met eene bevolking van (1860) 31½ mill. inw., behalve de Indianen, die in 1863 op 268,079 gerekend werden. Het eenige bij de kust gelegene eenigszins belangrijke eiland is Long-Island tegenover New-York. Er zijn 2 schiereilanden; dat van Maryland-Delaware en dat van Florida. De voornaamste voorgebergten zijn in den Atlantischen Oceaan: kaap Ann, kaap Cod, kaap May, kaap Hinlopen, kaap Charles, kaap Henry, kaap Hatteras, kaap Lookout, kaap Carnaveral, kaap Florida en kaap Sable; in de golf van Mexico: kaap St.-Blas; in den Grooten oceaan: kaap Mendocino, kaap Oxford, kaap Disappointment en kaap Flattery. De voornaamste baaijen aan den Atlant. oceaan zijn: die van Penobscot, van Massachusetts, van kaap Cod, de Buzzards-baai, de Long-Islands-sond, de Delaware-baai, de Chesapeake-baai, de Albemarle- en Pamlico-sond; in de golf van Mexico: de Appalachee-, Pensaco-, Mobile-, Chandeleur-, Atchafalaya-, Galveston- en Matagorda-baaijen; aan den Grooten oceaan: de San Diego-, Monte-Rey-, San Francisco-, Trinity- en Gray's Harbour-baaijen en de Puget's sond. Door twee bergketens, de Rocky-Mountains en het Alleghany- of Appalachen-gebergte, wordt het geheele gebied in drie groote afdeelingen: de oostelijke, midden en westelijke verdeeld. De eerste vormt het Atlantische kustland, dat naar het binnenland door het Akadische of Nieuw-Engelsche gebergte en deszelfs voortzetting, het Alleghany- of Appalachen-gebergte, begrensd en door talrijke rivieren, die zich in den Atlantischen oceaan uitstorten, doorsneden wordt, z. a. de St.-Croix, Penobscot, Kennebec, Merrimac, Connecticut, Hudson, Delaware, Susquehanna, Potomac, Rappahannoc, James, Savannah, Altamaha, St.-John en and. Ten N. der noordel. Alleghanies strekt zich het watersysteem van de St.-Laurens rivier uit, dat aan de meren van Canada tot afstroming dient. De midden-afdeeling, tusschen het Alleghany-gebergte in het O. en de Rocky-Mountains in het W., omvat het stroomgebied van den reusachtigen Mississippi, met zijne belangrijke zijstroomen, z. a. regts de St.-Peters, De-moines, Missouri en Arkansas, en links de Wisconsin, Illinois en Ohio. De Mississippi is de hoofdadere des verkeers voor het W., zijn stroomgebied bestaat uit heuvelstreken, grasvelden en steppen (prairiën). Ook de Rio Grande, die in zijn loop van bijna 1000 uren slechts enkele rivieren, z. a. den Pecos of Puercos in zich opneemt en de grens tusschen Texas en Mexico vormt, behoort tot dit midden-gedeelte. Ten Z. van den Missouri tusschen de Ozark-Mountains en de Rocky-Mountains zijn woeste hoogvlakten (mesas), door welke diepe kloven (canons), die in den zomer droog zijn, kronkelen. De rivieren dezer midden-afdeeling storten zich in de golf van Mexico uit. De westelijke afdeeling strekt zich van de Rocky-Mountains tot de kusten van den Grooten oceaan uit, langs welke zich de Sierra Nevada of Californische Zeealpen verheffen, die door de Columbia-rivier doorbroken worden. De voornaamste rivieren zijn hier de Rio Gila en Rio Colorado, die zich in de golf van Californië uitstorten; de Humboldt-, Beeren-, Utah-, Nicolle-, Carson-, Walkers- en Owens-rivieren, benevens het Grootte Zoutmeer, de Utah-, Pyramiden- en Walkmeren, die tot de dalkom, tusschen de Rocky-Mountains en de Zee-Alpen gelegen, behooren, en de Rio San-Buenaventura, de Sacramento- en Columbia-rivieren, die zich in den Grooten oceaan uitstorten. — Bij de groote uitgestrektheid van het gebied is het klimaat natuurlijk zeer uiteenlopend. Karakteristiek zijn de plotselinge en zeer sterke overgangen in de weersgesteldheid. De bodem is rijk aan delfstoffen: goud vooral aan de hellingen der Rocky-Mountains en aan de oostel. helling van het Alleghany-gebergte, ijzererts, looderts, kwikzilver, koper, uitgestrekte steenkolenbeddingen (de Appalachische van meer dan 3000 □ m., verder in de staten Jowa, Missouri en Virginia en aan beide zijden der James-rivier), zout vooral in New-York en Z.-Carolina en petroleumbronnen in Ohio, Virginia en vooral in Pennsylvanië, zoodat er 1457 maatschappijen zijn voor de exploitatie dezer bronnen. De landbouw levert er een voornaam middel van bestaan op; de voornaamste voortbrengselen zijn: katoen, suikerriet, rijst, tabak, maïs, tarwe, aardappelen, bataten enz. De wijnbouw gedijt het best in de omstreken

van Cincinnati, aan den mond der Missouri en in Californië. Ook de teelt van paarden, ezels en muil dieren, hoornvee, schapen en zwijnen is zeer aanzienlijk. De vischvangst, vooral de opbrengst van traan door de walvischvangst, levert mede een belangrijk middel van bestaan op. De jagt op pelsdieren is voortdurend minder geworden; vele buffelhuiden worden uit de prairiën naar St.-Louis aangevoerd. Ook de bosschen leveren goed timmer- en werkhout, vooral dennenhout, teer, terpentijn, hars enz. op. — De nijverheid, vooral door middel van stoomwerktuigen, heeft er eene ontzettende uitgebreidheid en een hoogen trap van volkomenheid bereikt; er zijn tallooze fabrieken voor katoenen stoffen en wollen goederen, ijzerwerken, looijerijen, werktuigfabrieken, vooral in Nieuw-Engeland, Pittsburg en Cincinnati, meel- en tabaksfabrieken en vele scheepstimmerwerven vooral in de staten Maine, Massachusetts en New-York. — De V. S. zijn door hunne ligging eigenlijk het groote handelsrijk in het midden der aarde, en de N.-Americanen wedyveren reeds met de Engelschen als het grootste handelsvolk. De spoorwegen verbinden alle groote steden; in 1861 strekten zij zich over bijna 10,700 m. uit; de langste is de Illinois-centraal-spoorweg, ruim 100 m. De N.-Americanen komen door het bouwen van reusachtige bruggen en het boren van tunnels alle zwarigheden te boven. Ook door vele kanalen is het verkeer zeer bevorderd. Terwijl er in 1830 nog slechts 331 handelsbanken waren, bedroeg haar getal in 1860 1642. De uitvoer van inlandsche voortbrengselen bedroeg van 1 Julij 1865 tot 30 Junij 1866 eene waarde van 550,684,277 dollars, van buitenlandsche koopwaren eene waarde van 14,742,117 dollars, te zamen eene waarde van 565,426,394 dollars; de invoer bedroeg eene waarde van 437,640,354 dollars. Het getal uitgelopen schepen bedroeg in 1865—66 26,134 van 7,821,560 tonnen (waaronder 8644 Americ. van 3,383,176 tonnen); dat van ingekomen schepen 26,433 van 7,782,484 tonnen (waaronder 8846 Americ. van 3,372,060 tonnen). De handelsvloot bedroeg aan zeilschepen 3,227,266 tonnen, aan stoomschepen 1,083,512 tonnen, te zamen 4,310,778 tonnen. — De blanke bevolking, die in 1860 27,003,314 zielen beliep, bestaat uit allerlei natiën, hoewel toch verre weg het meerendeel tot het Anglo-Saksische ras, de zoogen. Yankees, behoort; de kleurlingen bedroegen in 1860 4,441,766 zielen (waaronder toen slechts 487,996 vrij waren; sedert Jan. 1866 is de slavernij afgeschaft). Het gebied der V. S. zou eene ongeveer tienmaal sterkere bevolking kunnen onderhouden; door de voortdurende volksverhuizing neemt het getal inwoners aanhoudend toe. — Voor het onderwijs is over het algemeen goed gezorgd; het wordt in de volksscholen kosteloos gegeven door onderwijzers, die behoorlijk bezoldigd zijn. In 1863 bestonden er 236 universiteiten en collegies, behalve 70 theologische, 55 medische en omstr. 20 juridische scholen. Openbare bibliotheken (in 1863 104) zijn bijna in alle groote steden aanwezig. Te Washington bevindt zich, behalve de goed ingerigte nationale sterrentoren, de rijk begiftigde Smithsonian Institution en sedert 1863 de nationale Academy of sciences met hare verzamelingen. — Eene staatsgodsdienst of staatskerk is er in de V. S. niet; volgens de grondwet is de godsdienst geheel vrij van den staat. Allerlei sekten hebben er hare kerken; het talrijkst zijn er de Methodistische Episcopalen, de Baptisten, de Vrienden, de Presbyterianen der oude en die der nieuwe school, de Congregationalisten, de Universalisten, de Hollandsche Hervormden, de Unitariërs enz. De Roomschen hebben aartsbisschoppen te Baltimore, Cincinnati, San-Francisco (Californië), St.-Louis (Missouri), Nieuw-Orleans, New-York en Oregon. De Mormonen (z. a.) hebben hun hoofdzetel te Utah. Er is veel ijver voor de godsdienstige belangen; vooral de zendeling- en bijbelgenootschappen werken op groote schaal. — De constitutie van 17 Dec. 1787 trad er 4 Maart 1789 in werking, onderging in 1791, 1798 en 1804 wijzigingen en is nog van kracht. Deze verdeelt de staatsmagten in drie van elkander onderscheidene en onafhankelijke lichamen: de uitvoerende magt (de president), de wetgevende magt (het congres) en de regterlijke magt. De president wordt voor den tijd van 4 jaren verkozen door een collegie van kiezers, waartoe elke staat zooveel leden afvaardigt als hij senatoren en vertegenwoordigers in het congres telt. De vice-president treedt bij ontstentenis in zijne plaats op en is president van den senaat. Het kabinet van den president bestaat uit vijf over de verschillende departementen van bestuur gestelde secretarissen (zooveel als ministers), den directeur-generaal der posten en den procureur-generaal. De besluiten van het congres worden aan het oordeel van den president onderworpen; zijn ze door $\frac{2}{3}$ der leden genomen, dan moet hij ze goedkeuren. Zijn jaarijksch inkomen bedraagt 25,000 dollars. Het congres bestaat uit den senaat en de kamer der verte-

genwoordigers. Voor den senaat kiest elke staat 2 leden voor den tijd van zes jaren, maar alle twee jaren is een derde gedeelte der senatoren aan eene herkiezing onderworpen. De volksvertegenwoordigers worden door de stemgerechtigde burgers van elken staat afzonderlijk (volgens de laatste berekening op de 124,183 inw. 1 vertegenwoordiger) voor twee jaren gekozen. De senaat moet thans 74, de kamer van vertegenwoordigers 242 leden tellen. De 10 zuidel. staten waren echter in het laatste congres nog niet vertegenwoordigd. De gerechtshoven der Unie, wel te onderscheiden van die van elken staat, bestaan uit leden die voor hun leven door den president benoemd worden en alleen door het congres beschuldigd of afgezet kunnen worden. Die gerechtshoven zijn: het hooge gerechtshof der V. S. (supreme court of the United States), de hoven der (10) regterlijke ringen (circuit-courts), de district-hoven, in iederen staat één, (district-courts), en het hof, dat over klagen en pretensies tegen het gouvernement oordeelt (court of claims). De afzonderlijke staten worden bestuurd door een gouverneur of vice-gouverneur, die voor één tot vier jaren aan het hoofd staat, met een raad; terwijl de wetgevende magt bij twee kamers berust, wier leden door het volk worden gekozen. De regters worden in sommige staten door de volksvertegenwoordiging, in andere door den gouverneur benoemd. In de meeste staten zijn alle blanken, die 21 jaar oud en burgers der V. S. zijn, stemgerechtigd. — Het finantieuzen is er uitmuntend geregeld. Tijdens den burgeroorlog waren de uitgaven uitermate hoog gestegen en behalve leeningen ook andere bronnen van inkomsten geopend geworden. De uitgaven van het finantiëele jaar, eindigende 20 Junij 1866, bedroegen 1141,072,666 doll., en de inkomsten 1273,960,215 doll. Voor het jaar 1867—68 zijn de inkomsten berekend op 436 mill. doll. en de uitgaven op 350,247,641 doll. Op 1 Junij 1867 bedroeg de staatsschuld 2515,615,936 doll. — De geregelde troepen der V. S. bedroegen tot 1861 vóór den burgeroorlog slechts 14—15,000 man; bij het uitbreken van den burgeroorlog werd hun getal terstond tot 41,123 soldaten en 2123 officieren vermeerderd, terwijl er in Jan. 1866 nog slechts 26,587 onderofficieren en soldaten en 1124 officieren waren. Hierbij kwamen de vrijwilligers, wier getal 1 Mei 1865 1,034,064 officieren en soldaten bedroeg, waarvan 1 Nov. 1866, toen de oorlog geëindigd was, nog slechts 11,000 in dienst waren; de anderen waren ontslagen. Het in gewone tijden onder de wapenen staande aantal soldaten is thans vastgesteld op 54,890 man, het maximum op 75,380 man. Het land is verdeeld in 14 militaire departementen, en in de 10 zuidelijke staten is in 1867 de militaire administratie in 5 militaire districten gesplitst. Behalve de geregelde troepen heeft elke staat zijne militie, waaraan, op enkele uitzonderingen na, elk burger, die bekwaam is om de wapenen te dragen, van zijn 18de tot zijn 45ste jaar moet deelnemen; deze is echter gebleken geheel ongeschikt te zijn voor de militaire dienst. — De vloot bestond 1 Julij 1867 uit 261 schepen van verschillenden bouw en grootte met 2218 kanonnen, gezamenlijk van 305,369 tonnen. Het geheele aantal zeeofficieren bedraagt 1237. — De zetel der regering, die van het hooge gerechtshof en de vergaderplaats van het congres is Washington. De V. S. bestaan thans uit 37 staten, die in het congres vertegenwoordigd zijn (hetgeen echter met de 10 zuidel. staten nog niet het geval is), uit 1 district en uit 9 territoriën of gewesten, die geen regt van vertegenwoordiging hebben, maar bij eene genoegzame bevolking en een regeringsvorm in overeenstemming met de constitutie door het congres als staten in de Unie kunnen worden opgenomen. Vroeger onderscheidde men de 19 vrije en 16 slavenhoudende staten; na den burgeroorlog echter is de slavernij overal afgeschaft. De staten zijn in verschillende jaren in de Unie opgenomen, gelijk uit de volgende jaartallen, bij de namen der staten en territoriën gevoegd, blijkt: 1) Staten van Nieuw-Engeland: Maine (1820), New-Hampshire (1788), Vermont (1791), Massachusetts (1788), Rhode-Island (1790), Connecticut (1788); 2) Midden-staten: New-York (1788), New-Jersey (1787), Pennsylvania (1787); 3) Noord-westel. staten: Ohio (1802), Michigan (1837), Indiana (1816), Illinois (1818), Wisconsin (1848), Iowa (1846), Minnesota (1858), Kansas (1861), Nebraska (1867); 4) Staten aan de Stille Zuidzee: Californië (1850), Oregon (1859), Nevada (1864); de eertijds slaven houdende staten 5) Grensstaten: Delaware (1787), Maryland (1788), oostel. Virginië (1788), westel. Virginië (1863), Noord-Carolina (1789), Kentucky (1792), Tennessee (1796), Missouri (1821), Arkansas (1836); 6) Zuid-Atlant. staten: Zuid-Carolina (1788), Georgia (1788), Florida (1845), Alabama (1819), Mississippi (1817), Louisiana (1812), Texas (1845). De territoriën zijn: Nieuw-Mexico (1850), Utah

(1850), Washington (1853), Colorado (1861), Dakota (1861), Arizona (1863), Idaho (1863), Montana (1864) en Alaska (1867, het voormalig Russ. N.-America). Het district Columbia, slechts 2,8 □ m. groot, bevat de steden Washington en Georgetown. Verg. o. a. *American Almanach* (sedert 1830); Stein, *Handb. der Geogr. u. Statistik* (7de uitg., 1e dl., bewerkt door Wappäus, 1854); Andree, *Nordamerika* (2de uitg., 1853); Olshausen, *Die Verein. St. von Amer.* (4 dln., 1853—56). — De V. S. ontleenen hun oorsprong van koloniën, door de Engelschen sedert de 17de eeuw op de noordoostkust van America gevestigd. Deze kust, door Britsche zeevaarders ontdekt en ter eere van koningin Elisabeth (1584) Virginia genaamd, werd in 1606 door Jacobus I ter kolonisatie in twee helften verdeeld: Nieuw-Engeland in het N. van 40—46° en Virginië in het Z. van 40—36° N. Br., en aan twee compagniën ter leen afgestaan, die echter haar privilegie kort daarop weder verloren. De kolonie Virginië bloeide, nadat in 1621 hare staatsregeling was vastgesteld. Karel I ontnam haar in 1625 het land aan gene zijde van den Potomac, dat hij aan lord Baltimore gaf, die hier de kolonie Maryland stichtte. Na de restauratie begiftigde Karel II eigenmagtig lord Clarendon met de kuststreek van 36—31°, uit Virginië en Spaansch gebied bestaande, waaruit de kolonie Carolina ontstond. Aan de noordel. kust in Nieuw-Engeland rigtten de in het moederland vervolgde Puriteinen de groote kolonie Massachusetts op, welke spoedig tot een hoogen trap van bloei geraakte. Van haar zonderden zich in het vervolg van tijd de koloniën Connecticut (1636), Rhode-Island (1638) en New-Hampshire (1679) af. De koloniën van N.-Engeland telden in 1672 reeds 60,000 inw. en konden 8000 man te velde brengen. Intusschen hadden de Hollanders aan den Hudson en de Zweden aan den Delaware zich nedergezet, en de Hollanders vereenigden in 1655 deze nederzettingen tot de kolonie Nieuw-Nederland. De Engelschen veroverden dit gebied in 1664, en Karel II schonk het aan zijn broeder, den hertog van York, die de kuststreek tusschen de beide genoemde rivieren aan de lords Berkeley en Carteret verkocht ter stichting van de kolonie New-Jersey, terwijl hij uit het overige deel de kolonie New-York vormde, die door hare ligging spoedig zeer belangrijk werd. In dien zelfden tijd werd door den Kwaker Penn de kolonie Pennsylvanië opgericht, die door de vestiging aldaar van vele uitgewekenen uit Duitschland een middelpunt van de Amer. beschaving werd. Onder de regering van Jacobus II heerschte over alle koloniën een zeer bekrompen despotisme, zoodat hare vrijbrieven en constituties opgeheven, en zelfs het privaat eigendom aangetast werden. De omwenteling van 1689 werd daarom met groote blijdschap begroet, en de koloniën herstelden haren vorigen toestand. Sedert de troonsbeklimming van Willem III zagen de koloniën, ten Z. aan de aanvallen der Spanjaarden en ten N. (van Canada uit) aan die der Franschen blootgesteld, de Europeesche oorlogen naar hare grenzen overgebracht en streden 80 jaren lang dapper tegen de Spanjaarden en Franschen, zoodat Engeland het meerendeels aan den bijstand, door de koloniën verleend, te danken had, dat bij den vrede van Parijs in 1763 Canada, Arcadië en Kaap-Breton en in het Z. het land tot den Mississippi bij zijn gebied werd toegevoegd. Het wantrouwen van het Eng. parlement en de haat van het Eng. hof werden na den vrede tegen de koloniën opgewekt doordien deze een bewustzijn van eigen kracht aan den dag legden. Toen het parlement hooge inkomende regten aan de koloniën oplegde, verzetten deze zich hier tegen; waarna de Eng. regering deze bepalingen door eene zegelbelasting en in 1767, om het principie staande te houden, door eene matige belasting op de thee liet vervangen. De verbittering der koloniën nam echter hoe langer zoo meer toe. Nadat in Dec. 1773 in de haven van Boston het volk bij nacht drie Eng. schepen beklommen en 342 kisten thee over boord geworpen had, verklaarde het parlement die haven geblokkeerd en de democratische regeering van Massachusetts vervallen. Hierop kwam 1 Sept. 1774 een congres te Philadelphia bijeen, dat de 13 zelfstandige koloniën vereenigde: Massachusetts, New-York, Rhode-Island, New-Hampshire, Pennsylvanië, Maryland, Virginië, Noord- en Zuid-Carolina (sedert 1715 gescheiden), Connecticut, Georgia, New-Jersey en Delaware, dat zich in 1701 van Pennsylvanië had afgescheiden. De pogingen door het congres ter bemiddeling aangewend leden schipbreuk op de stijfhoofdigheid van George III. Terwijl nu 18 April 1775 de koninklijke troepen bij Lexington de vijandelijkheden begonnen, zond het congres onder het opperbevel van Washington een leger van 20,000 man uit, dat in Maart 1776 Boston beschoot en de koninklijken noodzaakte naar Halifax in Nieuw-Schotland te wijken. Engeland rustte eene groote vloot uit en een leger van 55,000 man, meerendeels uit

Duitsche, vooral Hessische, door hunne vorsten verkochte soldaten bestaande. Het congres verklaarde, 4 Julij 1776, de 13 koloniën onafhankelijk van het moederland. De Britsche generaal Howe opende den veldtocht van 1776 van Canada uit en in Zuid-Carolina. Hij nam New-York in, dat hij tot middelpunt zijner operatiën koos. Washington nam eerst met zijne hoofdmagt eene afwachtende houding aan, maar trok 25 Dec. over den Delaware en sloeg de Engelschen bij Trenton en bij Princeton. Intusschen wist Benj. Franklin, door het congres naar Parijs gezonden, de sympathie der Franschen voor zijne landgenooten op te wekken. De overkomst van uitstekende Europeesche officieren, z. a. Lafayette, Kosciuszko, Pulawski, Kalb, Steuben en and., bemoeijde de Americanen. Wel werd Washington in Sept. 1777 aan den Brandywine geslagen en moest hij Philadelphia prijs geven, maar de nederlaag door den Eng. generaal Bourgoyne aan de grenzen van Canada tegen de Americanen onder Gates geleden, 3 Oct. 1777, had ten gevolge dat Frankrijk de onafhankelijkheid der V. S. erkende en een handels-, daarna een vriendschapsverbond (6 Febr. 1778) met deze sloot, den oorlog aan Engeland verklaarde en twee vloten afzond, zoodat Clinton, die het opperbevel over de Engelschen had aanvaard, naar New-York moest wijken. Weldra verklaarde ook Spanje den oorlog aan Engeland, en de toetreding van de Staten van Holland tot de gewapende neutraliteit der Noordsche mogendheden had de oorlogsverklaring van Engeland aan Holland ten gevolge (Dec. 1780). Toch vermogt Washington niet aanvullender wijze te werk te gaan, en Clinton maakte zich 12 Mei 1780 van Charleston, het hoofdbolwerk van het Zuiden, meester. In Julij 1780 landde een Fransch hulpcorps van 6000 man onder Rochambeau, maar eerst toen de Fransche regering eene leening van 16 mill. livres bewilligde en de vloot onder Grasse een tweede hulpcorps overbragt, kon Washington met kracht optreden. Hij trok plotseling naar Virginië op en noodzaakte Cornwallis om zich met 7000 man krijgsgevangen te geven, 17 Oct. 1781. Daar Grasse met de vloot naar Europa terugkeerde, trok Washington achter den Hudson terug, om een gunstiger oogenblik af te wachten. De nederlagen echter der Engelschen ter zee, hunne verzwakking door het stelselmatig talmen en rekken van den strijd door Washington en het impopulaire van dezen oorlog in Engeland stemden de Britsche regering tot den vrede, die eindelijk 3 Sept. 1783 te Versailles gesloten werd, waarbij de onafhankelijkheid der 13 koloniën erkend werd. De koloniën traden uitgeput uit deze langdurige worsteling. De openbare meening was in twee partijen gesplitst, die der democraten, welke voor elken staat de grootste onafhankelijkheid, en die der federalisten of whigs, welke een krachtig bondsbestuur verlangden. Eene vergadering van gedeputeerden ontwierp eene staatsregeling, die de beide uitersten vermeed en in 1789 in werking trad. Washington, een whig, werd tot president der Unie gekozen en bouwde met wijze bezadigdheid den jeugdigen staat op. Hij werd in 1793 herkozen en door John Adams (z. a.), den vice-president en zijn aanhanger, opgevolgd, 1797—1801. De staatkunde der Unie onderging eene groote verandering onder het presidentschap van den democraat Thom. Jefferson (z. a.), 1801—1809. De Unie telde toen reeds 5,319,762 inw. In 1803 kocht zij van Frankrijk voor 15 mill. dollars Louisiana, waardoor het gebied der republiek bijna verdubbeld werd. Onder het presidentschap van den democraat James Madison (z. a.), 1809—17, die in 1811 de havens voor Frankrijk openstelde, voerden de V. S. een zeer nadeeligen oorlog met Engeland, die met den vrede van Gent, 24 Dec. 1814, besloten werd, waarbij de Unie zich tot afschaffing van den slavenhandel verbond. Na dezen vrede ging de bloei en uitbreiding der V. S. met reuzenschreden vooruit. In 1820 bedroeg het aantal inwoners reeds 9,638,000 zielen, waaronder 1,538,000 slaven. Onder het presidentschap van den democraat James Monroe (z. a.), 1817—25, werden de beide Florida's voor 5 mill. dollars van Spanje gekocht en aan de Unie toegevoegd. Door de verhooging van het tollarief onder het presidentschap van den whig John Quincy Adams (z. a.), 1825—29, werd er eene gevaarlijke tweespalt tusschen de noordel. en zuidel. staten der Unie in het leven geroepen, die eerst bijgelegd werd door de wet, welke de president Andrew Jackson (z. a.), 1829—37, in 1833 uitvaardigde, waardoor de inkomende regten weder verlaagd werden. Ten gevolge van de zoogen. Indianen-bill van 1830, die bepaalde dat alle wilde stammen der Unie zich ten W. van den Mississippi moesten ophouden, werd er sedert 1832 een gevaarlijke strijd met de Indianen gevoerd. De democratische president Martin van Buren (z. a., overl. in Oct. 1866), 1837—41, legde vele geschillen met Engeland bij. Nadat de whig Will. Henry Harryson (z. a.)

slechts éne maand, Maart—Apr. 1841, het presidentschap bekleed had, werd deze volgens de wet door den democratischen vice-president John Tyler, 1841—45, opgevolgd. Met Tyler begon het jongste tijdperk der V. S., dat zich door ontzettende uitbreiding van landen, grootsche plannen, een koortsachtigen ondernemingsgeest en heftigen partijtwist kenmerkt. Tyler sloot een verdrag met het van Mexico afgevallene Texas, ter opening in de Unie, hetwelk het congres, niettegenstaande de bedreigingen van Engeland, in 1845 goedkeurde. Onder den tot president verheven democraat James Knox Polk (z. a.), 1845—49, werd het verschil met Engeland over het Oregongebied vereëfend en een oorlog met Mexico gevoerd, waardoor bij den vrede van Guadalupe-Hidalgo, 2 Febr. 1848, Opper-Californië en Nieuw-Mexico aan de Unie werden toegevoegd. De in 1849 tot president gekozen whig Zachary Taylor (z. a.) overleed reeds in 1850, zoodat de vice-president Millard Fillmore (z. a.) tot 1853 het presidentschap bekleedde. Onder de partijdige staatkunde van den democratischen president Franklin Pierce (z. a.), 1853—57, brak de inwendige tweespalt met nieuwe kracht uit. Reeds lang was bij elke oprigting van een nieuw territorie en een nieuwen staat de slavenquaëstie op den voorgrond getreden, daar de westelijke plantersstaten de uitbreiding en bevestiging van de slavernij, de oostelijke daarentegen, de Abolitionisten, hare beperking en onderdrukking beoogden. Bij de opname van Californië kwam na heftigen twist de overeenkomst tot stand, waarbij het aan de nieuwe territoriën en staten werd vrijgelaten om de slavernij al of niet in te voeren. Bij de organisatie der territoriën Kansas en Nebraska, 1854, hield men wel aan deze overeenkomst vast, maar toch ontstond hierover een burgeroorlog in Kansas. De spanning over de slavernij-quaëstie tusschen de Noordel. en Zuidel. staten werd onder het zwakke bestuur van den president James Buchanan (z. a.), 1857—61, steeds grooter, en met het optreden van den republikeinschen president Abraham Lincoln (z. a.), 1861—65, brak de burgeroorlog uit. De staten Oostel.-Virginië, N.-Carolina, Tennessee, Arkansas, Z.-Carolina, Georgia, Florida, Alabama, Mississippi, Louisiana, Texas, Kentucky en Missouri scheurden zich van de Unie los, sloten eene afzonderlijke confederatie met Richmond als regeringszetel en kozen Jefferson Davis (z. a.) tot president. De burgeroorlog werd 4 jaren lang met groote verbittering en afwisselend geluk gevoerd en eindigde met de inneming van Richmond door de Noordelijken onder generaal Grant (z. a.), 3 Apr. 1865, welke de onderwerping der Zuidelijken ten gevolge had. De slavernij werd 1 Jan. 1866 in de V. S. afgeschaft. Toen Lincoln, na 4 Maart 1865 herkozen te zijn, 14 April werd doodgeschoten, volgde de vice-president Andreas Johnson (z. a.) hem volgens de wet als president op. Hij vaardigde eene amnestie uit, waarvan echter de hoofden van den opstand werden uitgesloten. Jefferson Davis, die 13 Mei 1865 was gevangen genomen, werd 13 Mei 1867 weder op vrije voeten gesteld. De toenemende tweespalt tusschen het congres en den president, die telkens zijn veto ten gunste der Zuidel. staten aan de besluiten van het congres overstelde, veroorzaakte dat Johnson, nadat het congres reeds in Mei 1867 een voorstel gedaan had om hem in staat van beschuldiging te stellen, hetgeen echter door het regterlijk comité, 10 Junij, was afgewezen, thans voor het hooge gerechtshof van den senaat te regt staat. Verg. o. a. Ramsay, *Hist. of the United States* (3de uitg., 3 dln., 1818); Kufahl, *Gesch. der Ver. St.* (3 dln., 1832—34); Bancroft, *Hist. of the Unit. St.* (3 dln., 1834—39 en meerm.; Duitsch door Kretschmar, 3 dln., 1845); Marshall, *Hist. of the Colonies etc.* (5 dln., 1804); Bancroft, *Hist. of the American revolution* (dl. 1—9, 1834—64; Duitsch door Kretschmar, 1845 volg.); Neumann, *Gesch. der Ver. St. v. Amer.* (dl. 1, 1863).

Vereenigde Staten (Letterkunde der). Zie *Noord-Americaansche Letterkunde*.

Vereenigde Staten van Columbia. Zie *Nieuw-Granada*.

Vereenigde Staten van den Rio-de-la-Plata. Zie *Argentijnsche republiek*.

Vereëfning noemt men de vrijwillige zamenkomst of verbindtenis van meerdere personen ter bespreking van onderwerpen, waarin die personen belang stellen, of ter bereiking van eenig doel, dat zij wenschelijk en nuttig achten. Zoo heeft men landbouwkundige-, onderwijzers-, predikanten-V. enz., als ook staatkundige-, kiezers-, godsdienstige V. Het regt tot V. is in sommige landen, z. a. in Nederland, Engeland, N.-America, aan elk toegekend; in andere landen daarentegen, z. a. in Frankrijk, Pruisen, door verschillende bepalingen beperkt.

Vereëfning (Tijds-). Zie *Tijdvereffening*.

Verelst of Verhelst, Nederl. kunstenaars-familie. Pieter V., in 1614 te Antwerpen geb., behoorde in 1656 tot de oprichters der nieuwe schilders-confrèrie te 's Gravenhage en leefde in 1665 te Voorburg. Hij schilderde binnenhuizen, boerenherbergen en portretten in de manier van Bol en Rembrandt. Vermoedelijk waren zonen van dezen: Simon V., die zich lang in Engeland ophield en in 1710 of 1721 te Londen overleed; — en Herman V., die geruimen tijd te Weenen en sedert 1683 te Londen woonde, waar hij in 1690 of 1700 overleed. Beiden zijn als bloemschilders bekend. Des laatsten zoon, Cornelis V., in 1667 te Weenen geb., schilderde eveneens bloemen, en zijne dochter Maria miniatuurportretten. — Egidius V., in 1695 te Antwerpen geb. en in 1749 te Augsburg overl., was, even als zijn zoon Ignatius, geb. te Munchen in 1726 of 1729 en in 1792 aldaar overl., een verdienstelijk beeldhouwer, terwijl zijn andere zoon, Egidius V. de Jonge, in 1742 te Ettal in Beieren geb. en in 1818 te Munchen overl., als graveur bekend was.

Vereandael (Nicolaas), bloemschilder, geb. te Antwerpen in 1669, vormde zich naar de voorbeelden van Mignon en v Huysum, maar bestudeerde vooral de natuur. De musea te Weenen, Dresden en elders bezitten van zijn werk, dat zeer verdienstelijk is. Hij overleed te Antwerpen in 1717.

Vereul (Abraham), Nederl. dichter en advocaat, geb. te Paramaribo in 1770, kwam in 1775 in Nederland en gaf reeds op zestien-jarigen leeftijd eene *Proeve van poëtische brieven* in het licht. In 1789 ontving hij een zilveren eerepenning voor zijn gedicht *De invloed van een vast geloof aan de Voorzienigheid*, dat later door anderen gevolgd werd. Ook bestaan er van hem eenige redevoeringen, lofdichten op Herman de Ruyter en op Hambroek, alsmede een tooneelstuk *De zege der onderliefde*. Gedurende de Fransche overheersching was hij eenigen tijd maire van Amsterdam, waar hij in 1817 als ambtelooze burger overleed. — Een bloedverwant en tijdgenoot van hem, Jan Jacob V., werd bekroond voor een gedicht op Cats en voor eene *Verhandeling over de vereischten in eene levensbeschrijving der dichteren*. Voorts gaf hij uit: een bundel *Voor godsdienst, deugd en vaderland* (1791), *Reinoud van Adelfing* (1792) en een tooneelstuk *Catharina Herman* (1793). Hij overleed te Amsterdam in 1807.

Vergeet-mij-niet, *Myosotis* L., een plantengeslacht, dat tot de familie der Boraginaceën, ook Ruwbladigen genaamd, behoort. De soorten van dit plantje zijn om hare fraaije blauwe bloempjes genoeg bekend. Daaronder telt men de Gemeene V. (*M. palustris*), de Akker-V. (*M. arvensis*), de Bosch-V. (*M. sylvatica*) en anderen.

Vergelding noemt men in de zedekunde de geëvenredigde bestraffing van het kwade en belooning van het goede. Dat degene, die opzettelijk goed of kwaad heeft gedaan, naar de mate van hetgeen hij door zijne daad bedoelde en uitwerkte loon of straf verdient, is een eenvoudig zedelijk gronddenkbeeld, hetgeen reeds de Ouden onder het beeld der Nemesis (z. a.) zinnelijk voorstelden. In het strafregt (z. a.) worden de eischen der V. als regt gesanctioneerd. De ruwste opvatting van het denkbeeld van V. is het zoogen. jus talionis, de vergelding van het gelijke met gelijke, het oog om oog en tand om tand, maar het denkbeeld dat de misdadiger in de straf, die hij ondergaat, boet voor het bedreven kwaad, maakt den grondslag van de regtvaardigheid en van de wetenschap des regts en der regtsbeteeling, wat de strafwetgeving betreft, grootendeels uit.

Vergelijk (transactio) is in algemeenen zin zooveel als verdrag, in engere beteekenis verstaat men er door eene overeenkomst, die ten doel heeft een reeds aangevangen proces te stuiten of een dat voorzien wordt te voorkomen, waarbij partijen wederkeerig zich eenige opofferingen laten welgevallen. Bijna alle nieuwere wetgevingen dringen op V. aan en maken het gemakkelijk. V. zijn nietig, wanneer zij door valsche oorkonden of door verkeerde opvatting eener zaak tot stand komen, wanneer zij door een huwelijk worden opgeheven, alsmede die, welke tusschen den erfgenaam en den legataris vóór de opening des testaments zijn gesloten, of zoo zij crimineele zaken betreffen, waartegen de wet met straf bedreigt. V. komen hoofdzakelijk bij bankroeten voor.

Vergelijking is eene gelijkheid van twee grootheden of stelkunstige uitdrukkingen. Zij dienen om uit eenige bekende een of meer onbekende grootheden te vinden, hetgeen genoemd wordt het oplossen der V. Men onderscheidt de V. naar het aantal onbekenden in V. met 1, 2, 3 of meer onbekenden. Om die onbekenden te vinden, moet men evenveel onafhankelijke V. als onbekenden hebben; alleen in de onbepaalde V. is dat aantal der V. één minder. Verder verdeelt men ze, naar de magt waarin de onbekende hoogstens voorkomt, in V. van den eersten, tweeden graad enz.

Vergennes (Charles Gravier, graaf de), minister van Lodewijk XVI van Frankrijk, geb. te Dijon in 1719, was achtereenvolgens gezant te Trier, Konstantinopel en Stockholm en werd na de troonsbeklimming van Lodewijk XVI tot minister van buitenl. zaken benoemd. Hij sloot in 1778 het alliantie-tractaat met de Vereenigde Staten van N.-America, hetgeen een oorlog van Frankrijk met Engeland ten gevolge had, die in 1783 met den vrede van Versailles eindigde. V. was geen man van buitengewone talenten, doch bezat een helder oordeel, rijpe ervaring en groote omzigtigheid. Hij overleed te Parijs in 1787. Verg. Vicq d'Azyr, *Eloge de Mr. le Comte de V.* (1788).

Vergerio (Pietro Paolo) of Petrus Paulus Vergerius, bisschop, later predikant, stamde uit een oud adellijk geslacht te Capo d'Istria, waar hij omstr. 1498 geb. werd. Hij werd door Clemens VII en Paulus III herhaaldelijk naar Duitschland gezonden om de Hervorming tegen te werken en nam o. a. aan het religie-gesprek te Worms in 1540 deel. In 1536 was hij tot bisschop in zijne geboortestad verheven. In 1541 werd hij zelf verdacht der Hervorming te zijn toegedaan. Om zich van dezen smet te zuiveren besloot hij tegen de Hervormers te schrijven en hunne schriften te onderzoeken, doch werd daardoor er toe gebragt hunne zijde te kiezen. Dientengevolge verliet hij zijn bisdom en trad 13 Dec. 1548 te Padua uit de Roomsche kerk. Hij werd predikant te Vicosoprano in Graauwbunderland en vestigde zich in 1553, op uitnoodiging van den hertog van Wurtemberg, te Tubingen, van waar hij in het belang der Hervorming reizen ondernam naar Polen en Boheme. Hij overleed te Tubingen in 1565. Hij heeft vele geschriften, vooral polemische, met bijtende satire tegen het pausdom, ook exegetische en eenige catechismussen geschreven. Verg. Sixt, *P. P. Verg., eine reformations-geschichtl. Monographie* (1855).

Vergette is een term uit de heraldiek, waarmede een pal (z. a.) wordt aangeduid, die slechts een derde van de gewone breedte beslaat. Volgens sommigen vindt men de V. alleen rustende op gewone pals, waarvan het wapen van Massi, *d'or au pal de sable chargé d'une vergette d'argent*, tot voorbeeld strekt; anderen spreken van *palen*, die het getal vier in een schild overschrijden en daarom *staken* (*Vergettes*) genoemd worden.

Vergift, **Gif** of **Gift** noemt men iedere stof, die, in eene kleine hoeveelheid ingenomen, nadeelig op organische wezens kan werken. V. kan in het dierlijke ligchaam door den mond worden opgenomen, maar ook door inademing of door de huid; sommige vergiften werken eerst dan, wanneer zij onmiddellijk met het bloed in aanraking komen. Zij kunnen op verschillende wijzen een verstorenden invloed op het ligchaam uitoefenen. Als V. zijn onderscheidene metaaloxiden te beschouwen en verbindingen daarvan met zuren, zooals het rattekruid, dat in eene geringe hoeveelheid doodelijk werkt, voorts de verbindingen van kwik, lood, koper en andere metalen. Verder zijne vele sterke minerale en plantaardige zuren ware vergiften, zooals zwavelzuur, salpeterzuur, zoutzuur, zuringzuur en anderen. Onder de planten worden er ook onderscheidene aange-troffen, die als giftplanten (z. a.) werken; eenigen daarvan zijn door den verdooven-den reuk, die haar eigen is, te onderkennen. Sommige stoffen, die aan planten ontleend worden, zijn mede vergiften, zooals het opium (z. a.), de braaknoot, het pijlgift der Indianen, het blaauwzuur dat in amandelen voorkomt, de nicotine enz. Ook gassen of dampen kunnen giftig zijn, zooals het koolstofzuur, zwaveldampen enz. De middelen, die men geeft om de werking van V. tegen te gaan, noemt men tegengiften, de leer der V. Toxicologie.

Vergiftige planten. Zie *Giftplanten*.

Vergiftige slangen. Zie *Slangen*.

Vergiftiging wordt genoemd alle toeleg op iemands leven door de werking van mid-delen, die met meer of minder spoed den dood kunnen verwekken, op welke wijze die middelen ook aangewend of toegediend mogen zijn en welke de gevolgen daar ook van mogen wezen (Wetb. van Straff., art. 301). V. wordt met den dood gestraft (art. 302). Ook zijn er straffen bepaald op het verkoopen of vertieren van vervalschte dranken, die schadelijke inmengsels voor de gezondheid bevatten (art. 318), en op het vergiften van paarden of andere rij- of lastbeesten, hoornbeesten, schapen, geiten of varkens, of visschen in de kommen, vijvers enz. (art. 452). Eindelijk zijn bij de wet van 19 Mei 1829 (Staatsblad n°. 35) straffen bedreigt tegen de vermenging van vergiftige of andere schadelijke zelfstandigheden met eet- en drinkwaren, ook zonder dat daarmede een misdadig doel beoogd wordt.

Vergilius (Publius). Zie *Virgilius*.

Vergilius (Polydorus), geleerd godgeleerde in de eerste helft der 16de eeuw, geb. te Urbino, studeerde te Bologna, werd pauselijk kamermeester te Rome, ging als pauselijk gezant bij koning Hendrik VIII naar Engeland, waar hij archidiaconus te Wells werd, keerde later naar Italië terug en overleed in 1555 te Urbino. Hij schreef: *De rerum inventoribus libri VIII* (Rome 1499), later met drie boeken *De prodigiis* vermeerderd (Leid. 1644), en *Hist. Anglicana* (Baz. 1534 en Leid. 1657).

Verglazen. Wanneer enkelvoudige of zaamgestelde lichamen door smelting tot eene soort van glas overgaan, zegt men dat zij verglazen. Stoffen, die voor zich zelve onsmelbaar zijn, kunnen door toevoeging eener andere stof soms smelbaar worden, zooals b. v. kiezelaarde door bijvoeging van potasch of soda. Het voortbrengen van glas, email en in de smelterijen van slakken is eene soort van verglazing.

Vergniaud (Pierre Victurnien), Girondijn uit den tijd der Fransche omwenteling, geb. te Limoges in 1758, werd in 1781 advocaat te Bordeaux en in 1791 tot lid der wetgevende nationale vergadering gekozen. Hij wist zich door zijne wegslepene welsprekendheid spoedig tot hoofd zijner partij te verheffen. Uit vrees voor anarchie trad hij, na den val van het ministerie van 24 Maart 1792, met den vorst in onderhandelingen, die echter tot niets leidden. V. liet daarna den koning aan zijn lot over. Toen deze 10 Augustus 1792 naar de wetgevende vergadering vlugtte, ontving V. als president hem met de verzekering der constitutioneele gezindheid van de vergadering, doch stelde eenige uren later voor, den koning in zijn bewind te schorsen. Als lid der nationale conventie zocht hij te vergeefs Lodewijk XVI te redden. Des te grooter verbazing verwekte zijne inconsequentie om tegen het uitstellen der voltrekking van het doodvonnis te stemmen. Na de teregtstelling des konings begon hij met zijne partij den strijd tegen Robespierre en diens aanhang. De Girondijnen dolven het onderspit en werden gevangen genomen. V., die van de hem dikwijls aangeboden gelegenheid om te ontvlugten geen gebruik had willen maken, verloor 31 Oct. 1793 met twintig lotgenooten zijn leven onder de guillotine. Met hem verloor de Fransche tribune een zijner uitstekendste en meest ontwikkelde talenten. Vele zijner redevoeringen zijn opgenomen in Barthe, *Les orateurs français* (4 dln., 1829).

Vergrooting. Bij het zien van voorwerpen oordeelen wij over hunne betrekkelijke grootte door den gezigtshoek, den hoek die de van de grenzen van het voorwerp komende lichtstralen in het oog maken. Wanneer men door een mikroskoop of verrekijker dezen hoek kunstmatig grooter maakt, wordt het voorwerp vergroot gezien; de verhouding tusschen dezen hoek en dien, waaronder men het voorwerp met het bloote oog ziet, bepaalt de mate van V. (het vergrootend vermogen) van het werktuig. De afstand tusschen voorwerp en oog moet hierbij ook in rekening gebragt worden.

Vergulden en Verzilveren. Om de oppervlakte van sommige voorwerpen een fraaijer, naar goud of zilver gelijkend aanzien te geven of hen tegen den invloed der dampkringslucht te beschutten, overdekt men deze met een dun laagje goud of zilver. Men noemt zulks vergulden of verzilveren. Op verschillende wijze wordt dit doel bereikt, zooals door zoogenaamd V. in het vuur, of door goudoplossingen, of door galvanisch V. of eindelijk door het opkleven van bladgoud of bladzilver. Zie *Goud*, *Zilver* en *Galvano-plastiek*.

Verhaegen (Pierre Théodore), Belg. staatsman, in 1796 te Brussel geb., werd in 1815 advocaat aldaar en in 1825 burgemeester der gemeente Waterwael Boitsfort bij Brussel. Tijdens de omwenteling van 1830 werd hij als een liberale tot plaatsvervangend lid van het nationale congres gekozen, maar nam bij de oproeping geen deel aan hetzelfde, daar het congres de uitsluiting van het huis van Oranje van den Belg. troon gedecreteerd had. Hij was in 1836 een der medeoprigters van de tegenover de Katholieke universiteit te Leuven door de vrijmetselaars-loges opgerigte vrije universiteit te Brussel. In 1836 werd hij door de stad Brussel in den provincialen raad van Brabant en in 1837 in de kamer van gedeputeerden gekozen. In 1842 legde hij zijne betrekking als burgemeester neder, was van 1847—52 en van 1857—59 president van de kamer der gedeputeerden, alsmede president der Association libérale, administrateur-inspecteur der universiteit te Brussel en tijdelijk grootmeester der vrijmetselarij in België. Hij overleed in 1862 te Brussel, kort na de terugkomst van eene reis, die hij naar Italië ondernomen had, om eene vereeniging tusschen de Belg. en Ital. vrijmetselarij tot stand te brengen.

Verhagen (Theodorus), Belg. beeldhouwer, geb. te Mechelen in 1701, leerling van Boekstuyns, de Cocq en Plumier, vervaardigde o. a. vier steenen beelden, de *Kerkvaarders*

voorstellende, voor de hoofdkerk aldaar, een fraaijen eikenhouten preëkstool voor de L. V. kerk van Hanswijk; voorts ook de preëkstoelen in de St. Jans- en de St. Rom-boutskerk te Mechelen, waar hij in 1759 overleed.

Verhaghen (Pieter Joseph), Belg. schilder, geb. te Aerschot in 1728, muntte uit door zijn bijzonder coloriet. In 1771 werd hij eerste schilder van prins Karel van Lotharingen en door Maria Theresia in staat gesteld eene kunstreis te ondernemen. Te Rome begiftigde paus Clemens XIV hem met twee gouden medailles; ook schilderde hij aldaar in verschillende kerken. In 1773 kwam hij te Weenen, waar hij door de keizerin met eer en gunstbewijzen werd overladen. Hij overleed te Leuven in 1811.

Verhakkingen zijn op en over elkander gelegde boomstammen, takken of heesters, die met piketpalen in den grond bevestigd worden en tot hindernissen van een aanrukkenden vijand dienen moeten. Men onderscheidt natuurlijke en aangevoerde V.; bij de eersten blijven de boomstammen enz. liggen waar zij geveld zijn; bij de tweeden wordt het hout van elders aangebragt. Het gebruik van V. is zeer beperkt; men bezigt ze alleen, wanneer zij door artillerie- of infanterie-vuur werkzaam bestreken kunnen worden.

Verhandeling noemt men de logische voorstelling en ontwikkeling van denkbeelden over een bepaald onderwerp, met de bestemming, althans de geschiktheid, om gelezen te worden en daardoor onderscheiden van de redevoering, die voor mondelinge voordragt is opgesteld, en waarbij het oratorisch element meer op den voorgrond treedt.

Verharding (*Induratio*) is het gevolg van eene ontsteking, waarbij het exudaat niet opgeslorpt, maar in bindweefsel omgezet wordt. De vormbestanddeelen van het weefsel of orgaan, dat de zitplaats is van V., zijn min of meer verloren gegaan, de stofwisseling is belemmerd en de afscheidingen houden op. Verharde deelen bezitten eene lagere temperatuur, zijn min of meer gevoelloos en in hunne verrigtingen gestoord, oefenen drukking op naburige deelen uit en werken op deze wijze nadeelig op die deelen terug. Bij de V. is de omvang van het deel dikwijls toegenomen, soms echter ook ten gevolge van atrophie afgenomen.

Verheerlijking van Christus (*Transfiguratio Christi*) is de omstraling van Jezus door een hemelschen lichtglans op den berg Thabor, volgens anderen op den Hermon, kort vóór zijne laatste feestreis naar Jeruzalem (Matth. 17: 1 volgg., Marc. 9: 1 volgg., Luc. 9: 28 volgg.). In de Roomsche kerk wordt het feest ter herinnering aan de V. van Chr. op 6 Aug. gevierd. De eerste sporen van dit feest vindt men in de West. kerk in de 9de eeuw; eerst door Calixtus III werd het in 1457 tot een algemeen kerkelijk feest verheven. In de Grieksche kerk werd het sedert de 6de eeuw onder den naam Taborion gevierd. Ook spreekt de Roomsche kerk van eene V. van Maria (*Transfiguratio Mariae*) in haar stervensuur. Beide verheerlijkingen zijn menigmaal door beroemde schilders voorgesteld, zooals die van Christus door Rafaël.

Verhef. Zie *Leenstelsel*.

Verhoor, regtsterm, gebruikelijk zoowel in het strafregt als in het burgerlijk regt. In het strafregt verstaat men daaronder de ondervraging, die een beklagde door daartoe bevoegde ambtenaren ondergaat; in het burgerlijk regt wordt daarmede te kennen gegeven de ondervraging, die partijen bevoegd zijn elkander in den loop van het proces te doen. In strafzaken is hoofdzakelijk de regter-commissaris met het verhoor der beklagden belast.

Verhouding. Zie *Proportie*.

Verhuell (Carel Hendrik, graaf van Zevenaar), eerst Nederl., vervolgens Fr. admiraal en diplomaat, geb. te Doesburg in 1770, was in 1795 luitenant ter zee, toen hij om zijne Oranje gezindheid de dienst verliet. Bij het uitbreken van den oorlog tusschen Frankrijk en Engeland voerde hij het commando over eene flottille aan de Texelsche kust en toen in 1804 Napoleon voor zijne voorgenomen landing in Engeland een bekwam zeeofficier verlangde, zond men hem V., die nu als vice-admiraal naar Frankrijk vertrok. Nog vóór hij met zijne flottille Boulogne bereikte, geraakte hij op de hoogte van kaap Guinez in gevecht met de Engelschen, waarbij hij den vijand tot den terugtocht dwong. Na zijne terugkomst in Holland wikkelde hij zich in kuiperijen tegen de regering en den raadpensionaris, en behoorde in 1806 tot de commissie, die den keizer verzocht, om diens broeder Lodewijk tot koning over Holland te verheffen. De nieuwe koning benoemde hem tot minister van marine en rijksmaarschalk en verleende hem den titel van graaf van Zevenaar. Als afgezant naar Frankrijk gezonden, geraakte hij in verdenking van meer den keizer dan den koning toegedaan te zijn. In 1813 en 14 verdedigde hij als vice-admiraal den Helder tegen zijne eigene landgenooten, totdat de

geallieerden Parijs waren binnengetrokken. Na V.'s vestiging in Frankrijk benoemde Lodewijk XVIII hem tot inspecteur-generaal der marine en in 1819 tot pair des rijks. In 1836 werd hij voor korten tijd met eene zending naar Berlijn belast. Hij overleed te Parijs in 1845. Vrg. Verhuell, *Het leven en karakter van C. H., graaf V.* (Amst. 1847, 2 dln.).

Verhuell (Quirijn Maurits Rudolph), Nederl. zeeofficier, schrijver en natuurkundige, in 1787 te Zutphen geb., woonde als kadet eenige zeegevechten en den togt van Duinkerken naar Ambletense bij, en werd in 1807 tot 2den luitenant en adjudant van den schout-bij-nacht Buyskes benoemd. Hij vergezelde dezen, die tot gouverneur-generaal was aangesteld, naar O.-Indië, keerde na één jaar terug en diende verder onder Napoleon, totdat hij in 1815 met den rang van kapitein-luitenant bij het vaste corps zeeofficieren onzer marine werd opgenomen. Naar O.-Indië teruggekeerd, deed hij talrijke waarnemingen omtrent natuurlijke historie, maakte vele teekeningen en bragt eene groote verzameling van insecten bijeen. Op zijn terugtogt verloor hij alles door het verbranden van zijn schip bij het eiland Diego Garcia. In het vaderland teruggekeerd, nam hij de betrekking aan van onder-equipagemeester te Rotterdam en werd aldaar achtereenvolgens kapitein-ter-zee, equipagemeester en directeur der marine, totdat hij in 1850 met den rang van schout-bij-nacht gepensioneerd werd. Hij overleed te Arnhem in 1860. Behalve eenige levensschetsen en opstellen over natuurlijke geschiedenis in verschillende tijdschriften, schreef hij: *Mijne eerste zeereis, Mijne herinneringen aan eene reis naar O.-Indië* (2 dln., 1836) en *Het leven en karakter van C. H., graaf V.* (2 dln., 1847).

Verhulst (Rombout), Nederl. beeldhouwer, in 1624 te Mechelen (volgens and. in 1630 te Breda) geb., vestigde zich in Nederland en werd in 1668 hoofdman van de Haagse confrèrie-kamer. Hij vervaardigde onderscheidene grafmonumenten in kerken te Amsterdam, Delft, Middelburg, Utrecht, Leiden en elders. Ook bestaan er van hem beeldhouwwerken van minderen omvang, alsmede bustes van de prinsen Frederik Hendrik, Willem II en anderen. Hij overleed te 's Hage in 1696.

Verjaring is een middel om, door het verloop van een zekeren bepaalden tijd en onder de voorwaarden bij de wet bepaald, iets te krijgen of van eene verbindtenis bevrijd te worden (art. 1983 Burg. wetb.). Ofschoon de wetgever in het maatschappelijk belang de V. heeft erkend, laat hij haar echter niet onvoorwaardelijk werken, maar stelt hij hare werking afhankelijk van den wil van hem, die er zich op kan beroepen. De regter mag ambtshalve het middel van V. niet toepassen. In strafzaken echter zijn de ambtenaren van het openbaar ministerie en de regters verplicht ambtshalve op de V. acht te geven, al wordt deze ook niet door de beschuldigten of beklagden ingeroepen. De V., beschouwd als een middel om iets te verkrijgen (*usucapio*), is de werking van een zeker tijdsverloop, waardoor, onder de voorwaarden bij de wet bepaald, op grond van een voortgezet bezit of gebruik, eigendom of een ander zakelijk regt wordt verkregen. De grondslag der V. is het *bezit*, te goeder trouw verkregen, openbaar, niet dubbelzinnig en ongestoord. De V., beschouwd als een middel om van eene verplichting bevrijd te worden, is de werking van een zeker tijdsverloop, waardoor men ontheven wordt van eene verplichting. Alle regtsvorderingen, zoowel zakelijke als persoonlijke, verjaren door dertig jaar, met uitzondering dier verbindtenissen, waarvoor in art. 2005 en volg. van het Burg. wetb. een korter termijn is bepaald.

Verkalking is een oude scheikundige term, die men vroeger in de scheikunde bezigde voor verbindingen van metalen met zuurstof, welke men metaalkalken noemde. Men noemt ze thans oxyden.

Verkenning is in het algemeen eene handeling, waardoor men eene nauwkeurige kennis tracht te verkrijgen, hetzij van de sterkte, den toestand en de stelling des vijands, hetzij van alles wat eene of andere landstreek, uit een militair oogpunt beschouwd, belangrijk oplevert. Bij elke topographische V. van eenig terrein is het van belang te weten, met welk doel zij geschiedt. Dit doel kan driedig zijn: 1° het verkennen van de wegen en rivieren, die als marsch- en gemeenschapslijnen voor het leger kunnen dienen; 2° het verkennen van het terrein, met al de voorwerpen, die invloed hebben op de stelling der troepen en het gevecht, en 3° de statistieke V. eener landstreek, om daaruit op te maken wat zij oplevert voor de voeding en verpleging der troepen. V. worden meestal uitgevoerd door een enkel officier, vergezeld van eenige manschappen tot dekking.

Verkleinaap. Zie *Pantograaf*.

Verkolen. Wanneer men bij veel koolstof bevattende organische lichamen door gloeiing, met uitsluiting der dampkringslucht, de nevenbestanddeelen verwijdert, om

de koolstof alleen te behouden, noemt men zulks V. De houtskool, de cokes, de dierlijke kool enz. zijn allen producten, die door het V. van hout, van steenkolen en van beenderen van dieren verkregen worden. Zie *Cokes* en *Houtskool*.

Verkolje (Johannes), Ned. schilder en graveur, geb. te Amsterdam in 1650, wist de werken van Gerard Pieterse van Zijl volkomen na te volgen. Hij schilderde ook eigen compositiën en portretten, die echter zeldzaam zijn. Hij graveerde vele portretten in de zoogen. zwarte-kunst-manier en overleed te Delft in 1693. — Zijn zoon en leerling Nicolaas V., geb. te Delft in 1673, overl. in 1746, schilderde portretten en historische tafereelen op vrij groote schaal. Vooral zijne tafereelen bij kunstlicht zijn zeer gezocht. Als graveur overtrof hij zijn vader. Zijne teekening was nog naauwkeuriger, zijn zin voor coloriet nog fijner ontwikkeld. Ook zijne teekeningen in Oost-Indischen inkt zijn zeer fraai, vooral die, welke hij naar de schilderijen van G. de Lairese vervaardigde, werden hoog geroemd. — Johannes V. de Jonge, broeder des vorigen, graveur, heeft onderscheidene werken nagelaten, die dikwijls met de prenten zijns vaders worden verward.

Verkorting noemt men in de schilderkunst die voorstelling, naar welke de ligchaamsdeelen, niet zoo als zij waarlijk zijn, maar zoo als zij zich in het perspectief voordoen, worden afgebeeld. Zoo verkort men b. v. in eene schilderij handen en voeten van voren gezien. Zulke V. zijn zeer moeilijk en veronderstellen eene naauwkeurige waarneming der natuur; zelfs groote meesters zijn er niet altijd gelukkig in geslaagd.

Verkromming (*Curvatura*) noemt men eene blijvende afwijking in de rigting der beenderen, hetzij in hun samenhang of in hunne geledingen. In het laatste geval draagt zij meer den naam van *contractura*. Enkele malen is zij aangeboren, ten gevolge van gebrekkige ontwikkeling tijdens het binnenbaarmoederlijke leven of verkeerde liggingen, maar meestal is zij later ontstaan, ten gevolge van Engelse ziekte of andere ziekten van beenderen en gewrichten. Ook kan zij ontstaan na spierverslaving en spierkrampen, waardoor het normale antagonismus tusschen de verschillende spiergroepen is verbroken, of door aanhoudende scheeve houding. De V. wordt vooral waargenomen aan den hals, zoogenaamde scheeve hals (*Torticollis*); aan de ruggegraat, onderscheiden in achterwaartskromming, bult (*Kyphosis*), voorwaartskromming (*Lordosis*), zijwaartskromming (*Scoliosis*) en asdraaiing (*Strophosis*); aan den voet, onderscheiden in buitenwaarts gekantelden voet (*Valgus*), binnenwaarts gekantelden voet (*Varus*), uitgestreken of paardenvoet (*Pes equinus*) en gebogen of hakvoet (*Talipes*). De behandeling der V. wordt voornamelijk naar de oorzaken ingerigt, doch bestaat hoofdzakelijk in de onderhuidsche klieving van samengetrokken spieren, pezen en peesvlieszen en de aanwending van die werktuigen, die den naam van *Orthopaedische werktuigen* dragen, verder in gymnastiek onder eene goede leiding.

Verlamming noemt men het geheele of gedeeltelijke verlies van het bewegingsvermogen (*Acinesis*), al of niet gepaard gaande met verlies van de gevoeligheid (*Anaesthesia*). De oorzaken kunnen gelegen zijn in de hersenen of het ruggemerg, of in de peripherische zenuwen. Naar den meerdere of mindere graad van V. onderscheidt men onvolkomene V. (*Paresis*) en volkomene V. (*Paralysis*). Zetelt de oorzaak in de hersenen, dan wordt de V. in den regel slechts aan ééne zijde waargenomen (*Hemiplegia*) en wel aan die zijde, welke de tegenovergestelde is van de aangedane plaats der hersenen. Geeft echter ruggemergsaandoening aanleiding tot V., dan zijn beide ligchaamshelften beneden de aangedane plaats verlamd (*Paroplegia*). Onvolledige centrale V. kenmerkt zich meestal door onzekere bevende bewegingen, daar de wil bij belemmerde geleiding slechts nu en dan zijn invloed kan doen gelden en daardoor de kracht en juistheid verliest. Dit noemt men paralytisch beven (*Paralysis agitans*). Bij de gevoelsverlamming worden dikwijls hevige pijnen waargenomen in de verlamde deelen, niettegenstaande zij zelve voor uitwendige prikkels geheel ongevoelig zijn (*Anaesthesia dolorosa*). Dit verschijnsel doet zich b. v. voor, wanneer zich in de omgeving van eene bloeduitstorting in de hersenen eene ontstekingsachtige prikkeling ontwikkelt. Door het gebrek aan beweging ontstaat in de verlamde deelen steeds minder voeding (*Atrophia*). Verreweg de menigvuldigst voorkomende oorzaken der V. zijn beleedigen, die de organen van het zenuwstelsel zelve treffen, hetzij deze van mechanischen aard zijn of door weefselveranderingen worden teweeggebracht. Misbruik van verdoovende middelen, van lood, kwikzilver, arsenicum, hevige gemoedsaandoeningen, misbruik van sterken drank, reumatismus enz. veroorzaken soms V. De voorzegging is in het algemeen ongunstig, doch dikwijls heeft de galvanisatie der aangedane deelen tot zeer gunstige resultaten geleid.

Verg. Hasse, *Ziekteprocessen op het gebied der beweeg- en gevoelszenuwen*, in Virchow's *Handboek der bijzondere Pathologie en Therapie*.

Verlei. Zie *Leenstelsel*.

Verlichting. Wanneer voorwerpen zullen gezien worden, moet er van die voorwerpen licht uitgaan. Daar nu slechts weinige voorwerpen lichtgevend zijn (zie *licht*), zoo moeten de niet-lichtgevende geleend licht van de eene of andere lichtbron ontvangen, welk licht zij door terugkaatsing (z. a.) naar alle rigtingen heenwerpen. Door dit geleende licht kunnen die voorwerpen gezien worden. Deze lichtstraling der voorwerpen door het licht van de eene of andere lichtbron noemt men V. Bij dag kan die V. door de zon, bij nacht door maan en sterren geschieden. Wanneer deze echter niet aanwezig of bedekt zijn, moet men V. door kunstlicht aanbrengeu. Hiertoe zijn onderscheidene wegen ingeslagen, zooals in het volgende artikel *Verlichtings-toestellen* te zien is. De meerdere of mindere mate van licht, die een voorwerp ontvangt, hangt af: 1° van de sterkte van het licht der lichtbron, die aan de eigenlijke lichtkracht en de grootte der lichtgevende oppervlakte evenredig is; 2° van den afstand van het voorwerp van de lichtbron; zij is omgekeerd aan het vierkant dier afstanden geëvenredigd. Eene goede V. heeft veel waarde en het goed aanbrengeu van licht is in de beeldende kunsten eene hoofdzaak.

Verlichtings-toestellen, kunstlichten. De behoefte om bij duisternis de voorwerpen zichtbaar te maken heeft middelen doen uitdenken om kunstlichten te verkrijgen. De verschillende hiertoe vervaardigde toestellen berusten of op het aanwenden van een gloeiend ligchaam. of op eene door verbranding voortgebragte lichtgevende vlam, die eigenlijk ook als niets anders dan een gloeiend gas te beschouwen is (zie *Vlam*). De V. moeten een zuiver helder licht geven; zij moeten dit licht lang genoeg kunnen onderhouden en daarbij niet kostbaar zijn. De meeste V. werken door lichtgevende vlammen, die uit brandend of gloeiend gas bestaan. Bij het gaslicht (z. a.) wordt dit gas afzonderlijk bereid en heengevoerd naar de plaats waar het branden moet. Bij de andere kunstlichten wordt de eene of andere vetstof onder de verbranding ontleed en zoo het gas voortgebragt. Voor die vetstoffen gebruikt men vaste vetten, zooals talk, was, spermaceti enz., en vloeibare, zooals onderscheidene oliën, traan, terpentijn enz. De vaste vetten worden in den vorm van kaarsen (z. a.), de vloeibare vetten in eene lamp (z. a.) gebrand. Ook lampen met aetherische oliën werden gebruikt; bij deze werd de aangevoerde vlugtige olie door verwarming in gasvorm gebragt, en dit gas vervolgens bij den brander in brand gestoken. Bij vele dezer lampen werd ook eene katoenpit gebruikt; enkelen waren zonder pit. — Bij al deze vlammen is het noodig, dat zij, om licht te kunnen geven, eene vaste stof bevatten, die door gloeiing genoeg eigenlijk licht afgeeft. Eene zuivere gas- of spiritus-*vlam* licht zeer weinig, zoodat bij het *gas à l'eau* korfjes van platina in de vlam geplaatst worden, die door gloeiing het licht geven. Bij de vetten dient daartoe de koolstof. Onder de V., die alleen door gloeiing werken en een zeer sterk licht voortbrengen, noemen wij het *kalklicht* (z. a.) en het *electric licht* (z. a.), dat zeer krachtig is, maar waarvan de toepassing in het groot altijd nog met vele bezwaren te worstelen heeft.

Verloskunde is die wetenschap, welke de volledige beschrijving bevat van den gang, het verloop en de doelmatige behandeling der baring in den regelmatigen en onregelmatigen toestand. Daar de baring zelve door de zwangerschap wordt voorafgegaan en zij eerst na afloop van het kraambed gezegd kan worden geëindigd te zijn, zoo strekt zich de verloskundige wetenschap ook uit over alles wat op de zwangerschap en het kraambed betrekking heeft. — De V. was eertijds bijna geheel in handen der vroedvrouwen, en voor den arts, die meestal alleen in wanhopige gevallen geroepen werd, was zij slechts een aan de heekunde toegevoegd deel uit de leer der vreemde ligchamen. Eerst in het begin der 16de eeuw trachtte men deze onnatuurlijke verbinding van heelen verloskunde los te maken en ontstond er eene verloskundige literatuur. Eucharius Roslin, geneesheer te Worms en Frankfort a/M., schreef in 1513: *Der Swaigern Frauen und Hebammen Rosengarten*, waarop andere *Rosengarten* volgden, z. a. van Walther Herman Reif, Jacob Rueff, Nicolaas Rocheus enz. Hierdoor werd de aandacht der wetenschappelijke heekundigen op de V. gevestigd. Dit tijdvak, dat het tijdperk van de hervorming der operative V. kan genoemd worden, en waarin de keering op de voeten weder in gebruik kwam, bereikt zijn toppunt met de invoering der keizersnede op levenden, volgens de geschiedenis het eerst door Jacob Nufer te Siegershausen, met gelukkig ge-

volg voor moeder en kind, op zijne eigene vrouw verrigt. Meer en meer geraakte de V. uit de handen der vroedvrouwen in die der geneesheeren, terwijl tevens de vooruitgang der anatomie en physiologie der geslachtsdeelen en de leer van Harvey: *Omne vivum ex ovo*, er veel toe bijdroegen de V. van haren lagen trap van ontwikkeling op te heffen. In de 17de eeuw verkeerde de V., vooral in Frankrijk, in een zeer bloeienden staat, waar de vroedvrouwen in het Hôtel Dieu eene veel betere opleiding genoten en mannen als Jules Clément, François Mauriceau, Paul Portal, Pierre Amand enz. door hunne geschriften niet weinig tot volmaking der V. bijdroegen. Van de Hollandsche verloskundigen uit dien tijd verdienen bovenal vermelding: Hendrik van Roonhuizen (overl. omstr. 1702) en Hendrik van Deventer (1651—1724). De verbinding der V. en heekunde werd in de 18de eeuw geheel verbroken. De eerste werd zelfstandig door de uitvinding der verloskundige tang, waardoor de zeer vele gevallen, waarin de baring slechts door het verkleinen en verminken van het kind, of door de keizersnede kon ten einde gebracht worden, tot op een zeer gering aantal verminderden. Van toen af ging de wetenschappelijke ontwikkeling der V. met reuzenschreden vooruit, waartoe in Frankrijk André Levret, Nicolas Puros, Jean Astruc enz., in Engeland William Smellie, Richard Manningham, Thomas Denman, in Holland Petrus Camper enz. veel bijdroegen. De verloskundige werken kunnen wij hier niet allen vermelden en verwijzen dus alleen naar E. C. J. von Siebold, *Versuch einer Gesch. der Geburtshülfe* (1845, 2 dln.); E. C. J. v. Siebold, *Verloskunde*, en Scanzoni, *Verloskunde*.

Vermander. Zie *Mander* (Karel van).

Vermandofs, eertijds een graafschap, later een hertogdom in de Fr. prov. Picardië, thans over de departem. der Aisne en der Somme verdeeld, had tot hoofdstad St.-Quentin (*Augusta Veromanduorum*) en was door de Veromandui, een Gallische volkstam, bewoond. In de middeleeuwen stond V. onder de magtige graven van V., die beweerden van koning Bernhard van Italië, achterkleinzoon van Karel den Gr., af te stammen. De mannelijke linie stierf in 1167 met Raoul den Jongeren uit. Koning Philips August vereenigde V. met de Fransche kroon; Lodewijk XIV verhieft het tot een hertogdom, waarmede hij zijn natuurlijke zoon Lodewijk van Bourbon begiftigde, die in 1681 stierf, waarna V. aan het huis Bourbon-Condé overging.

Vermeer (Johannes), beter bekend onder den naam van den Delftschen van der Meer, Ned. schilder, geb. te Delft in 1630, was leerling van Carel Fabritius en een van de beste en meest oorspronkelijke navolgers der manier en opvatting van Rembrandt. In warmte, helderheid en kracht van kleur wordt V. door weinig oud-Hollandsche schilders geëvenaard. Zijne drie voornaamste stukken zijn: een *Gezigt op Delft* in het Mauritshuis te 's Gravenhage; de *Trap in het voormalig St. Agatha-klooster te Delft*, en het *Melkmeisje*, beiden in de verzameling van den heer Six. Verg. een opstel van W. Burger, in de *Gazette des Beaux-Arts*, 1866.

Vermenigvuldiging is die bewerking, waardoor men een getal zooveel maal leert vergrooten als door een ander wordt aangewezen. Dat eerste heet vermenigvuldigtal, het andere vermenigvuldiger, beiden te zamen factoren, de uitkomst produkt. Moet men meer dan twee getallen zamen vermenigvuldigen, dan heet de uitkomst gedurig produkt.

Vermeulen (Cornelis, of Corn. Marinus), graveur, omstreeks 1644 te Antwerpen geb., leerling van Picart en van Edelinck te Parijs, graveerde vooral verdienstelijke portretten; in historische voorstellingen schoot veelal zijne bekwaamheid als teekenaar te kort. Hij overleed in 1702. — Cornelis V., schilder en kunsthandelaar, geb. te Dordrecht in 1732, legde zich voornamelijk toe op het kopiëren van oude schilderijen, welke kopiën op kleine schaal hij te zamen in eene groote lijst vereenigde en tentoonstelde, en die, hoewel stijf en slaafs, toch een goed denkbeeld van de oorspronkelijke stukken gaven. Hij overleed te Dordrecht in 1813. — Zijn zoon Andries V., in 1763 te Dordrecht geb. en in 1814 te Amsterdam overl., was een verdienstelijk schilder van landschappen, vooral van winter- en watergezigten.

Vermeijen (Jan Cornelisz.), ook Hans met den baard gen., beroemd Ned. historisch schilder, in 1500 te Beverwijk geb., stond in groot aanzien bij Karel V, welken hij op diens reizen en op diens togt naar Tunis in 1535 vergezelde. V. was een kloek en fraai gebouwd man, die een tot aan den grond reikenden baard droeg. Hij overleed te Brussel in 1559. Naar zijne teekeningen der krijgsbedrijven van Karel V zijn kostbare tapijten geweven, welke zich nog te Weenen bevinden. Het meest beroemd zijn zijne tien groote cartons (20 v. lang en 12 v. hoog), waarop de togt van Karel V

naar Tunis, in waterverw, geschilderd is, en die om hunne historische getrouwheid van teekening eene groote waarde hebben. Ook deze worden te Weenen bewaard.

Vermigli (Pietro), gewoonlijk Petrus Martyr gen., de geleerdste en beroemdste der Ital. Protestanten van de 16de eeuw, in 1500 te Florence uit eene Patricische familie geb., trad in 1516 in het klooster van Fiesoli in de orde der reguliere Augustijner koorheeren, weshalve hij door zijn vader onterfd werd, studeerde te Padua in de theologie, predikte sedert 1526 in onderscheidene steden van Italië, voerde als abt van Spoleto eene betere tucht in het klooster in en werd na 3 jaren tot prior van het klooster St. Petri ad aram te Napels bevorderd, waar in den omgang met Joh. Valdes en Ochino het geloof aan de regtvaardiging door Christus zich in hem ontwikkelde. Hoewel van ketterij verdacht, werd hij toch in 1541 tot visitator der orde gekozen, maar haalde zich door zijne strengheid den haat der monniken op den hals. Om zich van hem te ontdoen, zond men hem als prior van het klooster S.-Frediano naar Lucca. Hij vereenigde aldaar meerdere Hervorming-gezinde geleerden. Hij ontkwam aan de vervolging der nieuw opgerigte inquisitie, schreef te Pisa een brief, waarin hij zich losscheurde van het pausdom, was in Sept. 1542 te Zurich en begaf zich vervolgens naar Straatsburg, waar hij voorlezingen hield over het O. T. en zijne denkbeelden over het avondmaal en de praedestinatie, waarin hij zich aan Calvijn aansloot, voorstelde. V. werd in 1547 leeraar te Oxford, keerde in 1553, toen de Roomsche Maria den troon besteeg, naar Straatsburg terug, waar hij van 1553—56 als leeraar werkzaam was, en werd toen de opvolger van Pellican te Zurich. Hier nam hij door geschriften deel aan de reformatorische bewegingen in Polen en Engeland en in 1561 persoonlijk aan het godsdienstgesprek te Poissy. Hij overleed in 1562. Hij schreef o. a. een commentaar op den 1sten brief aan de Korinthen (1551), op den brief aan de Rom. (1558), op de boeken van Samuël, van de Kon., de Klaagl. van Jeremia enz., *Defensio doctrinae veteris et apost. de eucharistiae sacramento* (1559), *Def. ad Smythaci libros de coelibatu sacerdotum et volis monachicis* (1559) en vooral de door Rob. Massov uit V.'s werken verzamelde 4 boeken *Loci communes* (1575 en meerm.). Zijne leven is beschreven door Schloser (1562), Schlosser (1807) en Schmidt (1858).

Vermiljoen, *Cinnaber*, is eene fraaie roode kleurstof, die uit eene verbinding van nagenoeg 1 gewigtsdeel zwavel met 6 gewigtsdeelen kwik bestaat. Het V. komt in de natuur gevormd voor en is de hoofdzakelijke erts, waaruit kwik (z. a.) verkregen wordt. Om het V. zuiver te verkrijgen wordt het kunstmatig bereid, waartoe men in draaijende ijzeren cylinders de beide bestanddeelen verhit. Een bijzonder schoon V. komt uit China. Als verwstof wordt het bij het schilderen enz. aangewend; ook tot het kleuren van zegellak wordt het gebruikt.

Verminderd noemt men in de toonkunst het verlagen of verkleinen van een interval met een halven toon. Zoo kan men de kleine kwart eene verminderde kwart noemen.

Vermoeden (Praesumptio) noemt men eene gevolgtrekking, welke de wet of de regter uit een bekend tot een onbekend feit afleidt. Men onderscheidt wettelijke V. en de zoodanigen, welke niet op de wet zelve zijn gegrond. Wettelijke V. zijn die, welke, uit kracht eener bijzondere wetsbepaling, met zekere handelingen of daadzaken verbonden zijn (art. 1953 Burg. wetb.). Zij ontslaan dengenen, in wiens voordeel zij bestaan, van alle verdere bewijzen. V., welke niet op de wet zelve gegrond zijn, worden overgelaten aan het oordeel van den regter, die echter alleen letten mag op die, welke gewigtig, naauwkeurig bepaald en met elkander in overeenstemming zijn. Zij kunnen alleen in aanmerking komen in de gevallen, waarin de wet het getuigenbewijs toelaat, en ook in geval, uithoofde van kwade trouw of bedrog, tegen eene handeling of acte wordt opgekomen. In het strafregt geldt als stellige bepaling, dat niemand op bloote V. veroordeeld mag worden (art. 427 Wetboek van Strafv.), hoewel ook aldaar aanwijzingen als wettig bewijsmiddel zijn toegelaten. Die aanwijzingen zijn echter geene V., maar feiten, gebeurtenissen of omstandigheden, welke bestaan en overeenstemming, zoo onderling als met het misdrijf zelf, klaarblijkelijk aantoonen, dat er misdrijf gepleegd is, en wie het bedreven heeft.

Vermolmen. Dit woord gebruikt men voor het in meer droogen toestand in ontbinding overgaan van plantaardige lichamen, voor zoo verre zij daarbij hun samenhang verliezen en in poeder veranderen.

Vermont, een der Vereen. Staten van N.-America, ten N. door Canada, ten O. door New-Hampshire, ten Z. door Massachusetts en ten W. door New-York begrensd,

telt op 426 □ m. (1860) 315,098 inw., en is, behalve eene 1½—2 m. breede kustvlakte aan het Champlain-meer, doorgaans bergachtig. De hoofdbergketen Grean-Mountains (Verts Mouts, van daar de naam V.) loopt van het Z. naar het N. door den geheelen staat. In het W. ligt het Champlain-meer, in het O. de Connecticut-rivier. De rivieren Otter, Onion, Lamoille en Missisquoi stroomen in genoemd meer. Het klimaat is gezond, maar ruw; de winters zijn er zeer koud met veel sneeuw. De bodem is bijzonder vruchtbaar en vooral voor de veeteelt uitnemend geschikt. Zij levert verder boekweit, rogge, gerst, haver, aardappelen, peulvruchten enz. op. Het mineraalrijk geeft ijzer, lood, zink, marmar en porseleinaarde. De nijverheid staat er in vergelijking met andere staten van Nieuw-Engeland achter. Ook de handel is er van ondergeschikt belang en wordt meest over het Champlain meer en langs de spoorwegen gedreven. Voor het onderwijs wordt er zeer goed gezorgd; te Burlington en te Norwich zijn universiteiten, te Middlebury een college, verder twee medische scholen, 46 middelbare scholen, 2594 gemeente-scholen en verscheidene openbare bibliotheken. V. is in 14 graafschappen (counties) verdeeld. De hoofdstad is Montpellier, met 4100 inw.; de voornaamste handelsplaats Burlington, aan het Champlain-meer, met 5200 inw. Aan het hoofd der uitvoerende magt staat een voor 1 jaar door het volk gekozen gouverneur, wien een vice-gouverneur en een raad van 12 leden ter zijde staan; de wetgevende magt berust bij de General-Assembly, die uit een senaat van 30 leden en een huis van vertegenwoordigers van 230 leden bestaat. V. zendt naar het congres twee senatoren en drie leden naar het huis der vertegenwoordigers. De inkomsten bedroegen in 1860 241,089 dollars; de uitgaven 230,489 dollars. V. heeft geen schulden; de waarde der eigendommen van den staat werd in 1850 op 71,671,651 doll. opgegeven. — Tot in het midden der 18de eeuw was de tegenwoordige staat V. een dicht woud; de eerste kolonisten kwamen in 1724 uit Massachusetts. In 1731 rigtten de Franschen aan de oostkust van het Champlain-meer een fort op, dat zij weldra weder opgaven. In 1764 werd V. door het Britsche parlement bij New-York gevoegd, waarvan het zich in 1790 voor 30,000 doll. vrijkocht. In 1791 trad V. tot de Unie toe.

Vernagellen noemt men het voor eenigen tijd onbruikbaar maken van een stuk geschut, door eene ijzeren van weerhaken voorziene pin in het zundgat te drijven en haar van boven kort af te breken. Men doet het, wanneer eigen of op den vijand veroverd geschut achtergelaten moet worden. — V. beteekent ook de bij het beslaan van paarden voorkomende fout, om den spijker in het weeke gedeelte van den hoef te slaan, waardoor kreupel gaan, ontsteking en zelfs verlies van den hoef kan ontstaan.

Vernet (Claude Joseph), Fr. zeeschilder, geb. te Avignon in 1714, ontving het eerste onderrigt van zijn vader Antoine V. Zijne reis in 1732 over zee naar Rome bepaalde de rigting van zijn talent. Te Rome geraakte hij spoedig in aanzien, vooral door zijne schilderijen in de galerij Borghese en het Palazzo Rondanini. Na eene reis naar het Oosten en eene 20-jarige afwezigheid keerde hij op dringende uitnodiging der Fransche regering in 1752 naar Frankrijk terug. In 1753 werd hij lid van de akademie en schilderde voor Lodewijk XV eene reeks van gezigten van Fr. zeehavens, die door gravures algemeen bekend zijn en in den Louvre bewaard worden. Dit groote werk deed niet alleen zijn roem zeer stijgen, maar verschaftte hem ook zoovele bestellingen, dat hij niet aan allen kon voldoen. V.'s talrijke landschappen en zeestukken muntten vooral uit door eene edele, oorspronkelijke, dikwijls poëtische compositie, voortreffelijke teekening, smaakvolle stoffering en treffend lichteffect. Daarentegen is hun coloriet meestal zwaar, in sommige stukken koud en onwaar, altijd zonder die kracht en sterkte, welke men bij de groote Hollandsche meesters vindt. V. stierf te Parijs in 1759. — Zijn zoon Antoine Charles Horace V., bekend onder den naam van Carlo V., uitstekend schilder van dieren, gevechten en genrestukken, geb. te Bordeaux in 1758, aanvankelijk door zijn vader gevormd, studeerde verder te Rome en werd in 1787 lid der akademie. Deze eer verkreeg hij door zijn *Triomftogt van Paulus Aemilius*, welk stuk zijn bijzonder talent voor het schilderen van paarden deed uitkomen. Sedert legde hij zich daarop meer en meer toe en toonde dit in zijne voorstellingen uit de Italiaansche veldtogten. V. was een der eerste schilders, die in zijne veldslagen-schilderijen de regelen der strategische bewegingen met die der schilderkunst trachtte te verbinden. Hij schilderde o. a. *den slag van Marengo, het bombardement van Madrid, den morgen vóór den slag van Austerlitz, de inname van Pampeluna* enz. Als dierenschilder, vooral van paarden en honden, bekleedt V. eene eerste plaats. In 1828 vergezelde hij zijnen zoon naar Rome,

keerde in 1834 naar Parijs terug en overleed er in 1836. — Horace V., zoon des vorigen, een der uitstekendste Fr. slagvelden-schilders, die vooral de studie van het paard tot de hoogste volkomenheid bragt, in 1789 te Parijs geb., was reeds als knaap zijnen vader behulpzaam bij het schilderen van den slag van Marengo. In 1810 schilderde hij *den hond van het regiment en het trompetterspaard*. In 1814 nam hij als vrijwilliger aan den veldtogt deel en schilderde sedert 1817: *den slag van Tolosa, de vernietiging der Mamlukken, de slagen van Jemappes, Valmy, Hamau, Montmirail, het gevecht bij de barrière van Clichy, den afgedankten soldaat als boer, den soldaat der keizerl. garde te Waterloo, de laatste patroon, den dood van Poniatowski* en in 1825 *Mazeppa*. In 1827 werd hij lid van het instituut en directeur van de Fr. akademie te Rome; aldaar schilderde hij: *Pius VIII in de St.-Pieterskerk, Judith en Holofernes, het gevecht der roovers met de pauselijke dragonders, de biecht van den stervenden roover, de gevangenneming der prinsen Condé en Conti in het Palais royal, Rafaël en Michel Angelo in het Vatikaan*. In 1834 droeg Louis Philippe hem op om de Afrikaansche veldtogten voor de galerij van Versailles te schilderen. Hij begaf zich naar Algiers en schilderde aldaar: *de inneming van Bona, de leeuwenjagt, de jagt op wilde zwijnen, den sprokenverteller en oud-testamentische voorstellingen in de kleederdragt der Beduïnen: Rebekka bij de bron, Thamar en Juda, de vegending van Hagar, de broeders van Jozef*. Tot dat zelfde tijdperk behooren: *de veldslagen van Jena, Fontenay en Wagram en de belegering van Antwerpen*. In 1836 ging V. naar Rusland om voor den keizer vier groote schilderijen, aan den Turkschen oorlog van 1826 ontleend, te vervaardigen en keerde in 1838 naar Afrika terug, waar hij de schoone schilderstukken vervaardigde, die betrekking hebben tot *de inneming van Constantine*, en die zich in de Salle de Constantine te Versailles bevinden. In 1843 bragt hij zelf de bestelde stukken aan den keizer van Rusland, die hem tafereelen uit de Poolsch-Russische revolutie-oorlogen opdroeg. Voor Versailles schilderde hij daarna de beroemde *inneming der Smala van Abd-el-Kader en de nederlaag der Marokkanen bij Jstly*. De dood zijner eenige dochter, de vrouw van Paul Delaroche, en de omwenteling van 1848 troffen hem zwaar en braken zijne werkzaamheid af. Eerst onder het tweede keizerrijk schilderde hij weer groote stukken, z. a. *Napoleon III te paard, de verovering van Rome door de Franschen, den slag aan de Alma (1854)*, waartoe hij zelf het slagveld bezocht. Hij overleed te Parijs in 1863. Naar zijne stukken zijn talloze gravures en lithographiën vervaardigd. Tafereelen uit vroegere tijdperken, b. v. uit de kruistogten, gelukten hem minder. Bij gemis aan ideale opvatting, is hij in de zekerheid, waarmede hij zijn breed penseel hanteerde, en in de uitwerking van het detail onovertroffen.

Verneuil, stad in het arrond. Evreux van het Fr. depart. van de Eure, aan den Avre, met zes kerken, fabrieken van katoenen en wollen waren, leder, perkament, bajonetten enz. en 4000 inw., is geschiedkundig merkwaardig door de nederlaag, welke de Franschen onder den hertog van Alençon er van de Engelschen onder den hertog van Bedford ondergingen, 17 (27) Aug. 1424.

Vernier (Peter), beroemd Fr. wiskundige, in 1580 te Ornans in Bourgondië geb., werd Spaansch kapitein, gouverneur te Ornans en directeur-generaal van de munt in Bourgondië en overleed in 1637 te Ornans. Hij schreef *De la construction, l'usage et les propriétés du quadrant nouveau de mathématique* (Bruss. 1631). V. is de uitvinder van de naar hem genoemde inrigting aan de hoekmeet-instrumenten, waardoor men in de gelegenheid wordt gesteld den hoek tot in zeer kleine onderdeelen, die niet op den verdeelden rand zijn aangewezen, af te lezen. Ten onregte wordt dit instrument ook *Nonius* genaamd, en Nunez (z. a.) voor den uitvinder van hetzelfde gehouden. Het door Nunez met hetzelfde doel voorgeslagen hulpmiddel is geheel en al onderscheiden van den *vernier* en staat bij dezen verre ten achter.

Vernissen noemt men opgeloste stoffen, die tot het overstrijken der oppervlakte van onderscheidene voorwerpen worden gebezigd, om deze, na het opdroogen van het V., eene glanzige oppervlakte te geven of hen tegen de werking van vochtigheid, stof enz. te beschutten. Zoodanige V. bestaan hoofdzakelijk uit eene oplossing van harsen in spiritus, in terpentijn-olie of in eene andere opdroogende olie. Men benoemt de V. òf naar de opgeloste hars (zooals mastik-, copal-V., enz.), òf naar het oplosmiddel (wijngeest-, terpentijn-, olie-V.). Aan V. met eene droogende olie geeft men ook den naam *lak* (z. a.).

Véron (Louis), Fr. publicist, in 1798 te Parijs geb., studeerde in de medicijnen en werd in 1821 geneesheer bij een der hospitalen. Omstr. 1824 schreef hij ten gunste van de Katholieke en koninklijke partij in de *Quotidienne*, weshalve hij eerste geneesheer bij de koninkl. museën werd. In 1829 rigtte hij de *Revue de Paris* op, maar ging tot de oppositie over. Na de Julij-revolutie kreeg hij de directie over de groote opera en verwierf zich een groot vermogen. In 1844 kocht hij voor eene actiën-maatschappij den *Constitutionnel* voor 432,000 fr., dien hij door de opname van den *Juif errant* van Eug. Sue (in den feuilleton daarvan) tot een der meest gelezen bladen verhieft. Hij veranderde weder van staatkundige gezindheid en werkte toe de Februarij-omwenteling mede. In 1848 schreef hij tegen de republiek en was tot 1852 Bonapartist. De stad Parijs verkoos hem in 1852 in de wetgevende vergadering. Hij verkocht den *Constitutionnel* voor 2 mill. fr. aan Mirès, waarover hij in een proces met de aandeelhouders gewikkeld werd. In 1856 werd hij medeeigenaar van de *Indépendance Belge* te Brussel. Belangrijk voor de karakteristiek van onzen tijd zijn zijne *Mémoires d'un bourgeois de Paris* (7 dln., 1854—56).

Verona, hoofdstad van de Venetiaansche, thans tot het koninkrijk Italië behorende prov. V. (met 314,900 inw. op 52,33 □ m.), aan den voet der Alpen in eene vruchtbare vlakte, aan de Etsch, die de stad in twee deelen verdeelt, en aan den Lombardisch-Venet. spoorweg gelegen, is eene sterke vesting en vormt den noordoostel. hoek van den vestingen-vierhoek der Mincio-linie. De muren dagteekenen ten deele nog uit den tijd van Theodorik en van Karel den Gr.; de buitenste muren zijn in 1520 door de Venetianen gebouwd. Op den berg S. Pietro, waar eertijds de burg van Theodorik stond, ligt het in 1850 nieuw opgebouwde kasteel S. Pietro. Groote vestingwerken en talrijke forten omgeven de stad. Over de Etsch liggen zes bruggen, van welke de Ponte della Pietra nog ten deele van Rom. oorsprong is. De stad heeft een omvang van 1½ m.; de straten zijn naauw en onregelmatig, alleen de Corso en de levendige Stradone Porta Nuova zijn regt en fraai. Van de vier hoofdpleinen munt de Piazza dei Signori uit, door zes paleizen omgeven en met fonteinen en de gedenkzuil ter herinnering aan de onderwerping van V. aan Venetië. Op de Piazza di Bra prijkt het Rom. amphitheater, waarschijnlijk onder Antoninus gebouwd, met zitplaatsen voor 27,000 menschen; verder de Palazzo publico, het nieuwe theater enz. Onder de Rom. oudheden munten nog uit de ruïnen van twee poorten; ook heeft men er de overblijfselen van het residentie-paleis der Duitsche keizers en koningen van Italië. De fraaiste der 60 kerken zijn: de kathedraal S. Maria matricolare in Lombardischen stijl uit de 12de eeuw, de S. Fermo maggiore met eene krocht van 1065, de S. Maria l'antica, de S. Anastasia enz. Er zijn 13 monniken- en nonnenkloosters, vele paleizen, waaronder het raadhuis, P. del Consiglio, met de standbeelden van beroemde Veronesiërs, onderscheidene verzamelingen van schilderijen, munten, mineraliën enz., vooral het beroemde Museo lapidario (in 1617 opgericht en door de verzamelingen van graaf Maffei vermeerderd) met Grieksche, Etruscische en Rom. opschriften, basreliefs, vazen enz., de bibliotheca capitolare met palimpsesten, eene theologische school, drie gymnasiën, een bisschoppel. seminarie, verscheidene andere hoogere en lagere scholen, vele inrigtingen van weldadigheid, 11 infanterie- en 10 cavallerie-kazernen, 3 theaters, 25 zijfdeverrijen, verwerijen, leder- en werktuigfabrieken en looijerijen. V. is de zetel van onderscheidene burgerlijke en militaire overheden en van een bisschop en telt (1857, de laatste officiële opgave) 59,169 inw. V., door de Euganeërs gesticht, werd ten tijde van Pompejus eene Rom. kolonie en door keizer Gallienus met nieuwe muren omgeven en deswege Verona nova Galliena genaamd. Te V. werden vele beroemde Romeinen, z. a. Catullus, Corn. Nepos, Plinius de Oudere enz., geboren. De Oost-Gothische koning Theodorik, die er 27 Sept. 489 Odoacer, den koning der Heruliërs, versloeg, vestigde er zijn zetel en heet deswege in de Duitsche heldensage Dietrich von Bern (d. i. Verona.). Onder Karel den Gr. was V. de hoofdstad van het koninkrijk Italië, werd na het verval van het Karolingische rijk door avonturiers beheerscht, stond in de 13de en 14de eeuw onder de heerschappij van de familie della Scala, aan wie de Venetianen het in 1409 outnamen. Deze verloren het weder in den oorlog, maar werden in 1517 in het bezit hersteld. Geschiedkundig vermaard is het te V. van Oct. tot Dec. 1822 gehouden congres ter betegeling der Europeesche revolutie, waartoe de opstand der Grieken tegen de Turken en de omwenteling in Spanje aanleiding gaven.

Veronese (Paul). Zie *Paolo Veronese*.

Veronica was, naar de waarschijnlijk in het midden der 13de eeuw in de Westersche kerk ontstane overlevering, eene vrome Joodsche vrouw, die, toen zij den Heiland, zweetende onder den last van zijn kruis, ontmoette, hem het gelaat afdroogde met een doek, op welken toen dat gelaat werd afgedrukt. Bij het opvouwen van den doek ontstonden verscheidene afdruksels, van welke er later een naar Rome, een naar Spanje en een naar Jeruzalem werd gezonden. Verg. Schotel, *Over de uitwendige gedaante van Jezus Christus* (1851). — V. van Milaan, non in het St.-Martha-klooster aldaar, stierf in 1497 en werd wegens de haar toegeschreven wonderen heilig verklaard. De 13de Jan. is aan haar toegewijd.

Veronica. Zie *Eereprijs*.

Verovítice (Hong. Verőcze), comitaat in het Oostenr. koninkrijk Kroatië en Slavonië, telt op 83 □ m. 150,000 inw., is grootendeels vlak, op vele plaatsen moerassig, wordt door den Donau en Drave doorstroomd, brengt overvloedig koren, ooft, groenten, hennep en tabak voort, is in 6 districten verdeeld en heeft Essek tot hoofdplaats. — Het marktvek V., de hoofdplaats van het district van dien naam, ligt aan de Brana en telt 4200 inw., die in fabrieken en wijnteelt hun bestaan vinden.

Verrekijker, *Telescoop*. Dezen naam dragen die werktuigen, welke dienen om verwijderde voorwerpen vergroot of als naderbij gebragt te beschouwen. De uitvinding der V. moet in het einde der 16de of in het begin der 17de eeuw in ons land hebben plaats gehad. Zij wordt aan onderscheidene personen, zooals aan Jul. Metius, Zacharias Jansen en Hans Lippersheim te Middelburg toegeschreven. Men onderscheidt de V. in de zoodanige, die alleen uit bol en hol geslepen glazen bestaan en *Dioptrische kijkers* of *Refractoren* genoemd worden, en in *Spiegel-teleskopen* of *Reflectoren*, waarbij spiegels worden aangewend. Een V. bestaat uit eene houten of metalen buis, die aan het eene einde een groot bol geslepen glas draagt, dat naar de waar te nemen voorwerpen gekeerd en daarom *voorwerpglas*, *objectief*, genoemd wordt, en uit één of meer kleinere glazen, die men *oogglazen* of *oculairen* noemt. De eerst uitgevonden kijkers bestonden uit een bol voorwerpglas en een hol oogglas. Deze worden ook Hollandsche kijkers genoemd en tegenwoordig alleen als *Zak-* of *Tooneel-kijkers* gebruikt; zij overzien slechts een klein veld. Kepler verving het holle oogglas door een bol glas. Zulke kijkers hebben een groot veld, maar vertoonen de voorwerpen omgekeerd; zij dienen den sterrekundigen en worden ook *Astronomische kijkers* genoemd. Door drie of vier oogglazen te gebruiken, worden de voorwerpen regt gezien. Zoodanig zijn de zoogenaamde *Aardsche kijkers* ingerigt. Eene groote verbetering vond plaats door het aanwenden van achromatische glazen (z. a.) om de kleurschifting op te heffen. Dit gebrek vindt men minder bij de spiegel-teleskopen, waarbij het voorwerpglas door één of twee holle spiegels wordt vervangen. Het zijn deze spiegels of het voorwerpglas die een beeld van het voorwerp maken [zie *Glazen (holle en bolle)*]. Dit beeld wordt door het oogglas vergroot gezien. Het vermogen der V. hangt vooral van de grootte van den brandpuntsafstand van het voorwerpglas af. Vroeger maakte men V. met glazen van wel 100 voet brandpuntsafstand, zooals die van Huygens. Deze werden zonder koker gebruikt en luchtkijkers genoemd. Ons bestek gedooft niet al de verschillende soorten van V. te vermelden.

Verres (Cajus), Rom. ridder, diende in den oorlog tegen Sulla als quaestor in het leger van Carbo, doch verliet de partij van Marius, de krijgskas medenemende, en ging tot Sulla over (86 v. Chr.). Toen hij met Cn. Dolabella als legaat naar Cilicië ging en weder quaestor werd, maakte hij zich aan vele knevelarijen schuldig en plunderde zelfs op zijne terugreis den tempel van Here op Samos. Na praetor urbanus geweest te zijn, ging hij in 73 v. Chr. als stadhouder naar Sicilië en maakte zich gedurende 3 jaren dermate aan geldafpersingen en rooverijen van kostbaarheden en kunstwerken schuldig, dat de Sicilianen hem te Rome aanklaagden en eene schadevergoeding van omstr. 9 mill. gulden eischten. Cicero (z. a.), de pleitbezorger der Sicilianen, bragt het door het aanvoeren van bewijzen en getuigen zoo ver, dat V. reeds na de eerste door Cicero gehoudene redevoering (in *Verrem actio prima*) in vrijwillige ballingschap ging. De vijf in deze zaak door Cicero geschreven redevoeringen (*Actiones Verrinae*) zijn grootendeels enkel bewerkingen van de voor dit proces bijeenverzamelde bouwstoffen. V. wordt gezegd in 43 v. Chr. door toedoen van Cicero uit de ballingschap wedergekeerd, maar kort daarna door Antonius op de lijst der proscriptie geplaatst te zijn, daar hij weigerde met dezen zijne Korinthische vazen te deelen.

Verrius Flaccus (Marcus), Rom. grammaticus ten tijde van Augustus en Tiberius en

onderwijzer van de kleinzonen van Augustus. Van zijne schriften bezitten wij nog slechts fragmenten van een Rom. kalender, die in 1770 op eene uit het puin opgedolven marmeren tafel te Praeneste ontdekt is en later met andere dergelijke overblijfselen onder den titel *Fastis Praenestini* door Foggiini (1779) is uitgegeven en ook in Orelli's *Inscript. Latin. collectio* (2de dl., 1828) is overgedrukt. In Egger's *Scriptorum Lat. nova collectio* (2de dl., 1839) vindt men hetgeen van het grammatisch werk van V. *De verborum significatione*, waarvan Festus een uittreksel leverde, is overgebleven.

Verrochio (Andrea del), schilder, beeldhouwer en houtsnijder, in 1432 te Florence geb., leermeester van Leonardo da Vinci, van wien men te Florence en elders fraaije beeldhouwwerken aantreft. Toen V. een doop v. Chr. schilderde, werd door den 13-jarigen da Vinci een engel op die schilderij geteekend, door wiens schoonheid hij zoozeer getroffen was, dat hij het penseel niet weër opnam. Deze schilderij is in de akademie te Florence. V. overleed te Florence in 1488.

Verrotten. Wanneer organische stoffen in ontleding overgaan en daarbij onaangenaam rieken, dan noemt men dat het ontbinden, het V. dier stoffen. Hierbij is de aanwezigheid van vocht, van dampkringslucht en eene middelmatige temperatuur eene voorwaarde. Men beschouwt het V. ook als een werk der gisting (z. a.) en noemt het dan „rotte gisting,” die op de andere gistingen volgt en eindigt met het organische ligchaam geheel te ontbinden. Evenals nu de gisting wordt toegeschreven aan de inwerking van mikroskopisch kleine plantjes (de gistzwam), zoo meent men ook bij het V. dergelijke plantjes en infusie-dieren werkzaam te moeten veronderstellen, die zich met die rottende stof voeden en haar zoodoende weër in hare zamenstellende deelen of in hare elementen ontleden. Eene spoedige vermenigvuldiging dezer organische wezens is aan die ontleding bevorderlijk; zij sterven wanneer het ontledingsproces is afgelopen, terwijl de dampkring met hunne kiemen bezwangerd is, die zich in gunstige omstandigheden weder op nieuw kunnen ontwikkelen. De producten bij het V. zijn mede onderscheidene gassoorten, zooals koolstofzuur, ammonia, salpeterzuur, waterstof, zwavelwaterstof en andere; aan deze gaspen is ook de stank toe te schrijven, die het V. vergezelt. In deze verschijnselen moet men niet voorbijzien, dat eene weldadige werking plaats heeft, daar juist door die ontbinding de doode organische stof bruikbaar gemaakt wordt om van andere wezens weder een deel uit te maken, die het anders aan voedsel zou ontbreken. De aanwending van zulke stoffen bij de bemesting (z. a.) is er een duidelijk voorbeeld van. Wil men organische stoffen voor het V. beschutten, dat in vele gevallen wenschelijk is, dan moet men alles wat daaraan bevorderlijk kan zijn verwijderen. Hierop berusten de verschillende wijzen van het conserveren der levensmiddelen (z. a.), het bewaren van planten en dieren door droogen en opzetten en dergelijke meer.

Vers (Lat. *versus*, van *vertere*, omkeeren, eigenlijk eene telkens wederkeerende reeks of streep, z. a. de voren op den akker) heet in de poëzij eene reeks van metrisch aaneengeschakelde rhythmten. V. wordt ook van gedichten van niet te grooten omvang en, vooral bij kerkgezang, van coupletten gebezigd. Ook bezigt men V. van eene onderverdeling in de boeken der H. Schrift.

Versailles, hoofdstad van het arrondiss. V. in het depart. der Seine en Oise in Frankrijk, 4 u. ten W. Z. W. van Parijs, aan de Seine gelegen en door twee spoorwegen langs beide oevers der Seine met Parijs verbonden, eene zeer fraaije, maar thans in verval zijnde stad, met (1866) 44,021 inw. V. heeft acht kerken, eene synagoge, eene bibliotheek van 45,000 boekdeelen, een botanischen tuin, verscheidene scholen en inrigtingen van weldadigheid, fabrieken van katoenen waren, waslichten en horologies, alsmede bleekerijen. De stad is vooral beroemd door het van 1673—80 door Leveau gebouwde, uitgestrekte, prachtige slot, dat tot 1789 tot residentie van de koningen diende en door Louis Philippe van 1833—37 gerestaureerd en tot een historisch-nationaal museum ingerigt werd, waar de merkwaardigste gebeurtenissen van Frankrijks geschiedenis in schilderstukken zijn voorgesteld. Achter het slot is het prachtige door Le Nôtre aangelegde park met beroemde waterwerken en de bevallige lusthoven Groot- en Klein-Trianon. V. was vroeger een dorp, dat Lodewijk XIII kocht, en waar hij in 1630 een klein lustslot aanlegde. Lodewijk XIV besteedde voor den bouw van het paleis 70 mill. gulden en vestigde er zijne residentie, waardoor de bevolking tot 100,000 zielen krom. Te V. werd 30 Dec. 1758 het verbond tusschen Oostenrijk en Frankrijk tegen Frederik II en 3 Sept. 1783 de vrede gesloten, waarbij de onafhankelijkheid der Vereen. Staten door Engeland erkend werd. De rijksdag werd 5 Mei 1789 te V. geopend; 20 Junij

zwoeren er de afgevaardigden van den derden stand, onder voorzitterschap van Bailly, niet eerder uiteen te zullen gaan, voordat zij aan Frankrijk eene constitutie gegeven hadden, en 6 Oct. voerde het Parijsche volk den koning van V. naar Parijs, na vooral velen van de lijfwacht in het slot vermoord te hebben. Verg. Gavard, *Galeriëes historiques de V.* (13 dln., 1835—48); Boudin, *Palais de V.*, *Hist. généalogique du musée des Croisades* (3 dln., 1858—61). — V. is ook de naam van meerdere steden in de Vereen. Staten van N.-America, z. a. in het graafschap Alleghany van den staat Pennsylvania, in het graafschap Woodfort van den staat Kentucky enz.

Verschaffelt (Pieter Antonie), Vlaamsch beeldhouwer en architect, in 1710 te Gent geb., door zijn grootvader en later door Minilius en Bouchardon te Parijs onderwezen, verwierf den eersten prijs en de middelen om naar Rome te reizen, waar hij in den schilder Soubleyras een vriend en in paus Benedictus XIV een magtigen beschermer vond, die hem o. a. het beeld van den evangelist *Johannes*, vier groote basreliefs aan de façade van de kerk Sta-Croce, een beeld van *Paulus* voor de Pieterskerk te Bologna enz. liet vervaardigen. Hij hield zich op uitnoodiging van den prins van Wallis eenige maanden te Londen op en kwam na diens dood in 1752 als hofbeeldhouwer bij den keurvorst Karl Theodor te Mannheim, waar hij de akademie organiseerde en een aantal werken in marmer voor den slottuin te Schwetzingen, de Jezuïtenkerk te Mannheim enz. vervaardigde. Ook hield V. zich later met de bouwkunst bezig en bouwde o. a. te Mannheim het tuighuis, te Oggersheim eene kerk enz. Hij overleed in 1793. — Zijn zoon Maximiliaan V., in 1754 te Mannheim geb., werd door hem in de kunst onderwezen. reisde later naar Rome, waar hij een aantal fraaije teekeningen naar Romeinsche gebouwen en ruïnen vervaardigde, werd in 1796 bouwdirecteur te Mannheim, en leidde later te Weenen den bouw van eenige door prins Esterhazy gestichte werken. Hij overleed aldaar in 1818.

Verschansing (retranchement) noemt men een afzonderlijk, maar als zelfstandig te beschouwen werk van de vlugtige versterkingskunst. Elke V. bestaat ten minste uit eene borstwering, wier vuurlijn een bepaald tracé vormt, volgens hetwelk de verschansingen nog verder onderscheiden worden. Indien de vuurlijn een gesloten figuur vormt, dan wordt de V. een *gesloten werk*, zoo niet, dan wordt zij een *open werk* genoemd. Tot de opene werken behooren: de *fêche*, de *redan*, de *lunette*, de *tenaille*, de *papenmuts*, de *zwaluwstaart*, de *crémaillère*, het gebastionneerde front en de hoorn- en kroonwerken; tot de geslotene: de *redoute*, de *sterreschansen* en in den regel alle gebastionneerde schansen, daar het gebruik van een gebastionneerd tracé ook eene meer zelfstandige beteekenis van het werk veronderstelt. Half gesloten werken noemt men die open werken, wier opene zijde wel niet met eene bepaalde borstwering, maar toch met eene lagere aardopwerping, eene palissadering of op eenige andere meer of min volmaakte wijze gesloten is. Naarmate van de stof, welke tot het maken der V. gebruikt wordt, noemt men haar aarden, houten of steenen werken.

Verschansing van een schip. Op het boord van een schip zijn over de geheele lengte, op kleine afstanden van elkander verwijderd, dubbele ijzeren standers, *verschansingschepters*, geplaatst. In de boveinde van deze liggen leiders of regelingen, eene soort van leuning, die men gespannen heeft met doorloopende gezwarte zakken van zeildoek, *schanskleden* gen. De V. dienen om gedurende den dag, als de kooijen of hangmatten van het scheepsvolk niet gebruikt worden, deze daarin weg te stuwen of, gelijk de term is, te *verschansen*. Bij hooge zee worden de kleppen der schanskleden, ten einde de kooijen droog te houden, daar overheen digt geslagen. Ten tijde van gevecht vormen de V., als de kooijen daarin verborgen zijn, zeer goede borstweringen voor het scheepsvolk.

Verscheidenheden, Variëteiten, noemt men in de stelselmatige verdeling van de voorwerpen der natuur zoodanige voorwerpen, die tot eene bepaalde soort behooren, echter door de eene of andere bijzonderheid daarvan afwijken, zonder de kenmerken van hare soort te verloochenen. Eene plant met eene witte bloem, maar die tot eene soort behoort, die blauwe bloemen draagt, noemt men eene *verscheidenheid*. Zoo zijn de verschillende soorten van appels als V. van dezelfde soort te beschouwen; desgelijks de onderscheidene rassen van paarden, van runderen en dergelijke.

Verscheurende dieren. Zie *Roofdieren*.

Verschoor (Jakob), Nederl. mystiek godgeleerde, omstr. 1648 te Vlissingen geb., studeerde te Leiden, maar werd door de klassen van Walcheren en van Z.-Beveland

wegens zijne met de leer der Herv. kerk strijdige gevoelen in 1678 van de predikdienst geweerd. Hij stichtte dien ten gevolge eene soort van afzonderlijke gemeente, zich daartoe vestigende op het vroeger door den vermaarden Marnix bewoonde kasteel bij West-Souburg. Zijne gemeente, die zich de zuivere Gereformeerde kerk noemde, onderscheidde zich vooral door een zeer naauwkeurig onderzoek van de H. S., hoofdzakelijk van het O. T., weshalve V. van zijne aanhangers, zoowel vrouwen als mannen, de studie der Hebreuwsche taal vorderde, vanwaar zij *Hebreërs* genaamd werden. Over zijne gevoelen verg. Ypey en Dermout, *Gesch. van de Hero. Chr. kerk in Nederl.*, 3de dl., bl. 155 volg., en Glasius, *Godg. Nederl.*, 3de dl., bl. 300 volg. Zijne schriften vindt men in *Versameling der werkjes van den heer J. V. en eenige zijner discipelen* (Amst. 1731). Hij overleed, blijkens een ter zijner eere geslagen penning, in 1700.

Verschuring (Hendrik), Nederl. schilder, geb. te Gorinchem in 1627, leerling van Dirk Govert en J. Both, woonde eenigen tijd te Rome, bezocht Florence en Venetië, waar hij een aantal teekeningen, zoo naar standbeelden, ruïnes, gebouwen, landschappen, als naar figuren en dieren maakte. In 1662 in zijn vaderland teruggekeerd, maakte hij zich allengs veel naam door een aantal schilderijen, die zeer levendig en natuurlijk van voorstelling, en daarbij voortreffelijk van kleur zijn. Eerst schilderde hij zoogenaamde bambocciaaden, later echter gevechten, vijandelijke overvallen, plunderingen enz. Hij verdrong in 1690 op een sloopstogte naar Dordrecht. — Zijn zoon Willem V., in 1657 te Gorinchem geb., leerling van zijn vader en van J. Verkolje te Delft, schilderde in diens manier genre-stukken en overleed te Gorinchem in 1715.

Verschuur (Lieve), Nederl. zeeschilder, te Rotterdam geb., schilderde in de tweede helft der 17de eeuw. Hij was leerling van S. de Vlieger en begaf zich met Jan van der Meer naar Italië om in Rome zijne studiën voort te zetten. Na zijn terugkeer vestigde hij zich te Rotterdam, waar hij als kunstenaar een eervollen naam verwierf en om zijn joviaal karakter zeer bemind was. Zijne zeegezigten, vooral zijne maanlichten, zijn meesterlijk behandeld en schitterend van kleur. Het museum te Amsterdam bezit van V. twee stukken: de *Executie van den scheepsheelmeeester des admiraals van Nes* en het *Inzeilen van Karel Stuart te Rotterdam*. Hij overleed vermoedelijk in 1691.

Versez of **Werschetz**, stad en districtshoofdplaats in het Hongaarsche comitaat Temes, aan den berg van dien naam, zetel van een bisschop der Grieksche niet geüniceerde kerk, met 19,100 inw., twee theologische leerscholen voor Serben en Romanen, een seminarie voor onderwijzers, eene onder-reaal- en hoofdschool, zijdespinnerijen, rijst-, zijde- en uitstekenden wijn-teelt. De Oostenrijkers onder generaal Todorovich versloegen er 19 Jan. 1849 de opstandelingen, die de stad ontruimen moesten.

Versi sciolti of **liberi** (nam. *della rima*) zijn rijmlooze verzen, door de Franschen *vers blancs*, door de Engelschen *blank verses* genoemd. Men vindt reeds V. S. in den *Reggimento e costumi delle donne* van Franc. Barberini in de 14de eeuw, maar eerst sedert het begin der 16de eeuw werden zij, als bewuste navolging van de poëzij der Ouden, veelvuldiger gebruikt. De Italianen stellen aan den dichter, die zich van V. S. bedient, strenge eischen met betrekking tot den versbouw, woordenkeus, naauwkeurigheid en sierlijkheid van taal.

Versnelling is aanwas van snelheid. Zij kan gelijk- en ongelijkmatig zijn. Een voorbeeld van de eerste soort is de val van een ligchaam, als men den weerstand der lucht buiten rekening laat. De versnelling der zwaartekracht bedraagt aan den aequator 9,78 meters, aan de polen 9,8316.

Versperring noemt men eene afsluiting van balken, aarde, steen, meubels, kortom van voorwerpen van allerlei aard. Men verspert poorten achter de poortdeuren, om, al heeft de vijand die deuren geopend, hem nogtans het binnendringen te beletten, evenzo kazematten achter de frontmuren om haar te kunnen bezetten, al zijn de muren vernield, en mijngalerijen om te beletten dat de vijand daarin doordringt. Bij duurzame werken worden reeds maatregelen genomen om de V. gemakkelijk te maken. Hiertoe behooren vooral gemetselde sponningen in de muren der poorten, kazematten, enz., om de schotbalken, die iets langer moeten zijn dan de breedte der poort, te bevatten en te bevestigen.

Verstand (Intellectus) is, gelijk het woord zelf aanduidt, dat vermogen van den mensch om alle zaken, die door de zinnen waarneembaar zijn, te *verstaan* of te leeren kennen. Zijne werkzaamheid bestaat in waarnemen, vergelijken, oordeelen en vormen van begrippen. De graad der ontwikkeling van het V. hangt af van den aard der zaken, die gekend worden, naarmate het zich of alleen tot de verschijnselen der stoffelijke natuur bepaalt,

of ook tot het gebied van het schoone, van het zedelijke en waarachtig goede uitstrekt, of, wat het hoogste is, ook de verhouding van God tot de wereld en van den mensch tot God tot voorwerp van zijn onderzoek stelt. Het is wel te onderscheiden van de rede, welke een veel hooger vermogen is in den mensch (zie *Rede*). Verg. J. Witkop, 's *Menschen ontwikkeling* (Gron. 1863, bl. 21 volg. en 178).

Versteeg (Michiel), Nederl. schilder, in 1756 te Dordrecht geb., door zijn vader, beurtschipper op Duinkerken, die tot uitspanning zeegezigten teekende, het eerst voor de kunst opgeleid, had Joris Ponse en later Jan van Leen tot leermeesters en ontwikkelde zich vooral door het kopiëren van eenige meesterstukken der oud-Hollandsche school. V. schilderde eerst landschappen, later familietafereelen, meestal bij iamp- of kaarslicht. Zijne schilderijen, zeer zorgvuldig en uitvoerig behandeld, werden door de liefhebbers met hooge prijzen betaald. Op het Paviljoen te Haarlem zijn twee *Kaarslichten* en in Teyler's museum eene *Keuken bij kaarslicht* van V. Hij was lid van de 4de klasse van het Kon. Nederl. Instituut. In 1811 werd hij door Napoleon in zijn atelier bezocht, die voor *f* 6000 eene schilderij van hem kocht. Hij overl. te Dordrecht in 1843. Zijn portret wordt bij Immerzeel gevonden.

Versteeningen, *Petrefacten*, noemt men organische lichamen, die, in de aarde bedolven, geheel in steen zijn overgegaan en die alleen de gedaante van het organische ligchaam hebben bewaard, alsmede die lichamen welke in steenmassa's zijn ingesloten, waarin hunne vormen afgedrukt zijn. De eersten heeten eigenlijke V., de anderen afdruksels. De voorwerpen, die versteend zijn, moeten eene zekere vastheid bezeten hebben; weeke voorwerpen versteenen niet. Zoo worden van de schelpdieren alleen de horens of de schelpen versteend, òf de massa die het inwendige daarvan aanvuile of het uitwendige omsloot. Men moet aannemen, dat die voorwerpen door eene met kiezelaarde, kalkaarde enz. bezwangerde vloeistof doordrongen zijn, waarvan in verloop van jaren en eeuwen de vloeistof verdwenen is, terwijl de vaste deelen overbleven. De leer der V. noemt men *Petrefactenkunde* of *Palaeontologie*. De V. zijn merkwaardige voorwerpen voor de geologie (zie *Geognosie*). Vele niet meer bestaande planten- en dieren-soorten kan men alleen uit de V. kennen.

Verstek is de regtsterm, waardoor de regter te kennen geeft, dat de eischer of de gedaagde ten beteekenden dage niet is verschenen, aan welke nietverschijning verschillende regtsgevolgen zijn verbonden, die in de 6de afd. van den 1sten titel van het 1ste boek van het Wetb. van Burg. Regtsv. zijn vermeld. Ten opzichte van den gedaagde is het belangrijkste regtsgevolg, dat de vordering aan den eischer kan worden toegewezen, zoo deze aan den regter regtmatig is voorgekomen. Ten opzichte van den eischer is het gewigtigste gevolg, ingeval van zijne nietverschijning op den bepaalden regtsdag, dat, op verzoek van den gedaagde, deze van de instantie kan ontslagen en de eischer in de kosten veroordeeld worden.

Versterf noemt men het afsterven van een gedeelte des levenden lichaams. Men verdeelt het in Gangraena en Necrosis, naarmate het plaats grijpt in zachte of harde deelen. De necrosis is het minst gevaarlijk, want daar de beenwording van het beenvlies uitgaat, ontstaat er, wanneer dit (zooals meestal plaats heeft) niet is aangedaan, een nieuwe beenkoker om het afgestorven been, dat dan door openingen (cloaken) in het omringende weefsel naar buiten komt. Het Gangraena, ook koudvuur genoemd, wordt onderscheiden in vochtig of snel verlopend en droog of slepend versterf. Beiden kunnen begrensd of meer en meer voortvretende zijn. De grens tusschen het gezonde en afgestorven deel heet demarcatie-lijn en wordt door ontsteking gevormd. De oorzaak is te zoeken in voedingstoornissen van het aangedane deel. Hierom ontstaat het na hevige ontsteking, of ook na geringe ontsteking wanneer die gepaard gaat met eene bloedbederf-ziekte, b. v. doorliggings-versterf bij typhus, na stoornissen in den bloedsomloop van het deel, en somtijds na stoornissen in het zenuwleven. Het droog versterf komt meest voor aan de onderste ledematen van grijsaards, en wordt gewoonlijk voorafgegaan door schietende pijnen in teenen en voeten. Volgens Cowper ontstaat het door verbeening en verstopping der slagaderen. De behandeling van het versterf bestaat daarin dat men het weerstandbiedend vermogen der gezonde deelen verhoogd door krachtig voedsel, frissche lucht enz., alsmede in het aanwenden van verrottingwerende middelen, zooals chloorwater, en soms in het amputeren van het verstorven deel. Vormt zich bij gangraen geene demarcatie-lijn, dan wordt het zeer ligt doodelijk, daar het in dit geval steeds verder voortgaat.

Versterkingskunst (De) leert zoodanige middelen tot stand brengen, die kunnen dienen om eene stelling met een betrekkelijk geringer aantal troepen tegen een magtiger vijand te behouden. Men onderscheidt de V. in *grootte* of *duurzame* V. (*permanente fortificatie*) en in *veldverschansing* of *vlugtige* V. (*passagère fortificatie*). De laatste moet hare werken, *veldwerken* gen., gedurende den loop van den oorlog, meestal binnen weinige dagen, soms uren, volbrengen; de stof, waarmede zij arbeidt, moet zoo veel mogelijk op de plaats zelve gevonden worden; tot arbeiden bezigt zij soldaten of gepreste werklieden. Eene bijzondere soort van veldverschansing is de *offensive* V., naar welke regels de belegeringswerken bij den aanval van vestingen uitgevoerd worden. De grootte of duurzame V. stelt zich het bouwen van vestingen tot taak, d. i. van zulke versterkte plaatsen, die op strategisch belangrijke punten tot *bescherming* van geheele landstreken voor langen tijd aangelegd worden. Tusschen de duurzame en de vlugtige V. staat de *tijdelijke* V. (*provisorische fortificatie*), die toegepast wordt op zoodanige punten, waar in het algemeen werkelijk vestingen moesten liggen, wier bouw echter geheel verzuimd of ten minste nog niet voltooid is, of op punten, die inderdaad slechts in bijzondere omstandigheden een overwegend gewigt krijgen. Zoo worden somtijds hoofdsteden van een land tijdelijk versterkt. De werken, die door de V. gemaakt worden, zijn deels boven, deels onder den grond gelegen. Vandaar onderscheidt men ook wel eens eene *boven-* en eene *onderaardsche* V. Tot de laatste behooren alle werken van den mineur. De geschiedenis der duurzame V. staat in het nauwste verband met de geschiedenis der beschaving. De maatschappelijk-staatkundige omwentelingen hadden een beslissenden invloed op de plaats der vestingen en hare ligging in het stelsel der landverdediging, en de verandering in de middelen en wapenen, waarvan men zich in den oorlog bediende, had invloed op den bouw der vestingen. De Ouden omringden hunne steden met muren; eene voldoende hoogte van deze maakte voor den vijand derzelver beklimming, zelfs met ladders, moeilijk; eene passende bovenbreedte maakte de plaatsing der verdedigers mogelijk, vanwaar zij alles konden neerstooten, wat de beklimming beproefde. Naarmate de breswerktuigen van den aanvaller zwaarder werden, maakte de verdediger zijne muren dikker en legde grachten daarvoor, om de onmiddellijke nadering te belemmeren. Om den vijand niet alleen in het front, maar ook in de flank nadeel toe te brengen, werden de muren niet in enkel rechte lijnen, maar met in- en uitspringende hoeken aangelegd. De torens, die reeds lang aan de muren waren aangebragt, werden van lieverlede vergroot om flankverdediging voor de muren te brengen. De invoering van het geschut, waaraan men stevige en breede stellingen moest geven, die het best verkreget werden door aardophooping (walgangen) achter de muren aan te brengen, bragt onwillekeurig tot eene nieuwe uitbreiding der torens, die van toen af *basteijen* of *bastions* werden geheeten. Deze wijze van versterking werd in de 16de en 17de eeuw door Italiaansche en Spaansche ingenieurs, Micheli, Tartaglia, Marchi en and. aangewend en door Freitag en Meldener ook in de Nederlanden ingevoerd. In de Nederlanden ontwikkelde zich door den aard van het land eene eigenaardige versterkingswijze, waarbij men stadswallen alleen uit aarde vervaardigde, met weglating van alle bekleedingsmuren; men verkreeg daardoor meestal van zelf natte grachten, terwijl het door de grondgesteldheid veelal onmogelijk zou geweest zijn om drooge grachten te graven. Coehoorn (z. a.) beproefde om het metselwerk in de Nederl. manier in te voeren en de voordeelen der natte en drooge grachten met elkander te vereenigen. Hij was de eerste, die den regel vaststelde, dat de flanken veel belangrijker zijn dan de facen tegen den aanval, welke tegen een bastion gerigt is, en voor de verdediging, welke hare hoofdkracht voor de laatste oogenblikken bewaart, en dat dus de flanken lang behooren te wezen. Gelijkzeitig met de Nederlanders maakten ook de Franschen groote vorderingen in de V. Errard de Bar-le-Dec (Gerhard van 's Hertogenbosch) is als de grondlegger der Fransche V. te beschouwen. Zijn systeem werd door Pagan verbeterd, en vooral de drie manieren van Vauban (z. a.) muntten boven alle anderen uit, nadat Cormontaigne enkele gebreken daarin aangetoond en weggeruimd had. In de 18de eeuw stond Montalembert (z. a.) het getenaillieerde stelsel in de plaats van het gebastionneerde tracé voor en verkondigde nieuwe stellingen, van welke thans velen vrij algemeen erkend worden. Zijn systeem vond in Frankrijk heftigen tegenstand, maar werd in Duitschland, waar Rimpler reeds vroeger het getenaillieerde stelsel had ingevoerd, met eenige wijzigingen in praktijk gebragt. De versterkingsmanier, die in Duitschland door Aster, Prittwitz en and. gevolgd is, heet het caponnière- of polygonaal-stelsel, waarvan de voornaamste

kenmerken zijn: het gebruik van metselwerk op groote schaal, het aanleggen van voorwerken en de zelfstandigheid zoowel van deze als van de voornaamste werken, die den hoofdwal zelve vormen. Over de V. schreven o. a. Fesca, From, Zastrow, Blesson, Sellow, Savard, Rüstow, de Blois en bij ons van Kerkwijk, *Handl. tot de versterkingskunst*, en De Roo van Alderwerelt, *Vestingoorlog en Vestingbouw*.

Verstolk van Soelen (Jan Gijsbert, baron), voortreffelijk Nederl. staatsman, in 1777 te Rotterdam geb., studeerde te Göttingen en Kiel, reisde vervolgens door het N. van Europa, vertoefde lang in Engeland en keerde in 1801 over Frankrijk in zijn vaderland terug. Hij werd lid der regtbank te Rotterdam, vervolgens lid der departements-vergadering van Holland en later bij het bestuur van N.-Holland geplaatst. In 1809 benoemde koning Lodewijk hem tot landdrost van Gelderland. Op last van het destijds te Amsterdam gevestigde ministerie protesteerde hij tegen de bezetting der provincie Gelderland door Fransche troepen. Ofschoon dit protest aan keizer Napoleon werd opgezonden, benoemde deze hem tot prefect van Friesland. In deze betrekking wist hij met veel beleid de aan zijn bestuur opgedragen provincie zooveel mogelijk voor de drukkendste lasten der Fransche overheersching te bewaren en later, bij de omwenteling van 1813, alle nadeelige schokken te vermijden. Toen de voorhoede der verbonden legers ons land was binnengerukt, beschouwde hij zijn ambt als geëindigd, en werd hij, ten gevolge zijner weigering om met de waarneming er van voort te gaan, gevangen genomen en naar het hoofdkwartier der geëllieerden opgezonden, doch spoedig weder in vrijheid gesteld. De soevereine vorst bestemde hem tot gezant bij het Russische hof, doch droeg hem inmiddels het bewind van het groothertogdom Luxemburg en de aangrenzende provinciën op, alwaar hij verscheidene takken van bestuur op een geregelden voet bragt. Van 1815—22 was hij gezant te Petersburg, waar hij velerlei handelsbetrekkingen regelde. Als minister van buitenl. zaken sedert 1825 legde hij groote diplomatieke bekwaamheden aan den dag zoowel bij de destijds aanhangige onderhandelingen betrekkelijk de Rijnvaart, als later bij de verwikkelingen, waarin ons land door de afscheuring van België was geraakt. In den zomer van 1833 nam hij te Londen deel aan de aldaar gevoerde conferentiën, en tegen het einde van dat jaar vertegenwoordigde hij ons land op het congres te Weenen. In 1841 tot minister van staat benoemd, bragt hij zijn verderen tijd in rust door en overleed in 1845 te 's Gravenhage. Zijne aanzienlijke en hoogst belangrijke verzameling van schilderijen, teekeningen en gravures (waarvan een katalogus in 4 afd., 1847—51, het licht zag) werd grootendeels door Engelschen aangekocht. Men vindt onderscheidene zijner staatkundige schriften in den *Recueil de pièces diplomatiques relatives aux affaires de la Hollande et de la Belgique de 1830 jusqu'en 1833* ('s Hage, 1833, 3 dln.).

Verstopping. V. van den stoelgang (*Obstructio alvi, obstipatio, constipatio*) wordt het veelvuldigst door andere ziekten te weeg gebragt en doet zich soms bij een betrekkelijk zeer goeden welstand als eene lastige en kwellende kwaal voor. De gewone oorzaak is verminderde peristaltische darmbeweging, ontstaan door ziekten der maag, der darmen, van het buikvlies, van de lever enz. Verder kan zij nog ontstaan door algemeene zwakte en door mechanische drukking van buiten, waardoor het lumen der darmen vernauwd wordt, zooals bij gezwollen, darmkronkels, breuken, de zwangere baarmoeder, eijerstok-kysten, of het vastzitten van drekstoffen of vreemde lichamen in de darmen. De V. duurt eenige dagen en zelfs wel een paar weken, is dikwijls (alle 2 tot 3 dagen eene ontlasting) habitueel, zonder belangrijke stoornissen te veroorzaken. In andere gevallen veroorzaakt zij een gevoel van zwaarte, drukking en opgeblazenheid in den buik; de eetlust gaat verloren, er ontstaan oprispingen en neiging tot braken, lusteloosheid, ongeschiktheid tot den arbeid, hoofdpijn, duizeligheid, aanvallen van migraine, enz. Bij een langen duur lijdt de voeding zichtbaar en kunnen er hevige koliek, ontsteking der darmen en van het buikvlies intreden. Bij de behandeling verdienen diätetische en uitwendige middelen (wrijvingen van den buik, lavementen enz.) de voorkeur boven geneesmiddelen, en het voortgezet gebruik van purgeermiddelen is in alle omstandigheden af te raden.

Verstuiking (*Distorsio*) is eene voorbijgaande overelkanderschuiving van gewrichtsoppervlakten, waardoor de gewrichtsbanden worden uitgerekt of verscheurd en waarin in belangrijke gevallen ook de omringende deelen, vooral het bindweefsel, betrokken zijn. De gewrichten, die het meest aan V. zijn blootgesteld, zijn de scharniergewrichten, of die, welke hoofdzakelijk slechts eene beweging in twee rigtingen toelaten, zooals het knie-, het voet- en het elleboogsgewricht. De verschijnselen van eene V. zijn het

plotseling intreden van pijn, die van het aangedane gewricht uitgaat, opgevolgd door zwelling der omringende deelen, verkleuring der huid en stoornis in, of geheele belemmering van de beweging. De behandeling bestaat hoofdzakelijk in de grootst mogelijke rust, die dikwijls alleen voldoende is om zelfs bij belangrijke V. geneezing te bewerken en die na de geneezing nog eenigen tijd moet worden voortgezet om wederinstorting te voorkomen. Verder worden aangewend, al naarmate van de hevigheid der verschijnselen, koude omslagen, plaatselijke bloedsontlastingen, grijze kwikzalf enz.

Vertebratae, gewervelde dieren, noemt men die afdeeling van dieren, welke een inwendig beengestel bezitten, waarvan de wervelkolom als de grondslag te beschouwen is, van daar de naam. Deze wervelkolom wordt bij allen, alleen met uitzondering van de *Slakprik* (z. a.), gevonden. — De afdeeling der V. wordt in vier klassen verdeeld: 1° de *Zoogdieren*, 2° de *Vogels*, 3° de *Kruipende dieren* en 4° de *Visschen*. Zie die artikels.

Verticaal is de rigting van het paslood, en staat loodrecht op het vlak van den horizon. Verticaal-cirkels zijn op de hemelglobe die, welke door den V. gaan.

Vertot d'Auboeuf (René Aubert de), Fr. geschiedschrijver, in 1655 op het slot Benetot in Normandië geb., trad uit godsdienstijver in de Kapucijner-orde, werd in 1677 Praemonstratenser, secretaris van den generaal en prior. In 1701 trad hij uit het klooster, ging naar Parijs, werd wereldlijk geestelijke, secretaris van de hertogin van Orléans en in 1715 historiograaf der Malteser-orde, kreeg later de commende Santeny en overleed te Parijs in 1735. Hij schreef: *Hist. des révolutions de la république romaine* (s Gravenh., 1720, 3 dln.), *Hist. des révolutions de Portugal*, *Hist. des révol. de Suède*, *Hist. des chevaliers de Malte* (4 dln., 1726; 9 dln., 1727). Zijne *Oeuvres choisies* zagen in 12 dln. (Par. 1819—21) het licht.

Vertumaus, een oorspronkelijk Etrurische god, werd bij de oude Volsinische kolonie te Rome als hoofdgod, van wien het gedijen der vruchten afhing, vereerd, bij de Romeinen slechts als halfgod, nu eens als degene, die den Tiber binnen zijne oevers bedwong, dan eens als god van den zonnekeerkring of ook van den ruilhandel. Hij wordt altijd voorgesteld in betrekking tot het landleven en vooral als beschermer der vruchten. Ceres en Pomona, de laatste als zijne vrouw, komen als zijne gezellinnen voor. De *Fertumalia*, de hem gewijde feesten, werden in Oct. gevierd.

Verus (Lucius Aelius), eigenlijk Lucius Cejonius Commodus gen., ontving den naam V., toen keizer Hadrianus hem tot zoon aannam en met den titel van Caesar tot zijn opvolger aanstelde. Hij was echter een zwak wellusteling en stierf nog voor Hadrianus. Zijn zoon, die denzelfden naam voerde, werd door Antoninus Pius, wien Hadrianus nu geadopteerd had, met diens goedkeuring te zamen met Marcus Aurelius tot zoon aangenomen. Ook hij was overgegeven aan wellust en ongeschikt voor de regering; desniettemin nam Marcus Aurelius, toen hij in 161 n. Chr. den troon besteeg, hem tot mederegent aan en zond hem in 162 tegen de Parthen, die door V.'s krijgsoversten in verschillende gevechten geslagen werden. V. overleed in 172, volgens anderen in 169 te Altinum in Venetië.

Verval. Zie *Leenstelsel*.

Verviers, belangrijke fabriekstad, hoofdplaats van het arrondiss. V. in de Belg. prov. Luik, aan de Vesdre en den spoorweg van Luik naar Aken, deels in een diep dal, deels aan de helling van een berg gelegen, telt (1866) 31,213 inw., heeft goede scholen, een Jezuïten-collegie en inrigtingen van weldadigheid voor afgeleefde en jeugdige arbeiders. Onder de gebouwen munten uit de nieuwe kerk, het raadhuis en het theater. Er zijn meer dan 50 lakenfabrieken en in het arrond. worden jaarlijks 350,000 stukken laken ter waarde van 80 mill. fr. vervaardigd. De buurtschappen Hodimont, Eusival en and. zijn met de stad vereenigd.

Vervoort (Michiel), Belg. beeldhouwer, in 1667 te Antwerpen geb., door H. Coryns onderwezen, in 1690 ingeschreven in het St.-Lucas-gilde aldaar, vertoefde 14 jaren te Rome en vestigde zich toen weder te Antwerpen, waar hij in 1737 overleed. Hij vervaardigde o. a. twee praalgraven in de kerk der Dominicanen te Brussel, twee andere in de aartsbisschoppelijke kerk te Mechelen, de preëkstool in de hoofdkerk te Antwerpen en onderscheidene andere praalgraven en beeldhouwwerken in Belgische kerken. Zijn zoon, eveneens Michiel V. geheeten, was mede beeldhouwer.

Verwantschap, Affiniteit, ook wel scheikundige aantrekking, is de naam dien men aan de kracht geeft, waardoor stoffen met elkander eene scheikundige verbinding (z. a.)

kunnen aangaan. Niet alle lichamen bezitten V. tot elkander. Ook is de V. van eene zelfde stof tot onderscheidene anderen niet even groot. De grootere V. eener stof tot eene andere wordt ook wel *keurverwantschap* genoemd. Door deze ongelijke mate van V. wordt het mogelijk scheikundige verbindingen te ontleden door het toevoegen eener stof, die met een der zamenstellende deelen e ne grootere V. heeft. Zoo wordt uit eene oplossing van salpeterzuur-zilver-oxyde door daarin zink te brengen, dat op het zuur eene grootere verwantschap heeft, het zilver uitgescheiden. Zie ook *Schweikunde*.

Verwantschap is de betrekking, waarin de verschillende individuen eener familie tot elkander staan, die, al naarmate zij ontstaan is, of door geboorte of door aanhuwelijking, bloedverwantschap of aanverwantschap genoemd wordt, en waaraan rechtsgevolgen van verschillenden aard, door het Burg. Wetb. vermeld, verbonden zijn.

Verwarmen. Verhitten noemt men in het algemeen eene ruimte, voorwerpen, vloeistoffen enz. tot eene hoogere temperatuur of warmtegraad brengen. Men spreekt zoo van het V. van kamers, van een oven, van stoomketels enz. Het middel, dat men voor het V. gebruikt, is meestal de verbranding; ook de wrijving heeft men voor het V. van vloeistoffen beproefd. Het is bekend dat bij verbranding (z. a.) warmte ontwikkeld wordt, die dienen kan om aan andere voorwerpen medegedeeld te worden. De vraag is hierbij om door verbranding de meest mogelijke warmte te verkrijgen en deze met het meest mogelijke voordeel aan te wenden, want bij elke inrigting voor V. kan men niet beletten, dat een deel der warmte nutteloos verloren gaat. Het is bekend, dat men voor het V. onderscheidene brandstoffen bezigt, zooals hout, turf, steenkolen, houtskolen enz. Men kan brandstoffen met vlam aanwenden, wanneer b. v. eene ruimte moet verwarmd worden, of zonder vlam, wanneer men de voorwerpen nabij het vuur brengen kan. Bij die verbranding moet op eene behoorlijke luchttrekking of aanblazing door blaasbalgen gelet worden, om de noodige zuurstof aan te voeren. Het V. van vertrekken, drooginrigtingen enz. kan geschieden: 1° door vuur onder een schoorsteen; 2° door vuur in kagehels; 3° door heete lucht, die in kanalen geleid in de te verwarmen ruimten gevoerd wordt; 4° door stoom, waarmede men ook water en andere voorwerpen verwarmen kan; 5° door heet water, dat in kanalen stroomende gehouden wordt; 6° door brandend gas, dat men ook in ovens en fornuizen kan aanwenden. De ruimte ontbreekt ons om deze verschillende wijzen van V. onderling te vergelijken.

Verwdistel. Zie *Safflor*.

Verweering noemt men de langzame verandering, die een mineraal door de inwerking van dampkringslucht of van vochtigheid kan ondergaan, waardoor het tot poeder vervalt. Rotsen worden door V. tot aarde vergruisd.

Verwen, Verwstoffen noemt men in het algemeen zoodanige stoffen, die eene zekere kleur bezitten en geschikt zijn om die kleur op de eene of andere wijze aan andere voorwerpen mede te deelen. Dit geschiedt of door de kleurstof in het te kleuren voorwerp te doen trekken, of door het voorwerp met de verw te bedekken. Het eerste wordt bij het verwen van linnen, wollen en dergelijke stoffen, bij het kleuren van papier, hout enz. toegepast; daarover wordt in het art. *Verwerij* (z. a.) gesproken. De andere wijze zal meer het onderwerp van dit artikel uitmaken. De V. die hiertoe gebezigd worden kan men onderscheiden in doorschijnende V. en in ondoorschijnende of dekverwen. Om deze V. te gebruiken, worden zij zoo fijn mogelijk tot poeder gebracht, met de eene of andere klevende vloeistof gemengd en vervolgens met een kwast (verkwast) op de oppervlakte der te verwen voorwerpen gestreken. De doorschijnende V. worden met vernis, gomwater of dergelijke vloeistof aangemengd; zij worden gebruikt, daar waar de grond van het voorwerp (de vlammen of vezels van het hout, de oppervlakte van metaal enz.) door de verw heen schijnen moet, of tot het beschilderen van zoogenaamde transparanten, die met doorvallend licht moeten gezien worden. De dekverwen kunnen, behalve met de reeds genoemde middelen, met drogende oliën en lijmwat als bindmiddel worden gemengd en vervolgens opgestreken. Deze laten den grond der stof niet doorschijnen, maar bedekken dien volkomen, van daar de naam. V. worden uit alle natuurrijken verkregen. Als delfstofelijke V. noemen wij: krijt wit, loodwit, zinkwit, menie, roodaard, vermilloen, mineraalgeel, chromaat-V., oker, kobaltblauw, ultramarijn enz. Onder de plantaardige V. telt men, behalve de verwhouten, kraplak, indigo, lakmoes, zwartsel, bister (eene bruine verw uit roet bereid) en andere. Uit het dierenrijk heeft men cochenille, sepia, ivoorzwart enz. Vele kleuren en nuanceringen daarin worden door vermenging

van V. verkregen, zooals het grijs, het graauw, het oranje enz. (zie *Kleuren*). Al deze onderscheidene V. hebben eene zeer verschillende waarde en deugdzaamheid. De deugd der V. hangt af van derzelve vastheid, dat is dat zij hare frissche kleuren behouden en niet, zooals bij velen het geval is, door den invloed van het licht enz. verbleeken of verkleuren. De hier behandelde V. dienen niet alleen tot het met verw bedekken der voorwerpen, maar ook tot schilderen, terwijl nog moet vermeld worden, dat daarbij als bindmiddel tevens van kalk wordt gebruik gemaakt in de Fresco-schilderkunst (z. a.), en dat men later zich ook van waterglas bij de Stereochromie (z. a.) bediend heeft.

Verwerij noemt men de kunst om aan verschillende stoffen eene zekere kleur te geven. Dit kleuren kan geschieden door de oppervlakte van voorwerpen met verw te overdekken, zooals bij het gewone verwen en beschilderen van voorwerpen gebeurt, of men laat eene gekleurde vloeistof in de poriën van vaste stoffen indringen, zooals bij het kleuren van houtsoorten door den schrijnwerker (daarbij blijft het natuurlijke voorkomen, de nerf van het hout, zichtbaar), of men maakt van eene scheikundige werking en verbinding der kleurstof met het te kleuren voorwerp gebruik, en het is vooral in dit geval dat het woord V. gebezigd wordt. Deze wijze van verwen wordt voornamelijk bij linnen, wollen en katoenen stoffen toegepast; ook papier, hout, veren, haren, ivoor en beenderen kunnen op deze wijze gekleurd worden. Onder de kleurstoffen heeft men de zoodanige, die op zich zelve zich innig aan de te kleuren stof hechten. Daarvan moet in de eerste plaats de indigo (z. a.) genoemd worden (deze V. noemt men blaauw-V.); voorts het afkooksel van eikenschors, de anilienverwen enz. Vele kleurstoffen, die deze eigenschap niet deelen, kunnen door het aanwenden van zoogenaamde bijmiddelen (z. a.), die de vezels der stoffen tot het aannemen der verw geschikt maken, als verwstoffen dienen. Hierbij behandelt men meestal de te kleuren voorwerpen eerst met het bijtmiddel; daarna worden zij uitgespoeld en dan in de kleurende vloeistof gedompeld en daarin rond bewogen, tot zij behoorlijk geverwd zijn. Men moet hierbij opmerken, dat de verschillende bijmiddelen en temperatuur, die men aanwendt, op de nuanciering der kleur bij dezelfde verw van invloed kunnen zijn. In sommige gevallen wordt de verlangde kleur eerst door de samenwerking van twee verschillende stoffen verkregen, zooals de zwarte kleur uit eene ijzeroplossing met galnoten, blaauw uit eene ijzeroplossing met bloedloozout. Het goed aanwenden der verw vereischt veel studie en chemische kennis.

Verwey (Bernardus), verdienstelijk Nederl. schrijver op het gebied der practische godgeleerdheid, in 1772 geb., werd in 1794 predikant te Marsum, in 1803 te Bolsward, in 1806 te Zutphen en van 1808—21 te 's Gravenhage, waar hij in 1835 overleed. Behalve prijsverhandelingen bij het Haagsche genootschap en de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, schreef hij eene menigte stichtelijke huisboeken en vertaalde eenige werken van Ehrenberg en anderen; ook gaf hij eenige gelegenheden- en andere leerredenen in het licht. Zijne schriften, hoewel niet van dogmatische vaagheid en wijdloopigheid vrij te pleiten, verdienen toch van wege den gemoedelijken inhoud ook thans nog alle aanbeveling. Men vindt eene lijst zijner werken bij Glasius, *Godgel. Ned.*, 3de dl., bl. 504.

Verwhout noemt men die houtsoorten, welke in hare cellen kleurstoffen bevatten, die, daaruit getrokken zijnde, in de verwerij dienen kunnen. Tot de verwhouten behooren het Braziliehout, Campèchehout, Geelhout, Sandelhout en vele anderen.

Verwplanten noemt men die planten, welke in hare wortelen, stengels, bladen of bloemen kleurstoffen bevatten, die tot kleuren van de eene of andere stof aangewend worden. Zoodanige V. zijn de Wouw, de Meekrap enz.

Verzadigen. Deze uitdrukking gebruikt men in die gevallen, waarin eene oplossing of eene scheikundige verbinding zooveel van de opgeloste of de verbondene stof heeft opgenomen als mogelijk is, zoodat die hoeveelheid niet kan worden vermeerderd. Het is namelijk bekend, dat b. v. het een of ander zout slechts tot eene zekere hoeveelheid in eenige vloeistof kan opgelost worden; is die hoeveelheid bereikt, dan zegt men dat de oplossing verzadigd is. Evenzoo is het met scheikundige verbindingen.

Verzegeling noemt men de geregte handeling, waarbij voorwerpen, die door de justitie in beslag worden genomen, door het aanhechten of het afdrukken van een zegel gesloten of aan de beschikking van derden onttrokken worden. V. komt te pas bij in beslagneming ten gevolge van huiszoeking enz., voorts bij geregte bewaringen van

nagelaten goederen, onder anderen wanneer erfgenamen afwezig zijn (2de tit., 1^e afd. van het wetb. v. Burg. Regtsv.). Tegen de schending van geregtelijke zegels zijn bijzondere straffen bedreigd (art. 249—256 van het Wetb. v. Strafr.).

Verzekering. Zie *Assurantie*.

Verzet wordt genoemd het regtsmiddel, waardoor de gedaagde kan opkomen tegen een vonnis, waarbij hij bij verstek (z. a.) is veroordeeld. Het Wetb. van Burg. Regtsv. wijst de verschillende formaliteiten aan, die in acht te nemen zijn, wanneer men van het regt van V. wil gebruik maken. De voornaamste daarvan is dat de opposant, op straffe van nietigheid van het te doen verzet, behoort te zorgen, dat de geopposeerde worde gedagvaard tegen de eerstkomende teregtzitting, en dat in het exploit van V. de gronden, waarop het rust, naauwkeurig moeten zijn omschreven. Het V. tegen een bij verstek gewezen vonnis is toegelaten, totdat het op eene der bij de wet bepaalde wijzen is ten uitvoer gelegd. Na dien tijd is men in het te doen V. niet meer ontvankelijk.

Verziendheid (*Hypermetropie*). Door de lichtbrekende middenstoffen van het normale oog worden, bij den toestand van rust van het accomodatie-vermogen, evenwijdig invallende lichtstralen zoodanig gebroken, dat zij zich op de voorvlakte der staafjeslaag van het netvlies vereenigen. Vereenigen evenwijdig invallende lichtstralen zich voor de voorvlakte der staafjeslaag, dan is het oog bijziende, doch zoo hun vereenigingspunt daarachter gelegen is, is het oog verziende. V. is dus die blijvende refractie-toestand van het oog, waarbij evenwijdige stralen, bij volkomen ontspanning van den accomodatie-toestel, eerst achter het netvlies tot vereeniging komen, zoodat de stralen convergerend op het oog moeten vallen, om een scherp beeld op het netvlies te vormen. Wij komen hierom aan de verziendheid te hulp door eene positive lens, daar deze de stralen doet convergeren. De graad van V. wordt bepaald door de sterkte van het positive glas, waarmede de verziende zeer verwijderde voorwerpen bij geheele opheffing van het accomodatie-vermogen scherp kan zien. Het normale oog zoude slechts evenwijdige stralen op het netvlies tot vereeniging kunnen brengen, wanneer wij niet door onzen accommodatie-toestel in staat waren de stralen meer te doen convergeren. Daar nu in den ouderdom (60—70 jaren) het accommodatie-vermogen geheel is opgeheven, ontstaat er dan ouderdoms-verziendheid (*presbyopie*). In de jeugd komt een lijder aan vrij belangrijke V. hieraan te ontmoet door sterke inspanning van zijn accommodatie-vermogen, doch hij kan dit niet doen zonder zijne oogen sterk te doen convergeren, zoodat de gezichtsassen zich niet op het beschouwde punt kruisen, maar wel daarvoor. Hierdoor ziet de lijder dan de voorwerpen slechts met een oog, en tevens ziet hij daarbij scheel. Scheelzien is dus soms een gevolg van verziendheid en geneest dan niet duurzaam, wanneer men den lijder na de operatie geen bril laat dragen. Het juiste begrip der refractie-anomaliën van het oog zijn wij vooral aan de zorgvuldige onderzoekingen van den hoogl. Donders verschuldigd. Verg. zijne *Ametropie en hare gevolgen* (Utr. 1860).

Verzoekschrift of **Request** is in het algemeen een schriftelijk, meest aan de overheid gericht verzoek om iets te verkrijgen, dat men niet door beroep op het regt kan, of althans niet wil vorderen. *Civiel request* heet in de burgerlijke regtsvordering het verzoek tot herroeping van vonnissen op tegenspraak in het laatste ressort gewezen, en die welke op verstek gewezen en niet meer vatbaar voor verzet zijn. In welke gevallen die herroeping kan plaats hebben wordt in den 10^{den} titel van het 1^e boek van het Wetb. van Burg. Regtsv. opgegeven.

Verzoendag (De) is in de Mozaische godsdienst de plegtigste dag van het jaar, vastgesteld op den 10^{den} dag der 7de maand Tisri (in September of October vallende) en voorafgegaan door den feestdag van de nieuwe maan der 7de maand, het nieuwaarsfeest der tegenwoordige Joden. De hoogepriester bragt voor zich en zijn huis (de priesterschap) een var tot een zond- en een var tot een brandoffer en nam van de vergadering der kinderen Israëls twee geitenbokken tot een zond- en een ram tot een brandoffer. Over de beide bokken wierp de Hoogepriester aan den ingang van den tabernakel, later tempel, het lot. De één, voor Jehovah door het lot bestemd, werd als zondoffer geslagt, en zijn bloed op en vóór het verzoendeksel in het heilige tegen de hoornen van het reukaltaar en eindelijk tegen de hoornen van het brandofferaltaar en zevenmaal op den grond vóór het altaar gesprengd. Op den anderen levenden bok legde de hoogepriester op den kop zijne beide handen, waarna het met de zonden des

volks beladen dier naar de woestijn geleid en aan Azazel (den boozen geest, later Satan gen.) werd overgegeven. Levit. 16: 1—34, 23: 26—32; Num. 29: 7—11. Verg. *Bijb. Woordenb. v. h. Chr. gezin*, dl. 3, bl. 536 volg.

Verzoening is in het algemeen de herstelling der betrekking, die tusschen twee of meer personen behoort te bestaan, maar verbroken is. In 't bijzonder wordt V. in de Christelijke dogmatiek gebruikt ter aanduiding van het herstellen der oorspronkelijke, door de zonde belemmerde gemeenschap tusschen God en den mensch. De V. gaat uit van Gods vaderlijke liefde, naar welke Hij aan zondaren de zonden vergeeft; neemt nu de zondaar met volkomen vertrouwen die vergeving der zonden aan en gevoelt hij zich door het geloof een kind van God te zijn, dan wordt door den geest des kindschaps afkeer van de zonde en lust om Gods wil te volbrengen in hem opgewekt. In de voortdurende gemeenschap met God wordt zoo de magt der zonde verbroken, en de mensch in de ware, oorspronkelijke betrekking tot God hersteld.

Vesalius (Andreas), beroemd ontleedkundige, in 1513 of 1514 te Brussel geb., uit een geslacht, dat eigenlijk Wittings heette, maar zijn naam naar de stad Wesel, van waar het afkomstig was, veranderde. Hij studeerde te Leuven, Montpellier en Parijs, waar hij de ontleedkundige lessen van Sylvius met ijver bijwoonde, hield eerst anatomische voorlezingen te Leuven en werd in 1536 door den senaat van Venetië tot hoogl. in de ontleed- en heelkunde te Padua beroepen. Meer en meer bleek hem de onhoudbaarheid van het stelsel van Galenus, en hij legde den grondslag voor zijn onsterfelijk werk, dat aan Karel V werd opgedragen: *De corporis humani fabrica libri septem* (Baz., 1543, met houtsneden van of naar Tiziaan, 15de uitg., Amst. 1640), een werk, dat den eersten stoot gaf tot de wetenschappelijke beoefening der ontleedkunde. Hij onderwees inmiddels de ontleedkunde in cursussen van 7 weken te Padua, Bologna en Pisa. In 1543 ontbood Karel V hem als zijn lijfarts naar het leger in Gelderland, waarna hij den keizer op meerdere togten vergezelde. Zijn werk ondervond heftigen tegenstand, ook van de zijde van zijn gewezen leermeester Sylvius. De opschudding was zoo groot, dat Karel V in 1556 aan de godgeleerde faculteit te Salamanca de vraag voorlegde, of het aan Kathol. Christenen vrij staat lijken te ontleden, hetgeen de faculteit als geoorloofd en nuttig verklaarde. V., door de ondervondene hatelijkheden gegriefd, verliet Italië, gaf al zijne boeken aan de vlammen prijs en vertrok naar Brussel en daarna naar Bazel, om over een nieuwe uitgave van zijn werk het toezigt te houden. Toen hij als lijfarts van Philips II te Madrid zijne anatomische studiën voortzette, had hij daar weder veel van bijgeloof en afgunst te verduren en werd zelfs door de inquisitie ter dood veroordeeld wegens het ontleden van het lijk van een Spaansch edelman, waarvan men beweerde, dat het zich onder het ontleedmes bewogen had. Hij ontkwam door de magt des konings aan het doodvonnis, mits hij tot boete eene reis naar het heilige graf ondernam. Op het eiland Cyprus ontving hij het beroep om Fallopius als hoogleeraar te Padua op te volgen. Op de reis derwaarts leed hij schipbreuk bij het eiland Zante, waar hij 15 Oct. 1564 den hongerdood stierf. Al de werken van V. zijn verzameld in: *And. V. Opera omnia et Chirurgica. Cura H. Boerhavii et B. S. Albini* (Leid., 1725, 2 f°. dln.). In 1857 is te Brussel een gedenkteekeken ter zijner eere opgericht. Verg. Burggraeve, *Études sur A. V.* (Gent 1841).

Vesicantia. Zie *Blaartrekkende middelen*.

Vesoul, de hoofdstad van het Fransche departement der Opper-Saône, bij de rivier Drugeon en aan den voet van den 1200 v. hoogen, kegelvormigen berg la Motte gelegen, is geheel door wijnbergen omringd. Het stadje is goed gebouwd, heeft eenige scholen en een seminarie, eene maatschappij voor landbouw en eene voor kunsten en wetenschappen, met eene bibliotheek van 21,000 deelen, en telt 7500 inw., die hun bestaan vinden in het vervaardigen van messen en andere stalen voorwerpen, in linnenweven, verw bereiden en handel in koren, wijn en ijzerwerk. Het daartoe benodigde ijzer leveren mijnen en smeltovens in den omtrek.

Vespa en **Vespidæ.** Zie *Wesp* en *Wespen*.

Vespasianus (Titus Flavius), Rom. keizer, 69—79 n. Chr., zoon van Flavius Sabinus, in 9 n. Chr. te Reate in het Sabijnsche geb., diende eerst onder Caligula als volks-tribuun in Thracië, werd quaestor in Creta en Cyrene, later aedilis en praetor, diende in Brittannië en werd in 51 consul en daarna proconsul van Afrika. In 67 droeg Nero hem het opperbevel over het leger in Palestina op tegen de oproerige Joden. Hij

sloeg juist het beleg voor Jeruzalem, toen de legioenen van het O. hem in Julij 69 als tegenkeizer van Vitellius kozen. Nadat Vitellius vermoord was, trok V. in 70 als keizer Rome binnen. Hij bedwong de Parthen, overwon de Sarmaten en dempte den opstand der Bataviëren onder Civilis. Hij legde koloniën aan, gaf vele wetten en verordeningen ter herstelling van rust en orde, vermeerderde en regelde de staatsinkomsten, stelde eene strenge regtspleging en goede krijgstucht in, begunstigde kunsten en wetenschappen, herstelde het afgebrande kapitoel en bouwde o. a. den vredeestempel en het beroemde amphitheater met 87,000 zitplaatsen (Coliseo). Bij vele uitnemende hoedanigheden was hij echter hebzuchtig en gaf zich aan ontuchtige liefde over. Hij overleed in 79 n. Chr. en werd door zijn oudsten zoon Titus opgevolgd.

Vespertilia. Zie *Handleugeligen*.

Vesper, Lat. woord, dat avond en ook den tijd tegen den avond aanduidt, en van daar in de R. Kath. kerk gebezigd wordt ter aanduiding van de namiddag-godsdienst-oefeningen. In de kloosters geeft men dezen naam ook aan de kerkplegtigheden, die ter inleiding van een kerkelijken feestdag op den daaraan voorafgaanden dag na den middag plaats hebben; zij worden *primae* (eerste) of *secundae* (tweede) vesperae genoemd, naar gelang zij vóór of na zonsondergang beginnen. De gewone V. heet ten onzent doorgaans *het Lof*.

Vesper (De Siciliaansche). Zie *Siciliïansche Vesper*.

Vespucci. Zie *Amerigo Vespucci*.

Vesta, bij de Grieken Hestia, de godin van den huiselijken vuurhaard, dochter van Kronos en Rhea, eene der twaalf oppergodheden, werd als jonkvrouwelijke godin als de beschermster der kuisheid en huiselijkheid beschouwd. In ieder huis waren de haarden, in elke stad de Prytaneën aan haar gewijd. In haren alleen bij dag geopenden tempel, door Numa Pompilius op de helling van den Palatijnschen berg gebouwd, brandde het heilige vuur, dat altijd brandende moest gehouden worden. De aan haar gewijde feesten, *Vestalia*, werden op 9 Junij te Rome gevierd; dan begaven de vrouwen zich barrevoets naar den tempel van V. om te offeren, en de ezels werden met bloemen versierd en met kleine brooden omhangen door de stad geleid. De kunst stelt V. voor als eene bedaagde jonkvrouw, met krachtige vormen en een ernstig gelaat, staande of op een troon zittende.

Vesta. Eene der kleine planeten tusschen Mars en Jupiter, ontdekt door Olbers in 1807, nadat hij vermoed had dat de vroegere reeds ontdekte kleine planeten Pallas en Juno fragmenten eener grootere waren en dat er dus nog meer dergelijke moesten zijn. De omloopstijd is 1324.7 dagen, de gemiddelde afstand tot de zon 2,36 (die der aarde = 1 zijnde). Hare middellijn is zeer onzeker, volgens eenigen 66, volgens anderen 480 geogr. mijlen.

Vestaalsche Maagden (De) waren priesteressen van Vesta te Rome, eerst 4 en sedert Tarquinius of Servius 6 in getal. Zij werden eerst door de koningen, later door den pontifex maximus gekozen, of liever in den eersten tijd door het lot uit 20 uitgekozen meisjes aangewezen. Deze mochten niet jonger dan 6, en niet ouder dan 10 jaar zijn; zij moesten vrij zijn van lichaamsgebreken, dochters van nog in leven zijnde ouders van vrije afkomst. Gedurende 30 jaren waren zij aan de dienst van het heiligdom verbonden; in de 10 eerste ontvingen zij onderwijs in hare ambtspligten, in de 10 volgende oefenden zij die uit, in de 10 laatste gaven zij aan nieuwe V. M. onderwijs. Zij droegen een wit kleed, eenen purperen mantel en een sluijer, moesten de tempeldienst waarnemen, voor de offers zorgen, op straffe van levend begraven haren maagdelijken staat bewaren en zorgvuldig waken voor eene bestendige onderhouding van het gewijde vuur, het zinnebeeld harer godin. Zware straffen stonden op achteloosheid ten dezen, die als een ongunstig voorteeken voor den geheelen staat werd aangemerkt. Ook was haar de zorg voor het Palladium (z. a.) opgedragen. Na het volbrengen van haren dienstdag mochten de V. M. in het huwelijk treden, doch ook dit werd als een voor den staat ongunstig voorteeken aangemerkt. Groot waren hare voorregten. Zij stonden niet onder de vaderlijke magt; als zij uitgingen, trad een licitor voor haar uit als voor magistraatpersonen; hare personen waren onschendbaar, en wanneer zij toevallig een ter dood veroordeelden misdadiger tegenkwamen, werd deze in vrijheid gesteld.

Vestiarius heette bij de Romeinen de slaaf, die het opzigt over de kleederen had. In de Roomsche kerk noemt men alzoo den dienaar, die het opzigt heeft over de misgewaden, kerkelijke gereedschappen en sieraden.

Vesting noemt men eene versterkte plaats op het oorlogstooneel, die met het daarvoor bepaalde aantal verdedigers gedurende eenigen tijd zelfs aan vijandelijke overmagt het hoofd kan bieden. Aan eene volkomen V. kan men onderscheiden: den hoofdwal, die de kern van de vesting vormt, de buitenwerken, de gedetacheerde forten of voorwerken, de geïsoleerde werken of forten, die buiten bereik van het geschutvuur van den hoofdwal afzonderlijke punten verdedigen, welke voor de communicatie van de V. met den omtrek bijzonder belangrijk zijn, eindelijk nog reduits of binnenwerken, citadellen, enz. — In de oorlogen van vroeger tijd werden de V. beschouwd als een krachtig middel, dat de verdediger kon aanwenden om een aanvallend leger tegen te houden. Door de gewichtige veranderingen echter, welke de wijze van oorlogvoeren door verschillende omstandigheden ondergaan heeft, is ook het oordeel over het nut der V. geheel gewijzigd. Ten onregte meenen intusschen sommigen, dat de V. volstrekt geen nut meer hebben. Elke staat toch heeft V. noodig om zijne oorlogsmagazijnen te verzekeren, om volkswapeningen en nieuwe ligtingen te vereenigen, uit te rusten en te oefenen, om als steunpunt te dienen voor de bewegingen van legers en daaraan in geval van nood tot wijkplaats te verstrekken, om meester te blijven van zeer belangrijke punten van het oorlogstooneel en om de verdediging van het gewichtigste deel des lands met den meesten nadruk te kunnen voeren. Zij moeten aan de volgende strategische voorwaarden voldoen: 1°. De vestingen moeten er zijn om den wil van het leger, en niet het leger om den wil der vestingen. 2°. Zij moeten dus gelegen zijn op of nabij de operatie-lijnen, welke de vijandelijke legers denkelijk zullen volgen om tot het binnenste van het land voort te dringen. 3°. Het aantal vestingen moet zoo klein mogelijk worden genomen; maar men moet trachten om het weêrstandsvermogen van elke V. in het bijzonder zoo groot mogelijk te maken. 4°. Geen V. mag zoodanig gelegen zijn, dat de vijand zonder veel moeite hare gemeenschap met het binnenland of met het eigen leger afsnijdt. 5°. De vestingen moeten zoo veel mogelijk in verband worden gebragt met de natuurlijke verdedigingsmiddelen van het land, daarvan sterkte ontleenen en wederkeerig daaraan sterkte bijzetten. 6°. Het is een voordeel, wanneer men eene groote V. heeft, die dienen kan tot steunpunt der operatie van een leger, en waarop dat leger in geval van tegenspoed zijn terugtocht kan verrigten. 7°. Dat gedeelte van een land, waar de zetel van de regering, de meeste bevolking, de meeste rijkdom is, of waar om andere redenen de kracht van dat land zich voornamelijk bevindt, moet met de meeste zorg worden versterkt.

Vestingbouwkunde. Zie *Versterkingskunst*.

Vestris, beroemde Ital. dansersfamilie. Gaëtano Apolline Baldassarre V., in 1729 te Florence geb., sedert 1749 bij de groote opera te Parijs aangesteld, volgde zijn leermeester Dupré als balletmeester op, verliet in 1781 het tooneel en overleed in 1808 te Parijs. In hetzelfde jaar overleed zijne vrouw Anna Friederike Heinel-V., in 1752 te Baireuth geb., sedert 1768 aan de groote opera verbonden. — Auguste V.-Allard, zoon van den vorigen en de danseres Allard, in 1759 geb., trad in 1772 het eerst in de groote opera op en oogstte zoowel te Parijs als op zijne reizen door Europa grooten roem als balletdanser in. Hij overleed in 1842 te Parijs. Zijn zoon, evenzeer danser bij de groote opera, muntte vooral door groteske sprongen uit. — Marie Rose Gourgeaud Dugason V., geb. in 1746 en gehuwd met Paco V., broeder van Gaëtano, sedert 1765 aan het Théâtre français verbonden, muntte vooral als tragische tooneelspeelster uit. Zij overleed in 1804.

Vesuviaan. Zie *Idokraas*.

Vesuvius, de eenige thans brandende vulkaan op het vasteland van Europa, een geïsoleerd liggende berg der Apennijnen, ongeveer 2 m. ten Z. O. van Napels. Hij verheft zich van het Z. O. tot een geheel vlakken kegel, Plane gen.; op dezen verheft zich met eene helling van 10—30° de middelste, deels met groote scherpe lavablokken, deels met fijne asch overdekte kegel, op welks afgestompte spits zich de krater opent, waarvan de wand in het N. W. zich in de Punta del Palo tot 3650 v. verheft. Aan de oostzijde van den berg verheft zich in den vorm van een halven cirkel als een wal de zoogen. Somma, die voor een deel van den rand des ouden kraters gehouden wordt en naar binnen tegenover den aschkegel steil neervalt, terwijl de rand, Punta Nasone gen., eene hoogte van 3540 v. bereikt. De V. heeft alzoo twee toppen: de Punta del Palo en de Punta Nasone. Tusschen deze beiden bevindt zich de met lava overdekte vlakte Atrio del Cavallo. De krater, die bijna bij iedere uitbarsting

eene andere gedaante en diepte aanneemt en vóór de uitbarsting in 1861 aan de eene zijde de eigenlijke opening van slechts 15—20 v. in middellijn had, is thans een reusachtige, meerdere honderd schreden breede afgrond. Uit den krater stijgt gewoonlijk een gelijkmatige damp op. Zekere kenteekenen van eene naderende uitbarsting zijn er niet; gewoonlijk volgt zij op eene voorafgegane volkomene rust en begint met onderaardsch gebruis en het opdroogen der bronnen. De V. was den Grieken als vuurspuwende berg onbekend. Ook Plinius de Oudere rekent hem niet onder de werkende vulkanen. Ten tijde van Chr. geb. had de kegel eene zeer regelmatige gedaante en eindigde in een vlakken top. De hellingen waren bebouwd en met bosschen overdekt, en aan zijn voet lagen Pompeji en Herculanium. In Aug. 79 n. Chr. werden Herculanium, Pompeji en Stabiae (zie deze art.) bij eene uitbarsting bedolven. Sedert heeft men 54 belangrijke uitbarstingen geteld. De belangrijkste van den lateren tijd zijn die van 5 Aug. 1779, 11 Apr. 1820, 22 Oct. 1822, 2—3 Aug. 1839, Maart 1848, 7 Febr. 1850 en 8 Dec. 1861, toen 8 kraters zich openden en Torre del Greco bijna geheel verwoest werd. De V. wordt gewoonlijk van Resina, ook van Pompeji uit in 4—5 uur beklommen. Op den V. bevindt zich eene eremitage en daarbij het in 1844 opgerigte meteorologisch observatorium. Langs de hellingen groeit de beroemde wijn *Lacrymar Christi*. Verg. Förster, *Briefe eines Lebenden* (1830); Roth, *Der V. u. die Umgeb. von Neapel* (1857).

Veszprim, hoofdplaats van het Hong. comitaat V. (76 □ m. met 189,000 inw.), aan den Sed gelegen, zetel van een bis-chop, met 10,800 inw., een bisschoppelijk slot met prachtige kerk op eene rots midden in de stad, een Piaristen-collegie, Franciscaner-klooster, bisschoppelijk seminarie, hogere en lagere scholen, inrigtingen van weldadigheid en bierbrouwerijen. Ten tijde der Rom. stond hier de stad Cimbriana. Onder de Arpaden was V. zetel der koningen. V. werd herhaaldelijk door de Turken en dan weder door de Duitschers ingenomen.

Veteranen heetten bij de Romeinen de soldaten, die, na hun 50ste jaar bereikt te hebben, hunnen dienstplicht vervuld hadden en dan stukken veroverd land ter bebouwing kregen, of als kolonisten werden uitgezonden. In later tijd is de naam V. mede van oude, beproefde soldaten gebezigd. Ook heeft men aan half invalide krijgslieden, in afzonderlijke afdeelingen georganiseerd of in vreedstijd bij de overige troepen ingedeeld, den naam van V. gegeven.

Veterani (Friedr., graaf von), Oostenr. veldheer, geb. in 1650 in het hertogdom Urbino, trad in 1683 als overste in keizerlijke dienst, onderscheidde zich bij de verdediging van Weenen en in de veldtogten tegen de Turken, werd in 1689 commandant van Nissa, voerde in 1690 het opperbevel over het leger, veroverde in 1691 Lippa, verdedigde in 1693 het naar hem genaamde hol dapper tegen de Turken en sneuvelde in 1695 als veldmaarschalk bij Lugos in een uitgedroogden arm der Temes, naar hem Veterani-gracht genaamd. — Zijn zoon Julius V. onderscheidde zich in de oorlogen tegen de Turken, 1703—18, en in 1719 in Sicilië. Hij stierf als veldmaarschalk in 1736.

Vetgans. Zie *Pinguins*.

Vetkoopers. Zie *Schieringers* en *Vetkoopers*.

Veto, d. i. ik verbied, noemt men in het algemeen de bevoegdheid om de uitvoering van een door eene vergadering genomen besluit te verhinderen. In het staatsregt noemt men het regt van V. de bevoegdheid van den regent of van sommige staatsambtenaren om door weigering hunner toestemming aan het besluit van eenig staatsligchaam zijne kracht te ontnemen. In dien zin wordt het vooral gebezigd van het regt van souvereinen, presidenten van republieken enz. om aan een besluit der landsvertegenwoordiging hunne toestemming te ontzeggen en het daardoor krachteloos te maken. Men onderscheidt een absoluut of onbeperkt V., waardoor de werkzaamheid van een besluit voor goed vernietigd wordt, en een beperkt of suspensief V., waardoor de uitvoering van een besluit slechts verdaagd wordt. Daar volgens ons staatsregt de wetgevende magt nooit zonder positive medewerking des konings tot stand komt, kan bij ons van een R. v. V. des konings tegenover de wetgevende magt geen sprake zijn, daar die bevoegdheid bij de grondwet aan den koning niet is verleend. Toch kan aan den koning door de wet, in enkele bijzondere gevallen, zulk eene buitengewone magt worden opgedragen. Zoo is b. v. bij de wet van 19 Junij 1845 (Stbl. n°. 28) in art. 2 aan den koning voorbehouden in bijzondere gevallen, in het belang van handel en nijverheid, de in-, uit- en doorvoerregten te verlagen. Aan den gouverneur-generaal van Ned.-Indië is door het reglement op het beleid der regering aldaar de bevoegdheid gegeven, om,

in bijzondere gevallen, de afkondiging of uitvoering van wetten en koninklijke besluiten uit te stellen en te schorsen, en algemeene verordeningen vast te stellen, waarin in den regel door de wet of een koninklijk besluit moet voorzien worden.

Vetplanten, *Crasulaceae*. Deze familie bevat halve heesters of kruiden, die zich door vleezige, sapprijke, meest enkelvoudige bladen onderscheiden. De meeldraden, vruchtbeingselen, bloem- en kelkbladen zijn in gelijken getale aanwezig. De V. komen in de gematigde luchtstreek in alle werelddeelen voor, waar zij op drooge, soms rotsachtige plaatsen groeijen. Tot deze familie behooren de geslachten *Crassula* Haw., waarnaar de fam. genoemd is en die aan de Kaap groeit; voorts *Bryophyllum* Salisb., *Sedum* L. en *Sempervivum* L.; de beide laatsten zijn inlandsch.

Vetten noemt men stoffen, die in het planten- en dierenrijk voorkomen en zich onderscheiden doordien zij ligter dan water zijn en zich daarmede niet laten vermengen, op papier of linnen eene doorschijnende blijvende vlek (vetvlek) achter laten, in zuiveren toestand geen reuk of smaak bezitten en zich alleen in alcohol, aether, benzine en aetherische oliën laten oplossen. De V. zijn deels vloeibaar en worden dan oliën genoemd, deels vast (deze smelten echter bij eene lagere temperatuur dan die van kokend water); enkele V. zijn week, zooals boter. De natuurlijke V. moet men beschouwen als een mengsel van vaste en vloeibare vetsoorten, van welker verhouding de meerdere of mindere vastheid afhangt. Men geeft aan de vaste vetstof den naam *Stearine*, aan de vloeibare dien van *Elaine*, terwijl men *Margarine* de weke vetstof noemt. De genoemde stoffen kan men in hare scheikundige samenstelling leeren kennen als eene verbinding van een zuur met een basis. Die zuren noemt men, naar de stoffen, *Stearine*-, *Elaine*- en *Margarinezuur*; de basis waarmede deze zuren worden verbonden is *Lipyl-oxjde* (z. a.), ook *Glyceriloxjde* genaamd. Stearine is dus Stearinezuur-Lipyl-oxjde enz. De meer verwijderde of elementaire bestanddeelen dezer stoffen zijn koolstof, zuurstof en waterstof, en wel tot 80 pct. van de eerste en tot 12 pct. der laatste stof. — Wanneer men V. tot eene temperatuur van ongeveer 300° C. verhit, beginnen zij te koken; dit koken moet men echter meer als gevolg van eene ontleding van het vet beschouwen, waarbij waterdamp, koolzuur en andere ontledingsproducten ontwijken. Sterk verhit zijnde, kunnen zij gemakkelijk ontvlammen en met eene heldere vlam branden, waarom zij tot verlichting kunnen aangewend worden. Vele V. ondergaan, aan de lucht blootgesteld, eene ontleding, waardoor zij door het afgezonderde vetzuur ranzig worden; door uitwasschen met magnesia, soda of dergelijke kan men het zuur veronzijdigen. Onder de dierlijke V. kent men de Talk, waarin de stearine voorkomt (zooals runder- en schapentalk), Reuzel en Menschenvet, waarin margarine gevonden wordt; deze zijn van weker zelfstandigheid. De boter heeft onderscheidene bestanddeelen, waaronder ook *Buterine*; de traan is een vloeibaar vet, dat uit het spek van walvischen, zeehonden enz. gewonnen wordt. De plantaardige V. worden meest in de zaden der planten gevonden; enkele, zooals de Olijfolie en Amandelolie, in vruchten. Deze V., die meest door uitpersing verkregen worden, zijn als Oliën genoeg bekend. Als na aan de V. verwant, kan men het was beschouwen. Het zoogenaamd lijkenvet, dat bij lijken kan gevormd worden, is eigenlijk eene zeep. De V. zijn belangrijk wegens hunne verschillende aanwending; algemeen bekend is hun gebruik voor kunstlicht als kaarsen en bij lampen, hunne aanwending bij verfstoffen, bij toebereiding van spijzen, bij geneesmiddelen voor inwendig en uitwendig gebruik en in vele andere gevallen. Ten slotte merken wij op, dat men met Glycerine kunstmatige V. heeft kunnen bereiden.

Vettori (Pietro). Zie *Victorius*.

Vêtu wordt in de heraldiek gebezigd voor *Choppé-chaussé* (zie *Chaussé*), wanneer de chappe en chausse beiden van dezelfde kleur zijn. Volgens Rietstap treft men ook V. in ovaal aan.

Veillot (Louis), Fr. publicist, in 1809 te Baynes in het depart. van de Loiret geb., redigeerde sedert 1831 te Rouaan den *Echo de la Seine-inférieure*, een ministeriël provinciaal dagblad en in 1833 te Perigueux het *Mémorial de la Dordogne*, een blad van dezelfde strekking. In 1834 ging hij met Bugeaud naar Algiers, waar hij de stof verzamelde voor zijne *Impressions de voyage en Algérie*, keerde in 1836 naar Parijs terug en redigeerde aldaar *La Charte de 1830* en daarna *La Paix*. Na korten tijd als chef de bureau bij het Ministerie van binnenl. zaken werkzaam te zijn geweest, werd hij medewerker en sedert 1848 hoofdredacteur van den *Univers religieux*. In de staatkunde sloot hij zich achtereenvolgens aan Louis Philippe, de republiek en Napoleon

aan; in het kerkelijke is hij de vertegenwoordiger van het scherpte ultramontanisme en als zoodanig de heftige bestrijder van de regten der Gallikaansche kerk. Daar hij dit principieel met onbeschaamdheid verdedigde, trof de aartsbisschop van Parijs den *Univers* in 1853 met het interdict, dat echter door Pius IX werd opgeheven. Nadat een keizerlijk decreet van 29 Jan. 1860 dit dagblad had opgeheven, verscheen het later in gematigder geest. V. schreef nog o. a. *Pèlerinages de Suisse, Rome et Lorette, Les livres penseurs, Mélanges religieux, historiques et littéraires* (6 din., 1857—59, 2de reeks, 1860 volg.), *De quelques erreurs sur la papauté* enz. — Zijn broeder Eugène V., in 1818 geb.; eveneens ultramontaan, schreef o. a. *Hist. des guerres de la Vendée* (1848) en *Cochinchine et Tonquin* (1859).

Vearne, stadje met 5000 inw. in de Belg. prov. W.-Vlaanderen, op een uur afstands van de Noordzee gelegen, is door kanalen met Nieuwpoort en IJperen en met Bergues in Frankrijk verbonden. Zij heeft eene hoofdkerk uit de 11de eeuw en verscheidene fabrieken. V. was, na het sluiten van het Barrière-tractaat in 1715, de meest westelijke plaats, waar de Staten van de republiek der Vereen. Nederlanden bezetting mogten leggen, totdat zij ten tijde van keizer Jozef II van hun regt daartoe afstand deden.

Vevay, hoofdplaats van het district V. in het Zwits. canton Waadland, heerlijk schoon aan de monding der Vevayse in het meer van Genève en aan den spoorweg gelegen, met 5200 inw., een slot, stadhuis, de Sta-Clara- en St.-Martinus-kerk, een collegie, reaal- en andere scholen, openbare bibliotheek, inrigtingen van weldadigheid, het slot van de familie Couvreu met prachtige tuin, een casino, veel nijverheid en commissiehandel. V. wordt jaarlijks door vele vreemdelingen bezocht. Bij V. ligt het slot Hauteville met een park. — V. is ook de hoofdplaats van het graafschap Zwitserland in den N.-Amer. staat Indiana, aan den Ohio, met 2000 inw., in 1813 door Zwitsersche landverhuizers gesticht.

Vezel (Plant-). Zie *Hout*.

Vezelay, stad en kantonschouderplaats in het arrond. Avallon van het Fr. depart. der Yonne, aan de Eure, met 1300 inw., zout- en minerale bronnen en wijnteelt. V. is de geboorteplaats van Theod. Beza.

Vezelgips noemt men eene gipssoort, die niet alleen in plaatjes, maar in vezels splijtbaar is, of blijkbaar uit regte of gebogen vezels bestaat.

Vézère, rivier in Frankrijk, ontspringt in het depart. der Corrèze, valt in het depart. der Dordogne in de Dordogne en neemt de Soudenne, Bradascou, Corrèze enz. in zich op.

Vezier. Zie *Vizier*.

Viaduct (Lat.) noemt men een over gemetselde bogen of peilers gelegden weg over een dal of bergkloof en in het algemeen op eene hoogte boven de oppervlakte van den bodem. Vooral bij spoorwegen is het aanleggen van V. in bergstreken, of waar de spoorwegen over steden heen loopen, z. a. te Londen, zeer veelvuldig.

Viana, stad in de Spaansche prov. Navarra, niet ver van den Ebro, met een oud slot, drie kerken, een hospitaal, een circus voor stierengevechten, eene jaarlijksche mis en 2080 inw.

Vianen, open stadje aan den linker oever van de Lek, in het arrond. Gorinchem van de Nederl. prov. Zuid-Holland, eene zeer oude plaats, met 2902 inw., een kantongereg, eene fraaije Herv. kerk met het praalgraf van Reinoud van Brederode, eene Roomsche kerk, synagoge, enkele fabrieken en klompenmakerijen. Het zoogen. land van V. behoorde oudtijds tot het graafschap Teisterband, later aan het bisdom Utrecht en werd in het begin der 13de eeuw eene afzonderlijke heerlijkheid, die, nadat de mannelijke linie der heeren van V. in 1418 was uitgestorven, door eene erfdochter aan het huis van Brederode kwam, waarin zij bleef totdat Wolfert van Brederode, de laatste mannelijke afstammeling, in 1679 ongehuwd overleed. Na door huwelijken als anderszins aan anderen behoord te hebben, werd zij in 1725 gekocht door de staten van Holland en W.-Friesland. Van het slot Batenstein, in de 14de eeuw gesticht en in de 18de eeuw ten deele door brand vernield en later geslecht, is weinig of niets meer te zien.

Vianen (van), de naam van een vrij talrijk geslacht van kunstenaars en goudsmeden, waarschijnlijk ontleend aan dien van het Z.-Hollandsche stadje Vianen (z. a.). De stamvader van dit geslacht was vermoedelijk Willem Eerstensz. v. V., die reeds in 1579 te Utrecht gevestigd was en vóór 1604 overleed. Meer dan zijne twee jongere zonen, Gijsbert en Daniël, munten zijne beide oudste zonen in de kunst van het drijven en graveren van goud en zilver uit. De oudste, Adam v. V., omstr. 1570 te Utrecht geb. en in 1627 aldaar overl., is waarschijnlijk de vervaardiger van eene zilveren lijst om een

spiegel, vroeger ter raadkamer van Utrecht te vinden, doch later onherstelbaar beschadigd, alsmede van eene groote schaal, waarop de voorstelling der koningin van Seba voor Salomo gedreven is, in de Portugeesch-Israëlitische kerk te Amsterdam. Ook des vorigen zoon, Adam v. V., omstr. 1595 te Utrecht geb., en nog een derde Adam v. V., vermoedelijk een zoon des laatsten, beoefenden het zelfde kunstvak. Zekere Christiaan v. V., vermoedelijk de broeder van den laatst genoemden Adam, muntte evenzeer in de drijfkunst uit, die hij vooral in Engeland beoefende, en gaf de werken zijns vaders uit (1652—64, 52 bladen in f^o). — De tweede zoon van Willem Eerstensz., Paulus v. V., in het begin der 17de eeuw te Utrecht geb., vervaardigde te Rome verschillende drijfwerken met beelden en ornamenten in zilver, geraakte door de afgunst zijner vijanden in de gevangenis der inquisitie, begaf zich na zijne bevrijding naar Praag, waar hij in dienst trad van Rudolf II, en overleed er omstr. 1620. Hij vervaardigde o. a. een prachtigen gouden kop met deksel, in het bezit van Z. K. H. prins Frederik der Nederlanden en afgebeeld in D. van der Kellen's uitmuntend etswerk *Nederl. oudheden*. Verg. Kramm in zijn vervolg op Immerzeel, *Levens der Nederl. schilders*.

Vianna do Castello, hoofdplaats van het district Vianna (45 □ m. met 198,937 inw.) in de Portug. prov. Entre Douro e Minho, bij de monding van den Lima in de Atlantische zee, met 9000 inw., twee kerken, een hospitaal, eene versterkte haven, handel en visscherij.

Viardot-Garcia (Pauline), beroemde zangeres, tweede dochter van Manuël Garcia (z. a.), in 1821 te Parijs geb., hield zich met haren vader in N.-America en Mexico op, vormde zich te Parijs tot pianospelster en sedert 1837 tot zangeres, deed in 1838 en 39 met Beriot en hare moeder eene kunstreis door Duitschland, België, Rusland en Engeland en werd te Londen bij de Ital. opera geëngageerd. Sedert 1840 is zij met Viardot, den directeur van den Théâtre Italien te Parijs, gehuwd.

Viareggio, stad in de Ital. prov. Lucca, in eene moerassige streek, aan de Middellandsche zee en aan den spoorweg van Pisa naar Massa gelegen, met 16,500 inw., eene haven, handel, zeebaden en in de nabijheid overblijfselen van Rom. baden (Bagni di Nerone).

Viaticum (Lat.) heette bij de Romeinen de levensmiddelen, die men den afreizenden vreemdelingen medegaf, ook het reisgeld, den stadhouders naar de provinciën gegeven. Thans wordt het in het algemeen van reisgeld gebezigd en in de Roomsche kerk van het laatste avondmaal, dat den stervenden wordt toegediend.

Viborg of **Wiborg**, stift op het Deensche schiereiland Jutland, aan Aarhus, Ribe, Aalborg en den Liimfjord grenzende, met een heuvelachtigen doch vruchtbaren grond, veeteelt, graan- en groententeelt, visscherij, kousen- en linnenweverijen en handel in vee, wol en klompen, telt op 55½ □ m. 86,000 inw. — De hoofdstad V., de oudste stad van Jutland, met 4861 inw., ligt aan een meertje, is de zetel van een bisschop en heeft drie kerken, eene kathedraal-school, twee andere Deensche scholen, een hospitaal, werkhuus en eenige fabrieken. In 1150 had hier de slag plaats tusschen de Deensche tegenkoningen Swen III en Kanut V, waarin de laatste geslagen werd.

Viborg, ook **Vyborg** of **Wiborg**, hoofdstad van het gouvernement V. (790,5 □ m. met (1865) 279,815 inw.) in het Russ. grootvorstendom Finland, op eene landtong aan de baai Trangö Surde in de golf van Finland gelegen, is eene sterke vesting, heeft een tuighuis, magazijnen, kazernen, eene haven, vier kerken, een Luthersch consistorie, gymnasium en andere scholen, zeilmakerijen, visscherij en handel en telt 5194 inw. Het slot van V. werd volgens sommigen door Torkel Knudson in 1293, volgens anderen door Birger Jarl gesticht en in 1495 door tsaar Wassilij Schuiskoi belegerd, maar de bestorming door het springen van een kruidtoren verijdeld. Peter de Gr. nam V. 10 Junij 1710 in.

Vibratie noemt men de trillingen, waarin een veerkrachtig ligchaam door de eene of andere oorzaak kan gebragt worden en waardoor ook de gewaarwording van hooren en zien veroorzaakt wordt. Van deze trillingen is in de artikels over geluid en licht gesproken.

Vibrio. Zie *Infusiedieren*.

Vicarello, vlek in de pauselijke delegatie Civita-Vecchia, bekend door zijne minerale bronnen van bijna 40° R., de oude Aquae Apollinares.

Vicari (Hermann von), Badensch aartsbisschop, in 1773 te Aulendorf in Wurtemberg geb., werd in 1797 canonicus bij St.-Johann te Konstanz, bekleedde verschillende

betrekkingen in de kerk, werd reeds in 1836 tot aartsbisschop van Freiburg gekozen, welke keuze echter door de regering niet bekrachtigd werd, en trad eerst in 1843, bij eene tweede verkiezing, als aartsbisschop van Freiburg en metropoliet van de kerkelijke provincie van den Boven-Rijn op. Sedert 1846 voerde hij als hoofd der ultramontaansche partij onafgebroken strijd tegen de regering eerst door de strengheid, waarmede hij bij de gemengde huwelijken te werk ging, en sedert 1853 verzette hij zich tegen het medetoezigt van den staat over de kerkelijke goederen. Hij overleed in 1868.

Vicaris, plaatsvervanger, is ieder, die eenig ambt of bediening ter vervanging van den eigenlijken titularis waarneemt. In de middeleeuwen heetten keizerl. V. de stadhouders in de Ital. staten. Rijks-V. waren na den dood eens keizers tot aan de verkiezing eens nieuwen de vorsten, die het ambt des keizers waarnamen. In de R. Kath. kerk heet Apostolische V. (*Vicarius apostolicus*) een aanzienlijk geestelijke, door den paus gevolmagtigd tot het zelfstandig uitvoeren van en beslissen in bepaalde zaken. In de staatskerk in Engeland wordt de titel *Vicar* gegeven aan zulke geestelijken, welke, tegen eene meestal geringe bezoldiging, de pligten vervullen van die geestelijke bedieningen, aan welke inkomsten uit goederen als anderszins zijn verbonden, welke meestal aanzienlijk zijn en grootendeels in de kas der hooge geestelijken, de eigenlijke titularissen, vloeijen.

Vice, een Lat. woord, dat in de plaats beteekent, wordt voor titels van ambten geplaatst om den plaatsvervanger, of den in rang opvolgenden ambtenaar, of ook den tegenwoordiger eens hooggeplaatsten aan te duiden, b. v. vice-consul, vice-president, vice-admiraal, vice-koning enz.

Vicelinus (de Heilige), de Apostel van Holstein, in het laatst der 11de eeuw te Quernheim bij Hameln geb., werd op den burg Everstein opgevoed en bezocht de bloeiende school te Paderborn. Na een tijd lang rector te Bremen geweest te zijn, studeerde hij nog drie jaar te Parijs onder Radolf en Anselmus en trok toen met Rudolf en Ludolf als zendeling in het land der Obotriten, waar koning Hendrik hun te Lubeck eene kerk afstond. Toen echter deze koning in 1126 stierf en de verwarring in het land de evangelieprediking verijdelde, keerde V. naar Bremen terug en werd leeraar te Faldera. Van hieruit predikte hij het evangelie onder de Noord-Albingiërs, vestigde te Segeberg en Lubeck kweekscholen voor zendingelingen in het land der Slaven, werd in 1149 bisschop van Aldenburg en stierf in 1154. Verg. Kruse, *Das Leben des St. V.* (1828).

Vicente. Zie *Gil Vicente*.

Vicenza, provincie van het koninkrijk Italië, vroeger tot het Lombardisch-Venetiaansch, daarna tot het Venet. en sedert 1866 tot het Ital. koninkrijk behoorende, tusschen Tirol en de provinciën Verona, Padua, Treviso en Belluno gelegen, telt op 50,43 □ m. (1862) 318,100 inw., is deels bergachtig, deels vlak en door de rivieren Bacchiglione, Brenta en Tesina doorstroomd. Zij levert koren, wijn, ooft, groenten, zijde, vee, wild, steenkolen, marmer enz. op. — De hoofdstad V., aan de zamenstrooming van den Bacchiglione en Retrone en den spoorweg en aan den noordoostel. voet van den Bericischen berg gelegen, telt 33,000 inw., heeft, behalve den met paleizen versierden corso, meest naauwe straten en is de zetel van een bisschop en van onderscheidene burgerlijke overheden. Het fraaiste plein is de Piazza dei Signori met twee door de Venetianen in 1404 opgerigte zuilen. Onder de 19 kerken zijn de kathedraal en de kerk S. Corona vooral door fraaije schilderijen merkwaardig. V. heeft een bisschoppelijk seminarie, eene academie, theologische school, twee gymnasiën, talrijke wetenschappelijke en weldadige inrigtingen, verscheidene prachtige door Palladio gebouwde paleizen, z. a. het raadhuys, het Teatro olimpico, den triumfboog op den Campo marzio, de Loggia bij de praefectuur enz. De nijverheid bestaat in het fabriceren van zijden stoffen, stroochoeden, porselein, leder, speelkaarten, alcohol en olie; de handel in graan en wijn is belangrijk. V., bij de Rom. Vicentia of Vicetia, eene stad in Venetia, werd vermoedelijk omstr. 600 v. Chr. door de Euganeërs gesticht en in 359 v. Chr. door de Sennonische Galliërs vergroot. Het werd door de Hunnen verwoest, aan de Longobarden, Gothen en de koningen van Italië onderworpen, maakte na de overwinning op Desiderius een deel uit van het rijk van Karel den Gr., had later eigen hertogen en graven, werd in 1246 verwoest, door de Scala's, die er heerschappij voerden, herbouwd en kwam in 1404 onder het bestuur der republiek Venetië.

Vicenza (Hertog van). Zie *Caulaincourt*.

Vich of **Viquè**, stad in de Spaansche prov. Barcelona, aan den Gurre, zetel eens bisschops, met 13,712 inw., eene kathedraal. 4 oratoriën, 3 armenhuizen, hospitalen en fabrieken van linnen, katoenen waren, leder, potten, hoeden, kammen, messen, beroemde worst en chocolade. V. heette in de oudheid AUSA, in de middeleeuwen AUSA of VICUS AUSONENSIS. De Franschen zegevierden hier 20 Febr. 1810 onder Augereau over de Spanjaarden onder Odonel.

Vichy, stad in het Fr. depart. van den Allier, aan den regter oever van den Allier en den spoorweg van Parijs naar Lyon, in een gezond dal aan den voet van het gebergte van Auvergne gelegen, eene der bezochtste badplaatsen van Frankrijk, bestaat uit de oude, sombere stad en het door prachtige parken en wandelplaatsen daarvan gescheidene quartier neuf of V. Les Bains. De alkalische warme bronnen waren reeds den Romeinen onder den naam Aquae calidae bekend. Er zijn oud-Rom. marmeren baden en Rom. munten gevonden. De groote roem der baden dagteekent eerst van deze eeuw, en het in 1784 door de tantes van Lodewijk XVI begonnen Établissement thermal werd eerst in 1829 voltooid. V. telt 1800 inw., die veel linnen weven. Verg. Longchamps, *Analyse des eaux minérales de V.* (1825); Beaulieu, *Notice sur la ville et les antiquités de V.* (1847).

Vicia. Zie *Boon*.

Vicksburg, hoofdplaats en invoerhaven van het graafschap Warren in den staat Mississippi in N.-America, aan den Mississippi gelegen en door den spoorweg met Jackson verbonden, telt (1858) omstr. 5000 inw., heeft vijf kerken en eene akademie en is de hoofdstapelplaats van den katoenhandel. In den burgeroorlog werd V. door de geconfedereerden (secessionisten) zeer versterkt, in Dec. 1862 door de Unionisten onder Sherman te vergeefs belegerd, maar moest zich 4 Julij 1863, na een beleg van 47 dagen, aan de Unionisten onder Grant overgeven.

Vico (Giovanni Battista), beroemd Ital. regtsgeleerde, in 1669 te Napels geb., studeerde in de regtsgeleerdheid, werd prof. in de regten te Napels, later historiograaf van Karel III van Bourbon en overleed in 1744. Onder zijne schriften, vereenigd uitgeg. (Nap. 1835), zijn vooral merkwaardig: *De antiquissima Italorum sapientia* (1710, Ital. door Monti, 1826), *De uno universi juris principio et fine* (1720), *Principij della scienza nuova d'intorno alle commune nature delle nazioni* (1725—44, 7de uitg. van Galotti, 1817, Duitsche vert. door Weber, 1822, en Fr. vert. door Michelet, 1828).

Vico (Francesco de), Ital. sterrekundige, in 1806 te Macerata geb., opgevoed in het collegium van Urbino, trad in 1823 in de Jezuïten-orde, studeerde in de theologie en astronomie, werd in 1839 directeur der sterrenwacht van het Collegio Romano te Rome en was een tijd lang prof. in de mathesis en astronomie. Toen in 1848 de Jezuïten uit Rome gebannen werden, ging V. naar Parijs, bezocht Engeland en N.-America en overleed in 1848 te Londen. Hij schreef talrijke verhandelingen over astronomie, nam den ring van Saturnus en de vlekken van Venus waar en ontdekte 1844—46 zes kometen. Ook was hij componist van kerkelijke muziek en rigtte voor de pauselijke kapel eene voortreffelijke zangersvereeniging op.

Victor is de naam van drie pausen en twee tegenpausen. V. I, de heilige, een Afrikaan, was van 185—197 (volgens anderen van 187—200) paus. Hij vorderde te vergeefs van de Klein-Aziatische bisschoppen om de Joodsch-Christelijke paaschviering, die in Klein-Azië gebruikelijk was, te laten varen en zich aan de in de Westersche kerk gebruikelijke aan te sluiten. Onder hem begonnen de Monarchiaansche twisten. De 28^e Julij is aan zijne nagedachtenis gewijd. — V. II, vroeger bisschop Gebhard van Eichstädt, paus van 1055—57, vaardigde vooral besluiten tegen de simonie en het huwelijk der priesters uit. — V. III, vroeger Desiderius, abt van Monte Cassino, zoon van Landolf V, vorst van Beneventum, was van het voorjaar tot Sept. 1087 paus. — V. IV heet zoowel de kardinaal Gregorius Conti, die in 1138 in de plaats van Anicetus II tot paus gekozen werd, maar na twee maanden voor Innocentius II wijken moest, als de kardinaal Octavianus, die in 1159 als paus tegenover Alexander III door Frederik Barbarossa erkend en tot zijn dood, in 1164, beschermd werd.

Victor (Jan), Belg. schilder, die tusschen 1600 en 1670 leefde en de manier van zijn leermeester Rembrandt navolgde. Het museum te Amsterdam bezit van hem: *Josef in de gevangenis de droomen van den bakker en den schenker uitleggende*, de Louvre *Izaäk zijnen zoon Jakob zegenende*, de Bridgewater-galerij te Londen *Tobias en zijn vader*, de pinacothek te Munchen mede eene voorstelling uit het leven van Tobias,

het museum te Dresden *De vinding van Mozes en De broeders van Jozef* enz. Ook schilderde hij genre-stukken, boerenherbergen, markten, kwakzalvers enz. — V. (Jakob of Giacomo), Belg. schilder, waarschijnlijk verwant aan den vorigen, leefde in het midden der 17de eeuw en schilderde landschappen met beesten, vogels enz., de laatste vaak als hoofdzaak en met niet minder talent behandeld dan die van Hondekoeter en Weenix. In verschillende verzamelingen van Europa vindt men zijne stukken.

Victor Amadeus I, hertog van Savoye, zoon van Karel Emanuël, geb. in 1587, werd aan het Spaansche hof opgevoed, volgde in 1630 zijnen vader op en overleed in 1637. Hij was gehuwd met Christiana, dochter van koning Hendrik IV. — V. Amadeus II (I als koning van Sardinië), kleinzoon des vorigen en zoon van Karel Emanuël II. in 1666 geb., aanvaardde de regering in 1675 onder de voogdijschap zijner moeder Johanna van Savoye en huwde in 1684 met Anna, dochter van den hertog van Orleans. Hij had in den strijd met Frankrijk veel tegenspoed, verloor Sicilië, maar kreeg daarvoor in 1720 het nieuwe koninkrijk Sardinië, deed in 1730 afstand van den troon ten gunste zijns zoons Karel Emanuël III, leefde stil te St.-Alban bij Chambéry en werd, toen hij in 1731 zich door eene omwenteling weêr van den troon meester wilde maken, in het slot Montcarlier gevangen gezet, waar hij in 1732 overleed. — V. Amadeus III (II als koning van Sardinië), kleinzoon des vorigen en zoon van Karel Emanuël III, geb. in 1726, regeerde van 1773—6 en was gehuwd met Marie Antoinette, dochter van koning Philips V van Spanje.

Victor Emanuel I, koning van Sardinië, tweede zoon van V. Amadeus III (II), geb. in 1759, voerde als prins den titel van hertog van Aosta, kwam in 1802 door de abdicatie van zijn broeder Karel Emanuël IV aan de regering over Sardinië, kreeg in 1814 ook Savoye en Piëmont terug, abdicceerde in 1821 ten gunste van zijn broeder Karel Felix, hield zich te Nizza en Modena op en overleed in 1824 te Montcarlier. — V. Emanuel II, zoon van koning Karel Albert van Sardinië, in 1820 geb., nam in 1848 en 49 deel aan den oorlog tegen Oostenrijk en werd 23 Maart 1849 na de abdicatie zijns vaders koning van Sardinië. Ten gevolge van den Oostenrijksch-Italiaanschen oorlog van 1859 werden Lombardijë en vervolgens ook Toscane, Parma, Modena, een deel van den Kerkelijken Staat en het koninkrijk der beide Siciliën aan zijn rijk toegevoegd, waarop V. E. 17 Maart 1861 den titel van koning van Italië aannam. Savoye en Nizza stond hij aan Napoleon III, zijnen bondgenoot in den oorlog tegen Oostenrijk, af. Hij vestigde zijne residentie te Florence. Ten gevolge van het verbond met Pruisen tegen Oostenrijk in 1866 werd eindelijk ook Venetië aan het koninkrijk Italië toegevoegd (verg. *Italië*). V. E. heeft uit het huwelijk met de aartshertogin Adelheid, dochter van den aartshertog Rainer, die in 1855 overleed, nog 4 kinderen in leven: Clotilde, geb. in 1843, sedert 1859 gehuwd met prins Napoleon: Humbert, kroonprins, prins van Piëmont, geb. in 1844, sedert 1867 gehuwd met Marie, dochter van prins Karel Emanuël; Amadeus, hertog van Aosta, geb. in 1845; Marie, geb. in 1847, gehuwd sedert 1862 met koning Lodewijk van Portugal.

Victor-Perrin (Claude), Fransch maarschalk, hertog van Belluno, in 1764 te La Marche in Lotharingen geb., trad in 1781 als gemeen soldaat in dienst en klom tot de hoogste rangen op, zoodat hij reeds in 1797 divisie-generaal werd, als hoedanig hij in Italië de pauselijke troepen bij den Senio versloeg, Ancona veroverde en daardoor den paus tot den vrede van Tolentino noodzaakte. Van 1797—99 voerde hij het bevel in de Vendée, streed daarna weder met onderscheiding in Italië, ging in 1805 als gezant naar Kopenhagen en nam met groote onderscheiding deel aan den veldtocht tegen Pruisen, zoodat Napoleon hem op het slagveld bij Friedland tot maarschalk benoemde. Na gedurende 15 maanden gouverneur van Berlijn geweest te zijn, voerde hij van 1808—12 met afwisselend geluk bevel over het eerste corps in Spanje. In 1812 volgde hij het groote leger tot Smolensk en dekte den overtocht aan de Beresina. In 1813 nam hij deel aan de veldslagen bij Dresden, Leipzig en Hanau, verdedigde in 1814 de Vogesen tegen de Russen, trok naar de Maas terug en werd van zijn commando ontheven, daar hij in Febr. 1814 de bezetting van de brug van Montereau verzuimd had. Na de eerste restauratie werd V. gouverneur van de tweede militaire divisie. Hij volgde Lodewijk XVIII gedurende de 100 dagen naar Gent, werd na de tweede restauratie generaal-majoor der garde en pair van het rijk en was van 1821—23 minister van oorlog. Als gezant naar Weenen benoemd, wilde men hem daar niet ontvangen, omdat het Weensche hof den titel van hertog van Belluno niet erkende. Hij overleed in

1841 te Parijs. — Zijn zoon François V.-Perrin, in 1796 geb., werd 9 Febr. 1853 door Napoleon III tot senator benoemd en stierf in dat zelfde jaar.

Victoria, de Rom. naam van de godin der overwinning. Zie *Nice*.

Victoria is de naam, die vooral door de Engelschen aan vele plaatsen gegeven is, z. a.: Fort V., stad in het Britsch-Ind. presidentschap Bombay, aan de monding van den Sawattry in de Indische zee, met 4000 inw. — V., hoofdstad van het Britsche eiland Hongkong aan de kust van China, met eene voortreffelijke haven, levendigen handel en 15,000 inw. — V., district in de oostel. prov. van Kaapland, in 1847 opgerigt. — V., graafschap van de Britsche kolonie Natal in Z.O.-Afrika, met de hoofdplaats Verulam. — V., de naam door Livingstone gegeven aan de prachtige watervallen van den Zambesi in Z.-Afrika. — V., vroeger Australia Felix, eene Britsche kolonie in het Z. van Australië (z. a.) van 4000 □ m. met (1860) 598,944 inw., met Melbourne als hoofdstad. — V., hoofdstad van het eiland Van-Couver, aan de V.-baai, was voor korten tijd nog slechts een onbeduidend etablissement van de Hudsonbaai-compagnie met 400 inw., maar is sedert de ontdekking van goudmijnen in N.-Caledonië zeer toegenomen en telde in 1858 reeds 7000 inw.; de haven Esquimault is $\frac{3}{4}$ m. van V. verwijderd. — V., graafschap in den staat Texas van 36 □ m. met (1850) 2019 inw. — V., vroeger Nuovo Santander, hoofdstad van den Mexicaanschen staat Tamaulipas, aan den bevaarbaren Santandér, met 6000 inw. — V., Nederl. fort aan de zuidwestkust van het eiland Amboina, zetel van den gouverneur der Molukken. — Nossa Senhora da V., hoofdstad van de Braziliaansche prov. Espiritu Santo, aan de baai Espiritu Santo van den Atlantischen oceaan, met 15,000 inw.

Victoria. Zie *Adelia*.

Victoria I (Alexandrine), de tegenwoordige koningin van Groot-Britannië en Ierland, het eenige kind van Eduard, hertog van Kent, in 1820 overl., en van prinses Louise Victoria van Saksen-Koburg, werd in 1819 te Kensingtonhouse geb. en volgde 20 Junij 1837 haren oom Willem IV in de regering op. In 1840 huwde zij met prins Albert van Saksen-Koburg-Gotha, die 14 Dec. 1861 overleed. Zij is moeder van negen kinderen: de kroonprinses Victoria, in 1840 geb., gehuwd sedert 1858 met den tegenwoordigen kroonprins van Pruisen Frederik Wilhelm; de prins van Wales, Albert Eduard, in 1841 geb., gehuwd sedert 1863 met Alexandra, dochter van prins Christiaan van Denemarken; prinses Alice, in 1843 geb., gehuwd sedert 1862 met Frederik Wilhelm Lodewijk, prins van Hessen-Darmstadt; prins Alfred, in 1844 geb.; prinses Helene, in 1846 geb., gehuwd sedert 1866 met prins Christiaan van Sleeswijk-Holstein-Sonderburg-Augustenburg; prinses Louise, in 1848 geb.; prins Arthur, in 1850 geb.; prins Leopold, in 1855 geb.; prinses Beatrix, in 1857 geb.

Victoria-land, eiland in de Noordpoolstreken van N.-America, tusschen Wollastonland en Boothia Felix, in 1838 door Simpson ontdekt.

Victoria-Nyanza. Zie *Nyanza*.

Victoria-plant. *Victoria regia*, behoort tot de familie der Nymphaeaceën en heeft met onze Plompen (z. a.) overeenkomst, maar onderscheidt zich al dadelijk door hare aanzienlijke grootte. Zij is eene prachtige waterplant, die in Guiana gevonden wordt, waar zij in 1827 (volgens anderen vroeger) ontdekt, maar eerst in 1832 door Pöppig beschreven werd. Hare ronde op het water drijvende bladen bereiken eene oppervlakte van bij de twee el. Zij zijn met een verhoogden rand omzoomd, en dragen aan den purperrooden onderkant een vlechtwerk van met stekels bezette nerven. De V. is versierd met witte, aan de binnenzijde rozenroode bloemen, die ongeveer drie palm in doorsnede hebben; de vruchten zijn rond. In den kruidentuin te Amsterdam is de V. te zien.

Victorinus (C. Marius), een Afrikaan, leerde in de 4de eeuw n. Chr. te Rome de redekunst en schreef: *Expositio in Rhetorica Ciceronis*, in de verzameling der *Rhetores antiqui* (Par. 1599) en in Orelli's *Scholasticae Ciceronis*. — V. (Maximus), Rom. grammaticus uit de 4de eeuw n. Chr., schreef: *De re grammatica, de carmine heroico, de ratione metrorum*, te vinden in Lindemann's *Corpus grammaticorum lat. vet.* en in Gaisford's *Scriptores rei metricae*.

Victorius (Petrus), eigenlijk Pietro Vettori, een der geleerdste Ital. humanisten van de 16de eeuw, in 1499 te Florence geb., studeerde te Pisa en te Rome, deed voor zijne studiën eene buitenlandsche reis, trad te Florence als leeraar der Lat. en Gr. talen en letterkunde op en overleed aldaar in 1585. Hij schreef: *Variarum lectionum libri XXV* (1553 en meerm.), *Epistolae* (1586), *Orationes* (1586). Zijne *Opera* zijn in 1573 te

Flor. uitgegeven. Bandini gaf in 1758 zijne *Clarorum Italarum et Germanorum ad V. epistolae* uit. Verg. Benivieni, *Vita di P. V.* (1583), en Bandini, *Victorius* (1759).

Victualiën-broeders. Zie *Vitaliën-broeders*.

Vida (Marcus Hieronymus), verdienstelijk Lat. dichter, omstr. 1480 te Cremona geb., studeerde in de godgeleerdheid, werd canonicus bij de Lateraan-kerk te Rome en in 1522 bisschop van Alba, waar hij in 1566 stierf. Zijn hoofdgedicht is de *Christias*, een epos, aan paus Leo X opgedragen (1535, Leid. 1836, bijna in alle talen overgebracht). Zijne didaktische gedichten zijn: *Scacchorum ludus* (1527), *Bombycum libri II* en *De arte poetica libri III*; verder *Hymni de rebus divinis*. Zijne schriften zagen vereenigd het licht in 2 dln. (Crem. 1550) en in 4 dln. (Oxf. 1722). Ook schreef hij dialogen, brieven en redevoeringen.

Vidocq (Eugène Franç.), berucht spion bij de politie te Parijs, in 1775 te Arras geb., zoon van een bakker, ontstal reeds als knaap aan zijne moeder 2000 fr. en wilde naar America vlugten; het geld werd hem echter ontnomen, en hij keerde naar zijne ouders terug. Tijdens de omwenteling werd hij soldaat, maar deserteerde menigmaal en maakte zich aan allerlei schelmerijen schuldig. Wegens vervalsching tot de galeijen veroordeeld, ontvlugtte hij. Eindelijk trad hij als spion bij de Parijsche politie in dienst, werd in 1812 chef van het veiligheidscomité en betoonde vooral sedert de restauratie door het opsporen zijner vroegere makkers goede diensten. In 1827 werd hij ontslagen, daar Lacour hem overtroffen had bij de ontdekking van den diefstal der medailles uit de koninklijke bibliotheek. Hij rigtte eene papierfabriek in Picardië en ook een tijd lang eene soort van privaat politie-bureau op, dat hij echter spoedig moest sluiten. Hij hield zich in België en Engeland op en stierf in 1857 te Parijs. In zijne *Mémoires* (4 dln., 1828—30) wijst hij de beschuldiging van de hand, dat hij voor de Bourbons tot staatkundig spion gediend heeft. Ook gaf hij de *Vrais mystères de Paris* in het licht.

Vieira (Antonio), Portug. kanselredenaar, in 1608 te Lissabon geb., verhuisde vroegtijdig met zijne ouders naar Brazilië, werd te Bahia Jezuit en in 1626 lector in de rhetorica te Pernambuco, keerde in 1640 naar Portugal terug en werd hofprediker van koning Johan IV en voor belangrijke aangelegenheden naar Engeland, Frankrijk, de Nederlanden en Rome gezonden. Naar Brazilië teruggekeerd, was hij sedert 1653 als missionaris in de haven van Maranhao werkzaam. In 1668 keerde hij naar Lissabon terug en kreeg eene zending naar Rome, waar de koningin Christine van Zweden hem tot prediker koos. Sedert 1681 tot zijn dood in 1697 leefde hij stil in Brazilië. Zijne *Sermões* (15 dln., 1677—99 en meerm.) behooren tot de beste voortbrengselen der Portug. kanselwelsprekendheid.

Vien (Jos. Marie, graaf), Fr. schilder, in 1716 te Montpellier geb., leerling van Natoire, verwierf in 1743 den prijs van Rome en teekende te Rome vlijtig naar de antieken en naar Rafaël's werken. Tegenover de theatrale en gemaniëerde voorstelling bereidde hij de wedergeboorte der Fr. kunst voor, doch vond eerst in zijn vaderland veel miskennis. Hij rigtte eene schilderschool te Parijs op, werd prof., rector en directeur der Parijsche akademie en was van 1775—81 directeur der Fr. akademie te Rome. In 1788 werd hij eerste schilder van Lodewijk XVI, verloor gedurende de omwenteling al zijne waardigheden en inkomsten, maar werd later door Napoleon I tot rector en prof. aan de école spéciale benoemd en tot graaf verheven. Hij overleed in 1809 en werd in het Pantheon begraven. David was zijn leerling. — Zijn zoon Jos. Marie V., leerling van zijn vader en van Vincent, in 1761 te Parijs geb. en in 1836 aldaar overl., was een verdienstelijk portretschilder.

Vienne (Lat. Vigenna), rivier in W.-Frankrijk, ontspringt op het plateau van Millevaches niet ver van den Mont-Oudouze in het depart. Corrèze, stroomt door de depart. Opper-V. en V., neemt de rivieren Maude, Tharton, Briance, Clain, Creuse, Vende en and. in zich op, wordt bij Chatellerault bevaarbaar en valt, na een loop van 49 m., in het depart. Indre et Loire tusschen Tours en Saumur in de Loire. — Het depart. der V. bestaat uit een gedeelte van Opper-Poitou en Berry, telt op 125,33 □ m. (1866) 324,527 inw., bezit grootendeels vlak, slechts hier en daar heuvelachtig, over het algemeen vruchtbaar land met fraaije weilanden en wordt door de V. met den Clain, Gartempe, Creuse, Dive en andere rivieren doorstroomd. De voortbrengselen zijn: koren, vlas, hennep, koolzaad, moesgroenten, ooft, kastanjes; verder ijzer, marm. molensteenen, hout. De wijn, die er geteeld wordt, is niet van eene bijzonder goede hoe-

danigheid; ook het vee munt niet uit. Er is eenige nijverheid en handel. Het depart. is in vijf arrond. verdeeld: Poitiers, Châtellerault, Civray, Loudun en Montmorillon. De hoofdstad is Poitiers (z. a.). — Het depart. van de Boven-V. (Haute-V.), gevormd uit gedeelten van Limousin, Marche, Opper-Poitou en Berry, ten Z. van het vorige gelegen, telt op 102,14 □ m. (1866) 326,037 inw., is grootendeels bergachtig en heeft vooral in het Z. en O. vrij hooge bergen, die twee ketens vormen, tusschen welke het bed der rivier V. ligt, welke aan weerszijden vele riviertjes opneemt. Door dit depart. stroomen nog de Gartempe, Charente, Dronne, Isle, Loue en Haute-Verzère; ook zijn er vele kleine meren. Het klimaat is vochtig, koel en veranderlijk. De vee-, vooral de paardenteelt is er aanzienlijk; ook is de bijenteelt van belang. De bodem is niet zeer vruchtbaar. De voornaamste voortbrengselen zijn: rogge, boekweit, kanstanjes, noten, een weinig wijn; verder graniet, ijzer, koper, antimonium, marmer en porseleinaarde. De nijverheid bepaalt zich tot ijzerwerk, staalwaren, porselein, papier, laken en wollen stoffen. Het depart. wordt in vier arrond. verdeeld: Limoges, Bellac, Rochechouart en St.-Yrieux. Limoges (z. a.) is de hoofdstad.

Vienne, oude hoofdplaats van het arrond. V. in het Fr. depart. der Isère, aan de zamen-vloeiing van de Geve en den Rhône en aan den spoorweg van Lyon naar Marseille gelegen, amphitheatergewijze om een berg gebouwd, is de zetel van een aartsbisshop, heeft 14 kerken, waaronder de Notre-Dame de la Vie (eertijds een praetorium der Romeinen) en de St.-Maurice merkwaardig zijn, een theater, bibliotheek, museum, teekenschol en beurs. Er zijn vele Rom. oudheden, z. a. een obelisk, triumpfboog, amphitheater, tempel van Augustus, waterleidingen enz. V. telt 20,800 inw., die linnen, laken, papier, glas, geweren, kanonnen, tapijten, leder en metalen waren vervaardigen en handel drijven. In de nabijheid groeijen de beroemde Hermitage- en Côte-rotiewijnen. V. is het oude Vienna, de hoofdstad der Allobrogiërs in Gallia Narbonensis, werd ten tijde der latere Rom. keizers de hoofdstad der provincia Viennensis en sedert de 5de eeuw de residentie der Bourgondische koningen. Later was V. een soeverein graafschap, dat door Lodewijk XI met Dauphiné vereenigd werd. Onder de te V. gehoudene conciliën is vooral merkwaardig het 15de oekumenische in 1311, ten gevolge waarvan in 1312 de orde der Tempelheeren werd opgeheven.

Viennet (Jean Pons Guillaume), Fr. satirisch en komisch dichter, in 1777 te Beziers geb., diende van 1796—1827 eerst bij de Fr. marine-artillerie, daarna als officier bij den generalen staf, behoorde vervolgens als gedeputeerde tot de oppositie en hielp de Julij-revolutie voorbereiden. Onder Lodewijk Philips behoorde hij tot de ministeriële partij, werd in 1831 lid van de akademie, in 1839 pair van Frankrijk en onttrok zich in 1848 aan het staatkundig leven. Hij schreef o. o. *Épître aux chiffonniers*, *Épître aux mules de Dom Miguel*, *Épître adressée aux Muses sur les Romantiques*, *La Philippide*, *Le siège de Damas*, *Sedina ou la traite des nègres*, *Promenade philosoph. au cimetière du Père-la-Chaise*, de treurspelen *Clovis* en *Sigismond*, de opera *Aspasia*, de romans *La tour de Monthlery* en *Le château de St.-Ange*, *Hist. des campagnes de la révolution dans le Nord*, *Fables nouvelles*, *Mélange de poésie*.

Vierhandige Zoogdieren. Zie *Aap*.

Vierkant. Zie *Quadraat*.

Vierlanden, vruchtbare landstreek aan de Beneden-Elbe, grootendeels tot het ambt Bergedorf behorende en uit vier districten bestaande: Neuengamm, Altengamm, Kirchwörder en Kurslack. De V. tellen op $1\frac{2}{3}$ □ m. ruim 10,000 inw., die zich door eene bijzondere kleederdragt onderscheiden en zich voornamelijk bezig houden met het aankweken van groenten en vruchten, die zij naar Hamburg en andere oorden, zelfs naar Engeland verzenden.

Viersen, fabriekstad in den kreits Gladbach van het regeringsgebied Dusseldorp in de Pruis. Rijnprovincie, niet ver van de Niers en het Noord-kanaal en aan den spoorweg van Ruhrort naar Aken gelegen, telt (1864) 15,124 inw. en heeft twee kerken en talrijke fabrieken, vooral van zijden-, linnen-, damasten-, wollen- en andere stoffen.

Vierstemmig noemt men een toonstuk, dat uit vier nevens elkander voortloopende toonreeksen bestaat, die door discant, alt, tenor en basstemmen worden vertegenwoordigd en die te zamen het geheel uitmaken. Veelstemmig noemt men een toonstuk, waarin nog meer stemmen tot het verkrijgen van het geheel zamenwerken. Het veelstemmige staat tegenover het éénstemmige, *homophonische* of *monodische*, waarin slechts ééne stem het hoofdkarakter uitdrukt en de anderen alleen als accompagnement te beschouwen zijn.

Vierwaldstätter-meer is het 8 $\frac{3}{4}$ uur lange en van 1 uur tot 10 min. breede meer, dat tusschen de Zwitsersche cantons Lucern, Unterwalden, Schwyz en Uri, de Vierwaldstätter van vier woudstreken gen., gelegen is. Het is 600 v. diep en ligt 1350 v. boven de oppervlakte der zee. Het wordt door den bij Flüelen in- en bij Lucern weder uitstroomenden Reuss gevormd en neemt bovendien de Muotta, de Engelberger- en Sarnener-Aa op. Het meer is zeer vischrijk en zeer stormachtig, vooral door den zuidewind (föhn). Tusschen Lucern en Flüelen varen stoombooten langs den oever. Aan het meer liggen de Rütli, Tell's Platte en kapel, Küssnacht, en boven Treib verheft zich de zoogen. Mythenstein, eene rots met een opschrift van 1859 ter eere van Schiller.

Vierzehnheiligen is eene drukbezochte bedevaartsplaats in den Beijerschen kreits Opper-Franken, 4 m. van Bamberg, met eene naar de visioenen van een herder, Hermann, in 1446 gebouwde kerk. Jaarlijks komen hier 50,000 bedevaartsgangers. — V., dorp in het Saksen-Meiningsche amt Kamburg, was in den slag bij Jena, 14 Oct. 1806, het meest betwiste punt en werd viermaal door de Pruisen bestormd.

Viesseux (Giovanni Pietro), Ital. boekhandelaar en letterkundige, in 1779 te Oneglia geb., bereisde een groot deel van Europa en vestigde in 1820 te Florence een boekhandel en lees kabinet. Van 1826—33 gaf hij het kritische tijdschrift *Antologia di Firenze* uit en begon in 1842 met andere geleerden de uitgave van het *Archivio storico italiano* (eene verzameling van ongedrukte oorkonden tot de Ital. geschiedenis). V. stierf in 1863.

Vieuxtemps (Henri), uitnemend violist, in 1820 te Verviers geb., leerling van Beriot, trad reeds als knaap in het conservatorium te Parijs en in de voornaamste steden van België op. Sedert 1833 deed hij kunstreizen door een groot deel van Europa en oogstte veel roem in. In 1855 werd hij directeur van het hofburg-theater te Weenen.

Vieweg is de naam van eene Duitsche boekhandelaarsfamilie. Hans Friedr. V., in 1761 te Halle geb. en in 1835 te Brunswijk overl., verplaatste zijn in 1786 te Berlijn gevestigden boekhandel in 1801 naar Brunswijk. In 1825 trad zijn oudste zoon Eduard V., in 1797 geb., als associé in de zaak, die van toen af onder de firma „Friedr. V. und Sohn” gedreven werd. Sedert 1840 zagen bij V. bijna uitsluitend werken op het gebied der natuurwetenschappen het licht. Van 1831—40 werd er de wegens hare vrijzinnigheid verbodene *Nationalzeitung* en sedert 1848 de *Deutsche Reichszeitung* uitgegeven. Sedert 1855 is met een deel van den boekhandel, de uitgave van schoolboeken, Heindr. V., de eenige zoon van Eduard V., belast. Ook letteren en stereotype-gietereien, een galvanoplastisch en xylografisch atelier en eene fabriek van speelkaarten zijn aan de zaak verbonden, terwijl te Wendhausen bij Brunswijk eene fabriek van machinaal papier door Ed. V. gedreven wordt.

Vigerus (Franciscus), Fransch philoloog, in 1591 te Rouaan geb., was lid der Jezuïten-orde en onderwees de welsprekendheid en klassieke letterkunde te Parijs, waar hij in 1647 overleed. Hij is ook tegenwoordig nog bekend door zijn geschrift: *De praecipuis Graecae dictionis idiotismis* (Par. 1627, met aanteekeningen van G. Hermann, 4de uitg., 1834), een nog altijd voor de Grieksche spraakkunst bruikbaar boek. Verder heeft men van hem eene uitgave der *Praeparatio Evangelica* van Eusebius, met Lat. vertaling (1628).

Vigevano, stad in de Ital. prov. Pavia, niet ver van den Tessino en aan een zijtak van den spoorweg gelegen, zetel van een bisschop, heeft 14,600 inw., eene fraaije kathedraal, fabrieken van zijden waren, waarin 14,000 menschen werk vinden, fabrieken van macaroni enz. In de nabijheid is het landhuis Sforzesca, een voormalig Dominicaner-klooster.

Vigiliën, d. i. waak- of wachttijden, waren bij de oude Romeinen de vier vierdedelen van den tijd tusschen zons-onder- en zons-opgang, in de legerkampen in even zoo vele wachten verdeeld, die dus korter of langer waren, naar gelang van den duur van den nacht zelve. In de R.-Kathol. kerk wordt de naam V. gegeven aan den dag, die een hoogen kerkelijken feest- of gedenkdag voorafgaat, vooral aan de avonddienst vóór Allerzielen (2 Nov.), en wordt mede gebruikt voor de zielmissen ten behoeve van afgestorvenen. De naam V. is afkomstig van de nachtelijke bijeenkomsten der eerste Christenen in den tijd der vervolging.

Vigilius was van 540—55 paus. De keizerin Theodora beloofde hem, op voorwaarde dat hij zich aan de zijde der Monophysiten schaarde, de pauselijke waardigheid, en toen hij deze na den dood van Agapetus door Silverius vervuld vond, wist V. hem

deels door kuiperij, deels door geweld te verwijderen. Door zijne goedkeuring te hechten aan het edict van keizer Justinianus, waarbij deze de drie hoofdvertegenwoordigers der Nestoriaansche denkwijze veroordeelde, kwam V. met de Westersche kerk in strijd. — V., bisschop van Thapsus in Afrika, behoorde tot de orthodoxe geestelijken, die onder Hunnerich vervolgd en in 484 verdreven werden. Hij schreef *contra Eutychem* (uitgeg. door Churrerus, 1528) en twee strijdgesprekken met Arius en Sabellius (8e dl. der *Maxima biblioth. patrum*).

Viglius van Zwichen. Zie *Zwichen*.

Vignette noemt men kleine, op de randen, titels of nieuwe bladzijden van een boek aangebrachte versierselen, aldus genaamd, omdat zij in het begin uit wijnranken (Vignettes) langs den rand bestonden.

Vignola (Giacomo Barozzio), Ital. architect, in 1507 te Vignola in Modena geb., werkte aanvankelijk te Bologna, Piacenza, Assisi, Perugia enz., totdat hij onder paus Julius II als pauselijk architect naar Rome werd geroepen. Hier bouwde hij de kerk del Gesu, die na zijn dood door Giacomo della Porte werd voltooid. Na den dood van Michel Angelo werd hij in 1564 architect der St.-Pieterskerk. Hij overleed te Rome in 1573. Door hem werden de bouwvormen der antieken onder vaste regelen gebracht. Hij schreef: *Regole delle cinque ordine d'architettura* (1563) en *Regole della prospettiva prattica* (1583).

Vignon (Barthelemy), Fr. architect, geb. te Lyon in 1766, leerling van David Leroy, heeft een aantal fraaije en belangrijke werken ontworpen, waarvan echter slechts weinigen werden uitgevoerd, en zich vooral roem verworven met de verbouwing van het *Palais de l'Élysée* en van het kasteel te Neuilly, met de verfraaijing van het kasteel Malmaison, enz. Hij overleed in 1846.

Vigny (Alfred, graaf de), Fr. dichter, in 1799 op het kasteel Loches aan de Indre in Touraine geb., was van 1814—27 in militaire dienst, wijdde zich daarna te Parijs en op zijn slot bij Angoulême aan de letterkunde, werd in 1846 lid van de akademie en overleed in 1863. Als dichter behoorde hij tot 1835 tot de nieuwe romantische school en schreef: *Hélène* (1822), *Eloa* (1823), *Poèmes antiques et modernes* (5de uitg., 1841), *Cinq Mars, ou une conjuration sous Louis XIII* (een histor. roman, 2 dln., 6de uitg., 1840), *Le maréchal d'Ancre* (een drama, 1831), *Les consultations du Dr. Noir* (1832), *Stello ou Les diables bleus* (vertellingen, 3de uitg., 1842), *Quitte pour la peur* (een proberbe), *Chatterton* (een drama, 1835), *Servitude et grandeur militaires* (wjsgeerige vertellingen, 1835), *Poèmes philosophiques* (1845). Zijne *Oeuvres* zagen in 8 dln. (1838) het licht.

Vigo, versterkte zeestad in de Spaansche prov. Pontevedra in Galicië, aan de baai van V.; met eene goede haven, levendigen handel, sardinien- en tonijnvangst, telt 8214 inw. en is in de geschiedenis merkwaardig, daar hier 23 Oct. 1702 de Nederl. en Engelsche vloeten onder van der Goes en Thom. Hopson de vereenigde Spaansche en Fransche vloot onder Château-Renault vernietigden. — V., dorp in den kreits Trient van Tirol, hoofdplaats van het Fassadal, met 2700 inw. — V., graafschap in den N.-Amer. staat Indiana, met (1850) 15,289 inw. op 19 □ m. en met Terre Haute als hoofdplaats.

Vilagos, marktplek in het arrond. Pankota van het Hong. komitaat Arad, 3½ m. van Arad, met 8900 inw., bekend door de capitulatie (13 Aug. 1849) van den generaal der Hong. insurgenten Görgei, waardoor er een einde kwam aan den Hong. burgeroorlog.

Vilain XIII (Charles Ghislaine Guillaume, vicomte), Belgisch staatsman, uit een aanzienlijk, door Maria Theresia in 1785 tot burgraven verheven Belg. geslacht, in 1803 te Brussel geb., ontving zijne eerste opleiding te Parijs en in het Jezuïten-instituut St.-Acheul bij Bordeaux, studeerde te Luik, schreef in staatkundige bladen en werd in 1830 door de prov. Limburg in het congres gekozen, waar hij als secretaris bij de grensregeling tusschen Nederland en België, bij de keus des nieuwen konings en de constitutie van 7 Febr. 1831 wegens zijn liberaal en edel karakter zeer geacht werd. In 1831 werd hij lid der wetgevende tweede kamer, daarna gouverneur van Vlaanderen, vervolgens gezant te Rome, Turin, Florence en Parma en was van 1855—57 minister van buitenl. zaken. Sedert was hij herhaaldelijk lid van de tweede kamer. — Hippolyte V. XIII nam ook in 1830 aan het congres en aan de Londensche conferentie deel en werd in 1831 met van de Weyer naar Londen gezonden om Leopold tot de aanneming der Belg. kroon te bewegen. Hij overleed in 1845.

Vilbel is een kreits in de prov. Opper-Hessen en een vlek, hoofdplaats van den kreits, aan de Nidda en den Main-Weser-spoorweg, met 2850 inw., eene minerale bron en Rom. oudheden, vooral een bad, waaruit een prachtige vloer in mozaïk in 1849 naar het museum te Darmstadt is overgebracht.

Villa noemden de Rom. een landhuis en landhoeve. Hiertoe behoorden drieërlei gebouwen: de *V. urbana*, of de woning van den eigenaar; de *V. rustica*, de woning van den pachter (villicus) en van de slaven, met stallen en bergplaatsen voor de gereedschappen, en de *V. fructuaria*, die de voorraadschuren, kelders, wijn- en oliepersbakken enz. bevatte. Ten tijde der keizers was de weelde in de Villa's overgroot. *V. regia* heette ten tijde der Karolingiers eene koninklijke meijerij. In lateren tijd noemde men *V. fraaije* in een tuin of park gebouwde landhuizen. Vooral in Italië zijn een aantal prachtige villa's. — *Villa* heet in het Spaansch en *Vilha* in het Portug. een open marktplek, dat geene stadsregten heeft, hoewel er vele villa's bestaan die volkrijker zijn dan de steden (zie *Ciudad*).

Villa-Bella, tot 1835 de hoofdstad van de Brazil. prov. Mattogrosso, aan den Guaporé, met 2000 inw.

Villa-Boa. Zie *Goyaz*.

Villach (Belak), stad en district in het Oostenr. hertogdom Karinthië, aan de Drau, heeft 3000 inw., een slot, eene kerk met vele gedenkteekenen, eene hoofd- en industrijschool, vele fabrieken, expeditiehandel en scheepvaart. De stad is zeer oud, waarschijnlijk het Rom. Julium Carnicum. In het district ligt de 7328 v. hooge *Villacher Alp* of Dobratsch, een dal der Karinthische Alpen, tusschen de Drau- en Gail-dalen, die zich 2 m. verder in de 1500 v. hooge *Villacher vlakte* vereenigen.

Villa Clara of **V. de Sta. Clara**, district en hoofdplaats met 5850 inw. op het eiland Cuba.

Villafranca, marktplek en districtshoofdplaats in de Ital. (Lombard.-Venet.) prov. Verona, aan den Tione en den spoorweg van Verona naar Mantua, met 7147 inw., geschiedkundig merkwaardig door den praeliminaireren vrede, aldaar 11 Julij 1859 tusschen de keizers Napoleon III en Frans Jozef I gesloten.

Villafranca of **Villefranche**, stad in het Fr. depart. der Zee-Alpen, heerlijk aan de golf van V. der Middellandsche zee bij Nizza gelegen, met 2600 inw., eene citadel, zeebaden en handel. V. was eene Phenicische kolonie en heette ten tijde der Romeinen *Olivula portus*.

Villafranca del Panadés, stad in de Spaansche prov. Barcelona, met een oud Gothisch paleis der koningen van Arragon, 6284 inw., eenige fabrieken, veel wijn en zuidvruchten.

Villa imperial del Oira preto (vroeger Villarica), hoofdstad der Brazil. prov. Minas Geraes, aan het gebergte Mantiqueira, 3780 v. hoog, en aan den Ribeirao de Carmo gelegen, met 39,000 (volgens and. 20,000) inw., die in goudwasscherijen, enkele fabrieken en veel handel, vooral naar Rio Janeiro, hun bestaan vinden.

Villamena (Francesco), Ital. teekenaar, graveur en schilder, omstr. 1566 te Assisi geb. en in 1626 te Rome overl., is vooral als graveur beroemd om zijne fraaije en bevallige behandeling, maar was geen nauwgezet teekenaar.

Villanella, een oude Ital. herdersdans, waarbij tevens gezongen werd.

Villani (Giovanni), Ital. geschiedschrijver, geb. te Florence en in 1348 aldaar overl., schreef eene geschiedenis van zijne vaderstad, welke zijn broeder Matteo V., die in 1364 overleed, tot zijn sterfjaar voortzette. Deze kronijk is uitgegeven van 1562—87, door Moutier in 14 dln., 1823—26, en door Gherardi-Dragomanni, 1844 volg. — Filippo V., zoon van Matteo, was regtsgeleerde en schreef: *De origine civitatis Florentinae et ejusdem civibus* (niet gedrukt); het 2de dl. werd in het Ital. onder den titel *Vite d'uomini illustri florentine* door Mazzucchelli in 1747 uitgegeven.

Villanueva (Joaquín Lorenzo), Spaansch geleerde en patriot, in 1757 te Xativa in de prov. Valencia geb., was hofprediker en biechtvader bij de koninklijke hofkapel, verklaarde zich in 1808, toen de omwenteling uitbrak, terstond voor deze, werd door Valencia als gedeputeerde voor de buitengewone cortes van 1810 en als plaatsvervanger voor die van 1813 gekozen, in 1814 bij de terugkomst van Ferdinand VII gevangen genomen, na zijne vrijlating in 1820 weder als gedeputeerde afgevaardigd en naar Rome gezonden om met de Curie over de regten der Spaansche kerk te handelen. Hij vlugtte na de restauratie van 1823 naar Ierland en overleed te Dublin in 1837. Hij schreef o. a. *Ibernia phoenicea* (1831), Uitgelezen gedichten (1833), autobiographie in *Vida literaria de Joaq. Lor. V.* (2 dln., 1825). — Zijn broeder Don Jaime V., in 1765

te San-Felipe geb., volgde zijnen broeder in de ballingschap en overleed te Londen in 1824. Hij was een der geleerdste theologen van Spanje. Zijn hoofdwerk is *Viage literario a las iglesias de Espana* (10 dln., 1803—21).

Villa-Real, hoofdstad van een zeer vruchtbaar district (77,62 □ m. met 195,824 inw.) in de Portug. prov. Tras-os-montes, gelegen aan den Corgo en aan den voet van de Serra Marrao, met 4038 inw., die van wijn-, oranje-appelen-, citroenen- en olijventeel leven. Bekend is de opstand der Miguellisten aldaar 23 Febr. 1823 onder graaf Amarante en de overwinning van den generaal Casal bij V., 28 Oct. 1846.

Villa-Real-De-Sao-Antonio, stadje met 1720 inw. in de Portug. prov. Algarbië aan den mond der Guadiana, werd in 1774 door den minister Pombal gesticht om den koophandel van het daar tegenover liggende Spaansche stadje Ayamonte afbreuk te doen, en is bekend als landingsplaats van Dom Pedro op 23 Jan. 1833.

Villa-Rica, comaria (district) in de Brazil. prov. Minas Geraes, hoog gelegen en zeer bergachtig, door den Rio Doce en diens zijstroom doorstroomd, meest door Indianenstammen bewoond. — V.-R., stad in den staat Paraguay, aan den Paraguay, met 4—5000 inw., hoofdplaats voor den handel in Paragnay-thee.

Villars (Louis Hector, eerst markies, later hertog van), Fr. veldheer en maarschalk, in 1653 te Moulins geb., werd page bij Lodewijk XIV, begeleidde het hof naar Vlaanderen en werd bij het uitbreken van den oorlog in de Nederlanden adjudant van zijn oom, den maarschalk van Bellefont. Toen deze in ongenade viel, trad V. als vrijwilliger bij het leger, onderscheidde zich bij het beleg van Maastricht, diende onder Turenne in Vlaanderen en werd bij Senef zwaar gewond. Als kolonel streed hij onder Luxemburg in Vlaanderen en onder Créqui in den Elzas. Na den Nijmeegschen vrede (1678) ging hij als gezant naar Weenen, begeleidde den keurvorst van Beieren op diens krijgstogten tegen de Turken (1684 en 85) en werd door Lodewijk XIV naar Munchen gezonden om den keurvorst ten gunste van Frankrijk te stemmen. In 1689 werd hij als maréchal de camp naar Vlaanderen gezonden, diende daarna onder Luxemburg en als luitenant-generaal bij het Rijnleger. In 1698 volbragt hij eene zending naar Weenen. Gedurende den Spaanschen successie-oorlog diende hij eerst (1701) onder Villeroi in Italië, daarna onder Catinat aan den Rijn, won 14 Oct. 1702 den slag bij Friedlingen (waarvoor hij tot maarschalk verheven werd) en 20 Sept. 1703 den slag bij Höchstädt. Na in 1704 den opstand in de Cevennen bedwongen te hebben, streed hij in 1706 en 7 in Duitschland, drong in 1708 Piëmont binnen en commandeerde in 1709 in de Nederlanden, waar hij 11 Sept. bij Malplaquet geslagen werd en zich verder tot de verdediging bepaalde. In 1713 nam hij onderscheidene steden in Duitschland in en opende met prins Eugenius 26 Nov. onderhandelingen over den vrede, die 6 Maart 1714 te Rastadt gesloten werd. Na zijne terugkomst werd hij pair, hertog, Spaansche grande, president van den kriegsraad en gouverneur van Provence, waar hij het kanaal van V. liet graven. Na den dood van Lodewijk XIV werd hij lid van het regentschap. Hij ijverde heftig tegen de finantiëele plannen van Dubois en Law. Toen in 1733 de oorlog uitbrak, kreeg hij als maarschalk-generaal het commando in Italië, veroverde Milaan en trok tot de Alpen door. Hij overleed op zijne terugreis te Turin, 17 Junij 1734. Verg. *Mémoires du Duc de V.* (1736, 3 dln.) en de autobiographie, uitg. door Anquetil (1784, 4 dln.). — Zijn broeder, de graaf van V., maakte zich in den Spaanschen successie-oorlog in 1707 door de verovering van Minorca bekend. — Honoré Armand, hertog van V., prins van Martigues, zoon van den maarschalk, in 1702 geb., was brigadier en overleed in 1770 zonder mannelijke nakomelingen.

Villars, abbé de Montfaucon de V., Fr. geestelijke, in 1635 bij Toulouse geb., kwam in 1667 te Parijs, waar hij zich als prediker onderscheidde, en werd in 1673 te Lyon vermoord. Hij schreef: *Entretiens du comte de Gabalis* (1670), *Larrons sans faiblesse* (1671, 3 dln.), en na zijn dood zag het licht: *Entretiens sur les sciences secrètes* (1715).

Villaviciosa (José de), Spaansch dichter, in 1589 te Siguenza geb., studeerde in de regten en godgeleerdheid, werd in 1622 bij de inquisitie-regtbank te Madrid aangesteld, overleed in 1658 als inquisiteur te Cuenca en vestigde zijn roem als dichter door *La Mosquée*, het oudste komische heldendicht der Spanjaarden (beste uitg., 1777).

Villaviciosa de Odon, vlek (villa) in de Spaansche prov. Madrid, met 1350 inw., in de geschiedenis bekend door den veldslag van 10 Dec. 1710 tusschen de Spanjaarden

en Franschen van de partij van Philips V onder Vendôme en de Duitschers en Portugezen van de partij van Karel III onder Starhemberg, waarna de laatsten 12 Dec. terugtrokken.

Villegas (Estevan Manuel de), vermaard Spaansch dichter, in 1595 te Naxera in Oud-Castilië geb., studeerde te Madrid en Salamanca en overleed in 1669. Zijne gedichten, met de metrische vertaling van Anakreon en Horatius, zagen onder den titel *Amatorias of Eroticas* (1617, 2de uitg. 1797) het licht. Ook vertaalde hij Boëthius (1680).

Villèle (Joseph, graaf), Fr. staatsman, in 1773 te Toulouse geb., trad vroegtijdig in zeedienst, was van 1791—1803 op St.-Domingo, daarna in Oost-Indië en op het eiland Bourbon, leefde van 1807—14 te Toulouse en trad sedert 1815 als afgevaardigde in de kamer als een der hoofdleiders der ultra-royalistische partij op. In 1821 werd hij minister van finantiën en in 1822 president-minister. Hij voerde het bewind in absolutistischen geest, begunstigde de Jezuïten, zette de schadevergoeding der emigranten door en voerde telkens de censuur weder in. De oppositie nam meer en meer toe, zoodat de koning, na hem tot pair benoemd te hebben, hem 4 Jan. 1828 moest ontslaan. V. leefde verder stil te Toulouse en overleed in 1854.

Villemain (Abel Franç.), Fr. staatsman en beroemd letterkundige, in 1791 te Parijs geb., werd in 1811 prof. in de rhetorica aan het lycée Charlemagne, daarna aan de normaalschool te Parijs, was onder Decazes directeur van den boekhandel en in 1819 maître des requêtes, werd in 1829 voor het depart. van de Eure lid van de kamer, in 1832 tot pair benoemd, was van 1839—40 onder het ministerie Soult en van 1840—44 onder Guizot minister van onderwijs, zette in 1844 de verdrijving der Jezuïten door, maar werd een tijdlang krankzinnig, zich door de Jezuïten vervolgd wanende. In 1846 trad hij weër in de kamer op, maar onttrok zich na 1848 aan het staatkundige leven. Zijne voornaamste schriften zijn: *Discours sur les avantages et les inconvénients de la critique* (1814, eene prijsverhandeling), *His. de Cromwell* (2 dln., 2de uitg., 1844), *Cours de littérature française* (1828—30, 6 dln.), *Lascaris, ou les Grecs du quinzième siècle* (3de uitg., 1826, een histor. roman), *Tableau de l'éloquence chrétienne au IV siècle* (2de uitg., 1854), *Souvenirs contemporains d'hist. et de littér.* (2de uitg., 1854), *Châteaubriand* (1859). Ook gaf hij het door Mai gevondene werk van Cicero *De republica* met eene Fr. vertaling (2 dln., 1823) uit.

Villena (Don Enrique de Aragon, markies de), grondlegger der Spaansche hofpoëzij, in 1384 geb., was een tijdlang grootmeester van de Calatrava-orde, hield zich eerst aan het hof van Castilië, daarna aan dat van Aragonië op, kreeg in 1414 de heerlijkheid Iniesta tot schadevergoeding zijner door Hendrik III van Castilië hem ontnomen bezittingen en overleed in 1434 te Madrid. Na zijn dood liet de Dominiakaan Lope de Barrientos vele boeken uit zijne bibliotheek als tooverboeken verbranden. Naar het voorbeeld der Jeux floraux te Toulouse rigtte V. te Barcelona eene dichterschool onder den naam Consistorio de la gaya ciencia op, voor welke hij eene arte de trobar (regelen der dichtkunst) schreef. Bij een huwelijksfeest aan het hof te Saragossa werd er een geestelijk drama van V. opgevoerd, dat als het begin der Sp. dramatische poëzij te beschouwen is. Ook schreef hij den roman op versmaat: *Los trabajos de Hercules* (1499) en *Arte cisoria* (1423, uitgeg. 1766).

Villeroi, eene Fransche adellijke, later hertogelijke familie. Nicolas de Neufville, seigneur de V., geb. in 1542, overl. te Rouaan in 1617, minister onder Karel IX, Hendrik III en IV en Lodewijk XIII, is de schrijver van de beroemde *Mémoires d'état, depuis 1567 jusqu'en 1604* (Par. 1622, en voortgezet tot 1620, Par. 1634). — Zijn kleinzoon Nicolas de Neufville, markies, later hertog van V., geb. in 1597, onderscheidde zich in oorlogen in Italië, Catalonië en Lotharingen, werd in 1646 maarschalk en gouverneur van Lodewijk XIV, in 1661 chef van den finantiëraad, in 1663 hertog en pair en overleed in 1685. — François de Neufville, hertog van V., zoon des vorigen, in 1643 geb. en met Lodewijk XIV opgevoed, onderscheidde zich in 1693 in den slag bij Neerwinden en werd in 1694 opperbevelhebber in de Nederlanden, waar hij vele misslagen beging. Toch droeg Lodewijk XIV hem in 1701 het opperbevel in Italië op, maar bij Chiari (1 Sept. 1701) en bij Cremona (1 Febr. 1702) bleek zijne onbekwaamheid. Weder in 1705 en 1706 met het opperbevel in de Nederlanden belast, werd hij bij Ramillies door Marlborough geslagen, en het grootste deel der Nederlanden werd door de geallieerden veroverd. Door toedoen van Mad. de Maintenon werd hij de gouverneur van Lodewijk XV en lid van het regentschap. Wegens zijne

kuiperijen liet de regent hem in 1722 gevangen nemen en zond hem naar zijn gouvernement te Lyon. Na de meerderjarigheid van Lodewijk XV kwam hij weder te Parijs en overleed aldaar in 1730.

Villers (Charl. Franç. Dominique de), beroemd schrijver op het gebied der Duitsche wijsbegeerte, in 1764 te Bolchen of Boulay in Lotharingen geb., was vóór de Fr. omwenteling militair en begaf zich in 1793 naar Duitschland, waar hij zich te Holzminden, Driburg en Göttingen en sedert 1797 te Lubeck ophield. Na de vereeniging van Lubeck met Frankrijk in 1811 werd V. verbannen. Hij werd tot prof. te Göttingen beroepen, doch in 1814 ontslagen en overleed in 1815 te Leipzig. Hij heeft door zijne werken vooral de Duitsche wijsbegeerte in Frankrijk in achting gebragt. Zijne merkwaardigste schriften zijn: *Philos. de Kant, ou principes fondamentaux de la philos. transcendentale* (1801, 2 dln.) en zijne beroemde prijsverhandeling *Essai sur l'esprit et l'influence de la réformation de Luther* (1804, 4de uitg. 1820; Holl. vert. door Ewijk, Haarl. 1805).

Villoison (Jean Baptiste Gaspard d'Ansse de), Fr. beoefenaar der Gr. taal en letterkunde, in 1753 te Corbeil geb., ging in 1778 op last der regering naar Venetië om handschriften te vergelijken, bezocht Duitschland en bereisde van 1785—88 Griekenland en de Grieksche eilanden. Tijdens de omwenteling werd hij uit Parijs gebannen en leefde te Orleans. Hij werd tot hoogl. in de Gr. taal te Parijs beroepen, maar overleed in 1805, eer hij zijne betrekking kon aanvaarden. Hij gaf het *Lexicon Apollonii* (1773, 2 dln.) uit, verder *Longi pastoralia* (1778, 2 dln.), *Anecdota Graeca* (1781, 2 dln.), *Epistolae Vinarienses* (1783), eene Gr. vert. van onderscheidene boeken des O. T. (1784), de Ilias van Homerus met scholiën (1788).

Villon, eigenlijk François Corbueil, bekend door zijne burleske liederen, in 1431 te Parijs geb., leidde een zeer liederlijk leven, werd in 1457 ter dood veroordeeld, maar begenadigd en verbannen, maakte zich te Meun aan kerkroof schuldig, werd andermaal ter dood veroordeeld, maar ook weder begenadigd, leefde verder in Z.-Frankrijk en overleed in 1483. Hij schreef: *Petit testament* (1457), *Codicile et grand testament*, *Jargon et Jobelin de V.*, en vooral balladen. De beste uitgave zijner werken is die van Prompsault (1832).

Vilmar (Aug. Fried. Christ.), Duitsch godgeleerde en letterkundige, in 1800 te Solz in Keur-Hessen geb., studeerde te Marburg in de godgeleerdheid, werd in 1833 directeur van het gymnasium te Marburg en in 1850 adviserend raad bij het ministerie Hassenpflug, in welke betrekking hij voor de strenge kerkelijke hiërarchie ijverde. Met den val van het ministerie legde hij zijne betrekking neder en werd in 1855 prof. in de theologie te Marburg. Hij schreef o. a. *Die Weltchronik Rudolphi von Ems* (1859), *Deutsche Alterthümer im Heliand* (2de uitg., 1862), *Vorles. üb. die Gesch. der deutschen Nationalliteratur* (2 dln., 10de uitg., 1864), *Die Theol. der Thatsachen wider die Theol. der Rhetorik* (3de uitg., 1857).

Vilt noemt men eene aaneenhangende massa van in alle rigtingen dooreen gewerkte haren, die de eigenschap bezitten van zich op die wijze te laten vereenigen, te "Viltten", zooals wol, haar van hazen, konijnen enz. V. wordt voor hoeden en eene grovere soort voor pantoffels, voetkleedjes enz. verwerkt.

Vilvoorden, stadje in de Belg. prov. Z.-Brabant, aan de Senne en den spoorweg, met 7558 inw. en een groot slot, dat door Maria Theresia in 1776 tot verbeterhuis is ingerigt.

Vinalia, d. i. wijneesten, door de Rom. gevierd ter herinnering aan eene zegepraal op de Etruskers behaald, nadat deze de Romeinen verslagen en tot voorwaarde van vrede de uitlevering van al den wijn gevorderd hadden. De Rom. vierden twee V., het eene 21 April bij het openen der wijnvaten (*V. priora* of *urbana*), het andere 21 Aug. onmiddellijk vóór den wijnoogst, wanneer de Flamen dialis de eerste druiven afsneed (*V. altera* of *rustica*). Beiden waren aan Jupiter gewijd.

Vinca. Zie *Maagdepalm*.

Vincennes (vóór de omwenteling La Pisotte gen.), versterkt marktplek en hoofdplaats van een kanton in het arrond. Sceaux van het Fr. depart. der Seine, $\frac{1}{2}$ u. ten O. van Parijs, met 4500 inw., eene porseleinfabriek en weverijen. Het oude, in het midden der 14de eeuw door Philips van Valois begonnen en door Karel V voltooid slot (donjon) dient tot gevangenis en is thans benevens het sedert 1808 gebouwde nieuwe slot en de forten in de fortificatie van Parijs opgenomen. In het slot zijn groote artillerie-werkplaatsen, geschutgieterijen, een arsenaal, twee kruidmagazijnen en kazernen voor twee regi-

menten artillerie. Ook is er een groot artilleriepark en eene schietschool voor de officieren van alle regimenten. In de kapel van het oude slot is een gedenkteeken voor den hertog van Enghien (z. a.). Bij V. ligt het door de Parijzenaars veel bezochte bosch (bois de V.). — V., hoofdstad van het graafschap Knox in den N.-Amer. staat Indiana, aan den Wabasch-River, vereenigingspunt van twee spoorwegen en zetel van een Roomschen bisschop, heeft eene universiteit en telt 5000 inw.

* **Vincent** (St.-), kaap op de westkust van het zuidel. deel van het eiland Madagascar. — St.-V. (Cabo de Sao Vincente), bij de Ouden Promontorium magnum, een voorgebergte aan de uiterste zuidwestel. spits van Portugal en van geheel Europa, merkwaardig door de zegepraal der Eng. vloot onder Rodney over de Spaansche, 16 Jan. 1780, als ook onder Jervis over Cordova, 14 Febr. 1797. Verder sloeg hier de Eng. admiraal Napier 3 Julij 1853 de vloot van Dom Miguel. — De golf van St.-V. ligt aan de zuidkust van Z.-Australië; in deze liggen Port-Adelaide en de Kängoeroe-eilanden.

Vincent (St.-), een der eilanden in Britsch W.-Indië, dat, met het eiland Granada en de groep der Grenadillen, het gouvernement St.-V. uitmaakt. St.-V. is het voornaamste eiland van de groep en de zetelplaats van den gouverneur. Dit eiland is door Columbus ontdekt, bergachtig, doch vruchtbaar, heeft een vulkaan (Souffrière, 2100 v. hoog) en brengt vooral suiker en katoen voort. Het klimaat is op de bergen koel, in de vlakte heet en ongezond. Het aantal inw. bedroeg in 1860 31,755, waaronder 27,000 Negers. De hoofdstad is Kingston.

Vincent de Beauvais (Vincentius Bellovacensis), een geleerde monnik in het Dominicaan klooster te Beauvais, omstr. 1264 overl., stond in hooge gunst bij koning Lodewijk IX, die hem de opvoeding der prinsen en het schrijven eener encyclopedie opdroeg, welke onder den titel *Speculum quadruplex* (4 dln., Straatsb. 1473—76, en Douay, 1624) het licht zag. Al de werken van V. zijn te zamen uitgegeven te Bazel 1481; daaronder is een tractaat *De eruditione florum regalium*.

Vincentius de Paula, de stichter van de priesters der missie, van de vereeniging der liefdeusters en de vondelingshuizen, in 1576 te Pouy, een dorp in Frankrijk, geb., studeerde te Toulouse, viel op eene zeereis in handen van zeeroovers, die hem in slavernij naar Tunis bragten, werd na zijne terugkomst een der huisgeestelijken van koningin Margaretha, daarna pastoor te Clichy, in 1617 te Chatillon les Dombes en in 1619 aumonier royal des galères de France. In 1624 stichtte hij met behulp der vermogende familie de Gondy eene congregatie voor de missie, welke leden zich verbonden om acht maanden van het jaar het Evangelie onder de armen te prediken en het landvolk door leer en voorbeeld ten goede te leiden. In 1629 rigtte hij de vereeniging der Zusters van Barmhartigheid (z. a.) en in 1635 een seminarie voor de priesters der missie op. Hij overleed in 1660. In 1737 is hij heilig verklaard. Zijn leven is beschreven in het Fr. door Abelly (1664, Duitsch door Schultz, 1701) en door Collet (1748, Duitsch door v. Slotberg, 1818).

Vinci (Da). Zie *Leonardo da Vinci*.

Vincke (Friedr. Ludw. Wilh. Phil., vrijheer von), Pruis. staatsman, in 1774 te Minden geb., studeerde te Marburg, Erlangen en Göttingen, bekleedde van 1795—1810 verschillende betrekkingen in Pruis. staatsdienst, leefde daarna op zijne goederen in Westfalen, maar werd in 1812 door de Franschen gevangen genomen. Toen de Pruisen Westfalen binnentrokken, keerde V. terug, organiseerde de landweer en den landstorm en werd in 1815 opperpresident in Westfalen, in welke betrekking hij veel voor de welvaart des lands deed. In 1825 werd hij geheimraad. Hij overleed in 1844. Op Hohen-Syburg is in 1857 een gedenkteeken ter zijner eere opgericht. Hij schreef o. a. *Ueb. die Verwaltung Grossbritanniens* (uitgeg. door Niebuhr, 1816). Vrg. Bodelschwingh, *Leb. des Oberpräsi. Freih. v. V.* (1853). — Zijn oudste zoon, Georg Ernst Friedr., vrijheer von V., in 1811 te Buch bij Hagen geb., studeerde te Göttingen en Berlijn, was van 1837—48 landraad van den krets Hagen (Westfalen), trad op den Pruis. vereenigden landdag van 1847 als voorvechter op van de constitutioneele partij en behoorde in de Deutsche nationale vergadering te Frankfort tot de regterzijde, en wel tot de partij voor een erfelijk keizerrijk. Als lid van het parlement te Erfurt schaarde hij zich bij de Gotha-partij. In de tweede kamer van den Pruis. landdag (1850—52 en 1852—54) behoorde hij tot de oppositie en onderscheidde zich door gevatheid en scherpe geestigheid. Bij het inzien van het vruchteloos pogen der oppositie verliet hij de staatkundige loopbaan,

Vinckebooms (David), Nederl. genre- en landschapschilder, in 1578 te Mechelen geb., door zijn vader Philip, een miniatuurschilder, in de beginselen der kunst onderwezen, kwam reeds vroegtijdig te Amsterdam, waar hij spoedig naam maakte door zijne schilderijen, die zoowel historische onderwerpen als boerenkermissen, bruiloften enz. voorstelden, zeer geestig behandeld en fraai van kleur waren. Hij overleed er in 1629. In 1603 schilderde hij een kapitaal stuk, voorstellende *Eene loterij voor het Oudemannenhuis te Amsterdam gehouden*. Het museum te 's Gravenhage bezit van hem een *Landschap* en dat te Amsterdam *Het hof in den Haag, met prins Maurits ter jagt uitrijdende*. In verscheidene musea van Europa vindt men stukken van zijne hand.

Vinckebrink (Albert), Nederl. beeldhouwer en houtsnijder uit het midden der 17de eeuw, waarschijnlijk te Sparendam, waar hij woonachtig was, geboren. Van hem zijn de fraaije preëkstoeien in de Grootte kerk te Zwolle, in de Nieuwe kerk te Amsterdam en in die te Bolsward afkomstig. Ook kent men van hem fraaije snijwerken in ivoor.

Vindelicia heette in de oudheid het land, dat van den Lech tot den Inn en van de Beijersche Alpen tot den Donau zich uitstreckte, door den Celtischen volkstem der Vindelicii bewoond was, in 15 n. Chr. door Tiberius veroverd en later tot Rom. provincia, Rhaetië (z. a.), gemaakt werd. De voornaamste plaats was de Colonia Augusta Vindellicorum (Augsburg).

Vindicta noemden de Rom. den staf, waarmede zij de slaven aanraakten, die zij vrij lieten, en van hier in de Pandecten het kapittel *De manumissis vindicta*.

Vinet (Alexander Rudolf), uitstekend Zwitsersch godgeleerde, in 1797 te Ouchy bij Lausanne geb., studeerde te Lausanne in de godgeleerdheid en werd in 1817 prof. in de Fr. taal en letterkunde bij het gymnasium te Bazel en in 1835 bij de hoogeschool aldaar. In 1837 ging hij als prof. der praktische theologie naar Lausanne. Ten gevolge van de groote verandering, welke de Waadlandsche kerk onderging, trad V. in 1840 uit de kerk, legde in 1845 zijn professoraat neder en trad tot de vrije kerk toe. Hij werd tot prof. in de Fr. letterkunde te Lausanne aangesteld, doch verloor die betrekking in 1846 bij de reorganisatie der akademie. Op de dringende bede der studenten hield hij voorlezingen over de theologie. Hij overleed in 1847 te Clarens. Onder V.'s talrijke schriften, waarvan velen ook in andere talen zijn overgezet, noemen wij als vooral belangrijk: *Essai sur la manifestation des convictions relig. etc.* (1842, eene prijsverhand.), *Liberté religieuse et questions ecclésiastiques* (1854), *Théol. pastorale ou théorie du ministère évangélique* (1850), *Homilétique ou théorie de la prédication* (1853), *Chrestomathie française* (3 dln., 1830), *Hist. de la littérat. franç. au dix-huitième siècle* (2 dln., 1853), *Etudes sur la littér. franç. au dix-neuvième siècle* (3 dln., 1849—51). Verg. o. a. Scherer, *Alex. V., notice sur sa vie et ses écrits* (1853); Astié, *Esprit d'A. V.* (2 dln., 1861).

Vineta, d. i. Wendenstad, de oudste stad op het eiland Usedom, was in de 5de eeuw de grootste stad van Noord-Europa, zeer door handel bloeiende en beroemd door de gastvrijheid en zedelijkheid harer inwoners, hoewel deze het Christendom haatten. In 1183 werd V. door eene aard- of zeebeving verdelgd.

Vingbooms (Joost en Philip), architecten te Amsterdam, waarschijnlijk vader en zoon, door wie in den loop der 17de eeuw een aantal kostbare heerenhuizen te Amsterdam en elders zijn gesticht. Velen daarvan zijn afgebeeld in het plaatwerk: *Afbeeldsels der voornaamste gebouwen uit alle die Ph. V. geordneert heeft* (Amst. 1648—74).

Vingerdier, *Aye-aye*, *Chiromys Madagascariensis* Desm. Dit zonderlinge en merkwaardige dier van Madagascar vereenigt in zich de kenmerken van de vierhandige zoogdieren met die van de knaagdieren. Het V. is met een grooten eekhoorn te vergelijken. Het gebit kenmerkt het knaagdier, maar de vier ledematen bezitten ware handen, ofschoon de tegenoverstelling van den duim aan de voorhanden minder volkomen is; het bezit groote naakte ooren. Deze dieren verbergen zich over dag in holen.

Vingerhoedskruid, *Digitalis* L., een plantengeslacht uit de fam. der Scrophularineëen, waarvan de bloemen eene langwerpige klokvormige gedaante hebben. Het veel in tuinen geplante V., met lichtroode donkergeklepte bloemen, die afhangende boven aan den stengel in eene aar vereenigd zijn, is eene tweejarige plant; de bladen zijn met een grijs vilt overtoegen. Deze plant is ook inlandsch. Eenige verscheidenheden derzelve hebben geheel witte bloemen. Het V. heeft giftige, sterk verdoovende eigenschappen, die toe te schrijven zijn aan een in de plant voorhanden alcaloïde, *Digitaline* genoemd. Het wordt

in de geneeskunde gebruikt. Het Grootbloemig V. (*D. grandiflora* Lambs) wordt om de zwavelgele bloemen ook in bloemperken geplant.

Vingerzetting noemt men bij het bespelen van muziekinstrumenten de doelmatige plaatsing der vingers, wat vooral bij strijkinstrumenten, guitarren, de piano en dergelijke met toetsen voorziene instrumenten te pas komt en waardoor het alleen mogelijk wordt, om vele moeilijke passages met vlugheid uit te voeren.

Vink, *Fringilla*, is een vogelgeslacht, dat sommigen ook aan het hoofd eener familie plaatsen. In de *Dieren v. Nederland* wordt die familie Musch- of V.-vogels genoemd; daartoe behooren de geslachten Vinken, Appelvinken of Kernbijters, Goudvinken en Kruisbekken (z. a.). De soorten van het geslacht V. hebben een korten dikken kegelvormig gewelfden snavel; de huismusch maakt dat geslacht genoeg bekend. Ook is de eigenlijke V. of gewone V., ook Schild-V., Toet-V. enz. (*Fr. coelebs*) genoemd, een bekende vogel, die geene omschrijving behoeft. Verder behooren tot dit geslacht de Groenling (*F. chloris*), ook Vlasvink genaamd, geelgroen gekleurd met den rand der vleugels citroengeel; de Distelvink of Putter (z. a.); het Sijse (z. a.); de Kneu (z. a.); het Fratertje (*Fringilla montium*), ook Barm genoemd, en de Barmsijs of het Paapje (*F. linaria*). In andere landen heeft men den Sneeuw-V. (*F. hiemalis*), den Rijstvogel (z. a.) en den Kanarievogel (z. a.).

Vinke (Henricus Egbertus), Nederl. godgeleerde, in 1794 te Amsterdam geb., studeerde te Utrecht vooral onder Heringa, werd in 1817 predikant aan de Vuursche, in 1818 tot doctor in de godgeleerdheid bevorderd na het verdedigen van een *Specimen, quo vaticinia J. Chr. de perpressionibus suis, morte et in vitam reditu illustrantur et vindicantur*, en werd in 1820 predikant te Jutphaas, in 1821 te Alkmaar en in 1829 te Utrecht. De bekrooning zijner prijsverhandeling bij het Haagsche Genootschap tot verd. d. Chr. Godsd. *Over de leer van Jezus en der Apostelen aangaande des Heilands lijden en sterven* (1835) begunstigde zijne benoeming als opvolger van Heringa tot hoogl. in de leerstellige bijb. en prakt. godgeleerdheid in 1836, welke betrekking hij tot zijn dood, in 1862, vervulde. Vooral zijn onderwijs op het gebied der prakt. godgeleerdheid werd hoog geschat, en het door hem in zijne laatste levensjaren bewerkte en door zijn oudsten zoon voltooide *N. T. met ophelderende en toepasselijke aanmerkingen* behoort tot een der uitnemendste stichtelijke werken voor huiselijke godsdienstoefening. Als dogmaticus stond hij op een behoudend bijbelsch-kerkelijk standpunt. In 1843 voerde hij tegen de redactie van het tijdschrift *Waarheid in Liefde* polemiek over de onfeilbaarheid der Apostelen. Behalve een bundel en verscheidene afzonderlijke leerredenen en academische oraties gaf hij de *Opera exegetica et hermeneutica* van Heringa met aantekeningen (1845), de *Libri symbolici Ecclesiae Reformatae* (1846) en een *Compendium theol. dogmaticae* ten behoeve zijner leerlingen uit.

Vinkeles (Reinier), Nederl. graveur, in 1741 te Amsterdam geb., leerling van Jan Punt, werd reeds in 1762 medebestuurder der teeken-akademie te Amsterdam en zette zijne studiën te Parijs voort onder J. B. le Bas. Hij wees eene aanstelling aan de akademie te Petersburg van de hand en keerde in 1771 naar Amsterdam terug, waar hij tot zijn dood, in 1816, werkzaam bleef. Men berekent het aantal prenten door hem gegraveerd op 2500, waarvan 1500 naar zijne eigene teekeningen. Onder de besten worden gerekend de prenten in de *Tooneelpoëzij* van v. Winter en v. Merken. Tot zijne beste leerlingen behooren J. E. Marcus en A. Hulk.

Vinland, de voornaamste nederzetting der oude Noormannen in N.-America, t. w. in de tegenwoordige staten Massachusetts en Rhode-Island, werd in 986 door Bjarne Herjulfson het eerst gezien, maar eerst in 1000 door Leif den Gelukkigten bezocht. Verg. Rafn, *Antiquitates Americanae* (1837).

Vinne (van der), een Nederl. geslacht, waartoe onderscheidene schilders behooren. Vincent Laurensz. v. d. V., in 1629 te Haarlem geb. en in 1702 aldaar overl., leerling van Frans Hals, schilderde portretten, historische voorstellingen, genre-stukken, landschappen en dieren, meestal zeer vlugtig, maar geestig. — Zijn zoon Laurens v. d. V., in 1658 te Haarlem geb. en in 1729 aldaar overl., schilderde onder de leiding van v. Berchem landschappen met beesten in diens manier en bloemstukken. Hij teekende ook patronen voor katoenfabrieken. — Jan v. d. V., broeder des vorigen, in 1663 te Haarlem geb. en in 1721 ald. overl., leerling van zijn vader en Hugtenburg, schilderde en teekende in waterverf of O.-Ind. inkt jagen, gevechten enz. — Een derde broeder, Izaak v. d. V., in 1665 te Haarlem geb. en in 1740 ald. overl., was een verdienste-

lijk teekenaar en graveur. Zijne *Gezigten buiten Haarlem en Landschappen* naar Th. Wijk zijn zeer fraai. — Ook Vincent v. d. V., kleinzoon van Laurens, in 1786 te Haarlem geb. en in 1811 ald. overl., leerling van zijn vader Jan v. d. V., schilderde en teekende bloemen en vruchten en studeerde ook naar het landschap en naar dieren. Hij maakte vooral vele teekeningen voor behangsels en dreef een kunsthandel.

Vinnen. Zie *Visschen*.

Vinvischen, *Balaenoptera* Lacép. Deze vormen een geslacht, dat tot de familie en de orde der Walvischen behoort. Zij hebben echter een ranker ligchaam dan de walvisch, waarvan zij zich vooral door het bezit van eene rugvin onderscheiden. Onder de soorten bereikt de *B. physalus*, *B. arctica* (*Balaena-Boops* L.) eene lengte van meer dan 80 meters, waarom men hem het langste van alle bekende dieren noemen kan. Deze vinvisch bewoont de IJszee in of bij den poolcirkel; somtijds komen zij lager af en zijn dan wel op Europeesche kusten gestrand. In deze eeuw gebeurde dit, volgens Schlegel, tot acht maal op onze kusten.

Viola da Gamba, d. i. knieviool, een eertijds algemeen zeer geliefd, met de tegenwoordige violoncel (z. a.) nagenoeg overeenkomend muziekinstrument, dat echter een doffer geluid gaf en sedert de tweede helft der 18de eeuw door de violoncel nagenoeg geheel verdrongen is.

Violenwortel. Onder dezen naam vindt men in de apotheken den wortel van de Lischbloem.

Violet noemt men die kleur, welke in het spectrum door de stralen die het sterkst gebroken worden ontstaat. Zie *Kleurschifting*.

Violieren. Zie *Filletten*.

Violoncel, kleine bas-viool, ook alleen *cello* genoemd, is een strijkinstrument, dat tusschen de alt-viool en contrabas (z. a.) staat. De V. heeft vier snaren, die in de toonen C, G, d, a gestemd worden, alzoo een octaaf dieper dan de alt. De noten worden in den F. of bassleutel geschreven, voor de hoogere toonen ook wel in den tenor-sleutel. De V. is even als de viool voor allerlei uitdrukking en nuancering der toonen vatbaar en een der schoonste solo-instrumenten. Onder de beroemde V.-spelers noemen wij hier Bernh. Romberg, Dotzauer, Servais en Schubert.

Viool kan men het belangrijkste onder de muziekinstrumenten noemen. Dit instrument is het meest geschikt om aan de toonen alle mogelijke uitdrukkingen te geven, daar de toon in allerlei trappen van sterkte door het strijken met een strijkstok blijft aanhouden, terwijl de hoogte der toonen, alleen door het plaatsen en neerdrukken van den vinger bepaald wordende, in allerlei wijzigingen kan voortgebracht worden. De gedaante der V. en van den strijkstok is genoeg bekend. Reeds in de 12de eeuw werd zij, hoewel in eenigszins zwaarder vorm, in Frankrijk door de troubadours gebruikt. Op het einde der 15de eeuw werd zij in ons land ingevoerd. De V. heeft vier snaren, die gestemd worden in de toonen \bar{g} , \bar{d} , \bar{a} , \bar{e} ; de omvang is van \bar{g} tot nagenoeg vier maal gestreep \bar{a} . De noten worden in den G-sleutel geschreven, die ook viool-sleutel genoemd wordt. Onder de beroemde makers dezer instrumenten telt men Amati, Guarneri, Stradivari, Stainer, Klotz en anderen. Beroemde V.-spelers zijn Rode, Spohr, Lafont, Paganini, Vieuxtemps, Beriot, Ernst, Joachim, Winiawski, Bazzini enz. — De Piccolo-V. is eene kleine V., die in den zak kan gedragen worden.

Viool. *Viola*, een plantengeslacht, dat aan de familie der Violachtige planten den naam geeft, tot welke fam. ook de *Jonidium* Vent. behoort. — Het Viooltje is als tuinplant genoeg bekend. In ons land worden een tiental soorten gevonden, o. a. de Welriekende-, de Driekleurige- en de Bosch-V. (*V. odorata*, *V. tricolor*, *V. sylvestris*.) Het eerstgenoemde wordt in Duitschland ook „Stijfmoertje” en „Hoe langer hoe liever” genoemd. Ook in de geneeskunde worden deze plantjes gebruikt.

Viotta (Joannes Josephus), Nederl. componist, geb. te Amsterdam in 1814, studeerde van 1833—37 te Leiden in de geneeskunst en vestigde zich na zijne bevordering tot doctor, op eene dissertatie *de voce*, als geneesheer te Amsterdam. Bij de getrouwe vervulling zijner geneeskundige praktijk leefde hij tevens voor de beoefening der muziek, die hij van kindsbeen af had lief gehad. Niet alleen als goed orgel- en uitstekend pianospeler en zanger met een aangenaam bariton-geluid, maar ook vooral als componist verwierf hij zich een welverdienden roem. Behalve zijne zook fiksche, echt nationale volksliedjes zijn er een zestigtal werken van zijne hand uitgekomen. (Men vindt ze opgegeven in de *Algem. Konst- en Letterbode* 1859, bl. 67). Zijn

laatste werk was een *Requiem*, die op 16 Febr. 1859 voor 't eerst als lijkmis voor hem werd uitgevoerd.

Viotti (Giovanni Battista), beroemd Ital. vioolspeler, in 1755 te Fontana in Piëmont geb., muntte als vioolspeler uit door zuiverheid, juistheid, vaardigheid en eenvoudigheid; zijne compositiën zijn talrijk en meerendeels zeer verdienstelijk. Na eenigen tijd bij de koninklijke kapel te Turin te zijn werkzaam geweest, deed hij een togt door het buitenland, kwam in 1782 te Parijs, begaf zich in 1790 naar Londen, waar hij directeur van het opera-orkest werd, vertrok in 1798, uit Londen verbannen, naar Hamburg en in 1819 naar Parijs, waar hij eenigen tijd directeur der groote opera was, en keerde eindelijk naar Londen terug, waar hij in 1824 overleed.

Vipera. Zie *Adder*.

Virchow (Rud.), beroemd Duitsch anatoom en physioloog, in 1821 te Köslin in Pommeren geb., studeerde te Berlijn in de medicijnen, werd in 1843 tweede doctor bij de Charité aldaar en in 1846 prosector. Hij doceerde eerst als privaat-docent, daarna als prof. der chirurgische en pathologische anatomie, doch werd in 1849 wegens zijne politieke liberale rigting afgezet en toen tot prof. te Würzburg aangesteld. In 1856 werd hij weder naar Berlijn beroepen en met de leiding van het pathologisch instituut bij de Charité belast. Eerst in het collegie van de stedelijke vertegenwoordiging en sedert 1861 in de Pruis. kamer van afgevaardigden behoorde hij tot de partij van den vooruitgang, was een ijverig lid van de budgetcommissie en zocht de vereeniging der beide groote fracties van de liberale meerderheid tot stand te brengen. Als anatoom en physioloog heeft hij zich vooral door de aanwending van het mikroskoop en de grondlegging der cellulair-physiologie groote verdiensten verworven. Zijne hoofdwerken zijn: *Handb. der speciellen Pathol. u. Therapie* (3 dln., 1854—62), *Gesamm. Abhandl. zur wissensch. Medicin* (2de uitg., 1862), *Die Cellularpathologie* (2de uitg., 1859; 3de uitg. onder den titel: *Vorles. üb. Pathol.*, 2 dln., 1862), *Vier Reden üb. Leben u. Kranksein* (1862), *Darstell. von der Lehre der Trichinen* (1864). Met Reinhardt rigtte hij het *Archiv für pathol. Anat. u. Physiol.* (1847 volg.) op, gaf het weekblad *Medicin. Reform* (1848 volg.) uit en is mede-redacteur van het *Canstattsche Jahresbericht*.

Viret (Peter), een der hervormers van Fr. Zwitserland, in 1511 te Orbe in Waadtland geb., studeerde te Parijs in de godgeleerdheid, verliet de Roomsche kerk en werd in 1531 te Orbe door Farel tot het predikambt gewijd. Sedert 1534 stond hij dezen bij de invoering der Hervorming te Genève bij. Ook te Lausanne bevorderde hij sedert 1536 de Hervorming en hield er voorlezingen over het N. T. In 1559 werd hij predikant te Genève, in 1561 te Nismes en in 1562 te Lyon, waar hij tevens president van het consistorie was. Toen hij in 1565 Lyon verlaten moest, ging hij naar Orange en werd in 1586 leeraar bij de akademie te Orthey, waar hij in 1571 overleed. Zijn belangrijkste geschrift is *Instruction chrestienne* (1564, 3 dln., fol.). Verg. *Leben der Väter u. Begründer der Reform. Kirche* (9de dl., 1860).

Virgilius of Vergilius (Publius V. Maro), de beroemdste epische en didaktische dichter der Romeinen, in 70 v. Chr. te Andes bij Mantua geb., kreeg zijne eerste opleiding te Cremona, daarna te Milaan, en werd te Napels door Parthenius in de Grieksche taal en te Rome door den Epicureër Syron in de wijsbegeerte onderwezen. Wegens lichaamszwakte onttrok hij zich aan de krijgs- en staatsdienst, bestuurde het vaderlijk landgoed te Andes en wijdde zich aan de studie der Gr. dichters. In 42 begon hij op aandringen van Asinius Pollio zijne *Eclogae* te dichten. Tijdens den Perusinischen oorlog door de veteranen van Octavianus van zijne goederen beroofd, vlugtte V. in 40 naar Rome, doch werd weldra in zijn eigendom hersteld. Door Pollio aan Maecenas aanbevolen, vormde V. met Varius en Horatius het driemanschap van dichters in den geleerden kring, die Maecenas omgaf, doch hield zich voor zijne gezondheid meestal te Napels op. Van 37—30 schreef hij zijn didaktisch gedicht *Georgica* en daarna zijn beroemd heldendicht *Aeneïs*. In 19 begon hij eene reis naar Griekenland en Kl.-Azië, om daar aan de Aeneïs de laatste hand te leggen, maar keerde van Athene met Octavianus naar Italië terug, stierf 22 Sept. 19 v. Chr. te Brundisium en werd aan de Via Puteolana bij Napels begraven, waar men nog zijn graf in eene grot toont. De uitgave der *Aeneïs* had hij aan zijne vrienden Varius en Tucca opgedragen. Zijne 10 *Eclogae* (Bucolica) zijne vrije navolgingen van Theocritus. In de *Georgica* bezingt hij, naar het voorbeeld van Hesiodus, in 4 boeken, den Ital. land- en ooftbouw, de vee- en

bijteelt. De *Aeneïs* bezingt, ten deele in navolging van Homerus, in de 6 eerste boeken de rondzwerfingen van Aeneas van Troje tot Italië, en in de 6 laatste boeken de lotgevallen en den strijd van Aeneas in Italië. De gedichten van V. zijn in de meeste Europ. talen herhaaldelijk vertaald, in de Nederl. door Vondel (1646), Doncker (1703), de *Aeneïs* door van Ghistele (1583 en meerm.), P. van Winter (1804—6), door W. C. Brinkman, wed. C. van Streck (1809—13), de *Bucolica* en *Georgica* door v. Mander (1597), de *Eclogae* door Bruno (1658) en door J. U. en W. van Focquenbroch (1666). Klassiek is de Duitsche vertaling van J. H. Voss (2de uitg., 3 dln., 1821). De beste uitgaven leverden Burman (4 dln., 1746), Heyne (4 dln., 3de uitg., 1803), Wagner (5 dln., 1830—41), handuitgaven Wagner (3de uitg., 1861), Haupt (1858), Ribbeck (3 dln., 1859—62), Ladewig (3de uitg., 3 dln., 1860).

Virgilius de toovenaar. een held van de middeleeuwsche sagen der 13de en 14de eeuw, die haar ontstaan te danken hadden aan de bijgeloovige vereering, welke men in de middeleeuwen aan de verzen van V. toedroeg, welke men als orakels (*sortes Virgilianae*) raadpleegde door in den blinde bepaalde versregels met eene naald of stift (stichomantie) te merken. Zoo werd uit den historischen Rom. dichter het beeld eens waarzeggers gevormd. Zelfs in IJsland bestaat eene Virgilius-sage. Deze sagen zijn bijeen verzameld in het sedert de 16de eeuw in Frankrijk menigmaal herdrukt en in andere talen overgezet volksboek *Faictz marcueilleux de Virgile*. Verg. Duméril, *De V. l'enchanteur* (1850); Genthe, *Leben u. Fortleben des V. als Dichter u. Zauberer* (2de uitg., 1857).

Virginia, de dochter van den Rom. plebejer Luc. Virginius, die voor het geregt zijne dochter dood stak, om haar van de onteering te redden, waaraan de wellustige decemvir (tienman) Appius Claudius haar wilde prijs geven. — Eene andere V., de patricische echtgenoot van den plebejer L. Volturnus, is als de stichtster van het heiligdom der Pudicitia plebeja in 296 v. Chr. bekend.

Virginie, de grootste der oorspronkelijke 13 staten van de Vereenigde Staten van N.-America (z. a.), sedert 20 Junij 1863 in twee afzonderlijke staten verdeeld: Oost-V., met 1,261,397 inw. op 1945 □ m., en West-V. met 334,921 inw. op 941 □ m., grenst ten N. aan Pennsylvanië en Maryland, ten O. aan Maryland en den Atlantischen oceaan (Chesapeake-baai), ten Z. aan Noord-Carolina en Tennessee, ten W. aan Kentucky en ten N. W. aan Ohio. De gesteldheid van den bodem laat zich viervoudig onderscheiden: in het O. de in het bereik van ebbe en vloed gelegene kustvlakte (Tide Water Region), dan het heuvelachtig land (Piedmont Region) tot aan de oostel. keten der Alleghany's, vervolgens naar het W. het bergachtig land der Alleghany's met vruchtbare dalen (Great Valley), en eindelijk geheel in het W. een plateau aan gene zijde der Alleghany's (Trans Alleghany Region). De voornaamste voorgebergten zijn: Cape Henry en Cape Charles, die den ingang tot de Chesapeake-baai vormen. Van de Alleghany-keten zijn de voornaamste gebergten: Blue Ridge, Laurel, Greenbrier en Cheat Mountains. De voornaamste rivieren zijn, behalve de grensrivieren Potomac en Ohio, de James, Appomattox, Rappahannock, York, Great Kanawha, Little Kanawha en Roanoke. Het klimaat en de voortbrengselen zijn zeer verschillend. De hoofdproducten zijn: hout, katoen, tabak, rijst, suiker, vlas, maïs en weit; verder goud, koper, ijzer, lood, steenkolen, zout en talrijke minerale bronnen. Er is rundvee-, schapen- en varkensteelt. Het blanke deel der bevolking (O.-V. telde in 1863 477,594 slaven, W.-Virginie 13,271 slaven, terwijl er in beiden nog 58,042 vrije kleurlingen waren) is grotendeels van Eng.-Amer. afstamming. De vereenigde staat V. was in 140 graafschappen (Counties) verdeeld, met Richmond (z. a.) als hoofdstad. De eerste constitutie was van 1776, de nieuwste is die van 1851. Volgens deze staat aan het hoofd der uitvoerende magt een voor 4 jaar gekozen gouverneur; de ook voor 4 jaar gekozen vice-gouverneur is president van den senaat. De wetgevende magt berust bij de general assembly, bestaande uit een senaat van 50, voor vier jaar gekozen leden en een huis van afgevaardigden van 152, voor twee jaar gekozen leden. V. zond naar het congres te Washington 2 senatoren en 13 leden in het huis der vertegenwoordigers (thans O.-V. 8 en W.-V. 3). De finantiën stonden vóór den burgeroorlog bijzonder gunstig, doch zijn sedert zeer achteruitgegaan, daar V. tot die staten behoort, die het meest van den oorlog geleden hebben. Er zijn verscheidene inrigtingen voor hooger onderwijs: de universiteit te Charlottesville (1819), het episcopale collegie te Williamsburg (1692), het Hampden Sidney college te Prince Edward County (1783), 3 Protest. theol. scholen, 1 Roomsche priesterseminarie te Wheeling, 2 medische en 2 regtsscholen, 1 militair-

collegie te Lexington. Het middelbaar en lager onderwijs is in vergelijking met sommige andere staten achterlijk. Ook zijn er onderscheidene inrigtingen van weldadigheid. Landbouw en veeteelt zijn de hoofdmiddelen van bestaan. De nijverheid is onbelangrijk; belangrijker zijn de bergbouw en handel. De uitvoer bedroeg in 1859 6,722,162 doll., de invoer 1,116,193 doll. Vooral in de oostel. districten is een goed ingerigt spoorwegnet. V. werd in 1497 het eerst door Sebast. Cabot bekend. In Apr. 1607 werd te Jamestown aan de James River de eerste Europ. volkplanting in het gebied der Vereen. Staten gesticht, daar het land aan sir Walter Raleigh was toegewezen, die het ter eere der ongehuwde koningin Elisabeth *Virginia* noemde. V. onderscheidde zich gedurende den vrijheidsoorlog en stelde reeds in 1776 zijne eerste constitutie vast. In 1860 sloot zich V. aan de zuidel. confederatie aan, en Richmond werd de zetel van het congres der Geconfedereerden. In 1862 scheurde zich W.-V. los, trad tot de Unie toe en werd 20 Junij 1863 als afzonderlijke staat, onder den naam State of Kanawha, in de Unie opgenomen.

Viriathus, een dapper Lusitaniër, was eerst herder en sedert 150 v. Chr. de aanvoerder zijner landslieden in de oorlogen tegen de Romeinen, tegen wie hij zoo gelukkig streed, dat zij in 142 v. Chr. vrede met hem sloten, waarbij zij de onafhankelijkheid der Lusitaniërs erkenden en een verdrag van vriendschap met hen aangingen. Niet lang daarna echter verbraken zij trouweloos den vrede, en hun veldheer Q. Servilius Caepio liet in 140 zijn geduchten vijand verraderlijk van kant helpen. Na hem zette Tantalus den oorlog voort, die de Lusitanische of ook de Viriathische oorlog genaamd is.

Virelé wordt in de wapenkunde gebruikt van figuren, die met metalen banden of ringen beslagen zijn, en wel voornamelijk van den hoorn. Zoo voerden de graven en later de prinsen van Oranje: *d'or au cor d'azur, lié, enguiché et virelé de gueules*.

Virtuoos (Ital. *Virtuoso*) wordt gebezigd van toonkunstenaars, die zich, hetzij in den zang, hetzij in het bespelen van eenig muziekinstrument eene bijzondere bedrevenheid verworven hebben.

Virues (Cristóval de), Spaansch episch en tragisch dichter, in 1550 te Valencia geb., werd vroeg soldaat, diende in het Milanese en in Vlaanderen en stierf omstr. 1619 als kapitein. Hij schreef het heldendicht *El Monserrata*, waarin hij den slag bij Lepanto beschreef (1588 en meerm.) en vijf treurspelen in *Obras tragicas y liricas* (1609).

Visch-arend, *Pandion haliaetus*. Zie *Arend*.

Vischdiefje. Zie *Zeezuwaluw*.

Vischer (Peter), beroemd metaalgieter te Neurenberg, omstr. 1460 aldaar geb., zoon van Hermann V. den ouderen, die in 1457 het doopbekken in de stadskerk te Wittenberg goot, was nevens A. Dürer de grootste Deutsche kunstenaar van zijn tijd, werkte sedert 1489 zelfstandig en overleed in 1529. Zijne beroemdste werken zijn: het grafdekse van bisschop Johan in den dom te Breslau (1492) en van bisschop Hendrik III in den dom te Bamberg (1493), de sarkophaag van den aartsbisschop Ernst van Maagdeburg (1495), het prachtige door hem en zijne vijf zonen (Peter, Hermann, Hans, Paul en Jakob) vervaardigde St.-Sebalduis-monument in de Sebalduis-kerk te Neurenberg (1519), het relief, Christus bij Martha en Maria voorstellende, in den dom te Regensburg, de krooning van Maria in den dom te Erfurt, de grafmonumenten van Frederik den Wijzen in de slotkerk te Wittenberg (1527) en van Albrecht van Brandenburg in de stiftskerk te Aschaffenburg (1525). V. onderscheidt zich door vrijheid en fierheid van vormen en vereenigt met den diepsten ernst de grootste levendigheid.

Vischer (Friedr. Theodor), verdienstelijk beoefenaar der aesthetiek, in 1807 te Ludwigsburg geb., studeerde te Tubingen in de theologie, werd aldaar in 1839 buitengewoon en in 1844 gewoon hoogl. in de wijsbegeerte, behoorde in 1848 in het parlement te Frankfort tot de partij der linker zijde en werd in 1855 prof. in de aesthetiek en Deutsche letterkunde bij het polytechnicum te Zurich. Zijne hoofdwerken zijn: *Ueb. das Erhabene u. Komische* (1837), *Kritische Gänge* (2 dln., 1844, nieuwe reeks, 1860 volg.), vooral *Aesthetik od. Wissensch. des Schönen* (3 dln., 1847—58), *Krit. Bemerkungen üb. den ersten Theil von Goethe's Faust* (1857), *Ueb. das Verhältn. von Inhalt u. Form in der Kunst* (1858). Hij rigtte de *Jahrbücher der Gegenwart* op.

Vischnoe. Zie *Indische Godsdienst en Incarnatie*.

Visconti, oud Milaneesch geslacht, dat zijn oorsprong afleidde van den graaf van Anglora en daardoor van de Longobardische koningen, aangaande hetwelk de eerste zekere berigten uit de 11de eeuw dagteekenen, toen Eriprando V., in 1065 overl.,

eerste vicecomes te Milaan was. Met Otto V., in 1208 te Ugogne geb., door Urbanus IV tot aartsbisschop van Milaan benoemd, wien echter Martin della Torre verbod Milaan binnen te komen, kreeg het geslacht van V. de heerschappij over Milaan, toen in 1278 het huis della Torre door Otto verdreven was. Deze overleed in 1295, na in 1294 aan zijn neef Matteo I de regering te hebben opgedragen, die in 1322 stierf en door zijn zoon Galeazzo I, 1322—28, werd opgevolgd. Op Azzo, zoon des vorigen, 1328—39, volgde diens oom Luchino, de broeder van Matteo, 1339—46, en daarna Giovanni, de broeder van Azzo, 1346—54. Na diens dood verdeelden zijn drie neven Matteo II (overl. in 1355), Galeazzo II (overl. in 1378) en Bernabo (overl. in 1385) de staten. De zoon van Galeazzo II, Gian Galeazzo, in 1347 geb., kreeg van koning Wenzel in 1395 de hertogelijke waardigheid, onderwierp Pisa, Siena, Perugia, Padua en Bologna aan zijne heerschappij en streefde naar den titel van koning van Italië, toen hij in 1402 vergiftigd werd. Hij deed veel tot verfraaijing van de stad en begon den bouw van den dom te Milaan. — Onder zijne drie zonen, Giammaria, Filippo Maria en Gabriël, die het land verdeelden, maakten Florence en Venetië zich van een groot deel der bezittingen meester, en toen Filippo Maria in 1412 alleen aan de regering kwam, kon hij de vroegere magt niet herstellen. Bij zijn dood in 1447 ging, daar hij geene mannelijke nakomelingen naliet, de heerschappij over het Milanese gebied op Frans Sforza, die met Bianca, de natuurlijke dochter van Fil. Maria, getrouwd was, over.

Visconti (Ennio Quirino), beroemd oudheidkundige, uit het Rom. geslacht V., dat gezegd wordt van een der natuurlijke zonen van de oude hertogen V. af te stammen, in 1751 te Rome geb., was reeds vroegtijdig een wonder van geleerdheid, werd, na in de regten gestudeerd te hebben, door den paus tot camerlengo en onderbibliothecaris bij het Vatikaan aangesteld, gaf de beschrijving van de platen van het Museum Pio-Clementinum (7 dln., 1782—1807) uit en werd in 1787 conservator van het Museum Capitolinum. Bij de eerste bezetting van Rome door de Franschen benoemde Berthier hem tot lid der tijdelijke regering. Hij moest, toen de Napolitanen Rome bezetten, naar Perugia vlugten en begaf zich in 1799 bij de tweede bezetting door de Franschen naar Parijs, waar hij directeur van het nieuw opgerigte museum en prof. in de oudheidkunde werd. In 1817 droeg het Eng. parlement hem de waardering en catalogisering op van de voor het Britsch museum aangekochte verzameling van lord Elgin. Hij stierf te Parijs in 1818. Hij schreef o. a. nog: *Monumenti degli Scipioni* (1780), *Mon. scritti del museo del Signor Tom. Jenkins* (1797), *Descript. des antiquités du Musée royal* (laatste uitg., 1817), *Descript. des vases peints du Musée* (1802), *Iconographie grecque* (1808, 3 dln.), *Iconographie romaine* (1818—20, 3 dln.), *Mém. sur les ouvrages de sculpture du Parthénon* (1818). — Zijn broeder Filippo Aurelio, in 1831 te Rome overl., zette het *Museo Pio-Clementino* voort en gaf het *Museo Chiamonti* uit. — Een andere broeder, Alessandro, in 1757 te Rome geb. en in 1835 als geneesheer aldaar overl., was ook een degelijk oudheid- en penningkundige. — Louis Tullius Joachim V., zoon van Ennio Quir., in 1791 te Rome geb., vormde zich te Parijs tot een uitnemend architect. In 1822 werd hij inspecteur bij den bouw van het ministerie van finantiën en in 1825 architect bij den bouw der bibliotheek. Tot zijne beroemdste bouwwerken behooren het graf van Napoleon I in den dom der Invaliden en de ontworpen voltooiing van den Louvre, die na zijn dood, in 1853, naar zijne plannen tot stand kwam.

Visi- of Wisi-Gothen. Zie *Gothen*.

Visschen. *Pisces.* De V. maken de laagste klasse uit van de gewervelde dieren. Zij onderscheiden zich van deze doordien zij gevormd zijn om uitsluitend in het water te leven. Slechts enkele soorten kunnen het voor korten tijd verlaten. De algemeene gedaante van hun ligchaam is genoeg bekend; bij de meesten is het met schubben (z. a.) bedekt, bij sommigen met schilden; enkelen hebben eene naakte huid. De ledematen der V., geheel voor het zwemmen geschikt, worden *vinnen* genoemd. De vinnen bestaan somtijds eenvoudig uit een huidzoom, die den naam van „vetvin” draagt, maar meestal is deze door meer of min harde, naaldvormige, beenachtige deelen, stralen genoemd, gesteund. Deze stralen kunnen door spieren bewogen worden om de vin uit te spreiden of op te richten. Men onderscheidt de vinnen in „gepaarde” en „ongepaarde”. Tot de gepaarde behooren de *borst-* en *buikvinnen*, die men met de voorste en achterste ledematen der hoogere gewervelde dieren vergelijken kan. De eersten zijn aan een beenigen, met het achterhoofd verbonden gordel vastgehecht en altijd aanwezig, terwijl de buikvinnen

aan den buik, ook wel eens vóór de borstvinnen, geplaatst zijn; bij sommige V., zooals bij de Aal, ontbreken zij. — De ongepaarde vinnen worden naar hare plaatsing onderscheiden in de *Rugvin* op den rug, de *Staatvin* aan het einde van den staart en de *Aarsvin* bij den aars. — Bij de meeste V. onderscheidt men aan de zijden de zoogenaamde *Zijstreek*, van den staart naar den kop loopende en zich daar zelfs voortzettende. Deze werd vroeger voor een orgaan ter afscheiding van slijm gehouden; men vermoedt thans daarin een eigen zintuig te moeten zien. Het skelet, dat het ligchaam der V. stevigheid geeft, bestaat uit beenderen die minder hard zijn dan die der andere gewervelde dieren; sommigen zelfs zijn kraakbeenig, waardoor de V. in „beenige“ en „kraakbeenige“ worden onderscheiden. De ribben die, daar de eigenlijke borstholte ontbreekt, buikribben zijn, bezitten bij sommige soorten verbeende pezen, die graten of vleeschgraten genoemd worden. De tanden, die bij enkele V. geheel ontbreken, zijn in verschillende deelen van den mond tot bij de keel geplaatst. Zij dienen meest tot het vasthouden der prooi en hebben daartoe veelal eene kegelvormige, naar binnen omgebogen gedaante. Wat de V. het meest van andere gewervelde dieren onderscheidt, is de wijze van ademhaling, die hier niet door longen, maar door kieuwen (z. a.) geschiedt. Het hart, dat slechts uit ééne kamer met ééne voorkamer bestaat, drijft het uit het ligchaam ontvangen aderlijk bloed door de kieuwen heen, uit welke het als slagaderlijk bloed in eene groote slagader overgaat, waardoor het naar de onderscheidene deelen van het ligchaam wordt gedreven. Dit hart is, met de organen voor de ademhaling, onder den kop geplaatst. Een bijzonder werktuig dat bij de V. gevonden wordt is de zwemblaas, die evenwel bij sommige soorten wordt gemist. Deze zwemblaas is met lucht gevuld. De gedaante is verschillend; dikwijls is zij door eene luchtbuis met het darmkanaal, meestal met den slokdarm, verbonden. De zwemblaas kan den visch dienen voor het bewaren van een zeker soortelijk gewigt en in het rijden en dalen in het water helpen, maar ook meent men dat zij met het gehoororgaan in verband staat. Van de zintuigen is de smaak waarschijnlijk weinig ontwikkeld, terwijl voor het tastzintuig hoofdzakelijk de weeke lippen of de weeke baarddraden, die men aan den mond geplaatst vindt, als organen bestemd zijn. De V. voeden zich meestal met dierlijk voedsel; bij sommigen treft men een groot aantal blinddarmen aan. De beweging van de V. geschiedt door het slaan met den staart, door de borstvinnen en den waterstroom die uit de kieuwen komt, aan welken stroom de bewegende borstvinnen weerstand moeten bieden, wanneer de visch zal stilstaan. De voorttelling der V. geschiedt door eijeren, Kuit genaamd, die na de uitwerping door het mannetje bevrucht worden. Men verdeelt de V. in *beenige* (waartoe de stekelvinnigen, weekvinnigen, vastkakigen en troskieuwigen behooren) en in *kraakbeenige* (waartoe de steuren, haaijen, roggen, rondbekken en smalhartigen gerekend worden).

Visschen (De). Het laatste der twaalf teekenen van den Dierenriem of Zodiak (zie *Dierenriem*). Ten gevolge van den teruggang der nachteveningen (zie *Nachteveningen*) komt echter het denkbeeldig geworden teeken, dat de laatste 30° ten oosten (of de eerste 30° ten westen) van het lentepunt inneemt, niet meer met het sterrebeeld de V. overeen, zooals voor 2000 jaren het geval was. Dit sterrebeeld grenst ten noorden aan Andromeda, ten zuiden aan den Walvisch. Men rekent er bijna 40 met het bloote oog zichtbare sterren toe, doch de meesten zijn klein; slechts ééne is van de tweede grootte. Deze is eene dubbele ster, bestaande uit eene van de derde en eene van de vierde grootte; de eerste is lichtgroen, de tweede blauw. De mythologische beteekenis van dit sterrebeeld is zeer onzeker; de daartoe betrekkelijke plaatsen uit oude schrijvers doen denken aan de godsdienstige vereering, welke de visschen bij de aloude Syriërs genoten.

Visscher (Roemer), beoefenaar der Nederl. letteren, in 1547 te Amsterdam geb., was aldaar met Coornhert en Spieghele aan het hoofd der redijkerskamer: *In liefde bloeiende*, die onder hunne leiding de kweekplaats werd, van welke een nieuw licht voor onze taal en poëzij uitging. Ten zijnen huize ontving hij tevens allen, die de letterkunde beoefenden, en zelfs trad hij op met veelal geestige, doch naar den geest van dien tijd onkiesche bijschriften en puntgedichten en andere kleine stukjes. onder den zonderlingen titel *Brabbelingh uitgegeven* (meerm., o. a. Amst. 1669). Hij overleed te Alkmaar in 1620. Zijne *Sinnepoppen*, zinnebeelden met bijschrift in proza, werden van tweeregelige verzen voorzien door zijne oudste dochter Anna, in 1584 te Am-

sterdam geb., eene zeer ontwikkelde en beschaafde vrouw, die als dichteres hoogelijk geroemd werd door Vondel, Hooft, Huygens en vooral door Cats, met wien zij op eene reis naar Zeeland kennis maakte en naar wiens dichttrant zij den haren vormde. Na den dood haars vaders trad zij in het huwelijk met Dominicus Booth van Wezel, een aanzienlijk en geleterd Dordrechtenaar, wien zij twee zonen schonk, van welke Roemer, advocaat te 's Gravenhage, zich mede door liefde voor de dichtkunst onderscheidde. Zij overleed te Dordrecht in 1651. — Hare jongere zuster Maria Tesselschade, aan wie haar vader dien naam gaf, omdat hij als koopman kort vóór hare geboorte een storm nabij Texel ondervonden had, in 1594 te Amsterdam geb., maakte als dichteres nog grooter opgang dan hare zuster, die zij in ligchaamsschoonheid en levendigheid van geest overtrof. Gelijk hare zuster den trant van Cats, zoo koos zij zich dien van Hooft ten voorbeeld. Op diens slot te Muiden was zij het middelpunt van letterkundige vereenigingen en feesten, en menigmaal werd ter harer eer de lier besnaard, vooral ook in 1623, bij gelegenheid van haar huwelijk met Allard van Crombalg. Twee dochters ontsproten uit dezen echt; de oudste overleed in 1634 aan de kinderziekte en werd spoedig in het graf gevolgd door haren vader. Zij woonde tijdens haar huwelijk en ook nog als weduwe te Alkmaar, maar vestigde zich in 1646 te Amsterdam, waar zij door eene vonk uit eene smederij het linker oog verloor en kort na den dood harer eenig overgeblevene dochter in 1649 overleed. Hare gedichten, even als die van Anna, in onderscheidene verzamelingen verspreid, zijn ten deele medegedeeld door Mr. J. Scheltema in: *Anna en Maria Tesselschade, de dochters van R. V.* (1809). Van eene door de tijdgenooten hooggeroemde dichterlijke vertaling van Tasso's *Gerusalemme liberata* door Tesselschade is niets bewaard gebleven. De gedichten der beide zusters zijn uitgegeven door de Bruyn (Utr. 1851) en onder den titel *Tesselschade en hare vrienden in 1632—49* (Leid. 1852) zagen nog eenige vroeger onuitgegeven brieven en dichtstukjes het licht.

Visscher is de naam van onderscheidene verdienstelijke Nederl. kunstenaars uit de 16de en 17de eeuw, die vermoedelijk meerendeels tot dezelfde familie behooren. — Van Jan Claesz. V., graveur te Amsterdam, zijn waarschijnlijk de oudste prenten, die het monogram van V. dragen, z. a. de kopiën naar de *Passie* van A. Durer en anderen. — Bekender is zijn zoon Claes Jansz. V. als uitgever en graveur, omstr. 1587 geb. en omstr. 1660 overl. Hij gaf o. a. het *Theatrum biblicum* enz. (Amst. 1614), een herdruk van de *Passie* van Cranach (1616) en de prenten van zijn beroemden naamgenoot Corn. V. uit. Zelf graveerde hij landkaarten, landschappen, boerenkermissen, stadsgezigten enz. Zijn zoon Nicolaas, in 1709 overl., zette den kunsthandel voort, en graveerde weinig anders dan landkaarten. — Cornelis V. of de V., *de oude*, in 1520 te Gouda geb. en in 1568 op eene reis van Hamburg naar Amsterdam overl., was een bekwaam portretschilder. Van hem is o. a. het portret van prins Willem I in het harnas, bekend door de gravure van W. J. Delft en van C. van Queboorn. — De beroemde graveur Cornelis V., *de jongere*, waarschijnlijk te Haarlem (volgens and. te Amsterdam) geb., wordt voor een kleinzoon des vorigen en voor een leerling van P. Soutman gehouden. Zijn leeftijd stelt men tusschen 1626—58. Hij is als een der uitnemendste graveurs te beschouwen. Als teekenaar was hij degelijk en nauwkeurig; de schilderachtige behandeling zijner prenten en de driegelijke nabootsing van het doorschijnende der schaduwen zijn schier onnavolgbaar te noemen. Ware meesterstukken zijn zijne portretten van de Rijck, v. d. Vondel, Scriverius, Bouma, Winius; voorts de *Koekbakster*, *de Rotteman*, *de Lieerman*. De volledigste opgave zijner prenten vindt men in Nagler's *Künstlerlexicon*. Ook was Corn. V. een zeer bekwaam teekenaar in zwart krijt; enkele teekeningen bevinden zich in verzamelingen. — Jan en Lambert V. waren mede verdienstelijke graveurs uit het laatste gedeelte der 17de eeuw. Jan werkte meestal naar Wouwerman en and., Lambert graveerde hoofdzakelijk portretten naar Bol, Vanloo enz.

Visscher (Lodewijk Gerard), verdienstelijk beoefenaar der Nederl. letterkunde; in 1797 te Breda geb., genoot geen academisch onderwijs, en werd in 1814 ambtenaar bij het depart. van finantiën te 's Gravenhage, in 1817 controleur der belastingen te Brussel. Hij beoefende inmiddels de Nederl. letterkunde. Zijne geschriften: *Bloemlezing uit de beste schriften der Ned. dichters* (3 dln., 1820—22) en *Over het herstel en de invoering der Ned. taal* (1825) deden de aandacht op hem vestigen, zoodat hij in 1826 tot prof. der Ned. letterkunde en geschiedenis aan het collegium philosophicum

te Leuven werd aangesteld. Hij schreef daar o. a. zijne *Ned. Chrestomathie, ten gebruike bij het Hooger Ond.* (1827), *Bloemlez. uit de Ned. dichters en prozaschrijvers* (1828—29, 2 dln.). Na den Belgischen opstand werd hij in 1831 buitengewoon en in 1834 als opvolger van Ad. Simons gewoon hoogl. in de Ned taal, letterkunde en geschiedenis te Utrecht, welke betrekking hij tot zijn dood in 1859 bekleedde. Meer door zijne schriften dan door zijn onderwijs heeft hij tot de herleving der zoo zeer verwaarloosde beoefening onzer vaderl. letterkunde krachtig medegewerkt. Behalve genoemde schriften zijn nog belangrijk: *Handl. tot de algem. geschied. der Nederl.* (2 curs., 1832—33); *Ferguul, Ridderroman* (1838); *Leidraad tot de algem. geschied. van het Vaderl.* (3 dln., 1850—52); *Korte schets van de gesch. d. Ned. lett.* (4 dln., 1854—57); *Leiddr. tot de gesch. der Ned. lett.* (4 dln., 1854—57); *Handl. voor de algem. geschied. der Nederl. en Nederl. koloniën* (6 aflev., onvoltooid).

Visschersring (*Annulus piscatorius*) heet de zegelring van den paus, waarmede sedert de 13de eeuw de apostolische brieven en besluiten met rood of groen lak gezegeld worden, en waarop de apostel Petrus het visschersnet optrekkende is voorgesteld.

Visscherij (De) maakte in vroegere eeuwen eene goudmijn voor ons vaderland uit en is, hoewel zeer verminderd, toch nog een belangrijk middel van bestaan. Met betrekking tot de visscherij in de Noordzee leverde de zoutharing-visscherij, die in 1865 met 81 buizen en eene bemanning van 1215 personen gedreven werd, eene totale opbrengst van f 685,000 op. De aanvoer van vreemden haring uit Schotland en Noorwegen is in den laatsten tijd grooter geworden. De verschharing- en kustvisscherij nam in de laatste jaren toe: in 1865 leverde de vangst met 186 schuiten eene waarde van f 772,025 op, tegen f 435,697 met 181 schuiten in 1861. De opbrengst der steurharing-visscherij bedroeg in 1865 met 195 schepen f 544,833. De beugvisscherij op kabeljaauw, schelvisch, leng enz. verkeert voortdurend in een bloeienden toestand. Te Vlaardingen, de hoofdmart, werd in 1865 voor eene waarde van f 38,084 aangebragt. De kolvaart en plompvisscherij hebben weinig te beduiden. De oester- en mosselvangst zijn in de laatste jaren zeer ongunstig, de garnalen- en ansjovisvangst vooral langs de Zeeuwsche kust vrij gunstig. In de Zuiderzee is de haring- en botvangst bij voortdurend belangrijk; ook wordt er vrij veel paling en aal gevangen, maar de ansjovisvangst is er in de laatste jaren ongunstig. De zoetwatervisscherij is in de laatste 25 jaren door de vele droogmakingen en de toenemende stoomvaart zeer verminderd; de voornaamste vischsoorten zijn zalm, aal, snoek, baars, meivisch. Naar België en Duitschland wordt veel uitgevoerd. Het opzigt over de zeevisscherij in Nederland is aan een vast collegie opgedragen, dat jaarlijks een *verslag omtrent den staat van de zeevisscherijen* geeft. In 1861 werd te Amsterdam eene belangrijke tentoonstelling van visscherij-gereedschappen gehouden, waaraan ook andere natiën deel namen.

Visum Repertum noemt men de schriftelijke verklaring, door geneeskundigen afgelegd en hunne bevinding behelzende van eenig onderzoek, door hen op geregtelijken last volbragt, waarbij tevens de uitkomsten worden aangewezen, die daaruit in verband tot de meerdere of mindere schuldverzwaring van den aangeklaagden persoon kunnen worden afgeleid.

Vitalianen. Zie *Apollinaris*.

Vitaliënbroeders of **Vitalianen** (ook Likendeelers gen., omdat zij den buit gelijkelijk verdeelden), eene gevreesde schaar van zeeroovers in de 14de en 15de eeuw in de Oost- en Noordzee, die aangezet door de hertogen van Mecklenburg, verwanten van den in 1389 bij Folköping door de Deensche koningin Margaretha overwonnen en gevangen genomen Zweedschen koning Albrecht, hunne rooverijen pleegden. Men noemde hen V. of *Victualienbroeders*, omdat zij ter voorziening in hunne eigene levensbehoeften hunne togten ondernamen en ook Stockholm van levensmiddelen (victualien) voorzagen. Nadat in 1402 hunne stoutste aanvoerders, Klaus Störtebeker en Wigmann, op Helgoland gevangen genomen en te Hamburg onthoofd waren, verzwakten zij zeer, en sedert 1439 verdwijnt hun naam. Verg. Voigt, *Die Vitalienbrüder in Raumer's Histor. Taschenb.* (1841).

Vite (Timoteo della), beroemd meester der Ital. schilderschool, in 1470 (of 1467) te Ferrara geb., leerling van Fr. Francia, begaf zich naar Rome, waar hij Rafaël behulpzaam was in het schilderen van de fresco's in de kerk della Pace, schilderde te Urbino een tal uitnemende stukken, meestal voor kerken, en overleed in 1524. Tot zijne voornaamste werken behooren: *Christus, aan Maria Magdalena verschijnende*, in de kerk S. Angelo te Cagli, en *De ontvoanging*, thans in het museum Brera te Milaan.

Vitellianus of **Vitalianus**, paus van 657—73, geb. te Signi in Campanië, moest aan de keizerlijke partij toegeven en het Monotheïsme begunstigen. Hij zocht vruchteloos den bisschop Maurus van Ravenna aan den pauselijken stoel te onderwerpen.

Vitellius (Aulus), Rom. keizer, uit een ridderlijk geslacht in 15 n. Chr. geb., werd onder Galba aan het hoofd der legioenen aan den Beneden-Rijn gesteld, die hem in 68 tot keizer. kozen. Andere legioenen verkozen Otho, maar na de overwinning bij Bedriacum en na Otho's dood werd V. keizer. Toen echter de legioenen in het O. Vespasianus verkozen en deze te Rome kwam, werd V. 24 Dec. 69 vermoord en zijn lijk in den Tiber geworpen.

Viterbo, delegatie van den Kerkelijken Staat, tusschen de Comarca di Roma, de delegatie Civita Vecchia en de Ital. provinciën Grosseto, Siena en Perugia, met 128,300 inw. op 54,51 □ m., is door vulkanische berggroepen overdekt en zeer vruchtbaar. De hoofdstad V., aan den voet van den Mt.-Cimino en aan den Arnione, zetel van een bisschop, heeft 17 kerken, waaronder de kathedraal S. Lorenzo (op de grondslagen van een ouden Herculestempel gebouwd) met fraaije gedenkteekenen, een Jezuïten-collegie, zeer fraaije fonteinen, het Palazzo communale met eene verzameling van Etrurische oudheden en beroemde zwavelbaden. V. telt 14,500 inw. en is beroemd door hare schoone meisjes. In de nabijheid liggen de bedevaartsplaats Madonna della Guercia, de prachtige Villa Lante en de rookende zwavelbron Bulicame. V. is onder de heerschappij der Longobarden op de plaats van het Etrurische Fanum Voltumnae gebouwd, werd in 1194 tot stad verheven, was de residentie van onderscheidene pausen en de hoofdstad der bezittingen van de gravin Mathilde.

Vitet (Ludovic), Fr. letterkundige, in 1800 te Parijs geb., werd in 1830 inspecteur-generaal der Fr. oudheden, in 1834 secretaris-generaal bij het handelsministerie en in 1836 staatsraad, maar leefde sedert 1851 uitsluitend voor de letterkunde. Hij werd vooral bekend door zijne *Scènes historiques* (3 dln., 1826—29) en schreef nog *Hist. de la ville et du port de Dieppe* (2 dln., 1833). Zijne kleinere geschriften werden in 2 dln. (1847) bijeenverzameld.

Vitringa (Campegius), beroemd Nederl. uitlegkundige van het O. T., in 1659 te Leeuwarden geb., studeerde te Franeker en Leiden, werd reeds in 1680 hoogl. in de Oostersche talen, in 1683 hoogl. in de godgeleerdheid en in 1693 ook in de kerkelijke geschiedenis te Franeker. Toen hij in 1698 tot hoogl. te Utrecht beroepen werd, wisten de Voetianen den stadhouder Willem III te bewegen om dat beroep te vernietigen. Door onderwijs en schriften vestigde V. dermate zijn roem, dat hij de godgeleerde school te Franeker tot eene der eersten van het Protestantische Europa verhief. Hij overleed te Franeker in 1722. Onder zijne talrijke schriften, die men opgegeven vindt bij Glasius, *Godgel. Ned.*, dl. 3, bl. 513—21, hebben eene blijvende waarde, zijn uitstekenden *Commentarius in librum Prophetiarum Iesajae* (Leid., dl. 1, 1714, dl. 2, 1720 en meerm.) en zijn geschrift *De synagoga vetere libri tres* (1696). De overige schriften zijn grootendeels verouderd. Zijn beroemde leerling Alb. Schultens heeft eene *Brevis delineatio vitae V.* gegeven in de *Bibl. Brem.* dl. VI, pag. 735 sqq. De jongste zijner vier zonen, Campegius V., in 1693 te Franeker geb. en in 1723 aldaar als hoogl. in de godgeleerdheid overl., schreef eene *Epitome theologiae naturalis* (1731) en *Dissertationes sacrae*, door Venema (1731) uitgegeven.

Vitringa (Wigerus), Ned. schilder, in 1655 te Leeuwarden geb., studeerde in de regten en beoefende in zijne vrije uren onder de leiding van L. Bakhuizen de schilderkunst, waarin hij weldra genoegzaam uitmuntte om er zijne hoofdbezigheid van te maken. Zijne zeegezigten zijn goed geschilderd en geteekend, maar niet zoo fijn en transparant van kleur als die van v. d. Velde. Hij maakte ook vele teekeningen, die doorgaans met de pen omgetrokken en met O.-Indischen inkt opgewerkt zijn. Hij overleed te Wirdum in 1721.

Vitriool. Deze naam wordt in 't algemeen aan zouten gegeven, die uit zwavelzuur met eene metaalbasis bestaan. In den handel wordt de benaming vooral toegepast op verbindingen die, behalve zwavelzuur, ijzer, koper of zink bevatten. Het ijzer-V. bestaat uit zwavelzuur en ijzer-oxydule; het wordt ook groen V. en koperrood genoemd. Dit V. komt voor in groene doorschijnende kristallen, maar die in een vochtigen dampkring met eene geelroode korst bedekt worden, welke door opneming van meer zuurstof ontstaat. Het koper-V., ook blaauw en Cyprisch V. genaamd, bestaat uit zwavelzuur koper-oxyde met water en komt voor in heldere, fraai blaauw ge-

kleurde kristallen. Het zink-V., ook wit V. genoemd, komt in witte klompen voor, die uit zwavelzuur en zink-oxyde zaamgesteld zijn. Al deze Vitriolen worden nuttig aangewend: het eerste in de verwerij en op andere wijzen, het blaauwe V. in de galvanoplastiek en het laatste onder anderen in de geneeskunde.

Vitrioololie. Zie *Zwavelzuur*.

Vitruvius Pollio (Marcus), beroemd Rom. bouwkundige, geb. te Formiae in Campanië, trad onder Jul. Caesar in krijgsdienst en werd door Augustus met het opzicht over de oorlogswerktuigen en in vreedstijd over alle openbare gebouwen des rijks belast. Hij stierf in hoogen ouderdom en schreef omstr. 15 v. Chr. zijn beroemd werk: *De Architectura libri X*, o. a. uitgegeven door Schneider (3 dln., 1807—8), Stratico (4 dln., 1825—30), Marini (4 dln., 1836). Er zijn Duitse vertalingen van Rode (2 dln., 1796) en Lorentzen (1857 volg.).

Vittoria, vesting en hoofdstad der Spaansche prov. Alava (Baskische prov.) aan de Zadorra, zetel van een bisschop, heeft een fraai door paleizen omgeven plein, 5 kerken, 6 kloosters, een hospitaal, theater, onderscheidene kazernen, fabrieken van leder, wollen- en ijzerwaren, wagens en waslichten. V. telt 15,569 inw., die zich op wijnteelt (den Chacoli) toeleggen en handel drijven. Zij is geschiedkundig merkwaardig door de overwinning, welke de Zwarte Drijns in 1367 ten gunste van Peter den Wreeden, en door die, welke Wellington er 21 Junij 1813 over Jozef van Spanje en de Franschen onder Jourdan behaalde. — V., stad in de prov. Noto op het eiland Sicilië, met 11,000 inw. — V., hoofdstad van de Brazil. prov. Espiritu-Santo, aan de baai Espiritu-Santo, met 5000 inw. en eene haven.

Vittoria (Hertog van). Zie *Espartero*.

Viverra. Zie *Genetkat*.

Vives (Joannes Ludovicus de), een der geleerdste humanisten van de 16de eeuw, in 1492 te Valencia in Spanje geb., studeerde te Parijs en Leuven eerst in de filosofie en daarna in de oude talen. Hij werd een heftig bestrijder van het scholasticisme, gelijk vooral uit zijn *liber in Pseudo-dialecticos* blijkt, en was de vriend van Thom. Morus, Budaëus, Erasmus en andere humanisten. Na te Leuven voordragten te hebben gehouden, werd hij door toedoen van Wolsey naar Engeland beroepen als hoogl. te Oxford en opvoeder van Maria, dochter van Hendrik VIII. Toen hij in 1529 weigerde om een gunstig advies uit te brengen over het geoorloofde der echtscheiding van Hendrik VIII en Katharina van Aragonië, werd hij zes maanden gevangen gezet en begaf zich daarna naar Brugge, waar hij tot zijn dood, in 1540, geheel voor de wetenschap leefde. Zijne hoofdwerken zijn: *De disciplinis libri XX* (1531) en *De veritate fidei christianae* in 5 boeken. Hoogst belangrijk zijn ook zijne verklarende aanteekeningen op Isokrates, Aristoteles, Cicero, Virgilius en Suetonius. De volledigste uitgave zijner *Opera* is die van Greg. Majansius in 1782 volgg. te Valencia in 8 dln. Verg. de dissertatie van Braam (Gron. 1853) en de Bosch Kemper, *J. L. V. geschetst als Christelijk philanthroop* (Amst. 1851).

Viviani (Vincenzo), beroemd Ital. wiskundige, in 1622 te Florence geb., beoefende onder Galilei en Torricelli de wiskunde, werd door hertog Ferdinand II van Florence tot diens mathematicus benoemd en bij onderscheidene ondernemingen, vooral van waterbouwkundigen aard, gebruikt. V. overleed in 1703. Hij vertaalde het werk van Aristaeus over de kogelsnede (*Divinatio in Aristaeum*, 1701) en vulde het werk van Apollonius van Perga (*Divin. in quartum conicorum Apoll. Pergaei*, 1659) aan.

Vivré, oudtijds *quivré*, zegt men in de heraldiek van eene fasce, die vijf- of zevenmaal hoekig gebogen is. De *fasce vivrée* komt voor in vele wapenschilden, b. v. in Duitschland voeren de graven van Manderscheid: d'or à la fasce vivrée de gueules; in Nederland het adellijk geslacht van Foreest: d'argent à la fasce vivrée de gueules, 't geen mede het wapen is van de familiën Kerpen in Westphalen en Trappan zu Bissem in Tirol.

Vizier. Het V. en de *vizierkorrel* maken te zamen de middelen uit, waardoor een draagbaar wapen met juistheid op eenig punt kan gerigt worden, de rigtmiddelen. Als men aan een wapen slechts één V. heeft, dan heeft men ook maar ééne dragt en kan dus voor alle afstanden slechts bij benadering aanleggen. Zulk een V., vroeger algemeen in gebruik bij de draagbare wapens, draagt den naam van *standvizier*. Het thans gebruikelijke bestaat uit een regtopstaand breed metalen plaatje, dat aan den bovenkant eene driehoekige insnijding in de rigting van de as der ziel, *vizierkeep*

gen., heeft. Het hoofdgebruik van het standvizier is voor de gesloten vuren op commando: het moet dus zoo veel mogelijk eene bestrijkende kogelbaan opleveren. Meestal is thans het vizierschot op 200 pas bepaald, en men kan dan met zulk een vizier nog gesloten vuren op 300 passen verrigten. Voor het treffen op grootere afstanden bedient men zich van meer zamengestelde vizierinrigtingen: 1°. Het *klepvizier*, waarbij verschillende kleppen van vizierkepen of viziergaatjes voorzien, even zoo vele verschillende vizierschoten opleveren. 2°. Het *boogklepvizier*, waarbij de klep zich tusschen twee op den loop aangebrachte wangen beweegt, zoodat men haar onder een grooteren of kleineren hoek met de as der ziel kan stellen. 3°. Het *schuif- of laddervizier*, waarbij eene schuif op- en nedergelaten kan worden tusschen de zijden van de ladder. 4°. Het *boogvizier*, waarbij eene boogvormige schuif op den loop bevestigd is, terwijl zich daarin een boog beweegt, die aan het vooreinde van eene vizierkeep voorzien is. 5°. Het *boekvizier*, dat uit eene hoekvormig omgezette klep bestaat, die in het hoekpunt van een scharnier beweegbaar is en door eene veer op hare plaats wordt gehouden — V. heet ook het op- en neergaande traliewerk aan helmen, waardoor het gezigt bedekt wordt, zonder het zien te belemmeren.

Vizier is in Mohammedaansche staten de titel van hooge staatsambtenaren. In het Ottomanische rijk komt die titel aan alle pacha's met drie paardestaarten toe. Verder heeft men in dat rijk zes V., regtsgeleerden, die adviserende leden van den divan (z. a.) zijn. — De *Groot-vizier*, Sadri-azhem, is de plaatsvervanger van den Grooten Heer, de minister, die de beraadslagingen van den divan leidt en alleen beslist. Het kenmerk zijner waardigheid is een zegelring met den naam en de spreuk des sultans, welken ring hij steeds op de borst draagt.

Vizierlintiaal. Zie *Alhidade*.

Vlaamsche schildersschool. Zie *Schilderkunst* en *Nederlandsche schildersschool*.

Vlaamsche taal en letterkunde. De taal, waarvan zich de oorspronkelijke bevolking van België bediende, en die nog door omstr. $\frac{3}{4}$ der op het land wonende bevolking gesproken wordt in O.- en W.-Vlaanderen, Antwerpen, oostel. Brabant en een deel van Z.-Brabant, alsmede in enkele gemeenten der districten Waremmen en Landen in de prov. Luik, te Enghien, Marcq, St.-Pieters-Capelle, Bievène, Deux-Acres in Henegouwen enz. (verg. de St.-Genois, *Het Vlaamsch in het N. van Frankrijk*, Gent 1858) is een tak van den Nederduitschen taalstam en oorspronkelijk dezelfde taal als het Nederduitsch der noordel. gewesten. Van dit laatste onderscheidt het zich doordien het sedert het einde der 16de eeuw opgehouden heeft schrijftaal te wezen en eene letterkunde te hebben, terwijl de Noord-Nederl. taal zich bleef ontwikkelen. Onder Maria Theresia kwam de V. T. weder korten tijd in eere, daar zij op de scholen onderwezen werd, doch door de Fransche overheersching werd zij geheel door het Fransch verdrongen. Door de vereeniging van België met de noordelijke gewesten scheen een tijdperk van herleving voor de V. T. aan te breken. De regering rigtte aan de hoogeschoolen te Leuven, Gent en Luik leerstoelen voor de Nederl. taal en letterkunde op; sedert 1819 mogten de ingezetenen zich van de V. T. voor het gereg. bedienen en in 1823 werd in de Vl. provinciën het Nederduitsch als de officieele taal ingevoerd. De Vl. taalbeweging vond een wakkeren voorvechter in den dichter en letterkundige J. F. Willems, maar de liberalen en de Roomsche geestelijkheid spanden alle krachten in om uit staatkunde en godsdiensthaat tegen de noordel. Nederlanden het Vlaamsch in minachting te brengen en door het Fransch te verdringen. Na de omwenteling van 1830 kwam in België de Fransche taal tot de alleenheerschappij. Toen echter de staatkundige hartstogt bedaard was, riep Willems in 1834 de Vlaamsche beweging weder in het leven, en met hem vereenigden zich mannen als Ledeganck, Blommaert, Serrure, van Duyse en and., die tijdschriften in de V. T. uitgaven. Te Gent, te Antwerpen en in andere steden werden rederijkerskamers en vereenigingen opgericht, en ook de regering nam deel aan de beweging, toen in 1836 de koning eene prijsvraag uitschreef over de zuivere spelling der V. T. Dit gaf echter aanleiding tot twist tusschen de voorstanders der V. T., daar de grootste ijverzaars voor de V. T. niet instemden met de beslissing van de commissie der prijsregters in 1839, die eene spelling voorstond, welke zich zoo naauw mogelijk aan de spelling van het Nederduitsch aansloot. Ook door ijverzucht tusschen Gent en Antwerpen, Brussel en Leuven en door geschillen van confessioneelen en staatkundigen aard werd deze twist aangevuurd. De regering begon meer en meer gehoor te geven aan de herhaalde petities door de Vlaamsche bevolking tot de Tweede kamer gerigt. Op de

gymnasiën werd de keus tusschen het gebruik der Vl. en Fr. talen vrijgelaten; in 1843 werd te Lier eene Vl. normaalschool, in 1844 te Gent een leerstoel voor de Vl. T. en L. opgerigt, en de regering kende een prijs toe voor het beste letterkundige voortbrengsel binnen een driejarig tijdperk. Van het *Vlaamsch gezelschap* en het *Nederduitsch taalverbond*, beiden te Gent, ging de oproeping uit tot een daar in 1849 in vereeniging met de letterkundigen van noordel. Nederland te houden taal-congres, dat sedert te Amsterdam (1850), Brussel (1851), Utrecht (1853), Antwerpen (1856), 's Hertogenbosch (1860), Brugge (1862) en Rotterdam (1866) bijeenkwam en grooten invloed uitoefende op de ontwikkeling der Nederd. taal in de Vlaamsch sprekende gewesten van België, vooral daar ten gevolge van de uitgave van het *Woordenboek* door de Vries en te Winkel het Vlaamsch tot die spelling van het Nederl. toetrad, welke door de wetenschap werd aangewezen. — Met de herleving van de V. T. als schrijftaal in het laatste 30tal jaren is de herleving der V. L. naauw verbonden. Had zij van de 16de tot de 19de eeuw slechts middelmatige vertegenwoordigers gehad in dichters als van der Voort, Verstegen, Houwaert, Numan, Pointus, van der Borch, Meyer, Pauwels, van den Sanden, de Wolff, Moonen, Verhoeven en and., in onzen tijd vonden de verschillende takken der letterkunde uitnemende beoefenaars. Uitgaven van oude V. gedichten bezorgden Blommaert, Snellaert, Willems, David en Boermans. Als dichters muntten uit: Ledeganck, Prudens van Duyse, De Laet, Dautzenberg, van Beers, Nolet de Brauwere, de volksdichter van Rijswijk; als dichters mev. Courtmans, jufv. d'Huyghelaere, Maria Doolaghe en de beide zusters Loveling. In de verhalende poëzij, den roman en de novelle munt vooral Conscience (z. a.) uit; ook De Laet, bar. de St. Genois, Ronse, Ecrevisse, Sleccks, Renier en Snieders schreven historische romans, en Fel. Bogaerts novellen. Het drama wordt beoefend door van Duyse, Roelants v. Peene en Onderet. Te Gent en te Brussel zijn Vl. schouwburgen. Ook door dagbladen en tijdschriften, door letterkundige vereenigingen uitgegeven, wordt de V. taal en letterkunde verbreid en ontwikkeld. Zoo gaf Willems van 1837—46 het *Belgisch Museum* uit, David rigtte in 1840 het tijdschrift de *Middelaer*, de Laet *Vlaamsch België*, Serrure het *Vaderl. Museum* (1855—58) op, en sedert 1862 ziet het *Nederd. Maendschrift* het licht. De beste grammatica is die van van Beers, de beste woordenboeken dat van Olinger (4de uitg., 1852—53) en van Slecck en v. d. Velde (1860). Verg. Snellaert, *Schets eener geschied. der Nederl. letterk.* (3de uitg., 1855); Hoffman van Fallersleben, *Die Vlämische Bewegung* (Ned. vert. met een voorwoord van de Jager, Rott. 1856); Ida van Düringsfeld, *Von der Schelde bis zur Maas* (1861, 3 dln.).

Vlaanderen, eertijds een graafschap, dat zich langs de kust van de Noordzee van den mond der Schelde tot in het tegenwoordige Frankrijk uitstreckte, thans deels tot België (de provinciën O.- en W.-V.), deels tot Nederland (Staats- of Zeeuwisch-V.), deels tot Frankrijk (de westel. helft van het depart. du Nord en het depart. Pas-de-Calais) behoort, en zoowel door zijne vruchtbaarheid, nijverheid en handel als door de eigenaardigheid zijner inwoners en door zijne geschiedenis zeer merkwaardig is. Caesar vond er als hoofdbewoners de Belg. Moriners aan de westkust, nevens welke in het N. en O. de Germaansche Menapiërs, in het Z. O. de Belg. Atrebatensen zetelden, na wier onderwerping het land tot de Rom. prov. Belgia secunda gevormd werd. Tijdens de Frankische heerschappij vormde hier de Schelde de grensscheiding tusschen Neustrië en Austrasië, eene grensbepaling, die ook na de Karolingische rijksverdeeling nog lang bleef bestaan, zoodat het noordel. en zuidwest. deel van V. tot Frankrijk, het zuidoostel. deel sedert 1007 tot het Duitsche rijk behoorde. Over de Noord-Fransche kuststreek, die als mark tegen de Noormannen was ingerigt, werden tegen het einde der 9de eeuw graven van de Vlaandersche gouw (pagus Flandrensis, de streek bij Brugge en Sluis) als markgraven aangesteld. De eerste dezer markgraven was Boudewijn met den IJzeren arm, die, nadat hij met de schoone Judith, de dochter van keizer Karel den Kalen, gehuwd was, in 864 deze mark als erfelijk leen verkreeg. Onder zijne opvolgers zijn vooral merkwaardig Arnulf II, Boudewijn IV, Boudewijn V, Boudewijn VI, Robert de Vries, Robert II, Boudewijn VII en de Deensche prins Karel de Goede, een neef van Robert II. Na de vermoording des laatsten, in 1127, streeden zes pretendenten om het markgraafschap, totdat Diederik van den Elsas in 1128 als markgraaf erkend werd. Met diens zoon Philip stierf ook deze mannelijke stam uit, en onder zijne zuster, de gemalin van Boudewijn VIII van de Henegouwsche linie, werden V. en

Henegouwen weder vereenigd. Door erfliating kwam V. in 1280 aan Gui Dampierre, den kleinzoon van Boudewijn IX, die het Latijnsche keizerrijk te Konstantinopel had gesticht. Verdere erven waren de wreede graaf Lodewijk I, die in 1346 in den slag bij Crecy sneuvelde, en als laatste graaf van V. diens ligtzinnige zoon Lodewijk II, onder wien de door den handel magtig geworden steden, vooral Gent en Brugge, in opstand kwamen. Door des laatsten erfdochter, de gemalin van Philips den Stouten, hertog van Bourgondië, werd in 1384 V. met Bourgondië vereenigd, en hierdoor, nadat ook het hertogdom Neder-Lotharingen er bijgevoegd was, de grond gelegd tot de vereeniging van die Nederlandsche gewesten, die in 1477 onder het huis van Habsburg kwamen. Bij de kreitsverdeeling van het Duitsche rijk werd V. bij den Bourgondischen kreits gevoegd, waarmede het onder koning Philips II aan de Spaansche linie van het Habsburgsche huis werd toegewezen. Bij den Westphaalschen vrede kregen de Staten-Generaal het zoogen. Hollandsche V., en de vredesverdragen van Aken, Nijmegen en Utrecht bragten Frankrijk in het bezit van Kamerijk en Artois. Sedert 1794 was V. bij de Fr. republiek ingelijfd en vormde de departem. van de Lys en van de Schelde. Het Weener congres voegde deze streken bij het nieuwe koninkrijk der Vereenigde Nederlanden, en na de afscheiding van België bleef het grootste deel bij dit nieuwe koninkrijk. Sedert 1840 voert de tweede zoon van wijlen koning Leopold den titel van graaf van V. — De Belg. prov. O.-V. telt op 54,64 □ m. (1865) 827,175 inw., heeft een over het algemeen zandachtigen bodem, die echter nabij Eeclo en langs de Schelde met klei gemengd en zeer vruchtbaar is en wordt door de rivieren de Schelde, de Lys en de Dender doorsneden, terwijl het verkeer ook door kanalen en spoorwegen zeer bevorderd wordt. Er is veel fabrieknijverheid, vooral van linnen, katoenen en andere stoffen, en leerlooijerijen. Behalve de hoofdstad Gent (z. a.) zijn de volkrijkste steden: St.-Nikolaas (24,056 inw.), Aalst (20,083 inw.), Lokeren (17,215 inw.) en Renaix (12,237 inw.). — De Belg. prov. W.-V. telt op 58,92 □ m. 659,938 inw., heeft, behalve de duinen langs de zuidkust, een zeer vlakken, over het algemeen vruchtbaren bodem en wordt in het Z. O. door de Schelde en Lys en in het Z. W. door de Yzer en andere riviertjes besproeid. Verscheidene kanalen en drie spoorweglijnen doorsnijden W.-V. Landbouw, veeteelt en fabrieknijverheid zijn de hoofdbronnen van bestaan. Na de hoofdstad Brugge (z. a.) zijn de volkrijkste steden: Ostende (17,449 inw.), Kortrijk (23,594 inw.), Yperen (16,758 inw.), Poperinghe (10,719 inw.) en Thielt (10,380 inw.). Verg. van Praet, *Hist. des comtes de Flandre et de l'origine des communes flamandes* (1828); Kervyn van Lettenhoven, *Hist. de Flandre* (6 dln., 1847—51).

Vlaardingen, stad in de Nederl. prov. Z.-Holland, arrond. Rotterdam, aan den linker oever van de Nieuwe Maas, 1 $\frac{3}{4}$ u. ten W. van Rotterdam, met 8212 inw., een kantongeregt, ruime haven, eene fraaije Gereformeerde kerk met eenige praalgraven, eene Roomsche kerk, fraai raadhuis, waag en vischmarkt. De haringvisserij is er niet onbelangrijk, en bij het uitvaren der vloot wordt jaarlijks een biddag (Buisjesdag) gehouden. Ook varen er vele schepen ter kabeljauw-vangst uit. Verder wordt er handel vooral met Portugal gedreven.

Vlag noemt men een stuk doek van eene ligte stof, gewoonlijk vlaggedoek, dat in het algemeen de gedaante heeft van een regthoek van zeer verschillende afmetingen en kleuren. De *natievlaggen*, welker kleuren algemeen bekend zijn, en terstond de schepen, als tot bevriende of vijandige natiën behoorende, doen kennen, worden geschesen aan de gaffel van den achtersten mast. Van de grootste vlag komt de lengte overeen met de grootste wijdte van het schip, gemeten op het opperdek, en is de hoogte het twee-derde der genoemde afmeting. Deze wordt alleen geschesen met stil weder en bij buitengewone gelegenheden. Van 's morgens 9 uur, den tijd van parade, tot zons-
 ondergang waait er gewoonlijk van de genoemde plaats eene kleinere V. Bij goed weder en bij feestelijke gelegenheden waait er eene kleinere vlag, *geus* geheeten, aan een vlaggestok op den boegspriet. De koninklijke Nederl. V. heeft het koninklijke wapen in het wit. Zij wordt geschesen aan den grooten top, ten bewijze dat er vorstelijke personen aan boord zijn. Als de koning zelf aan boord is, wordt er boven de vlag een standaard geschesen, d. i. eene vlag in de gedaante van een driehoek, aan den voorkant hoekig ingesneden, zoodat er twee punten gevormd worden. Dezelfden vorm als de standaard heeft ook de wimpel. Ieder scheepsbevelhebber bij de marine is geregtigd een wimpel aan den grooten top te voeren, en, indien hij over meer

schepen te gelijker tijd het bevel voert, een standaard. De officieren boven den rang van kapitein ter zee voeren eene V. met de Nederlandsche kleuren aan een der toppen, en wel: de admiraal en luitenant-admiraal aan den grooten, de vice-admiraal aan den voor- en de schout-bij-nacht aan den kruis- of achtersten top. Aan dit regt ontleenen zij den naam van *vlagofficieren*. — De *seinvlaggen* en *seinwimpels* dienen deels om bepaalde verrigtingen aan te duiden, als: het overnemen van kruid, het houden van krijgsraad, het liggen in quarantaine enz., deels om met andere schepen of met den wal te kunnen onderhandelen, waartoe de onderscheidene Vlaggen vaste, bekende nummers hebben en er een seinboek is zamengesteld, waarin zoo veel mogelijk door middel van artikels, door bepaalde getallen aangeduid, in alle mogelijke gevallen is voorzien. Bovendien bestaat er een telegraphisch seinboek, waardoor men in de gelegenheid wordt gesteld enkele woorden over te seinen en dus alles wat men goedvindt, onverschillig wat, aan anderen mede te deelen. — Bij koopvaardij-schepen heeft men nog *naam-*, *kantoor-* en *collegie-vlaggen*, waarop de naam van het schip, van het kantoor, waardoor het is uitgerust, of van het collegie, waarvan de gezagvoerder lid is, staat uitgedrukt. De oorlogschepen hebben *nommervlaggen* om zich te doen kennen. — Bij stil weder, als de vlaggen niet uitwaaijen, maakt men gebruik van *seinramen*. Ook voor mistig weder en voor den nacht heeft men bepaalde seinen uitgedacht. Verg. van Rees en Brutel de la Rivière, *Memorandum voor den jeugdigen zeeofficier* (1859).

Vlak is eene uitgebreidheid, die alleen lengte en breedte, geen dikte heeft. Een plat V. is een V., waarop eene rechte lijn in alle rigtingen past; een gebogen V., waarop eene rechte lijn niet in alle rigtingen past. Er zijn vele soorten van gebogene vlakken. V. zijn de grenzen der lichamen.

Vlam is de eene of andere stof, die in luchtvormigen toestand verbrandt en daardoor in gloeiing geraakt. Meestal is deze stof waterstof, die zich met de zuurstof der dampkringslucht verbindt en water vormt, onder ontwikkeling van licht en warmte (zie *Verbranding*). Vaste deeltjes, meestal koolstof, die in dat gas aanwezig kunnen zijn, maken door hunne gloeiing de V. lichtende (zie *Verlichtingstoestellen*). Eene V. wordt evenwel niet alleen ter verlichting, maar ook ter verwarming gebruikt. De scheikundige bedient er zich van bij zijne onderzoekingen. Men kan in de vlam eener kaars onderscheiden: 1°. een donker deel, waarin de koolstof-deeltjes niet verbranden; 2°. een lichtgevend deel, dat het eerste omgeeft, waarin de koolstofdeeltjes gloeijen, en aan welks punt zich de meeste hitte ontwikkelt; 3°. een flauw lichtend omhulsel, dat maar even zichtbaar is. Door aanwending der blaaspijp (z. a.) kan men de V. doen dienen om stoffen van zuurstof te berooven of die daaraan toe te voegen, al naar mate men ze in het binnenste der V. brengt, waar zuurstof noodig is, die aan de stof wordt onttrokken, of in het buitenste, waar de zuurstof der dampkringslucht tot de in gloeiing gebragte stof kan toevloeijen. Men noemt daarom het buitendeel der vlam *oxyderend*, het eerste of binnendeel, *disoxyderend* of *reducerend*.

Vlaming (Pieter), Nederl. letterkundige, in 1686 te Amsterdam geb., studeerde te Leiden in de regten en beoefende vooral de nieuwe talen. Met zijn vriend Welckens gaf hij in 1711 *Dichtlievende uitspanningen* uit (herdr. 1735), eene navolging van het Italiaansche herdersdicht. In 1730 kwam zijne dichtmatige vertaling der *Arcadia* van Sannazari in het licht, met eene levensbeschrijving van dien dichter, benevens een korte geschiedenis van het huis Arragon. Omstreeks dienzelfden tijd gaf hij ook de *Gedichten* van zijn vroeg gestorven kunstbroeder L. Schermer in het licht (Haarl. 1712, meerm. herdr.). In 1719 werd hij benoemd tot boekhouder bij de O.-Indische compagnie te Amsterdam. Hij overleed op zijn buitengoed Hoogewoud bij Haarlem in 1723. Hij bezorgde in 1723 een fraaije uitgave van Spiegheľ's *Hertspiegel*, in 1725 van de *Redekunst* van D. van Hoogstraten en van de *Poemata* van l'Hôpital. Van eene zeer uitvoerige *Beschrijving en geschiedenis van Amsterdam* zagen slechts 6 bladen en eenige kaartplaten het licht.

Vlas, *Linum*, geeft aan de familie der Vlasachtige planten (*Lineae*) den naam. Het V. heeft regelmatige bloemen met 5 kelk- en 5 bloembladen, 5 meeldraden en 5 stempels. Deze bloemen worden door één enkelen, lijnregt opschietenden stengel gedragen. Iedere bloem duurt slechts één dag; zij zijn bijzonder teer en blaauw gekleurd. Het V. is eene éénjarige plant. Ofschoon van dit geslacht bij ons twee soorten gevonden worden, het Gewone V. (*L. usitatissimum*, L.) en het Purgeer V. (*L. catharticum*), zoo moet de

eerste soort, die uit het Oosten afkomstig is, meer als verwilderd beschouwd worden. Eene verscheidenheid dezer plant met gesloten zaaddoozen wordt veel verbouwd, terwijl bij eene andere verscheidenheid de zaaddoozen openspringen. De zaden van het V., Lijnzaad genaamd, bevatten eene olie (Lijnolie), die als droogende olie bij het verwen gebruikt wordt. De zaden zelve worden gemalen en onder den naam Lijnmeel op verschillende wijzen, ook tot het maken van pappen, gebruikt. De stengel van het V. bevat zeer sterke bastvezels, die reeds in oude tijden voor het weven van linnen werden gebruikt. Deze vezels (die ook onder den naam V. in den handel gebragt worden) worden zuiver afgezonderd door eerst de stengels te bevochtigen en uit te spreiden of in water te leggen, om de cellen der plant te weeken en ze van de sterkere bastvezels te kunnen afzonderen. Vervolgens worden ze in de zon of in een oven gedroogd, daarna door een houten toestel gebrakt om de houtachige deelen te breken, die door het zwingelen en hekelen verwijderd worden, zoodat men eindelijk het V. zuiver verkrijgt. De korte vezels worden „werk” genoemd (zie verder *Linnen*). — Het Purgeer-V. heeft tegenovergestelde bladen en witte bloemen. Het groeit in duinen en op veen- en heidegronden en werd vroeger als purgeermiddel gebruikt.

Vlasdodder. Dezen naam geeft men ook aan de *Huttentut* (z. a.).

Flaskruid. Zie *Leeuwenbek*.

Vledermuis, *Vespertilio*. Dit bekende diereengeslacht, dat onder de Handvleugeligen (z. a.) geteld wordt, bevat voortreffelijke vliegers. In ons land komen de volgende soorten voor: de Hoefijzerneus (z. a.); de Franjestaart (*V. Nattereri*), bij deze is het uitgespannen vleugelvlies aan den achterrand met haartjes bezet; de Water-V. (*V. Daubentonii*); de Grootoor (*V. auritus*) en anderen.

Vleertman (Willem), Nederl. krijgsman, in 1658 geb., trad in 1672 in krijgsveld, gaf al spoedig uitstekende bewijzen van moed, verliet in 1678, toen na den vrede van Nijmegen zijn regiment werd afgedankt, het leger en zocht nu zijn bestaan in de suikerraffinaderij. Bij het uitbreken van den oorlog met Frankrijk in 1688 nam V. terstond weder dienst als vrijwilliger en vergezelde Willem III naar Engeland, van waar hij met dépêches naar den graaf van Obdam te Munster gezonden werd. Hij nam deel aan de krijgsveldbedrijven in Ierland en werd na den slag aan de Boyne (11 Julij 1690) met het berigt dier overwinning naar den hertog van Savoye gezonden. Van 1691 tot den vrede van Rijswijk diende hij weder in de Nederlanden, kreeg daarna eene aanstelling bij den waterstaat en het toezigt over het Pannerdsche gat en werd in 1702 benoemd tot commissaris der approches, in welke betrekking hij voor Keizerswaard en in Vlaanderen onder Coehoorn belangrijke diensten bewees. Vooral bij Bouchain onderscheidde hij zich, daar hij de belegeraars, die door de tot ontzet opdagende Franschen bijna geheel waren ingesloten, langs den weg naar Marchiennes ongestoord deed aftrekken, na in één nacht 4400 zware boomen te hebben laten vallen en door het moeras leggen. Na den vrede van Utrecht in 1713 bedankte V. voor de benoeming tot onderschout van Amsterdam en trad in Pruisische krijgsveld, waar hij zich bij het beleg van Straalsund onderscheidde. In 1716 keerde hij naar het vaderland terug, bewees vele diensten bij den waterloop van 1717, belette het oprigten eener O.-Indische maatschappij te Altona, rigtte eene posteriej op van Brussel naar Keulen en overleed te Amsterdam in 1742.

Vleeschetende zoogdieren heeft dezelfde beteekenis als *Roofdieren* (z. a.).

Vlekkenwater. Men kan dezen naam in 't algemeen aan vloeistoffen geven, die geschikt zijn om uit kleederen enz. vlekken weg te nemen. Bleekwater, Benzol en dergelijken komen onder dien naam in den handel.

Vleugel noemt men in de krijgsveldkunde een deel van het in het front in twee of drie deelen verdeelde leger. Men onderscheidt den regter V., het centrum en den linker V. Hoewel de benaming V. door de tegenwoordige indeeling in legercorpsen of divisien overbodig is geworden, wordt zij toch nog dikwijls gebezigd om de algemeene opstelling van een leger of een corps op het oorlogstooneel aan te geven, zonder daarbij aan bepaalde strategische of taktische eenheden te denken, gelijk vroeger altijd het geval was. — V.-adjudanten noemde men vroeger de adjudanten, die de veldheer voor elken vleugel van zijn leger had, om de orders daaraan over te brengen en de bewegingen na te gaan. Thans dragen de adjudanten bij sommige regerende vorsten dezen naam.

Vleugelhandige dieren. Zie *Handvleugeligen*.

Vleugelloozen. Zie *Aptera*.

Vleugels noemt men de werktuigen voor het vliegen, die men vooral bij vogels en bij insekten aantreft.

Vlie (Het) of de Vliestroom, een vaarwater tusschen de eilanden Vlieland en Terschelling, waardoor schepen van weinig diepgang uit de Noordzee in de Zuiderzee kunnen geraken en omgekeerd. Het loopt eerst zuidwaarts en dan door het Oostrak naar de Middelgronden en de kust van Friesland. Een ander vaarwater, het zoogen. Oude V., dat westwaarts uit het V. komt, maakt eene groote bogt en vereenigt zich met den Texelstroom, waardoor het V. in gemeenschap komt met de zeegaten van Texel. Het V. is vermoedelijk niets anders dan de uitwatering van het oude meer Flevo, dat vóór het ontstaan der Zuiderzee rivieren in zich opnam en zich in het N. van het overtollige water ontlastte. Het Eng. eskader onder Holmes verbrandde in het V., 18 Aug. 1666, 140 Nederl. koopvaarders en 2 convooi-schepen.

Vliebergen of **Flugbergen** noemt men die heuvels, blijkbaar van opgeworpen grond, welke men hier en daar op sommige der Zeeuwsche eilanden, met name op Walcheren, Schouwen en Zuid-Beveland, aantreft. Zij hebben eene kegelvormige gedaante, eene middellijn van 30—40 Ned. el, en nu nog eene hoogte van 10—15 Ned. el, welke oorspronkelijk 17—18 Ned. el kan hebben bedragen, de helft hooger dan de zwaarste stormvloed bereiken. Men heeft ze waarschijnlijk te houden voor overoude gewijde plaatsen of offerplaatsen, daar in de Zeeuwsche V., even als elders in zoodanige heilige hoogten, beenderen, asch, houtskool, potjes, munten enz. gevonden zijn. Men vindt ze veel in de nabijheid van de plaatsen, waar de alleroudste kerken werden gesticht, waartoe men opzettelijk die punten uitkoos, waar de heidensche heilige plaatsen van het voorgeslacht werden aangetroffen.

Vlieg (Spaansche). Zie *Spaansche vlieg*.

Vlieg (Zwarte). Zie *Zwarte vlieg*.

Vliegen, *Muscidae*, maken eene familie uit der Tweevleugelige insekten. Zij hebben zeer korte, vaak neerhangende voelers en zijn over het algemeen genoeg bekend. De verschillende tot deze familie behoorende geslachten tellen in Europa een 600tal soorten; wij kunnen hier slechts enkelen vermelden. — 1°. De Rupsvliegen (*Tachina* M.), aldus genoemd omdat zij de eijeren in rupsen leggen. Onder deze is merkwaardig de *T. Glabrata*, ook *Nemoraea* genoemd, die zooals de belangrijke onderzoekingen van Dr. Brants geleerd hebben, zoo veel heeft bijgedragen tot het vernielen der Dennerupsen, die omstreeks 1845 zulk eene groote schade aan de dennen toebagten. — 2°. De Vleeschvlieg (*Caliphora* L.), genoeg bekend door de Gewone Vleeschvlieg (*C. Vomitoria* L.). — 3°. De Huisvlieg (z. a.). — 4°. De Steekvlieg (z. a.). — 5°. De Gouden Vliegen (*Lucilia*), die zich door hare fraaije metaalkleur onderscheiden. Vele andere geslachten en soorten moeten wij onvermeld laten.

Vliegende Eekhoorn. Zie *Eekhoorn*.

Vliegende Pad. Zie *Geitenmelker*.

Vliegende Visschen. Onder dezen naam verstaat men in 't algemeen visschen met groote lange borstvinnen, die zij als vleugels kunnen gebruiken, om daarmede eenige oogenblikken boven het water te vliegen. Onder de V. telt men: den Vliegende Haring (*Exocoetus volitans* L.), die in verschillende zeeën gezien wordt, en den Vliegende Zeeschorpioen (*Scorpaena volitans* Gm.).

Vliëgend Hert. Zie *Hert* (*Vliëgend*).

Vliegenvanger, *Muscicapa*. Deze vogel geeft den naam aan de familie der Vliegenvangers. De geslachten dezer familie hebben een in een scherp haak uitlopenden snavel, aan den wortel van borstels voorzien. De pooten zijn kort; de vleugels lang. Hunne grootte en gedaante is als die van eene grasmusch. Onder de geslachten telt men den V., waarvan een viertal soorten in de *Dieren van Nederland* vermeld zijn, namelijk: de Graauwe, Zwartgraauwe en Witgehalde V. (*M. grisola*, *atricapilla* en *collaris*), alsmede de *M. parva*. De V. leven van insekten, die zij meest in de vlugt vangen. Andere geslachten laten wij onvermeld.

Vliegenvangertje, *Dionaea muscipula*, uit de familie der Droceraceën, is eene moerasplant uit N.-America. Den naam ontleent zij aan de eigenschap der bladen, om zich bij de minste aanraking der bovenoppervlakte (dus ook wanneer er een insect op komt) in de lengte snel toe te slaan, waarbij de aan den rand geplaatste haren zich over elkander leggen. Als het insect dood is, opent zich het blad en hernemen de helften eene hellende rigting.

Vliegenzwam, *Agaricus muscarius*, is een paddestoel, die zich onderscheidt doordien de hoed- van boven fraai rood gekleurd en met witte schubben bedekt is. Men vindt de V. in bosschen en op andere plaatsen. Zij is zeer vergiftig, waarom zij tot het dooden van vliegen gebruik wordt; van daar de naam.

Vlieger (Simon de), Nederl. zeeschilder, vermoedelijk in 1612 te Amsterdam geb., heeft omstr. 1640 aldaar geschilderd en Willem van de Velde, *den jongeren*, tot leerling gehad. Andere levensbijzonderheden zijn niet van hem bekend. Hij muntte uit in de behandeling, maar vooral in het coloriet zijner heldere zilverachtige schilderijen. Ook heeft hij fraaije landschappen, met fijne figuren gestoffeerd, geschilderd. Zijne met O.-Ind. inkt of krijt behandelde teekeningen zijn mede zeer gezocht. Enkele malen schilderde hij portretten. In vele buitenlandsche verzamelingen, vooral in Engeland, vindt men zijne stukken. Bartsch, *Peintre Graveur*, dl. 1, bl. 19, beschrijft 20 door hem gemaakte prenten, landschappen en dieren voorstellende.

Vlieland, een 2 u. lang en $\frac{1}{4}$ u. breed eiland tusschen de Noord- en Zuiderzee, behoort tot de Ned. prov. N.-Holland, arrond. Hoorn, ligt tusschen de eilanden Texel en Terschelling, van welk laatste het door het Vlie gescheiden is, en telt omstr. 800 inw., die in de vischvangst en de dienst bij het loodswezen hun bestaan vinden. In het N. O. van het eiland bevindt zich een vuurtoren in het dorp Oost-V., met 660 inw. De haven is wegens eene daarvoor liggende zandbank moeilijk te naderen. Het westel. deel, de Horst geheeten, neemt door golfslag voordurend af. Van het in 1799 bij V. gestrande schip *Lutina*, dat eene aanzienlijke hoeveelheid edel metaal aan boord had, tracht men thans de overblijfselen op te sporen.

Vlier, *Sambucus*, is een plantengeslacht uit de familie der Kamperfoelieachtigen, dat struiken en boomen bevat, zeldzaam overblijvende kruiden. Ons land telt een drietal soorten. 1°. De Gewone V. of Vledder (*S. nigra* L.). Deze boom wordt in het wild gevonden en ook opzettelijk geplant, zooals voor heggen. Hij draagt gevinde bladen met elliptische gezaagde blaadjes, vuilwitte, sterk riekende, in bijschermen vereenigde bloemen en zwarte glimmende bessen. Van deze plant worden de bloemen gedroogd als artsijmiddel gebruikt, even als de bast, terwijl uit de bessen eene gelei (V.-stroop, V.-gelei) bereid wordt. Het merg der V. wordt bij sommige handwerken en bij elektrische proeven gebruikt. Eene verscheidenheid van de Gewone V., met zeer fijn verdeelde bladen, vindt men onder den naam „Peterselie-V.” in parken. — 2°. De Lage V. (*S. Ebulus* L.). Deze groeit laag, heeft een meer kruidachtigen stengel en veel smallere bladen. Zij is overblijvend. — 3°. De Trodragende V. (*S. racemosa* L.) heeft eironde bijschermen met geelgroene bloemen en roode bessen.

Vlies (Gulden). Zie *Argonauten*.

Vlies (Ridderorde van het Gulden), eene der meest in aanzien zijnde wereldlijke ridderorden, door hertog Philips III van Bourgondië, 10 Jan. 1430, te Brugge ingesteld bij zijn derde huwelijk met Isabella van Portugal. Hertog Philips verklaarde zich tot grootmeester, en verordende dat deze waardigheid op zijne opvolgers in de regering zou overgaan, zoodat na den dood van Karel V het grootmeesterschap op den koning van Spanje overging. Toen echter in 1715 de Spaansche Nederlanden aan Oostenrijk vervielen, hebben sedert dien tijd ook de Oostenr. vorsten deze ridderorde verleend.

Vliesvleugelige Insekten, *Hymenoptera*. De dieren dezer orde onderscheiden zich door vier vliesachtige vleugels, waarvan de achtervleugels kleiner dan de voorvleugels zijn. De eersten haken zich gedurende het vliegen door kamsgewijze geplaatste haken in een zoom der voorvleugels. De wijfjes der V. hebben eene legboor of angel. Tot deze orde behooren onderscheidene familiën, zooals de Bladwespen, Houtwespen, Galwespen, Sluipwespen, Zandwespen, Mieren, Wespen en Bijen.

Vlieszwammen, *Hymenomicetes*, maken eene afdeeling van de familie der Zwammen uit. Zij zijn de meest volkomen bewerkte zwammen in deze familie en meer vleezig in hare samenstelling. De over de geheele aarde verspreide V. groeijen op den grond, op boomstammen, hout enz. Naar de inrigting en plaatsing harer voortplantingsorganen worden de V. verdeeld in: 1°. Knodszwammen (*Clavati*), knodsvormige of ook vertakte zwammen, waarvan de oppervlakte met een glad kiemvlies overtrokken is. Hiertoe behoort de *Clavaria*. — 2°. Schijlzwammen (*Discophori*). Deze, vaak met een gerimpeld kiemvlies overtrokken, bevatten onder anderen de *Morilles* (z. a.). — 3°. De Hoedzwammen (*Pileati*), waartoe de eigenlijke Paddestoelen (z. a.), de Huiszwam (z. a.) en anderen geteld worden.

Vliet (Van of van der), de naam van onderscheidene Nederl. schilders, z. a. Willem v. V., geb. te Delft in 1584, historie- en portretschilder, overl. in 1642; zijn neef Hendrik (1705—65), historie- en later onder Mierevelt's leiding meer bepaald portretschilder. R. A. Persijn en J. Suyderhoef hebben naar zijne portretten gegraveerd. — Jan George v. V., omstr. 1610 te Delft geb., was zeer waarschijnlijk een leerling van Rembrandt, wiens manier hij in zijne schilderijen en etsen navolgde. Zijne prenten zijn zeer gezocht. Nagler geeft in zijn *Künstlerlexicon* 92 nummers van zijn etswerk op, benevens een aanhangsel van vijf stuks.

Vlinderbloemigen, *Papilionaceae*. De V. maken eene zeer uitgebreide onderfamilie van de Peulvruchten (z. a.) uit, die zoowel boomen en heesters als kruiden bevat, planten derhalve van allerlei grootte en levensduur. Deze familie laat zich meestal gemakkelijk aan den vlindervorm der bloemen onderscheiden. Die bloemen bestaan uit vijf bloembladen, waarvan het grootste de *vlag* genoemd wordt; daarop volgen twee kleineren, die men de *vleugels*, en nog twee anderen, die men de *kiel* noemt. Verder vindt men 10 meeldraden, die beneden tot een bundel vereenigd zijn, doch waarvan bij sommigen één enkele meeldraad afgezonderd staat. De tot de eerste soort behoorende planten worden éénbroederige, de anderen tweebroederige genaamd. Deze meeldraden en bloembladen zijn allen op den bodem van den kelk ingeplant, welke kelk meestal buisvormig in vijf tanden, ook wel in twee aan elkander tegenovergestelde lippen uitloopt. De vruchten zijn, zooals de naam der familie reeds te kennen geeft, peulvruchten. De V. bevatten vele nuttige gewassen, die opzettelijk verbouwd worden, deels om de zaden, deels om de veel voedsel bevattende bladen. Wij noemen daarvan: Erwten, Boonen, Linzen en Klaver, terwijl de *Latherus* (z. a.) als sierplant den bloementuin versiert, de Gouden-regens, Robinia's en anderen in parken enz. hunne plaats vinden. Ofschoon de V. over de geheele aarde verspreid zijn, neemt toch haar aantal in de rigting van de pool naar den aequator toe.

Vlinders, **Kapellen**, **Schub- of Donsvleugeligen**, *Lepidoptera*. De V. vormen eene duidelijk afgescheiden orde in de klasse der insekten. Uiterlijk onderscheiden zij zich gemakkelijk door hunne grootte, met eene soort van stof, veertjes of schubbetjes bedekte vleugels. Daarnaast worden zij ook Schubvleugeligen genoemd. Deze vleugels, die aan den omtrek zeer onderscheiden van vorm zijn, prijken vaak met de schoonste kleuren. Bij enkelen ontbreken de schubbetjes gedeeltelijk. Sommigen, zooals de Vederdommen (z. a.), hebben de vleugels geheel ingesneden. Zij voeden zich door een langen zuiger, die meest opgerold is en dan niet gezien wordt. De V. ondergaan eene volkomene gedaante-vertelling. De wijfjes, die meestal grooter en van een dikker achterlijf voorzien zijn, leggen eijeren, waaruit eene rups (z. a.) voortkomt. De rups wordt onder herhaalde vervellingen grooter en daarna in eene pop veranderd, die geene bewegings-werktuigen vertoont. Deze poppen verschillen eenigermate van gedaante; zij worden veelal door een spinsel of hulsel beschermd; soms zijn zij als met draadjes vastgehecht. Uit deze pop komt na korter of langer tijd de vlinder te voorschijn, die vaak een korten leeftijd heeft en, na voor de voortplanting van het geslacht te hebben gezorgd, sterft. De V. zijn zeer verschillend van grootte. Over de geheele aarde verspreid, komen zij echter in gematigde en warme streken menigvuldiger en grooter voor; in de warme landen is de teekening en kleurenpracht der vleugels onbeschrijfelijk schoon. Sommige soorten van V. zijn voor den mensch om hun spinsel nuttig. De zijdworm (z. a.) levert hem de zijde. Daarentegen zijn de rupsen van vele soorten schadelijk voor de planten, de motten (z. a.) voor kleederen enz. Van der Hoeven verdeelt de V., waarvan omstreeks 20,000 soorten bekend zijn, in *Dagvlinders*, *Avondvlinders* en *Nachtvlinders*. Zie die artikelen.

Vlissingen, vesting en zeehaven in de Nederl. prov. Zeeland, arrond. Middelburg, aan de zuidzijde van het eiland Walcheren en aan de Hont of Wester-Schelde gelegen, heeft twee goede havens, van welke de oude door koopvaarders, de nieuwe door oorlogschepen gebruikt wordt, en telt ruim 11,000 inw. V. heeft schoone scheepswerven, een groot marine-dok, een droog dok, eene belangrijke ankersmederij, groote kruid-magazijnen en fabrieken, kasematten voor groote bomvrije kazernen, de Nederl. en Belg. loodsdirectie, eene fraaije Hervormde St.-Jakobskerk, een schouwburg enz. De handel met Engeland, België en Pruisen is belangrijk. V. is de geboorteplaats van de beroemde zeehelden Evertsen, Bankert en M. A. de Ruyter, voor welken laatste in 1841 een metalen standbeeld bij de beurs is opgericht. V. is eene oude stad, die haar oorsprong ontleende aan het nabijgelegen Oud-V., dat reeds in de 12de eeuw voorkomt, en geraakte door

hare gunstige ligging voor zeevaart en visscherij spoedig tot een zekeren trap van bloei. In de 15de eeuw kwam Hendrik van Borselen, heer van Ter Veere, in het bezit van V., dat sedert met Veere vereenigd bleef en hiermede tot een markgraafschap verheven werd. In den oorlog tegen Spanje speelde V. eene voorname rol. Terstond na de verovering van den Briel door de Watergeuzen schaarde V. zich aan de zijde van den prins. Sedert 1572 bleef V. aan de republiek en behoorde van 1585—1616 onder de plaatsen, die aan Engeland in pand waren gegeven en dien ten gevolge Eng. bezetting hadden. In 1806 werd V. van Nederland afgescheiden en aan Frankrijk afgestaan. Napoleon legde er sterke vestingwerken aan. Bij het bombardement der Engelschen in 1809 leed de stad groote schade; het prachtige stadhuis en drie kerken werden toen eene prooi der vlammen, en 300 menschen verloren daarbij het leven.

Vloed wordt gewoonlijk in de geneeskunde gebezigd van bloedvloeijingen uit de geslachtsdeelen der vrouw, vooral zoo er zwangerschap is ingetreden. V. bij niet zwangere vrouwen vindt meestal zijne oorzaak in ziekte van den uterus, zooals kanker, polypen, fibroiden enz., of treedt, en dan meestal periodiek, op als verschijnsel van verminderde plasticiteit van het bloed. De meest voorkomende oorzaken van V. bij zwangere vrouwen zijn: geheele of gedeeltelijke loslating van het ei of van den moederkoek, of volkomene of onvolkomene plaatsing van den moederkoek op den baarmoedermond (*Placenta praevia*). Soms is de V. het gevolg van mechanische beledigingen van den onderbuik, van schokken of hevige bewegingen van het ligchaam, of wordt hij veroorzaakt door het bersten van eene aderuitzetting aan den baarmoederhals, scheede of schaamlippen. V. als gevolg van het verhoogde bloedleven, of als zich niettegenstaande de bestaande zwangerschap instellende menstruatie levert voor de vrucht niet die nadeelen op, welke door de bovengenoemde oorzaken worden te weeg gebracht. Is de vrucht geboren, dan geeft onvoldoende zamentrekking der baarmoeder (*Atonia uteri*), waaraan verschillende oorzaken kunnen ten gronde liggen, dikwijls aanleiding tot zeer belangrijke V.

Vloed. Zie *Watergetijden*.

Vloeispath is eene delfstof, die van het rozenroode tot in het smaragdgroene gekleurd is en die in onregelmatige massa's, maar ook gekristalliseerd voorkomt. Het V. heeft een soortelijk gewigt gelijk aan driemaal dat van het water en wordt meest bij kwarts en zwaarspath aangetroffen. V. is eene scheikundige verbinding van fluor (z. a.) met het kalkmetaal (*calcium*). Het wordt bij het behandelen der ertsen tot het verkrijgen van metalen, bij het verglazen van aardewerk en in de glasblazerijen gebruikt. Door het met zuren te behandelen kan men het V.-zuur (z. a.) verkrijgen.

Vloeispath-zuur is een waterstof-zuur, dat uit eene verbinding van fluor met waterstof bestaat. Dit zuur heeft zeer scherpe eigenschappen. Het verbindt zich met de kiezelaarde en kan daardoor het glas aangrijpen, waaraan het die aarde onttrekt. Men kan het daarom gebruiken om op glas te etsen of het mat te maken. Het wordt verkregen door vloeispath met zuren te behandelen.

Vloeistof, Vloeibaarheid staat tegenover vastheid en duidt aan, dat de deeltjes der stof zeer gemakkelijk over elkander te bewegen zijn (zie *Aggregatie*). Eene V. kan ook druppels vormen. Water, olie enz. zijn vloeistoffen.

Vlooi, Pulex. Het geslacht Vlooi is het eenige, dat tot de orde der Vlooijen (*Siphonaptera*) behoort. De dieren dezer orde, naar Latreille ook „zuigers” genoemd, willen sommigen tot de twee vleugeligen, anderen tot de vliesvleugeligen brengen. De V. is een ongevleugeld insekt, met korte sprieten en twee enkelvoudige oogen; de mond is met een zuiger voorzien, gevormd uit twee platte bovenkaken en de tong als priem. Van de zes pooten staat het eerste paar kort bij den kop en is het grootere achterste paar tot springen geschikt. De Vlooijen leven op andere dieren en voeden zich met derzelve bloed. Als soorten kent men: de Menschenvlooi (*P. irritans* L.), die algemeen genoeg bekend en over de geheele aarde verbreid is; — de Chique (z. a.), *P. penetrans*; — de Honden-V. (*P. canis*), die bij honden voorkomt, enz. Daar de eerstgenoemde V. hare eijeren in de retsen van den vlooi legt, kan herhaald wasschen van den vlooi de vermeerdering der Vlooijen tegengaan.

Vlookreeften, Amphipoda. Deze dieren, eene afzonderlijke familie der Schaaldieren uitmakende, onderscheiden zich door tot kruipen geschikte pooten. De werktuigen voor de ademhaling zijn als bladachtige aanhangsels aan eenige der 14 paren pooten geplaatst. Onder de geslachten en soorten telt men: 1° de Zoetwatergarnaal of Vlookreeft

(*Gammarus*); deze leeft in slooten en poelen en wordt tot 2 Ned. duim groot. De *G. pulex* leeft in onze slooten; het wijfje draagt de eijeren aan het onderste gedeelte der pooten. — 2°. *Orchestia*, waarvan de *O. littorea* Leach. het tweede paar pooten schaarvormig heeft. Deze diertjes stralen een phosphoriek licht uit; men vindt ze aan onze stranden. — 3°. *Caprella*. Een zonderling dun lang dier is de *C. lobata* Latr.; men meent, dat het op andere dieren leeft. De *C. linearis*, *Leptomera pedata* Latr. heeft scharen aan al de pooten. Andere soorten moeten wij onvermeld laten.

Vlookruid. *Plantago psyllium*, is eene Egyptische plant, waarvan de zaden onder den naam „Vloozaad” in de apotheken voorkomen. Deze naam wordt ook wel aan andere planten gegeven.

Vloot wordt in het algemeen genoemd eene verzameling van schepen. In de krijgskunde ter zee wordt die benaming meer bepaald gegeven aan een getal van 12 of meer oorlogschepen, die onder het opperbevel van een vlagofficier zijn gesteld. Eene V. wordt weder verdeeld in drie eskaders, van welke het eerste door den vice-admiraal, het tweede door den admiraal, die tevens het bevel over de geheele vloot voert, het derde door den schout-bij-nacht gekommandeerd wordt. Veelal vindt men bij eene V. nog een vierde, het ligte of reserve-eskader, dat onder de bevelen staat van den in rang of ancienniteit op den schout-bij-nacht volgende officier. De eskaders worden weder verdeeld in divisien.

Vlotbergen, Vloedvorming noemt men die deelen der aardkorst, welke aantoonen dat zij uit water neergeslagen zijn. De eerste benaming is alleen op bergen toepasselijk, maar de laatste is meer van algemeene beteekenis in de geologie. — Deze formatie onderscheidt zich van andere gesteenten, door dat zij meest uit evenwijdig boven elkander liggende lagen van niet gekristalliseerde gesteenten bestaat: versteeningen van dieren en planten komen er in voor. De gesteenten, die men in deze vorming vindt, zijn Thonschiefer, Schieferthon, Mergel, Kalksteen, Zandsteen en Conglomeraten. Kool, IJzersteen, Gips, Dolomiet en Steenzout worden er zeldzaam in aangetroffen. Men kan aannemen, dat de bodem van ons land voor een aanzienlijk deel uit vloedvorming bestaat.

Vloten (Willem Antony van), Nederl. godgeleerde, geb. te Utrecht in 1740, was eenigen tijd predikant te Waddingsveen, maar werd door lichaamszwakte genoopt zijn ambt neder te leggen en overleed ambteloois te Amsterdam in 1809. Zijn hoofdwerk *De Bijbel vertaald, omschreven en opgehelderd* (1796, 13 dln.), een werk dat, bij veel belangrijks en voor dien tijd uitmuntends, toch ook veel duisters heeft, ontmoette uit het oogpunt der kerkelijke regtzinnigheid zooveel tegenspraak, dat de schrijver zeer bemoeilijkt werd in het bekomen der kerkelijke approbatie, ten gevolge waarvan hij zich aan dien band onttrok door de Hervormde kerk te verlaten. Vrijzinnig en in vele opzichten verdienstelijk zijn 's mans *Praktijk des Bijbels, of het zedekundig onderris der gewijde schriften* (5 dln., 1802) en *Theologie des Bijbels, of de voornaamste waarheden der gewijde schriften* (1804). Deze en andere geschriften doen hem kennen als een voorbereider der nieuwe theologie, wien het echter aan helderheid van voorstelling ontbrak.

Vlotgras, Glyceria, behoort in de familie der Grassen tot de groep der Zwenkgrassen. Het onderscheidt zich door in grootte verschillende kelkafjes, die vele bloemen bevatten. De onderste kroonafjes zijn stomp, terwijl de bloempakjes zelve eene pluim vormen. Onder de inlandsche soorten komen voor: 1° het Gemeene V. (*G. fluitans*) ook „Manna-gras” genaamd, waarvan in Duitschland het zaad onder den naam „Manna” als versterkend voedsel in den handel komt. Het groeit langs waterkanten, waar het de lange bladen naar de waterzijde uitschiet; deze drijven dan op het water. 2° Het Water-V. (*G. aquatica*). 3° Het Fraaije V. (*G. spectabilis*) en anderen.

Vlugt. Zie *Vol*.

Vlugtbedrijf. Zie *Valkenjagt*.

Vlugtbergen. Zie *Vliedbergen*.

Vocaalmuziek noemt men de muziek door de menschelijke stem voortgebracht. Zij kan als den oudsten muzikalen vorm worden beschouwd, en staat tegenover Instrumentaal muziek, tot welker voortbrenging men instrumenten gebruikt. Zie verder *Muziek* en *Gezang*.

Vocatief. d. i. aanroeper, is de naam van den vijfden naamval (zie *Casus*) van een zelfstandig naamwoord, bij het aanspreken van iemand of bij een uitroep van verwondering of verontwaardiging gebezigd. Ook wordt schertsend een slim mensch een slimme V. genoemd.

Vochtigheidsmeter. Zie *Hygrometer*.

Vochtweger. Zie *Areometer*.

Voeding en Voedingsmiddelen. Bij de organische wezens heeft er onophoudelijk omzetting van stof plaats. Daardoor groeijen zij, daardoor onderhouden zij zich, maar daartoe moet hun ook voortdurend stof worden toegevoerd. Dit noemt men V., en de stoffen, die als tot V. geschikt aangebragt moeten worden, noemt men Voedingsmiddelen. Deze laatste kunnen in vasten, in vloeibaren en ook in gasvormigen toestand toegevoerd worden, maar de ter V. noodige verwijderde bestanddeelen, de zoogenaamde organogenen, moeten vaak in gebonden toestand als organische stoffen worden aangebragt. Bij de planten, die ook anorganische stoffen opnemen, ziet men de organische in den toestand van mest aangevoerd (zie *Bemesting*). Zij trekken ook veel voedsel uit den dampkring (zie *Planten*). Bij de dieren (wij bedoelen hier de hoogere dieren en den mensch) is de V. zamengestelder en worden spijzen van organische zelfstandigheden opgenomen. Deze spijzen worden in den mond gekaauwd en dan naar de maag gevoerd. Van deze gaan zij hoofdzakelijk als een lijvig sap, Chymus, over in het darmkanaal. Hier wordt, na de inwerking van gal enz., de eigenlijke voedingsstof of Chylus door afzonderlijke in het darmkanaal (z. a.) inmondende vaten van het darmscheil (z. a.) opgenomen en naar den bloedsomloop gevoerd. Zullen nu die Voedingsmiddelen deugdzaam zijn, dan moeten zij de voor de V. noodige bestanddeelen inhouden, waartoe vooral stikstofhoudende stoffen vereischt worden. Van hier dat door dierlijke voedsels veel betere V. dan door plant-aardige kan verkregen worden; de laatsten zijn ook deugdzaamer naarmate zij aan goede voedingsstof rijker zijn. Zoo bevatten de ongebolsterde granen (zie *Kwefstof*) meer voedsel dan andere plantendeelen; daarom zal een paard, dat alleen met hooi gevoerd wordt, minder krachtig zijn, dan wanneer men het ook haver laat eten. Dat de dieren echter ook anorganische stoffen behoeven, ziet men in het gebruik van zout en vooral van het zoo noodzakelijke water. Eindelijk zij nog opgemerkt, dat de voedende stoffen, in het bloed door het ligchaam rondgevoerd, door *assimilatie* (z. a.) de verschillende deelen van het ligchaam onderhouden.

Voerst (Robert van), Nederl. teekenaar en graveur, in 1596 te Arnhem geb., te Utrecht door Ch. de Pas, *den oude*, in de kunst opgeleid, begaf zich in 1626 naar Engeland, waar hij hofgraveur werd. Hij werkte in de manier van G. Sadeler, maar met wat meer karakter in de koppen en meer coloriet in zijn werk. Zijne laatste prent is van 1635. Zijne meeste portretten zijn naar A. van Dijck gegraveerd.

Voerstraal (*Radius vector*) is, gelijk in het art. *Ellips* is vermeld, eigenlijk elke lijn, uit een der brandpunten van eene ellips naar eenig punt van haren omtrek getrokken. Zie verder *Planeten*.

Voertuigen der Artillerie (De) zijn deels bestemd tot het vervoer van geschut en affuiten (hiertoe behooren: de belegering-voorwagens, kanonwagens, lastwagens en last-slepers, parkwagens, transportwagens en kogelkarren), — deels tot het vervoer van munitie en verdere benoedigheden (hiertoe behooren: de munitie-voorwagens, caissons, patroon-caissons, voorraadwagens, bagage-karren, smidwagens en karren en ziekenwagens), — deels tot het vervoer van het brugmateriaal (den pontontrein), waartoe de pontonwagens, ponton-roeibootwagens, ponton-ribbenwagens en ponton-schraagwagens behooren.

Voerwiel. Zie *Regulator*.

Voet. Algemeene benaming voor eene lengtemaat, die verschilt voor de verschillende plaatsen, waarvan zij den naam draagt. De voornaamste zijn: 1 Rijnl. v. = 0,3139465 Ned. el; 1 Amsterd. v. = 0,2830560 Ned. el; 1 Eng. v. (*Foot*) = 0,3047945 Ned. el; 1 Parijsche v. (*Pied de roi*) = 0,3248393 Ned. el. — Veelvouden zijn: 1 Rijnl. roede = 12 R. voeten = 144 R. duimen = 1728 R. punten. — 1 Amst. roede = 13 A. voeten = 143 A. duimen = 1144 A. achtsten. — 1 Eng. roede (*Rod*) = 16½ Eng. voeten (*Feet*) = 198 Eng. duimen (*Inches*) = 2376 Eng. lijnen.
" " " " " " " " " " " "

1 *Toise* = 6 Parijsche voeten = 72 Par. duimen (*Pouces*) = 864 Par. lijnen (*Lignes*). De V. wordt ook als vierkante V. voor vlaktemaat en als kubieke V. tot ligchaamsmaat gebruikt.

Voet. Aan den V. onderscheidt men den voetwortel (*tarsus*), den middelvoet (*metatarsus*) en de teenen. De voetwortel bestaat uit zeven korte en dikke beenderen, die echter niet, zooals dit bij den handwortel het geval is, in twee dwarse rijen geordend zijn, doch deels boven, deels naast elkander liggen. Deze beenderen zijn: het kootbeen (*astragalus*), het eenigste been dat door eene geleding met het onderbeen

verbonden is; het daaronder gelegen hielbeen (*calcaneus*), aan welks achterste uitsteeksel, de hak (*calc*), zich de pees van Achilles vasthecht, en de vijf daarvoor gelegen beenen, namelijk: het scheepsgewijze been (*os scaphoideum*), de drie wigvormige beenen (*ossa cuneiformia*) en het teerlingbeen (*os cuboideum*). De vijf middelvoetsbeenderen (*ossa metatarsi*) zijn korte pijpbeenderen, in de lengte eenigszins naar boven bolvormig gebogen. Daar zij niet in een horizontaal vlak naast elkander liggen, maar het eerste en vijfde middelvoetsbeen lager ligt dan het tweede, is de rug van den V. van voren naar achteren en van buiten naar binnen hol, terwijl de zoolstreek in dezelfde richting hol is. De voetwortel en middelvoet maken dus eene soort van koepel uit, die onder het staan den grond alleen met het hieluitsteeksel en de hoofdjes der middelvoetsbeenderen aanraakt. De teenen, wier beenderen in vorm, aantal en wijze van verbinding met die der vingers overeenkomen, zijn bestemd om bij het gaan en staan zich als veerkrachtige veeren aan den grond aan te sluiten, aan het staan daardoor meer vastheid en aan het gaan die zekerheid te geven, die op de veerkracht van den gang berust.

Voet (Alexander), *de jonge*, Nederl. graveur, in 1615 te Antwerpen geb. en waarschijnlijk door P. Pontius onderwezen. Nagler geeft in zijn *Künstlerlexicon* 27 nummers van zijne prenten op.

Voet of Voetius (Gijsbert), een der beroemdste en invloedrijkste mannen in de Nederl. Herv. kerk der 17de eeuw, in 1588 te Heusden geb., studeerde te Leiden, waar vooral Gomarus grooten invloed op hem uitoefende, werd in 1611 predikant te Vlijmen, waar vele Roomschen door zijn toedoen tot het Protestantisme overgingen, bedankte in 1617 voor het beroep naar Rotterdam, doch nam dat naar Heusden aan, trad in 1618 als afgevaardigde naar de Dordsche synode als heftig bestrijder van het Remonstrantisme op, predikte tijdelijk te Gouda ter uitroeiing van het Remonstrantisme en regelde in 1630 na de inneming van 's Hertogenbosch door Frederik Hendrik de zaken der Hervormde kerk aldaar. In 1634 werd hij als hoogl. in de godgeleerdheid en Oostersche talen bij de nieuw opgerigte Illustre school te Utrecht en twee jaren later bij de aldaar gestichte hoogeschool aangesteld. Hij wijdde die hoogeschool in met eene preek over Luk. 2: 46. In 1637 werd hij ook als predikant te Utrecht beroepen. De roem van zijne groote geleerdheid verzamelde een groot aantal leerlingen, ook uit het buitenland, om hem. Hij overleed te Utrecht in 1676. V. is zeer verschillend beoordeeld, zoowel bij zijn leven als na zijn dood, naar het verschillend standpunt, waarop men met betrekking tot de door hem beledene en verdedigde godsdienstige waarheden stond. Hij was een streng Calvinist in de dogmatiek en een naauwgezet mysticus in de praktijk des Christendoms, die met de meeste heftigheid zijne tegenstanders bestreed. Tegen Coccejus (z. a.) en diens aanhangers, tegen de Cartesiaansche wijsbegeerte, die te Utrecht door zijn ambtgenoot Rhegius (le Roi) werd voorgestaan, en aan het einde zijns levens tegen de Labadie voerde hij een bitteren strijd. Zijne volgelingen, de *Voetianen*, die meestal prinsgezind waren, bleven nog lang strijd voeren tegen de Coccejanen, die meestal republikeinsch waren. Zijne talrijke schriften vindt men opgegeven door Glasius, *Godg. Ned.*, dl. 3, bl. 539 volg. Verg. de lijkrede, door zijn ambtgenoot Essenius uitgesproken (1677); Ypey, *Gesch. der chr. kerk in de 18de eeuw*, dl. 8, bl. 122 volg., en v. Oosterzee in *Herzog's Real-Encykl. für protest. Theol. u. Kirche*, dl. 17, bl. 238 volg. — Hij liet vier zonen na, waarvan de oudste Paulus, in 1619 te Heusden geb., in 1644 te Utrecht prof. in de metaphysica, in 1648 ook in de logica en Grieksche taal en in 1654 in de regten werd, en in 1667 overleed. Hij schreef o. a. *Hist. van den oorspronck der graven van Brederode* (1663). Een andere zoon Daniël stierf in 1660 als prof. in de metaphysica te Utrecht en schreef een *Compendium physicae*. — Johannes V., de zoon van Paulus, in 1647 te Utrecht geb., was eerst prof. in de regten te Herborn in Nassau, in 1674 antecessor te Utrecht en in 1680 hoogl. in de regten te Leiden, waar hij in 1714 overleed. Beroemd is zijn *Commentarius ad pandectas* (2 dln., 1731 en meerm.).

Voet (Joh. Hendrik), Nederl. krijgskundige en grondvester van het militaire onderwijs in Nederland, in 1758 te Duisburg in het Kleefsche geb., trad in 1777 als kadet der artillerie in Nederl. dienst, was reeds als eerste luitenant bij de militaire school van den luitenant-kolonel de Chastillon te 's Hertogenbosch en later te 's Gravenhage werkzaam, werd in 1789 directeur van de nieuw opgerigte artillerie-school te Zutphen, waar in 1800 ook het onderwijs der genie onder zijn bestuur gesteld werd. Als luitenant-kolonel werd hij bestuurder van eene algemeene en practische school voor artillerie te Amers-

foort, in 1808 commandant-en-chef en directeur der studiën aan de koninkl. militaire school te 's Gravenhage en kort daarop tot generaal-majoor benoemd. Bij de opheffing dezer school en de inlijving van ons vaderland bij Frankrijk werd V. tot brigade-generaal en commandant van het depart. d'Ourthe, vervolgens tot commandant der artillerie-school te Douay benoemd, maar hij bedankte voor deze betrekkingen en leefde tot 1814 buiten betrekking. In 1814 werd hij tot generaal-majoor benoemd en aan het hoofd gesteld der artillerie- en genie-school te Delft, welke betrekking hij tot 1828 op eene uitmuntende wijze waarnam. Tot luitenant-generaal bevorderd, bleef hij voorzitter van de commissie van examen en overleed in 1832. In 1841 werd door zijne voormalige kweekelingen een marmeren borstbeeld van V. in het gebouw der militaire akademie te Breda geplaatst.

Voet (Carel Borchart), Nederl. bloemschilder en vooral als insectenteekenaar beroemd, in 1670 te Zwolle geb., werd in 1689 hofschilder van den graaf van Portland (Bentinck), den gunsteling van koning Willem III, en hield zich 's winters in Engeland en des zomers op Zorgvliet aan den Scheveningschen weg op. Voor Willem III teekende hij een geheel folio-boek met gedaantewisselingen van insecten, welk werk, hoewel onvoltooid, door de teekeningen overgrootte waarde heeft en thans in het bezit is van den heer Snellen van Vollenhoven te Leiden. Door zijn huwelijk verloor hij de gunst van den graaf van Portland, die hem toch later de betrekking van commies te Dordrecht bezorgde. Hij overleed in 1745. — Zijn zoon Joh. Eusebius V., doctor in de geneeskunde, in 1778 overl., is bekend als schrijver van de *Systematische Naamlijst van dat geslacht van Insecten, dat men torren noemt* ('s Gravenh. 1766, met 105 goed gegraveerde en gekleurde platen). Ook was hij een verdienstelijk dichter, daar hij de eerste ontwerper is van een berijmden bundel van psalmen en liederen, waaruit 82 psalmen en 4 gezangen in onze nieuwe berijming zijn overgenomen.

Voetpunt. Zie *Nadir*.

Voetstuk (*pedestal*) noemt men ieder eenvoudig of versierd onderstel, door middel waarvan men aan zuilen, beelden, trophèen, vazen enz. eene eenigszins hogere plaats geeft, om die meer te doen uitkomen. Het voetstuk is een korte, vierkante, vaak ook ronde of veelhoekige pijler, met eene voetlijst en eene op verschillende wijzen geprofileerde dekplaat.

Voetvolk. Zie *Infanterie*.

Voetwassching (De) was en is nog in het O. eene beleefdheid, die aan den binnentredenden gast door een slaaf of bediende bewezen wordt. Jezus wiesch bij het laatste avondmaal de voeten zijner discipelen om hun een voorbeeld van dienende liefde te geven (Joh. 13: 1—15). Deze symbolische handeling is reeds vroegtijdig in de Christel. kerk als een gebod voor alle tijden voortgeplant. In de Grieksche kerk werd zelfs de V. voor een sacrament gehouden. In de Roomsche kerk beval haar Bernhard van Clairvaux dringend als sacrament van vergeving der dagelijkse zonden aan. Toch is de V. nergens eene openbare aan alle communicanten toegediende plegtigheid geworden. Onderscheidene vorsten en bisschoppen dienden haar gedurende de middeleeuwen aan enkelen toe. In de Grieksche kloosters en aan het Russische keizerlijke hof wordt de V. nog met grooten luister toegediend. Aan de hoven van den paus, van Oostenrijk, Beijeren, Spanje en Portugal worden door den paus en de vorsten aan 12 geestelijken of aan 12 armen op Witten Donderdag met luisterrijke ceremoniën de voeten gewasschen. De Hervorming schafte de niterlijke plegtigheid af, maar drong op de aankweeking van den geest dezer handeling door de prediking der V. aan. De Wederdoopers bedienden de V. als een door Christus ingesteld sacrament. Ook de Herrnhutters bevalen de viering der V., hoewel zonder gebod en niet aan den Witten Donderdag verbonden, aan.

Vogel (Christ. Lebrecht), Duitsch schilder, in 1759 te Dresden geb., leefde sedert 1780 te Wildenfels en sedert 1804 te Dresden, werd aldaar in 1814 prof. bij de akademie en overleed in 1816. Hij was historie- en portretschilder en muntte vooral uit in het schilderen van kinder-portretten. — Zijn zoon Karl Christian V. von Vogelstein, in 1788 te Wildenfels geb., kreeg zijn onderwijs van zijn vader en aan de akademie te Dresden, en begaf zich in 1808 naar Petersburg en in 1813 naar Rome, waar hij zich aan de nieuwe rigting aansloot en vele altaarstukken schilderde. In 1820 werd hij prof. bij de akademie te Dresden en in 1824 hofschilder. In 1852 vestigde hij zich te Munchen. Hij schilderde o. a. in het vorstelijk slot te Pillnitz

eene reeks poëtisch-allegorische stukken en in de kapel aldaar in fresco eene reeks uit het leven der heil. Maagd. Hij munt vooral uit in het schilderen van mansportretten en schilderde eene verzameling van beroemde tijdgenooten, die hij nog voortzet.

Vogel (Joh. Karl Christoph), verdienstelijk Duitsch paedagoog, in 1795 te Stadt-Ilm geb., studeerde te Jena in de theologie en philologie, was leeraar te Tharand, daarna aan het instituut van Lang bij Dresden, werd in 1824 directeur der hoogere stads-school te Krefeld, in 1852 directeur der algemeene burgerschool, als ook der later aan deze verbondene realschool te Dresden en overleed aldaar in 1862. Onder de talrijke door hem uitgegevene schoolboeken verdienen vooral vermelding de *Schulatlas* (9de uitg., 1861) en het *Handb. zur Beleb. geograph. Wissenschaft* (3 dln., 1852). Zijne dochter Elise, met Polko te Minden gehuwd, geb. in 1823, is als novellenschrijfter door hare *Musikal. Märchen* (5de uitg., 2 dln., 1861) bekend. — Zijn derde zoon, Eduard V., is als wetenschappelijk reiziger in Afrika beroemd. In 1829 te Krefeld geb., studeerde hij te Leipzig en Berlijn in de natuurwetenschappen en de wiskunde en werd in 1851 assistent van Hind aan het observatorium van Bishop te Londen. In 1853 droeg het Eng. gouvernement hem op om in de plaats van den overleden Richardson zich als astronoom bij de expeditie van Barth en Overweg in de binnenlanden van Afrika aan te sluiten. Hij kwam 24 Febr. 1854 te Koeka aan het Tsadmeer aan, bepaalde naauwkeurig de ligging van dit waterbekken, drong tot den 9° N. Br. naar Mosgoe voort, ontmoette in Dec. 1854 Barth bij Zinder, bereikte Jakoba, dat nog door geen Europeaan bezocht was, en wilde Adamawa doorreizen, maar moest wegens vijandige negerstammen terugkeeren. In Dec. 1855 begaf hij zich naar Wadai en bereikte in 1856 de hoofdstad Wara. Sedert verliest zich zijn spoor. De Eng. regering zond twee expeditiën uit om hem op te sporen. Het berigt, dat hij in Febr. 1856 werd ter dood gebragt, omdat hij een heiligen heuvel had beklommen, werd in 1863 bij den Eng. consul-generaal te Tripoli door een der vier bedienden van V., die gevlugt was, bevestigd. Verg. Wagner, *Ed. V., de reiziger in Afrika*, vert. door H. M. C. van Oosterzee (1862), en Elise Polko (V.'s zuster), *Erinnerung an einen Verschollenen* (1863).

Vogelbekdier, *Ornithorhynchus paradoxus*, behoort onder de zoogdieren tot de orde der *Monotremata*, welk woord "ééne opening" beteekent, omdat voor het loozen der excrementen en de geslachtswerktuigen slechts ééne opening voorhanden is. Het onderscheidt zich gemakkelijk, doordien de mond of snuit een naar eene eendeneb gelijkenden snavel heeft. Het mannetje heeft eene spoor aan den hiel, die men vroeger meende dat giftig verwonden kon, hetgeen zich echter niet bevestigd heeft. De anatomie van het V. is zeer belangrijk en biedt veel overeenkomst met die der vogels aan. Het V. leeft in Nieuw-Holland en Van-Diemensland in meren en rivieren, waar het zich met wormen enz. voedt. Zij duiken en zwemmen goed, en graven zich holen, die op den oever en in het water uitkomen.

Vogelen. De V. maken eene afzonderlijke klasse uit onder de gewervelde dieren. Zij hebben rood warm bloed, ademen door longen en telen voort door eijeren, in welke, nadat zij door den vogel zijn gelegd, het jong, kuiken genaamd, zich ontwikkelt. De V. onderscheiden zich van de andere gewervelde dieren doordien hunne voorste ledematen geheel en al voor het vliegen zijn ingerigt en doordien hun ligchaam met vederen (z. a.) gedekt is. In den bouw dezer dieren is de geschiktheid tot vliegen duidelijk op te merken. Het beenderenstelsel der V. is ligt, zonder daarom de noodige sterkte te missen. Voor de kracht, die de vleugels moeten uitoefenen, is het schoudergewricht nog met een tweede sleutelbeen, het "vorkbeen", voorzien. Het borstbeen draagt een hoogen kam, die plaats geeft aan de groote massa der borstspieren, welke zoodanige ontwikkeling behoeven om met genoegzame kracht de vleugels in de vlugt te kunnen neerslaan. Deze spieren bedragen in massa meer dan al de andere spieren van den vogel. De achterste ledematen (de pooten) bestaan uit een naar voren gerigt dijbeen, waarvan uitwendig niet veel te zien is, voorts uit een achterwaarts gebogen scheenbeen, dat door een enkel been (den voetwortel uitmakende) gesteund wordt, waaraan vier teenen bevestigd zijn. Van deze teenen zijn bijna altijd drie naar voren en één (de duim) naar achteren gerigt. Dit laatste lid ontbreekt bij sommige V. en enkelen, zooals de struis, bezitten maar twee teenen. De pooten zijn bij eenige V. bevederd, maar bijna altijd met eene schild- of schubachtige huid bekleed. De darmbeenderen zijn met de lendebeenderen en het heiligbeen vergroeid.

De wervelkolom eindigt met de zeven of acht staartwervels, waarvan de laatste verschillend van vorm is naar de behoefte van den staart. De ribben zijn voorzien van een plat aanhangsel, dat zich schuins naar boven gerigt tot de volgende rib uitstrekt. De schedel der V. eindigt in hoornachtige kaken, die den bek of neb vormen. Zij hebben geene tanden. De kop der V. is aan den wortel der bovenkaak met eene waschhuid bekleed, die vaak door de veeren bedekt is, maar bij sommigen, zooals bij hoenders en valken, duidelijk te zien is. Van het voedingskanaal is de maag, vooral bij graan-etende vogels, zeer sterk. Het hart is in twee kamers verdeeld. De longen zijn niet in lobben verdeeld; zij liggen tegen de ribben en bedekken het hart niet. De holle been-deren, die lucht bevatten, hebben met die longen gemeenschap. De luchtpijp heeft bij de V. aan het benedeneinde, bij de verdeeling in twee takken, eene stemspleet of een toestel, dien men wel het benedenste strottenhoofd heeft genoemd, en die tot voortbrenging van den eigenaardigen zang der V. dient. De eijeren komen meestal uit één enkelen eijerstok voort; het ei daalt in een eijerleider af, waarin het met het wit wordt omgeven en waaromheen zich vervolgens de schaal afzet (zie *Ei*). De ontwikkeling van het kuiken in het ei heeft eerst bij het broeijen plaats in de vaak kunstig gebouwde nesten (z. a.). De meeste V. hebben een scherp gezigt; hunne oogen zijn door drie oogleden gedekt, waarvan het derde, dat doorschijnend is, tot tempering van het al te sterke licht dient. Zij wonen in holen (in hunne nesten), op boom-ten of op den grond. Wanneer zij op een tak gezeten slapen, worden hunne teenen door eene pees, die bij het nederhurken gespannen wordt, om den tak geklemd gehouden. Niet alle V. bewonen steeds dezelfde streek, maar sommigen verhuizen bij het veranderen der temperatuur naar andere oorden. De zoodanigen noemt men „trekvoegels”; anderen, die hunne woonplaats niet verlaten, heeten „standvogels” en zij, die zich in onderscheidene aangrenzende landen verplaatsen, worden „zwerfvogels” genoemd. Men verdeelt de V. in zeven verschillende orden, namelijk in: 1° *Roefvogels* (z. a.). Zij onderscheiden zich door eene gebogen neb en sterke gekromde klauwen. — 2° *Klimvogels* (z. a.). — 3° *Roestvogels*, *Muschachtige-* en *Zangvogels*. Voor deze is het moeilijk een bepaald kenmerk op te geven; men kan al de V. die niet tot ééne der andere orden te brengen zijn, aannemen als tot deze orde te behooren. — 4° *Hoenderachtige vogels* (z. a.). — 5° *Loopvogels* (z. a.). — 6° *Steltloopers* (z. a.). — 7° *Zwemvogels* (z. a.).

Vögelin (Ernst), beroemd boekdrukker, in 1528 te Konstanz geb., studeerde te Leipzig, werd daar in 1555 licentiaat in de godgeleerdheid, doch wijdde zich, na met de dochter van den boekdrukker Papa getrouwd te zijn, geheel aan de boekdrukkunst en overtrof zijne tijdgenooten door de uitnemendheid der drukwerken, die hij leverde. Daar hij aan de Krypto-Calvinistische twisten deel had genomen, vlugtte hij in 1578 naar Heidelberg, waar hij een boekhandel oprigtte en in 1590 stierf.

Vogelkers. Zie *Kersenboom*.

Vogelluizen. Zie *Luizen*.

Vogellijm, *Viscum*, is een plantje, dat tot de fam. der Loranthaceëen behoort; die aan de *Loranthus* L. haar naam ontleent. De V. is tweehuizig; de mannelijke bloemen bezitten geen kelk, maar eene vierdeelige bloemkroon; de vrouwelijke bloemen hebben een viertandigen kelk en vier vrije bloembladen. Deze laatsten dragen een ongesteelden stempel en brengen éénzadige bessen voort. Van dit geslacht, waarvan de soorten allen ware woekerplanten zijn, treffen wij als inlandsch slechts ééne soort aan, de *V. album*, een altijd groen heestertje, dat vooral op appel- en perenboomen wast, waarbij de wortels tot in het hout van den boom doordringen. De stengel is gaffelvormig vertakt, het geheel geelgroen gekleurd. De witte bessen en de schors bevatten eene kleverige stof, *Viscine*, waaruit vogellijm bereid wordt. De V. werd vroeger in apotheken gebruikt. De meeste soorten van V. en *Loranthus* (deze laatsten dikwijls met fraai gekleurde bloemen) vindt men in de keerkringlanden.

Vogelnestjes. Zie *Nesten* en *Indische Vogelnesten*.

Vogel-perspectief (*Vue à vol d'oiseau*). Zie *Perspectief*.

Vogelpootje, *Ornithopus*, behoort tot de Vlinderbloemige planten. Daarvan wordt bij ons alleen de *O. perpusillus* gevonden. Het V. bereikt eene hoogte van één tot drie palm. De stengels liggen meestal; de bloeiende takken rigten zich uit eene roset van bladen op. De half witte en half rozeroode bloemen brengen ingesnoerde peulen voort, die ten getale van twee of drie vereenigd veel op de teenen van een vogel gelijken; van daar de naam.

Vogelvrij heet degene, die, als gevaarlijk voor het algemeen welzijn, ongestraft mag gedood worden, of op wiens hoofd een prijs wordt gesteld.

Vogesen (De), in het Duitsch ook Wasgau en in het Fr. Les Vosges of Voges gen., is eene bergketen in noordoostel. Frankrijk, die in het Z. met den Jura zamenhangt, tusschen den Elsas en Lotharingen of de departem. van den Boven- en Beneden-Rijn ter eener en die van de Doubs, Haute-Saône, Vogesen, Meurthe en Moezel ter andere zijde doortrekt over eene lengte van 30—35 en eene gemiddelde breedte van 5 m., dan onder den naam van Haardt in Rijn-Beijeren overgaat en zich in verschillende takken splitst, van welke de eene als Hundsrück naar Rijn-Pruisen, de andere naar Frankrijk zich westel. in de Cevennen en noordel. in de Ardennen verliest. De hoogste toppen zijn: de Ballon van Sulz of Gebweiler (4418 v.), Haut d'Honec (4128 v.), Grand Ventron (4398 v.), Grand Donnon (3133 v.), de Odiliënberg (2466 v.), de Gerson (4002 v.). De V. zijn rijk aan metalen en andere nuttige mineraliën, aan bosschen en vruchtbare streken. Uit de V. ontspringen de Moezel, Meurthe, Maas, Saône, Doubs, Ille, Breusch en andere rivieren. Vooral het zuidel. deel is rijk aan natuurschoonheden. In de oudheid heette dit gebergte reeds Vogesus of Vosegus. Verg. Engelhardt, *Wanderzug durch die V.* (1820). — Het departement der V., een Fr. depart. ten W. van het gebergte de V., bestaat uit het zuidel. deel van het voormalige hertogdom Lotharingen, ligt tusschen de departem. van de Maas, Meurthe, den Boven- en Beneden-Rijn, de Opper-Saône en Opper-Maine, telt op 106,89 □ m. (1866) 418,998 inw., is bergachtig en boschrijk, heeft een gezond klimaat en wordt door de Moezel, Maas, Meurthe, Saône, Breusch en onderscheidene kleine meren besproeid. De bodem brengt koren, aardappelen, peulvruchten, ooft en wijn voort. Verder leveren veeteelt, visscherij, het boschwezen, nijverheid, vooral mijnwerken, en handel de middelen van bestaan op. Het depart. is in 5 arrondiss. verdeeld: Epinal, St.-Dié, Romiremont, Mirecourt en Neufchâteau, en heeft Epinal (z. a.) tot hoofdstad.

Voghera, hoofdplaats van een arrondiss. in de Ital. prov. Pavia, aan den linker oever van de Staffora en aan den spoorweg van Tortona naar Piacenza gelegen, met 11,500 inw., eene stiftskerk, onderscheidene kloosters, zijdeteelt en handel in granen en wijn.

Voght (Kasper, vrijheer von), verdienstelijk Duitsch philanthroop, in 1752 te Hamburg geb., was aldaar koopman, rigtte in 1785 te Hamburg eene werkinrigting voor armen zonder werk, later zondags- en industriescholen en soepuitdeelingen op, werd in 1801 tot verbetering van het armwezen naar Weenen beroepen en door den keizer in den rijksvrijheerenstand verheven, rigtte in 1814 op zijn landgoed Flottbeck aan de Elbe eene model-oekonomie op en was in menig opzigt voor Hamburg en de omstreken een waar weldoener. Hij overleed in 1839. Hij schreef verscheidene kleine geschriften over oekonomie en armwezen.

Vogl (Joh. Nepomuk), Oostenr. volksdichter, in 1802 te Weenen geb., studeerde aldaar, bekleedde vele jaren eene betrekking bij de Neder-Oostenr. landstenden en overleed te Weenen in 1866. Zijn eerste geschrift was het volksboek *Fruchtkörner aus deutschem Grund u. Boden* (1830). Hierop volgden *Balladen u. Romanzen* (1835), *Lyrische Blätter* (1836), *Volksmärchen* (1837), *Novellen* (1837), *Der fahrende Sänger* (1839) en, die bovenal grooten opgang maakten, *Klänge u. Lieder aus Ungarn* (1839, 3de uitg. 1848). Hij vervaardigde nog een aantal romancen, sagen, volks-, jagers-, soldatenliederen enz., redigeerde van 1841—46 het *Oesterr. Morgenblatt* en gaf verscheidene almanakken en kalenders uit. Hij is gevoelvol en levendig in zijne gedichten, maar arm aan ideale denkbeelden.

Vogler (Georg Jos.), beroemd Duitsch componist en orgelspeler, in 1749 te Würzburg geb., studeerde in de philosophie en het kanonieke regt, maar deed zich spoedig als virtuoos op de piano en het orgel kennen. De keurvorst Karel Theodoor zond hem in 1773 naar Italië, waar hij te Bologna en Padua bij Marini en Valotti het contrapunt en kerkegezag bestudeerde. In 1775 werd hij directeur der kapel te Mannheim, ondernam in 1780 reizen door Europa en een deel van Azië, werd in 1786 kapelmeeester te Stockholm, zette zijne reizen voort en bekleedde sedert 1807 de betrekkingen van geheimraad en kapelmeeester te Darmstadt, waar hij in 1814 overleed. Hij was de grootste virtuoos op het orgel van zijn tijd en vond het orchestrien en het zoogen. simplificatie-systeem in de zamenstelling der orgels uit. Hij schreef: *Tonwissentensch. u. Tonsetzkunst* (1776), *Organistenschule* (1797), *Choralssystem* (1800), *Handb. der Harmonielehre* (1802), *System für den Fugenaubau* (1811) en componeerde verscheidene opera's; ouvertures, koren voor tooneelstukken, symphonien enz.

Vogt (Karl), materialistisch natuurkundige, in 1817 te Giessen geb., studeerde aldaar en te Bern in de medicijnen en te Neufchatel in de natuurwetenschappen, leefde sedert 1844 te Parijs en in Italië, werd in 1847 buitengewoon prof. in de medicijnen te Giessen, behoorde in 1848 op de Frankfortsche nationale vergadering tot de uiterste linker zijde, werd door het rompparlement te Stuttgart in het rijksregentschap gekozen, leefde, van zijne betrekking ontslagen, te Bern en Nizza, werd in 1852 prof. in de geologie te Genève en in 1856 ook directeur der industrieschool en lid van den stendenraad. Hij ondernam in 1861 eene reis naar IJsland en de Noordkaap. Hij is een der voorvechters van het grootste materialisme. Onder zijne talrijke schriften verdienen vooral vermelding: *Physiol. Briefe* (3de uitg., 1864), *Lehrb. der Geologie u. Petrefactenkunde* (2 dln., 2de uitg., 1854), *Bilder aus dem Thierleben* (1852), *Köhlerglaube u. Wissensch.* (4de uitg., 1856), *Die künstliche Fischzucht* (1859), *Grundriss der Geologie* (1860), *Nordfahrt entlang der norwegischen Küste nach dem Nord Cap* (1863), *Vorles. üb. den Menschen. u. s. w.* (1863).

Voigt (Christ. Gottlob von), Duitsch staatsman, in 1743 te Allstädt geb., bekleedde te Weimar verscheidene staatsbetrekkingen, overleed in 1819 als president van het ministerie aldaar en is vooral bekend door zijne innige vriendschapsbetrekking met Musaeus, Herder, Wieland, Schiller en Goethe. — Zijn broeder, Jos. Karl Wilhelm, in 1752 te Allstädt geb., studeerde te Jena in de regten en te Freiberg in de mineralogie, begeleidde als natuuronderzoeker den hertog van Weimar op diens reizen en overleed in 1821 als berggraaf te Ilmenau. Hij maakte vooral zijne studie van de vorming van het basalt en de vulkanische voortbrengselen, en schreef onderscheidene werken op het gebied der mineralogie en geognosie. — Bernh. Friedr. V., zoon des vorigen, in 1787 te Weimar geb., rigtte eerst te Ilmenau en sedert 1834 te Weimar een boekhandel op en overleed in 1859. Hij gaf vooral technologische werken uit, waaronder de door hem geredigeerde *Schauplatz der Künste u. Handwerke*, waarvan tot zijn dood 240 dln. het licht zagen. In 1823 begon hij een *Neue Nekrolog der Deutschen* uit te geven (30 jaargangen met 3 dln. registers, 1823—53).

Voigt (Joh.), verdienstelijk Duitsch geschiedschrijver, in 1786 te Bettinghausen in Meiningen geb., studeerde te Jena, werd in 1812 privaatsdocent te Halle en in 1817 prof. te Konigsbergen, waar hij in 1863 overleed. Zijne hoofdwerken zijn: *Gesch. Preussens* (9 dln., 1827—39), *Hildebrand als Pabst Gregor VII u. sein Zeitalter* (2de uitg., 1846), *Handb. der Gesch. Preussens* (3 dln., 2de uitg., 1850), *Markgraf Albr. Alcibiades von Braudenburg Kulmbach* (2 dln., 1852), *Gesch. des deutschen Ritterordens* (2 dln., 1857—59), *Codex diplomaticus Prussicus* (4 dln., 1836—53).

Voigtel (R.), Duitsch bouwkundige, in 1829 te Maagdeburg geb., kreeg zijne opleiding aan de akademie te Berlijn, werd door de Pruiss. regering met het opzigt over verschillende gebouwen belast, in 1855 bij den Dombouw te Keulen aangesteld en na Zwirner's dood in 1861 als Dom-bouwmeester met het bestuur daarover belast.

Voigtland (Voogdland, Terra advocatorum, ook Variscia gen.) was sedert de 11de eeuw de naam voor de onmiddellijke bezittingen der Duitsche keizers, die deze door bijzondere voogden lieten besturen. Hiertoe behoorden in den ruimsten omvang de tot het koninkrijk Saksen behorende *Voigtlandsche breits*, die thans het zuidwest. deel van het Saksische kreitsgebied Zwickau vormt, de ambten Weida en Ziegenrück in het groothertogdom Weimar, de tegenwoordige bezittingen der vorsten en graven van Reuss, het voormalig landshoofdmanschap Hof, thans tot Beijeren behorende, en het ambt Ronneburg, thans tot Saksen-Altenburg behorende.

Vois (Arie de), Nederl. schilder, omstr. 1641 te Leiden geb., door Knuffer en Abr. van den Tempel in de kunst onderwezen, schilderde met veel talent naakte en gekleede beeldjes in het klein. Het museum te 's Gravenhage bezit van hem een *Jager in een landschap* en dat te Amsterdam een *Vrolijke vischboer*, beiden zeer verdienstelijk.

Vol of **Flugt** noemt men in de heraldiek de figuur, die uit een paar aan het schouderendeinde met elkander vereenigde vleugels bestaat. *Demi-vol* noemt men een enkelen vleugel. De natuurlijke stand daarvan is zoodanig, dat de slagpenspitsen naar boven staan en de beenderzijde naar de rechterzijde van het schild gekeerd is. Twee vleugels met de rondingen naar elkander gewend heeten *demi-vols affrontés*, met de vederpunten naar elkander gewend *adossés*. Ook heet men de beide vleugels, die bij vele helmen boven den wrong staan en het cimier omvatten, *un vol*. De vleugels van den V. zijn somtijds verschillend van kleur, ook wel eens voorzien van een der figuren van het wapenschild.

Volbloedigheid (*Plethora*, *Repletio*, *Polyaemia*) noemt men eene absolute vermeerdering van de hoeveelheid bloed. Men onderscheidt haar in ware *V.* (*Plethora vera* of *Plethora ad molen* van Gambuis en and.) en in zoogen. *sereuse V.* (*Plethora serosa*), terwijl de Ouden nog eene derde soort aannamen, n.l. die van *onware V.* (*Plethora ad vasa*, *Plethora ad spatium*), waarbij echter de bloedshoeveelheid niet absoluut, doch slechts relatief vermeerderd is, n.l. met betrekking tot het lumen der bloedvaten. Bij de ware *V.* bezit het bloed zijne normale samenstelling, terwijl bij de *Plethora serosa* de bloedmassa ook wel is vermeerderd, maar deze vermeerdering afhangt van eenzijdige toeneeming van het bloedvocht, terwijl de bloedligchaampjes niet vermeerderd, maar iutegendeel betrekkelijk verminderd zijn. De oorzaken der ware *V.* zijn vooral gelegen in het nuttigen van veel vleesch en andere proteïne-houdende stoffen bij geringe krachtsinspanning en krachtige spijsvertering. Ook treedt zij in na onderdrukking van tot gewoonte geworden bloedingen. De *Plethora serosa* vindt hare naaste oorzaak waarschijnlijk in vermeerdering van het eiwit van het bloedvocht (*Hyperalbuminose*), komt veel bij bleekzuchtige personen voor, ontstaat na belangrijk of zich dikwijls herhalend bloedverlies en bloedonttrekkingen. Zoo wordt de ware *V.* in de *sereuse V.* veranderd door dikwerf herhaalde aderlatingen. De gevolgen der *sereuse V.* zijn in 't algemeen dezelfde als die der ware *V.*, doch zij veroorzaakt meer dan deze neiging der slijmvliezen tot overmatige afscheiding.

Voldoening (De leer der *V.* of Satisfactie) is de sedert Anselmus (z. a.) in de Christel. kerk heerschend geworden beschouwing, volgens welke Christus door aan het kruis de straf van onze zonden in onze plaats te dragen en zoo den toorn Gods over onze zonden te ondervinden, Gods strafescheide gerechtigheid bevredigd en zoo veroorzaakt heeft, dat Gods liefde de zonde kon vergeven, omdat er aan zijne gerechtigheid voldaan was. Deze beschouwing, die nog als een kenmerk van kerkelijke regtzinnigheid geldt, strijdt met de voorstelling, welke het Evangelie ons van God, die liefde is, geeft, met de regtvaardigheid Gods, naar welke de zonden van den een niet aan den ander kunnen toegerekend en gestraft worden, en met den aard van de straffen der zonde, die zoo zeer met de zonde zelve verbonden en vooral geestelijk van aard (wroeging des gewetens en vrees voor God) zijn, dat zij uitsluitend door den persoon zelf, die een zondig hart en een zondigen wandel heeft, kunnen gedragen worden. Zie verder *Verzoening*.

Vole noemt men in het kaartspel, wanneer een speler alle trekken maakt; *V. annoncée* wanneer de speler, na zulks bij het begin van het spel te hebben aangekondigd, alle trekken maakt.

Volger (Wilh. Friedr.), Duitsch paedagoog, in 1794 te Neetze bij Lüneburg geb., studeerde te Göttingen, werd in 1815 collaborator, in 1830 rector en in 1836 directeur bij het Johanneum te Lüneburg en sedert 1844 ook directeur der daarmede vereenigde realschool. Hij schreef zeer goede handboeken over geographie en geschiedenis en verder: *Ueb. das histor. Element in der geogr. Wissensch.* (1834), *Der Dreissig-jährige Krieg im Fürstenthum Lüneburg* (3 afd., 1847—54), *Der Ursprung u. der älteste Zustand der Stadt Lüneburg* (1861), *Die Patricier der Stadt Lüneburg* (1863). — Zijn zoon Georg Heinr. Otto, verdienstelijk geoloog en mineraloog, in 1822 te Lüneburg geb., was eerst te Göttingen, daarna te Zurich en sedert 1856 prof. bij het Senckenbergsche instituut te Frankfort. Hij schreef o. a. *Methodische Schule der Naturgesch.* (1851—52), *Die Krystallographie* (1855), *Erde u. Ewigkeit* (1857), *Untersuchungen üb. die Phänomene der Erdbeben in der Schweiz* (3 dln., 1857—58), *Die Steinkohlenbildung Sachsens* (1860).

Volhynië, gouvernement in westel. Europ. Rusland, tusschen de gouvernem. Grodno, Minsk, Kiew en Podolië, Oostenr. Galicië en Polen gelegen, telt op 1295,17 □ m. (1864) 1,602,715 inw., die tot verschillende stammen behooren: Rusniaken, Polen, Joden, Moldaviërs, Duitschers, Groot-Russen, Zigeuners enz. De bodem is in het Z. heuvelachtig, in het N. vlak, op enkele plaatsen moerasig, doch bijna overal vruchtbaar. Land- en tuinbouw, veeteelt en visscherij zijn de hoofdmiddelen van bestaan. Het mineraalrijk levert moerasijzer, salpeter en veel bouwsteenen op. De nijverheid staat er op een lagen trap; de handel is niet onbelangrijk. *V.* is in 12 kreitsen verdeeld. De hoofdstad is Schitomir (z. a.). *V.* was vroeger een twistappel tusschen de koningen van Polen en hunne naburen. Boleslaw II veroverde het in 1074 voor Polen; Gedimin, groothertog van Litauë, voegde het in het begin der 14de eeuw bij Li-

tauën; Kasimir II nam het in 1365 den Litauërs weder af, en toen in 1569 geheel Litauën werd ingelijfd, bleef V. voor goed bij Polen. Na de derde deeling van Polen in 1796 werd V. een Russ. gouvernement.

Volk (Wilh.), Duitsch letterkundige, in 1804 geb., studeerde te Göttingen, bekleedde onderscheidene betrekkingen in Pruis. staatsdienst en trad, na reeds in zijne geschriften zich als een ijverig verdediger van het Roomsch-Katholicisme te hebben doen kennen, in 1855 tot de Roomsche kerk over. Behalve onderscheidene vertalingen van oude mystieke werken en vele polemische en andere schriften, schreef hij ook eene *Gesch. der span. literatur* (2 dln., 1846), *Schweden sonst und jetzt* (2 dln., 1848), *Simeon*, eene autobiographie (3 dln., 1864). Al zijne schriften verschenen onder den pseudonym L. Clarus.

Volk noemt men die vereeniging van menschen, die in eenig opzigt een geheel uitmaken, vooral wanneer zij van dezelfde afstamming zijn en daarom dezelfde taal, zeden en gebruiken, ook wel eenige grondtrekken van karakter en ligchaamsvorm gemeen hebben. Over *Volkenkunde* (Ethnologie) zie het art. *Ethnographie*. Dr. Lubach gaf eene *Ethnologie van Nederland* (Haarl. 1863).

Volkenregt (Lat. Jus gentium, Fr. Droit des gens, Eng. International law) noemt men die grondstellingen van het regt, welke de onderlinge betrekking tusschen verschillende volken regelen. Het is deels *philosophisch* of *natuurlijk* (jus naturae et gentium), dat meerendeels slechts op de subjectieve beschouwingwijze zijner grondleggers berust en in het leven slechts ten deele wordt toegepast, deels *praktisch* of *positief* (jus gentium consuetudinarium et pactitium), hetgeen voor de beschaafde volken van onzen tijd de grondstellingen bevat van de door algemeen geldende gebruiken of bijzondere verdragen gevettigde onderlinge verhouding tusschen de staten. Het positieve V., dat tusschen enkele staten op grond van verdragen of andere regtstitels bestaat, en zoo het buitenlandsche staatsregt vormt, heeft men ook het *positieve staatsregt* (Droit public de l'Europe) genaamd. Door zijn beroemd werk *De jure belli et pacis* (1627) was Hugo Grotius de grondlegger van de wetenschap van het V. Verder verdienen vooral Vattel, I. I. Moser, von Martens, en Klüber vermelding. Verg. Pütter, *Beiträge zur Völkerrechtsesch. u. Wissensch.* (1843); Wheaton, *Hist. du droit des gens* (3de uitg. 1854) en *Éléments du droit internat.* (2 dln., 3de uitg., 1864); Heffter, *Das europ. Völkerrecht der Gegenwart* (3de uitg., 1855).

Volkman (Alfred Wilh.), Duitsch ontleedkundige en physioloog, in 1801 te Leipzig geb., studeerde aldaar, te Parijs en te Londen, werd in 1828 privaato-docent en in 1833 prof. in de zöotomie te Leipzig, in 1837 prof. in de physiologie, pathologie en semiotiek te Dorpat, nam in 1842 zijn ontslag en werd in 1843 prof. in de physiologie, sedert 1854 ook in de anatomie te Halle. Hij schreef o. a. *Anatomia animalium tabulis illustrata* (1831—33), *Neue Beiträge zur Physiol. des Gesichtssinns* (1836), *Die Lehre von dem leiblichen Leben des Menschen* (1837), met Bidder *Die Selbständigkeit des sympathetischen Nervensystems* (1843), *Die Häemodynamik* (1850), *Physiol. Untersuchungen im Gebiete der Optik* (1863). — Julius V., broeder des vorigen, criminalist, in 1804 te Leipzig geb., studeerde aldaar, vestigde zich als advocaat te Chemnitz en schreef *Lehrb. des im Königr. Sachsen geltenden Criminalrechts* (2 dln., 1831) en *System des sächs. Civil- u. Administrativprocesses* (2 dln., 1841—45).

Volksboeken noemt men in het algemeen al die boeken, die gedurende langen tijd bij alle klassen en standen van een volk bijval gevonden hebben, zooals bij de Grieken de gedichten van Homerus, bij de Protestantsche volken de bijbelvertalingen, ten onzent ook Vader Cats. In de geschiedenis der letterkunde noemt men V. of Volksromans de aan het einde der middeleeuwen in den verhaaltrant geschrevene schriften in proza, die hunne stof deels uit de heldensage, deels uit het volksleven ontleenden, en die, nadat de boekdrukkunst hunne goedkoope verspreiding had mogelijk gemaakt, in talrijke, door de houtsnijkunst versierde uitgaven tot in de 17de eeuw de lectuur van het volk uitmaakten en tot op onzen tijd op kermissen en jaarmarkten verkocht worden. Deze V. zijn voor de geschiedenis der letterkunde en beschaving van onschatbare waarde. De beste en volledigste verzameling der Duitse V. leverde Simrock (8 dln., 1839—55). Over de Engelsche V. verg. Thoms, *A collection of early prosa romances* (3 dln., 1828); over de Nederlandsche van den Bergh, *De Nederl. volksromans* (1837); over de Skandinavische Nyerup, *Almindelig morsskeblæsningi Denmark og Norge* (1817); over de Fransche Nodier, *Nouvelle bibliothèque bleue* (1842).

Volksfeesten zijn zulke feesten, aan welke een geheel volk, niet slechts enkele standen en klassen, deel neemt. Echt nationale feesten moeten de herdenking van een godsdienstig of staatkundig belangrijk feit ten grondslag hebben; anders ontaarden de V., gelijk thans maar al te zeer het geval is, in losbandige vermakelijkheden. Bij de Grieken bovenal treft men het ideaal van V. aan, waardoor het geheele staatkundige en godsdienstige leven werd opgevolijkt en gewijd. Een geheel ander, minder edel karakter hadden de V. der Romeinen bij de triumftogten, de Saturnaliën, de spelen in den circus enz. Bij de Joden waren het Paasch-, Pinkster- en Loofluttenteest godsdienstige, echt nationale feesten. Ook de V. der oude Germanen hadden een godsdienstigen grondslag en waren meestal met de wis-cling der jaargetijden verbonden. Met de invoering van het Christendom werd aan de heidensche feesten zooveel mogelijk eene Christelijke rigting gegeven, en vele feestgebruiken der Christenen zijn van heidenschen oorsprong. Onder medewerking der kerk ontstonden andere V., z. a. de kerkmissen (zie *Mis*) en jaarmarkten. In den loop der 16de en 17de eeuw kwijnden de V. door de godsdienstige twisten en scheuringen, de staatkundige beroeringen en oorlogen en de verandering in de verhouding tusschen de standen. In 1863 herleefden in Duitschland en Nederland de V. bij de herdenking der bevrijding van de Fransche overheersching.

Volkslied noemt men een lied, hetwelk den volksgeest of de volksdenkwijze dermate uitdrukt, dat het uit dien hoofde onder een volk algemeen bekend, in het geheugen opgenomen en gezongen wordt. Vooral aan het einde der 15de en in het begin der 16de eeuw was de volkspoëzij rijk in zulke liederen, die door zoogen. vliegende bladen verbreid werden. Men treft V. bij de meeste natiën aan. Verzamelingen van Nederl. V. leverden Hoffmann von Fallersleben in het 2de dl. zijner *Horae Belgicae*, behelzende *Holländische Volkslieder, gesammelt und erläutert* (1833); le Jeune, *Letterkundig overzicht en proeven van de Nederl. Volkszangen sedert de XVde eeuw*; Wolff, *Proben alt-holländischer Volkslieder* (1832); *Nederl. liedboek* (2 dln., 1850); de catalogus van de bibliotheek der Maatsch. van Nederl. letterk., dl. I, bl. 308 volg., dl. II, bl. 551 volg., dl. III, bl. 30; Bijv. (1853—1857), blad. 38. De Deutsche V. verzamelden Herder (2 dln., 1778—79), Büsching en von der Hagen (1807), Brentano en Arnim (3 dln., 3de uitg., 1846—54), Uhland (2 dln., 1844—45), Erk (1833), Hoffman von Fallersleben (1844), Wolff (1830), Rochholz (nieuwe uitg., 1842), Soltau (1836), Körner (1840). Engelsche, Schotsche en Iersche V. werden bijeengezameld door Percy (3 dln., nieuwe uitg., 1812), Ritsan (2 dln., 1802), Evans (4 dln., 1810), Ellis (3 dln., 1811), Walker (1786), Miso Brooke (nieuwe uitg., 1816), Hardiman (2 dln., 1831). Over de Spaansche V. verg. Duran, *Romancero general* (2de uitg. in 2 dln., 1849—51). Ook van V. in bijzondere dialecten zagen verzamelingen het licht. Van onze oude V. is de *Wilhelmus van Nassouwe* alleen in de eerste regels, en dan nog zeer verminkt, bekend gebleven; Tollens' *Wien Neêrlands bloed is ons tegenwoordige V.*, maar ook het eenige.

Volks-sovereiniteit. Zie *Sovereiniteit*.

Volkstribuin. Zie *Tribuin*.

Volksverhuizing noemt men de reeks van togten van Noordsche en Aziatische volken naar het Z. en W. van Europa, die den overgang van de oude geschiedenis tot die der middeleeuwen baanden. Nadat reeds vroeger enkele soortgelijke bewegingen van volksstammen hadden plaats gehad, gaven de Hunnen (z. a.) door hun voortdringen in Europa (375 n. Chr.) den stoot tot eene geweldige beweging onder de volken. Zij drongen eerst de Alanen (z. a.) en Gothen (z. a.) voort. De Alanen vestigden zich, na lang rondzwerven, aan den Donau in het tegenwoordige Hongarijē. De W.-Gothen drongen in het Rom. rijk en stichtten later in Gallië en Spanje een rijk, dat door de Arabieren veroverd werd. De O.-Gothen sloten zich eerst aan de Hunnen aan, trokken daarna met de Rugiërs (z. a.) naar Italië en heerschten aldaar, totdat Narses hen in 556 ten onder bragt. De Vandalen (z. a.) drongen tot naar Afrika voort, vanwaar zij in 533 door Belisarius verdreven werden. De Longobarden (z. a.) zegevierden in 566 over de Gepiden (z. a.), maakten zich van het rijk der Herulen (z. a.) meester, en werden eindelijk door de Franken ten onder gebragt (774). Ook de Sueven (z. a.) kwamen naar Italië en Spanje en gingen daar in den strijd met andere volksstammen verloren. Duurzamer waren de rijken door de Franken (z. a.) en Angelsaksen (z. a.) gesticht. De Franken onderwierpen zich de Alemannen (z. a.), Thuringers, Bourgon-

diërs en Longobarden, en het Rom. Gallië werd de hoofdzetel hunner magt, waar zij het Frankische rijk oprichtten, dat zich tijdelijk de geheele Germaansche wereld onderwierp. De Saksen, Angelen en Juten stichtten in Britannië het Engelsche rijk en volk. Terwijl de Germaansche volken zich over de Rom. wereld uitstortten, en ook in Duitschland zelf oostel. stammen naar het W. trokken, vestigden zich Slavische volkstammen in die oostel. streken van Duitschland en werden later voor een groot deel aan de Germanen onderworpen. Tot de laatste naweeën der V. behooren de verwoestingen door de Magyaren aangerigt en de togten en ondernemingen der Skandinavische volken, der Denen en Noormannen. Verg. Wietersheim, *Gesch. der Völkerwanderung* (4 dln., 1858—64); Pallmann, *Gesch. der V. von der Gotheubekehrung bis zum Tode Alarichs* (1863).

Volkswapening. Eene V. kan of reeds in vredestijd voorbereid en gedeeltelijk geregeld zijn, zoodat men er zich dadelijk van kan bedienen, als de oorlog uitbreekt, en dus de geregeld ingedeelde en gewapende bevolking bij het leger kan aantrekken, gelijk zulks met de schutterij, scherpschutters, landweer, landstorm, nationale garde enz. het geval is; of wel de V. moet in den loop van den oorlog zelven georganiseerd worden. In het laatste geval zendt men naar eenig gewest een aanvoerder, die groote militaire bekwaamheid bezit, zoo mogelijk bij de bevolking van dat gewest bekend is, alle hulpmiddelen weet te gebruiken en het talent van organisatie in de hoogste mate bezit. Hij heeft een corps geregelde troepen bij zich, dat niet groot doch goed zamengesteld moet zijn en dat de kern vormt, waarom zich de gewapende bevolking sluit, die men dan in den wapenhandel moet oefenen, zonder al te veel op kleinigheden te letten, waardoor tijd verloren en de geestdrift alligt spoedig verminderd zou worden. De oorlogen in de Vendée, de opstand der Tirolers in 1809, de oorlogen op het Spaansche schiereiland en de opstand der Carlisten in noordel. Spanje zijn leerrijke voorbeelden voor het organiseren en bestrijden van eene V.

Volksziekte is hetzelfde als epidemische ziekte (z. a.).

Vollen is eene bewerking, die men sommige geweven stoffen, dekens, lakens en dergelyken, doet ondergaan, bestaande in eene door stampwerktaugen in een volmolen verrigte kneeding, onder toevoeging van vollersaarde (z. a.), zeep, rottende urine en water, waarna de stof gewasschen en gedroogd wordt. Door het V. wordt de stof eenigermate gevuld, van onreinheden gezuiverd en de draden vaster gemaakt.

Vollenhove (Johannes), Nederl. kanselredenaar en dichter, in 1631 te Vollenhoven in Overijssel geb., studeerde te Utrecht en Groningen, werd in 1654 predikant te Vledder, in 1656 te Zwolle en in 1665 te 's Gravenhage, waar hij, na in 1705 zijn emeritaat te hebben verkregen, in 1708 overleed. In 1674 had hij als predikant een gezantschap der algemeene Staten naar Engeland vergezeld, waar hij van de universiteit te Oxford den doctoralen graad in de godgeleerdheid kreeg. Zijne leerredenen, hoewel niet vrij van valsch vernuft, verheffen zich toch boven de meesten van zijn tijd in kracht, stijl en gematigdheid. Als godsdienstig dichter is hij het meest bekend door zijnen *Kruistriumph*, die, het eerst met *Gezangen* in 1740 uitgegeven, meermalen herdrukt en ook in zoogenoemde Passieboekjes opgenomen is. Eene verzameling van andere gedichten had hij zelf in 1686 in het licht gegeven. In den gezangbundel der Ned. Herv. kerk zijn *Gez.* 64, 125 en 133 aan zijne gezangen ontleend.

Vollenhove, stadje in de Nederl. prov. Overijssel, arrond. Zwolle, 4 u. ten N. N. W. van Zwolle aan de Zuiderzee gelegen, met ruim 1600 inw., een kantongeregte, fraai raadhuis, twee Herv. en ééne Roomsche kerk en de ruïnen van een slot, in 1168 door bisschop Godfried van Keenen tegen de Stellingwerwer Friezen gebouwd. Landbouw, de bewerking van veengronden, veeteelt en visscherij zijn de hoofdmiddelen van bestaan; ook is er veel wild. Het ambt V., vroeger een der kwartieren (het noorder-kwartier) van Overijssel, was in de 9de en 10de eeuw een namens den keizer bestuurd graafschap, en kwam vervolgens aan de bisschoppen van Utrecht. Het slot werd menigmaal belegerd door de Stellingwerwers; bij eene belegering in 1311 rigtten deze een ontzaggelijken stormtoren op, dien echter de belegerden vernielden, eer de bisschop met hulpbenden opdaagde. V. kreeg in 1354 van bisschop Jan van Arkel stadsregten. Menigmaal werd V. door watervloeden geteisterd, vooral in 1825.

Vollersaarde is eene weke wrijfbare zelfstandigheid, groenachtig van kleur, die eene grofkorrelige breuk bezit en die uit diorietischeief schijnt ontstaan te zijn. De V. wordt tot het reinigen en vollen van lakens gebruikt.

Vollgraff (Karl Friedr.), Duitsch beoefenaar van het staatsregt, in 1794 te Schmal-kalden geb., was eerst in Westfaalsche staatsdienst, studeerde van 1816—19 te Marburg en Göttingen in de regten, werd in 1820 privaatsdocent en in 1824 prof. in de staatswetenschappen te Marburg en overleed aldaar in 1863. Zijne hoofdwerken zijn: *Die Systeme der prakt. Politik im Abendlande* (4 dln., 1828 volg.) en *Erster Versuch einer wissensch. Begründung sowohl der allgemeinen Ethnologie durch die Anthropologie, wie auch der Staats- u. Rechtsphilos. durch die Nationalität der Völker* (3 dln., 1853 volg.).

Volmagt, ook lastgeving of procuratie (mandatum) gen., is eene overeenkomst, waarbij iemand aan een ander de magt geeft of den last opdraagt, om eene zaak voor den lastgever in diens naam te verrigten. Zij is of bijzonder, tot eene bepaalde zaak betrekkelijk, of algemeen, dat is strekkende om al de zaken voor den lastgever te besturen en te verrigten. De lasthebber is tegenover den lastgever niet alleen aansprakelijk wegens boos opzet, maar ook wegens verzuim. Indien een lasthebber door verscheidene personen is aangesteld tot het waarnemen eener zaak, die hun allen gemeen is, dan is ieder hunner jegens hem voor het geheel aansprakelijk voor al de gevolgen der lastgeving. V. eindigt door de herroeping der lastgeving van de zijde der lastgevers, door den dood, de curatele, den staat van faillissement of van kennelijk onvermogen, hetzij van den lastgever, hetzij van den lasthebber, ook door het huwelijk der vrouw, die een last gegeven of ontvangen heeft.

Volney (Constantin Franç. de Chasseboeuf, graaf), beroemd Fr. reiziger, ethnograaf en linguist, in 1757 te Craon in Anjou geb., studeerde te Parijs in de medicijnen, geschiedenis en talen, reisde van 1783—85 in Syrië, waar hij in een Maronitenklooster op den Libanon het Arabisch leerde, en in Egypte, behoorde te Parijs tot den geleterden kring van Helvetius, werd in 1789 lid van de constituerende nationale vergadering, reisde van 1792—93 met Pozzo di Borgo naar Corsica om aldaar de suiker- en indigo-teelt in te voeren, verklaarde zich tegen het schrikbewind en werd 10 maanden gevangen gehouden. In 1794 werd hij prof. in de geschiedenis aan de normaalschool en doorreisde van 1795—98 N.-America. Hij begunstigde de omwenteling van 18 Brumaire, werd door Bonaparte tot senator, onder het keizerrijk tot graaf en na de restauratie tot pair verheven en stierf te Parijs in 1820. Zijne hoofdwerken zijn: *Voyage en Egypte et en Syrie pendant 1783—85* (3de uitg., 2 dln., 1799), *Les ruines ou Méditations sur les révolutions des empires* (1791), *Tableau du climat et du sol des Etats-Unis d'Amérique* (2 dln., 1803), *Recherches nouvelles sur l'hist. ancienne* (3 dln., 1814). Zijne *Oeuvres complètes* zagen in 8 dln. (1826, 2de uitg., 1836) het licht.

Volo (Golo of Golos), havenstad in de liwa Trikala van het Turksche ejalet Selanik, aan de golf van V. (de noordoost. grens van Griekenland), zetel van een aartsbisschop, met 3000 inw. en handel. In de nabijheid lag het oude Jolkos.

Volontair beteekent in het algemeen vrijwilliger (z. a.), doch meer bijzonder verstaat men daaronder een officier, die zonder vast tractement en zonder vaste aanstelling in een vreemd leger een veldtocht mede maakt, ten einde krijgsondervinding op te doen, waartoe hem in zijn eigen leger de gelegenheid ontbreekt.

Volpato (Giovanni), Ital. graveur, in 1733 te Bassano geb., leerling van Wagner en navolger van Bartalozzi, hield zich te Padua en Venetië op en vestigde zich te Rome, waar hij een kunsthandel oprigtte en vooral de werken van Rafaël in prent bragt. Zijne eerste stukken zijn onder den pseudonym F. Renard. Hij overleed te Rome in 1803.

Volksen (Volsci), een groote Ital. volkstam, die aan beide oevers van den Liris woonde, ten N. door de Apennijnen van de Samniten gescheiden, ten Z. door de Tyrrenische zee begrensd, in de nabijheid der Romeinen. Antium was de hoofdplaats van het land der V. Na den val van Alba Longa sloten de steden van Latium zich aan de V. aan, die na langdurige oorlogen met de Romeinen in 326 v. Chr. door deze onderworpen werden.

Volta, rivier aan de Goud- en Slavenkust van Guinea, ontspringt in het Konggebergte en stort zich in den Atlantischen oceaan uit. De V. is vol krokodillen en rivierpaarden.

Volta (Alessandro, graaf), beroemd Ital. natuurkundige, in 1745 te Como geb., studeerde aldaar, werd er in 1774 rector aan het gymnasium en in 1779 prof. in de physica te

Pavia. In 1777, 1782 en 1804 ondernam hij reizen door Europa en hield zich te Parijs met proeven betreffende de electriciteit bezig. Hij vond de bestendige electrophoren, den electroscop, het electriche pistool, den eudiometer (luchtmeter), de Voltasche gaslamp, den condensator enz. uit. Ook onderzocht hij de atmosferische verschijnselen, vooral den hagel, en vond de naar hem genoemde electriche kolom (zie het volg. art.) uit. Napoleon benoemde hem tot graaf en senator van het koninkrijk Italië. In 1804 legde hij zijne betrekking neder. In 1815 werd hij directeur van de philosophische faculteit te Pavia. Hij overleed in 1826 te Como, waar een standbeeld voor hem is opgericht. Antinori gaf V.'s schriften in 5 dln. (1816) uit. Zuccali schreef een *Elogio* (1827) op hem.

Volta (Kolom van), Galvanische zuil. Deze toestel, door den hoogleeraar Volta te Padua uitgevonden, is de oudste toestel ter verwekking van galvanische electriciteit (zie *Galvanismus*). Zij bestaat uit platen of schijven van zink en koper, die men op elkander stapelt door eene zinkplaat op eene koperplaat te leggen, en op de zinkplaat een met een zwak zuur bevochtig lapje laken of wol te plaatsen. Dan legt men daarop weder eene koper-, vervolgens eene zinkplaat en een dergelijk lapje, enz. Op deze wijze kan men 50, 100 en meer paren, meestal tusschen glazen buizen geplaatst, op elkaar hoopen en zoo eene K. v. V. of Galvanische zuil opbouwen. Aan de onderste koper- en de bovenste zinkplaat wordt een koperdraad verbonden, die als geleidraad of pooldraad dient en tusschen welks uiteinden men de galv. verschijnsels kan waarnemen. — De K. v. V. is later door doelmatiger galvanische toestellen (z. a.) vervangen.

Voltaire (Franc. Marie Arouet de), Fr. dichter, denker, criticus en geschiedschrijver, een man van groot gezag in zijn tijd, meer omdat hij den geest van dien tijd met deszelfs deugden, maar ook met al deszelfs gebreken geheel vertegenwoordigde en diende, dan wel omdat hij ver boven den tijdgeest verheven dien vermogt te leiden en te verheffen. V. heette eigenlijk Arouet, doch veranderde zijn ouden naam, daar deze hem niet beviel. Hij werd in 1694 te Châtenay bij Sceaux geb., en was oorspronkelijk voor de regtsgeleerdheid bestemd, maar wijdde zich vooral aan de dichtkunst. Op de akademie, die zijn op 17jarigen leeftijd geschreven treurspel *Oedipe* niet bekroonde, wreekte hij zich door scherpe epigrammen. Door zijn vader uit het huis gebannen, ging hij met een gezantschap naar de Nederlanden. Wegens eene satirieke voorstelling van de laatste regeringsjaren van Lodewijk XIV geraakte hij in 1716 in de Bastille en werd na zijne vrijlating uit Parijs gebannen. Toen echter zijn *Oedipe* herhaaldelijk met grooten bijval werd opgevoerd, mogt hij terugkeeren en verzoende zich geheel met zijn vader. In 1725 geraakte hij, door zijne scherpe satiren en een persoonlijk twist met den ridder de Rohan, wederom 6 maanden in de Bastille. Hij begaf zich, uit Frankrijk gebannen, in 1726 naar Engeland, waar hij zijn in de Bastille begonnen *Henriade* uitgaf. In 1730 naar Parijs teruggekeerd, won hij door gelukkige geldspeculatiën een aanzienlijk jaarlijksch inkomen van 130,000 livres. Met scherpeheid mengde hij zich in den strijd over de bul Unigenitus en moest zich herhaaldelijk uit Parijs verwijderen. Zijne *Lettres philosophiques* werden wegens de heftige uitvallen tegen de kerk op last van het parlement verbrand. Wegens zijn onzedelijk gedicht *La Pucelle d'Orléans* werd hij weder met gevangenschap bedreigd, maar ontvlugtte in 1736 naar zijne vriendin, de markiezin de Châtelet, op het kasteel Cirey in Champagne. Frederik II, met wien V. reeds vroeger in briefwisseling was, bood hem bij zijne troonsbestijging in 1740 eereposten aan, die hij echter afsloug. Door zijn invloed op dezen jeugdigen koning bewerkte V. een verbond tusschen Frankrijk en Pruisen, herwon zoo de gunst van het Fr. hof en werd door toedoen van mad. de Pompadour in 1746 lid van de Fr. akademie, kamerheer en historiograaf van Frankrijk. In 1750 gaf hij aan de herhaalde uitnodiging van Frederik II gevolg, op Sans-Souci met vele eerbewijzingen overladen, maar verloor door zijn aanmatigend gedrag en zijne letterkundige oneenigheden met Maupertuis (z. a.) en andere Berlijnsche geleerden de gunst des konings. Toen hij zich in 1753 verwijderde, werd hij te Frankfort a/M. gearresteerd en genoodzaakt de medegenomen gedichten des konings weder te geven. Na eenig omzwerven te Colmar, Luneville en Lyon vestigde hij zich op het aangekochte landgoed Ferney (z. a.) aan het meer van Genève, waar hij eene kolonie, vooral uit horlogiemakers bestaande, oprigtte. Hij nam de in armoede verkeerende kleindochter van Corneille bij zich op, en deed zich als warm verdediger der onschuld en ijverig voorstander der verdraagzaamheid kennen door zijne ijverige bemoeijingen ten gunste der

weduwe van den onschuldig ter dood gebragten Jean Calas (z. a.). Met Frederik II en Katharina II was hij onafgebroken in briefwisseling. V. ondervond bij zijne wederkomst te Parijs kort vóór zijn dood eene meer dan koninklijke ovatie. Hij overleed er in 1778. Zijn lijk, waaraan de aartsbisschop van Parijs eene kerkelijke begrafenis weigerde, werd door de familie in stilte te Scellières begraven. In 1791 werd het met veel plegtigheid in het Pantheon bijgezet, maar onder de Bourbons er weder uit verwijderd. Als dichter was V. vooral meester op het gebied van de satire (*Le temple du goût*, 1753), de dichterlijke brieven, het komieke heldendicht, de novellen en vertellingen (*Zadig*, *Genjischan*, *Candide*, *L'ingénu* enz.). Zijne beroemdste geschiedkundige werken zijn: *Siècle de Louis XIV et Louis XV*, *Hist. de Charles XII*, *Hist. de la guerre de 1741*, *Hist. de Russie sous Pierre I.* Door zijne schriften heeft hij de wijsgeerige denkbeelden in een wijderen kring verspreid, maar ook de godsdienst en zedelijkheid ondermijnende wijsbegeerte der Encyclopedisten (z. a.) voorbereid. De beste van de talrijke uitgaven zijner werken is die van Beuchot (72 dln., 1824—34). Over V.'s leven en werken zijn vele geschriften uitgekomen, z. a. van Luchet, Duvernet, Condorcet, Mazura, Paillet de Warcy, Linguet, Bungener en and. Verg. van der Wijck, *Voltaire* (1868).

Voltagemeter noemt men een toestel uit eene verdeelde glazen buis bestaande, die van boven gesloten is. Water, dat men in deze buis gedaan heeft, wordt tusschen platina-draden door den galvanischen stroom ontleed. Uit de hoeveelheid water, welke op die wijze in een bepaalden tijd ontleed wordt, beoordeelt men de kracht van den galvanischen stroom. Zie *Electro-chemie*.

Volte noemt men in de rijkunst de cirkelvormige wending, die men met het paard neemt om het buigzaam en vlug te maken. — In het kaartspel heet V. de goochelachtige vlugheid om de kaarten zoo dooreen te mengen, dat eene bepaalde kaart op eene bepaalde plaats komt te liggen.

Volterra, arrondissements-hoofdplaats in de Ital. prov. Pisa, op een berg aan de Era gelegen, zetel van een bisschop, telt 4260 inw., heeft eene citadel, eene kathedraal met beroemde schilderijen, onderscheidene kloosters, een bisschoppelijk seminarie, Piaristen-collegie, het palazzo publico met bibliotheek en belangrijke overblijfselen van Etrurische oudheden, eene minerale bron, zoutmijnen, gips- en albastgroeven en fabrieken. Er zijn overblijfselen van cyclopische muren en poorten, waaronder de poort van Hercules met twee doorgangen en de porta dall' arco. V., bij de Ouden Volaterrae, was eene der grootste oude Etrurische bondstaten, werd later eene Rom. kolonie met de regten van een municipium, werd in de 10de eeuw door de Hongaren verwoest en door keizer Otto II weder opgebouwd, was in de 12de en 13de eeuw eene republiek en werd in de 14de eeuw aan Florence onderworpen. Het leed 14 Aug. 1846 veel door eene aardbeving.

Volterra (Daniele da). Zie *Ricciarelli*.

Voltegeur is de naam, waarmede de compagnie ligte infanterie werd aangeduid, in 1805 door Napoleon opgericht uit kleine manschappen, die de vereischte lengte niet bezaten en met ligte korte dragondergeweren bewapend werden. Zij moesten vooral geoefend worden in het juist en snel schieten en buitendien in het volgen van een ruiter in draf en het spoedig op- en afspringen achter een ruiter te paard. Aanvankelijk kreeg slechts elk bataillon der ligte, later ook der linie-infanterie zulk eene compagnie V. op den linker vleugel.

Voltri, havenstad in de Ital. prov. Genua, in de riviera di Ponente, aan de uitstrooming van de Ceresa in de Middellandsche zee gelegen, met 10,000 inw., belangrijke scheepswerven, papier- en lakenfabrieken en de bedevaartskerk Madonna dell' Acqua sola, geschiedkundig bekend door den slag van 18 Apr. 1800 tusschen de Oostenrijkers onder Melas en de Franschen onder Massena.

Voltz (Phil.), Duitsch historieschilder, in 1805 te Bingen geb., schilderde te Munchen in den Königsbau de voorstellingen uit de gedichten van Schiller en Körner en werd in 1851 prof. bij de akademie der beeldende kunsten.

Volumnius (Lucius V. Flamma), een Rom. plebejer, was in 307 en 296 v. Chr. consul en verwierf zich roem in den Samnitschen oorlog. — Zijne gemalin Virginia bouwde den tempel der Pudicitia Plebeja.

Volumentheorie. Men heeft opgemerkt, dat bij de scheikundige verbindingen, die onderscheidene stoffen in luchtvormigen toestand aangaan, de verhoudingen, waarin zij zich verbinden, even goed en eenvoudiger naar het Volumen, dat ieder dier stoffen daarbij

inneemt, dan naar hare gewigten kunnen berekend worden, welke gewigten toch altijd met die volumina in verband staan. De theorie, waarbij dusdanige volumina ten grondslag dier verhoudingen liggen, wordt „Volumentheorie” genoemd.

Vondel (Joost van of van den), de vorst der Nederl. dichters, in 1587 te Keulen uit Nederl. ouders geb., terwijl zijn vader Doopsgezind en zijne moeder Roomsch was, kwam in 1597 met zijne ouders te Amsterdam, waar zijn vader een kousenwinkel oprigtte, waarin de zoon hem behulpzaam was. V., die reeds als kind een dichterlijken aanleg verraadde, kwam er met de rederijkerskamers „Uit Leven der Jonst” en „In Liefde Bloeiende” in betrekking, waardoor zijn dichterlijke aanleg ontwikkeld en veredeld werd. Na den dood zijns vaders, in 1608, hield hij den kousenwinkel aan, maar wijdde zijn tijd en krachten geheel aan de dichtkunst en aan de beoefening van het Fransch en Latijn, later ook van het Grieksch, terwijl hij de zorg voor de nering aan zijne vrouw, Maiken of Maria de Wolf, die hij in 1610 gehuwd had, overliet. In 1612 verscheen zijn *Pascha ofte de Verlossinghe der kinderen Israëls uit Egypte*, in 1617 de *Warande der Dieren* en in 1620 *De Helden Gods*, het treurspel *Seruzalem Verwoest*, *De Heerlijkheid van Salomo* enz. Zijn *Palamedes* (1625), waarin hij blijkbaar den persoon van Oldenbarneveld voorstelde, de handelingen van prins Maurits gispte en de partij der Remonstranten koos, verwekte groote ergernis, zoodat V. zich ten huize van zijn zwager Hans de Wolf en, toen deze hem met verwijtingen overlaadde, bij zijn vriend Laurens Joosten Baake op diens hofstede Scheibeek bij Beverwijk verchool, uit vrees van opgeligt en in den Haag ter verantwoording gesteld te worden. Door de voorspraak van invloedrijke vrienden, vooral van mevr. van Vlooswijk, weigerde de Amsterdamse regering zijne uitlevering, en V. kwam met eene boete van 300 gulden vrij. Na eenigen tijd tot diepe mijmering en zwaarmoedigheid vervallen te zijn, schreef V. omstr. 1627 een aantal *Hekeldichten* (*Het hanekot*, *Reintje de Vos* en and.), waartoe de onverdraagzaamheid en heerschzucht der kerkelijken hem prikkelden. Ook dichtte hij toen en later onderscheidene schoone *Lierzangen*, z. a. *Amsterdam's welkomstgroet aan Frederik Hendrik* (1628), *Huig de Groot's verlossing* (1631), *De Roomsche lier* enz. Eene in 1628 volbragte reis naar Denemarken en Zweden, op welke hij vooral te Gothenburg door Jac. van Dijk, voormalig gezant van den koning van Zweden, cervol ontvangen werd, gaf hem aanleiding tot het gedicht: *Tot tol van sijne Majesteit van Zweden* enz., later onder den titel *Orakel* in zijne *Klinkdichten* opgenomen. In 1630 vervaardigde V. weder onderscheidene hekeldichten, z. a. het *Harpoen* tegen de kerkelijken, de *Roskam* tegen onderscheidene leden der regering en in 1631 de *Gruwel der verwoesting* tegen de leer der verwerping. Een heldendicht op Konstantijn den Gr. bleef onvoltooid, daar zijn in dien tijd geboren zoon Konstantijn in 1633 stierf, op wien hij het liefelijk gedicht *Kinderlijk* vervaardigde. Het treurspel *Messalina*, waarvan de Amsterdamse regering de opvoering verbood, omdat men meende dat het eene toespeling op de prinses bevatte, werd door V. aan de vlammen prijs gegeven. Bij de inwijding van den nieuwen stadsschouwburg, 4 Jan. 1638, werd zijn beroemd treurspel *Gijsbrecht van Amstel*, opzettelijk daartoe vervaardigd, opgevoerd, gelijk nog telken jare op nieuwjaarsdag plaats heeft. Hierop volgden zijne treurspelen *Elektra*, *de Maagden*, *de Gebroeders*, *Jozef in Dothan*, *Jozef in Egypte*, *Peter en Pauwels*. De omgang met zijne dochter Anna, die te Keulen bij hare grootmoeder in het Roomsche geloof was opgeleid en sedert den dood van V.'s vrouw, in 1635, het huishouden van V. voerde, en de twisten in de Gereformeerde en Doopsgezinde kerk deden V. omstr. 1640 tot de Roomsche kerk overgaan. Tot het tijdperk na V.'s overgang behooren o. a. zijn uitvoerig leerdicht *Altaargeheimenissen* (1645), aan den aartsbisschop van Mechelen opgedragen, zijn lierzang *Eeuwgetij der Heilige Stede te Amsterdam* (1645) ter eere van het vermeende hostie-wonder van 1345, en zijn treurspel *Maria Stuart of Gemartelde Majesteit* (1646), waarin de Schotsche koningin zeer partijdig als een toonbeeld van godsdienst en deugd wordt voorgesteld. Bij de viering van den Munsterschen vrede (Junij 1648) werd zijn landspel *Leeuwendalers* te Amsterdam opgevoerd. Hierop volgden zijn treurspel *Salomo* (1649), menig hekeldicht na den aanslag van prins Willem II op Amsterdam in 1650, zijne treurspelen *Lucifer* (1654), V.'s meesterstuk, dat een ontzettenden opgang maakte, *Salmeoneus* (1656), *Jeftha of Offerbelofte* (1659), *Samson of heilige wraak* (1660), *Koning David in ballingschap* (1660), *Koning David hersteld* (1660), *Adonias of rampzaligè kroon-zucht* (1661), *Johannes de boetgezant* (1662), *Batavische gebroeders of onderdrukte vrij-*

heid (1662), *Faëton of roekelooze stoutheid* (1663), *Adam in ballingschap of aller treurspelen treurspel* (1664), *Zungchin of de ondergang der Sinesche heerschappije* (1666), *Noach of de ondergang der eerste wereld* (1667), verder naar Sophokles *Koning Oedipus* (1660) en *Hercules in Trachin* (1668), en naar Euripides *Ifigenie in Tauren* (1666) en *De Feniciaansche* (1668). In dien tijd schreef hij een tal lyrische en andere gedichten, z. a. *Inwijding van het Amsterd. stadhuis* (1655), *Publ. Virg. Maro's werken* (1660), *Bespiegelingen van God en Godsdienst* (1661), *De heerlijkheid der kerk* (1663), *P. Ovidius Naso's Herscheppingen* (1670) enz. Door het loszinnig gedrag van zijn zoon Joost, die sedert 1650 den kousenwinkel voerde, geraakte V. in benarde geldelijke omstandigheden. Door de voorspraak vooral van de burgemeestersvrouw Anna van Hoorn werd hij in 1658 suppoost bij de bank van leening op eene jaarwedde van f 650, uit welke betrekking hij, met behoud der jaarwedde, in 1668 ontslagen werd. V. overleed te Amsterdam in 1679 en werd in de Nieuwe kerk begraven. De oud-burgemeester Six liet 3 jaar later een Latijnsch tijdvers op zijne grafzerk uitbeitelen; in 1772 rigtte een Amsterdamsch kunstgenootschap een zwart en wit marmeren gedenkteeke bij zijn graf op, en in onzen tijd hebben Mr. J. v. Lennep door eene prachtuitgave zijner werken met aanteekeningen (aflev. 1—105, Amst. 1850 volg.) en Dr. J. van Vloten door eene volksuitgave met aanteekeningen (Schied., 2 dln., 1864 en 66) een gedenkteeke voor Neêrlands hoofddichter opgerigt, dat niet minder dan het standbeeld, dat sedert 1867 in het park buiten de Leidsche poort te Amsterdam prijkt, zijn roem bij de nakomelingschap moge doen voortleven. Ger. Brandt beschreef het *Leven van V.*

Vondelingen zijn zoodanige kinderen, welke door hunne ouders verlaten zijn en, door anderen gevonden, ten koste van het algemeen worden verpleegd en opgevoed. Reeds van ouds trok zich de Christelijke kerk de V. aan, en men wil dat reeds in de 6de eeuw te Trier eene soort van vondelinghuis zou bestaan hebben, waarin de bisschop de kinderen, die in een voor de hoofdkerk staand marmeren bekken werden nedergelgd, liet opnemen en verzorgen. Zeker is het, dat in 787 te Milaan eene soortgelijke inrigting is gesticht. Later werden vondelinghuizen opgerigt te Montpellier in 1070, te Eimbeck in 1200, te Florence in 1317, te Neurenberg in 1331, te Parijs in 1362, te Venetië in 1380 en te Londen in 1687, en thans bestaan bijna in alle groote steden der R. Katholieke landen zulke inrigtingen, terwijl daarentegen in de Protestantsche landen het stelsel der vondelinghuizen geen ingang gevonden heeft, of waar het bestond weder is opgeheven.

Voogd (Hendrik), Nederl. landschapschilder, in 1766 te Amsterdam geb., aan de teeken-akademie aldaar en door Jurriaan Andriessen tot kunstenaar gevormd, begaf zich in 1788 naar Italië om er het landschap en de overblijfselen der bouw- en beeldhouwkunst uit vroeger eeuwen te bestuderen, bleef aldaar wonen en overleed er in 1839. Op de Amsterdamsche tentoonstellingen van 1810—24 zond hij verdienstelijke stukken met Ital. landschappen in. 's Rijks museum in het paviljoen te Haarlem bezit van hem een *Landschap met buffels bij opkomend onweder*.

Voogdij is de zorg en het toezigt over den persoon en de goederen van minderjarigen, wier ouders beiden, of een van beiden, zijn overleden. De bepalingen daaromtrent zijn vervat in het 1e. b., tit. 16 van het Burg. Wetb. In elke V., met uitzondering van die over minderjarigen, welke in een gesticht van weldadigheid worden verpleegd, en waarvan de regenten van zoodanig gesticht de V. uitoefenen, wordt, behalve de voogd, ook een toezierende voogd benoemd. Tot de V. of toezierende V. zijn onbevoegd: minderjarigen, zij die onder curatele zijn gesteld, vrouwen (behalve de moeder), en voorts allen, die in persoon, of wier vader, moeder, echtgenoot of kinderen een regtsgeding voeren, waarin de staat van den minderjarige, zijne fortuin of een aanmerkelijk deel zijner goederen betrokken is. Verder zijn er van uitgesloten of kunnen er van ontzet worden zij, die tot eene oonteerende straf zijn veroordeeld, die een slecht levensgedrag houden, die in de waarneming der V. of toezierende V. onbekwaamheid of ontrouw aan den dag leggen, die van eene andere V. of toezierende V. zijn ontzet of die in staat van faillissement of van kennelijk onvermogen verkeerden. Bij art. 434 van het Burg. Wetb. is bepaald wie zich van de V. of toezierende V. kunnen versooneen.

Voorbeschikking. Zie *Praedestinatie*.

Voorburg. aanzienlijk dorp in de Nederl. prov. Z.-Holland, arrond. 's Gravenhage, met omstr. 2600 inw., een kantongeregt, eene Gereformeerde en een Roomsche kerk, verschillende scholen, eene groote stoommeelfabriek en vele buitenplaatsen. Opgravin-

gen op het buiten Arentsburg, waarbij vele munten van Rom. keizers gevonden zijn, hebben bewezen, dat hier een burgt der Romeinen, tot het Forum Adriani behorende, gestaan heeft. Op het buiten Hofwijk leefden in de 17de eeuw Constantijn en diens zoon Christiaan Huygens (z. a.).

Voorbijgang of Overgang noemt men het verschijnsel, dat eene der binnenplaneten; Mercurius of Venus, zich in hare loopbaan juist tusschen de aarde en de zon bevindt, zoodat de planeet, met hare niet verlichte helft naar ons gekeerd, als eene kleine, ronde, scherp begrensde vlek van het oosten naar het westen over de zonneschijf trekt. Voor Venus kan men dat met een gekleurd glas, bij Mercurius alleen met één kijker waarnemen. Daar de loopbanen dier beide planeten niet in hetzelfde vlak liggen met die der aarde, kunnen die voorbijgangen zelden plaats hebben en gaan die planeten dan boven of onder de zon heen. Bij Mercurius geschiedt de V. gemiddeld dertien maal in eene eeuw; deze eeuw zullen er hier te lande V. zichtbaar zijn: 6 Mei 1878, 9 Mei 1891, 10 Nov. 1894. Veel zeldzamer, maar ook veel merkwaardiger zijn die van Venus (zie *Venus*).

Voorda of van de Voorde (Jacobus), uitnemend Nederl. regtsgeleerde, in 1698 te Harlingen geb., studeerde te Franeker, werd in 1723 eerst lector, later hoogl. te Franeker en in 1730 te Utrecht, waar hij zich een grooten naam verwierf en tot 1760 werkzaam bleef. Hij overleed in 1768 te Leeuwarden. Hij schreef o. a. *Commentarius ad legem Falcidiam* (1730), *Interpretationes et emendationes Juris Romani* (1735), *Electorum liber singularis* (1749). — Bavius V., oudste zoon des vorigen, in 1729 te Franeker geb., studeerde te Utrecht en Leiden, was eerst hoogl. der regtsgeleerdheid te Franeker, later te Leiden, werd in 1788 van zijn ambt ontzet, daar hij weigerde om den eed af te leggen, zoo als die door de staten van Holland was voorgeschreven, maar in 1795 weder hersteld en overleed te Leiden in 1799. Hij schreef o. a. *Criminele ordonnantie van koning Philips, met aantekeningen* (1792), *Theses controversae* (1796). — De tweede zoon van Jacobus, Joan Hendrik V., geb. te Utrecht in 1732 en overl. te Leeuwarden in 1814, was een tijd lang hoogl. der regtsgeleerdheid te Utrecht, welke betrekking hij ten gevolge der burgertwisten in 1787 moest nederleggen, en bekleedde later van 1795 tot 1802 hetzelfde ambt te Franeker.

Voorhoede is dat deel van een leger, dat dient om het in front te beschermen, het aan 's vijands gezigt te onttrekken, tijdig berigt van diens nadering te geven en vooral hem zoo lang op te houden, tot de haar volgende afdeeling zich in eene verdedigende stelling heeft kunnen plaatsen. Bovendien moet zij het terrein, waarover de marsch zal gaan, leeren kennen en het voor dien marsch inrigten. De sterkte der V. en de afstand, waarop zij van het leger is verwijderd, hangen voornamelijk af van den noodigden tijd om het leger van den marschvorm tot den gevechtsvorm te doen overgaan. Die tijd wordt bepaald door de sterkte van dat leger en door zijne wijze van marcheren, of het namelijk langs éénen weg of langs verscheidene, dicht bij elkander liggende wegen marcheert. Is de voorhoede te ver vooruitgeschoven, dan loopt zij gevaar van reeds geslagen te zijn eer het hoofdleger ter hulp kan komen. De V. moet uit de drie wapenen zijn zamengesteld, omdat zij alleen in dat geval kracht genoeg heeft, om eenigen tijd het gevecht tegen eene vijandelijke overmagt vol te houden. Ook verstaat men onder V. het gedeelte, dat een leger in staat van rust afzondert om zich tegen eene verrassing des vijands te beveiligen, en dat op zijne beurt de voorposten-detachementen uitzendt. Zie *Voorpostendienst*.

Voorhout (Johannes), Nederl. schilder, aan den Uithoorn bij Amsterdam geb., leerling van C. Verbout te Gouda en van J. van Noordt te Amsterdam, ging in 1672 naar Frederikstadt en vervolgens op raad van Jurriaan Ovens naar Hamburg, waar hij tamelijk veel succes behaalde en ijverig werkte. Zijne voorstellingen waren meestal aan de H. schrift of aan de mythologie ontleend. Hij overleed in 1723.

Voorloop. Zie *Brandewijn*.

Voorn is de naam van een visch, die tot het geslacht der Karpers (*Cyprinus*) behoort. De Voorns hebben geene voeldraden aan den mond en geene doornen aan de vinnen. Zij zijn meer langwerpig van gedaante dan andere karpersoorten en zilverglanzig gekleurd. Men onderscheidt: 1° de Bittere V. (*C. amarus*); deze heeft eene korte zijstreek en is één palm lang. 2° De Ruisch-V. (*C. erythrophthalmus*), ook Ries- en Roest-V. genaamd; de zijstreek is nederwaarts gebogen, de mondopening bijna loodrecht. 3° de Blanke V. (*C. rutilus*); bij deze is de zijstreek minder gebogen en de mondopening meer horizontaal.

Voorne en Putten (Het land van), een in het zuidwestelijk deel van de Nederl. prov. Z.-Holland gelegen eiland, door het riviertje Bornisse in twee gedeelten, V. en P., gescheiden, grenst aan de Noordzee, wordt door de Maas van de eilanden Rozenburg en IJsselmonde, door het Spui van den Hoekschen waard of Beijerland en door het Haringvliet en het Goereesche zeegat van Overflakkee en Goeree gescheiden en in een zuidwestel. rigting door het Voornsche kanaal doorsneden. Op hetzelfde liggen de steden Brielle en Hellevoetsluis en onderscheidene welvarende dorpen. Het was oudtijds eene heerlijkheid, waartoe ook andere gedeelten van Z.-Holland behoorden, was lang een voorwerp van twist tusschen de staten van Holland en Zeeland, kwam, nadat in 1372 het geslacht der oude heeren van V. was uitgestorven, aan Albrecht van Beijeren en diens nakomelingen, en na den dood van Margaretha, de weduwe van Karel den Stouten, in 1303 aan de graven en vervolgens aan de staten van Holland.

Vooroordeel (praejudicium) noemt men een oordeel, dat geveld is of wordt, eer men de zaak zelve behoorlijk heeft onderzocht. Men onderscheidt V. van gezag (praejudicia auctoritatis), wanneer men op het gezag van een enkel of van meerdere personen (b. v. kerkvergaderingen, geleerde genootschappen) een blind vertrouwen stelt, en V. van tijd (praejudicia temporis), overgeërfde dwalingen, wanneer men iets voor waarheid aanneemt, omdat het sinds eeuwen als zoodanig erkend is. Ook verdeelt men de V. in theoretische en praktische, naarmate zij onderwerpen van kennis of van handelen betreffen.

Voorpostendienst. Een leger, dat zich in kampen of kantonnementen of op marsch bevindt, kan niet altijd geheel slagvaardig zijn. Daar evenwel de vijand verrassend kan opdagen, zondert men een gedeelte van dat leger af om geheel slagvaardig te blijven en voor de veiligheid van het geheel te waken, terwijl het overige rust. Dit gedeelte van de dienst wordt V. genoemd en, naarmate de magt, die bewaakt wordt, stil staat of marcheert, noemt men die dienst *V. in staat van rust* en *V. in staat van beweging*. Het algemeene doel van de V. is berigten in te winnen omtrent de sterkte, de stelling en de voornemens des vijands, den vijand te beletten narigten van het eigen leger te verkrijgen, het terrein te leeren kennen, de nadering des vijands tijdig te berigten en vooral den aanrukkenden vijand zoo lang tegen te houden tot het eigen leger tijd heeft gehad om zich te verzamelen en maatregelen tot verdediging te nemen.

Voorrang of Prioriteit (Het regt van) noemt men het regt, dat bij de liquidatie van schulden aan sommige schuldeischers is toegekend, om uit de massa voldaan te worden, eer de pons pons gelijke verdeling, naar evenredigheid van eens ieders inschuld, geschiedt. Die V. tusschen schuldeischers spruit voort uit privilegie of voorregt (z. a.), uit pand (z. a.) en uit hypotheek (z. a.). Pand en hypotheek gaan boven privilegie, behalve in de gevallen waarin de wet uitdrukkelijk het tegendeel bepaalt. In tit. 18, 19 en 20 van het 2de b. van het Burg. wetb. vindt men nadere bepalingen dien-aangaande.

Voorregt of Privilegie heet in ons Burg. wetb. een regt door de wet toegekend aan den eenen schuldeischer boven den anderen, alleen uithoofde van den aard der schuld. De V. of P. hebben tot onderwerp, of zekere bepaalde goederen, of al de roerende en onroerende goederen in het algemeen. De eersten hebben den voorrang boven de laatsten (zie B. W., 2de b., 18de tit.). Volgens de Grondwet, art. 172, kunnen geene privilegien in het stuk van belastingen worden verleend. Alleen de koning en de prins van Oranje zijn vrij van alle personele belastingen (art. 29).

Voorschoten. een fraai, door vele buitenplaatsen omgeven dorp in de Nederl. prov. Z.-Holland, arrond. Leiden, met ruim 1500 inw., een uitstekend meisjes-instituut, eene belangrijke stoomfabriek van goud- en zilverwaren en groote paardenmarkten. In de nabijheid ligt het fraai aangelegde buitenverblijf van prins Frederik.

Voorslag (*Anakrusis*) heet in de metriek die eerste lettergreep van een vers, welke niet onder de eigenlijke voeten wordt gerekend, b. v. in:

o — o o — o o — o o —

Niet | steeds is de | liefde be | stendig van | duur .

heeft men in de lettergreep *Niet* een V., in *duur* een naslag. — In de muziek heet V. (*appoggiatura*) een door de grondharmonie niet gevorderde toon, die voor een hoofdtoon geplaatst wordt, ten einde op dien toon een aanloop te vormen en hem te doen uitkomen. Dikwijls worden de voorstellen ter onderscheiding met kleinere noten dan de overige partituur geschreven.

Voorspel. *Praeludium*, noemt men in de meeste beteekenissen het orgelspel, dat men aan het koraalgezag laat voorafgaan. Het spel, waarmede men het koraalgezag besluit, wordt Naspel, *Postludium*, genoemd.

Voorst (Johannes van), verdienstelijk Nederl. godgeleerde, geb. te Delft in 1757, werd, na te Leiden gestudeerd te hebben, in 1778 predikant te Hall, in 1780 te Wageningen en in 1781 te Zierikzee. In 1788 werd hij hoogl. der godgeleerdheid en kerkelijke geschiedenis te Franeker, aanvaardde in 1798 ten gevolge van de staatkundige gebeurtenissen het predikambt te Arnhem, doch werd reeds in 1799 hoogl. eerst in de Christel. oudheden en in de geschiedenis der Christel. leerstellingen en sedert 1802 in de godgeleerdheid te Leiden, welke betrekking hij tot 1827 bekleedde. Hij overleed te Leiden in 1833. Hij maakte zich vooral verdienstelijk door voor de historisch-grammaticale verklaring des N. T. den weg te banen. Zijne dogmatiek was eene bijbelsche, die echter om de uitkomsten der juiste bijbelverklaring zich al te weinig stoorde en noode van de kerkleer afweek. Na zijne *Dissertatio de notabili correctione Masorethiarum genere* (1778) schreef hij o. a. eene door Teyler's Genootschap bekroonde verhandeling over *De dwaasheid der twijfelzucht en de onbezonnenheid in het meesterachtig beslissen omtrent godsdienstige voorstellen* (7de deel, 1787), twee door het Haagsche genootschap bekroonde verhandelingen over *De betrekking en den invloed van het geloof der verborgenheden en andere betwiste leerstukken op onze gelukzaligheid* (1787) en over *De echtheid van het Evangelie van Mattheus*, vooral XXVIII: 19 (1789), eene prijsverhandeling over *De eigenlijke straffen der zonde* (1794), *Verhand. over de koninklijke waardigheid van J. C.* (1798), *Annotationes in loca selecta N. T.* (1811), *Animadversiones de usu verborum cum praepositionibus compositorum in N. T.* (1818, 2 stukken), *Compendium theologiae Christ.* (1808, 3de uitg. 1827), *Leerredenen bij bijzondere gelegenheden* (1819), *Joh. Chrysostomi selecta, Graece et Latine* (1827, als 2de deel gevolgd door *Annotationes*, ald. 1830). Merkwaardig is zijne rectorale oratie van 1804: *De J. A. Ernesti, optimo post Hugonem Grotium duce et magistro interpretum N. T.* Verg. van Hengel, *Memoria J. v. V.* (1834).

Voorst, aanzienlijk dorp in de Nederl. prov. Gelderland, arrond. Arnhem, niet verre van den IJssel gelegen, telt met andere gemeentelijk verbondene buurtschappen 8500 inw., die in landbouw en veeteelt hun bestaan vinden, en heeft eene Hervormde en eene Roomsche kerk en een kopermolen. Aan den IJsseloever is het huis Nijenbeek, waarin hertog Reinoud van Gelre van 1364—71 gevangen gehouden werd.

Voorstelling is een meer of minder duidelijk beeld, zoowel van de uitwendige dingen, waarvan wij door middel der zinnelijke gewaarwordingen, als van ons binnenste en deszelfs bijzonderen toestand, waarvan wij door middel van het bewustzijn derzelve kennis verkregen hebben. Het voorstellingsvermogen maakt een groot deel van 's menschen kenvermogen uit, en is ook de grondslag der verbeeldingskracht (zie *Phantasie*). Kant heeft duidelijk aangetoond, dat wij de voorwerpen niet kennen zoo als zij wezenlijk zijn, maar dat de voorstellingen, die wij er ons van vormen, slechts de verschijnselen (*phaenomena*) zijn, die wel de voorwerpen op zich zelve (*noumena*) tot grond hebben, maar waarvan wij niet kunnen zeggen dat zij met die voorwerpen gelijk zijn (*ident of adaequaal*). Door de werking des verstands worden de voorstellingen gezuiverd, geordend en tot meerdere duidelijkheid gebragt. Bij de menigte treft men daarom zoovele verwarde en duistere voorstellingen aan, omdat zij meestal niet ontwikkeld genoeg is, om het verstand daarop juist toe te passen.

Voortplanting of Voortteling noemt men het middel, waardoor de natuur, bij de vergankelijkheid van het individu, zorgt voor de instandhouding van de soort. Over de wijze, waarop de V. bij planten en dieren plaats heeft, zie de art. *Bestuiving*, *Bevruchting*, *Parthenogenesis*.

Voorwagen is een tweeradig voertuig, bestemd om afluiten, hetzij afzonderlijk, hetzij met het daarop geplaatste geschut te vervoeren, en daarmede op die wijze verbonden een vierradig voertuig vormende. De V. worden onderscheiden in belegerings-V. en munitie-V.

Voorwereld. Uit de vele versteeningen, afdrucken enz., die men in de aardkorst aantreft, wordt men met de overblijfselen van verschillende dieren en planten bekend, waarvan thans geene levende voorwerpen meer gevonden worden. Men meent dat deze voorwerpen tot een tijdperk behooren, dat ook aan het bestaan van den mensch vooraf ging. Aan dit tijdperk geeft men den naam V.; de voorwerpen, dieren en plan-

ten, die tot dit tijdperk behooren, noemt men voorwereldlijke dieren en planten. Daartoe telt men onder meerderen de Ammonieten, Trilobieten, Belemnieten, de Sigilariën en de Lepidodendron. Het is vooral in de vlotvorming dat deze voorwerpen begraven liggen; de overblijfselen van hoogere dieren komen in latere perioden voor. Eene scherpe afscheiding tusschen deze perioden en hetgeen tot de V. behoort is niet doenlijk.

Voorzegging. Zie *Prognosis*.

Voorzienigheid (Providentia) noemt men die onafgebrokene werkzaamheid van God, waardoor Hij zoowel al hetgeen Hij geschapen heeft in stand houdt en verzorgt, als ook den ganschen loop der wereld zoo regelt en bestuurt dat het doel, dat Hij zich met de schepping der wereld, in het bijzonder ook der menschenwereld, voorstelde ten laatste in alle opzigten bereikt wordt.

Voragine (Jacobus de), geleerd Dominicaner, in 1230 te Virago of Vorago in het Genueesche geb., trad als jongeling in de orde der Dominicanen, was eerste provinciaal zijner orde in Lombardijë, werd in 1292 aartsbisschop van Genua en overleed aldaar in 1298. Hij was de eerste, die den bijbel in het Ital. vertaalde, welk werk echter nooit in druk verscheen. Hij schreef verder *Sermones dominicales* (1589) en zijn bekend werk *Legenda aurea sive historia Lombardica* (Ven. 1478 en meerm., de beste uitgave van Grässe, Dresd. 1846), grootendeels avontuurlijke levensbeschrijvingen en legenden van heiligen bevattende.

Vorarberg, het meest westelijke, aan het meer van Konstanz grenzende deel van Tirol, dat ongeveer den Bregenzer kreits vormt en Bregenz (z. a.) tot hoofdplaats heeft, was eertijds een afzonderlijk graafschap, door den Arlberg (van daar de naam) van Tirol gescheiden en aan de graven van Montfort toebehoorende. Het kwam sedert de 15de eeuw van lieverlede onder de Habsburgsche graven van Tirol en werd in 1782 met dit land vereenigd. In 1805 kwam het bij Beieren en in 1814 weder aan Oostenrijk. In 1848 trachtte het zich van Tirol af te scheiden, maar werd door het keizerlijk patent van 4 Maart 1849 weder naauw met Tirol verbonden.

Vorden, welvarend dorp in de Nederl. prov. Gelderland, arrond. Zutphen, van fraaije buitenplaatsen omgeven, met een oud kasteel in de nabijheid, telt omstr. 2500 inw., die in landbouw hun bestaan vinden.

Vorherr (Joh. Mich. Christ. Gust.), verdienstelijk Duitsch bouwkundige, in 1778 te Freudenbach in het Ansbachsche geb., studeerde te Berlijn en Parijs in de bouwkunst, was achtereenvolgens in dienst van den graaf van Görtz, van prins Willem van Oranje, daarna te Fulda en sedert 1809 te Munchen, waar hij in 1847 overleed. Hij maakte zich vooral verdienstelijk door den bouw der boerderijen te verbeteren en door zijne ontwerpen ter verfraaijing van het land.

Vorming, Formatie. Wanneer men de aardkorst op verschillende diepten onderzoekt, vindt men dat ze bestaat uit lagen, die achtereenvolgens in verschillende tijdperken afgescheiden, *gevormd*, zijn. Aan deze lagen geeft men den naam „Vormingen”; zoo spreekt men van steenkolenvorming, Juravorming enz., zie *Geognosie*.

Vormkracht (*Bildungstrieb*, *nisus formativus*) noemt Blumenbach de kracht, onder den invloed waarvan de organische lichamen hun karakteristieke vorm aannemen en dien, zooveel mogelijk, behouden. Van het aantal hypothesen, die van ouds af zijn voorgesteld om het raadsel der voortplanting op te lossen, is die der *epigenese*, waarbij men aanneemt, dat het jonge dier uit de in het ei voorhandene of daar gedurende het embryonale leven ingebrachte stoffen wordt gevormd, de meest waarschijnlijke.

Vormsel (confirmatio) is in de R.-Katholieke kerk het tweede van de sacramenten, bestaande in de handoplegging en zalving [volgens den Catechismus Rom. alleen in de zalving (chrisma)] met de door den bisschop op Witten Donderdag gewijde zalfolie. De vorm bestaat in de woorden: signo te signo crucis et confirmo te chrismate salutis in nomine Patris, Filii et Spiritus Sancti. Het V. dient tot vermeerdering van de genade, die bij den doop is ontvangen, en tot versterking in den levensstrijd. Het wordt aan gedoopten, die den leeftijd van 7 jaren bereikt hebben, toegediend, maar is niet volstrekt noodzakelijk tot zaligheid. Daar het een onuitwischaar karakter heeft, mag het niet bij denzelfden persoon herhaald worden. Alleen de bisschop mag het toedienen. De Roomsche kerk beroept zich op Hand. 8 : 17, 19 : 6, Hebr. 6 : 2, 2 Kor. 1 : 21, Efez. 1 : 13 en 1 Joh. 2 : 20, 27. Op de concilies van Lyon (1274) en Florence (1439) werd het V. als sacrament vastgesteld. In de Grieksche kerk wordt het V. terstond na de doopplegtigheid door elken priester toegediend. De hervormers en de

Protestantsche geloofsbelijdenissen hebben dit sacrament verworpen, daar het niet door Jezus is ingesteld en reeds in den doop vervat is.

Vörösmarty (Michaly), uitstekend Hong. dichter, in 1800 te Nyék geb., studeerde te Pesth in de regten, werd in 1824 advocaat, maar praktiseerde niet en wijdde zich aan de dicht- en letterkunde. In 1848 werd hij door het Backskaer comitaat tot volksvertegenwoordiger gekozen; als lid van het rompparlement te Debreczin werd hij ter dood veroordeeld, maar door den keizer begenadigd. Hij leefde verder op zijn landgoed en overleed in 1855. Hij dichtte lyrische gedichten en hymnen, treurspelen (z. a. *Salomo Kiraly*, *Zsigmond Kiraly en Kont*), dramatische gedichten (z. a. *Homonna Völgye*, *Habador*, *Csongor es Tiinde*), epopeën, romantische gedichten enz. Zijne werken zagen in 10 dln. (Pesth, 1845—47) het licht. Verg. Toldy, *Aesthet. Briefe über V.'s epische Werke* (1827).

Vorschebeet. Zie *Duitblad*.

Vorsselman de Heer (Pieter Otto Coenraad), Nederl. wis- en natuurkundige, in 1809 te Valburg geb., studeerde te Utrecht aanvankelijk in de godgeleerdheid, doch daarna in de wis- en natuurkunde en in de letteren, trok in 1830 en 31 met de compagnie Utrechtsche jagers uit, waarbij hij sergeant-majoor was en het ridderkruis der militaire Willemsorde verwierf, promoveerde in 1833, ondernam eene reis naar Italië en aanvaardde in 1834 het hoogleeraarsambt in de wis- en natuurkunde te Deventer, welke betrekking hij met buitengewonen ijver waarnam, totdat hij ongelukkig in een toestand van verstandsverbijstering verviel en reeds in 1841 te Utrecht overleed. Behalve vele opstellen in binnen- en buitenlandse tijdschriften, schreef hij: *Théorie de la télégraphie électrique* (1839), *Gronden der zeevaarkunde* (1840) en *Redevoering over de wetenschappelijke beoefening der handwerken en kunsten* (1841).

Vorst noemt men in het dagelijksche leven het verschijmsel, waarbij water befrist, hetzij dat de oppervlakte van wateren en stroomen met ijs bedekt wordt, hetzij dat de V. zich alleen vertoont doordien planten en andere voorwerpen met ijskristalletjes bezet zijn, zooals bij Rijn of Rijp.

Vorsterman (Lucas), Nederl. schilder en vooral graveur, in 1578 (volgens anderen in 1580) te Antwerpen geb., leerling van Rubens, vormde met Bolswert en Pontius het driemanschap, dat de graveerkunst tot een hoogen trap van ontwikkeling bragt. Vooral is hij door de meesterlijke vertolkingen van de stukken van Rubens beroemd; ook graveerde hij naar Rafaël, Caracci, Holbein en and. In 1624 begaf hij zich naar Engeland, waar hij voor Karel I en graaf Arundel vele stukken uit huone verzamelingen graveerde. Hij keerde later naar Antwerpen terug. Zijn sterfjaar is onbekend. — Zijn zoon Lucas was zijn leerling, maar evenaarde zijnen vader niet. Hij woonde lang te Brussel, waar hij voor de prentengalerij van Teniers onderscheidene prenten graveerde; ook kent men van hem historische en allegorische voorstellingen, portretten en landschappen. Hij overleed omstr. 1675.

Vorstermans (Jan), Nederl. schilder, omstr. 1643 te Bommel geb., leerling van zijn vader, een portretschilder, en van Herm. Saftleven, was een niet onverdienstelijk landschapschilder, begaf zich naar Engeland, waar hij een schoorsteenstuk voor Karel II schilderde en vergezeld een Eng. gezant op eene reis naar Turkijë, waarna men niets meer van V. hoorde. Hij schilderde *Rijngezigten*, fraai gestoffeerd en rijk van coloriet.

Vos. *Canis Vulpes* L. Dit bekende dier behoort tot het geslacht der honden en onderscheidt zich vooral door zijn ronden, geheel met opstaande haren bezetten staart; hij heeft voorts een spitsen kop, eene pupil die zich tot eene streep zamenrekken kan en opstaande ooren. De V. is over het geheele noordelijke deel der aarde verbreid en komt ook in ons land voor. Hij bereikt eene lengte van één N. el; de staart neemt daarvan meer dan één derde in. De kleur is rosachtig, van onder wit; de staart heeft ook wel eene witte punt. De V. maakt zich eene onderaardsche woning, die met onderscheidene gangen naar buiten uitloopt; hij leeft van vogels, konijnen, hazen, muizen enz.; gewoonlijk gaat hij in de schemering op roof uit. De slimheid en het overleg, waarmede hij bij zijne handelingen te werk gaat, zijn algemeen bekend. In andere landen treft men andere soorten van vossen aan, zooals de Brand-V. (*C. melanogaster*), donker aan den buik en met eene zwartachtige punt aan den staart; de Kruis-V., met twee zwarte zich kruisende strepen op den rug; de Zilver-V. (*C. argentatus*), die zwart-grijs en wit-bont gekleurd is. Ook zijn er geheel zwarte en

geheel witte vossen. Het pelswerk van den V. wordt door den bontwerker gebruikt; dat van den Zilver-V. is kostbaar.

Vos (Jan), Nederl. dichter, te Amsterdam omstr. 1620 geb., was aldaar glazenmaker en overleed er in 1667. Zijne treurspelen *Aran en Titus* en *Medea* zijn wansmakelijk en vol gruwelen en walgelijkheden; zijne *Klucht van Oene* is eene allergeeften voorstelling in de taal der Amsterdamsche achterbuurten. Beter zijn zijne overige gedichten, waarin wel veel gezwollenheid en platheid, bij wijlen ook gemeenheid voorkomt, maar toch ook hooge vlugt van dichtertelijke verbeelding, levendige schildering en krachtige taal. Zekere J. L. heeft *Alle de Gedichten van den Poëet J. V.* uitgegeven (Amst. 1662, 1671). Over de verschillende uitgaven zijner tooneelspelen verg. de *Catalogus van de Maatsch. der Nederl. Letterk.*, dl. I, Tooneelst. bl. 215.

Vos (De), de naam van onderscheidene Vlaamsche schilders. Maarten de V., zoon van Pieter de V. en leerling van dezen en van Frans Floris, omstr. 1531 te Antwerpen geb., ontwikkelde zich in Italië naar de meesters der Venetiaansche school, vooral naar Tintoretto, keerde in 1559 naar Antwerpen terug en schilderde vele stukken voor kerken aldaar. Ook in de musea te Berlijn, Weenen en Parijs vindt men eenige bijbelsche en groote mythologische voorstellingen van zijne hand. Naar zijne schilderijen zijn een aantal gravuren gemaakt. Hij overleed in 1603. — Ook zijn zoon Maarten de V., de jonge, geb. te Antwerpen in 1576, zijn broeder Pieter, en diens zoon Willem de V. waren niet onverdienstelijke schilders. — Cornelis de V., omstr. 1585 te Hulst geb. en na 1640 overl., behoorde tot eene andere familie, wordt gezegd leerling van A. v. Dijck geweest te zijn en schilderde o. a. *De doop van Chlodwig in de hoofdkerk te Rheims*, thans in het museum te Weenen, eene *Aanbidding der Wijzen*, thans in het museum te Antwerpen, dat 13 stukken van zijne hand bezit. — Zijn broeder Paulus de V., in 1654 overl., schilderde jagen, gevechten, historische en allegorische voorstellingen en heeft vooral de manier van Snijders nagevolgd. Het museum te Madrid bezit verscheidene van zijne werken. — Simon de V., zoon van Cornelis, in 1603 geb. en in 1676 overl., leerling van Rubens, was een verdienstelijk portretschilder.

Vosmaer (Jac. Arnout), beoefenaar der natuurlijke historie, in 1720 te Rotterdam geb. en in 1799 te 's Gravenhage overl., waar hij zich in 1751 gevestigd had en, na eerst eene betrekking bij 's lands generaal comptoir bekleed te hebben, aan het hoofd geplaatst werd van des prinsens verzameling van naturalien, die hij geheel op orde bragt. In 1770 werd hij tevens belast met het bestuur over de vorstelijke diergaarde op het Loo en in 1777 door den prins tot raad benoemd. Hij was een man van veelzijdige en grondige kennis en stond met vele geleerde en beroemde mannen van Europa in wetenschappelijke betrekking. Hij schreef o. a. eene *Verhand. over een rug- en buikvoetige krabbe* in het 4de dl. van de *Mém. de l'acad. royale des sciences*, en eene *Natuurkundige beschrijving van zeldzame gedierten* met gekleurde platen (1766 en 1804).

Vosmaer (Jacob), Nederl. geneeskundige en letterkundige, in 1783 te 's Gravenhage geb., studeerde te Harderwijk en Utrecht in de geneeskunde, zonder daarbij de beoefening der letteren te verzuimen, promoveerde in 1808 te Harderwijk na de verdediging zijner dissertatie *Observationes de sympathia*, vestigde zich als geneesheer eerst te Haarlem en in 1811 te Zutphen, werd bij de oprigting van het atheneum te Harderwijk in 1816 aldaar hoogl. in de kruid-, schei- en artsenijsmengkunde en bij de opheffing van dit atheneum in 1818 buitengewoon hoogl. in de geneeskunde te Utrecht en in 1820 tevens hoogl. in de scheikunde, de leer der geneesmiddelen en artsenijsmengkunde bij de nieuw opgerigte veeartsenijschool te Utrecht. Hij overleed aldaar in 1824. Hij schreef o. a. *Grondbeginselen der natuurkunde van den mensch* naar Blumenbach (1807), *Grondbeginselen der ontleedkunde* naar Hempel (1811, 2de dr., 1824), *Verhand. over de loevallige gebreken der bliksemaleiders* in het 9de dl. der *Natuurk. Verh.* van de Holl. Maatsch. der Wetensch. te Haarlem, *Apothekers Woordenboek*, 1ste dl. met platen (1822). Ook heeft men van hem eenige dichtstukjes, z. a. *Aan mijne verlorene landgenooten* (1813), *Lierzang op de verheffing der Nederl. tot een koninkrijk* (1815), *De menschenliefde* (1818). Na zijn dood zagen 2 dln. met voortreffelijke verhandelingen, onder den titel *De kunst om wel te leven en te sterven*, het licht.

Voss (Joh. Heinr.), beroemd Duitsch philoloog en oudheidkundige, in 1751 te Sommersdorf in het Mecklenburgsche geb., waar zijn vader pachter was, bezocht sedert 1766 de school te Nieuw-Brandenburg, werd in 1769 huisonderwijzer, studeerde van

1772—75 te Göttingen in de philosophie, vestigde zich te Waudsbeck, waar hij den *Göttinger Museumalmanach* uitgaf, werd in 1778 rector te Otterndorf in Hannover en in 1782 te Eutin, legde in 1802 wegens zijne zwakke gezondheid zijne betrekking neder, woonde te Jena en werd in 1805 prof. te Heidelberg, waar hij in 1826 overleed. V. maakte zich verdienstelijk omtrent de oude geographie, de mythologie, vooral door uitmuntende overzettingen van Gr. en Lat. dichters en omtrent de Deutsche taal en letterkunde door het metrum aan vaste regels te binden en den kunstmaak naar het voorbeeld der Ouden te veredelen. Hij schreef *Jyrische Gedichte* (1785 meerm.), waaronder *Luise*. De laatste uitgave zijner *Sämmtl. poetische Werke* (5 dln.) verscheen in 1850. Verder vertaalde hij de werken van Homerus (5de uitg., 4 dln., 1821), van Virgilius (3de uitg., 3 dln., 1822), van Ovidius (de *Metamorphosen*, 2de uitg., 2 dln., 1829), van Hesiodus en Orpheus (1806), van Horatius (1806), van Theokritus, Bion en Moschus (1808), van Tibullus (1810), van Aristophanes (3 dln., 1821), van Aratus (1824), den hymnus aan Demeter (1826), met zijn zoon Heinrich de werken van Aeschylus (1826) en van Propertius (1826). Ook gaf hij vertalingen van Shakespeare, Blackwell, Shaftesbury enz. Zijne prozaschriften zijn: *Mythologische Briefe* (2de uitg., 3 dln., 1827), *Wie Fritz Stolberg ein Unfreier ward*, *Antisymbolik* (2 dln., 1824—26), *Kritische Blätter* (2 dln., 1828), *Anmerk. u. Randglossen zu Gr. u. Röm.* (1838), *Briefe*, uitg. door Abr. V. (3 dln., 1829—33), *Leben von H. Döring* (1833). — Zijn zoon Heinrich, in 1779 te Otterndorf geb., studeerde te Halle, werd in 1804 prof. bij het gymnasium te Weimar en in 1806 prof. te Heidelberg, waar hij in 1822 overleed, vertaalde Shakespeare's Othello en koning Lear en nam deel aan de door zijn vader en broeder Abr. begonnen vertaling van Shakespeare. Zijne briefwisseling met Jean Paul verscheen in 2 dln. (Heid. 1833—34). — Abraham, vijfde zoon van J. H. Voss, in 1785 te Eutin geb., was leeraar en daarna directeur van het gymnasium te Kreuznach en overleed te Dusseldorp in 1847. Hij werkte mede aan de vertaling van Shakespeare en gaf de *Briefe von Joh. Heinr. V.* (3 dln., 1829—33) uit.

Voss (Jul. von), Duitsch schrijver, in 1768 te Brandenburg a. d. Havel geb., was van 1782—98 in Pruiss. krijgscienst, leefde afwisselend in Frankrijk, Zweden en Italië, vestigde zich te Berlijn en overleed in 1832. Hij schreef onderscheidene blij- en kluchtspelen, kleine romans, satiren, *Beiträge zur Philos. der Kriegskunst* (1804), *Fragmente üb. Deutschl.'s Politik u. Kriegskunst* (1807).

Vossestaart, *Alopecurus*, behoort tot de fam. der Grassen en kreeg dezen naam doordien de bloeiwijze der plant op den staart van eenig dier gelijkenis heeft. Een vijftal soorten van dit geslacht komen in ons land voor, waaronder het Botkruid (*A. pratensis*) een nuttig voedergras is, terwijl de Duist (*A. agrestis*) als een waar onkruid beschouwd wordt. — De naam V. wordt ook aan eene soort van *Amarantus* gegeven, die in tuinen geplant wordt en neerhangende bloemaren heeft, terwijl die van de Kattestaart (z. a.) opgericht staan.

Vossius (Gerardus Johannes, d. i. zoon van Johannes), beroemd Nederl. philoloog en kerkgeschiedkundige, in 1577 te Heidelberg geb., waar zijn vader, een Nederlander, predikant was, studeerde te Leiden in de godgeleerdheid en oude letteren, werd in 1600 rector van het theologisch collegie te Dordrecht en in 1614 gelijktijdig tot hoogl. der godgeleerdheid te Steinfurt en tot regent van het staten-collegie te Leiden beroepen, welke laatste betrekking hij aannam, doch in 1618 moest nederleggen, daar hij, hoewel gematigd Gomarist, van onregtzinnigheid verdacht werd. Hij bleef echter als hoogl. in de welsprekendheid en tijdrekenkunde aan de Leidsche hoogeschool verbonden, sloeg in 1624 eene benoeming als hoogl. te Cambridge af, werd later met eene kanunniksplaats der kerk te Canterbury begiftigd, met de vergunning om de daaraan verbonden inkomsten buitenslands te verteren, werd in 1632 tot hoogl. in de geschiedenis bij de nieuw opgerigte doorluchtige school te Amsterdam benoemd en overleed aldaar in 1649. Zijne hoofdwerken zijn: *Grammatica Latina* (1607 en meerm.), *Institutiones oratoriae* (1606 en meerm.), *Hist. de controversiis, quas Pelagius ejusque reliquiae moverunt Libri VII* (1618, cura Js. V. 1655), *De historicis Graecis* (1624, uitg. van Westermann, 1838), *De historicis Latinis* (1627), *Aristarchus s. de arte grammatica* (1635, uitg. van Eckstein en Förtsch, 1833—34, 2 dln.), *Etymologicon linguae Lat.* (1662, uitgave van Mazocchi, 1762, 2 dln.). Zijne *Opera* zijn in 6 dln. (Amst. 1695—1701) uitgegeven. Verg. Tollius, *Oratio de G. J. Vossio, grammatico perfecto* (1778). — Zijn zoon Matthias V., omstr. 1610 te Dordrecht geb. en in 1646 overl., schreef de *Annales Hollandiae*

et Zelandiae, door Isaac V. voltooid (Amst. 1680). — Dionysius V., in 1612 te Dordrecht geb. en in 1633 overl., was een taalkundige, werd door den koning van Zweden tot hoogl. te Dorpat benoemd, waarvoor hij bedankte, vertaalde den *Conciliator veteris synagogae* uit het Spaansch, de *Annales belgici* van Raidanus en schreef aanmerkingen op Jul. Caesar (1677 en 1713). — Isaac V., in 1618 te Leiden geb., was een man van groote geleerdheid, maar leidde een loszinnig leven. Hij ondernam reizen door Europa, onderwees koningin Christina van Zweden in het Grieksch, vestigde zich in 1670 te Londen, waar hij in 1673 met eene kanunniksplaats van Windsor begiftigd werd, en overleed er in 1689. Zijne vooral aan handschriften rijke boekverzameling werd door de Leidsche hoogeschool aangekocht. Hij gaf Scylax, de brieven van Ignatius, Pomponius Mela en Catullus uit en schreef *De LXX interpretibus eorumque translatione et chronologia* (1661), *De poematum cantu et viribus rhythmi* (1673), *Variae observationes* (1685). — Gerhardus V., in 1619 te Leiden geb. en in 1640 overl., gaf op zijn 20^e jaar eene uitmuntende uitgave van Vellejus Paterculus (1639, herdr. 1664). Verg. de Crane, *Oratio de Fossiorum Juniorumque familia* (1821).

Votief-tafelen noemde men bij de Romeinen zekere schilden of ophangborden, die ten gevolge van eene gelofte (*ex voto*) vervaardigd en aan eene of andere godheid toegewijd waren. Ook in de Christ. kerk ontstond in de 5de eeuw dit gebruik; vooral in de kerken op bedevaartsplaatsen werden zulke V.-tafelen, met schilder- of beeldhouwwerk versierd, veel ten geschenke gegeven.

Votum. Zie *Gelofte*.

Vouet (Simon), Fr. historie- en portretschilder, in 1582 te Parijs geb., legde zich op het navolgen der Venetiaansche meesters, vooral van Paul Veronese, toc, begaf zich in 1614 naar Rome, waar hij hoofdzakelijk de manier van Caravaggio volgde, welke hij op Franschen bodem overplante, vormde verdienstelijke leerlingen, z. a. Mignard, le Brun, le Sueur en and., was van 1624—27 directeur van de akademie van St.-Lucas te Rome en overleed te Parijs in 1641.

Vraagstuk is in de meetkunst of algebra eene opgave om uit eenige gegevens eene onbekende grootheid te vinden, eene eigenschap te bewijzen, of de wijze van eenig werkstuk op te sporen.

Vrancx of **Francks** (Sebastiaan), Nederl. schilder, omstr. 1573 te Antwerpen geb., leerling van Adam van Oort, schilderde bij voorkeur tafereelen met paarden, zooals jagen, gevechten, belegeringen, enz., die met veel levendigheid gecomponeerd en zeer goed van coloriet, doch meerendeels stijf van teekening en dor behandeld zijn. Hij overleed in 1647.

Vredius, **de Vree** of **de Wree** (Olivier), Vlaamsch geleerde, in 1597 te Brugge geb., behoorde eenigen tijd tot de orde der Jezuiten en wijdde zich te Brugge, waar hij lid der regering was, geheel aan de studie. Hij was zeer ervaren in de oude letterkunde en legde zich vooral op de Nederl. geschiedenis toe, waartoe hij charters onzer landvorsten verzamelde en rangschikte. Hij liet met groote kosten eene drukkerij te zijnen huize in orde brengen, op welker persen hij zijne eigene werken uitgaf, als: *Sigilla Comitum Flandriae etc.* (1639, in 1640 in het Vlaamsch en in 1641 in het Fransch vert.), *Genealogia Comitum Flandriae etc.* (1642), *Historiae Comitum Flandriae etc.* (1650), *Historiae Flandriae Christianae ab anno Chr. 500—767* (zonder jaartal). Ook gaf hij in het Vlaamsch uit: *De heldendaden van Karel de Longueval, grave van Bucquoy*. Hij overleed in 1652.

Vreeswijk, ook **de Vaart** gen., dorp in de Nederl. prov. Utrecht, arrond. Utrecht, met 1200 inw., eene schipbrug over de Lek en veel verkeer op den Vaartschen Rijn, die aldaar uit de Lek komt, waarmede hij door twee groote sluizen gemeenschap heeft. Te V. had 9 Mei 1787 een gevecht plaats tusschen de patriotten en de stadhoudersgezinden, waarbij 200 Utrechtsche schutters, met 30 scherpschutters, 20 kanonniers en 3 veldstukjes onder bevel van d'Averhoudt, 700 man geregelde infanterie onder bevel van graaf van Efferen versloegen.

Vriendschaps-eilanden. Zie *Tonga-eilanden*.

Vries (Jan of Hans Vredeman de), Nederl. schilder en teekenaar, in 1527 te Leeuwarden geb., leerling van den Amsterdamschen schilder Keijzer Gerritsz, hield zich te Mechelen en Antwerpen, te Leeuwarden en in onderscheidene Vlaamsche steden op, muntte vooral uit in het schilderen van architectonische voorstellingen, gaf verschillende werken over bouwkunst in het licht en overleed omstr. 1604 te Antwerpen. Ook zijne zonen

Paulus, geb. te Antwerpen in 1567 en na 1604 overl., en Salomon beoefenden hetzelfde kunstvak als hun vader.

Vries (Adriaan de), Nederl. beeldsnijder en schilder uit de tweede helft der 16de eeuw, te 's Gravenhage geb., verwierf zich in zijn vak grooten roem aan het hof van keizer Rudolf II te Praag. Hij heeft ook enkele etsen nagelaten, door Nagler in zijn *Künstlerlexicon* beschreven.

Vries (Simon de), Nederl. graveur, meestal S. Frisius gen., in 1580 te Leeuwarden geb., legde zich eerst op schoonschrijven toe en was de eerste, die de kunst van etsen tot zekere volmaaktheid bragt. Zijn prentwerk is zeer gezocht, maar zeldzaam. Hij vestigde zich later te 's Gravenhage, waar hij in 1614 in het St.-Lucas-gilde werd ingeschreven. Verg. *Kunstkronijk* 1866, blz. 83.

Vries (Tjerk Hiddes de), Nederl. admiraal, in 1622 te Sexbierum geb., voer eerst ter koopvaardij en trad bij het uitbreken van den oorlog met Engeland in 1665 in dienst van den staat. Hij nam als kapitein ter zee deel aan den ongelukkigen zeeslag van 13 Junij 1665 bij Lestoffe, waarbij Wassenaar het leven verloor, werd door de Staten tot luitenant-admiraal van Friesland benoemd, voerde onder het opperbevel van de Ruyter bevel over het vierde eskader, geraakte, door een storm overvallen, met twee andere schepen van de vloot af, werd bijna door de Engelschen gevangen genomen, doch ontkwam door een gelukkig toeval en maakte de Ruyter met de sterkte der Eng. vloot bekend. In het volgende jaar voerde de V. onder de Ruyter het bevel over de Friesche schepen, die een eskader van 13 zeilen uitmaakten. Met Corn. Evertsen voerde hij in den zeeslag bij Duinkerken het bevel over het tweede eskader; aan het einde van den slag brak de V., die lang werkeloos had moeten blijven, op bevel van de Ruyter, op de vijandelijke vloot in en dreef, 14 Junij 1666, na een hardnekkig gevecht van ruim 1½ uur, de Engelschen op de vlugt. In den zeeslag van 4 Aug. 1666 bij Duinkerken werd aan de V. even als aan Evertsen een been afgeschoten, hetgeen beider dood ten gevolge had. Zijn lijk werd te Harlingen in het koor der Grooten kerk, in tegenwoordigheid der Staten en van de admiraliteit van Friesland, plegtig ter aarde besteld.

Vries (Abraham de), Nederl. Doopsgezind leeraar en verdienstelijk geleerde, in 1773 te Amsterdam geb., bereidde zich aan de Lat. school aldaar voor, onder de leiding van den vermaarden van Ommeren, tot het volgen der lessen aan het Athenaeum, vooral die van Wytenbach, van Swinden en Walraven, waarna hij bij de kweekschool der Doopsgezinden vooral Hesselink hoorde. Van 1795—98 was hij adjunct-secretaris van het committé van Algemeen welzijn, daarna predikant achtereenvolgens te Grouw, hierop, doch zeer kort, te Nijmegen, vervolgens te Leiden, het laatst te Haarlem, waar hij, na wegens gezichtsverzwakking zijn ambt te hebben nedergelegd, in 1838 overleed. Nederland is hem grooten dank verschuldigd voor den noesten vlijt, waarmede hij de bewijzen ter handhaving van Haarlem's en Coster's aanspraak op de uitvinding der boekdrukkunst bijeenverzamelde. Hem komt de eer toe, die aanspraak ook buitenslands bij onpartijdigen zoo goed als boven bedenking te hebben geplaatst. Zijne meest kleine en niet afzonderlijk uitgegeven geschriften worden opgegeven na de *Levensbeschrijving* door C. Sepp, in de *Handel. van de Maatsch. der Nederl. Letterk.* 1863, bl. 159—209. — Zijn eenige broeder Jeronimo de V., in 1776 te Amsterdam geb., bezocht de Lat. school aldaar en gedurende slechts anderhalf jaar het Athenaeum, bekleedde tot 1851 eene betrekking bij het stedelijk bestuur te Amsterdam en overleed er in 1853. Hij was een gelukkig beoefenaar der klassieke en Nederl. letterkunde en een groot voorstander der beeldende kunsten. Nog jong zijnde werkte hij mede aan het staat- en letterkundig weekblad *De Arke Noachs*, schreef eene met goud bekroonde prijsverhandeling bij de Holl. maatschappij: *Welke zijn de vorderingen, welke is de verachtering der Nederl. dichtkunde gedurende de 18de eeuw* (1805) en vestigde vooral zijn roem door zijne *Proeven eener geschiedenis der Ned. dichtkunde* (1836). In 1811 verleende de Geldersche hoogeschool hem honoris causa den doctors-titel, en in 1808 werd hij lid van het kon. Nederl. Instituut.

Vriese (Willem Hendrik de), beroemd Nederl. kruidkundige, in 1806 te Oosterhout geb., bezocht de Lat. school te Leiden, studeerde er in de medicijnen, werd wegens de beantwoording van eene botanische prijsvraag door de hoogeschool te Groningen met goud bekroond, vestigde zich in 1831 als practiserend geneesheer te Rotterdam, waar hij tevens als lector in de plantkunde aan de klinische school werkzaam

was, werd in 1834 buitengewoon en daarna gewoon hoogl. te Amsterdam en in 1845 opvolger van den hoogl. in de kruidkunde Reinwardt te Leiden. Van zijne uitgestrekte kennis en onvermoeide werkzaamheid getuigen zijne talrijke schriften, z. a. *Handboek voor de kennis der geneesmiddelen* (1837), *Plantenkunde voor apothekers en artsen* (1837 en 38), *Plantae novae et minus cognatae Indiae Batavae orientalis* (1845; met platen van Q. M. R. Ver Huell), *Chloris medica* (1847), *de Kamferboom van Sumatra* (1851), *De Medicijn-hof* (1852), *Tuinbouw-flora van Nederland en zijne overzeesche bezittingen*, later vervolgd onder den titel: *Flore des jardins des Pays-Bas et de ses possessions aux Indes orientales et en Amérique* (1854—1855), *De kinaboom uit Zuid-Africa overgebracht naar Java* (1855), *Illustrations d'Orchidées des Indes Néerl.* (1855), *De handel in getah-pertja (gutta percha) door den oorsprong dezer stof toegelicht* (1856). Met J. van der Hoeven gaf hij vroeger het *Tijdschrift voor natuurl. geschied. en physiologie*, met von Siebold de *Annales d'horticulture et de botanique*, en met W. F. R. Suringar en S. Knuttel het *Nederl. kruidkundig archief* uit. Van 1857—61 volbragt hij eene zending, hem door de regering opgedragen tot onderzoek der cultures in onze O.-Indische bezittingen. Hij overleed te Leiden in 1862.

Vriesland. Zie *Friesland*.

Vriespunt. Zie *Thermometer*.

Vroedkunde. Zie *Verloskunde*.

Vroegeling. *Draba*. Dit tot de fam. der Kruisbloemigen behoorend plantengeslacht telt in ons land twee soorten: de Muur-V. (*D. muralis*) en de Voorjaars-V. (*D. verna*), waarvan de eerste zeldzaam is; de laatste, een klein plantje zonder stengbladen maar alleen met wortelbladen en witte bloemen, komt in het voorjaar op vele plaatsen voor.

Vrolik (Gerardus), beroemd Nederl. anatoom en physioloog, geb. te Leiden in 1775, studeerde aldaar in de geneeskunde en verkreeg in 1795 den doctors-titel, na de verdediging zijner dissertatie *De homine ad statum gressumque erectum disposito*. In 1798 werd hij hoogl. aan het Athenaeum illustre te Amsterdam, waar hij tot 1820 lessen in de zoo uiteenlopende vakken van kruidkunde, ontleed- en natuurkunde van den mensch en de theoretische en praktische verloskunde gaf, waarvoor daarna afzonderlijke hoogleeraren benoemd werden. Zijne geschriften, meest uit verhandelingen bestaande, die vooral in de werken van het voormalig Instituut en der tegenwoordige Akademie van wetenschappen en elders zijn opgenomen, terwijl ook enkele afzonderlijk zijn uitgegeven, vestigden zijn roem mede in het buitenland, en velen werden ook in de Fransche, enkelen in de Deutsche taal overgezet, zoo b. v. zijne *beschouwing van het verschil der bekkens bij onderscheidene volkstammen* (1826), zijn *betoog over hetgeen bij den mensch na onherstelde heup-ontwrichting, hetzij aangeboren, hetzij verkregen, wordt leveegebracht*, in de verh. van het Instit. 1840, en in 1841 de beschrijving van eene der zeldzaamste gewrichtsverstijvingen, welke men kent, nam. eene volkomene synostose van de heilig-, schaamen darmbeenderen, ook in het Duitsch uitgegeven. Reeds in 1822 gaf de Belgische geneesheer Fallot eenige van V.'s verhandelingen in het Fransch uit, onder den titel van *Mémoires sur quelques sujets intéressants d'anatomie et de physiologie*. Ook uit het vak der vergelijkende ontleedkunde en der kruidkunde heeft men verhandelingen van zijne hand. Hierbij nam hij verscheidene betrekkingen, zooals die van voorzitter der provinciale commissie voor geneeskundig toezigt, van secretaris der eerste klasse van het Instituut enz. gedurende vele jaren met de meeste naauwgezetheid waar. Zijn anatomisch museum, dat onder den naam van *museum Vrolikianum* eene groote vermaardheid, en wel vooral buitenslands verkreeg, liet hij aan zijn zoon na. Hij overleed te Amsterdam in 1859. — Zijn zoon Willem V., in 1801 te Amsterdam geb., bezocht het Athenaeum aldaar en zette zijn studiën te Utrecht voort. Na Parijs bezocht te hebben, verkreeg hij in 1823 den doctoralen titel, na de verdediging zijner dissertatie *Over den veranderden loop der bloedvaten bij krommingen der wervelkolom*. Hij vestigde zich te Amsterdam, waar hij tot stads-geneesheer benoemd werd, en zette bij zijne praktijk zijne ontleedkundige studiën voort. In 1829 werd hij hoogl. te Groningen, trok in 1830 met het corps vrijwilligers van Groninger studenten uit, verwierf het ridderkruis der militaire Willemsorde en werd in 1832 hoogl. in de ontleedkunde en physiologie te Amsterdam, welke betrekking hij tot een half jaar vóór zijn dood, in 1863, waarnam. Door zijne bijdragen op het gebied der vergelijkende ziektekundige ontleedkunde verwierf hij zich een Europeeschen naam. Zijne voornaamste monographiën zijn die over den *Chimpanzé*, den *Hyperoodon*, den *Manatus americanus*

en aud. in de verhandel. der Holl. maatsch.; voorts *Traité sur l'hydrocéphalie interne* (1840), *Nadere waarnemingen daarover* (1846), *De vrucht van den mensch en van de zoogdieren* (1849), *Tabulae ad illustrandam embryogenesin hominum et mammalium*, die in 1850 door de Fr. akademie met den prijs van het legaat van Monthyon bekroond werden. In 1851 werd hij lid van de Akademie der wetenschappen, van welke hij jaren lang secretaris was. Ook het zoölogisch genootschap *Natura artis magistra* is met betrekking tot de regeling en uitbreiding van deszelfs anatomisch-physiologisch kabinet veel aan hem verschuldigd.

Vrouwenglas, Vrouwenijs. Met deze benamingen bedoelt men die soort van Gips (z. a.), welke ook Marienglas genoemd wordt.

Vrouwenhaar, Polytrichum, behoort tot de fam. der Bladmossen (z. a.), en draagt eene door een vlies gesloten zaaddoos, waarvan het bovendeel met glinsterende haren bezet is. Het *P. commune* is het grootste der inlandsche mossorten.

Vrouwenmantel. Zie *Leeuwenklaauw*.

Vrouwenschoentje. Zie *Cypripedium*.

Vrucht, Fructus, noemt men bij de zichtbaar bloeiende planten het deel dat door de bloem wordt voortgebracht en dat, het zaad der plant bevattende, voor de vermenigvuldiging der plant dient. Het zaad, dat men als het voornaamste deel der V. kan beschouwen, wordt door een hulsel omgeven, dat men vruchthulsel (*Pericarpium*) noemt. Dit hulsel bestaat uit drie deelen of lagen. De buitenste laag, die vruchtschil (*Epicarpium*) heet, doet zich op onderscheidene wijzen voor; bij den appel is zij glad, bij de perzik zachtharig, bij de paardenkastanje stekelig, bij de pruim berijpt enz. De middenste laag (*Mesocarpium*) is bij sommige vruchten eene vleezige saprijke massa, als wanneer zij Vruchtvleesch (*Sarocarpium*) genoemd wordt; de appel en de bes geven er ons voorbeelden van. De derde of binnenste laag (*Endocarpium*) omgeeft het zaad en is soms als in hokjes verdeeld, somtijds houtig en hard, zooals bij de steenvruchten, soms perkamentachtig, zooals het klokhuis bij den appel enz. Deze vruchtlagen kunnen zich zeer onderscheiden voordoen, en het is vooral hiernaar dat men de vruchten in verschillende soorten verdeelt, b. v.: 1°. de Graan-V. (*Caryopsis*), zooals bij de granen; — 2°. de Dop-V. (*Achaenium*), zooals bij de zaargesteld bloemigen en den eik; — 3°. de Vleugel-V. (*Samara*), zooals bij den ijp en esch; — 4°. de Koker-V. (*Folliculus*), zooals bij de riddersporen; — 5°. de Peul-V. (*Legumen*), zooals bij erwten en boonen; — 6°. de Haauw (*Siliqua*). De bovengenoemde zijn allen drooge vruchten. — Vleezige vruchten zijn: 7°. de Bes (*Bacca*), waartoe niet alleen de eigenlijke bessen, maar ook de appel- en komkommer-V. behoort; — 8°. de Steenvrucht (*Drupa*), zooals de kers, pruim, perzik enz. Al deze soorten noemt men enkelvoudige vruchten, in tegenoverstelling van zaargestelde vruchten, zooals de moerbei en ananas, waar de V. uit eene verzameling van meer vruchten bestaat. De aardbezie wordt eene schijnvrucht genoemd, omdat daar de vruchtkegel, waarop de vruchtjes gezeten zijn, gegeten wordt. — In het dagelijksche leven geeft men den naam V. ook aan andere plantendeelen: aardappelen, wortelen enz., die men wel veldvruchten noemt.

Vruchtbeginself. Zie *Bloem*.

Vruchtboomteelt. Zie *Onftboomteelt*.

Vruchtessens, Vruchtenwijn enz. Onder deze en dergelijke benamingen komen onderscheidene vloeistoffen voor, die of aan vruchten ontleend, of met vruchtensappen of geuren bezwangerd zijn. Dergelijke zijn alcoholische vloeistoffen, waaraan het aroma van vruchten is meegedeeld; — vruchtenwijnen, zooals cider enz.; — vruchtensappen, zooals citroensap; — stroopen, zooals frambozenstroop; — geleijen, zooals bessengelei, vliergelei en anderen.

Vruchtgebruik (*Usus fructus*) is een zakelijk regt om van eens anders goed de vruchten te trekken, alsof men zelf eigenaar daarvan ware, mits zorgende dat de zaak zelve in stand blijve. De bepalingen omtrent het V. vindt men in den 9^{den} tit. van het 2de boek van ons Burg. Wetb.

Vruchtvolging, ook **Wisselbouw,** noemt men in de landhuishoudkunde het achtereenvolgens verbouwen van nuttige gewassen op denzelfden grond, zoodanig gekozen, dat de voorafgaande planten den grond voor de volgende niet hebben uitgeput. Iedere plant toch onttrekt aan den bodem stoffen die zij voor hare voeding noodig heeft, maar die voedingstoffen zijn voor alle planten niet dezelfde; nu komt het daar op aan de V. zoodanig te kiezen, dat de later verbouwde gewassen nog genoegzame stoffen voor hunne

voeding kunnen vinden. Planten b. v., die men om hare zaden verbouwd, onttrekken veel minerale bestanddeelen aan den bodem, die echter nog genoeg overhoudt om bladgroenten daarop te kunnen winnen. Bij zulk een wisselbouw kan de grond, die voor de later volgende planten nog geschikt is, tevens hetgeen hij door de voorafgaande gewassen verloren heeft weêr herwinnen. Seubert geeft als voorbeeld van V. op: 1^e jaar aardappelen of beet, 2^e j. tarwe, 3^e j. klaver, 4^e j. tarwe met rapen, 5^e j. klaver, rogge of gerst.

Vrijdag (Daniel), Nederl. graveur, in 1765 te 's Gravenhage geb., leerling van M. Schouman, J. Humbert, P. W. van Megen en R. Vinkeles, graveerde o. a. twee prenten, *Het vrijheids- en alliantiefest uit Frankrijk* naar J. Kuyper en de prenten voor de *Staatsomwenteling in Frankrijk*, enz. Later liet hij de kunst varen en overleed in 1822 te Amsterdam.

Vrijdag, de 6de dag der week, bij de Angelsaksen *Frigedag*, in het Eng. *Friday*, in het Zweedsch *Fredag*, heeft zijn naam van Freya, de godin der liefde, en wordt daarom in het Latijn *Dies Veneris* genaamd. Bij de Mohammedanen is de V. (*dschuma*) de geheiligde dag der rust. De *Goede V.*, de 6de dag der groote of heilige week, in het Duitsch *Charfreitag* (waarschijnlijk van *careu*, klagen, dies lamentationum) gen., is de gedenkdag van den dood des Heilands en werd in de oude Christ. kerk zonder plegtigheden zeer streng als vastendag gevierd.

Vrije Val. Zie *Val*.

Vrijgelatenen (manumissi) waren bij de Grieken en Romeinen de slaven, die door hunne meesters in vrijheid gesteld werden. Een Rom. vrijgelatene droeg, ten teeken zijner verkregen vrijheid, eene muts of een hoed (pileum), nam den naam van zijn heer aan en werd door dezen met een wit kleed en een ring beschonken. Volgens eene verordening van Servius Tullius verkreeg hij met zijne vrijheid tevens het burgerregt, doch behoorde tot de Plebejers en kon naar geen eeraamt dingen. Hij bleef tot zijn heer altijd in zekere betrekking en beiden waren elkander hulp en ondersteuning schuldig. Toen in latere tijden het getal der V. bovenmate toenam, en zij, door aanmatiging van magt en door rijkdommen, voor zwakke regeringen geducht begonnen te worden, verschenen er verordeningen om hun getal te beperken.

Vrijhaven wordt eene haven genoemd, waarin schepen van alle natiën, geheel of althans grootendeels vrij van de betaling van regten, kunnen binnenloopen en handel drijven. V. zijn de stapelplaatsen voor den handel, waar de koopwaren voorloopig worden heen-gebragt, en van waar zij later hetzij naar het buitenland worden verzonden of voor binnenlandsch gebruik worden bestemd.

Vrijheid is in het gewone spraakgebruik de uitdrukking voor onafhankelijkheid. De onderscheidene soort van V. hangt af van de verscheidenheid der voorwerpen, waarvan men dat, hetgeen men vrij noemt, zich onafhankelijk denkt. Zoo spreekt men b. v. van *staatkundige V.* om de onafhankelijkheid aan te duiden hetzij van een staat tegenover andere staten, hetzij van een individu in den staat tegenover de willekeur van anderen; van *godsdienstige* en *gevetens-V.*, wanneer men door geene willekeurige magt belemmerd wordt in het belijden en uitoefenen van zijne godsdienst of in het uitkomen voor zijne overtuiging. Zoo is ook de *zedelijke V.* de onafhankelijkheid van den dwang van zinnelijke driften en begeerlijkheden, van wier heerschappij wij ons bevrijden door het vaste besluit om onze handelingen niet meer naar het rigtsnoer door dezen gesteld in te rigten, maar naar hetgeen als zedelijk goed door het gemoed gevoeld en door het verstand gekend wordt.

Vrijmetselarij (De) is een geheim genootschap, over de gansche aarde verspreid, dat zich de zedelijke ontwikkeling en beschaving van het geheele menschdom, onafhankelijk van geloofsovertuiging, ten doel stelt. Uitgaande van de stelling dat alle menschen als kinderen van éénen Vader, den grooten Bouwheer des heelals, broeders zijn, steunt het vrijmetselaars-systeem op het beginsel, dat alle menschen, welke kerkleer zij ook mogen zijn toegedaan, welken stand of rang in de maatschappij zij ook mogen bekleeden, tot welke nationaliteit zij ook behooren, elkander als broeders moeten bejegenen, zonder evenwel de hooge waarde van eenige positive godsdienst te ontkennen, het verschil van stand te willen uitwisschen of de vaderlandsliefde op den achtergrond te plaatsen. In de middeleeuwen vormden de Steinmetzen in Duitschland en de Masons in Engeland een afzonderlijk gild met zijne eigene verordeningen. Hunne werkplaatsen (bouwhutten), in Engeland *lodges* gen., bevonden zich meestal bij de groote domkerken, die wij nog als de kunstgewrochten hunner hand bewonderen. Na den opbouw van de in 1666 ver-

brande St.-Paulskerk te Londen door den bouwmeester Christ. Wren nam het verval der loges meer en meer toe, zoodat men tot eene geheele reorganisatie besloot en de oorspronkelijke werkvereëning (*operative masons*) door de opneming van mannen van beschaving en zedelijkheid in eene vereëning, die zich een geestelijk en zedelijk doel ter bereiking voorstelde (*free and accepted masons*), herschiep. Met de vereëning der vier te Londen overgeblevene loges tot eene Groot-Loge op den dag van Johannes den Dooper (24 Junij 1717) onder het grootmeesterschap van Anthony Sayer begint de geschiedenis van de tegenwoordige V. In 1723 werd het eerste wetboek van vrijmetselaren gedrukt. Ook in Ierland en Schotland vereëngden zich met hetzelfde doel de overblijfselen der oudere loges. De nieuwe vereëning breidde zich zeer spoedig onder alle standen der maatschappij uit, zoodat reeds in 1766 door de Groot-Loge te Londen 480 loges waren geconstituëerd, waarvan 94 in het buitenland. In de Vereen. Nederlanden, waar reeds in 1734 loges waren opgericht, wier zamenkomsten echter de Staten van Holland (1735) verboden, werd in 1756 de Groot-Loge te 's Hage gevestigd, die den bar. van Aerssen Beijeren van Hoogerheide, Heemstede enz. tot haren eersten Grootmeester-Nationaal verkoos en in 1760 de eerste Algem. Wetten voor de V. in Nederl. vaststelde. Onder het bestuur der Groot-Loge te 's Hage, die hare jaarlijksche vergaderingen, het *Groot-Oosten* gen., 6—8 Junij houdt, staan thans 57 werkende loges, waarvan 38 in Nederland, 4 in O.-Indië, 2 in W.-Indië, 12 aan de zuidspits van Afrika en 1 te Gent. Op bar. van Aerssen volgden als Grootmeesters-Nationaal in 1758 graaf v. Bentinck tot Varel, in 1759 bar. van Boetselaer, in 1798 Is. van Teylingen, in 1804 C. G. Bijleveld, in 1810 Iz. Bousquet, in 1812 W. P. Barnaart, in 1815 M. W. Reepmaker en in 1816 prins Frederik der Nederlanden. Er zijn verder 7 gedeputeerde Grootmeesters-Nationaal, 13 groot-officieren en onderscheidene vertegenwoordigers van buitenl. Groot-Oostens. De broeders zijn in drie graden verdeeld: die voor *leerling*, *medgezel* en *meester*. De V. heeft menigmaal de achterdocht der regeringen en der geestelijkheid opgewekt en is zoo aan onderscheidene vervolgingen, vooral in Spanje en Portugal van de zijde der inquisitie, blootgesteld geweest. De pausen Clemens X (1736), Clemens XII (1738), Pius VI (1814), Leo XII (1826) en Pius IX (1865) hebben haar door bullen en doemvonnissen veroordeeld. Hoewel hare statuten de inmenging in staatkunde en godsdienst verbieden, is het niet te ontkennen, dat zij in sommige landen, z. a. in Frankrijk, Italië en België, zich aan staatkundige partijen heeft aangesloten. Door het bijeenbrengen van milde giften bij waters- en hongersnooden, branden enz. en de oprigting van menschlievende inrigtingen heeft zij herhaaldelijk veel goeds gesticht. Voor de geschiedenis der V. zijn vooral zeer belangrijk de werken van G. Kloss, die in zijne *Bibliographie der Freimaurerei* (Frankf. 1844 volg.) van de zeer uitgebreide literaturen der V. een kritisch en systematisch overzicht heeft geleverd. De aanzienlijke bibliotheek en verzameling van oorkonden, door Kloss nagelaten, is in 1854 door prins Frederik aangekocht, en in 1866 bij gelegenheid van zijn 50jarig grootmeesterschap aan het Groot-Oosten der Nederlanden ten geschenke gegeven.

Vrijsterziekte. Zie *Hysterie*.

Vrijwilligers (*volontaires*) noemt men in tegenstelling van den milicien soldaten, die geheel vrijwillig in dienst treden. Voluntarii waren bij de Romeinen de Veteranen, die hun bepaald getal veldtogten hadden medegemaakt (*emeriti*) en bij eene oproeping (als *evocati*) weder onder de wapens kwamen. In de middeleeuwen voegden zich als V. bij het leger velen, die niet door grondbezit of leengoed tot de krijgdiensdienst verplicht waren. Tijdens de Fr. omwenteling stroomden duizenden als V. naar het leger, deels uit vaderlands-liefde, deels om aan de guillotine te ontkomen. De oproeping van den koning van Pruisen van 3 Febr. 1813 had de oprigting der vrijwillige jagers ten gevolge, welk voorbeeld ook in andere landen navolging vond. In 1830 werden in ons vaderland onderscheidene corpsen van V. opgericht, vooral van de studenten der onderscheidene hoogeschoolen en athenaea.

Vuilboom. Zie *Wegedoorn*.

Vulcaan-asch. Zie *Vulcanen*.

Vulcanen, Vuurbergen of **Vuurspuwende bergen** noemt men die bergen, welke nu en dan gloeiende stoffen enz. uitbraken. Zoodanige V. staan met het meer inwendige der aardkorst in verband, welk inwendige door vele geologen beschouwd wordt als in gloeienden toestand te verkeerden (zie *Centraalvuur* en *Geognosie*). Deze gloeiende stoffen worden door verschillende oorzaken opgeheven en vinden door de V. een uitweg. De V. verheffen zich meest kegelvormig en hebben op hun top één of meer openingen of kraters (z. a.),

die dikwerf bij eene uitbarsting in gedaante veranderen. De meeste V. bevinden zich doorgaans in rust; weinigen, zooals de Stromboli op de Liparische eilanden, werken onafgebroken voort. Wanneer een Vulcaan zal beginnen te werken, wordt zulks gewoonlijk door onderaardsche geluiden aangekondigd. Ook neemt men wel een beven van den grond waar. Rookzuilen, die uit den berg oprezen, worden sterker; nieuwe openingen worden door opdringende dampen gemaakt. Slakken komen als eene fijne asch (Vulcaan-asch) uit den berg opwaarts, of ook als kleine steentjes, die men *rapilli* of *capilli* noemt. Dan stijgt eene gloeiende lavazuil in gesmolten toestand op en vult de krateropening aan, van waar de lava (z. a.) afloopt of, uit zijdelingsche openingen dringende, langs den berg afvloeit. Gloeiende steenbrokken worden hierbij uit den berg geslingerd en meestal is dit ontzettende verschijnsel van bliksem en donder vergezeld. Eigenlijke vlammen worden hierbij niet waargenomen; wat men als zoodanig meent te zien, is meer een gloed die tegen de opstijgende dampen teruggeslaat wordt. Deze verschijnsels laten dikwijls voor de omstreken treurige gevolgen na. Het is bekend hoe bij eene uitbarsting van den Vesuvius in het jaar 79 n. Chr. de steden Herculanium en Pompeji (z. a.) bedolven werden. Men onderscheidt ook V. die slijk uitwerpen (Slijk-V.); anderen werpen water uit, dat in hunne holen bevat is en waarmede vaak visschen te voorschijn komen. De V. zijn over alle breedtegraden der aarde verspreid, maar meestal vindt men hen in de nabijheid der zee, op eilanden enz. In vóórhistorische tijden moeten de V. menigvuldiger geweest zijn, getuige de uitgedoofde V., die men op onderscheidene plaatsen, onder anderen in Duitschland, vindt. Over vulcanische stoffen, lava, puimsteen, zwavel enz., die men bij die vuurbergen aantreft, kunnen wij hier niet afzonderlijk spreken.

Vulcanisten noemt men die geologen, welke de theorie van de vorming der aarde door werking van vuur zijn toegedaan.

Vulcanius (Bonaventura), Vlaamsch geleerde, in 1538 te Brugge geb., studeerde te Leuven, ging van 1559—70 naar Spanje als secretaris en bibliothecaris van den kardinaal Mendoza, bisschop van Burgos, hield zich, daar hij bij zijne terugkomst zijn vaderland in vollen opstand vond, te Keulen, Bazel en Genève op, en werd in 1578 hoogl. in de Gr. taal en letterkunde te Leiden, waar hij in 1613 overleed. Hij vertaalde onderscheidene Gr. schrijvers, vooral kerkvaders, in het Latijn, gaf Agathias en onderscheidene Lat. schrijvers uit en schreef: *De literis et lingua Getarum s. Gothorum* (1579) en *Hist. tumultuum belgicorum ab anno 1556 ad annum 1599*.

Vulcanus, bij de Grieken Hephaestus gen., was volgens de mythologie der Grieken en Romeinen de god des vuurs en der smederijen, de zoon van Jupiter en Juno, die, wegens zijne leelijke gestalte door zijne moeder van den Olympus op het eiland Lemnos geslingerd, door de zeegodinnen Thetis en Eurynome van den dood gered en in hare grot opgenomen, doch door zijn val aan het eene been verlamd werd. Naderhand kreeg hij, ter vergoeding, Venus tot zijne gemalin, welke hem echter ontrouw, en door hem in omarming met den krijgsgod Mars betrapt werd. Hij had tot zijn verblijf, behalve het eiland Lemnos en de Liparische eilanden, den berg Aetna op Sicilië, waar hij inzonderheid de bliksempijlen voor Jupiter smeedde; van hier, dat de vuurspuwende bergen naar hem Vulcanen genoemd worden. V. is eigenlijk in de godenleer de god der werktuigelijke kunsten, en aan hem en zijne Cyclopen worden door de dichters alle heerlijke verwonderlijke en buitengewone werken van kunst toegeschreven. Hij wordt als een oudachtig wanstaltig man, met een smidshamer in de rechter- en eene vuurtang in de linkerhand, afgebeeld.

Vulgata t. w. versio, d. i. algemeen verspreide vertaling, heet die Latijnsche vertaling van de H. Schrift, welke door de R.-Kathol. kerk als de authentieke en alleen gezag hebbende is aangenomen. Reeds in de 2de eeuw waren er meerdere Lat. vertalingen vervaardigd, minder juist reeds door Hieronymus voor onderling afwijkende exemplaren van ééne vertaling, de zoogen. *Itala* (een naam ontstaan uit eene verkeerde lezing voor *usitata*, de gebruikelijke), gehouden. Op last van paus Damasus († 384) vervaardigde Hieronymus († 420) uit onderling verschillende handschriften één tekst, dien hij, wanneer deze te veel van den Griekschen tekst afweek, uit de het naast overeenkomende Gr. handschriften verbeterde. Zoo ontstond er eene vertaling, die, na gedurende twee eeuwen met oudere Lat. vertalingen gewedijverd te hebben, in de Westersche kerk algemeen aangenomen werd en van daar den naam *vulgata* kreeg. De tekste onderging door de afschrijvers gedurende de middeleeuwen vele verbasteringen. Hoewel men het

over de juiste lezing op verre na niet eens was, verklaarde toch het concilie van Trente de V. voor de authentieke uitgaaf der H. S. Eerst in 1592 zag onder Clemens VIII de gerevideerde en pauselijk goedgekeurde uitgave het licht, onder den titel: *Biblia sacra vulgatae editionis Sixti V jussu recognita et edita*. Doch reeds in 1593 en 98 liet de paus nogmaals gerevideerde uitgaven drukken, die echter nog zeer vele gebreken hebben en door de uitgaven van Lachmann (1842 en 1850) en van Tischendorf naar den codex Amiatinus (1852) verre overtroffen worden.

Vulpus (Christian August), Duitsch letterkundige, geb. te Weimar in 1762, studeerde te Jena en te Erlangen, werd in 1788 secretaris van den baron von Soden, later van den graaf von Egloffstein, leefde daarna in onderscheidene Duitse steden buiten ambtsbetrekking en vestigde zich in 1797 te Weimar, waar hem door den invloed van Göthe, zijn zwager, de post van secretaris bij het hoftooneel, later van opzigt van het groothertogelijke muntkabinet werd opgedragen, en waar hij in 1827 overleed. Hij was een man van veel omvattende kennis. Hij schreef o. a. *Romantische Geschichten der Vorzeit* (1791—98, 12 dln.), *Anekdoten aus der Vorzeit* (1797, 2 dln.), *Curiositäten der physiologisch-literarisch-artistischen Vor- und Mitwelt* (1811—26, 10 dln.), *Scenen in Paris* (8 dln.), onderscheidene tooneelstukken en romans, onder welke vooral de rooverroman *Rinaldo Rinaldini* (1799, 3 dln., ook in onze taal overgezet) vermaard is.

Vultur. Zie *Gier* en *Condor*.

Vuur. Zie *Warmte*.

Vuurbollen. Zie *Bliksem* en *Meteoorstenen*.

Vuur-, Ton- en Bakengeld is de belasting, die van alle zoo Nederlandsche als vreemde schepen en vaartuigen geheven wordt, ter vergelding der diensten door verlichting, betoning en afbakening van 's Rijks wege aan de scheepvaart bewezen, behoudens de bij de wet van 13 Aug. 1849 (Staatsblad No. 40) uitdrukkelijk vermelde uitzonderingen. Het wordt onderscheiden in buiten- en binnen-V., T- en B. Het eerste is verschuldigd voor het in- en uitvaren der zeegaten en zeehavens, het tweede voor het bevaren van binnenwaters.

Vuurland, *Tierra del fuego*, heet een uit eenige groote en meer dan 30 kleine eilanden bestaande archipel, die tusschen 52—56° Z. Br. en 46—58° W. L. aan de zuidspits van America en op de grens van den O.- en W. Oceaan ligt en van het vasteland door de 80 m. lange straat van Magelhaen gescheiden is. De eilanden beslaan gezamenlijk eene oppervlakte van meer dan 1300 □ m. Het grootste eiland, King Charles' Southland (858 □ m.), heeft in het zuidwest. deel hooge rotsbergen: den Darwin (6380 v.) en den Sarmiento (6470 v.); de kleinere eilanden hebben bergen van 2500—3000 v. Het klimaat is er ruw en vochtig, de bodem onvruchtbaar; de hooge hellingen zijn met veenland, de lagere met digte bosschen overdekt. Het eerst in 1830 ontdekte, 24 m. lange en zeer smalle, door eene grootsche natuur omgevene Beaglekanaal scheidt in het Z. eene reeks grootere en kleinere eilanden en groepen van eilanden af: Navarin, Hoste, Gordon, Londonderry en Stewart. Ten W. van het hoofdeiland volgen: Dawson, Clarence en Desolation of Sta.-Ines. Ten Z. van Navarin ligt aan gene zijde van de Nassau-baai het eil. Wollaston; ten Z. hiervan de groep, onder den naam van de Hermiten-eilanden bekend, van welke het kale eiland Hoorn het zuidelijkste is met de beruchte, door de stroomen zoo gevaarlijke kaap Hoorn, aldus genaamd naar de geboorteplaats van den Nederl. zeevaarder Willem Schouten, die in 1616 deze zuidelijkste spits het eerst omzeilde. Het oostelijkste eiland is het Staten-eiland, door de straat Le-Maire van de Z. O.-spits van het hoofdeiland gescheiden. De eilanden hebben eene eigenaardige flora; karakteristiek is de groote menigte van altijd groene planten, waarvan sommigen haar somber gebladerte nooit verliezen. Behalve enkele gieren en haviken zijn kolibris en papegajien er de eenige vogels. Insekten zijn er zeer zeldzaam. De eenige viervoetige dieren schijnen de hond en guanaco te zijn. De zee wemelt van walvisschen, zeehonden en zeeleeuwen, schelpdieren en allerlei watervogels. De inlanders, *Pescherûs*, d. i. vrienden gen., omstr. 2000 in getal, een klein leelijk baardeloos roestkleurig menschenlag met lang zwart haar, staan op een der laagste trappen van beschaving.

Vuur-opaal. Zie *Opaal*.

Vuurpad, *Bombinator*, eene kleine soort van Pad, die van boven vuilbruin, maar van onder geelrood gekleurd is met blaauwe vlekken gemarmerd. Wanneer men dit diertje

aanraakt, buigt het kop en pooten boven den rug tegen elkander en blijft in die houding eenigen tijd stil liggen. De V. voedt zich met insecten, leeft over dag in het water en komt des avonds aan land. In ons land vindt men de V. alleen in de grens-provinciën.

Vuurpijlen of Raketten bestaan uit eene cilindervormige huls en eene vulling met sas (*drijfsas*), welke wordt verkregen door buskruid in zeer verdigten toestand of door eene bijvoeging van kool. De vulling wordt in de rigting der lengte-as tot op zekere diepte cilindrisch of kegelvormig uitgehold; dit uitgeholde deel heet de *ziel*, het ondoorboorde deel de *tering*, het onderste open gedeelte der tering *keelopening* of *mond*. Wordt nu aan zulk een V., geplaatst in een doelmatigen toestel (*vuurpijlblok*), de verlangde rigting en verhooging gegeven en de drijfsas aan de keelopening ontstoken, dan tracht het ontwikkelde kruidgas zich naar alle zijden uit te zetten; bij de keelopening stroomt het naar buiten, doch vindt aan de tegenovergestelde zijde tegen de tering tegenstand en drijft dus den V. in de rigting der as voort. Geheel verschillend met de overige projectielen, werkt de lading nog op den V., nadat hij het gestel verlaten heeft en versnelt hem nog gedurende eenigen tijd, zoodat hij de gewone wetten der kogelbaan eerst begint te volgen, wanneer de sas geheel uitgebrand is. Men onderscheidt *sein-oorlogs-V.*; bij de eersten is de huls doorgaans van meer of minder zwaar papier, bij de laatsten is de huls van gegoten ijzer, koperblik of plaatijzer vervaardigd. Sir William Congreve (z. a.) leerde de oorlogs-V. het eerst kennen bij het beleg van Seringapatam in Mysore in 1799 en voerde ze in Europa in. Sedert 1814 rigtte hij ze als projectiel-dragers in, als hoedanig zij thans nog in gebruik zijn. Hij schreef over de V. een werk (Lond. 1827), dat in het Duitsch vertaald werd (Weim. 1829). Verg. verder Kuyck, *Verhand. oer de oorlogs-vuurpijlen* (Breda 1856); *Lectures sur les fusées de guerre* (Par. 1861).

Vuursteen is eene kwartssoort, die in ongekrystalliseerden toestand in afgeronde stukken in het krijt gevonden wordt. De V. is vaak donker, maar ook licht gekleurd. Met staal er op slaande, verwekt men vonken, waarom de V. vroeger bij de vuurwapens gebruikt werd, ten einde die te doen ontbranden. — Volgens waarnemingen van Ehrenberg bestaat deze steen uit kiezel-pantsertjes van infusiedieren.

Vuurtoren. Om aan de schepelingen ook in den nacht de plaatsen der kusten te doen herkennen en hun eene veilige vaart te verschaffen, heeft men op verhevenheden lichten of vuren geplaatst en daartoe opzettelijke torens opgericht, die men V. noemt. Beroemd was in de oudheid het als één der zeven wereldwonderen genoemde beeld op het eiland Pharos, waarnaar later de V. den naam *Pharen* hebben gekregen. V. worden vooral op gevaarlijke plaatsen opgericht, soms op rotsen in zee. Velen zijn met eene bijzondere zorg gebouwd en munten door hechtheid van bouw uit, zooals de V. te Cordi aan de monden der Gironde (Garonne) in Frankrijk en vooral de op eene rots in zee opgerigte V. op Eddy-Stone, 14 mijlen van Plymouth in Engeland. Men heeft naar onderscheidene middelen gezocht, om het licht helder te maken, bijv. door het stelsel van glazen en spiegels van Fresnel, dat onder anderen ook op den V. te Kijkduin in N.-Holland te zien is. Voorts heeft men door aan deze lichten gekleurde glazen toe te voegen en aan het licht eene draaijende beweging te geven, waardoor het eenige oogenblikken verdwijnt, getracht de plaats van den V. kenbaar te maken. Ook electriek licht heeft men aangewend.

Vuurwapens zijn werktuigen, waarbij men zich van de kracht des buskruids bedient tot het voortdrijven van de lichamen, die onder den naam van projectielen begrepen worden. Men onderscheidt groote V. of geschut (z. a.), die door meerdere menschen bediend en door trekdieren of mechanische kracht vervoerd moeten worden, en kleine of draagbare V., die door één mensch gehanteerd worden. Tusschen beiden kan men nog eene derde soort onderscheiden, die wel door één man kunnen bediend worden, maar niet door dezen alleen vervoerbaar zijn, de amusetten of standbussen. De groote V. worden door de artillerie bediend, de kleine V. zijn het hoofdwapen der infanterie. De eerste V. zijn kort na de uitvinding van het buskruid, aan het einde der 13de eeuw, in gebruik gekomen. Volgens sommigen heeft men zich in den slag bij Crecy (1346) het eerst van V. bediend; zeker is het dat in de 14de eeuw hun gebruik algemeen werd. De oudste V. waren deels van kleinen vorm in plumpe stellages, zoogen. *donderbussen*, deels van grooteren vorm, zoogen. *bombarden*, waaruit steenen kogels geschoten werden. Uit de laatsten ontwikkelde zich van lieverlede ons tegenwoordig geschut.

Eigenlijke draagbare V. kwamen eerst aan het einde der 14de of in het begin der 15de eeuw in gebruik. Zij waren eerst zeer onvolkomen, hadden veel overeenkomst met de donderbussen en kregen later door het invoeren van de lade en de verligting van de loopen eene aan de tegenwoordige gedaante der *geweren* nabij komende gedaante. Werden de *haakbussen* en *musketten* op eene gaffel of vork gelegd, door de verbetering van de wapen- en buskruid-fabricatie werd de gaffel afgeschafte. Gustaaf Adolf schafte haar reeds in de Poolse oorlogen bij de Zweedsche infanterie af. Het *geweer*, waarbij de vuursteen de lont verving en dat van eene bajonet voorzien was, werd het eerst door de Franschen ingevoerd bij het door Lodewijk XIV in 1671 opgerigte regiment fuseliers. In de 18de eeuw onderging het geweer kleine wijzigingen en verbeteringen, maar eerst tijdens de oorlogen van Napoleon nam de techniek eene nieuwe vlugt, wier eerste gevolg de invoering van het *percussie-slot* was, dat sedert 1840 bij de gladde geweren van alle legers werd ingevoerd. Het denkbeeld om de infanterie geheel of gedeeltelijk van *getrokken geweren*, waarbij de kogel door middel van evenwijdige, later spiraalvormige-groeven (trekken) in den loop eene wettelende beweging ontvangt, te voorzien, leidde tot menige uitvinding ter volmaking der geweren, daar menigeen middelen uitdacht om de moeilijkheid en langzaamheid van het laden der getrokken geweren of buksen (z. a.) te overwinnen. De Fr. kapitein Delvigne (1828), de Fr. kolonel Thouvenin (1844), de Brunswijksche majoor Berner, de Fr. kapitein Minié (1849), de Oostenrijker Lorenz, de Zwitser Prelat, de Engelschen Wilkenson, Lancaster, Whitworth en and. verbeterden in onderscheidene opzichten de getrokken geweren, waaruit puntkogels geschoten werden. Door de geweren, in plaats van door de monding, van achteren te laden, zocht men de misvorming van den kogel door het aanzetten te voorkomen. In dit geval moet het geweer slechts éne kamer hebben, die door eene bijzondere inrigting even gemakkelijk geopend als zeker en vast gesloten kan worden. Vóór 1866 waren in Europa enkele van deze zoogen. *kamerlaad-* of *achterlaadgeweren* als oorlogswapens voor de infanterie ingevoerd, z. a. de Fr. walbuis met 12 trekken sedert 1828, het Zweedsche en Noorweegsche kamerlaadgeweer met 6 trekken sedert 1851 en het Pruisische *zundnaaldgeweer*, door von Dreyse (z. a., overl. in 1867) in 1827 uitgevonden, in 1840 in Pruisen voor de fuseliers-bataillons en sedert 1848 bij de geheele infanterie ingevoerd. Behalve door de zich openende en sluitende kamer is dit geweer van de overigen nog door het slot onderscheiden. Het slaghoedje namelijk wordt daarbij niet van buiten op een schoorsteentje aangebragt, maar het slagkruid bevindt zich in een kartonnen spiegeltje in de patroon zelve, tusschen de lading en het projectiel (saskoekje) en de ontsteking heeft plaats door eene naald, die in de as van het geweer is aangebragt en bij het aftrekken, door middel van eene spiraalveer, door de kruidlading heen in de slagsas gedreven wordt. De krijgsgeschiedenissen van 1866 in Duitschland en Boheme hebben de voordeelen van het achterladingstelsel zoo duidelijk aan het licht gebragt, dat men het tromplaadgeweer als vervallen kan beschouwen. Alle vroeger daartegen geopperde bezwaren heeft de ondervinding geleerd, dat niet van belang zijn, en overal is men bezig om het beste stelsel van achterlading te vinden en toe te passen. — Terwijl het vuurwapen voor den infanterist het hoofdwapen uitmaakt, is het voor den ruiter slechts van ondergeschikt belang. Bediende de cavallerie zich eerst van de gewone handbuis der infanterie, in het midden der 16de eeuw, toen het radslot uitgevonden was, kwam het korte vuist-roer, de *pistool*, aldus gen. omdat men daaraan het kaliber van een pistool (geldstuk) gegeven had, bij de cavallerie in gebruik. Een tweede cavallerie-V. was de *karabijn* (*vuurroer*, *mousqueton* of *dragondergeweer*), met eene looplengte van 70—75 duim. Vooral de *revolvers* (z. a.) zijn uitnemend geschikt als verdedigingswapens voor ordonnance-cavallerie, mineurs en voor de marine. De literatuur over de V. en al wat daarmede in verband staat is overrijk. De nieuwste Deutsche werken zijn die van Hofmann (1854), Rüstow (1855), Schör (2de uitg., 1855), von Restorff (1855), Steinle (1857), Schmoelz (1857), Ned. vertal. *Nieuwere wapenleer* door Kempers), Grzybowski (1858), Schön (1858), Xylander (1859), Muller (1859), v. Plönies (1863 en 64), Vogel (1865); de nieuwste Fransche die van Theroux (1849 en 57), Panot (1851), Emy (1852), Probert (1852), Pontchara (1854), Delobel (1854 en 57), Mangeot (1858), Gaugler de Gempen (1858—59), Tersen (1862—67), van Berchem (1865), Ronchard-Scauve (1865), Timmerhaus (1865), Fallechet (1866), Taekels (1866); de nieuwste Nederl. die van Stieltjes, *Proeve eener verhand. over de eigenschappen van draagbare V.* (1846), Weitzel, *Handl. bij het schieten met draagbare V.* (1854), Vijgh, *Het Nederl. klein-*

geweer (1858), *Handl. tot de kennis van getrokken geweren* door de commissie der Normal-schietschool (1865), Usener, *Het Nederl. achterlaadgeweer* (1867).

Vuurwerken noemt men de verschillende lichamen, gevuld met ontplofende brandbare en lichtgevende mengsels, welke tot gebruik in den oorlog en bij de oefeningen der artillerie (ernst-V.), of voor feesten en openbare vermakelijkheden (kunst- of lust-V.) worden vervaardigd.

Vijgedistel. Zie *Opuntia*.

Vijgenboom, *Ficus*, een plantengeslacht uit de fam. der Moerbeichtigen, waarvan vele soorten voorkomen. Het zijn boomen, struiken of klimplanten. Zij behooren allen in de warme streken te huis en bevatten een wit met kautschuk bezwangerd melksap. Deze planten dragen geene gewone bloemen, maar hebben deze in bloemkoeken omsloten, die, peervormig en van binnen hol, de kleine bloempjes aan de binnenzijde dragen. Uit deze bloempjes vormen zich kleine nootjes, die door het vleezig bloemdek omsloten zijn, zooals dat bij de bekende vijgen het geval is. Onder de soorten van dit geslacht telt men den Gewonen V. (*F. carica* L.), die, uit het Oosten afkomstig, in Z. Europa hier en daar verwilderd voorkomt. In ons land wordt deze gekweekt aangetroffen. Hij moet hier echter tegen de winterkoude beschermt worden. De vruchten dezer soort worden gedroogd in den handel gebragt en kunnen ook versch gegeten worden. De bladen van den Gewonen V. zijn hartvormig en ook twee- en drielobbig. Spaansche en Smyrnasche vijgen zijn als tafelvruchten genoeg bekend; zij worden ook wel geneeskrachtig aangewend. Eene andere soort is de Moerbei-V. (*F. Sycomorus* L.), die in de keekringstreken van Afrika wordt gevonden. Deze is een groote met eene rijke bladerkroon versierde boom, waarvan het hout zeer hard en duurzaam is; de kisten voor de mumiën werden daaruit vervaardigd. In tropisch Azië vindt men den Heiligen V. (*F. religiosa* L.) met groote bladen, die veel naar die van den zwarten populier gelijken. Bij de Hindoes wordt deze boom voor heilig gehouden, waarom zij hem om hunne pagoden planten. De Gift-V. (*F. toxicaria* L.) wast op de Sunda-eilanden; deze klimplant bevat een brandend scherp melksap. Ook groeit in O.-I. en op dezelfde eilanden de *F. elastica* Roxb. Deze is naar Z.-America overgeplant en wordt ook als sierplant in kamers geplaatst. In zijn vaderland is de *F. elastica* een schoone boom met eene afgeronde kroon; van de takken hangen luchtwortelen af, even als bij den Indischen V. Het sap, dat uit dezen boom vloeit, verdigt zich spoedig en levert zoo de bekende gomelastiek (z. a.). Zulke verdigte gomstokken worden door de Javanen als fakkels gebrand. In China en Japan vindt men de *F. stipalata* Thbg., die daar als klimplant ter bekleeding van muren gebezigd wordt. Eindelijk vermelden wij den Indischen V. (*Ficus Indica* L.), ook Banijanen- en Waringiboom genoemd. Deze boom is vooral merkwaardig om de van de takken afhangende luchtwortels, die in den grond zich vasthechten en nieuwe stammen vormen, waardoor uit een enkelen stam een geheel bosch kan ontstaan. Beroemd is een aan de Nerbuddah in Indië groeiende boom, die meer dan 300 groote en tienmaal zooveel kleinere luchtwortels bezit, en die reeds door Alexander de Gr. op zijne krijgstogten gezien is. De Waringiboom wordt ook op Java gevonden.

Vynckt (Lucas Joseph van der), Belg. geschiedschrijver, in 1691 te Gent geb., promoveerde te Leuven in de regten, werd in 1729 lid van den raad van Vlaanderen en overleed te Gent in 1779. Van zijn met veel zaakkennis geschreven werk *Troubles des Pays-Bas* (1765), waarvan de Oostenr. staatsminister von Cobentzl, die hem de zamenstelling daarvan had opgedragen, slechts weinige exemplaren liet drukken en die aan enkele geleerden en genootschappen ten geschenke gaf, werd naar het exemplaar van Schöplin, dat in de stedelijke boekerij te Straatsburg was overgegaan, eene Hoogd. vertaling uitgegeven (Zurich, 3 dln.). In het oorspronkelijke verscheen het werk te Brussel (1822—24, 4 dln.), onder den titel: *Hist. des troubles des Pays-Bas sous Philippe II. Ouvrage corrigé et augmenté d'un discours préliminaire et de notes*, par J. Tarte. De notes worden toegeschreven aan den baron de Reiffenberg. Verg. Scheltema, *Geschied- en letterkundig mengelwerk*, 2de dl., bl. 177—201, en 3de dl., bl. 93—146.

W.

W, de 22ste letter in ons alphabet. Volgens de uitspraak, die er in het Nederlandsch, Duitsch en Engelsch aan gegeven wordt, behoort zij tot de zachtste lipletters; in de Slavische talen klinkt zij scherper, bijna als *f*; in vele Romaansche daarentegen wordt de *v* bijkans uitgesproken als onze W, gelijk zij dan ook uit eene verdubbeling van de *v* ontstaan is. W. duidt op Fransche munten aan dat zij te Rijssel geslagen zijn, en wordt als verkorting voor westen, wissel, in wapenboeken voor wit, in de chemie ter aanduiding van het metaal Wolfram en bij ons als het naamcijfer des konings gebezigd.

Waäbiten. Zie *Wahabiten*.

Waadtland (Pays de Vaud), Zwitsersch canton, grenst aan Neufchâtel, het meer van Neufchâtel, Freiburg, Bern, Wallis, het meer van Genève, Genève en Frankrijk, en telt op 57,66 □ m. (1860) 213,157 inw., meerendeels Hervormd (slechts 7000 Roomschen en 400 Joden) en de Fransche taal sprekende. Het land is gedeeltelijk bergachtig. De van de Berner Alpen uitgaande en tot de Rhône zich uitstrekkende Alpenketen heeft er den Diablerets (10,000 v.), den grooten Moveron (9423 v.) en den Dent de Morcles (9100 v.) als hoogste toppen. Van het Joratgebergte, dat westel. naar den Jura zich uitstrekt, zijn de Dole (5175 v.) en de Dent de Vaulion (4580 v.) de hoogste toppen. W. heeft ook uitgestrekte vlakten met grasrijke weiden. De vlakte van Bière is eene der wapenplaatsen van het eedgenootschap. De meren zijn: dat van Genève, Neufchâtel, Murten, lac de Joux en lac Brenet. De rivieren stroomen deels naar de Rhône (Avençon, Grionne, Grand-Eau en and.), deels naar den Rijn (Saane, Broye, Orbe en and.). Het klimaat is zeer verschillend: van de zeer zachte lucht, in welke zelfs vijgen, granaten, moerbeziën in het vrije gedijen, door de luchtstreek der wijnbergen, ooftbouw en granen, tot de koude luchtstreek der Alpen. De flora is er zeer rijk. De voornaamste voortbrengselen zijn: koren, groenten, wijn (de wijn de la Côte en anderen), ooft (vooral kersen en noten), kastanjes, eenige zuidvruchten; verder eenig ijzer, lood, houw- en zandsteen, kalk, gips, zwart marmer, steenkolen, turf, asphalt, zout- en mineërale bronnen. De nijverheid bestaat vooral in het fabriceren van horologies en bijouteriën, scheermessen, ijzerwaren, marmerslijperijen, sigarenfabrieken. De handel is niet van belang. Wijn en ooftteelt, landbouw en veeteelt zijn de hoofdbronnen van bestaan. Volgens de in 1845 herziene grondwet is de staatsregeling democratisch-representatief. De wetgevende magt berust bij den grooten raad, waarin voor ieder 1000tal zielen 1 lid voor den tijd van 4 jaar door het volk gekozen wordt; de uitvoerende magt berust bij den staatsraad, waartoe 9 leden uit den grooten raad voor 4 jaar gekozen worden. Het in 1863 vastgestelde kerkelijk bestuur is ook geheel democratisch, op het regt der gemeente berustende. De hoofdstad is Lausanne (z. a.). W. behoorde ten tijde van Caesar tot Helvetia, daarna tot de Rom. prov. Maxima Sequanorum, later tot Bourgondië, vervolgens aan de Duitsche keizers en sedert 1370 aan de hertogen van Savoye, die het in 1517 aan de Berners afstonden. Verg. Olivier, *Le canton de Vaud, sa vie et son histoire* (2 dln., 1837).

Waag (bij de Ouden Aucha, Hong. Vag), linker zijstroom van den Donau in Hongarij, ontstaat op het Liptauer-gebergte uit de Witte en Zwarte W. bij Kiraly-Lehota, doorstroomt in een romantisch dal de comitaten Liptau, Thurocz, Neutra en Komorn, neemt de Bela, Arva, Revuza, Thurocz, Kiszucz enz. in zich op, vereenigt zich bij Gutta met den Neuhäussler-Donau, van daar af W.-Donau gen., neemt dan nog de Neutra in zich op en stort zich, na een loop van 40 m., bij Komorn in den Donau. Bij Neustadt wordt de W. bevaarbaar voor schepen met lasten van 400 centenaars.

Waagen (Gust. Friedr.), beroemd beoefenaar van de geschiedenis der kunst, in 1794 te Hamburg geb., nam als vrijwilliger aan den veldtog van 1813 en 14 deel, studeerde te Breslau, hield zich daarna te Dresden, Heidelberg en Munchen op, werd in 1832 directeur van de koninkl. schilderijen-verzameling te Berlijn en in 1844 tevens prof. aan de universiteit aldaar. Zijne beroemdste werken zijn: *Kunstwerke u. Künstler in England u. Paris* (3 dln., 1837—39), *Kunstwerke u. Künstler in Deutschland* (2 dln., 1843—45), *The treasures of art in Great-Britain* (3 dln., 1854), *Handb. d.*

Gesch. der Malerei (1e dl., 1862), *Die Gemäldesamml. der kaiserl. Eremitage zu Petersburg* (1864).

Waaigat, eiland in de Noordel. IJzsee, tusschen Nova-Zembla en de kust van Rusland, wordt door de Karische straat van het eerste, door straat W. van de laatste gescheiden, behoort tot het Russ. gouvern. Archangel, is bergachtig en rijk aan vogelen, visschen en pelsdieren en door Samoeden bewoond. Het werd in het laatst der 16de eeuw door Nederlanders ontdekt, die een noordoostel. doortogt naar China en Indië zochten. Linschoten (z. a.) zeilde in 1594 met de *Zwaan* en de *Mercurius* door straat W. en ondernam in 1595 denzelfden togt met Barendsz en Heemskerk, zonder evenwel het beoogde doel te bereiken. Ten derden male wilden Barendsz en Heemskerk het in 1597 beproeven, doch nu meer noordelijk, hetgeen aanleiding gaf tot de bekende overwintering op Nova-Zembla.

Waal (De), de linker of zuidel. arm, die zich bij Pannerden van den Rijn afscheidt, in westel. rigting langs Nijmegen, Tiel en Bommel stroomt, bij het slot Loevestein zich met de Maas vereenigt en dan onder den naam van Merwede langs Dordrecht vloeit. De invloed van eb en vloed is op de hoogte van Bommel reeds eenigermate te bespeuren. De breedte is tusschen 364 el voor de Stevenspoort te Nijmegen en 761 el tusschen Rossum en Heerselt. De diepte bedraagt te Nijmegen 5,2 el, te Varik 2,9 el. Het geheele verval der rivier van Pannerden tot Hardinxveld is bij eb 10,2 en bij vloed 9,627 el.

Waal (De). Zie *Wael* (de).

Waalische kerken. Zie *Walen*.

Waardenburg (Hendrik), Nederl. philoloog, in 1760 te Franeker geb., studeerde aldaar, werd er rector der Lat. school, daarna rector aan het gymnasium en hoogl. der oudheden en philologie aan de akademie te Lingën, waar de Pruisische regering, op zijne voordragt, het geheele gymnasiale onderwijs uitmuntend reorganiseerde, werd in 1802 rector te Haarlem en overleed aldaar in 1812. Hij was vooral een grondig beoefenaar van de Lat. poëzij, blijkens niet alleen zijn niet voltooiden arbeid aan Propertius, maar ook zijne *Carmina elegiaca* (1791) en *Opuscula oratoria, poetica, critica* (1812).

Waarheid is de overeenstemming van onze voorstellingen, denkbeelden en begrippen met de voorwerpen buiten ons, en ook onderling. De kennis der W. is dus altijd subjectief en betrekkelijk; de objective of absolute W. is voor den mensch onbereikbaar, want onze kennis bestaat uit niets anders dan uit voorstellingen van zekere voorwerpen welke ons verstand, in den vorm van oordeelen, verbindt en die zich mondeling of schriftelijk in stellingen laten uitdrukken. Daarom worden ook deze oordeelen en stellingen waar genoemd, in zoo ver zij op juiste voorstellingen en denkbeelden gegrond zijn. Men spreekt van *empirische W.*, wanneer zij op de ervaring, van *historische W.*, wanneer zij op geloofwaardige getuigen rust. *Zedelijke* en *godsdienstige* waarheden rusten voornamelijk op de uitspraken van ons zedelijk en godsdienstig gevoel, die met elkander moeten overeenstemmen om hier tot de overtuiging der W. te komen. In de kunst onderscheidt men *kunst-* en *natuur-W.*; de eerste bestaat in de overeenstemming van het kunstwerk met de idéé, die den kunstenaar voor den geest staat; de laatste in de overeenstemming van het kunstwerk met het daargestelde voorwerp in de natuur. De *psychologische W.* van een kunstwerk bestaat in de aan de natuur getrouwe voorstelling van karakters, gevoelens en hartstogten.

Waarneming (Perceptio) is de onmiddellijke opvatting van voorwerpen buiten ons (de uitwendige) of van een in ons aanwezig gevoel of gedachte (de inwendige). Zij is zinnelijk of geestelijk, naar de verschillende organen, waarmede zij geschiedt, of naar de verschillende zaken, welke waargenomen worden. De meerdere of mindere juistheid der W. hangt af van de meerdere of mindere ontwikkeling der organen, waarmede zij geschiedt. De indrukken der W. worden door de bespiegeling verwerkt en maken dan eerst den inhoud der menschelijke kennis uit.

Waarschuwers. Over deze Hagedisachtige dieren zie *Monitores*.

Waarschijnlijkheid (*Probabilitas*) is die soort van voor waar houden, welke op een besluit, dat uit niet volkomen afdoende gronden is afgeleid, steunt, naardien men hetzij uit eene niet streng algemeene eerste stelling (major) een besluit afleidt, z. a. uit eene onvolledige inductie (z. a.) of uit eene onvolledige analogie (z. a.), hetzij bij het aanwezig zijn van gronden zoowel voor als tegen het voor waar houden doet afhangen van het overwigt der eersten boven de laatsten. De mathematische W. berust op eene be-

rekening van de kansen der waarschijnlijke uitkomsten (*calculus probabilium*), welke op loterijen en gelukspeelen is toegepast. Wanneer men de zekerheid als het geheel = 1 stelt, kan men de W. als eene breuk = $\frac{a}{b}$ voorstellen. Er kunnen hierin drie verhou-

dingen aangenomen worden en in een zeker geval $\frac{1}{4}$ de geringste, $\frac{3}{4}$ de hoogste en $\frac{2}{4}$ de middelbare W. uitdrukken. Zoo zal in eene loterij van 400 loten met 100 prijzen de W. van een prijs te trekken geringer zijn dan in eene loterij met 200 of met 300 prijzen. Verg. Parisot, *Traité du calcul conjectural* (Par. 1810); La Place, *Essai philosophique sur les probabilités* (Par. 1818); Littrow, *Die Wahrscheinlichkeitsrechnung in ihrer Anwendung auf die Wissensch. u. das praktische Leben* (Ween. 1833).

Waarschijnlijkheidsleer. Zie *Probabilismus*.

Waarzeggerij noemt men het voorspellen van bepaalde toekomstige, nog geheel onbekende gebeurtenissen, uit het opmerken van bepaalde, doch van de willekeur des waarnemers in geenen deele afhankelijke verschijnselen. De W. klimt tot de hoogste oudheid op. Men vindt haar in zeer uiteenloopende vormen bij de Chaldeënen, Egyptenaren, Perzen enz. Ook onder de Israëlieten werd de W. herhaaldelijk gevonden, hoewel door de Mozaïsche wet op doodstraf verboden (Lev. 19: 26, 31, 20: 20, Deut. 18: 10). Uit het O. plantte de W. zich over naar Griekenland, waar zij tot eene bepaalde kunst, *mantica* gen., ontwikkeld werd en in het naauwste verband stond tot het godsdienstige, staatkundige en maatschappelijke leven. Bij de Romeinen breidde de W. (*divinatio*) zich nog veel meer uit en erlangde zelfs in de van staatswege aange-stelde wigchelaars een dikwijls aan de bedoelingen van staats- en legerhoofden dienstbaar gemaakt ambtelijk karakter. Ook bij onze Germaansche voorouders vindt men de W. terug, niet alleen in den vóór-Christelijken tijd, maar ook in de ordaliën (z. a.) der middeleeuwen. Over de verschillende wijzen, waarop men de W. uitoefende, verg. de art. *Astrologie*, *Chiromantie*, *Nekromantie*, *Rhabdomantie*, *Stichomantie*.

Wabash, rivier in N.-America, die in het graafschap Mercer van den staat Ohio ontspringt, in noordw. en daarna in zuidwest. richting door den staat Indiana stroomt, verder de grens vormt tusschen de staten Indiana en Illinois en na een loop van omstr. 120 m., waarvan 65 door stoombooten bevaarbaar, zich in den Ohio uitstort.

Wace (Rob.), Anglo-Noormansch dichter, omstr. 1090 op het eiland Jersey geb., studeerde te Caen in de godgeleerdheid, hield zich in verschillende steden van Frankrijk en Engeland op, kreeg van Hendrik I eene praebende aan de kathedraal te Bayeux en stierf omstr. 1180. Zijne hoofdwerken zijn: *Roman de Brut* (uitgeg. door Leroux de Liney, 2 dln., 1836—38) en *Roman de Rou* (uitgeg. door Pluquet, 2 dln., 1827). Verg. Pluquet, *Notice sur la vie et les écrits de R. W.* (1824).

Wach (Wilh. Karl), Duitsch historie-schilder, in 1787 te Berlijn geb., leerling van Kretschmer, hield zich van 1816—19 te Parijs op, werd toen prof. aan de akademie der schoone kunsten te Berlijn, waar hij met von Schadow en Begas de nieuwe schilderschool oprigtte, werd in 1841 vice-directeur der akademie en overleed in 1845. Hij schilderde o. a. de negen Muzen op het plafond voor het koninkl. theater, de altaarstukken in de garnizoens- en Werdersche kerken te Berlijn, de opstanding van Christus voor de Protest. St. Pieter- en Paulus-kerk te Moskou, eene Madonna voor prinses Frederik der Nederlanden enz.

Wachler (Joh. Friedr. Ludw.), Duitsch geschied- en letterkundige, in 1767 te Gotha geb., studeerde te Jena en Göttingen, werd in 1788 prof. te Rinteln, in 1790 rector te Herford, in 1794 prof. in de godgeleerdheid te Rinteln, in 1801 prof. in de wijsbegeerte en in 1802 ook in de godgeleerdheid te Marburg en in 1815 prof. in de geschiedenis en consistoriaalraad te Bresláu. W. overleed aldaar in 1838. Hij schreef o. a. *Vers. einer allgem. Gesch. der Literatur* (3 dln., 1793), *Handb. der allgem. Gesch. der liter. Cultur* (2 dln., 3de uitg., 1833), *Gesch. der histor. Forschung u. Kunst* (2 dln., 1812—20), *Vorles. üb. die Gesch. der deutschen Nationalliteratur* (2 dln., 2de uitg., 1834), *Philomathie* (3 dln., 1819—21). Van 1793—1823 gaf hij de *Neue Theol. Annalen* uit.

Wachsmuth (Ernst Wilh. Gottl.), uitstekend beoefenaar van de geschiedenis, vooral van die der beschaving, in 1784 te Hildesheim geb., studeerde te Halle in de theologie en philologie, was leeraar te Maagdeburg, Zerbst en Halle, werd in 1820 prof. in de oude letterkunde te Kiel en in 1825 prof. in de geschiedenis te Leipzig. Hij overleed aldaar in 1866. Zijne hoofdwerken zijn: *Hellenische Alterthumskunde* (4 dln.,

1826—30), *Europäische Sittengesch.* (5 dln., 1831—39), *Allgem. Culturgesch.* (3 dln., 1850—52), *Gesch. der politischen Parteyen* (3 dln., 1853—56), *Gesch. deutscher Nationalität* (3 dln., 1860—61), *Gesch. Frankreichs im Zeitalter der Revolution* (4 dln., 1840—44), *Gesch. des Zeitalters der Revolution* (4 dln., 1846—48). In Raumer's *Hist. Taschenb.* en elders vindt men belangrijke verhandelingen en bijdragen van W.

Wacht noemt men in het algemeen de grootere posten, die op hunne beurt schildwachten, dubbele posten enz. uitstellen. De *wachtdienst* is het geheele stelsel van alles, wat betrekking heeft op het betrekken en aflossen der wachten, haar gedrag, enz. Men onderscheidt daarbij de garnizoensdienst, die voornamelijk slechts voor politie dient, en de voorpostendienst (z. a.). In elk belangrijk garnizoen worden gewoonlijk eene *hoofdwacht* en verschillende kleinere W., z. a. poort-W., politie-W. tot bewaking der kazernen, W. bij kruidmagazijnen, op oefeningsterreinen tot bewaking van het materieel, enz. betrokken. *Wachthuizen* bestaan in de garnizoenen vooral voor de hoofdwachten. In landen, waar men voor oproer vreest, liggen zij gewoonlijk versterkt op de hoeken en in het verlengde der voornaamste straten, op pleinen, enz. *Wachtvuren* worden door de veldwachten (z. a.) aangelegd. *Eerewacht* noemt men eene troepenafdeeling, die de W. betreft voor het gebouw dat door een regerende vorst, een prins of eenig ander hoog personaadje bewoond wordt, aan wien men eerbewijzingen wil doen. De sterkte der W. hangt af van den rang van dengene, aan wien de eerbewijzing plaats heeft. *Brandwachten*, *front-* en *flankwachten* zijn de namen, die men in kampen en bivouacs aan de veldwachten geeft, welke het leger in den rug, in het front en in de flank beschermen. — De bemanning van een schip wordt in twee W., de *bakboords-* en *stuurboords-W.*, verdeeld, van welke elk afwisselend 4 uur de dienst op het schip verrigt.

Wachtel. Zie *Kwartel*.

Wachter (Ferd.), Duitsch beoefenaar der geschiedenis en dichter, in 1794 te Reuthendorf bij Neustadt geb., studeerde te Jena, waar hij van 1835—54 prof. in de wijsbegeerte was, hield zich daarna op zijn landgoed Unterlosa bij Plauen en te Lobeda bij Jena op, en werd in den nacht van 19—20 Julij 1861 op den weg van Jena naar Lobeda vermoord. Hij schreef enkele blij- en treurspelen, den roman *Otfried u. Reppgau* (1821), *Thüringische u. Obersächsische Gesch.* (3 dln., 1826—30), *Forum der Kritik im Gebiete der Gesch. u. ihrer Hülfswissensch.* (4 afd., 1828—30) en onder den naam Eykrind Skadaspillar: *Die sechs Nebenbuhler auf der Dorfkirmse* (komisch-tragisch heldendicht, 1854).

Wächter (Georg Phil. Ludw. Leonh.), als schrijver onder den pseudonym Veit Weber (z. a.) bekend, in 1762 te Uelzen geb., studeerde te Göttingen in de godgeleerdheid, woonde sedert 1792 in Hannoversche krijgslidensdienst onderscheidene veldtogten tegen de Fransen bij, was sedert 1798 als leeraar en sedert 1814 als bestuurder van het opvoedings-instituut van Voigt te Hamburg werkzaam en overleed aldaar in 1837. Onder zijne schriften zijn vooral bekend: *Sagen der Vorzeit* (7 dln., nieuwe uitg., 1840, ten deele in het Nederd. overgebracht door Feith, 2 dln., Amst. 1798), *Holzschnith* (1793), *Historien* (1794), het tooneelspel *Wilhelm Tell* (1804). Ook is van hem in onze taal overgezet *Herman von Unna en Ida, of tafereelen uit de geschied. der geheime geregtshoven in de 14de en 15de eeuw* (2 dln., 1804).

Wächter (Karl Georg von), beroemd Duitsch regtsgeleerde, in 1797 te Marbach aan den Neckar geb., studeerde te Tubingen en Heidelberg, werd in 1820 buitengewoon en in 1822 gewoon hoogl. te Tubingen en in 1829 vice-kanselier der universiteit, was van 1833—36 prof. te Leipzig, keerde in 1836 naar Tubingen terug, was van 1839—48 president van de stedenvergadering te Stuttgart, in 1848 lid van het voorparlement te Frankfurt, werd in 1851 president van het hooge geregtshof van appèl te Lubeck, en in 1852 prof. in het Rom. regt te Leipzig en tevens geheim hofraad en later lid van den staatsraad. Zijne beroemdste schriften zijn: *Lehrb. des röm.-deutschen Strafrechts* (2 dln., 1825—26), *Abhandl. aus dem Strafrechte* (1835), *Gemeines Recht Deutschlands* (1844), *Beiträge zur deutschen Gesch., insbes. zur Gesch. des deutschen Strafrechts* (1845), *Handb. des in Württemberg geltenden Privatrechts* (2 dln., 1840—46). Van het *Archiv für civilist. Praxis* en andere tijdschriften was hij mederedacteur.

Wachters of **Manen** noemt men die hemelligchamen, welke, zich in eene elliptische baan om hunne hoofdplaneet bewegende, met deze de omwenteling om de zon volbrengen. Zie voorts *Zonnestelsel*.

Wachthuizen. Zie *Wacht*.

Wachtmeester noemt men bij ons te lande de onderofficieren van de cavallerie, veld- en rijdende artillerie. Bij de meeste Duitsche legers verstaat men daardoor den oudsten onderofficier van eene compagnie of escadron, bij ons *opperwachtmeester* gen., terwijl daar ook somtijds de onderofficieren der infanterie den naam van W. dragen. *Overste-wachtmeester* was de naam, die oudtijds aan den majoor gegeven werd, *generaal-veld-wachtmeester* aan den generaal-majoor.

Wachtschip noemt men den bodem, die in eene zeehaven de vlag van den commandant der marine aldaar voert. Gewoonlijk bezigt men hiertoe een schip, dat voor de active dienst niet meer geschikt is. Aan boord van het W. worden de vereischte saluutschoten gedaan of beantwoord, en hebben bij plegtige gelegenheden parades plaats. De bemanning, die meestal niet ten volle geëvenredigd is aan de grootte van het schip, wordt er tot verschillende diensten gebezigd en meer bepaaldelijk tot handhaving der orde in de haven en op de reede. Het W. strekt den misdadigers van het personeel der zeemagt tot voorloopige gevangenis. Nederland heeft dergelijke wachtschepen te Willemsoord, te Vlissingen en te Hellevoetsluis, alsmede op Java te Batavia en te Soerabaja.

Wachtvuren. Zie *Wacht*.

Wackenroder (Wilh. Heinr.), een der grondleggers der nieuwe romantiek, in 1772 te Berlijn geb., studeerde te Halle, werd referendaris bij het kamergeregte te Berlijn en overleed aldaar in 1798. Hij schreef *Herzensergiessungen eines kunstliebenden Klosterbruders* (met bijdragen van zijn vriend Tieck, 1797).

Wackerbarth (Aug. Christoph, graaf von), Keur-Saksisch veldmaarschalk, in 1662 op het slot Kogel in het Lauenburgsche geb., kwam in 1685 in Keur-Saks. dienst, nam van 1691—1703 in onderscheidene rangen aan de veldtogten tegen de Franschen, de Turken en de Beijeren deel, werd in 1705 door den keizer in den rijksgravenstand verheven en tot commandant van Hagenau benoemd, welke plaats hij echter in 1706 aan de Franschen moest overgeven, deed in 1708 en 9 de veldtogten in Vlaanderen mede, noodzaakte in 1715 Straalsund om zich over te geven, werd in 1728 generaal-veldmaarschalk en overleed in 1734 op de villa Wackerbarthruhe tusschen Dresden en Meissen. — Zijn achterneef Aug. Jos. Ludw., graaf von W., in 1770 te Kutschen-dorf in den Neder-Lausitz geb. en in 1850 op de villa Wackerbarthruhe overl., was een man, die een zwerfend leven leidde en zich vooral bekend maakte doordien hij op de regering voor Lauenburg en Hannover aanspraak maakte bij Napoleon, die hem met ijdele beloften afscheeptte. Hij schreef o. a. *Reclamationen* (1815), *Zuruf an den zu Wien zu bildenden Congres* (1815), *Frühste Gesch. der Türken bis zur Vernicht. des Byzant. Kaiserthums* (1821), *Gesch. der grossen Teutonen* (1821).

Wackernagel (Karl Heinr. Wilh.), beroemd letterkundige, in 1806 te Berlijn geb., studeerde aldaar in de philologie, werd in 1833 prof. aan het paedagogium en in 1835 prof. in de Duitsche taal en letterkunde aan de universiteit te Bazel en in 1854 ook in den grooten raad gekozen. Onder zijne talrijke schriften verdienen vooral vermelding: *Deutsches Lesebuch* (4de uitg., 3 dln., 1859 volg.), *Gesch. der deutschen Literatur* (afd. 1—3, 1848—56), *Allfranz. Lieder u. Leiche* (1846), eene uitgave van den *Schwabenspiegel* (1e dl., 1840), *Die deutsche Glasmalerei* (1855). — Zijn oudere broeder Karl Ernst Phil. W., sedert 1849 directeur der realschool te Elberfeld, maakte zich door onderscheidene schriften bekend, z. a. *Das deutsche Kirchenlied* (2 dln., 1841), *Bibliographie des deutschen Kirchenlieds* (2 dln., 1854—55), *Edelsteine deutscher Dichtung u. Weisheit im 13 Jahrh.* (2de uitg., 1857), *Das deutsche Kirchenlied bis zum 17 Jahrh.* (1e dl., 1863—64).

Wadai, rijk in het binnenland van Afrika, strekt zich omstreeks tusschen 13—15° N. Br. uit, wordt ten W. door Bornoe en ten O. door Dar-Foer begrensd, bestaat uit eene uitgestrekte hoogvlakte en enkele berggroepen en wordt door onderscheidene Arabische en Neger-stammen (bij name de Fellatahs) bewoond en door een sultan zeer despotisch bestuurd. Het Islamisme is er de heerschende godsdienst. Wara is de hoofdplaats. De Europeesche reizigers Vogel en von Beurmann werden er vermoord.

Wadden zijn de ondiepten en droogten in de Noordzee, welke gelegen zijn tusschen de eilanden Vlieland, Terschelling, Ameland, Schiermonnikoog, Rottum, Borkum, Juist, Norderney, Baltrum, Langeroog, Spiekeroog, Wangeroog tot aan den mond van den Wezer, en de kusten van Friesland, Groningen en Oost-Friesland, welke men tot aan de kusten van Jutland kan vervolgen. Zij waren reeds ten tijde der Romeinen bekend

en worden door *Tacitus maria vadosa*, d. i. doorwaadbare zeeën, ook wel *aestuarium*, d. i. gronden, welke bij den vloed onder en bij de eb droog loopen, genaamd. Zij bestaan in het algemeen uit ondiepe platen en vlakten, door vaarwaters en min of meer diepe killen, geulen of slenken doorsneden. Gedurende den zomer worden zij door eene menigte van niet diepgaande schepen bevaaren. Ook worden er veel schelpen in opgevischt.

Wadding (Lucas), geleerd monnik, in het laatst der 16de eeuw op het eiland Man geb. en te Rome in 1655 overl., schreef o. a.: *Annales Minorum seu Franciscanorum* (Lyon 1625—48, 8 dln., dl. 9, Rome 1654, herdr. Rome 1731—36, 10 dln. en nog later door anderen vervolgd), *Scriptores ordinis Minorum* (Rome 1650), *Legatio Philippici III et IV ad Paulum V et Gregorium XV de finienda controversia immaculatae conceptionis B. Virginis* (Leuv. 1624).

Waden noemt men de achterste holte tusschen het dijbeen en scheenbeen, ook knieholte, kniekuil genaamd. Zij wordt door verschillende daar aanwezige spieren gevormd.

Wadi of **Wady** beteekent in het Arabisch stroom en stroomdal en komt menigmaal bij plaatsnamen voor, z. a. W.-Bonjem, stad in de oase Fezzan; W.-Moesa (dal van Mozes) in Steenachtig Arabië, met de ruïnen van het oude Petra; W.-Modscheb, rivier in Palestina.

Wael of **Waal** (Jan de), schilder, in 1558 te Antwerpen geb., leerling van Frans Francken, studeerde later te Parijs en oefende te Antwerpen zijne kunst uit, waar hij in 1633 overleed. — Zijn zoon Lucas de W., in 1591 te Antwerpen geb., leerling van Jan Breughel, hield zich lang met zijn broeder in Italië, vooral te Genua op, schilderde landschappen in olieverw, somtijds ook in fresco en overleed in 1676. — Cornelis de W., broeder des laatsten, in 1594 te Antwerpen geb., ging met zijn broeder naar Italië, waar hij omstr. 1662 te Genua of te Rome overleed, en schilderde genrestukken en militaire voorstellingen, die door den hertog van Aerschot en door Philips III in hooge waarde werden gehouden. — Jan Baptist de W., zoon des laatsten, omst. 1620 geb., maakte zich als graveur verdienstelijk vooral door de reproductie van de werken zijns vaders.

Waesland of **Waesland**, landstreek in de Belg. prov. O.-Vlaanderen langs de Schelde van Gent af stroomafwaarts, was vroeger een aanhangsel van het graafschap Vlaanderen en is vooral door den bloeienden landbouw beroemd. In W. liggen de steden St.-Nikolaas en Lokeren en 26 dorpen.

Waeijen (Johannes van der), Nederl. Gereformeerd Godgeleerde, heftig voorvechter van het Coccejanisme, in 1639 te Amsterdam geb., studeerde achtereenvolgens te Utrecht, Leiden, Duisburg, Heidelberg, Zurich en Bazel, werd in 1662 predikant te Spaarndam, in 1665 te Leeuwarden en in 1672 te Middelburg, waar hij ten gevolge der woelingen van de Voetiaansche partij wegens onregtzinnigheid afgezet werd. Zijne benoeming tot hoogl. te Franeker, in 1676, verwekte eene groote opschudding. Hij was de eerste, die in Friesland de Coccejaansche en ook de Cartesiaansche stellingen aan zijne leerlingen inscherpte. Hij overleed in 1701. Zijne schriften, meerendeels van polemischen aard, getuigen van groote geleerdheid en schranderheid, maar zijn tevens zeer scherp en onduidelijk van stijl. Zijn *Theologiae Christianae enchiridion* (Fran. 1700) is geheel in den Cartesiaansch-Coccejaanschen geest geschreven. — Zijn zoon en opvolger Joh. v. d. W., in 1676 te Middelburg geb., was eerst predikant te Midlum en overleed te Franeker in 1719. Men vindt zijne en zijns vaders schriften opgegeven door Glasius, *Godg. Ned.* 3de dl., bl. 570—77.

Wagen (De) is in de volkstaal de naam der beide sterrebeelden de Beer.

Wagen (De Groote). Zie *Groote Beer*.

Wagen (De Kleine). Zie *Kleine Beer*.

Wagenaar (Lucas Jansz.), Nederl. schrijver over de zeevaart- en stuurmanskunst, omstr. het midden der 16de eeuw te Enkhuizen geb. en aldaar overl., ondernam talrijke zeereizen en verzamelde de belangrijke op die reizen verkregene uitkomsten in een op eigen kosten gedrukt en bij Plantijn te Leiden verschenen werk: *Spiegel der zeevaart*, in 2 dln., waarvan het eerste aan den prins van Oranje, het tweede aan de algemeene Staten werd opgedragen. Janus Douza, heer van Noordwijk, heeft daarop een lofgedicht vervaardigd. In 1592 verscheen van hem een werk van gelijke strekking: de *Thresoor der zeevaart*. De beide genoemde werken zijn zeer kostbaar en dien ten gevolge niet naar zij verdienden verspreid. W. heeft zelf, daartoe aangezet door zijn vriend Fran-

cois Maalson, den beroemden syndicus van West-Friesland, den hoofdzakelijken inhoud van de beide werken te zamen gevat in een enkel octavo boekdeel.

Wagenaar (Jan), verdienstelijk Nederl. geschiedschrijver, in 1709 te Amsterdam geb., onderscheidde zich reeds in zijne jeugd door zucht tot onderzoek en door het lezen van en het maken van uittreksels uit verschillende schriften. Na eenige vertalingen, met name van leerredenen van Tillotson (Amst. 1730 volg., 6 dln.), den *Philosophischen onderwijzer* van Martin (ald. 1737) en eenige andere schriften te hebben uitgegeven, begon hij in 1738 de eerste deelen te schrijven van den *Tegenwoordigen staat der Nederlanden*. Daardoor bekend geworden met eene menigte boeken en handschriften, betrekking hebbende op de geschiedenis onzes vaderlands, begon hij van lieverlede den grond te leggen tot zijn werk *Vaderlandsche Historie*, waarvan hij van 1749—59 21 dln. uitgaf. Dit werk, gevolgd door *Bijvoegsels en aanmerkingen* door Mr. H. van Wijn en and. (1797, 2 dln.), door een *Onmiddellijk vervolg* (1788 volg., 3 dln.) en door een *Vervolg* (1786 volg., 48 dln.) van verschillende schrijvers, heeft gewis zijne gebreken, maar blijft met dat al een voor de kennis der lotgevallen van ons land hoogst belangrijk werk. Ook zijne *Beschrijving van Amsterdam* (1760—68, 13 st.) getuigt van veel vlijt in het onderzoeken en getrouwheid in het verhalen, maar is zeer wijdloopig. Van 1756—60 werd hij door de regering van Amsterdam belast met de redactie der stadscourant, ontving den titel van historie-schrijver der stad, en was verder tot zijn dood, in 1773, eerste klerk ter secretarie van Amsterdam. Ook in de godgeleerdheid was W. geen vreemdeling; hij sloot zich aan de Collegianten (z. a.) aan, in wier weeshuis, de Oranjeappel, hij godsdienst-onderwijs en lessen gaf over *Het verhandelen der H. Schrift*, door hem uitgegeven (1752). Ook schreef hij *Bedenkingen en verhandelingen over den christelijken waterdoop* (1740), gevolgd door een antwoord aan een tegenschrijver (1741). Voor de Maatschappij van Nederl. letterk. schreef hij een *Toets van de echtheid der rijmchronijk*, op naam van *Klaas Kolijn* uitgegeven. Behalve twee politieke weekblaadjes: het *Koffijhuispraatje* en de *Patriot* (1747 en 48) en een *Verhaal der overstroomingen*, zoo te Dantzig als hier te lande (1740 en 41), schreef hij nog eene *Gesch. van de Chr. kerk in de eerste eeuw* (1773) en eene *Levensschets van Mr. H. Noordkerk* (1771). Verg. zijn *Leven*, doorgaans gevoegd als laatste stuk bij zijn *Amsterdam* (Amst. 1776).

Wagenburg, eene verschansing uit wagens bestaande en nu zeldzaam meer in gebruik, dan alleen wanneer groote transporten met een ernstigen aanval bedreigd worden, terwijl het terrein geenerlei dekking aan de dekkingstroepen aanbiedt. Bij zulk een transport wordt eerst een gedeelte tot een park opgedreden op twee rijen met 15 passen afstands. Om dit park wordt nu in den vorm van een vierkant of van een rechthoek eene rij wagens geplaatst met den disselboom onder den voorgaanden wagen. De W. komen ten allen tijde in de krijgsgeschiedenis voor. Vooral bedienden de Hussiten en later de keizerlijken tegen de Turken er zich van.

Wageningen, stad in de Nederl. prov. Gelderland, arrond. Arnhem, 3¼ u. ten W. van Arnhem, dicht bij den regter Rijnsoever gelegen, met omstr. 5500 inw., die in tabaksteelt, landbouw, steenovens en enkele andere fabrieken hun bestaan vinden. W. heeft een kantongeregte, eene Hervormde en eene Roomsche kerk, eene synagoge, een gymnasium en goede scholen. Ten W. van de stad ligt de Wageningsche berg met prachtig uitzigt. W. behoorde eertijds tot het Hanse-verbond. De hertogen van Gelder hechtten aan haar bezit als een voorburg van de Veluwe en Betuwe groote waarde.

Wagenman, een sterrebeeld dat ten noorden grenst aan de Lynx, ten zuiden aan den Stier. Het bezit twee dubbele en ééne drievoudige ster; zij behooren tot de kleinsten, die als enkele ster voor het bloote oog zichtbaar zijn.

Waghorn (Thom.), Eng. zeeman, die, in 1800 te Chatham geb., eerst korten tijd als luitenant bij de marine diende, vervolgens onderstuurman was op een koopvaardijship, van 1819—29 te Bombay bij de marine in dienst was en zich daarna onvermoeid bezig hield met het plan eener postverbinding tusschen O.-Indië en Engeland over Suez, Kaïro en Triëst, waarbij hij echter vele moeilijkheden ontmoette en door vele reizen zijn vermogen geheel ten offer bragt. Van 1848—49 leefde hij op Malta van een pensioen van 100 pd. st. van de Eng. regering en overleed te Pentonville in 1830. Hij schreef: *Overlandguide to India* (1830) en *Egypt as it is in 1837* (1838).

Wagner (Ernst), Duitsch romanschrijver, in 1769 te Rossdorf in Meiningen geb., studeerde te Jena in de regten, werd daarna griffier bij de regtbank en tevens intendant van

een riddergoed te Rossdorf en in 1804 kabinets-secretaris van den hertog van Meiningen. W. overleed te Meiningen in 1812. Hij schreef de romans: *Willibalds Ansichten des Lebens* (2 dln., 3de uitg., 1821), *Die reisenden Maler* (2 dln., 1806), *Neue Ansichten des Lebens* (1807), *Ferdinand Miller* (1809), *Isidora* (1812), *Die Reisen aus der Fremde in die Heimath* (2 dln., 1808), *Das histor. A. B. C. eines 40jährigen Fabelschützen* (1810). Zijne *Sämmtl. Schriften* zagen in 12 dln. (1827—29) het licht. Verg. Mosengeil, *Briefe üb. E. W.* (1826). — Zijn zoon Karl W., omstr. 1795 geb., is als schilder en etser met roem bekend.

Wagner (Ernst Leberecht), Duitsch patholoog, in 1829 te Dehlitz aan de Saale geb., studeerde te Leipzig, Praag en Weenen, werd in 1855 privaats-docent en in 1863 gewoon hoogl. in de algemeene pathologie en pathologische anatomie te Leipzig. Hij was sedert 1861 directeur der geneeskundige polykliniek en schreef belangrijke pathol.-anat. verhandelingen over de lever en den kanker in het door hem sedert 1861 geredigeerde *Archiv der Heilkunde*.

Wagner (Joh. Jak.), Duitsch wijsgeer, in 1775 te Ulm geb., studeerde te Jena en Göttingen, werd in 1803 prof. in de filosofie te Würzburg, vestigde zich in 1809, toen de hoogeschool te Würzburg opgeheven werd, te Heidelberg, werd in 1815 in zijne betrekking te Würzburg hersteld, die hij tot 1834 bekleedde, en overleed in 1841. Hij sloot zich grootendeels aan het wijsgeerig stelsel van Schelling aan en zocht met behulp der wiskunde eene algemeene leer der constructie en eene heuristisch zamen te stellen. Zijne hoofdwerken zijn: *Theodicee* (1809), *Mathemat. Philos.* (1811) en *Organon der menschl. Erkenntniss* (1830). Verg. Rabus, *J. J. W.'s Leben, Lehre u. Bedeutung* (1862).

Wagner (Georg Phil. Eberh.), Duitsch philoloog, in 1794 te Schönbrunn bij Wolkenstein geb., studeerde te Leipzig en was van 1817—54 als leeraar en conrector bij de kruisschool te Dresden werkzaam. Zijn hoofdwerk is de bewerking van Virgilius (5 dln., 1830—41) en eene schooluitgave (2de uitg., 1849). Ook schreef hij: *Die griech. Tragödie u. das Theater in Athen* (1844).

Wagner (Joh. Martin von), Duitsch schilder en beeldhouwer, in 1777 te Würzburg geb., ging in 1801 naar Weenen en in 1802 naar Parijs, hield zich van 1804—8 te Rome op, verwaarts hij zich in 1810 weder begaf, werd in 1812 door den kroonprins van Beieren naar Griekenland gezonden, waar hij de Aeginetische marmeren beelden voor de glyptotheek van Munchen koocht, die hij in 1816 met Schelling beschreef en naar de modellen van Thorwaldsen herstelde. Zijne beroemde beeldhouwwerken zijn: het groote fries, de volksverhuizing voorstellende, voor de Walhalla en de beelden en reliefs voor de triumpfoort te Munchen. Zijn grootste schilderstuk is de voorstelling der *helden te Troje*, thans te Sleissheim. Hij was secretaris-generaal van de kunst-akademie te Munchen en overleed in 1858 op de villa Malta te Rome.

Wagner (Moritz), beroemd reisbeschrijver, in 1813 te Baireuth geb., studeerde te Erlangen in de natuurwetenschappen, ondernam onderscheidene reizen naar Algiers, den Kaukasus, het land der Kozakken, Kolchis, Perzië, het land der Koerden, later met Scherzer naar N.-America en in 1857 op kosten van den koning van Beieren naar de Z.-Amer. republieken. Hij gaf van de meeste zijner reizen belangrijke beschrijvingen uit. — Zijn broeder Rudolf, beroemd zoöloog en physioloog, in 1805 te Baireuth geb., studeerde te Erlangen, Würzburg en Parijs, was eerst geneesheer te Augsburg, werd in 1829 privaats-docent en in 1833 prof. in de zoölogie te Erlangen, in 1840 prof. in de physiologie, vergelijkende anatomie en zoölogie te Göttingen, waar hij in 1864 overleed. Zijne voornaamste schriften zijn: *Lehrb. der Zoötomie* (2 dln., 1843—47), *Lehrb. der Physiologie* (4de uitg., bewerkt door Funke, 1854—57), *Icones physiologicae* (nieuw bew. door Hecker, 3 afd., 1853—55), *Handatlas der vergleich. Anatomie* (1841). Door zijn geschrift *Menschenschöpfung u. Seelensubstanz* (1854) geraakte hij in een heftigen strijd met de materialistische rigting, vooral met K. Vogt. Zijne *Vorstudien zu einer wissensch. Morphologie u. Physiol. des menschl. Gehirns* (1862) en zijne *Zoölog.-anthropol. Untersuchungen* (1861) gaven aanleiding tot belangrijke onderzoekingen over uitgestorvene menschenrassen.

Wagner (Rud. Joh.), Duitsch chemist en technoloog, in 1822 te Leipzig geb., studeerde te Leipzig en Parijs, werd in 1846 adjunct bij het laboratorium der universiteit te Leipzig, in 1850 aldaar privaats-docent, in 1851 prof. in de chemie bij de polytechnische school te Neurenberg en in 1856 prof. en directeur van het technologisch

conservatorium te Würzburg. Hij ondernam onderscheidene wetenschappelijke reizen naar Engeland, Nederland en Frankrijk, en was in 1862 lid van de internationale jury te Londen. Zijne hoofdwerken zijn: *Handb. der Technologie* (5 dln., 1857—64) en *Die chem. Technologie* (3de uitg., 1863). Hij was redacteur van het *Handwörterb. der Chemie u. Physik* (1850) en mederedacteur van de 6de uitgave van Schedel's *Waarenelexikon*.

Wagner (Wilh. Rich.), geniaal Duitsch componist, in 1813 te Leipzig geb., ontving zijne opleiding te Dresden en Leipzig, componeerde in 1832 eene ouverture, dirigeerde in 1836 te Maagdeburg een tooneelorkest en was daarna te Koningsbergen, Dresden en Riga, waar hij in 1838 den *Rienzi* begon te componeren, werkzaam. Na van 1839—42 te Parijs en Meudon veel bijval gevonden te hebben, werd hij in 1843 koninklijk kapelmeester te Dresden. In 1849, na deel genomen te hebben aan den opstand, vlugtte hij naar Zürich, waar hij sedert 1850 de muziekvereeniging en het tooneelorkest dirigeerde. In 1858 ging hij naar Venetië, kreeg in 1860 de vergunning om in Duitschland, behalve in Saksen, terug te keeren, vestigde zich in 1862 te Biberich en werd in 1864 door den jeugdigen koning van Beijeren naar Munchen beroepen. Hij genoot er dermate de gunst van den koning en had zoo grooten invloed op dezen, dat de afgunst van aanzienlijke kringen in 1866 eene volksbeweging in het leven riep, welke de verwijdering van W. uit Munchen ten gevolge had. Vooral door zijne opera's *Tannhäuser*, *Lohengrin* en *Die Niebelungen* heeft W. zich grooten roem verworven, daar hij voor de opera's eene nieuwe rigting baande, waar hij in plaats van de onbeduidende tekstwoorden op de keus van eene belangrijke en verhevene stof aandrong en er naar streefde om de geheele opera in eene onafgebrokene muzikale declamatie te veranderen, met verwijdering zooveel mogelijk van den gewonen omhaal van aria's, duetten en finale. Zijne theorie, *de muziek der toekomst* gen., is door hem in onderscheidene schriften ontwikkeld, z. a. *Die Kunst u. die Revolution* (1849), *Das Kunstwerk der Zukunft* (1850), *Oper u. Drama* (3 dln., 2de uitg., 1867), *Die Zukunftsmusik* (1861), *Die Meistersinger von Nürnberg* (1862). Verg. Lisst, *Lohengrin et Tannhäuser de Rich. W.* (1851); Raff, *Die Wagnerfrage* (1854), *W. u. die neuere Musik* (1854). — Zijne nicht Johanna W. is als zangeres beroemd. Sedert 1851 was zij bij de koninkl. opera te Berlijn geëngageerd en werd in 1853 tot koninkl. kamerzangeres benoemd. Na haar huwelijk met den jurist Jachmann ging zij eenigen tijd van het tooneel af, maar trad sedert 1861 weder op in het reciterend drama en verbond zich weder aan het koninkl. tooneel te Berlijn.

Wagram of Duitsch-W., een dorp in Neder-Oostenrijk, thans aan den spoorweg van Weenen naar Göding aan de Russbeek gelegen, is in de geschiedenis bekend door den veldslag, die aldaar 5 en 6 Julij 1809 geleverd werd en den vrede van Weenen (14 Oct.) ten gevolge had. Napoleon, aan het hoofd van 160,000 man, sloeg in dezen tweedaagschen strijd 137,000 Oostenrijkers onder den aartshertog Karel. De verliezen bedroegen aan wederzijde 20 tot 25,000 man. De maarschalk Berthier (z. a.) kreeg na den slag van Napoleon den titel van prins van W.

Wagrië of Waierland, landstreek in het oostel. deel van het hertogdom Holstein. De Wagriërs, een Slawisch volk, werden in de 10de eeuw door de Saksische hertogen onderworpen en het land in 1140 onder graaf Adolf II bij Holstein ingelijfd.

Wahâbiten, Waâbiten of Wechabiten, eene Mohammedaansche sekte, door Abd-el-Wahâb omstr. 1745 te Derajeh in de Arabische prov. Nedschd gesticht en zich ten doel stellende om den Islam tot zijne oorspronkelijke zuiverheid terug te voeren door op strenge nakoming van al de voorschriften van den Koran aan te dringen, met verwerping van alle andere mondelinge en schriftelijke overleveringen. Wahâb wist bijna 30 Arabische volksstammen tot zijne leerstellingen te bekeeren of door geweld van wapenen aan zich te onderwerpen. Zijn kleinzoon Abd-el-Asis, die in 1803 door een zweepzieken Pers vermoord werd, en diens zoon Ebn Soehoed II voerden zegevierend onderscheidene oorlogen, en in 1806 werden Mekka, Medina en Dschidda door de W. veroverd. In 1811 riep de Porte Mehemed Ali, pascha van Egypte, tegen de W. te hulp. Deze beoorloogde hen met zijn aangenomen zoon Ibrahim Pascha gedurende meerdere jaren. Eerst in 1818 eindigde de krijg met de inneming en geheele verwoesting van Derajeh en de onthoofding van het opperhoofd der W. Abdallah-ben-Soehoed. In 1822 en 1828 zag de Porte zich weder genoodzaakt hen te beoorlogen. Nog houden zij zich in afzonderlijke stammen in de woestijn op. Verg. Burckhardt, *Notes on the Bedouins and Wahabys* (1834), en Chodzko, *Le déisme des Wahabis* in het *Journal Asiatique* (1848).

Wahl (Christ. Abr.), Duitsch godgeleerde, in 1773 te Dresden geb., studeerde te Leipzig, werd in 1801 predikant te Friesdorf, in 1808 te Schneeberg, in 1823 superintendent te Oschatz, van 1835—49 kerk-, school- en consistoriaalraad te Dresden en overleed in 1855 te Kötschenbroda bij Dresden. Hij schreef o. a. *Hist. Einleit. in die sämmtl. Bücher der Bibel* (1802), *Hist.-prakt. Einleit. in die bibl. Schriften* (2 dln., 1820), *Clavis N. T. philologica* (2 dln., 3de uitg., 1843) en *Clavis librorum V. T. apocryphorum* (1853).

Wahlenberg (George), beroemd Zweedsch botanicus en geoloog, in 1780 op de ijzer-smelterij Skarphütten in Wermeland geb., studeerde te Upsala, werd in 1801 amanuensis en later intendant bij het museum van natuurlijke historie te Upsala, doorreisde een groot deel van Skandinavië, Boheme, Hongarij, het Karpatische gebergte en Zwitserland, werd in 1814 demonstrator en in 1826 hoogl. in de kruidkunde te Upsala en overleed in 1851. Zijne voornaamste geschriften zijn: *Flora Lapponica* (1812), *Flora Carpatorum* (1814), *Flora Upsaliensis* (1820), *Flora Suecica* (2 dln., 1824—26) en *De vegetatione et climate in Helvetia* (1813). Als geoloog beschreef hij de Kemi-Lapmark. Naar hem is een geslacht uit de familie der Klokjesachtigen *Campanulaceae-Wahlenbergiae* genoemd.

Wahlstatt, dorp in Pruisisch Silezië, bij Liegnitz, met 720 inw., niet ver van het slagveld bij de Katzbach (z. a.), waar Blücher 26 Aug. 1813 de Franschen onder Macdonald versloeg, ten gevolge waarvan hij den titel van vorst van W. ontving. De plaats ontstond na den slag van 9 Apr. 1241, in welken de Duitschers door de Mongolen geheel geslagen werden. Ter plaatse toch, waar het lijk van Hendrik II den Vromen gevonden werd, liet diens moeder, de heil. Hedwig, eene kapel oprigten, waaruit later een groot Benedictijnerklooster ontstond, dat sedert 1838 eene koninkl. kadetten-school is.

Waiblingen, hoofdplaats van het arrond. (opperambt) W. in den Wurtembergischen Neckar-kreits, aan de Rems, met 3000 inw. en eenige fabrieken. W. is eene zeer oude stad, naar welke volgens sommigen de Salische koningen en daarna de Hohenstaufen den bijnaam Waiblingers (zie *Ghibellijnen*) ontvingen; volgens anderen stamt die bijnaam af van den burg W., aan den Kocher, in den tegenwoordigen Wurtembergischen Jaxt-kreits.

Waiblinger (Wilh. Friedr.), Duitsch schrijver, in 1804 te Reutlingen geb., studeerde te Tübingen, doorreisde Italië en overleed in 1830 te Rome. Hij schreef o. a. *Vier Erzählungen aus Griechenland* (1821), *Phaëton* (1823), *Drei Tage in der Unterwelt* (1826), *Anna Boleyn* (1829). Zijne *Gesammelte Werke* werden in 9 dln. (1840—41) door von Canitz uitgegeven.

Waltz (Georg), verdienstelijk germanist en geschiedschrijver, in 1813 te Flensburg geb., studeerde te Kiel en Berlijn, ging als medewerker aan de uitgave der *Monumenta Germaniae* naar Hannover, bezocht verschillende bibliotheken in Frankrijk en Duitschland, werd in 1842 hoogl. in de geschiedenis te Kiel, was in 1848 eenigen tijd lid van de tijdelijke regering te Rendsburg en in 1849 van de nationale vergadering te Frankfurt. Hij aanvaardde in 1849 het hoogleeraarsambt te Göttingen. Zijne voornaamste werken zijn: *Deutsche Verfassungsgesch.* (4 dln., 1843 volg.), *Schleswig-holstein. Gesch.* (2 dln., 1851—54), *Lübeck unter Jürgen Wullenweber* (3 dln., 1855), *Deutsche Kaiser von Karl d. Gr. bis Maximilian I* (1862), *Grundzüge der Politik* (1862), *Jahrbücher des deutsch. Reichs unter Heinrich I* (1863).

Waltz (Theodor), beoefenaar der wijsbegeerte, in 1821 te Gotha geb., studeerde te Leipzig en Jena, was eerst privaats-docent, sedert 1848 buitengewoon en sedert 1863 gewoon hoogl. te Marburg, sloot zich in zijne wijsgeerige rigting aan Herbart (z. a.) aan en schreef o. a. *Lehrb. der Psychologie* (1849), *Allgem. Pädagogik* (1862), *Anthropologie der Naturevölker* (4 dln., 1859—64).

Waitzen (Hong. Vác), stad in het Hong. comitaat Pesth, aan den linker oever van den Donau en den zuidoost. spoorweg, $4\frac{1}{2}$ m. van Pesth, met 12,800 inw., eene fraaije kathedraal, 3 andere Roomsche, 1 Hervormde en 1 Armenische kerk, 2 kloosters, verscheidene inrigtingen van onderwijs en van weldadigheid, veemarkten en wijnteelt. W. is de zetel van een bisschop. Bij W. onderging de Hong. koning Salomo eene nederlaag in 1074; in 1535 werd er de vrede tusschen koning Ferdinand en Joh. Zapolya gesloten; in 1597 werden er de Turken door de Oostenrijkers geslagen; in 1684 werd de stad door den hertog van Lotharingen ingenomen; 8 Apr. 1848 had er een

gevecht tusschen de Oostenrijkers en de Hong. insurgenten plaats, en 16 en 17 Julij 1849 tusschen de Hongaren onder Görgei en de Russen onder Sass, die de stad innamen.

Wake (William), Eng. godgeleerde, in 1657 te Blandfort in het graafschap Dorset geb., studeerde te Oxford, was eerst kapelaan bij lord Preston, Engelsch gezant aan het Fransche hof, daarna hofkapelaan en kabinets-secretaris van Willem III en sedert 1716 aartsbisschop van Canterbury. Hij overleed in 1737 in het paleis van Lambeth. W. heeft zich vooral beroemd gemaakt door pogingen om de Gallicaansche en de Anglicaansche kerken met elkander te vereenigen. Eene briefwisseling te dier zake is door Maclaine openbaar gemaakt in zijne Ned. vertaling van Mosheim's *Kerkel. geschiedenis* 10de dl., bl. 91—206.

Wakefield (Gilbert), Engelsch criticus, geb. te Nottingham in 1756, studeerde te Cambridge, werd in 1779 diaconus, maar trad uit de Engelsche staatskerk wegens gewetensbezwaren en leefde eenigen tijd aan eene Dissenter-akademie, daarna te Nottingham en Hackney, waar hij verscheidene geschriften tegen de staatskerk en eene vertaling van het N. T. met aantekeningen in het licht gaf (3 dln., 2de uitg., 1795). Twee jaren later schreef hij brochures tegen Pitt en verdedigde het Christendom tegen Payne. Wegens eene scherpe veroordeeling van den oorlog tegen Frankrijk werd hij tot eene gevangenisstraf van 2 jaar veroordeeld. Hij overleed te Hackney in 1801. W. muntte uit door een bewonderenswaardig geheugen en een scherp en vrij oordeel. Behalve uitgaven van Lucretius, Virgilius en Horatius schreef hij: *Tragoediarum graec. delectus* (2 dln., 1790), de beroemde *Silva critica* (5 dln., 1785—95), *Noctes carcerariae* (1801), eene autobiographie (2 dln., 2de uitg., 1804), *Correspondence of W. with Fox* (1813).

Wakefield, stad in het westel. deel van het Eng. graafschap York, aan den Calder, het kanaal van W. en den spoorweg van Manchester naar York, met omstr. 24,000 inw., eene fraaije Gothische hoofdkerk, groote fabrieken en markten voor gewezen en wollen stoffen, kousenweverijen, garensponnerijen, verwerijen en steenkolenmijnen. De koninklijken onder den graaf van Northumberland zegevierden hier 30 Dec. 1460 over den hertog van York.

Wakoef heet in Turkijë het eigendom der moskeeën en weldadige stichtingen, vooral eene soort van privaat-eigendom, aan de moskeeën en stichtingen verbonden.

Wal heet de voornaamste aardophooping van een vestingwerk. Op de bovenvlakte van den W. is de borstwering, die de eigenlijke dekking voor de verdedigers vormt. Achter deze borstwering moet een gang van voldoende breedte voor de beweging der troepen en der vuurmonden overblijven, welke *walgang* genoemd wordt en, naarmate van de levendigheid der communicatie, eene breedte van 2 tot 14 el heeft. Een W. is hetzij een zuivere *warden* W. zonder eenig metselwerk, of wel een *gereveleerde* W., met een escarpmuur of buitendien nog met een muur aan de zijde, die naar de stad gekeerd is. Een *gekazematteerde* W. is een zoodanige, waaronder kazematten liggen. De hoogte van den W. hangt af, deels van den graad van stormvrijheid, dien men verkrijgen wil, deels van het deflement tegen onmliggende hoogten, deels van het commandement boven voorbijliggende werken. De *hoofdwal* eener vesting is de wal of het geheele stelsel van wallen, dat het binnenste gedeelte der stad omgeeft en den grondslag der geheele inrigting tot verdediging vormt. *Onderwal* of *lage* W. (*fausse-braye*) is eene lage borstwering op of vóór eene breede verlaagde berm opgeworpen, met het doel om een laag bestrijkend frontvuur in de hoofdgracht te brengen.

Wal (Gabinus de), Nederl. regtsgeleerde en dichter, in 1785 te Leeuwarden geb., studeerde te Groningen in de regtsgeleerdheid, vestigde zich in 1808 als advocaat te Leeuwarden, bekleedde daar vervolgens eene regterlijke betrekking, werd in 1816 hoogl. in de regtsgeleerdheid aan het weder herstelde athenaeum te Franeker en in 1821 aan de Groningsche hoogeschool. Hij overleed te Groningen in 1833. Verschillende oratiën en verhandelingen, in onderscheidene tijdschriften, vooral in de *Bijdragen tot regtsgeleerdheid en wetgeving* opgenomen, getuigen van zijn helder oordeel en grondige geleerdheid. Ook de dichtkunst werd met goed gevolg door hem beoefend, o. a. blijkens *De vernedering en verlossing des vaderlands*, in twee zangen, in 1814 afzonderlijk uitgegeven, en vele verspreide dichtstukken van minderen omvang.

Walachijë (Turksch Ak-Iflak, door de inboorlingen Tzeara romaneasca, d. i. Romanisch land gen.), vasalstaat van Turkijë, het westelijkste der beide Donauvorstendommen en sedert 1859 met Moldavië (z. a.), onder den naam van Romaenië (z. a.), door een gemeenschappelijken vorst (hospodar) bestuurd. W. wordt ten N. door

Moldavië en Zevenbergen, ten W. door de Militaire Grenzen en Serbië, ten Z. en O. door Bulgarië begrensd en door de Aluta in een grooter oostel. deel, Groot W., en een kleiner deel, Klein W., verdeeld. W. telt op 1330 □ m. (1860) 2,400,921 inw., meest Romaenen (z. a.), verder Zigeuners, Joden, Hongaren, Serbiërs, Armeniërs, Grieken, Duitschers, Franschen, Russen en Polen. De Grieksche godsdienst is de heerschende. Alleen in het N. is het land door de Karpaten met verscheidene vertakkingen bergachtig, overigens vlak, zeer vruchtbaar en door vele grootere en kleinere rivieren, z. a. de Donau, Schyl, Aluta, Vedeá, Ardschisch, Jalomitza, Kotnarschi, Sereth enz. doorsneden. Langs den Donau is veel moerassig land en verscheidene meren; ook zijn er vele minerale bronnen. Het klimaat is vrij ruw en sterk afwisselend; er heerschen gevaarlijke koortsen. De bodem levert weit, koren, gierst, wijn, ooft en meloenen op; er zijn veel varkens, schapen, buffels en paarden. Landbouw, veeteelt en nijverheid staan op een lagen trap van ontwikkeling; de handel is niet onbelangrijk, maar door de slechte wegen menigmaal belemmerd. De jagt en visscherij zijn van belang; het delfstoffenrijk levert zout, zwavel, salpeter, bruinkolen en eenig goud op, maar bergwerken zijn er onbekend. Ook de bosschen, waarmede de bergen overdekt zijn, worden verwaarloosd. Voor het onderwijs is vrij goed gezorgd: in alle dorpen zijn volksscholen, in de hoofdplaatsen der kreitsen normaalscholen. Te Bukarest en Krajowa zijn gymnasiën. Men vindt er verder 4 bisschoppelijke seminariën, een collegie voor toekomstige ambtenaren te Bukarest, eene militaire akademie, handels- en nijverheidsscholen en meisjes-instituten. De bevolking bestaat uit den adel (de Bojaren), die in het bezit is van den grond en groote voorregten heeft, de geestelijkheid en de boeren. Eerst in den laatsten tijd ontwikkelde zich een burgerstand uit den lageren adel, de handelaars in de steden en de beoefenaars van kunsten en wetenschappen. De hoofdstad is Bukarest (z. a.). Over den regeringsvorm verg. de art. *Moldavië* en *Romaenië*. — W., ten tijde der Romeinen tot Dacië behoorende, deelde in de middeleeuwen de lotgevallen van dit land, totdat het in 1290 een afzonderlijke staat werd, welks vorsten van het Byzantijsche rijk afhankelijk waren. Na den ondergang van het Byzantijsche rijk kozen zij nu eens de zijde van Hongarië, dan weder die van Polen, totdat W. in 1526 aan de Turken cijnbaar werd, maar toch zijne eigene vorsten en regeringsbestuur behield. In 1716 stelde de Porte in plaats van de door de Bojaren gekozene wojwoden zoogen. hospodars als schattingplichtige leenvorsten in. Door de Russ.-Turksche oorlogen vestigde zich de invloed van Rusland in de Donauvorstendommen en werd door den vrede van Adrianopel van 1829 geregeld. Op het bestuur van den Russ. generaal Kisselew, 1829—34, volgde als hospodar Alex. Ghika, die in 1842 afstand deed om voor den Russischgezinden Georg Bibesco plaats te maken, die ten gevolge der omwenteling van 1848 afstand deed. De tijdelijke regering werd door de Porte niet erkend, en de Turksche troepen namen 26 Sept. Bukarest stormenderhand in, terwijl 27 Sept. de Russen onder Lüders W. binnenrukten. Bij het verdrag van Balta-Liman, 1 Mei 1849, bleven W. en Moldavië aan de Porte cijnbaar en werden onder de bescherming van Rusland gesteld. Dimitri Barbo Stirbey werd 17 Junij 1849 tot hospodar verkozen. Tijdens den Oosterschen oorlog bezetten Russische troepen van Julij 1853—Aug. 1854 W. Daarna werd ten gevolge van een tractaat het land door Oostenrijksche troepen bezet, en keerde de uit Weenen teruggevoerde vorst Stirbey, 5 Oct. 1854, terug. Bij den vrede van Parijs (30 Maart 1856) maakte de regeling van de betrekking der Donau-vorstendommen tot de Porte een belangrijk punt van bespreking uit. Na het einde van het zevenjarig bestuur van Stirbey, in Julij 1856, werden door de Porte tijdelijk tot de volledige regeling bestuurders (kaimakans) aangesteld, totdat 5 Febr. 1859 Cousa als vorst Alexander Johannes I de regering van Moldavië en W. aanvaardde. Verg. verder de art. *Moldavië* en *Romaenië*. De vlag der vereenigde vorstendommen is blaauw, geel en rood. Verg. Ganesco, *La Valachie depuis 1830 jusqu'à ce jour* (1855); Regnault, *Hist. politique et sociale des Principautés Danubiennes* (1855); Vaillant, *La Romantie* (3 dln., 1844).

Walachijërs of Walakken is de naam, die door vreemden gegeven wordt aan dien volk-stam, die zich zelf Romaenen of Rumaenen noemt. Zie *Romaenen*.

Walaëus (Antonius), Nederl. Hervormd godgeleerde, in 1573 te Gent geb., nam, na de overgave zijner geboortestad aan Parma, met zijne ouders de wijk naar Middelburg, studeerde te Leiden, bezocht eenige buitenlandsche hoogeschoolen, werd in 1601 predikant te Koudekerk, in 1608 te Middelburg en in 1606 hoogl. in de philosophie

en de Grieksche taal aan de doorluchtige school aldaar. Kort nadat hij zitting had gehad in de Dordsche synode, werd hij hoogl. der godgeleerdheid te Leiden, waar hij in 1639 overleed. Hij was bekend als ijverig contra-Remonstrant, behoorde onder de vertalers van het N. V. en maakte zich vooral verdienstelijk omtrent de Hervormde kerk in O.-Indië, daar door zijn toedoen en ten zijnen huize eene kweekschool voor godsdienstleeraars ten behoeve dier kerk werd opgericht, waarvan W. van 1622—32 opziener was. Ook was hij een der eersten, die eene, zij het dan ook nog al schoolsche, afzonderlijk wetenschappelijke behandeling der Christelijke zedeleer in het leven riep. Zijn *Compendium ethicae Aristotelicae ad normam veritatis Christ. revocatum* is te Leiden in 1627 uitgegeven. Zijne *Opera theologica* zijn in 2 dln. verzameld (Leid. 1642). Verg. Paquot, *Mémoires*, dl. I, bl. 167 volg.; Glasius, *Godgel. Nederl.*, dl. III, bl. 579 volg. — Johannes W., Nederl. geneeskundige, in 1604 te Koudekerke in Zeeland geb. en in 1649 als hoogl. te Leiden overl., schreef o. a. *De motu chyli et sanguinis* (4de uitg., 1647), *Methodus medendi brevissima ad circulationem sanguinis adornata* (2de uitg., 1679). Zijne *Opera* werden in 1660 te Londen uitgegeven.

Walafried, Strabo, d. i. de seche, bijgenaamd, een geleerd geestelijke en dichter, omstr. 807 in Zwaben geb., studeerde eerst te St.-Gallen of Reichenau en daarna te Fulda onder Hrabanus Maurus, was een tijd lang deken te St.-Gallen, werd in 842 abt van het klooster Reichenau, waarvan hij de school tot aanzien bragt, en stierf op reis in 849. Hij schreef: *Glossa ordinaria in S. S.*, *De exordiis et incrementis rerum ecclesiasticarum*, *Vita St. Galli*, bezong de heiligen en schreef in hexameters een medisch werk, *Hortulus* betiteld.

Walakken. Zie *Walachijërs*.

Walbessen is een naam, dien men ook wel aan de Boschbessen geeft.

Walch (Joh. Georg), beroemd godgeleerd, wijsgeerig en patristisch schrijver, in 1693 te Meiningen geb., studeerde te Leipzig en Jena, werd in 1719 hoogl. in de welsprekendheid en in 1724 in de godgeleerdheid te Jena. Hij overleed in 1775. Zijne voornaamste schriften zijn: *Philos. Lexikon* (2 dln., 1726), *Observationes in N. T. libros* (1727), *Einl. in die theol. Wissensch.* (2de uitg., 1753), *Bibliotheca theol. selecta* (4 dln., 1757—65), *Hist.-theol. Einleit. in die Religionsstreitigkeiten der Luth. Kirche* (5 dln., 1730—39), *Hist. theol. Einleit. in die Religionsstreitigkeiten, welche ausser der Luth. Kirche entstanden* (5 dln., 1733—36), *Hist. controversiarum graec. et lat. de processione spiritus s.* (1751), *Bibliotheca patristica* (1770, door Danz uitgeg. 1834). Ook gaf hij al de werken van Luther uit (24 dln., 1740—52). — Joh. Ernst Immanuel W., zoon des vorigen, in 1725 te Jena geb., studeerde aldaar, werd er in 1750 hoogl. en overleed in 1778. Hij schreef enkele schriften over de geschiedenis van het eerste Christendom, had eene rijke mineralogische verzameling en schreef op het gebied der mineralogie: *Systemat. Entwurf des Steinreichs* (1762—67) en *Der Naturforscher* (13 aflev., 1774—79). — Christ. Wilh. Franz W., broeder des vorigen, in 1726 te Jena geb., was een beroemd kerkgeschiedkundige. Hij studeerde te Jena, ondernam reizen door een groot deel van Europa, werd in 1750 hoogl. in de filosofie, in 1753 in de philologie en in 1754 in de theologie te Göttingen en overleed aldaar in 1784. Zijne hoofdwerken zijn: *Grundsätze der Kirchenhist. des N. T.* (4 dln., 1761), *Entwurf einer Historie der Ketzereien u. s. w.* (11 dln., 1762—83), *Neueste Religionsgesch.* (9 dln., 1771—82, voortgezet door Planck). Verg. Heyne, *Elogium Walchii* (1784). — Karl Friedr. W., broeder der beide vorigen, in 1734 te Jena geb. en in 1799 als hoogleeraar in de rechten aldaar overl., schreef o. a. *Introductio in controversias juris civilis recent.* (8 dln., 3de uitg., 1790), *Grundriss der Gesch. aller in Deutschland geltenden Rechte* (1780). — Georg Ludwig W., zoon des vorigen, in 1785 te Jena geb., was eerst leeraar in de oude talen te Berlijn, werd in 1830 prof. te Greifswald en overleed in 1838. Hij schreef o. a. *Meletematum crit. specimen* (1809), *Emendationes Livianae* (1815) en gaf den *Agricola* en de *Germania* van Tacitus uit.

Walchen-meer, ook Waller-meer gen., een meer in de Beijersche Alpen, in den Beijerschen kreits Opper-Beijeren, 5 u. in omvang, eenzaam en tusschen bergen en wouden ingesloten, is rijk aan visch en vloeit door de Jaichna in de Isar en in het Kochel-meer af.

Walcheren, eiland van de Nederl. prov. Zeeland, grenst ten N. aan de Ooster-, ten Z. aan de Wester-Schelde en ten W. aan de Noordzee, wordt door het Sloe van het eiland Zuid-Beveland gescheiden, heeft 10 u. gaans in omtrek en eene oppervlakte van nagenoeg 21,000 bunder. Het wordt door eene rij van duinen tegen het geweld der

Noordzee beveiligd, behalve op de westelijkste punt, die het meest is blootgesteld en door een sterken zeedijk, dien van Westkapelle, wordt beschut. W. is, behalve de strook langs de duinen, zeer vruchtbaar, bestaat deels uit bouw-, deels uit weiland, en levert groenten, ooft, granen en vee op. Op W. liggen de steden Middelburg, Vlissingen en Veere en 18 dorpen. Weldra zal het door afdamming of overbrugging van het Sloe en de Ooster-Schelde in het grootte Europeesche spoorwegnet opgenomen zijn. W. werd in de middeleeuwen meermalen door de Noormannen verwoest. Na het begin der grafelijke regering in Holland behoorde W. tot het zoogenaamde Zeeland-bewester-Schelde en was van de 13de tot de 14de eeuw voortdurend een twistappel tusschen de graven van Holland en die van Vlaanderen. Gedurende den opstand tegen Spanje vervulde W. eene voorname rol. De zeevloten van W. behoorden onder de eerste plaatsen, die in 1572 het voorbeeld van den Briel volgden en met behulp der Watergeuzen het vreemde juk afwierpen. In 1809 landden de Engelschen op W., dat echter tot het voorjaar van 1814 door de Franschen bezet bleef en toen eerst onder Nederl. gezag kwam. Men vindt vele oudheidkundige bijzonderheden over dit eiland in de *Walchersche Arcadia* van M. Gargon.

Walckenaer (Charles Athanase, baron), beroemd Fr. entomologisch, geographisch en biographisch schrijver, in 1771 te Parijs geb., emigreerde gedurende de omwenteling naar Schotland, werd onder de restauratie in 1816 een der maires van Parijs, in 1817 secretaris-generaal van de prefectuur der Seine en in 1826 prefect van Nièvre. In 1830 legde hij zijne staatsbetrekking neder, werd in 1840 perpetueel secretaris van de Académie des Inscriptions en overleed in 1852 te Parijs. Zijne voornaamste schriften zijn: *Faune Parisienne* (2 dln., 1802), *Mémoires pour servir à l'histoire naturelle des abeilles solitaires* (1817), *Hist. naturelle des Insectes Aptères* (1837—47, 4 dln. met atlas), *Le monde maritime* (4 dln., 1818; 12 dln., 1819), *Hist. générale des voyages* (21 dln., 1826—31), *Géographie ancienne des Gaules* (3 dln., 1839), *Hist. de la vie et des ouvrages de Lafontaine* (3de druk, 1824), *Hist. de la vie et des poésies d'Horace* (2 dln., 1840), *Mémoires touchants la vie et les écrits de la Marquise de Sévigné* (5 dln., 1842—52). Talrijke verhandelingen, lofredenen en gelegenheidsopstellen van zijne hand zijn in de *Mémoires* van het Instituut opgenomen.

Waldai-gebergte (Mons Alaunus, Wolchonskij-gebergte), eene heuvelengroep in het Russ. govern. Nowgorod, aan de grens van Twer, en zich westelijk aan het Uralisch-gebergte aansluitende. De hoogten verheffen zich zelden meer dan 300 v. boven de vele meren en moerassen bevattende dalen; het hoogste punt is de Popowa Gora (1030 v.). Het heuvelachtige landschap vormt het stroomgebied van de Wolga en de waterscheiding tusschen de Kaspische- en de Oostzee. De meeste heuvels zijn met bosschen overdekt. Naar dit gebergte is de kreits Waldai in het gouv. Nowgorod genaamd, met de hoofdplaats W. met 5600 inw., 3 kerken en eenige nijverheid. Deze plaats is vooral bekend door hare schoone meisjes, voorts door eene soort van broodgebak, baraschki gen., en door de Waldaische klokken.

Waldarfer (Christoph), beroemd boekdrukker uit Regensburg, verbreidde de boekdrukkunst in Italië, waar hij van 1470—72 te Venetië en van 1474—88 te Milaan drukte. Zijne drukken, waaronder de beroemde *Decameron* van Boccaccio van 1471, behooren tot de fraaisten van dien tijd.

Waldburg, een uit de voormalige, onmiddellijk van het rijk afhankelijke bezittingen der graven van W. in 1803 gevormd vorstendom in Zwaben, tusschen den Donau en de Iller, thans grootendeels tot Wurtemberg behoorende, behalve het Beijersche gedeelte van het graafschap Trauchburg. Het is 13½ □ m. groot en bestaat uit het graafschap Zeil en de heerlijkheid Wurzach, de graafschappen Wolfegg en Trauchburg en de heerlijkheden W., Waldsee en Moorstetten. De graven voerden reeds sedert de 11de eeuw, daar zij bij verschillende Hohenstaufische keizers het ambt van oppervoorsnijder (*Truchsess*) bekleedden, den titel van Truchsess-W. De stamvader van het huis was Johan, graaf van Truchsess-W., overl. in 1423. Het stamhuis verdeelde zich in verschillende liniën en takken. Na de oplossing van het Duitsche rijk legden zij, behalve den tak, die zich in Pruisen gevestigd had, den naam Truchsess af. De thans regerende vorsten zijn: van de linie Wolfegg-Waldsee vorst Friederik, geb. in 1808, in 1832 getrouwd met prinses Elisabeth van Koenig-egg-Aulendorf; van de linie Zeil staat aan het hoofd van den vorstelijken tak van Zeil-Zeil of Zeil en Trauchburg vorst Wilhelm, geb. in 1835, erfelijk rijksraad in Beijeren

in 1862 getrouwd met Marie-Anna, prinses van Wolfegg-Waldsee, en aan het hoofd van den grafelijken tak van W.-Zeil-Lustnau-Hohenems graaf Maximiliaan, geb. in 1799, in 1841 getrouwd met Josephine, barones van Enzberg van Mühlheim; aan het hoofd van den tak van Zeil-Wurzach staat vorst Eberhard II, in 1828 geb., getrouwd in 1856 met de gravin Sophie van Dubsy (overl. in 1857) en in 1858 met de gravin Julie van Dubsy; aan het hoofd der Pruisische linie van W.-Truchsess staat graaf Gebhard, in 1794 geb.

Waldburg (Ludw. Friedr., graaf van Truchsess-), Pruisisch luitenant-generaal en diplomaat, in 1776 te Tangermünde geb., diende van 1793—1800 in Pruisische en in 1803 in Wurtembergische krijgsmacht, werd in 1803 gezant te Weenen en in 1806 te Parijs, was van 1807—8 opperkamerheer bij den koning van Westfalen, trad in 1813 weder in Pruis. krijgsmacht, vergezelde in 1814 als Pruis. commissaris Napoleon I op diens ballingstocht naar Elba, werd in 1816 gezant te Turijn, waar hij vooral de belangen der Waldenzen behartigde, in 1827 gezant in den Haag en in 1832 weder te Turijn, werd in 1837 luitenant-generaal en overleed in 1844.

Waldeck, Duitsch soverein vorstendom, tusschen Keur-Hessen en Pruisen, bestaat uit het oude graafschap W. en het sedert 1849 daarmede vereenigde, maar afzonderlijk gelegen graafschap Pymont. Het eigenlijke graafschap W. is meerendeels berg- en heuvelland, wordt door den Eder en Diemel met hunne zijstroomen besproeid en telt op 19,17 □ m. (1864) 51,824 inw., grootendeels Evangelisch. De bodem is niet zeer vruchtbaar, maar brengt toch meer koren dan voor het gebruik noodig is voort; bijna de helft is met bosschen overdekt. Het mineraalrijk levert een weinig ijzer, leem, zandsteen, bazalt, kalkmergel en leijen op. De vee-, vooral de schapen- en varkensteelt is een voornaam middel van bestaan; ook is er eenige nijverheid. Het vorstendom is in 4 kreitsen verdeeld: Twiste, Eisenberg, Eder en Pymont. De hoofd- en hofstad is Arolsen (z. a.). Het budget bedroeg voor 1868 aan inkomsten 514,255 thalers, aan uitgaven 508,252 thalers. De constitutie met de kieswet is van 17 Aug. 1852. Sedert 1 Jan. 1868 staat W. wat het administratieve betreft onder het bestuur van Pruisen. Het grafelijk huis van W., een der oudsten in Duitschland, werd in 1682 met Georg Friedrich von W., veldmaarschalk der vereenigde Nederlanden, in den rang der Deutsche rijksvorsten opgenomen, welke waardigheid in 1711 ook aan Friedr. Anton Ulzich uit de linie van Eisenberg, aan welke de Waldecksche bezittingen waren ten deel gevallen, werd toegekend. Thans is Georg Victor vorst van W. In 1831 geb., volgde hij in 1845 zijn vader Georg Heinrich op, tot 1852 onder de voogdijschap van zijne moeder, prinses Emma. Hij trouwde in 1853 met prinses Helena van Nassau, bij wie hij 5 dochters en een zoon, den erfprins Friedrich, geb. in 1865, heeft.

Waldemar, de naam van vier koningen van Denemarken, van welke vooral W. I, de Groote, 1157—82, beroemd is, door wiens veroveringen Denemarken zulk eene hoogte van magt en aanzien bereikte, dat het met de staten van den eersten rang kon wedijveren. Zie *Denemarken*.

Waldemar, de Valsche, heette de, 1347—55, als tegenstander van den keurvorst Lodewijk van Brandenburg uit den Wittelbachschen stam opgetreden en zich voor den, gelijk het heette, in Palestina gestorven markgraaf W. uit den Askanischen stam uitgevenden pretendent. Hij vond bij de vorsten en het volk veel aanhang. Dit veroorzaakte een burgeroorlog, totdat W. in 1355 Brandenburg verliet en zich te Dessau vestigde, tot zijn dood op den vorstelijken rang aanspraak makende. Zijne tegenstanders hielden hem voor een molenaar Jakob Rehbock, of voor een bakkersknecht Mähnicke, terwijl anderen hem voor den waren markgraaf houden. Verg. Klöden, *Gesch. des Markgraven W.* (4 dln., 1844), en Häring, *Der falsche W.*, een roman (3 dln., 1842).

Waldemar (Friedr. Wilh.), Pruis. prins, geb. in 1817, zoon van prins Wilhelm, den broeder van Friedrich Wilhelm III, ondernam in 1845 eene groote reis naar het Oosten, nam in 1846 deel aan den Engelschen veldtoeg tegen de Sikhs en stierf na zijne terugkomst als commandeur der 13de Pruis. cavallerie-brigade in 1849 te Munster. Uit zijne dagboeken werd het prachtwerk vervaardigd: *Zur Erinnerung an die Reise des Prinzen W.* (2 dln., 1856, verkort door Kützner 1857).

Waldenburg, de naam van verschillende Deutsche steden. W. aan de Polsnitz, in de Pruis. prov. Silezië. hoofdplaats van den kreits W., met 5564 inw., linnenwe-

verijen, eene beroemde porseleinfabriek en rijke steenkolenmijnen in den omtrek. — W. aan de Mulde, in het Saks. kreitsgebied Zwickau, met 3030 inw., een vorstelijk slot, een seminarium voor onderwijzers, fabrieken van aardewerk en van linnen, wollen- en katoenen stoffen. — W., een stadje in den Wurtembergzchen Neckar-kreits, met 2100 inw., merkwaardig door een oud bergslot, dat een schoon vergezigt oplevert.

Waldenzen is de naam eener in de middeleeuwen bij de toenemende verbastering der Roomsch-Katholieke kerk ontstane kerkelijke partij, die er naar streefde om in leer en wandel de apostolische zuiverheid en eenvoudigheid weder in het leven te roepen. De eigenlijke stamvader der W., naar wien zij ook genaamd zijn, is Waldus (eerst in latere oorkonden komt de naam Petrus W. voor), een vermogend burger van Lyon uit de 2de helft der 12de eeuw, die zich van zijn aardsch goed onttreed en met eenige medegenooten in de kerken en woningen het Evangelie verkondigde en in verschillende streken van Frankrijk, vooral in de diocese van Metz, vele aanhangers vond, die met verschillende namen, z. a. Leonisten, armen van Lyon (pauperes de Lugduno), Sabatati (wegens hunne houten schoenen), Humiliaten (wegens hun ootmoed), werden aangeduid. Lucius III sprak in 1184 den banvloek over hen uit, die later meermalen, z. a. door Innocentius III op het 4de Lateraansche concilie in 1215, herhaald werd. Zij traden door dezen tegenstand in heftigere oppositie tegen de Roomsche kerk en breidden zich ook over Noord-Italië uit. Eeuwen lang hadden zij de wreedste vervolgingen te verduren. In weerwil daarvan hebben zij zich tot op onze dagen in de valleijen der Cottische Alpen staande gehouden, en sedert zij door het patent van den koning van Sardinië van 17 Febr. 1848 godsdienstige en kerkelijke vrijheid verkregen hebben en de godsdienstige en staatkundige toestand van Italië in de laatste jaren zulk eene gunstige verandering onderging, hebben de W. zich over geheel Italië verbreid en leggen zich met ijver op de Evangelisatie toe. Een breedvoerig berigt aangaande den tegenwoordigen godsdienstigen, kerkelijken en maatschappelijken toestand der W. vindt men in de *Handelingen* der Synode van de Nederl. Herv. kerk van 1866, Bijl. E. Onder de talrijke schriften over de W., hunne geschiedenis, leerstellingen en belangrijke letterkunde verdienen vooral vermelding: Dieckhoff, *Die Waldensen im Mittelalter* (1851); Monastier, *Hist. de l'église vaudoise etc.* (2 dln., 1847, Nederl. vert. door Oudijk van Putten, 2 dln., 1851); Herzog, *Die Romanischen Waldenser* (1853), en vooral het artikel W., door Herzog bewerkt in diens *Real-Encyclop. für protest. Theol. u. Kirche*, 17de dl., bl. 502—546 en 764—66.

Waldhoorn, in het Italiaansch *Corno*, reeds in 1680 te Parijs uitgevonden, is een uit dun koper (messing) vervaardigd blaasinstrument, dat uit eene doorgaande buis bestaat, welke aan het begin ongeveer $\frac{1}{2}$ N. duim wijd is, langzaam tot eene wijdte van $1\frac{1}{2}$ duim toeneemt en eindigt in een beker, die snel tot bijna 3 palm wijd wordt; het geheel is cirkelvormig opgewonden. Het instrument wordt met behulp van een kegelvormig mondstuk aangeblazen. Men onderscheidt een gewonen W. en een chromatischen of ventielhoorn. De eerste, eenvoudig uit de beschrevene buis bestaande, zonder openingen, heeft een omvang van C tot één gestr. g en des noods hooger; evenwel kunnen op verre na niet alle tusschenliggende toonen worden voortgebracht, maar alleen die welke in het instrument liggen, b. v. C, c, g, c̄, ē, ḡ, die bij het hooger stijgen menigvuldiger worden. Een geoeftend W.-blazer kan door het dwingen der lippen en het stoppen, dat is het insteken van de hand in den beker, ook tusschenliggende toonen voortbrengen; deze zijn evenwel niet helder. Om den W. in onderscheidene toonschalen te kunnen gebruiken, kan men door het opsteken van ringvormige buizen van verschillende lengte den grondtoon of de stemming veranderen; zulks wordt in de muziek aangeduid door Corno in F, in B enz. De muziek voor den W. wordt in den viool-sleutel geschreven. Voor het gebruik van den W. in onderscheidene toonschalen en om het voortbrengen van meer toonen gemakkelijker te maken, vervaardigde Stölzel in 1814 den chromatischen of ventielhoorn. Bij dit instrument kan men door ventielen, die met de vingers worden bewogen, een grooter of kleiner deel der buis afsluiten en zoo doende gemakkelijk den grondtoon veranderen; daarenboven kan men ook verschillende ringen opzetten. Deze hoorns zijn thans algemeen in gebruik. De echte kenners verkiezen echter altijd de toonen van den gewonen W.

Waldorp (Antonie), Nederl. schilder, in 1803 op het Huis ten Bosch nabij 's Gravenhage geb., was den huisschilder Breckenheimer bij het schilderen van toneel-decoratiën be-

hulpzaam en ontwikkelde zich ondanks zijne gebrekkige opleiding alras tot een der beste kunstenaars van dat tijdperk. Zijne schilderijen, meestal kerk- of stadsgezigten voorstellende, verwierven veel bijval op tentoonstellingen en vonden hare plaats in de uitgezochteste verzamelingen des lands. In 1836 werd hij lid van de Koninkl. Akademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, verwierf zoowel hier te lande als in België medailles, werd in 1845 lid van het Koninkl. Nederl. Instituut en ridder der Belg. Leopoldorde, in 1847 ridder der orde van den Nederl. Leeuw en in 1849 ook van de Eikenkroon. In 1833 deed W., in gezelschap met zijn vriend en kunstbroeder Nuijen, eene kunstreis door Frankrijk, België en Duitschland. W. liet zich niet door de opgekomen romantiek medeslepen, maar bewaarde eene zelfstandigheid, die hem als een groot kunstenaar kenmerkte. In zijne riviergezigten, stille of woelende waterſ (welk genre hij sedert 1838 meer uitsluitend beoefende) is eene oorspronkelijkheid in de opvatting, eene breedheid in de behandeling, eene kracht en waarheid in het coloriet, die zijne schilderijen eene blijvende waarde zullen verleen. Prachtig wist hij het effect van lucht en licht weêr te geven. Zijne beste schilderijen vindt men in het museum op het paviljoen bij Haarlem, in het museum Fodor te Amsterdam, in Teyler's museum te Haarlem, in de collectie van den heer Steengracht van Oosterland te 's Gravenhage, enz. W. woonde tot 1858 te 's Gravenhage en daarna te Amsterdam, waar hij in 1866 overleed.

Waldstein-Wartenberg, oud Boheemsch geslacht, dat in Boheme, Moravië en Hongarijë goederen bezit en de Roomsche godsdienst belijdt. De stamvader was Zdenko, overl. in 1236, wiens nakomelingen Zdenko († 1525) en Wilhelm twee liniën stichtten, Waldstein-Wartenberg en Waldstein-Arnau, die in 1616 tot den gravenstand verheven werden. De laatste, uit welke de beroemde Wallenstein (z. a.) stamde, stierf in 1854 met graaf Joseph uit. De nog bloeiende hoofdlinie W.-Wartenberg, die in 1628 tot den rijksgravenstand verheven werd en in 1758 den bijnaam Wartenberg aannam, splitste zich sedert 1728 in twee takken: Münchengrätz, waarvan graaf Ernst het hoofd is, geb. in 1821, erfelijk lid van het heerenhuis van den Oostenr. rijksraad, en Dux-Leitomischl, met graaf Anton, geb. in 1826, aan het hoofd. Tot den laatsten tak behoort graaf Franz Adam von W., geb. in 1759 en overl. in 1823, die zich als majoor der Weener vrijwilligers in den oorlog van 1809, als philantroop door de oprigting van volksscholen en vooral door zijne botanische studiën bekend maakte. Hij schreef met Kitabel, hoogl. te Pesth, *Descriptions et Icones plantarum rariorum Hungariae* (3 dln. fo., 1802—12).

Waldwolle noemt men in Duitschland eene naar wol gelijkende zelfstandigheid, die een papierfabrikant J. Weiss uit dennennaalden het eerst bereid heeft, maar die ook later elders en ook wel in ons land gefabriceerd is.

Walen (Duitsch Wallonen, Fr. Wallons), een Romaansche volksstam, die in de Belg. prov. Henegouwen, Namen, Luik, Luxemburg, Limburg en een deel van Brabant wonen, en een met vele Nederd. en Duitsche elementen vermengd Fransch dialect spreken. Hun getal wordt op 1½ mill. berekend. Zij zijn afstammelingen der oude Gallische Belgen. — In Nederland zijn de Fransch-Gereformeerde kerken naar de W. *Waalſche kerken* genaamd, daar zij haar ontstaan te danken hebben aan de behoefte van vooral in de handelsteden wonende W. Deze Waalſche kerken waren eerst geheel met de Nederduitsche vereenigd, zoodat op de synode te Antwerpen (1564) werd vastgesteld, dat in iedere gemeente slechts één kerkeraad zou zijn. Weldra echter achtte men eene scheiding noodig, die op de synode te Dordrecht (1578) tot stand gebragt en op die te Middelburg (1581) en 's Gravenhage (1586) bekrachtigd werd. Van dien tijd af was er eene afzonderlijke Waalſche synode, die met de provinciale synoden der Nederd. gemeenten slechts door correspondentie in betrekking stond. Door de duizende vlugtelingen na de herroeping van het edict van Nantes (1685) breidden zich de W. gemeenten aanzienlijk uit en nam haar getal zeer toe, zoodat er in 1688 reeds 56 waren. Thans zijn er nog 17 gemeenten met 26 predikanten, t. w. in de hoofdplaatsen der provinciën, behalve te Assen, en verder te Amsterdam, Rotterdam, Leiden, Dordrecht, Delft, Nijmegen en Breda.

Wales, minder juist **Wallis** (Fr. Galles), een oorspronkelijk zelfstandig, thans met het koninkrijk Groot-Britannië vereenigd, het westelijk deel van het eigenlijke Engeland uitmakend vorstendom, grenst ten Z., W. en N. aan het Bristol-kanaal en het St.-George-kanaal, aan den Atlantischen oceaen en aan de Iersche zee, en ten O. aan de

Eng. graafschappen Chester, Shrop, Hereford en Monmouth, telt op 348 □ m. (1861) 1,111,780 inw., is zeer bergachtig, daar het zoogen. gebergte van W. in drie rijen door het land zich uitstrekt, heeft zeer rotsachtige kusten met talrijke inhammen en vele voorgebergten, golven en eilanden. Het wordt besproeid door den Dee, Clayd, Conway, Tany, Tave, Severn, Wye, Uske en andere rivieren, alsook door vele kleine romantische meren en kanalen. Het land heeft vele natuurschoonheden en een ruw, maar gezond klimaat, en levert koper, ijzer, lood, steenkolen, marmer, lei enz. op. Er is eenige landbouw met veeteelt, visscherij, vooral van oesters, en bergwerken. De nijverheid is niet belangrijk, de handel van meer belang. Noord-W. is verdeeld in 6 graafschappen: Anglesey, Caernarvon, Denbigh, Flint, Merioneth en Montgomery; Zuid-W. ook in 6 graafschappen: Brecknock, Cardigan, Caermarthen, Glamorgan, Pembroke en Radnor. De hoofdstad is Pembroke (z. a.); verder zijn Caermarthen (z. a.), Cardiff (z. a.), Merthyr-Tydvil (z. a.) en Holyhead (z. a.) de belangrijkste steden. De kroonprins voert den titel van Prince of W. — Zoowel door hunne taal (zie *Welsche taal en letterkunde*) als door hunne zeden en gewoonten onderscheiden zich de bewoners van W. van de naburige Engelschen. Alles verraadt een verschil in afkomst, hetwelk in den loop der eeuwen niet is uitgewischt. Bij de oorspronkelijke Kimbrische bevolking sloten zich in het midden der 5de eeuw vele nakomelingen der Kelten aan, die zich aan de overheersching der Angel-Saksen en andere vreemdelingen poogden te onttrekken. Het bergland bood hun eene geschikte wijkplaats aan, waar zij eenvoudig leefden, den alouden strijd lust onderhielden en zich door hunne invallen op Engelsch gebied geducht maakten. Willem de Veroveraar dwong in de 11de eeuw de vorsten van W. hem als hun opperleeneheer te erkennen. Eduard I bragt W. tot volkomene onderwerping, voerde er de Eng. wetten in en schonk het land in 1301 als een vorstendom aan zijn zoon en vermoedelyken opvolger. Meermalen stelde de bevolking pogingen in het werk om de vroegere zelfstandigheid terug te krijgen, die altijd slechts een voorbijgaanden uitslag hadden en door strenge maatregelen van de zijde der Eng. regering gevolgd werden, totdat koning Hendrik VIII, op aandringen van zijn parlement, het vorstendom in 1536 geheel bij Engeland inlijfde. Verg. Walter, *Das alte W.* (1859).

Walewski (Alex. Florian Jos. Colonna, graaf), Fransch staatsman, in 1810 op het Poolsche slot Walewice geb., natuurlijke zoon van Napoleon I en de Poolsche gravin Maria Lanzinska, kreeg zijne opvoeding te Genève, hield zich daarna in Polen op, bevond zich tijdens de omwenteling van Julij 1830 te Parijs, nam aan den omwentelingsstrijd in Polen deel, werd door de regering van Polen naar Engeland gezonden en liet zich na den val van Warschau in Frankrijk naturaliseren. Hij trad als luitenant in dienst, werd in 1840 door Thiers met eene geheime zending naar Alexandrië en Konstantinopel belast en ging in 1847 met een diplomatieke zending naar de La Plata-staten, in 1848 als gezant naar Buenos Ayres, in 1849 naar Florence, in 1850 naar Napels, in 1851 naar Madrid en van daar naar Londen, waar hij in Apr. 1854 de alliantie tusschen Engeland en Frankrijk tot stand bragt. In Apr. 1855 werd hij senator en was van Mei 1855 tot Jan. 1860 minister van buitenl. zaken, in welke betrekking hij van Jan. tot Maart 1856 het Parijsche vredescongres presideerde. Hij was van 1860—63 minister van staat en is sedert nog altijd lid van den geheimen raad des keizers. Hij is getrouwd met eene kleindochter van vorst Poniatowski. Zijn natuurlijke zoon bij de treurspeelster Rachel is graaf d'Etiolles. Hij schreef de vlugschriften: *Un mot sur la question d'Afrique* (1837) en *L'alliance Anglaise* (1838), als ook dramas, die echter weinig opgang maakten.

Walvogel. Zie *Dodo*.

Walhalla (van het oud-Noordsche *Val*, d. i. lijk, dood, en *Halla*, d. i. plaats, ruimte) heette in de Noordsche godenleer het verblijf aan gene zijde van het graf voor helden en allen, die in den strijd tegen de vijanden gesneuveld waren. Hiernaar is de prachtige tempel ter eere van beroemde ontslapen Duitsche mannen en vrouwen genaamd, dien koning Lodewijk I van Beijeren op een 304 v. hoogen heuvel bij Donau-stauf aan den Donau, 1½ u. beneden Regensburg, naar de plannen van Leo von Klenze van 18 Oct. 1830 tot 18 Oct. 1841 deed oprigten. De tempel is inwendig 53 v. hoog, 48 v. breed en 168 v. lang, geheel van wit marmer en de zuilen van grijs marmer. De kosten van het gebouw bedroegen 2,162,942 gulden en van de beeldhouwwerken 300,000 gulden. Koning Lodewijk zelf gaf *W.'s Genossen* (1842) uit. Verg. Müller, *Regensburg u. W.* (1846).

Walker (Will.), Americ. avonturier, in 1824 te Nashville in Tennessee geb., was eerst geneesheer, daarna advokaat te Nieuw-Orleans, San-Francisco en Marysville. In 1853 vatte hij het plan op om zich van een deel van Spaansch-America meester te maken, maar de togt, dien hij in Oct. naar Neder-Californië en Sonora ondernam, mislukte. In Junij 1855 landde hij te Realejo in Nicaragua, nam na onderscheidene gelukkige gevechten het geheele land in bezit, werd president en regeerde met dictatoriale magt. Hij kon zich echter tegenover de naburige staten, die hem, door Engeland, weldra ook door de Vereenigde Staten gesteund, bestreden, niet staande houden en werd 1 Mei 1857 op een Americaansch oorlogschip naar New-Orleans gebragt. Eene tweede expeditie, in Dec. 1857 naar Centraal-America ondernomen, werd door de regering der Vereen. Staten vrijdeld. Bij eene derde expeditie, in Oct. 1859 ondernomen, maakte hij zich 27 Junij 1860 van Truxillo in Honduras meester, werd echter 23 Aug. verslagen, 3 Sept. gevangen genomen en 12 Sept. 1860 te Truxillo gefusilleerd.

Walkyren of **Valkyriën** (van het oud-Noordsche *Val*, lijk, en *kjöra*, kiezen) heeten in de Noordsche mythologie godinnen van het slagveld en de overwinning, dochters van Odin, die door haren vader worden uitgezonden om de veldslagen te besturen, de keus der helden te bepalen, die bestemd zijn om te sneuvelen en hen naar de Walhalla te begeleiden. Haar getal wordt verschillend opgegeven.

Wall (Willem Hendrik van der), Nederl. beeldhouwer, geb. te Utrecht in 1716, leerling van Cressant en Xavery en van den Antwerpischen schilder Vervoort. Zijn werk wordt aangetroffen in eenige R.-Kath. kerken te Utrecht en elders. Het zijn meestal beelden in hout gesneden, terwijl hij voor particulieren ook marmeren groepjes, beeldjes en boetseersels vervaardigde. Hij overleed in 1790. — Zijn zoon en leerling Willem Rutgers v. d. W., in 1756 te Utrecht geb., legde zich op het schilderen van landschappen met vee toe, was de leermeester van den beroemden dierenschilder Jan Kobell en overleed te Utrecht in 1813.

Wallace (William), een beroemd Schotsch strijder, geb. in 1276, was de zoon van den ridder Malcolm W. van Elterlic in het graafschap Renfrew, afstammend uit een Anglo-Normannisch geslacht. Negentien jaar oud zijnde, doodde hij den zoon van Selby, den gouverneur van het slot Dundee, die hem zwaar beledigd had. Deswege vluggende, verzamelde hij strijdbare mannen om zich en overviel de zwakke Engelsche bezettingen in steden en burgten. Hij versloeg 11 Sept. 1298 den door koning Eduard I met een leger uitgezonden graaf van Warenne bij de Forth, werd regent van Schotland, deed strooptogten in de noordel. graafschappen van Engeland, maar werd 22 Julij 1299 bij Falkirk door Eduard geheel verslagen. Hij bleef zich tegen de overweldigers verzetten, doch kon niet verhinderen dat Eduard in 1304 geheel Schotland overwon. Het eene opperhoofd voor, het andere na onderwierp zich aan den overweldiger, doch W. was daartoe op geenerlei wijze over te halen. Eindelijk verraadde in 1305 een valsch vriend, de ridder John Menteith, W.'s wijkplaats. W. werd 23 Aug. 1305 op Towerhill onthoofd, zijn lijk in stukken gehouwen en de stukken in de voornaamste steden van Schotland ten afschrik opgehangen. Zijn naam leeft heden nog in Schotlands sagen en volksliederen voort. Verg. *Sir Will. W., the Scottish Hero* (1861).

Wallachijë. Zie *Walachijë*.

Wallen, *Balaenodea*, vormen eene familie der Walvischachtige dieren, die zich onderscheidt door het bezit van twee gescheiden neus- of blaasgaten, maar vooral doordien de mond niet met tanden gewapend, maar in de bovenkaak met zoogenaamde baarden (walvisch-baarden), ook balein genoemd (z. a.), voorzien is. De baarden dienen tot het opnemen van voedsel, dat uit kleine zeedieren en visschen bestaat. Deze dieren worden bij het sluiten van den mond door die baarden, die dan alleen het water doorlaten, teruggehouden. De kop der W. is betrekkelijk zeer groot. Deze fam. telt twee geslachten, de eigenlijke Walvissen (*Balaena*) en de Vinvisschen (*Balaenoptera*).

Wallenstein, eigenlijk **Waldstein** (Albrecht Wenzel Eusebius von), hertog van Friedland, Mecklenburg en Sagan, beroemd veldheer, werd in 1583 op zijn vaderlijk kasteel Hermanic in Boheme geb. en opgevoed in het Boheemsch-Evangelisch geloof. Daar hij evenwel zijne beide ouders reeds zeer vroeg verloor, kwam hij onder de leiding van een zijner ooms, en op zijn 16de jaar in een opvoedingsgesticht der Jesuiten te Olmütz, waar hij tot de R.-Kathol. godsdienst overging. Hij studeerde te Bologna en Padua, reisde naar Holland, Engeland, Frankrijk en Italië, trad daarop in dienst bij het leger van keizer

Rudolf, woonde verscheidene veldtogten bij en onderscheidde zich herhaaldelijk door omzigtigheid en vastberadenheid. In 1618 bij den opstand der Bohemers onder graaf Thurn koos hij de partij des keizers, werd in 1620 tot rijksgraaf verheven, kreeg in 1622 voor zijne overwinningen in Moravië en Hongarijê de heerlijkheid Friedland; kocht meer dan 60 verbeurdverklaarde heerlijkheden in Boheme en werd in 1623 tot rijksvorst benoemd. In 1625 bragt hij op eigen kosten voor den keizer een leger van 30,000 man bijeen, sloeg 25 Apr. 1626 den graaf Mansfeld bij Dessau, verzamelde in 1627 40,000 man in Moravië en voerde hen naar Silezië en door de Mark naar Mecklenburg en Holstein, welke hij in vereeniging met Tilly veroverde. Hij liet de wapens niet rusten en wief steeds manschappen aan, totdat de koning van Denemarken om vrede smeekte, maar de voorwaarden waren te hard, en het volgende jaar woedde de oorlog met vernieuwde krachten voort. Tevens was hij steeds ijverig bezig om zijn grondbezit te vergrooten; hij verwierf het hertogdom Sagan door aankoop van den keizer en werd door dezen met de staten van de hertogen van Mecklenburg beleend. Van Mei tot Aug. 1628 belegerde hij vruchteloos Straalsund, legerde zich toen in Pommeren en putte dit land op jammerlijke wijze uit. De keizer zag zich verplicht gehoor te geven aan de klagten, die de keurvorsten tegen W. inbragten, en ontzette hem in 1630 van zijne waardigheid. W. leefde nu met vorstelijke pracht op zijne goederen, totdat hij op de dringende bede des keizers, toen Gustaaf Adolf na den slag van Breitenfeld voortdrong, in 1632 het opperbevel weder aanvaardde. W. verdreef binnen korten tijd de Saksers uit Boheme, wendde zich daarop naar Neurenberg, om Beijeren van de tot Munchen doorgedrongen Zweden te bevrijden, sloeg 4 Sept. een verwoeden aanval van Gustaaf Adolf af en dwong dezen zijne vaste stelling te verlaten. Hij werd echter 6 Nov. 1632 bij Lutzen door de Zweden geslagen. Na in Boheme zijn leger weder voltallig te hebben gemaakt, trok W. in het voorjaar van 1633 naar Silezië, doch in plaats van den vijand met de wapens aan te tasten, trachtte hij door onderhandelingen de onder hen heerschende verdeeldheid te vermeederen. Zijne wapenfeiten waren sedert onbeduidend; maar hij knoopte eigenmagtig geheime onderhandelingen aan met Saksen, Zweden en Frankrijk, die meer en meer een met zijne betrekking strijdig karakter aannamen, terwijl hij de bevelen van den keizer niet meer opvolgde. Toen de keizer er op bedacht was om W. als generalissimus te ontslaan en ook W. zelf de dienst wilde verlaten, verbonden zich echter zijne bevelhebbers hem trouw te blijven, als hij het opperbevel behield. De generaals Piccolomini en Gallas maakten den keizer hiermede bekend, en deze, die reeds wantrouwend was, beschouwde het gedrag van W. als hoogverraad en gaf aan de genoemde generaals den last, zich van W. dood of levend meester te maken. W., voor zijne persoonlijke veiligheid beducht, vlugtte naar het sterk bevestigde Eger. Hier werden de kommandant van Eger, Gordon, en de kolonel Buttler, bevelhebber van W.'s geleide, door Piccolomini gewonnen, en nadat de weinige getrouwen van W. op een feestmaal den 25 Febr. 1634 vermoord waren, werd ook W. in zijne slaapkamer overvallen en door den kapitein Deveroux doorstoken. Förster poogde de onschuld van W. te bewijzen in *Briefven W.'s* (3 dln., 1828—29), *Biographie W.'s* (1834) en *W.'s Process* (1844), maar nieuwe archivarische stukken hebben het gewigt der tegenovergestelde gronden gestaaft. Verg. Aretin, *Wallenstein* (1846); Helbig, *W. und Arnim* (1850) en *Der Kaiser Ferdinand und Friedland* (1852); Dudik, *Forschungen für Mährens Gesch.* (1852); Hurter, *Zur Gesch. W.'s* (1855) en *W.'s letzte Lebensjahre* (1862).

Waller (Edmund), Eng. dichter. in 1605 te Coleshill geb., studeerde te Cambridge, werd reeds in 1623 lid van het parlement, behoorde in 1642 tot de commissarissen, die van Karel I te Oxford vredesvoorslagen overbragten, moest naar Frankrijk uitwijken, daar hij deel had genomen aan de zamenzwering om Londen aan den monarch in handen te spelen, genoot onder Karel II en Jacobus II de hofgunst en overleed in 1687 te Beaconsfield. Hij is een uitstekend lyrisch dichter. Zijne gedichten zijn door Fenton en Stockdale uitgegeven (1664, 1729 en 1772).

Wallich (Nathanael), Deensch kruidkundige, in 1787 te Kopenhagen geb., studeerde aan de hoogeschool aldaar, begaf zich in 1807 als geneesheer naar Oost-Indië, waar hij in 1815 directeur werd van den kruidtuin te Calcutta en hield zich met voorbeeldloozen ijver bezig met het verzamelen, beschrijven en afbeelden van planten uit alle deelen van Britsch-Indië. In 1828 keerde hij tijdelijk en in 1847 voor goed naar Europa terug, bragt zijne verdere dagen in Engeland door en overleed te Londen in 1854. Hij schreef o. a. *Description of the tree, which produces the ripal camphor*

wood and sassafras bark (1823), *Tentamen florae Nepotensis* (1824—26) en zijn beroemd hoofdwerk: *Plantae Asiaticae rariores* (3 dln., 1829—33, met 300 platen).

Wallin (Johan Olof), beroemd Zweedsch dichter en kanselredenaar, in 1779 te Stora-Tuna in Dalekarlië geb., studeerde te Upsala, bekleedde verschillende kerkelijke betrekkingen, werd in 1824 bisschop, in 1830 opperhofprediker en voorzitter van het hof-consistorie en in 1831 aartsbisschop van Upsala, waar hij in 1839 overleed. Ook was hij sedert 1812 kerkelijk afgevaardigde op den rijksdag. In 1819 voerde hij een nieuw gezangboek voor Zweden in. Zijne *Religions-Tal vid atskilliga Tillfällen* (1825—31, 2 dln.), gevolgd door *Predikningar*, na zijn dood uitgegeven (1842, 3 dln.), zijn zeer verspreid. 's Mans gedichten zijn, mede na zijn overlijden, onder den titel: *Witterhets Arbeten* (1848, 2 dln.) uitgegeven. De *Emmas minne* is het laatste geschrift, dat hij zelf (1837) heeft in het licht gezonden.

Wallis. Zie *Wales*.

Wallis of Walliserland (Fr. Le Valais), een der zuidelijke Zwitsersche cantons, tusschen het meer van Genève, de cantons Waadland, Bern, Uri en Tessin, Piëmont en Savoyë, telt op 94,82 □ m. 90,792 inw., meest Roomschen, is door ontzettende bergmassa's overdekt en bevat het hoogste en wildste deel der Zwitsersche Alpenstrekken. De Berner-Alpen omsluiten in het N. het Rhône-dal; de Penninische en Lepontische Alpen strekken zich in het zuidelijk deel uit en vereenigen zich bij den St.-Gotthard met de Berner-Alpen. Deze bergen, die zich tot meer dan 15000 v. verheffen, zijn met uitgestrekte ijsmeren overdekt; de gletschers, 130 in getal, onder welke de Aletsch-gletscher de uitgestrektste is, beslaan een vijfde deel der oppervlakte. De Rhône is de hoofdstroom van het canton, vormt een lang dal van 1 tot 1½ u. breedte en neemt alle zijden met hunne rivieren en beken in zich op. Het klimaat is zeer verschillend, in het boven-Rhône-dal ruw, terwijl er in het beneden-Rhône dal streken zijn, waar zuidelijke planten gedijen. De flora van W. is de rijkste van Zwitserland en strekt zich van de vijgen-, granaat- en moerbeziënbomen tot de mossen der arctische luchtstreek uit. Ook uit een mineralogisch oogpunt is W. zeer belangrijk door eene rijke verscheidenheid van steensoorten, koper, ijzer, goud, steenkolen enz. Er zijn onderscheidene beroemde warme bronnen. De hoofdmiddelen van bestaan zijn de veeteelt en de landbouw; ook is er goede wijn. Nijverheid en handel zijn van weinig belang. De Morge maakt de scheiding tusschen Opper- en Neder-W. W. is in 13 arrondiss. verdeeld en heeft Sitten (Fr. Sion) tot hoofdstad. Volgens de constitutie van 23 Dec. 1852 berust de wetgevende magt bij den grooten raad, waartoe elke 1000 zielen een lid afvaardigen, en de uitvoerende magt bij den staatsraad, uit 5 leden bestaande. De bisschop zetelt te Sitten. De inw. behooren deels tot den Duitschen en voor het grootste deel tot den Franschen taalstam. De crétins zijn hier zeer talrijk. — W. was oudtijds een deel van Helvetië, werd door de Sedunen en Venagriërs bewoond, behoorde tot het midden der 5de eeuw aan de Romeinen, kwam toen aan de Bourgondiërs en in 534 n. Chr. aan de Franken. In 888 werd het een deel van Transjuranisch Bourgondië en kwam hiermede later bij het Duitsche rijk, dat echter zich weinig om deze dalbewoners bekreunde. Bij de oprigting der Helvetische republiek in 1798 werd W. hierin wel opgenomen, maar in 1810 als depart. Simplon in Frankrijk ingelijfd. Sedert 1815 behoort het als canton bij de Zwitsersche republiek.

Wallis (John), Eng. godgeleerde, vooral als wiskundige beroemd, in 1616 te Ashfort geb., studeerde te Cambridge, was eerst predikant te Londen en werd in 1649 prof. in de wiskunde te Oxford. Behalve met andere mathematische vraagstukken hield hij zich vooral bezig met de quadratuur van den cirkel en met kegelsneden, en geraakte hierover in twist met Hobbes. Ook legde hij den grondslag voor het onderwijs van doofstommen. In 1663 werd hij lid van de Royal society en overleed in 1703. Onder zijne talrijke schriften (3 dln. fo., 1692) is vooral zijne *Arithmetica infinitorum* (1655) merkwaardig.

Walliser (Christoph Thomas), beroemd toonkunstenaar, omstr. 1573 te Straatsburg geb., werd aldaar in 1599 muziek-directeur bij de domkerk en overleed in 1648. Hij componeerde de muziek tot koren voor de *Nubes* van Aristophanes en gaf onderscheidene stukken voor kerkelijk gebruik in het licht. Zijne *Musicae figurales praecepta brevia* (1611) zijn voor de geschiedenis der toonkunst gansch niet onbelangrijk.

Wallmoden, een sedert 1783 rijksgrafelijk adellijk geslacht uit Neder-Saksen, dat zich in twee liniën splitst: W.-Gimborn en W.-Wallmoden, welke laatste is uitgestor-

ven. Tot de eerste behoorde graaf Ludw. Georg Thedel von W., in 1769 te Weenen geb., die eerst in Hannoversche, daarna in Pruis. dienst, sedert 1795 als luitenant-veldmaarschalk in Oostenr. dienst en sedert 1813 in Russische dienst stond, waar hij het Russisch-Duitsche legioen commandeerde en de operaties in Noord-Duitschland tegen Davoust bestuurde. Na den vrede keerde hij tot de Oostenr. dienst terug en maakte zich verdienstelijk door de verbetering van de ligte infanterie en van het tirailleurs-systeem. Hij werd commandant van Milaan, nam in 1848 zijn ontslag en overleed te Weenen in 1862.

Wallner (Franz), eigenlijk Leidesdorf gen., verdienstelijk tooneelspeler en tooneel-directeur, in 1810 te Weenen geb., maakte te Weenen sedert 1835, daarna op zijne reizen in het buitenland, ook te Petersburg, grooten opgang, was tooneeldirecteur te Freiburg in Br., Baden-Baden en Po-en, herstelde sedert 1854 het geheel vervallen koninkl. theater te Berlijn en rigtte in 1858 aldaar een elegant zomer-theater en in 1864 een groot nieuw theater op. Hij wist de beste Duitsche komieken aan zich te verbinden, en zijne tooneelstukken worden overal in Duitschland opgevoerd. Zijne vrouw, Agnes Kretschmar, munt uit in de vervulling van elegante conversatierollen.

Wallraf (Ferd. Franz), stichter van het naar hem genoemde museum te Keulen, in 1748 aldaar geb., studeerde in de godgeleerdheid, werd in 1773 lid van de philosophische faculteit bij de universiteit te Keulen, in 1786 prof. in de natuurl. geschiedenis, kruidkunde en aesthetica, in 1799 leeraar in de geschiedenis en schoone wetenschappen bij de centraal-school, deed, na zijn ontslag genomen te hebben, in 1812 eene wetenschappelijke reis naar Parijs en overleed in 1824 te Keulen. Zijne kostbare verzameling van handschriften, oude oorkonden, oude drukken, handteekeningen, platen, hout-sneden, mineraliën, munten, Rom. oudheden, schilderijen enz. vermaakte hij in 1818 aan Keulen. Na eerst sedert 1826 in den Kurkölnischen Hof te zijn bewaard, werden deze kunstschatten door de mildheid van den Keutschen bankier Richartz sedert 1861 in een opzettelijk daartoe ingerigt gebouw ten toon gesteld.

Walnoot. Zie *Okkernoot*.

Walpole (Sir Robert), graaf van Oxford, beroemd Eng. staatsman, in 1676 te Houghton in het graafschap Norfolk geb., studeerde te Cambridge in de godgeleerdheid, maar verliet in 1698 de hoogeschool, huwde in 1700 de rijke erfgename van sir John Shorter en verschafte zich een zetel in het Lagerhuis, alwaar hij zich aan de Whigs aansloot, die destijds het bewind in handen hadden. Onder Marlborough werd hij in 1708 tot secretaris van staat voor oorlog en in 1709 tot schatmeester der marine benoemd. Na bij den val van Marlborough in 1711 zijne betrekkingen verloren te hebben, werd hij in 1714 door George I tot geheimraad en betaalmeester der land- en zeemagt aangesteld. Ook in het parlement op nieuw toegelaten, vond hij daar in 1715, als lid der commissie van onderzoek naar de handelingen van het afgetreden Tory-ministerie, gelegenheid om op zijne beurt wraak te oefenen. Daarop werd hij eerste lord der schatkist, maar moest in 1717, daar zijne tegenstanders hem van omkoopung beschuldigden, dit ambt nederleggen. In 1721 werd hem het ambt van eersten lord en kanselier der schatkist opgedragen, en van dit tijdstip dagteekent zijn langdurig gelukkig en verstandig finantiël beheer. In de staatshuishouding voerde hij de meest mogelijke spaarzaamheid in, verminderde in 18 jaren tijds de schuld met 7 millioen en het bedrag der renten tot op de helft van vroeger. Hij weêrhiel den koning van den oorlog en trachtte de buitenlandsche verwikkelingen door de diplomatie te regelen, ondersteunde met vrijgevigheid handel en nijverheid, zorgde voor de ontwikkeling der Americaansche koloniën, waarvan hij de inkomsten voor het moederland deed vermeerderen, en wendde groote sommen aan voor openbare instellingen. Toen de koning in 1723 naar Hannover reisde, droeg hij aan W. de regering over en wilde hem zelfs tot pair verheffen, welke waardigheid deze echter aan zijn zoon overdroeg. De groote onderscheiding, die W. aan het hof genoot, wekte intusschen den nijd op en riep de beschuldigingen in het leven, dat hij het gezag der kroon ten koste der nationale vrijdommen trachtte te versterken en zich de meerderheid in het Lagerhuis door omkoopung uit de staatskas wist te verzekeren. De laatste beschuldiging was maar al te zeer gegrond. Hij werd deswege in 1738 door Sandy in het parlement aangeklaagd. Het proces werd echter op de lange baan geschoven, en er werd geen vonnis uitgesproken. Toen intusschen in 1741, bij de verkiesing van een nieuw parlement, de Torys de overhand kregen, en ook de strengere Whigs, ja ten laatste zelfs de kroonprins zich onder de tegenstanders van W.

schaarden, legde hij in Febr. 1742 al zijne ambten en waardigheden neder. De koning benoemde hem tot graaf van Oxford en schonk hem een jaargeld van 5000 pond. W. stierf in 1745. In 1855 werd in Westminster-Hall ter zijner eere een gedenkteekeken opgerigt. Verg. Coxe, *Memoirs of the life and administration of sir Robert W.* (3 dln., 1798 en meerm.). — Zijn jongste zoon Horace W., een der geestvolste brieven- en memoireschrijvers van Engeland, in 1717 geb., studeerde te Eston, doorreisde in 1739 Italië, was van 1731—67 meermalen lid van het lagerhuis, en wijdde zich daarna op zijn landgoed Strawberry-Hill bij Twickenham uitsluitend aan de letterkunde. Hij werd in 1791 graaf van Oxford en overleed in 1797. Onder zijne schriften zijn vooral beroemd zijne *Brieven*, uitgeg. door Cunningham (9 dln., 1841 volg.) en zijne *Memoiren* (12 dln., 1846). Verg. Warburton, *Memoirs of H. W. and his contemporaries* (2 dln., 1851). — Spencer Horace W., neef des vorigen, in 1804 geb., studeerde te Eston en Cambridge, werd in 1831 advocaat en in 1846 koninkl. raad, en kwam in dat zelfde jaar voor Midhurst in het parlement, waar hij tot de protectionisten behoorde en o. a. in 1851 den geestelijken titel-bill doorzette. Onder het ministerie Derby was hij in 1852 en 59 staatssecretaris van binnenl. zaken.

Walpurga of Walpurgis, de Heilige, zuster van den heil. Willibald, omstr. 780 overl. als abdis van het klooster Heidenheim bij Eichstädt, als beschermvrouw tegen de tooverkunsten der heksen vereerd. Daar de eerste Mei, de dag van hare heiligverklaring, met een der belangrijkste feesten van het heidendom zamenviel, werd met het toemen van het geloof in heksen de *Walpurgisnacht* berucht, daar men zich voorstelde, dat in den nacht van 30 Apr. op 1 Mei de heksen met haren aanvoerder, den duivel, vooral op den Bloksberg (z. a.) vrolijke zamenkomsten hielden.

Walraven (Didericus Adrianus), Nederl. godgeleerde en beoefenaar der Oostersche talen, in 1732 te Zwolle geb., studeerde te Groningen onder Schröder in het Oostersch en in de godgeleerdheid, was achtereenvolgens predikant te Randwijk, Warmond, Elburg en Harderwijk, werd in 1779 hoogl. in de Oostersche talen te Amsterdam, later ook in de hermeneutiek en overleed in 1804. Behalve een paar *Orationes* heeft hij niets in het licht gegeven. De beroemde Cras heeft ter zijner nagedachtenis eene *Memoria* uitgesproken en uitgegeven (Lat. en Nederl., Amst. 1805).

Walré (Jan van), Nederl. dichter, in 1759 te Haarlem geb. en in 1837 aldaar overl., oefende in zijne jeugd eenigen tijd den boekhandel uit, maar leefde later geheel voor de letteren en dichtkunst. Hij had inzonderheid veel liefde voor het tooneel en schreef en vertaalde daarvoor niet alleen onderscheidene stukken, maar nam ook ijverig deel zoo aan een liefhebberij-tooneel als aan het voordragen van gedichten in onderscheidene vriendenkringen. Zijn eerste treurspel *Willem de Eerste, prins van Oranje*, gaf hij naamloos uit (Haarl. 1785), zoo ook eene vertaling van een Fransch blijspel: *De avontuurlijke nacht*, naar Dumaniant (ald. 1788). Oorspronkelijk zijn zijne blijspelen: *Natuur en opvoeding* (Amst. 1800) en *De vondeling* (in de verzameling: *Pectora mollescent*, 1794 enz.). Het treurspel *Diederik en Willem van Holland* (Amsterdam 1821) werd geschreven naar aanleiding eener prijsvraag van het koninkl. instituut en, hoewel niet bekroond, toch meermalen met goedkeuring vertoond. In 1815 en 16 gaf hij drie bundels gedichten in het licht, getiteld *Heide-bloemen*, later gevolgd door *Heksluiking* ('s Grav. 1828). Zij leveren blijken van oorspronkelijkheid, kracht, stoutheid en een levendig vernuft. Gelijk hij zelf de nagedachtenis van Bingley (Amsterdam 1821; deze bundel bevat ook *Mengeldichten*) en van Bilderdijk (Haarlem 1832) vereerde, zoo is door de Haarlemsche rederijkerskamer *De wijngaardranken*, van welke hij een ijverig lid was (Haarl. 1838, niet in den handel), en door Stuart (Amst. 1838) eene waardige *Hulde* aan de zijne gebragt.

Walrus, *Trichechus Rosmarus* L., wordt tot de familie der Robben (z. a.) gerekend. Harting brengt dit dier tot eene afzonderlijke familie. De W. kenmerkt zich genoeg door zijne groote slagstanden in de bovenkaak, die ver naar beneden uitsteken. Overigens heeft het ligchaam van het dier veel overeenkomst met dat van een zeehond; de bovenlip is opgezwollen en met borstelige haren bezet. Hij bereikt eene lengte van ongeveer 6 ellen. De W. legeren zich vaak bij honderden op het strand der noordelijke poolzeeën. Zij voeden zich met schaaldieren en dergelijk dierlijk voedsel. Zij slapen op ijschollen.

Wals (van het Hoogd. *Walzen*, draaijen), een bekende dans in $\frac{3}{4}$ of $\frac{3}{8}$ maat. Lanner, Gunge, Labitsky en vooral Strauss zijn de voornaamste componisten voor dezen dans.

Walschot, *Spermaceti*, noemt men eene vetachtige zelfstandigheid, die uit den grooten kop van den potvisch (z. a.) verkregen wordt, waarin het W. bij het levende dier als eene olie voorhanden is en na zuivering tot eene meer harde witte massa verdikt. Het W. wordt geneeskrachtig en ook tot het vervaardigen van spermaceti-kaarsen gebruikt.

Walsingham (Sir Francis), Eng. staatsman, in 1536 te Chiselhurst in het graafschap Kent geb., studeerde te Cambridge en bereisde Europa. In 1570 werd hij Britsch gezant te Parijs en in 1573 onder Elisabeth staats-secretaris van buitenl. zaken. Hij bevorderde in 1578 het tot stand komen der unie van Utrecht tegen Spanje en bragt in 1581 te Parijs de veroving van Elisabeth met den hertog van Alençon tot stand, welke hij zelf echter weder verijdelde. Hij bewerkte de bloedige vervolgingen der Katholieken en was een der hoofdwerktuigen van de terdoodbrenging van Maria Stuart. Hij werd kanselier van Lancaster en overleed in 1590 te Seething-Lane. Door zijn toedoen werden de eerste Eng. volkplantingen in N.-America gevestigd. Hij schreef *The complete ambassador* (1700).

Walstroo, *Galium*. Dit geslacht, tot de familie der Sterbladige planten behoorende, onderscheidt zich door vierkante stengels met kransen van 4, 6, tot 8 bladen. Het zijn allen kruidachtige planten met witte of gele bloemen en eene stervormige bloemkroon. Een elftal soorten zijn inlandsch. Onder deze merken wij op: het Kruisbladig W. (*G. cruciatum*); het Echt W. (*G. verum*), met gele bloemen; het Zacht W. (*G. mollugo*); het Kleverig W. (*G. uliginosum*) en anderen.

Walter (Ferd.), Duitsch regtsgeleerde, in 1794 te Wetzlar geb., studeerde te Heidelberg en is sedert 1818 hoogl. in de regten te Bonn en Pruss. justitie-raad. Zijne beroemdste werken zijn: *Lehrb. des Kirchenrechts* (1822, 13de uitg., 1861), *Gesch. des röm. Rechts bis auf Justinian* (2 dln., 2de uitg., 1845—46), *Deutsche Rechtsgesch.* (2 dln., 2de uitg., 1857), *System des gemeinen deutschen Privatrechts* (1854), *Fontes juris ecclesiastici* (1862—63), *Das alte Wales* (1859), *Naturrecht u. Politik* (1863).

Walter (Joh. Gottf.), beroemd ontleedkundige, in 1734 te Koningsbergen geb., studeerde te Kopenhagen en te Frankfort a. d. O., was eerst prosector aan het medisch-chirurgisch collegie te Berlijn, werd in 1762 tot tweeden en na Meckel's dood, in 1774, tot eersten prof. in de genees- en verloskunde benoemd en overleed in 1818. Zijne verzameling, die hij voor 100.000 thal. aan den staat verkocht, is nog te Berlijn onder den naam van het Waltersche museum. Hij schreef o. a.: *Von den trocknen Knochen des menschl. Körpers* (1763), *Observationes anatomicae* (1775), *Ueber die Geburtstheilen des weibl. Geschlechts* (1776), *Myologisches Handbuch* (1777), *Tabulae nervorum thoracis et abdominis* (1787), *Von der Spaltung der Schambeine in schweren Geburten* (1782).

Waltherius of **Walther** van Aquitanië, gedicht van het Deutsche heldenboek, tot den Bourgondischen sagenkring behoorende. W., de zoon van Alphari te Lengers in Aquitanië, trok als jongeling met het Bourgondische leger tegen Etzel (Attila) op en bleef bij dezen als gijzelaar. Hij ontvlugtte, ontvoerde Hildegunde, de dochter van koning Harrieh en sloeg in Wasgau den koning Gunther met diens twaalf mannen, die hem zijne bruid wilde ontnemen, maar verloor daarbij zijne hand. Hij regeerde daarna 30 jaren lang rustig te Lengers. Het gedicht, alleen in eene Lat. vertaling, door monniken van het klooster St.-Gallen vervaardigd, overgebleven, is door J. Grimm uitgegeven in Grimm's en Schmeller's *Gedichten des 10 u. 11 Jahrh.*

Walther (Philipp Franz von), een uitstekend heekkundige en oogarts, in 1781 te Buxweiler in Rijn-Beijeren geb., studeerde te Heidelberg en Landshut, werd in 1803 bij de plaatselijke lands-directie te Bamberg en tot eersten chirurgijn aan het algemeene ziekenhuis aldaar aangesteld, in 1804 tot hoogl. in de geneeskunde aan de hoogeschool te Landshut en in 1819 tot hoogl. in de chirurgie en directeur der chirurgische kliniek te Bonn benoemd, waarna hij in 1830 het hoogleeraarsambt der chirurgie en oogheekunde, benevens het bestuur der chirurgische en ophthalmologische kliniek op zich nam, welk laatste hij evenwel in 1837 weder nederlegde. Door den koning van Beijeren tot geheimraad en lijfarts benoemd, overleed hij in 1849 te Munchen. Zijne beroemdste schriften zijn: *Physiologie des Menschen* (2 dln., 1807), *Ueber die angeborenen Fetthautgeschwülste* (1814), *Neue Heilart des Kropfes* (1817), *System der Chirurgie* (4 dln., 1833—40, 1e dl., 2de uitg., 1843), *Ueber die klinische Lehranstalten in städtischen Krankenhäusern* (1846). Sedert 1820 redigeerde hij, eerst met Gräfe, later met Ammon, het *Journal für Chirurgie und Augenheilkunde*.

Walther von der Vogelweide, beroemd Duitsch minnezanger, tusschen 1165 en 1170 in Frankenland of in Oostenrijk, of naar sommiger meening in Zwitserland geb. Reeds in zijne jongelingsjaren ontwikkelde zich zijn dichterlijke geest, vooral aan het Oostenrijksche hof, destijds het middelpunt van hoffelijkheid en goeden smaak. Na den dood van zijn begunstiger, hertog Frederik, in 1198, begaf hij zich naar verschillende hoven en deed uitgestrekte reizen. Bij den dichterstrijd op den Wartburg speelde hij eene voorname rol. De laatste jaren van zijn leven bragt hij op zijn kasteel Vogelweide in het N. van Zwitserland door en overleed er waarschijnlijk in 1228. Te Wurtzburg is hem in 1843 een gedenkteeken gesticht. Hij bezong allerlei onderwerpen, verhevene en eenvoudige, ernstige en vrolijke, en spreidde daarin rijke verbeelding, fijn gevoel en zedelijke smaak ten toon. Van zijne gedichten is door Lachmann eene uitmuntende kritische uitgave geleverd (3de uitg., 1853), terwijl Hornig er een volledig *Glossarium* op gaf (1844) en Simrock eene Hoogd. vertaling (2de uitg., 2 dln., 1853). Verg. Daffis, *Zur Lebensgesch. W.'s von der Vogelw.* (1854); Reuss, *W. von der Vogelw.* (1843); Uhland, *W. von der Vogelw.* (1822); Kurz, *Ueb. W.'s Herkunft u. Heimat* (1863).

Walton (Brayan), Eng. godgeleerde, in 1600 te Seymour geb. en in 1661 als bisschop van Chester overl., is vooral bekend als de hoofduitgever der Eng. *Biblia polyglotta* (Lond. 1657, 6 dln.).

Walvisch, *Balaena*, is een geslacht uit de familie der Wallen (z. a.), dat zich onderscheidt door het gemis van eene rugvin. De kop dezer dieren neemt één derde van het geheele dier in; de snuit is naar voren afwaarts gebogen; de staartvin is weinig ingesnedden; de baleinen zijn zeer lang. Men kent van dit geslacht twee soorten. De eerste is de W. die in de noordelijke IJszee voorkomt, *B. mysticetus*, een plomp dier, dat eene lengte van 20 N. ellen bereikt. Het gewigt wordt geschat op 500—700 centenaars Ned. Deze visch heeft baarden, die tot 4 el lang zijn. Hij leeft in de zeeën binnen den N. poolcirkel. Door de jacht, die op den W. gemaakt is, is evenwel hun aantal zeer verminderd. Het voedsel dezer soort bestaat uit medusen, schaal- en weekdieren, maar vooral uit het zoogenaamde W.-aas, een klein weekdier, *Clio limacina* Phipps, dat even als de *C. helicina* in de zeeën bij Groenland en Spitsbergen leeft. De walvisch kan door de engte van zijne keel geene grootere dieren inslikken. Eene soort, die bij de oude W.-vaarders onder den naam Noordkaper bekend was en zuidelijker dan de poolcirkel voorkwam, is thans nog veel zeldzamer. De bovenbedoelde tweede soort is de *B. australis* Desm., die in het zuidel. halfrond en ook op de kusten van Japan gevonden wordt. Op deze leven de W.-luizen (z. a.).

Walvisch (De). Een uitgestrekt sterrebeeld, dat slechts gedeeltelijk boven onzen zuidelijken horizon komt. Het grenst ten noorden aan den Ram en de Visschen, ten oosten aan Eridanus, en heeft eene groote merkwaardigheid onder de oudst bekende der veranderlijke sterren. Zie *Mira*.

Walvischachtige dieren, **Waldieren**, *Cetacea*, maken eene afzonderlijke orde uit in de klasse der zoogdieren. Bestemd om even als de visschen geheel in het water te leven, heeft de bouw van hun ligchaam met die der visschen veel overeenkomst, waarom men hun, toen men nog onvolkomen met de inrigting dezer dieren bekend was, den naam „visch” „Walvisch” gaf. Zij behooren echter tot de zoogdieren. Hun ligchaam is niet met schubben bekleed; de uitbreiding van hun staart is horizontaal en niet zooals bij de visschen vertikaal. Onder de huid hebben zij eene dikke speklaag, waardoor de warmte van het warmbloedige dier minder afgeleid wordt. De neusgaten, waardoor zij ademen, zijn boven op den kop geplaatst. Omdat zij door deze water als stof of damp uitblazen, worden die gaten ook spuitgaten genoemd. De voorste ledematen dienen hun als vinnen tot bewegingswerktuigen; in het skelet zijn deze even als eene hand in vingers gescheiden. De W. komen telkens aan de oppervlakte van het water om adem te halen. Men verdeelt de W., die over de geheele aarde verspreid zijn, volgens Harting in twee familiën, t. w. in W. met twee gescheiden neusgaten, de Wallen (*Balaenodea*), en in Dollijnen (*Delphinodea*), die een enkelvoudig neus- of blaasgat hebben. Deze zijn allen vleeschetende dieren. Anderen plaatsen eenige geslachten van plantetende dieren, Sirenen (*Sirenia*), zooals de zee-koe (z. a.) en de dugong (z. a.), onder deze orde, als eene derde familie; zij maken bij Harting eene afzonderlijke orde uit.

Walvischluizen, *Tubicinella Balaenarum* Lam., behooren tot de familie der Zeepokken of Zeetulpen (z. a.). Deze dieren leven bij duizenden op de walvissen in de zuidel.

lijke zeeën. Zij worden door zeevogels opgevangen, wanneer de walvisch aan de oppervlakte van het water komt.

Walvischvangst. Voor de W. worden schepen uitgerust van 400 tot 500 ton, zorgvuldig van alle behoeften voorzien, bemand met 30 tot 50 koppen en hebbende zes of zeven booten en jollen aan boord. De vangst geschiedt in Mei, wanneer deze dieren in groote menigte bij elkander zijn, en de Groenlands- en Straat-Davis-vaarders, door onderscheidene Europesche natiën daartoe uitgerust, zich op 71—79° N. Br. in grooten getale bevinden. In 1846 bedroeg het geheele aantal der daartoe uitgeruste schepen omstr. 926, waarvan 718 uit de Vereen. Staten. De W., eertijds door de Biscaijers alleen gedreven, werd reeds in het begin der 17de eeuw door de Hollanders begonnen. In 1611 werd door eenige burgers van Hoorn en Amsterdam daartoe eene Groenlandsche compagnie opgericht, welke drie jaar later door een octrooi der staten het uitsluitend regt verkreeg „om gedurende den tijd van drie jaren alleen te mogen handelen en visschen op de kusten en landen van Nova-Zembla tot Straat-Davis toe, daaronder begrepen Spitsbergen, het Beereneiland, Groenland en andere eilanden, die onder de voorschreven landen zouden mogen gevonden worden.” Dat octrooi werd later herhaalde malen hernieuwd. In 1701 bragten de Hollanders meer dan 2000 walvisschen binnen; doch deze tak van nijverheid is sedert van tijd tot tijd verminderd en sinds de laatste 20 jaren voor ons vaderland geheel opgehouden.

Wan, ejalet in Aziatisch Turkijë, in zuidwestel. Armenië gelegen, is ruim 600 □ m. groot met eene geringe bevolking, die vooral van veeleelt, visscherij en jagt leeft, en bevat het 77½ □ m. groote Wan-meer, dat zeer zoutrijk en vischrijk is. De hoofdplaats W. ligt aan den zuidel. oever van het meer, telt 20,000 (volgens anderen 35,000) inw. en is belangrijk door vele overblijfselen van oud beeldwerk met spijkerschrift. W. is het Artemita (Semiramocerta) der Ouden. In 1387 werd W. door de Mongolon onder Timur veroverd.

Wanda, volgens de sage de dochter van den Poolschen koning Krak I, de zuster van Lech III en Krak II, omstreeks 700 koningin van Polen, stortte zich in de Weichsel, daar zij eene gelofte van kuischheid gedaan had en haar land voor oorlogen wilde besparen, toen zij de hand van den Duitschen vorst Rüdiger had afgeslagen.

Wandalen. Zie *Vandalen*.

Wandelaar (Jan), Nederl. graveur en schilder, in 1690 te Amsterdam geb., door den vader van den graveur Folkema in het teekenen en door Willem van Gouwen in het graven onderwezen, nam een ijverig aandeel in de reorganisatie der Amsterdamse teeken-akademie, waarvan hij een ijverig bezoeker was, en overleed te Leiden in 1759. Behalve vele vignetten en prenten voor boeken, graveerde W. de anatomische platen in het beroemde werk van professor Albinus, getiteld: *Bern. Siegf. Albinus Tabulae Sceleti et Muscutorum corporis humanis* (1747). Ook maakte hij portretten en andere teekeningen in zwart krijt, deels naar schilderijen van anderen, deels van eigen vinding. Hij beoefende tevens de letteren en gaf in 1723 een blijspel uit, getiteld: *Het gewaande bloedverwantschap*.

Wandelend blad, *Phyllium*, is een insect uit de orde der Regtvlugeligen, en behoorende bij Harting tot de fam. *Phasmidae*, die bij v. d. Hove een eene onderfamilie der *Mantides* is. Het W. heeft geene spring-, maar loopvoeten. Den naam ontleenen zij aan de gedaante en kleur van hun ligchaam en hunne bovenvleugels, waardoor zij op boombladen gelijken. De *P. siccifolium* komt op Java voor, even als de *P. pulchrifolium*.

Wandelende of Eeuwige Jood. De legende van den Jood, die zonder te kunnen sterven moest omzwerven, todat Christus bij het jongste gericht het oordeel over hem zou vellen, ontstond waarschijnlijk in de 13de eeuw, in welken tijd Matthaeus Parisiensis haar voor het eerst mededeelt, en is van het Joodsche volk, dat over de wereld verstrooid is, zonder eene vaste woonstede te hebben, afgeleid. Naar de gewone sage is de W. J. de schoenmaker Ahasueros te Jeruzalem, die, toen Christus op den weg naar Golgotha voor zijn huis rusten wilde, hem wegjoeg. Volgens eene andere legende is hij de deurwachter van Pilatus, Kartaphilus, die Jezus bij het verlaten van de regtszaal met de vuist op den rug sloeg. Bedriegers maakten tot in de vorige eeuw van het geloof aan deze sage gebruik om zich voor den W. J. uit te geven, en menigeen verhaalde hem nu en dan onder verschillende gedaanten gezien te hebben. In verschillende talen en onder verschillende titels werden volksboeken, die deze legende verhaalden, uitgegeven.

Dichters en romanschrijvers bij verschillende volken kozen haar ten onderwerp; vooral bekend is de *Juif errant* van Eugène Sue, en beroemd zijn de platen, door Gustave Doré op deze legende vervaardigd. Verg. Grässe, *Die Sage vom Ewigen Jude* (1844).

Wandsbeck, vlek in het hertogdom Holstein, district Störmarn, 1 uur van Hamburg gelegen, met omstr. 6000 inw., die in nijverheid, zooals katoen drukken, laken weven, loodwit maken, hun bestaan vinden. Het slot bij W. behoort aan de graven von Schimmellmann. W. is vooral bekend als de verblijfplaats van Matth. Claudius (z. a.), die zich den *Wandsbecker Bode* noemde.

Wangen (*Genä*). De beide middelste zijdelingsche gedeelten van het aangezigt, uitwendig door de huid, inwendig door een slijmvlies bekleed, en gevormd door de wangspier (*Musculus buccinator*), de kaauspier (*Musc. masseter*), de kleine en groote jukbeen-spier (*Musc. zygomaticus major et minor*), dragen den naam van W. Het onderhuidsche celweefsel van de streek is meer of min vetrijk.

Wangeroog (Wanger Oga), klein langwerpige eiland in de Noordzee, op twee mijlen afstands van de kust van Oldenburg, waartoe het behoort. Het heeft een vuurtoren, 400 inw. van Frieschen stam en een druk bezocht zeebad. Voortdurend heeft W. van de zee te lijden, die nu en dan gedeelten van het reeds kleine eiland wegspoelt, dat vooral in het najaar van 1854, tijdens een hevigen orkaan, zeer is afgenomen. Verg. Chemnitz, *W. u. das Seebad* en *W., die Insel u. das Seebad* (1853).

Wanklank. Zie *Dissonant*.

Wantsen maken eene afdeeling van de orde der Halfschildige insecten (z. a.) uit, die nog in Land- en Waterwantsen als afzonderlijke familiën of onderafdeelingen onderscheiden worden. Tot de Land-W. (*Geocorisae*) telt Harting: 1^e de fam. *Corisiae*; de soorten hebben een platten kop met vooruitstekenden snuit, het ligchaam is eenigszins breed en plat; zij leven op het land. — 2^e De Blind-W. of Fijnsprieten (*Capsini*), talrijk in soorten, met zeer fijn eindigende sprieten; deze houden zich meest op grassen en kruiden op. — 3^e De fam. Vliezige W. (*Menbrancei*); de zuignuit ligt onder de borst verborgen, het ligchaam is plat; hiertoe behoort de Weegluis (z. a.). — 4^e De fam. Loop- of Roof-W. (*Reduviini*), die vooral in de keerringstreken worden gevonden. — De Water-W. (*Hydrocorisiae*) hebben een korten snuit; zij leven in het water. Hiertoe behooren: 5^e de fam. Waterloopers (*Hydromici*), met een lang smal ligchaam; zij loopen op het water. — 6^e De fam. Waterschorpioen-W. (*Nepini*); de voorpooten van deze zijn geschikt tot grijpen. — 7^e De fam. Rugzwemmers (*Notonectici*), waarvan de achterpooten eenigermate tot zwemen ingerigt zijn. De ruimte verbiedt geslachten en soorten op te noemen.

Wapenkoning. Zie *Heraut*.

Wapenkunde of **Heraldiek**, in het Fr. *le Blason* of *la Science du Blason* gen., is de kennis van het ontstaan, het breken (*briseren*) en in geijkte termen beschrijven der wapenschilden (z. a.). Deze wetenschap, die met de genealogie en sphragistiek of zegelkunde in het naauwste verband staat en derhalve ook een zeer gewichtig hulpmiddel is voor de geschiedenis, heeft haren oorsprong genomen in de tornadoijen der ridders in de middeleeuwen. Of deze wetenschap in Frankrijk of in Duitschland haren oorsprong gehad hebbe, is niet uitgemaakt; in de beide talen treft men oorspronkelijke termen voor de W. aan, verreweg de meesten evenwel in het Fransch, terwijl ook de omstandigheid, dat de Engelschen met Fransche termen blazoneren, tot het vermoeden kan leiden dat de W. oorspronkelijk in Frankrijk te huis behoort. De voornaamste bronnen voor de W. zijn de wapenschilden, zegels en munten, de diplomata, de versieringen der gebouwen, geschilderde kerk- en slotramen, beschrijvingen der steekspelen enz., later ook verscheidene werken, genealogiën, wapenkaarten en dergelijken. In Frankrijk werd de W. sedert het midden der 17de eeuw door Geliot, Palliot en voornamelijk door Menestrier wetenschappelijk behandeld. In Duitschland vervaardigde in 1690 Spener zijne *Insignium theoria*; later schreven aldaar over de W.: Schmeizel, *Einleit. in die Wappenlehre* (1723); J. P. Reinhard (1747 en 78); Gatterer, *Prakt. Heraldik* (1791) en *Abriss der Heraldik* (1792); Bernd, *Die Hauptstücke der Wappenwissenschaft*. (2 dln., 1841—49); Siebmacher, *Grosses Wapenbuch* (1722—1806, 6 dln. met 12 supplementen, nieuwe uitg., 1854 volg.). Ten onzent hebben wij de Rouck, *Nederl. Heraut* (1673); van den Bergh, *Grondtrekken der Nederl. W.* (1847), en Rietstap, *Handb. der W.* (1857) en *Armorial général* (1861), benevens talrijke wapenkaarten, wapenboeken en genealogiën met afbeeldingen van wapenschilden.

Wapenplaats noemt men de gedeelten van den bedekten weg bij de in- en uitspringende hoeken. Zij ontstaan door aan de uitspringende hoeken de contrescarp af te ronden, waardoor men eene *uitspringende W.* verkrijgt, en door in de inspringende hoeken uitspringenden in te lasschen, waardoor men *inspringende W.* verkrijgt. Zij vormen de vaste punten van den bedekten weg en zoo lang men zich daarin kan staande houden, kan deze niet als verloren beschouwd worden. De *W.*, die door het glacis in front gedekt zijn, worden meestal in hare flanken door traversen en palissaderingen afgesloten; zij worden voorts van reducts voorzien, die permanent en dan gemetseld en geblindeld zijn of ook wel eerst bij het armement daargesteld worden en dan eigenlijke blokhuisen zijn. De *W.* leveren de noodige ruimte op tot het verzamelen der troepen, die een uitval moeten verrigten. — Ook noemt men *W. (portion circulaire)* de werken, waarmede de aanvaller uit de derde parallel te voorschijn breekt en die ongeveer 20 ellen vóór de parallel uitspringen (zie *Belegering*). Deze dienen om er de loopgraven-wacht te plaatsen en, zonder deze te hinderen, den aanvoer der schanskorven, fascines, enz. te begunstigen. Zij worden met goede scherpschutters bezet om de in den bedekten weg staande vijandelijke scherpschutters te verdrijven en kleine uitvallen tegen te gaan.

Wapenrusting. De *W.* dient om het ligchaam tegen kwetsing door vijandelijke aanvalswapenen te dekken. Over de verschillende gedeelten der *W.* zie men de artik. *Harnas* en *Kuras*, *Pantser*, *Helm* en *Schild*. De meer algemeene verspreiding der vuurwapenen had grooten invloed op de afschaffing der *W.* Men stelde zich reeds in de 16de eeuw volstrekt niet voor, dat zij eene geheele zekerheid tegen kogels zouden opleveren; maar juist daarom verlangde men voor de piekeniers eene *W.*, opdat deze aan een ernstig gevecht met troepen, die blanke wapenen voerden, weêrstand zouden kunnen bieden. Om dezelfde reden behield men de *W.* voor de ruitery. Zij werd echter overtollig toen de piekeniers niet meer voor den beslissenden aanval gebezigd werden en ook de ruitery bijna algemeen niet meer met pistolen, maar met karabijnen bewapend werd. Tegenwoordig wordt de *W.* van den enkelen man door snelheid van beweging en dekking van terreinvoorwerpen vervangen en waar het mogelijk is door het gebruik van de veldverschansing.

Wapens zijn die werktuigen, waarvan men zich tot den aanval of de verdediging bedient. Men onderscheidt hen in *aanvallende* en *verdedigende W.* Over de laatste zie *Wapenrusting*. De eersten worden weder verdeeld in *blanke W.* en *vuurwapenen*. Tot de blanke *W.* behooren de knods, de strijdhamer, de strijdbijl, het zwaard, de verschillende soorten van pieken, hellebaarden, esponsonts, dolken enz. en tegenwoordig de bajonet, de sabel, de degen en de lans. De vuurwapens (z. a.) bestaan voornamelijk uit het geschut, de geweren, pistolen, buksen, haakbussen, musketten, revolvers, enz. Vóór de uitvinding van het buskruid gebruikte men verschillende *werpwapens*, z. a. de slinger, boog, werpspies, balist of blijde en catapult. De *Wapenleer* behandelt de vervaardiging, de uitwerking en het gebruik der afzonderlijke *W.* — Ook geeft men den naam van *W.* aan de troepensoorten, die zich door verschillende bewapening van elkander onderscheiden; gewoonlijk spreekt men in dit opzigt van de drie *W.*, namelijk infanterie, cavallerie en artillerie, waarbij dan de genie-troepen en de pontonniers den naam van *hulpwapens* verkrijgen.

Wapenschild (Écu). Het *W.*, gewoonlijk gedekt door helm of kroon, en somwijlen door tenants vastgehouden, stelde waarschijnlijk in de allereerste tijden der heraldiek den wapenrok voor, blijkens de namen van sommige punten daarop (zie *Points de l'écu*), als *coeur*, *nombril*. Een schild is of geheel van ééne kleur of metaal, zonder of met ééne of meer figuren, of door lijnen in velden verdeeld. De eenvoudigste verdeelingen (*partitions*) zijn de volgende: *Parti*, *Coupé*, *Tranché*, *Taillé*, *Ecartelé*, *Ecartelé en sautoir* en *Gironné*. Verg. deze verschillende artikelen.

Wappers (Gustav, baron), Belg. schilder, in 1803 te Antwerpen geb., studeerde op de akademie aldaar en begaf zich naar Parijs, waar hij zich aan de romantische school aansloot. Hij trad te Antwerpen als de stichter eener nieuwe school op, die zich door levendige opvatting, warm coloriet en waarheid der voorstelling onderscheidde. Hij sloot zich aan de Belgische omwenteling van 1830 aan, werd in 1839 directeur der schilderakademie te Antwerpen, in 1847 in den adelstand verheven en was van 1846—53 president van het Belg. nationale museum. Zijne beroemdste stukken zijn: *De opoffering van den burgemeester van der Werf*, *Karel I van zijne kinderen afscheid nemende*, *Karel IX gedurende den Bartholomaeusnacht*, *Anna Boleyn vóór hare onthoofding*.

Waradein, Wardein of Guardein is een beëdigd beambte bij het mijnwezen, die het metaalgehalte der ertsen beproeft of onderzoekt en controleert. Munt-W. heet bij het muntwezen de ambtenaar, die het gehalte of de legering der metalen onderzoekt.

Waraegers of Waeringers, de naam van een Noormanschen stam aan de Baltische zee, die door rooftogten den jongen vrijstaat Nowgorod in Rusland verontrustte, onderscheidene Finsche volken in noordel. en midden-Rusland onderwierp en aan de Russen de streken van Reval, Petersburg en Archangel ontnam. Uit dezen volkstam stamde Rurik (z. a.) af, die in 862 het Russ. rijk stichtte.

Warasdin, vesting en hoofdstad van het comitaat W. in Kroatië, aan den regter oever van de Drave, met 8978 inw., een oud kasteel, verscheidene kerken en kloosters, een raadhuys en de gebouwen van het aartsbischoffelijk kapittel te Agram. Er zijn fabrieken van tabak, snuif, rosoglio, likeuren en azijn en eenige handel.

Warbeck (Perkin, d. i. kleine Peter), zoon van een Jood uit Doornik, volgens and. een natuurlijke zoon van koning Eduard IV van Engeland, werd te Antwerpen opgevoed, en daar hij zeer op Eduard IV geleek, door Margaretha van Bourgondië, zuster van Eduard IV, overgehaald om de rol van Richard Plantagenet, zoon van Eduard IV, te spelen. Hij werd door haar naar het hof van Portugal gezonden, om vorstelijke manieren aan te leeren, en toen de oorlog tusschen Karel VIII van Frankrijk en Hendrik VII was uitgebroken, in 1492 teruggeroepen en door Margaretha als neef erkend, waarna hij als pretendent in Ierland oprad. Tot 1498 had hij een afwisselend geluk, landde toen als Richard IV in Cornwallis, maar moest door de koninklijke troepen geslagen in het klooster Beaulieu vlugten en zich eindelijk aan den vijand overgeven. Ook zijne gemalin, Katharina Gordon, eene aanverwante van koning Jacobus IV van Schotland, werd gevangen genomen. W. werd in den Tower opgesloten, doch ontvlugte een jaar later naar het klooster Shyne. De prior leverde hem uit onder belofte, dat W.'s leven zou gespaard worden. Hij werd weder in den Tower opgesloten en in 1499 opgehangen, beschuldigd van met graaf Warwick het plan gesmeed te hebben om den gouverneur van den Tower te vermoorden. Zijne gemalin leefde lang aan het hof van de koningin van Engeland en was wegens hare eerbaarheid de Witte Roos bijgenaamd.

Warburg, hoofdplaats van den kreits W. (9,36 □ m. met 32,910 inw.) van het regeringsgebied Minden in de Pruis. prov. Westfalen, aan de Diemel en den Westfaalschen spoorweg, met 3950 inw., een progymnasium, Roomsche en Evangelische kerken, twee kloosters, linnenweverijen, tabaksfabrieken, bierbrouwerijen en handel in vee, graan en ijzer. De omliggende streek, de Warburger Börde gen., is de graanrijkste streek van Westfalen. In het zuidwest. deel van den kreits strekt zich het Warburger-woud uit, dat met het Teutoburger-woud in verbinding staat.

Warburton (William), Eng. wijsgeerig godgeleerde, in 1693 te Newark upon Trent geb., was eerst zaakwaarnemer, studeerde in 1719 in de godgeleerdheid, werd in 1726 predikant te Gryesly, in 1728 rector te Brand-Broughton bij Lincoln, in 1746 predikant van Lincolns Inn te Londen, in 1754 kapelaan des konings, in 1757 deken te Bristol en in 1760 bisschop van Gloucester. Hij overleed in 1779. Onder zijne *Works* (1786, 6 dln., en 1811, 12 dln.) is vooral merkwaardig: *The divine legation of Moses demonstrated* (6 dln., Lond. 1738 en meerm., ook in het Nederd. vert.), welk werk, ten hoofdoel hebbende eene beschouwing van de leer aangaande belooningen en straffen in het toekomstige leven, in verband tot maatschappelijk leven en burgerlijke wetgeving, ook buitendien vele nog wetenswaardige zaken, met name aangaande de oude Egyptenaren, bevat.

Ward (Eduard Matthew), beroemd Eng. historieschilder, in 1816 te Londen geb., bezocht van 1834—36 de akademie der schoone kunsten aldaar, daarna Italië en op zijne terugreis het atelier van Cornelius te Munchen. Hij maakte eerst als genre-, maar later vooral als historieschilder grooten naam. Zijne beroemdste stukken zijn: *Goldsmith als zwerfend muzikant* (1844), *Lasteur's vertrek van Montreuil* (1844), *Johnson in de voorkamer van lord Chesterfield* (1846), *Lord Clarenton's vrijstelling na zijn laatste gesprek met Karel II* (1846), *Het gesprek van Karel II met Nell Groyne* (1848), *Jacobus II bij de ontvangst van het berigt der landing van Willem van Oranje* (1850), *De Fransche koninkl. familie in den Temple* (1851), *Charlotte Corday op den weg naar het schavot*. Sedert 1852 schilderde hij aan de frescos in het nieuwe parlamentsgebouw.

Wardöchhus of **Vardöchhus**, versterkt stadje op het eiland Vardöe in het Noorweegsche amt Finmarken, de meest noordelijke vesting van Europa, met 407 inw.

Wareghla of **Wargbela**, eene oase in het Z. van Algerië, met 10,000 inw. en de hoofdplaats W., eene belangrijke handelsplaats.

Warendorf, hoofdplaats van den kreits W. (11,51 □ m. met 29,300 inw.) in het regeringsgebied Munster van de Pruis. prov. Westfalen, aan de Ems, met 5384 inw., beroemd door hare uitgebreide linnenweverij en linnenhandel als ook door hare katoenen zijde-fabrieken, katoendrukkerijen en bleekerijen.

Warenkennis noemt men de wetenschap, die met de handelswaren met betrekking tot derzelver soorten, herkomst, bestanddeelen, vervalschingen, het gebruik, de bewaring enz. bekend maakt. Onderscheidene werken zijn over W. geschreven, zooals Hauke, *Lehrb. der allgem. Waarenkunde*; Schick, *Allgem. Waarenkunde*, enz.

Ware tijd. Zie *Tijdsvereffening*.

Waringi. Zie *Vijgenboom*.

Warkrud. *Cuscuta*. Dit plantengeslacht maakt tevens een eigene familie uit. Het onderscheidt zich door een bladerloozen stengel, waaraan alleen in bundels vereenigde bloemen geplaatst zijn. De zaden zijn zonder zaadlobben. De soorten van het W. zijn ware woekerplanten, want ofschoon de plant uit den grond opschiet, hecht zij zich met kleverige wratjes aan andere planten. Uit deze wratjes komen zuigworteltjes voort, waarmede zij sappen tot voedsel uit andere planten opzuigt. Daarna sterft de stengel aan den grond af. Van de soorten zijn bij ons te vinden Europeesch-, Thym- en Vlas-W. (*C. Europaeae*, *epithimum* en *epilinum*).

Warmbloedige dieren. Onder dezen algemeenen naam begrijpt men de zoogdieren en vogels, omdat het bloed dezer dieren eene gemidd. temperatuur van tusschen de 30 en 40° C. heeft, in tegenstelling der andere dieren wier temperatuur met de middenstof waarin zij leven gelijk staat.

Warmbrunn, marktvlak in het regerings-district Liegnitz in Pruis. Silezië, één uur van Hirschberg gelegen, 1083 voet boven de Oostzee, aan de noordelijke helling van het Reuzengebergte, telt 2700 inw., is voornamelijk als badplaats bekend om zijne alkalische zwavelbaden van 29—30° R. warmte en heeft prachtige omstreken. Men wil dat de bronnen in 1175 door hertog Boleslaus IV ontdekt zouden zijn; tegenwoordig behooren zij en het stadje aan de graven Schaffgotsch, die hier een kasteel en fraai aangelegden tuin hebben. Verg. Preiss, *Der Kurort W.* (1850); Döring, *W. u. das Hirschberger Thal* (2de uitg., 1856).

Warmeland. Zie *Wermeland*.

Warmte. Het is aan iedereen bekend, wat men in het dagelijksche leven door W. verstaat. Wij kunnen haar waarnemen door het gevoel, dat ons in staat stelt tusschen meerdere en mindere W. vergelijking te maken. Die meerdere of mindere W. of liever die hoeveelheid W., welke men aan een ligchaam toekent, noemt men de temperatuur van een ligchaam; hooge temperatuur noemen wij *heet*, lage temperatuur *koud*. In natuurkundigen zin bedoelt men door W. de oorzaak van die verschijnsels waarover wij nu gesproken hebben en nog verder spreken zullen. Wij zullen hieronder een nadere definitie geven wat W. is. — De verschijnsels, die wij door de W. waarnemen, komen hierop neder. Alle lichamen worden bij verhooging van temperatuur uitgezet en krimpen bij afneming der temperatuur weêr in. Verschillende lichamen zetten zich bij gelijke temperatuurs-verhooging ongelijk sterk uit. Bij koper en ijzer in staven van gelijke lengte zal zich het koper meer uitzetten dan het ijzer. Hierop berust het maken van slingers, die bij onderscheidene temperaturen gelijken gang houden. Vloeistoffen en luchtvormige stoffen worden eveneens door W. uitgezet. Hierop berust het gebruik van thermometers (z. a.). Alle lichamen stralen W. uit. Een ligchaam van hoogere temperatuur zal echter sterker uitstralen dan een van lagere. Eene ruwe donkere oppervlakte bevordert de uitstraling; eene witte of gepolijste verzwakt haar. Hierop berust het verwarmen van vertrekken door kagchels enz.; men noemt deze W. *stralende W.* Wanneer eene staaf aan het eene einde verwarmd wordt, zal zich die W. in de staaf voortplanten. Men noemt dit *geleiding van W.*; men kan het beschouwen als eene straling tusschen de moleculen der lichamen zelve. Verschillende lichamen geleiden de W. niet even goed; metalen zijn goede, hout en glas slechte geleiders der W.; men maakt daarom aan voorwerpen die heet gemaakt moeten worden houten handvatten. Verhooging of verlaging van temperatuur kan verandering in den aggregatie-toestand der lichamen teweeg brengen; bij verhooging

kunnen vaste lichamen smelten (zie *Smeltbaarheid*) en vloeistoffen in damp overgaan (zie *Koken*, *Verdampen*). Gedurende dien overgang wordt niettegenstaande het aanvoeren van meer *W.* de temperatuur niet verhoogd. Men noemt die *W. latente W.* (z. a.), *gebonden-schuilende W.* Bij verlaging van temperatuur keeren dampen weer tot den staat van vloeistoffen en vloeibaar geworden lichamen tot den vasten toestand terug (zie *Stollen*). Om eenige stof één graad in temperatuur te doen rijzen, is eene zekere hoeveelheid *W.* noodig, die voor onderscheidene stoffen zeer verschilt. Met de *W.*, waarmede men één pond water van 0 tot 1° C. in temperatuur kan verheffen, kan men één pond kwik 30° doen rijzen. Aan die vatbaarheid der lichamen voor de *W.* geeft men den naam *warmte-capaciteit* en *soortelijke warmte*; bij de vergelijking voor verschillende lichamen neemt men die van het water als éénheid aan. De opmerking, dat bij het zonnespectrum (zie *Licht en Kleurschifting*) een daarin geplaatste thermometer hooger rees naar de roode stralen, en nog hooger *buiten* die roode stralen, deed het eerst eene overeenkomst tusschen licht en *W.* vermoeden, die later, nadat men ook andere overeenkomsten in interferentiën, terugkaatsing en breking bij die beiden had waargenomen, oorzaak werd, dat men thans de *W.* beschouwt als trilling van dezelfde aether, die de verschijnselen van het licht veroorzaakt; vroeger sprak men van Warmtestof. De breking der *W.*-stralen door het prisma is nog geringer dan die van de roode kleur; daarom moeten de trillingen langzamer en de golflengten grooter zijn (zie *Kleuren*). Het is hierom, dat men bij het spectrum zowel een *W.*-spectrum als een licht-spectrum aanneemt, die beiden niet geheel zamenvallen. Nog andere verschijnselen stemmen hiermede overeen. Wanneer men *W.* op verschillende stoffen laat stralen, ziet men dat ook hier sommige stoffen de *W.* wel, andere die *niet* doorlaten. Het ongekleurde zuivere steenzout laat de *W.*-stralen allen even gemakkelijk door als het glas de lichtstralen. Aluin daarentegen laat weinig *W.* door. Men onderscheidt daarom de lichamen in *diathermane* en *athermane*; de eersten geven een gemakkelijken, de anderen een moeilijken doorgang aan de *W.* *W.* kan op verschillende wijzen worden voortgebracht, zooals door wrijven, verdigten van gassen, scheikundige werkingen en onder deze vooral door verbranding. Veel *W.* verkrijgen wij van de zon, die echter bij het doorgaan van den dampkring vermindert, maar het grootste deel kan den aardbodem verwarmen en daar eene ophooping van *W.* veroorzaken. Dit moet aan eene vermeerdering der tripuncten toegeschreven worden, even als eene aangeslagen diapason eerst goed hoorbaar wordt, door haar b. v. op eene tafel te plaatsen, die dan mede in trilling geraakt en daardoor het aantal tripuncten vermeerdert. Daarom zal de temperatuur in eene vrije lucht ruimte, b. v. in een luchtbol, betrekkelijk lager zijn dan op een berg van gelijke hoogte. De zonnearmte dringt niet diep in den aardbodem, want bij eene diepte van 1 tot 1½ el bemerkte men haar niet meer.

Warmte-capaciteit, Soortelijke Warmte. Zie *Warmte*.

Warmtemeter. Zie *Calorimeter* en *Thermometer*.

Warmtestof. Zie *Warmte*.

Warnmünde, marktplek in Mecklenburg, aan de uitmonding van de Warnow in de Oostzee, met 1800 inw. en een zeebad, vormt de zeehaven van Rostock (z. a.).

Warner (Levinus) was, kort vóór de helft der 17de eeuw, gezant der Nederl. republiek te Konstantinopel. Als leerling van Golius was hij bekend met de Oostersche talen en gaf niet alleen Mohammedaansche stellingen aangaande Christus en de hoofdgronden des Christendoms, benevens eenige Perzische spreuken in het licht (Leiden 1643 en 44), maar legde ook eene kostbare verzameling van Oostersche handschriften aan, die, door hem aan de Leidsche hoogeschool ten geschenke gegeven, aldaar een *Interpres Legati Warneriani*, met een *Coadjutor* heeft, aan wie niet alleen de zorg voor, maar ook het wetenschappelijk gebruiken van dezen met veel moeite, oordeel en kunde verzamelden letterschat is opgedragen.

Warnkönig (Leop. Aug.), beroemd beoefenaar van de geschiedenis des regts, in 1794 te Bruchsal geb., studeerde te Heidelberg en Göttingen, werd eerst privaat-docent te Göttingen, in 1817 prof. in de regten te Luik en in 1827 te Leuven, waar hij echter tijdens de omwenteling van 1830 van zijn ambt ontzet werd. In 1831 als prof. in de regten te Gent aangesteld, werd hij in 1836 prof. te Freiburg in Breisgau en in 1844 te Tübingen. Hij overleed in 1866 te Stuttgart. Zijne hoofdwerken zijn: *Flaandrische Staats- u. Rechtsgesch.* (3 dln., 1834—39), *Franz. Staats- u. Rechtsgesch.* (in vereeniging met Stein, 3 dln., 1845—48), *Institutionum s. elementorum juris Romani*

privati libri IV (4de uitg., 1860), *Commentarii juris Rom. privati* (3 dln., 1825—32), *Hist. des Carolingiens* (met Gérard, 2 dln., 1862), *Don Carlos. Leben, Verhaftung und Tod dieses Prinzen* (1864).

Warnsinck (Isaïc), verdienstelijk Nederl. architect, in 1811 te Amsterdam geb., ontving aldaar zijne eerste opleiding en ontwikkelde zich verder op eene langdurige studiereis door Duitschland, Frankrijk en Italië. In 1836 verwierf hij een prijs en eene premie voor twee door hem ingeleverde plannen voor een nieuw beursgebouw te Amsterdam, welke plannen echter ten gevolge van latere veranderingen in het programma niet gevolgd zijn. Belangrijke bouwwerken te Amsterdam en elders en buitenverblijven in de omstreken van Haarlem werden naar zijne ontwerpen gebouwd. In 1843 deed W. met den ingenieur van Gendt eene reis naar Engeland en Schotland, om van rijkswegen het stelsel der cellulaire gevangnissen te bestuderen. Naar hunne plannen werd vervolgens de eerste gevangenis van dien aard te Amsterdam gebouwd, terwijl later ook elders onder zijne leiding onderscheidene gevangnissen naar dat stelsel werden opgetrokken of verbouwd. W. werd in 1848 lid van het voormalig Kon. Ned. Instituut en was bovendien lid van onderscheidene andere maatschappijen voor kunst of wetenschap. In 1851 werd hij tot lid van den gemeenteraad en in 1854 tot wethouder voor de publieke werken te Amsterdam benoemd. In de Werken voor de Maatsch. tot bevordering der Bouwkunst vindt men talrijke verslagen en bijdragen van zijne hand. Hij overleed in 1857. — Zijn vader Will. Hendr. W. Bernarduszoon, Nederl. dichter, in 1782 geb. en in 1857 te Amsterdam overl., was een man, die, zonder eene klassieke opleiding te hebben ontvangen, nogtans op letterkundig gebied eene waardige plaats bekleedde, zoodat hem meer dan eens het eermetaal ten deel viel. Vooral behartigde hij door woord en geschrift de belangen der gevangenen, en was met W. H. Suringar en Nierstrasz medestichter van het Genootschap tot zedel. verbetering der gevangenen. Als dichter is hij niet onder die van den eersten rang te rekenen, maar toch zijn zijne godsdienstige en vaderlandsche liederen, in den geest van Feith en Tollens, niet onverdienstelijk; men vindt ze in zijne *Vaderl. Feestzangen, Bijbelsche Poëzy* en *Gedichten* (1828), alsook in den *Evangel. Volksalmanak*, in de *Evang. Biblioth. (De feestvierende Christen)* en elders. Zijn treurspel: *De dood van Willem I* (1836), en zijn romantisch gedicht in drie zangen: *Lorenzo en Blanca* (1839) hebben minder waarde.

Warrants (van *warrantéd*, gewaarborgd) heeten in Engeland coupons van het register der goederen in de magazijnen, die door de administraties van groote goederen-magazijnen worden uitgegeven, en waarop met garantie op den in die magazijnen aanwezigen voorraad door bankiers en andere kapitalisten voorschotten verstrekt worden.

Warren (Samuel), Eng. regtsgeleerde en belletrist, in 1807 te Racre in Derbighshire geb., studeerde te Edinburg en Londen, had als *special pleader* en *barrister* eene uitgebreide praktijk, werd in 1850 onder het Whig-ministerie tot *Queen's Counsel* en in 1852 door lord Derby tot *Recorder* van de stad Hull benoemd, en trad in 1856 voor Widhurst in het parlement. Door de belletristische schriften, die hij in *Blackwood's Magazine* plaatste, verkreeg hij eene Europeesche vermaardheid. Van deze geschriften, waarvan eene volksuitgave in 18 dln. (1853—54) het licht zag, zijn vooral beroemd: *Passages from the diary of a late physician* (3 dln., 1832) en *Ten thousand a year* (3 dln., 1841).

Warrington, stad in het Eng. graafschap Lancaster, aan de Mersey, vereenigingspunt van de spoorwegen tusschen Londen, Liverpool, Manchester en Lancaster, door een kanaal met Liverpool en Manchester verbonden, telt 26,431 inw. en heeft vele fabrieken en levendigen handel.

Warschau (Poolsch Warszowa, Fr. Varsovie), hoofdstad van het Russ. koninkrijk Polen en van het gouvernement W. (666,49 □ m. met (1863) 1,758,945 inw.), aan den linker oever van de Weichsel, over welke naar de versterkte voorstad Praga eene steenen brug ligt, heeft meer dan 3 m. in omvang, is in de Oud- en Nieuwstad verdeeld en sedert 1831 in eene vesting herschapen, terwijl de sterke Alexanders-citadel, in 1835 voltooid, met een sterk bruggenhoofd de stad in bedwang houdt. W. heeft 10 poorten en 10 pleinen, 250 meest breede straten, waarin paleizen en hutten elkander afwisselen. De voornaamste paleizen zijn: het koninklijk slot (Zameck), het regeringspaleis, het Saksische paleis met tuin, het lustslot Belvédère met fraai park, het paleis der koninkl. akademie van wetenschappen, voor hetwelk het standbeeld van Kopernicus prijkt, het Radzivilsche paleis, thans residentie van den stadhouder, het raad- en stadhuis, de

nieuwe munt, het paleis Marieville met beurs, winkels enz., de ministeriën, het tuighuis, onderscheidene hospitalen, kazernen, 28 Roomsche kerken (waaronder de St.-Johannes-kathedraal, waarin de koningen van Polen gekroond en de constitutie van 1791 bezworen werd), eene Duitsch-Protest., eene Hervormde kerk enz. De universiteit, in 1816 gesticht, werd in 1830 opgeheven. Er is nog eene akademie voor Roomsche geestelijken; verder zijn er eene medisch-chirurgische akademie, verscheidene geleerde genootschappen, inrigtingen van weldadigheid, hoogere en lagere scholen. Men vervaardigt er tabak, laken, handschoenen, tapijten, dekens, wagens, paardetuigen, brons-, goud- en zilverwerken, meubels, kousen, muziek-instrumenten, kaarten, bier enz. Er wordt handel te land en te water gedreven. W. is de zetel van den Russ. stadhouder, als ook van een Griekschen en een Roomschen aartsbisschop. Het aantal inw. bedraagt (1865) 243,512, waaronder ruim 44,000 Joden. W. is door spoorwegen met Dantzig, Berlijn, Krakau (Weenen en Breslau) en Petersburg verbonden. W. werd in 1185 door koning Kasimir den Regtvaardigen gebouwd. De hertogen van Masovië resideerden meest te W.; met hun uitsterven in 1526 kwam W. met Masovië weder bij Polen. Voor W. onderging Johan Kasimir in een slag van 28—30 Julij 1656 tegen Karel X Gustaaf van Zweden en diens bondgenooten eene nederlaag. Van 1764—73 en in 1793 werd W. door de Russen bezet. Nadat deze in den opstand van 17—18 Apr. 1794 verdreven waren, belegerden de Pruisen de stad te vergeefs van 9 Julij tot 6 Sept. 1794, maar zij gaf zich 5 Nov. aan de Russen over, na de bloedige bestorming van Praga. Sedert den vrede van Tilsit de hoofdstad van het naar haar genoemde hertogdom, werd de stad 8 Febr. 1818 weder door de Russen in bezit genomen. De groote Poolsche omwenteling van 1830 eindigde met de bestorming van W., 6 en 7 Sept., en de capitulatie aan Paskevitsch, 8 Sept. 1831. — Het hertogdom W., in 1807 uit het gedeelte van Polen gevormd, dat bij den vrede van Tilsit door Pruisen was afgestaan, omvatte 1850 □ m. met 2,200,000 inw. Bij den vrede van Weenen moest Oostenrijk nog W.-Galicië aan W. afstaan, zoodat het 2800 □ m. met 3,780,000 inw. omvatte. Koning Frederik August van Saksen was hertog van W., maar moest het land reeds in 1812 voor de Russen ontruimen.

Wartburg, een bergslot nabij Eisenach in het groothertogdom Saksen-Weimar, aan het noordwestel. einde van het Thuringer-woud gelegen, waarschijnlijk van 1070—1080 gebouwd door graaf Lodewijk den Springer van Thuringen, diende den land- en markgraven tot verblijfplaats en werd sedert 1440 alleen door slotvoogden bewoond. Het is het eenige slot in Byzantijnschen stijl, dat bewaard gebleven is, en dus voor de bouwkunst van groote waarde. Sedert 1847 is het naar de plannen van Ritgen hersteld en met fresco's van von Schwind versierd. Vooral merkwaardig zijn de kapel (7 Junij 1855 ingewijd), de kamers met wapenrustingen, de ridder- en banketzaal, de zangerszaal en Luther's cel. Voor den nieuwen toren werd de eerste steen 10 Dec. 1855 gelegd. Op den W. liet de landgraaf Herman I in 1206 of 1207 den dichterswedstrijd plaats hebben, die onder den naam van *Wartburgkrieg* in de letterkunde bekend is. Hier leefde de Heilige Elisabeth (z. a.) van Thuringen; hier hield Luther (z. a.), gedurende tien maanden voor zijne vijanden verborgen, zijn verblijf en begon er zijne bijbelvertaling; hier werd 18 Oct. 1817 door de Protestantsche Deutsche studenten een feest gevierd, het *Wartburgfest*, 't geen zeer revolutionair tegen de Duitsche vorsten gestemd scheen en dan ook zeer onaangename en treurige gevolgen na zich sleepte. Verg. Thon, *Schloss W.* (3de uitg., 1815); Schöner, *Beschreib. der W.* (1835); Witzschell, *Die W. bei Eisenach* (1845), en Puttrich, *Denkmale der Baukunst*, 2de dl., 1e afev. (1847).

Wartenberg, vrije heerlijkheid in het regeringsgebied Breslau van de Pruis. prov. Silezië, en wel in den aan de grenzen van Posen gelegen kreits W. (14,82 □ m. met 49,859 inw.), telt op 8 □ m. 20,000 inw. en behoorde eertijds aan de burggraven van Dohna, sedert 1734 aan den Russ. opperkamerheer Joh. Ernst von Biron, terwijl thans prins Calixtus, hoofd van de linie Biron-W., eigenaar van W. is. De hoofdplaats Poolsch-W., met twee Roomsche, eene Protest. kerk en eene synagoge, telt 2452 inw. — Duitsch-W., stad in het regeringsgebied Liegnitz van de Pruis. prov. Silezië, is de hoofdplaats van eene heerlijkheid der linie Biron-Sagan en telt 941 inw.

Wartenburg, slot en dorp aan de Elbe in den kreits Wittenberg van het Pruis. regeringsgebied Merseburg, geschiedkundig bekend door de overwinning, welke de Pruis. generaal York er 3 Oct. 1813 over den Franschen maarschalk Bertrand behaalde, weswege hij den titel York von W. verkreeg.

Wartha of Warthe, de voornaamste zijstroom van de Oder, ontspringt in het Poolsche woijwoodschap Krakau bij Kromolow, stroomt, na de Prosna in zich opgenomen te hebben, naar Pruissen, neemt nog de Wilna, Odra en Netze in zich op en ontlast zich, na een loop van 106 m., bij Küstrin in de Oder. De W. wordt bij Kolo bevaarbaar.

Warton (Thomas), Eng. letterkundige en dichter, in 1728 te Oxford geb., volgde aldaar in 1756 zijn vader als hoogl. der dichtkunde (waarbij in 1785 de geschiedenis gevoegd werd) op en overleed er in 1790. Hij schreef *Pleasures of melancholy* (1747); oden, liederen en sonetten (1771 en 1791), een commentaar op Milton en vooral zijn beroemd werk: *History of English poetry* (3 dln., 1774; de beste vermeerderde uitg. is die van Price, 3 dln., 1824, 2de uitg., 1840).

Warwick, een graafschap, nagenoeg in het midden van Engeland tusschen Stafford, Leicester, Northampton, Gloucester, Oxford en Worcester gelegen, telt op 42 $\frac{1}{3}$ □ m. (1861) 561,728 inw., is in het N. heuvelachtig (de Edge-Hills) en in het Z. zeer vruchtbaar met uitmuntende weilanden. Het wordt door de Avon, Tame, Aine en Leam besproeid. De inw. vinden hun bestaan in land- en tuinbouw, veeteelt, visscherij, bergwerken van ijzer en vooral van steenkolen, maar bovenal in het fabriekwezen, hoofdzakelijk van ijzer- en staalwaren en van wollen stoffen. De handel wordt door onderscheidene kanalen en het spoorwegnet tusschen Londen en Liverpool zeer bevorderd. — De hoofdstad W., aan de Avon, onderscheidene kanalen en den spoorweg van Londen naar Birmingham, die zich hier in verschillende takken splitst, gelegen, telt ruim 11,000 inw., die vooral wollen stoffen vervaardigen, heeft eene Gothische kerk met het praalgraf van graaf Essex, een raadhuys, beurs, geregtshof, hospitaal, vrije school enz. In 1694 brandde de stad bijna geheel af. In de nabijheid is het beroemde fraaije slot W.-Castle, op eene rots gebouwd, met rijke kunstverzamelingen en een prachtig park.

Warwick, Eng. graventitel, aan het bezit van W.-Castle verbonden, was van 1066—1269 het eigendom der familie Newburgh en van 1269—1445 der familie Beauchamp, tot welke Richard Beauchamp, graaf van W., behoorde, overl. in 1439. Onder Hendrik V onderscheidde hij zich als oorlogsheld en onder den onmondigen Hendrik VI van 1421—37 nam hij deel aan de regering. Na den dood (11 Junij 1445) van diens zoon Henry, die in 1444 tot hertog van W. verheven werd, gingen de goederen en de grafel. waardigheid over op de familie Neville. Rich. Neville graaf van W., de koningmaker bijgen., daar hij ten tijde van de oorlogen der beide Rozen Hendrik VI gevangen nam, in 1465 Eduard IV in het bezit der kroon stelde, maar na met Eduard oneenigheid gekregen te hebben 6 Oct. 1470 weder Hendrik VI op den troon plaatste, sneuvelde in den strijd tegen Eduard 14 April 1471 bij Barnet. De titel W. ging nu op Eduard, zoon van den hertog van Clarence, over, dien Hendrik VII, na eene gevangenschap van 15 jaren in den Tower, in 1499 liet onthoofden. Onder Eduard VI kreeg John Dudley, later hertog van Northumberland, in 1547 den titel van graaf van W., die op zijn zoon Ambrose overging, welke in 1589 zonder erfgenamen stierf. Van 1618—7 Sept. 1759 bezat de familie Rich. deze waardigheid, welke daarna Francis Greville, graaf Brooke, verkreeg. De tegenwoordige graaf van Brooke en W., Georg Guy Greville, geb. in 1818, resideert te W.-Castle. In zijne rijke kunstverzameling munt vooral de antieke vaas, bekend onder den naam van *Vaas van W.*, uit.

Was is eene zelfstandigheid, die bij de planten zeer verspreid is, waar het in plantensappen in de bladen, in het was dat sommige vruchten (b. v. pruimen) overdekt enz. voorkomt, maar vooral bij den Wasboom (z. a.) en in den stam van den *Ceroxylon Andicola*. Het W. wordt menigvuldig gevonden in de bijenkorven; de raten in deze (zie *Bij*) bestaan uit W. Het W. is eene vaste zelfstandigheid, die algemeen bekend is. Het smelt bij eene temperatuur van 50° C. en is geel van kleur. Door bleeking in de zon, dat in W.-bleekerijen geschiedt, wordt wit W. verkregen. W. is na aan de vetten verwant, in wijngeest lost het een weinig op, het laat zich niet verzeepen. Het W. bestaat uit een paar stoffen: *Myricine* en *Cerine*, die beiden uit koolstof, waterstof en zuurstof zaamgesteld zijn. Men gebruikt het W. voor kaarsen, voor pleisters, voor het glad maken van meubelen, als lutum (z. a.) en in vele andere gevallen.

Wasa, oud ridderkasteel in de Zweedsche prov. Upland, 3 m. van Stockholm, is het stamslot van het geslacht, dat met Gustaaf (z. a.) W. den troon van Zweden beklom en in 1689 met Christina, de dochter van Gustaaf Adolf, uitstierf. Sedert 5 Mei 1829 wordt de titel van prins van W. gevoerd door Gustaaf, een zoon van Gustaaf IV Adolf, die in 1809 afstand deed van den troon en in 1837 overleed. Diens eenige

dochter Karoline, geb. in 1833, huwde in 1853 met den kroonprins Albert van Saksen.

Wasa (ook Nikolai-stad gen.), handelstad aan de golf van Bothnië in Finland, heeft breede en rechte straten, verscheidene pleinen, onder welke dat van Gustaaf, een oud kasteel, scheepstimmerwerven, fabriekwezen enz. en telt 3500 inw. Er wordt een levendige uitvoerhandel gedreven in teer, pek en rogge. W. werd in 1606 gesticht door Karel IX en naar diens stamslot W. genaamd. De oude haven is nog slechts voor kleine schepen bruikbaar. Grootere schepen moeten zich van de nieuwe haven Smultronören bedienen. Met Finland (z. a.) geraakte W. onder Russisch gezag. Het is de hoofdplaats eener prov. van denzelfden naam, die in 1863 op 737 □ mijlen 306,756 bewoners telde, welke allen tot de Luthersche kerk behooren.

Wasboom, *Myrica cerifera*, is de naam van een in de zuidel. deelen der Vereenigde Staten groeienden boom of struik, behoorende tot de fam. der Gagelachtige planten. De plant is tweehuizig. Uit de vrucht, eene éénzadige noot, kan men door uitkoken een groenachtig plantenwas verkrijgen, waaruit men artsenijsmiddelen en welriekende kaarsen vervaardigt.

Wasdoek noemt men eene gewezen stof, waarvan de ééne zijde met een vernis overtoegen is om daardoor de stof waterdicht te maken. Op die oppervlakte worden versierselen, figuren, teekeningen enz. aangebragt, die er meest opgedrukt zijn. Naar de stof, die men voor het maken van W. gebruikt, onderscheidt men gewast linnen, gewaste taf en dergelijke. W. wordt tot verschillende doeleinden, zooals voor tafelkleeden, vloerkleeden enz., gebruikt.

Wasdom noemt men de geschiktheid van organische lichamen om na hunne ontwikkeling niet alleen nog verder te kunnen groeijen, maar zich ook in eene zekere mate te veredelen. Voor den W. is voeding noodzakelijk, die niet alleen het langer en dikker worden van reeds bestaande deelen bewerkt, maar ook in het toevoegen van nieuwe deelen bij het reeds aanwezige bestaat. Men kan dat vooral bij de planten opmerken, waar, door het voortdurend ontstaan van nieuwe cellen, nieuwe plantendeelen gevormd worden. De W. bereikt ook dikwerf zijne grens, dat vooral bij het dierlijk ligchaam waar te nemen is, ofschoon sommige deelen, zooals bij den mensch de haren en nagels, niet ophouden te groeijen. Men heeft opgemerkt, dat de W. met het voortplantingsproces schijnt in verband te staan en dat hij bij de planten gedurende den bloei, bij de dieren gedurende de zwangerschap stilstaat. De ondervinding leert, dat hengsten, stieren enz., die men aan de gemeenschap met vrouwelijke dieren onttrekt, zich door een sterken groei onderscheiden; ossen strekken daarvan ook ten voorbeelde. Een te snelle W. kan bij menschen ziekten veroorzaken.

Wasfiguren. Het was is eene geschikte zelfstandigheid om daaruit allerlei voorwerpen te vervaardigen, zooals men meermalen in de spellen, waar wassen beelden ten toon gesteld zijn, zien kan. Ook anatomische preparaten heeft men zeer schoon in was nagebootst, bijv. de W. door Koning vervaardigd, die in het anat. kabinet te Utrecht bewaard worden.

Washington (George), de grondlegger van de onafhankelijkheid der Vereenigde Staten van N.-America, in 1732 in het graafschap Westmoreland in Virginië geb., was de zoon van een rijken planter, trad op 15-jarigen leeftijd als kadet in dienst op een Eng. oorlogschip, doch de wil zijner moeder riep hem terug. Sedert 1751 streed hij als majoor bij de Eng. koloniale militie met onderscheiding tegen de Franschen als ook tegen de Indianen aan den Ohio, krom tot regiments-commandant op, maar nam in 1754 zijn ontslag, daar de officieren der kroon in rang boven die der militie gesteld werden. In 1755 koos generaal Braddock, die de Eng. expeditie tegen het fort Du Quesne commandeerde, W. tot zijn adjudant. Hij werd zwaar gekwetst en verloor bijna zijn geheele corps, doch dit diende slechts om W.'s talenten in het schitterendste licht te vertoonen, daar het hem gelukte de overblijfselen der krijgsmagt te redden en den vijand het hoofd te bieden. Hij werd nu tot opperbevelhebber van alle Virginische strijdkrachten benoemd en veroverde het fort Du Quesne. Nadat hij aldaar de grenzen verzekerd had, trad hij in het bijzondere leven terug, totdat hij, toen de oneenigheden tusschen de Britsch-Americaansche koloniën en het moederland steeds ernstiger werden, tot afgevaardigde op het congres benoemd werd, dat 14 September 1774 te Philadelphia geopend werd. Het congres benoemde W. 14 Junij 1775 tot opperbevelhebber van alle Americaansche strijdkrachten. Bij de geheele desorganisatie van

het leger moest hij zich tot eene defensieve houding bepalen. Wel noodzaakte hij in Maart 1776 de Engelschen om Boston te verlaten, maar hij moest voor het veel talrijker leger van den vijand, na onderscheidene nederlagen, achter den Delaware terugtrekken. Na zijn leger van 2000 op 6000 man gebragt en goed geoefend te hebben, overviel hij 25 Dec. 1776 de cantonnementen der Engelschen en behaalde belangrijke voordeelen bij Trenton en Princetown, maar werd 13 Sept. 1777 aan den Brandywine en 4 Oct. bij Germantown geslagen, waarna hij een kamp betrok bij Valley-Forge, waar hij aan allerlei lasteringen bloot stond en zijn leger door verraad en afval sterk verminderde. Eerst toen in 1778 de Franschen zich met de Americanen verbonden, werd de toestand gunstiger, vooral nadat in 1780 6000 Franschen zich met W. verbonden hadden. Nadat W. in het begin van 1781 eenige oproerige bewegingen in het leger bedwongen had, ging hij tot de beslissendste onderneming van den geheelen oorlog, tot den togt tegen lord Cornwallis over. Deze verdedigde zich met groote dapperheid, doch toen Lafayette de Britsche verschansingen genomen had, zag Cornwallis zich verplicht met 7000 man troepen en 1500 mariniers en matrozen te capituleren. Van nu af bepaalde zich de oorlog tot kleine schermutselingen, en onderhandelingen werden geopend, die den vrede van Parijs, 3 Sept. 1783, ten gevolge hadden. W. legde 23 Dec. 1783 het opperbevel neder en keerde naar zijn landgoed Mount-Vernon terug. Hij nam ijverig deel aan den strijd, die in het congres tusschen de federalisten en demokraten bij de tot stand bringing der constitutie gevoerd werd, en werd in April 1789 tot president der Vereen. Staten gekozen, voor den tijd van 4 jaren, en in 1793 herkozen. Toen hij in 1797 den presidentszetel verliet, waren de gewesten in bloeienden toestand, de finantiën goed geregeld en de welstand des lands in zichtbaren vooruitgang. In weerwil van allen aandrang, wilde hij niet langer in het bestuur blijven, doch nog eens maakte het vaderland aanspraak op zijne diensten, toen in 1798 een oorlog met Frankrijk dreigende was. W. werd tot opperbevelhebber benoemd en zorgde ijverig voor de organisatie van het leger. Het dreigend gevaar werd echter afgewend en W. keerde naar zijn landgoed terug, waar hij 14 Dec. 1799 overleed. Zijne overblijfselen werden later naar Washington vervoerd, waar zij onder een gedenkteeken rusten. In verschillende steden van N.-America prijken gedenkteeken ter zijner eere. Verg. Bancroft, *Essai on the life of W.* (1851); Sparks, *The works of W.* (12 dln., 1834—37, in het Fr. door Guizot, 6 dln., 1840, Duitsch door von Raumer, 2 dln., 1845); Irving, *Life of W.* (5 dln., 1855—59, Duitsch door Bülow, 1855—60).

Washington, hoofdstad en zetel der regering van de Vereen. Staten van N.-America, in het district Columbia, aan den linker oever van den Potomac, in 1791 gebouwd en naar George W. (z. a.) genaamd, bestaat grootendeels uit elkander regthoekig snij-dende, 80—160 v. breede straten en heeft vele fraaije pleinen en gebouwen, z. a. het kapitaal, van wit marmer op een 78 v. hoogen heuvel, met drie koepels, een fraai portaal, 362 v. in het front en dienende voor de vergaderingen van het congres; verder het paleis van den president (White House, 170 v. lang en 85 v. breed), het algemeen postkantoor, kazernen, scheepshokken, 40 kerken, het nationaal observatorium, de Patent-office, het arsenaal, theater, circus enz. Er zijn onderscheidene wetenschappelijke instellingen, z. a. Smitsonian Institution, Columbia-College, het nationaal medische collegie, twee akademiën enz. De nijverheid is er onbelangrijk; er is eene groote kanongietery. Ook de handel is niet van groot belang. De stad is door een kanaal met het Chesapeake-Ohio-kanaal en door spoorwegen met Baltimore, Fredericksburg, Richmond enz. verbonden. W. telt (1860) 61,122 inw. In 1814 werd W. door de Engelschen onder generaal Ross ingenomen en gedeeltelijk, het kapitaal geheel, verwoest. Door een brand in het kapitaal werd 24 Dec. 1851 de bibliotheek van het congres grootendeels vernield.

Washington is de naam van onderscheidene graafschappen en steden in de Vereen. Staten van N.-America, alsook van een uit de noordel. helft van het Oregon-gebied gevormd en 2 Maart 1851 in de Unie opgenomen territorium, dat op 8285 □ m. slechts 11,594 inw. (behalve 31,000 Indianen) telt. Het grenst ten N. aan Britsch N.-America, ten O. aan het Nebraska-territorium, ten Z. aan den staat Oregon en ten W. aan den Stillen oceaan, en wordt in het N. W. door de Fuca-straat van Vancouvers-Island gescheiden. Het is in het O. en W. zeer bergachtig, maar heeft in het midden de groote Columbia-vlakte, heerlijke prairiën, bosschen, voortreffelijk bouwland en vele vischrijke meren. De hoofdstad en regeringszetel is Olympia.

Washington-eilanden, de noordwestelijkste groep der Markiezen-eilanden (z. a.).

Washita, rivier in N.-America, die uit den North-, Middle- en South-Forks ontstaat, welke zich in het graafschap Montgomery van den staat Arkansas vereenigen, stroomt naar het Z. O., komt in den staat Louisiana, is van Camden af door stoombooten bevaarbaar en stort zich na een loop van omstr. 105 m. in den Red-River uit.

Wasmot, *Galleria cerella* Tr., *G. mellonella* L. Van dezen vlinder is de rups zeer schadelijk voor de bijenkorven, waarin zij zich met was voedt. Zij spint zich een koker tegen den rand van den korf, die haar tegen de bijen beschermt.

Was-opaal. Deze naam wordt wel aan een paar soorten van opaal gegeven, zooals aan het Houtopaal.

Wasschen, uitwasschen noemt men in de scheikundige techniek neergeslagen stoffen door behandeling met water nog verder te zuiveren en de oplosbare deelen te verwijderen.

Wasschen der ertsen is eene bewerking, die men in sommige gevallen toepast, om de verlangde mineralen van de hen omgevende stoffen af te zonderen. Men gebruikt daartoe een stroom van water, waardoor men minder zware deelen laat wegspoelen en de zwaardere laat zinken. Vooral op met zand vermengde goudkorrels, edelgesteenten en dergelijken, evenals op de tinertsen, kan men zulk eene wassing toepassen. De irrigatingen daarvoor worden naar plaatselijke en andere omstandigheden gewijzigd.

Wassenaar, een oud adellijk Holl. geslacht, dat van de 11de eeuw dagteekent. De heeren van W. waren kasteleins, slotvoogden, later burggraven van Leiden en hadden in die hoedanigheid grooten invloed en veel gezag; zij waren aan de luisterrijkste adellijke huizen vermaagschapt, en van hen stammen af de heeren van Duivenvoorde, van Kranenburg en van Groeneveld. Het burggraafschap van Leiden, door huwelijk uit het huis der W. in dat der prinsen van Ligne overgegaan, werd 15 Mei 1651 door Lamoraal, graaf van Ligne en Valkenburg, aan de stad Leiden verkocht. — De eerste W., door de geschiedenis vermeld, is Halewyn van W., levende in 1083. — Philips, heer van W., overl. in 1225, was bovendien heer van Voorschoten, Katwijk, Zandhorst, Groeneveld en Voorburg, stichtte het huis ter Horst en was een ijverig tegenstrever van Lodewijk, graaf van Loon, die met Ada van Holland huwde. — Philips, heer van W., die in 1339 tot burggraaf verheven werd, was kamerheer van graaf Floris V. — Dirk, heer van W., in 1391 op het huis te Sant nabij Katwijk overl., was de eerste, die zich baanderheer of baron van W. liet noemen. — Zijn zoon Philips, heer van W., was een der medepligtigen aan den moord van Aleid van Poelgeest, doch verzoende zich later met hertog Albrecht, maar moest ramp op ramp verdueren en overleed in 1428 in de gevangenis te Wijk bij Duurstede. — Philips van W., jongere zoon des vorigen, heer van Voorburg, bevond zich in 1460 bij gelegenheid der krooning van Lodewijk XI tot koning van Frankrijk te Rheims en werd aldaar tot ridder geslagen. — Hendrik, heer van W., oudste zoon des vorigen, was opperbevelhebber der Noord-Hollanders en Waterlanders in den Arkelschen oorlog in het begin der 15de eeuw. Hij stond op tegen zijn vader, hielp Leiden belegeren en was de stichter van het huis van W. in het Voorhout te 's Gravenhage. — Jan, baanderheer van W., zoon des vorigen, vergezelde in 1454 hertog Philips op zijn togt tegen de Gentenaars. — Jan van W., zoon des vorigen, werd in 1506 te Brussel ridder van het Gulden vlies en vergezelde in 1507 Lodewijk van Halewijn, heer van Piennes, op zijn gezantschap naar Venetië; vervolgens diende hij onder keizer Maximiliaan in den Italiaanschen oorlog en werd er gewond. In 1512 werd hij door de Gelderschen gevangen genomen en door hertog Karel van Gelder in eene ijzeren kooi opgesloten. Na zijne bevrijding diende hij keizer Karel V tegen de Friezen, werd in het beleg van Slooten gewond en overleed in 1523. — Maria van W., dochter des vorigen, huwde met Jacob, eerste graaf van Ligne in Henegouwen. — De na deze volgende baronnen van W. ontsproten uit den tak, die in 1226 den naam van Duivenvoorde had aangenomen. Jan, heer van Duivenvoorde, nam in 1590 den naam en het wapen van den oorspronkelijken stam weder aan. Het wapen van W. is: *de gueules à trois croisants d'argent* 2.1. Later werd het *écartelé*: 1 et 4 *Wassenaar*, 2 et 3 *d'azur à la fasce d'or*.

Wassenaar Obdam (Jacob, baron van), heer van Obdam en Zuidwijk, beroemd Nederl. zeeheld, in 1609 geb., trad op jeugdigen leeftijd in krijgsdienst, kreeg het bevel over eene compagnie ruitery, klom al spoedig tot den rang van kolonel op, werd door de Staten van Holland afgevaardigd in den raad van state en later tot gouverneur van Heusden en eenige omliggende plaatsen benoemd. De Staten droegen hem meer dan

eens zendingen op, die hij met veel beleid volbragt. In 1653 was hij als gemagtigde van de Staten op 's lands vloot tegenwoordig bij het zeegevecht, dat de luitenant-admiraal Marten Harpertsz. Tromp aan de Engelschen leverde. De ongelukkige uitslag van dit treffen werd aan W. geweten, maar de Staten spraken hem vrij. Toen 10 Aug. de admiraal Tromp gesneuveld was, werd hij zelfs, met voorbijgang van den vice-admiraal de Wit en niettegenstaande de tegenwerking van den kant der vrienden van het huis van Oranje, tot luitenant-admiraal van Holland en W.-Friesland benoemd. In 1656 ontzette hij Dantzig, dat door de Zweden bedreigd werd; in 1657 bemagtigde hij 15 schepen van de Portugesche suikervloot, nadat de onderhandelingen met Portugal over het den Nederlanden aangedaan onrecht in Brazilië vruchteloos waren afgevoerd. In 1658 werd hij tot hulp van de Denen tegenover de Zweden met de vloot en landingstroepen naar de Sond uitgezonden; hij ontsloot de Sond en versloeg de Zweedsche vloot onder Wrangel. Hij kreeg last om in Denemarken te overwinteren, noodzaakte in 1659 de Zweedsche vloot, die voor Kopenhagen lag, om de wijk te nemen en keerde in Nov. met een deel der vloot naar het vaderland terug. Van 1660—63 ondernam W. togten van minder belang. Na het uitbreken van den oorlog met Engeland werd W. in het begin van 1665 als luitenant-admiraal-generaal en opperbevelhebber van de vloot, met drie luitnants-admiraal: de Ruyter, Kortenaer en Meppel onder zijn bevel, naar zee gezonden. Op de hoogte van Lestoffe, aan de oostkust van Engeland, raakte hij 13 Junij slaags met de Engelsche vloot onder den hertog van York; des namiddags ten 2 ure vloog het admiraalschip *de Eendragt*, waarschijnlijk door een kogel in de kruidkamer getroffen, met de bemanning in de lucht. Het lijk van W. werd niet gevonden. In de Groote kerk te 's Gravenhage werd hem een praalgraf opgerigt.

Wassenaar. Zie *Croissant*.

Wassenaar, dorp in het arrond. 's Gravenhage van de Ned. prov. Z.-Holland, 1³/₄ u. ten N. W. van 's Gravenhage gelegen, met ruim 3000 inw., eene Herv. en eene Roomsche kerk en vele buitenplaatsen.

Wassenberg (Everwijn), Nederl. philoloog, geb. te Lekkum in 1742, overl. in 1826 als rustend hoogl. in de Grieksche en de Nederl. letterkunde te Franeker, waar hij, na drie jaren hoogl. te Deventer geweest te zijn, sedert 1770 het hoogleeraarsambt bekleedde. Met zijn leerling en vriend H. Bosscha gaf hij eene allervoortreffelijkste vertaling van Plutarchus' *Levensbeschrijvingen van doorluchtige Grieken en Romeinen* (12 dln., 2de dr., 1828). W. was bijzonder ervaren in het Friesch, blijkens zijne *Taalkundige bijdragen tot den Frieschen tongval* (2de uitg., 1806, 2 dln.), zijne herinnering der verdiensten van den dichter Gijsbert Japix in eene *Oratio* (1793) en een naamloos uitgegeven stukje: *Verhand. over de eigennamen der Friezen enz.* (1774). Ook zijn, meenen wij, van zijne hand *Aanmerkingen over den oorsprong en verderen voortgang der Nederd. taal* (Fran. 1780). Behalve verscheidene akademische oraties gaf hij in de *Mengelingen*, uitgeg. door Mr. H. W. Tydeman (1836), eene *Redevoering over het oprigten van gedenkteekenen ter nagedachtenis van groote en verdienstelijke mannen*, en in de *Mnemosyne* van Tydeman en van Kampen (8e dl., 1820) eene *Verdediging van het gedrag der Hollandsche geleerden omtrent J. J. Reiske*.

Wateau (Antoine), Fransch schilder, geb. te Valenciennes in 1684, kwam in 1702 te Parijs, waar hij decoraties schilderde en van Claude Gillot onderwijs ontving, wiens manier hij zich spoedig eigen maakte. Van Valenciennes, werwaarts hij was teruggekeerd, bragt hij twee schilderijen op de tentoonstelling te Parijs, welke grooten opgang maakten. Weldra werd W. de geliefkoosde modeschilder. Hij schilderde salon-, bal- en herderstooneelen, met zooveel coquetterie en gemaniëerde bevalligheid, dat hij er de harten van de toongeevers dier eeuw van gemaaktheid en ijdelheid meê stal. Daarbij bezat hij ontegenzeggelijk talent, maar nog meer geest. In 1717 werd hij lid der Fransche akademie onder den titel van „Peintre des fêtes galantes du roi.” Hij overleed in 1721 te Nogent sur Marne. In vele Fransche verzamelingen, te Dresden, Munchen, Berlijn, Potsdam en elders vindt men van zijne stukken; 563 van zijne stukken zijn in plaat gebragt en in 3 dln. uitgegeven.

Watelet (Claude Henri), Fr. kunstminnaar, in 1718 te Parijs geb. en in 1786 aldaar overl., graveerde een 200-tal prenten en schreef o. a. een zeer verdienstelijk werk: *Dictionnaire des arts de peinture, sculpture et gravure*, na zijn dood door Levesque uitgegeven (5 dln., 1792).

Water. Het W., dat over de geheele aarde verspreid is, hier in wereldzeeën, ginds

in kleinere zeeën, meren, rivieren enz., is bij ieder bekend. De Ouden hielden het voor een element (z. a.). Lavoisier toonde aan, dat het zuivere W. zaamgesteld is uit 1 volumen of nagenoeg 8 gewigtsdeelen zuurstof en 2 volumina of 1 gewigtsdeel waterstof. Door onderscheidene proeven werd deze samenstelling bewezen, en toen later Davy het water door het galvanismus leerde ontleden, verkreeg men ook de beide gasen in die zelfde verhouding terug (zie *Electro-chemie*). Het W. dat in de natuur voorkomt houdt ook nog andere stoffen in zich. Om scheikundig zuiver water te hebben, moet men het door overhalen (z. a.) zuiveren. W. is bij de gewone temperatuur vloeibaar, maar bij eene vermindering tot 0° C. wordt het vast; men noemt het dan ijs. Bij het bevriezen (z. a.) neemt het W. een kristalvorm aan, dien men in sneeuwfiguren (z. a.) en bij 't bevriezen van den waterdamp tegen vensterruiten kan waarnemen. Bij eene warmte van 100° C. gaat het in damp over (zie *Koken*), zoodat het de drie aggregatie-toestanden kan aannemen. De digtheid van het W. verschilt naar de onderscheidene temperaturen; zij is bij + 4° C. het grootst. In sommige gevallen kan het W. in den spheroidaal-toestand (z. a.) overgaan. In de natuur verdampt het W. onophoudelijk; daardoor is de dampkring steeds met W.-damp bezwangerd. Het vormen van wolken, sneeuw, regen enz. is een gevolg van dit verdampen. Het van de bergen stroomende water vormt beken en rivieren, waardoor eene onophoudelijke W.-beweging ontstaat. Verder helpt het W. tot de ontbinding of verwerking der steenen, waardoor zij tot aarde vergruisd worden, terwijl het onder den grond in het welwater het zoo aangename drinkwater en in minerale bronnen de minerale wateren levert. Onmisbaar is het W. bij den groei der planten, terwijl het ook eene bestendige behoefte is voor het dierlijke ligchaam. Dat overigens het W. in vele gevallen eene nuttige aanwending vindt, is genoeg bekend. Men onderscheidt het W. in *hard en zacht water*; het eerste is bron-W., het laatste rivier- en regen-W.

Water (Jona Willem te), Nederl. godgeleerde en beoefenaar der kerkgeschiedenis, in 1740 geb. te Zaamslag, waar zijn vader, de schrijver o. a. van eene *Historie der reformatie van Gent* (1756), alsmede van eene *Hist. der reformatie in Zeeland* (in 1766 door zijn zoon voltooid en uitgeg.), predikant was. Hij studeerde te Utrecht, werd in 1761 predikant te Haamstede, in 1763 te Veere, in 1765 te Vlissingen en in 1779 hoogl. der wijsbegeerte en vaderl. geschiedenis aan het athenaeum illustre te Middelburg. In 1784 werd hij tot hoogl. in de godgeleerdheid en kerkel. geschiedenis te Leiden benoemd en aanvaardde die betrekking in 1785 met eene oratie *de studio hist. ecclesiasticae cum disciplina theol. diligenter conjungendo*. In 1785 werd hij ook predikant te Leiden en overleed er in 1822. Tot in zijn hoogen ouderdom was hij een in verschillende betrekkingen uiterst ijverig man, die veel invloed had en in zeer gewigtige zaken, met name de organisatie van het Hervormde kerkbestuur gedurende de Fransche overheersching, ook in het geheim, dikwijls werd geraadpleegd. Van het Zeeuwsch genootschap der wetenschappen was hij eenige jaren secretaris en van het Haagsche tot verdediging der Christ. godsdienst medebestuurder. Van zijne talrijke schriften, waaronder de *Hist. van het verbond en de smeekschriften der Nederl. edelen* (1776—96, 4 dln.), *De Vaderl. historie van Wagenaar verkort* (1784—1800, 4 dln.) en de uitgave van het 3de, 4de en 5de deel van het *Kerkel. Plakkaatboek* de verdienstelijkste zijn, vindt men eene opgave bij Glasius *Godg. Nederl.*, 3de dl., blz. 587 volg., alsmede in het uitvoerige *Levensberigt*, door den grijsaard zelve — jammer genoeg met zooveel zelfbehagen — geschreven en op zijn last door zijne erfgenamen uitgegeven.

Waterbies, *Heleocharis*, behoort tot de fam. der Cypergrassen. De tweeslachtige bloemen zijn in eene alleenstaande aar vereenigd; zij zijn van gezaagde borstels voorzien. In ons land kent men vier soorten: 1° de Gemeene W. (*H. palustris*), die op vochtige weilanden groeit, de stengels zijn sponsachtig; — 2° de Aaromvattende W. (*H. uniglumis*) heeft dezelfde groeiplaats, maar is tenderder; — 3° de Veelhalmige W. (*H. multicaulis*) vindt men in veenstreken op moerassige plaatsen; — 4° de Naaldvormige W. (*H. acicularis*) komt voor op vochtige zandgronden en heeft haarfijne stengels. De 2e en 3e soort zijn meer zeldzaam.

Water-Boterbloem. Zie *Dotterbloem*.

Waterbouwkunst (De), die met de *burgerlijke bouwkunst* en de *vestingbouwkunst* een deel uitmaakt van de algemeene bouwkunst, omvat de kennis, die vereischt wordt tot het ontwerpen en aanleggen van zoodanige werken, als noodzakelijk zijn om de stroommen, ja zelfs de zee, biunen vooraf aangewezen grenzen te beperken, met name dijken,

zeeweringen, sluizen enz. Ten andere de gevorderde kennis tot het graven van kanalen, hetzij ter bevordering van handel en welvaart, hetzij om den afvoer van het water naar behooren te doen plaats hebben. Eindelijk ook de kennis van het aanleggen van waterwerken tot nut en verfraaijing, zooals watermolens, fonteinen, het graven van vijvers en dergelijken meer. De bewoners van ons vaderland hebben het wegens de eigenaardige ligging en gesteldheid van den grond tot eene groote hoogte in de W. gebragt. Onder de werken over W. bekleeden die van Wiebeking (z. a.) eene voorname plaats.

Waterdigt zegt men in vele gevallen van onderscheidene stoffen, wanneer zij geen water doorlaten. Daar het meermalen noodig is waterdige stoffen te hebben, heeft men getracht deze langs verschillende wegen te verkrijgen. Zoo kan men digt geweven stoffen door bestrijking met lijnolieverniss W. maken. Later heeft men door kautschuk bij dergelijke stoffen hetzelfde verkregen en ze zoo tot regenmantels enz. aangewend. Leder kan door het met lijnolie te drenken W. gemaakt worden, en ook kan men waterdige hoeden maken door ze niet met lijm, maar met schellak te behandelen.

Waterdrieblad. Zie *Waterklaver*.

Watereppe. Deze naam wordt aan twee geslachten van de fam. der Schermdragende planten toegekend en wel aan de *Berula* en de *Sium*. De Smalbladige W. (*B. angustifolia*) heeft zijdelings geplaatste bloemschermen. De Breedbladige W. (*S. latifolium*) heeft eindelingsche schermen; zij groeit menigvuldig in slooten. Beiden hebben gevind bladen.

Waterford, het zuidoostelijkste graafschap van de Iersche prov. Munster, aan den Atlantischen oceaan en aan de graafschappen Cork, Tipperary, Kilkenny en Wexford grenzende, is 34,75 □ m. groot, waarvan 8 m. onbebouwd bergland, doch het overige zeer vruchtbaar is, wordt vooral door den Suir, die in de Waterfordhaven zich uitstort, en den Blackwater besproeid, en telde in 1861 134,336 inw. (in 1841 172,971). Landbouw, veeteelt, visscherij, whisky-stokerij en linnenweverij leveren de hoofdmiddelen van bestaan op. — De hoofdstad W., aan den mond van den Suir en de vereeniging van de spoorwegen naar Dublin en Limerick, is de zetel van een hoogkerkelijken en van een Roomschen bisschop, heeft enkele fabrieken en levendigen handel door de uitnemende haven. Zij telt 29,160 inw. Te W. worden meer dan 70 zeilschepen gebezigd in de New-Foundlandsche visscherij van haring en stokvisch.

Watergeneeskunde. Zie *Hydrotherapie*.

Watergetijden noemt men de in een groot etmaal tweemaal plaats hebbende rijzing en daling van den waterspiegel der zee. Zie verder *Eb en vloed*.

Watergeuzen is de algemeene naam, waarmede de vlugtelingen van allerlei stand en beroep werden bestempeld, die, bij het begin van den opstand tegen Spanje, Nederland hadden verlaten en aan boord hunner schepen de schrik van vriend en vijand waren. Hunne eerste bedrijven, ofschoon door den nood gewettigd, waren niet meer dan zee-roof. Lodewijk van Nassau gaf 1 Julij 1568 aan twee hunner, Hendrik Thomasz. en Diederik van Sonoy, de eerste bestellingsbrieven, uit naam van zijn broeder, den prins van Oranje. Toen hierna het aantal W. zeer toenam, werd in 1569 Adriaan van Bergen, heer van Dolhain, door den prins tot admiraal over de vloot der W. benoemd. Daar echter de buitensporigheden, waaraan de W. zich schuldig maakten, niet ophielden, trok de prins in 1570 al de bestellingsbrieven in, vaardigde nieuwe uit en benoemde den heer van Lumbres in de plaats van Dolhain. Nadat alles op beteren voet ingerigt en ook eene nader stuk tot handhaving der krijgstuicht uitgevaardigd was, hervatten de W. hun bedrijf, dat zich in den volgende winter niet alleen door het behalen van buit, maar bij vernieuwing door allerlei buitensporigheden kenmerkte. In het voorjaar van 1572 kregen een veertigtal schepen der W., die te Dover lagen, ten gevolge der bemoeijingen van het Spaansche hof, van koningin Elisabeth bevel om de Eng. havens te verlaten. Lumey, graaf van der Mark, die er het bevel over voerde, stevende met 24 bodems, op een van welke zich Treslong bevond, de Noordzee in, om elders eene schuilplaats te zoeken. Zij werden door stormen naar de Maas gedreven, en op 1 April zeilden de kapiteins Adam van Haren en Marinus Brandt, gevolgd door anderen, die rivier binnen. Treslong liet door den veerman Jan Pietersz. Koppestok, die zich naar de vloot had begeven, om eens hoogte te nemen, den Briel opeischen en kreeg deze stad nog denzelfden avond in handen. Hierdoor werden de W. de grondleggers van Nederlandsche bevrijding. Vele steden toch, z. a. Veere, Vlissingen, Enkhuizen, Hoorn enz., volgden het voorbeeld van den Briel. Sommige plaatsen wierpen het Spaansche juk met behulp der W. af, die ook wel ongeroepen tusschen beiden kwamen, zooals te Zierikzee, te Dordrecht

en te Rotterdam. Maar die omkeer in Holland en Zeeland, waaraan de W. een zoo werkzaam deel hadden genomen, was oorzaak, dat zij zelve niet langer als ballingen behoeften om te zwerven. Op de eerste vrije statenvergadering te Dordrecht (Junij 1572), waar Marnix van St. Aldegonde als gevolmagtigde van den prins van Oranje verscheen, erkenden de atgevaardigden den prins als den wettigen gouverneur en luitenant des konings over Holland, Zeeland, Utrecht en West-Friesland. Onder de verzoeken, door hen aan den prins gedaan, behoorde ook dat tot het intrekken van alle verleende bestellingsbrieven. Hiermede hielden de W. op als zoodanig te bestaan. Velen, die op de vloot gediend hadden, komen vervolgens in allerlei andere betrekkingen voor. Zij, die oorspronkelijk zeelieden waren, of te water bleven dienen, vormden de eerste kern van de zeemagt der republiek. De naam W. bleef nog langen tijd een eernaam, dien men aan de geharde en beproefde zeelieden gaf, welke vroeger op de Geuzenvloot gediend hadden. Verg. van Groningen, *de Watergeuzen*; de Jonge, *Het Nederl. zeevezen*, 1^e dl., bl. 121 volg.; Backer Dirks, *De Nederl. zeemagt in hare verschillende tijdperken*, 1^e dl., bl. 109 volg.

Waterglas. Wanneer men bij de vervaardiging van het glas (z. a.) bij het kiezelzuur een groote hoeveelheid potasch of ook wel soda voegt, verkrijgt men eene glassoort, die in kokend water oplosbaar is; zoodanige oplossing noemt men W. Het W. wordt in onderscheidene gevallen nuttig gebruikt, zooals tot het bestrijken daarmede van voorwerpen om die minder brandbaar te maken, verder om er, met verwen gemengd, mede te kleuren, om voorwerpen uit gips en klei te harden, om barsten in flesschen enz. digt te maken of gebroken voorwerpen aan een te lijmen enz.

Waterhamer noemt men eene luchtledige glazen buis, waarin zich eenig zuiver water bevindt. Door de buis snel om te keeren of vlug op en neer te bewegen, valt het water in het benedendeel der buis, waar het dan met één slag neerslaat. Van daar de naam.

Waterhoentje, *Gallinula*. Dit geslacht geeft den naam aan de fam. der Waterhoenders. Het W. (*G. chloropus*) is kleiner dan de koet; de kleur is donker, de kop met eene voorhoofdplaat voorzien, de teenen zijn met een zwemvlies omgeven, niet vereenigd. Het W. voedt zich met allerlei dierlijk en plantaardig voedsel. In ons land komt het in April en blijft tot laat in het jaar. Tot hetzelfde geslacht behoort het Porseleinhoentje (*G. porzana*), met zwarte en witte vlekken op de olijkleurige veeren; voorts het Kleinste W. (*G. Bailloni*), kleiner dan de vorigen; het is van boven olijfbuin, met zwarte en witte overlangsche vlekken. Eindelijk behoort ook tot deze fam. de Kwartelkoning (*Crex pratensis*); deze is rosbruin gekleurd, met donkere vlekken geteekend. Hij houdt zich op in graanvelden en hooiland, loopt vlug en woont bij ons van Mei tot September. Anderen moeten wij onvermeld laten.

Waterhoofd (*Hydrocephalus*). Uitstortingen van sereus vocht binnen de schedelholte moeten, zoo zij gedurende het binnenbaarmoederlijke leven of kort na de geboorte tot stand komen, tot uitzetting der schedelholte aanleiding geven. De schedel ondergaat daarbij eigenaardige veranderingen, en het geheel levert het beeld op, dat men in het dagelijksche leven gewoon is W. te noemen. Uitstortingen van sereus vocht kunnen zoowel binnen de hersenvliezen, het zoogen. *uitwendig* W. (*Hydrocephalus externus*), als binnen de hersenventriekels, het zoogen. *inwendig* W. (*Hydrocephalus internus*), plaats hebben. De grootste uitstortingen in de holten komen bij de vrucht voor, zoodanig dat de geboorte onmogelijk is, tenzij het vocht na doorboring van den schedel ontlast worde. Sommige schrijvers geven op, dat de hoeveelheid vocht soms tot 10 pond steeg. Het aangeboren groote W. is het spoedigst doodlijk. Later ontstane, matige uitstortingen worden jaren lang verdragen, zoodat zulke individuen een gemiddelden ouderdom kunnen bereiken. De therapie is bij het aangeboren chronische W. onvermogen.

Waterhoos. Zie *Hoos*.

Waterkers, *Nasturtium*, is eene plant uit de fam. der Kruisbloemigen. Zij kenmerkt zich door eene dubbele rij zaden in ieder hokje van de haauw. In ons land heeft men vier soorten, t. w. de Gemeene W. (*N. officinale*) met witte, de Moeras-W., de Tweeslachtige W. en de Akker-W. (*N. palustre*, *amphibium* en *sylvestre*), die allen gele bloemen hebben.

Waterklaver, **Waterdrieblad**, *Menyanthes trifoliata* L. Deze schoone plant, uit de fam. der Gentiaanachtigen, groeit in slooten en op moerassige plaatsen. De licht rozerode bloemen bezitten een vijfdeelligen kelk en eene bloemkroon die trechtervormig is. De W. heeft een geleden kruipenden wortelstok, waaruit de beneden in vliezige scheeden uitlo-

pende bladstelen opschieten, die een drietal bladen dragen. De bladen, die bitter smaken, worden geneeskrachtig aangewend. Het kruid bevat *Menyanthine*. Het is ook inlandsch.

Waterkruiken is eene benaming, die wel aan de witte Plompen wordt gegeven.

Waterlanders. Zie *Doopsgezinden*.

Waterlinzen. Zie *Eendekroos*.

Waterloo. dorp in het arrond. Nivelles van de Belg. prov. Z.-Brabant, aan den straatweg van Charleroi naar Brussel bij diens ingang van het bosch van Soignies, 2 m. ten Z. O. van Brussel gelegen, bekend door den slag, dien Napoleon, 18 Junij 1815, tegen de Engelsch-Nederlandsche krijgsmagt onder Wellington en de Pruisische onder Blücher verloor, waardoor voor de tweede maal een einde gemaakt werd aan het eerste keizerrijk. De geheele magt van Wellington bedroeg 85 bataillons, 98 escadrons en bijna 200 stukken geschut, in het geheel ongeveer 70,000 man; de magt van Napoleon bestond uit 118 bataillons, 125 escadrons en 240 vuurmonden, in het geheel ongeveer 72,000 man. De slag begon tegen half 12 des voormiddags en werd beslist door de komst van Blücher, die om half 5 zijn aanval begon, om half 8 meester was van het dorp Planchenoit en zich in den rug van het Fransche leger bevond, terwijl inmiddels Ziethen zich bij Wellington had gevoegd en hem hielp den laatsten wanhopigen aanval van Napoleon te verijdelen. De Nederl. troepen namen het volgende aandeel aan den slag. Op den regter vleugel hield de divisie Chassé met de brigade Detmers Braine-la-Leud bezet, terwijl de brigade d'Aubremé ten W. van dat stadje stond. In het centrum was de divisie cavallerie van Collaert geplaatst, de brigade karabiniers van Trip regts, links de brigade lichte cavallerie van van Merlen en Ghigny. Op den uitersten linker vleugel stond de brigade Saksen-Weimar, die Frischermont en de hoeven vóór den linker vleugel bezette en 1 bataillon in Hougomont had. De brigade Bylandt stond nader bij het centrum op de zuidel. helling der hoogte met 4 bataillons in de eerste en 1 in de tweede linie. De prins van Oranje, die de Nassauers aanvoerde, werd een half uur vóór de beslissing van den slag door een geweerkogel in den linker schouder gewond en moest zich van het slagveld verwijderen. De Franschen verloren omstr. 32,000 man; het Eng.-Nederl. leger 15,094 en de Pruisen 6990 man. Het geheele verlies der Nederlanders bedroeg 2068 gesneuvelden en vermisten, waaronder 26 officieren, en 2008 gekwetsten, waaronder 122 officieren. De Franschen noemden den slag naar het dorp Mont-St.-Jean, de Pruisen naar de pachthoeve Belle-Alliance, de Engelschen gaven er den naam van W. aan, en Wellington voerde den titel van hertog van W. Op het slagveld werd later door de Nederlanders een 200 v. hooge heuvel opgericht, boven welken de Nederl. leeuw prijkt. Verg. o. a. Siborne, *History of the war in France and Belgium in 1815* (2 dln., 1844); Charras, *Hist. de la campagne de 1815*. *Waterloo* (2 dln., 5de uitg., 1867); Königer, *Der Krieg von 1815 u. die Verträge von Wien u. Paris* (1865); Knoop, *Quatre-Bras en Waterloo* (1865).

Waterloo (Antonie), beroemd Nederl. schilder en graveur, vermoedelijk te Utrecht omstr. 1600 geb., bragt een groot gedeelte van zijn leven in de streek tusschen Breukelen en Maarsse door, waar hij een aantal onderwerpen vond voor zijne schilderijen en etsen, die schier allen landschappen voorstellen, en waarvan er onderscheidenen door Jan Weenix met figuren en dieren gestoffeerd zijn. Zijne schilderijen, die eenvoudig en natuurlijk, maar zonder veel smaak of afwisseling zijn behandeld, komen zelden voor. In eenige Deutsche musea en Engelsche collectiën treft men er echter aan. Talrijker en meer verspreid zijn zijne teekeningen in Oost-Indischen inkt of met zwart krijt. Vooral zijne etsen hebben hem een goeden naam verworven. Oude afdrukken van die prenten, waarin de oorspronkelijke fijnheid, het fluweelachtige van den toon en de harmonische zilvertigheid daarvan nog geheel behouden bleven, zijn echter zeldzaam. W. overleed vermoedelijk omstr. 1670 in het Hiobsgasthuis buiten Utrecht.

Waterlood is een naar potlood gelijkend mineraal, dat uit eene verbinding van *Molybdenum* (z. a.) met zwavel bestaat.

Waterman, sterrebeeld in den dierenriem tusschen den Steenbok en de Visschen. Van vier kleine sterretjes zijn er drie dubbel; één is driedubbel.

Watermerk. Figuren, letters, namen enz., die men, als men papier tegen het licht houdt, daarin helderder doorschijnend zien kan, worden W. genoemd. Zij ontstaan doordien het papier op die plaatsen dunner en daardoor doorschijnender is. Zij worden verkregen door de verlangde figuren in den vorm voor het te scheppen papier te vlech-

ten, of door met die figuren voorziene rollen het nog natte machinale papier te drukken. Men gebruikt het W. om den naam van den fabrikant aan te geven, en bij andere papieren, bankbiljetten enz. om het papier voor vervalsching te bewaren.

Watermolen. Deze dient op lage landen om het water uit te malen; hij wordt daartoe door den wind bewogen. Daar het water dus moet opgeheven worden, gebruikt men, om de noodige hoogte allengs te verkrijgen, meerdere molens, die het elkander toemalen. In hooger gelegen landen, waar men sterker stroomend water aantreft, gebruikt men dit als kracht, om een rad in beweging te brengen en alzoo werktuigelijk arbeid te verkrijgen. Bij de eerstgenoemde molens komen drie soorten voor: 1°. met een regtstaand-; 2°. met een hellend scheprad; 3°. met een vijzel. Thans gebruikt men veelal stoomwerktuigen in plaats van dergelijke windmolens. Zie verder Ch. Delaunay, *Gronden der Mechanica*, vertaald door prof. P. M. Brutel de la Rivière (dl. 2, 3de druk 1866). De W. waren in 1282 reeds bekend. De uitvinding is Nederlandsch.

Watermotten, Schietmotten, Phrygamidae, uit de orde der Donsvleugelige insekten, bezitten vier vleugels, waarvan de achtersten in rust geplooid zijn. Zij vliegen meest boven water en komen 's avonds dikwijls in de huizen op het licht af. De maskers, die in het water leven, vervaardigen zich uit allerlei voorwerpen kokertjes, welke aan beide einden open zijn. Deze fam. wordt in geslachten en soorten verdeeld, die de ruimte ons niet toelaat hier te vermelden.

Watermijn. Zie *Torpedo*.

Watermijt, Hydrachna. Deze diertjes, die ook wel Waterspinnen genoemd worden, leven in het water. Zij hebben een ei- of kogelrond ligchaam, twee of vier oogen en zes met haartjes bezette pooten, die zij als roeiriemen gebruiken. De W. bewoont stilstaande wateren bij klei- en veengronden.

Waternimfen. Dezen naam dragen ook de *Libellen*.

Waterpas dient om den horizontalen stand van een vlak of een werktuig te regelen. Het bestaat uit eene eenigszins naar boven gekromde glazen buis, met wijngeest of aethef zoover gevuld, dat eene kleine luchtblaas overblijft, die zich in het midden der buis moet bevinden bij horizontalen stand van het werktuig, waaraan het W. bevestigd is.

Waterproef. Zie *Ordinalen*.

Waterraaf. Deze naam wordt ook aan den Aalscholver gegeven.

Waterrad dient om stroomend water op te vangen en daardoor zelf in beweging gebragt te worden. De waterraderen worden verdeeld in twee hoofdsorten: 1°. die van welke de as van omwenteling horizontaal gelegd is; 2°. die van welke deze as een verticale stand heeft. De eerstgenoemde soort — zijnde de *verticale waterraderen*, doch meer algemeen bekend onder de benaming *slagraderen* — onderscheidt men in *onder-, boven- en middel-slagraderen*, naar de plaats, die de schoepen, waarop het water werkt, innemen. De schoepen bewegen langs eene cirkelvormige goot. Deze gaat op tot daar, waar de bovenste schoepen met het water in aanraking komen, en eindigt ter plaatse waar het water, de schoepen verlaten hebbende, in het benedenpand wegstroomt. De gedaante der schoepen is met de daarbij behoorende gronden door Poncelet beschreven en toegelicht, en o. a. te vinden in zijne *Mémoires sur les roues hydrauliques à aubes courbes* (Metz 1827). De *horizontale waterraderen*, zijnde eene andere benaming voor de hoofdsort, welke wij als tegenstelling van de *verticale* of *slagraderen* hebben aangevoerd, laten zich voornamelijk scheiden in twee onderafdeelingen. De horizontale W. met lepelvormige of met vlakke schoepen worden gebruikt, wanneer het verval van water groot, maar de massa gering is. De andere soort bezigt men daarentegen bij weinig verval en groote massa van water. De as kan daarbij rijzen en dalen, en de sterke wrijving, ontstaan door de verandering van rigting van stroom bij het uitvloeiende water, doet het rad draaijen. Ongeveer veertig jaren geleden is er eene bijzondere soort van waterraderen (*Turbine*) uitgevonden, welke om de bijzondere doelmatigheid reeds onder de meest geschikte inrigtingen, die door water gedreven worden, geteld worden. Zij verschillen hierin van de andere waterraderen, dat zij niet door den stoot en de reactie, maar door de drukking van het water gedreven worden. Voor eene meer in bijzonderheden uitgebreide bewerking verwijzen wij naar de *Mechanica der vloeistoffen* van Ch. Delaunay, of hare door P. M. Brutel de la Rivière bewerkte Nederlandsche vertaling.

Waterrat. Zie *Rat*.

Waterschap is de algemeene benaming van ieder district, polder of heemraadschap, aan het hoofd waarvan een bestuur geplaatst is, dat voor de belangen der waterloozing

zorgt en de maatregelen beraamt en ten uitvoer legt, om den grond tegen overstroming te beveiligen.

Waterscheerling, *Cicula*, behoort tot de Schermdragende planten. De Gemeene W. (*C. virosa*) groeit in moerassige veenstreken. Men herkent haar aan een knolligen wortelstok, die inwendig in hokjes verdeeld is, welke zich bij eene overlansche doorsnede vertoonen. De W. draagt twee- of driewerf gevinde bladen. De plant heeft zeer giftige eigenschappen, die bij 't gebruik, daar de wortel wel eens met andere eetbare wortels verwisseld wordt, doodelijke gevolgen kunnen veroorzaken. Door de hokjes is de wortel echter gemakkelijk te kennen.

Waterslang, *Hydrophis* Daud., geeft den naam aan de fam. der Waterslangen (*Hydrophes*), die allen in de monden van rivieren, maar ook in zee leven. Zij onderscheiden zich door een zaamgedrukten staart. De Waterslangen zijn zeer vergiftig; men vindt ze in groote troepen bijeen. De meeste soorten leven in de Indische zeeën.

Waterslang (De), Gr. *Hydra*, is een zeer uitgestrekt sterrebeeld, dat zich over eene lengte van meer dan 90° ten Z. van de Weegschaal, de Maagd, de Raaf, den Beker en het Sextant slingert. Naar het Z. loopt het ver onder onzen horizon. Dit sterrebeeld heeft twee sterren van de vierde grootte, die beiden dubbelsterren zijn, alsmede twee veranderlijke sterren.

Watersnip. Zie *Snip*.

Waterspin, *Argyroneta aquatica* Latr., *Aranea aquatica* L., is eene der grootste spinnen van ons vaderland. Zij leeft in stilstaande wateren, zich voedende met insecten en schaaldieren. Het eerste paar pooten is langer dan de anderen. Het meest onderscheidt zij zich door hare woning, die als eene duikerklok van anderen open, uit haar weefsel vervaardigd en aan waterplanten met draden bevestigd is. In dit met lucht gevuld klokje houdt zij verblijf; daarin worden ook de eijeren bewaard. Zij vult dit klokje telkens met lucht aan, die zij van de oppervlakte van het water aan het achterlijf medevoert.

Waterspoeling noemt men eene zoodanige inrigting der grachten, dat de verdediger daarin den waterstand naar willekeur kan doen rijzen of dalen. Dit kan geschieden door het aanleggen van sluizen boven- en benedenwaarts van de fronten, waarin men zulk eene W. verlangt. De capaciteit dier sluizen moet afhangen van de hoeveelheid water, welke afgevoerd zal moeten worden. In geval het water in de grachten van eenige fronten hooger of lager dan in andere fronten moet gehouden worden, of wel de W. tot enkele fronten bepaald is, moeten de grachten onderling worden afgesloten door gemetselde dammen, *beeren* genoemd.

Waterspreeuw, *Cinclus aquaticus* Bechst., behoort tot de fam. der Lijsterachtige vogels (*Turdidae*). Hij komt in grootte met den spreeuw overeen; zijne korte vleugels zijn afgerond, den staart draagt hij opgewipt, de neusgaten kunnen met een vlies worden gesloten, de veeren bevatten veel dons. De W. bewoont Europa, echter niet in grooten getale; in ons land wordt hij weinig, maar toch broedende gevonden. Hij leeft aan waterkanten, waar hij in holten of onder bruggen zijn nest bouwt; hij vliegt vlug, zwemt en duikt zeer goed. Deze vogel voedt zich met insecten en vischjes, die hij zelfs onder het ijs vervolgt. Zijn luide zang is niet onaangenaam.

Waterstaat beteekent in het algemeen de gesteldheid van eene grotere of kleinere uitgestrektheid gronds ten opzichte van het water, dat zich daarin bevindt of waarmede het omgeven is. Meer bijzonder wordt met dit woord bedoeld de zorg der hooge regering om den grondeigendom der ingezetenen te beveiligen tegen overstromingen en de regten der onderscheidene waterschapsbesturen (zie *Waterschap*) te regelen. De W., die in ons land een zeer gewigtigen tak van het staatsbestuur uitmaakt, zoo zelfs dat vroeger wel eens een afzonderlijk ministerie van den W. heeft bestaan, maakt thans in vereeniging met de openbare werken eene zeer belangrijke afdeeling uit van het ministerie van binnenl. zaken.

Waterstof, *Hydrogenium*, is eene grondstof, die in gasvormigen toestand voorkomt. De naam is ontleend aan het water (z. a.), dat door haar in verbinding met zuurstof gevormd wordt. W. heeft eene geringe soortelijke zwaarte, die nog geen $\frac{1}{16}$ van die der dampkringslucht bedraagt, waarom dit gas voor het vullen van luchtballons zeer geschikt is. W. komt somtijds in de natuur voor in moerassen en in mijnen als mijngas; zij is echter in menigvuldige verbindingen aanwezig. Met sommige stoffen vormt zij zuren, die men *waterstof-zuren* (zie *Zuren*) noemt. Men kan de W. in dampkringslucht doen ontvlammen (zie *Flam*), waarom men haar ook ontvlambare lucht noemde.

Waterstof-zuren. Zie Zuren.

Wateruurwerk. Zie *Tijdmeters der Ouden*.

Waterval is de algemeene naam ter aanduiding van de plaats en het verschijnsel, waar het water van eene steile hoogte of helling naar beneden valt. Men onderscheidt cascaden (z. a.) en katarakten (z. a.). Dit verschijnsel heeft vooral plaats bij beken in gebergten, waarin het water langs trapsgewijze gevormde, vooruitspringende rotsen met een bruisend geweld naar beneden stort. De grootste en schoonste W. zijn: in Zwitserland de Staubbach, de Alpbach, de Derfbach, de Reichenbach, de Handeckfall, de Staffelbach, de Tosa, de Pisevache, de Rijnval; in Frankrijk de Nant d'Arpenas in het dal van Chamouny; de Gollinger of Schwarzbachval bij Salzburg; de Acherval bij Gastein; de W. van den Velino bij Terni; de W. van den Tiverone bij Tivoli; de W. van den Cetino in Dalmatië; de Marboré in de Pyreneeën; in Schotland de Holme; in Zweden: de W. van den Glomen, Dalef, Nieldelf, Lundelf en Götaelf; in Noorwegen: de Vöring- en de Riupand-Foss; in Afrika: de katarakten van den Nijl en de Victoriaval van den Zambesi; in N.-America de W. van de Niagara; in Z.-America de W. van de Rio de Bogota of Payti; in Azië de W. van de Cavery en de Garipe-vallen in O.-Indië, de katarakten van den Boerampoeter en van de Ganges enz.

Watervenkel. *Oenanthe phellandrium*, is eene sierlijke waterplant uit de fam. der Schermbloemigen, die in slooten en vaarten niet zeldzaam is. Op een forschen stengel, getooid met driewerf gevinde fijne bladen, staan aan de bladen tegenovergestelde bloemschermen, waarvan de zaden geneeskrachtig worden gebruikt.

Waterverwen noemt men de teekenverwen, die bij het gebruik alleen met water of met gomwater aangemengd worden, waartoe zowel doorschijnende als dekverwen kunnen gebezigd worden.

Waterviolier, *Hottonia palustris*, is eene inlandsche plant uit de fam. der Sleutelbloemigen, die in het water groeit. Hare met kransen van groote licht-rozenroode bloemen versierde stengels steken tijdens den bloei boven het water uit. Hare vindeelige fjnslippige bladen bevinden zich onder water. De W. is eene teere, maar fraaije, overblijvende plant.

Watervloeden of Overstromingen behooren tot de angstigste en meest zorgverwekkende natuurtooneelen, waaraan ons land is blootgesteld, wanneer door hevige stormen, vooral uit het N. W., onze zeeweringen bezwijken, of door zware ijsgangen en ijsverstoppen de dijken van onze rivieren worden doorgebroken. In vroegere tijden, toen er nog geene dijken of dammen bestonden, hadden deze gebeurtenissen somwijlen op eene allertozzettendste wijze plaats, waarbij duizende menschen en onnoemelijk veel vee omkwamen, landerijen verwoest, steden en dorpen vernield werden. Van de W., die de grootste veranderingen en verwoestingen in ons land hebben veroorzaakt, noemen wij in de eerste plaats: de zoogen. Kimbrische vloed, waardoor sommigen meenen dat Engeland van Frankrijk, Zeeland van Vlaanderen en Denemarken van Zweden gescheiden en groote uitgestrektheden lands door de zee verzwolgen zijn. Deze W. wordt door sommigen omstr. 350 of 340, door anderen op 123, 120, 113, 110 of 100 jaar v. Chr. gesteld; vermoedelijk heeft er in ieder van deze jaren een W. plaats gehad, zoodat men deze gezamenlijk de Kimbrische vloeden zou kunnen noemen. De eerste W., waarvan de kronijken gewagen, had in 333 n. Chr. plaats, bij welke gelegenheid de Zype in N.-Holland zou zijn doorgebroken, waarbij 20 dorpen tusschen Texel en Wieringen ten gronde gingen. Ook door een W. in 365 werd ons land op eene jammerlijke wijze geteisterd. Voorts vinden wij melding gemaakt van W., die vooral in Friesland groote schade aanrigten, in de jaren 435, 516, 533, 584, 626, 792 en 806. In de 9de eeuw (de jaren worden verschillend opgegeven: 839, 850, 860 en 870) had een der grootste W. plaats, waardoor het westelijk gedeelte van ons vaderland vooral werd geteisterd. Ook in de 10de en 11de eeuw worden onderscheidene W. vermeld. Een der vreeselijkste W., toen de zee, opgestuwd door een woedenden storm, zich plotseling verhieft, alle dijken en dammen overstroomde en zich pijlsnel over Friesland, het land Hadeln in Hannover en over de lage draslanden aan de Elbe en Wezer verspreidde, had plaats in Febr. 1164. De Allerheiligen-vloed van 1170 strekte zich over de geheele kust der Noordzee uit en teisterde vooral Friesland. In 1212, toen N.-Holland geheel overstromd werd, verloren 36,000 menschen het leven. Bij den Marcellus-vloed van 1219 kwamen in Friesland 100,000 menschen om. In 1220, 1221, 1222 en 1223 werd Friesland weder door herhaalde W. geteisterd; bij een

dezer W. werd Ezonstad aan de Lauwerzee geheel verzwolgen. De W. van 13 Jan. en 25 Dec. 1277 over de gewesten Groningen en O.-Friesland deden den Dollart (z. a.) ontstaan. In 1287 (14 of 17 Dec.) verloren velen bij den W. in Friesland het leven. Door den W. van 1395 zegt men dat de zeegaten tusschen Texel en Vlieland ontstaan zijn en het vasteland tot Medemblik en Enkhuizen verloren is gegaan. Door den zoogen. Frieschen vloed van 1400 werd het zeegat tusschen Texel en Wieringen zeer verwijd en verdiept. Ontzettende verwoestingen rigtte in N.-Holland, Friesland en vooral in Z.-Holland de Elisabeths-vloed van 18 Nov. 1421 aan, toen de Biesbosch (z. a.) ontstond. Door het bezwijken van den Lekkerdijk in 1324 en in 1523 leden de prov. Utrecht en Z.-Holland groote schade. Geen W. strekte zich zoo ver uit en rigtte zulke verwoestingen aan als de Allerheiligen-vloed van 1570. Van Frankrijk tot Noorwegen was alles langs de kusten als door een tweeden zondvloed onder de wateren bedolven. Friesland werd na dezen geduchten watervloed binnen den tijd van 8 jaar nog door 5 anderen geteisterd. De Vastenavond-vloed van 8 Maart (volgens and. 26 Febr.) 1625 strekte zich van Zeeland tot naar Jutland uit, bij welke gelegenheid het in N.-Holland drooggemaakte meer, de Wormer, weer vol water liep. Door den W. van 4—5 Nov. 1675 werd vooral N.-Holland zwaar geteisterd. Door den St.-Martensvloed van 12—13 Nov. 1686 liep de geheele provincie onder en werden er ontzettende verwoestingen aangerigt. De Kerstvloed van 1717 strekte zich langs de geheele Noordzeekust uit en rigtte vooral in N.-Holland groote schade aan. In 1720, 1721 en 1725 werd vooral O.-Friesland door W. geteisterd. Door het hooge water van den Rijn en de Maas ontstonden er 24 en 26 Dec. 1740 vele dijkbreuken in Holland en Gelderland, waardoor de Betuwe, de Tielerswaard, het land tusschen Maas en Waal en het land van Heusden en Altena onder water gezet werden. Een der ontzettendste stormvloeden, die in ons vaderland groote schade aanrigtte, was die van 15 Nov. 1775. Door eene overstroming op 27 Jan. 1781 werden in Gelderland meer dan 20 dorpen en een deel van Nijmegen onder water gezet. In het begin van 1799 werden ten gevolge van den sterken dooi 200 plaatsen overstromd en eene schade van 3 mill. gulden aangerigt. Door de overstroming van Jan. 1809 werd een groot deel van ons vaderland als in eene opene zee herschapen, en duizende bewoners werden van al hun eigendom beroofd. In Jan. 1820 werd door de overstromingen der rivieren al het land tusschen den Rijn, de Lek, de Maas en de Merwede, ter lengte van 22 uren gaans, en ook de Maasstreken, vooral bij Dendermonde, diep onder water gezet. De grootste en ontzettendste W. in deze eeuw was die van Febr. 1825. In ons vaderland verdronken daarbij 406 menschen, 726 paarden, 20,204 koeijen, 3244 schapen en 1731 varkens. Het verlies aan privaot eigendom werd op 8 mill. gulden, de kosten tot herstelling, alleen van 's rijks werken, op een gelijk bedrag gerekend. In 1836 had er 29 Nov. en 26 Dec. door het water uit het Haarlemmermeer in Rijnland een zware overstroming plaats. In Maart 1855 werden ten gevolge van doorbraken langs den Rijn, de Waal en de Maas vele gemeenten in de provinciën Gelderland, Utrecht en N.-Brabant, in Jan. 1861 ten gevolge van doorbraken langs de Waal de geheele Bommelerwaard en vele andere plaatsen in Gelderland en N.-Brabant overstromd, terwijl nog in Febr. 1861 de Waal bij het dorp Leeuwen doorbrak, waardoor al het land tusschen de Maas en de Waal overstromd werd, een 30 tal menschen en eene groote menigte vee het leven verloren.

Watervloojen (De) maken eene afzonderlijke orde en fam. uit onder de Schaaldieren. Het zijn kleine waterdieren, die in eene dunne hoornachtige schaal omsloten zijn. De kop eindigt in een soort van neb; zij hebben twee kleine en twee grootere getakte sprieten aan den kop. De Getakte Watervlooi (*Daphnia Pulex* L.) komt het menigvuldigst voor in regenwater, in water van vijvers enz.; deze diertjes zijn door de roode kleur die zij in het voorjaar hebben en door eene springende, met rukken voortschietende beweging gemakkelijk te onderscheiden. Deze soort heeft maar één oog. Andere tot de W. gerekend wordende geslachten zijn *Lynceus*, *Cypris* en *Cyclops*, waarvan het laatste de bijzonderheid heeft, dat het wijfje de eijeren in twee zakjes aan het achterlijf draagt.

Watervrees. Zie *Hondsdotheid*.

Waterwantsen. Zie *Wantsen*.

Waterweegbree, *Alisma*, geeft den naam aan de fam. der Waterweegbreeën (*Alismaceae*), waartoe ook het Pijlkruid (z. a.) behoort. De bloemen hebben ieder van binnen wit of licht rozenrood gekleurde dekblaadjes en van buiten drie groene dekblaadjes. Ons land heeft

drie soorten. 1° De Grootte W. (*A. plantago*), die in vele slooten en vaarten voorkomt en door haar regt opschietenden bloemstengel, piramidaalsgewijze met takken met bloemen bezet, in het oog valt, ook door de eironde aan lange bladstelen geplaatste bladen. 2° De Ranonkelachtige W. (*A. ranunculoides*). 3° De Drijvende W. (*A. natans*); deze heeft alleenstaande bloemen en een drijvend stengel, zij groeit in heidevenstreken, in slooten en poelen.

Waterweegkunde. Zie *Statica*.

Waterwijding heet het hoog feest, hetwelk bij de Grieksche kerk 6 Jan., den Theophanie-dag, ter gedachtenis van den doop van Jezus in de Jordaan, gevierd wordt. Vooraf wordt er een gat in het ijs der naastbijliggende rivier gehakt en met groene takken van pijnboomhout omzet, terwijl hutten met beelden van heiligen, waaronder dat van Johannes den Dooper uitsteekt, de opening omringen. De priester wijdt het water door de loodregte indompeling van het kruis, waarna hij een kwast in dit geheiligde water doopt en daarmede de omstanders bestrijkt of kruisvormig besprengt. Aan dit water wordt verder wonderdadig genezende kracht toegekend.

Waterzucht (*Hydrops*) noemt men eene ophooping van uit het bloed afgescheiden serum in het weefsel der organen of in de holten des ligchaams. Zij vertoont zich als drenking met waterachtig vocht (*Hydropische infiltratie, Oedema, Anasarca, Hyposarca*) of als ophooping van waterachtig vocht (*Hydropische uitzweeting, Vrije hydrops*), naarmate de vloeistof in het binnenste der deelen of in inwendige holten is opgehoopt. Het eerste geschiedt hoofdzakelijk in het onderhuidse celweefsel, maar ook in alle andere voor uitzetting vatbare deelen, zooals de spieren, de hersenen, de lever enz. De vrije W. ontvangt verschillende namen, naar de holten waarin zij voorkomt. Het afgescheiden vocht bestaat in den regel hoofdzakelijk uit water, waarin eiwit, extractief-stoffen, vetten en zouten zijn opgelost.

Waterzuring is eene soort van zuring (z. a.), die aan den oever van vaarten en slooten gevonden wordt. Deze forsehe plant werd vroeger, en in Friesland (aldaar Harntje rijs genaamd) nog, tegen scheurbuik gebruikt.

Watt (James), beroemd Eng. werktuigkundige, in 1736 te Greenock in Schotland geb., zoon van een koopman, kwam op 19jarigen leeftijd als leerling bij den werktuigkundige Morgan te Londen, werd in 1757 leverancier van mathematische instrumenten voor de universiteit te Glasgow, vond bij de herstelling van een stoomwerktuig den condensator uit en bragt nog vele verbeteringen aan, zoodat hij voor den tweeden uitvinder der stoomwerktuigen gehouden wordt. Sedert 1775 met Boulton (z. a.) geassocieerd, rigtte hij eene fabriek op, waarin uitnemende stoomwerktuigen vervaardigd werden, en waarmede hij zich een groot vermogen verwierf. Hij stierf in 1819 op zijn landgoed te Heathfield bij Birmingham. In 1799 vond hij eene kopiëermachine uit. In de Westminster-abdij versiert een standbeeld zijn graf. Te Birmingham, Greenock en Manchester zijn mede standbeelden voor hem opgericht.

Watten noemt men katoen, dat door hekelen als anderszins tot een plat zamenhangend vel gebragt is en tot het opvullen tusschen de voering bij kleedingstukken, het zacht bewaren van voorwerpen enz. gebezigd wordt.

Wat-Tyler (d. i. aanvoerder der leidekkers), een leidekker uit Deptford in het Eng. graafschap Essex, die zich aan het hoofd van het oproer stelde, dat in 1381 in Engeland onder Richard II uitbarstte, toen er een hoofdgeld van 6 groot van ieder, die den ouderdom van 15 jaar bereikt had, werd geheven, en toen een der ingaarders dier belasting door een smid was doodgeslagen, daar hij diens dochter op eene onbetafelijke wijze betast had, om te onderzoeken of zij den ouderdom van 15 jaar bereikt had. De opstandelingen, ten getale van 100,000, vereenigden zich 11 Junij bij Blackheath, drongen Southwark binnen, verwoestten vele huizen, plunderden Lambeth-house, verbrandden de in de kanselarij gevonden oorkonden, trokken over de Theemsbrug in de City, vereenigden zich met het gepeupel, braken de gevangenis van Newgate open en begingen vele gewelddadigheden. Tyler en zijn medgezel, de priester Jack Straw, drongen met 400 der stoutmoedigsten tot in den Tower door en vermoordden daar verscheidene aanzienlijken. Richard had 15 Junij te Smithfield eene zamenkomst met W.-T. om te onderhandelen. Toen W. echter bij het stellen zijner eischen meer of min bedreigend met zijn dolk speelde, stak hem de lord-mayor Walworth met een kort zwaard in de keel, waarna Rob. Standish hem afmaakte. Hiermede nam de opstand een einde.

Wavre, stadje van 6060 inw. in het arrond. Nivelles van de Belg. prov. Z.-Brabant, aan de Dyle gelegen, geschiedkundig bekend door het gevecht van 18 en 19 Junij 1815 tusschen de Pruisen en Franschen, waardoor Thielmann den Franschen generaal Grouchy zoo ophield, dat deze Napoleon I niet bij den hoofdslag van Waterloo kon te hulp komen.

Wawre, dorp aan den regter oever van de Weichsel, 2 u. van Warschau, geschiedkundig bekend door de gevechten, die er 19 en 20 Febr. en 31 Maart 1831 tusschen de Polen en Russen plaats hadden.

Waxholm of **Wexholm**, stad in het Zweedsche län Stockholm, op het eiland Waxöe, 2½ m. van Stockholm, aan de uitstrooming van het Mälar-meer, met twee havens en 1100 inw., die handel, vischvangst en scheepvaart drijven. De sterke vesting W., tusschen Waröe en Ridöe, verdedigt met het naburige Frederiksborg den toegang tot Stockholm.

Wealdenvorming. Zie *Jura-formatie*.

Weber (Veit), dichter, die in de laatste helft der 15de eeuw leefde en in de Zwitsersche gelederen tegen Karel den Stouten (1476) streed. Zijne gedichten hebben de Zwitsersche geschiedenis van zijn tijd ten onderwerp. Zij zijn opgenomen in Schilling's *Beschreib. der burgundischen Kriegen* (Bern 1743). — Door Georg. Phil. Ludw. Leonh. Wächter (z. a.) is zijn naam als pseudonym aangenomen.

Weber (Beda), Roomsch Katholiek geestelijke, die zich als geschiedkundig schrijver en dichter bekend maakte, in 1798 te Lienz in het Puster-dal geb., studeerde te Innsbruck, trad tot de Benedictijner orde toe, werd in 1824 pastoor bij het sticht Marienberg, in 1825 prof. en geestelijk raad bij het gymnasium te Meran, in 1848 naar de nationale vergadering te Frankfort afgevaardigd en in 1849 door het Dom-kapittel te Limburg tot pastoor bij de Bartholomaeus-kerk te Frankfort gekozen, waar hij in 1858 overleed. Van zijn dichtsterk talent getuigen zijne *Lieder aus Tyrol* (1842); onder zijne historische schriften munten uit: *Das Land Tyrol* (3 dln., 1838) en *Tyrol u. die Reformation* (1842). Ook zijne ascetische schriften vonden veel bijval.

Weber (Bernh. Ans.), Duitsch componist, in 1766 te Manheim geb., kreeg zijne opleiding te Munchen, deed kunstreizen met Röllig, werd in 1787 directeur bij de Grossmannsche tooneelgroep te Hannover, ondernam nieuwe reizen, werd in 1792 mededirecteur van het orkest bij de Deutsche opera te Berlijn, ging in 1793 naar Weenen, vergezeld Kotzebue in 1803 naar Parijs en keerde naar Berlijn terug; waar hij in 1821 overleed. Van zijne talrijke composities zijn de beroemdste: *Overture, Zwischenacte u. Gesänge zu Schillers Wilh. Tell, Braut von Messina, Jungfrau von Orleans, Werners Weihe der Kraft etc., Der Gang nach dem Eisenhammer*, als melodrama bewerkt.

Weber (Ernst Heinr.), Duitsch physioloog en anatoom, in 1795 te Wittenberg geb., studeerde aldaar en te Leipzig in de geneeskunde, werd in 1816 privaatsdocent, in 1818 buitengewoon en in 1821 gewoon hoogl. in de anatomie, sedert 1840 ook in de physiologie te Leipzig en maakte zich door verscheidene verhandelingen, vereenigd uitgegeven in *Annotationes anatomicae et physiologicae* (2de uitg., 1851), verdienstelijk omtrent de menschelijke, vergelijkende en mikroskopische anatomie, de geschiedenis van de vorming der dieren en de physiologie. — Zijn broeder Ed. Friedr. W., in 1806 te Wittenberg geb., werd in 1835 prosector en in 1840 prof. bij de medische faculteit te Leipzig en maakte zich door velerlei onderzoekingen, vooral met betrekking tot de beweging der spieren, omtrent de physiologie verdienstelijk. Hij schreef o. a. *De phaenomenis galvano-magneticis in corpore humano observatis* (1836). — Wilh. Eduard W., broeder des vorigen, verdienstelijk natuurkundige, in 1804 te Wittenberg geb., studeerde te Halle, werd in 1827 prof. in de medicijnen en in 1831 prof. in de physica te Göttingen, was in 1837 een der zeven professoren, die wegens hun protest bij de opheffing der constitutie ontslagen werden, werd in 1843 prof. te Leipzig en in 1849 weder te Göttingen en sedert 1855 tevens directeur van de sterrewacht. Zijne onderzoekingen strekten zich over de golven, het mechanisme van het gaan, de akoustiek, de electriciteit en het magnetisme, vooral het aardmagnetisme uit. Zijn hoofdwerk is *Elektrodynamische Maasbestimmungen* (3 dln., 1846 volg.). Met Gauss gaf hij resultaten van de waarnemingen van de magnetische vereeniging (Gött. 1837 volg.) uit.

Weber (Georg), verdienstelijk geschiedschrijver, in 1808 te Bergzabern in de Palts geb., was eerst leeraar en daarna directeur van de hoogere burgerschool te Heidelberg. Zijne hoofdwerken zijn: *Der Calvinismus im Verhältniss zum Staat* (1836), *Gesch. der*

engl. Reformation (2 dln., 1845—53), *Lehrb. der Weltgesch.* (10de uitg., 2 dln., 1863), *Weltgesch. in übersichtlicher Darstellung* (9de uitg., 1864), *Allgem. Weltgesch.* (dl. 1—5, 1857—64, wordt 12 dln.), *Gesch. der deutschen Literatur* (6de uitg., 1859).

Weber (Gottfr.), bekend als beoefenaar der toonkunst, geb. te Freinsheim in Rijn-Beijeren in 1779, bekleedde onderscheidene regterlijke betrekkingen en overleed, als procureur-generaal bij het hof van appèl en cassatie te Darmstadt, in 1839 te Kreuznach. Hij was een grondig kenner der muziek, en met welk een gelukkigen uitslag hij zich op hare theorie had toegelegd, blijkt uit zijn *Versuch einer geordneten Theorie der Tonsetzkunst* (2 dln., 3de uitg., 1830—32), uit zijne *Allgemeine Musiklehre* (3de uitg., 1831) en uit zijn muzikaal tijdschrift *Caecilia* (1824 volg.). Ook componeerde hij onderscheidene missen en andere kerkmuziek, bespeelde uitmuntend de fluit en de violoncel en vond een zeer eenvoudigen maatwijzer uit.

Weber (Karl von), verdienstelijk beoefenaar der geschiedenis, in 1806 te Dresden geb., betrad de regterlijke loopbaan en bekleedde onderscheidene regterlijke betrekkingen, totdat hij in 1849 directeur van het staatsarchief te Dresden werd, uit welks belangrijke oorkonden hij putte voor zijne geschriften, z. a. *Maria Antonia Walpurgis, Kurfürstin zu Sachsen* (2 dln., 1857); *Aus vier Jahrhunderten* (2 dln., 1857, nieuwe reeks, 2 dln., 1861); *Moritz, Graf von Sachsen, Marschall von Frankreich* (1863). — Zijn vader Gottl. von W., in 1773 te Leipzig geb. en in 1849 als president van het landsconsistorie overl., maakte zich verdienstelijk door de verbetering van het kerkbestuur in Saksen en letterkundig bekend door zijne *Systematische Darstell. des in Sachsen geltenden Kirchenrechts* (2de uitg., 2 dln., 1843—45).

Weber (Karl Jul.), Duitsch schrijver, in 1767 te Langenburg geb., studeerde te Erlangen, was een tijd lang leeraar in Fransch-Zwitserland, in 1792 privaatscretaris van graaf van Erbach-Schönberg, ondernam reizen, was van 1820—24 afgevaardigde bij de Wurtembergsche stendenvergadering en overleed in 1832 te Kupferzell. Zijn beste werk is *Deutschl. od. Briefe eines in Deutschl. reisenden Deutschen* (3de uitg., 6 dln., 1843), waaraan zich de onvoltooide *Demokritos, oder hinterlassene Papiere eines lachenden Philosophen* (7de uitg., 12 dln., 1861—63) aansloten. Zijne schriften zijn vereenigd in 30 dln. (1834—45) uitgegeven.

Weber (Karl Maria Friedrich Ernst, vrijheer von), beroemd Duitsch componist, in 1786 te Eutin, waar zijn vader hofkapelmeester was, geb., genoot het onderwijs van Heuschkel te Hildburghausen, van Mich. Haydn te Salzburg en van Wallichhausen te Munchen, waar hij zijne eerste opera *Die Macht der Liebe und des Weins* schreef. Te Freiberg componeerde hij in 1800 de opera *Das stumme Waldmädchen* en te Salzburg in 1801 de operette *Peter Schmoll*. Hij voltooide in 1803 zijne opleiding te Weenen bij den abt Vogler, werd in 1804 muziekdirecteur te Breslau, bragt in 1806 eenigen tijd bij prins Eugenius van Wurtemberg op diens landgoed Karlsruhe in Silesië door, werd secretaris van prins Lodewijk van Wurtemberg te Stuttgart en schreef aldaar de opera *Sylvania*. Van 1810—13 doorreisde hij Duitschland, was van 1813—16 directeur der opera te Praag en daarna te Dresden, waar hij met de vermaarde toneelspeelster Lina Brandt in het huwelijk trad. De verbazende opgang, dien de beroemdste zijner opera's, *Der Freischütz*, in 1822 maakte, gaf aanleiding, dat hij zich naar Weenen begaf, om daar zijne *Euryanthe* te schrijven, gelijk later naar Londen, waar hij zijn *Oberon* schreef en opvoerde en in 1826 overleed, den roem nalatende van niet alleen als klavierspeler, muziekdirecteur en componist de alleruitnemendste gaven in zich te hebben vereenigd, maar ook door vele andere kundigheden en door de fijnste geestesontwikkeling te hebben uitgemaakt, blijktens zijne *Hinterlassene Schriften*, door Theod. Hell uitgegeven (Dresden 1828, 3 dln.). Zijn lijk werd in 1844 uit de Moorfieldskapel te Londen naar het Roomsche kerkhof te Dresden overgebracht, en in 1857 werd hem aldaar voor het theater een standbeeld opgericht. Zijne biographie is geschreven door zijn zoon Max. Maria von W., geb. in 1822 te Dresden, die zich omtrent het spoorweg- en telegraphiewezen in Saksen zeer verdienstelijk maakte en een tal van schriften, vooral over het spoorwegwezen, schreef.

Weber (Wilh. Ernst), Duitsch philoloog, in 1790 te Weimar geb., studeerde te Leipzig, werd eerst opvoeder bij graaf van Benzel-Sternau, was achtereenvolgens te Chur, Wetzlar, Frankfort a. M. en sedert 1829 als directeur bij het gymnasium te Bremen werkzaam en overleed aldaar in 1850. Hij gaf onderscheidene aesthetische, historische en paedagogische schriften uit en maakte zich vooral bekend door zijne voor-

treffelijke vertalingen der *Elegische Dichter der Hellenen* (1826) en der *Griech. Anthologie* (2 dln., 1838).

Webster (Dan.), N.-Amer. staatsman, in 1782 te Salisbury in New-Hampshire geb., studeerde te Exeter en te Hannover in New-Hampshire, verwierf zich grooten roem als advocaat en trad in vereenigingen en dagbladen als de welsprekende woordvoerder zijner staatkundige vrienden op. In 1812 werd hij in het congres en tot lid van het comité der buitenl. zaken gekozen. Hij behoorde met Calhoun en Clay tot de beroemdste redenaars en oefende grooten invloed op den gang der buiten- en binnenl. zaken uit. Als eerste staatssecretaris onder het presidentschap van generaal Harrison maakte hij door het verdrag van Washington van 9 Aug. 1842 een einde aan den 15jarigen grensstrijd met Engeland. Onder Polk werd hij weder lid van den senaat en onder Filmore werkte hij als staatssecretaris mede tot de aanneming der compromis-acte van Clay met de zuidel. staten. Hij overleed in 1852 op zijn landgoed bij Marshfield. Zijne *Speeches, forensic arguments and diplomatic papers* werden uitgegeven door Edw. Everett (1851 volg., 6 dln.). Verg. Lanman, *Private life of D. W.* (1853).

Wechabiten. Zie *Wahabiten*.

Wechel, eene beroemde boekdrukkersfamilie. Christian W., in de laatste helft der 15de eeuw in Duitschland geb., vestigde omstr. 1527 te Parijs eene boekdrukkerij, die spoedig in geheel Europa bekend stond. Hij moest als aanhanger der Hervorming Frankrijk verlaten en rigtte toen te Frankfort eene boekdrukkerij en boekhandel op. Hij stierf in 1554. — Zijn zoon Andr. W., omstr. 1510 te Parijs geb., drukte tot 1572 te Parijs, was een ijverig Hervormde, vlugtte in den Bartholomaeus-nacht naar Frankfort en rigtte eerst aldaar en later te Hanau eene drukkerij op. Hij stierf in 1581. Zijne schoonzonen zetten de zaak onder de firma Wechelsche *Buchdruckerei* te Frankfort voort. Joh. W., zoon van Andr. W., rigtte in 1583 eene nieuwe zaak te Frankfort op, die nog lang door zijne erfgenamen gedreven werd.

Weckherlin (Georg Rud.), Duitsch dichter, in 1584 te Stuttgart geb., studeerde te Tubingen in de regtswetenschap, reisde naar Frankrijk, Engeland en Spanje, werd in 1610 secretaris der kanselarij te Stuttgart en in 1620 secretaris bij de Deutsche kanselarij te Londen en overleed aldaar in 1651. Hij onderscheidde zich als lyrisch dichter door frisheid en waarheid onder zijne tijdgenooten; hij voerde de ode, sonette, eklogen en het epigram in de Duitsche letterkunde in. Hij schreef een gedicht op den dood van Gustaaf Adolf, dat hij met zijne andere gedichten: *Zwei Büchlein Oden u. Gesänge* (Stuttgart 1618, Amst. 1648) uitgaf. Eene bloemlezing er uit gaf Müller in het 4de deel zijner *Bibliothek deutscher Dichter des 17. Jahrh.* Verg. Conz, *Nachrichten von dem Leben und den Schriften W.'s* (1803).

Weckherlin (Aug. von), verdienstelijk landbouwkundige, in 1794 te Stuttgart geb., kreeg zijne opleiding te Hofwyl, werd in 1817 administrateur van de privaatsdomeinen van den koning van Wurtemberg, van 1837—44 directeur van het landbouwkundig instituut te Hohenheim en daarna voorzitter van de hoofd-directie der domeinen te Sigmaringen. Hij maakte zich o. a. verdienstelijk door de verbetering van de veeceelt en de volmaking van landbouwwerktuigen. Zijne voornaamste schriften zijn: *Die engl. Landwirthschaft* (2 dln., 3de uitg., 1852) en *Die landwirthschaftl. Thierproduction* (3 dln., 2de uitg., 1851).

Weckherlin (Wilh. Ludw.), geestig en scherp Duitsch schrijver, in 1739 te Bothnang in Wurtemberg geb., studeerde te Tubingen in de regten, hield zich daarna te Straatsburg en Parijs op, vestigde zich in 1777 te Weenen, maar werd wegens een schimpschrift, dat hij uitgaf, verbannen en leefde daarna als journalist te Regensburg, Augsburg, Nördlingen, het dorp Baldingen en te Ausbach, waar hij in 1792 de *Ausbachsche Blätter*, een politiek blad, redigeerde, dat hem in verdenking van heulen met de Franschen bragt. Hij overleed er in 1792. Zeer geestig, maar ondeugend zijn: *Anselmus Rabiosus' Reise durch Deutschland* (1778), de tijdschriften *Felleisen* en *Der Chronolog* (12 dln., 1779—81), *Das Graue Ungeheuer* (12 dln., 1782—87), zijne *Hyperboreische Briefe* (6 dln., 1788—90), zijne *Paragraphen* (2 dln., 1791) en de *Denkwürdigkeiten von Wien* (1777). Verg. *W.'s Geist, herausgegeben von W. jun.* (K. J. Weber), Stuttg. 1825.

Weda, oorlogsgod der oude Friezen, met een helm op het hoofd, een schild voor de borst en vleugels op den rug voorgesteld, en met de godin Fosta in denzelfden tempel vereerd.

Weddik (Bartholomeus Theodorus Lublink), Nederl. letterkundige, in 1801 te Amsterdam geb., werd eerst voor den handel opgeleid en vertoefde daartoe 3 jaren te

Drammen in Noorwegen bij een vriend zijns vaders. De omstandigheden leidden er echter toe, dat hij het kantoor verlaten en zich op het athenaeum te Amsterdam en bij het Evang.-Luthersch seminarie aldaar aan de studie wijdde kon. Hij werd eerst hulpprediker te Utrecht, in 1829 predikant te Purmerende, in 1832 te Rotterdam en in 1836 te Amsterdam. Eene kwaal, waaraan hij langdurig leed, noopte hem om in Apr. 1862 zijn ontslag te nemen. Hij overleed in Nov. 1862 te Amsterdam. W. maakte zich als geestig en puntig schrijver gunstig bekend. Hij schreef in onderscheidene tijdschriften, het eerst in het tijdschrift *Euphonia*, onder den pseudonym, dien ook Hamann eertijds had aangenomen, *Spiritus asper* en *lenis*. Zijne *Gedachten en Beelden* (1831, later vermeerderd onder den titel: *Oudoom Jacob's Gedachten- en Beeldenboek*, 1852) maakten grooten opgang; verder schreef hij, met enkele bijdragen van anderen, *Pandora, Lektuur voor den beschaafden stand* (9 st., 1833—40); *Gesprekken in Sokratischen vorm* (1834); met Heldring: *Waarheid en gevoel in het leven. Briefwisseling tusschen oudoom Jacob en pachter Gerhard* (1837); *Gedachten-Mozaïek, Menschen- en levensbeschouwingen* (1839); *Binnenkamer van een kruidenier* (1852, 2de uitg., 1855); *Tafereelen, Gedachten en Beelden Impressions de voyage, verzameld langs den Rijn en in Zwitserland* (1854); *Oudoom Jacob's blauw zakboekje* (1856). Behalve verscheidene kleinere stukjes en vertalingen of omwerkingen van Deutsche geschriften, schreef hij ook een historisch werk: *Het leven en bedrijf van Dr. M. Luther* (2 dln., 1838 en 39), gevolgd door eene *Bloemlezing uit de geschriften van Dr. M. Luther* (2 dln., 1840 en 41). Prof. Domela Nieuwenhuis schetste zijne verdiensten als prediker in *L. W. als prediker beschouwd* (Amst. 1864).

Wedekind (Ant. Christian), Duitsch geschiedkundige, in 1763 te Visselhövede in Hannover geb., studeerde te Helmstedt en Göttingen, bekleedde verschillende betrekkingen en overleed in 1845 als opperbaljuw van het Michaëls-klooster te Lüneburg. Onder zijne talrijke schriften zijn de belangrijkste: *Handb. der Welt- u. Völkergesch.* (3de uitg., 1824), *Chronol. Handb. der neuern Gesch.* (2 dln., 1816) en *Noten zu einigen Geschichtschreibern des deutschen Mittelalters* (3 dln., 1821—37).

Wedekind (Georg Christl. Gottl., vrijheer von), Duitsch geneeskundige, in 1761 te Göttingen geb., studeerde aldaar, was van 1787—93 en van 1797—1803 prof. in de medicijnen te Mainz en later lijfarts van den groothertog van Hessen. W. overleed in 1831. Hij schreef vele geschriften op het gebied der geneeskunde, staatkunde, vrijmetserij en godgeleerdheid. Van zijne geneeskundige werken zijn de belangrijkste: *Allgem. Theorie der Entzündungen* (1791), *De morbis primarum viarum* (2de uitg., 1797), *Von den Kuhpocken* (1802), *Ueb. die Ruhr* (1811), *Prüfung des homoeopathischen Systems* (1822), *Ueb. die Cholera* (1831). — Zijn zoon Georg Wilh., vrijheer von W., in 1796 te Straatsburg geb., studeerde te Göttingen en te Dreissigacker in de boschkunde en was van 1821—52 opperhoutvester te Darmstadt. Hij schreef onderscheidene schriften met betrekking tot de statistiek en de beoefening van het boschwezen en gaf sedert 1840 de *Allgem. Forst- u. Jagdzeit.* uit.

Wedel-Jarlsberg (Joh. Kasp. Herm., graaf van), Deensch en Zweedsch staatsman, in 1779 te MontPELLIER geb. en in Engeland opgevoed, waar zijn vader Deensch gezant was, trad in 1800 in Deensche staatsdienst en genoot een algemeen vertrouwen. In 1814, na den vrede van Kiel, verklaarde hij zich voor de vereeniging van Noorwegen met Zweden. Koning Karel XIII benoemde hem tot staatsraad en chef van het finantie-, handels- en douane-departement. Hij nam in 1822 zijn ontslag, toen hij wegens eene te Berlijn aangegane staatsleening voor het rijksgereg. aangeklaagd, maar vrijgesproken werd. Hij was herhaaldelijk president van den Storthing, werd in 1829 prokanselier van de universiteit te Christiania en in 1836 stadhouder van Noorwegen. Hij overleed te Wiesbaden in 1840. In 1845 werd op den Dorningberg bij Christiania een gedenksteen voor hem opgericht.

Weder, Weër noemt men den toestand van den dampkring op een bepaalde plaats en tijd, voor zoover men die zonder aanwending van bijzondere hulpmiddelen kan waarnemen. In het dagelijksche leven duidt men het weër aan naar de hoofdneiging die men daarbij opmerkt, zooals warmte, koude, droogte, vochtigheid, helderheid, mist, wind, stilte enz., en spreekt dan van *warm, koud, droog, nat, helder, mistig, winderig* W. enz. Wanneer de weërgesteldheid in denzelfden toestand lang aanhoudt, noemt men het weër *bestendig*; wanneer er daarentegen veel afwisseling bij plaats heeft, noemt men het *veranderlijk*. Neemt men den invloed in aanmerking, welken het W. op den groei

der planten en op den gezondheidstoestand van menschen en dieren uitoefent, dan kan men spreken van *goed*, *vruchtbaar* en *gezond W.*, of in tegenovergestelde gevallen in het algemeen van *slecht W.* Men heeft al lang getracht de oorzaken op te sporen, die tot den toestand van het W. en de veranderingen daarin aanleiding kunnen geven, — men kan deze wetenschap „weërkunde” noemen. — Men trachtte daaruit omtrent aannstaande weërsgesteldheid of weërsverandering voorspellingen te doen, maar wel bezien zijn de omstandigheden die op de gesteldheid van het W. invloed kunnen uitoefenen zoo vele, dat het moeijelijk is ze allen in rekening te brengen. De tijdelijke warmte is bepaald van grooten invloed; deze hangt af van den breedtegraad der plaats, maar ook van andere omstandigheden, die op de ligging der plaats betrekking hebben. De *loop der isothermische lijnen* (z. a.) bewijst zulks. De ligging aan zee of midden in het land, bergen en bosschen kunnen op de warmte en op de vochtigheid van den dampkring van invloed zijn. Ook de winden, meerdere of mindere drukking der lucht, zonneschijn, electriciteit en misschien magnetismus kunnen allen tot wijziging van het W. bijdragen. Het heeft van vroege tijden af niet aan waarnemingen ontbroken om tot het genoemde doel te geraken, die na de uitvinding van den barometer, thermometer, hygrometer en andere meteorologische werktuigen met meer grond konden geschieden, maar zij hebben, ofschoon men aan die waarnemingen veel waarde moet hechten, nog weinig uitkomsten voor de weërsvoorspelling geleverd. Men leze hierover het artikel *Meteorologie*.

Wederdoopers of **Anabaptisten** is de naam, waarmede door de tegenpartijders degenen werden aangeduid, die zich zelve *nieuwe profeten* noemden, en aan den kinderdoop alle waarde ontzeggende, daarom aan allen, die zich bij hen aansloten, den doop toedienden, hetgeen natuurlijk door de tegenstanders als een herdoop beschouwd werd. Die herdoop was het uiterlijke kenteeken van het anabaptisme, dat echter als eene mystiek-separatistische rigting te beschouwen is, die zich tegen het pausdom verzette door zich op goddelijke ingevingen, aan elk geloovige geschonken, tegenover het gezag der kerk te beroepen. Daar nu dweepzieke menschen hunne zondige hartstogten voor goddelijke ingevingen hielden, ontstond hierdoor de verregaandste geestdrijverij. De W. traden het eerst te Zwickau en te Wittenberg (1521) op, van waar zij echter door de krachtige prediking van Luther weken. Thom. Münzer (z. a.) stelde zich daarna aan hun hoofd, maar in den Boeren-oorlog (z. a.) in 1525 vonden bijna allen den dood. Ook in Zwitserland, onder aanvoering van Hetzer, Grebel en and., hadden gelijktijdig soortgelijke woelingen van dweepzieke W. plaats. In de Nederlanden, waar reeds vóór het optreden der W. onder de Hervormingsgezinden vele Doopsgezinden (z. a.) waren, werden velen, toen in 1533 Melchior Hoffmann uit Oost-Friesland van zijne volgelingen uitzond om de sekte der W. uit te breiden, door deze verleid en sloegen onder aanvoering van Jan Matthijssen, bakker van Haarlem, Jan van Leyden, Knipperdolingk, Gerrit Boekbinder en and. door de droomerijen van een duizendjarig rijk, gemeenschap van goederen, veelwijverij enz. tot allerlei dweepzieke losbandigheden over, die echter krachtig door de overheid werden tegengegaan. Intusschen hadden de aanvoerders te Munster hunne meest dweepzieke aanhangers vereenigd; daar gelukte het hun om het zoogen. *koninkrijk van Sion* op te rigten, aan welks hoofd zich, na den dood van Matthijssen, Jan van Leyden stelde, die met de grootste losbandigheid en barbaarsheid het schrikbewind voerde, totdat na een meer dan éénjarig beleg Munster hernomen (Junij 1535) en aan de overgebleven W. eene bloedige wraak genomen werd. De weldenkende Doopsgezinden, die de dweepzieke gruwelen der W. verfoeiden, of, waar zij zich eerst hadden laten medeslepen, zulks later diep betreunden, sloten zich onderling tot eene broederschap aan, van welke Dirk Philips en Menno Simons de voornaamste stichters waren (zie het art. *Doopsgezinden*). Verg. o. a. Hast, *Gesch. der Wiedertäufer bis zu ihren Sturz in Münster* (1839); Cornelius, *Gesch. des münsterschen Aufruhrs* (2 dln., 1855—60); *Het rijk der Wederdoopers. Eene bijdrage tot de gesch. der Christ. kerk*, naar het Hoogd. van Karl Hase (1854).

Wedergeboorte. Zie *Palingenesie*.

Wederik, *Lysimachia*, is een plantengeslacht, dat tot de fam. der Slentelbloemigen behoort. Het onderscheidt zich door tegenovergestelde of kransgewijze geplaatste bladen en gele bloemen. Ons land telt een viertal soorten, t. w. de Trosdragende W. (*L. hirsiflora*), de Gemeene W. (*L. vulgaris*), het Penningkruid (*L. nummularia*) en de Bosch-W. (*L. nemorum*). De laatste is zeldzaam. Het Penningkruid is eene lieve plant (met vele ronde

neerliggende gaafrandige bladen), die gemakkelijk kan onderscheiden en als hangplant gekweekt worden. — De naam W. wordt ook aan de *Onagra* (z. a.) gegeven.

Wedgwood (Josiah), de uitviuder van het naar hem genoemde Eng. aardewerk, in 1731 in Staffordshire geb., was de zoon van een armen pottbakker en wist het door vlijt en geestkracht zoo ver te brengen, dat hij in 1770 eene kleine fabriekstad, Etrurië, stichtte, waarin het wereldberoemde W.-aardewerk, dat zich door groote fijnheid en duurzaamheid onderscheidt, vervaardigd wordt. Hij overleed in 1795. De nijverheidstak door hem in het leven geroepen bloeit nog in dezelfde streek en levert eene opbrengst van 3 mill. pd. st. op (zie *Potteries*). Beroemd is de door W. uitgevonden pyrometer (z. a.)

Weduwfondsen zijn inrigtingen tot ondersteuning van nagelaten weduwen en weezen. Zij onderscheiden zich in twee soorten: 1°. de zoodanigen, welke gevormd zijn uit een kapitaal, dat door vermaken, schenkingen of inhoudingen op bezoldigingen is bijeen gebragt, en waarvan de renten, naar evenredigheid van de bijdragen door de echtgenooten tijdens hun leven geleverd, onder de weduwen worden verdeeld; — 2°. de zoodanigen, die op den voet van lijfrenten (z. a.) zijn ingesteld, waarbij namelijk een zeker aantal mannen, wier vrouwen nog allen in leven zijn, zich verbinden, om hetzij op eens, hetzij door jaarlijksche bijdragen, eene vooraf vastgestelde geldsom bijeen te brengen, opdat later hunne weduwen levenslang en hunne kinderen, tot zij meerderjarig zijn, daaruit eene jaarlijksche uitkeering genieten.

Weede, *Isatis*, behoort tot de fam. der Kruisbloemige planten, waarvan ééne soort, de Verwers-W. (*I. tinctoria*), ook Pastel genaamd, in het zuiden van Europa te huis behoort, maar ook wel bij ons in het wild gevonden is. Zij draagt gele bloemen en puntige lancetvormige ongesteelde bladen. De V.-W. werd vroeger gekweekt om de blauwe verfstof, die onder den invloed der dampkringslucht uit het sap der bladen verkregen werd.

Weefsels. De verschillende deelen, die de organische lichamen zamenstellen, noemt men W. Men past echter deze benaming vooral toe bij het dierlijk ligchaam. Die W. bestaan uit cellen, vliezen, plaatjes, korreltjes enz., welke echter om onderscheiden te kunnen worden eene 50—200-malige vergrooting vereischen. Sommige dezer W. kunnen uit één enkel, maar andere ook uit meer dezer bestanddeelen gevormd zijn. De onderscheidene W. dragen verschillende namen, zooals het epithelium-weefsel, dat de vrije oppervlakte van het ligchaam en de holligheden en buizen bekleed; het bindweefsel, dat, de tusschenruimte der organen aanvullende, deze met elkander verbindt; voorts het veerkrachtig weefsel, vetweefsel, beenweefsel, zenuwweefsel, spierweefsel en dergelijke meer. De wetenschap, die met de eigenschappen, het ontstaan, den wasdom enz. der W. bekend maakt, wordt Weefselleer of *Histologie* genoemd. In den laatsten tijd heeft men zich meer bijzonder op deze wetenschap gaan toeleggen, die telkens nieuwe resultaten levert.

Weegbree, *Plantago*, is een plantengeslacht, dat den naam geeft aan de fam. der Weegbreachtigen (*Plantagineae*), tot welke fam. ook het Oeverkruid (*Littorella*) behoort. De vijf soorten van het geslacht W. die bij ons gevonden worden onderscheiden zich door één of meer bladerlooze bloemstengels, die uit een roset van wortelbladen opstijgen. De bloemen zelve vormen eene eindelingsche aar, die de plant eene hoogte van 2 tot 4 palm doet bereiken. Die inlandsche soorten zijn: 1°. de Lancetbladige W. (*P. lanceolata*), welke aan hare lange lancetvormige bladen gemakkelijk te onderkennen is; 2°. de Groote W. (*P. major*) met eironde gesteelde bladen; 3°. de Ruige W. (*P. media*), met eironde ongesteelde bladen; 4°. de Zee-W. (*P. maritima*), die lijnvormige bladen heeft en even als 5°. de Vindeelige W. (*P. coronopus*), met vindeelige bladen, aan de zee-kusten groeit, terwijl de eersten op weilanden en met gras begroeide gronden voorkomen. De bladen van sommige dezer soorten worden wel als heelmiddel gebruikt.

Weegluis, *Cimex lectularius* behoort tot de familie der Vliezige Wantsen. Zij is ongevleugeld, houdt zich op in reten van vloeren, ledikanten enz. en zuigt het bloed van menschen op. Ter verdrijving gebruikt men terpentijnolie.

Weegschaal. Zie *Balans*.

Weegschaal (De), het zevende teeken van den dierenriem. Het sterrebeeld de W. grenst ten W. aan de Slang, ten O. aan den Schorpioen.

Week, een tijdperk van 7 dagen, wordt als gebruikelijke tijdafdeeling bij de afgelegenste volken, z. a. bij de Chinezen en Peruanen, aangetroffen en ontstond waarschijnlijk door de verdeling van de maand (z. a.) in vier deelen. Bij de Hebreëen werd de W., wier dagen van den Sabbat (z. a.) af gerekend werden, met de kosmogonie, de

wetgeving en de godsdienst in betrekking gesteld. In het begin der Christel. tijdrekening kwam de W. van 7 dagen ook bij de Grieken in gebruik, die de maand in drie dekaden (10 dagen) verdeelden, en bij de Romeinen verdrong zij de W. van 8 dagen (Nundinae).

Weekdieren, Mollusca. In het stelsel van Cuvier maken deze dieren ééne der vier afdeelingen uit, waarin hij het dierenrijk verdeelt, en wel de eerste afdeeling der ongewervelde dieren. Zij onderscheiden zich door eene weeke huid, waaraan de spieren gehecht zijn. Een omkleedsel, dat ook wel geheel of ten deele „mantel” genoemd wordt, *scheidt* bij vele W. eene kalkachtige stof af, die het dier als het ware tot woning verstrekt of het geheel omsluit. Dezelven, die deze woning missen, noemt men „Naakte W.,” de anderen „Schelpdieren,” welke laatste benaming men echter meer toepast op die W., welke eene tweekleppige schelp bezitten (zie *Conchylîën*), terwijl men de woningen der anderen horens (z. a.) noemt. — De voedingsorganen bestaan uit een darmkanaal en eene zeer ontwikkelde lever; de ademhaling geschiedt meestal door kieuwen, bij enkelen door eene soort van longen; het ongekleurde bloed wordt door een hart rond gestuwd. De voortplanting der W. geschiedt meestal door eijeren, die in trosvormige verbindingen of door eene geleiachtige massa vereenigd zijn. Enkelen baren levende jongen. De geslachten zijn of gescheiden of in hetzelfde dier vereenigd, als wanneer de bevruchting toch wederzijds geschiedt. Bij sommige W. is een duidelijken kop met oogen aanwezig, bij velen ontbreekt de kop. Dit geeft aanleiding tot eene verdeling in W. met een kop, „kopdragende W.,” ook meer bepaald „W.,” „mollusken” genoemd, en in W. zonder kop „schelpdieren” (*Conchifera*). Verder verdeelt men de W. in: 1^e „Koppootige W.” (*Cephalopoda*), waartoe de Achtpoot, de Inktvisch en de Nautilus behooren (z. a.); — 2^e „Buikpootige W.” (*Gasteropoda*), welke orde door de Slakken (z. a.) ingenomen wordt; — 3^e „Vleugelpootige W.” (*Pteropoda*), die de buikschijf zijdelings als tot vinnen verbreed hebben; — 4e „Schelpdieren” (*Conchifera*) z. a.

Weekvinnige Visschen, Malacopterygii, noemt men eene orde van Visschen, die zich onderscheidt door meer weeke en gelede van boven gespleten stralen in de vinnen; alleen één enkele straal is soms minder buigzaam. Deze orde wordt in drie onderdeelen verdeeld, naarmate de buikvinnen achter de borstvinnen liggen (*M. abdominales*) of wel vóór dezelve geplaatst zijn (*M. subbrachii*) of geheel ontbreken (*M. apodes*).

Weenen (Lat. Viëna of Vindobona, Duitsch Wien, Fr. Vienne), hoofd- en hofstad van het keizerrijk Oostenrijk, zetel van de hoogste staatscollegiën van het rijk en van het aartshertogdom Oostenrijk, als ook van den vorstbisschop, aan den zuidel. dalrand van den Donau, ter plaatse waar de Wien en de Alser zich in dezen uitstorten, gelegen, is in twee deelen verdeeld. de binnenstad en de voorsteden, welke de eerste omsluiten en door de zoogen. *linies*, een 12 v. hoogen wal en eene gracht, omringd zijn, terwijl de vestingwerken van de binnenstad bij keizerlijk besluit van Dec. 1858 gesloopt zijn. W. heeft met de voorsteden een omtrek van 3½ m. en telt (1864) omstr. 560,000 inw. Onder de twintig meestal kleine pleinen munten uit: het zoogen. Hof met eene Maria-zuil en twee fonteinen, het Burgplein met het ruitersstandbeeld van den aartshertog Karel, het Josephsplein met het ruitersstandbeeld van Joseph II, de Hooge markt met een marmeren aan Maria gewijd gedenkteeken, de Nieuwe markt met fraaije fonteinen, het Fransplein met het bronzen standbeeld van Frans I, het Stefanusplein met de kerk van dien naam, de Graben, eigenlijk eene breede straat midden in de stad met eene aan de Drieëenheid gewijde zuil en twee fonteinen, enz. De straten zijn meest bogtig en nauw, met hooge huizen, hoewel in den laatsten tijd veel verbeterd. Van de 19 kerken der binnenstad zijn vooral merkwaardig de St.-Stefanus-hoofdkerk, in 1144 gesticht en in de 15de eeuw voltooid, met de graftombe der keizers in het midden, met vier torens (waarvan vooral een, die van 1860—64 nieuw opgebouwd werd, 135 Ned. el hoog, tot de beroemdste van Europa behoort) en met tal van merkwaardige en kostbare kunstwerken; verder de Augustijner-kerk naast den keizerlijken burg, met de Loretten-kapel, waarin de harten van de overleden personen uit de keizerlijke familie in zilveren urnen bewaard worden, en met het door Canova vervaardigde praalgraf van de aartshertogin Christine; de Michaëlikerk; de Kapucijner-kerk; de St.-Pieterskerk; de Gothische kerk van Sta.-Maria Stegen, uit het begin der 15de eeuw, met glasschilderingen; de kerk van Sta.-Maria Schnee enz. Verder zijn er nog 31 Roomsche kerken (allen in nieuwen stijl gebouwd) in de voorsteden, 1 geunieerde en 1 niet geunieerde Grieksche kerk, 2 Luthersche en 1 Gera-

formeerde kerk, 2 synagogen en vele kapellen. Er zijn 22 orde-stiften en kloosters. Tot de fraaiste paleizen en openbare gebouwen in de stad behooren: de keizerl. burg of het residentieslot, sedert het begin der 13de eeuw in onderscheidene tijdperken gebouwd en in 1853 vernieuwd; de gebouwen van het zoölogisch museum, van het hofburg-theater, van de hofbibliotheek en de Augustijner-kerk zijn aan dit paleis aangebouwd. Ook bevindt zich daarbij de groote keizerl. rijsschool. Door middel van de fraaije op 12 dorische zuilen rustende Burgpoort is het burgplein met de voorsteden verbonden. Andere fraaije paleizen zijn: het paleis van den aartshertog Albrecht, van den aartshertog van Modena, van de aartshertogin Beatrix, van de onderscheidene ministeriën, van de akademie van wetenschappen, het Liechtensteinsche Majoraatshuis, de paleizen der vorsten Esterhazy, Montenuovo, Schönborn, Lobkowitz, Kinsky, Schwarzenberg enz.; verder het tuighuis, het magistratsgebouw met prachtige gemeenteraadszaal, de stadhoudery en het landhuis, het postgebouw, de beurs, het burgerhospitaal, de bazar enz. In de voorsteden munten onder de gebouwen uit: het keizerl. lustslot Belvédère met kostbare verzamelingen, de Theresiaansche akademie, de medische Josephsakademie, het militaire rij-instituut, de hoofd-douane, de munt, het invaliden-huis, de keizerlijke stoeterij, de kazernen, het theater aan de Wien en het Karlstheater, de circus Renz, het krankzinnigengesticht, het uitgestrekte arsenaal aan de Belvédère-linie en onderscheidene privaatgebouwen. Aan het hoofd der wetenschappelijke inrigtingen staat de Rudolf-Albrechts-universiteit, in 1365 gesticht, met 127 professoren en leeraren, omstr. 3000 studenten en bijna even zoo vele buitengewone toehoorders; zij bezit een tal van kabinetten en verzamelingen, eene bibliotheek van 130,000 boekdeelen, een observatorium, een chemisch en een pathologisch-chemisch laboratorium enz. Verder zijn er o. a. eene inrigting tot opleiding van wereldlijke priesters, eene Evangelisch-theologische faculteit, een polytechnisch instituut met 55 leeraars en omstr. 2600 studerenden, de medisch-chirurgische Josephs-akademie, het veeartsenij-instituut, de door Maria Theresia opgerigte akademie voor diplomaten, de militaire school, de artillerie-rijsschool, 4 hoogere gymnasiën, eene handelsakademie en meerdere middelbare en lagere scholen. Er zijn tal van geleerde genootschappen, waaronder de in 1846 opgerigte keizerl. akademie van wetenschappen, het in 1849 opgerigte geologisch rijksinstituut, het in 1839 opgerigte militair-geographisch instituut enz. Onder de inrigtingen tot aankweeking van kunsten zijn vooral de in 1704 gestichte en in 1850 nieuw georganiseerde keizerl. akademie der beeldende kunsten, het conservatoire voor de muziek, de akademie voor toonkunst en het polygraphisch instituut belangrijk. De keizerl. hofbibliotheek telt 350,000 boekdeelen, 20,000 handschriften, 10,000 incunabelen, meer dan 20,000 gravures enz. De belangrijkste kunstverzamelingen zijn: de keizerl. galerij in den Belvédère, die van de vorsten Liechtenstein en Esterhazy, de handteekeningen en gravures van den aartshertog Albrecht. Merkwaardig is de keizerl. schatkamer in den burg, met den 133½ karaat zwaren diamant van Karel den Stouten en vele andere kostbaarheden; van groote waarde is het munt- en oudheden-kabinet, de Ambrosier-verzameling, de keizerl. verzameling van naturalien. Er zijn vele inrigtingen van weldadigheid, z. a. het algemeene ziekenhuis, met 111 kamers en 2000 bedden, waarin jaarlijks 24,000 zieken verpleegd worden, onderscheidene andere gasthuizen, gestichten voor krankzinnigen, kraamvrouwen, vondelingen, weezen, doofstommen, blinden, invaliden, armen enz. W. is het middenpunt van den Oostenr. handel, die door water- en spoorwegen, de beurs, de keizerl. bank en andere inrigtingen bevorderd wordt. Ook is W. de hoofdzetel der manufacturen en fabrieken in Oostenrijk, onder welke die van katoenen waren, zijden stoffen, shawls, ijzer, galanterie- en schrijnwerkerswaren en vooral van rijtuigen en piano's zeer beroemd zijn. Onder de openbare wandelplaatsen zijn vooral de Prater met den Augarten en de Brittigenau en in den omtrek de keizerl. zomerresidentie Schönbrunn en het keizerl. lustslot Laxenburg zeer druk bezocht. — De geschiedenis van W. begint ten tijde der Romeinen, die de stad Vindebona noemden. In 1160 n. Chr. werd W. de residentie van de markgraven van de Oostmark. De stad bloeide vooral onder hertog Rudolf IV en nog meer, toen zij onder Ferdinand en zijne opvolgers de bestendige residentie der Duitsche keizers werd. In 1529 weerstond W. de belegering van Soliman II; in 1619 zag het de Protestanten onder graaf Thurn voor zijne poorten en in 1683 werd het, na 18 bestormingen van de Turken onder Mustapha doorgestaan te hebben, door hertog Karel van Lotharingen, koning Sobiesky van Polen en de keurvorsten

van Beijeren en Saksen ontzet. In 1805 en 1809 bezetten de Franschen W. Na de oproerige bewegingen in Oct. 1848 werd de stad 1 Nov. door de keizerl. troepen met geweld ingenomen. Aan de stad W. verbonden zich zeer belangrijke diplomatische handelingen. Bij den Weener vrede van 1736 en van 1738 stond Karel VI Napels en Sicilië aan den infant Don Carlos en een deel van het Milanese aan den koning van Sardinië af en kreeg daarentegen Parma en Piacenza. Na den oorlog van 1809 werd 14 Oct. tusschen Frankrijk en Oostenrijk op het slot te Schönbrunn de zoogen. Weener vrede gesloten, waarbij Oostenrijk 2191 □ m. met 3,500,000 zielen moest afstaan. Op het Weener congres van 20 Sept. 1814 tot 10 Junij 1815 werden door de tegen Napoleon I verbondene mogendheden de staatkundige verhoudingen van Europa op nieuw geregeld. De van Nov. 1819 tot Mei 1820 gehoudene Weener ministeriële conferentiën der Deutsche regeringen waren tegen het constitutionalisme gericht, en hare bepalingen kregen 8 Junij 1820 als Weener-slot-acte de sanctie van den Bondsdag. In 1853 poogden de Weener conferentiën der gezanten te vergeefs het uitbreken van den Oosterschen oorlog te verhinderen en in 1855 evenzeer te vergeefs vredesvoorwaarden op te stellen. De oude preliminären tusschen Denemarken ter eener en Pruisen en Oostenrijk ter andere zijde kwamen 1 Aug. 1864 te W. tot stand.

Weener congres noemt men het congres, dat van 20 Sept. 1814 tot 10 Junij 1815 te Weenen gehouden werd door de afgezanten van die magten, die tegen Napoleon I verbonden waren geweest, en dat ten doel had een nieuw statenstelsel in Europa te regelen. Van vorsten waren er aanwezig de keizer van Rusland en de koningen van Pruisen, Beijeren en Wurtemberg; het getal der diplomatieke personen bedroeg 430. De 9 Junij 1815 onderteekende generaal-acte stelde in 121 artikelen het volgende vast: Oostenrijk verkreeg het nieuwe Lombardisch-Venetiaansche koninkrijk, het nieuwe koninkrijk Illyrië, het Venetiaansche Dalmatië benevens Ragusa, door verdragen met Beijeren: Tyrol, Vorarlberg, Salzburg en de in 1809 afgestane gedeelten van het Inn- en Hausruckkwartier; van Rusland het evenzeer in 1809 afgestaan deel van O.-Galicië. Pruisen, dat zijne bezittingen van 1806 niet meer terug kon krijgen, nam als schadevergoeding het groothertogdom Posen, bijna de helft van Saksen, Zweedsch-Pommeren, Kleef en Berg. Denemarken, dat Noorwegen aan Zweden had afgestaan, kreeg daarvoor Lauenburg en werd hiervoor en voor Holstein medelid van den Duitschen Bond. Beijeren kreeg, voor hetgeen het aan Oostenrijk had afgestaan, Wurzburg, Aschaffenburg, de Rijn-Palts en vele kleine grondgebieden. Hannover werd tot koninkrijk verheven en door kleinere grondgebieden afgerond. België werd met de Noordel. Nederlanden tot het koninkrijk der Vereen. Nederlanden vereenigd, terwijl de koning der Nederlanden als groothertog van Luxemburg tot den Duitschen bond toetrad. Groot-Britannië kreeg Malta, Helgoland, verschillende veroverde koloniën en het beschermheerschap over de Ionische eilanden. Zwitserland, waaraan Veltlin ontnomen, maar de cantons Genève, Neuchâtel en Wallis toegevoegd werden, werd onder voortdurende neutraliteit geplaatst. Sardinië kreeg Genua en de verzekering van de onverdeelde erfopvolging van het huis Carignan. De val van Murat (z. a.), wien Oostenrijk Napels had verzekerd, bragt dit land aan den koning van Sicilië. De Kerkel. Staat werd hersteld. Door het toedoen van Oostenrijk werden ook Toscane, Modena en Parma hersteld; op het laatste kreeg echter in 1817 de Spaansche infant Karel Lodewijk aanspraak, hetgeen intusschen door de toekening van Lucca werd goed gemaakt. Ook de Deutsche bondsacte was 8 Junij 1815 tot stand gekomen, maar kreeg eerst bekrachtiging door het reces der territoriaal-commissie (Oostenrijk, Pruisen, Engeland en Rusland) van 20 Junij 1819. Aan het congres sloot zich de tweede val van Napoleon en de tweede Parijsche vrede van 20 Nov. 1818 aan. In de herstelling van het staatkundig evenwigt was echter het congres niet geslaagd. Engeland was overmagtig ter zee. Rusland, aanzienlijk vergroot door de inlijving van Polen, trachtte door de stichting der Heilige Alliantie zijne overmagt te land te doen gelden. Eerst later zochten de vijf groote mogendheden (Pentarchie) een systeem van staatkundig overwigt in het leven te roepen. Klüber gaf de acten (9 dln., 1815—35) en een overzicht der onderhandelingen (1816), Flassen de *Histoire du congrès de Vienne* (2 dln., Par. 1819, Deutsche vert., 2 dln. 1830) uit.

Weener-Neustadt, hoofdplaats van den kreits Unterwienerwald in Oostenrijk beneden de Ens, aan de kleine Fischea, den Rohrbach, het Neustadtsche kanaal en den zuidel. spoorweg, met 15,000 inw., twee kerken, onderscheidene kapellen, een Cister-

cienser klooster met eene bibliotheek, een Piaristen-collegie, eene door Maria Theresia gestichte militaire akademie, een hooger gymnasium, hoofdschool, onder-realschool, drie hospitalen, twee kazernen, een theater en onderscheidene fabrieken. De stad is in 1192 door Leopold VI gesticht. In 1246 behaalden er de Hongaren eene overwinning over de Oostenrijkers; 8 Sept. 1834 brandde de stad grootendeels af. In 1862 werd er een monument voor Maria Theresia onthuld. Verg. Brunner, *W. N. in Bezug auf Gesch., Topographie, Kunst u. Alterthum dargestellt* (1842).

Weener Woud (Wienerwald), het tot het systeem der Norische Alpen behoorend woudgebergte in het aartshertogdom Oostenrijk beneden de Ens, ten Z. van den Donau, dat in een zijner zijtakken, den Sneeuwberg, den hoogsten top van Neder-Oostenrijk, zich tot 6390 v. verheft.

Weenix (Jan Baptista), beroemd Nederl. schilder, in 1621 te Amsterdam geb., leerling van Abrah. Bloemaert en Nic. Moyaert, begaf zich in 1643 naar Rome, waar hij de begunstiging van den kardinaal Pamphili genoot, en vestigde zich in 1648 op de ridderhofstad huis ter Meij nabij Utrecht, waar hij tot zijn dood, in 1660, werkzaam bleef. W. muntte uit door eene groote veelzijdigheid; hij schilderde zoowel levensgrootte groepen als kleine genre-stukken, landschappen zoowel als zeegezigten, portretten zoowel als stillevens. Daarbij bezat hij eene groote vaardigheid en vlugheid van penseel, een warm en effectvol coloriet. Het Amsterdamsche museum bezit van hem drie schilderijen met dood wild; te Parijs, Petersburg, Berlijn, Munchen, Dresden, Gotha en in Eng. collectiën vindt men stukken van zijne hand. — Zijn zoon Jan W., in 1644 te Amsterdam geb., leerling van zijn vader, muntte vooral uit door het schilderen van stillevens, wild en gevogelte. Hij bragt langen tijd door aan het hof van Johan Wilhelm, keurvorst van de Palts, voor wien hij van 1712—14 drie zalen in het kasteel Duisberg bij Keulen met schilderijen versierde. Ook onderscheidene voorname huizen te Amsterdam werden door hem met prachtig schilderwerk verrijkt. Het museum te 's Gravenhage bezit van hem een *Doodde zwaan en een hert in een landschap* en *Een faisant en ander dood wild*. Te Parijs, Madrid, Weenen, Dresden, Munchen, Berlijn en elders vindt men dergelijke onderwerpen van zijne hand. Hij overleed te Amsterdam in 1719.

Weëraal. Zie *Donderaal*.

Weërkunde. Zie *Meteorologie* en *Weder*.

Weerlicht is eene lichtflikkering, die men in den zomer des avonds of 's nachts somtijds aan den horizon zien kan, zoowel bij eenigszins bewolkten als bij helderen hemel. Waarnemingen hebben geleerd, dat het W. veroorzaakt wordt door het licht van zeer ver verwijderde onweders.

Weert, stad in het arrond. Roermond var de Nederl. prov. Limburg, aan de Zuid-Willemsvaart, met 6900 inw., een fraaije hoofdkerk met het praalgraf van den te Brussel in 1568 onthoofden graaf van Hoorne, een fraai raadhuis, een Franciscaner klooster en een onderwijscollegie voor geestelijken. Er zijn enkele fabrieken, eene bierbrouwerij en eenige handel. Tot in 1816 was W. eene vesting.

Weert (Schalden van), Nederl. zeevaarder, te Weert geb., nam aan onderscheidene zeetogten deel, vooral aan dien van Simon de Cordes in 1598. In 1599 en 1600 ondernam hij ontdekkingstogten en ontdekte het eiland Sebaldine, een der Falklandseilanden. Als vice-admiraal ging hij in 1602 met den admiraal Warwick naar O.-Indië, bezocht Ceylon en Achem op Sumatra, begaf zich daarna naar Madagascar en keerde in 1603 naar Sumatra terug, waar hij door den koning van Achem vermoord werd.

Weert (Jan van) of Johann, vrijheer von Werth, stout partijganger en cavalleriegeneraal in den 30jarigen oorlog, in 1594 te Weert in Limburg geb. uit een boeregeslacht, diende eerst in het Spaansche leger onder Spinola, ging in 1631 als ritmeester in Beijersche dienst over en klom spoedig tot den rang van generaal op. Hij onderscheidde zich vooral in den slag van Nördlingen (1634), veroverde in 1637 Ehrenbreitstein en bestormde Seligenstadt, maar werd in Maart 1638 door hertog Bernhard van Weimar bij Rheinfelden geslagen en gevangen genomen. Na in 1642 uitgewisseld te zijn, streed hij in Boheme, Hessen en Zwaben en redde in 1645 bij Nördlingen, toen Mercy gevangen genomen was, het Katholieke leger. In 1646 smeedde hij met anderen het plan om geheel het Beijersche leger van den keurvorst afvallig te maken en tot den keizer te geleiden. Het verraad werd ontdekt. W. vlugtte uit Landsbut en trad in keizerlijke dienst over, waar hij met groote onderscheiding behandeld werd. Hij overleed in 1652 op zijne heerlijkheid Benatek in Boheme. Verg. Habetz,

J. v. W. en J. v. d. Croon, eene bijdrage tot de geschied. van den 30-jarigen oorlog (Roerm. 1862).

Weerwolf (van *weer*, Goth. *vair*, Lat. *vir*, d. i. man, en *wolf*) heet een man, die zich in een wolf veranderen en ook weder eene menschelijke gedaante aannemen kan. Men treft zulke sagen reeds bij de Scythen aan. Ook de Grieken, voornamelijk de Arkadiërs, wisten veel van hunnen Lykanthropos te fabelen en niet minder de Romeinen van hunnen Versipellis. In de middeleeuwen heerschte het bijgeloof aan W. bij alle Slawische, Keltische, Germaansche en Romaansche volksstammen; het leeft nog heden in de harten der Volhyniërs, Serbiërs, Walakken en bewoners van Wit-Rusland. Verg. Leubuscher, *Ueb. die Wehrwolfe im Mittelalter* (1850).

Weesp, versterkt stadje in het arrond. Amsterdam van de Nederl. prov. N.-Holland, 2 u. ten Z. O. van Amsterdam, aan de Vecht gelegen, met omstr. 3000 inw., is ruim en luttig gebouwd, heeft een fraai stadhuis, eene ruime Herv. kerk met goed orgel en klokkenspel, eene Roomsche kerk, eene Evang.-Luthersche kerk, eene synagoge, meerdere inrigtingen van weldadigheid, goede scholen en eene fraai aangelegde begraafplaats. Er zijn twee chocolade- en enkele andere fabrieken. W. wordt reeds in de 12de eeuw vermeld, doch komt eerst in het midden der 14de eeuw als stad voor. In 1356 werd W. door Jan van Arkel ingenomen en verwoest. In de oorlogen met Gelder hield hertog Karel in 1508 de stad een tijd lang bezet.

Weg (Natte en Drooge) zijn scheikundige termen, waarmede men aanduidt of eene bewerking of onderzoek al of niet met behulp van eenige vloeistof is geschied.

Wega, eene dubbele ster van de eerste grootte, in het sterrebeeld de Lier. Struve heeft de parallax van deze ster met den grooten kijker en mikrometer te Dorpat gevonden 0",2613, waaruit volgt dat W. 771,400 maal verder van ons verwijderd is dan de zon, een afstand, die door het licht eerst in ruim 12 jaren wordt doorloopen.

Wegdistel, *Onopordon Acanthium*, uit de fam. der Zaamgesteldbloemigen, is eene der grootste van onze inlandsche distels, die langs wegen en ruige plaatsen gevonden wordt. De W. is eene tweejarige plant met roode bloemen die zich onderscheidt doordien langs den stengel twee of drie gedoornde vleugels loopen. De bloemhoofdjes staan alleen aan de toppen der takken.

Wegedoorn, *Rhamnus*, een plantengeslacht, waarvan de soorten heesters of struiken zijn, onder welke met altijd groene bladen. De W. wordt in ons land door een paar soorten vertegenwoordigd. Zij dragen kleine, in de oksels der bladen geplaatste, meestal geelgroene bloemen (bestaande uit een min of meer klokvormigen kelk en vier of vijf kleine bloembladen, die ook wel ontbreken) welke later eene sappige of drooge besvormige steenvrucht voortbrengen. Tot onze soorten behoort 1° de Gemeene W. (*R. catharticus*), die zich onderscheidt door zijn gekartelde bladen en vaak in punten als doornen uitlopende takken. Deze wordt in Holland aan den zeekant en op enkele plaatsen in Gelderland, Overijssel, Drenthe en Groningen gevonden. Uit de bessen wordt eene groene verfstof, het "Sapgroen", bereid. 2° De Vuilboom, Hondboom, ook Sporkenhout genaamd (*R. Frangula*). Deze draagt gaafrandige bladen en ongedoornde takken. De bessen zijn aanvankelijk groen, daarna rood en eindelijk zwart gekleurd, en dikwijls gelijktijdig in die verschillende kleuren aanwezig. Het hout, waaruit spijlen voor bijenkorven gemaakt worden, levert goede kool voor buskruidfabrieken; de bast wordt geneeskrachtig gebruikt. De bessen van de *R. infectoria*, die onder anderen in het Z. van Frankrijk groeijen en onder den naam "Avignon-bessen" (*graines d'Avignon*) bekend zijn, worden in de verwerijen tot geelverwen gebruikt.

Wegscheider (Jul. Aug. Ludw.), Duitsch godgeleerde, in 1771 te Kübbelingen in Brunswijk geb., studeerde te Helmstadt, werd aldaar leeraar bij het paedagogium, daarna huisonderwijzer te Hamburg, in 1805 privaat-docent te Göttingen, in 1806 prof. in de theologie en filosofie te Rinteln en in 1810 prof. in de theologie te Halle, waar hij de vertegenwoordiger der rationalistische rigting was. Hij overleed te Halle in 1849. Zijn hoofdwerk is: *Institutiones theologiae christ. dogmaticae* (1815, 8e uitg., 1844, Duitsch vert. van Weiss, 1851).

Weichert (Jonathan Aug.), verdienstelijk Duitsch philoloog, in 1788 te Ziegra bij Döbeln in Saksen geb., studeerde te Wittenberg, werd aldaar in 1809 conrector, in 1810 rector, in 1814 prof. te Meissen en in 1818 te Grimma, waar hij van 1823—43 rector was. Hij overleed in 1844. W. schreef o. a. *Epist. critica de Val. Flacci Argonauticis* (1812), *Ueb. das Leben u. Gedicht des Apollonios Rhodios* (1821), *Lectiones*

Venusinae (1843), en gaf de fragmenten van verschillende Lat. dichters uit het tijdvak van Augustus uit.

Weichsel (Poolsch Wisla, Lat. Vistula), eene der belangrijkste rivieren van Pruisen en de belangrijkste van Polen, ontstaat in den kreits Teschen in Oostenrijksch Silezië, aan de N.-zijde der Beskiden, ten O. van den Jablunka-pas, door de vereeniging van drie beken, de Malinka, Biala en Crarno, in het dorp Kobila, vormt van Krakau, waar de scheepvaart voor kleine vaartuigen begint, tot voorbij Sandomir de grens tusschen Galicië en Polen, stroomt dan door Polen langs Warschau, Modlin en Plozk, treedt 2 m. boven Thorn Pruisen binnen en doorstroomt hier de vruchtbare W.-vlakte. Beneden Mewa verdeelt zich de W. in twee armen, waarvan de oostel., de Nogat, langs Mariënburg loopt en zich in het Friesche Haff ontlast; terwijl de westelijke, de W., zich in twee takken scheidt, waarvan de Oude of Elbinger W. ook in het Friesche Haff, en de Nieuwe of Dantziger W. bij de vesting Weichselmünde in de Oostzee nitstroomt. De W. is 130 m. lang, heeft een stroomgebied van 3550 □ m., neemt onderscheidene kleinere rivieren, waarvan de Bug de voornaamste is, in zich op en staat door het Bromberger kanaal met de Netze en zoo verder met de Warthe en den Oder in verbinding. Verg. Brandstätter, *Die W., historisch topographisch u. malerisch* (1853).

Weidebouw, Weiden. Men kan de weiden, die aan de onderscheidene soorten van vee voedsel moeten geven, in natuurlijke en kunstweiden verdeelen. De laatsten, waarvan de grond voor het kweeken van voedzame grasplanten geschikt gemaakt wordt en die door behoorlijke bemesting onderhouden worden, verdienen boven de eersten, althans wanneer zij niet aan de oevers van rivieren gelegen zijn, de voorkeur, daar zij, bij eene kleinere oppervlakte, evenveel vee kunnen voeden. Verder heeft men de stoppelweide op afgemaaiide graanlanden, de voor- en na-weide in lente en herfst, de braakweide op braakliggende gronden enz. Alles wat in de landhuishoudkunde de behandeling der Weiden betreft, noemt men Weidebouw.

Weide-erts. Zie *IJzer*.

Weidig (Friedr. Ludw.), Duitsch schrijver, in 1791 te Obergleen in Nassau geb., studeerde te Giessen in de theologie en werd in 1811 conrector te Butzbach. Men verdacht hem in 1832 als den schrijver van oproerige politieke geschriften. Na eene korte gevangenneming werd hij in 1834 als predikant naar Obergleen verplaatst, maar in 1835 gevankelijk naar Darmstadt gevoerd, waar hij zeer streng behandeld werd, totdat hij 23 Febr. 1837 zich zelf om het leven bragt. Over de oorzaak van zijn dood is veel geschreven; het belangrijkste geschrift is: *Der Tod des Pfarrers W.* (Zur. en Winterth. 1843). W. schreef *Deutsches Gesangbuch* (1831). Na zijn dood zagen *Reliquien Fr. Ludw. W.'s* (1838) en *Gedichte W.'s* (1847) het licht.

Weigel (Valentijn), geb. te Grossenhain in Saksen in 1533, overl. als predikant te Zschopau in 1588, was door zijne mystisch-theosophische schriften (in handschrift onder zijne aanhangers verspreid en eerst na zijn dood, 1611—21, door Weikert, cantor te Zschopau, uitgegeven) de stichter van de sekte der Weigelianen, die tot het einde der 17de eeuw aanhangers vond. Die schriften werden op last der landsregering in 1624 te Chemnitz verbrand. In de schriften van Jacob Böhme vindt men vele van de Weigeliaansche denkbeelden terug. Verg. Hilliger, *De vita, factis et scriptis Val. W.* (1721).

Weigel (Karl Christ. Leberecht), beroemd Duitsch geneeskundige, in 1769 te Leipzig geb., studeerde aldaar en te Göttingen, ondernam reizen door Frankrijk, Italië en Zwitserland, vestigde zich in 1796 te Leipzig, waar hij voorlezingen hield, werd in 1799 geneesheer te Meissen en in 1801 te Dresden, waar hij later geneesheer der ridderschapsakademie werd en overleed er in 1845. Hij gaf o. a. met Kühn de *Ital. medicinischeschirurg. Bibliothek* (4 dln., 1793—97) en alleen het werk van Aretaeus *De pulmonum inflammatione* (1790) uit. — Zijn broeder, Joh. Aug. Gottlob W., in 1773 te Leipzig geb., werd in 1795 universiteitsauctionaris aldaar en rigtte een zeer belangrijken, met het buitenland in betrekking staanden, antiquarischen boekhandel op, alsmede een handel in fondsartikelen, vooral van klassieke philologische werken. Ook bezat hij eene kostbare verzameling van handteekeningen, schilderijen, platen enz., die in *Aehrenlese auf dem Felde der Kunst* (3 dln., 1836—45) beschreven is. Hij overleed in 1846. Zijne zaak is door zijn zoon Theod. Osw. W., in 1812 geb., nog meer uitgebreid voortgezet. — Rudolf W., oudere broeder van Theod., in 1804 geb., rigtte in 1831 te Leipzig een kunsthandel op. Zijn *Kunstlager-Katalog* ziet sedert 1834 jaarlijks het

licht. Van zijne overige werken zijn vooral de *Holzschnitte berühmter Meister* (1851—54 met 74 fac-similes) belangrijk.

Weigl (Jos.), Duitsch componist, in 1764 te Eisenstadt in Hongarijë geb., kreeg te Weenen onderwijs van Jos. Haydn, Salieri en Albrechtsberger, werd eerst medehelper van Salieri bij de directie van de opera, daarna kapelmeester bij de Ital. opera en overleed als hofkapelmeester te Weenen in 1846. Hij componeerde een 20-tal opera's, waaronder vooral de *Schweizerfamilie* (1809) beroemd is, verder 10 balletten, onderscheidene oratorien en een geestelijk drama: *Baal's Sturz*.

Weikert (Joh. Wolfgang), Duitsch volksdichter, in 1778 te Neurenberg geb., was eerst kleedermaker, daarna aan het hoofd eener fabriek van nachtluchten en overleed in 1856. Hij is nevens Gröbel de beroemdste Neurenberger volksdichter, uit wiens *Gedichte* (7 dln., 1814—38; uitgeg. door Frommann, 1ste dl., 1849) Frommann eene bloemlezing uitgaf (1857).

Weil (Gust.), oriëntalist en geschiedschrijver, in 1808 te Sulzbach in Baden geb., studeerde te Heidelberg, reisde van 1830—35 in het Oosten, werd eerst amanuensis en in 1838 bibliothecaris te Heidelberg en sedert 1845 prof. in de Oostersche talen aldaar. Hij vertaalde Samachshari's *Gouden halsbanden* (1836), de *Duizend en één nacht*, uitgeg. door A. Lewald (1837—42, 4 dln., in 1841 volg. in 44 deeltjes), en schreef *Die poetische Literatur der Araber* (1837), *Mohammed der Prophet* (1843), *Hist.-krit. Einl. in den Koran* (1844), *Bibl. Legenden der Muselmänner* (1845), *Gesch. der Khalifen* (5 dln., 1846 volg.), *Gesch. der islamitischen Völker* (1866).

Weiland (Petrus), Nederl. taalkundige, in 1754 te Amsterdam geb., studeerde te Leiden in de godgeleerdheid, ging tot de broederschap der Remonstranten over en werd predikant bij de Remonst. gemeente te Woerden, in 1783 te Utrecht en van 1785—1828 te Rotterdam, waar hij in 1842 overleed. Hij schreef als godgeleerde eene verhandeling bij Teyler's genootschap over *het Protest. beginsel van zelfstandig onderzoek van en inzien in zaken van godsdienst*, alsmede een bundel *Leerredenen naar de behoeften van onzen tijd* (1794). Als kenner der Nederl. taal verwierf hij zich naam door zijn *Nederduitsch taalkundig Woordenboek* (Amst. 1799—1812, 11 dln., later herdr. en ook verkort, Dordr. 1805, 5 dln.). De regering droeg aan W. de regeling der Ned. spraakkunst op. Hij kweet zich van zijne taak door het schrijven eener *Nederd. spraakkunst* (Amst. 1805, herdr. Dordr. 1828, verkort 1806). Voorts gaf hij nog een *Handwoordenb. voor de spelling der Holl. taal* (1806 en meerm.) en een *Kunstwoordenb. of verklaring van vreemde woorden en spreekwijzen, uit verschillende talen ontleend* (1824), en met Landré een *Woordenb. der Nederd. synonymen* (1825, 3 dln.); met Landré en Agron een *Handwoordenb. der Nederd. en Fr. talen* (1828, 2 dln.); met van Bemmelen *Beginselen der Nederd. spraakkunst* (1828). De taalkundige arbeid van W. was voor zijn tijd zeer verdienstelijk, doch de latere nasporingen, uit welke het thans uitkomend groote *Woordenb. der Nederl. taal* is voortgevloeid, hebben veel van de practische bruikbaarheid der schriften van W. doen wegvallen.

Weill (Alexander), journalist en publicist, in 1813 in den Elsas geb., was eerst redacteur van het Berlijnsch constitutioneel dagblad, ging in 1838 naar Parijs, waar hij in den beginne voor democratische dagbladen en sedert 1848 voor de legitimistische partij schreef, en kreeg in 1852 eene betrekking bij het ministerie van binnenl. zaken te Weenen. Onder zijne talrijke geschriften verdienen, behalve een werk over Schiller (1854), vooral vermelding: *L'idéal* (1854), *Contes d'amour* (1856), *Neuf semaines de gouvernement provisoire* (1848), *Questions brûlantes, République et Monarchie* (1848), *Roi ou Président?* (1851).

Weiller (Cajetan von), godsdienstig-wijsgeerig schrijver, geb. te Munchen in 1762, werd opgeleid voor den geestelijken stand, maar geen plaats erlangende, legde hij zich toe op het geven van lessen in de wiskunde en wijsbegeerte, gelijk mede in het onderwijzen der godgeleerdheid bij de orde der Theatijnen. Later werd hij te Munchen eerst leeraar der wiskunde en geschiedenis bij de realschool, daarna rector van het lyceum en vervolgens directeur van al de inrigtingen van onderwijs. Als geheimraad en secretaris bij de akademie der wetenschappen overleed hij te Munchen in 1826. Zijne voornaamste schriften zijn: *Versuch eines Lehrgebäudes der Erziehungskunde* (Munchen 1802—5, 2 dln.), *Anleit. zur freien Ansicht der Philosophie* (1804), *Ideen zur Gesch. der Entwickl. des religiösen Glaubens* (1808—14, 3 dln.), *Grundleg. der Psychologie* (1817), *Ueber die religiöse Aufgabe unserer Zeit* (1819), *Kleine Schriften*

(1821—26, 3 dln.), *Der Geist des echten Katholicismus als Grundlage für jeden spätern* (1824), *Charaktterschilderungen seelengrösser Männer* (1827).

Weimar, hoofd- en hofstad van het groothertogdom Saksen-Weimar-Eisenach, in een vrolijk dal aan de Ilm en aan den Thuringischen spoorweg gelegen, zetel van de hooge regeringscollegiën, telt (1864) 14,279 inw. en is eene der gedenkwaardigste steden van Duitschland en in de jaarboeken van zijne letterkunde met roem bekend. Het residentieslot, Karlsburg gen., is van 1790—1803 onder de leiding van Goethe gebouwd, smaakvol ingerigt en inwendig met fresco's van Neher, Preller en Jäger naar de gedichten van Goethe, Schiller, Herder en Wieland versierd. Vóór het paleis ligt een park, hetwelk allerbekoorlijkst is aangelegd. De boekerij van den groothertog, uit 180,000 boekdeelen, 8000 landkaarten, 500 oude stamboeken, schilderijen en marmeren busten van beroemde mannen bestaande, is in het zoogen. Groene slot. In de stadskerk bevinden zich de begraafplaats der groothertogelijke familie en verscheidene schilderstukken van Cranach, o. a. diens beroemd altaarstuk, voorstellende den Verlosser aan het kruis benevens Johannes den Dooper. Bij de Jakobskerk zijn de grafplaatsen van Cranach, Musaeus en Bode. Bij het slot is eene Grieksche kerk. Op het kerkhof zijn vele beroemde mannen begraven; ook is er het mausoleum van de grootvorstin Maria Paulowna. W. heeft een sterk bezocht gymnasium, een seminarium voor schoolleeraars, een vrij instituut van kunsten, een tucht-, wees- en ziekenhuis, een hospitaal, eene vrijmetselaarsloge, een schouwburg, het belangrijke kunst- en industrie-kantoor van F. J. Bertuch (z. a.), met het aardrijkskundig instituut, verder het uitmuntend instituut van Falk, voor verwaarloosde kinderen, tegenwoordig met het landsweeshuis verbonden. Behalve eene metaal- en kaartenfabriek en eenige weversstoelen in wol is de nijverheid als ook de handel onbeduidend. Een half uur van de stad ligt op een heuvel het groothertogelijk lustslot *Belvedere*, met een wijd uitgestrekt bekoorlijk park, werwaarts eene fraaije laan leidt, en iets meer nabij het dorp Tieffurth, met zijne schoone buitendreven. Verg. Gräbner, *W., die Stadt nach ihrer Gesch. und ihren gegenwärtigen Verhältnissen* (1836); Schöll, *W.'s Merkwürdigkeiten einst und jetzt* (1857).

Weimar. Zie *Saksen-Weimar-Eisenach*.

Weinbrenner (Friedr.), Duitsch bouwkundige, in 1766 te Karlsruhe geb., zoon eens timmermans, werd eerst timmerman, studeerde daarna in de bouwkunst, zette te Weenen en in Italië zijne studiën voort, keerde in 1798 naar Karlsruhe terug en overleed aldaar in 1826 als opperbouwinspecteur. Hij bouwde o. a. de theaters te Karlsruhe en te Leipzig, het stendenhuis te Karlsruhe, eene Protest. en eene Roomsche kerk aldaar enz. Zijne voornaamste schriften zijn: *Architekton. Lehrb.* (3 dln., 1810—25), *Entwürfe u. Ergänzungen antiker Gebäude* (1823), *Ausgeführte u. projectirte Gebäude* (3 afd., 1823—30).

Weingarten, een slot in het opperampt Ravensburg van den Wurtemb. Donaukreits, bij het marktvlak Aldorf behorende, was vroeger eene vrije, in 1053 door de Guelfen gebouwde Benedictijner abdij, waartoe een gebied van 6 □ m. met 11,000 inw. behoorde, heeft eene bedevaartskerk, werd in 1803 het eigendom van de vorsten van Nassau-Diez, kwam in 1806 onder Wurtemberg en is thans een koninkl. weeshuis.

Weinheim, stadje in den Badenschen Beneden-Rijnkreits, aan de Weschnitz, aan de Bergstraat en aan den Main-Neckar-spoorweg gelegen, met 6130 inw., die handel in wijn en vruchten, welke zij in den omtrek aanbouwen, drijven. W. heeft eene koudwater-irrigating, schoone omstreken in het Odenwald en wordt veel door vreemdelingen bezocht. Ten O. der stad verheft zich op een bergtop de oude burgt Windeck.

Weinlig (Christian Theod.), Duitsch componist, geb. te Dresden in 1780, overl. als cantor aan de Thomaskerk te Leipzig in 1842, heeft zich niet alleen door onderscheidene compositiën voor den zang bekend gemaakt, maar ook als theoretisch beoefenaar der muziek door eene *Theoretisch-praktische Anleit. zur Fuge* (1845). — Zijn zoon Christ. Alb. W., in 1812 geb., wijdde zich aan de natuurwetenschappen en aan de staathuishoudkunde, werd in 1845 prof. te Erlangen, maar reeds in 1846 als ministeriël raad aan het ministerie van binnen. zaken te Dresden verbonden, waar hij sedert 1849 als geheimraad met de directie over de afdeeling voor handel, nijverheid en landbouw belast werd. Hij schreef o. a. *Pflanzenchemie* (1839), *Lehrb. der theoret. Chemie* (1840), *Grundriss der mechan. Naturlehre* (1843).

Weinsberg, stadje in den Neckarkreits van het koninkrijk Wurtemberg, met 1850 inw., eene oude kerk, wijntelt en gipsgroeven, W. was vóór de 13de eeuw eene vrije

rijksstad. Boven den berg, aan welks voet de stad ligt, zijn de ruïnen van het slot Weibertreu, waaruit, volgens de sage, in 1140 de vrouwen hare mannen op den rug droegen, toen keizer Koenraad III na het beleg bevel gaf, dat de vrouwen met hare kleinoùdien vrij konden uittrekken, maar dat de mannen gedood moesten worden. Burger bezong dit voorval in eene door Tollens vertaalde ballade. Eene oude schilderij in de kerk stelt dit voorval aanschouwelijk voor. In den boerenoorlog werden hier in 1525 de graaf van Helfenstein en verscheidene andere edelen door de woedende landlieden vermoord; in 1526 werd de stad door de keizerlijken in de asch gelegd. Verg. Jäger, *Die Burg W.* (1825); Just. Kerner, *Die Bestürmung der Stadt W. im J. 1525* (2de druk, 1848).

Weisbach (Jul.), beroemd Duitsch werktuigkundige, in 1806 te Mittelschmiedeborg bij Annaberg geb., studeerde aan de bergakademie te Freiburg en later te Göttingen en Weenen en werd in 1833 leeraar, later prof. bij de akademie te Freiburg. Hij vond eene monodimetrische en anisometrische methode van projectie uit en schreef o. a. *Lehrb. der Ingenieur- u. Maschinenmechanik* (3 dln., 3de uitg., 1857—61), *Handb. der Bergmaschinenmechanik* (2 dln., 1835—36), *Experimentalhydraulik* (1855), *Die neue Markscheidkunst* (2 dln., 1850—59), *Der Ingenieur* (3 dln., 3de uitg., 1860—64).

Weise (Christian), Duitsch letterkundige, in 1642 te Zittau geb., werd in 1670 leeraar bij het gymnasium te Weissenfels en in 1678 rector te Zittau, waar hij in 1708 overleed. Hij voerde het toenmaals verwaarloosde onderwijs in de moedertaal op de gymnasiën in en gaf aan de destijds op de gymnasiën nog gebruikelijke tooneelmatige voorstellingen eene betere rigting, waarvan zijn *Zittauisches Theatrum* (1683 en meerm.) een uitvloei is. Onder zijne gedichten zijn zijne satirische romans, vooral *Die drei Erznarren der Welt* (1679 en meerm.) zeer verdienstelijk.

Weisflog (Karl); Duitsch schrijver, in 1770 in Sagan geb., sedert 1827 directeur van het stadsgereg. aldaar en overl. te Warmbrunn in 1828. Zijne bijdragen in tijdschriften en almanakken zijn grootendeels in zijne *Phantasiestücke u. Historien* (12 dln., 2de dr., 1839) weder afgedrukt.

Weishaupt (Adam), de stichter van de orde der Illuminaten (z. a.), in 1748 te Ingolstadt geb., door de Jezuïten opgevoed, studeerde in de regten en werd in 1772 prof. in het natuur- en kanoniekregt in zijne geboortestad. Daar vroeger dat professoraat altijd door geordende geestelijken was vervuld, joeg dit de Jezuïten tegen hem in het harnas. Tegenover hen wist hij zijnen leerlingen zijne kosmopolitische denkbeelden dermate aan te bevelen, dat zijne gehoorzaam het middelpunt werd van vrijzinnige begrippen. Niettemin gelukte het zijnen vijanden hem in 1785 van zijn leerstoel te verdrijven, waarna hij zich tot hertog Ernst II te Gotha begaf, waar hij als hofraad in 1830 overleed. Hij schreef o. a. *Apologie der Illuminaten* (1786), *Das verbesserte System der Illuminaten* (1797, 3de uitg., 1818), *Pythagoras, oder Betracht. über die geheime Welt- und Regierungskunst* (1790), *Materialien zur Beförder. der Welt- und Menschenkunde* (1810, 3 st.), *Ueber Staatsausgaben* (1820). — Zijn zoon Karl von W., in 1787 te Regensburg geb., diende in het Beijersche leger, onderscheidde zich vooral in den veldtogt van 1812 bij Polozk en maakte zich later vooral verdienstelijk door de technische volmaking van het artillerie-materiaal. Hij overleed als luitenant-generaal in 1853.

Weiss (Christ. Sam.), beroemd Duitsch mineraloog, in 1780 te Leipzig geb., studeerde aldaar, te Berlijn en te Freiburg, werd in 1803 privaats-docent, in 1808 prof. in de physica te Leipzig en in 1810 prof. in de mineralogie te Berlijn. W. overleed in 1856 te Eger. Hij schreef *Ueb. die natürlichen Abtheilungen der Krystallisations-systeme* (1813) en vertaalde het *Handb. der Physik für den Elementarunterricht* (2 dln., 1804) en Carnot, *Grundsätze der Mechanik* (1805).

Weisse (Christ. Felix), de grondlegger van de komieke opera in Duitschland, in 1726 te Annaberg geb., studeerde te Leipzig in de philologie, waar hij de vriend van Lessing werd, met wien hij voor het tooneel begon te schrijven. Hij werd in 1762 kreitsontvanger te Leipzig en overleed aldaar in 1804. Zijne *Lieder für Kinder* en zijn *A-B-C-Buch* vonden veel bijval. Sedert 1775 gaf hij den *Kinderfreund* (24 dln., 1776—84 en meerm.) uit, waaraan zich de *Briefwechsel der Familie des Kinderfreundes* (12 dln., 1783—93) aansloot. Ook verdienen vermelding zijne *Lustspiele* (3 dln., 1783), *Komische Opern* (3 dln., 1777) en *Lyrische Gedichte* (3 dln., 1772). Verg. zijne *Selbstbiographie*, uitgeg. door zijn zoon en Frisch (1806). — Zijn zoon Christ. Ernst

W., verdienstelijk regtsgeleerde en geschiedkundige, in 1766 te Leipzig geb., studeerde aldaar in de rechten, werd er in 1788 privaat-docent en in 1795 hoogl. en overleed in 1832 te Stötteritz. Hij schreef o. a. *Museum für sächsische Gesch.* (3 dln., 1794—96) en *Neues Mus. für sächs. Gesch.* (4 dln., 1800—4), *Gesch. der kursächs. Staaten* (5 dln., 1802—7), *Neueste Gesch. des Königr. Sachsen nach dem Prager Frieden* (3 dln., 1808—12), *Lehrb. des sächs. Staatsrechts* (2 dln., 1824—27). — Christ. Herm. W., zoon des vorigen, wijsgeer en godgeleerde, in 1801 te Leipzig geb., studeerde aldaar in de rechten en wijsbegeerte, was eerst een ijverig aanhanger van de filosofie van Hegel en van Schelling, maar zeide vooral de eerste later vaarwel en vertegenwoordigde eene onafhankelijke rigting. In 1828 werd hij buitengewoon hoogl. in de filosofie te Leipzig, legde in 1837 wegens onaangenaamheden zijne betrekking neder, werd in 1845 gewoon hoogl. in de filosofie en overleed in 1866 op zijn landgoed te Stötteritz bij Leipzig. Onder zijne talrijke schriften zijn de voornaamsten: *Ueb. das Studium des Homer und seine Bedeut. für unser Zeitalter* (1826), *System der Aesthetik als Wissensch. von der Idee des Schönen* (2 dln., 1830), *Die Idee der Gottheit* (1833), *Die philos. Geheimlehre von der Unsterblichk. des menschl. Individuums* (1834), *Grundzüge der Metaphysik* (1835), *Die evangel. Gesch. kritisch u. philos. bearbeitet* (1838), *Ueb. die Zukunft der evang. Kirche* (2de uitg., 1849), *Die Christologie Luther's u. s. w.* (1852), *Philos. Dogmatik od. Philosophie des Christenthums* (1855—62), *Die Evangelienfrage in ihrem gegenwärtigen Stadium* (1856).

Weissenburg. im Wasgau bijgen., (Fr. Wissembourg), eertijds eene vrije rijkstad in den Elsas en zetel eener rijkabdij, thans arrondissements-hoofdplaats in het Fr. departem. van den Neder-Rijn, aan de Lauter gelegen, met 5250 inw., twee kerken, weverijen, bierbrouwerijen, handel en wijnteelt. In de nabijheid zijn de zoogen. Weissenburgerliniën, eene reeks van verschansingen, die zich langs den regter oever van de Lauter tot Lauterburg aan den Rijn uitstrekken.

Weissenburg. im Sande of im Nordgau bijgen., stad in den Beijerschen kreits Midden-Franken, aan de Rezat gelegen, met 5140 inw., drie kerken, eene Latijnsche school, een hospitaal, eene minerale bron, fabrieken van goud- en zilverwaren, naalden en leder, in de nabijheid overblijfselen van een Rom. muur en de strategisch belangrijke bergvesting Wulzburg. W. was vroeger eene rijkstad.

Weissenburg. Zie *Karlsburg*.

Weissenfels, stad in het Pruis. regeringsdistrict Merseburg, aan de Saale en den Thuringischen spoorweg, met 11,670 inw., een onderwijzers-seminarium, eene inrigting voor doofstommen, eene porseleinfabriek, wolspinnerij, vele schoenmakerijen, leerlooijerijen, pottebakkerijen, piano-forte-fabrieken en een belangrijken houthandel. Het kasteel, Neu-Augustenburg gen. en van 1664—90 gebouwd, tot 1746 residentie-slot van de hertogen van W.-Querfurt, is thans kazerne. De zandsteen bij W. is voortreffelijk. W. behoorde vroeger aan de landgraven van Thuringen. Markgraaf Otto de Rijke kocht het met andere bezittingen voor zijn zoon Diederik en verhiel het tot een graafschap. Door dezen Diederik kwam het aan Meissen en bij de landsverdeeling aan de Albertinische linie. Van af het jaar 1657 was W. de residentie der hertogen van Saksen-Weissenfels, een zijtak van het keurvorstelijke geslacht, welke zijtak August, den tweeden zoon van den keurvorst Johan Georg I, tot stichter had en met Johan Adolf II in 1746 uitstierf. Verg. Sturm, *Chronik der Stadt W.* (1846).

Weissensee, hoofdplaats van den kreits W. in het Pruis. regeringsdistrict Erfurt, aan de Helbe, met 2845 inw., twee Evangel. kerken, belangrijke linnenweverijen en een oud slot, weleer eene kommanderij der Johanniter-orde.

Weissenhorn (Johanna Franul Veronika von), Duitsche tooneelspeelster en schrijfster, in 1773 te Koblenz geb., dochter van den tooneelspeler Benj. Grünberg, kwam vroeg op het tooneel, engageerde zich in 1787 bij het tooneel te Munchen en in 1789 te Baden bij Weenen en werd in 1790 aan het hoftheater te Weenen verbonden. Zij huwde er in 1791 met von W., kassier van het huis Arnstein, werd in 1817 weduwe, trad in 1842 van het tooneel af en stierf in 1847 te Hietzing bij Weenen. Zij muntte vooral in de rollen van minnares uit. Hare *Schauspiele* verschenen in 14 dln. (1810—36).

Weisseritz, rivier in Saksen, ontstaat uit de vereeniging van de Roode W. en de Wilde W. tusschen Tharand en Rabenau, vormt den zoogen. Plauenschen Grund en stort zich bij Dresden in de Elbe uit.

Weit. Zie *Tarwé*.

Weit (Turksche). Zie *Maïs*.

Weitzel (Joh.), Duitsch journalist en publicist, in 1771 te Johannisberg in den Rheingau geb., sedert 1820 hertogelijk hofraad en bibliothecaris te Wiesbaden en aldaar in 1837 overl., redigeerde een tijd lang de Mainzer courant, sedert 1810 het *Rheinische Archiv*, schreef in andere tijdschriften, alsmede onderscheidene geschriften, z. a. *Das Merkwürdigste aus meinem Leben u. meiner Zeit* (2 dln., 1821—22), *Vermischte Schriften* (3 dln., 1820—21), *Gesch. der Staatswissenschaften* (2 dln., 1822—33).

Weivliezen (*Membrana serosa*). De W. zijn dun en doorschijnend, bestaan hoofdzakelijk uit zich in alle rigtingen overkruisende bindweefselbundels en bevatten op hunne vrije oppervlakte een overtreksel van epitheliumcellen, waardoor zij eene bijzondere gladheid en eigenaardigen glans verkrijgen. Zij bekleeden altijd de wanden van holten en vormen, daar zij niet alleen deze wanden (met hun pariëtaal-blad) maar ook de daarin voorkomende ingewanden (met hun visceraal-blad) bekleeden, geslotene zakken. Slechts het buikvlies bij het vrouwelijk geslacht maakt hierop eene uitzondering, dewijl het op twee plaatsen, waar het met de uiteinden der eileiders samenhangt, openingen heeft. Tot de W. brengt men het borstvlies (*pleura*), het buikvlies (*peritoneum*), het hartzakje (*pericardium*), het spinnwebvlies der hersenen en van het ruggemerg (*arachnoidea*) en de eigenscheiderok van den bal (*tunica propria testis*).

Wel. **Welwater**, ook wel Grondwater genaamd. Dezen naam geeft men aan het water, dat zich onder den grond in niet diepe aders vooral in zandige streken verzamelt. Wanneer men eene opening of put in den grond graaft, bereikt men op eenige diepte het W., dat, wanneer men het verwijdert, spoedig weder aangevuld wordt en daardoor geschikt is om als drinkwater te dienen. Daartoe worden steenen putten in den grond gemetseld, die tot in de W. afdalen en op de diepte der W. door hun lossen bouw het water toegang verleen, welk water vervolgens door emmers of door pompen wordt opgehaald. De wel heeft eene gelijkmatige diepte onder den grond en ligt daarom in heuvelachtige streken dieper dan in laag gelegen oorden. Dit is bij het W. in ons land genoeg op te merken. Die diepte kan echter in verschillende tijden afwisselen. De minerale deelen, waarmede het W. in den grond bezwangerd wordt, geven er den aangename smaak aan als drinkwater. Zie *Bronnen* en *Grondwater*. Men heeft gemeend ook aan het W. invloed op epidemische ziekten te moeten toeschrijven.

Welcker (Friedr. Gottl.), beroemd beoefenaar der oudheidkunde, in 1784 te Grünberg geb., studeerde te Giessen, hield zich van 1806—9 te Rome op, werd in 1809 hoogl. in de archaeologie en Grieksche letterkunde te Giessen, in 1816 te Göttingen en in 1819 te Bonn, waar hij tevens opperbibliothecaris werd. Zijne hoofdwerken zijn: *Die Aeschyleische Trilogie* (1824, bijvoegsel, 1826), *Der epische Cyklus* (2 dln., 1833—39), *Die griech. Tragödien mit Rücksicht auf den epischen Cyklus* (3 dln., 1839), *Kleine Schriften* (4 dln., 1844—61), *Alte Denkmäler* (4 dln., 1849—61), *Griech. Götterlehre* (2 dln., 1857—59). Sedert 1843 redigeerde hij eerst met Näke, daarna met Ritschl het *Rhein. Museum für Philologie*. — Zijn broeder Karl Theodor W., beoefenaar der staatswetenschappen, in 1790 te Oberoffleiden in Opper-Hessen geb., studeerde te Giessen en Heidelberg in de regten, was achtereenvolgens hoogl. te Giessen, Kiel, Heidelberg, sedert 1819 te Bonn en sedert 1823 te Freiburg, waar hij in 1833 wegens zijne vrijzinnige uitlatingen op pensioen gesteld werd. In 1840 werd hij weder aangesteld, maar in 1841 op nieuw gepensionneerd. Hij leeft sedert als Badensch geheimraad te Heidelberg en heeft zich vooral door zijn liberaal optreden in de Badensche kamers eene groote populariteit verworven. Hij schreef o. a. *Die letzten Gründe von Recht, Staat u. Strafe* (1813), *Das innere u. äussere System der prakt., natürl. u. röm.-christl.-german. Rechts-, Staats- u. Gesetzgebungslehre* (1829), met Rotteck: *Staatslexikon* (12 dln., 1834 volg., 3de uitg., 1856 volg.).

Weldadigheid (Maatschappij van) is de naam der vereeniging, die in ons vaderland in 1818 naar het plan van graaf van den Bosch (z. a.) is opgericht, met het doel om door het aanleggen van volkplantingen in nog niet ontgonnen heidestrekken van ons vaderland de behoeftigen te ondersteunen, hun arbeid te verschaffen en hen zedelijk te verbeteren. Prins Frederik stelde zich aan het hoofd dezer vereeniging, die in 1821 omstr. 24,000 leden telde, die ieder jaarlijks eene contributie van minstens f 2,60 bijdroegen. Door deze M. v. W. werden in de prov. Drenthe en het noord. deel van

Overijssel de koloniën Frederiksoord, Willemsoord en Wilhelmina'soord gesticht, uit een groot aantal arbeiderswoningen bestaande, terwijl bij iedere woning eene oppervlakte van minstens 1650 roeden ter bebouwing gevoegd was. De huisgezinnen of personen, door subcommissiën in de verschillende streken des lands naar de koloniën opgezonden, moeten aldaar door arbeid in hunne behoeften voorzien; hij die het werk niet verstaat wordt er in onderwezen; de weezen of vondelingen worden bij reeds gevestigde huisgezinnen ingedeeld; voor de jeugd is in school- en godsdienstonderwijs behoorlijk voorzien, en de opzieners der kolonie houden een naauwlettend toezigt op het gedrag der kolonisten en trachten hen aan orde, zindelijkheid en spaarzaamheid te gewennen. Men koesterde van deze M. v. W. de heerlijkste verwachting ter bedwining van het pauperisme en meende dat Nederland weldra het toonbeeld zou opleveren van een staat, waarin allen, ook de armsten, door eigen arbeid in hun levensonderhoud kunnen voorzien. De uitkomst heeft echter aan die verwachting niet beantwoord. Slechts zeer enkele huisgezinnen wisten zich te verheffen tot den onafhankelijken toestand, waarbij zij hunne eigen zaken drijven en, gelijk in de statuten bepaald was, f 50 pacht aan de maatschappij konden opbrengen. In 1859 waren van de 434 hoeven niet meer dan 20 in dit geval. Bovendien werd de ontwikkeling van den landbouw in deze dorre heidestrekken zeer belemmerd door gebrek aan vee en bijgevolg aan mest, alsmede door het gemis van kanalen. Daar in de nabijheid der koloniën geen genoegzame bouwhoeven of bosschen waren, waarin arbeid te vinden was, moest men later ook tot fabriekarbeid de toevlugt nemen. Bovenal echter heeft de oprigting van de bedelaarskoloniën Ommerschans en Veenhuizen, waarin bedelaars en landloopers uit alle oorden des lands werden opgenomen, en die, hoewel geheel strijdig met het philanthropisch karakter der M. v. W., daarmede vereenigd werden, zeer nadeelig voor de M. v. W. gewerkt en de belangstelling in haar zeer doen verflaauwen, zoodat meer dan eens de staat tusschen beiden moest treden, om aan den finantiëlen achteruitgang der M. v. W. te gemoet te komen. In 1855 vond er eene scheiding plaats tusschen de vrije koloniën en de bedelaarsgestichten, die door den staat werden overgenomen. In het al te kostbaar beheer werd sedert veel bezuinigd, en in 1867 werd door het geheele land eene algemeene collecte uitgeschreven, die ongeveer f 50,000 opbragt en althans voor het oogenblik de M. v. W. uit hare moeilijke geldelijke omstandigheden redde. Behalve de verhandeling van van den Bosch (z. a.) vergelijkte men de Keverberg, *De la colonie de Frederiksoord et des moyens de subvenir aux besoins de l'indigence, par le défrichement des terres vagues et incultes* (Gent 1821); van Konijnenburg Cz., *De toestand van de vrije koloniën en het instituut te Wateren* (1859); voorts *Beschouwingen over de M. v. W.* ('s Grav. 1860) en *De toestand der M. v. W. in 1860* ('s Grav. 1861), alsmede de verslagen van het verhandelde in de jaarl. algem. vergaderingen der M.

Welden (Ludw., vrijheer von). Oostenrijksch veldmaarschalk, in 1782 te Laupheim in Wurtemberg geb., maakte in Wurtembergsehe dienst de veldtogten van 1799—1801 tegen Frankrijk mede, ging in 1802 in Oostenr. dienst over, onderscheidde zich deels door zijne werkzaamheid bij het hoofdbureau, deels bij diplomatieke zendingen, deels bij de veldtogten in Italië van 1813—15, werd later chef van het topographisch bureau, nam in 1821 als chef van den staf deel aan den korten veldtogt tegen de Piëmonteesche opstandelingen, werd in 1828 generaal-majoor, in 1832 gevolmachtigd bij de militaire commissie van den Duitschen bond, waarbij hij het voorzitterschap bekleedde, en in 1836 luitenant-veldmaarschalk. In 1843 kreeg hij het generale commando over Tirol en wist in 1848 door zijne bekwame operatiën de gemeenschap van Radetzky met de Oostenrijksche erflanden te verzekeren. Hij werd tot militair en civiel gouverneur van Dalmatië en kort daarna van Weenen benoemd, in 1849 tot veldtuigmeester verheven en voerde van April tot Junij het bevel over het leger in Hongarijē. In 1851 verliet hij de dienst en overleed te Gratz in 1852. Hij schreef o. a. *Episoden aus meinem Leben* (1853) en *der Feldzug der Oestreicher in Italien 1813 u. 1814* (1853).

Weleveld (Louis Alexander van), verdienstelijk Nederl. beoefenaar der heraldiek, in 1799 geb., werd bij de oprigting van den hoogen raad van adel lid van dit collegie en maakte onder de leiding van den toenmaligen voorzitter, W. A. baron van Spaen, zijne studiën van heraldieke en genealogische nasporingen, zoodat hetgeen de archieven hier te lande en in België, de wapen- en geslachtskunde betreffende, bevatten, hem nage-

noeg geheel bekend was. Zijn *Algemeen wapenb. van het kon. der Nederl.* (1829—36, met 204 platen) en zijn *Handb. van den Nederl. Adel* (1848), op welke beide werken sedert een vervolg is uitgekomen, hebben, ofschoon niet vrij van heraldieke fouten, eene blijvende waarde. Bij de opheffing van den hoogen raad van adel werd v. W. op wachtgeld geplaatst. Hij overleed in 1853. Hij was lid van de Société d'Archéologie Belge en van andere genootschappen.

Welfen. Zie *Guelfen*.

Welhaven, Noorw. dichter, in 1807 te Bergen geb., studeerde te Christiania en werd in 1846 aldaar hoogl. in de philosophie. Zijne merkwaardigste schriften zijn: *Norges Dämring* (2de uitg., 1835), *Digte* (2de uitg., 1854), *Reisebilleder og Digte* (1821) en *Digtsamling* (1860).

Wellekens (Jan Baptista), Nederl. schilder en dichter, in 1658 te Aalst in Vlaanderen geb., kreeg te Amsterdam onderrigt in het schilderen en hield zich daarna 11 jaren in Italië op. Wegens zijn zwak gezigt kon hij echter niet vele noch groote stukken leveren, terwijl hij in 1687, te Venetië door eene beroerte getroffen, het penseel moest nederleggen. Naar Amsterdam teruggekeerd, legde hij zich op de dichtkunst toe en trachtte op het voetspoor van den Ital. dichter Sannazaro (z. a.) den visscherszang in de Nederl. poëzij in te voeren. Zijne gedichten, hoewel hier en daar oorspronkelijk van denkbeelden, fijn van gevoel en sierlijk van uitdrukking, zijn over het algemeen gerekend en koud. Hij overleed te Amsterdam in 1726. P. Vlaming gaf de *Dichtlievende uitspanningen* van W uit (Amst. 1711, 2de dr. 1735), en door bezorging zijner dochter zagen zijne *Verscheiden gedichten* (1729), *Bruidloftsdichten* (1729) en *Zedelijke en ernstige gedichten* (1737) het licht. Zijne vertaling van Tasso's *Amintas* gaat vergezeld van eene welgeschrevene verhandeling over het herdersdicht (1715).

Weller (Jakob), Duitsch godgeleerde en taalkundige, in 1602 te Neukirchen in Voigtland geb., werd in 1635 prof. in de Oostersche talen te Wittenberg, in 1640 superintendent te Brunswijk en in 1646 opperhofprediker te Dresden, waar hij in 1664 stierf. Vooral bekend is zijne *Grammatica graeca nova* (1634), later uitgegeven door J. F. Fischer (Leipz. 1780), die ook *Animadversiones ad Welleri grammaticam gr.* (4 dln., 1798—1801) schreef.

Wellesley, Britsch gebied aan de westkust van het schiereiland Malakka tusschen de koninkrijken Queda en Perak, telt op 7—8 □ m. 65,000 inw. en behoort tot het gouvernement van Penang.

Wellesley, eene Eng. Protest. familie, die onder Hendrik VIII naar Ierland uitweek, oorspronkelijk Cowley of Colley heette, in 1728 de goederen benevens den naam van de familie W. erfde en in 1746 het pairschap met den titel van baron Mornington verkreeg. Garret Colley-W., in 1735 geb. en in 1784 overl., sedert 1760 viscount W. en graaf van Mornington, liet 5 zonen na, waarvan de derde de hertog van Wellington (z. a.) was. De eerste der broeders, Richard Colley, sedert 1797 Eng. baron W. en sedert 1799 Iersch markies W., in 1760 te Dublin geb., onder George III lord van de schatkist, van 1797—1805 gouverneur-generaal van O-Indië, van 1809—12 minister van buitenl. zaken en van 1821—28, als ook van 1833—34 iord-luitenant van Ierland, stierf in 1842 op zijn landgoed Kingstonhouse bij Brompton kinderloos. Pearce gaf zijne *Memoirs and correspondence* (3 dln., 1845) uit. De tweede broeder, William W.-Pole, in 1763 geb., sedert 1821 Eng. baron Maryborough, overl. in 1845, was van 1834—35 onder het ministerie Peel postmeester-generaal. Diens zoon en erfgenaam, William Pole-Tylney-Long-W., graaf van Mornington, in 1788 geb. en in 1857 overl., was berucht door zijne ontzettende verkwisting. De vierde broeder, Gerard Valerian W., in 1770 geb., was kanunnik van Durham, rector van Bishop-Wearmouth en kapelaan der koningin. Hij overleed te Durham in 1848. De jongste der broeders, Henry W., werd in 1828 baron Cowley (z. a.).

Wellington (Arthur Garret Cowley-Wellesley, hertog van), prins van Waterloo, hertog van Ciudad-Rodrigo en van Vittoria, markgraaf van Duero en van Torres-Vedras, graaf van Vimeiro, burggraaf van Talavera, pair van Groot-Britannië, veldmaarschalk in Engeland, Portugal, Spanje, de Nederlanden, Pruisen, Rusland en Oostenrijk, in 1769 te Duncan Castle in Ierland geb., bezocht de school te Eton en de Fr. militaire school te Angers, trad in 1787 als vaandrig in Eng. dienst en was reeds in 1793 luitenant-kolonel. In 1794 woonde hij den veldtogt in de Nederlanden en den terugtogt van den hertog van York bij en ging in 1797 met zijn regiment naar O.-

Indië, waar hij zich vooral in den oorlog tegen Tippto-Saib onderscheidde, tot generaal-majoor bevorderd werd en de Maharatten tot den vrede noodzaakte. In 1805 naar Europa teruggekeerd, zat hij voor Newport in het lagerhuis, werd in 1807 staats-secretaris van Ierland, woonde (Aug. 1807) de expeditie tegen Kopenhagen bij en sloot de capitulatie met de Denen. In 1808 werd hij met 8000 man naar Portugal gezonden, waar hij eerst als tijdelijk en sedert 1809 als vast opperbevelhebber groote voordeelen op de Franschen behaalde en, na Soult bij Oporto (11 Mei 1809) geslagen te hebben, Spanje binnendrong en de Franschen (25 en 26 Julij) bij Talavera sloeg. Hij trok vervolgens naar Portugal terug, sloeg de Franschen bij Busaco (27 en 28 Sept.) en bezette Torres-Vedras. In Sept. 1811 trok hij over den Taag, nam 12 Febr. 1812 Ciudad-Rodrigo en 7 April Badajoz in, zegevierde 22 Julij bij Salamanca en bezette 13 Aug. Madrid. Na de vruchteloze belegering van Burgos trok hij in Oct. naar de Portugesche grenzen terug. In 1813 kreeg hij ook de Spaansche troepen onder zijn commando, behaalde 21 Junij de overwinning bij Vittoria, nam 8 Sept. S. Sebastian in, trok 7 Oct. over de Bidassoa, sloeg de Franschen 27 Febr. 1814 bij Orthez en bezette 10 Apr. Toulouse. Hij werd voor zijne heldendaden met tal van titels en eerbewijzingen begiftigd, keerde na het eindigen van den Spaanschen oorlog naar Londen terug, ging in 1815 als buitengewoon gezant naar Parijs en nam voorts deel aan het congres te Weenen. Toen Napoleon's landing bekend werd, ging hij naar België, waar hij 6 Apr. het opperbevel over de verbondene troepen op zich nam en 18 Junij aan Napoleon den slag bij Waterloo (z. a.) leverde, waar zijne ijzeren standvastigheid en het tijdig oprukken der Pruisen ten tweeden male een einde aan het Fransche keizerrijk maakten. Vereenigd met Blücher rukte hij naar Parijs, dat hij 5 Julij 1815 bij capitulatie binnentrok. Door alle souverainen werd hij met titels en waardigheden overladen. Geheel Europa vereerde den held, die zoo veel tot Napoleon's val had bijgedragen. Van Nov. 1815 tot 1818 voerde hij het opperbevel over de verbondene troepen, die Frankrijk bezet hielden. In 1822 ging hij als Britsch gevolmagtigde naar het congres te Verona, werd in 1827 tot opperbevelhebber der Eng. landmagt benoemd en nam in 1828 de zamenstelling van het Tory-ministerie op zich, waarin hij de betrekking van eersten lord van de schatkamer vervulde. Na zijn aftreden in 1830 verzette hij zich hardnekkig tegen alle vooruitgangsmaatregelen der Whigs en wond daardoor het volk zoodanig op, dat hij openlijk beledigd werd. In Nov. 1834 nam hij met Peel weder de teugels van het bewind in handen als minister van buitenl. zaken, doch moest reeds in Apr. 1835 weder aftreden. In 1841 bemoeide hij zich andermaal met de regering, zonder een bepaald ministerie op zich te nemen. Hij liet zich overhalen om de vrijheid van handel in bescherming te nemen en behield ook van Junij 1846 af onder een Whig-ministerie zijne verschillende ambten als opperbevelhebber, gouverneur van den Tower, lord warden of the Cinque Ports en kanselier van de universiteit te Oxford. Ver van de woelingen der partijen was hij sedert alleen bemiddelend werkzaam en werd vooral in moeilijke gevallen door de koningin geraadpleegd. Hij overleed 14 Sept. 1852 op zijn landgoed Walmer Castle bij Dover en werd 17 Nov. met koninklijke pracht in de St.-Pauls kerk begraven. Te Londen, Glasgow, Edinburg en Woolwich zijn monumenten en standbeelden ter zijner eere opgericht. Zijn leven is door Elliot, Clarke, Maxwell, Grey, Brialmont en vele anderen beschreven. Zijne *Despatches* (10 dln., 1836—38) en *Speeches in parliament* (2 dln., 1854) werden door Gurwood en de *Supplementary despatches* (10 dln., 1860) door zijn zoon uitgegeven.

Wells, stad in het Eng. graafschap Somerset, zetel van een bisschop, met 9000 inw., eene Góthische kathedraal, bisschoppelijk paleis, raadhuus en fabrieken van leder, wollenwaren, kanten en papier.

Welluidendheid noemt men zoowel in de taal als in de muziek die afwisseling van geluiden, welke een aangename indruk op het gehoor maakt en den smaak voor het schoone bevredigt.

Wels, hoofdplaats van den Hausruck-kreits in Opper-Oostenrijk, aan den Traun en den spoorweg van Gmunden naar Linz, met eene vertakking naar Passau, telt 6026 inw. en heeft eene fraaije hoofdkerk, den burg W., het slot Polheim, een theater, enkele fabrieken en levendigen handel.

Welsche of Walische taal en letterkunde. De taal der oorspronkelijke Keltische bewoners van Wales (z. a.), het Kymrische of Welsche (Eng. Welsh), vormt met de Bretonische

taal (z. a.) en de verloren geraakte Cornwallische taal een der beide hoofdtakken van de Keltische taalgroep, en is het best grammatisch door Davis (1621 en meerm.), lexikalisch door Owen (2 dln., 1793, 2de uitg. 1829) bewerkt. De W. letterkunde, eene der merkwaardigste en oudste van Europa, is vrij rijk aan gedenkstukken van poëzij en proza. De oudste dichters zijn Aneurin, Taliesin, Llewarch-Henn en Merddin (Merlin), die ten tijde der Angel-Saksische vorsten leefden. Een tweeden bloeitijd der dichtkunst (1080—1194) vormen de dichters Meilyr, de bard van vorst Gruffudd ap-Cynan, onder wien de dichtkunst zeer bloeide; verder Gwalchmai en Dafydd Benfras. De grootste dichter van het volgende tijdperk was Dafydd ab Ghilym (overl. in 1356). Na dien tijd geraakte de W. poëzij in verval. Behalve Jolo Goch, Gwilym ap Juan Hen (omstr. 1450), Dafydd ab Edmund, Lewis Glyn Cothi, Jean Deulwyn en Sion Tudor verdienen als laatste dichters van naam nog slechts Huw Morris en vooral Owen Goronwy vermelding. Onder de prozawerken zijn vooral de kronieken van Tysilio en Caradawg, het wetboek van Howel-Da, het zedekundig allegorisch werk *The Sleeping Bard* en de *Mabinogion* of sprookjes merkwaardig. Verg. Stephenson, *History of the Welsh literature* (1847, Duitsch door San-Marte, 1864); Watts, *Sketch of W. literature* (1863); Borrow, *Wales* (3 dln., 1863).

Welser, eene thans uitgestorven Augsburgsche patricische familie, die zich zulke schatten verwierf, dat Bartholomaeus W., geheimraad van Karel V., aan dezen 11 mill gulden kon leenen tot aankoop van land in America, en aan Frans I 2 mill. gulden. Door koop stelde hij zich in het bezit van Venezuela. De schoone en geestvolle nicht van den laatste, Philippine W., in 1530 geb., werd door den aartshtog Ferdinand, tweeden zoon van Ferdinand I, die later keizer werd, in 1550 heimelijk ten huwelijk genomen. Keizer Ferdinand erkende later den echt en verhief Philippine tot markgravin van Burgau. Zij overleed in 1580. Haar oudste zoon, Andreas, markgraaf van Burgau, stierf in 1600 als kardinaal. Ook de tweede zoon, Karel, in 1618 overl., liet geene erven na. — Marcus W., keizerlijk raad en wethouder te Augsburg, in 1538 geb., is als de schrijver van geschiedkundige werken en vooral door de uitgave der *Tabula Peutingeriana* (zie *Peutinger*) bekend.

Welsprekendheid is in het algemeen het vermogen om zich duidelijk, aangenaam en krachtig in alle soorten van prozastijl uit te drukken, in meer beperkten zin de kunst om door eene mondelinge voordragt op de overtuiging en den wil van anderen zoo te werken, dat men bepaalde gezindheden en voornemens bij hen opwekt. Verg. het art. *Redekunst*. Goede wenken voor de ware W. vindt men in Steenmeijer's *Brieven aan Bartolo*, geschreven naar aanleiding eener bij de Maatsch. der Nederl. Letterk. bekroonde verhandeling van van Kampen, *Over het kenmerkend onderscheid der W. van den kansel, de pleitzaal, de raadsvergadering en de hoorzaal* (1831).

Wenceslaus. Zie *Wenzel*.

Wenden noemden de Duitschers den tak van den Slawischen volkstam, die reeds in de 6de eeuw in noordel. en oostel. Deutschland van de Elbe langs de Oostzee tot de Weichsel, en zuidwaarts tot Boheme gevestigd was, en tot welken de Obotriten, Wilzen, Ukern, Hevellers en Rhetariërs, de Lusitzers en de Sorben behoorden. In een beperkter zin noemt men W. de overblijfselen der Slavonische bewoners in Opper- en Neder-Lausitz, die thans nog de Wendische taal spreken en hunne eigenaardige zeden en gebruiken hebben. Hun getal bedraagt omstr. 160,000, waarvan 50,000 in Saksen wonen. Hunne taal, die sedert de 16de eeuw als schrijftaal gebruikt werd, is in onzen tijd vooral door Schmalzer en Pfulh beoefend, en Haupt en Schmalzer gaven eene verzameling uit van *Volkslieder der W.* (2 dln., 1843—44). Verg. Gebhardi, *Allgemeine Gesch. der Slawen u. W.* (4 dln., 1790 volg.); Giesebrecht, *Wendische Gesch. aus den Jahren 780—1182* (3 dln., 1843).

Wendt (Job. Amadeus), Duitsch aestheticus en criticus, in 1783 te Leipzig geb., studeerde aldaar in de godgeleerdheid en wijsbegeerte, werd in 1808 privaet-docent en in 1810 hoogl. in de wijsbegeerte te Leipzig, in 1829 te Göttingen, waar hij in 1836 overleed. Hij schreef: *Grundzüge der philos. Rechtslehre* (1811), *Rossini's Leben u. Arbeiten* (1824), *Ueb. Zweck, Mittel, Gegenwart u. Zukunft der Maurerei* (1820), *Grundriss der Gesch. der Philos.* (3de uitg., 1829), *Ueb. die Haupt-perioden der Schönen Künste* (1831), begon den nieuwen Duitschen Muzen-almaskaak en redigeerde het *Leipziger Kunstblatt*.

Wenermeer (Het), meer in het westel. deel van Zuid-Zweden, is 64,78 □ m. groot, neemt een 30-tal rivieren in zich op, is zeer vischrijk, stroomt door de Göthaelf in het Kattegat uit, staat door kanalen met het Wettermeer in verbinding en heeft eene zeer

afwisselende waterhoogte. Aan den zuidel. oever ligt de door vele heksen-legenden merkwaaardige berg Kinnekullen.

Wenersborg, hoofdplaats van het län W. (231,68 □ m. met 269,322 inw.), in westel. Zuid-Zweden bij de zamenvloeiing van de Göthaelf en het Wenermeer, met 4063 inw. W. brandde 4 Oct. 1834 grootendeels af.

Wenkbrauwen noemt men de haarbundels, die langs de bovenoogkasranden der menschelijke oogen geplaatst zijn.

Wenteltrap, *Scalaria* Lam., behoort tot de Buikpootige weekdieren. De schaal is spits kegelvormig, uit omwindingen bestaande, die door verheven dwarsbanden vereenigd zijn. Tot de soorten behoort de vroeger zoo kostbare Amboinsche W. (*S. pretiosa* Lam., *Turbo Scalaris* L.), waarvan de omwindingen niet aaneen sluiten, en de Gewone W. (*S. communis* Lam., *T. clathrus* L.), een kleine hoorn met aaneen gesloten omwindingen, welke laatste aan onze stranden voorkomt.

Wentworth (Thomas). Zie *Strafford*.

Wenzel of **Wenzeslaw** (Lat. *Wenceslaus*), Slavon. naam, die de volksoverwinnaar beteekent en door verschillende koningen (vroeger hertogen) van Boheme, alsook door hertogen van Silezië, van Masovië enz. is gevoerd. De merkwaardigsten zijn: W. I, de Heilige, oudste zoon van Wratislav I, was in de 10de eeuw hertog van Boheme en verbreidde, niettegenstaande den hevigen tegenstand van zijne heidensche moeder Drahomira, het Christendom in Boheme, maar werd door toedoen zijner moeder door zijn broeder Boleslav in de kerk te Bunzlau in 936 vermoord. W. werd heilig verklaard en 28 Sept. is aan hem gewijd. — W., Duitsch keizer (als koning van Boheme W. IV, als hertog van Luxemburg W. II), 1378—1400, zoon van Karel IV en diens derde gemalin Anna von Schweidnitz, in 1361 geb., werd in 1363 door zijn vader tot koning van Boheme gekroond, in 1376 door de keurvorsten tot Duitsch koning gekozen en volgde in 1378 zijn vader als keizer op. Hij was een ruw en wellustig dwingeland, die ook de geestelijkheid met groote willekeur behandelde. Vooral na de vermoording van den priester Joh. von Nepomuk (z. a.) ontstonden er onlusten, gedurende welke W. tot tweemaal toe werd afgezet. In het Duitsche rijk werd hij in 1400 door vier keurvorsten afgezet, hetgeen de paus in 1403 bekrachtigde. In 1410 stond hij zijne regten aan zijn broeder Sigismund af en droeg ook in Boheme de regering aan de landstenden over. Hij begunstigde de Hussiten uit haat tegen de Roomsche geestelijkheid. Hij stierf in 1419. Verg. Pelzel, *Lebensgesch. des Königs W.* (2 dln., 1788—90).

Werchoturië, hoofdplaats van den kreits W. in het Russ. gouvern. Perm, aan de Tura, op het Uralgebergte, met 3200 inw., zes kerken, drie kloosters en een bazar. In den omtrek zijn belangrijke goudmijnen; ook zijn er groote ijzersmelterijen. W. is de hoofdstapelplaats van den Siberischen handel.

Werden, stad in het Pruis. regeringsgebied Dusseldorp, kreits Essen, met 5775 inw., veel nijverheid en belangrijke steenkolenmijnen. De Benedictijner rijksabdij W. werd in 778 of 787 door Ludger, bisschop van Munster, gesticht en in 1801 gesecculariseerd. De kerk is zeer schoon; de abdij-gebouwen dienen thans tot gevangenis. In de 16de eeuw werd hier de *Codex argenteus* met de Gothische bijbelvertaling gevonden. Verg. Geck, *Die Ableikirche zu W., hist. u. architektonisch dargestellt* (1856).

Werder (Karl), Duitsch wijsgeerig schrijver, in 1806 te Berlijn geb., studeerde aldaar onder Hegel, werd in 1834 privaat-docent en in 1838 prof. in de wijsbegeerte te Berlijn. Hij schreef: *De Platonis Parmenide* (1834), *Logik* (1841), *Die Tragödie Columbus*.

Wereld is het doeltreffend ingerigt, welgeordend geheel der zichtbare dingen, door de Grieken *Kosmos*, door de Romeinen *Mundus* gen. Het woord W. wordt verder in velerlei beteekenissen als een geheel gebruikt. Zoo spreekt men in tegenstelling van de zichtbare W. van de onzinnelijke, zedelijke, verstandelijke, redelijke of ideën-W. Het heeft nog vele andere, meer populaire beteekenissen in het dagelijksch gebruik, z. a. menschenwereld, wereldkennis, voor menschenkennis gebruikt, de groote of fijn beschaafde W., enz. Doch in een wijsgeerigen zin is de W. het onbegrensd heelal met al hetgeen daarin vervat is. Ook wordt het woord W. gebruikt in de beteekenissen van den aardbol; zoo spreekt men van „eene reis om de W.“, van „Werelddeelen” enz. In Christelijken zin staat, volgens de Johanneische voorstelling, de W., het booze, ongoddelijke, zondige beginsel in het menschedom, tegenover het reine en goddelijke.

Wereld-as is de rechte lijn, welke de Noord- en Zuid-pool des hemels verbindt en om welke het hemelgewelf dagelijks schijnt te draaijen. Zij is de verlenging van de as der aarde.

Wereld-oog, *Oculus mundi*, is een naam, die ook aan Hydrophaan (zie *Opaal*) gegeven wordt.

Wereldsche geestelijken noemt men in de Roomsche-Kath. kerk die priesters, welke tot geene geestelijke orde behooren, maar toch als predikers, kapelaans, domheeren, vicarissen enz. aangesteld zijn. In de Lat. kerktaal heeten zij *Clerici saeculares*, tegenover de *Clerici regulares*, die aan een orderegel verbonden zijn.

Wereld-systeem. Vergelijk *Planeten*.

Wereldziel (*Anima mundi*) noemden sommige wijsgeeren de ziel, welke, naar analogie van de menschelijke ziel in hare betrekking tot het ligchaam, de geheele wereld doordringt. Plato stelde zich het ontstaan en bestaan der wereldorde als het werk der W. voor. Ook de Stoïcijnen waren deze leer toegedaan. Vooral Plotinus en de Neo-Platonici hebben deze leer ontwikkeld en op verschillende wijzen voorgesteld.

Werk noemt men eene plaats aan den waterkant, die geheel tot het bouwen, herstellen of uitrusten van schepen is ingerigt. Naar gelang de inrigting een bijzonder persoon of den staat tot eigenaar heeft, noemt men haar eene particuliere W. of eene landswerf. De landswerven, die een rijk ten behoeve zijner oorlogsvloot bezit, onderscheidt men verder in werven van aanbouw, waar nieuwe schepen gebouwd, en werven van uitrusting, waar de elders gebouwden van het noodige voorzien, of reeds in dienst zijnde bodems hersteld worden. In Nederland heeft men particuliere W. te Rotterdam, Alblasserdam, Dordrecht, Amsterdam, Zaandam en elders. Te Amsterdam is eene lands- of rijkswerf van aanbouw en te Nieuwediep en te Hellevoetsluis zijn lands- of rijkswerven van uitrusting.

Werff (Pieter Adriaanszoon van de), de bij het beleg van Leiden beroemde burgemeester dier stad, in 1529 aldaar geb., zoon van Adr. Laur. Maartensz. Vermeer, een zeemtuower te Leiden, die ten dage van de vervolging der Doopsgezinden, bij welke gemeente hij vermager was, in 1537 onthoofd werd, waarna zijne drie zonen en ééne dochter den naam W. aannamen. Pieter vluchtte in 1568, om de wreede vervolgingen van Alva te ontkomen, met zijne beide broeders en verscheidene medeburgers naar Emden. De bloedraad verbande hem met verbeurdverklaring zijner goederen uit zijn vaderland. Hij begaf zich naar den prins van Oranje te Dillenburg en vestigde zich in 1570 te Wezel, waar hij in zijne woning verscheidene gezanten, commissarissen, boden en anderen, welke men heimelijk uit deze landen naar den prins afzond, kosteloos ontving. Nadat zich nu al de Hollandsche steden (behalve Amsterdam) onder het stadhouderschap van den prins hadden begeven, werd W. door dezen afgezonden, om met Mr. P. de Rijke en Adriaan Manmaaker den voorgenomen aanslag op het graafschap Zutphen te helpen voltrekken, hetwelk ook door de heimelijke hulp van den magistraat der stad Wezel gelukkig werd uitgevoerd. Hierna reisde hij, van een algemeen lastbrief van Willem I voorzien, naar Xanten in Kleefland, alwaar hij met de afgezonden der steden Leiden, Dordrecht, Delft, Gouda, IJsselstein en anderen heimelijk over zaken van het hoogste gewigt handelde, keerde naar Dillenburg terug, om den prins hiervan verslag te doen en werd door dezen terstond teruggezonden, om bij de regeringen van eenige steden te bewerken, dat de staten van Holland toch staatswijze wilden vergaderen. Meer dan eens betoonde hij zijne kloekmoedigheid door bij zijne zendingen gevaren te trotseren. In 1573 werd W. tot burgemeester van Leiden aangesteld en bewees aan den lande, doch vooral aan die stad, voornamelijk in de beide harde belegeringen, welke zij door de wapenen der Spanjaarden moest verduren, de gewigtigste diensten. Hij was het, die, door zijne kloekmoedigheid en zeldzame bedaardheid van geest, de drift van den braven secretaris Jan van Hout, gaande gemaakt door de onbescheidene uitdrukkingen der predikanten tegen het randschrift van het papieren geld, wijselijk wist neder te zetten en die vooral aan de muitende burgers een riem onder het harte stak, toen zij in den uitersten nood van hem brood eischten, en hij hun zijn eigen ligchaam ten spijze aanbood. Dit zijn gedrag deed den moed herleven, en bragt veel toe tot behoud der stad. Na het opbreken van het beleg toonde zich W. mede een ijverig voorstander van de regten en vrijheden der stad Leiden. Hij werd vervolgens door de staten van Holland benoemd en bij open brieven van 1 Nov. 1574 door den stadhouder aangesteld tot commissaris-generaal van den benoodigden leeftogt voor 's lands krijgsvolk, zoo te water als te lande, werd bij de oprigting van het collegie van gecommitteerde raden daarin tot lid benoemd, voorts door de staten beschreven, om met andere leden van dat collegie en de afgevaardigden

ter dagvaart van al de steden, bij de aankomst van den grave van Leicester, in 's Gravenhage tegenwoordig te zijn. W. vergezelde in 1587, op nadrukkelijk verzoek van 's lands staten, prins Maurits op den gewigtigen togt naar Geertruidenberg, en werd in 1590 gemagtigd om binnen de stad en het kwartier van Delft de hoofdelijke zetting en aanstaande verpachting der gemeene middelen aldaar te helpen herzien en te herstellen. W. bekleedde, sedert zijn verkregen ontslag in 1574, nog tienmaal de burgemeesterlijke waardigheid, en bediende ook tusschen beiden het schepensambt. Hij overleed te Leiden in 1604, waar zijne kleinzonen in 1661 in de Paneras- of Hooglandsche kerk een fraai gedenkstuk uit marmer ter zijner eere hebben doen oprigten. Ook zijn er twee gedenkpenningen ter zijner eere vervaardigd, beschreven door Mr. Ger. van Loon in zijne *Nederl. historiepenningen*, dl. 1, bladz. 191.

Werff (Adriaan van der), Nederl. historie- en portretschilder, in 1659 onder Kralingen nabij Rotterdam geb., leerling van Cornelis Picolett, een middelmatig portretschilder te Rotterdam, en later van Eglon van der Neer, vestigde zich eerst te Rotterdam en trad sedert 1696 in vaste betrekking bij den keurvorst van de Palts te Dusseldorp, die hem een inkomen van 4000 gulden toeleigde voor elke zes maanden van ieder jaar, welke hij te Dusseldorp kwam doorbrengen. Ook de hertog van Wolfenbuttel bestelde hem meer dan één werk, dat mild betaald werd. Over 't algemeen golden de werken van W. reeds bij zijn leven zeer hooge prijzen en is er niet een der oud-Hollandsche schilders, die zooveel fortuin met zijne kunst maakte als hij. Zijn roem was dan ook onder zijne tijdgenooten ongemeen groot. Hoewel hij een uitnemend teekenaar en zorgvuldig schilder was, wordt toch het conventionele in zijne opvatting en voorstelling van dusgenaamd klassieke, mythologische of historische onderwerpen, het gemaniëerde en gelikte in zijne schilderwijze met regt gewraakt. Het museum te Amsterdam bezit van zijne hand zijn levensgroot *Portret*, eene *Heilige familie*, *Psyche en Cupido op een rustbed*, een *Landschap met een spelenden herder en eene dansende nimf* en een *H. Hieronymus*; dat te 's Gravenhage het *Portret van een magistraat* en de *Flugt naar Egypte*. Verder komt zijn werk voor in bijna alle musea en vorstelijke verzamelingen van Europa, vooral ook te Munchen, waar 33 stukken van zijne hand zijn. Hij overleed in 1722. — Pieter v. d. W., jongere broeder des vorigen, in 1665 geb. en in 1718 overl., hielp zijn broeder bij meer dan een zijner werken en was diens manier vrij wel magtig. Te Amsterdam heeft men van hem *Twee meisjes die een klein standbeeld met bloemen versieren* en *Een jong meisje dat een Venusbeeld wil nateekenen*. Ook te Berlijn, Dresden en elders zijn stukken van zijne hand.

Wergeland (Henrik Arnold), beroemd Noorweegsch dichter, in 1808 te Christiansand geb., studeerde te Christiania in de godgeleerdheid, later in de geneeskunde, werd in 1836 custos aan de universiteits-bibliotheek en in 1840 rijksarchivaris. Hij overleed te Eidsvold in 1845. Zijne gedichten, waaronder satiren, drama's, treurspelen, didactische en lyrische gedichten, zijn na zijn dood in 9 dln. vereenigd uitgegeven (Christ. 1851—57).

Werkstuk noemt men eene opgave uit de meekunst met passer en liniaal uit te voeren.

Werktuigkunde, ook wel *Mechanica* (z. a.) genoemd, wordt verdeeld in *statica* of leer van het evenwigt, en *dynamica* of leer van de beweging. In eene meer begrensde beteekenis bevat zij de leer van de inrigting der werktuigen in haar verband tot de eerstgenoemde grondwetenschap en heet dan *werktuigkennis*. Zie voor het artikel *Mechanica* werken over mechanica. *Hydrostatica* is de leer van het evenwigt bij vloeibare lichamen; zij gaat de drukking der vloeistof na op de wanden van het vat, waarin deze besloten is, zoekt daarbij het middelpunt van persing, bepaalt de nederwaartsche en opwaartsche drukking op een vast ligchaam in eene vloeistof uitgeoefend, en het daardoor ontstane gewigtsverlies enz. Het deel dezer wetenschap, dat hieruit de hulpmiddelen aan de hand geeft om het soortelijk gewigt van vaste en vloeibare lichamen te bepalen, heet *waterweegkunde*. *Hydronamica* eindelijk gaat de verschijnselen bij beweging van vloeibare lichamen na, alsmede de beweegkracht van stroomend water.

Werkwoord. Zie *Verbum*.

Werlauff (Erik Christiaan), Deensch geschied- en oudheidkundige, in 1781 te Kopenhagen geb., was eerst custos, later bibliothecaris en sedert 1829 opperbibliothecaris bij de koninkl. bibliotheek en prof. in de geschiedenis te Kopenhagen. Hij schreef o. a.

Fatrisdåla-Saga (1812); *Anecdoton, historiam Sværreri, regis Norvegiae, illustrans* (1815); met Thorlacius het 4de tot 6de deel van Snorri Sturluson's *Heimskringla*; met Engelstoft het 8e deel van de *Scriptores rerum danicarum* (1834); verder *Symbolae ad geographiam mediæ ævi ex monumentis islandicis* (1821), *Vers. einer Gesch. der dänischen Sprache im Herzogth. Schleswig* (1825), *Ueb. die Constitutio Waldemari* (1848).

Wermeland of **Warmeland** is een landschap in het middengedeelte van het koninkrijk Zweden of het eigenlijke Sværike, gelegen tusschen Noorwegen, Dalekarlië, Westgothland, Westmanland en Nerike, heeft met de meren, waaronder het Wenermeer, eene oppervlakte van 336,42 □ m. met (1866) 261,970 inw. en is zeer rijk aan metalen, vooral ijzer. De voornaamste rivier is de Clara-elf. De landbouw is van weinig beteekenis. De hoofdstad is Karlstad (z. a.).

Werner (Abr. Gottlob), een der uitstekendste mineralogen en de grondvester der geognosie, in 1750 te Wehrau in Opper-Lausitz geb. werd in 1764 bij zijn vader, die inspecteur der ijzerhutten van den graaf van Solms was, als hutten-schrijver aangesteld, begaf zich in 1769 naar de bergschool te Freiberg en in 1771 naar Leipzig, waar hij zich eerst met de rechtsgeleerdheid, daarna met de natuurkunde bezig hield. Reeds in 1773 gaf hij zijne verhandeling *Ueber die äussern Kennzeichen der Fossilien* in het licht. In 1775 werd hij inspecteur bij de bergakademie en leeraar in de mineralogie en bergbouwkunde te Freiberg, welke betrekking hij tot zijn dood bekleedde. De Freibergse akademie werd nu eerst door hem beroemd. Nadat hij de bergbouwkunde van de mineralogie gescheiden had, deed hij zulks ook ten opzichte van de oryktognosie (delfstoffenkennis) en geognosie (aardkennis), welke laatste door hem gevestigde wetenschap hij in 1785 het eerst onder dezen naam in wetenschappelijke vormen voordroeg. Hij grondde zijne geognosie op waarnemingen aan de aardschors en maakte haar tot eene geheel empirische of op ondervinding gegronde wetenschap. W. overleed in 1817 te Dresden. Te Freiberg is in 1850 ter zijner eere een gedenkteeken opgericht. In 1808 werd te Edinburg de Wernerian Society en in 1816 te Dresden de Wernersche Societät gesticht. Behalve de reeds genoemde verhandeling zijn zijne voornaamste geschriften: *Kurze Classification und Beschreib. der Gebirgsarten* (1782), *Von den verschiedenen Graden der Festigkeit des Gesteins* (1788), *Neue Theorie von der Entstehung der Gänge* (1791), *Oryktognosie oder Handb. für die Liebhaber der Mineralogie* (1792), *Sammlung mineralogischer und küttenmannischer Schriften* (1811). Verg. Frisch, *Lebensbeschr. W.'s* (1825); Weiss, *Ueb. W.'s Verdienste* (1825).

Werner (Frederik Lodewijk Zacharias), Duitsch kanselredenaar en dichter, geb. te Koningsbergen in 1768, beoefende aldaar de wijsbegeerte onder Kant, trad in 1793 als kamer-secretaris in Pruisische staatsdienst, werd in 1805 geheim-secretaris te Berlijn, legde weldra zijne betrekking neder, reisde veel, werd in 1809 Darmstadtisch hofraad, trad in 1811 tot de Roomsche kerk over, werd in 1814 priester en prediker te Weenen, in 1817 eere-domheer van Kaminico, trad in 1821 voor korten tijd in de orde der Redemptoristen en overleed in 1823 te Weenen. Hij maakte als prediker grooten opgang. Onder zijne tooneelstukken, verzameld onder den titel van *W.'s Theater* (6 dln., 1817—18), verdient vooral zijn *Vierunzwanzigster Februar*, het eerste noodlot-treurspel, vermelding. Zijne *Nachgelassene Predigten* zagen in 1836 het licht. Zijne *Sämmtliche Werke* (1839—41, 14 dln.) bevatten zijne levensbeschrijving door Schütz. Verg. Hitzig, *Lebensabriss W.'s* (1823).

Werner (Karl), Duitsch schilder, in 1808 te Weimar geb., kreeg zijne opleiding te Leipzig en Munchen en sedert 1833 in Italië, waar hij tot 1853 meestal te Rome leefde. Daarna vestigde hij zich te Leipzig, vanwaar hij reizen ondernam naar Dalmatië (1855), Spanje (1857), Syrië, Palestina en Egypte (1862 en 1864). Zijne schilderijen, die vooral in Engeland zeer gezocht zijn, doen hem als een der beste schilders van bouwkunstige monumenten kennen. Zijne voorstellingen van de heilige plaatsen in Palestina zien sedert 1864 in kleurendruk te Londen het licht.

Wernigerode, een graafschap in den Hartz, den graven van Stolberg-W. toebehoorende, doch sedert 1826 een kreits in het district Maagdeburg der Pruis. prov. Saksen uitmakende, telt op 4,88 □ m. 20,000 inw. De hoofdplaats is W., stad met 6015 inw., aan de Holzemeer gelegen. Digt bij de stad ligt op een berg het grafelijke slot, waarin eene rijke boekerij en een klein museum van natuurlijke historie.

Wernike (Christian), ook Wernigk, Warneck gen., Duitsch dichter, omstr. 1660 in Pruisen geb., studeerde te Kiel, leefde langen tijd in Nederland, Frankrijk en En-

geland, vestigde zich daarna te Hamburg, werd later staatsraad en Deensch resident bij het Fr. hof en overleed tusschen 1720 en 1730 te Parijs. Hij vestigde zijn naam als dichter door zijn komisch heldendicht *Hans Sachs* (1703) en vooral door zijne *Epigramme* (6 dln., 1697 en meerm.).

Werra, een der beide bronstroomen van de Weser, ontspringt aan het zuidoostel. tot Saksen-Meiningen behoorend gedeelte van het Thuringerwoud aan den Blessberg uit de zoogen. *Natte W.* en de *Drooge W.*, stroomt door Saksen-Meiningen, een deel van Weimar, het keurvorstendom Hessen, Pruisen en Hannover, en vereenigt zich, na een loop van 35 m., bij Hannoversch-Munden met de Fulda en met deze met de Weser. — Het depart. W. in het voormalig koninkrijk Westfalen besloeg 90½ □ m. en had Marburg tot hoofdstad. — De Westfaalsche of Lippische W., ook *Werre gen.*, een Pruis.-Westfaalsche zijstroom van de Weser, ontspringt ten O. van het Teutoburgerwoud in het vorstendom Lippe en stort zich na 13 m. bij Rehme in de Weser uit.

Werra-gebergte, eene bergketen in Keur-Hessen aan de Werra, vormt de noordel. voortzetting van het Rhön-gebergte en stoot aan het Thuringerwoud en de Weser- en Fulda-gebergten. De hoogste top is de Meissner, die zich tot 2284 v. verheft.

Werst is eene Russ. mijlmaat van 500 Saschehn of 3500 Russ. voeten; 104½ W. maken eenen graad van den aequator uit, zoo dat er bijna 7 W. op eene geographische of gemeene Duitsche mijl gaan, en 20 W. zoo veel als 3 Duitsche mijlen of 4 uren gaans bedragen; 1 W. is dus = 1066,78 meter.

Werteloo (Georgius Benedictus), geb. te Haarlem in 1564, overl. te Heidelberg in 1589, was een niet onverdienstelijk dichter. Hij heeft uitgegeven: *Dichterlijk tafereel der daden van prinse Willem van Nassau*, benevens *Bij- en grafschriften* (Leid. 1586).

Werth (Joh. von). Zie *Weert* (*Jan van*).

Werthheim, hoofdplaats van een amt in den Badenschen Beneden-Rijnkreits, aan de Tauber en den Main, met 3245 inw., eene vrijhaven en wijnteelt, is het eigendom van het vorstelijk huis Löwenstein. Het bergslot en stamhuis is in den 30-jarigen oorlog grootendeels verwoest.

Wervelkolom of **Ruggegraat** (*Columna vertebralis s. spinalis*). De W. is eene uit 26 boven elkander gelegene beenderen zamengestelde buis, die het ruggemerg in zijne holte opneemt. Zij strekt zich uit van het groot achterhoofdsgat tot aan het onderste gedeelte van den romp, die hoofdzakelijk door haar gesteund wordt. De beenderen, die de W. zamenstellen, noemt men wervels (vertebrae) en bestaan uit een voorste gedeelte of ligchaam, een achterste gedeelte of boog, en zeven uitsteeksel. Tusschen de boog en het ligchaam blijft eene opening ter doorlating van het ruggemerg. De wervels worden onderscheiden in ware en valsche. De ware wervels zijn: 1^e zeven halswervels, waarvan de beide bovensten, atlas en epistropheus genaamd, in vorm belangrijk met de anderen verschillen; 2^e twaalf borstwervels, waaraan zich de ribben vasthechten, en 3^e vijf lendewervels. De valsche wervels zijn het heiligbeen en het staart- of stuitbeen. Zij bestaan uit eenige vervormde en zaâmgegroeide wervels. Het hals- en lendengedeelte zijn beweglijker dan het borstgedeelte. Over de vormveranderingen der W. zie men *Verkromming*.

Wesel. Zie *Wezel*.

Weser. Zie *Wezer*.

Wesley (John), stichter van de godsdienstige partij der Methodisten (z. a.), in 1703 te Epworth in het Eng. graafschap Lincoln geb., studeerde te Oxford, werd in 1726 fellow bij het Lincoln-collegie en lector in de Grieksche taal. In 1729 rigtte hij met zijn broeder Charles en zijne vrienden Morgan en Linkman eene vereeniging op om een geregeld ascetisch leven te leiden, welke vereeniging zich weldra uitbreidde, terwijl hare leden om hun naar vaste regels ingerigt godsdienstig leven den naam van Methodisten verkregen. Met Whitefield (z. a.) doortrok hij van 1735—38 als boetprediker en missionaris America, stichtte in 1738 in Fetterlane te Londen eene gemeente, scheidde zich in 1741 van Whitefield, daar deze aan de streng Calvinistische predestinatieleer was toegedaan, welke W. verwierp, verbreidde zijn Methodisme in Cornwallis, Schotland en Ierland, stichtte in 1748 een seminarie te Kijsswood, schreef in 1784 de *Deed of declaration*, de constitutie van het Wesleyaansche Methodisme, ondernam verscheidene predikreizen en overleed in 1791. Zijne leerredenen en ascetische schriften zagen in 32 dln. (1774) het licht. Verg. Southey, *Life of W. and the rise and progress of methodism* (Duitsch door Krummacher, 2 dln., 1828); Taylor, *W. and Methodism* (1851).

Wespen, Vespidae. Men geeft dezen naam aan eene fam. van Vliesvleugelige insecten, die zich kenmerken doordien in de rust de bovenvleugels, in de lengte toegevouwen, de ondervleugels dekken. Haar ligchaam, waarvan het achterlijf bij de aanhechting sterk ingesnoerd is, is geel en zwart gekleurd; de wijfjes zijn van een angel met eene giftklier voorzien. De W. worden in twee groepen verdeeld, namelijk: W., die op zich zelve, en W. die gezellig bijeen leven. Van de eerste groep komen bij ons een paar geslachten *Eumenes* en *Odynerus* voor. De voorwerpen der andere groep, die vereenigd in nesten leven, welke zij uit een soort van papier vervaardigen, bestaan uit wijfjes, mannetjes en geslachtloozen of werksters. Van deze groep bezitten wij uit het geslacht Wesp (*Vespa*) de Hoornaar (*V. crabro*), de Gemeene W. (*V. vulgaris*), benevens de soorten *V. germanica* en *V. rufa*. De W. leven van vruchten, honig en kleine insecten.

Wespendief, Bijenarend, Pernis apivorus. De W. behoort tot de fam. der Dagroofvogels; hij komt in grootte met den buizert overeen, maar heeft korter pooten en een ranker ligchaam. Hij is van boven bruin, van onder witachtig met rosse en brune vlekken; de pooten en washuid zijn geel gekleurd. Staart en vleugels hebben dwarsbanden, die op de laatsten vooral smal zijn. Hij voedt zich met onderscheidene dieren, maar maakt hoofdzakelijk jagt op wespen, bijen, hommels en dergelijken. De W. leeft in de niet koude streken van geheel Europa, maar slechts in kleinen getale. Bij ons is hij tot het najaar.

Wessel Gansfort. Zie *Gansfort*.

Wesselényi (Nicol., baron von), Hongaarsch vrijzinnig staatsman, in 1794 te Zsibo in Zevenbergen geb., ijverde sedert 1818 tegen de zonder medewerking van den rijksdag uitgevaardigde urbariaal-wet en bewerkte daardoor, dat de Oostenr. regering in 1834 den sedert vele jaren afgeschafte Zevenbergischen rijksdag weder instelde. Met Szechenyi trad hij in 1835 op den rijksdag aan het hoofd der nieuwe liberale beweging, werd deswege in 1837 gevangen genomen en eerst door de amnestie van 1840 in vrijheid gesteld. In 1848 begaf hij zich naar Presburg om bij de Hong. omwenteling zijn vaderland van dienst te zijn, maar verliet na de vermoording van Lamberg Hongarijê, begaf zich naar Gräfenberg en overleed, geheel blind geworden, in 1850 te Pesth.

Wesseling (Petrus), een der beroemdste philologen der vorige eeuw, in 1692 te Steinfurt geb., studeerde te Leiden en te Franeker in de letteren en de godgeleerdheid, werd in 1717 conrector te Middelburg, in 1723 hoogl. der geschiedenis en welsprekendheid te Franeker en in 1735 hoogl. in dezelfde vakken benevens het Grieksch te Utrecht, waar hij sedert 1746 ook het professoraat in het Romeinsch-Germaansche en het natuurrecht bekleedde en in 1764 overleed. Zijne voornaamste schriften, nog in hooge achting, zijn: *Vetera Romanorum itinera* (1735), *Observationes variae* (1727, op nieuw uitgeg. door Frotscher, 1832), *Probabilia* (1731), *Diatribes de Judaeorum archaeologia* (1738), *Epistola de Aquilae fragmentis* (1748). Grooten roem hebben vooral zijne uitgaven van *Diodorus Siculus* (1745, 2 dln.) en van *Herodotus* (1768), de laatste voorafgegaan door eene *Dissertatio Herodotica* (1758). Ook bezorgde hij verbeterde uitgaven van Petitus, *Leges Atticae* (1741) en van *Simsonii Chronicon* (1752).

Wessenburg (Ignaz Heinr. Karl, vrijheer von), een der meest verlichte Roomsche bisschoppen van onzen tijd, in 1774 te Dresden geb. als zoon van den Oostenr. gezant Phil. Karl, vrijheer von W., studeerde te Dillingen, Wurzburg en Weenen in de godgeleerdheid, werd in 1798 domheer te Konstanz en door Karl von Dalberg in 1800 vicaris-generaal van het bisdom Konstanz. Hij ijverde voor verbetering van de opleiding der geestelijken en van het volksonderwijs, voor de invoering der Duitsche taal in de kerkelijke liturgie, de verbetering van het rituaal enz. en vooral voor de oprigting eener Duitsch-nationale kerk onder een Duitschen primas. Toen in 1814 Dalberg, met toestemming van den groothertog van Baden, hem tot coadjutor en opvolger in het bisdom benoemde, weigerde de paus de bekrachtiging, als ook toen hij na Dalberg's dood, in 1817, tot bisschop gekozen werd. Toch bleef W. bisschop van Konstanz en werd in 1822 door de Badensche geestelijkheid als aartsbisschop van Freiburg voorgesteld, maar niet door den paus bekrachtigd. Nadat ten gevolge van het concordaat in 1827 het bisdom Konstanz opgeheven was, leefde W. buiten betrekking als weldoener der armen en bevorderaar van kunsten en wetenschappen, deelde in de algemeene achting en overleed in 1860 te Konstanz. Onder zijne talrijke schriften verdienen vooral vermelding: *Die grossen Kirchenversammlungen des 15. u. 16. Jahrh.*

(4 dln., 1840), *Gott und die Welt* (2 dln., 1857) en *Sämmtl. Gedichte* (6 dln., 1834—44). Verg. Beck, *J. H. K. von W., sein Leben u. Wirken* (1862). — Zijn broeder; Joh. Phil., vrijheer von W. Ampringen, geb. in 1775 te Dresden, sedert 1797 in Oosteur. staatsdienst, nam aan de belangrijkste gebeurtenissen van zijn tijd als staatsman deel, ontrok zich in 1831 aan het staatsleven, was van Mei tot Oct. 1848 voorzitter van het ministerie, leefde in Baden buiten betrekking en overleed in 1858 te Freiburg in Breisgau.

Wessex, d. i. West-Saksen, een der zeven koninkrijken, welke de Angelsaksen in de 5de eeuw in Engeland hebben gesticht, omvatte de tegenwoordige graafschappen Cornwallis, Devonshire, Somersetshire, Dorsetshire, Wiltshire, Southampton en Berkshire en het eiland Wight. Het werd door Kerdik en diens zoon Kenrik, die er in 494 landden, gesticht, had Witanceaster (thans Winchester) tot hoofdstad en werd zoo magtig, dat het onder koning Egbert in 827 al de zeven koninkrijken aan zich onderwierp.

Wessobrunn, dorp in het landgeregt Landsberg van den Beijerschen kreits Opper-Beijeren, met 630 inw. en een Benedictijner klooster, omstr. 740 gesticht en beroemd door zijne handschriften, waaronder dat van het *Wessobrunner Gebet*, een belangrijk gedenkstuk van de oud-Hoogduitsche taal uit de 2de helft der 8ste eeuw, o. a. afgedrukt in Wackernagel's *Altdeutsches Lesebuch*. Verg. Leutner, *Hist. monasterii Wessofontani* (1753), en Müllenhoff, *De carmine Wessofontano* (1861).

West (Benjamin), beroemd Eng. historie-schilder, in 1738 te Springfield in Pennsylvanië geb., ging in 1760 naar Rome en vestigde zich in 1763 te Londen, waar hij zich spoedig zulk een naam verwierf, dat koning George III hem in 1768 opdroeg om eene schilder-akademie op te rigten, van welke eerst Reynolds en na diens dood in 1791 W. zelf directeur werd. In 1772 werd hij hofschilder, kreeg nog vele andere ambten en titels en overleed te Londen in 1820. Zijn stijl is niet zuiver, zoodat hij menigmaal van de navolging der antieken en der beroemde Ital. meesters tot die der alledaagsche werkelijkheid vervalt. Het minst gelukkig is hij in de voorstelling van Bijbelsche tafereelen. Zijne beroemdste stukken zijn: *Kleombrotus door Leonidas in ballingschap gezonden*, *Orestes en Pylades*, *Christus zieken in den tempel heelende*, *Dood van generaal Wolff*, *Paulus na de schipbreuk op Malta*, *Dood van Nelson*, *Christus voor Pilatus*. Verg. Galt, *Life and studies of B. W.* (1820).

West-Australië, eene het zuidwestel. deel van Australië omvattende Engelsche kolonie, sedert 1829 voor de kolonisatie geopend, telt op 4620 □ m. (1865) 18,780 inw., is door vele rivieren doorsneden, waaronder de Zwanen-rivier de voornaamste is, en heeft een mild klimaat en grootendeels vruchtbaren bodem. De zetel der regering is Perth.

Westen, eene der vier hoofdstreken van het uitspannel, omstreeks welk deel des hemels alle hemellichten schijnbaar ondergaan, omdat de aarde in tegenovergestelde rigting van het westen naar het oosten omwentelt.

Westendorp (Nicolaas), Nederl. oudheid- en geschiedkundige, werd geb. te Farmsum in 1773 en overleed als predikant te Losdorp in 1836. De hoogeschool te Groningen schonk hem eershalve het doctoraat in de letteren. Zijne verhandeling *over de Hunnebedden* werd in 1815 door de Maatsch. van Wetensch. te Haarlem, en die *over de Noordsche Mythologie* in 1826 door de Maatsch. van Nederl. Letterk. te Leiden bekrond. Voorts schreef hij nog *Verhandel. over onderwerpen uit het gebied van oudheidkunde en godenleer* (1826), een *Jaarboek van en voor de provincie Groningen* (1829, 1833, 2 st.), *Bijzonderheden uit de geschiedenis der Hervorming in de prov. Groningen 1545—1580* (1832), een oudheidkundig tijdschrift *Antiquiteiten*, eerst alleen (4 st., 1819), later met Reuvens (3 st., 1820). Ook in de werken van het Koninkl. instituut, in die van de Maatsch. der Nederl. Letterk. en in de tijdschriften: de *Letterbode* en de *Vriend des Vaderlands* schreef hij onderscheidene oudheidkundige verhandelingen.

Westenrieder (Lorenz von), verdienstelijk Beijersch geschied- en aardrijkskundig schrijver, in 1748 te Munchen geb., was eerst wereldlijk priester, werd na de opheffing der Jezuïten-orde in Beijeren in 1773 leeraar der poëzij te Landshut, in 1774 prof. in de letterkunde te Munchen, in 1776 raad bij de boeken-censuur, in 1778 lid van de akademie der wetenschappen, in 1786 geestelijk-raadsheer en in 1800 domheer. Hij overleed te Munchen in 1829. Hij schreef op aandrang der regering vele nuttige schoolboeken en andere geschriften over Beijeren, die na zijn dood vereenigd in 29 dln. (1831—37) werden uitgegeven. In 1854 werd hem ter eere te Munchen een standbeeld opgericht.

Westerås, hoofdplaats van het Zweedsche län van dien naam (118,13 □ m. met 103,300 inw.), aan de uitstrooming van de Swartan in het Mälarmeer gelegen, met 4661 inw., eene Gothische kathedraal uit de 11de eeuw, een gymnasium met bibliotheek, een oud slot, hospitaal, lazaret, magazijnen, scheepstimmerwerken, tabaksfabrieken, scheepvaart en handel. Gustaaf Wasa behaalde hier zijne eerste overwinning op de Denen.

Westerbaen (Jacob), Nederl. dichter, in 1599 geb., was in zijne jeugd voor den kansel bestemd en werd in het staten-collegie te Leiden opgenomen, doch zijne Remonstrantschgezinde rigting deed hem de voorgenomen loopbaan opgeven en zich op de geneeskunde toeleggen. Hij bragt het grootste deel van zijn leven door op het dorp hem in een uitvoerig, onderhoudend geschreven leerdicht verheerlijkt landgoed Ockenburg, nabij Loosduinen, waarvan hij, gelijk mede van de heerlijkheden Brandwijk en Gijbland, eigenaar geworden was ten gevolge van zijn huwelijk met de weduwe van den heer van Groeneveld, zoon van Oldenbarneveld, wegens een aanslag op het leven van prins Maurits onthoofd. Hij overleed op dit buitengoed in 1670. Behalve zijn reeds genoemd hoofdwerk gaf hij onderscheidene dichtwerken in het licht: *Minnedichten* (1624), welgeslaagde vertalingen van Virgilius' *Ensis*, de *Heroides* en de *Ars amandi* van Ovidius, de *Troas* van Seneca en de *Comoediae* van Terentius, voorts van eenige *Basia* van Janus Secundus, de *Laus stultitiae* van Erasmus enz., gelijk mede eene zeer goede Psalmberijming, in de gewone voetmaat (1655). De meeste zijner gedichten zijn opgenomen in *Alle de gedichten van J. Westerbaen, heer van Brandtwick* (1672, 3 dln.), in welke verzameling echter niet wordt gevonden zijn vroeger in *Verscheyde gedichten* ('s Gravenhage 1656) opgenomen dichtstuk ter bestrijding van Vondel's *Altaergeheymnissen*, door Brandt van zijn standpunt "het aardigste van al zijne rijmen" genoemd. Verg. Simons in *Mnemosyne* (9de st., bl. 293 volg.). — Tot dezelfde familie behooren waarschijnlijk de volgende twee Remonstrantsche predikanten. Cornelis W., in 1690 te Katwijk geb., predikant te Noordwijk (1719), Brielle (1722), Utrecht (1725) en Rotterdam (1737), waar hij in 1774 overleed, bekend door de uit het Eng. vertaalde *Algemeene historie* (19 dln., 4°), de vertaling van Lardner's *Geloofwaardigh. der Evangelie-geschiedenis* en door een bundeltje gedichten, na zijn dood door zijn zoon uitgegeven (Leid. 1774). — Beroemder is Cornelis Willem W., in 1764 te Amsterdam geb., Remonstrantsch predikant te Schoonhoven (1788), Leiden (1790), Utrecht (1793) en Amsterdam (1804), waar hij in 1832 overleed. Hij was een man van veelzijdige kennis, die zich zeer verdienstelijk maakte omtrent de schoolverbetering. Vooral in het tijdschrift *De Letteroefeningen* schreef hij onderscheidene godsdienstige en geschiedkundige opstellen; verder *Lofrede op Lublink de jonge* (1817) en *Lijkrede op M. Stuart* (1827). Verg. Swart, *Lijkrede op C. W. W.* (1832).

Westerbotten, het noordelijkste deel van het Zweedsche Norr- of Noordland, omvat, behalve het tot het Östersunds-län behoorende Jämtlands-Lapmark, het geheele overige Zweedsche Lapland en is in de läne Umea en Norrbotten verdeeld. De hoofdplaatsen zijn Umea en Lulea.

Westergaard (Niels Lod.), Deensch orientalist, in 1815 te Kopenhagen geb., studeerde aldaar en te Bonn, bereisde het Oosten, werd in 1844 lector, in 1845 prof. in de Indische talen te Kopenhagen en in 1848 tot lid van den rijksdag gekozen. Hij schreef o. a. *Radices Sanscritae* (1841), *Sanskrit formläre* (1846); eene uitgave van de Zend-Avesta (1e dl., 1852—55). Ook maakte hij zich omtrent de verklaring van het oud-Perzisch wiggeschrift verdienstelijk.

Westergo. Zie *Frieland*.

Westermann (Anton), Duitsch philoloog, in 1806 te Leipzig geb., studeerde aldaar, werd er in 1830 privaat-docent, in 1833 buitengewoon en in 1834 gewoon hoogl. in de klassieke oudheidkunde. Hij maakte zich vooral door zijne *Gesch. der Beredsamkeit in Griechenland und Rom* (2 dln., 1833—35) en door voortreffelijke kritische uitgaven van de schriften van Grieksche redenaars bekend.

Westersche eilanden. Zie *Hebriiden*.

Westersche kerk, ook *Latijnsche gen.*, naar de taal van welke zij zich vóór de Kerkhervorming geheel bediende en in hare talrijkste afdelingen de R. Katholieke kerk zich nog tegenwoordig bedient bij haar ritueel. Zij heet W. in tegenstelling met de Oostersche of Grieksche (zie *Grieksche kerk*). Tot aan de Kerkhervorming was de uitdrukking W. K. gelijkbetekenend met Roomsche kerk (z. a.). De Kerkhervorming splitste de W. K. in twee hoofdafdeelingen: de R. Katholieke en de Protestantsche,

Westersch Romeinsch Keizerrijk (Het) heet dat deel van het Romeinsche gebied, hetwelk keizer Theodosius bij zijn overlijden, in 395, aan zijn jongsten zoon Honorius achterliet. Daartoe behoorde Italië, met het westelijke deel van Illyrië, verder Afrika, Spanje, Gallië, Germanië en Britannië. De Vandaal Stilico, door Theodosius tot voogd en rijksbestuurder benoemd, voerde de regering met krachtige hand, maar nadat Honorius, gehoor gevende aan den laster van benijders, dezen bekwamen dienaar als verrader had doen ter dood brengen (408), overschreden vreemde volken de grenzen des rijks, en in sommige gedeelten van Gallië en in Britannië matigden anderen zich het bestuur aan. Op Honorius volgde diens neef Valentinianus III, 425—55. Door de krachteloosheid van zijne moeder en voogdes Placidia, door de ongeschiktheid van den wellustigen keizer zelve en vooral door de steeds toenemende verhuizingen der volken verzwakte het rijk meer en meer, niettegenstaande Aëtius in 451 de Hunnen onder Attila in de Catalaunische velden versloeg. Nadat Valentinianus door Petronius Maximus vermoord was, die zich tot keizer liet uitroepen, doch slechts drie maanden regeerde, en Avitus in Gallië door het leger tot keizer benoemd was, beschikte de West-Gothische veldheer Ricimer herhaaldelijk over den keizerlijken troon, zoowel toen hij na den dood van Julius Majorianus, 457—61, Libius Severus, 461—65, tot keizer aanstelde, als toen hij zelf van 465—67 met onbeperkte magt regeerde en na den dood van keizer Anthemius, 467—72, tegen den wil der Romeinen Anicius Olybrius, Julij—Oct. 472, tot keizer verhief. Na de korte en zwakke regering van Glycerius, 473—74, en van Julius Nepos, 474—75, volgde eindelijk Romulus Augustulus op, die in Aug. 476 door Odoacer tot neerlegging der keizerlijke waardigheid genoodzaakt werd. Zoo eindigde het W. Rom. Keizerrijk. Odoacer heerschte over Italië, waarover de Oostersch-Romeinsche keizer Zeno, als koning, de opperheerschappij trachtte te doen gelden. In Gallië bleef tot 486 een overblijfsel van de Rom. heerschappij onder Syagrius, aan welke de Frankische koning Chlodewig een einde maakte.

Wester-Schelde. Zie *Schelde* en *Hout*.

Westerwald heet in uitgebreider zin dat deel van het oostel. aan den Beneden-Rijn gelegen bergland, dat tusschen den Rijn, de Sieg en de Lahn ligt, grootendeels tot Nassau en de Pruis. regeringsgebieden Koblenz en Arensberg en voor een klein gedeelte tot de groothertogel. prov. Opper-Hessen behoort, in beperkter zin echter het noordoostel. en middelste hoogste deel van genoemd bergland, ook de *Hohe W.* of de *Kalte Eiche* gen., die zich in den Saalberg of Salzburgerkopf tot 2604 v. verheft.

Westfaalsche Poort. Zie *Porta Westphalica*.

Westfaalsche Vrede heet de in de beide, in den voormaligen Westfaalschen kreits gelegene steden Munster en Osnabruck onderhandelde en 24 Oct. 1648 gesloten vrede, waardoor de verwoestende Dertigjarige oorlog gesloten, rust en veiligheid in Duitschland hersteld en een nieuw staatkundig stelsel in Europa gevestigd werd. Door den W. V. werd de staats- en godsdienstregeling op een vasten voet gesteld. Het oppergezag der rijksstenden werd erkend en aan den door den keizer zoo menigmaal uitgesproken ban werd paal en perk gesteld. De sedert den godsdienstvrede van 1555 ten voordeele der Protestanten toegestane veranderingen werden bekrachtigd, met de bepaling, dat alles in den toestand zou blijven, waarin het zich in het zoogen. normaal-jaar, 1624, bevond. Aan de Gereformeerden werden gelijke regten toegekend met degenen, die aan de Augsburgsche confessie toegedaan waren, en er werd vastgesteld dat geene der drie confessies meer vervolgd zoude worden. Het Keurhuis de Palts kreeg de Palts aan den Rijn en de keurvorstelijke waardigheid terug; aan Frankrijk werd de Elzas afgestaan; Zweden kreeg Voor-Pommeren, Bremen, Verden, Wismar en 5 mill. thalers voor zijne troepen; Brandenburg, Mecklenburg, Hannover en Brunswijk werden deswege door de saecularisatie van vele geestelijke goederen schadeloos gesteld. Duitschland verloor in het geheel 1900 □ m. met $4\frac{1}{2}$ mill. inw. De vereenigde Nederlanden werden tegenover Spanje als eene vrije natie en Zwitserland als geheel onafhankelijk van het Duitsche rijk erkend. De plegtige protestatie van paus Innocentius X tegen dezen vrede, vooral met betrekking tot de saecularisatie der geestelijke stichten, veroorzaakte geene zwaarigheid, maar de uitvoering van alle voorwaarden des vredes ondervond groote moeilijkheden. Verg. Woltmann, *Gesch. des Westf. Friedens* (2 dln., 1808).

Westfalen of **Westphalen**, eene prov. van het koninkrijk Pruisen, die in 1864 op 266,81 □ m, 1,666,581 inw. telde, van welke de grootste helft tot de R. Katholieke

kerk behoort. Zij grenst aan Nederland, Hannover, Schaumburg-Lippe, Keurhessisch Schaumburg, Lippe-Detmold, Brunswijk, Keurhessen, Waldeck, het groothertogdom Hessen, Nassau en de Rijn-provinciën, en bestaat, behalve uit vroegere bezittingen van Pruisen, uit de bisdommen Munster en Paderborn, alsmede uit verschillende streken van het oude Deutsche rijk, die in 1815 aan den koning van Pruisen werden toegevoegd. Het zuidoostel. deel is bergland, door het Westerwald, de Sauerlandsche bergen, den Haarstrang, het Egge-gebergte, het Teutoburgerwoud en het Wiehen-gebergte overdekt. In het N. W. strekt zich de Westfaalsche vlakte tusschen het Teutoburgerwoud, het plateau van Paderborn en den Haarstrang uit. De rivieren zijn: de Weser, met de Eder, Diemel, Emmer en Werre; naar den Rijn stroomden de Lahn, Sieg, Wupper, Ruhr, Emscher, Lippe, Issel en Berkel; de Vecht met den Dinkel stroomt naar de Zuiderzee; de Eems, die de Werre opneemt, naar de Noordzee. Het Munstersche of Max-Clemens-kanaal loopt van Munster naar de Vecht. W. levert in de ter bebouwing geschikte streken verschillende soorten van granen, vruchten, vlas en andere producten op. Men fokt er voorts eene groote hoeveelheid rundvee, varkens, paarden en geiten aan, terwijl de bergachtige streken rijk zijn aan steenkolen, ijzer en andere delfstoffen. De industrie, die zich, behalve tot het winnen der grondstoffen, voornamelijk tot de bewerking hiervan bepaalt, staat in sommige streken van W. op een hoogen trap. Er zijn beroemde verwerijen en fabrieken, waar metalen bewerkt worden. Men drijft er een levendigen handel in de voortbrengselen van den landbouw en de veeteelt, in delfstoffen en fabriekgoederen, die begunstigd wordt door de bevaarbaarheid der rivieren en door de spoorwegen, die te Hamm in één punt zamenloopen. W. is in drie regeringsdistricten verdeeld: Munster, Minden en Arensberg. De hoofdplaats van W. is Munster. Andere voornamen steden zijn Bielefeld, Iserlohn, Dortmund, Paderborn en Minden. — In het begin der middeleeuwen werd de naam W. gegeven aan het westel. deel van het oude hertogdom Saksen tusschen de Weser, den Rijn en de Eems, in tegenstelling van Oostfalen, tusschen de Elbe en Weser. Na den val van Hendrik den Leeuw, 1180, en de verbrokkeling van Saksen, kreeg het aartsbisdom Keulen W. onder den naam van het hertogdom W. als leen. Dit hertogdom (72 □ m. met 195,000 inw.) bleef bij Keulen, totdat het in 1803 ter schadeloosstelling aan Hessen-Darmstadt gegeven werd, dat hiervan bij het Weener congres weder afstand deed ten behoeve van Pruisen. Bovendien werd een der kreitsen van het oude Deutsche rijk naar W. genoemd. — Na den vrede van Tilsit, in 1807, maakte Napoleon van de streken, die hem ten W. der Elbe, door het regt van den oorlog waren in handen gevallen, een koninkrijk, hetwelk den naam van W. droeg en eene oppervlakte van nagenoeg 692 □ m. met 1,946,343 inw. bevatte. Jérôme, 's keizers broeder, die op den nieuw verzezen troon werd geplaatst en daarna zijn verblijf te Kassel hield, was echter, even als andere vorsten, die hunne verheffing aan den keizer te danken hadden, van diens wil geheel afhankelijk. Terwijl binnen- en buitenlandsche verwickelingen den koning van W. en diens weelderige hofhouding groote moeilijkheden baarden, werden de grenzen van het rijk bij herhaling gewijzigd, zoodat het in 1810 825 □ m. met 2,056,975 inw. bedroeg. Na den slag bij Leipzig moest Jérôme uit zijne residentie vlugten, waar vervolgens de Russen hunnen intogt hielden, hetgeen aan het koninkrijk W. plotseling een einde maakte.

West-Friesland is de naam, dien oudtijds eene streek van de tegenwoordige provincie N.-Holland droeg. Zij grensde ten zuiden aan Kennemerland en Waterland, nagenoeg volgens eene lijn, die men zich tusschen Alkmaar en Schardam kan denken, en werd voor een aanzienlijk gedeelte door de Zuiderzee omgeven. De Zijpe, de Wieringerwaard, de Waard- en Groetgronden, de tegenwoordige Anna-Paulowna-polder en het Koegras waren buitendijksche gronden van W.-F. Het bevatte de steden Medemblik, Enkhuizen en Hoorn en was in 4 deelen verdeeld: Dregterland, de Vier-Noorderkoggen, Geertner-ambacht en de Schager- en Nidorderpoggen. Bij het ontstaan der Zuiderzee werd W.-F. voor goed van het eigenlijke Friesland afgescheiden, en zijn vele streken, die er vroeger toe behoorden, verloren gegaan. Reeds de eerste graven van Holland, wier gebied niet zeer nauwkeurig afgebakend schijnt geweest te zijn, vonden in de bewoners van W.-F. hardnekkige bestrijders. Zij moesten sedert de 10de eeuw eene reeks van krijgstopgen doen, eer hun gezag tegen het einde der 13de eeuw aldaar voor goed werd erkend. Twee hunner, Arnoud en Willem II, verloren het leven in den strijd tegen de W.-Friezen. Tijdens het begin van den opstand tegen Spanje behoorden

de steden van W.-F. onder de eersten, die na de verovering van den Briel het Spaansche juk afwierpen. Gedurende de vestiging der republiek beproefden de regenten der steden van W.-F. te vergeefs dit gewest als een afzonderlijk deel in de Unie te doen opnemen. Het werd met Kennemerland en Waterland als het zoogenaamde Noordkwartier van Holland aangemerkt, ofschoon de naam in zooverre behouden bleef, dat de gezamenlijke afgevaardigden der provincie tot aan het einde der republiek den titel voerden van staten van Holland en W.-F.

West-Gothen. Zie *Gothen*.

West-Gothland. Zie *Gothland*.

West-Indië is de algemeene naam van de eilandengroep, die van den mond der Orinoco tot aan de schiereilanden Florida en Yucatan, tusschen 10° en 26° N. Br. en 42° en 67° W. L. gelegen is, de binnenzee van Centraal-America insluit, uit drie hoofdgroepen, de Grootte en de Kleine Antillen en de Bahama-eilanden, bestaat en omstreeks 4500 □ m. omvat. De eerste W.-Indische eilanden Bahama, Cuba, Haïti en Portorico werden sedert 1492 door Columbus ontdekt en door hem, omdat hij meende Indië gevonden te hebben, W.-I. genoemd. Van de oorspronkelijke bewoners, de Arrowauks en Karaïben, zijn nog slechts geringe overblijfsels op Trinidad en het Zuid-Amer. vasteland overig. De eerste Europeesche volkplantingen werden door de Spanjaarden op Cuba gevestigd, en in de 17de eeuw maakten ook andere Europeesche mogendheden, Nederlanders, Franschen en Engelschen, deels uit handelsnajver, deels als een gevolg hunner onderlinge oorlogen, zich van sommige eilanden meester. Het aantal inw. wordt op 3,700,000 berekend, waaronder meer dan 2,900,000 negers en kleurlingen. De Europeanen zijn meerendeels (omstr. 800,000) van Spaansche afkomst. De hoofdproducten zijn koffij en suiker. Onafhankelijk is het eiland Haïti (z. a.) of San-Domingo, een der Grootte Antillen. Spanje bezit nog twee der Grootte Antillen: Cuba (z. a.) en Portorico (z. a.). De kleine Spaansche eilanden zijn van weinig beteekenis, daar hunne oppervlakte nog geen 7 □ m. bedraagt. De Britsche koloniën zijn Jamaica (z. a.), het vierde der Grootte Antillen, verder de Bahama-eilanden (z. a.) en de meeste der Kleine Antillen. Frankrijk bezit Martinique (z. a.) en Guadeloupe (z. a.) met enkele kleine eilanden. De Denen bezitten er Ste.-Croix, St.-Thomas en St.-Jean; de Zweden het eilandje St.-Barthélemy, terwijl de Nederl. bezittingen in W.-I. zich tot twee kleine groepen bepalen, waarvan de eene, in het noordel. gedeelte der Kleine Antillen gelegen, bestaat uit de eilanden St. Eustatius (z. a.) en Saba (z. a.), met een gedeelte van St. Martin, terwijl de andere, die niet tot de Karaïbische eilanden behoort en nabij de noordkust van Venezuela ligt, bestaat uit het eiland Curaçao (z. a.) met verscheidene kleineren, waarvan alleen Aruba (z. a.) en Bonaire (z. a.) bewoond zijn. Vrg. Meinicke, *Versuch einer Gesch. der europ. Kolonien in W.-I.* (1831).

West-Indische raaf. Zie *Ara*.

West-Lothian. Zie *Linlithgow*.

Westmacott (Richard), Eng. beeldhouwer, in 1775 te Londen geb. en in 1856 aldaar overl., vond aanvankelijk zijn werkring in het ornamenteren van paleizen, waarbij hij gemeenlijk de motiven der antieken in marmer navolgde, en heeft vele monumentale werken, z. a. het ruitersandbeeld van generaal Abercrombie, het standbeeld van Nelson op het eiland Barbados, onderscheidene gedenkteekenen in de St.-Paulskerk, het bronzen standbeeld van Fox op Bloomsbury-square, het ruitersandbeeld van koning George III op Snowhill, enz. vervaardigd. In 1826 werd W. in plaats van Flaxman tot professor in de beeldhouwkunst bij de *Royal Academy* benoemd. — Zijn zoon Richard W., in 1799 te Londen geb., is eveneens een goed beeldhouwer.

Westmeath, graafschap in de Iersche prov. Leinster, tusschen de graafschappen Longford, Cavan, Oostmeath, King's County en Roscommon, heeft op 33,4 □ m. eene zeer afnemende bevolking van 90,856 inw. (in 1841, 204,000 inw.) en wordt door de rivieren Shannon en Brosna en door het Koningskanaal doorsneden. De spoorweg van Dublin naar Galway loopt door het graafschap. De voornaamste middelen van bestaan zijn: linnenweverij, turfsteken en handel. De hoofdplaats is Mullingar met omstr. 5000 inw.

Westminster, hoofddeel van Londen. Zie *Londen*.

Westminster-abdij of de St.-Peters-Collegiaatkerk te Londen, naar het stadsdeel, waarin zij ligt, genaamd, een meesterstuk van Gothische bouwkunst uit den tijd van Hendrik III, is de kroonings- en begravingsplaats van de Eng. koningen en bevat vele grafteekenen van beroemde Eng. staatslieden, krijgshelden, dichters en geleerden.

Westminster-hall, oud paleis te Londen, tegenover de Westminster-abdij, de zetel der hoogste gerechtshoven van Groot-Britannië, vóór den brand (16 Oct. 1834) ook van het parlement. Sedert 1852 is het laatste in het afzonderlijk gebouwde Westminster-paleis, een prachtig Gothisch gebouw, 27 Apr. 1840 naar het plan van Charles Barry begonnen en in 1852 plegtig door de koningin ingewijd.

Westmoreland, graafschap in het noordwestel. deel van Engeland, tusschen de graafschappen Lancaster, York en Cumberland en de Iersche zee, telt op 35,7 □ m. 60,809 inw., is bergachtig door vertakkingen van het Peak-gebergte en wordt door de rivieren Kann, Lize en Eden, het Winandermeer en het Lancaster-kanaal besproeid. Het klimaat is ruw en koud; de bodem is weinig voor landbouw geschikt; het land munt uit door romantische natuurtafereelen. Veeteelt, eenige nijverheid en handel en een weinig landbouw leveren de hoofdmiddelen van bestaan op. De hoofdstad is Appleby, met 2700 inw.; belangrijker is Kendal, met 11,900 inw.

Westmorland (John Franc., graaf van), tiende graaf van W., in 1759 geb., was tot 1827 groot-zegelbewaarder en overleed in 1841. — Zijn zoon John Fane, de elfde graaf van W., in 1784 geb., diende onder Wellington in Spanje en Portugal, was Eng. gezant te Florence, te Berlijn en te Weenen, nam in 1855 als tweede gevolmagtigde van Engeland met John Russell deel aan de Weener conferenties en overleed in 1859 op zijn landgoed Apthorpe-House in Northamptonshire. Hij schreef enkele voor de geschiedenis der krijgskunde belangrijke werken en componeerde de opera's *Il Torneo* en *L'Eroe di Lancastré*.

West-Nigritië. Zie *Senegambië*.

Weston, stad in den N.-Americ. staat Missouri, graafschap Platte, aan den Missouri, met 1788 inw., een hoofdstation voor de volksverhuizers naar Utah, Nevada, Colorado en Californië.

Westphalen. Zie *Westfalen*.

West-Pruissen, het westel. gedeelte der prov. Pruisen (z. a.) of het eigenlijk zoogen. koninkrijk Pruisen, telt op 706,34 □ m. 1,678,465 inw., uit Duitschers en Polen bestaande, die, behalve 12,500 Mennonieten en 23,000 Joden, nagenoeg in gelijke helften tot de Protest. en tot de Roomsche kerk behooren. De meestal vlakke, door de Weichsel en andere rivieren en meren besproeide, zeer vruchtbare landstreek is in de districten Dantzig en Marienwerder verdeeld. De Roomschen staan onder den bisschop te Kulm. W.-P. heette tot 1772 Poolsch Pruisen, omdat het benevens Ermeland na den vrede van Thorn in 1466 en na den vrede van Krakau in 1525 tot de kroon van Polen behoorde. Toen Frederik II het land, met uitzondering van Dantzig en Thorn, in bezit nam, noemde hij het W.-P., dat, in 1793 met Dantzig en Thorn vergroot, in 1824 met Oost-Pruissen tot de prov. Pruisen vereenigd werd.

Westreenen van Tiellandt (Willem Hendrik Jacob, baron van), verdienstelijk Nederl. geschiedkundige en bibliograaf, in 1738 te 's Gravenhage geb., was tot eene staatkundige loopbaan bestemd, maar werd door de omwenteling van 1795 daarin gestuit en wijdde zich sedert meer aan de beoefening der letteren, der oudheidkunde en vooral aan de bibliographie. In 1804 gaf hij een werkje uit, getiteld: *'s Gravenhage in de XIIIde eeuw*. Tijdens de instelling der orde van de Unie door koning Lodewijk schreef hij een *Essai sur les anciens ordres de chevalerie* (1807) en werd door dien vorst tot historiograaf dier orde en tot adjunct-archivaris benoemd. In 1808 vervaardigde hij den catalogus der rijke muntverzameling en der boeken, nagelaten door P. van Damme, en kort daarna gaf hij zijne *Verhandeling over de uitvinding der boekdrukkunst* (1810) in het licht. Gedurende het Fransche bestuur leefde W. v. T. in stille afzondering, doch in 1813 nam hij een levendig en werkzaam deel aan het herstel onzer onafhankelijkheid. Hij werd door de Ridderschap tot lid der Staten van Holland gekozen, was sedert 1815 thesaurier en chartermeester, sedert 1831 ook lid van den Hoogen raad van adel, kreeg in 1842 den post van directeur der koninkl. bibliotheek, en werd in 1836 met den titel van staatsraad in buitengewone dienst vereerd. Hij overleed in 1848. Hij schreef o. a. nog *Recherches sur l'ancien forum Hadriani et ses vestiges près de la Haye* (1826), *Korte schets van den voortgang der boekdrukkunst in Nederland in de XVde en hare verdere volmaking in de XVIde en XVIIde eeuw* (1829), *Recherches sur la langue nationale de la majeure partie du royaume des Pays-Bas* (1830), *Verlaq der nasporingen omtrent de oorspronkelijke uitvinding en het vroegste gebruik der stereotypische drukwijs* (1833), waarin deze uitvinding aan de stad Leiden wordt toegekend. Zijne rijke verzameling

van kostbare handschriften en zeldzame drukwerken, alsmede zijn muntkabinet en verzameling van oudheden vermaakte hij bij uitersten wil aan den staat. Deze schatten zijn in het *Museum Meermano-Westreenianum* te 's Gravenhage vereenigd.

West-Virginie. Zie *Virginië*.

West-Vlaanderen. Zie *Vlaanderen*.

Wet noemt men in een algemeen zinnigen de vaste regelen, waardoor de werkzaamheid van zekere krachten bepaald wordt. Zoo spreekt men van natuurwetten, waardoor de krachten in de schepping worden beheerscht. In een meer beperkten zinnigen is de W. of regtswet het samenstel van verschillende bepalingen, door de hoogste magt in den staat vastgesteld en waaraan alle burgers zich moeten onderwerpen (zie *Regt*). De regtswetten worden onderscheiden in natuurlijke en in willekeurige of positive wetten, al naarmate zij op de natuur gegrond zijn en reeds enkel door een verstandig nadenken erkend worden, of volgens bepaalde toestanden in het leven zijn geroepen. De natuurlijke wetten staan tot de positive in dezelfde verhouding als het algemeene tot het bijzondere. Op zich zelve is de W. niet anders dan de uitdrukking van den algemeensten wil. De regtswet, zoowel wijsgeerig als geschiedkundig beschouwd, is eerst ontstaan bij de vorming der burgerlijke maatschappij. De wetten kunnen onderscheiden worden in absolute en hypothetische wetten. De eersten moeten onvoorwaardelijk worden opgevolgd en kunnen nimmer door den bijzondersten wil van een persoon veranderd worden; de laatsten bevatten slechts bepalingen voor het geval, dat niet door den eigen wil van bijzondere personen een regtstoestand is gevormd. In een constitutionelen staat worden de wetten beheerscht door de grondwet (z. a.), die de hoogste W. in den staat is en waarin de wijze wordt omschreven, waarop de bijzondere wetten worden in het leven geroepen.

Wet, Wette of **Weth** (de), naam van een waarschijnlijk uit Hamburg afkomstig kunstenaars-geslacht, dat in de 17de eeuw in Nederland heeft gebloeid. Een der oudere leden is Jacob de W. (senior), die in 1637 te Alkmaar in het schildersgilde werd opgenomen. Zijn broeder Jan zou leerling van Rembrandt zijn geweest; zijn zoon Jacob werd geb. te Haarlem, waar de vader in 1644 in het St. Lucasgild werd opgenomen. Hij overleed te Amsterdam in 1697 en is schilder geweest van koning Jacobus II van Engeland. In verschillende, vooral buitenlandsche verzamelingen komen schilderijen voor, die meestal bijbelsch-historiëele of mythologische onderwerpen voorstellen, kleine figuren, die met veel talent zijn geschilderd, maar waarvan het niet duidelijk is of zij aan Jacob de W. den vader of aan Jan de W. moeten worden toegeschreven.

Weten is eene op volkomen toereikende sub- en objective gronden, op eene algemeen geldende kennis gevestigde overtuiging. Ofschoon het W. nimmer absoluut kan worden, heeft het toch een objectieven grond, waardoor het zich onder het karakter van ontegenzeggelijkheid (*evidentie*) voordoet en het zelfbewustzijn door eene vaste overtuiging, die het doet ontstaan, volkomen bevredigt. Het uitsluitend scepticismus, dat het W. loochent, zou de menschelijke kennis geheel vernietigen, indien het consequent kon volgehouden worden, doch het moet de gronden waarop het steunt evenzeer betwijfelen als hetgeen wat het bestrijdt, zoodat het tot geene uitkomst hoegenaamd komt en eigenlijk op een ijdel woordentwist uitloopt.

Wetenschap noemt men eene welgeordende, aan de eischen van het geregeld denken voldoende kennis. Overeenkomstig het verschillend gebied der menschelijke kennis kan men onderscheidene, volgens zekere aangenomen gezigtspunten vastgestelde hoofdverdelingen der W. aannemen, b. v. in taal- en zaakwetenschappen, of in empirische en rationale, d. i. natuur- en afgetrokken, logische en wiskundige wetenschappen, in geschiedkundige en zedelijke wetenschappen; maar omdat bijna geene enkele W. zuiver op zich zelve staat en de eene dikwijls in de andere vloeit en het empirische met het rationale, het natuurlijke met het wiskundige en logische zich vermengt, is het zeer moeilijk om tot eene allezins bevredigende classificatie der wetenschappen te geraken. Zelfs de wijsbegeerte, hoewel zij gewoonlijk als eene zuivere rede-wetenschap beschouwd wordt, is in hare toepassing dikwijls met de empirische en geschiedkundige wetenschappen in aanraking, als W. der wetenschappen met allen. Over het algemeen staan alle wetenschappen, hoezeer ook hare onderwerpen van onderzoek uiteenloopen, in eene nauwe betrekking tot elkander, uithoofde zij uit eene en dezelfde bron vloeijen en voortbrengselen van denzelfden menschelijken geest zijn. Zij staan allen de eene in eene nadere, de andere in eene meer verwijderde verhouding tot de hoogste doeleinden der mensch-

heid, omdat zij den menschelijken geest verhelderen en vormen en daardoor geschikter tot het zedelijk handelen maken.

Wetgeving. Bij den voortgang der beschaving heeft de W. zich van eene bloote handeling tot eene theorie ontwikkeld. Men moet hier onderscheid maken tusschen wetgevende politiek en de eigenlijke theorie der W. De eerste houdt zich bezig met het onderzoek, hoe de inrigting der wetten moet zijn, om voor ieder mogelijk geval doelmatig te kunnen werken; de tweede behandelt de uitwendige vormen der wet en streeft er naar om die vormen zoo doelmatig mogelijk te maken. De onderwerpen voor W. worden deels door de vrije bepaling des wetgevers, deels door den bijzonderen aard der feitelijke toestanden geleverd.

Weth (Emanuel de) of de **Wett**, meestal de Witt gen., Nederl. schilder, in 1607 te Alkmaar geb., was volgens Immerzeel leerling van den Delftschen bloemschilder Jan van Aalst, maar daar hij zich later te Amsterdam vestigde, is het wel waarschijnlijk dat hij daar ook nog de lessen van den grooten Rembrandt heeft genoten. Althans in zijne gezigten van kerken, welk genre hij zich had gekozen, is de invloed van dien meester niet te miskennen. Zij zijn doorgaans voortreffelijk schoon en munten uit boven al hetgeen in dien tijd in dit vak werd geschilderd. Het museum te Amsterdam bezit twee kerken van zijne hand. Bijzonder voortreffelijk is die, welke zich in de kunstverzameling van mevr. Roëll te Amsterdam bevindt. Hij verviel op het laatst van zijn leven tot groote armoede en maakte er op 85-jarigen leeftijd met eigen hand een einde aan.

Wetsteen. Zie *Slijpen*.

Wetstein, of beter **Wettstein** (Joh. Jak.), lid van den grooten raad te Bazel, geb. in 1594, was in 1645 burgemeester aldaar, in 1648 afgezant der Zwitsersche cantons bij de Munstersche vredesonderhandelingen en in 1650 ambassadeur bij Ferdinand III, keizer van Oostenrijk. Hij overleed in 1666. — Zijn zoon Joh. Rud. W., in 1614 te Bazel geb. en in 1683 overl., en zijn kleinzoon Joh. Rud. W., in 1647 te Bazel geb. en in 1711 overl., waren geleerde theologen. — Joh. Heinr. W., geb. te Bazel in 1649, was een zeer geleerd man, die zich te Amsterdam vestigde, aldaar een uitgebreiden boekhandel dreef, en bij zijn overlijden in 1726 tien kinderen naliet. De laatste van dit geslacht, die te Leiden geb. werd, doch na de ramp van die stad in 1807 zich te Haarlem vestigde, was Rudolph Hendrik, in 1809 overleden. — De meest beroemde uit dit geslacht is Joh. Jak. W., zoon van Joh. Rud. den jongeren, in 1693 te Bazel geboren. Hij studeerde aldaar in de godgeleerdheid, was eerst veldprediker bij een regiment Zwitsers in Hollandsche dienst, werd in 1717 diaconus communis te Bazel, nam, na in 1730 wegens onregtzinnigheid van zijn ambt ontzet te zijn, de wijk naar Nederland, werd in 1733 prof. in de kerkgeschiedenis te Amsterdam en overleed aldaar in 1754. Zijne voornaamste schriften zijn de kritische uitgave van het N. T. (2 dln., 1751—52), de vertaling van het N. T. (2 dln., 1763), de *Prolegomena in N. T.* (1730, nieuwe uitgave van Semler, 1764). Verg. Hagenbach, *J. J. W. der Kritiker u. seine Gegner* in Ilgen's *Zeitschr. f. die hist. Theol.* (1839).

Wette (Wilh. Mart. Leberecht De). Zie *De Wette*.

Wetterau is de naar de rivier Wetter genaamde vruchtbare vlakte tusschen het Vogelgebergte en den Taunus, thans grootendeels tot Pruisen, maar vóór 1866 gedeeltelijk tot Hessen-Darmstadt, Hessen-Kassel, Hessen-Homburg, Nassau en Frankfort behorende. Zij beslaat omstr. 15 □ m., wordt door den Main, de Use, de Nidda en den Wetter besproeid en brengt eene groote hoeveelheid koren en ooft voort. Op de Deutsche rijksdagen heette een der vier collegiën, waarin de rijksgraven en heeren afgedeeld waren, het gravencollegium van de W. Hiertoe behoorden o. a. de vorsten en graven van Solms, Isenburg en Stolberg.

Wettermeer of de **Wettern**, een 17—18 m. breed Zweedsch meer, tusschen de länen Örebro, Linköping, Skaraborg en Jönköping gelegen, beslaat 33,68 □ m., neemt een 40tal kleine rivieren in zich op, heeft door de Motala-elf en vele kleine meren zijne uitwatering in de Oostzee en staat door het Botter-, het Wilkenmeer en het Götha-kanaal in verbinding met het Wenermeer, dat door de Götha-elf zijn water naar het Kattégat voert. De scheepvaart is door de merkwaardige stroomingen (*stromfalde*) menigmaal bezwaarlijk. In het meer zijn vele eilanden (in het zuiden deel het eil. Visingsö en in het midden het eil. Jungfrun); de oevers zijn zeer romantisch.

Wettin, bergstad in het Pruis. regeringsgebied Merseburg in den Saalkreits, met 3814 inw., in wier nabijheid het stamhuis der oude graven van W., waarvan al de

thans regerende Saksische huizen afstammen, nog in het riddergoed Winkel aanwezig is. De eerste in de oorkonden vermelde graaf von W., als wiens stamvader ten onregte Wittekind, maar met meer waarschijnlijkheid Burkard, hertog van Thuringen († 909), genoemd wordt, is Dietrich I W., gesneuveld in 982 in den slag bij Basantello in Calabrië. Hem volgde zijn oudste zoon Dedo I en dezen weder diens zoon Dietrich II op, wiens zoon Dedo II, in 1075 gest., de markgraafschappen Lausitz en Meissen erfde. Diens kleinzoon, Hendrik den Jongeren, beërfde in 1127 Konrad de Groote, markgraaf van Meissen. Verg. Hofmeister, *Genealogie des Hauses W.* (1858).

Wetzel (Friedr. Gottlob), Duitsch dichter, in 1780 te Bautzen geb., studeerde te Leipzig en Jena in de geneeskunde, hield zich in Thuringen, te Dresden en te Bamberg op en overleed in 1819. Den *Fränk. Mercur*, waarvan hij in 1810 de redactie op zich nam, verhief hij tot een der belangrijkste staatkundige bladen van Duitschland. Hij vervaardigde treurspelen, luimige gedichten en krijgslieederen. De pseudonym Z. Funck gaf *W.'s gesammelte Gedichte u. Nachlass* (1838) en *Aus dem Leben zweier Dichter E. Th. Am. Hoffmann's u. F. G. W.'s* (1836) uit.

Wetzlar, kreitsstad in het Pruis. regeringsgebied Koblenz, aan de zamenvloeiing van de Lahn en Dill en aan de vereeniging van twee spoorwegen gelegen, met 5874 inw., die kousen, lederwerk en andere stoffen vervaardigen en een niet onbeduidenden handel in ijzer drijven. Merkwaardig zijn de oude domkerk en de ruïne op eene nabijgelegen hoogte, waar men ook nog een toren uit den Rom. tijd aantreft. W. werd in 1693 tot den zetel van het rijkskamergericht, dat er tot in 1806 gevestigd bleef, verheven. De stad zelve, die hare onafhankelijkheid reeds in 1803 had verloren, werd in 1815 aan den koning van Pruisen toegewezen. Nabij de stad is een gedenkteeken opgericht ter eere van den aartshertog Karel, die er in 1796 de Franschen sloeg, en in het naburige dorpje Garbenheim een ander ter eere van Göthe, die hier aanleiding vond tot het schrijven van Werther's lijden.

Weven noemt men de bewerking, waardoor uit draden van de eene of andere stof een vierkant doek verkregen wordt. Daartoe worden draden, wier lengte met het doek overeenkomt en die men den *ketting* (ook wel *schering*) noemt, naast en evenwijdig aan elkaar uitgespannen; deze worden rechthoekig doorkruist door een anderen draad, welken men den *inslag* noemt, en wel zóó dat deze inslag eerst boven de oneven draden van den *ketting* en onder de even draden doorgaat, terwijl hij vervolgens, teruggeslagen, onder de oneven en boven de even draden den *ketting* kruist, daarna weer als bij den eersten inslag enz. — Het weven is reeds in oude tijden beoefend, dat toen eenvoudige geschiedde door den *ketting* in een raam uit te spannen en den inslag met de hand daardoor te brengen, zooals in de Oostersche landen nog wel geweven wordt. — De algemeen gebruikelijke wijze van W. geschiedt op den *Weefstoel*, ook het *Weefgetouw* genaamd. Deze toestel bestaat uit verschillende deelen, die allen aan en tusschen vier met elkander door dwarshouten verbonden stijlen bevestigd zijn. Van eene houten horizontale rol, waaroverheen de draden van den *ketting* opgewonden zijn en die men den *kettingboom* noemt, gaan de draden, na om den *borstboom* (eene voor den wever geplaatste rol) naar beneden te zijn omgeslagen, naar den *onderboom*, waar de geweven stof onder de bewerking achtereenvolgens opgewonden wordt. Door dit alles zijn nu de *kettingdraden* horizontaal naast elkander uitgespannen. Verder merke men op dat de onevene *kettingdraden* ieder door een ring loopen, bevestigd aan een loodrecht hangenden draad, die, van boven omgeslagen, een anderen ring draagt, welk stel van ringen ieder één der evene draden laat doorgaan; deze stellen draden zijn aan weërszijden aan eene lat (de *schacht*) verbonden. Door treden kan de éne schacht neêrgetrokken en tegelijk de andere opgeheven worden, zoodat beurtelings de onevene draden worden opgeligt, de evene neêrgetrokken, waardoor eene scherphoekige ruimte ontstaat, het *vak* genoemd. Door dit vak wordt de inslagdraad (die op een gemakkelijk draaijend klosje gewonden en daarmede in een aan beide einden spits toeloopend houten werktuig — de *schietspoel* — gestoken is) getrokken; nu de andere trede neêrdukkend, komen de evene draden der *schering* boven, de onevene onder en wederom gaat de inslagdraad door het vak enz. De draden der *schering* zijn ook nog tusschen de rieten traliën van den *rietkam* getrokken, die aan een opgehangen zwaar raam (de *lade*) verbonden is. Door dit werktuig, na iedere doorschieting van de spoel, naar zich toe te trekken, worden de inslagdraden dicht tegen elkander gedrongen. Op die wijze voortgaande, het afgewerkte op den *onderboom op*-, het onafgewerkte van den *kettingboom afwindende*,

gaat het weven voort. Om de draden van den ketting meer sterkte te geven, worden zij met eene meelpap bestreken. Om den ketting op den kettingboom te brengen, wordt het benodigd aantal van de klossen op het *scheerraam* gebracht. Dit is een uit latten zaamgestelde draaibare cilinder van grooten omvang. Wanneer de draden tot de vereischte lengte hierop gewonden zijn, worden zij op de kettingrol overgebracht. Het hier beschreven weefgetouw is het eenvoudigste; voor het W. van anders ingerigte patronen moeten wijzigingen worden aangebragt, die wij kort zullen vermelden. — *Keper*. Om deze te W. worden twee draden opgehaald, b. v. 1 en 2, 4 en 5, 7 en 8 enz., terwijl 3, 6 en 9 naar *beneden* gaan, bij den volgenden inslag gaan 2 en 3, 5 en 6 enz. *op*, terwijl 1, 4, 7 enz. *neergaan*, — of 1 en 2, 5 en 6 enz. gaan *op*, daarentegen 3 en 4, 7 en 8 gaan *neer*, bij de volgende 2 en 3, 6 en 7 *op* en 1, 4 en 5, 8 en 9 *neer* enz. Het weefsel bekomt hierdoor schuinslopende streepen. Om keper te weven moeten er meer schachten en treden aangebragt zijn. Verder is deze handelwijze bij het W. van linnen, katoen, zijde en tapijten van toepassing. Voor breede weefsels zijn twee wevers noodig, omdat één de breedte dan niet bereiken kan. — Voor het snel weven wordt de spoel werktuigelijk door het vak gestooten door wederzijdsche klossen, die de wever met een handvat en daaraan verbonden koordjes snel in beweging brengt. — Om figuren, bloemen enz. te verkrijgen, moeten de draden, die deze figuren zullen maken, afzonderlijk worden opgehaald, waartoe ieder draad van den ketting door een tweeden ring gaat, die of door eene inrigting met de hand, of volgens nieuwere wijze met de Jacquard-machine (zie *Jacquard*) op het juiste oogenblik bewogen wordt. Deze manier wordt bij damast-tafelgoed en Schotsche tapijten toegepast. — Voor het W. van fluweel heeft men twee kettingen boven elkander; de bovenste of *polketting* opgehaald zijnde, wordt daaronder eene platte koperen staaf (de naald) gestoken, die bij 't neêrgaan van den ketting de draden ophoudt, die later doorgesneden worden en het opstaande fluweel vormen. Verder zie men de art. *Gobelins* en *Tapijten*. Men heeft ook toestellen geheel machinaal ingerigt, zoodat voor twee weefgetouwen slechts één wever ter besturing noodig is.

Wexford, graafschap in de Iersche prov. Leinster van 42,5 □ m. met 143,594 inw., door de Barrow en door de Slaney, die midden door het graafschap stroomt, besproeid, onderscheidt zich door eene zorgvuldige bebouwing des lands, terwijl verder veeteelt, vischerij en fabriekarbeid de middelen van bestaan opleveren. De baronie Forth, in het zuidwesten, draagt alle sporen van door de bevolking van Wallis gekoloniseerd te zijn. — De hoofdplaats W. aan eene ruime baai, welker toegang echter door eene zandbank bemoeijelijk wordt, is de zetel van een Prot. bisschop, ofschoon de bevolking van omstr. 13,000 zielen er nagenoeg geheel Roomsch is. Handel en scheepvaart zijn er zeer levendig.

Wexiö, hoofdplaats van het W.-län in het Zweedsche landschap Smaland, bij het Helga-meer gelegen, heeft 3000 inw., ijzersmelterijen en handel in vee.

Weyden (Rogier van der). Zie *Rogier van der Weyden*.

Weyer (Sylvain van de), Belg. staatsman, in 1802 te Leuven geb., studeerde aldaar in de regten, was eerst advocaat te Brussel en gaf er onderwijs in de Eng. taal, werd later opziener der stadsbibliotheek en van het kabinet van Bourgondische handschriften, alsmede prof. bij het museum en mederedacteur van de *Gazette des Pays-bas*. Toen hij ook aan de redactie van het oppositieblad *Le Courrier des Pays-bas* deel nam, werd hij van zijne ambten ontzet. Hij werd nu een heftig bestrijder der regering, trad in het proces tegen de Potter als diens verdediger op en nam deel aan de Belg. omwenteling van 1830. Na de omwenteling werd hij achtereenvolgens secretaris van de municipaal-commissie, lid van de veiligheids-commissie en van de tijdelijke regering. Als lid van het nationale congres sprak hij voor de uitsluiting van het huis van Oranje van de regering, ging in Dec. 1830 met Vilain XIII naar Engeland, om de onafhankelijkheid van België te verzekeren en werd na zijne terugkomst minister van buitenl. zaken, totdat Lebeau in zijne plaats optrad. In 1831 werd hij Belg. gezant te Londen, trad in 1845 als minister van binnenl. zaken aan het hoofd van het zoogen. Cabinet mixte, maar legde in 1846 deze portefeuille weder neder en keerde als gezant naar Londen terug, welke betrekking hij tot 1867 bekleedde.

Weijerman (Jakob Campo), een niet onverdienstelijk bloemschilder, in 1670 geb. en in 1747 in de gevangenis overl., heeft zich vooral berucht gemaakt door zijne geschriften en blijspelen, die zeer talrijk zijn, waarin ontegenzeggelijk veel talent, maar nog meer onzedelijke en onkiesche zin doorstralen, en door zijne *Levensbijzonderheden der Nederl. kunstschilders*, 4 dln., die grootendeels niets anders zijn dan eene in gemeenen vorm

omgewerkte herhaling der levensbeschrijvingen van Houbraken. Eene beschrijving van zijn avontuurlijk leven zag in 1756 te 's Gravenhage (herdr. in 1763 en in het Duitsch vert. 1764) het licht.

Weymer (Marguerite Georges), meer bekend onder den naam van Madelle Georges, in 1867 te Parijs overleden. Zie *Georges*.

Weymouth, havenstad in het Eng. graafschap Dorset, aan den mond van de Wey en aan het Kanaal gelegen, met 11,383 inw., handel, scheepvaart en een zeebad.

Weymouth-pijn, *Pinus Strobus*, is een soort van den, die zich door zijn regten gladden stam onderscheidt en door zijne lange fijne driekante naalden. Hij is uit N.-America afkomstig, maar wordt bij ons in plantsoenen aangetroffen. De rolronde vruchtkegels hangen neêr; de zaden hebben een langen vleugel.

Weyse (Christ. Ernst Friedr.), virtuoos op de piano-forte en het orgel, in 1774 te Altona geb., werd in 1792 organist te Kopenhagen, in 1805 bij de Frauen-kerk aldaar en overleed er in 1842. Hij componeerde enkele opera's en onderscheidene stukken van kerk- en kamermuziek.

Weytingh (Henricus), verdienstelijk Nederl. philoloog, in 1767 te Groningen geb., studeerde aldaar in de letteren, werd in 1786 praecceptor van de Lat. scholen te Deventer, in 1791 rector te Zalt-Bommel en in 1800 rector te Kampen, waar hij in 1834 overleed. Hij muntte uit in het vervaardigen van Lat. verzen. Zoo dichtte hij in 1830 en 31 twee elegiën: *de tumultu Belgico* en *in victoriam de Belgis reportatam*. In 1809 gaf hij het door den dood van van Kooten onuitgegeven werk uit: *Incerti auctoris (vulgo Pindari Thebani) Epitome Iliad. Hom.*, waarbij hij zijne aantekeningen voegde. Onder zijne geschriften ten behoeve der gymnasiën munt vooral uit zijne *Hist. Graecorum et Romanorum literaria* (2de dr., 1825).

Wezel, *Mustela vulgaris*, is een klein roofdier, dat tot het geslacht der Marters behoort. De W. is kleiner dan de hermelijn, met een korteren staart, die aan het einde niet zwart is; zij vervolgt de muizen, ratten en mollen in hunne holen, ook vogels en konijnen worden door haar aangetast. De kleur van de W. is bruin-rood, de borst en buik zijn wit. De W. bewoont het warme en gematigde Europa en ook geheel ons land.

Wezel, handels- en fabriekstad en vesting van den tweeden rang met eene sterke citadel, in het Pruis. regeringsgebied Dusseldorp, aan de zamenvloeiing van de Lippe en den Rijn en den spoorweg van Arnhem naar Oberhausen, met 17,429 inw. (behalve 5059 man garnizoen), drie Protest. en twee Roomsche kerken, een raadhuis in Goth. bouwstijl, een klooster van de dochters van het heilige kruis, een tuighuis, tuchthuis, gymnasium, seminarie, militair lazaret, onderscheidene weldadige inrigtingen, verscheidene fabrieken, aanzienlijken handel en scheepvaart. Een in 1835 opgericht gedenkteeken herinnert aan de in 1809 door de Franschen doodgeschoten 11 officieren van het vrijcorps van den Pruis. overste Schill. — W. komt ten tijde der Karolingiers als Lippem en onder de Saksische keizers als Wasalia of Wesalia voor. In de 13de eeuw viel W. aan de graven van Kleef ten deel, die hare vrijheden bevestigden en uitbreidden. Binnen hare muren hielden de Nederl. Gereformeerden in 1568 eene synode. Veel had de stad te lijden gedurende den oorlog van de Nederl. republiek tegen Spanje, den inmiddels voorgevallen krijg over de erfvolgving in het hertogdom Kleef, en den dertigjarigen oorlog. W. was van 1614—29 in de handen der Spanjaarden. Hoogst belangrijk voor Nederland was de verrassing der stad in het laatstgenoemde jaar door Otto van Gend, heer van Dieden, op dat tijdstip bevelhebber van Emmerik. Zij noopte toch de keizerlijke en Spaansche troepen, die in Gelderland waren binnen gerukt om Frederik Hendrik van het beleg van 's Hertogenbosch af te trekken, tot den terugtogt en werd de aanleiding van de overgave der laatstgenoemde stad. W. kwam vervolgens aan den keurvorst van Brandenburg en behoorde, nadat een van diens nakomelingen, in het begin der 18de eeuw den titel van koning van Pruisen had aangenomen, tot deze monarchie. Ofschoon tijdelijk door de Franschen bezet, in 1672 en 1760, bleef W. aan Pruisen, tot dat het in 1806 aan Frankrijk werd afgestaan. Na den slag bij Leipzig sloten de Pruisen de vesting in, tot dat deze zich in 1814, ten gevolge van den vrede van Parijs, overgaf.

Wezel (Johann Karl), Duitsch romanschrijver en blijspeldichter, in 1747 te Sondershausen geb., was na het volbrengen zijner studiën een tijd lang huisonderwijzer in de Lausitz en deed eenige reizen naar Berlijn, Hamburg, Londen, Parijs en Weenen,

waar hij bij keizer Joseph II in gunst stond en als tooneeldichter werkzaam was. Hij hield zich later te Leipzig op. Sedert 1786 openbaarde zich bij W. eene waanzinnigheid, die zoo ver ging, dat hij zich voor een god hield en zijne schriften *Opera dei Wezelii* noemde. Hij overleed in 1819 in zijne vaderstad. Zijne beroemdste romans zijn: *Lebensgesch. Tobias Knaut's des Weisen* (4 dln., 1774—75) en *Hermann u. Ulrike* (4 dln., 1780). Zijne *Lustspiele* zagen in 4 dln. (1778—86) het licht.

Wezen (*Essentia*) noemt men hetgeen is en leeft. Door het W. der dingen verstaat men het grondbestaan der voorwerpen, waardoor zij zijn wat zij zijn. Het begrip van eene zaak moet haar W. uitdrukken als dit begrip juist en rigtig is. Het wezenlijke, dat een voorwerp bevat, komt daaraan noodzakelijk en geenszins op eene toevallige wijze toe. De toevallige eigenschappen eener zaak kunnen zelfs onwezenlijke genoemd worden, omdat zij niet of al daaraan kunnen aanwezig zijn.

Wezer (Lat. Visurgis), een der hoofdstroomen van Duitschland, wordt gevormd door de zamenvloeiing van de Fulda met de Werra bij Hannoversch Münden, doorbreekt bij Pruissisch Minden de Wezer-keten, treedt daarna op Hannoversch gebied, wendt zich dan naar Bremen, maakt vervolgens de scheiding tusschen Oldenburg en Hannover en stort zich na een loop van 59½ m. beneden Bremerhaven in de Noordzee uit. De W. is een der belangrijkste waterwegen voor den handel van Duitschland. Het reeds in de 18de eeuw aangelegde kanaal ter verbinding van de Hamme met de Oste bij Bremerförde is sedert 1830 weder bevaarbaar gemaakt, en sedert 1853 bestaat in het land Hadeln een kanaal ter verbinding van de Elbe met de W. De voornaamste steden aan de W. zijn: Münden, Hameln, Rinteln, Minden, Nienburg en Bremen. De zijstroomen zijn reghs: de Schwalm, Hamel, Aller, Wümme, Drepte, Lune en Geest, links: de Diemel, Nethe, Emmer, Werre, Aue, Hunte en anderen.

Wheaton (Henry), Americ. staatsman en schrijver, in 1785 te Providence op Rhode-Island geb., was eerst advokaat op Rhode-Island, daarna te New-York, bekleedde onderscheidene betrekkingen, en was van 1827—34 gezant te Kopenhagen en van 1835—45 te Berlijn. Hij overleed in 1848 te Roxbury in Massachusetts. Onder zijne schriften zijn vooral belangrijk: *Elements of international law* (6de uitg., 1855; Fransche vertaling, 3de uitg., 2 dln., 1864) en *Histoire des progrès du droit des gens en Europe et en Amérique depuis la paix de Westphalie* (2 dln., 3de uitg., 1853).

Whewell (William), beroemd Eng. natuurkundige en wijsgeer, in 1795 te Lancaster geb., studeerde te Cambridge, waar hij in 1817 fellow van het Trinity College en in 1828 prof. in de mineralogie werd. In 1832 legde hij die betrekking neder, werd in 1838 prof. in de zedekundige wijsbegeerte en in 1841 tot master van het Trinity College benoemd. Hij overleed in 1866 te Cambridge ten gevolge van een val van het paard. Zijne verdiensten omtrent de meetkunde en de natuurwetenschappen zijn groot. Als wijsgeer was hij een tegenstander van de leer van Bacon en Locke aangaande de industrie en de aangeborene begrippen, en hij zocht de Kantsche wijsbegeerte in Engeland in te voeren. Als kenner der Duitsche letterkunde heeft hij o. a. Goethe's *Hermann und Dorothea* en Auerbach's *Frau Professorin* in het Eng. vertaald. Zijne hoofdwerken zijn: *History of the inductive sciences* (3 dln., 3de uitg., 1857; Duitsch door Littrow, 3 dln., 1839—42) en *Hist. of scientific ideas* (2 dln., 1858—61).

Whigs. Zie *Tories en Whigs*.

Whiskey is een soort van uit gerst bereiden brandewijn, die in Engeland veel gebruikt wordt. In N.-America wordt uit maïs een soort van W. gedestilleerd.

Whist, een uit Engeland afkomstig kaartspel, dat door vier personen, die twee aan twee vereenigd tegenover elkander spelen, gespeeld wordt. Ieder trek, die eene partij boven de zes maakt, heet een trick; krijgt eene partij slechts één trek, dan is zij klein slem (slam), krijgt zij geen enkelen trek, dan is zij groot slem.

Whiston (William), beroemd Eng. geleerde, in 1667 te Northon geb. en in 1752 te Londen overl., verwierf zich reeds in zijne jeugd als onderwijzer der wiskunde te Cambridge zoodanigen roem, dat Newton hem tot zijn opvolger als hoogleraar der wiskundige wetenschappen aanbeval. W. trad echter in den kerkelijken stand, maar werd wegens zijne antitrinitarische begrippen afgezet. Hij vestigde zich daarna te Londen, waar hij door het geven van lessen in de wiskunde in de behoeften van zijn gezin voorzag en een toestel uitvond, om schepen, die ten anker liggen, tegen storm en golfslag te beveiligen. In de geschiedenis der leer aangaande de kometen is hij bekend door zijne op verkeerde bepaling van den omloopstijd der komeet van 1680 rustende

bewering, dat dit hemelligchaam den Noachitischen zondvloed zou veroorzaakt hebben. Van zijne talrijke schriften zijn de belangrijkste: *Theory of the Earth* (1696), *Primitive Christianity revived* (1712, 2 dln.) en *Memoirs* (1749—50, 3 dln.).

Whitbread (Sam.), Eng. staatsman, zoon van Sam. W., die in het midden der vorige eeuw te Londen in Chiswill-street voor $\frac{1}{2}$ mill. pd. st. de grootste bierbrouwerij oprigtte, werd in 1758 geb., studeerde te Eton en te Oxford, werd in 1790 door Bedford in het parlement gekozen en trad in de oppositie tegen het ministerie Pitt. Hij ondersteunde sedert 1806 het ministerie Fox in zijne staatkunde met betrekking tot Spanje, doch niet die bij het Weener congres. Te vergeefs stelde hij de invoering van het Schotsche parochiaal-systeem in Engeland voor. Hij verwaarloosde zijne eigene zaken en meenende, dat hij, na in 1812 de oprigting van het Drurylane-theater tot stand gebragt te hebben, in de openbare achtung gezonken was, maakte hij 6 Julij 1815 door zelfmoord een einde aan zijn leven.

Whitby, levendige havenstad in het Eng. graafschap York, aan de mouding van den Esk in de Noordzee, met 12,051 inw., beroemde aluinwerken in de nabijheid en vele walvischjagers.

White (Henry Kirke), Eng. dichter, in 1785 te Nottingham geb., was eerst vleeschhouwers-, daarna kousenmakersleerling, studeerde sedert 1803 te Cambridge, maar overleed reeds in 1806. Zijne dichtelijke nalatenschap, door Southey in 1807 uitgegeven, beleefde vele uitgaven.

White (Charles), Eng. schrijver, in 1793 in Shropshire geb., diende tot 1827 in het Eng. leger, maakte van 1809—12 den oorlog in Spanje en Portugal mede, hield zich na 1827 te Aken op, nam van 1830—33 deel aan de onderhandelingen met betrekking tot België en leefde later vooral te Berlijn. Onder zijne talrijke schriften verdienen vooral vermelding: zijne romans *Almacks revisited* en *The Cashmere shawl*; verder *The Belgic revolution* in 1830 (2 dln., 1835) en *Three years in Constantinople* (3 dln., 2de uitg., 1846; Duitsche vert., 2 dln., 1844—45).

White-Boys, d. i. witte knapen (omdat zij witte herten over hunne kleederen droegen), eene vereeniging van oproerige Ieren omstr. 1760, die des nachts grondbezitters, pachters, predikanten, agenten en ambtenaren aanrandden en van hunne goederen beroofden. De door hen uitgeoefende volksjustitie werd onder den naam: *Kapitein Rock* gepersonificeerd.

Whitefield (George), beroemd Eng. methodist, in 1714 te Gloucester geb., werd, na eene loszinnig doorgebrachte jeugd, wegens zijne talen aan de hoogeschool te Oxford voor de godgeleerdheid opgeleid. Hij bezat weinig wetenschappelijke ontwikkeling, maar buitengewone welsprekendheid. Hij sloot zich aan de Methodisten aan, scheidde zich wegens verschil van gevoelen van Wesley (z. a.), maakte in Engeland, Schotland en N.-America een verbazenden opgang en overleed, na zich zeer verdienstelijk omtrent het stichten van scholen en weeshuizen gemaakt te hebben, te Newburyport in Massachusetts in 1770. Zijne leerredenen, brieven en godgeleerde strijdschriften zijn in 1771 in 6 dln. uitgegeven. Verg. *Life of W.* (Edinb. 1826).

Whitehaven, bloeiende havenstad in het Eng. graafschap Cumberland, aan eene bogt van de Iersche zee en aan den spoorweg van Carlisle naar Broughton, regelmatig gebouwd, met omstr. 19,000 inw., drie kerken, een schouwburg, vele bierbrouwerijen, kopersmelterijen, vitriool-, zeildoek- en zijde-fabrieken, zoutketen en scheepstimmerwerven. Er wordt veel handel gedreven op Ierland en W.-Indië. De uitgestrekte steenkolenmijnen in de nabijheid behooren aan den graaf Landsdale; zij zijn 950 v. diep, strekken zich onder de zee uit, worden door vier stoomwerktuigen watervrij gehouden en leveren jaarlijks 400,000 sloopstonden kolen op.

Whitelocke (Sir Bulstrode), beroemd Eng. regtsgeleerde, staatsman en geschiedschrijver, in 1605 te Londen geb., genoot eene zorgvuldige opvoeding, behoorde, als advocaat te Londen gevestigd, tot het getal der mannen, die de willekeurige maatregelen weêrston, door Karel I in het leven geroepen, om buiten de toestemming der volksvertegenwoordiging belastingen te heffen, en werd vooral zeer populair door zijne openlijke verdediging van Hampden (z. a.). In 1640 werd hij in het zoogenaamde Lange parlement gekozen en in het volgend jaar maakte hij deel uit van de commissie, die over Strafford het doodvonnis velde, ofschoon hij overigens veel gematigdheid aan den dag legde en de bestaande verwickelingen met Karel I trachtte op te lossen. Toen de oorlog met den koning was uitgebroken, nam hij dienst onder de parlements-troepen

en werd gouverneur van het kasteel Windsor. In 1644 benoemde het parlement hem tot een der commissarissen, die te Oxford met den koning de vredesonderhandelingen moesten aanknoopen. Hij verzette zich meer dan eens tegen Cromwell's heerszuchtige bedoelingen. Tot lid van het gerechtshof benoemd, dat den koning zou vonnissen, trok hij zich op het land terug, maar billikte na 's konings teregtstelling alle maatregelen der republikeinsche partij. Cromwell zond hem als buitengewoon gezant naar Zweden. Na Cromwell's dood trad hij met Monk en Karel II in geheime verbindtenis, maar trok zich na de herstelling van Karel II op het land terug. Hij overleed in 1676. Hij schreef: *Memorials of the Engl. affairs from the beginning of the reign of Charles I to the restauration* (1682, 2de uitg. 1732), *Journal of the Swedish embassy in 1653* (2 dln., 1772). Verg. R. H. Whitelocke, *Memoirs, Biographical und Historical of B. W.* (1860).

White-River, rivier in Arkansas en Missouri, ontstaat te Fayetteville uit meerdere armen, wordt na de opname van den Black-River door stoombooten bevaarbaar, en stort zich, na een loop van 160 m., omstr. 3 m. boven de monding van den Arkansas in den Mississippi uit.

Whitstable, havenstad in het Eng. graafschap Kent, aan den Theems-boezem, met 4183 inw., vooral bekend door de belangrijke oestervangst.

Wiarda (Tilemann Dothias), geschied- en oudheidkundige, in 1746 te Emden geb., studeerde te Duisburg en te Halle in de regten, bekleedde in zijn vaderland onderscheidene aanzienlijke ambtsbetrekkingen en overleed in 1826 te Aurich. Zijne voornaamste geschied- en oudheidkundige schriften zijn: *Ostfriesische Gesch.* (10 dln., 1791—1817), *Von den Landtagen der Friesen bei Upstalboom* (1777, herdr. 1818), *All-Friesisches Wörterbuch* (1786), *Asegabuch, ein alt-Friesisches Gesetzbuch des Rüstringens* (1805), *Gesch. und Auslegung des Salischen Gesetzes u. s. w.* (1808), *Wülküren des Brockmännens eines freien Friesischen Volkes* (1820). Zijne geschiedkundige beschouwing der oude Friesche wetten, *Lex Frisiorum antiqua*, is wel te Amsterdam in 1811 gedrukt, maar niet in den handel gebracht.

Wiasma. Zie *Wjäsma*.

Wiatka. Zie *Wjätka*.

Wiborg. Zie *Viborg*.

Wichern (Joh. Hinrich), beroemd Duitsch philanthroop, in 1808 te Hamburg geb., studeerde te Göttingen en te Berlijn in de theologie, hield zich als candidaat te Hamburg vooral met de belangen der armen bezig en rigtte te Horn bij Hamburg het Rauhe Haus (z. a.) op. Hij beijverde zich daarna zeer voor de oprigting van eene centraalvereniging voor de inwendige zending, die in 1848 op den *Kirchentag* te Wittenberg tot stand kwam. In 1856 werd hij als ministeriaal-raad en lid van den opperkerkeraad, om het gevangeniswezen te reorganiseren, naar Berlijn beroepen. Hij schreef onderscheidene kleine geschriften op het gebied der inwendige zending. Tegen hem schreef Holtzendorff, *Die Bruderschaft des Rauhen Hauses* (1861).

Wichmann (Karl Friedr.), Duitsch beeldhouwer, in 1775 te Potsdam geb. en in 1836 te Berlijn overl., rigtte met zijn broeder Ludw. Wilh. W., in 1785 geb. en in 1859 overl., te Berlijn in 1821 een atelier op, waarin beide broeders onderscheidene beeldhouwwerken, vooral portret-busten van beroemde tijdgenooten, vervaardigden.

Wick, stad in het Schotsche graafschap Caithness, aan de Wick-rivier, met 1551 inw. en eene haven (Pulteney-town), is belangrijk als het hoofdstation van de in 1786 opgerigte Britsche visscherij-vereeniging en als hoofdzetel van den Schotschen haringhandel.

Wickliffe. Zie *Wiclif*.

Wicklów, graafschap in de Iersche prov. Leinster, aan de Iersche zee, telt op 36½ m. 86,093 inw., is zeer bergachtig en rijk aan prachtige natuurtafereelen. De voornaamste rivieren zijn: de Liffey, Avocca en Slaney. De bodem levert koper, lood, ijzer, een weinig goud en andere metalen op. De voornaamste middelen van bestaan zijn: visscherij, veeteelt, een weinig landbouw, wollenweverij en handel. — De hoofdstad W., aan den mond van den Vartrey, telt 3395 inw. en heeft eene kleine haven.

Wiclif (John), ook Wickliffe, Wicliffe, Wycliffe, Wicief, naar zijne vermoedelijke geboorteplaats, een dorp bij Richmond in Yorkshire, genaamd, was de grootste wegbereider voor de Hervorming in Engeland. Hij werd in 1324 geb., studeerde sedert 1340 te Oxford, was fellow van het Merton-College en in 1361 bestuurder van het Balliol-College, nadat hij in 1360 den strijd aanvaard had tegen de bedel-moenniken wegens

hun ingrijpen in de regten van de universiteit Oxford. Na 1361 werd hij pastoor te Fillingham in Lincolnshire, het regt behoudende om als doctor in de theologie te Oxford voorlezingen te houden. In 1365 werd hij bestuurder van het stift Canterbury-Hall. In 1368 kreeg hij de parochie Ludgershall in Buckinghamshire en in 1374 die te Lutterworth in Leicester. In 1374 nam hij deel aan het gezantschap naar Brugge om met den pauselijken nuntius over de bezwaren te onderhandelen, die tegen den pauselijken stoel verzezen met betrekking tot de gelden, welke aan de curie voor de bezitting van kerkelijke ambten in Engeland moesten betaald worden. Sedert 1365 had W. in zijne voordragten de opperheerschappij van den paus over Engeland bestreden. Paus Gregorius XI eischte in 1377, dat aan W. zou verboden worden om 19 kerkelijk veroordeelde stellingen langer voor te dragen. De regering en het volk stonden hem bij zijne verantwoording voor de kerkelijke prelaten te Londen dermate bij, dat W., die op last der hooge geestelijkheid gevangen genomen was, op vrije voeten gesteld en tot eene schriftelijke verantwoording uitgenoodigd werd. W. begon zijne bijbelvertaling en verklaarde zich in 1381 tegen de transsubstantiatie bij het avondmaal. In 1382 voor de synode gedaagd, verdedigde W. zijne leer onverschrokken, en hoewel hij van de universiteit werd uitgestooten, bleef hij te Lutterworth in reformatischen geest prediken, weigerde, toen paus Urbanus VI hem naar Rome daagde, de reis derwaarts en stierf in het bezit van zijn ambt en waardigheden in 1384 te Lutterworth. Het concilie te Konstanz verklaarde 4 Mei 1415 W. voor een ketter, veroordeelde 45 artikelen van zijne leer en beval zijne Schriften en zijn gebeente te verbranden, welk bevel eerst in 1428 door den bisschop van Lincoln werd volbragt. In 1837 is in de kerk te Lutterworth een gedenkteeken voor hem opgericht. Van zijne talrijke Schriften zijn nog verre de meesten ongedrukt. Zijn hoofdwerk *Triologus s. Dialogorum libri IV* (eerst 1515, herdr. Frankf. 1753), een gesprek tusschen de waarheid, den leugen en de bedachtzaamheid (een grondig theoloog), maakte grooten opgang. Van den Bijbel heeft W. zelf vermoedelijk alleen het N. T. overgezet; de vertaling van het O. T. is waarschijnlijk van W.'s medewerker Nik. van Hereford. De oorspronkelijke en latere bewerking na W.'s dood (vermoedelijk door John Purvey) zijn uitgegeven in *The holy Bible in the earliest English versions made from the Latin vulgata by John W. and his followers* (Oxf. 1850, 4 dln.). Verg. o. a. John Lewis, *The Hist. of the life and sufferings of John W.* (1720, nieuwe uitg. 1820); Rob. Vaughan, *The life and opinions of John W.* (2de uitg., 1831; Ned. vert. door van Campen, 2 dln., Tiel 1855—56); Lechler, *W. als Vorläufer der Reformation* (1858). De Wiclifiten of volgelingen van W., die in Engeland Lollards genoemd en sedert 1400 hevig vervolgd werden, bleven tot op den tijd der Hervorming in stilte op het land voortleven en vereenigden zich toen met de aanhangers der uit Duitschland naar Engeland overgebragte Hervorming. Verg. Lechler, *W. u. die Lollards* in het *Zeitschr. f. hist. Theol.*, (1853, bl. 416 volg.)

Wicquefort (Abraham de), Nederl. diplomaat en geschiedschrijver, in 1606 te Amsterdam geb., studeerde te Leiden in de regten, begaf zich omstr. 1627 naar Parijs, waar hij, na eerst op minder eervolle wijze in zijn bestaan voorzien te hebben, door den keurvorst van Brandenburg tot zijn resident benoemd werd, uit welke betrekking hij na eenige jaren ontslagen werd, daar hij in ongenade viel bij den kardinaal Mazarin. Eenigen tijd zat hij in de bastiille gevangen wegens staatkundige kuiperijen of het overbrieven van geheimen. Naar Holland teruggekeerd, werd hij tot buitengewoon gezant van Polen en tot minister-resident van den hertog van Brunswijk-Lüneburg benoemd. Hij vond een sterken steun bij Jan de Witt en schreef op diens aandrang zijn hoofdwerk: *Histoire des Provinces unies des Pays-bas, depuis le parfait établissement de cet état par la paix de Munster*, waarvan eerst lang na zijn dood, gedurende de tweede stadhouderlooze regering, slechts een gedeelte, met groote tusschenpoelen, het licht zag. Een onuitgegeven, maar inkompleet vervolg, grootendeels in concept van zijne hand, bevindt zich in de boekerij van de Maatsch. der Nederl. Letterk. te Leiden. In de laatste jaren werd op verzoek van het Hist. Genootschap te Utrecht het 1e deel (1648—52), benevens een kort levensberigt, door L. Ed. Lenting, het 2de en 3de dl. (1652—68) door C. A. Chais van Buren bewerkt. Hoewel in een hevigen anti-stadhouderlijken geest geschreven, behelst dit werk van een tijdgenoot en diplomaat vele belangrijke bijzonderheden. Na de herstelling van het stadhouderschap, in 1675, werd hij wegens geheime verstandhouding met Engeland gevangen gezet. Hij ontvlugtte in 1679 met behulp zijner dochter en overleed in 1682 te Celle. Hij schreef o. a.

nog: *Mémoires touchant les ambassadeurs et réponse aux ministres publics par le ministre prisonnier* (Keul. 1676), *L'Ambassadeur et ses fonctions* ('s Grav. 1671) en naamloos *Advis fidèle aux véritables Hollandais*. Hij vertaalde de reisbeschrijvingen naar Perzië van Olearius uit het Hoogd. en van Garcia de Figueroa uit het Spaansch.

Widdin of Widin, vesting en hoofdstad van het Turksche ejalet van dien naam in Bulgarijē, aan den regter Donau-oever, sedert 1853 met Kalafat (z. a.) door eene schipbrug verbonden, zetel van een pacha en van een Griekschen bisschop, met 25,000 meest Turksche inw., heeft in de krijgsgeschiedenis menigmaal eene belangrijke rol gespeeld.

Widmann (Max.), Duitsch beeldhouwer, in 1812 te Eichstädt geb., sedert den dood van Schwanthaler prof. in de beeldhouwkunst aan de akademie te Munchen, vervaardigde, behalve onderscheidene, geheel in den geest der oudheid opgevatte voorstellingen uit de Grieksche mythologie en geschiedenis, eene reeks van busten voor de Ruhmeshalle te Regensburg en verschillende standbeelden.

Widukind of Wittekind, Duitsch bronnen-geschiedschrijver, omstr. 100+ als monnik te Korvei overl., wiens *Res gestae Saxonicae* het best door Pertz in de *Monumenta Germaniae historica* (3de dl.) uitgegeven en door Schottin (Berl. 1852) vertaald zijn.

Wiebeking (Karl Friedr. von), verdienstelijk Duitsch waterbouwkundige, in 1762 te Wollin in Pommeren geb., werd in 1788 waterbouwmeester in het hertogdom Berg, in 1790 bouwinspecteur in Hessen-Darmstadt, was van 1805—18 directeur-generaal over den aanleg van waterwerken, bruggen en straatwegen te Munchen en overleed in 1842 als geheimraad aldaar. Hij maakte zich door den aanleg van verschillende werken en het schrijven van belangrijke geschriften verdienstelijk. In 1796 vervaardigde hij eene kaart van de prov. Holland en Utrecht, in 8 bladen, en een atlas met 33 hydrographische kaarten van den Rijn en deszelfs takken, die in 1832 te Munchen het licht zag. — Zijn zoon Karl Gust. von W., geb. in 1792 te Dusseldorp en in 1827 te Spiers als regerings- en bouwraad van den Rijnkreits overl., wijdde zich aan hetzelfde vak als zijn vader.

Wieck (Klara). Zie *Schumann* (Rob.).

Wied, een eertijds slechts van het keizerrijk leenroerig graafschap in den Westfaalschen kreits, splitste zich in 1462, toen de heerlijkheid Runkel door aanhuwelyking met W. vereenigd werd, in het graafschap W.-Runkel, 4 □ m. groot, bij het Weener congres aan het hertogdom Nassau toegekend, en het graafschap W.-Neuwied, 11 □ m. groot met de hoofdplaats Neuwied, tot het Pruis. regeringsgebied Koblenz behoorende. Sedert 1824 zijn beide heerlijkheden onder één eigenaar vereenigd en staan sedert 1866 onder den koning van Pruisen. — Het sedert 1093 voorkomende vorstengeslacht W. stierf in 1243 in den mannelijken stam uit. Door eene erfdochter verwielen naam en graafschap aan Dietrich van Runkel uit het huis Leiningen-Westerburg. In 1698 splitste zich het huis in de linie W.-Runkel, sedert 1791 rijksvorstelijk maar in 1824 uitgestorven, en de linie W.-Neuwied, sedert 1784 rijksvorstelijk, die onder den naam W. beide gedeelten tot één eigendom vereenigde. Aan het hoofd van het geslacht staat thans vorst Wilhelm, geb. in 1845, de oudste zoon van den als schrijver op het gebied der wijsbegeerte bekenden vorst Hermann, geb. in 1815 en overl. in 1864 te Baden-Baden, een neef van den als reiziger beroemden prins Maximiliaan Alexander Philips, Pruis. generaal-majoor, geb. in 1782, overl. in 1867.

Wiegmann (Arend Friedrich August), verdienstelijk natuuronderzoeker, in 1802 te Brunswijk geb., waar zijn vader eerst apotheker en later leeraar der natuurlijke historie was, kreeg zijne opleiding te Bremen en aan het Carolinum te Brunswijk, studeerde te Leipzig en Berlijn, werd te Berlijn leeraar bij het Keulsche reaal-gymnasium, privaat-docent bij de universiteit en tevens bij het zoologisch museum aangesteld. Hij overleed te Brunswijk in 1841. W. schreef: *Observationes zoologicae critic. in Aristotelis historiam animalium* (1826), met Ruthe het *Handb. der zoologie* (2de uitg., 1845), en *Herpetologia mexicana* (1834). Hij gaf sedert 1835 het *Archiv für Naturgesch.* uit.

Wiek, molenwiek noemt men twee door eene zware houten molenas aangebragte roeden, die er aan weërskanten gelijkelijk uitsteken, zoodat er vier wiken ontstaan. Deze wiken zijn van een met zeilen gedekt latwerk voorzien. Vlak op den wind geplaatst wordende, kunnen zij dezen, door den schuinschen stand der as van 8° tot 12° met den horizon, opvangen en er door rondgedraaid worden. Daartoe moeten ook de zeilen een hellenden stand hebben, die, zooals de ondervinding geleerd heeft, voor de verschillende deelen der wiek moet afwisselen. Bij de as moet het zeil met deze een hoek van helling maken van 72°, die, allengs grooter wordende, aan de einden 83° moet bedragen: de

grootte des hoeks van helling met het vlak der molenroeden moet bij de as 18° zijn en afloopen tot 7° bij het uiteinde.

Wieland (Christoph Martin), een der beroemdste Duitsche dichters, in 1733 te Oberholzheim bij Biberach geb., waar zijn vader predikant was, studeerde te Erfurt en te Tubingen in de rechtsgeleerdheid, voor welke hij bestemd was, maar maakte meer werk van humanistische studiën en fraaije letteren. In 1752 begaf hij zich op aanzoek van Bodmer naar Zurich, waar hij met dezen zamenwoonde en gedichten en aesthetische opstellen vervaardigde. Na nog als huisonderwijzer te Zurich en te Bern werkzaam te zijn geweest, werd hij in 1760 kanselarij-directeur te Biberach. Hij sloot zich aan den aesthetischen kring aan, dien graaf Stadion op zijn landgoed Warthausen rondom zich vereenigde. In 1769 werd hij hoogl. der wijsbegeerte te Erfurt en in 1772 hofraad en opvoeder der prinsen te Weimar, waar hij ook na de voltooiing dier opvoeding bleef en met Goethe, Schiller en Herder in innige vriendschapsbetrekking stond. Hij koocht het landgoed Osmannstadt bij Weimar, waar hij van 1798—1805 met zijn talrijk gezin woonde, doch daar het hem op den duur te kostbaar werd, zette hij zich vervolgens te Weimar neder. Hij overleed hier in 1813. In 1855 werd te Weimar een standbeeld voor hem opgericht. W. heeft groote verdiensten omtrent de Duitsche letterkunde, daar hij haar de bevalligheid en de welluidendheid des woords, die haar nog ontbraken, verleende, en tot de dichterlijke behandeling van de middeleeuwsche ridderschap den weg baande. W.'s schriften behooren tot verschillend gebied der letterkunde: episch, lyrisch, didaktisch, dramatisch, didaktisch-historisch, ascetisch, dichterlijke vertellingen en romans, komische vertellingen, satirische romans, gesprekken enz. Van Shakespeare, Lucianus, de brieven en satiren van Horatius, de brieven van Cicero en vier komediën van Aristophanes gaf hij uitmuntende vertalingen. Verder gaf hij uit: *Der deutsche Mercur* (1773—89), *Neuer deutscher Mercur* (1790—1805), *Attisches Museum* (1796—1804), met Hottinger en Jacobs: *Neu's attisches Museum* (1805—9). Sommige zijner schriften zijn ook in het Nederd. overgezet. Er zijn tal van uitgaven van W.'s *Sämmtliche Werke*; de volledigste bezorgde Göschen te Leipzig (53 dln., 1828; 36 dln., 1839; 36 dln., 1853—58). Verg. behalve Gruber's *Biographie W.'s* (4 dln., 1827; deel 50—53 der *Werke W.'s Ausgewählte Briefe* (4 dln., Zur. 1815), *Auswahl denkwürdiger Briefe* (2 dln., Ween. 1815), *Briefe an Sophie Laroche* (met welke hij vroeger in liefdesbetrekking stond, Berl. 1820) en *Die Wielandliteratur in Deutschland von 1751—1852* (Kass. 1852).

Wieland de Smid (Oud-Noordsch Völundr, Angelsaks. Veland) was naar de oud-Germaansche sage een zoon van den zeereus Wade (Vadi), leerde de smidskunst eerst bij Mimir, daarna bij den dwerg over de zee, en woonde vervolgens met zijne beide broeders Eigil en Slagfidr te Ulfdalir te zamen met drie zwaanjonkvrouwen, die echter na 7 jaren wegvlogen. W. kwam daarop bij koning Nidung, die hem, daar hij zijn smid Amilias in den wedstrijd overwon, liet ontzenuwen. W. doodde uit wraak de zonen des konings, onteerde diens dochter Bradohild en ontvlugtte in een kleed van vederen. De sage is dichterlijk door Simrock (1835, en in het *Heldenbuch*, 4de dl., 1843) voorgesteld.

Wielbarometer. Zie *Barometer*.

Wielboom. Zie *Haagbeuk*.

Wielewaal, *Oriolus galbula* L. Deze vogel, uit de familie der Paradijsachtigen, is een onzer schoonste inlandsche vogels, de eenige van het geslacht *Oriolus* die in Europa voorkomt. Het mannetje, van de grootte eener lijster, is hoog citroengeel gekleurd met zwarte vleugels en ook gedeeltelijk zwarte staartpennen; de oogen zijn bloedrood. De wijfjes en jongen zijn groenachtig gekleurd. De W. leeft in de gematigde en warme streken van ons werelddeel, in N.-Afrika en Klein-Azië. Bij ons komt hij in Mei en vertoeft hier tot half Augustus. Hij leeft van insecten, waarmede hij tevens de jongen opbrengt. Ook vruchten dienen hem tot voedsel. Het nest van den W. is kunstig tusschen een gaffelvormigen tak met daaromheen gewonden draden bevestigd.

Wieliczka, stad in den Galicischen kreits Bochnia, door een zijtak met den spoorweg van Krakau naar Lemberg verbonden, met 4536 inw. en beroemd door haar uitgestrekt in zijne soort eenig zoutwerk, dat bijna eene tweede onderaardsche stad met straten, pleinen en grachten uitmaakt. De vier verdiepingen zijn door gangen verbonden en vormen eene schier tallooze menigte van kamers. Alles is uit zout gehouwen en biedt vooral bij eene feestelijke verlichting een tooverachtig schouwspel aan. Ongeveer 1000 menschen werken in deze zoutgroeven. Deze zoutmijnen worden gezegd in 1238 door een herder, Wieliczek gen., ontdekt te zijn; zij werden sedert het midden der 18de eeuw bewerkt,

in 1442 aan Joden verpacht en sedert 1772, toen W. onder Oostenrijk kwam, als keizerlijk mijnwerk regelmatig uitgehouwen.

Wielopolski (Alex., graaf), Poolsch staatsman, in 1801 geb., vlugtte wegens deelname aan de omwenteling van 1830 naar het buitenland, waar hij reeds bij gelegenheid van den Galicischen opstand in 1846 door den raad aan zijne landlieden, om van de omwenteling af te zien en zich aan Rusland aan te sluiten, zijne sympathie voor Rusland deed blijken. In 1855 naar Polen teruggekeerd, werd hij in Maart 1861 door den keizer tot minister van eeredienst en openbaar onderwijs aangesteld en kreeg eene zekere populariteit, die hij echter door zijne maatregelen verloor, zoodat hij na den dood van Gortschakow, in Dec. 1861, zijn ambt neerlegde. Na de benoeming van den grootvorst Konstantijn tot stadhouder van het koninkrijk, stond W. hem als chef van het burgerlijk bestuur gedurende korten tijd ter zijde. — Zijn zoon Sigismund W., die gedurende de laatste jaren hooge staatsbetrekkingen bekleedde, is vooral bekend door zijne uitdaging van prins Napoleon in Maart 1863.

Wienberg (Ludolf), Duitsch publicist, in 1803 te Altona geb., studeerde te Kiel in de godgeleerdheid en wijsbegeerte, was van 1831—32 onderwijzer van den zoon van den Deenschen gezant te 's Hage, hield daarna voorlezingen te Kiel, ging in 1835 naar Frankfort om met Gutzkow het tijdschrift *Deutsche Revue* op te rigten, maar werd in 1836, daar hij tot het jonge Deutschland behoorde, door het interdict van den bondsdag verbannen, vestigde zich te Hamburg, waar hij aan de redactie der *Börsenhalle* deelnam, en maakte in 1848 en 49 den Sleswijk-Holsteinschen veldtocht mede. Zijne belangrijkste geschriften zijn: *Holland in den J. 1831 und 1832* (2 dln., 1833), *Aesthetische Feldzüge* (1834), *Zur neuesten Literatur* (2de uitg., 1838), *Gesch. Schlesiens* (2 dln., 1861—62).

Wier (Joh.) of **Weijer**, bestrijder der heksen-processen (z. a.), in 1515 te Grave in N.-Brabant geb., studeerde te Parijs en Orleans in de geneeskunde, bereisde Afrika en de Grieksche eilanden, praktiseerde als arts te Arnhem, werd in 1550 lijfarts van hertog Willem van Cleef en stierf als grafelijk Bentheimsch arts in 1586 te Tecklinburg. Hij schreef *Medic. observationum rariorum liber* (Amst. 1557, 2de uitg., Baz. 1576), *De lamiis*, *De ira morbo*, *De praestigiis daemonum* (Baz. 1563, waarvan tijdens het leven van W. zes uitgaven verschenen). Zijne *Opera* zagen in 1660 te Amst. volledig het licht. Dr. Janssen plaatste onuitgegeven brieven van W. in Nijhoff's *Bijdragen*, 7de deel. Verg. Scheltema, *Geschied. en letterk. mengelwerk* IV, 1, 177.

Wieren, Algen, Algae. Deze plantenfamilie uit de afdeeling der Kryptogamen bevat de laagste plantenvormen. Zij bestaan allen uit eene aaneenschakeling van cellen. Zij leven grootendeels in zout of zoet water. Sommigen zijn slijmerig, anderen lederachtig of kraakbeenig. Men vindt onder de W. soorten die mikroskopisch klein, anderen die ellen lang zijn. Zij overschrijden meestal de dikte van een vinger niet, en zijn groen, rood en ook wel purperachtig gekleurd. De sporen, waardoor de W. voortplanten, ontstaan in kiemhuisjes en ook wel in het loof der W. zelve; bij de laagste soorten neemt men bovendien eene voortplanting door deeling waar. Vele W., waarvan men reeds meer dan 2000 soorten kent, bevatten jodium. Men verdeelt de W. in 1° Kristal-W. (z. a.); deze zijn mikroskopisch klein, even als 2° de Desmidiaceën (z. a.) 3° De Gelei-W. (z. a.); deze vindt men in stilstaande wateren. 4° De Draad-W. (z. a.) 5° De Vlies-W. (*Ulvaceae*); deze, die de gedaante van huizen of vliezen hebben, groeijen in zoet en zout water. 6° De Bruin-W. (z. a.); tot deze afdeeling behoort de *Sargassum bacciferum* Aq., *Fucus natans* L., die ten westen der Azorische eilanden, vele duizende vierkante mijlen ver, drijvende gevonden wordt, waarvan de naam „Sargasso-zee” afkomstig is. 7° De Purper-W. (*Florideae*), die zich door een vastzittend, vertakt, dikwijls fraai gekleurd loof onderscheiden; hiertoe behoort de Carrageen of lersche mok (z. a.) 8° De Krans-W. (*Characeae*); deze vindt men in stilstaande wateren en op veengronden, waar zij tot de veenvorming bijdragen; zij dragen kransgewijze geplaatste takken, die vaak met kalk omkorst zijn.

Wieringa (Gerardus), Nederl. schilder, zoon van Jan W., sieraadschilder te Groningen, kreeg te Groningen, later te Dusseldorp en te Amsterdam, onder leiding van Jurriaan Andriessen, zijne opleiding, schilderde, in 1790 te Groningen teruggekeerd, niet onverdienstelijk landschappen en overleed in 1817.

Wieringen (Cornelis Claesz. van), Nederl. schilder, omstr. 1580 te Haarlem geb., was in zijne jeugd zeeman en legde zich later op het schilderen van zeestukken toe, die door verscheidenheid en waarheid van voorstelling uitmunten. Ook de stoffage was

geestig en natuurlijk. Zijn werk is zeer zeldzaam; het museum te Madrid bevat een zeeslag door hem geschilderd. Hij overleed te Haarlem in 1635.

Wieringen, een eiland in de Zuiderzee, behoorende tot het arrond. Alkmaar in de Nederl. prov. N.-Holland, aldus genaamd naar de groote hoeveelheid *wier*, dat in de nabijheid wordt gevonden. Het is voor een gedeelte zoo hoog, dat het niet overal is bedijkt, heeft een omtrek van omstr. 5 uur gaans, eene oppervlakte van 2400 bunders en eene bevolking van ruim 1900 zielen, die haar bestaan vindt in landbouw, veeteelt en visscherij. Sedert de indijking van den Anna-Paulowna-polder ligt W. slechts op kleinen afstand van den vasten wal, waarmede het door een veer gemeenschap heeft. Er zijn 5 dorpen: Hippolituschoef, den Oever, Oosterland, Stroe en Westerland. W. had herhaaldelijk veel door overstromingen te lijden; in 1825 werden de dijken op meer dan eene plaats weggeslagen. Tegenover W. ligt de polder Wieringer-Waard, 1846 bunders groot, met 1000 inw.

Wierix of **Wierx** (De gebroeders), beroemde Belgische graveurs en teekenaars. Jan W., in 1549, Jeronimus W., in 1553, en Antonie, eenige jaren later te Antwerpen geb., hebben te zamen een zeer groot aantal prenten gegraveerd. Zij hebben zich A. Durer en Lucas van Leiden ten voorbeeld gesteld, maar volgden toch later een meer zelfstandigen weg. Hunne werken zijn zeer uitvoerig, maar wel een weinig dor behandeld. Ofschoon zij tot de oudere graveerschool behooren, staan zij daarin toch door de vastheid van hunne teekening, hun gevoel voor kleur en uitdrukking bovenaan, ja kunnen als de voorloopers van Goltzius en diens bredere manier worden aangemerkt. Zeer groot is, behalve de godsdienstige, geschiedkundige, mythologische en kerkelijke voorstellingen, het aantal portretten, dat zij hebben nagelaten. Verg. Alvin, *Catalogue raisonné des portraits gravés par les trois frères W.* (Bruss. 1867).

Wierook noemt men de hars van den in O.-Indië groeienden wierookboom (*Boswellia serrata*), welke boom tot de familie der Amyrideeën of Bursaceeën behoort. Deze hars, die uit de schors voortkomt, wordt in meer of min zuivere stukken in den handel gebragt en geneeskrachtig, maar vooral tot beroeking aangewend.

Wiertz (Joseph Antoine), merkwaardig Belg. schilder, in 1806 te Dinant geb., bezocht de akademie te Antwerpen en behaalde daar den eersten prijs, zoodat hij in 1832 naar Rome vertrok. Bij zijn terugkeer bragt hij eene kolossale schilderij mede *De strijd om het lijk van Patroclus*, die groot opzien verwekte. Hij trof eene overeenkomst met het gouvernement, volgens welke hij al zijne werken aan het land tegen een jaargeld afstond. Zijn atelier te Brussel, zeer fantastisch ingerigt, bevatte vele reusachtige doeken. Tot de beste van deze behooren, behalve zijn *Patroclus: Lutte Homérique*, *De val der engelen*, *De triomf van Christus* en *Le Phare du Golgotha*. Ook stukken van geheel anderen aard werden door hem geschilderd, waarin hij wijsgeerige, sociale en phantastische denkbeelden heeft op het doek gebragt. Van dien aard zijn zijne *Pensées et visions d'une tête coupée*, een pleidooi tegen de guillotine, *Le dernier canon*, *Het meisje tegenover het skelet*, *De levend begraven*, *Une seconde après la mort* en meer anderen. De meeste der groote werken van W. zijn mat geschilderd, eene door hem gevondene schilderwijze, waarin hij de bezwaren van het glinsteren der werken wilde vermijden. Ook door letterkundige werkzaamheid heeft hij zich gunstig bekend gemaakt. In 1840, bij de onthulling van het standbeeld van Rubens gaf hij zijn *Eloge de Rubens*; in 1842 en 51 eene beschrijving van den *Salon*; in 1854 *La Peinture en Belgique*; in 1859 verdedigde hij zijne *Peinture mate*. Behalve meerdere kleine geschriften verscheen in 1865 zijn bekroond geschrift op de prijsvraag: *Over de kenmerken der Vlaamsche school*. W. heeft ook de boetseerkunst beoefend en eenige beelden nagelaten. Hij stierf in 1865.

Wiesbaden, beroemde badplaats, tot 1866 hoofdstad van het hertogdom Nassau, thans van de Pruis. prov. Nassau, aan het Taunus-gebergte en de Salzbach gelegen, door een spoorweg met Mainz, Frankfort en Biberich verbonden, telt (1864) 26,573 inw., heeft verscheidene fraaije gebouwen, z. a. het vroeger hertogelijk paleis, het paleis van prins Nikolaas, de gebouwen der ministeriën, de nieuwe Roomsche en de nieuwe Evangelische kerk, een theater, de prachtige Kurzaal, met twee kolonnades met winkels, een fraai aangelegd park, waterwerken en fonteinen enz. Er zijn hoogere en lagere scholen, wetenschappelijke vereenigingen en inrigtingen, verzamelingen van oudheden, schilderijen en kunstvoorwerpen, weldadige inrigtingen enz. De alkalische warme zoutwater-bronnen van 32—55° R. hebben eene groote vermaardheid en worden

jaarlijks door duizende vreemdelingen bezocht. De bron, waaruit gedronken wordt, is de Kochbrunnen (55°), waarbij eene lange ijzeren veranda sedert 1854 is geplaatst. Reeds bij de Romeinen waren deze bronnen onder den naam van Fontes Mattiaci of Aquae Mattiacae bekend. Aan het einde van het Nero-dal, waarin eene koudwaterinrigting is, prijkt de fraaije Russ.-Grieksche kapel met het wit marmeren praalgraf van de in 1847 overleden hertogin Elisabeth; verder op den berg is het jagslot de Platte met een uitgestrekt vergezigt. Achter het park van de Kurzaal is de koudwaterinrigting Dintemühle en verderop de ruïne Sonnenberg. W. was van 1840—66, in afwisseling met Biberich, de residentie van den hertog van Nassau; de stad is door fraaije villa's en aangename wandelingen omgeven. Verg. o. a. Malten, *W. u. seine Umgegend* (1842).

Wiese (Albertus Henricus), gouverneur-generaal van Nederl.-Indië, in 1761 te Bremen geb., werd in Oct. 1804 tot gouverneur-generaal benoemd, toen kort daarna de republiek der Vereen. Nederlanden in een koninkrijk Holland herschapen werd onder Lodewijk Napoleon. Koning Lodewijk bevestigde W. in de hem reeds opgedragen waardigheid en benoemde hem tevens tot opperbevelhebber van de Holl. zee- en landmagt, ten O. van de Kaap de Goede Hoop. Het bestuur van W., hetwelk in 1806 door een geduchten opstand te Cheribon werd gekenmerkt, duurde tot Jan. 1808. Na zijn ontslag gekregen te hebben, vertrok W. naar Nederland, waar hij in 1810 te Haarlem overleed.

Wiese (Sigism.), Duitsch roman- en dramschrijver, in 1800 te Kulm in W.-Pruisen geb., studeerde te Berlijn en wijdde zich daarna te Döbritz bij Potsdam nitsluitend aan de letterkunde. Hij overleed in 1864. Hij schreef onderscheidene romans (z. a. *Theodor*, *Hermann*, *Friedrich*), drie drama's (*Paulus*, *Die Freunde*, *Beethoven*), drie treurspelen (*Die Wilden u. die Ansiedler*, *Die Märtyrer*, *Klothar u. Sulamith*), een dramatisch gedicht *Don Juan*, *Dichterliebe* enz.

Wieselburg, comitaat in den Hong. kreits aan gene zijde van den Donau, tusschen den Oostenr. Unterwienwald-kreits en de comitaten Raab, Presburg en Oedenburg, telt op 37½ □ m. 76,621 inw., meerendeels Duitschers, is door den Donau, de Leitha, de Robnitz en het Neusiedlermeer besproeid en grootendeels zeer vruchtbaar met nitnemend landbouw en veeveelt. Het is in drie gerechts-afdeelingen verdeeld: W., Ragendorf en Neusiedel, en heeft Hongaarsch-Altenburg (zie *Allenburg*) tot hoofdstad. Het marktvlak W., vroeger hoofdplaats van het comitaat, aan den Kleinen of Wieselburger-Donau, telt 3000 inw., heeft eene salpeterziederij, pannebakkerij, weverijen, groote paarden- en schapenfokkerij en drijft veel handel in koren.

Wieselgren (Pet.), Zweedsch geschiedschrijver, in 1800 bij Wexiö in Zweden geb., studeerde te Lund, waar hij in 1824 docent in de geschiedenis der letterkunde en in 1830 universiteitsbibliothecaris werd, legde in 1834 die betrekkingen neder en werd pastoor en proost te Westerstadt op Schonen, later te Helsingborg. Hij maakte zich verdienstelijk omtrent de inwendige zending en de matigheidsvereeningen in Zweden. Zijn hoofdwerk is: *Sveriges sköna Litteratur* (2de uitg., 5 dln., 1845—49).

Wietersheim (Eduard von), verdienstelijk Saksisch staatsman, in 1787 te Zerbst, waar zijn vader in garnizoen lag, geb., studeerde te Leipzig in de regten, trad in Saksische staatsdienst, maakte zich als kreitsdirecteur sedert 1827 van den Voigtland-schen en in 1829 van den kreits van het Ertsgebergte vooral verdienstelijk omtrent de nijverheid en het fabriekwezen, werd in 1835 kreitsdirecteur te Dresden en in 1840 minister van eeredienst en van het openbaar onderwijs, in welke betrekking hij veel nuttigs tot stand bragt en o. a. de koninkl. Saks. akademie van wetenschappen te Leipzig in het leven riep. Sedert 1848 leeft hij buiten betrekking te Dresden en op zijn landgoed Neupouch bij Bitterfeld. Hij schreef o. a. *Gesch. der Völkerwanderung* (4 dln., 1858—64).

Wig is een houten of ijzeren werktuig om te klieven, daartoe aan de beide zijden door twee platte vlakken begrensd, die in een scherpen kant eindigen. Het regthoekig daarover gelegene vlak heet de kop of rug der wig. De wetten van evenwigt tusschen de drukking op den kop der wig en den weêrstand op de zijwanden laten zich gemakkelijk uit die van het hellende vlak afleiden, doch die bepaling is moeilijk op te geven, daar de werking in de praktijk niet door drukking, maar door zware hamerslagen geschiedt. Hoe scherper de wig is, des te gemakkelijker zal zij doordringen.

Wigalois of de ridder met het rad (omdat hij een rad in zijn wapen voerde) is de held van een midden-Hoogduitsch episch gedicht, dat omstr. 1209 door den Frankischen ridder Wirnt van Gravenberg vervaardigd, door Beneke (1819) en door Pfeiffer (1847) uitgegeven en door Baudissin (1848) vertaald is.

Wigamur of de ridder met den arend, de held van een groot gedicht uit de 13de eeuw, een der ridders van de ronde tafel van koning Artus (z. a.). Het gedicht is afgedrukt in het 1e deel van Hagen's en Büsching's *Alteutsche Gedichte*.

Wigan, fabriekstad in het Eng. graafschap Lancaster, aan den Douglas en het Leeds-Liverpool-kanaal, het vereenigingspunt van de spoorwegen tusschen Manchester, Liverpool en Lancaster, telt 35,000 inw. en heeft vele fabrieken en belangrijke steenkolenmijnen. In de nabijheid is eene zwavelbron met badinrigting.

Wigand (Paul), geschiedkundige en beoefenaar van de geschiedenis des regts, in 1786 te Kassel geb., studeerde te Marburg in de regten, bekleedde verschillende betrekkingen, was van 1833—48 directeur van het stadsgeregte te Wetzlar en wijdde zich daarna buiten betrekking uitsluitend aan zijne studiën. Onder zijne talrijke geschriften verdienen vooral vermelding: *Das Fehmgericht Westfalens* (1825), *Die Provinzialrechte der Fürstenth. Paderborn u. Korvei* (3 dln., 1832), *Die Provinzialrechte des Fürstenth. Minden* (2 dln., 1834), *Denkwürdigkeiten* (1854). Hij rigtte het *Archiv für Gesch. u. Alterthumsk. Westfalens* (1826 volg.) op.

Wigchelaars noemt men lieden, die er zich op toeleggen om uit bepaalde voortekenen voorspellingen te doen aangaande toekomstige gebeurtenissen, gelijk b. v. het kaartleggen enz. Over de vogel-W. bij de Romeinen zie *Auguren*.

Wigchelroede is een uit hout of metaal zamengesteld werktuig, waarmede men weleer geloofde verborgene schatten en andere onbekende dingen te kunnen vinden. De houten W., die altijd gegaffeld moest wezen, werd op *Johannis-nacht* tusschen 11 en 12 uur van een hazelstruik gesneden, onder het opzeggen eener vaste formule. Zoowel degene nu, die deze W. snijdt, als die haar gebruikt, moet in een zeker teeken geboren zijn, zoo zij onfeilbaar zal wezen. Wanneer men van haar gebruik wil maken, om b. v. zuiver water, zoutbronnen, ertsaderen, begraven schatten of iets dergelijks te ontdekken, vat men de twee takken van den gaffel elk in eene hand en houdt deze goed gesloten, zoodat de eigenlijke roede in eene horizontale rigting voor het lijf uit wijst; komt men nu ter plaatse waar het verlangde verborgen ligt, dan buigt zich de roede naar beneden, hoe stijf men haar ook met beide handen schijne vast te houden, en deze beweging wordt de slag genoemd. Nog in onzen tijd vindt men hier en daar het bijgeloovig vertrouwen op W.

Wiggescrift (Duitsch *Keilschrift*, Fr. *inscriptions cunéiformes*, Eng. *arrow-headed inscriptions*) noemt men in het algemeen al de Oud-Oostersche schriftsoorten, wier letters uit wig- of pijlvormige teekenen zijn zamengesteld en eens in geheel W.-Azië, alleen met uitzondering van Syrië en van een deel van Klein-Azië, in gebruik waren. De eigenaardige vorm van de elementen van dit schrift ontstond doordien men oorspronkelijk met eene driehoekige schrijfstift teekens in weeke klei drukte. Volgens de nieuwste onderzoekingen zijn er twee hoofdsorten van het W., eene oudere en eene jongere. De oudere, uit teekens, die lettergrepen en begrippen aanduiden, bestaande en uit een oorspronkelijk beeldschrift ontstaan, noemt men de Anarische; zij was bij de Oud-Chaldeënen, de Turanische Meden, de Susianen, de Oud-Armeniërs en de Assyriërs in gebruik. De jongere soort, de Arische gen., is alphabetisch en werd slechts door de Perzen gebruikt, maar waarschijnlijk eerst door de Achaemeniden uitgevonden. Van het Arische W. zijn slechts het uit den tijd van Darius I afkomstig rotsopschrift van Bisutûn (z. a.) en een onlangs ontdekt monument op de landengte van Suez tot ons gekomen; de verklaring dezer opschriften is men verschuldigd aan Grotefend, Burnouf, Lassen, Rawlinson, Benfey, Oppert en Spiegel. Deze Arische opschriften bevatten tevens vertalingen in twee talen, die in het Anarische W. geschreven zijn, t. w. het Medo-Scythisch en het Assyrisch. Het Medo-Scythisch is door Westergaard, de Sauley, Holtzmann, Norris, Mordtmann en Oppert toegelicht, maar zoo lang er niet meerdere gedenkstukken zijn ontdekt, blijft hier veel duisters over. Geheel anders is het met het Assyrisch W. gesteld, dat uit de talrijke te Ninivé (z. a. en *Assyrië*) en Babylon (zie *Babylonie*) opgegravene gedenkstukken met opschriften door Grotefend, Stern, Löwenstern, de Sauley, Hincks, Rawlinson en Oppert is ontceferd. terwijl Oppert (z. a.) zelfs begonnen is de Oud-Assyrische taal uit den dood op te wekken, door de bewerking der grammatica en van een lexicon dezer taal.

Wight, een aan natuurschoonheden rijk en buitengewoon vruchtbaar Eng. kusteiland in het Kanaal, ten Z. W. voor de haven van Portsmouth, telt op $6\frac{2}{5}$ □ m. 47,428 inw. en is van alle zijden door krijtrotsen, klippen en vestingwerken tegen vijandelijke

aanvallen verzekerd. Door de rivier Medham of Medina besproeid, is W. wegens zijne gezonde en zachte lucht en zijn rijken graanbouw beroemd en de korenschuur voor de westel. graafschappen van Engeland. Er zijn groote schaapskudden, die goede wol leveren, vele hazen, konijnen en overvloed aan visch. Het eiland is in 52 kerspelen verdeeld, en heeft 5 steden: Newport (de hoofdplaats), met Caresbrook Castle in de nabijheid, waar Karel I in 1646 13 maanden gevangen was, Newton, Cowes, waarbij het kasteel Osborne-house ligt, de zomer-residentie van koningin Victoria, Ryde en Yarmouth. W. wordt jaarlijks door een zeer groot aantal Engelschen en vreemdelingen bezocht.

Wigtje. Zie *Maten en Gewigten*.

Wigton of Wigtown of West-Galloway, een graafschap in het Z. W. van Schotland, dat op 24 □ m. ruim 43,000 inw. telt. Het wordt voor een groot gedeelte door de zee bespoeld en is door het Noorderkanaal van Ierland gescheiden. Het land heeft, wegens de diepe inhammen, welke de zee er vormt, eene zeer onregelmatige kust. De grootste baaijen zijn die van Ryan, W. en de Luce-baai. De bergachtige grond, die slechts door kleine meren en rivieren bevochtigd wordt, levert haver en gerst, doch vooral rapen en aardappelen op. De veeteelt, vooral van schapen en runderen, is niet onbelangrijk. De hoofdplaats W., aan de baai van denzelfden naam, telt 2101 inw. Belangrijker is Stranraer, met 5700 inw. en een vrij levendigen handel. Te Port-Patrick, een vlek aan de westkust, met 2500 inw., handel en scheepvaart, is de gewone plaats van overvaart naar de Iersche kust.

Wikke, *Vicia*, een plantengeslacht, dat tot de Vlinderbloemigen behoort. Het onderscheidt zich door eene éénhokkige, twee- of meerzadige peul en door ranken of klawieren, die de meeste soorten bezitten. Ons land bezit een twaalfal soorten, waaronder vele klimplanten. De Vogel-W. (*V. cracca*) groeit tusschen kreupelhout en heggen. De Voeder-W. (*V. salina*) heeft meest alleenstaande bloemen en kogelronde zaadkorrels. De Ruige W., ook Duivels Naaigaren (*V. hirsuta*), met korte tweezadige peulen, wordt ook veel tot het geslacht Linze gebragt, dat met meer soorten van W. het geval is. Voor de Roomsche of Tuinboon (*V. Faba*) zie *Boon*. Sommige dezer soorten worden als voederplanten verbouwd.

Wil is het streven van den menschelijken geest naar hetgeen hem goed en heilzaam voorkomt, *begeerte* daarentegen de neiging naar hetgeen aangenaam de zinnen streelt. Tegenover den W. staat het niet willen, tegenover de begeerte de afkeerigheid. De W. kan alleen aan eene zedelijke natuur worden toegeschreven. De mensch heeft dus alleen een W., de dieren hebben slechts begeerte. Naarmate de mensch in zedelijkheid toeneemt, wordt de W. vrijer en minder door de zinnelijke begeerten gebonden. Over het geschilpunt in hoeverre 's menschen W. al of niet vrij zij, verg. het art. *Determinisme*.

Wilberforce (William), beroemd Eng. philanthrop, geb. te Hull in 1759, overleden te Chelsea in 1833, is vooral bekend als ijverig bestrijder van den slavenstand der negers. Aan dit hoofdoel zijns levens arbeidde hij onverdroten sedert hij in 1780 als vertegenwoordiger zijner vaderstad, later voor Yorkshire zitting nam in het Lagerhuis. Als schrijver heeft hij zich bekend gemaakt door *Practical view of the prevailing religious system of professed Christians in the higher and middle classes of this country, contrasted with real Christianity* (Lond. 1797 en meerm., door Dr. Wernink voor Nederlanders bewerkt onder den titel: *Het ware Christendom vergeleken met de heerschende denkwijze van deszelfs belijders*, Haarl. 1822). In 1801 rigtte hij het tijdschrift *The Christian observer* op en nam in 1803 deel aan de oprigting van het Britsche Bijbelgenootschap. — Van zijne vier zonen zijn twee, Will. W. en Henry W., vroegtijdig gestorven. Rob. W., in 1802 geb., archidiaconus van York, trad in 1854 tot de Roomsche kerk over en overleed in 1857 te Albano in den Kerkelijken staat. De jongste zoon, Sam. W., geb. in 1805, sedert 1845 bisschop van Oxford en sedert 1847 ook groot-aalmoezenier der koningin, schreef o. a. *Agathos*, *Eucharistica*, *Notebook of a country clergyman*, *Sermons of miscellaneous subjects*.

Wild (Franz), beroemd tenorist, in 1791 te Hollabrunn in Neder-Oostenrijk geb., was eerst koorknaap te Kloster-Neuburg, daarna zanger bij de hofkapel te Weenen, ging in 1809 tot het wereldlijk gezang over, kwam als tenorist bij de Esterhazysche kapel te Eisenstadt en werd in 1811 aan het theater aan de Wien en in 1813 als eerste tenorist aan het hof-operatheater verbonden. Van 1817—25 was hij kamer-

zanger te Darmstadt, vervulde gastrollen te Parijs en werd in 1826 te Kassel en in 1830 bij het theater te Weenen geëngageerd. In 1848 verliet hij het tooneel en overleed in 1859 te Oberdöbling bij Weenen. Vooral in de tragische opera's muntte hij uit.

Wilda (Wilh. Ed.), beroemd germanist, in 1800 te Altona geb., studeerde te Göttingen, Heidelberg en Kiel in de regten, bereide in 1826 Duitschland, Zwitserland en Frankrijk, werd advocaat te Hamburg, in 1831 privaat-docent en kort daarop prof. in de regten te Halle, bereide in 1834 Denemarken en Zweden, werd in 1842 prof. in het Deutsche regt te Breslau en in 1854 te Kiel, waar hij in 1856 overleed. Zijne hoofdwerken zijn: *Das Gildenwesen im Mittelalter* (2de uitg., 1838) en *Strafrecht der Germanen* (1842). Met Reyscher gaf hij het *Zeitschr. für deutsches Recht u. deutsche Rechtswissensch.* (3 dln., 1839—40) uit.

Wildbad, stadje in het amt Neuenburg van den Wurtembergschen kreits Schwarzwald, in het zeer romantisch dal der Enz gelegen, met 2400 inw. en een koninklijk slot, is door zijne alkalische minerale bronnen van 25—30° R. eene zeer bezochte badplaats. In de nabijheid ligt op een berg het Wilde-meer, zonder merkbaare toe- of afvoer van water.

Wildenfels, grafelijke Solms-Laubach-Wildenfelsche heerlijkheid in het Saksische kreits-directie-district Zwickau, van omstr. $\frac{1}{2}$ □ m. met 8500 inw. en de stad van dien naam aan de Mulde, met 3150 inw. en een slot, waar het gerechtsamt zetelt.

Wildens (Jan), landschapschilder, in 1580 te Antwerpen geb. en in de school van Rubens gevormd, terwijl hij later hoofdzakelijk de natuur tot leermeesteres had. Hij wordt wel eens de Rubens der landschapschilderkunst genoemd en heeft in een aantal van de schilderijen van dien meester den landschapsachtergrond geheel in diens geest geschilderd. Het museum te Madrid bezit van hem drie *Landschappen*, door hem zelve met figuren gestoffeerd, dat te Dresden een *Winter*. W. overleed in 1644. Zijn portret is geschilderd door A. van Dijk en door P. Pontius gegraveerd. Onder de gravures naar dezen meester worden vooral genoemd: *De 12 maanden*, gegraveerd door H. Hondius, A. Stork en J. Matham. eene reeks van zes mythologische voorstellingen, gegraveerd door P. Nolpe, eene reeks van zes afbeeldingen van Holl. kasteelen, vermoedelijk door J. v. d. Velde gegraveerd.

Wildermuth (Ottilie), Deutsche romanschrijfster, in 1817 te Rotenburg aan den Neckar geb., heet van haar zelve Ronschütz en is gehuwd met prof. W. te Tübingen. Zij wordt tot de beste Deutsche romanschrijfsters van dezen tijd gerekend.

Wildervank, welvarend dorp in de provincie Groningen, arrond. Winschoten, met ongeveer 5000 inw., scheepstimmerwerven en verschillende fabrieken.

Wildungen heeten twee Waldecksche steden: Neder-W., met 2000 inw., bekend door zijne voortreffelijke minerale bronnen, en 10 minuten daarvan verwijderd Oud-W., met 600 inw. en een vorstelijk slot.

Wildungen (Karl Ludw. Eberh. Heinr. von), Duitsch schrijver, in 1754 te Kassel geb., bekleedde onderscheidene betrekkingen en was zoowel onder de Fransche overheersching als na 1813 opperhoutvester te Marburg, waar hij in 1822 overleed. Hij schreef vele onderhoudende schriften voor jagers, z. a. *Lieder für Forstmänner u. Jäger* (1788 en meerm.), *Neujahrsqeschenk für Forst- u. Jagdliebhaber* (6 dln., 1794—99), voortgezet als *Taschenb. für Forst- u. Jagdfreunde* (8 dln.) en als *Weidmanns Feierabende* (6 dln.).

Wild zwijn. Zie *Zwijnen*.

Wilfrid, Eng. bisschop, bekend door zijn zendingsrijver en als bevorderaar van den pauselijken invloed in Engeland, in 634 in Northumberland geb., trad op zijn 14de jaar in een klooster op het eiland Lindisfarne, ging in 654 naar Rome en leefde van 655—58 te Lyon. Na de terugkomst in zijn vaderland werd hij abt te Ripon, in 664 door koning Oswin tot opvoeder van prins Alchfrid gekozen en in 665 bisschop van York, maar eerst na meerdere jaren als zoodanig gewijd. Bij koning Elfrid in ongenade gevallen, werd hij uit zijn bisdom verdreven, en toen hij ter verkrijging van regt naar Rome reisde, landde hij door tegenwind op de Friese kust en predikte aldaar het Christendom. Hij zette vervolgens zijne reis naar Rome voort en werd door den paus in zijn bisdom hersteld. Maar door koning Elfrid vervolgd, vlugtte hij naar Sussex, waar hij het Christendom predikte. Na Elfrid's dood gaf Alchfrid in 686 het bisdom aan W. terug, maar in 692 van ongehoorzaamheid jegens den aartsbisschop van Canterbury aangeklaagd, werd hij weder verbannen en leefde in Mercia. In 704 ging hij nogmaals naar Rome, kreeg van den paus zijn bisdom terug en overleed in 709. W.'s tijdgenoot Hedly beschreef zijn leven.

Wilgen, *Salix*, een geslacht dat aan de familie der Wilgachtige planten (*Salicineae*) den naam geeft, waartoe ook de populier behoort. Het geslacht W., ook Waarden of Werven genoemd, bevat vele soorten, die niet gemakkelijk te onderscheiden zijn. Het zijn allen boomen of heesters, die op vochtige plaatsen goed tieren en lancetvormige bladen dragen. De bloemen, in talrijke katjes vereenigd, zijn tweehuizig. Ons land bezit 19 soorten, waarvan wij alleen de volgende kunnen noemen: de Witte-W. (*S. alba*), de Bind-W. (*S. viminalis*), de Ruige-W. (*S. caprea*) en de Treurwilg (*S. Babylonica*). Vele W. worden langs wegen en weiden geplant; de laatsten zijn meestal afgeknot, Knot-W. Uit de taaie takken van sommige soorten worden manden, hoepels en vlechtwerk voor kribben gemaakt. Uit het hout, dat zich gemakkelijk splijten laat, maakt men randen van zeven, uit dat van andere soorten klompen. De Treurwilg is hoofdzakelijk eene sierplant.

Wilgenhoutvlinder, *Cossus ligniperda*, behoort tot de Avondvlinders. Hij is groot en dik. De kleur is grijs met graauw gemarmerd. De rups van dezen vlinder leeft in boomstammen, vooral in die van wilgen, waaraan zij groote schade toebrengt. Zij is rood gekleurd. Van deze rups heeft Lyonet eene zeer uitvoerige ontleedkundige beschrijving gegeven in zijn *Traité anat. de la Chenille qui ronge le bois des saules*.

Wilhelm. Zie *Willem*.

Wilhelmsbad, badplaats in het voormalige Keur-Hessen, thans in de Pruis. prov. Hessen, $\frac{1}{2}$ u. van Hanau, met een slot en park, in 1779 door keurvorst Wilhelm I van Hessen aangelegd, naar wien de plaats genoemd is.

Wilhelmshöhe, dorp met 200 inw., 1 u. ten W. van Kassel, aan den spoorweg gelegen, met een prachtig, tot 1866 keurvorstelijk slot en uitgestrekt fraai aangelegd park, dat vooral beroemd is door zijne fonteynen en waterwerken. Het slot heeft eene lengte van 750 v. en is op de plaats van het slot Weissenstein (vroeger klooster) eerst door den landgraaf Karel († 1730) onder den naam Karlstein, daarna door den landgraaf Wilhelm IX, later keurvorst Wilhelm I († 1821) gebouwd. Op den top des bergs prijkt boven het Octogoon of Reuzenslot, een gebouw uit drie boven elkander geplaatste gewelven bestaande, eene 96 v. hooge pyramide, boven welke het 31 v. hooge koperen Herculesbeeld, de groote Christoph gen., zich verheft.

Wilhelmsthal, Saksen-Weimarsch jagt- en lustslot in de nabijheid van Eisenach. — W., eertijds Amaliensthal gen., tot 1866 keurvorstelijk Hessisch lustslot, 2 u. van Kassel. Hier behaalden 24 Junij 1762 de Engelschen, Hannoveranen en Hessen eene overwinning over de Franschen en Saksen.

Wilhem (David le Leu de), beoefenaar der Oostersche oudheidkunde, geb. te Hamburg in 1588, overl. te 's Gravenhage in 1658, studeerde te Franeker en te Leiden in de wijsbegeerte en regtsgeleerdheid, maar vooral in de Oostersche talen, en ondernam lange en groote reizen in het Oosten, waar hij een schat van zeldzaamheden verzamelde. Hij trad in het huwelijk met eene zuster van Constantijn Huygens en werd door Frederik Hendrik tot raadsheer in het hof van Brabant benoemd. Onderscheidene Egyptische oud- en zeldzaamheden, door hem medegebragt, schonk hij aan de hoogeschool te Leiden.

Wilibald, de Heilige, omstr. 700 in Engeland geb., werd in het klooster Waltheim opgevoed, ging in 720 en 21 ter bedevaart naar Rome en het Heil. land, leefde van 727—29 te Konstantinopel en daarna tot 739 op Monte Casino. Hij leerde te Rome Bonifacius kennen, die hem op zijne zendelingsreizen in Duitschland medenam, in 740 te Eichstädt tot presbyter en in 741 tot bisschop wijdde. Van daar verbreidde hij het Christendom in de Nordgau. Hij overleed in 781 of 786. De 7de Julij is hem toegewijd.

Wilibald Alexis. Zie *Häring* (*Wilh.*).

Wilken (Friedr.), verdienstelijk geschiedschrijver, in 1777 te Ratzeburg geb., studeerde te Göttingen, werd in 1805 prof. en in 1807 directeur der bibliotheek te Heidelberg, in 1817 prof. en opperbibliothecaris te Berlijn, in 1819 historiograaf van den Pruis. staat en in 1830 geheim-regeringsraad. Hij overleed in 1846 te Berlijn. Zijn hoofdwerk is *Gesch. der Kreuzzüge* (7 dln., 1807—32).

Wilkes (Charles), Noord-Americ. zeeofficier, in 1801 te New-York geb., trad in 1816 in de marine der Vereen. Staten, bestuurde van 1838—42 de door hem in *Narrative of the United States exploring expedition* (5 dln., 1845) beschrevene expeditie naar de Zuidzee en werd in 1855 tot kapitein bevorderd. Gedurende den burgeroorlog nam hij 8 Nov. 1861 de gezanten der zuidel. staten Slidell en Mason op het Eng. schip Trent gevangen, hetgeen tot scherpe protesten van de zijde van Engeland aanleiding

gaf. In 1862 tot commodore benoemd, commandeerde hij de flotille op den James-River en verwoestte 28 Aug. 1862 City-Point. Sedert is hij tot schout-bij-nacht bevorderd.

Wilkes (John), Eng. staatsman, geb. te Londen in 1727, studeerde te Leiden, werd in 1754 voor Aylesbury lid van het Lagerhuis, waar hij de verklaarde tegenstander werd van den minister Bute, wien hij vooral aanviel in een met veel talent geschreven blad: *North Briton*. Zijne hevigheid berokkende hem de eene vervolging na de andere, zoodat hij zelfs herhaaldelijk de wijk naar Frankrijk moest nemen en eerst na eene verandering van het ministerie naar zijn vaderland kon terugkeeren, waar hij weder tot lid van het parlement gekozen, maar onbevoegd verklaard werd om zitting te nemen. Ook van toen af bleef zijne loopbaan eene afwisseling van staatkundige vervolgingen en gevangenisstraffen, en van huldebetoon van de volkszijde, zoodat hij niet alleen herhaaldelijk, in weerwil van herhaalde uitstooting, in het Lagerhuis werd gekozen, maar ook alderman en zelfs in 1774 lord-mayor van Londen werd. In 1779 erlangde hij het voordeelig ambt van thesaurier der stad Londen. Hij overleed in 1797. Schoon zijn karakter niet van allen blaam, met name van hevigheid, is vrij te pleiten, was hij in zijn tijd een magtig, door de volksgunst ijverig gerugsteund bolwerk tegen ministerieele willekeur en overheersching. Zijne *Correspondence* is door Almon uitgegeven (5 dln., 1805).

Wilkie (David), beroemd Eng. genreschilder, in 1785 te Cultra in Schotland geb., kwam in 1805 te Londen, waar hij de gunst van het publiek verwierf, werd in 1811 lid van de akademie en Schotsch hofschilder en in 1830 in de plaats van Lawrence eerste hofschilder van den koning. In 1825 reisde hij naar Rome, waar hij de meesterwerken der Spaansche school leerde kennen, waarop bij Spanje bezocht en aldaar verschillende tafereelen uit den oorlog van 1808—14 schilderde. Zijne stukken munten uit door levendigheid van voorstelling en waarheid. Zijne schilderijen *De timmegeleer*, *De dorpsmuzikant*, *De dorpskermis* en and. vestigden zijn naam. Zijn uitstekend stuk *De opening van het testament* is in de pinakothek te Munchen. In de verzameling van den hertog van Wellington bevindt zich *Het berigt van de overwinning van Waterloo*. In 1840 ondernam hij eene kunstreis naar het Oosten en overleed bij zijne terugkomst in 1841 op het schip. In de nationale galerij te Londen is hem een marmeren standbeeld opgericht.

Wilkinson (Sir John Gardner), Eng. egyptoloog, in 1797 geb., hield zich 12 jaren lang in Egypte met studiën betrekkelijk de oudheidkunde en de geschiedenis der beschaving bezig en schreef o. a. *Topography of Thebes* (1835), *Manners and customs of the ancient Egyptians* (5 dln., 1836—40), *Modern Egypt and Thebes* (2 dln., 1843), *Architecture of ancient Egypt* (1850, met atlas), *Popular account of the ancient Egyptians* (2 dln., 1854).

Wilkomirz, kreitsstad in het Russ. govern. Kowno, aan de Swienta en de Niemen, met 6000 inw. Het Fransche hoofdleger trok hier 24 Junij 1812 over de Niemen.

Willaerts (Adam), Nederl. schilder, in 1577 te Antwerpen geb., muntte uit in het schilderen van zeegezigten, havens, strandgezigten enz., met figuren en schepen gestoffeerd. Ook stelde hij dikwijls brandende schepen of gebouwen voor. Zijne meeste schilderijen waren klein van afmeting en geestig behandeld. Hij woonde langen tijd te Utrecht, was aldaar bij herhaling deken van het St. Lucasgilde en regent van het St. Hiobsgasthuis en overleed er omstr. 1666. — Zijn zoon Abraham W., in 1613 (volgens and. vroeger) te Utrecht geb. en in 1671 aldaar overl., leerling van zijn vader, van Jan Bylert en van den Franschen historieschilder Simon Vouet, begaf zich in zeedienst en maakte een togt naar Afrika mede, op welken hij een aantal schetsen van zee- en havengezigten vervaardigde, welke hij na zijn terugkeer voor graaf Maurits van Nassau en andere kunstbeschermers in olieverw uitvoeriger schilderde. Zijn werk, dat zeer levendig gestoffeerd was, vond veel aftrek en wordt nog in onderscheidene musea van Europa gevonden.

Wille (Joh. Georg), Duitsch graveur, in 1715 in een molen bij Giessen geb., kwam als geweermaker te Straatsburg, van waar hij met den graveur G. F. Schmidt naar Parijs reisde. Hij verwierf zich daar grooten naam en werd hofgraveur van den koning van Frankrijk, den Duitschen keizer en den koning van Denemarken. Tijdens de omwenteling verloor hij zijn geheele vermogen en werd daarbij nagenoeg geheel blind, zoodat hij van den kunsthandel leven moest. Hij liet 36 zijner beste platen op 10 folio-bladen drukken met een titelblad, waarop hij als blinde bedelaar door een hond geleid is voorgesteld. Hij stierf te Parijs in 1806. Men kent van zijne hand 198 prenten, uitmuntende door naauwkeurigheid en zuiverheid van bewerking. In de *Ga-*

zette des Beaux Arts (Par. 1865) vindt men eene uitvoerige levensbeschrijving en volledige opgave van de prenten van W.

Willeboorts (Thomas), genaamd Bosschaert, Nederl. schilder, in 1613 te Bergen op Zoom geb., leerling van G. Seghers te Antwerpen, koos zich A. van Dijck tot zijn voorbeeld, terwijl in zijne werken bovendien zoo veel overeenkomst is met de school van Rubens, dat zijne H. familie in de kerken van Antwerpen meermalen met het werk van Rubens zelven werd verward. Behalve in de kerken van Antwerpen vindt men zijne schilderijen in die van Duffel, Tongerlo, Brussel enz. Ook in musea en particuliere verzamelingen komen zijne stukken voor, die niet zelden mythologische voorstellingen ten onderwerp hebben. W. was in 1649 directeur der akademie te Antwerpen, alwaar hij in 1659 overleed.

Willebrord of Willebrod, Angelsaksisch Benedictijner monnik, leerling van Egbert, de Apostel van Nederland, in 658 in Northumberland geb., werd in Ierland tot priester gewijd, en blaakte van verlangen om het Evangelie te prediken onder de toen zoo genoemde Friezen en Saksers, waar, nadat zij in 689 door Pepin onder het Frankische gebied gebragt waren, zich hiertoe een ruim veld opende. Twee malen reisde hij naar Rome en stelde zijne zending onder de bescherming van den paus, die hem onder den naam van Clemens tot bisschop der Friezen wijdde, terwijl Pepijn hem Utrecht als bisschopszetel aanwees. Van Utrecht begaf hij zich naar het toenmalige Taxandrië en omstreken, het tegenwoordige Noordbrabant en Limburg, waar hij eene menigte gemeenten stichtte en nog vele kerken aan hem gewijd zijn. Later koos hij Zeeland tot het tooneel zijner werkzaamheid, waar hij op Walcheren een afgodsbeeld omverwierp en velen tot het Christendom bekeerde. Veel tegenstand vonden zijne pogingen bij den Frieschen koning Radboud, na wiens dood W. zijn bekeeringswerk met meer kracht kon doorzetten, vooral daar hij niet lang te voren een krachtigen medehelper gevonden had in Bonifacius (z. a.). Ten laatste vestigde hij zich te Utrecht, waar hij de St. Martinus- (later dom-) kerk stichtte en met den titel van aartsbisschop de meeste destijds in de Nederlanden bestaande kerken bestuurde. Hij overleed er in 739 en werd volgens zijn verlangen in de mede door hem gestichte abdij van Epternach bij Trier begraven. Later is hij onder het getal heiligen der R. Kath. kerk opgenomen. Verg. Royaards, *Geschied. der invoering en vestiging van het Christendom in Nederl.*, bl. 210 volgg., en de geschriften over W. van Alberdingk Thym (1863) en van Engling (1863).

Willem is de naam van zes graven van Holland. W. I, uit het Hollandsche huis, werd in 1204 graaf, nadat zijn broeder Dirk VII, die slechts ééne dochter Ada naliet, in 1203 overleden en Lodewijk graaf van Loon, in allerijl na Dirk's dood met Ada gehuwd, uit Holland verdreven was. Hij nam deel aan een kruistogt in het Oosten, nam in 1219 Damiate in, dat hij in 1221 weder ontruimde, en overleed in 1223. — W. II, kleinzoon van W. I, volgde zijn in een tournooi verraderlijk vermoorden vader, Floris IV, op zevenjarigen leeftijd in 1235 onder voogdijschap op, werd in 1247 door bewerking van Innocentius IV tot Roomsche koning gekozen en, nadat hij de rijksstad Aken bemagtigd had, aldaar in 1248 plechtig gekroond. Daar hij echter niet in staat was, om zijn gezag in Duitschland te handhaven, keerde hij in 1251 naar Holland terug en kwam kort daarna in oorlog met Margaretha van Vlaanderen, bijgen. Zwarte Margriet, die door W.'s broeder Floris, bijgen. de Voogd, 4 Julij 1253 bij Westkappel op Walcheren geheel verslagen werd. Kort daarna geraakte hij in oorlog met de West-Friezen, die hij in Noord-Holland reeds op de vlugt had gedreven, toen hij, hen vervolgende, met zijn paard door het ijs zakte en door de West-Friezen bij Hoogwoude, 21 Jan. 1256, gedood werd. In de abdijkerk te Middelburg is, in de plaats van de tijdens de beeldstormerij (1566) grootendeels vernielde graftombe, in 1820 een nieuw monument ter zijner eere opgericht. Verg. Meerman, *Geschied. van W. II* (4 dln., 1785—97). — W. III de Goede, uit het huis van Henegouwen, 1304—37, sloot in 1323 een verdrag met den graaf van Vlaanderen, Lodewijk I van Nevers, waarbij Lodewijk van de leenhulde afzag wegens Zeeland bewester Schelde, en W. van de aanspraak op het land van Aalst, Maas en de vier ambachten, waardoor sedert de graaf van Holland tevens graaf van Zeeland werd. — W. IV, zoon des vorigen, 1337—46, ondernam onderscheidene ridderlijke krijgstogten, z. a. tegen de heidensche Pruisen en Litauërs, en kwam, door de Friezen verslagen, bij Stavoren om. — W. V., uit het Beijersche huis, zoon van keizer Lodewijk van Beijeren, voerde eerst als stede-

houder van Margaretha den titel van Verbeider, totdat na langdurige twisten Margaretha in 1354 Holland, Zeeland en Friesland aan hem afstond. Hij werd echter reeds in 1357 krankzinnig en bleef zulks tot zijn dood in 1369. — W. VI, vroeger W. van Oostervant gen., 1404—17, rigtte door vaste huurtroepen ter bezetting zijner sterkten aan te houden een staand leger op. Door den oorlog, dien hij tegen Jan van Arkel en diens zoon Willem voerde, kwam in 1412 Gorinchem aan Holland. Hij liet bij zijn dood slechts ééne dochter na, Jakoba van Beijeren.

Willem, stadhouders der Nederlanden en prins van Oranje. W. I, graaf van Nassau, prins van Oranje, de grondlegger der Nederl. vrijheid en onafhankelijkheid, zoon van Willem den Rijken, graaf van Nassau-Dillenburg, en van Juliana van Stolberg, in 1533 op het slot Dillenburg in het Nassausche geb., trad in zijne jeugd als page in dienst van keizer Karel V, werd door diens zuster Maria in de R. Kathol. godsdienst opgevoed en won dermate 's keizers gunst, dat hem reeds in jongelingsleeftijd belangrijke zendingen werden toevertrouwd. In 1544 erfde hij van zijn neef René het vorstendom Oranje, en in 1555 werd hem het stadhouderschap in Holland, Zeeland en Utrecht opgedragen. In deze hoedanigheid verzette hij zich met kracht tegen de maatregelen door den Spaanschen koning Philips II, keizer Karel's opvolger in de grafelijke waardigheid over Holland en Zeeland, alsmede in het opperbewind over de overige Nederlandsche provinciën, ter onderdrukking der godsdienstige en burgerlijke vrijheid met buitenlandsch krijgsvolk ingevoerd. Nadat de landvoogdes Margaretha ontslagen en Alva algemeen landvoogd geworden was en den bloedraad opgericht had (1567), werd ook W., die naar Dillenburg was uitgeweken, voor dezen gedaagd en, toen hij niet verscheen, in den ban gedaan. Zijn 13jarige zoon Philips Willem, graaf van Buren, werd te Leuven opgeligt en als gijzelaar naar Spanje gezonden. W. greep nu naar de wapens. Hij trachtte te vergeefs Alva bij Maastricht uit zijne verschansingen te lokken, moest zijne troepen afdanken en keerde naar Duitschland terug (1568). Hij nam deel aan een togt van den hertog van Tweebruggen tegen de Katholieke partij in Frankrijk en keerde na het mislukken van deze onderneming naar Duitschland terug. Nadat Brielle door de Watergeuzen (z. a.) was opgeëischt en vele steden zich voor de vrijheid verklaard en bezettingen van den prins ingenomen hadden, werd W. in 1572 door de vergadering te Dordrecht als gouverneur-generaal en als stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht erkend. In 1573 ging hij tot de Hervormde godsdienst over. Op zijn voorstel kwam in Nov. 1576 de pacificatie van Gent tot stand. Toen de nieuwe Spaansche landvoogd don Jan van Oostenrijk den schijn aannam van milder dan Alva op te treden, bij het in Febr. 1577 gesloten eeuwige edict de pacificatie bekrachtigde en het vertrek der vreemde troepen beloofde, weigerde W. met Holland en Zeeland dit edict te onderteekenen, en toen de nieuwe landvoogd weldra het masker afwierp, nam de magt van W. spoedig zeer toe. Utrecht sloot zich aan hem aan, en hij werd ruwaard van Brabant. Nadat, door zijn toedoen, de aartshertog van Oostenrijk Matthias door de Algemeene Staten in 1578 tot landvoogd benoemd was, kreeg W. den titel van luitenant-generaal en bestuurde de staatsaangelegenheden. Na het aftreden van Alexander Farnese, hertog van Parma, als landvoogd, werd in Jan. 1579 de Unie van Utrecht (z. a.) gesloten. W. teekende haar in Mei. Door deze vereeniging der noordelijke gewesten was de grondslag gelegd voor de republiek der Vereenigde Nederlanden. In Junij 1581 werd de ban van koning Philips over W., waarbij een prijs van 25,000 gouden kroonen, benevens de belofte van adelsbrieven, op zijn hoofd gesteld werd, in de Nederlanden afgekondigd. W. beantwoordde dezen ban met zijne merkwaardige Apologie, en 26 Julij 1581 zwoeren de Algemeene Staten Philips plegtig af. Holland en Zeeland droegen aan W., de overige staten aan Frans van Anjou het oppergezag op. Nadat er reeds vijf aanslagen tegen het leven van W. gesmeed, maar mislukt waren, werd hij, 10 Julij 1584, te Delft door Balthazar Gerards met een pistoolschot verraderlijk vermoord. In hem verloor Nederland den man, die de ziel was van het verzet tegen de Spaansche onderdrukking, die zijne beste krachten en een belangrijk gedeelte van zijn aanzienlijk vermogen had opgeofferd ten beste der verdrukte Nederlanders, die aan dapperheid en krijgsbeleid eene buitengewone schranderheid en bedachtzaamheid paarde, door het nageslacht uitgedrukt in den bijnaam „de Zwijger,” min gepast bij het opene en ronde van 's vorsten karakter, die trouwens ook in het staatkundige even goed en gepast wist te spreken als te zwijgen, en wiens algemeene verdraagzaamheid in het godsdienstige scherp afsteekt bij de latere houding der kerke-

lijken in zijn aangenomen vaderland. 's Lands staten hebben in 1609 in de Nieuwe kerk te Delft eene prachtige grafombe te zijner eere opgericht; eenige jaren geleden is zijn metalen standbeeld op het Plein te 's Gravenhage geplaatst, nadat iets vroeger koning Willem II aan den ingang zijner Gothische zalen in het Noordeinde aldaar een prachtig beeld van den prins, te paard zittende, van metaal had laten plaatsen. Prins Willem is viermalen gehuwd geweest: 1°. met Anna van Egmond, gravin van Buren, die hem eene dochter en een jong gestorven zoon schonk; 2°. met Anna van Saksen, de moeder, onder meer kinderen, van prins Maurits, den opvolger zijns vaders; dit huwelijk is door echtscheiding ontbonden; 3°. met Charlotte de Bourbon, bij wie hij zes dochters verwekte; 4°. met Louise de Coligny, die hem prins Frederik Hendrik schonk. Verg. vooral Motley, *Rise of the Dutch republic, a history* (1856, Nederd. vert. door Bakhuizen v. d. Brink). — Zijn kleinzoon W. II, zoon van Frederik Hendrik, te 's Gravenhage geb. in 1626, volgde in 1647 en 48 zijn vader als stadhouder op. Het teekenen van den vrede met Spanje te Munster (30 Jan. 1648) had eene vermindering der landmagt ten gevolge, den prins als opperbevelhebber van het leger niet aangenaam. Hieruit ontstonden, vermits in sommige provinciën en door onderscheidene steden vóór of tegen den prins partij getrokken werd, botsingen, vooral met Amsterdam, dat zeer tegen den stadhouder ijverde. Verbolgen over de weigering der magtige stad om den prins, afgevaardigde der algemeene staten, als zoodanig te woord te staan, zond hij eene krijgsmagt af om Amsterdam in te nemen. Na een beleg van weinige dagen werd eene soort van zoen getroffen, en nog in hetzelfde jaar overleed W. in Nov. 1650. — W. III, zoon des vorigen en van Marie Henriette, dochter van koning Karel I van Engeland, werd daar zijn vader reeds ééne week vóór zijne geboorte en zijne moeder in 1661 overleden was, door zijne grootmoeder Amalia van Solms opgevoed. Hij had in zijne jeugd geen vooruitzicht om zijn vader in diens waardigheden te zullen opvolgen, daar het beginsel van stadhouderloosheid en bepaalde uitsluiting van Oranje door 5 provinciën was aangenomen en de twee overigen, Groningen en Friesland, een anderen vorst tot stadhouder hadden aangesteld. Maar toen in 1672 het vaderland gevaar liep, de buit te worden van Lodewijk XIV, werd de jeugdige, maar dappere en in het krijgswezen door en door ervaren W. eerst kapiteingeneraal, later stadhouder. Met voorbeeldelooze inspanning bragt hij in korten tijd een leger op de been en deed door moed en krijgsbeleid de Franschen het land ruimen. Het was voornamelijk aan de geestkracht en het helder doorzicht van den prins te danken, dat ook Engeland, Munster en Keulen van Nederland afhielden en de Nijmeegsche vrede werd voorbereid. Kort vóór den vrede trad W. in het huwelijk met de Eng. prinses Maria, hetwelk aanleiding gaf, dat hij, nadat zijn schoonvader, koning Jacobus II, verjaagd was, in 1688 met zijne gemalin naar Engeland overstak, waar zij in 't begin des volgende jaars tot koning en koningin werden uitgeroepen. Nadat hij den ontroonden koning Jacobus, die in Ierland geland was, verdreven had, ging hij in 1691 naar de Nederlanden, om aan den oorlog tegen Frankrijk deel te nemen, dien hij met afwisselend geluk voerde en die met den vrede van Rijswijk in 1697 eindigde, waarbij W. door Lodewijk XIV als koning van Engeland erkend werd. Na den dood zijner gemalin, 28 Dec. 1694, viel hem de kroon van Engeland alleen ten deel. Hij rustte zich ter deelneming aan den Spaanschen successie-oorlog tegen Frankrijk uit, toen hij ten gevolge van een val van het paard in 1702 overleed. W., met wien het mannelijk oir van den grooten Zwijger uitstierf, was een der grootste mannen van zijn tijd en een der voortreffelijkste vorsten uit zijn geslacht. Had hij het zich tot levenstaak gesteld, het bolwerk van Europa te zijn tegen de ontombare overheerschingszucht van Lodewijk XIV en van het Protestantismus tegen de aumatigingen van Rome, hij heeft, met krachtigen geest in een zwak ligchaam die taak glorierijk vervuld. Verg. Trevor, *Life and times of William III* (2 dln., 1835); Vernon, *Court and times of W. III* (3 dln., 1841); Macaulay's *Hist. of England from the accession of James II* (1849 volg.). — W. IV, Karel Hendrik Friso, was de zoon van Jan Willem Friso, prins van Oranje, stadhouder van Friesland en Groningen. Hij werd, na het ongelukkig omkomen van zijn vader bij den Moerdijk, 1 Sept. 1711 te Leeuwarden geb. Reeds in 1718 werd hij tot stadhouder van Groningen en in 1722 tot stadhouder van Drenthe en Gelderland gekozen, maar eerst in 1747, toen het dreigen van een oorlog met Frankrijk ten tweeden male een einde maakte aan het stadhouderlooze tijdperk, werd hij, hoewel niet dan onder en na onderscheidene volksbewegingen, over

alle gewesten tot stadhouder en kapitein-generaal aangesteld. Niet lang echter had hij deze waardigheden bekleed, of hij overleed te 's Gravenhage in Oct. 1751. Hij was gehuwd met Anna, dochter van koning George II van Engeland. — Zijn zoon en opvolger W. V, in 1748 geb., aanvaardde, nadat zijne moeder Anna als gouvernante en voogdes het bewind gevoerd had, in 1766 zelf het stadhouderschap. Goedhartig en minzaam, was hij niet opgewassen tegen de binnenlandsche woelingen, die hem zelfs tijdelijk van zijne waardigheden beroofden, totdat de omwenteling van 1787 er hem in herstelde. Maar ook de grootste geestkracht zou niet bestand geweest zijn tegen den omwentelingsstorm, die ten gevolge der Fransche revolutie over een groot deel van Europa opstak. De Fransen vielen in het land, de anti-stadhouderlijke partij triomfeerde, en W. was met zijn gezin genoodzaakt, zich te Scheveningen op eene visscherspink in te schepen (18 Jan. 1795) en de wijk te nemen naar Engeland, waar hij tot 1800 bleef. In 1802 kreeg hij, tot schadeloosstelling voor het afstand doen van de regering over de Nederlanden, Fulda, Corvey, Weingarten en Dortmund, welke landen hij aan zijn oudsten zoon afstond. Hij overleed te Brunswijk in 1806. Hij was gehuwd met Frederika Sophia Wilhelmina, dochter van prins August Willem van Pruisen.

Willem, koningen der Nederlanden. W. I, zoon van den stadhouder W. V en van prinses Wilhelmina van Pruisen, in 1772 te 's Gravenhage geb., huwde in 1791 met prinses Frederika Louisa Wilhelmina van Pruisen, moest in 1795 met zijne ouders naar Engeland uitwijken, ging al spoedig naar Berlijn en begaf zich vervolgens naar Silezië, waar hij bezit nam van aanzienlijke, door hem aangekochte goederen. Na bij de ongelukkig afgeloopen landing van een Engelsch-Russisch legercorps in Noord-Holland, in 1799, voor een oogenblik voet te hebben gezet op den vaderlandschen grond, wijdde hij zich geheel aan die bezittingen in Duitschland, welke hem als schadeloosstelling, onder den hoofdtitel: vorst van Fulda, waren toegewezen. Van zijne Deutsche bezittingen beroofd, leefde hij later op zijne goederen in Polen, trad in 1809 in Oosten. dienst en vestigde zich na den slag van Wagram in Engeland, waar hij zich bevond, toen in November 1813 Nederland, het Fransche juk afschuddende, hem tot souverainen vorst uitriep. In het land gekomen, aanvaardde hij het bewind onder voorbehoud eener constitutie. Ten volgenden jare werd hij door de tegen Napoleon verbonden mogendheden tot gouverneur-generaal der Oostenrijksche Nederlanden aangesteld, en in 1815 werden de noordelijke met de zuidelijke Nederlanden tot één koninkrijk verheven, waarover W. tot 1830 regeerde. Gedurende dien tijd was meermalen gebleken, dat de oprigting van het nieuwe koninkrijk wel kon plaats hebben, maar dat daarmede de kloof niet was gedempt, door volksbelangen, godsdienst, taal en zeden sedert bijna 2½ eeuw gegraven. De zuidelijke gewesten vielen in 1830 af; van toen af voerde W. alleen over de noordelijke den scepter, dien hij, kort na het beëindigen der geschillen en het erkennen der onafhankelijkheid van België, 7 Oct. 1840, overgaf in de handen van zijn oudsten zoon Willem II. Hij overleed te Berlijn 12 Dec. 1843. Koning W. was een veelzijds verdienstelijk vorst, die in vele opzigten wijsheid heeft kunnen leeren, en inderdaad ook geleerd heeft, uit de tegenspoeden zijner jeugd. Dat hij na zijne verheffing tot de koninklijke waardigheid, met vele moeilijkheden te kampen hebbende, opregtelijk het geluk zijner onderdanen wenschte en trachtte te bevorderen, lijdt wel bij geen onpartijdige twijfel; maar 't is eene andere vraag, of hij, minder bevooroordeeld, minder onverzettelijk en vooral minder verblind door bewierooking, niet hadde kunnen behouden wat hij nu verloor. Dit is zeker, dat, zoo hij gedurende zijne regering, vooral door de Nederlanders na 1830, waarschijnlijk te veel is vergoed, hij zeker na zijn afstand te veel is miskend, waartoe zijn morganatisch huwelijk, in 1841 met de R. Kathol. gravin d'Oultremont aangegaan, niet weinig heeft bijgedragen. Van zijne kinderen leven nog: prins Willem *Frederik Karel*, geb. te Berlijn in 1797, in 1825 gehuwd met prinses *Louise* Auguste Wilhelmina Amalia van Pruisen, en prinses Wilhelmina *Frederique Louise Charlotte Marianne*, geb. te Berlijn in 1810, in 1830 gehuwd met *Frederik Hendrik Albert*, prins van Pruisen, welke echt in 1849 gescheiden werd. — W. II, oudste zoon des vorigen, in 1792 te 's Gravenhage geb., week in 1795 met het gezin zijns grootvaders W. V naar Engeland uit, kreeg zijne eerste opleiding op de militaire akademie te Berlijn, bezocht de hoogeschool te Oxford en werd als luitenant-kolonel en aide-de-camp bij het Eng. leger aangesteld. Van 1811—13 diende hij onder Wellington, als diens adjudant, in Spanje, en onderscheidde zich herhaaldelijk, z. a. bij de bestorming van Ciudad-Rodrigo en van Badajoz,

bij Salamanca, Vittoria enz. In Dec. 1813 kwam hij in Nederland aan en werd tot generaal-en-chef en inspecteur-generaal van alle wapenen van het Nederl. leger en der op te rigten Nationale militie benoemd. Eerst in het voorjaar van 1814 kon men eene vertoonbare krijgsmagt te velde brengen, waarover de prins het opperbevel aanvaardde, doch de krijgsvrtingen bepaalden zich tot eene verkenning van Bergen-op-Zoom. In Aug. 1814 aanvaardde hij, tot Eng. generaal benoemd, het opperbevel over de Eng. troepen in België. Bij den terugkeer van Napoleon uit Elba gaf hij het opperbevel over de geëllieerde troepen in België aan lord Wellington over en kreeg daarop het bevel over het 1ste legercorps. Bekend is het, hoe hij zich bij Quatre-Bras (z. a.) en bij Waterloo (z. a.) onderscheidde, en in den laatsten slag door een gewerkegogel in den linker arm getroffen werd. Als bewijs van erkentelijkheid kenden hem de staten-generaal het domein van Soestdijk, een paleis te Brussel en het domeinpark van Tervueren toe. In het laatst van 1815 door den czaar tot een bezoek in Rusland uitgenoodigd, trad hij daar in Febr. 1816 in het huwelijk met de grootvorstin Anna Paulowna. Toen 25 Aug. 1830 de onlusten te Brussel uitbraken, begaf hij zich dadelijk met zijn broeder, prins Frederik, naar Antwerpen met eene zending des konings om de wenschen der opstandelingen aan te hooren, doch zonder volmagt om inwillingen toe te zeggen. De prins van Oranje trok verder, alleen van zijn staf vergezeld, het oproerige Brussel binnen en hield bij het stadhuis eene toespraak tot het volk, maar door het kwetsen van een burger door een slag van zijn paard werd de verbittering van het volk gaande gemaakt en ontkwam de prins alleen door een vervaarlijk sprong van zijn paard aan het hem dreigende levensgevaar. In het paleis te midden zijner troepen had hij nu zamenkomsten met de aanzienlijksten van de stad, wier eischen al hooger en hooger werden en door hem niet konden toegestaan worden, zoodat hij 3 Sept. met de troepen de stad verliet. Hij had intusschen beloofd de verzoeken der Belgen aan zijn vader over te brengen en de hoop geuit spoedig te zullen terugkeeren met voldoende berichten. In die hoop vond hij zich echter bedrogen. In Oct. werd hem opgedragen om tijdelijk in 's konings naam het bestuur waar te nemen over alle die gedeelten der zuidel. gewesten, waar het grondwettig gezag erkend werd, en tevens de pogingen, die door welgezinde ingezetenen mogten worden aangewend om die gedeelten, waar de orde gestoord was, onder het wettig gezag terug te brengen, door middelen van bevrediging te bevorderen en te ondersteunen. Hij vertrok naar Antwerpen en gaf aldaar een manifest uit, waardoor hij de ergernis van het noorden op zich laadde, en toen hij in eene proclamatie van 16 Oct. de onafhankelijkheid van België erkende, keurde de koning openlijk en plegtig zijne handelingen af, en werd de opdracht, aan den prins gedaan, vervallen verklaard. De prins zag zich in de noordel. provinciën zeer koel ontvangen. Hem werd door den koning eene zending naar Londen opgedragen, die eene tegenomwenteling in België beoogde, doch geheel mislukte. Het manifest, door den prins uit Londen aan de Belgen gerigt, deed de ongunstige stemming der noordelijke Nederlanders tegen hem ten hoogste klimmen. Zijne terugkomst uit Engeland en zijn bezoek aan Amsterdam, waarvan men voor hem het ergste vreesde, was echter voor de meesten het keerpunt der veroordeeling, die op hem rustte. De koning benoemde hem 29 Julij 1831 tot opperbevelhebber der krijgsmagt, die gereed stond om België binnen te rukken. In den tiendaagschen veldtogt, 2—12 Aug., versloeg hij de beide Belgische legers: het eene bij Hasselt (8 Aug.), het andere bij Leuven (12 Aug.). Toen een Fransch leger onder Gérard België binnentrok, moest de prins voor de overmagt zwichten. Bij zijn terugkeer in het vaderland werd hij tot veldmaarschalk verheven, terwijl de geestdrift der bevolking onbeschrijfelijk was en zich op de ondubbelzinnigste wijze kenbaar maakte. Tot het sluiten van den vrede met België in 1838 hield de prins als opperbevelhebber van het leger te velde zijn hoofdkwartier te Tilburg en werd daarna aan het hoofd van de militaire aangelegenheden des rijks geplaatst. Toen W. I 7 Oct. 1840 afstand deed van de kroon, volgde de erfprins hem als W. II op en werd 28 Nov. in de Nieuwe kerk te Amsterdam ingehuldigd. Hij aanvaardde de regering in een moeilijk tijdperk. Het volk, verschrikt door den jammerlijken toestand der schatkist en gekweld door een gevoel van onlust, was algemeen overtuigd dat er verandering moest komen, en er werd op eene herziening der grondwet gewezen als het eenige middel hiertoe. De koning was echter van een ander gevoelen en meende dat herstel en opbeuring moesten gezocht worden in andere bejnginselen van staatsbeheer, maar de aandrang tot eene herziening der grondwet werd

steeds driftiger. Deze werd eindelijk door W. in 1847 toegezegd, en in Maart 1848 werd eene commissie benoemd om met overweging van de wenschen der tweede kamer een volledig ontwerp van grondwetsherziening voor te dragen. Dit werd aangenomen en 14 Oct. 1848 afgekondigd. Intusschen hadden de verschillende geestesinspanningen en zielsaandoeningen het lichaamsgestel van den ridderlijken vorst aangetast en de hartkwaal, waarvan zich reeds vroeger sporen vertoond hadden, merkelyk verhoogd. Hij overleed 17 Maart 1849 te Tilburg. Verg. J. Bosscha, *Het leven van Willem den Tweede, koning der Nederl. en groothertog van Luxemburg* (1852). — Van zijne kinderen zijn nog in leven: zijn opvolger W. III, de thans regerende koning der Nederlanden, geb. in 1817, sedert 1839 gehuwd met *Sophie Frederique Mathilde*, prinses van Wurtemberg; prins Willem Frederik Hendrik, in 1820 geb., luitenant-admiraal der Nederl. vloot, sedert 1853 gehuwd met prinses Amalia Maria da Gloria Auguste van Saksen-Weimar-Eisenach; prinses Wilhelmina Maria *Sophia Louise*, geb. in 1824, sedert 1842 gehuwd met Karel Alexander, thans groothertog van Saksen-Weimar-Eisenach. W. III heeft twee zonen in leven: *Willem Nikolaas Alexander Frederik Karel Hendrik*, prins van Oranje, geb. in 1840, en *Willem Alexander Karel Hendrik Frederik*, geb. in 1851.

Willem, koningen van Engeland. W. I de Veroveraar, 1066—87, geb. in 1027, natuurlijke zoon van Robert II den Duivel, hertog van Normandië, en van Arlete, eene bontwerkersdochter uit Falaise, volgde in 1033 zijnen vader als W. II in Normandië op, en werd door den laatsten Angelsaksischen koning Eduard III den Belijder, zijnen neef, tot opvolger benoemd, maar na diens dood door de Angelsaksische regering niet erkend. In 1066 landde hij 27 Sept. in Engeland, won 14 Oct. den beslissenden slag bij Hastings, liet zich 25 Dec. tot koning kroonen en werd de stichter der Eng.-Normandische dynastie. Hij regeerde met groote gestrengheid en overleed in 1087. Verg. Thierry, *Hist. de la conquête de l'Angleterre par les Normands* (3 dln., 1825). In Normandië volgde hem zijn oudste zoon Robert, in Engeland zijn tweede zoon W. II op, die van 1087—1100 regeerde. Deze voerde heftigen strijd met de geestelykheid over de inkomsten der vacante kerkelijke ambten en met den aartsbisschop Anselmus van Canterbury over de investituur en den leenseed, wilde sedert 1091 aan zijn broeder Robert Normandië ontnemen en voerde in 1093 oorlog met Schotland, en sedert 1097 met Karel den Dikken van Frankrijk. — W. III van Oranje, sedert 1672 stadhouder der Nederlanden, van 1689—1702 koning van Engeland. Zie onder art. *Willem*, stadhouders der Nederl. en prins van Oranje. — W. IV, derde zoon van koning George III, geb. in 1765, voerde als prins den titel van hertog van Clarence en St.-Andrews. Hij volgde in 1830, na den dood van zijn broeder George IV, dezen op als koning van Groot-Britannië en Hannover. Zijne regering is voor Engeland merkwaardig geworden, daar onder haar de parlamentshervorming tot stand kwam. Hij overleed in 1837. In Engeland volgde hem zijne nicht Victoria, in Hannover zijn broeder Ernst August op. Uit zijn tweede huwelyk met Adelheid van Saksen Meiningen liet hij gene kinderen na. Zijne bij de tooneelspeelster Dora Jordans verwekte zonen waren: George Fitzclarence, graaf van Munster, geb. in 1794, overl. in 1842, en lord Frederik Fitzclarence, geb. in 1799, overl. als opperbevelhebber te Bombay in 1854. De oudste zoon des eersten, William George, geb. in 1824, is de tegenwoordige graaf Munster.

Willem I (Frederik Lodewijk), thans regerend koning van Pruisen, geb. in 1797, tweede zoon van koning Frederik Willem III en van Louise Auguste Wilhelmina Amalia van Mecklenburg-Strelitz, woonde de veldtogten van 1813 en 14 bij en kreeg in 1840 als vermoedelyk troonopvolger van zijn koninkl. broeder Frederik Willem IV den titel van prins van Pruisen. In 1848 werd hij door de revolutie tot eene tijdelijke verwijdering naar Londen genoodzaakt; hij onderdrukte den opstand in de Palts en in Baden en werd militair gouverneur aan den Rijn en in Westfalen, meestal te Koblenz wonende, en in 1854 gouverneur van Mainz. Na wegens de ziekte zijns broeders, 9 Oct. 1858, als regent te zijn opgetreden, volgde hij dezen 1 Jan. 1861 op den troon op en liet zich 18 Oct. plegtig te Koningsbergen kroonen. De groote verwachting, die de constitutioneelen in Duitschland van hem hadden, stelde hij zeer teleur. In Julij 1861 werd door den student Becker te Baden-Baden een aanslag op zijn leven gedaan. In den Oostenr.-Pruiss. oorlog van 1866 stelde hij zich in den slag van Königgrätz (z. a.) aan het hoofd van zijn leger en behaalde 3 Julij de luisterrijke overwinning, die den preliminairèn vrede van Nikolsburg ten gevolge had. Door de annexatie van Sleeswijk-Holstein,

Hannover, Keur-Hessen, Nassau, Lauenburg en Frankfort werd Pruisen met een gebied van 13,9,23 □ m. met 4,325,562 inw. vergroot. Sedert 1829 met prinses Augusta van Saksen-Weimar gehuwd, heeft hij twee kinderen: den kroonprins Frederik Willem, geb. in 1831, sedert 1858 gehuwd met prinses Victoria van Engeland, en prinses Louise, geb. in 1838, sedert 1856 gehuwd met den groothertog Frederik van Baden.

Willem (Freder. Will. Karel), prins van Pruisen, broeder van koning Frederik Willem III, geb. in 1783, onderscheidde zich van 1813—15 als veldheer, vooral in den vestingoorlog. Hij overleed in 1851 als gouverneur-generaal van Mainz. Sedert 1804 was hij gehuwd met Maria Anna, dochter van den landgraaf van Hessen-Homburg, bij wie hij twee zonen had: Adalbert (z. a.) en Waldemar (z. a.), en twee dochters: Elisabeth, geb. in 1815, sedert 1836 gehuwd met prins Karel Willem Lodewijk van Hessen-Darmstadt, en Maria, geb. in 1825, in 1842 gehuwd met den erfprins, later koning Maximiliaan van Beieren, sedert 1864 weduwe.

Willem I, koning van Wurtemberg, geb. in 1781, zoon van Frederik I, eerst hertog, later koning van Wurtemberg, verwierf zich in de veldtoegen tegen Napoleon, 1813—15, den roem van een uitstekend veldheer. Als koning huldigde hij eene vrijzinnige staatkunde, gaf aan zijn volk in 1819 eene constitutie en weigerde in 1849 standvastig deel te nemen aan het oprigten van een Pruisisch-Duitschen bond. Na eene langdurige, grootelijks het heil van zijn land bevorderende regering overleed hij te Stuttgart in 1864. Na zich van zijne eerste gemalin, Karoline Auguste van Beieren, gescheiden te hebben, huwde hij na den dood (1819) zijner tweede echtgenoot, de grootvorstin Katharina van Rusland, in 1820 met zijne nicht Pauline van Wurtemberg. Hij werd opgevolgd door zijn uit het derde huwelijk gesproten zoon Karel, geb. in 1823, sedert 1846 gehuwd met de grootvorstin Olga van Rusland. De koningin der Nederlanden is zijne tweede dochter uit het tweede huwelijk.

Willem, landgraven en keurvorsten van Hessen-Kassel. W. I en W. II, zonen van den landgraaf Lodewijk II, regeerden eerst sedert 1471 onder de voogdijschap hunner moeder Mathilde, maar weldra maakte hun oom Hendrik III van Hessen-Marburg zich meester van het regentschap. Na diens dood in 1482 verdeelden de broeders het gebied; de eerste overleed in 1515, de laatste in 1509. W. IV, de kleinzoon van W. II en zoon van Philips den Grootmoedigen, van 1567—92 landgraaf, was een beoefenaar der sterrekunde; hij deed vele waarnemingen ter verbetering der sterrelijsten en rigtte in 1561 te Kassel eene sterrewacht op. De meeste zijner waarnemingen liggen nog ongedrukt in de boekerij te Kassel. Snellius gaf een gedeelte uit onder den titel: *Coeli et siderum observationes* (Leid. 1618). — De laatste landgraaf W. IX volgde zijn vader Frederik II in 1785 als landgraaf van Hessen op, na reeds sedert 1764 over het graafschap Hanau geregeerd te hebben. Hij deed veel tot verbetering van het school- en kerkwezen, liet prachtige gebouwen stichten, maar verkocht zijne onderdanen aan Engeland om aan den N.-Amer. oorlog deel te nemen. Aan de oorlogen tegen Frankrijk nam hij tot 1795 deel, maar moest bij den vrede van Bazel zijne bezittingen aan gene zijde van den Rijn aan Frankrijk afstaan. In 1803 werd hij tot de keurvorstelijke waardigheid verheven, die hij als W. I. aanvaardde. In 1806 werd hij door de Franschen verdreven, leefde toen te Praag, keerde in 1813 in zijn gebied terug en regeerde tot zijn dood in 1821. Zijn eenige zoon Willem II, in 1777 geb., volgde hem op en voerde eene absolute regering. Zijne gemalin, prinses Auguste van Pruisen, verliet het hof, toen hij zijne minnares Emilie Orlöp uit Berlijn in 1821 tot gravin van Reichenbach, later van Lessonitz verhef. In 1830 moest hij groote concessies doen en zag zich in 1831 genoodzaakt om het regentschap aan zijn zoon op te dragen. Na den dood der gravin Lessonitz ging hij in 1843 een morganatisch huwelijk aan met Karoline, barones van Bergen, geb. von Berlepsch. Hij overleed in 1847 te Frankfort en werd opgevolgd door zijn zoon, den keurprins-regent, Frederik (z. a.) Willem I, die in Junij 1866 door de Pruisen van zijn rijk beroofd werd, dat bij besluit van 20 Sept. 1866 bij Pruisen werd ingelijfd.

Willem (Aug. Lodew. Maxim. Frederik), thans regerend hertog van Brunswijk en Wolfenbützel, in 1806 geb., de tweede zoon van hertog Frederik (z. a.) Willem, aanvaardde na de ontrooning van zijn broeder Karel (z. a.) in 1830 eerst tijdelijk en 20 Apr. 1831 voor goed het bestuur en regeerde in gematigden geest. Daar hij ongehuwd is, zal het land na zijn dood aan Hannover en dus thans aan Pruisen vervallen.

Willem (Lodew. Aug.), markgraaf van Baden, in 1792 geb., zoon van den groothertog Karel Frederik en van de gravin Hochberg, deed zich in de oorlogen van 1809—15 als

een uitnemend militair kennen, voerde van 1830—48 het opperbevel over het Badensche leger en was president der eerste kamer. Hij overleed in 1859. Zijn broeder, markgraaf Maximiliaan, in 1796 geb., is Badensch generaal der cavallerie.

Willems (Jan Frans), ijverig bevorderaar der Nederl. taal en letterkunde in het zogenoemde Vlaamsche gedeelte van Zuid-Nederland, in 1793 te Bouchout bij Antwerpen geb., ontving zijne opleiding te Lier, kwam te Antwerpen op het kantoor van den letterlievendenden notaris van Puyenaer, die zijne taal- en dichtoefeningen zeer aanmoedigde. Nog geen twintig jaar oud, behaalde hij te Gent den uitgelooften prijs op een dichtstuk over den slag van Friedland en den vrede van Tilsit en nam sedert deel aan onderscheidene vereenigingen ter beoefening van letterkunde en tooneel. Hij werd tot ontvanger der registratie te Antwerpen benoemd, en de hoogeschool te Leuven schonk hem den titel van doctor in de letteren. In 1830 werd hij naar Eecloo verplaatst, waar hij zijne uitnemende uitgave van *Reinaert de Vos* bewerkte, in 1836 uitgegeven te Gent, waarna hij in 1835 verplaatst was en waar hij in 1846 overleed. Hij nam een warm aandeel aan de zoogen. *Vlaamsche beweging*. In 1848 is op zijn graf, op den St. Amandsheuvel, een gedenkteeken ter zijner eere gesticht. De voornaamste zijner talrijke schriften zijn: *Verhandeling over de Nederl. taal- en letterkunde opzigtelyk de zuydel. provinciën der Nederl.* (2 dln., 1819—24), *Mengelingen van vaderlandschen inhoud* (1827), *Historisch onderzoek naer den oorsprong en waren naem der openbare plaetsen en andere oudheden der stad Antwerpen* (1828), *Reinaert de Vos naer de oudste beryming* (Eecloo 1834), *Reinaert de Vos met aenmerkingen en ophelderingen* (Gent 1836), *Oude Vlaemsche liederen* (Gent 1846, onvoltooid gebleven). Ook gaf hij nog uit: eene *Rymkronyk van J. de Klerk* (1840), diens *Brabandsche Yeesten* (2 dln., 1839—43), de *Rymkronyk van Jan van Heelu* (1836), en *Elnonensia. Monuments de la langue Romane et Tudesque du IX siècle* (1837, 2de uitg. 1845, verbeterd ald. 1845). Hij gaf van 1837—46 het *Belg. Museum* uit. Prudens van Duyse verzamelde de verstrooide dichtstukken van W. in *Nalatenschap van J. F. W.* (1856). Verg. Baron J. de Saint-Genois, *Notice nécrologique sur J. F. W.* (1847), en P. de Decker, *Notice sur J. F. W.* (Gent 1847).

Willemsoord. Zie *Weldadigheid (Maatschappij van)*.

Willemsoorde, eene militaire orde door koning Willem I, 30 Apr. 1815, voor de Nederl. land- en zeemagt ingesteld, ter belooning van uitstekende daden van moed, beleid en trouw in de krijgsveldtochten op land en te water, alsmede om daardoor die krijgshaftige deugden op te wakken en aan te kweeken en tot een prikkel tot het bedrijven van groote daden te strekken. De orde bestaat uit vier klassen: grootkruisen, kommandeurs en ridders der 3de en 4de klasse. De koning is grootmeester der orde, en de benoeming geschiedt door den koning. Het versiersel der orde bestaat in een wit geëmailleerd kruis met acht gouden gepareelde punten. Op de armen van het kruis de woorden: voor Moed, Beleid, Trouw. Over hetzelfde ligt het Bourgondische kruis, bestaande uit groene laurierstokken, zamen verbonden door den gouden vuurslag; op de tegenzijde vervangen door een blaauw geëmailleerd medaillon, waarop in het midden van eene lauwerkrans W, alles gedekt door eene gouden koninklijke kroon. Het lint is oranje met twee smalle donkerblauwe strepen.

Willemstad, vesting in de Nederl. prov. Noordbrabant, arrond. Breda, aan het Hollandsch diep, met omstr. 1900 inw., een stadhuis, eene Hervormde kerk met fraaijen predikstoel, eene Roomsche kerk, een weeshuis, het zoogen. Prinsenhuis, thans infirmerie en bergplaats der artillerie, eene kazerne, een arsenaal, twee kruidmagazijnen, waarvan het grootste bomvrij is, en twee forten. W. is in 1583 op kosten van den prins van Oranje gesticht en versterkt. In 1793 werd W. kloekmoedig door den baron van Boetzelaar tegen de Franschen verdedigd, die na een beleg van ruim 14 dagen moesten aftrekken.

Willemstad. Zie *Curaçao*.

Willes (Bartus van), Nederl. uitlegkundig godgeleerde, in 1786 te Amsterdam geb., studeerde te Utrecht, werd in 1811 predikant te Nieuwland en in 1824 te Lekkerkerk, waar hij in 1844 overleed. Hij was een grondig kenner van het spraakgebruik des N. T. en een der weinige exegeten uit de school van Heringa, die vrij van alle traditie of dogmatisch stelsel de woorden van de schrijvers des N. T. verklaarde. In 1836 schonk de Utrechtsche hoogeschool hem eershalve het doctoraat in de godgeleerdheid. Behalve zijn akademisch *Specimen de iis quae ab uno Marco sunt narrata cet.* (1812) en *Proeve eener overeenstemming der Evangelisten* (1828, 2 st., waarvan

C. E. van Koetsveld in 1848 eene herziene uitgave bezorgde, die echter niet voltooid is), heeft v. W. geene afzonderlijke geschriften in het licht gezonden, maar vele opstellen in de door hem, eerst met den Goudschen predikant Krom, later alleen, uitgegeven *Bijdragen ter bevordering van bijbelsche uitleggkunde* (Amst. 1827 volg.), alsmede in andere tijdschriften.

Williams (Helena Maria), Eng. schrijfster, in 1762 te Londen geb., trad reeds op haar 18de jaar als dichteres op, vestigde zich in 1788 in Frankrijk, werd onder het schrikbewind wegens de verdediging der Girondisten in den Temple opgesloten, maar na den val van Robespierre in vrijheid gesteld, trad daarna als staatkundige schrijfster, eerst als lofredenaarster der republiek, daarna van Napoleon op en overleed in 1827 te Parijs. Zij schreef: *Elwin and Eltrude* (1782), *Peru* (1784), *Poems* (2 dln., 1786), *Poem on the bill for regulating the slave-trade* (1788), de novelle *Julia* (2 dln., 1790), *Letters written in France* (2 dln., 1790 en 92), *Staatkundige briefwisseling van Lodewijk XVI* (3 dln., 1793), *Letters on the political state of France* (4 dln., 1796), *Letters on the moral state and public opinion in de French republic* (2 dln., 1800) enz.

Williams (Sir Will. Fenwick), Eng. veldoverste, in 1800 te Halifax in Nieuw-Schotland geb., trad vroegtijdig in de Eng. artillerie, werd in 1847 als Britsch commissaris naar Enzerum gezonden om deel te nemen aan de vredesonderhandelingen tusschen de Perzische en Turksche gevolmagtigden en in 1848 aan de regeling der Perz-Turksche grenzen, was in 1854 Britsch commissaris bij het Turksche leger in de Krim, versterkte en verdedigde Kars verscheidene maanden lang, totdat hij 14 Nov. 1855 zich bij capitulatie moest overgeven. Hij werd Russ. krijgsgevangene, keerde in 1856 naar Engeland terug, waar hij gouverneur van Woolwich werd en voor Calme in het parlement optrad. De sultan verboef hem tot muschir, de koningin van Engeland tot baronet van Kars. Vervolgens werd hij bevelhebber der troepen in Britsch N.-America.

Williamsburg, hoofdplaats van het graafschap James-City in Virginië, 12 m. ten Z. O. van Richmond, met 1600 inw., was tot 1779 hoofdstad van den staat en is vooral bekend door den slag van 5 Mei 1862 in den Americaanschen burgeroorlog.

Willigen (Adriaan van der), Nederl. schrijver op het gebied van de geschiedenis der kunst, in 1766 te Rotterdam geb., heeft zich voornamelijk een eervollen naam verworven door zijne *Geschiedenis der Vaderlandsche schilderkunst*, welke hij gezamenlijk met R. van Eynden in 1816 begon uit te geven, en waarvan het 2de deel bijna, het 3de en 4de of *Aanhangsel* geheel van zijne hand zijn. Zijne verdiensten werden billijkerwijs erkend door zijne benoeming tot correspondent der vierde klasse van het voormalig Koninkl. Nederl. Instituut en tot lid van onderscheidene binnen- en buitenlandsche kunstinstellingen. Hij overleed in 1841. Zijne belangrijke kunstverzameling is overgegaan in het bezit van zijn neef, Dr. A. van der Willigen Pz., te Haarlem. — Pieter van der W., broeder des vorigen, Nederl. godgeleerde, in 1778 te Rotterdam geb., werd in 1803 predikant te Haringcarspel en Dirkshorn en in 1813 te Tiel, waar hij in 1847 overleed. De vele zoowel bij het Haagsche genootschap als ook bij Teyler's genootschap bekroonde verhandelingen doen hem als een scherpzinnig en vrijmoedig godgeleerde kennen, die echter niet vrij was van hetgeen de godgeleerdheid van zijn tijd ten onzent kenmerkte, t. w. onbepaaldheid in dogmatische denkbeelden. Merkwaardig is ook zijne bij het Zeeuwsche genootschap bekroonde *Verhand. over de waardij der wetenschappen in een volgend leven* (1829). Verg. Kist, in de *Hand. van de Maatsch. der Ned. Letterk.*, 1848.

Willink (Daniel), Nederl. dichter, geb. te Amsterdam in 1676, overl. te Beverwijk in 1720, gaf onderscheidene bundels gedichten in het licht, die zich echter meendeels meer door gemoedelijkheid dan door dichterlijke waarde onderscheiden en thans zoo goed als vergeten zijn. Zijne dichterlijke beschouwing van *De nieuwe Amsterdamsche plantadje* en van den *Amstelstroom* (Amst. 1712) is sierlijk met platen uitgedost; zijn *Amsterdamsche buitensingel nevens de omliggende dorpen, opgehelderd door aantekeningen over vele voorname geschiedenissen* (Amst. 1718), zijn laatste werk, bevat vele lezenswaardige bijzonderheden.

Willis (Nathan Parker), Noord-Americaansch reisbeschrijver, in 1807 te Portland in Maine geb., bereisde herhaaldelijk Europa en munt in zijne reisschetsen vooral uit door pikante schilderingen van de zeden. Hij schreef o. a. *Scripture sketches* (1823), *The Legendary* (1828), *Pencilings by the way* (1835), *Inklings of adventure* (1836), *Loite-*

rings of travel (2 dln., 1839), *Poems* (1840), *Letters from under a bridge* (1840), *Dashes at life with a free pencil* (3 dln., 1845), *Hurrygraphs* (1851) enz. Ook schreef hij enkele treurspelen, rigtte in 1828 het *American monthly Magazine* op, dat in 1830 met den *New-Yorker Spiegel* ineensmolt, en gaf nog andere letterkundige tijdschriften uit.

Willisen (Wilh. von), Pruis. generaal en militair schrijver, in 1790 te Stassfurth geb., diende in 1805 en 1806 in het Pruis. leger, trad in 1811 weder in dienst, nam bij den generaal staf van Blucher deel aan de veldtogten van 1813—15 en gaf later onderwijs in de krijgsgeschiedenis bij de militaire school te Berlijn. In Maart 1848 werd hij tot gevolmachtigde in Posen benoemd, om de reorganisatie van het groothertogdom door te zetten. Hij zag zich echter spoedig teruggeroepen en ontslagen. In 1850 werd hij opperbevelhebber over het Sleeswijk-Holsteinsche leger, maar nam na de nederlaag bij Idstedt zijn ontslag. Sedert leefde hij buiten betrekking te Parijs en in Silezië. Hij schreef: *Theorie des grossen Krieges* (3 dln., 1840—50), *Der italien. Feldzug des Jahres 1848* (1849).

Willkomm (Ernst), Duitsch romanschrijver, in 1810 te Herwigsdorf bij Zittau geb., leefde sedert 1830 als schrijver te Leipzig, later te Hamburg, redigeerde de *Lübecker Zeitung* en schreef een tal van romans en novellen, onder welke de *Civilisationsnovellen*, *Die Europamüden*, *Grenzer*, *Narren u. Lootsen*, *Sagen u. Märchen aus der Oberlausitz* enz. de bekendste zijn. — W. (Heinr. Moritz), broeder des vorigen, verdienstelijk beoefenaar der natuurwetenschappen, in 1821 te Herwigsdorf geb., studeerde te Leipzig, ondernam herhaaldelijk reizen naar Spanje, vestigde zich in 1852 als privaata-docent te Leipzig en is sedert 1855 prof. in de organische natuurl. geschiedenis bij de houtvestersakademie te Tharand. Zijne hoofdwerken zijn: *Recherches sur les globulaires* (1850), *Sertum florae hispanicae* (2 dln., 1852—64, met 166 gekleurde platen), *Prodromus florae hispanicae* (1861), *Anleit. zum Studium der wissensch. Botanik* (2 dln., 1855—57), *Deutschlands Laubhölzer im Winter* (1859), *Zwei Jahre in Spanien u. Portugal* (3 dln., 1847), *Wanderungen durch Spanien* (2 dln., 1852).

Willmet (Johannes), Nederl. orientalist, geb. te Amsterdam in 1750, studeerde te Amsterdam, Harderwijk en Leiden in de godgeleerdheid en in de laatste stad onder J. J. Schultens in het Oostersch, waarin hij dan ook, na te Nederhemert en te Loenen aan de Vecht predikant te zijn geweest, in 1794 te Harderwijk hoogl. werd, waarbij in 1803 het professoraat in de gewijde oudheden gevoegd werd. In 1804 vertrok hij als hoogl. in de Oostersche talen naar Amsterdam, waarbij hij in 1807 het hoogleerdersambt in de burgerlijke en letterkundige geschiedenis van het Oosten aanvaardde. W. was vooral een uitmuntend kenner van het Arabisch. Hij overleed te Amsterdam in 1835. Behalve eenige academische *Orationes* gaf hij in het licht: *Lexicon Arabicum in Coranum*, *Harariam et vitam Timuris* (Leid. 1784), en in de werken der derde klasse van het Koninkl. Instituut (1820) eene *Schets van den staat der Oostersche literatuur in Holland in de 18de eeuw*.

Wilna, gouvernem. in West-Rusland, vroeger een deel van Litauen, grenst aan de Baltische zee, Pruisen, Polen en aan de gouvern. Kowno, Grodno, Minsk en Witebsk, telt op 767,7 □ m. (1864) 899,993 inw., hoofdzakelijk Litauers, verder Polen, Russen, Joden, Zigeuners en enkele vreemdelingen. Het meerendeel belijdt de Roomsche godsdienst. De voornaamste rivieren zijn: de Duna, Niemen, Bereszina, Windau en Dange; de meren zijn er talrijk. Het klimaat is gematigd; de korte winters zijn streng. De hoofdmiddelen van bestaan zijn landbouw, veeteelt en bijenteelt. De bosschen leveren veel en goed hout op. De nijverheid is van weinig belang, de handel meestal in handen der Joden. W. is in 7 kreitsen verdeeld: W., Dissna, Lida, Oschmjany, Swjenzjany, Troki en Wilnika. — W., de hoofdstad, aan de Wilia, heeft twee groote voorsteden, is versterkt en telt (1863) 69,464 inw., waaronder 20,000 Joden. W. is de zetel van den stadhouder, een Roomschen bisschop, een Luthersch consistorie, heeft 40 kerken, een Mohammedaansch bedehuis, eene synagoge, hospitalen, eene medisch-chirurgische en eene theologische Roomsche-Kathol. akademie, twee gymnasiën en andere hogere en lagere scholen. De handel is er vrij levendig. De in 1576 opgerigte universiteit is in 1831 opgeheven. W. was eene der heilige steden van het Slawische heidendom, werd in 1305 door den grootvorst Gedimin van Litauen tot stad verheven en werd de residentie der hertogen van Litauen. Bij de verdeling van Polen in 1795 kwam W. onder Rusland en werd in 1796 hoofdstad van het gouvernement W.

Wilp. Zie *Wulp*.

Wilson (Alex.), beroemd ornitholoog en volksdichter, in 1766 te Paisley in Schotland geb., was in zijne jeugd wever en rondreizend kramer in linnen, geraakte wegens een schotschrift in de gevangenis en begaf zich in 1794 naar N.-America, waar hij eerst als wever, daarna als schoolmeester in zijn onderhoud voorzag en later voor zijne natuuronderzoekingen reizen ondernam. Hij overleed in 1813 te Philadelphia. Zijn gedicht *Watty and Meg* (1792) behoort tot de beste voortbrengsels der Schotsche dichtkunst. Zijne voortreffelijke *American ornithology* (7 dln., 1808—13) werd door Ord voortgezet (2 dln., 1814) en door Lucien Bonaparte nog met 4 dln. (1825—33) vermeerderd.

Wilson (Horace Hayman), verdienstelijk beoefenaar van het Sanskrit, in 1786 geb., studeerde in de geneeskunde, was van 1808—32 in dienst der Oost-Ind. compagnie in Oost-Indië, waar hij zich met de studie der Indische talen, vooral van het Sanskrit, bezig hield, en werd in 1832 prof. in het Sanskrit te Oxford, waar hij in 1860 overleed. Zijne hoofdwerken zijn: *Sanskrit dictionary* (3de uitg., 1860), *An introduction to the Sanskrit grammar* (2de uitg., 1847), *Ariana antiqua* (1841), *History of British India from 805 to 1835* (2 dln., 1846), *Rig-Veda* (3 dln., 1849—57, onvoltooid).

Wilson (John), Schotsch dichter en romanschrijver, in 1785 te Paisley in Schotland geb., studeerde te Glasgow en Oxford in de regten, vestigde zich in 1814 als advocaat te Edinburg, was van 1818—52 prof. in de zedekundige wijsbegeerte aldaar en overleed in 1854. Hij schreef onder den pseudonym Christopher North de gedichten: *The isle of palms* (1812) en *The city of the plague* (1816), de romans: *Lights and shadows of Scottish life* (1822), *The trials of Margaret Lindsay* (1823, in het Nederd. vert.), *The foresters* (1824) en *The recreations of Christ. North* (3 dln., 1842), het laatste eene verzameling van opstellen van W. in *Blackwood's Magazine*.

Wilson (Sir Archdale), Eng. krijgsoverste, in 1803 te Kirchby-Cane in Norfolk geb., kreeg zijne opleiding in het collegie der Oost-Ind. compagnie te Addiscomb, diende sedert 1818 in het Eng. leger in O.-Indië, en onderscheidde zich herhaaldelijk in de oorlogen met de Sikhs. In 1857 bij de uitbarsting van den Ind. opstand nam hij als brigadier het commando over de troepen te Meerut op zich, rukte naar Delhi op en veroverde de stad 20 Sept. na een strijd van 6 dagen. Hij werd daarna tot generaal-majoor en tot baronet, met den titel W. of Delhi, verheven.

Wilson (Sir Rob. Thom.), Eng. generaal en militair schrijver, in 1775 te Londen geb., diende sedert 1793 in het Eng. leger, nam met onderscheiding deel aan de krijgsgtogten in Vlaanderen, Holland, Egypte, Brazilië en de Kaap de Goede Hoop, organiseerde in 1809 het zoogen. Lusitaansche legioen in Portugal, maakte den geheelen veldtogt van 1812 mede, meerendeels zich in het hoofdkwartier bij den Russ. veldmaarschalk Kutasow bevindende, en nam in 1813 in het Oostenr. leger deel aan onderscheidene gevechten. In Dec. 1815 hielp hij met twee zijner landgenooten den ter dood veroordeelden Lavalette uit Parijs ontvlugten. Nadat hij in 1820, daar hij partij getrokken had voor koningin Caroline, van de kaderlijsten van het leger geschrapt was, nam hij dienst voor de Cortes in Spanje, werd onder Willem IV weder in zijn rang bij het leger hersteld en tot luitenant-generaal bevorderd, was van 1842—49 gouverneur van Gibraltar en overleed in 1849 te Londen. Zijne belangrijkste geschriften zijn: *Historical account of the British expedition to Egypt* (2 dln., 1840 en meerm.), *Account of the campaigns in Poland in 1806 and 1807* (1811).

Wiltshire of Wilts, graafschap in het Z. van Engeland, dat op 63,8 □ m. 249,445 inw. telt en aan de graafschappen Hants, Dorset, Somerset, Gloucester en Berks grenst. De bodem is ten deele vruchtbaar, vooral in het N., ten deele zandachtig en niet ter bebouwing geschikt. De landbouw, die nagenoeg een vijfde der oppervlakte bezigt, staat er op vrij hoogen trap. De veeteelt, vooral schapen-, runderen- en varkensteelt, is er belangrijk. Voortbrengselen zijn eenige graansoorten, boter en kaas, kruit en hardsteen, alsmede eene groote hoeveelheid wol, die er de nijverheid voedt. Er zijn fabrieken van wollen en katoenen stoffen, metalen voorwerpen enz. Het verkeer wordt begunstigd door het Kennet-Avon-kanaal, door de spoorwegen, door de Avon en andere riviertjes. Er zijn vele oudheden uit den Rom. tijd. De hoofdstad is Salisbury (z. a.).

Wilzen of Weleten, een oude Slavonische volkstam, die in de 2de eeuw n. Chr., de Sueven verdrijvende, zich in noordoostel. Duitschland vestigde, bloedige oorlogen voerde, vooral met de Saksen en Obotriten, en eindelijk in de 2de helft der 12de eeuw door Hendrik den Leeuw gelijktijdig met de Obotriten overwonnen werd en het Christendom aannam.

Wimpers (*Cilia*). De W. of Oogharen zijn korte, stevige haren, welke op den voorsten zoom der ooglidranden zijn geplaatst en wel in 2—3 rijen achter elkander. De haarwortels dringen tot op eene lijn diepte tusschen het kraakbeen en de kring-spier door. Aan de haarwortels vindt men smeerkliertjes, uit 4—6 korreltjes bestaande. Zij beschutten het oog tegen stof enz. en dragen tot tempering van het licht bij.

Wimpfen, hoofdplaats van een kreits in de Hessen-Darmstadtsche prov. Starkenburg, aan den Neckar, met 2122 inw. en eene groote Gothische hoofdkerk, was tot 1802 eene vrije rijksstad. Bij W. behaalde Tilly 6 Mei 1622 eene overwinning over den markgraaf van Baden. — In de nabijheid ligt het marktvlak W. im Thal, met 432 inw. en eene beroemde linnenmarkt.

Wimpfen of **Wimpffen**, een oud Zwabisch rijksridderschappelijk geslacht, dat met Sigism. Herm. von W., veldoverste onder Karel IV, begint en nog in twee hoofdliniën voortbloeit: de linie van den Johann-Friedrichs-stam, waarvan het tegenwoordig hoofd vrijheer Friedr. Ferd. Franz von W., in 1805 geb., in Deensche dienst is; en de linie van den Johann-Dietrichs-stam, waarvan het tegenwoordig hoofd is graaf Franz von W., in 1797 geb. Deze trad in 1813 in het Oostenr. leger, werd in 1846 luitenant-veldmaarschalk, onderscheidde zich in den Ital. veldtoeg van 1848 en werd in 1849 tot civiel en militair gouverneur van Triëst en stadhouder van het kustland, als ook tot veldtuigmeester benoemd. De nieuwe uitbreiding der Oostenr. marine is vooral door hem bevorderd. In 1860 nam hij zijn ontslag.

Winchester, stad in het Eng. graafschap Hampshire, aan de Itchen en den spoorweg van Londen naar Southampton gelegen, zetel van een bisschop, telt 14,774 inw., heeft vijf kerken, waaronder de kathedraal uit de 10de eeuw met de grafplaatsen van Saksische en Noormansche koningen, verscheidene bedehuizen, een collegium, eene vrije school, een Benedictijner klooster met eene Roomsche school, handel en nijverheid. W. is het oud-Britsche Caer Gwent en het Venta Belgarum der Romeinen, heette in den Angelsaksischen tijd Wintanceaster en was van het begin der 9de tot het einde der 11de eeuw de hoofdstad van Engeland.

Winckell (Georg Franz Dietr. aus dem), schrijver op het gebied van jagt en houtvesterij, in 1762 te Priorau in den keurkreits van Saksen geb. en in 1839 te Schierau bij Dessau overl. Zijn hoofdwerk is: *Handb. für Jäger, Jagdberechtigte u Jagdliebhaber* (4de uitg. van Tschudi, 2 dln., 1865).

Winckelmann (Joh. Joachim), beroemd kunstgeschiedschrijver, aestheticus en archaeoloog, in 1717 te Stendal in de Altmark geb., studeerde te Halle in de oude letteren en godgeleerdheid en te Jena in de meetkunst en geneeskunst, werd in 1742 huisonderwijzer te Heimersleben, in 1743 corrector te Seehausen en in 1748 bibliothecaris van graaf Bünau te Nöthnitz bij Dresden. In 1754 Roomsch geworden, wijdde hij zich te Dresden aan de kunststudien en ging in 1755 naar Italië, waar hij eerst te Rome en in 1758 te Napels zijne kunststudien voortzette. Daarna bracht hij de verzameling van gesneden steenen van den baron Muzel-Stosch te Florence in orde, werd bibliothecaris en custos van de oudheden van den kardinaal Albani en in 1763 opperdirecteur van de oudheden in en om Rome. In 1768 ondernam hij eene reis naar Duitschland, kwam echter slechts tot Weenen, daar hij naar Italië terug verlangde en werd op zijne terugreis te Triëst door een Italiaansch avonturier, Arcangeli, 8 Junij 1768 vermoord. In 1859 werd te Stendal een standbeeld voor hem opgericht. W. heeft groote verdienste als smaakvol en geleerd uitlegger der klassieke kunstgedenstukken en als schepper van de wetenschap der kunst. De beroemdste zijner talrijke geschriften zijn: *Gedanken über die Nachahmung der griech. Werke in der Malerei und Bildhauerkunst* (2de vermeerd. uitg., 1756), *Description des pierres gravées du feu baron de Stosch* (1760), *Bemerkungen über die Baukunst der Alten* en *Sendschreiben von den herculanischen Entdeckungen* (1762), *Nachricht von den neuesten herculanischen Entdeckungen* (1764), *Vers. einer Allegorie, besonders für die Künste* (1766), *Abhandl. von der Fähigkeit der Empfindung des Schönen in der Kunst und dem Unterricht in derselben* (1766), zijn hoofdwerk *Geschichte der Kunst des Alterthums* (1764) en *Anmerkungen über die Geschichte der Kunst* (1767). Deze geschriften zijn in vele talen overgezet. Eene uitgave van zijne gezamenlijke werken werd door Fernow begonnen en door Meyer en Joh. Schulze voltooid (8 dln., Dresd. 1808—20, nieuwe uitg., 1828 en 29). Förster gaf *W.'s Briefe* (3 dln., Berl. 1824—25) uit. Verg. Garlitt, *Biogr. u.*

liter. Notiz von W. (1797), met twee *Nachträgen* (1821); Goethe, *W. u. sein Jahrhundert* (1805). De geboortedag van W. wordt te Rome door het Archaeologisch Instituut jaarlijks herdacht, en ook op Duitse universiteiten worden 9 Dec. zoogen. *Winckelmannsfeite* gevierd.

Winckler (Johann Heinrich), beoefenaar der natuurkunde en wijsbegeerte, in 1703 te Wingendorf in de Opper-Lausitz geb., studeerde te Leipzig, werd aldaar eerst leeraar aan de Thomasschool en vervolgens professor aan de universiteit en overleed in 1770. Hij heeft de eigenschappen der electriciteit het eerst bekend gemaakt en nam vóór Franklin proeven om den bliksem af te leiden. In de wijsbegeerte was hij een ijverig aanhanger van de Leibnitz-Wolffiaansche filosofie, blijkens zijne *Institutiones philosophiae Wolffianae usibus academicis accomodatae* (1735, meerm. herdrukt).

Wind is niets anders dan zich bewegende en verplaatsende dampkringslucht, welke in die beweging de verschijnselen te voorschijn brengt, die wij als uitwerksels van den W. kennen. Wanneer zich de lucht van den dampkring niet beweegt, dan heerscht er stilte. Er zijn echter bijna altijd oorzaken, die de stilte verbreken en winden te voorschijn roepen. Die oorzaken liggen in het verschil der temperatuur van den dampkring en de afwisseling daarin. Wordt op eenige plaats de bodem sterk verwarmd, zoo deelt zich die warmte mede aan de lucht boven dien bodem; deze zet zich uit, wordt daardoor ligter en stijgt op. De opstijgende lucht moet beneden door andere vervangen worden, die van ter zijden toevloet. De lucht is dus beneden in beweging geraakt, er is W. ontstaan. Terwijl alzoo beneden in den dampkring W. verwekt is, moet er ook boven in den dampkring eene verplaatsing van lucht het gevolg van zijn. Ook dáár ontstaat W., maar noodwendig in eene rigting tegenovergesteld aan den beneden-wind. In deze eenvoudige gebeurtenis zien wij dus de oorzaak van den W. en daar deze temperatuursverandering op verschillende plaatsen en door onderscheidene omstandigheden kan plaats hebben, zoo vinden wij daarin eene verklaring van de onderscheidene winden, waarop wij thans zullen wijzen. Vooraf merken wij nog op, dat wanneer op eenige plaats de bodem en daardoor de lucht boven dien bodem afgekoeld wordt, zich dezelfde verschijnselen, maar in eenigszins omgekeerde orde zullen vertoonen. — Men heeft winden die bestendig in dezelfde rigting waaijen; zoodanige zijn de *Passaatwinden* (z. a.), die zich op 30° ten noorden en ten zuiden van den aequator bestendig laten waarnemen en in de opstijgende warme lucht hier streken en het toevloeijen der koudere lucht van af de polen verklaring vinden. Niet zoo bestendig, maar tijdelijk waait de *Mousson* (z. a.), dien men in de streken welke door den aequator doorsneden worden aantreft. Andere tijdelijke winden zijn de *land- en zeevinden*, in de aan zee gelegen gewesten, welke laatsten bij dag uit zee komen door het toevloeijen der zeelucht, ter vervanging der opstijgende warme landlucht. Bij nacht stijgt de warmere zeelucht op, waarvoor de van het land waaijende koudere landlucht in de plaats treedt. De overige onbestendige winden vinden in onderscheidene oorzaken hunne verklaring. De verschillende winden worden benoemd naar de rigting, waarin zij van de eene of andere plaats waaijen; zoo spreekt men van noorde W., ooste W., noordooste W. enz. Die rigting wordt door windvanen of den anemoskoop (z. a.) waargenomen. Verder onderscheidt men den W. naar de snelheid, waarmede hij zich beweegt, of de drukkracht, die hij op een vlak van eene bepaalde grootte uitoefent. Om hieromtrent waarnemingen te doen, gebruikt men den anemometer (z. a.). Een hevige wind wordt „Storm” genoemd. Deze heeft eene snelheid van 12—16 el in ééne seconde. Een „Orkaan” rekent men, dat ongeveer 25 el in ééne seconde doorloopt. Bijzondere winden zijn: de Wervel- of Dwarrelwinden, ook de Hoozen (z. a.) en de Cyclonen. De eersten ontstaan, waar twee winden in tegengestelde rigting naast elkander waaijen en zodoende een draaijenden W. veroorzaken. De Cyclonen (z. a.) zijn wervelwinden op groote schaal. Een W. kan voorts warm, koud, droog of vochtig zijn, naarmate de streek van waar hij komt die eigenschappen aan den W. mededeelt. Dit kan ook van toepassing zijn op den *Samoent* (z. a.), den *Chamsin* in Egypte, den *Harmattan* (z. a.), den *Solano* in Spanje en den *Sirocco* (z. a.). — De winden, die eene bestendige beweging in den dampkring veroorzaken, doen tot zuivering daarvan en op andere wijzen, zooals het bewegen van schepen, het drijven van molens enz., veel nut, ofschoon zij ook groote schade, vooral op zee, kunnen te weeg brengen. Belangrijk is de studie van den W. voor den zeeman, waartoe Maury, Dove, Buys Ballot (in ons land) en anderen, benevens de oprigting der meteorologische observatoriën veel hebben bijgedragen.

Windas. Dit bestaat uit eene rol of spil, waarop een touw of ketting wordt opgewonden en daartoe draaijende in twee tappannen. Loodregt op die rol staat een rad met spaken of om hetwelk weër een rondlopend touw zonder eind is geslagen. Hieraan nu werkt de magt, terwijl de last aan het touw om de spil wordt opgeheven. Volgens de wet bij den hefboom zal nu de last maal de straal der spil, als die vermeerderd wordt met de halve dikte van het touw, gelijk aan de magt maal de straal van het rad vermeerderd met de halve dikte van het daaraan verbonden touw, of maal de lengte der handspak zijn.

Windau, zee en handelstad in het Russ. gouvern. Koerland, aan de uitmonding van de W. in de Oostzee, met 4300 inw., eene slotkerk, reederij, visscherij en handel.

Winde, *Convolvulus*, geeft den naam aan de familie der Windeachtige planten (*Convolvulaceae*). De W. onderscheidt zich door eene éénbladige trechtervormige bloemkroon, met vijf plooijen in den zoom. De vele soorten zijn meestal planten die zich om anderen slingeren. Als inlandsch tellen wij drie soorten: 1° de Klok-W. Haag-W., ook Slingerroos genoemd (*C. Sepium*), deze komt algemeen in heggen voor, zij draagt witte bloemen; — 2° de Akker-W. (*C. arvensis*), deze groeit als onkruid op akkers en draagt rozerode bloemen; — 3° de Duin-W. (*C. Soldanella*), die uitsluitend in onze duinen gevonden wordt. Sommige uitheemsche soorten van W. worden als sierplanten gekweekt. De Bataten (z. a.) en de Jalappewortel (z. a.) komen ook van planten uit deze familie. Zie verder *Ipomaea*.

Winde, ook **Windvoorn,** *Cyprinus Jeses*, behoort tot het geslacht der Karpers; de vinnen zijn oranje-rood gekleurd.

Windgrotten. Zie *Aeolusgrotten*.

Windhalm, *Aira*. Dit plantengeslacht behoort tot de familie der Grassen. Het heeft 2—3-bloemige aartjes en eene gebogen kafnaald. Wij bezitten een paar soorten: de Zilverkleurige en de Vroege W. (*A. Caryophyllea* en *praecox*). De eerste is een sierlijk tenger en fraai gras, met eene losse zilverkleurige pluim; de andere heeft eene meer aarvormige pluim, die bruinachtig gekleurd is. De Muggepoot (*Apera Spica venti* of *Agrostis S. v.*) wordt ook W. genoemd.

Windham (Will.), Britsch staatsman, in 1750 te Londen geb., studeerde te Oxford en doorreisde daarna het vasteland. Sedert 1782 trad hij in het parlement als uitstekend redenaar op, behoorde eerst tot de Whigs, was later een aanhanger van het ministerie Pitt en van 1795—1801 minister van oorlog. In het ministerie Fox en Grenville werd hij wederom minister van oorlog, zette eene groote hervorming in het krijgswezen door, maar trok zich na den dood van Fox uit het ministerie terug en overleed in 1810. Amyot gaf zijne parlementaire redevoeringen (3 dln., Lond., 1812) uit.

Windharp. Zie *Aeolusharp*.

Windischgrätz, oud, naar de stamheerlijkheid in Stiermarken genaamd vorstengeslacht, kreeg na aankoop der onmiddellijk van het rijk afhankelijke heerlijkheden Eglofs en Siggen in Zwaben in 1804 de rijksvorstelijke waardigheid voor het oudste en in 1822 voor alle leden van het geslacht, waartoe Alfred, vorst W., behoort, die in 1787 te Brussel geb. werd, in 1804 in Oostenr. dienst trad en zich in de oorlogen tegen Napoleon onderscheidde. Gedurende den opstand van Maart 1848 te Weenen werd W. met het opperbevel over de troepen van Neder-Oostenrijk belast. In Junij onderdrukte hij door krachtige maatregelen den opstand te Praag, waarbij zijne gemalin, prinses van Schwarzenberg, werd doodgeschoten. In Oct. werd hij tot veldmaarschalk en opperbevelhebber van alle Oostenr. legers benoemd. Hij bragt 1 Nov. het oproerige Weenen tot geheele onderwerping en opende den winterveldtocht tegen de Hongaren, die in het begin zeer gelukkig was, doch ten slotte een ongunstigen uitslag had. Hij werd 12 Apr. 1849 van zijn commando ontheven en begaf zich daarop naar zijne goederen. Na het uitbreken van den Ital. oorlog volbragt hij in 1859 eene diplomatieke zending naar Berlijn, werd gouverneur van Mainz en later erfelijk lid in het heerenhuis van den rijksraad. Hij overleed in 1862. Op zijn last werd het werk geschreven: *Der Winterfeldzug 1848—49* (1851). Zijn zoon, vorst Alfred, geb. in 1819, Oostenr. generaal-majoor en brigadier, is thans hoofd van het geslacht.

Windischmann (Karl Jos. Hieron.), wijsgeerig schrijver, in 1775 te Mainz geb., studeerde aldaar en te Würzburg, werd in 1801 hofarts van den keurvorst van Mainz, in 1803 prof. in de wijsbegeerte en geschiedenis te Mainz en in 1811 bibliothecaris, in 1818 prof. in de wijsbegeerte te Bonn. Hij overleed aldaar in 1839. Hij schreef verscheidene wijsgeerige geschriften, waarin Schellingsche natuurphilosophie, mystieke

natuurbeschouwing en Katholicisme vermengd zijn. — Friedr. W., zoon des vorigen, verdienstelijk oriëntalist, geb. te Aschaffenburg in 1811, studeerde te Bonn en te Munchen, werd in 1838 prof. te Munchen, in 1839 domcapitularis te Munchen-Freising, in 1843 poenitentiaris en in 1846 vicaris-generaal van den aartsbisschop. Hij overleed in 1861. Hij gaf uit: *Sancara seu de theologumenis Vedanticorum* (1833), en schreef: *Erklär. des Briefes an die Galater* (1843), *Die Grundlagen der Armenischen und Arischen Sprachstamme* (1843), *Ueb. den Sonnecultus der Arier* (1846), *Ursagen der Arischen Völker* (1853), *Die persische Anahita* (1856), *Mithra, Beitrag zur Mythol. des Oriënts* (1857), *Zoroastrische Studien* (1864).

Windketel is eene inrigting bij perspompen, om niettegenstaande de afgebrokene werking des zuigers bij het ophalen een onafgebroken straal te verkrijgen. De W. is een geheel gesloten metalen met lucht gevulde cilinder, des noods met eene veiligheidsklep voorzien. Daarin perst de pomp de vloeistof, die door eene tot op den bodem reikende buis moet opstijgen. Door het sneller aanvoeren der vloeistof perst zij de lucht zamen, die, als de zuiger opstijgt, voortgaat het water uit te persen. Bij brandspuiten wordt de W. toegepast.

Windmeter. Zie *Anemometer*.

Windpokken (*Varicellae*), ook water-, valsche of steenpokken genaamd, zijn de minst gevaarlijke van alle snel verloopende huidziekten. Zoo er voorboden worden waargenomen, bestaan deze in den regel in ligte gastrische aandoeningen, waarna zich kleine roode vlekken snel verheffen tot blaasjes van de grootte eener erwt, meest op den rug en de borst voorkomende. Het verloop is zeer snel; na 2—3 dagen wordt de inhoud troebel en verdroogt op den vierden dag tot eene platte, bladerige korst, die afgevallen zijnde eene roode vlek, doch geen litteeken nalaat. Deze ziekte vereischt, zoo zich geene koorts voordoet, geene behandeling.

Windroer, een geweer, waarbij de zamengeperste lucht als voortdrijvende kracht van het projectiel gebezigd wordt. De loop is glad of getrokken, ongeveer 1 el lang en heeft gewoonlijk slechts een klein kaliber. Aan den loop behoort een middelstuk, waarin zich het slot bevindt, en een kolf, die door eene luchtdigt sluitende schroef met den loop verbonden is, en waarin de lucht door middel van een zuiger zamengeperst wordt. De zamengeperste lucht oefent reeds bij de eerste schoten minder kracht uit dan de buskruidlading, en deze kracht vermindert natuurlijk nog meer, naarmate men meer schoten doet en de lucht dus minder zamengeperst wordt. Het W. is uitgevonden door Guter uit Neurenburg in 1430, hoewel ook Lobsinger in 1566 als de uitvinder genoemd wordt. Als oorlogswapen is het W. alleen in Oostenrijk tijdelijk bij een bataillon jagers in gebruik geweest, terwijl het aldaar tevens in de uitrusting der vestingen begrepen en tot bewapening der mineurs in den onderaardschen oorlog gebruikelijk was.

Windroos. Zie *Kompas* en *Windstreken*.

Windsor, marktplek in het Eng. graafschap Berks, 4½ m. ten W. van Londen, aan den zuidel. oever van de Theems, met 9520 inw., is beroemd wegens het koninklijk slot met uitgestrekt park, oorspronkelijk door Willem den Veroveraar gebouwd, door Karel II, George III en George IV vergroot en verfraaid en sedert Karel II de gewone zomerresidentie van de koningen van Engeland.

Wind- of Hemelstreken. **Windroos.** Men is gewoon den horizon eener plaats te verdeelen in 32 even groote deelen, die men in 't algemeen door de twee eerste benamingen aanduidt en waarbij men uitgaat van de punten, die door den meridian der plaats doorsneden worden, waarvan men het eene, dat naar de poolster des hemels gericht is, *Noord* noemt en het daartegenover liggende *Zuid*. De aan den horizon 90° hiervan verwijderde punten noemt men *Oost* naar den kant van zonsopgang en *West* naar dien van zonsondergang. De 7 punten tusschen N. en O. noemt men van het N. afgaande *Noord ten Oosten* of N. ten O., N.N.O., N.O. ten N., N.O., N.O. ten O., O.N.O., O. ten N., waarop Oost volgt, en zoo vervolgens met de andere 21 punten, die tusschen Z. en O., Z. en W. en N. en W. liggen. Een papier, waarop deze W. in een cirkel geteekend staan (welke cirkel ook in 360° verdeeld is) noemt men Windroos.

Windward Islands. Zie *Antillische eilanden*.

Winer (Georg Benedict), verdienstelijk Duitsch godgeleerde, in 1789 te Leipzig geb., studeerde aldaar, werd er in 1817 privaet-docent en in 1818 buitengewoon prof. in de godgeleerdheid, in 1823 prof. te Erlangen en in 1832 weder te Leipzig, waar hij in 1858 overleed. Zijne voornaamste schriften zijn: *Erklär. des Galaterbriefes* (3de uitg., 1829), *Comparative Darstellung des Lehrbegriffs der verschiedenen Kirchenparteien* (2de uitg., 1837),

Grammatik des biblischen u. targumischen Chaldaeismus (2de uitg., 1842), *Grammatik des neutestam. Sprachidioms* (6de uitg., 1854), *Biblisches Realwörterbuch* (3de uitg., 2 dln., 1845—47). Hij gaf eene omwerking van Simon's *Lexicon manuale Hebraicum* (1828) en redigeerde sedert 1828 het *Zeitschr. f. wissensch. Theologie*.

Winfried. Zie *Bonifacius*.

Wingen (Joost van), Belg. schilder, geb. te Brussel in 1544, maakte zijne studiën in Italië, werd bij zijne terugkomst hofschilder van den hertog van Parma, begaf zich later naar Frankrijk en vestigde zich eindelijk omstr. 1584 te Frankfort, waar hij in 1603 of 1605 overleed. Karel van Mander roemt bijzonder eene voorstelling van zijne hand *Het H. Avondmaal* in de kerk der Barmhartige broeders te St. Goelen. Voorts wordt zijn werk te Middelburg en te Amsterdam aangetroffen. De prenten van dezen meester zijn niet onbelangrijk en getuigen van zijn vruchtbaren geest. Zij zijn meest van H. Hondius, Goltzius, J. Sadeler, Cr. de Passe, A. Wierix, enz.

Wingolf heet in de Noordsche mythologie dat paleis in den Asgard (de woning der Goden), waar de Asen zich ter verlustiging verzamelden.

Winipegmeer, een omstr. 420 □ m. groot meer in het binnenland van Britsch N.-America, neemt den Red-River op en staat door den Saskatchewan met de Hudsonsbaai in verbinding.

Winkelried (Arnold von), een Zwitser uit het canton Unterwalden, die den slag van Sempach, 9 Julij 1386, door zijne zelfopoffering ten gunste der Zwitsers tegen de Oostenrijkers besliste. Zijn standbeeld prijkt in zijne woonplaats Stanz, en in 1864 is op het slagveld van Sempach een gedenkteeken voor hem opgerigt. Verg. Rauthenstein, *W.'s That bei Sempach ist keine Fabel* (1861); von Liebenau, *A. W. seine Zeit u. seine That* (1862).

Winkler (Karl Gottfr. Theod.), Duitsch belletrist en dichter, die onder den pseudonym Theodor Hell schreef, geb. in 1775 te Waldenburg in Saksen, studeerde te Wittenberg, bekleedde eerst regterlijke betrekkingen, was sedert 1841 met den titel van hofraad vice-directeur van het koninklijk hoftheater en van de hofkapel te Dresden en overleed in 1856. Hij is hoofdzakelijk bekend als redacteur van de *Abendzeitung* (1817—43) en als vertaler van onderscheidene, vooral Fransche belletristische werken en vooral tooneelstukken. Hij schreef vele bijdragen in almanakken, en zijne gedichten werden bijkantverzameld in *Lyratöne* (2 dln., 1821) en *Neue Lyratöne* (1830).

Winnebagoes. Zie *Indianen* en *Sioux*.

Winschoten, hoofdplaats van het arrond. W. in de Nederl. prov. Groningen, 6 u. ten O. Z. O. van Groningen, met welke stad zij door het Winschotensche Diep verbonden is, telt omstr. 5000 inw., heeft eene arrondissementsregtbank en een kantongeregt, eene Hervormde, eene Lutherse en eene Roomsche kerk, eene synagoge, een gymnasium, eene burgerschool, een meisjes-instituut en andere scholen. Er zijn weverijen, looijerijen, goud- en zilversmederijen, steenovens, kalk- en pannebakkerijen en druk bezochte vee- en graanmarkten. De stad is in de laatste jaren zeer verfraaid en heeft aangename wandelingen.

Winsemius (Pierius), eigenlijk Pier van Winsem, Friesch geschiedschrijver, in 1586 te Leeuwarden geb., studeerde eerst te Franeker, daarna te Leiden in de geneeskunde, doch liet dit vak varen voor de regten, waarin hij te Helmstadt, Erfurt, Jena en Caen studeerde. Hij werd in 1616 tot historieschrijver van Friesland en in 1636 tot hoogleeraar in de welsprekendheid en geschiedenis te Franeker aangesteld, waar hij in 1644 overleed. Behalve eenige redevoeringen, gedichten en andere kleinere geschriften schreef hij: *Chronique ofte historische geschiedenis van Friesland enz.* (Fran. 1622), *Vita, res gestae et mors Mauricii, principis Auriaci* (1625), *Historiarum* (1555—81) *Libri IV* (1629, herdr. 1646). Verg. Vriemoet, *Athen-Fris.*, pag. 293 volg.

Winter (Nicolaas Simon van), Nederl. dichter, geb. te Amsterdam in 1718, overl. te Leiden in 1795, was een der meest gevierde dichters van zijn tijd, ofschoon hij beneden zijne begaafde tweede echtgenoot, L. W. van Merken (z. a.), stond. Beide echtgenooten hebben klaarblijkelijk een grooten en gunstigen invloed op elkanders poëzij uitgeoefend, en hoewel noch hij noch zij zich boven de zoogenoemde zoetvloeiende, maar flauwe vormen der school van Feitama konden verheffen, ontbreekt het bij hen op vele plaatsen niet aan dichterlijk vuur, in levendige verzen uitgedrukt. W.'s *Amstelstroom* (Amst. 1755) is eene navolging van Smits' *Rottestroom*. Aan den Eng. dichter Thomson ontleende hij het denkbeeld tot zijn leerdicht: *De jaargetijden* (Amst.

1769). Zijn *Monzongo* (1774) en *Menzikoff* (1786) zijn treurspelen, die zich boven de middelmatigheid dier dagen verheffen. Ook gaf W. nog eenige kleine gelegenheidsstukjes in het licht. Tollens gaf de poëzij van het echtpaar op nieuw uit ('s Grav. 1852).

Winter (Jan Willem de), Nederl. admiraal, in 1761 te Kampen geb., trad in Nederl. zeedienst, waarin hij tot luitenant was bevorderd, toen de gebeurtenissen van 1787 hem noopten zijn vaderland te verlaten. Hij trad in Fransche krijgdiensdienst en keerde in 1795 als brigade-generaal met het leger van Pichegru terug. In die hoedanigheid verscheen hij in Januarij van het genoemde jaar aan den Helder, om er de schepen in bezit te nemen. Bij de nieuwe organisatie van de zeemagt der Bataafsche republiek werd W. als adjudant-generaal aan het comité van marine toegevoegd en 26 Junij 1796 benoemd tot vice-admiraal en opperbevelhebber der vloot. In den zeeslag bij Kamperduin, 11 Oct. 1797, met de Britsche vloot onder Duncan werd W., hoewel zijne persoonlijke dapperheid, bij het verdedigen van de *Vrijheid* aan den dag gelegd, door vriend en vijand gewaardeerd werd, geslagen en gevangen genomen, maar in Dec. weder uitgewisseld. In 1799 droeg het bestuur hem andermaal het opperbevel der zeemagt op, waarvan hij in 1802 tijdelijk werd ontheven tot het doen van een kruistogt in de Middellandsche zee. Lodewijk Napoleon, in 1806 koning van Holland geworden, schonk aan W. den titel van maarschalk en verhef hem daarna tot graaf van Huissen. Tijdens den togt der Engelschen naar Zeeland in 1809 nam W. maatregelen tot verdediging der Hollandsche en Zeeuwsche stroomen, doch werd, vermoedelijk op aandrang van den keizer, een tijd lang vervangen door Ver Huell en eerst hersteld nadat het gevaar was geweken. Na de kort hierop gevolgde inlijving van Nederland bij het keizerrijk nam W. den eed van getrouwheid aan den keizer af van alle officieren en equipagiën der schepen, die zich te Texel, te Amsterdam en te Hellevoetsluis bevonden. Hij zelf was reeds vooraf in Fransche dienst overgegaan, en bleef hierin tot dat hij in 1812 te Parijs overleed. In de bovenkerk te Kampen wordt, in eene sierlijk bewerkte urn, alleen het hart van den admiraal bewaard.

Winter (Peter von), Duitsch componist, in 1754 te Manheim geb., leerling van Vogler, kwam in 1775 uit Manheim als orkestdirecteur te München, werd aldaar in 1788 kapelmeester en overleed er in 1825. Van zijne 18 opera's is *Das unterbrochene Opferfest* de meest geliefde. Ook heeft hij veel gedaan voor het gezang in Duitschland en o. a. eene *Singschule* (4 dln., 1824) uitgegeven.

Winterfeldt (Karl Georg Aug. Virigens), beoefenaar van de geschiedenis der muziek, geb. te Berlijn in 1794, werd na voltooide studiën assessor bij het kamergeregte te Berlijn, later justitie-raad te Breslau en van 1832—47 oppergeregtsraad te Berlijn, waar hij in 1852 overleed. Hij verzamelde in Italië eene menigte oude muziekwerken, welken schat hij later nog met tal van oude compositiën uit de Nederl., Ital. en Duitse scholen vermeerderde, en verspreidde een geheel nieuw en helder licht over de geschiedenis der muziek, met name over die der oude Italiaansche. Zijne voornaamste schriften zijn: *Johannes Gabrieli* (3 dln., 1834), *Der Evangel. Kirchengesang* (3 dln., 1843), *Ueber Herstellung des Gemeinde- und Chorgesangs in der Evang. Kirche* (1848), *Zur Geschichte heiliger Tonkunst* (2 dln., 1850—52), *Joh. Pierluigi von Palestrina* (1838), *Martin Luthers Deutsche geistliche Lieder* (1840).

Winterfeldt (Hans Karl von), beroemd veldheer van Frederik den Grooten, in 1709 te Vanselow in Pommeren geb., trad op zijn 16de jaar in dienst bij het kurassierregiment van zijn oom, doch werd weldra om zijne buitengewone ligchaams grootte door koning Frederik Wilhelm I bij de garde-infanterie overgeplaatst. Door dezen werd hij spoedig tot adjudant benoemd en genoot in geene mindere mate het vertrouwen van diens opvolger Frederik II, die hem na zijne troonsbestijging tot majoor en vleugeladjudant verhef. W. onderscheidde zich in den eersten Silezischen oorlog in 1741 bij de bestorming van Glogau en bij Mollwitz; hij behaalde de overwinning bij Rothsches. In den tweeden Silezischen oorlog sloeg hij in 1745 de Hongaren bij Schlawentitz en Nadasy en had deel aan de overwinningen bij Hohenfriedberg en bij Hennersdorf. Gedurende den vreedstijd werd hij herhaaldelijk tot diplomatische zendingen gebezigd en genoot het hoogste vertrouwen van zijn vorst. In 1757 diende hij bij het leger van den veldmaarschalk Schwerin en commandeerde bij Praag de infanterie van den linker vleugel. Toen de koning tegen het rijksleger en de Franschen optrok, commandeerde W. over een deel van het onder den prins van Brunswijk-Bevern in Silezië achterblijvend leger. Bij een gevecht met de Oostenrijkers bij Moys, 7 Sept. 1757, werd hij in de borst gewond en overleed

den volgenden morgen. Zijn marmeren standbeeld staat op het Wilhelmsplein te Berlijn. Verg. Varnhagen von Ense, *Leben des Generals von W.* (1836).

Wintergroen, *Pyrola*. Van dit geslacht, tevens de familie der Pyrolaceëen uitmakende, hebben wij twee soorten, wier bladen lederachtig glauzig en altijd groen zijn; de bloemen zijn meest tot trossen vereenigd. Die soorten zijn: het Rondbladige en het Kleine W. (*P. rotundifolia* en *minor*). De eerste soort vindt men in bosschen op begroeide zandgronden en in duinvalleijen; zij heeft ronde bladen, uit wier midden de bloemsteel zich verheft. De andere soort heeft de bladen en bloemen kleiner en wast alleen in bosschen; zij is zeldzamer.

Winterhalter (Franz Xavier), beroemd portretschilder, in 1803 te St.-Blasien geb., kreeg zijne opleiding te Karlsruhe en te Munchen, en vestigde zich in 1834 te Parijs, waar hij door zijne portretten grooten opgang maakte en door Napoleon III tot hofschilder benoemd werd.

Winterkoninkje of Klein-Jantje, *Troglodytes Europaeus* Cuv. Het geslacht *Troglodytes* behoort tot de familie der Liotrichiden. Daarvan is bij ons het W. zeer bekend. Het onderscheidt zich door zijne kleinte en zijn opgewipt staartje en ook door zijn elsvormig eenigszins gekromd nebbetje. Het W. bewoont geheel Europa en gematigd Azië, en wordt veel bij bewoonde plaatsen gevonden. Het heeft een luid aangenaam gezang, dat het zelfs in den winter laat hooren. Dit vogeltje vervaardigt een groot bolvormig nest, uit bladeren, mos enz. bestaande.

Winter-lentebloem, *Eranthis hyemalis*, een plantje uit de familie der Nieskruidachtigen. Het bloeit reeds in den winter, even als het sneeuwkllokje. De W. heeft cirkelronde handvormig ingesneden bladen, die weder in lijnvormige slippen verdeeld zijn, en die zich eerst na de bloem ontwikkelen. Zij is zeldzaam.

Winterslaap. Sommige dieren, die niet, zooals de trekvogels, in het koudere jaargetijde warmere streken kunnen gaan opzoeken, vervallen in een vasten slaap, die maanden kan aanhouden en die men W. noemt. Eenige weekdieren (b. v. de wijngaardslak), insekten (zooals sommige rupsen), vele kruipende dieren, onderscheidene zoogdieren (zooals de marmot, de zevenslaper, de vleermuis, de das en anderen) vervallen in dezen toestand. Gedurende den W. zijn de adembaling en bloedsomloop traag en de voeding staat stil. De das steekt den snuit in het vetbeursje onder den staart. Bij krokodillen in de warme gewesten neemt men een zomerslaap waar.

Winterswijk, groot en aanzienlijk dorp in het arrond. Zutphen in de Nederl. prov. Gelderland, telt met de omliggende buurtschappen omstr. 8000 inw. en heeft een fraai raadhuis, eene Hervormde, eene Doopsgezinde, eene Afscheidene en eene Roomsche kerk, eene synagoge, katoen- en linnenweverijen, steen- en kalkbranderijen en bezochte jaarmarkten

Winterthur, lief stadje in Zwitserland, is aan de Eulach, in een bekoorlijk dal van het canton Zurich gelegen en het middelpunt van meerdere spoorwegen. Het telt omstr. 6000 inw., heeft eenige kerken, waaronder de hoofdkerk uit de 16de eeuw met een goed orgel, een raadhuis, een gasthuis en eene nieuwe school. Er is veel nijverheid, handel en wijnbouw.

Winterzanger, Bastaard-Nachtegal, *Accensor modularis, Motacilla modularis* L., behoort tot de familie der Muschachtige vogels. Hij komt met de grasmusch in grootte overeen. De snavel is priemvormig, de kleur roestbruin, met donkere overlangsche vlekken, de vleugels en staart zijn geheel donker gekleurd. De W. bewoont geheel Europa, ook ons land. De jongen verlaten ons tegen den winter; de ouden blijven. Men vindt dezen vogel in boschjes; hij is schuw en voedt zich met insekten en dierzelf maskers. Zijn haastige korte zang is aangenaam.

Wintzingerode, een zeer oud uit Eichsfeld afstammend geslacht. — Georg Ernst Levin, rijksgraaf van W., in 1752 geb., werd in 1794 als finantieraad in Keur-Keulen in den rijksgrafelijken stand verheven, was sedert 1801 Wurtembergsch minister van buitenl. zaken, van 1806—16 eerste minister en tot 1825 aan verschillende hoven als gezant werkzaam. Hij overleed in 1834 te Stuttgart. — Zijn zoon, Levin, graaf van W., in 1778 geb., eveneens Wurtembergsch diplomaat en minister van staat, leefde echter na 1820 op zijn goed Bodenstein bij Erfurt zonder betrekking en overleed aldaar in 1856. Des laatsten zoon Wilko, graaf van W., in 1833 geb., is thans het hoofd der familie. — Tot deze familie behoort ook Ferdinand, vrijheer van W., in 1770 te Bodenstein geb., die, na in Hessische en Oostenr. dienst gestaan te hebben, in 1797

in Russ. dienst overging en zoowel als diplomaat als in de veldtogten van 1812—15 tegen de Franschen als veldheer grooten roem inoogstte. Hij overleed in 1818 te Wiesbaden.

Wipbrug. Deze bestaat hoofdzakelijk uit eene wip gedragen door twee standaards of poorten en draaijende om een bout achter in die standaards ingebracht, van voren met twee kettingen aan het vooreinde der klep verbonden, die weder om een bout bewogen wordt, welke van onderen aan den voorkant in die standaards is bevestigd. Voor het evenwigt moet het gewigt van het achtereind der klep maal den afstand van den bovenbout tot de verticaal die door het zwaartepunt van dat deel der klep gaat gelijk zijn aan het gewigt der klep maal den afstand van den benedenbout tot de verticaal van haar zwaartepunt vermeerderd met het gewigt der kettingen maal den loodregten afstand van het einde der klep tot den benedenbout en met die van het voorste deel der wip maal den loodregten afstand van het zwaartepunt daarvan tot den bovenbout.

Wirth (Joh. Georg Aug.), Duitsch staatkundig schrijver, in 1799 te Hof in Beieren geb., studeerde te Erlangen in de regten, vestigde zich in 1821 als advocaat te Baireuth, in 1831 te Munchen en gaf heftige oppositie-bladen: *Das Inland* en *Die deutsche Tribune* uit. W. werd wegens eene, 27 Mei 1832, te Hambach gehoudene oproepige redevoering tot twee jaren gevangenisstraf veroordeeld, leefde daarna onder opzigt der politie te Hof, vlugtte in Dec. 1836 naar Frankrijk en hield zich in Zwitserland op, totdat hij in 1847 naar Beieren mogt terug keeren. Hij overleed in 1848 te Frankfort. Behalve vele staatkundige strijdschriften schreef hij *Deutsche Geschichte* (4 dln., 1843—45, 4de uitg. 1860, voortgezet door Zimmermann).

Wirth (Joh. Ulrich), wijsgeerig schrijver, in 1810 te Dizingen in Wurtemberg geb., studeerde te Tubingen en was predikant te Kleingartach en sedert 1842 te Winnenden. Hij volgt in zijne wijsgeerige schriften de dialektische methode van Hegel. Zijne voornaamste werken zijn: *System der speculativen Ethik* (2 dln., 1841—42), *Die speculative Idee Gottes* (1845), *Philos. Studien* (2de uitg., 1854).

Wirtz (Paul, baron van Ornhelm), veldmaarschalk in Nederl. dienst, in 1612 te Husum in Holstein geb., diende in de Zweedsche en Poolsche oorlogen en verwierf daar zooveel roem, dat de algemeene Staten der Vereenigde Nederlanden hem in 1668 met de waardigheid van veldmaarschalk in hunne dienst bekleedden. In 1672 nam hij een roemrijk aandeel aan de verdediging van den overgang des Rijns bij Lobith, hoewel hij voor de overmagt der Franschen moest wijken. Later belette hij door eene tijdige versterking der bezetting van Sas van Gent, dat dit punt in handen van den vijand viel. In 1674 deed hij eene reis naar Hamburg, diende van daar zijn ontslag in en overleed er in 1676. Zijn hjk werd in 1679 naar Amsterdam overgebracht en in de Oude kerk ter aarde besteld.

Wisby, hoofdplaats van het Zweedsche eiland Gottland, zetel van een bisschop, met 5732 inw., eene domkerk in Gothischen stijl, tabaksfabrieken, looijerijen, handel en scheepvaart, was in de middeleeuwen eene belangrijke tot de Hansa behoorende handelplaats, wier zeeregt in het gausche Noorden gold.

Wischehrad of **Wyschehrad**, d. i. hooge burg, is de naam van vele plaatsen in alle Slavonische landen. Zoo heet ook de oorspronkelijke residentie-burg van Boheme, thans een stadsdeel van Praag.

Wischnij-Wolotschok, kreitsstad in het Russ. govern. Twer, aan de Twerza en den spoorweg tusschen Petersburg en Moskou, heeft een stapelmagazijn, een oud paleis, verscheidene kerken, levendigen handel en telt 11,037 inw. W. is het middelpunt van een kanaalstelsel, dat een aantal vertakkingen heeft. Met behulp van meer dan honderd grootere en kleinere rivieren, meer dan zeventig meren en vele kanalen opent het een waterweg van de Newa tot aan de Wolga, langs welken binnenvaartuigen van de oevers der Baltische zee de Kaspische zee kunnen bereiken, hoewel zij daartoe van Petersburg tot Astrakan een afstand van 500 m. moeten afleggen.

Wisconsin, rivier in N.-America, die uit het meertje Vieux Dessert aan de noord-oostel. grens van den staat W. ontspringt, tot Portage, waar zij 1200 v. breed is, zuidelijk in het graafschap Columbia stroomt en na een loop van 87 m. beneden Prairie du Chien zich in den Mississippi uitstort. — De staat W., een der noordwestel. staten van de N.-Americ. Unie, grenst ten N. aan het Bovenmeer en het schiereiland van den staat Michigan, ten O. aan het Michiganmeer, ten Z. aan Illinois en ten W. aan de staten Jowa en Minnesota, telt op 2536 □ m. (1860) 775,881 inw., is door vele grootere en kleinere rivieren, de Mississippi, W., Neenah, Black, Chippewa en Wolf, en

talrijke meren besproeid en heeft een gezond klimaat en een vruchtbaren bodem. W., vroeger uitsluitend door Indianen bewoond en tot Michigan behoorende, werd in 1836 als territorium georganiseerd en in 1848 als staat in de Unie opgenomen. Naar de constitutie van Apr. 1848 staat aan het hoofd der uitvoerende magt een voor 2 jaar door het volk gekozen gouverneur; de wetgevende magt berust bij de Algemeene vergadering, bestaande uit een senaat van 30 voor 2 jaar gekozen leden en uit eene vergadering van 100 voor 1 jaar gekozen vertegenwoordigers. W. zendt 6 afgevaardigden naar het congres. Er zijn 6 universiteiten en collegies en vele hoogere en lagere scholen. De belangrijkste stad is Milwaukie. De zetel der regering is te Madison, waar ook de W.-universiteit gevestigd is.

Wiselius (Samuel Iperuszoon), Nederl. dichter, in 1769 te Amsterdam geb., studeerde aldaar, te Leiden en te Göttingen in de regten, vestigde zich in 1792 te Amsterdam als advokaat, maar liet later dit beroep varen en legde zich, even als zijn vader gedaan had, op den handel toe. Na de omwenteling van 1795 werd hij lid der provinciale regering van Holland en vervolgens ook van het zoogenaamde comité tot de O.-Indische zaken. Toen hij in 1802 deze betrekking verloor, wijdde hij zich geheel aan zijne handelsbelangen en niet minder aan de beoefening der wetenschappen en dichtkunst. Hij nam aan de omwenteling van 1813 een ijverig deel en werd in 1814 tot directeur van politie te Amsterdam aangesteld. Ook werd hij tot secretaris der tweede klasse van het Instituut van wetenschappen benoemd. Hij overleed te Amsterdam in 1845. W. was een groot voorstander der klassieke poëzij, en zijne oden, didaktische gedichten en vooral zijne treurspelen toonen hoezeer hij de Ouden had bestudeerd en met hoeveel smaak hij hen wist na te volgen. Deze treurspelen zijn, met eene keur uit zijne overige gedichten, uitgegeven onder den titel: *Mengel- en Tooneelpoezy* (Amst. 1818—22, 5 dln.) en *Nieuwe gedichten* (1833). Voorts bestaan van hem een paar belangrijke verhandelingen: *Verdediging van het gedrag van prins Willem II jegens Amsterdam in 1651* (1828) en *Tafereelen van de staatkundige verlichting der Nederlanden*.

Wiseman (Nicol.), aartsbisschop van Westminster en kardinaal, geb. in 1802 te Sevilla, waar zijn vader, die uit Ierland afkomstig was, wijnhandelaar was. Hij werd in Engeland opgevoed, en ging in 1818 met vijf andere Eng. jongelingen naar Rome, om het daar opgehevene Eng. collegie weder in het leven te roepen. Hij werd te Rome in 1825 priester en directeur bij dat collegie en in 1827 prof. in de Oostersche talen aan de universiteit te Rome. In 1840 keerde hij naar Engeland terug, waar hij coadjutor van den bisschop Walsch te Wolverhampton werd. Hij maakte zich jegens de Roomsche kerk zeer verdienstelijk door tot de herstelling der hierarchie in Engeland krachtig mede te werken, en toen deze in Oct. 1850 tot stand kwam, werd hij, na in 1849 apostolisch vicaris te Londen te zijn geworden, tot kardinaal, tot aartsbisschop van Westminster en tot primas van de Roomsche-Kathol. kerk in Engeland aangesteld. In 1853 en in 1859 ging hij voor de regeling van kerkelijke aangelegenheden naar Rome. Hij overleed te Londen in 1865. Met Quin en O'Connell redigeerde hij de *Dublin review*; zijne sedert 1836 daarin voorkomende opstellen zijn verzameld in *Essays on various subjects* (3 dln., 1853). Hij schreef nog eenige andere geschriften, o. a. *Fabiola* (in het Duitsch vert. door Rausch, 1855).

Wiskunde. Deze wetenschap, die zich met grootheden en uitgebreidheden bezig houdt, wordt verdeeld in zuivere en toegepaste W.; de zuivere weder in rekenkunde (zie *Rekenkunde* en *Algebra*) en in meetkunde; de toegepaste in physische en technische. De physische wordt gesplitst in werktuigkunde, sterrekunde en gezigtkunde. Voor de technische heeft men zeven onderafdeelingen, daaronder de burgerlijke en waterbouwkunst, de krijgswetenschap en het zeewezen. Thales, die ruim zes eeuwen vóór Chr. leefde, was de eerste Griek die deze wetenschap grondig en uitgebreid beoefende. Uit vroegere tijden bestond de cijferkunst in beginselen bij de Pheniciërs. De Egyptenaren kenden enkele praktische berekeningen der meetkunst; de Chaldeërs deden eenige oppervlakkige sterrekundige waarnemingen. Pythagoras liet het eerst den innigen samenhang van getallen en ruimtegrootheden gevoelen en deed de wetenschap eene groote schrede voorwaarts gaan. Hij deed aan zijne leerlingen de bolvormigheid der aarde kennen en beschreef hare omwenteling om de zon. Na Thales en Pythagoras tot aan de stichting der Alexandrijnsche school werden door de Grieksche wijsgeeren een groot aantal bijzondere stellingen ontwikkeld. Euclides, een leerling uit laatstgenoemde school, werd onder zijne tijdgenooten, ruim drie eeuwen vóór Chr., de grondlegger der wetenschap voor alle volgende eeuwen. Archimedes en Apollonius

van Perga, Conon en Dositheus, Germines van Rhodes, Hipparchus, Ptolemaeus, Diocles en Drophantes maakten zich in dien tijd beroemd door hunne werken. Onder de Romeinen muntten geen wiskundigen uit. Caesar moest, om de tijdrekening te verbeteren, zijne toevlugt nemen tot een Griek Sosigenes. De Arabieren daarentegen deden veel aan de W., zij vonden de algebra, de driehoeksmeting en de cijfers uit. In Engeland legde Roger Bacon den eersten grond tot de wetenschappelijke beoefening der W., maar eerst in de 15de eeuw begon zij eigenlijk in Europa te bloeijen. In dien tijd blonken Cardanus, Ludolf van Keulen, Nunez, Copernicus, Tycho de Brahé, Kepler en anderen uit. In de 17de eeuw verhieft de W. zich nog hooger en van dien tijd dagteekent de uitvinding der logarithmen en van de differentiaal- en integraal-rekening. Onder de vele beroemde wiskundigen van die eeuw willen wij alleen Galilei, Pascal, Cassini, Huygens, Neper, Newton, Halley, Leibnitz, Jakob en Job. Bernouilli en Römer noemen. In de 18de eeuw werd de beoefening der W. meer algemeen en de noodzakelijkheid daarvan tot het verkrijgen van grondige kennis in de natuurkunde en in de kunsten steeds meer gevoeld en erkend. Als uitmuntende wiskunstenaars uit die eeuw kan men noemen: Nicolaas en Daniel Bernouilli, Euler, Taylor, Bradley, d'Alembert, Lalande, Kästner, bij welke men uit den lateren tijd Lagrange, Laplace, Legendre, en vele anderen uit den tegenwoordigen tijd kan voegen.

Wislicenus (Gust. Adolf), een der ijverigste voorstanders van de zoogen. Lichtvrienden in Duitschland, in 1803 te Battaune bij Eilenburg geb., studeerde te Halle, werd in 1824 wegens deelgenootschap aan staatkundige woelingen tot 12 jaar vestingstraf veroordeeld, doch na 4 jaar begenadigd, kreeg in 1834 eene aanstelling als predikant te Klein-Eichstädt en in 1841 te Halle, maar zag zich in 1846 wegens eene op de vergadering der Protest. vrienden te Kothen gehouden voordragt en wegens zijne brochure *Ob Schrift, ob Geist* (1845) afgezet. Hij werd nu predikant bij de vrije gemeente te Halle, maar in 1853 wegens ergerlijke stellingen in zijn geschrift *Die Bibel im Lichte der Bildung unserer Zeit* tot twee jaar vestingstraf veroordeeld. Hij was echter reeds naar N.-America uitgeweken, waar hij nog werkzaam is.

Wismar, zee- en handelstad in het groothertogdom Mecklenburg-Schwerin, aan een boezem van de Oostzee, met (1866) 13,789 inw., eene goede haven, levendigen handel, eene ijzergieterij, eene chicoreifabriek, brouwerijen, branderijen en een nabijgelegen zeebad te Boltenhagen. W., weleer eene Hanse-stad en eene der invloedrijkste steden in Mecklenburg, werd in 1648 aan Zweden afgestaan, doch in 1803 voor 1,200,000 thlr. banco aan Mecklenburg verkocht.

Wispel, Pruisische korenmaat = 24 schepels, in Hamburg en in andere staten weder anders van grootte.

Wissel heet in den handel die daad van ruiling, waardoor op de eene plaats eene som gelds wordt ontvangen, met de verplichting om die op eene andere plaats weder uit te betalen. Ook heet W. of *wisselbrief* het geschrift, dat tot het volbrengen dezer handeling gebruikt wordt, waarbij de onderteekenaar iemand last geeft om eene daarin uitgedrukte geldsom in eene andere plaats, op of na zigt of op een bepaalden tijd, aan een aangewezen persoon of aan diens order te betalen, met erkenning van ontvangene waarde of waarde in rekening. Hij, die den W. afgeeft, heet de *trekker*; hij, aan wien hij gerigt is, de *betrokkene*; hij, in wiens handen hij komt en die uitbetaling kan vorderen, de *nemer*; de tijd, waarop de W. betaald moet worden, de *vervaldag*. Het bericht aan den betrokkene aangaande de afgifte van een W. heet *adviesbrief*. De overdragt van een W. op een derde en vervolgens heet *endossement*, daar de eigendomsoverdragt op den rug van den W. geschreven wordt. Het gebruik van den W. dagteekent reeds van voor vele eeuwen. Of reeds de handeldrijvende volkeren der oudheid, onder anderen de Pheniciërs, eenigermate daarmede bekend zijn geweest, is onzeker, maar zeker is het dat in de 12de eeuw de handelaren in Italië, met name te Genua en Florence, van den W. gebruik maakten. Eerst toen dat gebruik meer algemeen werd, is de wereldhandel tot de uitbreiding en ontwikkeling kunnen komen, die hij thans bezit. *Wisselregt* is het zamenstel der regten betreffende den W. Even als andere deelen van het regt bestaat het uit een geschreven en niet geschreven, op vaste gewoonten of usantiën onder de kooplieden geground regt. De wettelijke bepalingen, die bij ons te lande op den W. bestaan, zijn vervat in den 6den titel van het 1ste boek van het Wetb. van koophandel. *Wisselruiterij* noemt men het bij herhaling trekken van wissels op een persoon of eene handelsfirma, waarop de

trekker noch eene vordering noch aanspraak op crediet heeft, of waarbij het bestaan hebbende crediet reeds lang is uitgeput. Zij dient om zich door den verkoop der wissels op een oogenblik van verlegenheid spoedig geld te verschaffen. Zij berust echter op een bedriegelijken grondslag, en kan den handelaar, die zijn finantiëlen ondergang nadert, nog een tijd lang staande houden, maar heeft dien des te zekerder ten gevolge. Verg. Treitschke, *Encyklopädie der Wechselrechte* (2 dln., 1830); Einert, *Das Wechselrecht nach den Bedürfniss des neunzehnten Jahrh.* (1839) en *Nederl. handelsmagazijn* (1841).

Wisselbrief. Zie *Wissel*.

Wisselnoten noemt men die toonen, welke niet bij de harmonie behooren, en òf op de wijze van een voorgehouden toon of voorslag, bij den aanvang van het accoord vrij intreden en door den harmonischen toon gevolgd worden, òf op de wijze der doorgaande noten op ligte maatdeelen tot melodische versiering van twee gelijkkluidende toonen worden aangewend. Zij kunnen angebragt worden boven en onder den harmonischen toon.

Wissenbach (Johann Jacob), verdienstelijk regtsgeleerde, in 1607 te Frohnshausen in het Nassausche geb., studeerde te Herborn eerst in de godgeleerdheid, daarna aldaar, te Franeker en te Groningen in de regtsgeleerdheid, werd in 1634 hoogl. te Heidelberg, hield zich, toen de universiteit te dier plaatse werd opgeheven, een tijd lang te Groningen op, vergezeldte vervolgens den graaf van Zinzendorf op eene reis door Frankrijk en Engeland en werd in 1640 buitengewoon en in 1643 gewoon hoogl. der regtsgeleerdheid te Franeker, waar hij in 1665 overleed. Hij schreef o. a. *Emblemata Triboniani* (Gron. 1633), *Diatrise de mutuo* (Fraenk. 1642), *Disputationes ad instituta imperialia* (meermalen uitgeg., het laatst in 1700), *Exercitationes ad L. libros Pandectarum* (laatste uitg., 1673), *In libros VII priores Codicis Iustiniani* (1660 en 64).

Wisteria. Zie *Glycine*.

Wiszniewski. Poolsch letterkundige, in 1794 te Firljew in Galicië geb., studeerde te Edinburg, werd in 1823 prof. in de philologie te Krzemieniec in Volhynië en in 1830 prof. in de geschiedenis en letterkunde te Krakau. Hij vestigde vooral zijn naam door zijn geschrift: *Historja literatury polskiéj* (9 dln., 1840—60).

Wit (de). Zie *Wet* (de)

Wit, gen. von Döring (Ferd. Joh.), een Duitsch schrijver, die vooral door zijn avontuurlijk leven, daar hij wegens deelneming aan staatkundige woelingen vervolgd werd, merkwaardig is, geb. in 1800 te Altona, studeerde sedert 1818 te Jena en moest van dien tijd af, toen hij zich aan de zoogen. *Burschenschaft* aansloot, in Frankrijk, Italië, Zwitserland en elders een zwervend leven leiden, zich telkens weder in staatkundige woelingen mengende. Sedert 1828 met eene rijke vrouw gehuwd, leefde hij stil in Opper-Silezië, waar hij zich een landgoed kocht, Roomsch werd en in 1863 te Meran overleed. Hij beschreef zijne eigene lotgevallen in: *Lucubrationen eines Staatsgefangenen* (1827), *Fragmenen aus meinem Leben u. meiner Zeit* (4 dln., 1827—30) en *Mein Jugendleben* (1832).

Wit is de kleur van het zuivere zonlicht, dat volgens de het eerst door Newton gedane waarnemingen (zie *Kleuren*) uit de zamenvoeging der zeven hoofdkleuren bestaat.

Wit (Jakob de), Nederl. schilder, in 1695 geb. en in 1754 te Amsterdam overl., leerling van Albert van Spiers en later van Jakob van Hal, schilderde bijbelsche, historische en mythologische voorstellingen. Vooral zijn zoogen. grauwtjes, stukken in grisaille geschilderd, eene soort van nabootsing van marmeren, albasten of houten basreliefs, zijn zeer beroemd en inderdaad bedriegelijk. Men vindt er zeer fraaije in de Oranjezaal op het Huis ten Bosch nabij 's Gravenhage en in het paleis te Amsterdam. Voorts heeft hij eenige altaarstukken en portretten geschilderd, en een zeer groot aantal teekeningen in waterverw, Oost-Indischen inkt en zwart krijt vervaardigd. Van historisch belang is eene serie van 36 teekeningen van zijne hand naar de schilderijen van Rubens in de Jezuiten-kerk, die in 1719 afbrandde.

Witdoeck (Jan of Hans), graveur, in 1604 te Antwerpen geb., leerling van C. Schut, behoorde later tot de school van Rubens, die hem het graveren van onderscheidene schilderijen opdroeg, waarin hij zeer goed slaagde, wat betreft het algemeen effect van licht en coloriet; hij was echter niet zeer nauwkeurig in de teekening. Zijn sterfjaar is onbekend.

Witebsk. Russ. gouvèrn., tusschen Pskow, Smolensk, Mohilew, Minsk, Wilna, Koerland en Lijfland gelegen, een deel van het voormalig Wit-Rusland, telt op 820,67 □

m. (1864) 776,739 inw., is nagenoeg geheel vlak, en wordt door de Duna en hare zijstroomen, door de Issa, Sineia, Lowat en onderscheidene kleine meren besproeid. De hoofdmiddelen van bestaan zijn land- en tuinbouw, boschteelt, veeteelt en handel, vooral door uitvoer van producten. De bodem levert ijzer, bouwsteen, leem, kalk, mergel en vollersaarde op. W. is in 12 kreitsen verdeeld: W., Dunaburg, Dri-a, Gorodko, Lepel, Ljuzin, Newel, Polozk, Rjeshiza, Ssebesh, Ssurash en Walish. — De hoofdstad W., aan de Witeba en Duna, met een oud slot, 16 kerken, 3 synagogen, 8 kloosters, een gymnasium, magazijnen, verscheidene liefdadige gestichten, looijerijen, lakenfabrieken en een levendigen handel, telt (1863) 27,868 inw.

With (Witte Cornelisz. de), beroemd Nederl. zeeheld, in 1599 nabij den Briel in zeer nederigen stand geb., ging van 1616—20 als kajuitswachter naar Oost-Indië, trad toen in 's lands dienst over, woonde als scheepsbevelhebber den togt van l'Hermite bij en werd in 1628 door de West-Indische compagnie als vlaggekapitein van den admiraal Piet Hein uitgezonden, in welke betrekking hij door zijn doortastenden ijver veel toebraagt tot het veroveren der Spaansche zilvervloot. Na eenige jaren buiten 's lands dienst het schepensambt te Brielle bekleed te hebben, werd hij in 1637 tot vice-admiraal van Holland en W.-Friesland benoemd. Door er op aan te dringen, om 15 Sept. 1639 de Spaansche vloot op de hoogte van kaap Bevesier aan te tasten, baande hij den weg tot de luisterrijke overwinning bij Duins (21 Oct.). Hij bestreed de Duinkerker kapers, begeleidde in 1644 en 45 eene aanzienlijke koopvaardijvloot naar het noorden en voerde in 1647 het eskader aan, dat de West-Indische compagnie in de verdediging harer bezittingen op de kust van Brazilië moest ondersteunen. Bij al zijne goede hoedanigheden als krijgsman bezat W. echter een onhandelbaar en hardvochtig karakter en had herhaaldelijk twisten met andere hoofdofficieren. Toen hij, na te vergeefs op zijne terugroeping te hebben aangedrongen, in Apr. 1650 eendunkelijk uit Brazilië terugkeerde, werd hij op bevel van den stadhouder Willem II in hechtenis genomen, maar op verzoek der Staten ontslagen en tot eene geldboete veroordeeld. Toen hem in den nazomer van 1652 tijdelijk het opperbevel over de vloot door de Staten was opgedragen en hij 8 Oct. nabij de Vlaamsche kust met den Eng. admiraal Blake slaags raakte, bleef het gevecht aan den avond van dien dag onbeslist, en W. moest den volgenden dag, daar sommige lafhartige kapiteins de vloot verlaten hadden, het gevecht opgeven. Ongesteldheid hield hem eenigen tijd aan wal. In April 1653 geleidde hij eenige koopvaarders naar het Noorden en voegde zich vervolgens bij de hoofdvloot onder Tromp. Hij nam deel aan den slag, die 10 Aug. bij Ter Heide geleverd werd, hield, na het sneuvelen van Tromp, den vijand door zijne kloeke houding een tijd lang in ontzag, en begaf zich naar Texel, waar zijne schepen echter eerst een etmaal na den slag biennuvielen. Nadat Jakob van Wassenaar-Obdam tot opvolger van Tromp was aangesteld en de republiek zich in een oorlog gewikkeld had, om Denemarken tegen Zweden te ondersteunen, nam W. als commandant der voorhoede deel aan den zeeslag nabij Kroonenburg, 8 Nov. 1658. Met zijn schip, de *Brederode*, van de zijnen afgeraakt, streed hij 2 uur lang tegen eene overmagt, waarna het schip met zijn lijk in handen der Zweden viel, die het lijk aan Wassenaar uitleverden. Het werd te Rotterdam plegtig begraven, en op kosten der Staten van Holland en der Admiraliteit verrees een praalgraf te zijner eere. Verg. de Jonge, *Onuitgegeven stukken*, dl. 1, bl. 139 volg., en *Geschied. van het Nederl. Zeewezen*.

Witherit. Zie *Baryt*.

Withoos, naam van onderscheidene Nederl. schilders. Matthias W., in 1627 te Amersfoort geb. en in 1703 te Hoorn overl., leerling van Jakob van Campen, hield zich lang te Rome op, waar hij de bescherming genoot van den kardinaal de Medicis, voor wien hij rijke en uitvoerig bewerkte compositiën van bloemen en planten, benevens insecten enz. naar de natuur schilderde. — Zijn zoon Jan W., in 1648 te Amersfoort geb., bragt mede eenige jaren te Rome door, waar hij landschappen schilderde, werd later hofschilder bij den hertog van Lauenburg en overleed in 1685. — Pieter en Frans W., zonen van Matthias, de eerste geb. te Antwerpen in 1654 en overl. te Amsterdam in 1793, de laatste overl. te Hoorn in 1705, schilderden op perkament en in kleuren bloemen, planten, insecten, enz. Ook Alida W., eene van de vier dochters van Matthias, beoefende hetzelfde kunstvak als haar vader en broeders.

Withuys (Carel Gotfried), begaafd Nederl. dichter, geb. te Amsterdam in 1794, overl. te 's Gravenhage in 1865, na meer dan 50 jaren het vaderland in onderscheidene admi-

nistrative betrekkingen, laatst als directeur der landsdrukkerij gediend te hebben. In 1813 trad hij het eerst openlijk op met een lierzang op *den slag van Quatre Bras*. In den *Muzen-almanak* werden verscheidene zijner gedichten geplaatst, o. a. in dien van 1824 zijn *Washington*. In 1825 werd zijn gedicht *Het feest van den handel* door de Gentsche Maatsch. van Nederl. taal- en letterkunde met zilver bekroond. Vele zijner gedichten werden bijeenverzameld in zijn bundel *Gedichten* (1833), in 1863 gevolgd door *Verhalen, romancen en gedichten*. In 1856 verscheen zijn *Gedenboek van 1830 en 31*. Onder de *Histor. vrouwen* is *Isabella van Castilië* een vers van meesterlijke dictie van zijne hand. Hij redigeerde 23 jaar lang het *Nederl. jaarboekje voor vrijmetselaren* en een tijd lang de *Vaderl. letteroefeningen*.

Witje, Pieris, is een geslacht van Dagkapellen, waarvan bij ons een drietal soorten voorkomen, die allen witte vleugels hebben. Bij het zoogenaamde Groote W. (*P. Brassicae*) ziet men aan de bovenvleugels een zwarten voorhoek. Het Geaderde, ook Geldersche W. (*P. Rapae*), heeft op de vleugels zwarte aders, en het Peterseliebestje (*P. Napi*) heeft de ondervleugels aan de benedenzijde geelachtig groen gemarmerd.

Witold, Litausch krijgsheld, zoon van den groothertog Kiejstoet van Litauën en neef van Jagello (z. a.). Hij liet zich met Jagello in 1386 te Krakau doopen, nam den naam Alexander aan, werd in 1392 tot groothertog van Litauën benoemd, verrigtte heldendaden in de oorlogen tegen de Russen, Tataren en Duitsche ridders, werd in 1421 door de Bohemers tot koning gekozen, werwaarts hij in zijne plaats zijn neef Sigismund Koributh zond, bragt Litauën tot het toppunt van magt en stierf in 1432 te Troki.

Wit-Rusland, eertijds de geheele midden-landstreek van Groot-Rusland, met de oude vorstentzetsel Rostow, Wladimir, Susdal en Moskou, bevat thans de voormalige Poolse landschappen, die in 1772 bij Rusland kwamen en de gouvernementen Minsk, Witebsk en Mohilew vormen.

Witsen (Nicolaas), Nederl. bevorderaar van de wetenschap, bovenal van de beoefening der aardrijkskunde, zoon van Cornelis W., burgemeester van Amsterdam, en zelf ook later burgemeester dier stad, nam onder Willem III, wiens vriend hij was, deel aan belangrijke staatkundige ondernemingen, was voor een deel de vormer van Peter den Gr. en maakte zich als schrijver bekend door zijne *Aloude en Hedendaagsche Scheepsbouw en bestier* (1671) en hoofdzakelijk door zijn belangrijk geschrift: *N. en O. Tartarijen of Beschrijving van eenige Tartaarsche en naburige gewesten in de Noord- en Oostel. deelen van Azië en Europa* (1705, 2 dln. fol.). Vooral ondersteunde hij met raad en daad zulke reizigers, welke hunne togten ten behoeve der wetenschap wilden doen dienen. Hiertoe behoort Evert IJsbrandts Ides uit Gluckstadt, gezant van Peter den Gr. in China van 1692—95, die zijne reis door Siberië, meestal te water, in 1704 in de Nederl. taal beschreven heeft en daarin de gewigtige diensten erkent, welke de kaart van noordelijk Rusland, door W. vervaardigd, hem geleverd heeft. Ook de vooral als reiziger beroemde schilder Corn. de Bruyn (z. a.) vond ondersteuning bij W. Twee gedenkpenningen bewaren onder anderen de nagedachtenis van W., die zijn rijkdom, magt en invloed ten nutte der wetenschap deed strekken. Hij overleed te Amsterdam in 1717.

Witsen Geysbeek (Pieter Gerardus), Nederl. schrijver en dichter, in 1774 te Amsterdam geb., alwaar zijn vader een boekhandel had, was eerst op een voornaam kantoor, daarna in zijns vaders boekhandel werkzaam en maakte zich in zijn vrijen tijd en zelfs in nachtelijke uren niet alleen met de nieuwe, maar ook met de oude talen bekend. Later lieten zijne omstandigheden hem toe zich geheel aan de beoefening der letteren te wijden. Hij woonde te Amsterdam, waar hij in 1833 overleed. W. G. vereenigde met uitgebreide kennis een scherpzinnig oordeel. Als dichter, vooral als puntdichter, heeft hij zich door oorspronkelijkheid en vernuft doen kennen. Om van een groot aantal kleinere lettervruchten niet te spreken, noemen wij alleen zijn *Biographisch, anthologisch en critisch woordenboek der Nederd. dichters* (Amst. 1821—27, 6 dln.), *Puntdichten* (ald. 1809 en 10), *Epigrammische anthologie* (ald. 1821), en met Engelberts Gerrits *Schoonheden en merkwaardige tafereelen uit de Nederl. geschiedenis* (ald. 1825—29, 8 dln.). Algemeen bekend is zijn *Nederd. rijmwoordenboek* (Amst. 1829). Zijne verspreide *Gedichten* werden in 1825 bijeenverzameld uitgegeven.

Witsius (Hermannus), beroemd Nederl. Hervormd godgeleerde, in 1636 te Enkhuizen geb., studeerde te Groningen, Leiden en Utrecht, werd achtereenvolgens predikant te Westwoud c. a. (1657), Wormer (1661), Goes (1668) en Leeuwarden (1668), in 1675 hoogl. der godgeleerdheid en predikant te Franeker, in 1678 te Utrecht en in 1698 te Leiden, waar

hij in 1699 tevens regent van het statencollegie, in 1707 emeritus werd en in 1708 overleed. Tot de gematigde aanhangers van Coccejus behoorende, zocht hij eene verzoening tusschen de orthodoxe Voetianen en de federalistische Coccejanen tot stand te brengen. Zijn beroemd hoofdwerk is *De oeconomia foederum* (1667 en meerm.). Verder schreef hij: *Judaeus christianizans*, *Exercitationes in symbol. apost. et oral. domin.*, *Aegyptiaca*, *Miscellanea sacra*, *Meletemata Leidensia*, *Praxis christianismi cum imaginibus spiritualibus* en kleinere verhandelingen. Verg. S. P. Heringa, *Specimen hist.-theol. de Herm. Witsio* (1861).

Witt (Jakob de) was in het begin der 17de eeuw burgemeester te Dordrecht. Hij berispte prins Willem II van Oranje wegens zijne te groote ingenomenheid met vreemden, en omdat deze den vrede met Spanje niet sloot, hoewel Spanje de republiek wilde erkennen. Deswege werd de W. door toedoen van Willem II, met 5 andere leden der Staten van Holland, in 1650 tijdelijk gevangen gezet. Hij deed uit eigen beweging afstand van zijne bedieningen, maar werd terstond na den dood van Willem II in zijne waardigheden hersteld. De beide zonen van dezen en van Anna van den Corput: Cornelis en Johan de W., werden de hoofdleiders der tegenstadhouderlijke of staatsgezinde partij. — Cornelis de W., geb. te Dordrecht in 1623, studeerde te Leiden in de regtsgeleerdheid en legde zich tot uitspanning op de krijgswetenschappen toe. Hij huwde in 1650 Maria van Berkel, werd na den dood zijns vaders tot burgemeester van Dordrecht benoemd en was ruwaard van Putten, baljuw van Beijerland en curator van de hogeschool te Leiden. Nadat Johan de W. in 1653 door de Staten van Holland met het raadpensionarisschap was bekleed, werd hij naast zijn broeder de leider der staatspartij. In 1667 woonde hij als gemagtigde van de staten van Holland op de vloot den togt naar Chatham bij en deelde ruimschoots in den roem en de eerbewijzingen, die aan de hoofdleiders der expeditie werden geschonken. Het bestuur van Dordrecht, dat hem gedurende zijne afwezigheid tot burgemeester herbenoemd had, liet eene schilderij vervaardigen, die tot eene blijvende herinnering van het gebeurde in het raadhuis werd opgehangen. In Junij 1672 woonde hij andermaal als gedeputeerde der Staten op de vloot, van twee lijfwachten omgeven, den zeeslag bij Solebay bij. Bij zijne terugkomst te Dordrecht ondervond hij den ontzettenden omkeer in de gezindheid jegens hem, daar men de rampen, die het vaderland troffen, aan het verkeerd beleid der staatspartij toeschreef. Reeds had het gemeen de schilderij, ter zijner eere in het raadhuis opgehangen, vernield. Door de burgerwacht moest hij beveiligd worden tegen een viertal personen, die 's avonds zijne woning wilden binnendringen. Op zijn ziekbed werd hij genoodzaakt het stuk te ondertekenen, waarbij de leden der vroedschap te Dordrecht 29 Junij het eeuwig edict herriepen en aan Willem III het stadhouderschap opdroegen. Op de aanklagt van zekeren Will. Tichelaar (barbier te Piershil, een man die zeer slecht ter faam stond), dat de W. hem tot het vermoorden van den prins had zoeken te bewegen, werd de W. 24 Julij gevankelijk naar de Gevangenpoort te 's Hage gebragt, en hoewel de beschuldiging door twee getuigen weêrsproken werd en de W. zelfs bij het aanwenden der pijnbank met de grootste kalmte zijne onschuld betuigde, werd hij bij vonnis van 20 Aug. van al zijne ambten vervallen verklaard, uit Holland en W.-Friesland verbannen en tot betaling van de kosten van het geding veroordeeld. Op dienzelfden dag werd hij met zijn broeder als het bloedig offer van partijhaat voor het oog van een 1000tal gewapende Haagsche schutters door het opgeruide graauw vermoord. — Johan de W., in 1625 te Dordrecht geb., studeerde te Leiden in de regtsgeleerdheid en beoefende tevens de hogere wiskunde. Hij werd reeds in 1650 pensionaris van Dordrecht, in Febr. 1653 tijdelijk en in Julij voor goed door de Staten van Holland tot raadpensionaris benoemd. De W. zag zich zoo aan 't hoofd van 's lands zaken geplaatst. Hoe jeugdig nog bij het aanvaarden dezer moeilijke betrekking, bleek het alras, dat zijn schrandere en voortvarende geest tegen alle moeilijkheden was opgewassen, en ontwikkelden zich terstond bij hem de meest ongewone staatkundige bekwaamheden. Van den beginne af betoonde hij eene groote vooringenomenheid tegen het huis van Oranje, die niet alleen uit familiewrok wegens den hoon zijnen vader aangedaan, maar meer nog uit de bij hem en de meerderheid van Hollands regenten bestaande overtuiging verklaard moet worden, dat de souvereiniteit aan Holland toekwam, en deze in gevaar was, indien de republiek een stadhouder met een veelvermogen gezag bekleedde. De vrede van Westminster kwam in Apr. 1654 door de W.'s toedoen tot stand, met de voorwaarde, van welke Cromwell den vrede afhankelijk had gesteld, dat de Staten van Holland den prins van Oranje of een zijner nakomelingen nimmer tot stadhouder zouden

verkiezen, noch op hem hunne stem zouden uitbrengen om hem tot kapitein-generaal der Unie te benoemen (*acte van seclusie*). De W. verdedigde de handelwijze der Staten in een openlijk stuk, onder den naam van *deductie* bekend, dat echter krachtige tegenspraak vond. De W. regelde met veel beleid de binnenlandsche aangelegenheden des lands, vooral ook het finantiewezen, en handhaafde de waardigheid der republiek met eere tegenover het buitenland. Met groote omzigtigheid wist hij de heerschzuchtige plannen van Lodewijk XIV ten aanzien der Spaansche Nederlanden te dwarsboomen en Frankrijk terug te houden van een verbond met Engeland. Toen de tweede zeeoorlog met Engeland was uitgebarsten en de Hollandsche vloot 13 Junij 1665 bij Lestoffe eene zware nederlaag ondergaan had, begaf de W. zich naar Texel om de herstelling der vloot te bespoedigen, en reeds 14 Aug. voerde hij zelf, tegen den raad van deskundigen, met het dieplood in handen, de vloot met een Z. O. wind in zee. De weinig gunstige uitslag van dezen oorlog wakkerde de afkeerigheid van velen tegen de W. aan. In Aug. 1667 namen de Staten van Holland, op aandringen van de W., een besluit, het *eeuwig edict* gen., waarbij het kapitein-generaalschap voor altijd van het stadhouderschap zou afgescheiden blijven, welk besluit de overige gewesten zeer afkeurden. In Jan. 1668 kwam door het overleg van de W. met Will. Temple de triple-alliantie tusschen Engeland, de Nederlanden en Zweden tot stand, om Frankrijk tot het sluiten van den vrede te dwingen. Toen het noodlottige jaar 1672 aanbrak en een stortvloed van rampen over het land uitstortte, werd de schuld van alle ongelukken door het volk aan 's lands regering geweten en tegen de W. de ongerijmde beschuldiging gerigt, dat hij met Frankrijk heulde. Op den avond van 21 Junij werd de W. op het Groene zoodje te 's Hage door vier mannen aangerand en verwond; een hunner, Jak. van der Graaf, zoon van een lid van het hof van Holland, werd gegrepen en ter dood gebragt. De wrok tegen de W. nam toe en gaf zich in tal van schotschriften lucht. Willem III werd, nadat het eeuwige edict was ingetrokken, in Julij tot stadhouder en tot kapitein-generaal der unie benoemd. De W., van zijne verwonding genezen, vroeg en verkreeg zijn ontslag als raadpensionaris 6 Aug., met het recht om zitting te nemen in den hoogen raad. Na eene vermoedelijk verraderlijke boodschap te hebben ontvangen, dat zijn broeder Cornelis hem in de gevangenis wenschte te zien, begaf de W. zich derwaarts en werd 20 Aug. 1672 met dezen op gruwzame wijze vermoord. De misvormde lijen, die aan eene galg op het Groene zoodje waren opgehangen, werden op last der Staten, des nachts tusschen 21 en 22 Aug., weggenomen en in stilte in de Nieuwe kerk ter aarde besteld. De vrouw van J. de W., Wendela Bicker, dochter van den Amsterdamschen burgemeester Jan Bicker, schijnt het vreeselijk uiteinde van haar echtgenoot niet beleefd te hebben. Hij liet een vijftal nog jeugdige kinderen na.

Witte (Karl), veelzijdig Duitsch geleerde, in 1800 te Lochau bij Halle geb., werd door zijn vader, die predikant was, opgeleid, beoefende reeds op zijn 5de jaar de oude en nieuwe talen, werd in 1810 student te Leipzig, in 1814 doctor in de philosophie te Giessen, studeerde te Heidelberg in de regten, ondernam op kosten van den koning van Pruisen eene wetenschappelijke reis naar Italië en werd in 1821 privaatsdocent en in 1829 hoogl. te Breslau en in 1834 te Halle, waar hij sedert 1855 ordinaris der juridische faculteit en geheim-justitieraad is. Onder zijne regtsgeleerde schriften is vooral *Das preuss. Intestaterbrecht* (1838) belangrijk. Hij vertaalde o. a. den *Decameron* van Boccaccio (3de uitg., 1859), met Kannegiesser de lyrische gedichten van Dante (2 dln., 1842—43), gaf Dante's *Divina commedia* uit en schreef een commentaar op diens gedichten.

Witte en Rode Rozen. Zie *Roos*.

Wittekind, de gevierde held der Saksen in hunne oorlogen tegen Karel den Gr. Hij trok in 774 aan het hoofd der Westfalen, vereenigd met de Oostfalen onder Albin, tegen den Eresburg in Hessengau op. Nadat de Saksen door Karel overwonnen waren en zich in 777 te Paderborn onderworpen hadden, begaf W. zich naar Jutland naar koning Siegfried, met wiens dochter Geva hij gehuwd was. Toen Karel in 778 naar Spanje trok, keerde W. naar Saksen terug, viel in het Frankische gebied en was reeds tot Deuz doorgedrongen, toen Karel uit Spanje terugkeerde, en W. tot den terugtogt noopte. In 782 overviel hij het Frankische leger bij den Süntelberg en vernietigde het. Reeds had hij zich met alle Saksen en de Oostfalen weder tegen Karel verbonden, toen deze met hem en zijne bondgenooten onderhandelingen aanknoopte, en W. zich te Attigny

liet doopen. W. schijnt sedert dien tijd rustig op zijne goederen in Engern en Westfalen geleefd te hebben, vooral op zijn slot Babilonië aan de Weser. Hij sneuvelde in 807 in een gevecht tegen de Zwaben. Zijn gebeente rust in de kerk te Enger in het graafschap Ravensberg. De zoon van W. en van Suatana, dochter van den Boheem-schen hertog Czech, W. II was de vader van Robert den Sterken en wordt gezegd de overgrootvader geweest te zijn van Hugo Capet en de stamvader van meerdere Duit-sche vorstenhuizen, bij name van het Saksische.

Wittekind. Zie *Widukind*.

Wittelsbach, het stamslot van de voormalige hertogen van Beijeren en van de Palts en van het tegenwoordige Beijersche koninklijk geslacht, lag in het tegenwoordige Opper-Beijeren bij Aichach. Sedert 1832 is er eene 50 v. hooge obelisk bij de ruïnen van het slot opgericht.

Witte mieren. Zie *Termiten*.

Wittenberg, kreitsstad en vesting van den derden rang in het Pruis. regeringsdistrict Merseburg, vooral door de Hervorming van Luther en Melanchthon in de wereldge-schiedenis beroemd, ligt aan den regter oever der Elbe en is het vereenigingspunt van meerdere spoorwegen. Over de Elbe ligt eene steenen brug van 888 v. lengte en eene spoorwegbrug van 906 v. lengte. W. heeft twee Evangelische kerken, waaronder de in 1499 gebouwde slotkerk, waartegen Luther in Oct. 1517 zijne 95 stellingen aanplakte, een raadhuis met schilderijen van Cranach, een seminarie voor predikanten in het voor-malig Augustijner klooster, een gymnasium, verder weverijen, verwerijen, bier-brouwerijen enz. Voor de Elsterpoort wordt de plaats, waar Luther 10 Dec. 1520 de pauselijke bul verbrandde, door een eik aangeduid. Op de markt prijken de stand-beelden van Luther en Melanchthon: W. telt behalve het garnizoen (1864) 13,083 inw. In de slotkerk zijn Luther, Melanchthon, Frederik de Wijze en Johan de Best-endige begraven. De in 1502 door Frederik den Wijzen opgerigte universiteit, de bakermat der Hervorming, werd in 1815 met de universiteit Halle, onder den naam van Frederiks-universiteit van Halle-Wittenberg vereenigd. W. was sedert Albrecht I, wiens linie Saksen-W. heette, tot Albrecht III de residentie der hertogen en keurvor-sten van Saksen en bleef toen de hoofdstad van den voormaligen keurkreits. Door het Wittenbergsche verdrag van 25 Febr. 1423 deed Brandenburg afstand van zijne aan-spraak op Saksen en door de Wittenbergsche capitulatie na den slag bij Mühlberg, 25 Apr. 1547, deed Johan Frederik de Grootmoedige afstand van het keurvorstendom.

Wittenberge, stad in den kreits West-Priegnitz van het Pruis. regeringsdistrict Pots-dam, aan de Elbe, zetel van de hoofddouane aan de Elbe, met 5768 inw. en eene groote spoorwegbrug ter verbinding van de spoorwegen van Berlijn naar Hamburg en van Maagdeburg naar Wittenberg.

Witte vloed (*Leucorrhœa*, *Fluor albus*). Onder dezen naam verstaat men eene zin-kingachtige aandoening van het slijmvlies der baarmoeder of scheede of beiden te zamen, welke vergezeld gaat van eene uitvloeiing van slijm uit de teeldeelen. Zij ontstaat vooral bij zwakke lymphatische vrouwen, verder bij die welke groote steden bewonen, in vochtige woningen gehuisvest zijn, en slecht gevoed worden. De lijdressen klagen over een gevoel van zwaarte in den onderbuik, lendenpijn en spoedige vermoeidheid. Ook wordt het uitzigt bleek en flets, vooral daar de ziekte zeer chronisch verloopt, en soms gedurende het geheele leven aanhoudt.

Witte wijven waren in het volksgeloof der oude Germanen, ook in sommige streken van ons vaderland, met name in Drenthe, bewoonsters van hollen en andere schuil-hoeken, die zij nu en dan verlieten om geluk en ongeluk, benevens toekomstige ge-beurtenissen te voorspellen, aanwijzingen te doen waar zich ontvreemde of verloren goederen bevonden enz. De term *witte* heeft met de kleur niets te maken, maar beteekent *wijze*, alzoo W. W. vrouwen, die de toekomst kennen. Bij de min beschaafde volksklassen is het geloof aan zulke wezens nog niet geheel verdwenen.

Witte zee (Russ. Bjeloje More), een 2270 □ m. groote zeeboezem van de Noordel. IJzsee, in het Russ. govern. Archangel inspringende, heeft onderscheidene nevenboe-zems, z. a. Dwinskaja, Mesenskaja, Onegskaja enz., verschillende groepen van eilan-den, z. a. Anserkoi-Ostrow, Solowetzkoi-Ostrow enz., en voorgebergten, z. a. Swiatoi, Onega enz., neemt behalve de Dwina, Petschora en Mesen nog tien andere kleinere rivieren in zich op, bevat weinig zout, bevriest jaarlijks en is voor den handel zeer belangrijk. De hoofdstapelaats is Archangel (z. a.).

Wittgenstein, kreits in het Pruis. regeringsdistrict Arnsberg, van 8,22 □ m. met 21,461 inw., het voormalig, onmiddellijk van het rijk afhankelijk en in 1792 tot vorstendom verhevene graafschap Sayn-Wittgenstein, met de hoofdplaats Berleburg.

Wittgenstein (Ludw. Ad. Peter), verdienstelijk Russ. generaal uit het vorstelijk geslacht Sayn en W. (z. a.), in 1769 geb., trad vroeg in Russ. dienst en was in 1806 generaal en chef van het Mariënpolsche huzaren-regiment. Hij leverde 20 April 1807 een gelukkig gevecht tegen de Franschen bij Ostrolenka. In 1813 kreeg hij na den dood van Kutusow het opperbevel over het Russ.-Pruiss. hoofdleger, won 5 Apr. den slag bij Möckern en leverde 2 Mei dien bij Lutzen en 20 en 21 Mei dien bij Bautzen. Na den wapenstilstand woonde hij onder de bevelen van vorst Schwarzenberg den slag bij Dresden, het gevecht bij Nollendorf en den slag bij Leipzig bij en ging 2 Jan. 1814 bij St.-Louis over den Rijn. Na tot veldmaarschalk en vleugeladjutant bevorderd te zijn, was W. in den oorlog van 1828 tegen de Turken opperbevelhebber van het zuidel. leger, maar werd door generaal Diebitsch vervangen, toen zijne operatiën met minder gelukkig gevolg bekroond werden. W. werd door den koning van Pruisen in 1834 in den vorstenstand verheven. Hij overleed in 1843 te Lemberg.

Wittichius (Christophorus), Hervormd godgeleerde, in 1626 te Brieg in Silezië geb., studeerde te Bremen en te Leiden, werd in 1651 hoogl. te Herbom, in 1653 te Duisburg, in 1665 prof. in de godgeleerdheid bij de doorluchtige school te Nijmegen en in 1671 te Leiden, waar hij in 1687 overleed. Hij was een warm voorstander der Cartesianische wijsbegeerte en schreef o. a. *Theologia pacifica* (3de uitg., 1683), *Consensus veritatis in scriptura divina revelatae cum veritate philosophica a Cartesio detecta* (1682), *Anti-Spinoza* (1690), *Investigatio Epistolae Pauli ad Hebraeos* (1691).

Wittstock, stad in den kreits Oost-Priegnitz van het Pruis. regeringsdistrict Potsdam, aan de Dosse, met 7271 inw., geschiedkundig merkwaardig door de overwinning, welke Baner 24 Sept. 1636 over de keizerlijken en Saksen behaalde.

Witvisch, ook **Katvisch** en **Braadvisch**. Deze namen worden aan sommige karpers gegeven, die geene voeldraden, noch doornen aan de vinnen bezitten en tot het geslacht *Leuciscus* behooren, zooals de Bittere Voorn, die ook *L. amarus* genoemd wordt, de Ruisch-V. (*L. erythrophthalmus*) en anderen.

Witzleben (Karl Aug. Friedr. von), als romanschrijver bekend onder den naam van A. von Tromlitz, naar zijn voorvaderlijk stamgoed in Thuringen, waar hij in 1773 geb. werd, diende van 1786—1815 in Pruis., Bergische en Russ. dienst en vestigde zich daarna eerst bij Halle, later te Berlijn en vervolgens te Dresden, waar hij in 1839 overleed. De romantische werken van dezen vruchtbaren schrijver zijn onder den titel *Sämmtliche Schriften* in drie verzamelingen (Dresd. 1829—40, 99 dln.) op nieuw uitgegeven. Velen zijn ook in het Ned. vertaald. Trouwens, v. T. was een zeer onderhoudend verteller, doch als hij zich op het veld van den historischen roman waagde, stond hij zeer ver bij zijn tijdgenoot Walter Scott en zelfs bij min vermaarden achter.

Witzleben (Ferd. Aug. von), verdienstelijk militair schrijver, in 1800 te Osnabrück geb., diende reeds als knaap in 1813 in het Hanseatisch legioen, trad vervolgens in Pruis. dienst, nam in 1849 het commando over de Mecklenburgsche divisie op zich, keerde in 1858 als luitenant-generaal in de Pruis. dienst terug en overleed in 1859 te Goslar. Hij schreef: *Darstell. des Russ.-türk. Feldzugs im Jahre 1828* (1829), *Darstell. des Russ.-Türk. Feldzugs im Jahre 1829* (2 dln., 1831), *Die taktische Ausbildung der Infanteristen* (1859).

Witzleben (Joh. Wilh. Karl Ernst von), Pruis. generaal, in 1783 te Halberstadt geb., werd in 1799 officier bij het eerste bataillon der lijfgarde, onderscheidde zich sedert den slag bij Jena in 1806 in verschillende veldtochten, vervulde verscheidene diplomatieke zendingen, voerde sedert 1817 de directie over het derde departement van het ministerie van oorlog, was van 1833—35 minister van oorlog en overleed in 1837 te Berlijn.

Wjasma of **Wiäsmä**, kreitsstad en vesting in het Russ. govern. Smolensk, aan de rivier W., met 10,200 inw., 82 kerken, eene kreitschool, een klooster, peperkoekbakkerijen en uitbreiden handel. In 1634 werd hier de vrede tusschen Rusland en Polen gesloten.

Wjätka of **Wiätka**, govern. in Europ. Rusland, tot het czarendom Kasan behorende, tusschen Wologda, Perm, Orenburg, Kasan, Nishnij-Nowgorod en Kostroma gelegen, telt op 2605,19 □ m. (1864) 2,220,601 inw., is heuvelachtig, met voorbergen van den Ural, heeft vele wouden en moerassen en wordt door de Wjätka, Kama, Sys'sola en andere rivieren en kleine meren besproeid. De hoofdmiddelen van bestaan

zijn landbouw in de zuidel. streken, tuinbouw, veeteelt, visscherij, jagt, scheepsbouw, koper- en ijzermijnen en handel. — De hoofdstad W., aan de W. en Chlynowka, is eene vesting met eene citadel en zetel van een bisschop, heeft 15 kerken, eenige kloosters, een seminarie en een gymnasium en telt 14,800 inw., die handel en eenige nijverheid drijven.

Wladimir, gouvern. in Groot-Rusland, grenst aan de gouvern. Twer, Jaroslaw, Kostroma, Nishnij-Nowgorod, Tambow, Rjāsan en Moskwa, telt op 859,62 □ m. (1864) 1,216,619 inw., wordt door de Oka, door de hierin uitlopende Kliāsmā en andere kleinere rivieren en het meer Saleski besproeid, en heeft een gematigd klimaat. Landbouw, tuinbouw, veeteelt, visscherij, ijzer-mijnwerken en smelterijen, nijverheid en handel zijn de middelen van bestaan. W. is in 13 kreitsen verdeeld: W., Alexandrow, Gorochowez, Jurjew, Kowrow, Melenki, Murom, Pereslawl, Pokrow, Schuja, Sudogda, Susdal en Wjāsniki. — De hoofdstad W., aan de Kliāsmā, heeft 30 kerken, onderscheidene kloosters, een zeer oud kremlin, een seminarium, een gymnasium, talrijke fabrieken en telt omstr. 13,000 inw. W. is in 970 door Wladimir I gesticht, en was later geruimen tijd de gewone residentie der grootvorsten van Kiew. In 1238 en 1410 hebben de Tataren haar nagenoeg geheel verwoest.

Wladimir de Grootte, ook, daar hij Christen werd, de Heilige gen., de grondlegger van Rusland's magt, omstr. 950 geb., was de derde zoon van Swiatoslaw, grootvorst van Kiew, die hem in 970 met het bestuur over Nowgorod belastte. In 981 werd hij na den dood zijner broeders grootvorst over het gansche rijk. Hij rigtte kloosters en scholen op, ontbood uit Konstantinopel eene menigte priesters, die de Christ. eeredienst onder zijn volk verbreidden en werd zoo de grondlegger der Grieksch-Kathol. kerk in Rusland. Bij zijn huwelijk met Anna, de zuster van keizer Basilius II, in 988, liet hij zich tot Christen doopen. Hij maakte groote veroveringen, maar deelde zijn rijk bij zijn dood in 1015 onder zijne 12 zonen, hetgeen na eene reeks van familieoorlogen de oplossing van het rijk in vele afzonderlijke vorstendommen en bij de invallen der Tataarsche horden het geheele verval van den staat ten gevolge had. — Katharina II rigtte in 1782 tot een aandenken aan W. I de Wladimir-orde tot belooning van burgerlijke en militaire verdiensten op.

Wladislaw (Ladislaus) is de naam van 3 hertogen en 4 koningen van Polen. — W. I Herman, kleinzoon van Wladimir den Gr., hertog van Polen van 1081 tot 1102, voerde met veel geluk onderscheidene oorlogen tegen Pommeren, onderdrukte een opstand van zijn natuurlijken zoon Hignjew en verdeelde later zijn hertogdom tusschen dezen en zijn echten zoon Boleslaw. — W. II, kleinzoon des vorigen en zoon van Boleslaw, kreeg bij de verdeeling van het hertogdom onder de zonen van Boleslaw III, in 1139, Krakau en Silezië. Zijne broeders verdreven hem in 1146 uit zijn erfdeel en hij overleed in Duitschland in 1162. — W. III, zoon van Mieczyslaw, hertog van Groot-Polen, werd door zijn neef, den Kalischen hertog W. Odonicz verdreven en stierf in Silezië in 1231. — W. I Lokjetek (als hertog W. IV), eerst hertog van Krakau, verenigde het sedert 200 jaren verdeelde Polen, liet zich in 1319 te Krakau als koning kroonen en overleed, na eene in allen deele roemrijke regering, te Krakau in 1333. Door het huwelijk zijns zoons met de dochter van den grootvorst Gedimin van Litauen bereidde hij de vereeniging van dat land met Polen voor. — W. II zie *Jagello*. — W. III, zoon en opvolger van Jagello, werd reeds als 10-jarig kind in 1434 tot koning van Polen gekroond en in 1439 ook tot koning van Hongarijē. In oorlog met de Turken zijnde, sloot hij een bestand van 10 jaren, doch op aandrang van paus Eugenius IV, die hem van den eed, met welken het tractaat bekrachtigd was, ontsloeg, viel hij onverhoeds in Turkijē. De Turken, woedend over deze trouwbreuk, behaalden in den slag bij Varna (10 Nov. 1444) de overwinning, waarbij W. sneuvelde. — W. IV, zoon van Sigismund III, regeerde 1632—1648. Toen hij nog kroonprins was, kozen hem de Russen tot czaar, maar het dralen en de besluiteloosheid van zijn vader deden de zaak afspringen. Hij had veel moeite met den Poolschen adel en overleed, door de Kozakken bedreigd, 30 Mei 1648, te Maricz.

Wodan. Zie *Odin*.

Woeker noemt men eene rente, welke den algemeen aangenomen maatstaf te boven gaat, eene ongeoorloofde of onregtmatig verkregen winst van zijn kapitaal. Intusschen is het in zeer vele gevallen uiterst moeilijk om de grenslijn te trekken tusschen eene geoorloofde rente en W., daar het veelal van allerlei omstandigheden en van de verhouding tusschen den geldschieder en den geldleener afhangt, om de hoegrootheid der

rente te bepalen. Trouwens in ieder geval waar de geldschieter of de eigenaar misbruik maakt van den geldelijken nood of de verlegenheid van den leener, om zich eene meer dan gewone winst te verzekeren, is zulks als W. aan te merken. In vroegere eeuwen bestonden wettelijke bepalingen tegen den W. en nog tegenwoordig worden in sommige landen door de wet degenen met straffen bedreigd, die zich aan W. schuldig maken; doch het is bijna ondoenlijk die bepalingen zoo in te rigten, dat zij niet in vele opzigten en door allerlei kunstgrepen te ontduiken zijn. De Nederl. wetgeving bevat geene strafbepalingen tegen den W. en laat aan het zedelijk gevoel over, den onbeschaamden woekeraar door algemeene verachting te straffen.

Woekerdieren. Zie *Insekten* en *Luizen*.

Woensdag (Duitsch *Mittwoche*, Lat. *Dies Mercurii*, Fr. *Mercredi*), de 4de dag der week, samengetrokken uit Wodan's dag, naar Wodan gen., den God, die bij de Germanen met den Odin (z. a.) der Skandinaviërs overeenkomt.

Woensel (Pieter van), Nederl. geneesheer en schrijver, omstr. 1746 te Haarlem geb., studeerde te Leiden en werd nog vóór zijne bevordering tot doctor als geneesheer bij het kadettencorps te Petersburg aangesteld. Hij vergezelde den admiraal van Kinsbergen als geneesheer op eene reis door de Levant en Rusland, waaraan men zijne *Aanteekeningen op eene reizè door Turkijë, Natolië, de Krim en Rusland* (Haarl. 1804) te danken heeft. Na zijn terugkeer zette hij zich te Amsterdam als geneesheer neder en gaf aldaar eene soort van almanak, *de Lantaarn* gen. (1792, 96, 98, 1800 en 1801), alsook de *Bijlichter* (1800) uit, waarin niet zelden de gebreken van zijne tijdgenooten met bijtende scherts gehekeld werden. Hij overleed in 1808 te 's Gravenhage. Uit zijne genoemde geschriften bespeurt men, dat W. in velerlei opzigt een zonderling mensch was, doch dat hij veel oorspronkelijkheid, menschen- en wereldkennis bezat en gewoon was de dingen uit een wijsgeerig oogpunt te beschouwen.

Woerden. stadje in het arrond. Leiden van de Nederl. prov. Z.-holland, aan den Ouden Rijn en aan den spoorweg tusschen Rotterdam en Utrecht gelegen, met 4200 inwoners, een oud slot (thans tuchthuis), eene fraaije Hervormde kerk, eene Luthersche kerk, waarin het portret van Jan de Bakker (z. a.) zich bevindt, eene Roomsche kerk, eene kleine Remonstrantsche kerk, eene synagoge, eene fraaije kazerne, een arsenaal, een houtmagazijn, vele pannebakkerijen, steenbakkerijer en scheepstimmerwerken voor binnenvaartuigen en eenige fabrieken. W. behoorde vroeger tot Utrecht, doch kwam reeds in het begin der 13de eeuw aan Holland. Philips II verpandde het in 1558 aan hertog Eric van Brunswijk, waaraan de groote invloed der Lutherschen was toe te schrijven. Langzamerhand wisten de Staten meer Hervormden in de regering te brengen, en in 1617 losten zij het pandschap. W. had in 1672 van de Franschen te lijden, kreeg in 1702 nieuwe versterkingen, was in 1786 en 1787, tijdens de patriotsche bewegingen, de zetel der commissie van defensie, werd in 1798 door een zwaren brand geteisterd, en in 1813 bij het begin der omwenteling door de Franschen tot een tooneel van plundering en moord gemaakt.

Woeringen, dorpje in de Rijnprovincie, halfweg tusschen Keulen en Neuss gelegen, geschiedkundig bekend door de overwinning, welke Jan van Braband aldaar, 5 Junij 1288, op den aartsbisschop Siegfried van Keulen behaalde, ten gevolge waarvan Limburg onder het gezag van Braband kwam.

Woestijn noemt men een groote, veelal vlakke landstreek, welke, ten gevolge van gebrek of volkomen gemis aan water, van allen plantengroei ontbloot en daardoor volstrekt onbewoonbaar is. Naar de verschillende geartheid van den bodem onderscheidt men: *steen-* of *rotsachtige W.*, *zout-W.* en *zand-W.* De laatsten komen het meest voor en hebben wegens de onafzienbare en eenvormige uitgestrektheid veel overeenkomst met de oppervlakte van eene zee; van daar dat de bewoners van Azië en Afrika ze ook wel zandzeeën noemen. Hier en daar ontmoet men te midden van sommige woestijnen dikwerf met een betrekkelijk weligen plantengroei versierde en somtijds door menschen bewoonde plekken, zoogen. oäsen (z. a.). De meeste en uitgestrekte woestijnen treft men aan in de warme deelen van Azië en Afrika, als ook in America en in de binnendeelen van Nieuw-Holland. De uitgestrekte woestijnen in Afrika zijn de Sahara (z. a.), het Nubisch-Egyptisch W.-gebied; in Azië de W. van Steenachtig Arabië, de Indische W., de W. Beludschistan (de Gedrosische der Ouden), de Kobi of Schama; in America de W. van Atacama, de Campos dos Parecis in Brazilië en vooral de W. in het hooge bekken van het groote zoutmeer in het land van Utah; in de

binnenlanden van Australië of Nieuw-Holland liggen W. van onbekende uitgestrektheid. Over de W. vindt men veel merkwaardigs in de *Natuurbesch. met wetensch. ophelderingen* door Alex. v. Humboldt, naar het Hoogd. door E. M. Beyma (1850), 1e afd., bl. 1—148, en in Kriegh's *Schriften zur Allgem. Erdkunde* (1840).

Woffer. Deze naam wordt ook wel aan den kleinen roerdomp gegeven.

Wogulen, een Uralisch-Finsche volkstam, die zich zelf Mansi noemt, in Russ. Azië, aan den Ural en den Tobol, den Beresow en Ob, van jagt en visscherij levende en met hunne rendierkudden rondzwerfende. Hun getal wordt op omstr. 20,000 berekend.

Wöhlaus, een eertijds onmiddellijk van het rijk afhankelijk vorstendom van Neder-Silezië, dat thans onder de kreitsen W. en Steinau van het Pruis. regeringsdistrict Breslau verdeeld is. De hoofdplaats W., aan de Jüsche, telt 2400 inw. en heeft weverijen, looijerijen en brouwerijen.

Wöhler, Duitsch scheikundige, in 1800 te Eschersheim bij Frankfort geb., studeerde te Marburg en Heidelberg in de geneeskunst, ging daarna naar Stockholm om het onderwijs van Berzelius te genieten, werd in 1824 privaat-docent te Heidelberg, in 1825 leeraar bij de industrie-school te Berlijn, in 1832 prof. in de chemie en mineralogie bij het technologisch instituut te Kassel, en in 1836 prof. in de chemie te Göttingen. Zijne hoofdwerken zijn: *Grundriss der unorgan. Chemie* (13de uitg., 1864), *Grundriss der organ. Chemie* (6de uitg., 1864), *Mineralanalyse in Beispielen* (2de uitg., 1861).

Wohlgemuth (Mich.), beroemd Duitsch schilder, houtsnijder en vermoedelijk ook etscher, in 1434 te Neurenberg geb. en in 1519 aldaar overl., was leermeester van Albr. Durer en de stichter der Neurenbergsche schilderschool. Strengheid van vorm en uitdrukking, helderheid van kleur en scherpe plooiën kenmerken zijne schilderstukken en snijwerken, waarvan de besten in de kerken te Neurenberg, Zwickau en Schwabbach en in de pinakothek te Munchen zijn.

Woiwode of **Wojewoda** (van het Slav. *woi*, krijgsman, en *wodit*, aanvoeren) beteekent legerhoofd of hertog en was de titel der Poolsche en Walaksche gekozen opperhoofden. Later noemde men in Polen de stadhouders der verschillende provinciën W., en daar zij evenzeer een civielen als militairen werkring hadden, werd die titel in de staatsstukken en documenten door *Palatinus* vertaald. In Turkijë dragen de pachters der belastingen den titel van W.

Woiwodschap Serbië en Temes-banaat. Zie *Banaat*.

Wol. Op de huid van vele zoogdieren is onder het gewone of borstelhaar eene meer gekroesde haarsort geplaatst. Aan dit zachtere haar geeft men den naam W. Meer bepaald echter wordt met dien naam het zachte kroeshaar der schapen (z. a.) aangeduid. Bij deze dieren is namelijk door de kultuur het eigenlijke borstelhaar meer verdrongen en heeft de zachtere W. daar de overhand gekregen. Zij wordt van het levende schaaaf afgenomen door het te scheren. Zulks geschiedt met eene bijzonder ingerigte schaar, waarvan de beide bladen, door eene veer vereenigd, één stuk uitmaken, zoodat men de bladen bij het scheren alleen heeft te drukken, die door de veerkracht van zelve weêr open gaan. Het scheren geschiedt éénmaal in het jaar; bij langharige soorten kan het tweemaal gebeuren. De afgeschoren W., die geheel aaneen gehecht moet blijven, noemt men het Vlies. De W. is in alle deelen van dit vlies niet van dezelfde hoedanigheid. Bij het beoordeelen van die hoedanigheid let men op de fijntheit der W.; op de gelijkheid van den draad, daarin bestaande dat de W. over de geheele lengte van den draad eene gelijkmatige dikte heeft; op de lenigheid van de W., die in alle rigtingen zich even gemakkelijk moet laten buigen; op de rekbaarheid en sterkte van den draad enz. In het algemeen onderscheidt men twee hoofdsoorten van W., namelijk *korte en lange*. Bij de eerste soort zijn de haren, als zij uitgerekt zijn, nagenoeg $1\frac{1}{2}$ palm lang en sterk gekroesd. Deze W. wordt verkregen van schapen uit bergachtige landen, zooals de Spaansche of merino-schapen. Zij wordt ook Scheer- en Krimpwol genoemd. De lange wol, ook Kamwol geheeten (zie *Kamgaren*), die van in de meer vlakke landen levende schapen komt, waaronder de Engelsche langharigen uitmunten, heeft den draad minder gekroesd; deze is 3 tot 4 palm lang en grover dan die van de vorige soort. De naam *kamwol* draagt zij, omdat zij met ijzeren kammen gekamd wordt. Tusschen de genoemde soorten zijn ook nog overgangsoorten. Bij de kamwol is de lange de beste, terwijl bij de scheerwol de draad niet te lang moet zijn. Bij beide soorten is de fijntheit van den draad eene wezentlijke deugd, zoodat de fijnste W. altijd de hoogste waarde bezit. Uit de scheerwol, die zich ge-

makkelijk laat vervilt, wordt het garen gesponnen, dat men bij het laken tot het maken der schering gebruikt. Zoo worden daaruit laken, friesch, kasimir, baai, flanel, molton enz. geweven. Bij deze weefsels heeft eenigermate vervilting plaats. Dit laatste gebeurt niet bij de weefsels die uit kamwol vervaardigd zijn; daarbij liggen de draden ruw en wild nevens elkander, zoodat men hun loop duidelijk kan onderscheiden. Uit deze soort vervaardigt men zoogenaamde gladde wollen stoffen, zooals merinos, kamelot, mousseline, kousen enz. Over de W. soorten, die van schapen uit onderscheidene landen verkregen worden en in deugd dikwijls zeer verschillen, leze men het artikel *Schaap*. Het kweken en veredelen van het schaaft maakt een belangrijk deel van het landbouwbedrijf uit.

Wolboom, *Bombax*, behoort tot de familie der Malowen. De soorten van dezen boom vindt men in de keerkringsstreken. Zij onderscheiden zich, behalve door hunne gevingerde bladen en andere kenteekenen, ook door de dikke stammen van sommige soorten, zooals die van den *B. Ceiba* Cav. Uit de stammen van dergelijke boomen worden tonnen vervaardigd, die 5000—8000 Ned. ponden suiker kunnen bevatten. Uit het zaadpluis van andere soorten wordt eene wol verkregen, die men tot het vullen van bedden gebruikt.

Wolchow, aanzienlijke rivier in Europ. Rusland, die het water van het Ilmen-meer (z. a.) afvoert naar het Ladoga-meer (z. a.), 35 m. lang is en een deel uitmaakt van den grooten Wischnij-Wolotschokschen waterweg, die de Kaspische zee met de Oostzee in verbinding brengt.

Wolcott (John), een in de vorige eeuw in zijn vaderland onder den naam van Peter Pindar vermaard, maar thans geheel vergeten satirisch schrijver, in 1738 te Dodbroke in Devonshire geb., was eerst geneeskundige, maar leefde later te Londen alleen voor de satirische letterkunde, die hem aan de eene zijde zeer gezocht, maar aan de andere ook zeer gevreesd maakte. Hij overleed, blind geworden, te Somerstown in 1819. Onder zijne werken (Lond. 1796 in 4°, en 1812, 5 dln.) verdient de *Lousiad* (1786) bijzonder vermelding.

Wolf of Wolff (Christ., vrijheer von), Duitsch wijsgeer, in 1679 te Breslau geb., waar zijn vader looijer was, studeerde te Jena behalve in de godgeleerdheid vooral in de wis- en natuurkunde en in de wijsbegeerte en gaf reeds als student eenige ophelderingen van Tschirnhausen's *Logica of medicina mentis* uit, welke dezen zoo zeer bevelen, dat hij W. zeer begunstigde en aan Leibnitz aanbeval. Door de schriften van dezen wijsgeer en de briefwisseling met hem werd W. in diens gevoelens zoozeer ingewijd, dat hij het Cartesianismus liet varen en daarvan alleen de wiskundige methode behield, maar overigens in den geest van Leibnitz filosofeerde. In 1701 werd hij privaat-docent te Leipzig, ging in 1706 naar Giessen en werd in 1707 prof. in de wiskunde te Halle. Hij had daar een heftigen strijd te voeren tegen de orthodoxe en de piëtistische godgeleerden, totdat koning Frederik Willem I bij kabinetsorder van 8 Nov. 1723 hem uit het rijk verbande. W. werd terstond te Marburg beroepen. Sedert 1730 veranderde te Berlijn de gezondheid gunstig voor W. Deze kon in 1739 zijne *Philosophia practica universalis* aan den koning opdragen, en toen Frederik II aan de regering kwam, keerde W. 6 Dec. 1739 als geheimraad, vice-kanselier der universiteit en prof. in het natuur- en volkenregt naar Halle terug. Hij overleed aldaar in 1754. W.'s wijsbegeerte was geene oorspronkelijke, maar gedeeltelijk uit Cartesiaansche en voornamelijk uit bestanddeelen van die van Leibnitz zamengesteld, die hij poogde tot een stelselmatig geheel te brengen, waarin hij grootendeels geslaagd is. Voor W. was de wijsbegeerte de wetenschap van het wezen en den grond der dingen, welke hij in een theoretisch en in een practisch gedeelte afdeelde. Tot de theoretische filosofie rekende W. de logica, die hij te gelijk, hoewel ten onregte, als de grondleer der wijsbegeerte beschouwde, waarom hij ook de stelling der contradictie als het hoogste beginsel der kennis aanzag, en de metaphysica, welke hij in ontologie, kosmologie en theologie verdeelde. Door zich in zijne leerboeken van de Duitsche taal te bedienen, maakte hij zich omtrent deze zeer verdienstelijk. Zijne zoowel Latijnsche als Duitsche schriften zijn zeer talrijk. Tot zijne voornaamste aanhangers, de Wolffianen, behooren Baumgarten, Thümmig, Reinbeck, Canz, Reusch, Ribbro, Heinccius, von Ickstadt, von Cramer, Nettelblatt, Winckler, Gottsched en and. Verg. o. a. Ludovici, *Entroursf einer vollständigen Hist. der Wolff. Philos.* (2 dln., 1737), en Chr. W.'s eigene *Lebensbeschreib.*, uitgeg. door Wuttke (1841).

Wolf (Joh. Wilh.), Duitsch schrijver, bekend door zijne belangstelling in de Nederl. taal en letterkunde, in 1817 geb., hield zich langen tijd in Nederland op en vestigde zich te Darmstadt, waar hij in 1855 overleed. Hij heeft vele Duitsche en Nederl.

volksagen verzameld. Hiertoe behooren: *Untersuchungen üb. Wuolan, Niederländ. Sagen* (1843), *Deutsche Märchen u. Sagen* (1845), *Ueb. den auf dem Rodenstein hausenden Geist* (1848) enz. Ook in zijne *Wodana, Museum voor Ned. Oudheidk.*, waarvan het 1e dl. in 1843 te Gent verscheen, en in het door hem in 1845 te Brussel opgericht tijdschrift: *de Broederband, Tijdschr. voor hoogd., nederd. en noordsche Letterk.* deed hij zijne ingenomenheid met de Nederl. letterkunde blijken.

Wolf (Friedr. Aug.), beroemd Duitsch philoloog, in 1759 te Haynrode bij Nordhausen geb., studeerde te Göttingen, werd in 1779 collaborator bij de kloosterschool te Ilfeld, in 1782 rector te Osterode, in 1783 prof. in de philologie en directeur van het pedagogisch instituut te Halle en in 1797 hoogleenaar te Berlijn, waar hij aan de oprigting der universiteit deelnam. Hij overleed op eene reis te Marseille in 1824. Hij was de geniaalste oudheidkenner en scherpzinnigste criticus van zijn tijd. Onder zijne zeer talrijke geschriften verdienen, behalve voortreffelijke vertalingen en uitgaven van de classici, vooral vermelding: *Museum der Alterthumswissensch.* (met Buttman, 2 dln., 1807—10), *Literar. Analekten* (4 dln., 1817—20), *Vermischte Aufsätze* (1802). Hevigen strijd veroorzaakten zijne *Prolegomena ad Homerum* (1795), waarin hij de *Ilias* en *Odyssee* voor het werk van onderscheidene rhapsoden hield. Na zijn dood zagen verscheidene schriften, o. a. de *Encyklop. der Philologie* (1830, 2de uitg. 1845), het licht. Verg. Baumstark, *Fr. Aug. W. u. die gelehrte Schule* (1864); Arnoldt, *F. A. W. in seinem Verhältniss zum Schulwesen u. Pädagogik* (2 dln., 1861).

Wolf (Ferd.), beoefenaar der nieuwe talen en letterkunden, in 1796 te Weenen geb., studeerde aldaar en te Grätz, werd in 1819 schrijver en daarna custos bij de keizerl. hofbibliotheek en overleed in 1866 te Weenen. Onder zijne geschriften zijn de belangrijkste: *Floresta de rimos modernas castellanis* (2 dln., 1837), *Ueb. die Lais, Sequenzen u. Leiche* (1841), *Rosa de romances* (1846), *Studien zur Gesch. der span. u. portug. Literatur* (1859), *Hist. de la littérature brésilienne* (1863).

Wolf (De), *Canis Lupus*, is een roofdier, dat met den huishond tot hetzelfde geslacht behoort. Hij onderscheidt zich van dezen door een sterkeren en rankeren bouw, spitsersnuit en neerhangenden staart. In grootte overtreft hij een slagershond. Zijne kleur is graauw-geel met zwarte strepen aan de voorpooten. Ook de punten der opstaande ooren zijn zwart. Vroeger over geheel Europa verspreid, wordt de W. thans alleen in de meer woeste streken, de wouden van Turkijë, Rusland en Polen, gevonden, waar deze dieren met geheele scharen rondzwerfen en roofgierig een buit opzoeken. De huid van den W. wordt als pelswerk gebruikt. Men treft variëteiten aan, die anders gekleurd zijn.

Wolfaartsdijk, vroeger een afzonderlijk eiland van de Nederl. prov. Zeeland, tusschen N.- en Z.-Beveland, doch tegenwoordig met het laatste geheel verbonden. Het komt reeds in de 13de eeuw als eene tamelijk welvarende streek voor, die echter sedert door menigvuldige overstromingen veel te lijden had, zoodat er in 1578 slechts een klein gedeelte was overgebleven. Verschillende indijkingen, die in 1597, 1646, 1663, 1692, 1698, 1810 en 1846 plaats hadden, ofschoon wel door min of meer tijdelijke verliezen gevolgd, hebben W. in den tegenwoordigen toestand gebracht. Het telt omstr. 1600 inw., die hoofdzakelijk van den landbouw leven. De voornaamste plaats is het dorp Oostkerke of W.

Wolfe (Sir James), Eng. generaal, in 1726 te Westerham in het graafschap Kent geb., werd al vroeg door zijn vader, den luitenant-generaal W., voor de krijgsvaardigheid bestemd, onderscheidde zich reeds gedurende den Oostenr. successie-oorlog in de Nederlanden door zeldzame onverschrokkenheid en werd, toen de oorlog tusschen Frankrijk en Engeland uitbrak, als brigade-generaal aan den generaal Amhurst toegevoegd, die Louisburg, de hoofdstad van het eiland kaap Breton, moest belegeren, bij welke gelegenheid W. zich bijzonder onderscheidde. In 1759 kreeg hij het bevel over de expeditie naar Canada. Wel mislukte een aanval op de Fransche werken aan de rivier Montmorency, maar des te gelukkiger was die op Quebec, 12 Sept. W. streed dien dag met buitengewone onverschrokkenheid. Driemaal gekwetst, was hij toch niet te bewegen het slagveld te verlaten; eerst toen hij vernam dat het lot ten zijnen voordeele beslist had, overleed hij met de woorden: „Nu ben ik tevreden.” Het parlement liet een gedenkteeken voor hem in Westminster plaatsen, en in 1827 verscheen te Londen eene levensbeschrijving van den generaal W.

Wolfenbüttel (Het vorstendom), eertijds in uitgebreideren zin de bezittingen der oudere linie van het huis Brunswijk of Brunswijk-W. in den Neder-Saksischen kreits, en in beperkteren zin het W.-Schöningsche Harz- en Weser-district, is thans een van de zes

kreitsen van het hertogdom Brunswijk en telt op 13,85 □ m. (1864) 57,064 inw. — De eertijds versterkte stad W., aan de beide oevers van den Oker en den staatsspoorweg gelegen, telt 9333 inw., was tot 1754 de residentie van de hertogen van Brunswijk, heeft drie Evangelische en ééne Roomsche kerk, eene synagoge, een gymnasium, onderscheidene andere scholen, weldadige inrigtingen, eene kazerne, strafinrigting enz. Er zijn fabrieken van tapijten, leder, tabak en linnen en handel in koren en garen. Beeroemd is de bibliotheek van 300.000 boekdeelen en 10,000 handschriften. Vóór de bibliotheek prijkt het marmeren standbeeld van Lessing (z. a.).

Wolfenbüttelsche fragmenten. Zie *Reimarus (Herm. Sam.)*.

Wolff (Emil), Duitsch beeldhouwer, in 1802 te Berlijn geb., kreeg op de academie aldaar zijne opleiding en ging in 1823 op kosten des konings naar Rome, waar hij sedert werkzaam is en zoowel voor Berlijn als voor Engeland beelden uit het heroïsche en historische, alsmede uit het zoogen. genre-vak vervaardigde.

Wolff (Oskar Ludw. Bernh.), Duitsch novellist en improvisator, in 1799 te Altona geb., studeerde te Berlijn en te Kiel in de geneeskunst en daarna in de fraaije letteren, trad te Hamburg als improvisator op en maakte op zijne kunstreizen grooten naam. In 1826 werd hij prof. bij het gymnasium te Weimar en in 1830 bij de universiteit te Jena, waar hij in 1851 overleed. Onder zijne talrijke schriften is vooral de *Poetische Hausschatz des deutschen Volks* (21e uitg., 1863) zeer verbreid. Zijne novellen heeft hij zelf in zijne *Schriften* (14 dln., 1841—43) bijeenverzameld.

Wolff (Phil. Heinr.), verdienstelijk oorarts, maar meer nog door zijne dramatische schriften bekend, in 1818 te Berlijn geb., studeerde aldaar, schreef onderscheidene werken over de oorheekunde, en vele dramatische gedichten, die in zijne *Dramatische Werke* (3 dln., 1869) zijn bijeenverzameld.

Wolff (Pius Alex.), uitstekend tooneelspeler, in 1784 te Augsburg geb., studeerde eerst, maar vormde zich sedert 1804 aan den schouwburg te Weimar tot tooneelspeler. Hij muntte vooral uit in de rollen van jeugdige helden, ook van ernstige en verhevene karakters. Tevens schreef hij eenige drama's: *Caesario*, *Preciosa* en and., en gaf met Levezow het *Dramaturgische Wochenblatt* uit. Sedert 1816 lid van het koninkl. theater te Berlijn, overleed hij in 1828 op reis te Weimar. — Zijne echtgenoot, Amalie, geb. Malcolmi, in 1780 te Leipzig geb. en 1851 te Berlijn overl., was bij het koninkl. theater te Berlijn een sieraad bij het treurspel.

Wolff (Benjamin), schilder en teekenaar, in 1758 te Dessau geb., ontwikkelde zich door zijne studien te Berlijn, Dresden, Weenen en Rome, meer bepaaldelijk naar de meesterstukken der oudheid en der renaissance, tot een verdienstelijk kunstenaar, schilderde op zijne reizen vele portretten in olieverw en miniatuur en vestigde zich eindelijk te Amsterdam, waar hij mede portretten en historïeële stukken vervaardigde, maar voornamelijk uitmuntte door zijne teekeningen naar schilderijen van groote meesters, die gereedelijk atftek vonden. Na de omwenteling van 1813 werd W. door Willem I tot opzigtcr van het rijks-museum te Amsterdam benoemd, waar hij in 1825 overleed.

Wolff (Elisabeth), geb. **Bekker**, uitstekende Nederl. romanschrijfster, in 1738 te Vlissingen geb., huwde met den Hervormden predikant Adriaan W. Na diens dood, in 1777, woonde zij te Beverwijk met hare vriendin de begaafde schrijfster Agatha Deken (z. a.), met welke zij gedurende den Eng. oorlog naar Frankrijk uitweek, waar beide te Trévoux woonden. Tijdens de omwenteling ontquam zij niet alleen zelve door hare tegenwoordigheid van geest aan de guillotine, maar hielp ook den echtgenoot van hare vriendin Renauld uit den kerker bevrijden. Na in 1795 naar Holland te zijn teruggekeerd, vestigden beide vriendinnen zich te 's Hage, waar W. in 1804 weinige dagen vóór hare vriendin overleed; beiden zijn op het kerkhof te Scheveningen begraven. Weinige schrijfsters vereenigden met groote talenten zooveel waardigheid en strenge zedelijkheid. Over de geschriften, waarmede beide vriendinnen de Nederl. letterkunde verrijkten, verg. het art. *Deken (Agatha)*.

Wolffl (Jos.), virtuoos op de piano-forte, in 1772 te Salzburg geb., leerling van Mozart en Haydn, maakte op zijne kunstreizen door Duitschland 1793—98 grooten opgang, begaf zich daarna naar Parijs, waar hij muziekmeester van keizerin Josephine werd en vestigde zich later te Londen, waar hij in 1814 in behoeftige omstandigheden stierf. Hij heeft ook klavierstukken en enkele opera's gecomponéerd.

Wolfgang, vorst van Anhalt, invoerder der Hervorming in Anhalt, geb. in 1492, kwam na den dood zijns vaders, vorst Woldemar, in 1508 aan de regering, werd

Luther's leerling en vertrouwde vriend, onderteekende in 1530 op den rijksdag te Augsburg de Evangelische geloofsbelijdenis, was medestichter van het Smalkaldische verbond, werd 12 Jan. 1547 door Karel V in den rijksban gedaan en moest na den slag bij Mühlberg zijn land verlaten. Eerst in 1552 kwam hij weder in het bezit van zijn gebied, droeg in hoogen ouderdom de regering aan zijne neven op en stierf in 1566.

Wolfram von Eschenbach, de belangrijkste der middel-Hoogduitsche dichters, geb. in de tweede helft der 12de eeuw uit een adellijk geslacht, dat naar het stadje E. in Beieren zijn naam voerde, bragt het grootste deel van zijn leven op riddergoederen door, terwijl hij door zijn dichterstant in zijn bestaan voorzag, kwam in 1204 aan het hof van den landgraaf Herman van Thuringen en schitterde hier onder de dichters bij den Wartburgstrijd. Later verliet hij het Thüringsche hof en stierf tusschen 1216—25. Onder zijne gedichten zijn *Parcival*, vóór 1212 voltooid, *Willem van Oranje* en de onvoltooide *Titurel* de voortreffelijksten. De eerste kritische uitgave zijner werken gaf Lachmann (1833). Simrock leverde eene goede vertaling van den *Parcival* en *Titurel* (2 dln., 1842). Over het leven van W. v. E. verg. von der Hagen in de *Minnesänger*, 4de dl.

Wolframium is een metaal door Spaansche scheikundigen in 1783 ontdekt. Het vertoont zich als een donkergrauw poeder, dat slechts door eene hevige hitte kan zaamgesmolten worden, hard en broos is en den glans van ijzer bezit. Het komt in de natuur voor in wolfram en in tungsteen. De ertsen van het W. worden bij de tinertsen gevonden. W. met zuurstof vormt W.-oxyde en W.-zuur. Het laatste heeft men beproefd als verfstof in de blaauwverwerij te gebruiken.

Wolfskers, **Doodkruid**, **Dolmakende Nachtschade**, *Atropa Belladonna*. De *Atropa* is een plantengeslacht uit de familie der Nachtschaden, waarvan eenige soorten in Europa en Zuid-America groeijen. Daartoe behoort de ook in ons land voorkomende W., eene overblijvende plant met een krachtigen vertakten stengel en eironde gaafrandige zachte bladen, met korte stelen. Deze bladen staan, een groot en een klein blad gepaard, hoog aan den stengel. De bloemkroon, klokvormig en leverbruin gekleurd, is aan lange stelen geplaatst. Uit de bloem komen zwarte glimmende bessen ter grootte van kleine kersen. Alle deelen der plant zijn zeer vergiftig. Zij wordt ook geneeskrachtig aangewend. De giftige eigenschappen verkrijgt zij door het bij haar voorhandene *Atropine*, een alkaloïde.

Wolfsklaauw, *Lycopodium* L., is een plantengeslacht, dat tot de Kryptogamen behoort en dat aan de familie der Wolfsklaauwachtigen, *Lycopodiaceae*, den naam geeft. De soorten van dit geslacht hebben vorkgewijs vertakte, meest met schubvormige blaadjes bedekte stengels en arenvormige spoordragers, waaruit groote en kleine sporen voortkomen. Het zijn de kleine sporen, die als smet- of bliksempoeder (z. a.) gebruikt worden en die bij de wijze van voortplanting der W. opmerking verdienen. In ons land komen een viertal soorten van W. voor, waaronder ééne merkwaardig is, die op den Lochemschen berg onder den naam „Heksenkrans” in groote kringen groeit.

Wolfskuilen zijn trechtvormige putten met cirkel- of veelhoekvormig bovenvlak. De bovenbreedte is gewoonlijk 1,80 tot 2 el, de diepte 1 tot 1,5 el en de benedenbreedte 0,5 tot 0,65 el. In het midden wordt een aangepunte paal geplaatst van 10 tot 15 duim dikte en 2 tot 2,5 el lengte, die zoo diep in den grond geslagen wordt, dat de punt gelijk of iets lager dan het bovenvlak van den kuil komt. De W. worden gewoonlijk in verscheidene rijen schaakvormig aangelegd. De uitgegraven aarde wordt hetzij naar eene andere plaats vervoerd, hetzij rugsgewijze tusschen de kuilen opgezet. De W. worden onder het werkzame bereik van het geweervuur op de zwakste punten eener stelling, o. a. vóór de schouderhoeken of achter de kelen der werken aangelegd. Tot het werkzaam tegenhouden van infanterie moeten minstens zeven rijen achter elkander liggen, van cavallerie slechts drie of vier.

Wolfsmelk, **Heksenmelk**, *Euphorbia*, is een plantengeslacht, dat aan de familie der Wolfsmelkachtigen den naam geeft, tot welke familie, behalve anderen, het Bingelkruid en de Buksboom (z. a.) behooren. De planten dezer familie bevatten allen een giftig melksap, dat ook uitwendig ontsteking veroorzaakt. De W. telt in ons land 12 soorten, die zich door hare gedaante nog al gemakkelijk van andere geslachten laten onderscheiden. De mannelijke en vrouwelijke bloemen zijn bij elkander in groepen geplaatst, omgeven door een klokvormig omhulsel. Onder de soorten telt men het Wrattenkruid (*E. Helioscopia*), de Groote W. (*E. palustris*), de Cypresbladige W. (*E. Cyparissias*), het Kroontjes-kruid (*E. Peplus*) en anderen.

Wolfspin. **Aardspin.** *Lycosa Saccata*, uit de familie der Jagtspinnen, is eene spin, die men op zonnige plaatsen in tuinen en bouwlanden bij menigte zien kan. De W., slechts 7 Ned. streep lang, is roetkleurig met lichtbruine pooten. Het borststuk en achterlijf zijn gevlekt. Het zakje, waarin de wijfjes de eijeren mededragen, is blaauw, ook wel groengrijs gekleurd. De jongen klimmen op den rug der moeder.

Wolga. de grootste rivier van Rusland en van Europa, ontspringt in het gouvern. Twer op het Alanisch gebergte (Wolchonski-woud), neemt het water van onderscheidene meren in zich op, stroomt langs Twer, Rybinsk, Jaroslaw, Kostroma, Nischnij-Nowgorod, vervolgens zuidwaarts langs Simbirsk, Stawropol, Samara, Saratow, begint bij Kamischin haren benedenloop, in welken zij geene rivieren meer in zich opneemt, doet Sarepta aan en ontlast zich in 65 armen, 10 m. beneden Astrakan, in de Kaspische zee. De W. heeft eene lengte van 454½ m., waarvan 440 m. bevaarbaar zijn; het stroomgebied bedraagt 30,154 □ m. De belangrijkste rivieren, die zich in de W. ontlasten, zijn rechts: de Shukopa, Wäsuga, Sestria, Dubna, Nerl, Kotorosl, Oka, Sura en Swiaga; links: de Twerza, Medwediza, Mologa, Szeksna, Kostroma, Mera, Unsha, Usola, Kersheniz, Wetluga, Kokschaja, Kama (Kleine W.), Tscheremschak, Sok, Samora, Irgis en Targun. De W. is de levensader voor den binnenlandschen handel van Rusland. Door de groote kanaal-systemen van Wischnij-Wolotschok, Tichwin en het Maria-kanaal staat de W. met alle oceanen, die Europ. Rusland begrenzen, in verbinding. Van groot gewigt is de visscherij op de W., vooral bij Simbirsk.

Wolgast, haven- en handelstad in den kreits Greifswald van het Pruis. regeringsdistrict Straalsund, aan de Peene en een zijtak van den spoorweg van Stettin naar Straalsund, met 6412 inw., twee kerken, een oud slot, scheepsbouw, korenhandel, linnenweverijen en looijerijen.

Wolgsk. Zie *Wolsk*.

Wolke (Christ. Heinr.), Duitsch paedagoog en taalkundige, in 1741 te Jever geb., was eerst leeraar aan Basedow's Philanthropin te Dessau, daarna opvoeder te Petersburg en leefde vervolgens buiten betrekking te Leipzig, Dresden en vooral te Berlijn, waar hij in 1825 overleed. Hij schreef: *Feste Kenntnisse für Kinder von der Staatenkenntnis bis zur Weltkunde* (1783), *Erziehungslehre* (1805), *Anleit. zur deutschen Gesamtsprache* (2de uitg., 1816).

Wolken. De voorwerpen, die wij in den dampkring zien drijven, nu eens afzonderlijk, dan weder den geheelen hemel bedekkende, noemt men W. Deze W. bestaan uit waterdampen. Eene ruimte, hetzij luchtledig of met lucht gevuld, kan bij eene bepaalde temperatuur slechts eene bepaalde hoeveelheid waterdamp in gasvormigen (onzigtbaren) toestand bevatten. Bezit zij deze hoeveelheid, dan zegt men dat de ruimte verzadigd is. Daalt in zoodanig geval de temperatuur, dan verdigt zich een gedeelte van dien damp en wordt nu zichtbaar. Geschiedt dit beneden in den dampkring, dan ontstaat nevel (z. a.); gebeurt het boven in dezen, dan ontstaan W. Hieruit verklaart het zich, dat bij een helderen hemel spoedig wolken ontstaan kunnen en ook het omgekeerde. Die wolken kunnen zich ligt en dun, maar ook donker en zwaar vertoonen. Worden zij door de zon beschenen, dan zijn zij wit, anders donker gekleurd. Howard heeft aan de W. naar haar voorkomen namen gegeven ter onderscheiding. *Cirrus* of Vederwolk zijn de vezelachtige dunne wolkjes. Deze zweven hoog in den dampkring en bestaan uit fijne ijskristalletjes. *Cumulus* of Hoopwolk is de naam voor W. die zich meer opgezwollen vertoonen. *Stratus* of Streepwolk is eene horizontaal zich uitstreckende wolk. Door deze namen te verbinden verkrijgt men de zaamgestelde gedaanten, b. v. *Cirro-cumulus* (de zoogenaamde Schaapjes), *Cirro-stratus*, *Strato-cumulus* enz. De regenwolk wordt *Nimbus* genoemd.

Wolkonsky (Pet. Michailowitsch, vorst), Russ. veldmaarschalk, geb. in 1776, trad in 1793 in dienst, werd in 1810 chef van den keizerl. generalen staf, nam met onderscheiding deel aan de veldtogten van 1812 en 1813, werd in 1817 generaal der infanterie, vergezeld den keizer op alle reizen in de binnenlanden des rijks, werd onder Nikolaas minister van het keizerlijke huis, kanselier der keizerl. orden, inspecteur-generaal van alle reserve-troepen en in 1850 veldmaarschalk. Hij overleed in 1852 te Peterhof. — Zijn zoon, vorst Alexander W., was vroeger bij het Russ. gezantschap te Weenen en van 1858—60 buitengewoon gezant bij de hoven te Dresden en te Altenburg.

Wollaston (Will.), Eng. zedekundig wijsgeer, in 1659 te Coton-Clanford in Stafford geb., was leeraar te Birmingham en privatiseerde sedert 1696 te Londen, waar hij de

bescherming van koningin Charlotte genoot en in 1724 overleed. Zijn hoofdwerk *Religion of nature delineated* (1724 en meerm.) vond grooten bijval. Verg. Drechler, *Ueb. W.'s Philosophie* (2de uitg., 1802).

Wollaston (Will. Hyde), beroemd Eng. schei- en natuurkundige en mineraloog, in 1766 te Chiselhurst geb., studeerde te Cambridge en te Londen, was eerst geneesheer te Bury St. Edmunds en vestigde zich daarna te Londen, waar hij in 1828 overleed. Hij vond het middel uit om platina te pletten en te bewerken en ontdekte in platinaerts het palladium en iridium. Ook had hij groote verdiensten omtrent de zoöchemie, hij verbeterde den mikroskoop, verrijkte de leer van het galvanisme door de vervaardiging der naar hem genoemde Wollastonsche dubbelplaten en van het vingerhoed-apparaat, verbeterde Hook's Camera lucida en vond den reflexie-goniometer en den kryophoor uit. Zijne verhandelingen bevinden zich vooral in de *Philosophical Transactions*, in Thomson's *Annals of philosophy* en in Gilbert's en Poggendorff's *Annalen*.

Wollegras, Veenpluis, Eriophorum. Dit plantengeslacht uit de familie der Cypergrassen herkent men gemakkelijk aan de menigvuldige zachte witte draden, die na het bloeijen eene wollige kuif vormen, waarin de aren weggedoken zijn. De soorten, die in onze Flora voorkomen, zijn: het Scheedeveroerend-, het Smalbladig-, het Tenger- en het Breedbladig W. (*E. vaginatum*, *angustifolium*, *gracile* en *latifolium*). Men vindt ze voornamelijk op veenachtige weiden.

Wollin, een eilandje in de Oostzee, in het Pruis. regeringsdistrict Stettin, vormt met het eiland Usedom den kreits Usedom-W. en telt op $4\frac{1}{2}$ □ m. 12,000 inw., die in veeteelt, haring- en aalvisscherij hun bestaan vinden. — De eenige stad van het eiland, W., met 5039 inw., is door bruggen met het vasteland verbonden. De scheepvaart en het geen daarmede in betrekking staat geven er eenig vertier.

Wöllner (Joh. Christ. von), Pruis. staatsman, in 1727 te Dörritz geb., was eerst predikant te Grossbehnitz bij Berlijn, daarna Pruis. kamer-raad, sedert 1786 in den adelstand verheven, intendant van de koninklijke gebouwen, en sedert 1788 onder koning Frederik Willem II staatsminister en chef van het departement van eeredienst. Hij is vooral bekend door het naar hem genoemde Wöllnersche godsdienst-edict van 9 Julij 1788, ter beveiliging van het godsdienstig geloof tegenover het toenemend ongelooft. Toen Frederik Willem III aan de regering kwam, werd hij ontslagen. Hij overleed in 1800 op zijn landgoed Grossriez bij Beeskow.

Wolmeter, Eriometer, noemt men een werktuig, dat bestemd is om de fijnheid der wol te bepalen. De daartoe ingerigte werktuigen bestaan uit een vergrootglas om de vezel ver groot te kunnen zien, verbonden met eene inrigting om de dikte van één enkelen draad of van meer draden te gelijk te kunnen meten, of met die van andere soorten te kunnen vergelijken.

Wologda, Russ. gouvernement, tusschen Archangel, Tobolsk, Perm, Wjätka, Kostroma, Iaroslaf, Nowgorod en Olonez, telt op 7200,89 □ m. (1864) 974,723 inw. De grond is meestal vlak (slechts in het N. O. ziet men eenige hoogten van het Uralisch gebergte), bestaat uit leem, klei, mergel, veen en heide, is gedeeltelijk zeer vruchtbaar, vooral in het Z. W. en wordt door de Dwina (wier bronstroomen de Suchona en Wytshchegda hier ontspringen), de Waga en de Petschora, met de zijstroomen bespoeld. In het Z. W. treft men een groot meer aan, het Kubinskoje Osero, dat $8\frac{1}{2}$ m. lang en 2 m. breed is. Er zijn vele moerassen, waarvan sommigen 40 tot 130 wersten in omtrek hebben. De luchtgesteldheid is er zeer koud, doch over het algemeen gezond. De landbouw levert rogge, gerst, haver, een weinig tarwe, veel vlas, hennep en hop, en in het zuidwesten ook veel tuin- en boomvruchten op. De bosschen zijn een rijkdom des lands en verschaffen aan vele handen werk. Deze wouden bevatten eene groote menigte van eekhorrens, elanden, rendieren, hazen, wezels, hermelijnen, marters, dassen, beeren, wolven, vossen, losschen, auerhoenders, valken, enz. Voorts leveren landbouw, veeteelt, bergwerken, eenige fabrieken en handel middelen van bestaan op. — De hoofdstad W., aan de rivier W. gelegen, zetel van een bisschop, heeft 12,700 inw., twee kathedralen en 54 kerken, vele kloosters, een theologisch seminarie, een gymnasium, eene kreitsschool, onderscheidene fabrieken en levendigen handel, daar hier de hoofdstapelaats is van het verkeer over de Witte zee naar het binnenland.

Wolsey (Thomas), kardinaal, aartsbisschop van York en minister van Hendrik VIII, koning van Engeland, in 1471 te Ipswich in Suffolk geb., studeerde te Oxford in de theologie, werd in 1500 pastoor te Lymington en in 1505 hofkapelaan bij koning

Hendrik VII, die hem eene zending naar den keizer opdroeg en na gunstigen uitslag rijkelijk begiftigde. Hendrik VIII maakte hem in 1509 tot zijn aalmoezenier en in 1510 tot lid van den staatsraad. Hij werd in 1510 rector van Torrington en domheer van Windsor, in 1511 prebendaris en in 1512 deken van York, in 1514 bisschop van Lincoln en 8 maanden later aartsbisschop van York. Toen de paus hem in 1515 tot kardinaal en de koning hem tot lordkanselier verheef, traden de overige raadslieden der kroon af, zoodat nu W. het roer alleen in handen had, waarbij hij schitterende talenten ontwikkelde, hoewel schrandere genoeg om het te doen voorkomen als ging alles van den op zijn gezag hoogst naijverigen koning uit. In 1518 werd hij bovendien pauselijk legaat, en wel met eene zoo uitgebreide magt, dat hij als 't ware paus van Engeland was. Met zijn aanzien stegen ook zijne inderdaad vorstelijke inkomsten, maar tevens zijne prachtliefde en trotschheid. Toen, nadat Karel V de keizerskroon had verkregen, de strijd tusschen dezen en den koning van Frankrijk begon, vleiden beiden den Engelschen kardinaal, de keizer zelfs met de stellige belofte, dat W. paus zou worden, doch toen in 1523 de pauselijke zetel was opengevallen en W. niet gekozen werd, stemde hij koning Hendrik ten gunste van koning Frans. Intusschen had Hendrik het voornemen opgevat om zich van zijne gemalin Katharina van Arragon te scheiden en de houding, door den kardinaal uit staatkunde in die zaak aangenomen, bewerkte zijn val. Op 18 Oct. 1529 moest hij plotseling het rijkszegel afgeven en zijn prachtig paleis te Londen verlaten. De koning liet hem zijne bisdommen York en Winchester behouden, maar weldra verklaarde het parlement al zijne goederen verbeurd en veroordeelde hem tot levenslange gevangenis. Doch ook nu trad Hendrik VIII tusschen beide en de voormalige minister behield zijn bisdom York. Op nieuw echter wegens hoogverraad aangeklaagd, werd hij naar Londen vervoerd, doch overleed op de reis derwaarts in de abdij van Leicester, 29 Nov. 1530. W. was een man van buitengewone bekwaamheden, staatkundige geslepenheid en groote liefde voor de wetenschappen. Verg. Cavendish, *Life of cardinal W.* (1841); Galt, *Account of the life and administration of cardinal W.* (2de uitg., 1817); Howard, *The cardinal W.* (1824).

Wolsk of **Wolgsk**, eene der aanzienlijkste steden aan de Wolga in het Russ. govern. Saratow, met (1863) 24,346 inw., die aanzienlijken handel drijven en vele looijerijen hebben. Men vindt er vijf kerken en eene fraaije beurs. In de omstreken wonen vele Duitsch sprekende Zwitsers in de koloniën Schaffhausen, Bazel, Glarus en Solothurn.

Wolstonecraft (Maria), Eng. schrijfster, in 1758 te Beverley in het graafschap York geb., had eerst eene kostschool, werd vervolgens gouvernante bij den lord stedehouder van Ierland en begaf zich later naar Londen, waar zij eenige romans in het licht gaf. Eene misdadige liefde gaf aanleiding dat zij zich naar Frankrijk begaf. Later keerde zij naar Engeland terug, waar zij met den romanschrijver Godwin (z. a.) in het huwelijk trad en in 1797 overleed. Hare nagelaten werken zijn door haren echtgenoot in het licht gegeven (1798). Zij ijverde in hare schriften zeer voor de emancipatie der vrouwen, voornamelijk in die, welke in het Ned. vertaald zijn uitgegeven: *Verdediging van de regten der vrouwen*, met aantekeningen door Y. van Hamelsveld ('s Grav. 1767), en *Maria, of het ongeluk van vrouw te zijn* (Amst. 1801). Mede in onze taal zijn overgebracht hare *Brieven, geschreven gedurende eene reize door Zweden, Noorwegen en Denemarken* (Amst. 1799).

Wolterbeek (Constantijn Johan), verdienstelijk Nederl. zeeofficier, in 1766 uit een geslacht van Saksischen oorsprong te Steenderen geb., trad in 1782 als kadet in zeedienst, deed onderscheidene reizen naar W.- en O.-Indië en naar de Middellandsche zee en woonde in 1791 eene expeditie bij in de Molukken, waar hij zich bijzonder onderscheidde en zelfs bij de vermeerstering eener sterkte op Goram met eigen hand de Nederl. vlag plantte. Na zijne terugkomst werd hij op de *Spion* geplaatst. Hij vermeersterde in 1793 de op de Schelde gestationeerde Fransche kanonneerbrik Ste-Lucie en een ander vijandelijk vaartuig, waarbij hij, daar zijne sloep in den grond was geschoten, met de bemanning op eene andere oversprong. In 1794, toen hij eene koopvaardijvloot naar Indië moest geleiden, kwam hij te Plymouth onder embargo, en in 1796 werden de schepen verbeurd verklaard en de bemanningen gevangen genomen, hij zelf op zijn woord ontslagen. Van 1799—1801 diende hij als kapitein ter zee onder den admiraal de Winter en kwam toen bij het eskader van den vice-admiraal Hartsinck, waarmede hij eene reis naar America deed. Volgens het door hem ontworpen

plan tot theoretische en practische opleiding van jongelieden tot de zeedienst organiseerde hij in 1803 het fregat *Euridice* en grondde zoodoende de instelling, die, later naar Fijenoord verplaatst, vele uitmuntende officieren aan de marine geleverd heeft. Hij kreeg nu het bevel over de zeemagt van de monden der Maas en wist zijne moeijelijke positie met beleid te boven te komen. Na van 1806—1808 tot herstel van gezondheid buiten dienst te zijn geweest, werd hij benoemd tot escader-brigadier en voerde het bevel eerst in de Wester-Scheide, later voor de Willemstad, waar hij zich tegenover de Engelschen wist staande te houden. Tijdens de inlijving van Nederland in het Fr. keizerrijk bleef hij buiten betrekking. In 1814 werd hij commandeur van den breeden wimpel en voorts tot commandant der flotille in de Zuiderzee benoemd. In 1815 werd hem het bevel over de zeemagt in O.-Indië opgedragen. Gedurende de reis derwaarts werd hij schout-bij-nacht. Hij bewees in Indië de gewigtigste diensten; eene ondernomen expeditie tegen Palembang mislukte wegens onvoldoende middelen, maar de tweede, geregeld en beraamd door hem en den generaal de Kock, gelukte volkomen, hoewel W. toen reeds naar Nederland teruggekeerd was. Van 1823—28 voerde hij het bevel in de Middellandsche zee en ontving bij zijne terugkomst vele blijken van 's konings tevredenheid. In 1829 werd hij directeur-generaal van de marine onder het opperbestuur van prins Frederik, en leidde gedurende de moeijelijke jaren 1830 en 1831 de zaken van de marine op uitmuntende wijze. In 1831 werd hij tot vice-admiraal verheven. In 1840 in deze betrekking vervangen, ontving W. onder dankbetuiging des konings zijn eervol ontslag. Hij overleed in 1845 te 's Gravenhage, alom bekend als een der regtschapenste, werkzaamste en achtungwaardigste menschen van zijn tijd.

Wolters (Hermanus), Nederl. schilder, geb. te Zwolle in 1682, leerling van Roelof Koets en Theodorus van Pee, overleed te Haarlem omstr. 1755. — Beroemder is zijne echtgenootte Henriette W., geb. van Pee, in 1692 te Amsterdam geb., in 1719 in het huwelijk getreden en in 1741 overleden. Door haren vader in de kunst onderwezen, verwierf zij zich vooral grooten naam door het schilderen van miniatuur-portretten, die door de aanzienlijksten des lands en door buitenlandsche vorsten zeer gezocht en rijk beloofd werden. De koning van Pruisen en de keizer van Rusland trachtten vruchteloos haar over te halen zich in hunne staten te vestigen.

Woltmann (Karl Ludw. von), Duitsch geschiedschrijver, in 1770 te Oldenburg geb., studeerde te Göttingen, hield te Oldenburg en te Göttingen voorlezingen en werd na eenigen tijd tot hoogl. der wijsbegeerte te Jena beroepen. Na slechts kort dit ambt bekleed te hebben, begaf hij zich naar Berlijn, waar hij tot onderscheidene administratieve en diplomatieke ambten benoemd werd. Na den slag bij Lützen begaf hij zich, ten einde de wraak van Napoleon te ontvlieden, naar Praag, waar hij in 1817 overleed. Talrijk zijn zijne historische werken, onder welke de *Gesch. Gross-Britanniens* (1799, onvoltooid gebleven), *Gesch. des Westfälischen Friedens* (2 dln., 1808) en *Gesch. der Reformation* (3 dln., 1800) de besten zijn. Zijne *Sämmtliche Werke* zijn (Berl. 1818—21, 12 dln.) uitgegeven door zijne begaafde weduwe, Karolina Stosch, geb. in 1782, overl. in 1847, die onderscheidene romans en andere schriften, meestendeels in eenigszins gekunstelden vorm, heeft uitgegeven. De verhalen en gedichten der beide echtgenooten zagen onder den titel *Schriften* (5 dln., 1806—7) het licht.

Woluspa of **Voluspa**, **Vauluspa** is een gedeelte der Edda (z. a.), bestaande uit eene reeks oud-Noordsche gedichten, meest de schepping en den ondergang der wereld betreffende. Afzonderlijke uitgaven der W. zijn die van Gräter (1818), Eumüller (1830), Bergmann in de *Poèmes Islandais* (1838) en Dietrich in *Allnordisches Lesebuch* (1843).

Wolverhampton, de volkrijkste stad van het Eng. graafschap Stafford en eene der groote fabrieksteden van Engeland, aan den spoorweg van Birmingham naar Liverpool en aan het kanaal van Bristol gelegen, met (1861) 60,858 inw. De zeer oude stad heeft wel nauwe straten, doch is overigens goed gebouwd en geheel omgeven door steenkolenmijnen, ijzersmelterijen en vaarten, om het ijzer en de fabriekwaren naar het kanaal over te brengen. Het fabrikaat bestaat uit allerlei ijzeren voorwerpen, voornamelijk sloten, grendels, hengsels enz. De St. Pieter's kerk is beroemd om haren predikstoel, haar orgel, hare monumenten, hare doopvont en het klokkenspel in haren toren.

Wolverlei, *Arnica montana*, behoort tot de familie der Zaaimgesteldbloemigen. De W. onderscheidt zich door eene wortelroset van verschillend gevormde, gaafraundige bladen, waaruit één of meer bloemstengels oprijzen, die goudgele groote bloemhoofdjes dragen,

meestal één eindelings en daar onder twee kleinere bloemhoofdjes. De plant groeit op veenachtige weigronden. Zij wordt geneeskrachtig gebruikt.

Wolzogen (Karoline von), geb. von Lengefeld, Duitsche schrijfster, in 1763 te Rudolstadt geb., trad reeds op jeugdigen leeftijd in het huwelijk met den geheimraad van Beulwitz, en na scheiding van dezen met den opper-hofmeester aan het hof van Weimar, den vrijheer von W., die haar, na gelukkigen echt, in 1809 ontviel. Vriendschappelijke omgang met Schiller ontwikkelde haren dichterlijken aanleg, terwijl zij ook als romanschrijfster uitmuntte, zoo zelfs, dat haar eerste verhaal: *Agnes von Lilien*, naamloos uitgegeven (2 dln., 1798), voor het werk van Göthe gehouden werd. Ook gaf zij *Erzählungen* (2 dln., 1826), *Schiller's Leben* (2 dln., 2de uitg., 1845) en *Cordelia* (2 dln., 1840). Zij overleed te Jena in 1847. Haar *Literarischer Nachlass* is te Leipzig in 1848—49 in 2 dln. uitgegeven.

Wolzogen (Justus Ludwig, vrijheer von), verdienstelijk generaal, in 1773 te Meiningen geb., genoot zijne opvoeding te Stuttgart, diende tusschen 1792 en 1815 in Pruis., Wurtembergsche en Russ. dienst, was in den veldtogt van 1812 bij den generalen staf van Barclay de Tolly en in dien van 1813 bij den persoon des keizers, en werd op het slagveld van Leipzig tot generaal-majoor bevorderd, tot belooning voor den door hem gegeven raad om de reserven naderbij te trekken. In 1815 nam hij zijn ontslag uit de Russische dienst en trad als generaal-majoor in het Pruisische leger. Hij gaf in 1816 les in de krijgswetenschap aan den kroonprins en de prinsen Wilhelm en Frederik, en werd tot veelvuldige zendingen gebezigd. In 1818 benoemde de koning hem tot gevolmagtigde bij de militaire commissie van den Duitschen Bond, in welke betrekking hij sedert 1820 als luitenant-generaal bleef, totdat hij in 1836 als generaal der infanterie gepensionneerd werd. Hij overleed in 1845 te Berlijn. Zijne nagelaten, in 1851 te Leipzig uitgegeven *Memoiren* behelzen vele wetenswaardige bijzonderheden over de geschiedenis van zijn tijd, vooral over den veldtogt van 1812 in Rusland.

Wond (*Vulnus*) noemt men eene versche, door werktuigelijke oorzaken te weeg gebrachte, onmiddellijk met de buitenwereld in verband staande scheiding der deelen. Naar den aard van het kwetsend werktuig worden zij verdeeld in: gesnedene W. (*V. scissa*), gehouwene W. (*V. icta*), gestokene W. (*V. punctata*), gekneusde W. (*V. contusa*), gescheurde W. (*V. lacerata*), geschotene W. (*V. sclopetaria*), vergiftige W. (*V. venenata*). Naar de lichaamsstreek onderscheidt men hoofd-, borst-, buik-W. enz. Naar het gevaar dat zij insluiten spreekt men van geringe W. (*V. levia*), gevaarlijke W. (*V. periculosa*), doodelijke W. (*V. lethalia*), welke laatsten weder onderverdeeld worden in volstrekt doodelijke W. (*V. absolute lethalia*), op zichzelfe doodelijke W. (*V. per se lethalia*), en door toeval doodelijke W. (*V. per accidens lethalia*), welke laatste onderscheidingen uit een geregteelkundig oogpunt van veel belang zijn. Eene eenvoudige scheiding in den samenhang der deelen heet eenvoudige wond; gaat deze echter met andere, registreeks met de wond in verbinding staande beleedigen geaard, b. v. met beenbreuk, dan is de wond zamengesteld. De W. genezen: door onmiddellijke vereeniging, door vleeschgroeiing, door vleeschgroeiing en vereeniging, waarvan de eerste de meest gewenschte is en in den regel verkrijgbaar bij gesnedene en gehouwene W. De behandeling bestaat in het algemeen in het stillen der bloeding, het zuiveren der W. van mogelijk verontreinigende zelfstandigheden, het verwijderen van vreemde lichamen zooals kogels, beensplinters enz., het tot elkander brengen der wondlippen door drooge of bloedige hechting.

Wonderboom, *Ricinus*, behoort tot de fam. der Wolfsmelkachtige planten. Dit plantengeslacht onderscheidt zich door éénhuizige bloemen, waarvan de mannelijke onder de vrouwelijke bloemen geplaatst zijn. De zaden der driehokkige vrucht houden eene vette olie in. In de keerkingsstreken der oude wereld komen onder de soorten boomen en struiken voor. Daaronder wordt de Gemeene W. (*R. communis*) in het Z. van Azië en ook in de warme streken van Europa verwilderd gevonden. Deze wordt meer dan 10 el hoog. De zaden van dezen boom leveren de Wonderolie, ook Castor- en Ricinus-olie genaamd, die geneeskundig als purgeermiddel gebruikt wordt.

Wonderen noemt men in het algemeen zoodanige verschijnselen in de stoffelijke wereld, die men noch uit het gewone beloop der dingen, noch uit bekende krachten weet te verklaren. In het bijzonder verstaat men in de Christelijke godgeleerdheid onder W. die in de H. Schriften medegedeelde feiten, wier oorzaak niet in de krachten der natuur, voor zooverre ons die bekend zijn, of in die van den natuurlijke menschen geest,

maar in onmiddellijk ingrijpende, hoogere goddelijke krachten moet gezocht worden. De vraag of wonderen al of niet mogelijk zijn, is een reeds zeer oud, in onze dagen krachtig op den voorgrond tredend geschilpunt. De uiteenlopende beantwoording dier vraag heeft haren oorsprong in de zeer verschillende voorstellingen, die men zich van den persoon van God en van de betrekking van God tot de wereld vormt.

Wonderen der wereld (De Zeven) heetten in de oudheid zeven merkwaardige bouw- en kunstwerken, door omvang en pracht uitmuntende. Zij waren: 1. de Egyptische pyramiden, 2. de zoogenaamde hangende tuinen van Babylon, 3. de tempel van Diana te Ephesus, 4. het beeld van den Olympischen Jupiter door Phidias, 5. het Mausoleum van Artemisia, 6. de Colossus van Rhodus, en 7. de Pharos of vuurtoren van Alexandria. Philo van Byzantium beschreef deze kunstwerken in zijn geschrift: *De Septem mundi miraculis*, of ook *De Septem Orbis spectaculis* (uitgeg. door Orelli, Leipz. 1816).

Wonderzout is hetzelfde als Glauberzout (z. a.).

Wondkruid, *Anthyllis*. Dit plantengeslacht behoort tot de familie der Vlinderbloemigen. Het draagt gevinde bladen zonder ranken; de kelk is buisvormig, bij sommige soorten opgeblazen; het peultje telt één of twee zaden. Bij ons vindt men alleen de *A. vulneraria*, die gele bloemen draagt en in de duinen en op drooge zandgronden groeit.

Wood (Sir Charles), Eng. staatsman, in 1800 te Pontefract geb., kwam in 1826 in het lagerhuis, huwde in 1828 met de dochter van graaf Grey, wiens bijzonder secretaris hij werd, bekleedde sedert 1832 hooge staatsambten, was van 1846—52 onder Russell kanselier der schatkamer, werkte van Maart 1855 tot Febr. 1858 als eerste lord der admiraliteit en werd in 1859 in het Whig-ministerie Palmerston-Russell staats-secretaris voor Indië.

Woodstock, stad in het Eng. graafschap Oxford, niet ver van de hoofdstad van denzelfden naam, aan de Evenlode gelegen, vrolijk van uitzigt en net gebouwd, met 7827 inw. Hier worden de beste Engelsche handschoenen gemaakt. Op korten afstand van W. ligt Blenheim-house met eene merkwaardige verzameling van schilderijen en een uitgestrekt park, welk eigendom door koningin Anna en het parlement na de overwinning van Blenheim aan den hertog van Marlborough en zijne erfgenamen tot erkenning zijner verdiensten geschonken is. Hier leefde in stille eenzaamheid de schoone Rosamunde Clifford, de geliefde van Henrik II. Ook beleefde hier koning Karel II op zijne vlugt na den slag bij Worcester (1651) een avontuur, dat Walter Scott aanleiding heeft gegeven tot het schrijven van zijn roman *Woodstock*.

Woollett (William), Eng. graveur, in 1735 te Maidstone geb., bezat eene groote gemakkelijheid en vrijheid in zijne manier van graven en wist daardoor aan boomen, rotsen, planten enz. eene rijke verscheidenheid en waarheid van karakter bij te zetten. Hij etste zijne voorgronden met buitengewoon breede streken, waarover hij vervolgens met de graveerstift heenging en welker tusschenruimte hij daarmede aanvulde. Zijne water- en luchtpartijen zijn van het schoonste, door de graveerstift voortgebracht. Tot de kapitaalste onder zijne vele werken behoort *Jakob en Laban*, naar Claude Lorrain; de meest gezochten der gravuren van zijne hand zijn *De dood van generaal Wolfe* (zeer zeldzaam en kostbaar) en *De slag aan de Boyne* (naar West). Hij overleed te Londen in 1785 en werd in de Westminster-Abdij begraven. Het geheele aantal zijner gravuren bedraagt 174.

Woolston (Thom.), Eng. godgeleerde, in 1669 te Northampton geb., studeerde te Cambridge in de godgeleerdheid, maar werd uit wraakzucht tegen de geestelijkheid, die hem in het verkrijgen van een ambt weerstond, een bestrijder van het Christendom. Hij moest wegens zijne Schriften, vooral om zijne *Discourses on the miracles of Christ* (1727—30), vele vervolgingen ondergaan, en stierf in de gevangenis.

Woolwich, stad in het Eng. graafschap Kent, 2 m. beneden Londen aan de Theems gelegen, met 32,367 inw. Zij is voor de Britsche zeemagt en voor het Britsche artillerie-wezen van het hoogste belang. Men vindt er een groot tuighuis met ruime werkplaatsen tot het gieten en boren van geschut, een laboratorium tot het maken van vuurwerken, magazijnen met wapenen en allerlei krijgsvoorraad, de oudste scheepstimmerwerven van de Britsche marine, touwdraaijerijen en andere inrigtingen tot het uitrusten en bewapenen van schepen. Het aantal beambten en werklieden bedraagt zelfs in vreedstijd 12,000. Onder de verdere gebouwen en instellingen behooren eene door koningin Anna gestichte kerk, de kazernen, het hospitaal, de koninklijke militaire akademie voor artillerie en genie, eene verzameling van modellen, enz. Op de Theems liggen eenige oude oorlog-schepen met veroordeelde misdadigers, die op de werven, in de arsenalen, of aan het uitdiepen der rivier moeten arbeiden.

Woord noemt men een geluidteeken of eene vereeniging van geluidteekens, door welke een bepaald denkbeeld wordt uitgedrukt. Elk W. maakt alzoo een afzonderlijk geheel uit. Het bestaat uit eene of meer lettergrepen en kan zelfs bestaan uit samenstellende deelen, die zich wel tot één geheel hebben laten verbinden, maar toch ook op hunne beurt ieder weder een W. kunnen uitmaken, b. v. *achteruitgang*, bestaande uit het bijwoord *achteruit* en het zelfstandig naamwoord *gang*, terwijl *achteruit* weder bestaat uit de samenstellende deelen *achter* en *uit*, welke ook afzonderlijke woorden kunnen zijn. Verg. het art. *Woordvorming*.

Woordenboek noemt men in het algemeen elk boek, dat eene naar eene bepaalde volgorde geordende opgave van woorden bevat; meer bepaald eene alphabetisch gerangschikte opgave van woorden van eene of meerdere talen, welke den ganschen woordenschat zoekt op te nemen. Een W. op een enkelen schrijver heet *glossarium*, op een enkel dialekt *idioticum*, als het de afstamming der woorden aanduidt *etymologicum*, als het het onderscheid tusschen zinverwante woorden opgeeft *synonymicum*.

Woordvoeging. Zie *Syntaxis*.

Woordvorming (De) leert de wijze kennen, waarop de taal te werk gaat om uit de bestaande woorden nieuwe woorden te vormen. Dit geschiedt in onze taal of door *vocaal-ervisseling*, of door voor- en achtervoeging van klanken, die op zich zelve geene betekenis hebben (*afleiding*), of eindelijk door verbinding van woorden tot één (*zamenstelling*).

Worcester, een der westelijkste graafschappen van Engeland, tusschen de graafschappen Stafford, Warwick, Gloucester, Hereford en Shrop gelegen, telt op 34,7 □ m. 307,601 inw., wordt door de Severn, Siour, Avon en onderscheidene kanalen bespoeld, door de spoorwegen van Oxford en Gloucester naar Birmingham doorsneden en onderscheidt zich door vruchtbaarheid en natuurschoonheden. — W., de hoofdstad, aan de Severn en middelpunt der spoorwegen tusschen Oxford, Gloucester en Birmingham, is de zetel van een bisschop en het geliefkoosd winterverblijf van vele rijke grondbezitters uit het prinsdom Wallis. W. telt 31,227 inw. en heeft 13 kerken, waaronder eene zeer oude Gothische kathedraal, in de 7de eeuw begonnen en in de 14de voltooid, eene fraaije cellulaire gevangenis, onderscheidene scholen, fabrieken van lederen handschoenen, porselein en naalden, brouwerijen, branderijen en handel vooral in hop. Hier behaalden 3 Sept. 1651 de troepen van het parlement onder Cromwell eene beslissende overwinning op die van Karel II. — W. is ook de naam van een graafschap in den N.-Americaanschen staat Massachusetts, waarvan de hoofdstad W., het middelpunt van 5 spoorwegen, met veel nijverheid en handel, (1860) 24,960 inw. telt.

Wordsworth (William), uitmunten Eng. dichter, in 1770 te Cockermouth in Cumberland geb., studeerde te Cambridge, leefde sedert 1796 met Coleridge (z. a.) in nauwe vriendschap, ondernam met dezen in 1798 eene reis door Duitschland, leefde sedert 1803 te Grasmere in Westmoreland, later te Rydal-Mount, werd met een winstgevend ambt, waaraan weinig bezigheden verbonden waren, begiftigd en in 1842 gepensioneerd. Hij overleed te Rydal in 1850. W. stond met Coleridge aan het hoofd der Lakisten (z. a.). Hij schreef: *The evening walk* (1793), *Lyrical ballads* (3 dln., 1798—1807), *Descriptive sketches in verse* (1793), *The recluse* (1814), *The white doe of Rylstone* (1815), *Peter Bell and The waggoner* (1819), *The river Duddon* (1820), *Vaudracour and Julia*, *Ecclesiastical sketches*, *Memorials of a tour on the Continent* (1822), *Description of the lakes in the North of England*, *Yarrow revisited* (1835). De volledige uitgave zijner *Poetical Works* verscheen na zijn dood (6 dln., 1852). — Zijn zoon Christopher W., als godgeleerd schrijver bekenl (b. v. over Hippolytus), geb. in 1808, gaf de *Memoirs* (2 dln., 1852) zijns vaders uit.

Workum, stadje in het arrond. Sneek van de Nederl. prov. Friesland, 1½ u. ten N.N.O. van Hindelopen, heeft met eenige nabijgelegen buurten, den zoogen. klokslag van W., ruim 3450 inw. Men heeft er eene groote Hervormde, eene Luthersche, eene Doopsgezinde en eene Roomsche kerk, een stadhuis en eene waag. De vaart heeft door middel eener sluis gemeenschap met de Zuiderzee. W. bloeide in vroegere eeuwen door de zeevaart. Gedurende de middeleeuwen speelde W. eene rol in den twist tusschen de Schieringers en Vetkoopers. Na 1441 werden er schepen uitgerust om op de Groningers te kapen, en ook ten tijde van Grooten Pier hadden er uitrustingen plaats.

Wörlitz, stad in het hertogdom Anhalt, 3 u. van Dessau, met 2300 inw., eene nieuwe kerk en twee scholen, heeft een hertogelijk lustslot met een uitgestrekt park en is de gewone zomerresidentie van den hertog.

Wormdoodende middelen (*Anthelmintica*). Tot dooding der ingewandswormen zijn verschillende middelen in gebruik, waarvan sommigen, z. a. het ijzer- en tinvijsel, de grove koolpoeder en de peulharen van de *Dolichos pruriens*, tot de mechanische middelen gebracht worden, terwijl anderen, z. a. de mannetjesvaren (*Asplenium filix mas*), het Corsicaansche wormmos (*Fucus helminthochortos*), het zeeverzaad (*Sem. Santonici*), het wormkruid (*Sem. Tanacetii*), de valeriaan-wortel (*Rad. Valerianae*), de bijvoetswortel (*Rad. Artemisiae*), de wortel van de *Spigelia marylandica s. anthelmintica*, als wormdoodende, specerijachtig bittere middelen (*Amara aromatica anthelmintica*) bekend zijn. De tepeentijnolie, de dierlijke brandige olie (*Ol. animale Dippelii*), de kouso (*Flores Brayeriae*), de granaatwortelbast (*Cort. Granatorum*), de kamala enz. hebben zich vooral ter dooding van lintwormen zeer werkzaam betoond.

Wormen. In het dagelijksch leven geeft men dien naam aan kruipende lagere dieren, zonder pooten of van kleine pooten voorzien. Linnaeus noemde W. alle niet gelede, ongewervelde dieren. Thans past men dien naam slechts op enkele lagere diersoorten toe, zooals op ingewandswormen.

Wormius of **Worm** (Olaf), beroemd als anatoom en oudheidkundige, in 1588 te Aarhus geb., studeerde in de godgeleerdheid en in de geneeskunst, werd in 1613 prof. in de fraaije wetenschappen, in 1615 in de Grieksche taal en in 1624 in de geneeskunst te Kopenhagen, en stierf in 1654 als canonicus van Luud en lijfarts van Christiaan V. Naar hem heeten in de anatomie de kleine stukjes been, die tusschen de naden van den schedel door afwijkingen in den groei der beenderen ontstaan, *ossicula Wormiana*. Hij schreef o. a. *Fasti danici* (1826), *Monumenta danica* (1643), *Literatura danica antiquissima* (1651), *Literatura runica* (1661).

Wormkruid, eigenlijk **Wild Wormkruid**, **Reinvaren**, *Tanacetum vulgare*, behoort tot de familie der Zaamgesteldbloemigen. Het komt bij ons veel op hooge zandgronden, langs wegen enz. voor. De bloemen zijn niet groot; zij gelijken op goudgele knooppjes. De bladen zijn diep vindeelig ingesnedden. De bloemen, die onaangenaam reiken, worden wel ter verdrijving van wormen gebruikt.

Worms, eiland in de Oostzee, tot het Russ. govern. Estland behorende, welks bewoners, omstr. 2000 in getal, van Zweedsche afkomst zijn en veel eigendommelijks hebben.

Worms, stad aan den linker Rijnsoever en den spoorweg van Mainz naar Ludwigs-hafen in de prov. Rijn-Hessen van het groothertogdom Hessen, eertijds eene bloeiende omstr. 60,000 inw. tellende vrije rijkstad en zetel van het bisdom W., telt thans (1864) 11,988 inw., heeft vier kerken, waaronder de dom een der schoonste gedenkstukken van den Byzantijnschen stijl is, eene zeer oude synagoge, een oud raadhuis, de domdekanij (thans kazerne), een gymnasium, groot hospitaal, militair lazaret en onderscheidene fabrieken. In den omtrek der Lieve-vrouwen-kerk voor de stad groeit de beroemde wijn, *Liebfrauenmilch* gen. Sedert 1868 prijkt er het groote Luthermonument op de markt. W. heette in de oudheid Borbetomagus of Vangiones, als hoofdstad der Vangionen. W. is uit de vroege middeleeuwen beroemd door het Nibelungen-lied, daar hier de residentie der Bourgondiërs en de zoogen. Rozentuin was. De stad was menigmaal de residentie van Karel den Gr. en van zijne opvolgers en werd door Hendrik V, die hier in 1122 den investituur-strijd met den paus eindigde, tot vrije rijkstad verheven. Maximiliaan I bragt te W. in 1495 den eeuwigen landsvrede (z. a.) tot stand. Luther moest te W. 18 Apr 1521 voor keizer Karel V in den rijksdag verschijnen; daar hij den inhoud zijner schriften niet herriep, werd hij met zijne aanhangers door het *Wormser edict* van 8 Mei in den ban gedaan. Tusschen Groot-Britannië, Hongarij en Sardinië werd 17 Sept. 1743 het *Wormser tractaat* gesloten. — Het voormalig bisdom W. omvatte 8 □ m. met 20,000 inw. en werd door den aartsbisschop van Mainz bestuurd.

Wormtongigen. Zie *Hagedisachtige dieren*.

Wormzaad, ook **Zeeverzaad**, draagt dien naam, omdat het geneeskrachtig ter verdrijving van wormen gebruikt wordt. Onderscheidene soorten van *Artemisia* (z. a.) worden als de planten opgegeven, van welke dit zaad afkomstig is, zooals *A. Judaica*, *A. Santonica* en anderen. Het W. wordt wel vervalscht met de zaden van het inlandsch wormkruid.

Woronesch, het zuidelijkste govern. van Groot-Rusland, grenst aan de govern. Saratow, Tambow, Orel, Kursk, Charkow, Jekaterinoslaw en het land der Donsche Kozakken, telt op 1210,62 □ m. (1864) 1,938,113 inw., wordt door den Don en diens zijstroom bespoeld en is over het geheel vruchtbaar. Land- en tuinbouw, ooft- en veeteelt, eenige bergwerken, een weinig nijverheid en handel leveren de middelen

van bestaan op. W. is in 12 kreitsen verdeeld: Birjutsch, Bobrow, Bogutschar, Korotojak, Nichnedjewizk, Nowochopersk, Ostrogoshsch, Pawlowsk, Sadonsk, Semljansk, Wahjki en W. — De hoofdstad W., bij de uitmonding van de W. in den Don, zetel van een aartsbisschop, heeft 18 kerken, 2 kloosters, een armenhuis, een invalidenhuis, een gymnasium, een priester-seminarie, een plantentuin, door Peter den Gr. aangelegd, en eenige fabrieken. Het aantal inw. bedraagt (1863) 40,967. In de nabijheid dezer stad liet Peter de Gr. door Nederl. en Eng. werklieden zijne eerste oorlogschepen bouwen.

Woronicz (Jan Pawel), beroemd Poolsch kanselredenaar, in 1757 in Volhynië geb., Jezuit en leeraar te Ostrog, bekleedde verschillende geestelijke betrekkingen, werd in 1815 bisschop van Krakau en in 1828 primas van Polen en overleed in 1829 op reis te Weenen. Hij schreef het epos *Sibylle*. Zijne leerredenen zijn in zijne proza-werken (3 dln., Krak. 1832) afgedrukt.

Woronzow, oud Russ. geslacht. Michaël W., in 1710 geb., Russ. staatsman, onder keizerin Elisabeth minister van buitenlandsche zaken en door Karel VII in den rijksgrafelijken stand verheven, werd later rijkskanselier, maar verloor zijn invloed onder Katharina II en overleed in 1767. — Diens nicht, Elisabeth Romanowna W., was de bekende geliefde van Peter III vóór zijne troonsbestijging, en eene andere nicht, Katharina Romanowna W., vorstin Daschkow (z. a.), was een hoofdwerktuig tot den val des keizers. — De neef van Michaël W., graaf Alexander W., was eerst gezant bij verschillende hoven en van 1802—4 rijkskanselier; hij stierf in 1806. — Diens jongere broeder, Ssemen W., geb. in 1744, was 20 jaren lang Russ. ambassadeur te Londen, waar hij in 1832 overleed. — De zoon des laatsten, Michaël W., Russ. generaal en veldmaarschalk, in 1782 geb., onderscheidde zich herhaaldelijk in de veldtogten van 1812—14 tegen Frankrijk, werd later gouverneur-generaal van Nieuw-Rusland en Bessarabië, in Dec. 1844 stadhouder van Kaukasië en na de verovering van Dargo, de hoofdwapenplaats van Schamyl, 18 Julij 1845, in den vorstenstand verheven. Toch gelukte het hem niet Schamyl's tegenstand te overwinnen. Hij nam in 1854 zijn ontslag en overleed in 1856 te Odessa. — De opperceremoniemeester, graaf Iwan W.-Daschkow, geb. in 1793, overl. in 1854 te Peterhof, was gezant bij verschillende hoven en werd in 1832 lid van den rijksraad.

Worsaae (Jens Jakob Asmussen), Deensch oudheidkundige, in 1821 te Veile geb., studeerde te Kopenhagen, werd in 1838 assistent bij het koninklijk museum van Noordsche oudheden, ondernam verscheidene reizen ter opsporing van Skandinavische oudheden en werd in 1847 inspecteur van de vaderlandsche oudheden en in 1854 prof. te Kopenhagen. Zijne hoofdwerken zijn: *Danmarks Oldtid* (1843), *Minder om de Danske og Normændene i England, Skotland og Irland* (1852).

Wort. Zie *Bier*.

Wortel uit een getal is een ander getal, dat een of meer malen met zich zelf vermenigvuldigd, dat eerste getal oplevert. Als de vermenigvuldiging daartoe éénmaal moet geschieden, dan heet het de tweede magts- of kwadraatwortel, tweemaal dan de derde magts- of kubiekwortel enz. Zoo is b. v. 4 de tweede magtswortel uit 16; 3 de derde magtswortel uit 27, $\frac{1}{2}$ de vierde magtswortel uit $\frac{1}{16}$ enz. De bewerkingen, waardoor die wortels gevonden worden, heeten tweede, derde, vierde magtswortel-trekking. 't Spreekt wel van zelf, dat niet alle getallen die wortels hebben. Het teeken der tweede magtswortel-trekking is $\sqrt{\quad}$, en voor de derde en hoogere zet men er die zelfde cijfers 3, 4 enz. in.

Wortel, *Radix*, is het naar beneden groeiende gedeelte der plant, dat dient om voedsel uit den grond op te nemen en te gelijker tijd steun aan de plant te geven. De wortel kan onderscheiden van vorm zijn: de *Penwortel* of Paalwortel groeit regt naar beneden en is vaak krachtig van bouw; andere wortels zijn vertakt, soms met knolvormige verdikkingen. De W. kan voorts vleezig en ook houtig zijn. Aan deze Wortels bevinden zich de W.-vezels, die eigenlijk het voedsel uit den grond opnemen (zie *Planten*). Over *Hechtwortels* en *Luchtwortels* zie het laatstgenoemde artikel.

Wortelloten. Zie *Uitloopers*.

Wortelstok, *Rhizoma*, is een onderaardsch stengeldeel, dat zich, al of niet vertakt, horizontaal onder den grond voortzet en door wortels in den grond bevestigd is. De W. levert jaarlijks nieuwe uitspruitsels, die zich dan boven den grond vertoonen. Men vindt den W. bij overblijvende planten, zooals de aspergie, de lelietjes der dalen, het riet, de varens en dergelijken.

Woskresénsk, stadje in den kreits Swenigrod in het Russ. govern. Moskou, aan de Istra, met 1300 inw. en het beroemde *Woskresénskische klooster* (Nieuw-Jeruzalem), dat twee katedralen en twee andere kerken in zich bevat.

Wotjaken, een tot den Permisch-Finschen stam behoorend volk van omstr. 186,800 zielen, in de govern. Wiátka, Kasan en Orenburg van Aziatisch Rusland wonende.

Wotton (Henry), Eng. schrijver, in 1568 te Broughton-Hall in het graafschap Kent geb., studeerde te Oxford in de regten, was onder Jakobus I als diplomaat werkzaam, maar verloor door eene scherts diens gunst en werd in 1623 bestuurder van de school te Eton, waar hij in 1639 stierf. Zijne schriften zijn vergeten. Eene verzameling zijner gedichten, brieven en karakterschetsen verscheen onder den titel: *Reliquiae Wottonianae* (1651, met biographie 1685).

Woudaapje. Zie *Roerdomp*.

Woudbijen, *Andrenetae*, maken eene afdeling onder de familie der Honiggaarders uit. Zij leven allen eenzaam, graven en leggen eijeren in den grond, terwijl zij bij het ei eene verzameling stuifmeel en honig plaatsen, om later tot voedsel voor de jongen te dienen. Ook zijn er die de eijeren in nesten van andere bijen leggen. Tot deze afdeling behooren de geslachten *Prosopis* Fabr., *Andrena* Fabr. en anderen.

Woudduif. Dezen naam geeft men ook wel aan de Houtduif.

Wouden noemt men zoodanige streken, die in het wild met allerlei houtgewas, boomen en struiken begroeid zijn. Van de oudste tijden her zijn de W. voor den mensch nuttig geweest, en naarmate zijne ontwikkeling toenam, heeft hij een grooter deel zijner levensbehoeften uit die W. verkregen, maar tevens hebben de woudbewoners door het gebruik, dat zij maakten van hetgeen hun die W. opleverden, door de kultuur, die zij daar invoerden, veel aan het oorspronkelijke dier streken veranderd, waardoor er hier en daar W. verdwenen zijn. Terwijl in vele W. alleen nog wilde dieren huisvesten, in andere, zooals in de keerkringsstreken, vruchtboomen er voor den mensch vruchten afwerpen, en weér andere W. als jagtveld gebruikt worden, ziet men bij den beschaafden Europeaan het Woud hooggeschat, omdat de voortbrengselen er van hem nuttig zijn, en omdat zij van grooten invloed zijn op het klimaat. De natuur onderhoudt in de W. den plantengroei der boomen, wanneer zij aan zich zelve overgelaten zijn; zij maken dan eene blijvende schakel in het voortdurend bestaan van het geheel uit. Veel timmerhout, dat aan de menschelijke behoeften voldoen moet, wordt aan de W. onttrokken. Daardoor verliezen zij vele krachtige boomsoorten, die op meerdere plaatsen door naaldbouten vervangen zijn. Men heeft later ingezien, dat de W. een grooten invloed hebben op het bewaren van het evenwigt der warmte en der vochtigheid. In haar ontstaan beekjes en stroomen, zij keeren de winden en vangen sneeuw- en aardstoringen op. Het uitroeijen der W. kan daarom niet anders dan nadeelig zijn. Het klimaat verandert er door gebrek aan water; onvruchtbaarheid enz. zijn er de gevolgen van. De erkenning van dit een en ander heeft maatregelen in het leven geroepen voor de bewaring dier noodzakelijke werkplaatsen der natuur, en zoo ontstond in vele staten een geregeld toezigt door staatsambtenaren op het woud- of boschbedrijf. Vooral in Duitschland heeft men deze zaak ter harte genomen, waardoor aldaar de boschbouw als eene afzonderlijke wetenschap (*Waldbau*, *Forstwissenschaft*) beoefend wordt. Men verdeelt deze wetenschap in eene zoodanige die de houtteelt beschermt, maar haar overigens aan de natuur overlaat, en in eene kunstmatige, die voor het aanplanten en kweken van bosschen zorg draagt. Onderscheidene werken zijn over deze wetenschap geschreven en voor het bekomen van onderrigt daarin bestaan verschillende inrigtingen of akademiën voor den boschbouw. Ons land bezit geene eigenlijke W. meer. Enkele plaatsen, zooals b. v. het Beekbergerwoud op de Veluwe, verdienen dien naam niet. Dat het vroeger anders geweest is, bewijzen nog de houtsoorten, die in de veenen worden opgedolven. Anders is het in onze koloniale bezittingen, waar de houtkultuur met vrucht kan worden beoefend. Het is bekend, dat zij, die zich aan den wetenschappelijken boschbouw aldaar willen toewijden, zich tot dat einde op de Deutsche akademiën bekwamen.

Woudrichem, ook **Woerkum**, stadje in het arrond. 's Hertogenbosch van de Nederl. prov. N.-Brabant, aan de zamenvloeiing van de Maas en de Waal (de Merwede), tegenover Loevestein en Gorinchem gelegen, heeft 1300 inw., een stadhuis, eene Hervormde en eene Roomsche kerk en eene kazerne. W. komt reeds in de 9de eeuw voor onder de bezittingen der Utrechtsche kerk, was de voornaamste plaats in het land van Altena, geraakte later in het bezit van Holland en werd in 1815 bij N.-Brabant gevoegd.

Woullfsche flesch noemt men naar den uitvinder eene flesch met twee of drie halzen, die bij onderscheidene scheikundige bewerkingen gebruikt wordt.

Wouters (Fraus), Nederl. landschapschilder, in 1614 te Livorno geb., was leerling van Rubens, werd keizerlijk hofschilder te Weenen, later hofschilder en kamerheer bij den prins van Wales en in 1648 directeur van de akademie te Antwerpen. Hij werd in 1659 vermoord.

Wouw. Zie *Reseda*.

Wouw. Zie *Falken*.

Wouwerman (Philip), beroemd Nederl. genreschilder, geb. te Haarlem in 1619, de oudste zoon van Paulus Joosten W., mede schilder, en leerling van zijn vader en van Pieter Verbeek, terwijl in 't begin de invloed van het voorbeeld van Pieter van Laar (*il Bamboccio*) en later die van den beroemden landschapschilder Jan Wijnants, wiens werken hij vaak stoffeerde, in zijne schilderijen zigbaar was. De onderwerpen, die W. schilderde, waren deftige gezelschappen, zich met het aanbreken van den dag op jagt begevende of tegen het vallen van den avond terugtrekkende; krijgslieden; in hun kamp, ten strijde optrekkende, op den marsch uitrustende, of in groote en kleine gevechten gewikkeld; somtijds ook vreedzame landelijke tafereelen; maar altoos was het paard, dat hij in al zijne toestanden en in al de wijzigingen van het karakter bestudeerd had, meer nog dan de menschelijke figuur, hoofdzaak in zijne schilderijen. Voortreffelijk is hij dan ook geslaagd in het teruggeven van al de omstandigheden, waarin zich dat edele dier in vredes- zoowel als in krijgsbedrijven als de trouwe vriend en helper van den mensch voordoet. Daarbij had W. eene onuitputtelijke phantasie, eene verwonderlijke gemakkelijheid van componeren, een bij uitstek geestige toets in het teekenen, een harmonieus, krachtig en ook nu en dan regt zilverachtig coloriet, eene zeldzame virtuositeit van penseel. Men vindt zijne schilderijen, die zeer talrijk zijn, in de meeste musea; dat te 's Gravenhage bezit er 9, dat te Amsterdam 9, het museum v. d. Hoop 3, het museum Boymans te Rotterdam 2; onder de buitenlandsche musea is vooral dat te Dresden in het bezit van vele (63) schilderijen van W. Voorts bestaan van W. nog onderscheidene fraaije teekeningen, ofschoon men op goede gronden vermoedt dat er nog meer zijn verloren gegaan. Een aantal van zijne schilderijen zijn gegraveerd, voornamelijk door J. Moyreau, *Oeuvres de Phil. W. d'après les meilleurs tableaux* (Par. 1737). Ook heeft hij één of misschien twee etsen gemaakt: *Een paard van ter zijde gezien* en *Een paard en twee mannen* (de laatste alleen door Z. Weigel in zijn suppl. op het bekende werk van Bartsch vermeld). Hij overleed te Haarlem in 1688. — Zijne broeders Pieter, overl. in 1668, en Jan W., overl. in 1666, volgden zijne manier na, maar zijn minder beroemd.

Wrangel (Herman), Zweedsch rijksraad en veldmaarschalk, geb. in 1587, onderscheidde zich reeds onder Karel IX in de oorlogen met Rusland en Denemarken. Gustaaf Adolf droeg hem het opperbevel in Polen op en verhief hem tot veldmaarschalk. Hij noodzaakte in 1629 Polen tot een wapenstilstand, vergezelde daarna Gustaaf Adolf naar Duitschland, keerde eerst na diens dood naar Zweden terug, sloot in 1635 den vrede tusschen Zweden en Polen, voerde in 1636 het bevel over het leger in Pommeren, maar werd wegens oneenigheden met Baner teruggeroepen. Hij stierf in 1644 als gouverneur-generaal van Lijfland. — Zijn zoon Karel Gustaaf, graaf van W., in 1613 geb., vergezelde koning Gustaaf Adolf naar Duitschland, diende na diens dood onder den prins Bernhard van Weimar en onder Baner, voerde na Baner's dood in 1641 tot de aankomst van Torstenson het bevel over een deel des legers en vergezelde dezen in 1643 naar Holstein. In 1644 commandeerde hij de Zweedsche vloot, sloeg in Oct. de Deensche vloot bij Femern, behaalde ook te land overwinningen en droeg op die wijze veel bij tot den vrede van Brömsebro. Toen Torstenson het commando neerlegde, aanvaardde W. het met Königsmarck, vereenigde zich met Turenne, sloot in 1647 met den keurvorst van Beijeren den wapenstilstand van Ulm en trok daarna naar Boheme, waar hij Eger veroverde, maar retireerde, toen de keurvorst van Beijeren den wapenstilstand ophief. Hij vereenigde zich met Turenne en sloeg de Oostenrijkers en Beijeren bij Zusmarshausen. Na den Westfaalschen vrede als graaf en veldmaarschalk in zijn vaderland teruggekeerd, nam hij deel aan de togten tegen Polen en Denemarken en voerde ten laatste bevel over het in 1674 in Brandenburg gevallen Zweedsche leger, dat echter door den slag bij Fehrbellin tot ontruiming des lands genoot werd. W. legde zijne betrekking neder en stierf in 1675.

Wrangel (Friedr. Heinr. Ernst, graaf von), Pruis. generaal-veldmaarschalk, in 1787 te Stettin geb., trad in 1796 als jonker in het dragonder-regiment van Werther, onderscheidde zich in de veldtogten tegen Napoleon, werd in 1823 generaal-majoor, voerde in den Duitsch-Deenschen oorlog van 1848 korten tijd het opperbevel over de Pruis. en de bondstroepen in Sleeswijk-Holstein, herstelde in Nov. 1849 met kloekheid en standvastigheid de orde te Berlijn, werd generaal der cavallerie en generaal-commandant van het 3de armeecorps en in 1856 generaal-veldmaarschalk. Hij voerde in den Duitsch-Deenschen oorlog van 1864 het opperbevel over het Pruis.-Oostenrijksche leger, werd tot graaf verheven en stond het opperbevel aan prins Frederik Karel van Pruisen af.

Wrangell (Ferd., baron von), beroemd Russ. zeevaarder, in 1795 in Estland geb., kreeg zijne opleiding aan de kadettenschool te Petersburg. Als luitenant-ter-zee werd hem van 1820—24 eene expeditie opgedragen om de ligging van kaap Schelagin, van de Beeren-eilanden en van de monden der Kolyma te bepalen. De natuurkundige waarnemingen op dezen togt werden door Parrot (Berl. 1827) uitgegeven, de uitvoerige reis-beschrijvingen door hem zelve, als: *Puteschestwie po sjevernym beregam Sibiri* (2 dln., 1841; de Duitsche bewerking door Engelhardt was reeds in 1839 in 2 dln. verschenen). Van 1829—34 was hij gouverneur van Russ.-America, werd in 1847 vice-admiraal, in 1849 directeur van de Russ. handelscompagnie en in 1854 eerste directeur van de hydrographische afdeeling van het marine-ministerie en in 1858 lid van den staatsraad.

Wranitzky (Paul), opera-componist, in 1756 te Neureusch in Moravië geb., studeerde te Weenen in de theologie, maar wijdde zich weldra geheel aan de muziek. Hij was sedert 1785 orkest-directeur bij het hoftheater te Weenen, waar hij in 1808 overleed. Onder zijne opera's werd zijn *Oberon* het langst gespeeld, tot dat de gelijknamige opera van Weber die geheel verdrong. — Zijne dochter Karoline W., geb. te Weenen in 1790, was, na haar huwelijk onder den naam van Scidler-W., sedert 1815 als opperzangeres bij het hoftheater te Berlijn werkzaam. — Beroemder was hare zuster Katharina Kraus-W., in 1801 te Weenen geb., die in 1818 aan het hof-operatheater te Weenen verbonden werd en van 1821—29 door het vervullen van gastrollen in Duitschland grooten opgang maakte.

Wratten (*Verrucae*) bestaan uit verlengde huidtepeltes met verdikte opperhuid bedekt. Wanneer zij op een blootliggend gedeelte der huid gezeteld zijn, is de opperhuid dik, gewoonlijk droog, hard en gevoelloos, terwijl op meer bedekte plaatsen de opperhuid soms dunner is en de W. weeker zijn. De oorzaken die W. kunnen te weeg brengen zijn niet bekend. Tot verwijdering van W. maakt men al naar haren vorm en grootte gebruik van afbinden, afknippen of van de meest verschillende bijtmiddelen.

Wraxall (Sir Nathaniel William), Engelsch geschiedschrijver, geb. te Bristol in 1751, was van 1769—72 in dienst der Eng. O.-Indische compagnie te Bombay, doorreisde vervolgens Europa van Lapland tot Portugal, zat sedert 1780 in het parlement, werd in 1813 tot baronet verheven en overleed in 1831. Hij schreef: *A voyage round the Baltic* (1775), *de Geschiedenis der Fransche koningen uit het stamhuis Valois* (1777, 2 dln.) en *de Geschied. van Henrik III en IV van Frankrijk* (1777, 3 dln.), *Memoirs of the Courts of Berlin, Dresden, Warsaw and Vienna* (1799), *Memoirs of his own time* (2 dln., 1818), *Posthumous records of his own time etc.* (3 dln., 1836).

Wrbna und Freudenthal (Rud., graaf), Oostenr. staatsman, in 1761 te Weenen geb., studeerde aldaar in de regten, bekleedde verschillende staatsbetrekkingen en deelde zeer in de gunst van den keizer, die hem tot chef van het geheim kabinet aanstelde. Hij maakte van zijn invloed gebruik om vele inrigtingen en vereenigingen voor wetenschap en kunst in het leven te roepen. Hij overleed in 1823.

Wrede (Karl Phil., vorst von), beroemd veldheer, in 1767 te Heidelberg geb., studeerde aldaar in de regten, vergezeld van 1793—98 als Paltser landcommissaris de Oostenr. legers onder Wurmser, betrad in 1799 de militaire loopbaan, werd reeds in 1805 tot bevelhebber van het met de Franschen verbonden Beijersche leger benoemd, na den vrede van 1809 door Napoleon wegens de uitstekende diensten, door hem betoond, tot Fransch rijksgraaf verheven, en voerde, tot generaal der ruitery aangesteld, in 1812 met Deroy de Beijeren naar Rusland. Nadat ten gevolge van het door hem gesloten verdrag van Ried (8 Oct. 1813) de Beijeren zich aan de verbondene mogendheden hadden aangesloten, aanvaardde hij het opperbevel van het vereenigde Beijersche

Oostenr. leger, dat hij spoedig naar den Main voerde, waar hij aan Napoleon den bloedigen slag van Hanau (30 en 31 Oct. 1813) leverde, waarbij hij zelf zwaar verwond werd. In 1814 voerde hij het bevel over het 5de legercorps en overwon bij Brienne, Rosny, Bar-sur-Aube en Arcis. Hij werd tot veldmaarschalk en in den vorstenstand verheven en kreeg het vorstendom Ellingen. Op het Weener congres vertegenwoordigde hij Beijeren. Bij de terugkomst van Napoleon drong hij met de Beijeren Lotharingen en Frankrijk binnen. Na den vrede werd hij rijksraad en in 1822 inspecteur-generaal van het leger, ging in 1832 om de onlusten te dempen als hofcommissaris naar Rijn-Beijeren en overleed in 1838 te Ellingen. In de veldheeren-hal te Munchen en op de promenade te Heidelberg zijn standbeelden voor hem opgericht. — Zijn zoon Eugen, geb. in 1806 en overl. in 1845, had als regeringspresident in de Palts groote verdiensten. — Het tegenwoordig hoofd van het vorstelijk geslacht en erfelijk lid van de eerste kamer van Beijeren is prins Karel Frederik, geb. in 1828, wiens vader Karel Theodoor, geb. in 1797, bekend door zijn tegenstand tegen het ministerie Abel, nog leeft, maar in 1828 het vorstendom aan zijn zoon afstond.

Wren (Christopher), beroemd Eng. architect, in 1632 te East-Knoyle in Wiltshire geb., studeerde te Oxford in de wis- en sterrekunde, werd in 1652 onderwijzer in de sterrekunde aan het Gresham-college te Londen en in 1661 professor te Oxford. Hij onderscheidde zich tegelijk door werken over alle onderdeelen der meetkunde en natuurwetenschap. Hij nam ijverig deel aan de werkzaamheden van de Koninkl. akademie, waarvan hij lid was, en begon meer en meer de bouwkunst als het vak zijner bijzondere studie te kiezen. In 1663 bouwde hij den schouwburg van Sheldon te Oxford. In 1665 reisde hij naar Parijs, waar de groote bouwwerken, door Lodewijk XIV verordend, voor hem eene rijke bron van studie werden. De groote brand te Londen, in 1666, opende hem een ruim veld tot werkzaamheid. Een door hem ontworpen plan ter vernieuwing der stad vond veel bijval, maar werd niettemin niet uitgevoerd. Van 1676 tot 1710 werd naar zijne ontwerpen de St. Paulskerk gebouwd. Bovendien telt men 60 kerken en openbare gebouwen, die van 1668 volgens de ontwerpen en onder het toezigt van W. zijn gebouwd. Hij was intusschen eerste opzigter der koninklijke gebouwen geworden. Het nieuwere Londen dankt zijn tegenwoordig karakter bepaaldelijk aan W. W. muntte vooral als technicus uit; zijn stijl was eenvoudige, maar miste alle verhevenheid van karakter. In 1718 werd hij door een tegen hem gesmeed hofkabaal verdrongen, leefde sedert stil te Hamptoncourt, overleed in 1723 en werd in de St. Paulskerk begraven. Zijne nagelatene werken en teekeningen werden door zijn zoon uitgegeven. Verg. Elmes, *Memoirs of the life and works of W.* (1823).

Wright (Jozef), Eng. schilder, in 1734 te Derby geb. en overl. in 1797, schilderde eerst historische voorstellingen, die door Fiorillo als de eerste goede voortbrengselen der Eng. school beschouwd werden. Hij vervaardigde later portretten en na eene uitbarsting van den Vesuvius bijgewoond te hebben, legde hij zich op het schilderen van branden, onweders en dergelijke geduchte natuurtooneelen toe. Ook schilderde hij historische landschappen, meestal aan de Italiaansche natuur ontleend. Onderscheidene van zijne werken zijn gegraveerd en behooren onder de beroemdste voortbrengselen der Eng. prentkunst.

Wright (Thomas), uitstekend beoefenaar van de studie der oud-Eng. taal en letterkunde, in 1810 in Wales geb., is prof. in de theologie bij het Trinity-collegie te Cambridge. Hij heeft een tal van belangrijke literarisch-historische, philologische en oudheidkundige werken uitgegeven, o. a. *Essays on the literature, superstitions and history of Eng. in the Middle Ages* (2 dln., 1846), *Biographia britannica lit.* (1842 volgg.), *Narratives of magic and sorcery* (2 dln., 1851), *The Celt, the Roman and the Saxon* (1852), *The hist. of Ireland* (3 dln., 1857), *Dictionary of obsolete and provincial English* (1858), *Hist. of France* (2 dln., 1858—60).

Wrong. De W. is een versiersel van den helm boven de wapenschilden, wanneer deze geene kroon draagt. Oorspronkelijk schijnt het eene rol geweest te zijn van twee incedendraaide linnen of wollen repen, waarschiijnlijk van binnen met paardenhaar of iets dergelijks gevuld tot vermindering der kracht van de vijandelijke slagen. De W. draagt gewoonlijk de voornaamste kleur en het voornaamste metaal van het wapenschild. Vulson zegt evenwel, dat men er ook vindt met andere kleuren, die van den vorst des ridders of van de voorkeur zijner beminde ontleend zijn.

Wroniecki (Antoni), Poolsch generaal, in 1790 in Posen geb., trad reeds in 1807 in het Poolsche leger en nam in 1812 deel aan den veldtogt tegen Rusland. In 1830

was hij een ijverig deelnemer aan de omwenteling, werd na den slag van Grochow generaal-majoor, week na den val van Warschau naar Frankrijk uit en overleed in 1838 te Parijs. Hij schreef: *Mala wojna batalionu* (1819), *Ueb. den Werth u. die Verwendung der Infanterie* (1834).

Wrijving of wrijvingstegenstand noemt men den tegenstand, welchen men ondervindt als men een ligchaam over een ander wil laten glijden. De ondervinding leert namelijk, dat de horizontale kracht, die men moet aanwenden om de beweging te verkrijgen, vrij aanzienlijk kan zijn, voor dat deze werkelijk ontstaat, hetwelk men moet toeschrijven aan de ruwheid en oneffenheid der vlakken die zich over elkander bewegen en die altijd bestaat, hoe schijnbaar glad die oppervlakken mogen wezen. Verschillende oorzaken zullen echter die bedoelde kracht kunnen verminderen, zooals het afslijpen der oppervlakten en het zoogenaamde insmeren, waardoor de diepten worden opgevlud. Zijn de lichamen in beweging, dan moeten de uitspringende deelen gedeeltelijk buigen of wel afbreken, welk laatste verschijnsel de oorzaak is van de slijting, die men bij wrijvende lichamen steeds kan opmerken. Hebben daarentegen de lichamen eenigen tijd op elkander gerust, dan kan de onderlinge indringing toenemen en zal, als men ze in beweging stelt, de W. aanvankelijk grooter kunnen zijn, dan zij zich later doet opmerken, als de lichamen werkelijk in beweging zijn gekomen. Men onderscheidt dus de W. in *W. der rust* en *W. der beweging*. Uit een groot aantal proeven omtrent de grootte der W. heeft men opgemaakt: 1° dat wanneer de wrijvende oppervlakken onveranderd blijven, de kracht, benodigd om in horizontale rigting de W. te overwinnen, voortgebracht door den loodregten druk op het vlak, evenredig is aan die loodrechte drukking en dus eene standvastige grootte is, die men door f voorstelt; 2°, dat deze waarde van f geene verandering ondergaat door het aangroeijen of veranderen van de grootte der wrijvende oppervlakken, mits hunne hoedanigheid dezelfde blijve. Deze standvastige betrekking f wordt wrijvings-coëfficiënt genoemd, en deze is verschillend naar gelang van de hoedanigheid der wrijvende oppervlakken, doch blijft onveranderd, hoedanig ook de grootte der oppervlakken of die der drukking zijn moge. Men heeft daarvoor $f = \text{tang } \varphi$, waarin dan φ de hoek is, die bij de minste vermeerdering aanleiding geeft tot het uitglijden van het ligchaam en die *wrijvingshoek* genoemd wordt en algemeen wordt aangewezen door het teeken μ . Deze W. wordt *slepende W.* genoemd. Buiten deze heeft men nog de *rollende W.* Deze ontstaat bij het rollen van een cylinder over een plat vlak, omdat die cylinder door de drukking het vlak niet volgens eene lijn, maar volgens een smal strookje aanraakt. De proeven, omtrent *rollende W.* genomen, zijn veel minder volledig dan die omtrent de *slepende W.* Men heeft gemeend daaruit te kunnen besluiten, dat bij gelijke stralen der cylinders de overwigten evenredig zijn aan de belasting, en bij gelijke belasting zich verhouden omgekeerd als de stralen der cylinders. Indien de oppervlakken niet buitengewoon ongelijk of ruw zijn, dan worden de strookjes welke de lichamen met elkander gemeen hebben, zeer klein, en is de rollende W. van zulk een geringen invloed, dat men haar gewoonlijk geheel en al verwaarloost.

Wttewaall (Gerard), verdienstelijk Nederl. kruid- en landbouwkundige, in 1776 te Utrecht uit eene oude patricische familie geb., studeerde aldaar in de regten, sloeg in 1803 de benoeming tot hoogl. te Deventer, alsmede die tot fiscaal op de vloot af, werd schepen te Utrecht, maar legde bij de inlijving van het land in het Fransche keizerrijk zijne betrekking neder en vestigde zich op zijns vaders landgoed Wickenburg bij Houten. Sedert 1803 lid van de commissie van landbouw, werd hij, toen in Dec. 1813 de runderpest uitbrak, aan het hoofd van het bestuur gesteld tot het nemen van buitengewone maatregelen ter afwering van deze ramp. Met groote volharding, ja, meer dan eens met levensgevaar, volbragt hij deze moeilijke taak, waarbij hij tegen het vooroordeel en de belangen van het gemeen dagelijks te kampen had. Zijne verdiensten zijn in dit opzigt zeer groot; men leert ze kennen uit het rapport, gevoegd achter den staat van landbouw van 1816, en uit de hulde door Mr. J. Scheltema 10 jaar na de volbragte redding aan W. toegebracht. In 1814 sloeg hij het aanbod tot hoogl. in de landhuishoudkunde en kruidkunde te Utrecht af, maar aanvaardde in 1822 het hoogleeraarsambt in de landhuishoudkunde te Leiden. Hij overleed in 1838 op zijn landgoed Wickenburg. Hij gaf eene Holl. bewerking van Wildenow's *Handl. tot de kennis der planten* (1809) uit, verder twee akademische redevoeringen: *Over de landhuishoudkunde, der bescherming van 's rijks regering waardig* (1822) en *De agricultura*

salutis publicae vero fundamento (1828), *Bijdragen tot de staathuishoudkunde en de statistiek* (2 st.) en opstellen in het tijdschrift der *Maatsch. tot bevordering der Nijverheid* en in den *Vriend des Vaderlands*. Mr. J. R. Thorbecke schetste zijn leven in de *Alg Konst- en Letterbode* van 1838. — W. (Jan), zoon des vorigen, als planten- en landhuishoudkundige beroemd, in 1810 te Utrecht geb., bragt reeds als student een rijk herbarium van inlandsche planten bijeen, schreef in het *Tijdschrift voor natuurl. geschiedenis* onderscheidene opstellen, die hem als een uitmuntend plantenkundige deden kennen, en promoveerde in 1839 na de verdediging zijner *dissertatio oeconomico de arborum sylvestrium plantatione*. Hij rigtte te Voorst eene groote boomkweekkerij op, die, hoe voortreffelijk ook, weinig voordeel opleverde. Hij schreef aldaar zijn belangrijk werkje: *Opmerkingen wegens appel- en peerboomgaarden in Nederland* (1841) en rigtte er in 1847 de *Landbouw-Courant* op, die onberekenbaar nut gesticht heeft en nog voortgezet wordt. Zijn voornemen om een groot werk te schrijven over de insekten, die den landbouw schaden, werd verijdeld, daar de tweede kamer het voorstel der regering tot eene geldelijke ondersteuning verwierp. W. overleed te Utrecht, waar hij de laatste jaren zijns levens doorbragt, in 1862. Na zijn dood zag zijn *Volksboek over schadelijke en nuttige insekten* te Groningen het licht.

Wttewael of **Uytewael** (Joachim), Nederl. schilder, in 1566 te Utrecht geb., waar zijn vader glasschilder was, legde zich eerst op het glasschilderen en daarna onder Joost de Beer op het schilderen in olieverf toe. Op 20-jarigen leeftijd begaf hij zich naar Italië en vond daar een beschermer in den bisschop St. Malo, die hem medenam naar Frankfort en voor wien hij onderscheidene stukken schilderde. Later vestigde hij zich te Utrecht, en schilderde een aantal mythologische en historische voorstellingen, die destijds zeer geroemd werden, maar ons nu wat gemaniëreed zijn, en, vooral in 't costuum, tamelijk phantastisch voorkomen. Zijne stukken worden te Dresden, Berlijn, Munchen en Weenen aangetroffen. Zijn sterfjaar is onzeker; v. Mander geeft het jaar 1604, Balkema (meer waarschijnlijk) 1624 als zoodanig op.

Wuk **Stephanowitsch** **Karadschitsch**. Zie *Karadschitsch*.

Wulken. Van dit geslacht der Buikpootige weekdieren is de Gewone Wulk (*Buccinum undatum* L.), wat de horen betreft, de grootste onder de strandslakken onzer kusten. Genoemde horen is bruin gekleurd en heeft 7—8 holle omgangen.

Wullenweber (Jürgen), in de dagen der Hervorming beroemd burgemeester van Lubeck, in 1492 te Lubeck geb., werd in 1533 lid van den raad en in datzelfde jaar burgemeester van zijne vaderstad. IJverig voorstander van de Hervorming en als demokraat afkeerig van het aristokratisch vorstelijke gezag, zocht hij de magt der Hanza te schragen door Denemarken afhankelijk te maken en de Nederlanders uit de Oostzee buiten te sluiten. De oorlog, die echter daardoor in 1534—35 in Noord-Duitschland en ter zee uitbrak, had voor Lubeck geen gunstigen uitslag. W. werd in 1535 afgezet, op eene reis door den aartsbisschop van Bremen gevangen genomen, door dezen in gemeenschap met andere vorsten van oproerige plannen en van anabaptisme aangeklaagd en door hertog Hendrik van Brunswijk, 22 Sept. 1537, te Wolfenbittel ter dood gebragt. Verg. Waitz, *Lubeck unter Jürgen W. u. die europ. Politik* (3 dln., 1855—56).

Wulp, *Numenius*. Deze vogel behoort tot de familie der Snippen en onderscheidt zich door een nederwaartsgebogen langen snavel en korte teenen. De drie Europesche, ook in ons land voorkomende soorten zijn: de Groote W. (*N. arquata*), ook Wilp genoemd, die in Gelderland gevonden wordt en de grootste onzer Snipvogels is; — de Regen-W. (*N. phaeopus*), ook Kleine W. genaamd, die in IJsland broedt, maar zich ook zuidelijker begeeft; — en de Dunbek-W. (*N. tenuirostris*), die bij ons zeldzaam is, en meer in 't zuiden van Europa voorkomt.

Wunder (Eduard), Duitsch philoloog en paedagoog, in 1800 te Wittenberg geb., studeerde te Leipzig, en werd in 1823 leeraar en in 1843 directeur en eerste prof. bij de landsschool te Grimma. Hij schreef belangrijke verhandelingen vooral met betrekking tot de Grieksche treuspeldichters en maakte zich door zijne voortreffelijke uitgave van Sophokles (7 dln., 1831—41 en meerm.) bekend.

Wunderlich (Karl Aug.), verdienstelijk Duitsch patholoog, in 1815 te Sulz aan den Neckar geb., studeerde te Tübingen, bezocht andere Duitsche hoogeschoolen, België en Frankrijk, werd eerst prof. der kliniek en directear van het klinisch instituut te Tübingen en sedert 1850 geheim geneeskundig raad en prof. te Leipzig. Hij schreef

o. a. *Handb. der Pathol. u. Therapie* (2 dln., 2de uitg., 1853—56), *Gesch. der Medicin* (1859), *Grundriss der speciellen Pathol. u. Therapie*. In 1841 rigtte hij met Rosen het *Archiv für physiolog. Heilkunde* op.

Wunsiedel, stad in den Beijerschen kreits Opper-Franken, aan de Rösiau in het Fichtelgebirge, met 3470 inw., drie kerken, eene Latijnsche en eene industrieschool, fabrieken van linnen- en wollen stoffen, spinnerijen enz. W. is de geboorteplaats van Jean Paul, voor wien in 1845 een gedenkteeken is opgericht. Ook Sand, de moordenaar van Kotzebue, is er geboren. In de nabijheid ligt Alexandersbad en de merkwaardige opeenhooping van rotsblokken, Loosburg (Luisenburg) genaamd.

Wuotan, zooveel als Wodan. Zie *Odin*.

Wuppertal (Het), in de Pruis. Rijnprovincie, ontleent zijn naam aan de Wupper of Wipper, een riviertje, dat zich bij Rheindorf tusschen Keulen en Dusseldorf in den Rijn ontlast. Het snelvlietende water van het genoemde riviertje en van een groot aantal beken, die zich hierin uitstorten, brengt honderde molens en andere werktuigen in beweging, waardoor de industrie zich belangrijk ontwikkeld heeft en de bevolking dermate toegenomen is, dat men op eene uitgestrektheid van meer dan 20 □ m. gemiddeld ruim 14,000 zielen per □ m. telt. Het eigenlijk dal is zeer smal en op de breedste plaats, tusschen Elberfeld en Barmen, nauwelijks een kwartier gaans. De afstand tusschen de genoemde steden, die omstreeks twee uren bedraagt, en gewoonlijk meer bepaald met den naam van W. wordt bestempeld, is opgevuld met eene schier onafgebroken reeks van allerlei fabrieken, waar linnen, katoenen en wollen stoffen, ijzer- en staalwaren, enz. vervaardigd worden.

Würdtwein (Steph. Alex.), als uitgever van geschiedkundige oorkonden bekend, in 1719 te Amerbach geb., sedert 1783 wijbisschop te Worms en in 1796 overl., gaf, behalve werken betrekkelijk de geschiedenis van Mainz, de *Subsidia diplomatica* (13 dln., 1772—80), *Nova subsidia diplomatica* (14 dln., 1781—89) en *Monasticum Palatinum* (6 dln., 1792—96) uit.

Wurm (Joh. Friedr.), Duitsch philoloog, vooral bekend als meet- en sterrekundige, in 1760 te Nürtingen geb., studeerde te Tubingen in de godgeleerdheid, was eerst leeraar te Nürtingen, daarna predikant, van 1800—1807 prof. bij het theologisch seminarie te Blaubeuren en van 1807—24 prof. bij het hoogere gymnasium te Stuttgart. Hij schreef o. a. *Gesch. des neuen Planeten Uranus* (1791), *Pract. Anleit. zur Parallaxenrechnung* (1804). In de wiskunde is naar hem de Wurmsche reeks genaamd. — Zijn zoon Jul. Friedr. W., in 1791 geb., was eerst prof. bij het seminarie te Blaubeuren en overleed in 1839 als predikant te Waldenbuch. Hij schreef: *Uebersicht der Elementargeometrie* (1836) en *Auszüge aus der Schrift: Das Leben Luther's kritisch bearbeitet von Dr. Casuar* (1836, eene parodie op het *Leben Jesu* van Strauss). — Christ. Friedr., broeder des vorigen, in 1803 te Blaubeuren geb., sedert 1835 prof. bij het akademisch gymnasium te Hamburg en in 1859 te Rheinbeck overl., is door talrijke schriften op het gebied der geschiedenis, der handelspolitiek en van het volkenregt bekend.

Wurm-meer. Zie *Starnberg*.

Wurmser (Dagobert Sigismund, graaf von), Oostenr. veldmaarschalk, in 1724 in den Elzas geb., onderscheidde zich in den zevenjarigen oorlog en in den Beijerschen successie-oorlog, werd na den vrede commanderend generaal in Galicië en in 1787 generaal der cavallerie. In 1793 trok hij 31 Maart bij Ketsch tusschen Spiers en Mannheim over den Rijn, verdreef de achterhoede van Custine en veroverde 13 Oct. met de Pruisen en het Condésche leger de liniën van Weissenburg. Daar hij genoodzaakt werd over den Rijn terug te trekken, werd hij in 1794 teruggeroepen. In Oct. 1795 sloeg hij de Franschen bij Mannheim en bemagtigde die vesting 22 Nov. In 1796 ontzette hij Mantua, werd echter 5 Aug. bij Castiglione, 4 Sept. bij Roveredo en 8 Sept. bij Bassano geslagen en bereikte 13 Sept. met de overblijfselen van zijn leger Mantua, welke vesting hij met groote dapperheid verdedigde, totdat hij haar, 2 Febr. 1797, bij capitulatie aan den Franschen generaal Serrurier moest overgeven. Tot opperbevelhebber in Hongarij benoemd, overleed hij te Weenen in 1797.

Wurtemberg, of volgens de sedert 1803 ingevoerde officiële spelling **Wurttemberg**, in den ouden tijd Wirtenberg en daarna Wirtemberg, koninkrijk in Z.-Duitschland, grenst aan Beijeren, het meer van Konstanz, Baden, Hohenzollern en een deel van het groothertogdom Hessen (Wimpfen) en beslaat eene oppervlakte van 354,28 □ m.

De voornaamste gebergten zijn het Schwarzwald, de Rauhe Alp en de Adelegg. Over het geheel is de bodem in de dalen en vlakten zeer vruchtbaar en goed bewaterd. De Donau, die in het Z. stroomt, neemt vele kleine rivieren op, en wordt bij Ulm, na de Iller ontvangen te hebben, bevaarbaar. De hoofdrivier van W. is de Neckar (z. a.), die links de Enz en Nagold, regts de Murr, Kocher, Jart en andere riviertjes in zich opneemt. De belangrijkste der talrijke meren zijn: het meer van Konstanz, het Feder-, Häklerweiher- en Tegern-meer. De voornaamste kanalen zijn: het Wilhelmskanaal tusschen Canstatt en Heilbrunn, de kanalen te Esslingen, Berg bij Canstatt en Besigheim. Van de meer dan 70 minerale bronnen zijn de beroemdste: Liebenzellerbad, Wildbad en Geisthal, Canstatt, Mergentheim, Kalw, Friedrichshall, Niedernau, Boll. Het land is, naar verhouding, een der meest bevolkten van Duitschland. In 1864 telde het 1,748,328 inw., onder welke 1,200,363 Protestanten, 533,694 R. Katholieken, 2661 Christenen van andere belijdenis en 11,610 Joden. Landbouw, veeteelt, fabrieknijverheid en handel bloeijen er, onder begunstiging van een vruchtbaren bodem, goede straat- en spoorwegen, bevaarbare rivieren en de voordeelige ligging des lands voor den transito-handel. De voornaamste producten zijn allerlei soort van granen, peulvruchten, aardappelen, vlas, hennep, tabak, eene aanzienlijke hoeveelheid wijn, die vooral in het Neckardal wordt gewonnen, appelen, peren en andere boomvruchten voor den uitvoer, verschillende houtsoorten, enz. Aan de boschteelt wordt groote zorg gewijd. Men fokt er paarden aan, alsmede rundvee, varkens, geiten en schapen. Velen houden zich met de bijenteelt bezig. Behalve ijzererts en zout levert het land weinig delfstoffen op. De industrie staat er op een hoogen trap, vooral in het bewerken van ijzer, staal, koper en andere metalen. Men vindt er voorts fabrieken van wollen en katoenen stoffen, aardewerk, papier, lederwerk, houtwaren, piano's enz. De brouwerijen en branderijen zijn er talrijk. De gemelde takken van industrie en sommige anderen leveren een aantal uitvoerartikelen op, waartegen worden ingevoerd koloniale waren, katoen, steenkolen en verschillende zaken, die men tot voeding van eigen industrie behoeft. Aanzienlijk is de boekhandel, die vooral te Stuttgart en te Ulm gezeteld is. De scheepvaart op den Donau, het meer van Konstanz en den Neckar, vooral die op de beide laatsten, waar ook stoombooten gebezigd worden, is zeer levendig. Niet alleen met de overige Deutsche landen, maar ook met het buitenland en speciaal met Nederland heeft W. door middel van den Neckar en den Rijn eene geregelde gemeenschap. Aan het hoofd der inrigtingen van onderwijs staat de in 1477 opgerigte universiteit van Tubingen. Onder de overige inrigtingen van hooger onderwijs is de Stuttgartsche veertsestienschool alomt bereemd. Voorts bezit het land eene menigte scholen voor hooger en middelbaar onderwijs, landbouw, industrie enz. Allerwege vindt men een voldoende aantal lagere scholen, waaronder ook herhalingscholen, welke allen nog grootendeels onder het toezigt de geestelijkheid staan. Er zijn inrigtingen voor blinden, doofstommen, armen, zieken en krankzinnigen, vele genootschappen die zich de aankweeking van kunsten en wetenschappen en de bevordering der godsdienstige belangen ten doel stellen, bibliotheken te Stuttgart en Tubingen, verzamelingen van schilderijen, afgietsels van antiek beeldwerk, munten enz. W. is eene constitutioneele monarchie; de constitutie van 25 Sept. 1819 onderging van 1848—51 enkele veranderingen, die echter sedert meerendeels door de reactie te loor gingen. De koning bezit er nog uitgebreide regten, daar hij alleen in zaken van wetgeving en belasting aan de besluiten der stenden gebonden is. Deze bestaan uit twee kamers, waarvan de leden der eerste erfelijk of voor hun leven zitting hebben, terwijl de leden der tweede, behalve de edelen en geestelijken, die er regtens toe behooren, voor 6 jaar gekozen worden. Er zijn 6 ministerieele departementen. Administratief is het land in 4 kreitsen verdeeld: de Neckar-, Schwarzwald-, Donau- en Jaxtkreits; deze te zamen in 64 districten (oberambten). De hoofdstad is Stuttgart. Het budget voor de driejarige finantie-periode 1867—70 stelde voor de drie jaren de staatsinkomsten en uitgaven vast op 64,445,459 gulden. De staatschulden bedroegen in 1867 113,841,920 gulden. De dienstplichtigheid met plaatsvervanging is voor den tijd van 6 jaar. Op voet van vrede is de sterkte der krijgsmagt 11,660, op voet van oorlog 29,238 man. De heerschende kerk is de Evangelische, wier belangen 6 generaal-superintendenten verzorgen. De R.-Kath. bisschop te Rottenburg behoort tot de aartsdiocese Freiburg. De zaken van de Israëlitische godsdienst zijn aan een opperkerkeraad opgedragen. Er zijn drie ridderorden: de Wurtembergse kroon (van 1818), de Frederiksorde (van 1830) en de orde voor militaire

verdiensten (van 1806, bevestigd en gewijzigd in 1818). De landskleur is rood en zwart. Verg. Memminger, *Statist.-topogr. Beschreib. von W.* (3de uitg., 1841) en diens officiële *Beschreib. der Oberämter des Königr. W.* (1824—67), *Das Königr. W., eine Beschreib. von Land, Volk u. Staat, herausgeg. vom Statist. topog. Bureau* (1821—51). — W. kwam uit de handen der Sueven in die der Romeinen, in wier plaats zich later de Alemannen vestigden, die sedert 496 onder de heerschappij der Franken vielen. Het huis W. wordt van Bertold, hertog van Alemannië (724), afgeleid. Een afstammeling van dezen, Ulrich, huwde omstreeks het midden der 11de eeuw Luitgard, de erfdochter van den graaf van Remsgau, Koenraad von Beutelspach. Zijn zoon Koenraad (1122) bouwde op den Rothenberg bij Canstatt den burg Wirtenberg (d. i. Vrouwenberg), die sedert de zetel der graven werd en aan het geslacht den naam gaf. Nadat Ulrich I in 1265 was overleden, werd het toemalige graafschap op verschillende wijze uitgebreid, tot dat keizer Maximiliaan, in 1495, graaf Eberhard III den hertogtitel schonk. Zoowel vóór als na dien tijd was W. betrokken in de gebeurtenissen, welke Deutschland beroerden. Het Schwabisch verbond verdeef hertog Ulrich, die zich het misnoegen zijner onderdanen en naburen had op den hals gehaald, en verkocht het land in 1520 aan keizer Karel V. Wegens de onderdrukking der Protestanten openbaarde zich echter weldra bij velen het verlangen naar verlossing van het Oostenrijksche juk, hetgeen hertog Ulrich I in 1534 zijn gebied deed herwinnen. De hertog, die zelf tot de Luthersche kerk was overgegaan, ontving hulp van de Protestantsche vorsten, doch nam vervolgens deel aan den Smakaldischen oorlog, waarin de fortuin hem niet begunstigde, zoodat hij ten slotte zijn land slechts op vernederende voorwaarden behield. Zijn zoon Christoffel, die hem in 1550 opvolgde, maakte zich in menig opzicht voor zijn land verdienstelijk. Bij den aanvang van den dertigjarigen oorlog rustte ook hertog Johan Frederik zich ten krijge uit, hetgeen in 1627 de bezetting van W. door de troepen van Wallenstein ten gevolge had. De herhaalde krenkingen, welke de hertog moest ondervinden, kostten hem het leven, met welke gebeurtenis voor W. eene reeks van jammeren aanbrak, waaraan eerst de Westfaalsche vrede een einde maakte. Doch het land was zeer uitgeput en kwam door herhaalde oorlogen, waarin het in de laatste helft der 17de eeuw betrokken was, niet tot verademing. Hertog Karel Eugenius, in 1793 overl., had in de laatste jaren zijner regering vrede gehad, waarvan echter de heilzame vruchten zich nauwelijks openbaarden, of de gevolgen der staatsomwenteling in Frankrijk sleepten ook W. mede in den stroom der gebeurtenissen van een veel bewogen tijd. Het oude hertogdom, dat sedert 1794 achtereenvolgens door Franschen en Oostenrijkers was bezet, werd in 1803 en 1806 aanzienlijk vergroot. Hertog Frederik nam in 1803 den keurvorstelijke en in 1806 den koningstitel aan, trad vervolgens in het Rijnverbond en schaarde zich tot Nov. 1813 aan de zijde van Napoleon. Hij overleed in 1816, nadat hij zich bij den Duitschen bond had aangesloten, zonder dat hij zich met de stenden over eene toegezegde constitutie had kunnen verstaan. In 1819 gelukte dit zijnen zoon en opvolger Willem I (z. a.), die zelfs in 1830 uitzigt gaf op nog meer vrijheden, hetgeen, na het intreden der reactie, menigen partijstrijd uitlokte. In 1848 stelde de koning 9 Maart een ministerie uit de leiders der oppositie zamen, en in 1849 werd hij genoodzaakt de rijkconstitutie te erkennen. De naar Stuttgart overgebragte nationale vergadering hield er zich echter slechts kort staande. W. weigerde om zich aan de Pruiss. unie aan te sluiten. Na vergeefsche pogingen om zich met de stenden van de radicale kieswet van 1 Julij 1849 te verstaan en herhaalde verandering van ministerie, werd in 1850 de constitutie van 1819 hersteld. De regering bleef in hare staatkundige gedraglijjn tegenover Pruisen volharden, en trad sedert 1854 met de andere middelstaten meer zelfstandig op. Zij vond hierin steun bij het volk, dat zich sterk anti-Pruissisch betoonde, en daarentegen zich groote opofferingen getroostte, toen in 1859, tijdens den oorlog tusschen Oostenrijk en Italië, de belangen van Deutschland zelf bedreigd werden. Geheel in denzelfden geest sloot de regering, te midden van allerlei binnenlandsche verwikkelingen, vooral op kerkelijk gebied, zich steeds nader aan bij de middelstaten, die tusschen Oostenrijk en Pruisen het evenwigt wilden bewaren, en waar dit niet uitvoerbaar was, blijkbaar tot het eerste overhielden. Koning Willem I overleed in 1864 en werd door zijn zoon Karel I (Frederik Alexander, z. a.) opgevolgd. Nadat zich ook in W. eene levendige belangstelling in het lot van Sleswijk-Holstein had geopenbaard, verklaarden de stenden zich in 1865 met groote meerderheid tegen de gewelddadige inlijving daarvan bij

Pruissen. In het voorjaar van 1866 rustte men zich uit ten strijde, genoeg om den argwaan van Pruisen op te wekken, doch niet genoeg om eenig gewigt van belang in de schaal te leggen. Nogtans liet de Wurtembergsehe regering in Junij eenige troepen tot bescherming der bondsvergadering Frankfort binnenrukken. Deze waren echter evenmin als de Beijersche en andere bondstroepen bestand tegen het in getalsterkte kleinere, maar goed gedisciplineerde Pruiss. leger aan den Main. Nadat hunne troepen teruggedrongen waren en de oorlogskans in Boheme zich ten nadeele van Oostenrijk had gekeerd, pogden W., Beijeren, Baden en Hessen-Darmstadt in Julij den vrede met Pruisen te treffen, die tusschen Pruisen en W. 13 Aug. te Berlijn gesloten werd. W. moest 8 millioen gulden aan Pruisen opbrengen, en sloot met Pruisen een of- en defensief verbond, waarbij de koning van Pruisen het grondgebied aan den koning van W. waarborgde, terwijl de laatste zich verbond in oorlogstijd zijne krijgsmagt onder het opperbevel van den eerste te stellen. Verg. o. a. Sattler, *Allgem. Gesch. von W. unter den Grafen* (5 dln., 1764—68) en *Neuere Gesch. von W. unter den Herzogen* (13 dln., 1769—84); Stälin, *Württemberg. Gesch.* (3 dln., 1842—56).

Württemberg (Eugenius, hertog van). Zie *Eugenius* (Fred. Karel Paul Lod.).

Württemberg (Fred. Will. Paul, hertog van), in 1797 geb., de zoon van hertog Eugenius van W., diende eerst in Pruiss. krijgsmagt en koos daarna Mergentheim tot zijne verblijfplaats, waar hij groote natuurkundige verzamelingen aanlegde, die hij op zijne reizen door N.-America, het Oosten, Z.-America en Australië bijeenbragt. Hij overleed in 1860.

Württemberg (Christ. Fred. Alex., graaf van), in 1801 geb., zoon van hertog Willem van W., overl. in 1844 te Wildbad, is onder den naam Sandor von S. als lyrisch dichter bekend. Zijne *Gesammelte Gedichte* zagen te Stuttgart (1841) het licht.

Württemberg (Alex. Friedr. Karl, hertog van), in 1771 te Montbelliard geb., trad, hoewel hij reeds als kind Wurtembergsch en Russisch kolonel was, in 1790 in Napelsche en in 1794 in Oostenr. dienst over, in welk jaar hij den veldtocht aan den Rijn bijwoonde en zich bij Kaiserslautern onderscheidde. In 1799 was hij luitenant-generaal en commandeerde eene cavallerie-divisie bij het leger van den aartshertog Karel, terwijl hij later bij het leger onder Hotze in Zwitserland achterbleef en het bevel over eene Oostenr.-Russ. divisie kreeg. In 1801 ging hij als generaal der cavallerie in Russ. dienst over, werd gouverneur-generaal van Wit-Rusland en was hier ijverig werkzaam voor het welzijn van zijn gouvernement, totdat hij in 1812 zich bij het leger voegde. In den slag bij Borodino kreeg hij, na Bagration's doodelijke verwonding, het bevel over den linker vleugel. In 1813 werd hem het beleg van Dantzig opgedragen, welke stad hij tot de overgave dwong, waarna hij naar Rusland terugkeerde en zijn gouvernement hervatte. Hij bekleedde dezen post tot 1822, toen hij minister der communicatiën te lande en te water van het Russ. rijk werd, in welke betrekking hij eene verbeterde organisatie aan het corps ingenieurs gaf en verschillende kanalen tot verbinding der groote rivieren en een aantal goede wegen liet aanleggen. Hij overleed op eene reis naar Duitschland in 1833 te Gotha.

Wurzbach (Constant), jonkheer von Tannenbergh, Duitsch schrijver, in 1818 te Laibach geb., studeerde te Gratz in de regten, was van 1836—44 in krijgsmagt, werd daarna schrijver bij de bibliotheek te Lemberg en in 1848 archivaris en bibliothecaris bij het ministerie van binnenl. zaken te Weenen. Onder den naam Constant gaf hij eene reeks grootere en kleinere dichtstukken uit. Van zijne overige schriften verdienen vooral vermelding: *Sprichwörter der Polen* (2de uitg., 1852), *Volkslieder der Polen und Ruthenen* (1843), *Bibliogr.-statist. Uebersicht der Literatur des österr. Kaiserstaates* 1853—55, en *Biographisches Lexikon des österr. Kaiserthums* (11 dln., 1857—64).

Wurzburg was vroeger een bisdom, alleen aan het H. Roomsche rijk leenroerig, omstr. 742 gesticht, welks eerste bisschop Burkhardt door Bonifacius werd gewijd. Tot beschermheilige had het den H. Kilianus. Langzamerhand en door allerlei middelen gelukte het den bisschoppen de bezittingen van huane naburen, Frankische graven en heeren, onder zich te brengen, waardoor eindelijk een zeer magtig bisschoppelijk vorstendom tot stand kwam, aan welks hoofd de bisschop van W. stond, die in 1120 de hertogelijke magt over Frankenland kreeg. In geestelijke zaken stonden echter de bisschoppen onder den aartsbisschop van Mainz. De oppervlakte van het sticht besloeg 87 □ mijlen met 260,000 inw., terwijl de jaarlijksche inkomsten op 500,000 gulden werden berekend. Bij den vrede van Luneville werd het bisdom gesaeculariseerd en

in 1803 aan den keurvorst van Beijeren geschonken ter vergoeding voor de hem ont-nomen Rijnprovinciën. In 1805 stond Beijeren het weder aan Ferdinand, gewezen groothertog van Toscane, af, waarbij W. tot keurvorstendom en 30 Sept. 1806 tot groothertogdom verheven werd. In 1815 viel W. grootendeels weder aan Beijeren; enkele gedeelten daarvan kwamen aan Wurtemberg en Baden.

Wurzburg, hoofdstad van het voormalig vorstendom W., thans van het Beijersche regeringsdistrict Neder-Franken, aan de beide oevers van den Main gelegen en door spoorwegen met Bamberg, Hanau, Neurenberg, Ansbach en Heidelberg verbonden, telt (1864) 41,082 meest Roomsche inw., is de zetel van een bisschop en van verscheidene burgerlijke collegies en heeft onderscheidene merkwaardige gebouwen, z. a. het koninklijk, voormalig bisschoppelijk residentieslot; de St. Kiljaans-domkerk, in 742 gesticht, in 1189 ingewijd en in 1852 vernieuwd; de Neumünster-kerk uit de 11de eeuw; de Maria-kapel, in den zuiversten Gothischen stijl van 1377—1409 gebouwd; de St. Burkhardts-kerk, het raadhuis, het regeringsgebouw enz. De universiteit, in 1403 door bisschop Johann von Egloffstein gesticht en in 1582 door bisschop Julius meer uitgebreid en vandaar Julia genaamd, heeft eene bibliotheek van 100,000 boek-deelen, 4000 incunabelen en 900 handschriften, alsmede verscheidene andere verzame-lingen en inrigtingen. Er zijn verschillende hoogere en lagere scholen en geleerde genoot-schappen, en onder de talrijke inrigtingen van weldadigheid munt vooral uit het be-roemde Julius-hospitaal, in 1576 door bisschop Julius gesticht, wiens standbeeld vóór het hospitaal prijkt. De fabrieken leveren wollen stoffen en laken, spiegelglas, leder, tabak, spoorwegwagens, mousserende wijnen enz. op. De handel, vooral in wijnen en vruchten, is belangrijk. Op een 400 v. hoogen berg, op den linker oever van den Main, ligt de citadel Marienberg, tot 1720 zetel der bisschoppen. In de nabijheid daarvan groeijen de Leistewijn en de Steinwijn.

Wurzen, stad in het Saksische kreitsdirectiedistrict Leipzig aan de Mulde en den spoorweg van Leipzig naar Dresden, met 6408 inw., een collegiaalstift, drie kerken, waaronder de in het begin der 16de eeuw gebouwde domkerk, en eenige fabrieken.

Wyatt (James), Eng. architect, in 1743 te Burton-Constable geb. en in 1813 te Marlborough overl., heeft vele gebouwen vooral in Gothischen stijl gebouwd en onderscheidene oud-Engelsche paleizen geresatureerd. — Zijn zoon, Matthew Cotes W., in 1778 geb. en in 1862 te Dudley Grove overl., heeft eveneens vele bouwkunstige werken tot stand gebracht, z. a. de cenotaaf in de St. George-kapel te Windsor, gewijd aan de nagedachtenis van prinses Charlotte, het monument voor Nelson te Liverpool, het ruitersstandbeeld van lord Wellington in Hyde-Park enz. — Des vorigen zoon, Matthew Digby W., in 1820 te Rowde in Wilts geb., eveneens architect, schreef onderscheidene verdienstelijke werken over ornamenten, decoratieve kunst enz.

Wybicki (Jozef), Poolsch patriot, in 1747 te Bandomin bij Dantzig geb., trad het eerst als landsbode op den Poolschen rijksdag van 1768 met zijn veto op tegen de onder Russ. invloed genomene besluiten en moest deswege uit Warschau naar Krakau en Hongarij vlugten. Hij sloot zich aan de confederatie te Bar aan en was voor deze te Weenen, te Berlijn en in Poolsch Pruisen werkzaam. Hij begaf zich vervolgens naar Holland en studeerde te Leiden. Na de eerste verdeeling van Polen keerde hij naar Warschau terug en was Zamoyski behulpzaam bij het ontwerpen van een nieuw wetboek. Gedurende den opstand onder Kosciuszko was hij aan de zijde van Dombrowski in Groot-Polen, hield zich na de verbeurdverklaring zijner goederen in Frankrijk en te Breslau op en werd na de oprigting van het hertogdom Warschau senator-wojwood en in het nieuw opgerigte koninkrijk Polen president van het oppergeregts-hof. Hij stierf in 1822. Hij schreef: *Briefve an den Erzkanzler Zamoyski* (1777) en *Pamietniki* (mémoires), uitgeg. door graaf Radezynski (3 dln., 1840).

Wijck (Thom.), Nederl. schilder en etser, volgens de meeste schrijvers in 1616 te Haarlem, volgens Dr. A. van der Willigen in zijne *Geschiedk. aantekeningen over Haarlemsche schilders* (Haarl. 1866) te Beverwijk geb., begaf zich reeds op jeugdigen leeftijd naar Italië, waar hij, vooral in den omtrek van Napels, een aantal studiën maakte van de kust der Middellandsche zee, welke hij later voor zijne schilderijen ge-bruikte, die door hem met goed geteekende figuurtjes in verschillend nationaal costuum werden gestoffeerd. Vervolgens schilderde hij ook markten, kwakzalvers, koorddansers, goochelaars en andere tooneelen uit het Italiaansche volksleven, alsook goudzoekers en alchimisten in hunne werkplaatsen; alles in den trant van Pieter van Laar. Zijn

werk, dat zich onderscheidde door een aangenaam en warm coloriet, een bevallig penseel en geestige ordonnantie, was zeer gezocht, vooral in Engeland, waarheen hij zich tijdens de herstelling van het koninklijk gezag onder Karel II begaf. W. overleed te Londen in 1686. Het rijks-museum te Amsterdam bezit van hem een *Binnenhuis met figuren*. De musea te Berlijn, Dresden, Weenen, München enz. bewaren onderscheidene van zijne werken. W. heeft ook geëst en wel in de manier van P. v. Laar. — Zijn zoon Jan W., omstr. 1640 te Haarlem geb., bragt het grootste gedeelte zijns levens in Engeland door, waar hij onder de leiding zijns vaders gevechten, jagten enz. schilderde, die zeer gezocht waren. Hij schreef ook een werk over het jagen en de valkenjagt. Hij overleed te Mortlake in Surrey in 1702.

Wycliffe. Zie *Wiclif*.

Wijding is in het algemeen die daad van een geestelijke of priester, bij en door welke eenig voorwerp tot godsdienstig of kerkelijk gebruik bestemd en als zoodanig van het ongewijde afgezonderd wordt. Zoo worden in de R. Kathol. kerk sedert de 4de eeuw zoowel onbezielde voorwerpen, als: kerken, altaren, kerkhoven, enz., als ook personen — tot het priesterambt — gewijd. De naam W., maar meest Consecratie, wordt in die zelfde kerk gegeven aan het door het uitspreken van de woorden der Avondmaalsinstelling heiligen of sedert Paschasius Radbertus (z. a.) in het ligchaam en bloed veranderen van den ouwel, die aan de geloovigen wordt toegediend. Dat ook water, palmtakken enz. aldus door de R. Kathol. kerk worden gewijd, is bekend.

Wijk (Jacobus van) Roelandszoon, Nederl. paedagoog en aardrijkskundige, in 1781 te Woerden geb., werd op 15-jarigen leeftijd opgenomen op de kweekschool voor onderwijzers, door het Amsterdamsch departement der maatsch. Tot nut van 't algemeen gesticht, en na weinige jaren tot hoofdonderwijzer op de school voor jongelingen, door het gemelde departement in het leven geroepen, aangesteld, welke school echter, ten gevolge van gebrek aan fondsen, weder opgeheven werd, zoodat W. zich daardoor van zijn bestaan beroofd zag. Hij werd nu huisonderwijzer bij eene aanzienlijke familie en maakte later met den zoon van den kapitein ter zee H. M. Dibbetz eene reis naar de Middellandsche zee. In 1817 werd hij kostschoolhouder te Hattem en in 1828 te Kampen, alwaar hij in 1847 overleed. W., die sedert 1835 ook lid der Maatschappij van letterkunde was, heeft zoowel door zijn voorbeeldig onderrigt als door eene menigte geschriften aan het schoolonderwijs gewigtige diensten bewezen. De voornaamste zijner schriften zijn: *Algemeen aardrijkskundig woordenboek* (Dordr. 1821—26, 7 dln.) met een vervolg (Amst. 1835—42, 4 dln.); zijne overbrenging van het werk van Vollrath en Hoffmann, *De aarde en hare bewoners* (Amst., 1805—39, 3 dln.); en in gemeenschap met R. G. Bennet, *Nederl. zeezeizen in het laatst der XVIde, de XVIIde en het begin der XVIIIde eeuw* (Amst. 1832, 5 dln.).

Wijk bij Duurstede, oude stad in het arrond. Amersfoort der Nederl. prov. Utrecht, aan den Rijn, die zich hier in twee takken (de Lek en den Krommen Rijn) verdeelt, gelegen, met 2750 inw., een kantongeregte, eene Hervormde en eene Roomsche kerk, eene synagoge, fraai raadhuis. belangrijken graan- en veehandel, schoone wandelingen en eene schilderachtige ruïne van den burg Duurstede (Dorestadum). W. is waarschijnlijk het Batavo-durum van Tacitus, onderging in de 9de eeuw meer dan eens eene geheele verwoesting door de Noormannen, werd echter telkens weder opgebouwd en in 1300 door Gijsbrecht van Abcoude tot den rang van stad verheven. In 1449 werden de stad en het slot aan den bisschop van Utrecht afgestaan. Door het verminderen van den handel verloor de stad sedert veel van haren vroegeren luister.

Wijn (*vinum*) noemt men in het algemeen het gegiste sap van vruchten. Men onderscheidt *vruchtenwijn* (zie *Cider*) en *druivenwijn*, het gegiste sap van de vruchten van den wijnstok, gewoonlijk kortweg W. genoemd. Om uit de druiven een goeden W. te verkrijgen zijn warme zomers een vereischte. Het sap van de druiven bevat 13—30 pct. suiker, kleine hoeveelheden eiwitachtige stoffen, plantenslijm, cremortart, vrij wijnsteen-zuur en eenige onbewerkte zouten. De hoeveelheid suiker is in warme en bijgevolg goede wijnjaren grooter dan in slechte. De rijpe druiven worden voor de wijnbereiding uitgeperst en met of zonder de schillen en stelen in vaten aan zich zelve overgelaten. Weldra geraakt het vocht in levendige gisting, dat is de suiker wordt gesplitst in alcohol en koolzuur, onder den invloed van het in ontleding verkeerende planteneiwit uit het druivensap (zie *Gisting*). Het vocht wordt hierbij hoe langer hoe meer troebel, terwijl gasblazen opstijgen en de oppervlakte met schuim bedekt wordt. De gisting verloopt

sneller of trager, naarmate de temperatuur hooger of lager is. Meestal is deze eerste heftige gisting na 6—8 dagen afgelopen; de wijn wordt nu helderder, onder afzetting van een bezinksel en in andere vaten overgebracht, waarin de gisting langzaam voortgaat (zoogen. *stille gisting* of *nagisting*). Het vocht wordt hierdoor steeds armer aan suiker en rijker aan alcohol. Het bezinksel noemt men den *wijnsteen* (z. a.). Voor het verkrijgen van rooden W. laat men de blaauwe schillen mede gisten. Het druivensap zelf is zoo goed als kleurloos, maar de blaauwe kleurstof wordt door den gevormden alcohol opgelost en door de zure zouten in eene paarsroode tot roode omgezet. Nadat de W. eenige malen in andere vaten is overgebracht, telkens met achterlating van den wijnsteen, en de stille gisting eindelijk zoo goed als afgelopen is, wordt hij in de vaten overgetapt, waarin hij verzonden wordt. Ten einde de verdere gisting tegen te gaan, heeft men deze vaten vooraf gezwaveld. De scheikundige werking is hiermede evenwel niet afgelopen; door de werking van de bewerkte zuren op den alcohol worden nu hoofdzakelijk zamengestelde aethers gevormd, die geur en smaak aan den W. geven. Met den ouderdom neemt de hoeveelheid van deze stoffen langzamerhand toe, en vandaar dat W. door lang liggen beter wordt. Sommige zamengestelde aethers komen in alle wijnen, anderen slechts in sommige soorten voor. Vele van deze welriekende stoffen zijn door kunst na te maken en dienen aan de wijnversnijders om aan geurige wijnen meer geur te geven. Het gehalte aan alcohol is in verschillende wijnen zeer uiteenlopend. In het algemeen zijn de zuidelijkste wijnen daaraan het rijkste. Portwijn en Madera bevatten 17—21 pct., Bordeaux-W. 9—14 pct., Bourgogne 9—11 pct., Rijn-W. 6—12 pct. alcohol. Bovendien vindt men in alle wijnen 2—10 pct. vaste bestanddeelen, hoofdzakelijk bestaande uit druivensuiker, gom, kleurstoffen en zouten. Van deze laatsten zijn wijnsteenzure zouten de voornaamsten. Het zoogen. *klaren* van W. geschiedt meestal door bijvoeging van vischlijm, waardoor een deel der looistof en de troebel makende gistbestanddeelen worden neêrgeslagen. De verwijdering van deze laatsten is noodig, zal de W. duurzaam zijn. Over de verschillende soorten van W. verg. de afzonderlijke artikels. Belangrijk is het geschrift van G. J. Mulder, *De wijn scheikundig beschouwd* (Rott. 1855).

Wijn (Hendrik van), Nederl. geschied- en oudheidkundige, in 1740 te 's Gravenhage geb., studeerde te Leiden in de regten en vestigde zich vervolgens te 's Gravenhage, waar hij zich bijzonder op de vaderlandsche letter-, geschied- en oudheidkunde, vooral ook door het onderzoeken van ongedrukte charters, toeleigde. In 1771 werd hij pensionaris van Brielle en in 1779 van Gouda, totdat in 1788 de binnenlandsche onlusten van dien tijd hem van het staatstooncel verwijderden. In 1804 deed hij op last der regering eene wetenschappelijke reis, op welke hij in vele steden des vaderlands de plaatselijke oorkonden onderzocht; iets later deed hij ook eene zoodanige reis naar Henegouwen. In 1805 werd hij tot archivaris der Bataafsche republiek aangesteld, in welke betrekking hem eerst koning Lodewijk, later keizer Napoleon, ten laatste koning Willem I bevestigden, en welke hij tot zijn dood in 1831 bekleedde. De belangrijkste zijner schriften zijn: *Historische en letterkundige avondstonden* (1800) en *Huiszittend leven* (1812, 6 stukken), benevens de *Bijvoegsels en verbeteringen* op Wagenaar's *Vaderl. Historie*, die voor een zeer groot gedeelte van zijne hand zijn. Verg. Mr. J. C. de Jonge, *H. v. W. als geleerde en staatsman geschetst* (1832).

Wijnants (Jan), een van de uitstekendste landschapschilders der Holl. school, omtrent wiens levensgeschiedenis men zeer weinig weet. Dr. A. v. d. Willigen deelt in zijne *Geschiedk. aantekeningen over Haarlemsche schilders* (Haarl. 1866) alleen mede dat een Jan W. in 1642 als kunstverkooper in de notulen van het St. Lucas-gild te Haarlem wordt vermeld en er in 1646 in het huwelijk trad, zonder te durven beslissen of deze W. de beroemde landschapschilder zij. Onbetwist toch is zijn voortreffelijk talent, blijkbaar uit een aantal landschappen, meestal in de omstreken van Haarlem gekozen en uitmuntend door eenvoudige waarheid, door zilverachtigheid, fijnheid en frisheid van toon, door eene meesterlijke en toch zorgvuldige behandeling. Vooral zijne duingronden zijn zeer schoon. Zijne schilderijen zijn meestal gestoffeerd door A. van de Velde, Jan Lingelbach, Ph. Wouwerman en anderen. Zijn sterfjaar wordt door sommigen, tamelijk willekeurig echter, in 1677 gesteld. Het rijks-museum te 's Gravenhage bezit van W. een *Boonrijk landschap* en een *Dito met figuren van Lingelbach*, dat te Amsterdam een *Duinachtig landschap met jagers* (fig. van A. v. d. Velde), een *Landschap met vee* en eene *Boerenwoning*. Het museum in den Louvre te Parijs bezit twee, dat te Dresden drie, dat te Munchen twee en dat te Weenen eveneens twee

prachtige landschappen van zijne hand. Bovendien zijn ook de beroemdste Eng. kunstverzamelingen rijk aan werken van W. Eenige van W.'s schilderijen zijn in prent gebragt door Weisbrod, Ph. le Bas, Euhler, Prestel en anderen.

Wijnendaal, jagslot in de Belg. provincie W.-Vlaanderen ten W. van Thourout, tegenwoordig aan den spoorweg van Kortrijk naar Brugge gelegen, geschiedkundig merkwaardig door het hevige gevecht van 28 Sept. 1708, waarbij de Franschen onder generaal de la Mothe het convooi, dat onder den Eng. generaal Webb aan prins Eugenius, die Rijssel belegerde, munitie toevoerde, vruchteloos poogden op te ligten.

Wijngaardslak, *Helix pomatia* L. Ofschoon deze slak bij ons gevonden wordt, betwijfelt men of zij oorspronkelijk voor inlandsch te houden is. Zij onderscheidt zich van andere slakken door hare grootte. Deu sterken horen bedekt zij in den winter met eene kalkachtige afscheiding.

Wijngeest. Zie *Alcohol*.

Wijpers noemt men een toestel, die dient om het sap uit de wijndruiven te persen. De oudste en eenvoudigste W. werkt met een hefboom. Deze is thans veelal door eene ijzeren schroefpers vervangen. De Duitschers noemen de W. ook *Kelter*.

Wijpersse (Dionysius van de), Nederl. beoefenaar der wijsbegeerte, geb. te Middelburg in 1724, was eerst hoogl. in de wijsbegeerte te Groningen en later te Leiden, alwaar hij in 1808 overleed. Hij was een onafhankelijk beoefenaar der wijsbegeerte en verdient naast 's Gravesande, Hemsterhuis en Hennert genoemd te worden, minder om zijne oorspronkelijke dan wel om zijne veelzijdige en grondige kennis der philosophische wetenschappen, waarom hij wel eens de *Eclecticus* genoemd werd. Hij poogde de gevoelens van Kant op het gebied der moraal, in de *Kritik der praktischen Vernunft* voorkomende, te wederleggen. *Eenige bespiegelingen der Kantische Wijsbegeerte*, door hem naamloos uitgegeven (1805), zijn nog tegenwoordig niet zonder eenige waarde.

Wijnproef. Met dezen naam bedoelt men de handelwijze en de middelen, waardoor de deugdelijkheid en de vervalsching van den wijn onderzocht worden. Onder deze middelen is vooral het proefvocht van Hahnemann te noemen, dat zwavelwaterstof bevat en de tegenwoordigheid van lood verraden kan, door de donkere kleur, die de wijn bij het indruppelen er van aanneemt.

Wijnruit, *Ruta graveolens*. Het geslacht *Ruta* L. geeft den naam aan de Ruitachtige planten, *Rutaceae*. De W. heeft een regtstandigen stengel, die van onder houtig wordt. De bladen zijn eenigszins vleezig, blaauwgroen gekleurd en vindeelig; de bloemen staan in bijschirmen bij elkander en zijn geel gekleurd. De W. behoort in het Z. van Europa te huis, doch wordt bij ons gekweekt en als artseni, ook enkel als specerij gebruikt.

Wijnsteen noemt men eene harde rood of graauw gekleurde massa, die zich in de vaten met jongen wijn afzet. Uit deze massa wordt door haar te zuiveren eene witte gekristalliseerde stof verkregen, die men *Cremor tartari* noemt en die uit wijnsteenzuur en potasch bestaat. Een ander gedeelte, meer gekristalliseerd, wordt mede onder den naam W.-kristallen in den handel gebragt. Uit dit zout kan men het zuiver W.-zuur in water-heldere kristallen verkrijgen.

Wijnsteenzuur. Zie *Wijnsteen*.

Wijnstok, *Vitis vinifera*. Deze welbekende plant, die ons de wijndruif levert, geeft bij sommigen den naam aan eene familie; bij anderen behoort zij tot de familie der Ampelideeën; nog anderen brengen haar in die der Sarmenaceeën. De W. is een klimmend heesterachtig gewas, dat eene gemakkelijk loslatende schors heeft, met diep ingesneden bladen, gaffelvormige ranken, eigenlijk onvruchtbare bloemstelen, en kleine groenachtige bloemen, die de bekende smakelyke besvruchten voortbrengen. De W. is, volgens Oudemans, uit het W. van Azië tusschen den Kaukasus en den Ararat afkomstig en van daar in Europa overgebragt, waar hij in de warmere en gematigde streken voor de wijnlezing gekweekt wordt. In ons land wordt hij ook menigvuldig gevonden, maar alleen voor de tafel, niet voor de wijnbereiding gebruikt. Hij wordt hier als leiboom behandeld. In de wijnlanden worden de planten langs stokken geleid. Van den W. zijn meer dan 1500 verscheidenheden bekend, die de verschillende soorten van wijnen voortbrengen. De groeiplaats en de eigenaardigheid van den bodem schijnen op de hoedanigheid van den wijn van grooten invloed te zijn, waarom ook vele soorten naar die groeiplaatsen genoemd worden, zooals Bordeaux-wijn, Rudesheimer enz. Het druivensap is ongekleurd, maar de vruchtschil bevat bij sommige soorten eene

kleurstof, die de druif en den wijn eene andere kleur geeft. Sommige groote druiven worden in de Oostersche landen gedroogd en komen als *Rozijnen* in den handel, waaronder ook de zoogen. kleine Rozijnen of Korinthen (z. a.). Deze hebben geene pitten.

Wijsbegeerte of **Philosophie** (Grieksch woord, dat *liefde tot wijsheid* beteekent) is de werkzaamheid van den menschelijken geest, welke zich een wetenschappelijk onderzoek naar den grond en het doel, den regel en den samenhang der zoowel zinnelijk waarneembare als bovenzinnelijke dingen ten doel stelt. Van het verschillend oogpunt, waaruit de wijsgeeren het geheel der dingen, die de voorwerpen zijn der kennis (het universum), beschouwden en van de verschillende beantwoording der vragen, zoowel welke vermogens van den mensch tot de juiste kennis der dingen leiden, als welke de verhouding zij van den mensch of het kennend subject tot het universum of het object der kennis, hängen de uiteenlopende rigtingen af, welke de wijsgeeren door den loop der eeuwen heen hebben ingeslagen. Verg. hierover de art. *Materialisme*, *Spiritualisme*, *Dualisme*, *Monisme*, *Naturalisme*, *Idealisme*, *Sensualisme*, *Rationalisme*, *Empirisme*, *Scepticisme*, alsmede voor de verschillende wijsgeerige scholen en stelsels de namen der scholen en wijsgeeren. De geschiedenis der W. stelt zich ten doel om van die verschillende elkander opvolgende rigtingen een samenhangend geheel te geven en het ontstaan van deze te verklaren. Tot de beste handboeken voor de geschiedenis der W. behooren die van Tennemann, Krug, Ritter, Kannegiesser en le Roy, *Beknopte geschied. der wijsbegeerte* (door den laatsten vert en vermeerdert, 1838), Bartholomèss, *Oordeelkund. geschied. van de godsdienstleer der nieuwere wijsbeg.* (vert. door Visscher, 2 dln., 1862), Scholten, *Geschied. der Godsdienst en W.* (1859).

Wyse (Sir Thomas), Eng. staatsman, in 1791 geb., uit eene oude in het Iersche graafschap Waterford gevestigde Roomsche familie afstammende, studeerde te Dublin en te Lincoln's Inn en werd een der ijverigste leden der Kathol. associatie. Hij trad op eene reis door Italië in 1821 in den echt met Laetitia Bonaparte, maar scheidde zich wegens haren ergerlijken levenswandel na eenige jaren van haar. In 1832 voor het graafschap Tipperary en in 1835 voor Waterford in het parlement gekozen, behoorde hij eerst tot de aanhangers van O'Connell, maar sloot zich later aan de Whigs aan. In het ministerie Melbourne van 1839 werd hij lord van de schatkist en in het ministerie Russell van 1846 secretaris van den *Board of Control*. In 1849 werd hij Eng. minister-resident in Griekenland en in 1860 buitengewoon gezant aldaar. W. stierf te Athene in 1862. Hij schreef: *Historical account of the Roman Catholic Association* (1819) en *Walks in Rome*.

Wijsheid noemt men de op eene juiste zedelijke kennis gegronde gezindheid, die zoowel negatief in de beheersching der hartstogten, als positief in het kiezen en aanwenden van de rechte middelen ter bereiking van een redelijk en zedelijk doel werkzaam is.

Wysocki (Piotr), Poolsch patriot, in 1799 te Warschau geb., trad in 1817 in dienst, en rigtte in 1828 als tweede luitenant onder zijne kameraden en onderscheidene invloedrijke mannen een patriotsch verbond op ter herstelling van Polen. Het plan was om bij de krooning van Nikolaas te Warschau in 1829 de keizerlijke familie te vermoorden. Toen dit echter mislukte, beproefde hij eene nieuwe zamenzwering; in den nacht van 29 Nov. 1830 wekte hij de vaandrags op om de wapens op te vatten en was in dien nacht de held der Poolsche omwenteling. Bij Wola viel hij 6 Sept. 1831 verwond in handen der Russen, werd tot 20 jaren dwangarbeid in de mijnen van Siberië veroordeeld, maar ontvlugtte en hield zich in Frankrijk en elders op.

Wyss (Joh. Rud.), Zwitsersch schrijver en dichter, in 1781 te Bern geb., werd reeds op jeugdigen leeftijd hoogl. der wijsbegeerte in zijne vaderstad en overleed er in 1830. Zijne *Idyllen*, *Volkssagen*, *Legenden und Erzählungen aus der Schweiz* (1815—22, 3 dln.) werden door geheel Duitschland gelezen en geprezen. Zeer veel schreef hij ook in de 20 jaren lang door hem verzamelde, veel gelezene *Alpenrosen*. Het allermeeest bekende zijner schriften is echter de *Zwitsersche Robinson*, die meermalen in het oorspronkelijke uitgegeven en ook in het Eng., Fransch, Spaansch en Nederl. (de laatste vertaling Leeuw. 1815, 2 dln.) overgezet is.

Wijting. *Gadus merlangus*. Deze visch, die tot het geslacht *Gadus* (z. a.) behoort, onderscheidt zich door zijn ranken vorm en korte onderkaak. Hij bereikt eene lengte van meer dan vier palm, is van boven roodachtig grijsbruin gekleurd, aan den buik in zilverwit overgaande. Men vindt den W. aan de kusten van W. Europa en dus ook aan de onzen; zijn vleesch is smakelijk.

Wytttenbach (Daniel), een der beroemdste philologen en humanisten, in 1746 te Bern geb., alwaar zijn vader, later hoogl. der godgeleerdheid te Marburg, destijds predikant was, studeerde te Marburg en Göttingen en vervolgens onder Ruhnkenius en Valckenaer te Leiden. Reeds in 1769 schreef hij uit Göttingen zijne *Epistola critica ad Dav. Ruhnkenium*. In 1771 werd hij hoogl. der wijsbegeerte en oude letteren aan de kweekschool der Remonstrantsche broederschap te Amsterdam, in 1778 aan het atheneum aldaar en in 1799 hoogl. der klassieke letterkunde te Leiden. In 1817 erlangde hij het emeritaat en overleed op zijn buitengoed te Oegstgeest in 1820. Zijne beroemdste schriften zijn: *Præcepta philosophiæ logicæ* (1782 en meerm.), *Vita Ruhnkenii* (1800 en meerm.), *Index graecitatis in Plutarchi opera* (1830, 2 dln.), ook uitgeg. als *Lezicon graecitatis in Plut. opera* (1843). Hij gaf Plato's *Phaedon* (1810, meerm.) uit, van Plutarchus: *De sera numinis vindicta* (1772), de *Moralia* (Oxf. 1795—1830, 9 dln. in 4° of 15 dln. in 8°, Leipz. 1796—1834, 5 dln.); verder *Eclogae s. Selecta principum Graeciae historicorum capita* (4de uitg., 1807), met Ruhnkenius en and. *Bibliotheca critica* (12 st., 1777—1808), *Philomathia s. Miscellanea doctrina* (3 dln., 1809—17). Na zijn dood werden uitgegeven: *Opuscula varii argumenti* (2 dln., Leid. 1821 en Brunsw. 1825) en *Epistolae selectae* (1830), uitgeg. door Mahne. Verg. Mahne, *Vita Wytttenbachii* (1823). — Zijne nicht en echtgenoot Johanna W., geb. Gallien, met wie W. in 1817 in den echt trad, had van hem een echt klassieken geest ontleend. Zij woonde na zijn dood te Parijs en verkreeg in 1827 van de hoogeschool te Marburg eershalve het doctoraat in de wijsbegeerte en letteren, waartoe aanleiding gegeven was door hare geheel in den geest van Plato geschrevene gesprekken *Théagène* (1815, Ned. vert. door N. G. van Kampen, in *Mnemosyne*, dl. III, blz. 55) en *Le banquet de Leontis* (Ned. vert. door denzelfden, ald., dl. V, blz. 49), benevens den mede in den smaak der Ouden geschreven roman *Alexis* (1823). Dit laatste werk, ten voordeele der Grieken in het licht gegeven, werd door Th. Fournaraki in het Nieuw-Grieksch vertaald. Ook schreef zij nog: *Histoire de ma petite chienne Hermione*. Zij overleed in 1830 op haar buitengoed bij Leiden.

Wijwater is dat water, hetwelk in de R. Kathol. kerken, meestal nabij de deuren, in een vat of bekken voorhanden is, opdat er zich de gemeenteleden bij het binnentreden van de kerk mede zouden kunnen besprengen. Het gebruik van water, met zout gemengd, als zinnebeeld eener uiterlijke reiniging, vindt men reeds in de eerste eeuwen des Christendoms in navolging der bij de Joden en Heidenen gebruikelijke reinigingswateren. In de 8ste en 9de eeuw werd het gebruik van gewijd water in de kerk en het huis ter verdrijving en vernietiging van daemonische magten meer en meer kerkelijk vastgesteld, en later werd door de scholastieken de sacramenteele werking van het W. spitsvondig verklaard. De verschillende formulieren voor de wijding van het water door den priester vindt men in het *Rituale Romanum*. Mede in de Grieksche kerk is het W. in gebruik; het Protestantismus heeft ook dit gebruik afgeschaft.

Wijzen (De Zeven) van Griekenland noemt men een zevental mannen, die tusschen 620 en 548 v. Chr. leefden en hunne praktische leeringen meest in zinrijke en korte dichterlijke spreken (gnomen) hebben voorgesteld. Gewoonlijk worden daartoe gerekend: Solon, Thales, Pittacus, Bias, Chilon, Kleobulus en Periander. Orelli verzamelde hunne gnomen (Leipz. 1819, Duitsch door Dilthey 1835).

X.

X, in het Grieksche alphabet (Ξ, ξ) de 14de, in het Latijnsche de 21ste letter, kwam in de Phenicische en Semitische alphabets en vandaar ook in het oudste Grieksche alphabet niet voor, maar is volgens sommigen door Palamedes tijdens den Trojaanschen oorlog, volgens anderen eerst in 403 v. Chr. onder Euklides, nadat de Klein-Aziatische Grieken deze letter reeds lang gebruikten, in het Grieksche alphabet ingevoerd, terwijl vroeger χσ (chs) daarvoor gebruikt werd. Zij behoort niet tot het Nederl. alphabet en komt slechts in uitheemsche woorden voor, hoewel vroeger de x veel als verkorting van ks gebezigd werd, een gebruik, waartegen zich reeds Kiliaan verklaarde. Als getalmerk beteekende bij de Grieken ξ' 60, ξξ 60,000; bij de Romeinen X (als uit

twee V zamengesteld) 10, en van daar de verkorting voor denarius = 10 as. In de wiskunde duidt x eene onbekende grootheid aan. Op Fransche munten wordt door X de muntslag te Amiens of te Villefranche aangeduid.

Xalapa. Zie *Jalapa*.

Xalisco of **Jalisco**, een der meest westel. kuststaten van de republiek Mexico, grenst aan den Stillen oceaen en de staten Cinaloa, Durango, Zacatecas, Guanaxato en Mechoacan, telt op 2390 □ m. (1857) 804,058 inw., is grootendeels bergachtig (de Sierras de Chalchichuites en Bayona), wordt door de rivieren Rio de S. Jago, Rio Tololotlan, Axtatlan en and. en door het Chapala-meer besproeid, heeft een ongezonder klimaat en is bij kunstmatige besproeiing alleen in de lage streken vruchtbaar. Landbouw, veeteelt, eenige bergbouw en nijverheid leveren de hoofdmiddelen van bestaan op. De hoofdstad is Guadalaxara (z. a.). X. werd het eerst door Gonzalo di Sandoval bezocht, in 1541 door Cortez in bezit genomen en Nieuw-Gallicië genoemd, en maakte zich bij de Mexicaansche omwenteling onafhankelijk van Spanje.

Xanten, zeer oude stad in den kreits Meurs van het Pruis. regeringsdistrict Dusseldorp, op eenigen afstand van den linker Rijnsoever, met 3580 inw., eene Evangelische en eene fraaije Gothische Roomsche kerk, een nonnenklooster, een progymnasium, weverijen, spinnerijen, looijerijen en zeepziederijen. Te X. stonden de Castra Vetera der Romeinen, en nog vindt men er vele Rom. outheden. Volgens de sage was hier de burg der Nibelungen en werd er Siegfried (zie *Nibelungen-lied*) geboren. Op den nabij gelegen Fürstenberg (Martinsberg) stond eertijds een in 1116 gesticht Benedictijnerklooster, in 1556 door de Spanjaarden verwoest.

Xanthippe, de beruchte echtgenoot van den Griekschen wijsgeer Socrates, die volgens eene eeuwen in stand gehouden overlevering zooveel van hare booze luimen te lijden had, dat deze alleen voor een zoo buitengewoon kalm karakter als het zijne uitstaanbaar waren en de nakomelingschap haar teregt als het type van eene plaagzieke huisvrouw aanmerkt. Waarschijnlijk echter heeft men het hatelijk karakter dier vrouw zeer overdreven, ten einde tegenover hare grillen de bedaarde zachtmoedigheid van den man te doen uitkomen. Verg. Zeller, *Zur Ehrenrettung der X.*, in diens *Vorträge u. Abhandl. geschichtl. Inhalts* (1865).

Xanthippus, beroemd Lacedaemonisch veldheer, die eerst in de Macedonische oorlogen diende, en in den eersten Punischen oorlog met een hulpleger naar Karthago gezonden, deze stad van haren ondergang redde. Hem werd het opperbevel overgedragen, en het gelukte hem in 255 v. Chr. de Romeinen te verslaan en den veldheer Regulus gevangen te nemen. Weldra echter kreeg hij onder de Karthaagsche grooten benijders en werd naar Lacedaemonië terug gezonden, terwijl men hem volgens sommigen op laaghartige wijze op de terugreis deed verdrinken.

Xanthus (*Xanthos*) was de grootste en meest beroemde stad in Lycië aan de Z.W.kust van Klein-Azië, aan de rivier van denzelfden naam op 1½ mijl afstands van de zee gelegen. X. werd omstr. 546 v. Chr. door de Perzen onder Harpagus verwoest en weder opgebouwd, maar nadat het in 43 v. Chr. door de Romeinen onder Jun. Brutus verwoest was, werd het niet meer opgebouwd. Men ziet de grootsche overblijfselen dezer stad tegenwoordig bij het Turksche dorp Koenik. Zij zijn sedert 1838 door de Engelschen, vooral door Charl. Fellows, onderzocht. De burgt, een ontzettend monument van Cyclopischen bouwtrant, stamt uit den tijd der oude Lyciërs en zijn beeldhouwwerk is hoogst belangrijk voor de geschiedenis der kunst. De grootste merkwaardigheid der stad was de tempel van Sarpedon; ook was er een beroemde tempel van den Lycischen Apollo, en dicht bij de zee stond een tempel, aan Latona gewijd. De *Xanthian marbles* in het Britsch museum te Londen werden in 1843 van X. aldaar overgebracht. Verg. Fellows, *The Xanth. marbles* (1842), en Lloyd, *Xanth. marbles* (1845).

Xaver (Franz Aug.), Saksisch hertog, tweede zoon van August III, keurvorst van Saksen en koning van Polen, geb. in 1730, was in 1756 mede met het leger te Pirna ingesloten, ging in 1758 als graaf van de Lausitz in Fransche krijgsdienst, aanvaardde na den dood van zijn ouderen broeder, keurvorst Frederik Christiaan, en gedurende de minderjarigheid van zijn neef Frederik August I het bestuur over Keur-Saksen, zag voor den minderjarigen keurvorst in 1765 af van alle aanspraken op Polen, stichtte de bergakademie te Freiberg en legde den grondslag tot de veredeling van het schapenras in Saksen. In 1768 droeg hij de regering aan zijn meerderjarigen neef over, hield zich veel te Parijs op en overleed in 1806 te Dresden.

Xaverius (Franciscus), de apostel der Indiërs, in 1506 op het slot Xaviero bij Pamplona uit een rijk oud-adellijk geslacht geb., studeerde te Parijs op het collegie van St.-Barbara, waar hij met zijn vriend Ignatius Loyola het ontwerp maakte van de stichting der Jezuïtenorde en besloot zijn leven aan de zendingzaak te wijden. Eerst begaf hij zich naar Brazilië, vervolgens, in 1541, van pauselijke volmagt voorzien, naar de bezittingen der Portugezen in Oost-Indië, waar hij eerst te Goa, voorts op de kust van Koromandel, te Malacca, op de Moluksche eilanden, ja tot in Japan predikte en doopte. Toen hij op weg was om ook in China als apostel op te treden, stierf hij op het Chineesche eiland Santhian in 1552. Door zijne strenge levenswijze, zelfverloochening, liefde en zachtmoedigheid won hij duizenden voor het Christendom. Hij stelde zich voor geheel Indië met een net van zendingsposten te overdekken, maar zocht in de invoering der inquisitie een verkeerden steun. Tal van wonderen worden hem toegekend. In 1622 werd hij door Gregorius XV heilig verklaard, en naar eene breve van Benedictus XIV wordt hij als protector van Indië vereerd. De beste levensbeschrijving is die van pater Bouhours (1621, 4°). — X. (Hieronymus), bloedverwant des vorigen, uit Navarre, trad in 1568 te Alcalá de Henares in de orde der Jezuïten, vertrok in 1581 als zending naar Indië, waar hij vier neven van den grooten mogul tot het Christendom bekeerde en te Goa ten jare 1617 overleed. Zijne *Hist. Christi* en *Hist. St. Petri*, in het Perzisch geschreven, zijn met eene Lat. vertaling en aantekeningen uitgegeven door Lud. de Dieu (Leid. 1639).

Xavery is de naam van verschillende Nederl. kunstenaars. Zekeren P. of Pz. X. moet in het midden der 17de eeuw te Leiden werkzaam geweest zijn, blijkens monumentaal beeldhouwwerk en kleine boeteerwerken, van die naamteekens voorzien van het jaar 1672. — Van Jan Baptist X., in 1697 te Antwerpen geb. en omstr. 1752 te 's Gravenhage overl., bevinden zich in de Oranjezaal op het Huis ten Bosch in marmer gebeitelde *Borstbeelden van prins Willem IV van Oranje en diens gemalin*; verder marmeren praalgraven van den baron van Friesheim te Heusden, van den baron van Weldeners te Tiel, van Menno baron van Coehoorn in de kerk te Wijckel in Friesland, van Sicco van Goslinga en zijne echtgenoot in de kerk te Dongjum in Friesland; het beeldwerk aan het orgel in de groote kerk te Haarlem; de beelden der *Regtvaardigheid* en der *Voorzigtigheid* in den gevel van het Haagsche stadhuis, en onderscheidene andere beeldhouw- en boeteerwerken, die nog steeds door de kunstenaars zeer gezocht zijn. — Zijn broeder, Gerardus Jozefus X., mede te Antwerpen geb., schilderde portretten, jachtstukken, basreliefs en bloemen, en heeft ook geëst. In 1741 werd hij als lid der kamer *Pittura* te 's Gravenhage ingeschreven. — Jakob X., de zoon van J. B. X., in 1736 te 's Gravenhage geb., door Jakob de Wit en later door J. van Huysum in de kunst onderwezen, schilderde gedeeltelijk bloemstukken in diens manier, gedeeltelijk historische onderwerpen in den trant van Jordaans, kamerbehangsels, portretten enz. Na den dood van zijn aanzienlijken beschermer Gerrit Braamcamp, in wiens beroemde verzameling zich niet minder dan 24 schilderijen van zijne hand bevonden, begaf hij zich in 1769 naar Parijs. Zijn sterfjaar is onbekend.

Xeniën waren bij de Ouden die geschenken, welke het de gewoonte was, dat door gastheeren aan hunne gasten werden uitgereikt. Vandaar dat Martialis dezen naam geeft aan het 13de boek zijner *Epigrammata*, dewijl deze handelen over de voornaamste voorwerpen, die tot zulke gastmaalgeschenken werden gebezigd. Zoo noemden ook Göthe en Schiller eene verzameling van meer dan 400 korte sneldichten in den *Musen-Almanach* voor 1797, welke strekken om den toenmaligen toestand der geleerdheid en het letterkundig pedantismus, meestendeels geestig, dikwijls vlijmend scherp, te hekelen. Vergelijk over dit merkwaardig verschijnsel in de Deutsche letterkunde Boas, *Schiller und Göthe im Xenienkampf* (1851, 2 dln.), en Saupe, *Die Schiller-Götheschen X.* (1852). De oorspronkelijke X. van den *Musen-Almanach* zijn later meermalen uitgegeven, met name te Dantzig in 1833.

Xenocephalus. Zie *Kabeljaauwachtigen*.

Xenokrates, Grieksch wijsgeer, in 396 v. Chr. te Chalcedon in Bithynië geb., was een ijverig en geliefd leerling van Plato, dien hij naar Sicilië vergezelde. Na Plato's dood ging hij eenigen tijd naar Klein-Azië en na den dood van Speusippus in 339 stond hij tot zijn dood, in 314, aan het hoofd der akademie te Athene. Hij was ruw, maar streng van zeden, en stond bij de Atheners in hooge achting. Hoewel hij over 't algemeen aan Plato's leer getrouw bleef, mengde hij toch mystieke elementen bij deze en wijzigde

de leermethode zijns leermeesters. Van zijne wijsgeerige verhandelingen en gedichten is niets tot ons gekomen. Verg. D. van de Wijnperse, *De X. Chalcedonio* (Leid. 1822). — X., Grieksch geneesheer uit Aphrodisias in Cilicië, leefde in de 1ste eeuw n. Chr. en schreef een werk over de waterdieren als voedingsmiddel, waarvan men de fragmenten vindt in Ideler's *Physici et medici Graeci minores* (1841).

Xenophanes uit Kolophon, Grieksch wijsgeer, leefde in de 6de en 5de eeuw v. Chr. als tijdgenoot van Pythagoras en Anaximander, verliet zijn vaderland, ging over Egypte naar Sicilië, Zankle en Catania en kwam omstr. 536 te Flea in Beneden-Italië, waar hij de Eleatische school (z. a.) stichtte en in hoogen ouderdom omstr. 480 stierf. De fragmenten van zijne gedichten, vooral van zijn wijsgeerig leerlicht *Over de natuur*, verzamelden Karsten, *X. Coloph. carminum reliquiae* (1830), en Schneidewin, *Elegiaci graeci* (1838). Verg. Berg, *De X. Coloph.* (1842); Brandis, *Xenophanis doctrina* (1815).

Xenophon, beroemd Grieksch wijsgeer, geschiedschrijver en veldheer, zoon van Gryllos, omstr. 444 v. Chr. te Athene geb., leerling en vriend van Socrates, werd na den Peloponnesischen oorlog met Cyrus den jongen te Sardes bekend, vergezelde dezen als vrijwilliger onder de Grieksche hulpbenden naar den strijd tegen Artaxerxes en voerde, nadat Cyrus in den slag van Kunaxa gesneuveld was, de 10,000 overgebleven Grieken met groot beleid tot Byzantium terug, waar hij met het leger in dienst van den Tracischen vorst Seuthes trad, dien hij bij het heroveren van het rijk zijns vaders bijstond. Daarna voerde hij het leger naar Pergamus ter deelneming aan den strijd der Spartanen tegen de Perzen. Deswege uit Athene verbannen, bleef hij in Klein-Azië, streed aldaar onder Agesilaus en aan diens zijde bij Koronea tegen de Thebanen en Atheners, begeleidde hem daarna naar Sparta en kreeg van de Spartanen een landgoed te Skillus bij Olympia, waar hij zich met de letterkunde, jagt, landbouw en paardenteelt bezig hield. Hij stierf te Korinthe omstr. 354 v. Chr. Zijne geschriften, meest te Skillus geschreven, zijn deels wijsgeerige: *de Gedenkwaardigheden van Socrates* in 4 boeken, *de Apologie van Socrates*, *het Gastmaal der wijsgeeren*; deels staat- en huishoudkundige: *Hiero of Tyrannicus*, *de Cyropaëdie* in 8 boeken, *Over de huishoudingskunst*, *de Staatsregeling der Lacedaemoniërs*, *de Staatsregeling der Atheners*, *Over de staatsinkomsten*; deels geschiedkundige: *de Anabasis* in 7 boeken, *de Hellenica* (Gr. geschiedenis) in 7 boeken; verder eene lofrede op *Agesilaus*, eene op *de Jagt*, een geschrift *over de Rijkunst* en *Hipparchicus* (aanvoerder der ruitertij). Van de afzonderlijke en gezamenlijke werken zijn vele uitgaven. De nieuwste der gezamenlijke werken zijn die van Schneider (nieuwste uitg. ten deele door Bornemann en Sauppe, 6 dln. 1825—40), van Kühner (1856 volgg.) en van Breitenbach (1834 volgg.). Verg. o. a. Creuzer, *De X. historico* (1799); van Hoevell, *De X. Philosophia* (1830); Cobet, *Prosopographia Xenophontea* (1836).

Xenophon van Ephesus, een Grieksch erotisch dichter, van wiens leven niets bekend is, gaat door voor den zamensteller van een roman in vijf boeken, getiteld *Ephesiaca*, de liefdes-avonturen van Anthia en Abrokomes behandelende in aangename en vloeiende stijl. Dit werk werd uit een handschrift van Monte Casino eerst uitgegeven door A. Cocchus (Lond. 1726), daarna door Locella (Ween. 1796), Hofman Peerlkamp (Haarl. 1818) en Passow (Leipz. 1833). Het werd ook in het Duitsch vertaald door Bürger (1775) en door Krabinger (1831). Verg. H. Peerlkamp, *Oratio de X. Ephes.* (1806).

Xeres de la Frontera of alleen Xeres, bloeiende ciudad in de Spaansche prov. Cadix (Andalusie), in eene bekoorlijke streek, nabij de Guadalete, aan den spoorweg van Cadix naar Cordova gelegen, telt omstr. 39,000 inw. Ofschoon zij van zeer oude dagteekening is, waarvan een gedeelte van den muur en sommige wijken een zichtbaar bewijs leveren, is verreweg het grootste gedeelte toch regelmatig en ruim gebouwd met fraaije winkels en hotels. Tot de merkwaardigheden behooren de overblijfselen van een Moorsch slot, twee van de tien kerken, een aantal kloosters, eene inrigting tot het houden van stierengevechten, enz. Men vindt er voorts een gymnasium, eene bibliotheek, een schouwburg, gasthuizen, een weeshuis, een vondelinghuis en in de nabijheid eene koninklijke stoeterij. Belangrijk is de handel in den beroemden wijn, die in den omtrek wast en naar de stad wordt genoemd. Bij X. behaalden in 711 de Arabieren onder Tarik eene overwinning op den West-Gothischen koning Roderik, waardoor zij hunne magt in Spanje vestigden. Alfonsus X ontrukte de stad eerst in 1265 weder aan de Arabische heerschappij.

Xerophagiën heetten in de oude Christenkerk die dagen, op welke men niets at dan brood met zout, en niets dronk dan water. Het zijn dus de oudste vastendagen in

hunne hoogste gestrengheid; zij bepaalden zich oorspronkelijk tot de week, aan het paaschfeest voorafgaande.

Xerxes I. zoon van Darius Hystaspes en van Atossa, volgde in 486 v. Chr. zijnen vader als koning van Perzië op. Nadat hij de afvallige provinciën Egypte en Babyionië onderworpen had, begon hij in 480 den sedert meerdere jaren voorbereiden togt tegen Griekenland. Zijn leger bedroeg minstens 800,000 man, die hij over twee over den Hellespont geslagene schipbruggen voerde; de vloot bestond uit 1200 schepen. Na 23 Sept. 480 den zeeslag bij Salamis verloren te hebben, keerde hij spoedig naar Azië terug. Nadat in het volgende jaar ook zijn in Griekenland achtergelaten veldheer Marodonius geslagen was, gaf hij het plan ter onderwerping van Griekenland op en leidde verder een wellustig leven, tot dat hij in 465 door den Hyskaniër Artabanus, bevelhebber zijner lijfwacht, vermoord werd. Hem volgde zijn jongste zoon Artaxerxes op. — **X II.** zoon van Artaxerxes I, volgde in 424 v. Chr. zijnen vader op, maar werd na eene regering van 45 dagen door zijn natuurlijken broeder Sogdianus vermoord.

Ximenes (Francesco X. de Cisneros), aartsbisschop van Toledo en beroemd Spaansch staatsman, in 1437 te Torrelaguna in Oud-Castilië geb., studeerde te Salamanca in de regten en was daarna 6 jaren te Rome werkzaam, vanwaar hij met eene pauselijke bul terugkeerde, waarbij hem de eerste in het aartsbisdom Toledo openvallende prebende werd toegezegd. De aartsbisschop Carillo, hierover verstoord, liet, toen X. daarvan geen afstand wilde doen, hem 6 jaar lang gevangen zetten. In 1480 werd hij kapelaan, legde zich op de studie van de theologie en van het Hebreeuwsch en Chaldeeusche toe en werd later groot-vicaris van den bisschop van Sigüenza. Hoewel hij grooten opgang maakte, sloot hij zich drie jaren in het eenzame klooster van de Madonna van Castanar op. In 1492 werd hij biechtvader van de koningin Isabella van Castilië en in 1495 aartsbisschop van Toledo. Sedert 1499 was hij met grooten ijver werkzaam aan de bekeering der Mooren in Granada, legde de twisten bij tusschen Philips van Oostenrijk, koning van Castilië, en Ferdinand den Katholieken, en had onder het regeenschap van Ferdinand in Castilië grooten invloed. In 1507 werd hij kardinaal en groot-inquisiteur van Spanje, maar verliet, door het wantrouwen van Ferdinand gekrenkt, het hof en ging naar Toledo. Aan het hoofd van een groot leger ondernam hij den togt naar Afrika om de Mooren te bekeeren en Oran te bemagtigen, in welk laatste hij gelukkig slaagde. Na Ferdinands dood, in 1516, werd hij regent van het rijk, maar oogstte voor de vele weldaden, die hij aan zijn land betoonde, den ondank van den minderjarigen Karel V in. Hij stierf in 1517. X. hervormde de geestelijkheid, rigtte te Toledo een asyl op voor jonkvrouwen uit den hoogen stand, stichtte in 1499 de universiteit te Alcalá de Henares en liet 1515—17 op eigen kosten de *Complutensische Polyglotte* (z. a.) drukken. Verg. Gomez, *De rebus gestis a. Fr. X. Cisnerio* (1569); Fléclier, *Hist. du Cardinal X.* (2 dln., 1700); Lavergne, *le Cardinal X.* in de *Revue des deux mondes*, 1841; Hefele, *Leben des Card. X.* (1847).

Ximenes (Augustin Louis, marquis de), Fransch schrijver, geb. te Parijs in 1726, werd militair en streed in 1745 in den slag bij Fontenoi. Later verliet hij de dienst en wijdde zich in den omgang met geleerden, vooral met Voltaire, aan de letterkunde. Hij overleed te Parijs in 1815. Hij schreef treurspelen, onderscheidene gedichten, *Lettres sur la Nouvelle Héloïse de J. J. Rousseau*, *Discours au Roi* Zijne *Oeuvres* verschenen in 1772 en als bijvoegsel *Codicille d'un vieillard* (1792).

Xiphilius (Joh.), Grieksch monnik uit Konstantinopel in de 11de eeuw, bekend door zijn uittreksel uit het geschiedkundig werk van Dio Cassius, waarvan nog fragmenten van boek 35 tot 80 overig en o. a. door Reimarus en Sturz in hunne uitgaven van Dio Cassius opgenomen zijn.

Xiphydria. Zie *Hontwespen*.

Xuthus, zoon van Hellen en van de nymph Orseis, werd na den dood zijns vaders door zijne broeders Aeolus en Dorus uit Thessalië verdreven en toog naar Attica, waar hij Kreüsa, de dochter van Erechtheus, huwde, bij welke hij twee zonen won, Achaëus en Iön. Toen hij, na den dood zijns schoonvaders tot scheidsregter tusschen zijne schoonbroeders gesteld, de kroon van Attica aan Cecrops, den oudsten der zonen van Erechtheus, toekende, verdreven hem de overigen uit het land. X. nam de wijk naar Aegialea.

Xylander (Wilh.), beroemd Duitsch philoloog en humanist, in 1532 te Augsburg geb., studeerde te Tubingen, werd docent te Bazel en in 1558 hoogl. der Grieksche taal te

Heidelberg, waar hij in 1576 overleed. Hij schreef merkwaardige verhandelingen over Dio Cassius (1558), Plutarchus (1561 en 70), Strabo (1571) en over de mathematische werken van Diophantus (1575). Ook gaf hij uitgaven van Marcus Aurelius Antoninus (1559), van Stephanus Byzantinus (1568), van Antoninus Liberalis, Phlegon Trallianus en Antigonus Carystius (1568) en van de *Moralia* van Plutarchus (Bazel 1574).

Xylander (Jos. Karl Aug., ridder von), Duitsch krijgs- en taalkundig schrijver, in 1794 te Munchen geb., kwam in 1806 bij het Beijersche kadettencorps, werd in 1812 als luitenant bij het corps ingenieurs aangesteld, bestuurde in 1813 de versterking van Augsburg en den bouw van het bruggenhoofd bij Friedberg, werd in 1816 naar Landau verplaatst, was in 1817 lid van de commissie van de grensregeling met Frankrijk, keerde in 1818 naar Augsburg terug, werd kort daarop leeraar in de taktiek bij het kadettencorps, in 1826 kapitein, in 1831 lid der militaire commissie van den bondsdag te Frankfort a/M., in 1848 luitenant-kolonel bij den generalen staf, in 1849 generaal-majoor, gevolmagtigde van Beijeren bij het tijdelijk centraal-bestuur en Beijersch gezant bij de op Oostenrijks uitnoodiging 1 Julij 1850 te Frankfort bijeenkomende vergadering der Duitsche staten. Hij stierf in 1854 te Frankfort. Zijne voornaamste schriften zijn: *Lehrbuch der Taktik* (4 dln., 4de uitg., 1858), *Untersuchungen über das Heerwesen unserer Zeit* (1820), *Die Erdbeziehung der Staaten als Grundlage ihres politischen Lebens* (1821), *Die Sprache der Albanesen* (1835), *Das Sprachgeschlecht der Titanen* (1837), *Zur Sprach- u. Geschichtsforschung neuerer Zeit* (1837). Ook gaf hij de militaire tijdschriften: *Kriegsschriften* (1820—21) en *Militär. Mittheilungen* (1828—31) uit. — Zijn broeder Max. von X. schreef: *Das Heerwesen der Staaten des deutschen Bundes* (2de uitg., 1842).

Xylographie. Zie *Houtsnijkunst*.

Xylon. Zie *Byssus*.

Xylophaga. Zie *Houteters*.

Xystus was bij de Grieken een lange gang, open of overdekt, waarin de atleten zich oefenden. De laatsten werden daarnaar ook *Xystici* genoemd. Bij de Romeinen was de X. enkel eene schaduwrijke laan van boomen, voor den zuilengang van het landhuis. In de middeleeuwen noemde men X. de lange kruisgewelven der kloosters.

Y. IJ.

Y, ypsilon, is in het Grieksche alphabet de 20ste, in het Lat. alphabet de 22ste letter, komt uitsluitend in vreemde woorden voor en is dus niet als eene letter van het Nederl. alphabet te beschouwen. Als getalmerk beteekende bij de Grieken de ypsilon met een streepje bovenaan 400, onderaan 400,000. In de wiskunde wordt zij gebezigd voor de tweede onbekende grootheid. Op Fransche munten is deze letter het stempelmerk van Bourges. Zij wordt de Pythagorische letter genaamd, omdat Pythagoras zich van haar bediende om het ontstaan der dyas uit de monas (twee uit één) of ook van den scheidsweg des levens, zich in een goeden en een kwaden splitsende, af te beelden. — De IJ is eigenlijk de dubbele I en wordt nog in sommige woorden (z. a. ijp, ijdel enz.) als *ii* of *ie* uitgesproken, maar heeft in de uitspraak een aan *ei* verwanten klank verkregen, die eigenlijk de klank is der gesloten *i*.

IJ (Het), zeeboezem, die uit den zuidwesthoek van de Zuiderzee, bij Durgerdam, in eene nagenoeg westel. rigting loopt tot Spaarndam en daar eene noordel. rigting onder den naam Wijker-meer aanneemt, tot waar hij, nabij Beverwijk, eindigt. Ter laatstvermelde plaats is de slechts 1 mijl breede landengte, Holland op zijn smalst genaamd, welke nu doorgegraven wordt. De breedte van het IJ is zeer ongelijk; het smalst voor het midden van Amsterdam en even voor de bogt van Spaarndam, waar de stroom naar het N. schiet. De diepte is afwisselend van 9—40 v., en de geheele lengte is 4 uren.

Yak, *Bos grunniens*, is een soort van rund, dat zich door lange haren aan het geheele ligchaam, ook aan den staart, onderscheidt, die daardoor op een paardenstaart gelijkt. De Y. bewoont de bergen van Midden-Azië, waar hij tot op 6000 el hoogte wordt gevonden. De Mongolen en Tataren hebben dit dier getemd. Chaobo is een bastaard-ras, uit de kruising met de zebu ontstaan.

Yamswortelen komen van de *Dioscorea sativa* en de *D. alata*, planten die den naam aan de familie der Dioscoreeën geven. De wortelen worden in heete gewesten als een aangenaam smakend voedsel gegeten, waarom men ze in de tropische streken aankweekt. Zij zijn vermoedelijk uit O.-Indië afkomstig. De wortels zijn tot één el lang en uitwendig donker gekleurd; inwendig hebben zij een roodachtig vleesch. De plant klimt met haren stengel om hooge palen. De bladen zijn pijl-hartvormig, de bloemen geel.

Yang-Tse-Kiang (d. i. *Blaauwe rivier*) of **Kiang** (d. i. *stroom*), de grootste rivier van China en eene van de grootsten der aarde, ontspringt onder den naam van Moeroe-Ussoe (Chin. *Moeloesoë*) nagenoeg onder 35° N. Br. en 107° O. L. in het gebergte van Opper-Azië of de sneeuwbergen van Sifan, welke keten haar voorts geruimen tijd van de Hoang-ho scheidt, doorsnijdt, onder duizend bogten en windingen en vele watervallen vormende, het wilde steppen- en alpenland van Tangoet (Koekoe-noor) en oostelijk Tibet en treedt het eigenlijke Chineesche rijk binnen in de provincie Yunnan. Hare hoeveelheid water wordt door de zich in haar ontlastende aanzienlijke rivieren Yar-Loeng-Kiang, Ming-Kiang, Kin-Tscha-Kiang, Kia-Ling-Kiang, Tsi-Kiang, Inn-Kiang, Siang-Kiang en and. aanmerkelijk vermeerderd. Zij loopt in het eerst Z.-waarts tot aan Yunnan, wendt zich vervolgens naar het N.O. door de prov. Setschuen en Honguan, waar zij het meer Tong-ting-boe vormt, treedt in het landschap Kiang-oean, loopt King-tshen-foe, Kiew-kiang-foe, Nanking en de vesting Tsieg-Kiang voorbij, treedt met de beide groote zeebekkens Tong-Ting en Po-Yang in verbinding en stort zich onder 139° O. L. in zee. De regtstreeksche lengte bedraagt 390 m., met al de bogten 650 m.; het stroomgebied is op 54,175 □ m. berekend. De grootste oorlogschepen kunnen haar tot Nanking opvaren, groote koopvaarders nog wel 10 m. verder en waarschijnlijk nog hooger op.

Yankee, eene Indiaansche verdraaijing van het woord *English*, is in America de naam van de bewoners der zes staten van Nieuw-Engeland, maar wordt in Europa in het algemeen van de N.-Americanen gebezigd, om schertsend zoowel hunne goede als kwade eigenschappen aan te duiden. — **Y.-Doodle** is een Americaansch vrolijk volkslied, eenigermate het nationale lied der Americanen.

Yard, eene Eng. lengtmaat, verdeeld in 3 v., elk van 12 duim, en deze weder in 12 liniën. De kunstenaars verdeelden den duim slechts in 10, de handwerkers in 8 liniën. De Y. staat gelijk met 0,9143836 Ned. el; 5½ Y. vormen een perchpole of rod, de Eng. roede; 220 Y. een furlong en 1760 de bij de wet bepaalde lengte der Eng. mijl. De gewoonlijk zoogenaamde Eng. mijl (eigenlijk de Londensche mijl), die het meest gebruikelijk is, telt slechts 5000 voet.

Yarmouth, ook Great Y. gen., in tegenoverstelling van het aan de andere zijde van den Breydon-boezem in het graafschap Suffolk gelegen Little Y., versterkte stad in het Eng. graafschap Norfolk, op eene landtong tusschen de Noordzee en den door de zamenstrooming van de Yare, Waveney en Bure gevormden boezem Breydon gelegen, met Norwich door den spoorweg verbonden, telt 34,860 inw., heeft twee kerken, verscheidene bedehuizen, drie hospitalen, een klooster, museum, douane-huis, raadhuys, zijde-manufacturen, scheepsbouw, scheepvaart, vischvangst (haringen, kabeljaauw en makreelen) en belangrijken handel. Te Y. is de 78 v. hooge, op een voetstuk van 31 v. prijkkende gedenkzuil van lord Nelson. Over den Breydon-boezem is eene kettingbrug.

Yatagan is een Oostersch wapen, een van voren weinig gekromd zwaard, met scherp-geslepen binnenzijde, somtijds 2½ v. lang. Ook wordt de in lateren tijd ingevoerde houwbajonet met gekromde kling aldus genoemd.

Yavari, rivier, die op de Andes de Cuchao in Peru ontspringt, noordwaarts stroomt, een groot deel der grens tusschen Peru en Brazilië vormt, de Xuguirana, Yehua-Puatani, Tacuchy en andere rivieren in zich opneemt en na een loop van 130 m. zich op de grens van Peru, Brazilië en Ecuador in den Amazonen-stroom ontlast.

Yazoo, rivier in N.-America, ontstaat bij Leflore in den staat Mississippi uit de vereeniging van de Tallahatchie en Yallobusha en stort zich na een loop van 58 m. boven Vicksburg in den Mississippi.

Yellowstone, de belangrijkste zijstroom van den Missouri, in westel. N.-America, ontspringt aan de noordoostel. helling van de Rocky-Mountains uit het Sublette-meer, stroomt naar het N.O. door het Nebraska-territorium en stort zich na een loop van 200 m., waarvan 150 bevaarbaar, uit.

Yemen. Zie *Jemen*.

Yeoman heette in Engeland in de middeleeuwen ieder, die een vrij landeigendom bezat, en duidt thans de pachters en kleine grondeigenaars aan. — *Yeomen* heeten ook te Londen de op ouderwetse wijze met speren en hellebaarden gewapende soldaten der koninklijke lijfwacht, wien de bewaking van den Tower is opgedragen. De *Yeomanry-cavallerie*, eene nog bestaande militia van vrijwilligers, was vooral ten tijde der Fransche revolutie ter bewaking der Eng. kusten opgericht.

Yermolow (Alexei Petrowitsch). Zie *Jermolow*.

Yggdrasil. Zie *Noordsche mythologie*.

Ylst, in het Friesch Drielt gen., welvarend dorp in het arrond. Sneek van de Nederl. prov. Friesland, 1 uur ten Z.W. van Sneek gelegen, met 1400 inw., eene fraaije kerk en veel scheepsbouw.

Ymir. Zie *Noordsche mythologie*.

Yokuhama. Zie *Jokuhama*.

Yonne (Lat. Icauna), rivier in noordoost. Frankrijk, ontspringt in het depart. Nièvre bij Château-Chinon, wordt bij Clamecy bevaarbaar, stroomt door het depart. der Y., valt bij Montereau-Fault-Y., in het depart. der Seine-Marne, na een loop van 39 m. in de Seine en staat door het kanaal van Nivernais met de Loire en door het Bourgondische kanaal met de Saône in verbinding. — Het depart. der Y., gevormd uit de landschappen Auxerrois, Senonais en Gâtinais, grenst aan de depart. der Seine-Marne, Aube, Côte d'Or, Nièvre en Loiret, telt op 132,8 □ m. (1836) 372,589 inw., is heuvelachtig en vruchtbaar, heeft een zacht klimaat en wordt door de Y. met hare zijstroomen, door de Ouanne en Leing en de kanalen van Bourgogne en Briare doorsneden. Landbouw, veeteelt, oofteelt, bergwerken, nijverheid en handel leveren de hoofdmiddelen van bestaan op. Er groeijen goede roode en witte wijnen. Het is verdeeld in vijf arrondissementen: Auxerre, Avallon, Joigny, Tonnerre en Sens. De hoofdstad is Auxerre (z. a.).

Yorik. Zie *Sterne*.

York, Yorkshire, het grootste graafschap van Engeland, met den titel van een hertogdom, in het oude Northumberland, grenst aan de Noordzee en aan de graafschappen Lincoln, Nottingham, Derby, Chester, Lancaster, Westmoreland en Durham, telt op 282,2 □ m. 2,033,051 inw., wordt door de Trent, Ouse, Aire, Derwent, Hull, die gezamenlijk den Humber vormen, door de Tees en andere rivieren, door onderscheidene kanalen en kleine meren besproeid, vertegenwoordigt in zijn bodem, voortbrengselen en nijverheid, alsook in zijn uitgestrekt spoorwegnet, waarvan de hoofdstad Y. het middenpunt is, Engeland in het klein en is in drie districten of ridings verdeeld, die elk onder een lord-luitenant staan: East-Riding, North-Riding en West-Riding. — De hoofdstad Y., aan de Ouse, de tweede city van het koninkrijk, zetel van den tweeden aartsbisschop van Engeland en nevens Londen de eenige stad, wier eerste magistraat (Mayor) den titel van lord voert, vormt met hare jurisdictie een afzonderlijk district (City and Ainsty of Y.) van $\frac{1}{5}$ □ m. met 40,377 inw., is rijk aan bouwvallen en oudheden uit vroegere eeuwen, heeft vele kerken, waaronder de prachtige St.-Peters-kathedraal, een meesterstuk van Gothische bouwde, de grootste en fraaiste kerk van Engeland, verder inrigtingen voor armen, zieken, krankzinnigen, een fraai raadhuis, een oud slot, een schouwburg, eene gevangenis, fabrieken van katoenen en andere waren, ijzergieterijen enz. Er is eene theol. faculteit der Unitariërs. Er worden beroemde paarden-wedrennen gehouden. Y. heette ten tijde der Romeinen Eboracum en was de belangrijkste stad der Briganten. De Romeinen vestigden hier eene kolonie; de Rom. keizers hielden er zich menigmaal op. Septimius Severus en Constantius Chlorus stierven er, en Konstantijn de Gr. werd er tot keizer uitgeroepen. Onder de Angelsaksen bloeide de stad zeer en was als Eoforwic de hoofdstad van het Northumbrische rijk. In 622 predikte Paulinus er het Christendom en werd eerste bisschop van Y. In 627 werd de kathedraal door koning Eadwin begonnen en door diens opvolger Oswald voltooid. In 1644 belegerden de parlementstroepen en de Schotten Y.; het tot ontzet opgerukt koninklijk leger werd 2 Julij op het naburig Marston-Moor geslagen en de stad ingenomen.

York, graafschap en eene der oudste steden in den N.-Americaanschen staat Pennsylvania, aan den Codorus Creek, het middelpunt van onderscheidene spoorwegen, telt 8605 inw.

York, eene hertogstitel, dien de koningen van Engeland gewoonlijk aan hun tweeden zoon toekennen. Eduard III gaf dezen aan zijn zoon Edmund, die de stichter van het huis Y. of van de Witte Roos werd. Zijn broeder Jan stichtte het huis van Lancaster

of der Roode Roos (verg. *Plantagenet* en *Roos*). — Hendrik VIII, Karel I en Jacobus II voerden den titel vóór hunne troonsbeklimming. Ook de zoon van Jacobus II, de pretendent Jacobus III, verleende in de verbanning den hertogstitel aan zijn zoon Henry Benedict, bekend onder den naam van den kardinaal van Y. (verg. *Stuart*). George I verhief in 1716 zijnen broeder Ernst August, vorstbisschop van Osnabruck, tot hertog van Y., die in 1728 stierf. Eduard August, broeder van George III, voerde daarna dezen titel van 1760—67. De laatste hertog van Y. was Frederik, tweede zoon van George III, die, in 1763 geb., van 1764—1802 het aan Hannover vervallene vorstbisdóm Osnabruck bezat en sedert 1782 bestuurde. In 1793 werd hij tot generaal en chef van het Eng.-Hannoversche leger in de Nederlanden benoemd; hij werd door Houchard bij Hondshootten geslagen en moest in 1794 met de overblijfsels van zijn leger naar Engeland oversteken. In 1795 tot veldmaarschalk en opperbevelhebber van het Britsche leger benoemd, bewees hij door de afschaffing van vele misbruiken goede diensten. Zijne expeditie naar Holland in 1799 liep met de capitulatie van Alkmaar (18 Oct.) ongelukkig af. Zijn bisdom werd in 1802 gesaeculariseerd. Door zijne verbindtenis met Marianne Clarke, die een ongeoorloofden handel dreef in officiersplaatsen, werd hij voor het Lagerhuis aangeklaagd en moest, hoewel vrijgesproken, in 1809 het opperbevel neerleggen. In 1811 werd hij als opperbevelhebber hersteld en verwierf zich de algemeene achting door zijn goed bestuur. In 1825 ijverde hij in het Hoogerhuis zeer tegen de emancipatie der Katholieken. Hij was de naaste troonsopvolger, doch overleed vóór den koning in 1827.

York (New-). Zie *New-York*.

York von Wartenburg (Hans Dav. Ludw., graaf), Pruis. veldmaarschalk, in 1759 te Potsdam, volgens anderen op het landgoed Gustkow in Achter-Pommeren uit een oud Eng. geslacht geb., trad in 1772 als vaandeljonker in Pruis. krijgsveld, werd in 1775 vaandrig, in 1777 tweede luitenant, woonde als zoodanig den veldtocht van 1778 bij en trad in 1781, na wegens insubordinatie gecasseerd te zijn en vestingstraf ondergaan te hebben, als kapitein in Nederl. dienst, als hoedanig hij in O.-Indië en aan de Kaap diende. In 1785 keerde hij naar Pruisen terug, werd in 1786 kapitein bij het fuseliers-bataillon Pluskow, commandeerde in 1794 een bataillon in den veldtocht tegen de Polen en werd toen majoor. In 1797 rigtte hij een bataillon fuseliers op en in 1799 werd hij commandant van het regiment veldjagers, waarbij hij in 1800 tot luitenant-kolonel, in 1803 tot kolonel en in 1805 tot chef van het regiment en brigadier benoemd werd. In 1806 stond hij bij het corps van den hertog van Weimar, dekte bij Sandau den overtocht van dit corps over de Elbe en werd bij Lubeck zwaar gekwetst en gevangen genomen. In 1807 uitgewisseld, werd hij tot generaal-majoor en na den vrede van Tilsit tot commandeur van de reserve, in 1808 van de W.-Pruiss. brigade en in 1810 tot inspecteur-generaal van alle lichte troepen benoemd, wier vorming hij op eene voorbeeldige wijze leidde. In 1811 werd hij gouverneur-generaal van geheel Pruisen en commandant der Oost-Pruiss. troepen. Bij den veldtocht van 1812 werd Y. als luitenant-generaal tot tweeden bevelhebber benoemd van het Pruis. hulp-corps, dat onder Grawert bij het corps van Macdonald was ingedeeld, en aanvaardde, toen Grawert wegens ziekelijkheid het corps moest verlaten, het opperbevel. Hij onderscheidde zich bij Bauske en bij de belegering van Riga, maar kreeg onaangenaamheden met Macdonald. Bij den terugtocht van het Fransche leger had Y. het bevel over de achterhoede. In het bewustzijn dat voor Pruisen en Duitschland het uur der bevrijding geslagen was, sloot Y., zonder bevelen uit Berlijn, de conventie van Taugoggen (30 Dec. 1812), waarbij het Pruis. corps zich onzijdig verklaarde en de beslissing aan den koning overliet. De koning van Pruisen keurde, althans in schijn, de handelwijze van Y. af, maar liet hem het bevel over zijn corps, dat hij, nadat het aangevuld was, naar de Elbe voerde. Hij versloeg bij Dannigkow den onderkoning van Italië (5 Apr. 1813), bij Weissig het corps Lauriston (19 Mei) en nam deel aan den slag bij Bautzen. Na den wapenstilstand commandeerde hij het eerste Pruis. corps bij het Silezische leger, waarmede hij den slag bij de Katzbach (26 Aug.) won en 3 Oct. het bloedig gevecht bij Wartenburg leverde. Hij versloeg 16 Oct. den maarschalk Marmont bij Möckern en leverde 20 Oct. aan de Franschen het voor hen nadeelige gevecht bij Freiburg aan de Unstrut. Tot generaal der infanterie benoemd, ging hij 1 Jan. 1814 bij Caub over den Rijn, redde 11 Febr. het corps van Sacken bij Montmirail van een geheel ondergang, versloeg de Fr. legermagt 4 Maart bij Laon en nam 30 Maart deel aan den slag van Parijs.

Na den vrede van Parijs werd Y. tot graaf van Wartenburg verheven, vergezelde den koning van Pruisen naar Londen en kreeg toen het bevel over alle troepen en vestingen in Silezië, waar hij met de dotatie Klein-Oels begiftigd werd. Bij Napoleons terugkeer kreeg hij het bevel over het reserve-corps aan de Elbe. Na den vrede vroeg en verkreeg hij zijn ontslag, leefde verder in afzondering in Silezië, werd 5 Mei 1821 tot veldmaarschalk verheven en overleed in 1830 te Klein-Oels. Verg. Seydlitz, *Tagebuch des preuss. Armeecorps im Feldzuge 1812* (1823); Droysen, *Das Leben des Feldmarschalls Grafen Y. von W.* (3 dln., 1851); Berghaus, *Y. Seine Geburtsstätte u. seine Heimath* (1863).

Yorktown, stad en invoerhaven van het graafschap York in den N.-Americ. staat Virginië, aan den York-River, 2½ m. van diens uitmonding in de Chesapeake-baai, is in 1705 gebouwd en bekend door de belegeringen van 1781 en 1862.

Yoruba of Yoroeba, een der Negerrijken in het West-Afrikaansche kustland Guinea (z. a.), ten W. van den benedenloop van de Koeara (Niger) gelegen, heeft in het W. bergen, die zich tot 3000 v. verheffen, maar bij de rivier vlak en vruchtbaar land. De inwoners, die gastvrij en vlijtig zijn, hebben van hunne eigene despoten en van de invallen van naburige stammen veel te lijden. Merkwaardig is de in 1825 gestichte hoofdstad Abbeokoeta (z. a.).

Young (Arthur), verdienstelijk Eng. landhuishoudkundige, in 1741 te Londen geb., was eerst bediende in een wijnhandel, legde zich later op de landhuishoudkunde toe, administreerde de uitgestrekte goederen van lord Kingborough, werd secretaris bij de in 1793 gestichte landbouwkundige vereeniging en overleed in 1820. Hij schreef onderscheidene werken op het gebied van landbouw en landhuishoudkunde. Vooral de door hem uitgegeven *Annals of agriculture* (40 dln., 1784—1804) waren zeer bevorderlijk aan de ontwikkeling van den landbouw.

Young (Edward), beroemd Eng. dichter, in 1681 (of 1684) te Upham in Hampshire geb., studeerde te Oxford in de regten, trad in 1712 als dichter op en ging in 1717 met den hertog van Wharlon naar Ierland. Later trad hij in den geestelijken stand, werd in 1728 kapelaan van koning George II, in 1730 rector te Wetwyn, in 1761 kabinetsprediker van de prinses van Wales en overleed in 1765. Hij schreef de treurspelen: *Busiris*, *Revenge* en *The Brethren*, zijn beroemd leerlicht *The complaint or Night-thoughts* (1741 en meerm., in het Nederl. overgezet in proza door J. Lublink den jongen, Amst., 3de dr., 1831, 4 dln., en in dichtmaat door Schenk, 's Grav., 2de dr., 1830, 3 dln.), zijne satire *Universal passion, the love of fame* (Ned. vert. door Lublink, *De roemzucht*, Amst., 1793) en *Resignation* (Ned. vert. door Pasteur, Amst. 1793). Zijne gezamenlijke werken zagen herhaaldelijk (1757, 1768, 1779, 1802) het licht.

Young (Thomas), veelzijdig Eng. geleerde, in 1773 te Milverton in Somersetshire geb., studeerde eerst in de wiskunde en natuurwetenschappen, daarna in de Oostersche talen, later te Londen en te Edinburg in de geneeskunde en sedert 1795 te Göttingen in de letterkunde. Na een tijd lang te Cambridge fellow geweest te zijn, praktiseerde hij te Londen als geneesheer en werd prof. in de natuurwetenschappen aan de *Royal institution*, een ambt, dat hij na niet langen tijd opgaf om zich geheel aan de geneeskunde en Oostersche studiën te wijden. Hij overleed te Londen in 1829. Zijne voornaamste schriften zijn: *A syllabus of a course of a natural and experimental philosophy* (1802), *A course of lectures on natural philosophy and the mechanical arts* (1807, 2 dln.), *Elementary illustration of the celestial mechanics of Laplace* (1821), *Remarks on Egyptian papyri and on the inscription of Rosetta* (1815), *Account of some recent discoveries in hieroglyphical literature* (1823), en *Egyptian dictionary* (1829). Verg. *Memoirs of the life of Th. Y.* (1831).

Ijp, Iep, Olm, Ulmus, is een plantengeslacht, dat aan de familie der Olmachtigen, *Ulmaceae*, den naam geeft. De Gemeene IJ. of O. (*U. campestris*) wordt menigvuldig op allerlei plantsoenen aangetroffen. Deze boom bloeit vóór dat zich de bladen vertoonen. De zaden van den IJ. hebben rondom een platten vliezigen vleugel. Een andere soort, de Kurk-Ijp (*U. suberosa*) onderscheidt zich doordien langs de takken kurkachtige vleugels zich vertoonen. Beide soorten zijn inlandsch.

Yperen (*Ypres*), versterkte stad in de prov. W.-Vlaanderen van het koninkrijk België, aan het riviertje Yperle en den spoorweg gelegen, telt (1865) 16,758 inw., die aanzienlijke kantsfabrieken en linnen- en wolweverijen hebben. Men vindt er eene regtbank van koophandel en een gymnasium. Door eene gegraven vaart is de stad in verbinding met Brugge, Ostende en Nieuwpoort. De voornaamste gebouwen der stad zijn het

zoogenaamde bisdom, de lakenhal, tegenwoordig raadhuis, in 1342 in sierlijken Gothischen stijl opgebouwd, en de St. Maarten-kerk, in de 13de eeuw gebouwd. Cornelis Jansen (z. a.) was er van 1635—38 bisschop. Y. was in de middeleeuwen slechts een slot, hetwelk de Noormannen in 800 n. Chr. verwoestten. Boudewijn II van Vlaanderen versterkte het weder en onder zijn opvolgers werd Y. eene stad. Y., herhaaldelijk door de Franschen en Spanjaarden belegerd, werd in 1715 bij het barrièretractaat tot eene der barrière-plaat-en verklaard en had tot 1744, toen Lodewijk XV de stad veroverde, eene Hollandsche bezetting. Jozef II liet in 1781 de vestingwerken slechten, die na 1815 weder werden opgebouwd.

Ypey (Nicolaus), Nederl. wiskundige en vestingbouwkundige, in 1714 te Bergum in Friesland geb., studeerde te Franeker en te Leiden en werd, nadat hij te Parijs ook met Maupertuis en Béliidor in aanraking was geweest, in 1743 tot lector en vervolgens tot hoogl. in de wiskunde, sedert 1754 ook in de krijgsvouwkunst te Franeker benoemd, waar hij gedurende 42 jaren de roem en luister der hoogeschool was, terwijl hij bij voorkomende gelegenheden door het bestuur der prov. Friesland herhaaldelijk werd geraadpleegd ten aanzien der in te voeren belastingen. Hij stierf in 1785. Een bewijs van Y's voortreffelijke leerwijze bezitten wij in zijne *Grondbeginselen der kegelsnede* (Amst. 1769). Vele belangrijke opstellen in het vak der vestingbouwkunst zijn opgenomen in de werken der Holl. maatsch. van wetensch. te Haarlem. Hij was een bewonderaar van Menno Coehoorn, aan wiens verdienste hij openlijk hulde heeft gebragt in zijn *Commentarius de rebus gestis Mennonis Coehorni* (Fr. 1771, Nederd. vert. 1772). — Zijn zoon Adolphus Y., een man van veelzijdige geleerdheid, in 1749 te Franeker geb., studeerde aldaar in de philosophie en in de medicijnen, was eerst geneesheer te Franeker, werd in 1772 lector in de botanie, later ook in de genees- en ontleedkunde en volgde in 1785 zijnen vader als hoogl. in de wiskunde en krijgsvouwkunst op. In de werken der Holl. maatsch. van wetensch. zijn onderscheidene opstellen en bekroonde prijsverhandelingen van zijne hand

Ypey (Annaeus), Nederl. godgeleerde, vooral als beoefenaar der kerkelijke geschiedenis bekend, in 1760 te Leeuwarden geb., studeerde te Franeker en aanvaardde het leeraarsambt in 1784 te Jutrijp c. a., in 1788 te Suawoude c. a., in 1790 te Oenkerk c. a. en in 1793 te Gapinge. In 1794 naar Sas van Gent beroepen, kon hij van zijne nieuwe standplaats geen bezit nemen, daar de Franschen er kerk en pastorie hadden vernield en de bevolking verstrooid was. Y. vestigde zich voorloopig te Middelburg en nam in 1795 eene beroeping naar Eethen c. a. aan. In 1799 werd hij hoogl. in de kerkelijke geschiedenis te Harderwijk, van waar hij, bij de opheffing der hoogeschool in 1812, naar Groningen verplaatst werd, waar hij, in 1831 emeritus geworden, in 1837 overleed. Zijne schriften getuigen van groote geleerdheid en ongemeene vlijt, maar zijn te wijdloopig en te weinig kritisch. Zijne voornaamste schriften zijn: *Beknopte letterkundige geschied. der systematische godgel.* (1798, 3 dln.), *Geschied. der Christel. kerk in de achttiende eeuw* (1797—1815, 13 dln.), *Beknopte geschied. van de hervorming der Christel. kerk in de XVIde eeuw* (1817), *Geschied. der Nederl. Hervormde kerk* (met J. J. Dermout, 1819—27, 4 dln.), *Geschied. van het patronaat-recht* (1829, 2 dln.), *Historisch berigt aangaande de overgave der Augsburgsche geloofsbelijdenis* (1830). Verder gaf hij, behalve akademische oraties en enkele gelegenhedenleerredenen, eene bloemlezing uit de Psalmen (1806), een *Zedeboekje voor christel. diensboden* (1790), en eene *Bijbelsche geschied. voor kinderen* (1818). Ook als kenner der Nederl. taal verwierf zich Y. een gunstigen naam door zijne *Geschied. der Nederl. taal* (1832, 2 dln.). Op zijne *Taalkundige aanmerkingen oer verouderde en min verstaanbare woorden in de Staten-overzetting des Bijbels* (1807) gaf hij met W. C. Ackersdijk een *Vervolg* (1811). Met Mr. H. O. Feith gaf hij *Oudheden van Groningen en het Gooregt* (1836) uit.

Ypsilantis, aanzienlijke Grieksche Fanarioten-familie, afstammende van het keizerl. geslacht der Komnenen. — Athanasios Y. was in 1758 hospodar van Walachijë. — Diens zoon Alexander, 1774—82 hospodar van Walachijë, werd in 1805, daar hij bij de Porte verdacht was, ter dood gebragt. — Konstantijn Y., zoon des vorigen, sedert 1799 hospodar van Moldavië en kort daarna ook van Walachijë, sloot zich aan Rusland aan, werd in 1805 door de Porte afgezet en stierf, na vergeefsche poging om met behulp van Rusland Griekenland te bevrijden, in 1816 te Kiew. Hij liet vijf zonen na: Alexander, Dimitrios, George, Nikolaus en Gregorius. — Alexander, in

1792 te Konstantinopel geb., werd in 1805 officier bij de Russ. keizerlijke garde te paard en klom tot den rang van generaal-majoor op. Bij het uitbreken van de Grieksche omwenteling van 1820 stelde hij zich aan het hoofd der Grieksche Hetaerie, begon in Febr. 1821 den opstand der Grieken in de Donau-vorstendommen, maar moest na den slag bij Dragaschan, 19 Junij 1821, vlugten, werd in Oostenrijk gevangen gehouden en stierf, na in den herfst van 1827 door tusschenkomst van keizer Nicolaas in vrijheid te zijn gesteld, in 1828 te Weenen. — Zijn broeder Dimitrius Y., in 1793 geb., eveneens in Russ. krijgdsdienst, stelde zich, in Junij 1821 op Hydra geland, aan het hoofd van den Griekschen opstand, betoonde grooten moed en vastberadenheid, maar geraakte in oneenigheid met de primaten en de partij van Maurokordatos en trad sedert 1823 grootendeels van het tooneel af. Eerst na de optreding van Kapodistrias als president in Jan. 1828 aanvaardde hij het opperbevel over de troepen in Oost-Griekenland, doch nam in 1830 zijn ontslag. Na de vermoording van den president, in Oct. 1831, werd hij lid van de in April 1832 benoemde regeringscommissie, maar stierf reeds in Aug. 1832 te Nauplia.

Yriarte (Juan de en Tomas de). Zie *Iriarte*.

Yriarte (Ignacio), Spaansch landschapschilder, in 1620 te Aycoitia in de Sp. provincie Guipuzcoa geb. en in 1685 te Sevilla overleden.

Ijs. Men geeft dezen naam aan het water in den vasten toestand. Zuiver dun IJ. heeft veel overeenkomst met glas; het is hard en soortelijk ligter dan water dat op het punt is van te bevriezen, waarom het op het water drijft. Dit lichtere gewigt is een gevolg van de uitzetting die het IJ. onder het bevriezen ondergaat, zooals ook daaruit blijkt dat flesschen, waarin water is, door het bevriezen van het water breken. Daar het water bij eene temperatuur van 4° C. zijne grootste digtheid heeft, zal in stillstaande wateren het water van lagere temperatuur bij het bevriezen altijd bovendrijven, en de ijswording alleen aan de oppervlakte plaats hebben. Bij stroomende wateren schijnt het soms of het water in de diepte tot IJ. overgaat, dat zelfs wel door sommigen werkelijk aangenomen wordt. Men noemt het zoo gevormde IJ. „Grondijs”. Vroeger is daarover reeds gesproken. De overgang van water tot IJ. heeft plaats bij 0° C. Bij eene voorzigtige afkoeling heeft men het water in een toestand van rust tot 15° onder het vriespunt kunnen brengen, terwijl het vloeibaar bleef; de minste beweging deed het echter in IJ. veranderen. Het is bekend dat zoutwater — en dus ook zeewater — eerst bij lagere temperatuur befrist, en dat in de koude streken der aarde en op hooge bergen bestendig IJ. gevonden wordt. Zelfs gedurende den zomer wordt in de voor landbouw geschikte deelen van Siberië onder den grond IJ. met zand vermengd aangetroffen. In de gematigde oorden wordt alleen in den winter IJ. gevormd; in de heete gewesten ziet men het niet. Van de ijsmassa's der poolstreken scheuren zich menigmaal ijsbergen af, die vaak eene hoogte van 80 el boven het water bereiken, terwijl men, ten gevolge van het soortelijk gewigt van het ijs, rekenen kan dat ze achtmaal zoo diep onder water zijn. Dit drijvende ijs draagt ook wel steen- en rotsblokken met zich. waaruit men het vinden der zoogenaamde zwerfblokken (z. a.) verklaart. In de industrie wordt het IJ. veelvuldig gebruikt, waarom men het uit koude streken naar warmere met schepen aanvoert. Ook weet men het in kleinere hoeveelheden kunstmatig te bereiden, zooals het ijs dat als lekkernij gegeten wordt. In de geneeskunde doet het soms belangrijke diensten. Het ijs wordt daarom veel in ijshutten of ijskelders (z. a.) bewaard.

Ijsbeer. Zie *Beer*.

Ijsduiker, Zeeduiker, Colymbus, een geslacht van zwemvogels, dat bij Harting aan de familie der Duikers (*Columbidae*) den naam geeft. Onder de soorten telt men de eigenlijke IJ. (*C. glacialis*), met eene zwarte neb, donker gekleurde pooten en vleeschkleurige zwemvliezen; het ligchaam is donker gekleurd met witte vlekken. Hij broedt in het hooge Noorden; in het najaar komen vooral de jongen zuidelijker en ook wel, maar zeldzaam, op onze kusten.

Ijseend. Zie *Eend en Duikereenden*.

Ijshut, Ijskelder noemt men gebouwen boven of beneden den grond, die men in gematigde streken inrigt om daar ijs gedurende het warmere seizoen te kunnen bewaren. Zij moeten uit stoffen vervaardigd zijn, die zoo min mogelijk de warmte geleiden. Zij worden in den winter met ijs gevuld, dat bij eene goede inrigting in den zomer maar zeer weinig door smelting verliest.

IJsland, een in het hooge N. tusschen 63° 24'—66° 33' N. Br. en 6° 59' W. tot 4° 9' O. L. (van Ferro), 35 m. van Groenland en 138 m. van Noorwegen verwijderd gelegen, tot Denemarken behoorend eiland, dat, bij eene lengte van 65 m. en eene breedte (van het N. naar het Z.) van 50 m., eene oppervlakte heeft van 1867 □ m., waarvan slechts 764 bewoonbaar. In het W. en N. zijn de kusten door diepe en groote, in het O. door kleinere fjorden, die talrijke voortreffelijke havens vormen, ingesneden. Aan de zuidkust verheffen zich de hooge gletscher-plateaux nagenoeg onmiddellijk uit de zee. Het noordwestel. deel bestaat uit een 250 □ m. groot, door eene slechts 1 m. breede landengte met het overige land verbonden schiereiland. Met uitzondering van eene smalle kuststreek en eene uitgestrekte vlakte bij de Faxafjord is het geheele eiland een bergland van vulkanische natuur. De 3000—6000 v. hooge zoogen. Jökuls (gletscherkegels), die zich in opeengedrongene massa's verheffen, scheiden het Z. van het eiland van het N. af, zoodat het verkeer tusschen deze beide gedeelten slechts langs twee, door streken zonder eenige vegetatie loopende wegen mogelijk is. Onder de vele vulkanen is de 4792 v. hooge Hekla (z. a.) de bekendste, maar de sedert 1755 rustende Oräfnjökul (6029 Par. v.) de hoogste. In onmiddellijk verband met de vulkanische krachten van IJ. staat het groote aantal laauwe bronnen (Laugar), warme springbronnen (Huerar), onder welke de Geiser (z. a.) de beroemdste is, zwavelbronnen (Lamar), zwavelpoelen en slijkvulkanen. De rivieren, gewoonlijk slechts 18—20 m. lang, hebben deels een sterken val met cascaden, deels stroomen zij door een vlakken bodem langs weiden en grasvlakten, of ook langs uitgestrekte moerasstreken. De voornaamste meren zijn in het N. de Myvatn en in het W. de Thingvallavatn. Het klimaat is onbestendig, vochtig en nevelig. Orkanen zijn niet zeldzaam. Aan de N.- en O.kusten ligt het drijijs somwijlen tot Junij of Julij, maar bereikt nooit de Z. W. kust. Te Reykjavik bedraagt de middelbare temperatuur van het jaar + 3,3°, 's winters — 1,2°, zomers + 9,2° R., daarentegen aan de N. kust te Akureyri die van het jaar 0°, 's winters — 5°, zomers + 6° R. Koren rijpt er niet, en, behalve twee soorten van dwergberken, gedijt er geen boom. De vee-, vooral schapen- en paardenteelt, begunstigd door voortreffelijke weiden, maakt den hoofdrijksdom van het land uit. Men brandt er aangespoeld hout, ingevoerde steenkolen, verder mest, beenderen, vischskeletten enz. Van mineralen vindt men er hardsteen, zoölith, kalkspath, chalcedon, porseleinaarde en vooral veel zwavel. Van de dieren zijn de poolvos met blaauwachtigen pels en de zeehond, van vogels de sneeuwhoenders, zwanen en vooral de eiderganzen van belang. De rijke vischvangst levert vooral kabeljaauw en hakall, een visch met traanachtige lever, op. De inwoners, wier getal in 1860 66,987 bedroeg, behooren allen tot de Luthersche kerk. Van hun leven 81 pct. van de veeteelt en 8 pct. van de vischvangst. Zij zijn van Germaansche afkomst, ernstig, trouw, gastvrij, vaderlandslievend en rein van zeden. De IJslanders zijn vooral zeer vertrouwd met de in de sagas en gedichten bewaarde geschiedenis van hun vaderland. Hunne taal is nog altijd de oude Noorweegsche, nagenoeg in hare oorspronkelijke zuiverheid, en bezit eene rijke en belangrijke letterkunde. De nijverheid bepaalt zich tot het in huis bewerken van wol tot kousen en handschoenen. De handel was tot 1854 een koninklijk monopolie, maar is sedert voor alle Deensche onderdanen vrijgesteld en tegen hooge regten ook aan vreemden toegestaan. IJ. heeft sedert 1843 zijne afzonderlijke besturende vergadering onder de oude benaming Althing. Wat het administrative betreft is IJ. één stift, dat in drie ambten verdeeld is: het Zuidambt (645 □ m.), het Westambt (298 □ m.), het Noord- en Oostambt (924 □ m.). Ieder ambt is in 6—7 syslers verdeeld. De stiftsambtman te Reykjavik is de hoogste ambtenaar des lands. Kerkelijk vormt het geheele eiland één bisdom met een afzonderlijken bisschop. De hoofdplaats en eenige stad is Reykjavik (z. a.). Verder noemen wij: Bessastadir met een observatorium, Hafnarfjord met de beste haven van het eiland, Skalholt met eene fraaije kerk, 4 m. ten Z. van den Geiser, en Holar met eene groote domkerk. — IJ. werd tusschen 860 en 870 door de op elkander volgende reizen van Nadd-Odd, Gardar en Floeke bekend. De Noorweger Ingolf vestigde zich met zijne betrekkingen sedert 874 het eerst aan de Zuidkust in het latere Reykjavik. Aan hem sloten zich weldra anderen, die met de regering van koning Harald Haarfager ontvreden waren, aan. De eerst hiërarchisch-aristocratische regeringsvorm werd in 972, toen Ulfiot den Althing, eene uit de kundigste mannen van alle districten zamen-gestelde vergadering, invoerde, aristocratisch-republikeinsch. Sedert het jaar 1000 werd er het Christendom en de klassieke beschaving ingevoerd. Te Holar en Skalholt

werden bisschopszetels gevestigd. In het midden der 13de eeuw vermogt door de toenemende magt en onderlinge ijverzucht van enkele aanzienlijken koning Hako V de vereeniging van IJ. met Noorwegen voor te bereiden, welke zijn opvolger Magnus VI in 1264 voltooidde. In 1380 kwam IJ. met Noorwegen aan Denemarken, en in 1540 voerde Christiaan III van Denemarken er de Hervorming in. Verg. Thienemann en Günther, *Reise im Norden Europas* (1827); Ebel, *Geogr. Naturkunde von J.* (1850); Sartorius von Waltershausen, *Physik.-geogr. Skizze von J.* (1847) en diens *Geol. Atlas von J.* (1853); Sleissner, *J., undersøgt fra et lægevidenskabeligt Synpunkt* (1849); Winkler, *J., seine Bewohner, Landesbildung u. vulkan. Natur* (1861); Preyer en Zirkel, *Reise nach J. im Sommer 1860* (1862).

IJslandsch mos, *Lichen Islandicus L., Cetraria Islandica Ach.* Deze soort van het geslacht *Cetraria* of Kraakloof, uit de familie der Korstmossen, groeit in het Noorden en op de bergen van Duitschland in genoegzame hoeveelheid om te kunnen worden ingezameld. Het loof dezer plant bestaat geheel uit een mosmeel, dat in IJsland tot brood gebakken wordt. Door het koken wordt de plant tot eene gelei, waarom zij in de geneeskunde voor borstziekten gebruikt wordt.

IJslandsche taal en letterkunde. Zie *Noordsche talen en letterkunde.*

IJspant. Zie *Mesembryanthemum.*

IJssel is de naam van twee rivieren in Nederland. De IJ. of Oude IJ. ontstaat in het Munstersche en treedt bij Dinxperlo in Gelderland op Nederl. bodem, vereenigt zich bij Doesburg met den Nieuwen IJ. of de Drusus-gracht, een door den Rom. veldheer Drusus gekanaliseerden arm van den Rijn, waardoor Rijn en IJ. verbonden worden, stroomt verder langs Zutphen, waar hij de Berkel, langs Deventer, waar hij de Schipbeek, langs Hattem, waar hij de Grift opneemt, en langs Kampen en valt beneden deze stad door vier armen in de Zuiderzee. — De Hollandsche, ook Neder- of Kleine IJ. gen., is een arm van de Lek, stroomt langs IJsselstein, Montfoort, Oudewater en Gouda en valt tegenover IJsselmonde in de Maas. Langs het laagste gedeelte van zijn loop zijn vele steenovens, waaraan de dorpen Moordrecht, Gouderak, Ouderkerk, Capelle en Krimpen veel vertier te danken hebben.

IJsselmonde, eiland in het arrond. Dordrecht van de Nederl. prov. Z.-Holland, tusschen de Merwe en de Maas. Hier ligt het fraaije dorp Ridderkerk, met 5078 inw., een kantongereg, vlasteelt en scheepsbouw. Het dorp IJ., met een fraai slot, ligt tegenover de uitmonding van den Hollandschen IJssel in de Maas.

IJsselstein, stadje in het arrond. Utrecht der Nederl. prov. Utrecht, aan den Holl. IJssel gelegen, met omstr. 3400 inw., een kantongereg, eene Hervormde en eene Roomsche kerk, eene synagoge, goede scholen, touwslagerijen en nabij de stad het slot der voormalige Heeren van IJ., dat in 1297 door Beatrix verdedigd werd.

Iystad, havenstad aan de zuidkust van Zweden, in het län Malmö, aan de Oostzee, met 5500 inw., eene goede reede, twee kerken, scheepvaart en handel in graan, vee, ijzer, aluin enz.

IJsvogel. *Alcedo.* Deze geeft den naam aan de familie der IJsvogels (*Halcyoninae*). De IJ. onderscheidt zich door den sterken, scherp, min of meer vierkanten snavel, die gewoonlijk langer dan de kop is. Meestal hebben de soorten fraaije kleuren. In ons land bezitten wij den *A. ispida*, die zich door de blauwe rugveeren, blaauw groene vleugels en het rosse lijf genoeg onderscheidt. De IJ. nestelt bij rivieren in gangen, door hem in den oever gegraven. Hij voedt zich vooral met visch, waarom de Fraschen hem *Martin pécheur* noemen. In andere werelddelen worden andere en grootere soorten gevonden.

IJzee of **Poolzee** noemt men dat gedeelte van den oceaan, dat de N.- en Z.-pool omgeeft. Men onderscheidt daarom de Noordelijke en de Zuidelijke IJ. De oppervlakte der eerste wordt op 200,000, die der laatste op 350,000 □ m. geraamd. De Noordelijke IJs- of Noordpoolzee, ook Arctische zee gen., wordt door de onherbergzame noordkusten van Europa, Azië en America als eene binnenzee omsloten, die met den Grooten oceaan slechts door de 13 m. breede Beringstraat en met den Atlantischen oceaan door de omstr. 200 m. breede doorvaart tusschen Europa en America in verbinding staat. Zij bestaat op het oostel. halfrond uit de Spitsbergsche of Barentssee, de Laplandsche zee aan beide zijden van de Europ. Noordkaap, de Witte zee met drie groote baaijen, de Karische zee met de Karische en Waaigat-straat en de Siberische zee met verschillende boezems. Op het westel. halfrond bestaat zij uit de Groenlandsche zee, de Baffins-baai met de Davis-straat in het Z., met den Smith-sond en het Ken-

nedy-kanal in het N., de zee der Noordel. doorvaart of de Americ. Poolzee met den Lancaster-sond, de Barrowstraat, den Melville-sond, de Banks-straat of Mac-Lure's N.W.-passage. De voornaamste eilanden op het oostel. halfrond zijn: de archipel van Spitsbergen, de Lofoten en andere noordel. kusteilanden van Noorwegen, Kalgujew, Nowaja-Semlja, Waaigat en de eilanden-groep van Nieuw-Siberië. Tot de talrijke eilanden en archipels op het westel. halfrond behooren: Groenland, Grinnelsland, de Parri- en de Franklins-archipel (Baffins-land), Prins-Albert- en Victoria-land, Banks-land enz., die men gewoonlijk onder den naam van Poolstreken te zamen vat. Deze zijn door de verschillende Noordpool-expedities (z. a.) bekend geworden. — De zuidelijke Ijs- of Zuidpoolzee, ook Antarectische zee gen., strekt zich binnen den zuidel. kouden aardgordel als eene geheel opene, met den Atlantischen, Indischen en Grooten oceaan onmiddellijk samenhangende zee uit en bevat vermoedelijk verscheidene eilanden. Of de over uitgestrekte ruimten van beide halfronden ontdekte, ten eenenmale onherbergzame kusten aan een vastland behooren of slechts eilanden zijn, is nog onbeslist.

Yttrium noemde men een in 1794 door Gadolin ontdekt metaal, dat echter later bleek uit Terbium, Erbium (z. a.) en het eigenlijke Y. te bestaan, waarvan de eigenschappen nog niet genoeg bekend zijn.

Yucatan, staat of depart. in Mexico, bevat bijna het geheele groote schiereiland Y., grenst aan de Honduras- en Campèche-baai, het Eng. district Balize, aan den staat Guatemala en aan de Mexicaansche depart. Tabasco en Chiapa en wordt door het kanaal van Y. van het eiland Cuba gescheiden. De staat Y. telt op 2741 □ m. (1857) 668,623 (volgens andere geloofwaardige opgaven slechts omstr. 400,000) inw. Sedert 1861 zijn uit den staat Y. twee staten, Y. en Campèche (met omstr. 80,000 inw.), gevormd. Het land is laag, slechts in het midden heuvelachtig. Aan de kusten zijn vele zandbanken, weinig voorgebergten en baaijen, vele eilanden. De voornaamste rivieren zijn: Usumasinta, Balchaca, Pacayta (Batcab), Escatalto, Hondo en Balize. Het klimaat is aangenaam en gezond; van Oct. tot het einde van Febr. duurt de regentijd. Het meerendeel der bevolking bestaat uit Indianen (Macegual, Yucatanos), verder Mestiezen, Negers en Creolen. De voornaamste voortbrengselen zijn harst en balsem. De nijverheid is er gering. De hoofdstad van den staat Y. is Merida (z. a.), van den staat Campèche de stad Campèche (z. a.). Toen de Spanjaarden in 1506 in Y. landden, bestonden hier zeven rijken der Tolteken, die zich daar eertijds uit Anahuac gevestigd hadden. De Spaansche verovering begon in 1527 onder Francisco de Montejo. Zij stichtten er in 1540 Campèche en in 1542 Merida. In de eerste helft der 19de eeuw ontrok Y. zich aan het Spaansche gezag en trad tot het Mexicaansche statenverbond toe, voerde echter voortdurend oorlog met Mexico en verklaarde zich in 1841 onafhankelijk, hetgeen echter Mexico niet erkende. In 1850 brak er een bloedige burgeroorlog tusschen de Indianen en blanken uit. In 1861 verklaarde Y. zich weder onafhankelijk, als uitmakende twee republieken: Y. en Campèche. Gedurende het kortstondig bestuur van keizer Maximiliaan sloot Y. zich weder bij Mexico aan. In den jongsten tijd hebben de talrijke ruïnen van oude bouwwerken en steden groote belangstelling ingeboezemd. Verg. o. a. Cogolludo, *La historia de Y.* (2 dln., 1687); Stephens, *Incidents of travel in Central America, Chiapas and Y.* (2 dln., 1841); dezelfde, *Incidents of travel in Y.* (2 dln., 1843).

Yucca is een Americaansch plantengeslacht uit de familie der Lelie-achtigen, waarvan verschillende soorten voorkomen, onder welke er ook, zooals de *Y. gloriosa*, als sierplanten gekweekt worden.

Yunx torquilla. Zie *Draaihals*.

Yutah. Zie *Utah*.

Yverdun of **Yverdun** (Duitsch Iferten, het Rom. Ebrodunum), kreitsstad in het Zwits. canton Waadt, aan de monding van de Orbe in het meer van Neufchatel en aan den Zwits. westel. spoorweg gelegen, met 3800 inw., eene realschool, onderscheidene instituten, een hospitaal, zwavelzuurfabriek, nijverheidsvereniging, handel en scheepvaart. Te Y. is een in 1135 door Koenraad van Zähringen gebouwd slot, met bibliotheek en verzamelingen van naturalien en oudheden, dat van 1805—25 voor het opvoedingsinstituut van Pestalozzi (z. a.) gebruikt werd, terwijl er thans het gunstig bekende gymnasium gevestigd is.

Yvetot, arrondissements-hoofdplaats in het Fr. depart. der Neder-Seine, aan den spoorweg van Parijs naar Havre, met onderscheidene fabrieken, handel (vooral in de *toiles*

cretannes) en omstr. 9000 inw. De Heeren des lands voerden eertijds den titel van koning van Y. De overlevering verhaalt dat de Frankische koning Clotarius I in 537 zijn leenman Walter (Gautier), heer van Y., in de kerk te Soissons zou doorstoken hebben, en dat hij als boete, hem door den paus opgelegd, het leen van de Frankische kroon losgemaakt en als soeverein koninkrijk erkend zou hebben. Men heeft echter bewezen, dat de Heeren eerst tusschen 1370 en 92 den koningstitel verkregen. In 1681 verloor het land zijne soevereiniteitsregten, en de Heeren kregen den titel van *Princes d' Y.*

Yvon (Pierre), hoofd der Labadisten, in 1646 te Montauban geb., studeerde te Genève onder Labadie (z. a.), dien hij naar Nederland volgde, en werd na diens dood het hoofd der Labadisten. Te Wieuwert, waar hij in 1707 overleed, was hij tevens eigenaar dier heerlijkheid door zijn huwelijk met eene jonkvrouwe van Sommelsdijk. Van zijn leermeester gaf hij eene levensbeschrijving uit (Amst. 1754) en van de Labadisten eene *Fidei declaratio* (Hesfort 1672, meermalen herdr.); voorts *Le chrétien, sa sainteté et ses devoirs* (Amst. 1685) en eenige schriften ter verdediging van het Labadismus.

IJzel. Wanneer regen of veel waterdampen in den winter op sterk afgekoelde voorwerpen neêrslaan, daarop bevriezen en ze met eene ijskorst bedekken, noemt men dat ijzel; men zegt dan dat het geijzeld heeft.

IJzer is een algemeen bekend metaal, dat van alle metalen in de natuur het meest verspreid is. Daar het gemakkelijk met zuurstof verbindingen aangaat, wordt het in de natuur niet in gedegen toestand gevonden, tenzij alleen in meteorostenen (z. a.), die dikwijls bijna geheel uit IJ. met eenigen nikkel en enkele andere stoffen in zeer geringe hoeveelheid bestaan. In de zamenstelling van de aardkorst komt het IJ. in velerlei toestanden als ijzererts voor. Men meent dat twee honderdste deelen dier aardkorst door dat metaal worden ingenomen. Menigvuldig zijn dan ook de delfstoffen, die IJ. bevatten, en de plaatsen, waar het wordt aangetroffen. Menigmaal verraadt het zich door de rosse of gele kleur die het aan den grond of het zich daarin bevindende water geeft. In de akkeraarde is het mede aanwezig. Oxyde van IJ. en verbindingen daarvan met water, met koolstofzuur enz. vindt men in de zoogenaamde staalbronnen of het staalwater (z. a). In de planten wordt het IJ. ook, ofschoon slechts in geringe hoeveelheid, gevonden, terwijl bij de hogere dieren de roode kleur van het bloed (z. a.) door dat metaal veroorzaakt wordt. IJ. is in zuiveren toestand een der hardste metalen. Het wordt door den magneet aangetrokken en kan ook zelf magnetisch worden (zie *Magneten* en *Magnetismus*). In drooge lucht ondergaat het geene verandering, maar in vochtige lucht wordt het met roest bedekt. Dit roest is, even als hamerslag (z. a.), eene verbinding van het IJ. met de zuurstof. Het IJ. speelt in de techniek eene groote rol. Reeds vroeg verstond men de kunst het uit de ertsen af te zonderen. Plinius spreekt reeds van gegoten ijzeren beelden. De ertsen, die tot het winnen van IJ. worden gebruikt, zijn magneetijzersteen, waaruit het Zweedsche IJ. verkregen wordt, roodijzersteen, bruinijzersteen, spathijzersteen, moerasijzer of oer (z. a.), waaruit in ons land het IJ. gewonnen wordt, en anderen. In de natuur vindt men voorts het IJ. in verbinding met zwavel, zooals zwavelkies en ijzerglans, dat soms zeer schoone kristallen vertoont. Het zwavelijzer komt ook in verbinding met steenkolen voor, waardoor deze in vochtige lucht spoediger verweeren en wel onder sterke verhooging van temperatuur. Daardoor kan, wanneer zij bevochtigd raken, ontbranding ontstaan. Om het IJ. uit de ertsen te winnen moeten eerst de aardachtige deelen verwijderd worden door smelting, dat in hoogovens (z. a.) geschiedt; door toevoeging van kalk of andere geschikte stof (*toeslag* genoemd) worden de aardeelen in slakken (z. a.) veranderd, die boven drijven en die men dan verwijderen kan. Voor die smelting wordt het IJ. met de kolen en den toeslag boven in den brandenden oven geworpen. Door de verbranding der kool wordt het ijzer gereduceerd en gesmolten en vloeit dan in vloeibaren toestand in den haard af, van waar het kan worden uitgeschept of afgeleid. Het dus verkregen ijzer bevat koolstof, en het gehalte aan die koolstof bepaalt de hoedanigheid er van, waardoor men het voornamelijk onderscheidt in *Gietijzer*, *Smeedijzer* en *Staal*. Het gietijzer, ook *ruwijzer* genaamd, komt voor in eene witte en in eene graauwe kleur. Het eerste of witte is zoo hard, dat het tegen de vijl bestand is; het smelt gemakkelijk en wordt bij eene geringere hitte in den hoogoven gewonnen; het spec. gewigt is = 7,5; het bevat 5 pct. kool. Het graauwe gietijzer heeft eene

donkere graauwe kleur en kan met de vijl en de boor bewerkt worden; tot smelten behoeft het eene grootere hitte; het soortel. gew. is = 7; het bevat 3,2 tot 4,6 pct. kool. Het gieten geschiedt in vormen, die men door middel van vooraf gemaakte modellen in fijn met koolpoeder vermengd zand maakt; ook worden vormen uit leem gemaakt. — Het *Staafl-* of *Smeedijzer* wordt door frisschen of poedelen (z. a.) uit het gietijzer verkregen, dat na het frisschen onder groote hamers gesmeed en dan op onderscheidene wijzen tot staven en platen gevormd wordt. Het spec. gewigt is = 7,7; het bevat slechts $\frac{1}{2}$ pct. koolstof. Dit IJ. kan zeer goed in gloei-hitte vervormd of gesmeed worden, en wit gloeiende stukken kan men aaneen wellen; het kan op allerlei wijzen bewerkt worden. Het *Staal* eindelijk bevat 1,5 pct. koolstof; het heeft een soortelijk gewigt = 7,8 tot 7,9; verder zie men het artikel *Staal*. — Het IJ. is voor den mensch van zeer veel nut; immers in de huishouding komen talrijke voorwerpen uit dit metaal vervaardigd voor, van de fijnste naainaald af tot de grootste kagchels en stoommachines toe. In de industrie dienen eene menigte werktuigen uit ijzer (persen, boor- en schaafstoelstenen, draaibanken, stoommachines enz.) tot de bewerking van houten en metalen voorwerpen, werktuigen voor den landbouw enz., terwijl in onderscheidene fabrieken kolossale werktuigen uit dit metaal ook die bewerkingen bespoedigen en met eene niet te overtreffen naauwkeurigheid uitvoeren. Eindelijk, om de groote toepassing van het IJ. de kroon op te zetten, sla men het oog op de spoor- of ijzerbanen (zie *Spoorwegen*) en de daaroverheen snellende treinen, en vooral ook op den grootschen bouw der ijzeren bruggen van onderscheiden aard, dikwijls met groote spanning, waarover reeds in het artikel *Spoorwegen* gesproken is en waarvan de dubbele brug te Zutphen en die te Kuilenburg in ons land voorbeelden zijn. Daar het IJ. zoo gemakkelijk roest, tracht men dit nadeel tegen te gaan door het te verwen, of de uit IJ. gemaakte voorwerpen te vertinnen of met zink te bedekken, welk IJ. thans menigvuldig onder de naam „gegalvaniseerd IJ.” voorkomt. Om een overzigt der IJ.-industrie in de onderscheidene landen te geven, ontbreekt ons de ruimte.

Ijzeren kroon heet de kroon, waarmede sedert het einde der 6de eeuw de Lombardische koningen, daarna Karel de Gr. en het meerendeel der Duitsche keizers tot op Karel V, in 1805 Napoleon en in 1838 de keizer van Oostenrijk Ferdinand I als regenten van Lombardië gekroond zijn geworden. Zij bestaat uit een eenvoudigen, drie duim breed, gouden, met edelgesteenten bezetten reep en voert haren naam naar den smalle ijzeren reep, die binnen in het midden van den gouden zich bevindt en volgens de sage uit een spijker van het kruis van Christus gesmeed en door paus Gregorius den Gr. aan de Lombardische prinses Theodolinde ten geschenke is gegeven. Vroeger werd zij te Monza bij Milaan, thans te Weenen bewaard. Napoleon stelde na zijne krooning in Italië de orde van de Ijzeren kroon in, die, in 1814 opgeheven, in 1816 door den keizer van Oostenrijk hersteld werd.

Ijzeren kruis, Pruis. ridderorde, voor den tijd van oorlog met Frankrijk door Frederik Willem III, 10 Maart 1813, ingesteld, bestond uit twee klassen en het grootkruis. De decoratie bestaat uit een zwart kruis van gegoten ijzer, in zilver gevat, met de naamteekens des konings, de koninklijke kroon, een krans van eiken bladeren en het jaartal 1813. In Maart 1863 werd te Berlijn het 50-jarig jubileum der orde gevierd.

Ijzeren masker noemt men een geheimzinnig staatsgevangene uit den tijd van Lodewijk XIV. Men hoorde het eerst van hem door de *Mémoires secrets pour servir à l'histoire de Perse* (Amst. 1745—46), volgens welke de man met het IJ. M. de hertog van Vermandois, een natuurlijke zoon van Lodewijk XIV en van mad. la Vallière, zou geweest zijn, die wegens een oorveeg aan zijn halfbroeder, den groot-dauphin, toegediend, levenslang zou zijn opgesloten. Hierop grondde de chevalier Moubly zijn roman *L'homme au masque de fer* (1746). De kritiek deed allerlei hypothesen. Zoo beweerden sommige Hollandsche schrijvers, dat hij een kamerheer geweest is van koningin Anna en de ware vader van Lodewijk XIV. Lagrange-Chancel in *L'année littéraire* van 1759 hield hem voor den hertog van Beaufort, maar werd door Sainte-Aulaire in zijne *Hist. de la Fronde* grondig wederlegd. De Jezuït Griffet, die 9 jaren in de Bastille als biechtvader werkzaam was, gaf in zijn *Traité des différentes sortes de preuves qui servent à établir la vérité dans l'histoire* (1769) het journal van Dujonca, koninkl. luitenant in de Bastille, voor het jaar 1698, en het doodenregister uit, waaruit bleek dat Saint-Mars 18 Sept. 1698 van het eiland Marguerite, waar hij gouverneur geweest was, een gevangene met zich gevoerd had, dien hij van Pignerol af bewaakt had, wiens naam

niet genoemd was, en wiens gelaat met een zwart masker bedekt moest blijven. Griffet helt tot den in de *Mémoires secrets* aangeduiden persoon over. In de zevende uitgave van den *Dictionnaire philosophique* zegt de uitgever in een bijvoegsel bij het art. *Anna* door Voltaire, dat de man met het IJ. M. een oudere broeder van Lodewijk XIV was, door Anna ter wereld gebragt, nadat zij zich zoo door den omgang met een minnaar (volgens Linguet, in de *Bastille dévoilée*, den hertog van Buckingham) overtuigd had, dat zij niet onvruchtbaar was. Lodewijk XIV, die dit eerst bij zijne mondigheid vernomen had, zou zijn halfbroeder toen hebben laten opsluiten, om de mogelijke gevolgen te voorkomen. St.-Michel hield den kardinaal Mazarin voor den vader. De abt Labadie trachtte te bewijzen, dat de man met het IJ. M. een tweelingbroeder van Lodewijk XIV was; dit was tot den tijd der omwenteling het algemeene gevoelen. Uit de registers der Bastille bleek, dat de man met het IJ. M. daar onder den naam Marchioli voorkwam. Senac de Meilhan in zijne *Oeuvres philos. et littéraires* (1795), Roux-Fazillac in zijne *Recherches histor. et crit. sur l'homme au masque de fer* (1800) en and. hielden hem daarom voor Mattioli, den minister van den hertog Karel Ferdinand van Mantua, die, na Lodewijk XIV wijs gemaakt en daarvoor groote geschenken ontvangen te hebben, dat hij den hertog zou bewegen om de vesting Casale aan Frankrijk af te staan, dit geheim aan Savoyë, Spanje en Oostenrijk zou verraden hebben en deswege, op de Fransche grenzen gelokt, 2 Mei 1679, op last van Lodewijk XIV zou gevangen genomen zijn. Verg. Delort, *Hist. de l'homme au masque de fer* (1825); Schlosser en Bercht, *Archiv für Gesch.* (2de dl.); Ranke, *Franz. Gesch.* (3de dl.).

Ijzerhard. Zie *Verbena*.

Ijzerhoutboom, Sideroxylon, een plantengeslacht uit de familie der Sapotaceën, waarvan op Jamaica de *S. rugosum* groeit. Het hout van deze planten is ijzerhard, van daar de naam.

Ijzeroxyde, Doodekop. Dit IJ. blijft terug bij de bereiding van zwavelzuur uit ijzer-vitriool als zwavelzuur-IJ. Het heeft eene donkerroode kleur en wordt veel gebruikt om te polijsten.

Ijzerpreparaten noemt men pharmaceutische bereidingen, waarin ijzer voorkomt, tot geneeskrachtig gebruik. Daaronder zijn verbindingen van ijzer met chloor, ijzeroxyde en ijzeroxydule, zooals zwavelzuur-ijzeroxydule of ijzer-vitriool enz. Sommige IJ. worden ook technisch gebruikt.

Ijzerspath, Ijzersteen. Het eerste is eene verbinding van ijzer-oxydule en koolstofzuur, dat in bladerige onregelmatige massa's, ook wel gekristalliseerd gevonden wordt. De roode en de bruine Ijzersteen bestaan uit eene verbinding van ijzer met zuurstof; de bruine bevat ook water.

Z.

Z is in ons en in de alphabets der meeste Europ. talen de laatste (de X en Y niet medegerekend, de 23e) letter. In het Grieksche, gelijk in het Phenicische en andere daarmede in verband staande alphabets beslaat zij de zesde plaats. Als getalmerk was de ζ bij de Grieken met een streepje daarboven 70, met een daaronder 70,000. In de wiskunde wordt de 3de onbekende (de 2 eersten X en Y) door Z. aangeduid. Op de Fransche munten is de Z. de stempel van Grenoble.

Zaad, Semen, is bij de open bloeiende planten het voorwerp, dat de kiem in zich bevat om, nadat het in den grond gelegd is, eene nieuwe plant voort te brengen. Het zaad maakt het voornamelijk deel der vrucht (z. a) uit. In het Z. is de kiem als het beginsel der nieuwe plant aan te merken. Deze is aan één of meer zaadlobben (z. a.) verbonden, terwijl vele zaden ook nog kiemwit (z. a.) bevatten. De zaden zijn in gedaante en grootte zeer onderscheiden. Vele zaden worden niet enkel voor het zaaijen, maar ook als voedsel en op andere wijzen nuttig gebruikt. Wij wijzen hier slechts op de granen, de noten, het oliezaad enz.

Zaaddiertjes. Dit woord heeft dezelfde beteekenis als *Spermatozoa*. Zie *Beyruchtung*.

Zaadlobben, Cotyledones. In het zaad der open bloeiende planten vindt men bij de kiem één of meer deelen, die bij het ontkiemen van het zaad opschieten en het eerste blad

(of bladen) vertoonen. Deze deelen noemt men *Z.* Wanneer men eene boon, in water geweekt, van hare buitenste schil ontdoet, kan men de beide zaadlobben, waar tusschen de kiem geplaatst is, gemakkelijk waarnemen. Naarmate de plantenzaden één of meer *Z.* hebben, worden zij in één- of twee-zaadlobbige (*Monocotyledones* of *Dicotyledones* z. a.) verdeeld. De sporenplanten noemt men dan *Acotyledones*.

Zaadpluis, *Poppus*. Bij de zamengestelde bloemen (z. a.) ontwaart men aan het zaad haarvormige of pluïsvormige deelen, die eigenlijk de blijvende kelk der enkele bloempjes zijn. Hieraan wordt de naam *Z.* gegeven. Soms is het *Z.* op het zaad zelf, en somtijds op een steeltje geplaatst. Het laatste is het geval bij de Paardebloem (z. a.), waar door het *Z.* dat sierlijke geheel gevormd wordt, dat als „Kaarsjes” bekend is. Men ziet voorts gemakkelijk in, dat dit *Z.* dienen moet om het zaad op den wind voort te dragen en het naar alle kanten te doen verstuiven. Voor de verschillende wijzen van inrigting van het *Z.* heeft men in de plantenkunde onderscheidene benamingen.

Zaagbek, *Mergus*, behoort tot de familie der Eenden, waarin zich dit geslacht onderscheidt door eene smalle neb, die met tandvormige dwarsplaatjes gewapend is en er even als eene zaag uitziet. De soorten zijn goede duikers. Zij voeden zich met visschen. Onder die soorten hebben wij den Grooten *Z.*, den Middelsten *Z.* en het Nonnetje (*M. merganser*, *serrator* en *albellus*).

Zaagblad, *Serratula*, behoort tot de familie der Zaamgestelddbloemigen. Ééne soort, het Verwers-*Z.* (*S. tinctoria*), is bij ons op enkele plaatsen gevonden, en heeft een stijven onvertakten stengel, fijne, gave of vindeelige, scherpgezaagde bladen en langwerpige roode bloemhoofdjes. Men verkreeg vroeger uit deze plant kleurstof.

Zaagvisch, *Pristis antiquorum*, behoort tot de familie der Roggen, maar heeft tevens veel overeenkomst met die der Haaijen. De *Z.* onderscheidt zich gemakkelijk door den tot een zwaardvormig uitsteeksel verlengden snuit, die aan beide zijden met platte snijdende spitse tanden gewapend is, een krachtig wapen vormende. Hij leeft in de Middellandsche zee en den Atlantischen oceaan. De *Z.* bereikt eene lengte van 4—5 el, waarvan de zaag een derde deel uitmaakt. De huid is glad.

Zaamgestelddbloemigen. Zie *Zamengestelddbloemige planten*.

Zaan (De), riviertje in de Nederl. prov. N.-Holland, neemt haren oorsprong ten N. van het dorp Knollendam, voert het water af uit de naburige kleine meren en vaarten, stroomt langs de aanzienlijke dorpen O.- en W.-Knollendam (2200 inw.), Krommenie (2900 inw.), Wormerveer (3300 inw.), Zaandijk (2400 inw.), Westzaan (2500 inw.) en Koog (2400 inw.), en stort zich bij Zaandam (z. a.) door middel van drie sluizen in het IJ.

Zaan (Willem van der), beroemd Nederl. scheepsbevelhebber uit de 17de eeuw, wiens geboortejaar onbekend is, stamde uit den geringen burgerstand, onderscheidde zich als kapitein ter zee in den merkwaardigen zeeslag van 12 Junij 1653 bij Nieuwpoort door Tromp aan de Engelschen onder Monk en Deane geleverd, commandeerde in 1655 bij den togt tegen de Barbarijsche zeeroovers in de Middellandsche zee onder de Ruyter een schip van 46 stukken, joeg met van Berchem het Algerijnsche admiraalschip op het strand en maakte het onbruikbaar, versloeg in Nov., op kruistogt uitgezonden, drie Barbarijsche kapers en in Dec. met den schout-bij-nacht Verveen op de kust van Algarve negen Turksche roofscheperen en bragt in 1656 eenige Holl. koopvaarders uit Italiaansche havens behouden in het vaderland. In 1657 bragt hij met de Ruyter een paar Fransche kapers op, die aan onze scheepvaart veel schade hadden berokkend. In 1658 vergezelde hij de Ruyter op een togt tegen Portugal en in 1659 bij het bombardement van Nyborg. Tot schout-bij-nacht bevorderd, behaalde hij in de Middellandsche zee in de gevechten tegen de zeeroovers nieuwe lauweren, even als later, in 1664 en 65, toen hij aan de westkust van Afrika aan de Engelschen menige afbreuk deed en onder anderen het fort Cormantijn veroverde. In 1666 nam hij een werkzaam deel aan den roemrijken vierdaagschen zeeslag tegen Albemarle (11—14 Junij), sloeg zich door de Engelschen heen en vermeersterde het een jaar te voren door de Engelschen genomen schip *de Zevenwouden*. Bij den gelukkigen togt naar Chatham (20 Junij 1667) voerde hij bevel over een smaldeel van 7 schepen. In Junij 1668 werd hij met 9 bodems naar de Middellandsche zee tegen de Barbarijsche zeeroovers gezonden; bij kaap Tres Forcas raakte hij, 17 Maart 1669, met een Algerijnsch schip slaags en werd door een kogel doodelijk getroffen. Zijn lijk werd te Amsterdam in de Oude kerk begraven, waar de admiraliteit ter zijner eere een gedenkteecken deed oprigten.

Zaandam, welvarende stad in het arrond. Haarlem van de Nederl. prov. N.-Holland,

door de Zaan in twee deelen O.- en W.-Z., vroeger twee afzonderlijke dorpen, verdeeld, heeft door hare meerendeels van hout opgetrokken huizen een vreemd aanzien, telt omstr. 12,000 inw., heeft twee Hervormde, drie Doopsgezinde, eene Evangel.-Luthersche en eene Roomsche kerk, eene synagoge, een kantongereg, een nieuw stadhuis, verschillende scholen en inrigtingen van weldadigheid. Van de 60 scheepswerven en 300 molens der vorige eeuwen zijn nu de meesten verdwenen. Van Z. voeren eertijds de meeste schepen uit naar de visscherij op Groenland, hetgeen thans geheel heeft opgehouden. Het huisje, waarin ezaar Peter zich in 1697 ophield, toen hij te Z. eenige dagen als scheepstimmerman werkzaam was, wordt nog voortdurend door vele vreemdelingen bezocht. Keizer Alexander I liet er in 1814 een opschrift in steen bijtellen: *Petro Magno Alexander*. Er zijn te Z. nog 37 koren-, 58 olie- en 88 houtzaagmolens, met wier voortbrengselen een belangrijke handel naar de Zwarte en Witte en naar de Oostzee gedreven wordt. Ook is er de papierfabricatie belangrijk. Napoleon verbleef in 1811 de dorpen O.- en W.-Z. vereenigd tot eene stad.

Zaandijk. aanzienlijk dorp in het arrond. Haarlem van de Nederl. prov. N.-Holland, aan de Zaan, met omstr. 2400 inw., 2 papier-, 8 olie- en 3 houtzaagmolens.

Zaaijen. Het Z. is een voornaam bedrijf van den landbouwer om daardoor zijne veldvruchten te winnen of planten te doen ontwikkelen, die later voor den verderen groei op ruimer grond worden uitgeplant. Met het Z. staat in verband het goed winnen van het daarvoor geschikte zaad en de goede keuze van dat zaad; het kiezen en bereiden van den grond, waarop het zaad zal worden uitgestrooid, en de wijze van die uitstrooijing. — Het voor het Z. bestemde zaad moet van goede planten genomen worden en behoorlijk rijp zijn, zoodat men daarvan eene goede ontkieming kan verwachten, terwijl het liefst niet op denzelfden bodem geteeld moet wezen. De grond, waarop de uitzaaijing geschieden zal, moet de geschiktheid hebben om de verlangde plant te kunnen voeden en door bemesting (z. a.) als anderszins daartoe worden voorbereid. Het zaad moet op eene voor de plant geschikte diepte in den grond gebragt worden en tevens in die hoeveelheid, dat een genoegzaam aantal planten, zonder elkander te verstikken, behoorlijk kunnen uitgroeijen. Dit brengen van het zaad in den grond maakt het eigenlijke zaaijen uit. Sommige zaden worden één voor één in den grond gelegd, maar bij vele anderen, zooals bij de granen, worden zij *of* in den voorbereiden grond met de hand uitgestrooid, *of* door in later tijd uitgevonden zaaimachines in den grond gebragt. Men ziet er veel nut in de planten op rijen te doen opschieten (de zoogenaamde *rijenteelt*), waartoe het zaad met een zaaihoorn of ook door genoemde zaaimachines uitgestort wordt.

Zabern. de naam van drie steden aan de westelijke zijde van den Boven-Rijn, waarvan Berg-Z. (z. a.) en Rijn-Z. in de Beijersche Rijnpalts liggen. Ter onderscheiding van deze heet het in Frankrijk gelegene Z. (Fr. Saverne, bij de Rom. Tabernae of Tres Tabernae) Elsas-Z., arrondissements-hoofdplaats in het Fr. depart. van den Neder-Rijn, aan de Zorn in de Vogesen, aan den spoorweg van Straatsburg naar Parijs en aan het Marne-Rijn-kanaal gelegen, met 5600 inw., fabrieken van aardewerk, laken, tabak, leder, verwerijen, zeepziederijen, bierbrouwerijen enz. Z. was eertijds de hoofdplaats van den Wasgau, behoorde in de 10de eeuw aan de bisschoppen van Metz en later aan die van Straatsburg.

Zabiërs. Zie *Sabiërs*.

Zacatécas, een der middenstaten van Mexico, gelegen tusschen de staten Durango, Nieuw-Leon, San-Luis-Potosi, Aguas Calientes (eerst sedert 1853 als een afzonderlijke staat van Z. afgescheiden), Guanaxuato en Xalisco, omvat met Aguas Calientes 1550 □ m. en telt afzonderlijk (1857) 296,789 inw. Z. bestaat uit een hoog plateau, is over het algemeen zeer dor en heeft rijke bergwerken. Het klimaat is er zeer koel. Z. maakte onder de Spaansche heerschappij met Xalisco het koninkrijk Nieuw-Gallicië uit en was beroemd om zijne zilvermijnen. — De hoofdstad Z., met (1865) 16,000 inw., is aan alle zijden door beroemde zilvermijnen omgeven, heeft onderscheidene kerken, waaronder eene prachtige hoofdkerk, een regeringspaleis, eene munt, vier kloosters en een hospitaal. De beroemdste zilvermijnen bij de stad zijn S. Juan Baptista de Panuco en Guadalupe de Veta grande.

Zach (Franz, vrijheer von), beroemd wis- en sterrekundige, in 1754 te Presburg geb., trad in zijne jeugd in Oostenr. krijgsmilitaire dienst, beoefende de wis- en sterrekunde en begaf zich voor die studie naar Londen, vanwaar hij zich met den jongen graaf Brühl naar Gotha begaf, waar hij van 1787—1806 directeur was der sterrewacht op den

Seeberg. Daarna vergezeld hij de hertogin-weduwe Charlotte van Saksen-Gotha als opperhofmeester op hare reizen en overleed in 1832 te Parijs. Hij schreef: *Novae et correctae tabulae motuum solis* (1792, en supplement, 1804), *Explicatio et usus catalogi stellarum fixarum* (1792), *Astron. Tafeln der mittleren geraden Aufsteigungen der Sonne* (1804), *Tabulae speciales aberrationis et nutationis* (2 dln., 1806), *Nouvelles tables d'aberration et de nutation pour 1404 étoiles* (1812, en supplement, 1813), *L'attraction des montagnes et ses effets sur les fils à plomb* (2 dln., 1814). Hij gaf de *Allgem. Geograph. Ephemeriden* (1798—99) en als voortzetting de *Monatliche Correspondenz zur Beförder. der Erd- u. Himmelkunde* (28 dln., 1800—13) uit. — Zijn broeder Anton, vrijheer von Z., Oostenr. generaal-veldtuigmeester, in 1747 te Pesth geb., kreeg zijne militaire opleiding aan de Weensche akademie voor ingenieurs en werd in 1769 vaandrig. Van 1780—83 was hij leeraar aan de militaire akademie te Weener-Neustadt, kwam tot de verschillende militaire rangen op en werd in 1799 chef van den generelen staf van het leger van Italië. Hij bestuurde den geheelen veldtocht, maar werd bij Marengo gevangen genomen, keerde eerst na den vrede van Luneville terug, zette van 1801—5 de in 1798 begonnen opmetingen der Venetiaansche provinciën voort, werd in 1806 gouverneur van Triëst, kommandeerde in 1809 eene divisie van het negende legercorps, werd in 1813 commandant van Olmutz, in 1825 als veldtuigmeester gepensioneerd en overleed in 1826 te Grätz.

Zachariae (Just. Friedr. Wilh.), Duitsch dichter, in 1726 te Frankenhausen in Thuringen geb., studeerde te Leipzig en Göttingen in de regten, werd in 1746 leeraar bij het Carolinum te Brunswijk, in 1761 prof. en canonicus en overleed in 1777. Hij verliet de school van Gottsched en sloot zich aan de rigting aan, die in de *Bremer Beiträge* vertegenwoordigd werd. Zijne beste voortbrengselen behooren tot het genre van het komisch epos, deels in alexandrijnen, deels in hexameters. Hij schreef de komische heldendichten: *Der Renommist* (1744), *Phaeton*, *Das Schnupftuch*, *Die Verwandlungen*, *Murner in der Hölle*, *Die Lagosiade*, *Das Epos Cortes*; de beschrijvende gedichten: *Die Tageszeiten*, *Die vier Stufen des weibl. Alters*; verder *Fabeln u. Erzählungen in Burkard Waldis' Manier* (1771). Hij vertaalde Milton's *Verloren Paradijs* en gaf *Auserlesene Stücke der besten deutschen Dichter seit Opitz* (2 dln., 1766—71) uit. De *Samml. zijner poetischen Schriften* zag in 9 dln. (1763—65) het licht. Eschenburg gaf eene nieuwe uitgave in 2 dln. (1772) en zijne *Hinterlassene Schriften* (1781) uit.

Zachariae (Gotthilf Traugott), Luthersch godgeleerde, in 1729 te Tauchardt in Thuringen geb., studeerde te Koningsbergen en Halle, was eerst privaat-docent te Halle, in 1755 rector te Stettin, in 1760 prof. in de godgeleerdheid te Bützow, in 1765 te Göttingen en in 1775 te Kiel, waar hij in 1777 overleed. Zijn hoofdwerk is *Bibl. Theologie* (4 dln., 1771—75). Hij gaf commentaren uit op de brieven van Paulus.

Zachariae von Lingenthal (Karl Salomo), beroemd beoefenaar van het wijsgeerig regt, in 1769 te Meissen geb., studeerde te Leipzig en Wittenberg, werd in 1795 privaat-docent en in 1797 prof. in de regten te Wittenberg, in 1807 te Heidelberg, werd in 1842 in den adelstand verheven en overleed te Heidelberg in 1843. Zijne beroemdste schriften zijn: *Handb. des französ. Civilrechts* (2 dln., 1808, 5de uitg. door Anschütz, 1839—43). Met Mittermaier gaf hij het *Krit. Zeitschr. für Rechtswissensch.* uit. — Zijn zoon Heinr. Alb. Z. von L., staatsraad en prof. te Göttingen, bekend door onderscheidene werken over het Grieksch-Rom. regt, gaf zijns vaders *Biograph. u. jurist. Nachlass* (1846) uit.

Zacharias, de naam van onderscheidene personen, die in den bijbel voorkomen. — Z., de zoon van Jojada, den hoogepriester, die op aangestoking van koning Joas bij het brandofferaltaar in den binnensten voorhof des tempels vermoord werd, omstr. 840 v. Chr. (2 Kron. 24: 19—22). — Z., een profeet in de dagen van koning Uzziā (2 Kron. 26: 5). — Z., de zoon van Jerobeam II, koning van Israël, volgde in 772 v. Chr. zijnen vader op, doch regeerde slechts 6 maanden en werd door Sallum vermoord (2 Kon. 14: 29, 15: 8—11). — Z., een profeet, de zoon van Jerebechja, tijdgenoot van Jesaja (Jes. 8: 2). — Z., een profeet, de zoon van Berechja en kleinzoon van Iddo (volgens Zach. 1: 1, 7, maar volgens Ezr. 5: 1 en 6: 14 de zoon van Iddo), die met Haggai onder de regering van Darius Hystaspis krachtig medewerkte tot de voltooiing van den tweeden tempel. Aan hem wordt de voorlaatste der kleine profetiën des O. V. toegeschreven. Alleen het eerste gedeelte: hoofdst. I—VIII schijnt aan dezen profeet,

maar de twee andere gedeelten: hoofdst. IX—XI en hoofdst. XII—XIV aan twee verschillende profeten uit den tijd vóór de Babylonische ballingschap te moeten worden toegeschreven. — Z., priester tot de naar Abia genoemde afdeeling behoorende, echtgenoot van Elizabet, vader van Johannes den Dooper (Luk 1: 5 volg.).

Zacharias, paus van 741—752, heeft met betrekking tot de Longobarden, tot de Grieksche kerk, alsook tot Bonifacius en de Duitsche kerk de belangen van den pauslijken stoel met bekwaamheid en standvastigheid bevorderd. De 15de Maart is hem als heilige gewijd.

Zacynthus. Zie *Zante*.

Zadel. Men heeft onderscheidene soorten van zadels. De meest gebruikelijken zijn: *de Hongaarsche bok* met een kort en smal zitvlak, hoog van voren en van achteren; *de Duitsche Z.*, breed en vlak; *de Engelsche Z.*, eene wijziging van den Duitschen Z., vlak en bij de meeste legers als officierszadel gebruikelijk.

Zahn (Joh. Karl Wilh.), verdienstelijk beoefenaar der bouw- en schilderkunst, in 1800 te Rodenberg in Keur-Hessen geb., studeerde van 1817—23 aan de keurvorstelijke akademie te Kassel, begaf zich daarna naar Parijs en van 1824—27 naar Italië, werd in 1829 prof. bij de kunstakademie te Berlijn, hield zich van 1830—41 te Napels op, waar hij de opgravingen te Pompeji en te Herculanium bijwoonde, en ondernam van 1850—51 eene kunstreis door België, Frankrijk, Engeland en Nederland. Z. is de uitvinder van den kleurenstendruk (1818) en schreef o. a. *Neu entdeckte Wandgemälde in Pompeji* (1828), *Die schönsten Ornamente u. merkwürdigsten Gemälde aus Pompeji, Herculanium u. Stabiä* (30 afd., 1828—59), *Ornamente aller klassischen Kunstepochen* (20 afd., 1832 volg.), *Auserlesene Ornamente aus dem Gesamtgebiet der bildenden Kunst* (5 afd., 1842—44).

Zähringen, dorp in den Badenschen Opper-Rijkreits, niet ver van Freiburg, met 882 inw., merkwaardig door het slot, dat er eertijds stond, waarnaar de oude hertogen van Z., de stamvaders der hertogen van Baden en tevens van het huis Habsburg, dus van de keizers van Oostenrijk, hunnen naam droegen. Als stamvader wordt aangenomen Guntram de Rijke, die in de eerste helft der 10de eeuw leefde, graaf van Sundgau en Breisgau en de zoon van den in 917 onthoofden Erchanger was. Groot-hertog Karel van Baden stelde 26 Dec. 1812 de huisorde van den Zähringer Leeuw in.

Zainer of **Zayner** (Günther en Johann), broeders, geb. te Reutlingen, die beiden in de 15de eeuw beroemde boekdruckers waren. De eerste, boekdrukker te Augsburg, 1468—73, drukte het eerst met Latijnsche letters. De laatste, in 1525 overl., was boekdrukker te Ulm, drukte o. a. *Alberti Magni opus de mysterio misse* (1477, fol.) en *Boccaccio de claris mulieribus*, het eerste typographische prachtwerk.

Zaire. Zie *Congo*.

Zajoncsek (Joseph, vorst), Poolsch krijgsoverste en stadhouder, in 1752 te Kaminięc-Podolski geb., werd vroeg soldaat, woonde in 1794 onder Kosciuszko den oorlog tegen Rusland bij, werd generaal-majoor en week, toen de Polen overwonnen werden, naar Galicië uit, waar hij gevangen genomen en naar Josephstadt gebragt werd. Met Kosciuszko in vrijheid gesteld, begaf hij zich naar Parijs, ging als brigade-generaal naar Italië, vergezeld Bonaparte naar Egypte, werd in 1802 divisie-generaal, vormde in 1807 met Dombrowski het Poolsche leger, onderscheidde zich tegen de Oostenrijkers, nam deel aan den veldtocht van 1812, verloor bij den overtocht aan de Beresina een been en werd te Wilna gevangen genomen en naar Kiew gebragt. In 1814 werd hij tot generaal der infanterie, in 1815 tot stadhouder van Polen benoemd en in 1818 door keizer Alexander in den vorstenstand verheven. Hij overleed in 1826. Hij schreef: *Hist. de la révolution de Pologne en 1794* (1797).

Zakmuis. *Ascomys*, Lichtenst. Dit geslacht uit de orde der Knaagdieren, eenigermate naar muizen gelijkende, maar ook de eekhoorns naderende, onderscheidt zich daarvan door het bezit van wangzakken, die zich buitenwaarts openen. De soorten leven in N.-America.

Zakpijp, **Zeescheede**, *Ascidica*, behoort tot de Schelpdieren. De Zakpijpen hebben een zakvormig ligchaam, waarvan de zak door den mantel gevormd wordt, die maar een paar openingen heeft. Zij bezitten geene schelp. Het eigenlijke ligchaam is door een anderen zak, binnen den mantel door spieren gevormd, omgeven, waarin ook het kieuwvlies zich bevindt. De genoemde dieren, waarvan wij geene soorten kunnen beschrijven, komen ook op onze kusten voor.

Zakpijp. Zie *Doedelzak*.

Zaleski (Bohdan), Poolsch dichter, in 1802 te Bohatyрка in de Ukraine geb., hield zich eerst in zijn vaderland, daarna te Warschau op en leeft sedert 1831 in ballingschap in Frankrijk. Zijne gedichten, *Poezye* (2 dln., 1841), zijn menigmaal uitgegeven. De belangrijkste zijn: *Duch od stepu* (de geest der steppen) en *Przenajswietsza Rodzina* (de heilige familie).

Zaleucus, beroemd wetgever der Lokriërs in Groot-Griekenland, volgens sommigen omstr. 500, volgens anderen omstr. 650 v. Chr. geb., wordt gezegd oorspronkelijk herder of slaaf geweest te zijn en aan de Lokriërs, nadat deze het orakel geraadpleegd hadden, eene wetgeving te hebben gegeven, die zich door groote gestrengheid kenmerkte. Toen zijn eigen zoon van echtbreuk beschuldigd was en het volk genade voor den jongeling smeekte, liet Z. zijnen zoon één oog uitsteken, terwijl hij zich zelve het andere uitstak. Bij alle openbare feesten moesten de wetten worden voorgelezen. Verg. Heyne: *Zaleuci et Charondae legum capita* in diens *Opusc. academica*, 2de dl.

Zalf. Men geeft dezen naam aan eenigszins met de hoedanigheid van boter overeenkomende geneesmiddelen, die uitwendig worden aangewend. Zalven bestaan hoofdzakelijk uit vet, waarin verschillende geneesmiddelen gemengd zijn. Zij worden of op linnen gestreken op de huid gebragt, of daarop ingewreven. Aan welriekende zalven geeft men den naam *Pomaden*.

Zaligverklaring (beatificatio) heet in de Roomsche-Kathol. kerk de plechtige verklaring van den paus, waarbij een afgestorvene, die een vroom leven geleid en wonderen verrigt heeft, na een onderzoek, door den bisschop der plaats, waar hij leefde, ingesteld, en nadat eene commissie van de Congregatie rituum behoorlijk onderzocht heeft of er genoegzame grond daartoe bestaat, wordt zalig (beatus) gesproken, terwijl daarbij tevens bepaald wordt, welke de omvang zij der godsdienstige vereering, die hem deswege moet worden toegebragt. Dit besluit wordt plechtig in de basilica Vaticana afgekondigd. Na vernieuwde wonderen door den zaligverklaarde (beatus) verrigt en op nieuw deswege ingesteld onderzoek, volgt de heiligverklaring of kanonisatie (z. a.).

Zalm, *Salmo*, een geslacht van visschen, dat den naam aan eene familie geeft en vele soorten bevat, onder welke vooral mag genoemd worden de Gewone Z. (*S. salar* L.), die meer dan ééne el lang wordt. De borstvinnen zijn onder de kieuwopening geplaatst, de buikvinnen zijn klein, de rugvin heeft 13 stralen, de vetvin staat boven de aarsvin. De Z. is als eene lekkernij, die versh en ook gerookt gegeten wordt, genoeg bekend. Hij leeft in zee op de kusten van Frankrijk en Engeland tot in de Oostzee. Voor de voortteling komen zij de rivieren op en springen daarbij over kleine watervallen en rotsblokken heen. Het vleesch van den Z. is lichtrood gekleurd en vet. De zalmvisscherij maakt op den Rijn een belangrijke tak van nijverheid uit. Tot hetzelfde geslacht behoort ook de Forel (z. a) en de Spiering (z. a.).

Zalmachtige visschen. *Salmonoidei*, noemt men eene familie van visschen, die met de Haringachtige visschen veel overeenkomst hebben, maar zich door het bezit van eene vetvin voornamelijk onderscheiden. Harting verdeelt deze familie in vier groepen: 1°. *Salmonini*, waartoe het geslacht *Salmo* behoort; 2°. *Scopelini*; 3°. *Characini*, en 4°. *Erythrinini*.

Zalt-Bommel. Zie *Bommel*.

Zaluski is de naam van een beroemd Poolsch geslacht. Andrzej Chrysostomus, omstr. 1650 geb., bisschop van Ermeland en groot-kanselier van Polen onder August II, overl. in 1711, heeft in de *Espistolae historico-familiares* (4 dln., 1709—61) belangrijke bijdragen tot de geschiedenis van Johan III Sobieski geleverd. — Zijn neef Jozef Andrzej Z., geb. in 1701, bisschop van Kiew, die wegens zijn optreden tegen de door de Russen beschermde Dissidenten, op den rijksdag van 1766, 7 jaar lang werd gevangen gehouden en in 1774 overleed, schreef enkele werken betrekkelijk de Poolsche geschiedenis en letterkunde en liet bij testament zijne bibliotheek van 230,000 boekdeelen aan het Poolsche volk na. Deze werd echter in 1795 op last van Katharina II in de keizerl. bibliotheek te Petersburg opgenomen. — Andrzej Stanislaw Z., broeder des vorigen, onder August II bisschop van Plock, in 1735 groot-kanselier des rijks en onder August III bisschop van Krakau, deed veel voor den bloei van het kerkelijk en wetenschappelijk leven in Polen en overleed in 1758.

Zalving. Zie *Chrisma*.

Zama. belangrijke versterkte stad van Numidië, ten Z. W. van Karthago, de residentie van koning Juba, later Rom. kolonie (Colonia Aelia Hadriana Augusta), ge-

schiedkundig beroemd door den veldslag van 19 Oct. 202 v. Chr., in welchen de Romeinen onder Publ. Corn. Scipio over de Karthagers onder Hannibal zegevierden. Deze slag maakte een einde aan den tweeden Punischen oorlog.

Zambeccari (Francesco, graaf), bekend door zijne aeronautische proeven, in 1756 te Bologna geb., trad in Spaansche zeedienst, werd op eene expeditie door de Turken gevangen genomen en eerst na drie jaar in vrijheid gesteld, doorreisde de Levant en Afrika en legde zich te Bologna op de studie der aeronautiek toe. Hij meende de besturing van den luchtballon door nauwkeurige waarneming van de luchtstroomen in de hoogere en lagere luchtstreken gevonden te hebben. Toen hij 21 Sept. 1812 met zijn luchtschip wilde opvaren, bleef de ballon aan een boom hangen, vatte vuur en Z. kwam daarbij om.

Zambesi, d. i. vischrievier, de grootste rivier van Zuid-Afrika, ontstaat uit het meer Dilolo onder 11° 30' Z. Br. en 23° 30' O. L. midden in het vasteland, stroomt tot Sescheke onder den naam Liambey in zuidel. rigting, neemt regts de Londa, Losti, Lokoke, Makomo en Tshobe en links de Locna, Loi en Lombe in zich op, en stroomt verder in oostel. rigting. Na nog regts de Quagga, Singetsi en Luenja en links den Baschukulompo, Kafue, Loongua en Shire opgenomen te hebben, valt de Z. na een loop van omstr. 350 m. in onderscheidene armen, van welke van het N. naar het Z. de Quilimani, Cuama en Luabo de belangrijkste zijn, in den Indischen oceaen. Door het grootendeels verzanden der monden, door de vele plaatsen met eene ontzettende stroomsnelheid en door de watervallen (de Victoria-val) is de bevaarbaarheid slechts gering. Livingstone heeft dezen stroom het eerst nauwkeurig onderzocht.

Zambonische zuil, naar den uitvinder Zamboni dus genoemd, is een galvanische toestel, waarbij geene vochten worden aangebragt, waarom zij ook wel „Drooge zuil” genoemd wordt. Om haar te vervaardigen wrijft men de witte oppervlakte van onecht zilverpapier met fijn bruinsteen-poeder in. Daarna worden eenige zulke bladen papier zoo op elkander gelegd, dat het zilver op den bruinsteen komt. Uit deze papieren worden schijfjes geslagen, die verder op elkander gestapeld eene kolom vormen. Ook kan men onecht goudpapier en onecht zilverpapier met de papierzijde op elkander plakken en daaruit schijfjes slaan, die men, goud op zilver, opstapelt. Zoodanige zuil wordt tusschen twee metaalplaten, die tevens voor de geleiding dienen, vast zaamgedrukt. De Z. vordert een aanzienlijk aantal dezer schijfjes; 1000 tot 2000 paren geven geene andere werking dan die der aantrekking en afstooting. Hare werking kan echter onafgebroken jaren lang voortduren. Bij den electrometer (z. a.) van Bohnenberger wordt de Z. aangewend. Tusschen de ongelijknamige polen van dergelijke zuilen kan men een slingertje ophangen, dat, steeds heen en weer slingerende, een electrisch perpetuum mobile voorstelt.

Zamengestelde bloemen. Zamengesteldbloemige planten, Compositae. De eerste naam wordt aan die bloemen gegeven, welke oppervlakkig voor eene enkele bloem zouden kunnen worden gehouden, maar bij nauwkeuriger beschouwing uit eene menigte bloemen bestaan. De aster en de zonnebloem kunnen ten voorbeelde strekken. Men ziet daar een schijfvormig deel, den *vruchtbodem*, waarop eene menigte bloempjes staan, die ieder uit vijf zaamgegroeide meelknoppen bestaan, op even zoo vele meeldraadjes gezeten, te zamen een buisje vormende, waarin het stijltje uitsteekt. Aan den rand van het geheel ziet men lintvormige gekleurde bloemen, die men *rand- of lintbloempjes* noemt. De eersten, *schijfbloempjes* geheeten, hebben aan den voet vaak een pluis, *zaadpluis* genoemd. Naarmate der vruchtbaarheid of onvruchtbaarheid der schijf- en randbloempjes verdeelde Linnaeus deze zijne 19^e klasse in vijf orden. Alle planten met dusdanige Z. voorzijen maken de familie der Zaamgesteldbloemigen uit, die wel als de grootste plantenfamilie onder de zichtbaar-bloeienden mag beschouwd worden. Zij wordt in *Lintbloemigen*, *Straalbloemigen* en *Buisbloemigen* verdeeld. Bij de eersten zijn de lintbloempjes, bij de tweeden de schijfbloempjes vruchtbaar; de derden missen meestal de randbloempjes.

Zamenpersbaarheid noemt men de eigenschap, die men bij alle lichamen aantreft van zich in eene kleinere ruimte te laten zamendringen. De gasvormige lichamen zijn het meest voor zamenpersing vatbaar; de vastere lichamen veel minder. Dat zij bij metalen echter bestaat, ziet men in het munten van het geld. Vloeistoffen, water b. v., laten zich zeer weinig, en dan alleen door aanwending van groote krachten, zamenpersen (zie *Piezometer*).

Zamenstelling der krachten. Zie Koppel.

Zamojski (Jan), Poolsch staatsman en veldheer, in 1542 in het palatinaat Kulm uit een oud en aanzienlijk geslacht geb., studeerde te Parijs, Padua en Straatsburg in de regten. bragt het rijksarchief van Polen in orde en werd in 1573 president van den rijksdag ter verkiezing van een koning. Door zijn invloed werd Hendrik van Valois gekozen, en Z. behoorde tot het gezantschap, dat aan dezen prins de kroon aanbood. Hij werd hierna starost van Gnesen en Podlachië. Na de kortstondige regering van Hendrik bewerkte Z. in 1576 de keus van Stephanus Bathori tot koning en werd tot groot-kanselier en in 1580 tot groot-veldheer der kroon benoemd. In 1582 bewerkte hij den vrede met Rusland, waarbij Lijfland, Dorpat en Nowgorod aan Polen werden afgestaan. Na Bathori's dood zette hij in 1587 de keus van prins Sigismund van Zweden tot koning van Polen door, beoorloogde den pretendent aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk, nam dezen in Silezië gevangen en sloot op het slot Krasnystaw den vrede met hem. In 1595 en 96 ondernam hij gelukkige veldtogten tegen de Tataren en Kozakken, vestigde zich in 1605 te Zamosc en overleed aldaar in datzelfde jaar. Hij beschermde ook de wetenschappen en rigtte te Zamosc eene akademie op. Hij schreef: *De senatu Romano* (1563) en *Testamentum Joannis Zamori* (1606). Verg. Zuckowski, *Leben des Grosskanzlers Z.*, uitgeg. door Batowski (1860). — Andrzej, graaf Z., in 1716 in het palatinaat Plock geb., werd in 1767 onder koning Stanislaw August groot-kanselier der kroon, doch legde, daar hij den Russischen invloed, onder welken de koning stond, haatte, in 1767 die betrekking neder. Hem werd door den rijksdag opgedragen om de bestaande wetten te verzamelen. Dit werk verscheen als *Zbior praw sadowych* (3 dln., 1778); bij de constitutie van 1791 werden deze wetten aangenomen. Z. werd in 1791 tot den grafelijken stand verheven en stierf in 1792.

Zamolxis, een Geet of Thraciër, die volgens de sage als slaaf verkocht te Samos kwam, waar hij Pythagoras hoorde, en na zijne vrijlating als leeraar voor zijn volk optrad en tot wetgever gekozen werd. Na zijn dood werd hem goddelijke eer bewezen.

Zamora (Antonio de), Spaansch blijspeldichter, die in het begin der 18de eeuw leefde en kamerheer was van Philips V. Tot zijne beste stukken, die bijeen verzameld uitkwamen (Madr., 2de uitg., 1779), behooren *Mazariegos y Monsalves* en *El hechizado par fuerza*.

Zamora, Spaansche prov., een deel van het vroegere koninkrijk Leon, grenst aan de prov. Leon, Oud-Castilië en Salamanca, en aan Portugal en Galicië, telt op 194,3 □ m. (1864) 256,336 inw., is in het N. W. zeer bergachtig, wordt door den Duero met zijne zijstroomen Valderaduey en Esla besproeid en brengt veel koren, wijn en vlas voort. Beroemd zijn de merinos-schape. — De hoofdstad Z., op een steilen rots aan den rechter oever van den Duero, waarover eene fraaije brug ligt, heeft een slot, Gothische kathedraal, 23 kerken, 16 kloosters, 3 hospitalen, een seminarie, een economisch genootschap, eene soldatenschool en een ingenieurseminarie. De stad is de zetel van een bisschop en telt ruim 13,000 inw. Z. was in de middeleeuwen herhaaldelijk de residentie der koningen van Leon en Castilië. In 812 en 904 werden de Mooren hier door de Spanjaarden geslagen; in de 11de eeuw werd de stad door den Moorschen veldheer Almansor verwoest.

Zamosc, stad en belangrijke vesting in de Russ.-Poolsche prov. Lublin, aan den Wieprz, heeft verschillende voorsteden, kerken, kloosters, een gymnasium en een groot slot en telt 4083 inw. Z. werd in 1588 door Jan Zamojski gesticht, die aldaar eene beroemde hoogeschool, later door de Russen opgeheven, oprigtte. In 1820 werd de stad met haar gebied door de Poolsche regering van den graaf Stanislaw Kostka Zamojski gekocht.

Zampieri (Domenico). Zie *Domenichino*.

Zamson is een geestrijke drank, dien de Chinezen als wijn gebruiken en die uit rijst bereid wordt.

Zanchi (Hieronymus), beroemd geleerde in den tijd der Hervorming, in 1516 te Alzano bij Bergamo geb., werd in 1536 onder de koorheeren van de congregatie van het Lateraan opgenomen, vlugtte in 1551, daar hij der Hervorming toegedaan was, uit Italië naar Zwitserland, hoorde te Genève Calvin en werd in 1553 prof. in de exegese van het O. T. te Straatsburg, waar hij met Marbach over de praedestinatie en de ubiquiteit van Christus in strijd raakte. In 1563 ging hij als prediker naar Chiavenna en in 1568 als prof. in de dogmatiek naar Heidelberg, moest, toen de Lutherschgezinde Lodewijk VI keurvorst werd, die hoogeschool verlaten, bedankte voor een beroep naar Leiden, werd

in 1578 bij de door den paltsgraaf Johan Casimir te Neustadt aan de Hardt gestichte school aangesteld, en overleed in 1590 gedurende een tijdelijk bezoek te Heidelberg. Zijne *Opera omnia theologica*, door Sam. Crispin bijeenverzameld, werden in 3 dln. fol. (Gen. 1619) uitgegeven.

Zand. Deze naam wordt in 't algemeen aan kleine korrelige mineralen of steensoorten gegeven, vooral aan fijne kwartskorrels. Het Z. ontstaat bij de verweering van rotssoorten, die ten gevolge daarvan vergruizen. Veel Z. wordt door rivieren meêgevoerd. Uit het op die wijze door water meêgevoerde Z. zijn in het alluvium ophoopingën ontstaan, waaruit zich op vele plaatsen Z.-vlakten gevormd hebben. Dit Z., door den wind meêgevoerd, veroorzaakt de voor sommige streken schadelijke Z.-verstuivingen. Om de zandgronden vaster te maken beplant men ze bijv. met zandhaver, zegge, kweekgras enz., wier wortelstokken zamenhang aan den grond geven. — Z. wordt op verschillende wijzen in de huishouding en de techniek gebruikt, zooals in glasfabrieken, steenbakkerijen, bij het metselen enz.

Zandenburg, voormalig kasteel op het Zeeuwsche eiland Walcheren, nabij Veere, het stamslot en de zetel der heeren van Borssele van ter Veere en een der voornaamste kastelen van Zeeland, werd in de 12de eeuw door Wolfert van Borssele gesticht, in 1505 door een brand zeer geteisterd en herkreeg, hoewel ten deele hersteld, niet den vorigen luister. Wegens de berooide geldmiddelen van Maximiliaan van Bourgondië en de uitmergeling der aanhoorigheden door latere bezitters verviel het meer en meer, zoodat het, bovendien door de Spanjaarden gehavend, dermate verviel, dat er in het begin dezer eeuw slechts enkele puinhoopen van waren overgebleven, die sedert geheel zijn weggeruimd. Op het raadhuis te Veere vindt men eene oude afbeelding van dit slot, in steendruk overgebracht in den *Zeeuwschen Volksalmanak* van 1839.

Zandhaver, *Elymus*, behoort in de familie der Grassen tot de groep der Gerstgrassen, en is van de gerst onderscheiden doordien ieder bloempakje twee of meer bloemen bevat. De Gemeene Z. (*E. arenarius*) groeit alleen in de zeeduinen. De Europesche Z. (*E. europaeus*) wordt door van Hall ook als inlandsch genoemd.

Zandlooper, *Cicindela*, is een geslacht van torren, dat tot de familie der Loopkevers (z. a.) behoort. Het zijn zeer fraaije en vlugge dieren, die men in den zomer op zandige plaatsen en wegen ziet loopen, opvliegen en op korten afstand weêr nedervallen. De Zandloopers zijn met metaalglans gekleurd, kunnen zeer vlug hunne vleugels ontplooijen en leven van dierlijk voedsel. Een paar soorten worden in Gelderland gevonden: de *C. campestris* en de *C. sylvatica*. De *C. hybrida* komt in de duinen voor. De *C. Germanica* is klein en vliegt zelden.

Zandlooper is een werktuig om een zeker tijdsverloop aan te wijzen, bestaande uit twee kegelvormige glazen, die met hunne afgekorte spitsen op elkander sluiten. Zij zijn in een houten of metalen geraamte gevat. Het ééne glas is met fijn zand gevuld, dat, wanneer het ledige glas onder geplaatst is, door eene naauwe opening in die spitsen, daarin nedervalt. De grootte van het werktuig is zoodanig, dat de bovenste kegel in een bepaalden tijd (5 minuten, een kwartier, een uur bijv.) ledig loopt. Om het weder te gebruiken behoeft men het slechts om te keeren.

Zandsteen. Zoo worden die steensoorten genoemd, welke zich als uit aaneengebakken zandkorrels gevormd vertoonen, en ook werkelijk zijn zij uit kwartzand, door een bindmiddel vereenigd, zaamgesteld. Dat bindmiddel kan van kleiachtigen, mergelachtigen, kalkachtigen of talkachtigen aard zijn. Soms is de Z. door daarin bevat ijzer enz. gekleurd. Als Z. kent men Quader-Z., Grauwacke-Z., Molasse-Z., Bonte-Z. en anderen. De Bentheimer-steen (z. a.), die zoo veelvuldig tot bouwmetaal gebruikt wordt, is ook een soort van Zandsteen.

Zandvoort. visschersdorp in het arrond. Haarlem der Nederl. prov. N.-Holland, aan de Noordzee gelegen, met 1544 inw., wordt als zeebadplaats in den zomer druk bezocht en heeft een goed ingerigt badhuis.

Zanetti (Antonio Maria, graaf), verzamelaar van platen, teekeningen, gesneden steenen enz., in 1680 te Venetië geb. en in 1767 aldaar overl., vernieuwde de door Hugo de Carpi uitgevonden kunst om houtsneden en koperetsen van onderscheidene blokken en platen af te drukken, waarover hij in 1722 een werk schreef. Ook schreef hij: *Gemmae antiquae* (1750), *Antiche statue greche e romane* (2 dln., 1742), *Diversarum iconum series prima et secunda* (2 dln., 1743), *Racolta di varie stampe etc.* (2 dln., 1749). Zijne briefwisseling over de kunst vindt men in *Racolta delle lettere sulla pittura*,

scultura ed architettura (7 dln., 1754 volgg.). — Zijn neef, Girolamo Francesco Z., in 1713 te Venetië geb. en in 1782 als prof. in de regten te Padua overl., gaf onderscheidene schriften over oudheden, vooral van Venetië uit, terwijl zijn broeder Antonio Maria Z., in 1716 te Venetië geb. en in 1778 overl., zich als bibliothecaris van de St.-Marcus-bibliotheek en met betrekking tot de geschiedenis der kunst van Venetië verdienstelijk maakte.

Zang, Gezang, Zingen zijn alle drie uitdrukkingen, welke betrekking hebben op muziek, uitgevoerd of voortgebracht door de menschelijke stem. Deze soort van muziek heeft echter ook dat eigenaardige, dat de spraak met haar wordt in verband gebracht, waardoor aan de toonen en muzikale zinnen door de woorden eene nog hoogere beteekenis wordt gegeven. De Z. is iets, dat den mensch aangeboren is. Men heeft toch voorbeelden van kinderen, die, nog eer zij kunnen spreken, reeds onderscheidene toonen voortbrengen. De kunst kan echter den Z. zeer beschaven, waartoe het oefenen der stem, door het zingen van schalen, het solfeggiëeren enz., hoogst nuttig is. Men onderscheidt den Z. in solo-Z. en in meerstemmigen zang, koorgezang enz. Bij het zingen is eene heldere stem noodig, goed gebruik van den adem en zuivere intonatie, alles gepaard aan eene goede uitdrukking en nuancering der toonen, die door de stem meer dan door eenig ander instrument kan verkregen worden. Zangscholen en zangverenigingen bestaan er in menigte, waar tot oefening van den Z. gelegenheid is en waar ook meermalen prachtige toonwerken van groote componisten ten gehoor worden gebracht. Het woord Z. wordt eindelijk ook bij instrumentaal-muziek voor hoofdmelodiën gebruikt.

Zanglijster. Zie *Lijster*.

Zangspel. Zie *Opera*.

Zanguebar of Zanzibar, landschap aan de oostkust van Afrika, van den aequator zuidelijk tot kaap Delgado zich uitstrekkende, is aan de kusten meestal vlak, verheft zich naar het binnenland meer en meer en wordt door vele ondoordringbare wouden overdekt, waarin talrijke wilde dieren zich ophouden. Het klimaat is heet en ongezond; de bodem brengt vele tropische gewassen voort. Het land was eertijds in vele kleine staten verdeeld, maar staat thans grootendeels onder de heerschappij van den imam van Maskat. Van de Europeanen hadden vroeger alleen de Portugezen, maar thans ook de Engelschen in Z. een blijvend zetel. Aan de laatsten is sedert 1824 Mombaça of Mombas onderworpen. Het eens zeer aanzienlijke Melinda is thans geheel vervallen. De bewoners, grootendeels Negers, doch ook afstammelingen der Arabieren, belijden de Mohammedaansche godsdienst. Onder de eilanden van de kust is Zanzibar (z. a.) het belangrijkste.

Zangvogels, Muschachtige vogels, Roestvogels. *Passerini*. Dezen naam draagt eene orde van vogels, waarin al diegenen vereenigd worden, welke niet tot de overige orden te brengen zijn. Wegens hunne uiteenlopende kenmerken worden zij in vier of vijf groepen verdeeld. Harting noemt 1°. de Dunsnaveligen (*Tenuirostres*), de Boomkruiper en Hop behooren hiertoe; — 2°. de Tandsnaveligen (*Dentirostres*), de Lijsters, vele eigenlijke Zangers en anderen komen hierin voor; — 3°. de Kegelsnaveligen (*Conirostres*), waaronder de Leeuwerik, de Musch en anderen, — en 4°. de Spleetsnaveligen (*Fissirostres*), die onder anderen de Zwaluwen bevat.

Zangwijzen noemde men bij de Grieken onderscheidene zangen voor verschillende omstandigheden ingerigt, zooals de *Lydische* voor treurzangen, de *Phrygische* voor brui-loten, godsdienstplegtigheden enz., en de *Dorische* voor den oorlog.

Zannoni (Giov. Battista), oudheid- en penningkundige, in 1774 te Florence geb., werd in 1800 assistent bij de bibliotheek Magliabechiana, in 1811 antiquarius der galerij der Uffiziën en stierf in 1832. Hij schreef onderscheidene oudheid- en penningkundige verhandelingen en gaf met Montalvo *La Reale Galleria di Firenze* (13 dln., 1810—29) uit.

Zanotti (Francesco Maria), veelzijdig geleerde en dichter, in 1692 te Bologna geb., werd in 1718 hoogl. der wijsbegeerte en bibliothecaris, in 1766 president der universiteit en overleed in 1777. Hij schreef o. a. *Poesie volgari e latine* (1734), *Dell' arte poetica* (1768), *Carmina* (1757), *De viribus centralibus* (1762). — Giampietro Cavazzoni Z., in 1674 te Parijs geb., was secretaris der Clementijnsche schildersakademie, overleed in 1765 en schreef onderscheidene schriften over de Bolognesche schilderschool. — Eustachio Z., in 1709 te Bologna geb., was aldaar prof. in de astronomie, overleed in 1782 en maakte zich vooral bekend door zijne waarnemingen over de kometen en door zijne optische en hydrometrische proeven.

Zante, bij de Ouden Zacynthus, een der sedert 1863 tot het koninkrijk Griekenland behorende zeven Ionische eilanden, ten W. van het Peloponnesische schiereiland en ten Z. van het eiland Cephalonia, telt op 7,35 □ m. 59,250 inw., heeft steile oevers, in het binnenland de bergen Skopo en Hieri, alsook vruchtbare vlakten, en is door het klimaat zeer begunstigd, zoodat het *Il fiore di Levante* genoemd wordt. Allerlei zuidvruchten gedijen er, de bosschen leveren uitnemende houtsoorten op en de wijnoogst is er overvloedig. Belangrijk zijn de bronnen van aardolie bij het voorgebergte Chieri. Ook is er de nijverheid, vooral de zijdefabricatie, niet onbelangrijk. — De hoofdstad Z. ligt aan de oostkust en is amphitheatersgewijze aan de helling van een heuvel gebouwd, op welken de citadel staat, die de stad en de haven beheerscht. Z. is de zetel van een Griekschen aartsbisschop en van een Roomschen bisschop, heeft vele Grieksche kerken en kapellen, kloosters, een lyceum, twee quarantaine-inrigtingen, een douanegebouw, een arsenaal, een bisschoppelijk paleis, een standbeeld van lord Maitland en eene haven met vuurtoren. De omstr. 20,000 inw. vervaardigen goud- en zilverwaren en drijven handel en scheepvaart. — Z. behoorde volgens Homerus tot het rijk van Ulysses, handhaafde later lang zijne onafhankelijkheid, moest, toen Athene de hegemonie verkreeg, schepen leveren bij de Atheensche vloot, kwam later onder de Romeinen, die het bij de provincie Epirus voegden, behoorde langen tijd bij het Oostersch-Romeinsche rijk, werd in de 13de eeuw door den koning van Napels en in de 14de eeuw door de Venetianen bemagtigd, maakte sedert 1797 een deel uit van de republiek der Ionische eilanden en werd in 1863 met de andere Ionische eilanden bij Griekenland gevoegd.

Zanzibar. Zie *Zanguibar*.

Zanzebar, eiland aan de oostkust van Afrika, bij de inlanders Ungoya gen., strekt zich van 5° 43' tot 6° 28' Z. Br. uit, is ongeveer 32 □ m. groot, telt omstr. 100,000 inw., deels vrijen, deels slaven, is over het algemeen vlak, heeft bosschen van kokospalmen, is zeer vruchtbaar en levert, behalve de gewone tropische gewassen, vooral rijst en peper in groote menigte op. — Z., de hoofdstad van het eiland, ligt aan de westkust, is de zetel van den sultan en van vreemde consuls, telt ruim 30,000 inw. en heeft een levendigen handel vooral met Engeland, N.-America en Hamburg.

Zapolya is de naam eener veelvermogende Hongaarsche familie. — Stephanus Z. was een der vier eerste veldheeren van koning Matthias Corvinus, werd na de verovering van Oostenrijk stadhouder van dit land, zette na den dood van Matthias de verkiezing van prins Wladislaw uit het huis der Jagellonen door, ondersteunde dezen tegen diens broeder Albert en stierf in 1499. — Zijn zoon Johannes Z., in 1487 geb., werd in 1510 door koning Wladislaw tot woivode van Zevenbergen benoemd, onderdrukte aldaar in 1512 met groote gestrengheid een boerenopstand en wist zich na den dood van koning Lodewijk II door eene onwettig bijeengeroepen rijksvergadering, 10 Nov. 1526, tot koning van Hongarijë te doen verkiezen. Hij werd echter door den wettigen koning Ferdinand van Oostenrijk herhaaldelijk verslagen, vereenigde zich toen met de Turken tegen Oostenrijk en sloot 24 Febr. 1538 den vrede te Grosswardein, waarbij hij den titel van koning van Hongarijë en het bezit van dit land tot aan de Theiss, benevens Zevenbergen, verkreeg. Vele woivoden vielen van hem af, en zijn rijk zou langzamerhand zijn uiteengevallen, indien hij niet reeds in 1540 te Mühlenbach overleden ware.

Zapoteken, een Indianen-stam in Mexico, in het westel. deel van Oaxaca, waar thans nog hunne taal gesproken wordt.

Zappi (Giov. Batista Felice), Ital. regtsgeleerde en dichter, in 1667 te Imola geb., studeerde te Bologna en Rome, bekleedde onder paus Innocentius XII zeer voordeelige betrekkingen, hield zich vooral met de dichtkunst en de kunsten bezig en stichtte de akademie Arcadia, bij welke hij als dichter den naam Tirsi Leucasio voerde. Hij stierf in 1719. Zijne gedichten, meest van erotischen en ironischen inhoud, zijn met die zijner vrouw, Faustina Z., die de dochter van den schilder Carlo Maratti was en den akademischen naam Aglaura Cidonia voerde, in 2 dln. (Ven. 1770) uitgegeven.

Zara (Slawisch Zodar, Lat. Jadera), sterke vesting en hoofdstad van het Oostenr. koninkrijk Dalmatië in den kreits van dien naam (101½ □ m. met ruim 130,000 inw.), ligt op een eiland, is de zetel van den stadhouder en van verschillende staatscollegiën, en heeft onderscheidene kerken, waaronder de Sta.-Caterina in Byzantijschen stijl, de S.-Grisogono, S.-Simeone, die van het nonnenklooster Sta.-Maria en de Franciscaner kerk uitmunten. Verder is er een fraai hoofdwaertsgebouw, de paleizen van den aartsbisschop en van den Griekschen bisschop, de nieuwe kazerne, het arsenaal, het theater, het

gymnasium en vele hoogere en lagere scholen. Z. telt 8000 en met het stadsgebied ruim 18,000 inw., die in nijverheid, vischvangst en handel hun bestaan vinden. Z., het Jadera der Ouden, was de hoofdstad van Liburnië, werd onder keizer Claudius eene Rom. kolonie (Colonia Claudia Augusta Felix), behoorde in de middeleeuwen, toen zij Diadora heette, tot het Oostersch-Rom. rijk en moest zich omstr. 1000 n. Chr. wegens de plunderingen der Turksche zeeroovers onder de bescherming van Venetië begeven, waaraan keizer Alexius I Z. afstond. Daarna stond Z. nu eens onder de Venetiaansche, dan weder onder de Hongaarsche heerschappij, totdat de Venetianen de stad in 1409 van koning Ladislaus kochten. De Turken onder Bajazeth II veroverden de stad in 1490, maar de Venetianen hernamen haar kort daarop. In 1797 kwam Z. met Venetië aan Oostenrijk en in 1809 aan Frankrijk. De stad gaf zich in Dec. 1813 bij capitulatie weder aan Oostenrijk over.

Zarate (Francisco Lopez de), Spaansch dichter, in 1580 te Logrono geb., was in zijne jeugd militair, deed groote reizen, werd later secretaris bij het ministerie van buit. zaken onder den hertog Lerma, leefde na den val van dezen buiten betrekking en stierf in armoede in 1658. Hij schreef: *Silvas*, lyrische gedichten (1619, vermeerd. 1651), *Invençion de la cruz*, een epos (1640), *Hercules furente y Oeta*, een treurspel. — Zijn tijdgenoot Fernando de Z., een geestelijke, schreef mystisch-ascetische gedichten en komedies. — Augustinus de Z. gaf te Antwerpen in 1555 eene *Historia del destrubimiento y conquista del Peru*, op last van en opgedragen aan Philips II, uit. De tweede uitgave te Sevilla in 1677 is op vele plaatsen veranderd. In 1700 kwam te Amsterdam eene Fransche vertaling in 2 dln. uit.

Zaritsin of Zarizin, kreitsstad en vesting in het Russ. gouvern. Saratow, aan de monding van de Zarisa in de Wolga gelegen, met 7200 inw., die in vischvangst, handel en veeteelt in de steppen hun bestaan vinden. Hier begint de Zarizinsche linie, oorspronkelijk tot beveiliging tegen de Kirgis-Kozakken aangelegd, die zich over 60 wersten van de Wolga tot den Don uitstrekt. — Z., keizerlijk lustslot, aan den straatweg van Moskou naar Serpuchow, 2½ m. van Moskou gelegen, door Potemkin voor Katharina II smakeloos gebouwd. Liefelijker is het lustslot Klein-Z. aan den anderen oever van het groote meer, meestal het zomerverblijf van den commandant van Moskou.

Zarlino (Giuseppe), Ital. componist, in 1520 te Chioggia bij Venetië geb. en in 1590 als kapelmeester bij de St.-Marcus-kerk te Venetië overl., legde door zijne *Instituzione armoniche* (1562 en 73) den grondslag tot eene grondige behandeling van de leer van het dubbele contrapunt. Zijne overige werken zagen in 4 dln. (1580) het licht.

Zarskoje-Selo, d. i. czarendorp, een prachtig keizerl. Russ. lustslot met uitgestrekte en grootsche parken, 3 m. ten Z. van Petersburg, door Peter den Gr. aangelegd en door diens gemalin vernieuwd. Keizerin Elisabeth liet in 1744 het tegenwoordige kasteel bouwen, dat later door Katharina II verfraaid werd. Alexander I liet in het park het smaakvolle zomerpaleis optrekken. — De stad Z.-S., met Petersburg en Pawlosk door een spoorweg verbonden, telt omstr. 12,000 inw. en heeft een lyceum, een kadetten-instituut en een arsenaal, dat vele historische zeldzaamheden bevat.

Zaterdag of Zaturdag (Duitsch Samstag, Sonnabend, Fr. Samedi, Lat. Dies Saturni), de zevende dag der week, die bij de Israëlieten als Sabbat (z. a.) gevierd wordt, draagt zijn naam naar de planeet Saturnus, aan wien als de verst verwijderde en traagste der planeten de Heidenen gemeenlijk den laatsten dag der week toewijdden.

Zauner (Franz), Duitsch beeldhouwer, in 1746 te Kauns in het Opper-Inndal geb. en in 1822 te Weenen overl., ontving te Weenen het onderwijs van prof. Schletterer, maar vormde zich voornamelijk door zelfstandige studie. Zijn eerste werk was eene groote fontein, de drie grootste rivieren van Oostenrijk voorstellende. Van 1776—80 hield hij zich te Rome op en werd in 1781 prof. bij de akademie te Weenen, in 1792 lid van den raad en in 1806 directeur der akademie. Zijn beroemdste werk is het groote ruitersstandbeeld van keizer Jozef II op het Jozefsplein bij de keizerlijke brug te Weenen.

Zawisza, de Zwarte, een dapper Poolsch ridder, die eerst in het leger van den Duitschen keizer Sigismund diende, daarna naar Polen terugkeerde, onder Jagello in 1410 tegen de Duitsche ridders in den slag bij Tannenberg streed, belangrijke zendingen volbragt bij het conculie te Konstanz, in Frankrijk en in Engeland en, later in dienst des keizers teruggekeerd, in 1420 in den oorlog tegen de Turken sneuvelde.

Zayner. Zie Zainer.

Zea. Zie *Keos* of *Kea*.

Zea (Don Francisco Antonio), Spaansch staatsman, vooral bekend door zijn ijveren voor de onafhankelijkheid van Z.-America, in 1770 te Medellin in Nieuw-Granada geb., werd wegens zijn ijveren voor de emancipatie van Spaansch-America van 1797—99 in een fort opgesloten, hield zich van 1799—1802 in Frankrijk op, werd in 1806 directeur van den botanischen tuin en prof. te Madrid, was in 1808 lid van de junta van Bayonne, daarna aanhanger van koning Jozef Napoleon, een tijdlang minister van binnenl. zaken en prefect van Malaga en ging in 1814 naar Z.-America, waar Bolivar hem tot minister van finantiën benoemde. In 1819 werd hij tijdelijk president van het congres en na de stichting van de republiek Columbia vice-president der regering. In 1820 ging hij naar Spanje, Parijs en Londen om over de erkenning van de republiek Columbia te onderhandelen en eene leening van 2 mill. pd. st. te sluiten. Hij stierf tijdens de onderhandelingen te Bath in 1822.

Zea-Bermudez (Don Francisco), Spaansch diplomaat, in 1772 te Malaga geb., waar zijn vader winkelier was, ging reeds vroeg als secretaris van den consul-generaal, graaf Colombi, naar Petersburg, keerde in 1809 naar Cadix terug, was van 1812—20 gezant te Petersburg, tot 1823 te Konstantinopel en daarna te Londen. Van Sept. 1824 tot Oct. 1825 onder Ferdinand VII eerste minister, ging hij in 1826 als gezant naar Dresden en in 1828 weder naar Londen. Gedurende het regentschap van koningin Christine werd hem van 1833—34 de leiding der zaken toevertrouwd. Hij leefde daarna te Parijs en bleef als vertrouwde van de koningin steeds invloed op de Spaansche aangelegenheden uitoefenen. Hij werd in 1845 tot senator benoemd en overleed in 1850 te Parijs.

Zea-Mays. Zie *Maïs*.

Zebra, Kaapsche ezels, *Equus Zebra*, behoort tot de orde der Éénhoevigen. De Z. is een dier, dat met den ezels en het paard overeenkomst heeft en zich onderscheidt door de zwartbruine strepen, waarmede het ligchaam versierd is. De Zebra's leven in troepen in het Z. van Afrika; zij zijn wild en weinig tembaar.

Zebu, *Bos indicus* L., behoort in de orde der Herkaauwende dieren tot de familie der Holhoornigen. De Z. onderscheidt zich van andere runderen door een kleinen vetbult op den rug. Somtjids zijn deze dieren ongehoord. Men vindt de Z. op het vasteland van Indië, in Perzië, Arabië en enkele deelen van Afrika.

Zecchine (Zecchino), eene het eerst in 1280 te Venetië in het muntgebouw *la Zecca* (van daar de naam) geslagene goudmunt van de grootte en de waarde van een dukaat (z. a.). In Oostenrijk werden zij als handelsmunt nog tot 1822 geslagen ter waarde van 4 gulden 31½ kreuzer, volgens den 20-guldenvoet.

Zechsteen noemt men een digten graauwen bitumineusen kalksteen, die men in noordwestelijk Duitschland tusschen het rood liggende en den bonten zandsteen aantreft en waarnaar de *Zechsteen-formatie* genoemd is. Het bovendeel dezer vorming bestaat uit stinksteen, dolomiet, gips, klei en steenzout. Het benedengedeelte bevat zeer bitumineusen stinksteen, die afwaarts in bitumineusen mergelschiefer overgaat. Als versteeningen treft men *Palaeoniscus Freieslebenii* en *Productus aculeatus* aan.

Zedekia, de jongste zoon van Josia, heette eigenlijk Mattanja, werd door Nebukadnezar, toen deze koning Jochachin met de aanzienlijken des lands naar Babel had weggevoerd, onder den naam Z., d. i. gerechtigheid van Jehova, op den troon van Juda geplaatst in 599 v. Chr., maar in 588 door denzelfden koning eveneens naar Babel weggevoerd. — Z., de zoon van Kenaäna, een valsch profeet, die zich door vlejende voorspellingen de gunst van koning Achab zocht te verwerven (1 Kon. 22: 10 volg.). — Z., zoon van Maäseja, een valsch profeet en tegenstander van Jeremia (Jer. 29: 21 volg.).

Zedekunde, Zedeleer. Zie *Ethica*.

Zedler (Joh. Heinr.), Duitsch boekhandelaar, in 1706 te Breslau geb., vestigde zich eerst te Freiburg, daarna te Leipzig als boekhandelaar, waar hij omstr. 1760 overleed, en is vooral bekend door de uitgave van het *Grosse Universal-Lexikon aller Wissenschaften u. Künste* (64 dln., 1731—50), supplementen (4 dln., 1751—54).

Zedlitz (Jos. Christ., vrijheer von), Duitsch staatsman, vooral als dichter bekend, in 1790 te Johannesberg in Silezië uit een zeer oud, uit Franken afkomstig adellijk geslacht geb., was eerst Oostenr. officier, werd in 1810 keizerlijk kamerheer en in 1837 in buitengewone dienst bij het ministerie van buitenl. zaken aangesteld. Hij bekleedde voor onderscheidene kleine Duitsche hoven de betrekking van gezant te Weenen, waar hij in 1862 overleed. Hij gaf o. a. *Lyrische Gedichte* (4de uitg., 1855), *Dramatische*

Werke (4 dln., 1830—36), *Waldfräulein* (4de uitg., 1856), *Soldatenbüchlein* (2de uitg., 1850), *Altnordische Bilder* (2 dln., 1850) enz. in het licht.

Zee. Dezen naam draagt de groote watermassa, die de oppervlakte der aarde voor bijna drie vierde gedeelte bedekt, wordende het andere vierde deel door het land ingenomen, of (naauwkeuriger) de oppervlakte der Z. bevat 30,000 en het land 11,000 vierkante graden. Volgens Balachoff zou het eiland Cyprus nagenoeg één vierk. graad groot zijn. Het grootste gedeelte dezer watermassa vindt men in het zuidel. halfond, terwijl het noordelijke halfond het meeste land bevat. Men verdeelt de Z.-oppervlakte gewoonlijk in de noordelijke en zuidelijke Poolzee; den Atlantischen ocean, die het oostelijk deel van America van het westelijke van Europa en Afrika scheidt; de Indische zee, die tusschen Azië, Afrika en Nieuw-Holland gelegen is; en de Stille Zuidzee, die het westen van America scheidt van oostelijk Azië tot aan de zuidelijke Poolzee toe. Verder wordt ieder dezer gedeelten weder in onderscheidene kleinere Zeeën, zooals de Noordzee, de Middellandsche zee, de Spaansche zee enz., verdeeld. Voor nog kleinere gedeelten heeft men de benamingen zeeboezem, golf, straat, zeeëngte, baai enz. Reede noemt men een van de kust verwijderd gedeelte der Z., waar men ankeren kan; haven is eene meer ingesloten ruimte, die eene veilige ligplaats voor schepen aanbiedt en vaak kunstmatig ingerigt is. Meermalen heeft men getracht de diepte der Z. te bepalen. Het onvolkomenere der werktuigen, die men daartoe bezigde (de zoogenaamde diepte-meters), is oorzaak, dat men niet zeker is van de waarheid der uitkomsten, welke die metingen hebben opgeleverd. Onze ruimte gedooft niet de peilingen, door onderscheidene zeevaarders gedaan, hier op te sommen. Wij wijzen alleen op die door den luitenant Maury verrigt, naar welke metingen hij eene kaart heeft ontworpen, waarop de onderscheidene diepten der Z. worden aangegeven. Daarop komt de aanzienlijkste gemeten diepte voor van over de 7300 mètres, op eene N. breedte van tusschen de 30 en 40 graden en tusschen 50 en 70 graden W. L. van Parijs, eene diepte die dus beneden de hoogte (8840 mètres) van den Mont-Everest in het Himalaja-gebergte staat. Bij de diepte-metingen, gedaan voor het leggen van den trans-atlantischen telegraaf-kabel tusschen Valentia in Ierland en Terre-Neuve, gaven die van den luitenant Dayman in 1857 als de grootste diepte ongeveer 5000 mètres. Uit al die metingen blijkt, dat de bodem der Z. zeer oneffen is en dat men dien bodem, even als het land, uit bergen en dalen bestaande zich moet voorstellen. De eilanden zijn dan als bergtoppen te beschouwen, die boven de wateroppervlakte uitsteken; bereiken zij die oppervlakte niet, dan worden zij banken genoemd. De oppervlakte der Zee heeft, volgens de hydrostatische wetten, overal dezelfde gemiddelde hoogte, waarom men alle hoogtemetingen tot dat oppervlak herleidt of van daar af rekent. Wij spreken hier van gemiddelde hoogte, omdat de eb en vloed (z. a.) verandering, stijging en daling van die oppervlakte te weeg brengen. Voorts is niet altijd die oppervlakte als effen te beschouwen, omdat de invloed der winden daarin golvingen veroorzaakt, welke golvingen vaak met eene verwoestende kracht op schepen en kusten kunnen werken, vooral dáár waar de branding (z. a.) ontstaat. Deze golven kunnen in bijzondere omstandigheden eene aanzienlijke hoogte bereiken; bij de Kaap de Goede Hoop heeft men golven van 12 Ned. el hoogte waargenomen. De gemiddelde temperatuur van het Zeewater komt aan de oppervlakte met die van den dampkring nagenoeg overeen. Voor de verschillende breedte-graden moet er dus een groot onderscheid in die temperatuur gevonden worden; omstandigheden brengen hierin echter verandering te weeg. Op aanzienlijke diepten is de temperatuur standvastig op $+ 4^{\circ}$ C. gevonden. Onder den aequator daalt het zeewater eerst op 2200 Nederl. el diepte tot deze temperatuur af; op onze breedte vindt men haar nagenoeg aan de oppervlakte; in de poolstreken verkrijgt het water eerst op 1400 Ned. el diepte dezen warmtegraad. Aan de kusten en op ondiepten is het zeewater kouder dan in volle Zee. Een groote invloed op de plaatselijke temperatuur van het Zeewater hebben de Zeestroomen (z. a.), die hoofdzakelijk ook aan de hoogere warmte van het water onder den aequator en de daardoor veroorzaakte grootere ligtheid hun ontstaan verschuldigd zijn, waardoor dat warmere Zeewater naar koudere streken afvloeit. In de diepte der Z. moeten tegengestelde stroomen bestaan, die door de Americaansche officieren Walsch en Lee ook werkelijk waargenomen zijn. Eindelijk kunnen door terugkaatsing der stroomen tegen de eene of andere hindernis draaikolken of een maalstroom (z. a.) veroorzaakt worden. — Het Zeewater wordt in het algemeen zout water genoemd, in tegenstelling met het zoete water der rivieren enz. Men heeft van onderscheidene

plaatsen het gehalte aan zouten onderzocht, die in het Zeewater bevat zijn. Figuiet en Mialhe vonden in 1847 bij Havre in 1000 deelen Zeewater 25,7 deelen chloor-sodium of keukenzout, 2,9 deelen chloor-magnesium, 2,5 deelen zwavelzure magnesia, 1,2 deelen zwavelzure kalk, 0,1 deel zwavelzure potasch en dergelijke kleine hoeveelheden van andere zouten. — In de Z. groeijen onderscheidene planten, waarvan er in dit werk meermalen vermeld zijn. Zij wordt ook door eene menigte dieren bewoond: zoogdieren, vogelen, die op hare oppervlakte leven, kruipende dieren, visschen, eene menigte ongewervelde dieren onder welke laatsten er zijn die het lichten der Z. (z. a.) veroorzaken. Dat de onderscheidene Zeeën door tal van schepen bevaren worden, die het gemeenschappelijk verkeer van verschillende landen onderhouden, is algemeen bekend. Belangrijke onderzoekingen, over alles wat de Z. betreft, vindt men in de werken van Maury en anderen.

Zeeajuin. *Scilla maritima* L., behoort tot de familie der Lelieachtige planten. Hij groeit aan de zandige stranden der Middellandsche en Atlantische zee en ook in de landen om de eerstgenoemde zee. De Z. heeft eene ronde bloemschacht, waaraan de witte bloemen vóór de bladen ontluiken; hij bezit een grooten schubachtigen bloembol, die zeer scherpe sappn bevat en als een belangrijk geneesmiddel gebruikt wordt. Die geneeskrachtige werking wordt door een alcaloïde, *Scilicine*, veroorzaakt.

Zeeanemoon, *Actinia*. De soorten van dit geslacht van Zeedieren behooren tot de Bloempolypen. Zij hebben door een krans van voelers het voorkomen van dubbele bloemen en prijken met levendige kleuren. Hun ligchaam is cilindervormig. Zij leven in de gematigde en warme streken. In Italië worden sommige soorten gegeten. Hun herstellingsvermogen is zeer groot. Men kent vele soorten van dit geslacht.

Zee-assurantie. Zie *Assurantie*.

Zeebaars. *Perca labrax* L., wordt ook onder den naam *Labrax lupus* tot een eigen geslacht gebracht. De Z. heeft met den gewonen baars veel overeenkomst. Hij onderscheidt zich echter doordien de rugvinnen aan elkander grenzen en de kop meer van schubben voorzien is. De Z. kan bijna één el lang worden; hij bewoont de Middellandsche zee. Ook vindt men hem in het Kanaal, maar hij komt zeldzaam op onze kusten. Het vleesch van den Z. heeft een aangename smaak.

Zeebaden worden dikwijls voorgeschreven aan lijders met chronische zenuwziekten en bij die ziekten, welke voornamelijk veroorzaakt worden door eene scrophuleuse ligchaams-gesteldheid. Hunne werking berust voornamelijk op den golfslag en op de verschillende zouten die in het zeewater opgelost zijn, en is gedeeltelijk opwekkend en versterkend voor klieren en zenuwen, gedeeltelijk oplossend voor het klier- en weivatenstelsel.

Zeebeer. Zie *Robben*.

Zeeblaas is een naam, die ook aan de Holothuriën gegeven wordt. Zie ook *Zeenetels*.

Zeebrasem, *Pagellus centrodontus*, *Sparus erythrinus* L., is een visch die tot 6 palm lang wordt, in gedaante met den baars en de ombervisschen overeenkomt, eene kleine mondopening met tanden gewapend en getande schubben heeft. De Z. is fraai rozerood gekleurd met een zilverachtigen glans en eene zwarte vlek aan den schouder. Hij leeft in de Middellandsche zee, aan de noordkust van Frankrijk en aan de zuidkust van Engeland. Bij ons is hij zeldzaam. Hij voedt zich met wier en kleine schaal- en weekdieren.

Zeebrasems, *Sparoidei*, is eene familie van visschen, die met de baarsen en ombervisschen in gedaante veel overeenkomst hebben. Zij bezitten glinsterende kieuwdeksels zonder doornen. Onder deze familie telt men onderscheidene geslachten en soorten.

Zeedraak, *Chimaera* L., is een geslacht van visschen, die eene afzonderlijke familie der Kraakbeenige visschen uitmaken. Dit geslacht gelijkt in gedaante op de haaijen; de voorste rugvin is met een sterken gebogen stekel voorzien; de staart loopt in een langen draad uit. Men kent twee soorten: de *C. monstrosa* L., door de visschers Haringkoning genoemd; deze leeft in de IJszee, den Atlantischen oceaan en ook in de Middellandsche zee; — en de *C. callorhynchus* L.; deze heeft een haakvormig verlengsel aan den snuit en wordt in zeeën van het zuidelijk halfond gevonden.

Zeeduiker, *Colymbus*, is een geslacht dat eenige duikende zwemvogels bevat, die in de noordelijke koude streken inheemsch zijn. Zij onderscheiden zich door eene regte zaamgedrukte neb, zaamgedrukte pooten, met drie door een zwemvlies vereenigde voorteenen en een met een vlies omzoomden achterteen. De staart is kort. Zij voeden zich met visch. Van de soorten, die in den winter naar gematigde streken ook op rivieren en

meren komen, hebben wij den IJsdruiker (*C. glacialis*), den Pareldruiker (*C. arcticus*) en den Roodhalzigen Zeedruiker (*C. septentrionalis*).

Zeeduivel, Zeekikvorsch, *Lophius piscatorius*, die bij Schlegel den naam aan de familie der Duivelvisschen geeft, is kenbaar aan zijne zonderlinge gedaante, afwijkende van die van andere visschen. De kop is zeer groot, plat en breed; de bek is ook groot en met priemvormige tanden gewapend. Hij heeft een soort van zak achter het kieuwdeksel. Op den kop heeft hij drie beweegbare stralen, waarvan verhaald wordt, dat hij die beweegt om kleine vischjes te lokken. Hij is een slecht zwemmer en loert, in den modder verscholen, op zijn buit. De Z. komt in alle zeeën van Europa en dus ook bij ons voor.

Zee-eend. Zie *Eend*.

Zee-éénhoorn. Zie *Narwal*.

Zee-egels, *Echinus*. Dit geslacht behoort tot de klasse der Stekelhuidigen. De soorten zijn door eene harde van boven min of meer ronde schaal omsloten, die met lange harde stekels bezet is. Men noemde ze vroeger, wegens hunne gedaante, zee-appels. De ledige schaal is met rijen van gaatjes, die van boven naar beneden loopen, doorboord. Fossiele stekels van Z. noemt men Jodensteenen.

Zeegarnaal. Zoo wordt ook wel de Garnaal (z. a.) genoemd. De Steur-garnaal of Steurkrab, *Palaemon* (z. a.), niet de Z., zooals in het artikel *Garnaal* staat, heeft met haar veel overeenkomst.

Zeegras, Zeewier, *Zostera*, een plantengeslacht uit de familie der Najaden. Het groeit in zee langs de stranden en in kanalen die met de zee gemeenschap hebben. In de Zuiderzee wordt het veel gevonden. Het Z. wortelt in den grond; het heeft lange platte stengels en zeer lange smalle lintvormige bladen, wier bladscheede de takken omgeeft. Aan andere tusschen de genoemde bladen geplaatste, maar anders gevormde bladen vindt men de bloemen in een gezwollen gedeelte verborgen; de mannelijke en vrouwelijke bloemen zijn in twee rijen geplaatst. Men kent bij ons een paar soorten: het Zeegras, Wier, ook Zonnestelen (*Z. maritima*) genoemd, en het Kleine Z. (*Z. nana*). De bladen van het Z., die als ze van hun wortel losraken, vrij rondrijven, worden tot het vullen van matrassen, stoelen enz. en om te verpakken gebruikt.

Zeehaan, Knorhaan en Poon, *Trigla*, behoort tot de familie der Schildwagige visschen uit de orde der Stekelvinnigen. De soorten hebben een langwerpige even breed als hoog lichaam en een min of meer scherp uitlopenden snuit; de tweede rugvin en de aarsvin zijn lang. Zij leven in zee, waar zij zich met schaaldieren voeden. De twee soorten die bij ons voorkomen hebben vóór elke borstvin drie vrije stralen. Deze soorten zijn de Groote Poon of Groote Z. (*T. hirundo*), kennelijk aan zijne lange blaauwe borstvinnen en aan zijne in drie lappen verdeelde zwemblaas, en de Kleine P. of Z. (*T. gurnardus*), met korter snuit en borstvinnen; de zwemblaas, aan de voorzijde in twee lappen verdeeld, loopt in eene kegelvormige punt uit. Van beiden wordt het vleesch gegeten.

Zeehonden. Zie *Robben*.

Zeekaarten zijn afbeeldingen van zeeën of bijzondere gedeelten hiervan, met de nabij gelegen kusten. Zij moeten eene nauwkeurige opgave behelzen van eilanden, rotsen, banken, vuren en bakens, diepten en ondiepten, stroomen en andere zaken, welke den zeeman tot aanwijzing en voorlichting kunnen dienen. Men kende eertijds slechts *platte* Z., bij welke alle breedtegraden volkomen gelijk zijn, en die tot op 20° ten N. en ten Z. van den aequator nauwkeurig genoeg, maar nader bij den aequator wegens de bolvormige gedaante der aarde onvoldoende in het gebruik zijn. Om dit te verhelpen kwam Gerard Mercator (z. a.) op het denkbeeld om de zoogen. *wassende* kaarten te vervaardigen, die sedert in gebruik zijn gebleven. Verg. hierover het art. *Projectie*. Over het nut en het gebruik der Z. verg. Bode, *Ophelderingen der sterrekunde*, en Brouwer, *Handl. tot de theoret. en prakt. zeevaartkunde* (1841).

Zeekatten. Zie *Inktoetschen*.

Zeekoe, Lamantijn, *Manatus*, behoort tot de Sirenen (zie *Walvisachtige dieren*). Dit geslacht onderscheidt zich door een paar vinvoeten, soms langs den rand met nagels voorzien. De staart loopt in eene ronde vin uit. Zij kunnen eene lengte van meer dan 4 el bereiken. Hun vleesch is eetbaar. Zij voeden zich met wier. Een paar soorten leven aan de Americaansche kusten; eene derde soort aan de W.-kust van Afrika.

Zeekoet, *Uria*. Dit geslacht van Zwemvogels onderscheidt zich door een slechts weinig zaamgedrukten min of meer priemvormigen snavel, die even lang is als het overige

gedeelte van den kop. Van de soorten, die in de koude streken broeden, komen bij ons voor: de Gewone Z. (*U. troile*), die zwartachtig van lijf en pooten is, en de Groote Z. (*U. Brunnichii*), die aan den vorigen gelijk, maar iets grooter is, en een korteren snavel heeft.

Zeekomkommer, *Pentacta*, behoort in de klasse der Stekelhuidigen tot de familie der Holothuriën. Het ligchaam van dit diereengeslacht is eivormig, met vijf dubbele rijen pootjes, die van den mond tot den aars loopen. De naam is vooral toepasselijk op de *P. pentactes*.

Zeekool. *Crambe*, een plantengeslacht uit de familie der Kruisbloemigen, waartoe kruiden, halve heesters en struiken behooren, met kleine in trossen of pluimen geplaatste bloemen en niet openspringende vruchten, waarvan het onderste lid steeds ledig is. De soorten worden in de gematigde streken gevonden. Onder deze is de Gemeene Z. (*C. maritima*) vroeger op de stranden van Holland waargenomen, doch later niet meer gevonden. De Gemeene Z. is eene overblijvende plant, die eene smakelijke groente oplevert en daarom in Engeland gekweekt wordt; de jonge scheuten worden even als aspergies gegeten. Van de Spitsbladige Z. (*C. tataria*) wordt de wortel tot voedsel gebruikt.

Zeekraal, *Salicornia herbacea* L., is een plantengeslacht uit de familie der Melden. Haar bladerlooze stengel is door insnoeringen in onderdeelen verdeeld; de bloemen vallen weinig in 't oog. De Z. groeit aan onze zeestranden. In Zeeland wordt zij als salade gegeten; in Groningen is zij zeer gezocht als voeder voor schapen.

Zeekrab. Zie *Krabben*.

Zeekreeft, *Homarus vulgaris*, *H. marinus*, is bij onze kusten te vinden. Hij kan bij de vijf palm lang worden; de kleur is bruin, maar wordt door het koken vuurrood. Het is bekend, dat de Z. voor velen eene lekkernij is. Zie ook *Kreeften*.

Zeekurk, **Zeekork**, *Alcyonium*, behoort tot de klasse der Polypen. Het geheel bezit een sponsachtig weefsel, waarin zich de polypen geheel kunnen terugtrekken. Dit weefsel, door de zamengroeiing van het uitwendig bekleedsel der polypen gevormd, bevat kristallen van koolstofzure kalk. De *A. lobatum* komt op onze kusten voor. De *A. palmatum* wordt in de Middellandsche zee gevonden.

Zeeland, de meest zuidwestelijke prov. van het koninkrijk der Nederlanden, ten N. door de Krammer en de Grevelingen van Z.-Holland, ten O. door de Eendracht en Ooster-Schelde van N.-Brabant gescheiden, ten Z. door de Belg. prov. O- en W.-Vlaanderen en ten W. door de Noordzee begrensd, bestaat uit zes door de mondingsarmen der Schelde en der Maas gevormde eilanden (Walcheren, N.- en Z.-Beveland, Schouwen, Duiveland en Tholen) en eene strook van het oude Staats-Vlaanderen, en telt op eene oppervlakte van 30,2 □ m. (1866) 177,832 inw. Philipsland is sedert 1858 door een dijk met N.-Brabant verbonden. De voornaamste stroomen zijn: de armen van de Schelde (de Hont- of Wester-Schelde, de Ooster-Schelde) en de armen van de Maas (de Krammer en de Grevelingen); deze zijn onderling door verschillende takken verbonden, z. a. het Sloe, het Veerensche gat, de Zuidvliet, het Mastgat, de Slaak, de Braakman enz. Kanalen zijn: dat van Ter Neuzen naar Gent en een zijtak naar Axel en Hulst en de vaart van Sluis naar Brugge. Goede wegen doorsnijden de eilanden, terwijl door stoombooten en andere schepen en in den laatsten tijd ook door een spoorweg de eilanden met het vasteland en onderling verbonden zijn. De delta-ligging maakt Z. tot eene der vruchtbaarste, maar ook tot eene der vochtigste en ongezondste provinciën. De voornaamste voortbrengselen zijn: graan, meekrap, aardappelen, haver, koolzaad, vlas, peulvruchten enz. De veeteelt is er belangrijk, maar heeft in de laatste jaren veel door de longziekte en veepest geleden. Het fabriekwezen bepaalt zich tot meekrap-, garancine- en calicot-fabrieken. De visscherij van oesters, mosselen, rivier- en zeevisschen is niet onbelangrijk. De handel in granen en aardappelen naar het binnenland is aanzienlijk; de overzeesche handel is door de verzanding der havens veel verminderd. Z. is in drie arrondissementen verdeeld: Middelburg, Goes en Zierikzee. De hoofdstad is Middelburg (z. a.). — In de 9de eeuw, toen de invallen van de Denen en Noormannen begonnen, was Z. bewoond door Suëven en bleef omstreeks twee eeuwen aan de strooptogten der Noordsche indringers blootgesteld. Daarna werd Z., vooral Z. bewester-Schelde, een twistappel tusschen de graven van Holland en die van Vlaanderen, totdat door het verdrag van 1323 de strijd voor goed beslecht werd en de graven van Holland in het ongestoorde bezit van Z. gesteld werden. De Zeeuwen onderscheidden zich in den vrijheidsoorlog tegen Spanje vooral door hunne heldendaden te water. In 1795 werd Z. door de Franschen bezet,

maakte daarna een deel uit van de Bataafsche republiek en vervolgens van het koninkrijk Holland, totdat het, na den inval der Engelschen in 1809, bij het Fransche keizerrijk werd ingelijfd als depart. van de monden der Schelde. In 1813 en 14 ontruimden de Fransen Z., dat eene prov. werd van het koninkrijk der Vereenigde Nederlanden.

Zeeland (Nieuw-). Zie *Nieuw-Zeeland*.

Zeelander (A. L.), Nederl. graveur, geb. te Amsterdam in 1789, overl. te 's Gravenhage in 1856. Hij heeft naar teekeningen en schilderstukken van groote meesters een aantal platen gesneden, waaronder vooral bekend zijn een *binnenhuis* naar G. Douw, landschappen naar Brondgeest en stukken van Wouwerman en Teniers. Ook gaf hij een aantal *Landschappen met beelden* uit, door hem zelven naar het leven geteekend en gegraveerd.

Zeelcie, *Encrinus*, zijn fossiele dieren uit de muschelkalk. De Z. vertoont een ligchaam met vele armen, die, in fossilen toestand, naar boven bijeenkomen; het ligchaam is op een geleden steel geplaatst. Het geheel heeft daardoor een plantenvorm. De leden van den steel worden Hoendertranen (z. a.) genoemd.

Zeelt, *Cyprinus tinca*, is eene soort van het geslacht Karper (z. a.). De Z. komt met den Karper in gedaante overeen. Overigens is zij een bekende visch, met een zijdelings zaamgedrukt ligchaam, oljifgroen met koperglans gekleurd. De Z. leeft in geheel Europa. Bij ons vindt men haar in staande wateren; zij voedt zich met maskers van waterinsekten. Het vleesch der Z. is niet zeer gezocht.

Zeeman (Reinier), eigenlijk **Nooms** gen., verdienstelijk Nederl. zeeschilder, omstr. 1612 te Amsterdam geb., was gedurende zijne jeugd veel op zee varende, vanwaar hij den naam Z. ontving, en heeft vervolgens veel in den omtrek van Amsterdam geteekend en later zijne teekeningen op koper geëst. Zijne schilderijen, havens en zeegezigten voorstellende, zijn helder van toon en bevallig van behandeling. Vooral zijne etsen zijn beroemd; zij verraden eene groote kennis van de verschillende soorten van schepen en eene vlijtige studie van het karakter der zee. Zijne luchten zijn doorgaans minder gelukkig. Zijn sterfjaar is onbekend.

Zeemogendheden. Zie *Marine*.

Zeemuis, **Zeerups**, *Aphrodita*. Dit geslacht uit de klasse der Ringwormen geeft den naam aan de familie der Aphroditaceën, die dieren bevat van onderscheidene vormen, min of meer plat en met schilden of borstelvormige waaijers bedekt. Onder het geslacht Z. hebben wij op onze kusten de Fluweelen Zeemuis (*A. aculeata*), die zich onderscheidt door de schitterende kleuren der borstels, welke de zijden van het ligchaam omzoomen. De Geschubde Zeerups (*Polynoe Squamata*) heeft den rug door schilden bedekt, aan de zijden met franjes omzoomd.

Zeenetels, **Quallen**, **Kwallen**, **Zeekwallen**, *Acalephae*, zijn straaldieren met een week geleiachtig ligchaam, die vrij in zee rondzwemmen. Sommigen bestaan uit eene soort van schijf, die met zuigende voelertjes omzet is. Bij aanraking verwekken de meesten eene brandende pijn, even als van eene brandnetel, veroorzaakt door mikroskopisch kleine draden, die in de opperhuid van het dier aanwezig zijn en waarschijnlijk een scherp vocht bezitten, dat als de oorzaak der pijn beschouwd wordt. Sommige Z. zijn tweeslachtig. Hunne maag is een zak zonder darmkanaal. Onder de zintuigen vindt men bij velen geene andere deelen dan die welke voor het gevoel kunnen dienen. De Z. zijn in alle zeeën aanwezig. Zij bevatten verschillende geslachten en soorten, waarvan meerderen het vermogen hebben van te kunnen lichten. Zij komen bij stil weêr boven; bij stormen zoeken zij de diepte op. Onder de Z. noemen wij de Zeeblaas (*Physalia*). Deze is met eene luchtblaas voorzien, die het dier drijvende houdt. De Diphyidae vormen eene familie, waarvan de dieren als glas doorschijnend zijn. De Beroë bezit uitspringende randen, die men ribben noemt, vanwaar de naam ribbekwallen afkomstig is. De Medusen bezitten vier armen en van onder vier openingen voor de geslachtsorganen.

Zeeotter, *Lutra marina* Eryl, *Enhydris* Flemm. Deze soort van Otter verschilt zoo veel van andere soorten, dat hij ook als een bijzonder geslacht beschouwd wordt. Hij heeft de dubbele grootte van den gewonen Otter, terwijl zijne gestalte eenigszins op die der zeehonden gelijk is. Zijne voorpooten zijn zeer kort. Dit dier leeft in den Stillen oceaen, aan de kusten der landen en eilanden. Hij zwemt echter dikwijls ver in zee. De huid van den Z. is voor bontwerk zeer gezocht.

ZEEP. Men geeft dezen naam aan iedere verbinding van eene vetsoort met een loogzout, die zich in zuiver water laat oplossen, welke oplossing schuimt en door een overmaat van loogzout vetstoffen en andere onreinigheden uit allerlei voorwerpen kan weg-

nemen. De vetten (z. a.) hebben glyceriloxjde in hunne samenstelling. Bij de verzeeping wordt dit bestanddeel verwijderd, waarvoor het loogzout in de plaats treedt en zoo de Z. vormt. Men onderscheidt harde en zachte Z. Voor de bereiding der eerste gebruikt men soda, die men in de noordelijke landen met talk (z. a.), in Frankrijk met oliëfolie verbindt; ook fabriceert men veel Z. met potasch, die men door keukenzout in soda-zeep verandert. Voor de zachte Z. wordt potasch met olie, hennep-olie of traan gebezigd. De hennep-olie geeft aan de Z. eene groene kleur, die aan andere door indigo wordt medegedeeld. Vele soorten van fijnere zeepen komen als toilet-Zeepen in den handel.

Zeepaardje. Zie *Naaldrvissen*.

Zeepissebed, *Chiton*, is een geslacht, dat tot de Weekdieren behoort en wel tot de Veelschalige van Linnaeus. Het dier is op den rug door verscheidene schelpen bedekt, die, met de einden dakvormig over elkander liggende, het eenigszins naar de Pissebed doen gelijken.

Zeepkruid, *Saponaria*, een plantengeslacht uit de familie der Sileneeën, waarvan ééne soort, het Gemeene Z. (*S. officinalis*), bij ons op beschaduwde plaatsen in zandige streken groeit. Het onderscheidt zich door drienerfve kruisgewijze geplaatste bladen en in trossen vereenigde, groote, ligt rozeroode bloemen, die eenigszins rieken. De naam Z. is aan de eigenschap der wortels van vele soorten ontleend, om water even als zeep te doen schuimen.

Zeeregt noemt men het samenstel der wetten, die betrekking hebben op het verkeer der volken over de zeeën. Het is een tak van het handelsregt, heeft een internationaal karakter en steunt hoofdzakelijk op het volkenregt. Het laat zich onderscheiden in het algemeene (universele) en in het bijzondere (nationale, locale) Z. Onder het eerste wordt soms wel het philosophische of natuurlijke Z. verstaan, maar gewoonlijk wordt daarbij gedacht aan het praktische Europeesch-Americaansche Z., hetwelk den grondslag uitmaakt van hetgeen door alle beschaafde zeevarende natiën over het algemeen als regt wordt beschouwd. Het bijzondere, nationale of locale Z. daarentegen omvat de wetten, die in iederen staat op den handel en de scheepvaart ter zee betrekking hebben. Het oudste Z. is vervat in de *Lex Rhodia*, de uit de oudheid afkomstige wetten van het eiland Rhodus. Uit den tijd der middeleeuwen dagteekenen de zeewetten van Oléron in Frankrijk, het *Consolato del mare*, de zeewetten van Barcelona en die van Wisby uit de 13de eeuw, de Vlaamsche zeewetten van Damme, het Amsterdamsche Z. uit het begin der 14de eeuw, het Hamburger scheepsregt van 1270 en dat van Lubeck van 1299. In lateren tijd waren de ordonnantie van keizer Karel V van 1549, de Fransche *Ordonnances maritimes* van 1681 en vooral de bepalingen, in Engeland ten tijde van Cromwell gemaakt, vrij algemeen in Europa geldig. Toch wordt er bij iederen zeeoorlog op nieuw getwist over de internationale regten, die daarbij in acht te nemen zijn. Aan het hoofd van het oorlogs-Z. stond tot niet lang geleden de bepaling, dat alle staats- en privaat-eigendommen des vijands, zoowel schip als lading, op zee ten buit waren van de oorlogvoerende mogendheden. Dat de neutrale vlag 's vijand goed zou dekken, werd wel sedert lang door de handeldrijvende natiën verlangd, maar eerst op het Parijsche congres van 1856 zijn daaromtrent bepalingen vastgesteld. Die bepalingen; vervat in de verklaring van 16 April 1856, zijn in hoofdzaak de volgende: 1°. de kaperij wordt afgeschaft; 2°. de neutrale vlag dekt 's vijands lading (dus vrij schip, vrij goed), met uitzondering van oorlogscontrabande; 3°. neutrale goederen, oorlogscontrabande uitgezonderd, onder vijandelijke vlag zeilende, mogen niet genomen worden (alzo onvrij schip, vrij goed), en 4°. blokkaden moeten, om regtens verbindend te zijn, effectief zijn, d. i. zij moeten door eene toereikende krijgsmagt worden uitgeoefend, waardoor de toegang tot de vijandelijke kust of haven feitelijk wordt belet. De Parijsche verklaring was vooreerst slechts geldig voor de deelnemers van het Parijsche vredes-tractaat, doch later zijn de meeste Europeesche staten toegetreden. N.-America daarentegen heeft er zich nog niet mede vereenigd, en het is vooral het eerste punt (de afschaffing der kaperij), dat er den meesten tegenstand ondervindt. Verg. o. a. Jacobsen, *Seerecht des Friedens und Kriegs* (1815); Pardessus, *Collection des lois maritimes* (5 dln., 1828—39); Kaltenborn, *Grundsätze des praktischen Europ. Seerechts* (2 dln., 1851); Ortolan, *La Diplomatie de la Mer* (1846); Abbink, *Het zeeregt en de zee-assurantiewetten aller volken* (1852—1854), en Cauchy, *Le droit maritime international* (3 dln., 1862).

Zeerooverij onderscheidt zich van kaperij (zie *Kaper*) daardoor, dat zij door vrijbuiters en roovers onder willekeurige vlag en op eigen gezag wordt uitgeoefend. In de oudheid

waren de Cilicische en andere zeeroovers in de Middellandsche zee berucht, later ook de Normandische zeeroovers van de 8ste tot de 11de eeuw, de N.-Afrikaansche zeeroovers tot op onzen tijd, die in den Griekschen archipel en in den Perzischen zeeboezem, alsmede de roofschepen, welke op de W.-Afrikaansche kust door de Ashantijnen en andere Negerstaten werden uitgerust. Thans zijn de Maleische zeeroovers in den O.-Indischen archipel nagenoeg de eenigen, die dit bedrijf nog stelselmatig uitoefenen. Volgens een bestaand verdrag met Engeland pogen de Engelsche en Nederlandsche zeemagten hen uit te roeijen. Z. wordt gewoonlijk onmiddellijk met den dood gestraft.

Zeester, *Asterias*, uit de klasse der Stekelhuidigen, heeft een platgedrukt, vaak ster-vormig ligchaam, dat bij de meeste soorten uit vijf, bij anderen uit meer armen bestaat; bij enkelen vindt men alleen eene vijfhoekige schijf. De Gewone Z. (*A. rubens*) komt aan sommige kusten zeer menigvuldig voor, zoodat men ze tot bemesting gebruikt. Deze wordt ook op onze kusten gevonden en is door Baster beschreven in zijne natuurkundige uitspanningen.

Zeestroomen. Door Z. verstaat men in algemeenen zin de onderlinge verplaatsing der wateren van den oceaan. Behalve de door den invloed van zon en maan teweeggebrachte eb en vloed (z. a.) kunnen zij worden onderscheiden in eigenlijke Z. en Driftstroomen. De eersten behooren tot het circulatie-stelsel van den oceaan, de tweeden zijn hun ontstaan verschuldigd aan winden, die gedurende eenigen tijd uit dezelfde streek waaijen; zij zijn niet altijd scherp van de eigenlijke Z. te onderscheiden en vallen daarmede dikwijls zamen. De oceaan wordt in de verzengde luchtstreek veel meer door de zon verwarmd dan in de koudere; tusschen de keerkringen wordt daardoor veel water, 12 en meer Ned. kannen per □ el oppervlakte in het etmaal, als damp weggenomen en de digtheid en het zoutgehalte van het water belangrijk veranderd. Eene toestrooming van koud water van hoogere naar lagere breedte als onderstroom, en eene afstrooming van warm water van lagere naar hoogere breedte als bovenstroom wordt daardoor veroorzaakt en in het algemeen die rusteloze toestand van verbroken evenwigt in de wateren der wereldzee teweeg gebracht, die zich door de Z. voortdurend poogt te herstellen. De rigting der Z. gehoorzaamt verder aan de dagelijksche omwenteling der aarde om hare as, aan de landen die den oceaan begrenzen, aan de gesteldheid van den bodem der zee en aan de heerschende winden. De Z. in den Atlantischen oceaan zijn het meest onderzocht en bekend. Deze oceaan wordt van het Oosten naar het Westen doorsneden door den aequatoriaal-stroom, die in de nabijheid van den evenaar digt bij de Afrikaansche kust aanvangt en met eene snelheid van 40 E. mijlen in het etmaal en eene temperatuur van 73° F. naar de tegenoverliggende kust van Z.-America stroomt. Midden tusschen die beide werelddeelen scheidt zich een tak, die N. W. waarts loopt, af, terwijl de hoofdstroom zijn weg voortzet en zich bij de oostel. spits van Z.-America, kaap St. Roque, in twee takken splitst. De noordel. arm vervolgt zijn loop langs de N. kust, doorstroomt met afwisselende snelheid de Karaïbische zee en komt door straat Yucatan in de golf van Mexico, waar hij den magtigen golfstroom (z. a.) voedt. De zuidel. tak stroomt langs de Z. O. kust van Z.-America, wendt zich tusschen de Plata-rivier en den Zuider keerkring naar het Z. O. en verliest zich in de Indische zee. In de zeeën, die Groenland begrenzen, heerscht een stroom aan de oppervlakte, bovenstroom, naar het Z., en een stroom in de diepte, onderstroom, naar het N. De eerste voert het ijs der noordel. zeeën zuidwaarts soms tot op 40° N. B., waar het in het warme water van den golfstroom verdwijnt. De Guinea-stroom, ontstaande uit een tak van den golfstroom, buigt zich langs de kust van Guinea van het W. naar het O., verkrijgt door de heete N. O. winden van het vasteland eene verhoogde temperatuur en loopt naast den aequatoriaal-stroom, doch in tegengestelde rigting, voort, totdat hij vlak aan de Afrikaansche kust weder in deze overgaat. Uit de Oostzee is steeds een regelmatige afvloed van water door de Sond in de Noordzee; door straat Gibraltar daarentegen loopt altijd een bovenstroom uit de Atlantische zee en een onderstroom in tegengestelde rigting. In de Stille Zuidzee bestaat even als in den Atlantischen oceaan een westelijke stroom, die aan de W. kust van Z.-America aanvangt en gevoed wordt door den Peruviaanschen koudwaterstroom; deze komt van uit de zuidel. IJzsee in den Grooten oceaan, dringt zich op 42°, de breedte van zuidel. Chili, O. waarts naar America en splitst zich daar in een zuid. en noordel. arm. De eerste stroomt langs kaap Hoorn naar den Atlantischen oceaan, de tweede loopt met groote snelheid langs de kusten van Chili en Peru, heeft hier doorgaande eene lagere temperatuur dan

de lucht en matigt het warme klimaat dezer landen. In de nabijheid van den evenaar breidt deze stroom zich westwaarts uit, stijgt gaande weg in temperatuur en verdeelt zich in takken. Een deel zijner wateren schijnt hij langs de O. kust van Nieuw-Holland Z. waarts te zenden, een ander deel (de buro Suwa) baant zich een doortogt, tusschen de talrijke eilandengroepen door, naar de Philippijnsche eilanden, neemt eene noordoostel. rigting aan, bespoelt met zijn warm water de Japansche eilanden, verliest zich verder in het noorde!. gedeelte van den Grooten oceaan en verzacht het klimaat der koude landen. Beoosten Afrika komt een stroom uit de Indische zee; hij omvat het eiland Madagaskar (Mozambique-stroom), loopt Z. waarts, buigt zich om de zuidspits van dat werelddeel heen (Agulho-stroom) en verliest zich in den poolstroom.

Zeetulp, Zeepok, Balanus. Deze geeft in de klasse der Schaaldieren den naam aan eene familie der Mosselkreeften (*Balanoidea*). De dieren dezer familie zijn met kalkachtige schalen bekleed. Bij de Z. zit de kalkachtige schaal op andere voorwerpen vastgehecht, welke schaal bij de Eendenmossel, *Lepas* (niet te verwarren met een schelpdier van dien naam), op een steel bevestigd is. De Walvischluizen behooren ook tot deze familie; deze leven in de huid der walvissen van het zuidelijk halfrond.

Zeewier. Zie *Zeegras*.

Zeewolf, Anarrhichas lupus, behoort tot de Slijmvissen. Hij bereikt eene lengte van 1—2 el; zijn ligchaam is zijdelings zaamgedrukt. De Z. onderscheidt zich vooral door zijn grooten kop, waarvan de mond tot achter de oogen opgaat en met een vier- of zestal gekromde tanden, behalve de kleineren, gewapend is. De Z. bewoont de Noordzee en wordt ook op onze kusten gevangen; hij eet allerlei schelpdieren, krabben, zeesterren enz.

Zeenziekte schijnt veroorzaakt te worden door de schommelingen van het schip, die waarschijnlijk eene geringe schudding van dat gedeelte der hersenen te weeg brengt, waaruit de nervus vagus ontspringt. Hierdoor ontstaat dan de duizeligheid en het braken van dergelijke patiënten. Het beste voorbehoedmiddel is horizontale rugligging.

Zeewizout is hetzelfde als keukenzout. Zie *Zout*.

Zeewaluw, Stern, Iks tern, Vischdieffe. *Sterna*, is een geslacht van zeevogels. De soorten hebben in hunne gedaante eenige overeenkomst met meeuwen, maar zijn kleiner dan deze. Zij hebben langer en puntiger vleugels en een diep gevorkten staart, dat hun overeenkomst met zwaluwen geeft. Zij voeden zich veelal met vissen. De Zeewaluwen zijn trekvogels, die van Mei tot September op onze kusten zijn. Onder de soorten komen het meest voor de *S. hirundo*, met roode pooten, en de Dwergzwaluw (*S. minula*); deze is de kleinste. Verder heeft men den Grooten Stern, den Reus-Stern, den Lach-Stern en den Zwarten Stern (*S. cantiaca, caspia, anglica en nigra*).

Zeffir of Zephyr, een koele, aangename wind, voor Griekenland de zuidwesten-wind, heette bij de Romeinen Favonius, onder wiens bescherming bloemen en aardvruchten stonden. Volgens de mythologie was de Z. de als gevleugelde jongeling voorgestelde zoon van Aeolus en Eos. Nieuwere dichters geven hem eene menigte gevleugelde kinderen.

Zegelaarde. Hierdoor verstond men eene soort van klei-arde, waartoe men de Lemnische arde gebruikte, die als een adstringerend middel en als universeel middel gebruikt en verzegeld verkocht werd. Ook andere klei- en bolussoorten bezigde men daartoe.

Zegellak. Zie *Lak*.

Zegge, Rietgras. *Carex*. Dit plantengeslacht behoort tot de familie der Cypergrassen en is in onze flora door 52 soorten vertegenwoordigd, die men op vochtige hei-, zand- of veengronden aantreft. Dit geslacht onderscheidt zich doordien de bloemen veelal in éénslachtige aren, bij sommigen in tweeslachtige vereenigd staan; in het eerste geval staan de mannelijke aren boven de vrouwelijke. Een paar onzer soorten zijn zelfs tweehuizig. Al de soorten zijn overblijvend. De halmen hebben geene knoopen. Als veevoeder is de Z. ongeschikt, daar zij zure bestanddeelen en geene suiker bevat, dat vooral het geval is bij de soorten die op zoogenaamde zure gronden groeijen. De Zand-Z. (*C. arenaria*) is door haar kruipenden wortelstok zeer dienstig om den zandigen bodem vaster te maken.

Zeilen noemt men in het algemeen de stukken zwaar doek of andere stof, die op schepen of molenwieken worden aangewend, om hen door middel van den wind in beweging te brengen. De Z. voor vaartuigen werden waarschijnlijk het eerst door de Tyriërs gebruikt. Zij worden onderscheiden naar hun vorm, naar de soorten van schepen, waarvoor zij bestemd zijn, of naar den mast, het rondhout of de stag, waaraan zij op

het vaartuig worden bevestigd. Wat de gedaante betreft, heeft men vierkante en driehoekige zeilen, terwijl anderen een onregelmatig vierkant vormen. De zijden van een vierkant Z. noemt men in onze taal *lijken*, de bovenhoeken *nokken*, de benedenhoeken *schoothoorns*. Naar de soort van schepen onderscheidt men een brikzeil, een kotterzeil, een smakzeil enz. Verder spreekt men, naar de plaats waar zij aangebragt zijn, van een razeil, een gaffelzeil, een sprietzeil, een stagzeil enz. Door zamenstelling, ook met namen welker oorsprong veelal in het duister ligt, ontstaan de menigte benamingen, waarvan de zeeman zich bedient ter aanduiding der verschillende zeilen.

Zeilschip noemt men een vaartuig, dat door middel van zeilen door den wind wordt voortgestuwd, in tegenstelling met de galei of het roeivaartuig der Ouden en met het stoomschip van den lateren tijd. De eerste aanwending van riemen en zeilen verliest zich in de vroegste eeuwen. Uit hetgeen ons van latere toestanden bekend is, toen riemen en zeilen beiden in gebruik waren, blijkt dat er twee hoofdsorten van schepen bestonden: het lange schip of de galei en het ronde- of zeilschip. De galei was weinig afhankelijk van den wind, paarde groote snelheid met juistheid van beweging en was zeer geschikt voor reizen van korten duur en voor den krijg te water. Zij had echter weinig scheepsruimte tot het laden van koopmansgoederen. Hiertoe bezigde men bij voorkeur schepen, die breeder gebouwd waren, meer diepgang hadden en hoofdzakelijk door zeilen bewogen werden met weinig of geen roeijers. Dezelfde verschijnenselen die zich oudtijds in de Middellandsche zee hadden voorgedaan, vertoonden zich ook in het westen van Europa, met name in Nederland. Zoolang het verkeer zich tot de binnenwateren bepaalde was de riem voldoende, maar toen de handelsreizen zich al verder en verder uitstrekten, begon men zich meer van zeilschepen te bedienen. Deze ondergingen vele verbeteringen, nadat de uitvinding van het kompas aan de scheepvaart grootere uitbreiding had gegeven, en bereikten tegen het einde der 18de eeuw voor den oorlog hun toppunt van bloei in het linesschip en het fregat. Sedert de toepassing van den stoom heeft het Z. voor den oorlog veel van zijne waarde verloren. Het stoomschip levert echter voor den handel door de weinige voor handelswaren overblijvende scheepsruimte groote bezwaren op.

Zeilsteen. Dezen naam geeft men ook wel aan den magneet.

Zeising (Adolf), bekend door zijne onderzoekingen over de proporties van het menschelijk ligchaam, in 1810 te Ballenstedt geb., was eerst onderwijzer aan het gymnasium en prof. te Bernburg en leefde sedert 1853 buiten betrekking te Leipzig en München. Hij schreef o. a. *Neue Lehre von den Proportionen des menschl. Körpers* (1854), *Aesthetische Forschungen* (1855), *Die Metamorphosen in den Verhältnissen der menschl. Gestalt* (1860).

Zeist of **Zeyst**, fraai gelegen dorp in het arrond. Amersfoort van de Nederl. prov. Utrecht, 2 u. van Utrecht, in de nabijheid van den Rijnspoorweg, telt omstr. 4700 inw., heeft eene Hervormde kerk met fraai orgel, eene Roomsche, eene Afgescheidene en eene Hernhuttersche kerk en is door eene menigte fraaije buitenplaatsen omgeven. Het vorstelijk gebouwde huis te Z. werd in 1677 gesticht door Willem van Nassau, heer van Odijk en Cortgene, in 1746 vercocht aan den heer Schellinger en in 1767 aan Maria Agnes, gravin van Zinzendorf, dochter van den beroemden graaf Nikol. Ludw. von Zinzendorf (z. a.), echtgenoot van den graaf van Dohna. Sedert 1746 vestigde zich te Z. de Broedergemeente der Hernhutters, die twee vierkante pleinen aan beide zijden van het huis bewoont, omstr. 300 leden telt en vooral door eene veelzijdige nijverheid (1 porseleinfabriek, 2 ijzergieterijen, kaarsenmakerij, zeepziederij, schoenmakerijen, kunstdraaijerijen enz.) haar bestaan vindt. Ook zijn er twee goede Hernhuttersche kostscholen voor knapen en voor meisjes. Het huis te Z. werd achtereenvolgens het eigendom van den heer Nyborg, van den heer Huidekoper en sedert 1867 van den heer Labouchère.

Zeitz, kreitsstad in het Pruis. regeringsgebied Merseburg, aan de Witte Elster en aan den spoorweg van Weissenfels naar Gera, met (1864) 14,256 inw., heeft vijf Evangelische kerken, een Evang. collegienstift met bibliotheek, het thans tot verbeter-, armen- en ziekenhuis ingerigte slot Moritzburg, eertijds de residentie der hertogen van Saksen-Z., fabrieken in katoenen-, wollen-, linnen- en zijdewaren, van wasdoek, leder, piano's enz. — Het voormalige bisdom Z., in 968 door keizer Otto I opgericht, werd in 1029 onder den naam Naumburg-Z. naar Naumburg verplaatst. Toen de laatste Roomsche bisschop, de geleerde Iul. Pflug, in 1564 stierf, werd prins Alexander van

Keur-Saksen tot administrateur van het stift gekozen, na wiens dood het bij Keur-Saksen bleef, totdat de keurvorst Joh. George I het aan zijn zoon Maurits vermaakte, die de stichter der Saksisch-Zeitzsche nevenlinie werd. Deze stierf in 1717 met hertog Maurits Willem uit, waarna het stift met Saksen en in 1815 met Pruisen vereenigd werd.

Zelfontbranding. Sommige stoffen, die eene groote verwantschap met zuurstof hebben, kunnen onder daarvoor gunstige omstandigheden van zelve ontvlammen. Men noemt dat Z. Zoodanige Z. kan ontstaan bij een nat gemaakt mengsel van ijzervijzel en zwavel, dat men in den grond graaft, — bij vochtig, zaamgepakt hooi, — bij opgehoopte, wollen, met olie doortrokken stoffen, — bij steenkolen en dergelijke meer.

Zelfstandigheid of substantie duidt eene zelfstandig bestaande zaak aan; de stof, het geheel van een ligchaam, voor zooverre het uit gelijksoortige deelen zamengesteld is; het gehalte, de kern of het hoofdbestanddeel, het beste van eene zaak.

Zelfstandig naamwoord. Zie *Substantivum*.

Zell is de naam van onderscheidene kleine plaatsen in Duitschland en Zwitserland. De voornaamsten zijn: Z. aan het Zellermeer in het Oostenr. hertogdom Salzburg, met 850 inw.; — Z. aan den Ziller in den Tiroomschen kreits Innsbruck, in het Zillerdal, met 850 inw.; — Z. aan de Ips in het Oostenr. district Waidhofen, met 1000 inw.; — Z. aan den Zellerbach en de Moezel in de Pruis. Rijn-prov., met 2160 inw. en belangrijken wijnhandel; — Z. aan den Main, in den Beijerschen kreits Neder-Franken, met 1380 inw. en de kloosters Unterzell en Oberzell in de nabijheid.

Zell (Karl), verdienstelijk philoloog en humanist, in 1793 te Mannheim geb., studeerde te Heidelberg, Göttingen en Breslau, werd in 1814 prof. bij het lyceum te Rastadt, in 1821 prof. in de filosofie en welsprekendheid te Freiburg, waar hij in 1830 een philologisch seminarie oprigtte, en in 1847, met den titel van geheim hofraad, prof. te Heidelberg. Zijne hoofdwerken zijn: *De vera Theophrasteorum characterum indole et genuina forma* (2 dln., 1823—25), *Ferienschriften* (3 dln., 1826—33, nieuwe reeks, 1857), *Handb. der röm. Epigraphik* (3 dln., 1850 volgg.). Hij gaf *Ethica ad Nicomachum* van Aristoteles (2 dln., 1821) en onderscheidene Lat. classici uit.

Zell (Ulr.), de oudste boekdrukker van Keulen, waar hij van 1462—94 de nieuwe kunst uitoefende. Zijne oudste drukken zijn: *Chrysostomus super psalmo quinquagesimo* (1466), *Augustinus de vita christiana* (1467), *Biblia latina* (2 dln., 1470). Zijn laatste druk is *Gerardi Hardervici commentarii in IV libros nove logice Alberti M.* (1494).

Zeller (Eduard), verdienstelijk Duitsch wijsgeerig godgeleerde, in 1814 te Kleinbottwar in Wurtemberg geb., studeerde te Tubingen, waar hij privaats-docent was, toen hij in 1846 als prof. in de godgeleerdheid te Bern beroepen werd. Daar hij tot de linker zijde der Hegelsche school behoorde, verhieven zich vele stemmen in het canton tegen deze benoeming, maar de groote raad bekrachtigde haar. In 1849 werd hij prof. bij de philosophische faculteit te Marburg en in 1862 te Heidelberg. Zijne voornaamste schriften zijn: *Die Philos. der Griechen* (3 dln., 2de uitg., 1859), *Das theol. System Zwingli's* (1853), *Gesch. der christl. Kirche* (1848), *Die Apostelgesch. nach ihrem Inhalte u. Ursprunge kritisch untersucht* (1854). Hij gaf de *Theol. Jahrbücher* dl. 1—6 (1842—47) en met F. C. Baur dl. 7—16 (1848—57) uit.

Zeloten, d. i. ijveraars, worden in het algemeen allen genoemd, die met onverdraagzamen ijver voor hunne godsdienstige inzigten strijden. In het bijzonder wordt door dien naam de Joodsche partij aangeduid, die door haren dollen ijver voor de wet en de bevrijding des vaderlands en haren haat tegen alle andersdenkenden den in 66 n. Chr. tegen de Romeinen losgebarsten opstand der Joden veroorzaakte, welke den bloedigen oorlog en de verwoesting van Jeruzalem in 70 n. Chr. ten gevolge had.

Zelter (Karl. Friedr.), verdienstelijk Duitsch toonkunstenaar en componist, in 1758 te Berlijn geb., was eerst metselaar, maar wijdde zich op rijperen leeftijd geheel aan de muziek. In 1809 werd hij prof. in de toonkunst bij de akademie te Berlijn en door den koning tot verbetering der kerkmuziek naar Koningsbergen gezonden. Hij overleed in 1832. Vooral muntte hij in de compositie van zangmuziek uit. Tot zijne leerlingen behoort ook Mendelssohn-Bartholdy. Hij was zeer bevriend met Göthe. Zijn *Briefwechsel mit Göthe* (6 dln., 1833—34) zag na zijn dood het licht.

Zemels. Aan de buitenste bolsters der granen geeft men dezen naam. Zooals bekend is, worden bij de meelbereiding door den builmolen de Z. afgezonderd, die op die wijze bij de broodbereiding verwijderd worden, omdat zij moeilijk of niet te verteren zijn. Intusschen bevatten de Z. veel voedende stof, namelijk kleefstof en ook nog wat meel.

Een Fransch scheikundige Millon heeft daarom getracht de Z. als voedsel te bereiden, wat evenwel niet geheel met voordeel gelukt is. Lehmann wilde de voedende stof in het brood brengen, door de Z. met verdund zoutzuur te overgieten, waardoor de kleefstof opgelost wordt, om daarna door koolzure soda het zout te neutraliseren, waardoor zout gevormd wordt dat tevens het brood smakelijk maakt.

Zemplin, comitaat in den Hong. kreits aan deze zijde van de Theiss, grenst aan Galicië en de comitaten Saros, Abauj-Torna, Borsod, Noordbihar, Szabolcs en Ungvár, telt op 111 □ m. ruim 245,000 inw., is in het N. bergachtig door de Karpaten, koud en onvruchtbaar, maar in het midden in het Brodgdal en tusschen de rivieren Hernath, Lajo en Theiss, als ook in het Z. tusschen de Tokajer- en Hegyalja-bergen zeer vruchtbaar. De voornaamste voortbrengselen zijn: graan, vlas, hennep, tabak, uitstekende wijnen, ijzer, marmer, steenkolen, opaal. Het comitaat heeft Satorallya Ujhely, met 6500 inw., tot hoofdplaats en is naar het slot Z. bij het markt-vlek van dien naam genoemd.

Zend, een woord, dat waarschijnlijk wetenschap of kennis beteekent, is de naam der taal, waarin de onder den naam Zendavesta (z. a.) bekende overblijfselen van de heilige boeken der oude Perzen geschreven zijn. Eigenlijk moet zij naar het land, waar zij gesproken werd, de Bactrische taal genoemd worden. Zij behoort tot den Indo-Germaanschen taalstam en met het Perzisch, Pehlewi, Parsi en Nieuw-Perzisch tot de Iranische familie, die met de Indische talen de Arische groep vormt. Anquetil Duperron vond deze langen tijd verloren geraakte taal terug, en na hem hebben Rask, Burnouf, Bopp, Brockhaus, Spiegel, Haug en and. haar nader leeren kennen.

Zendavesta, d. i. Zend-oorkonde, is de naam van de heilige schriften der oude Parsen, waarin de godsdienstige leeringen van Zoroaster (z. a.) vervat zijn, en die gebeden, wetten en sagen, menigmaal in bonte mengeling, bevatten. De echtheid dezer schriften, in zoo verre de oude Parsen deze reeds bezaten en aan Zoroaster toeschreven, is door Kleuker en and. bewezen, hoewel Zoroaster zelf niet de schrijver is van alle afzonderlijke gedeelten, die in een tijdperk van omstr. 1000 jaren ontstaan zijn. De Z. bestaat uit 5 deelen (Noçk): 1) de *Vendidad*, de van God gegevene wet; 2) *Izeschneh* of *Yaçna*, een liturgisch boek met lofzangen en gebeden; 3) *Vispered*, aanroepingen bevattende van de hemelsche geesten en geniussen, die over de natuur gesteld zijn. Deze drie deelen vereenigd zijn door de Parsische priesters *Vendidad-Sadé* genoemd. 4) *Yeshts*, eene verzameling van fragmenten van lofliederen en aanroepingen der hemelsche geesten; 5) *Siroese*, eene soort van liturgischen kalender met gebeden voor elken dag. De Z. werd het eerst in Europa bekend door Anquetil Duperron, die haar in 1762 in de oud-Bactrische taal naar Europa overbragt en in 1771 in eene Fr. vertaling uitgaf, naar welke Kleuker eene Duitsche (3 dln., 1776—78) bewerkte. Westergaard begon eene volledige uitgave van het origineel met eene Eng. vertaling (1852—54) en Spiegel met eene Duitsche vertaling (3 dln., 1851 volgg.). Burnouf, Olshausen, Brockhaus, Lassen, Eckard en and. schreven over afzonderlijke deelen.

Zendingen, Zending-genootschappen. Het Christendom werd naar het uitdrukkelijk gebod van zijn Stichter (Math. 28: 19) door prediking gevestigd en uitgebreid. Met dat oogmerk had Jezus zijne 12 discipelen om zich verzameld, om hen als apostelen, d. i. gezanten of zendingen, ter prediking uit te zenden (Mark. 3: 14). In de eerste eeuw werd het Christendom, vooral door den volhardenden ijver van Paulus in het zendingswerk onder de Heidenen, in de meeste landstreken van het Romeinsche rijk gevestigd en breidde zich in de twee volgende eeuwen, niettegenstaande de bloedigste vervolgingen, dermate uit, dat het in den aanvang der 4de eeuw in dat rijk de zegepraal over het Heidendom behaalde. Toen het Christendom tot godsdienst van den staat verheven was en onder zijne belijders vele naam-Christenen telde, onttaardde ook het zendingswerk, en staatkundige bedoelingen traden maar al te zeer in de plaats der evangelieprediking bij de uitbreiding van het Christendom onder de heidensche volken van Europa, die deels door geweld, deels door staatkundigen invloed op hunne vorsten, in geheele massa's tot het Christendom toetraden en veelal hun oud heidendom onder nieuwe Christelijke vormen behielden. In de hierdoor verbasterde kerk der middeleeuwen werd de zending-geest nagenoeg geheel uitgedoofd. De hervormers moesten eerst het heidendom binnen de Christ. kerk door de prediking des evangelies bestrijden, eer zij aan de uitbreiding van het Christendom onder heidensche volken denken konden, en de Roomsche kerk zond zendingen naar de Protestantsche landen uit om het verloren gebied te heroveren.

Maar in de Roomsche kerk ontwaakte toch reeds in de 17de eeuw de geest der heidenbekeering met nieuwe kracht. Hiertoe werden te Rome door Gregorius XV in 1622 de *Congregatio de propaganda fide* en door Urbanus VIII in 1627 het *Collegium de propaganda fide* (zie *Propaganda*) en verschillende seminariën ter opleiding van zendelingen gesticht. Gelijkijdig rigtten ook wereldlijke geestelijken in Frankrijk en Italië verschillende zendelings-vereeningen op, z. a. die der priesters van het Oratorium, de Lazaristen, de Missiepriesters van het heil. sacrament, de Seminaristen van St.-Sulpice te Parijs, de Missiepriesters van Jezus en Maria, de Seminaristen van St.-Nicolas in Frankrijk enz. De belangrijkste zendingen der Roomsche kerk zijn naar China, O.-Indië en Japan. Onder de Protestantsche volken waren er in de 17de eeuw wel enkelen, die zegenrijk ter bekeering der Heidenen werkzaam waren, z. a. bij de Nederlanders Junius op Formosa, Baldaeus op Ceylon, en bij de Engelschen vooral Eliot en de familie Mayhew onder de Indiaanen, maar meer algemeen ontwaakte de zendelingsijver onder de Protest. volken eerst sedert het begin der 18de eeuw. Het oudste Protest. zendeling-genootschap is de *Society for propagating the Gospel in foreign parts*, in 1701 in Engeland opgericht. Frederik IV, koning van Denemarken, zond onder medewerking van Francke uit Halle in 1705 den beroemden Ziegenbalg (z. a.) naar Tranquebar in O.-Indië en rigtte in 1714 een afzonderlijk Zendelings-collegie te Kopenhagen op, hoewel toch Halle, waar de zendelingen gevormd en de berigten gedrukt werden, het middelpunt dezer zending bleef. De uitgebreide zedingsarbeid der Hernhutters dagteekent van 1732, toen de eerste zendelingen, Dav. Nitschmann en Leonh. Dober, naar St.-Thomas in W.-Indië vertrokken. Trad bij de oprigting der Protest. Zendeling-genootschappen in de voorgaande eeuw (het Londensche, in 1795, het Nederlandsche, in 1797 te Rotterdam opgericht) het algemeen Christelijk element op den voorgrond, zoodat leden van verschillende Protest. kerkgenootschappen zich vereenigden, allengskens, in Engeland en N.-America reeds zeer spoedig, in Nederland sedert het laatste 20tal jaren, deed zich ook op dit gebied de confessioneele ijver gelden, zoodat verschillende kerkgenootschappen of, gelijk bij ons, de voorstanders van verschillende dogmatische rigtingen afzonderlijke Zendeling-genootschappen oprigten. Het aantal Protest. Zendeling-genootschappen is hierdoor overgroot. De voornaamsten, behalve de reeds genoemden, zijn in Engeland: de Baptist Missionary Society (1792), de Church Missionary Society for Africa and the East (1799), het Wesleyaansche Z. (1814); in Schotland: het Z. der Schotsche kerk (1824) en sedert 1843 dat der Vrije Schotsche kerk; in N.America: American Board of Commissioners for foreign Missions (1810), American Baptist Board of foreign Missions (1814), verder hebben er de Methodisten, de Bisschoppel. kerk, de Presbyterianen afzonderlijke Zendeling-genootschappen; in Duitschland en Zwitserland: in 1800 rigtte Jänicke te Berlijn eene zedingschool op, in 1815 werd te Bazel de Evangelische Missionsgesellschaft opgericht, in 1823 de Missionsverein te Berlijn, in 1828 de Rheinische Missionsgesellschaft te Elberfeld-Barmen, in 1836 de Norddeutsche Missionsgesellschaft te Bremen, in 1836 de Evangelisch-Luth. Missionsgesellschaft te Dresden, sedert 1848 te Leipzig, in 1856 de Gesamtverein für die chinesische Mission, uit de vereeniging van drie zelfstandig werkende vereenigingen ontstaan, de zendelings-vereeniging van pastor Harms te Hermannsburg, die in 1854 het eerste Deutsche zendelingschip naar Z.-Afrika uitzond; in Frankrijk: het Parijsche zendeling-genootschap, in 1815 opgericht; in Nederland: behalve het Nederl. zendeling-genootschap, het oudste op het Europeesche vasteland, in 1797 vooral door toedoen van Dr. van der Kemp opgericht, het Doopsgezinde Z., vroeger eene afdeeling van de Baptist M. S., sedert 1848 zelfstandig werkende, het Utrechtsche Z. (1858), de Rotterdamsche zendelings-vereeniging (1858). Verg. o. a. Wiggers, *Gesch. der evang. Mission* (2 dln., 1845—46), *Handbüchlein der Missionsgesch. u. Missionsgeographie* (2de uitg., 1846), het *Basler Missionsmagazin* (sedert 1856), *Mededeelingen vanwege het Nederl. Zendeling-genootschap* (sedert 1856).

Zenegroen, *Ajuga*, een plantengeslacht uit de familie der Lipbloemigen, dat zich door eene tweetandige bovenlip der bloemkroon onderscheidt. Wij hebben een drietal soorten. 1^e Het Kruipend Z. (*A. reptans*), dat men op weilanden en vochtige plaatsen aantreft, met kruipende uitloopers. De vierkant opgaande stengel is aan twee zijden behaard. — 2^e Het Geneefsche Z. (*A. genevensis*), dat in Limburg gevonden wordt. — 3^e Het Geel Z. (*A. chamaepitys*), dat bij Maastricht groeit.

Zengg of **Segnia**, koninklijke vrij- en havenstad in het Kroatisch Militaire-Grenzengebied, aan het Morlakkanaal van de Adriatische zee, zetel van een Roomschen bis-

schop met domkapittel en consistorie, heeft eene kathedraal, een theologisch diocesaan instituut, bisschoppelijk seminarie, oppergymnasium, groote zout- en graanmagazijnen en levendigen zeehandel naar Italië en de Levant en telt 3000 inw.

Zenith (Arab.) of toppunt, het bovenste einde, waar de vertikaal des waarnemers het hemelgewelf ontmoet, dus tegenover het nadir.

Zeno I, keizer van het Rom. rijk in het O., 474—91 n. Chr., was een Isauriër van geboorte en heette eigenlijk Thraskalisseus. Keizer Leo I ontbood hem in 468 naar Konstantinopel, waar hij met de prinses Ariadne huwde. In 474 werd hij mederegent van Leo II, die weldra stierf, en daarna zelf keizer. Hij was een losbandig en wreed dwingeland, hield zich tegen velerlei opstanden staande en is in de kerkgeschiedenis bekend door de uitvaardiging van het Henoticon in 482 ter beslechting van den Monophysitischen strijd.

Zeno, de Eleatiker, beroemd Grieksch wijsgeer, omstr. 500 v. Chr. te Elea in Groot-Griekenland geb., reisde met zijn leermeester Parmenides naar Athene, waar hij Socrates leerde kennen. De sage zegt, dat hij, na de mislukking eener zamenzwering tegen Nearchos, tyran van Elea, door dezen in een mortier te pletter werd gestampt. Hij is de uitvinder der dialectiek. Uit de enkele fragmenten zijner schriften blijkt, dat hij de tegen het systeem der Eleatische school aangevoerde gronden, die aan het empirisch realisme ontleend waren, poogde te ontzenuwen. Verg. Crell, *De Zenone* (1724); Gerling, *De Z. El. paralogismis motum spectantibus* (1825).

Zeno, Citticus, de stichter der Stoïsche school, geb. te Cittium op Cyprus, leefde omstr. 340—260 v. Chr., was eerst koopman, maar wijdde zich aan de wijsbegeerte, na op eene reis naar Athene schipbreuk geleden en daarbij alles verloren te hebben. Hij hoorde eerst den Cynischen wijsgeer Krates, daarna de Megarische wijsgeeren Stilpo en Diodorus en eindelijk de academiëci Xenokrates en Polemo, en trad na 20 jarige voorbereiding zelf als leeraar in de Stoa (z. a.) op, weshalve zijne school de Stoïsche en zijne leerlingen Stoïcijnen (z. a.) genoemd werden. Hij maakte, 72, volgens anderen 98 jaar oud, aan zijn leven, hetzij door vrijwillige uithongering, hetzij door verworping een einde. Over zijne leerstellingen zie het art. *Stoïcijnen*. Hij schreef onderscheidene schriften, o. a. *Over den staat*, *Over de natuur des menschen*, *Over de hartstogten* enz. Apollonius van Tyrus gaf een catalogus van zijne schriften, die echter allen zijn verloren gegaan. Verg. Innichen, *De Z. Cittico* (1724).

Zeno (Apostolo), als dichter en letterkundige beroemd, in 1668 te Venetië geb., wijdde zich aan de studie der poëzij en der geschiedenis, werd in 1715 door keizer Karel VI als historiograaf en hof-theaterdichter naar Weenen beroepen, keerde in 1729 naar Venetië terug en overleed aldaar in 1750. Door zijne melodrama's gaf hij aan de Ital. opera een regelmatigigen vorm. Zijne dramatische werken zijn in 10 dln. (Ven. 1744) verzameld uitgegeven. Verder schreef hij: *Dissertazioni istorico-critiche e litterarie agli istorici italiani* (2 dln., 1752—53), *Epistole* (6 dln., 2de uitg., 1785), *Istorici delle cose Veneziane* (10 dln., 1718—22), en gaf het *Giornale de' letterati d'Italia* sedert 1710 uit.

Zenobia (Septimia), vorstin van Palmyra (z. a.), gemalin en mederegentes van koning Odenathus en na diens dood, 267 n. Chr., regentes voor hare minderjarige zonen Herennianus en Timolaus, breidde het rijk tot Egypte uit en veroverde ook een deel van Klein-Azië. De Rom. keizer Aurelianus versloeg haar in 272 bij Emesa en belegerde haar in Palmyra. Zij ontvlugtte, maar werd gevangen genomen en moest in 274 den triumftogt te Rome volgen. De keizer begiftigde haar met landerijen bij Tibur. Hare nakomelingen bloeiden nog aan het einde der 4de eeuw te Rome.

Zenodotus, Alexandrijnsch grammaticus uit de 3de eeuw v. Chr., geb. te Ephesus, was een leerling van Philetas, leermeester van Ptolemaeus Philadelphus en bibliothecaris te Alexandrië. Hij stichtte er de eerste grammatische school en gaf eene nieuwe recensie van den tekst der Homerische gedichten. Verg. Düntzer, *De Zenodoti studiis Homericis* (1848).

Zentner (Georg Friedr., vrijheer von), verdienstelijk Duitsch regtsgeleerde, in 1752 te Strassenheim in de Palts geb., studeerde te Heidelberg en Göttingen, was van 1779—99 prof. in het staatsregt te Heidelberg, zag zich in 1799 naar Munchen beroepen, werd aldaar in 1817 staatsraad en directeur-generaal van het ministerie van binnen. zaken en van 1820—32 minister en overleed in 1835. De Beijersche constitutie van 1818 is grootendeels zijn werk.

tieraad naar Saksen terug, kwam in 1829 als gezant te Frankfort, werd in 1830 geheimraad en president van het opperconsistorie te Dresden en in 1831 minister van finantiën, in welke betrekking hij eene geheele hervorming in de Saks. staatshuishouding tot stand bragt. In 1838 werd hij minister van buitenl. zaken, behield beide portefeuilles tot 1848, was in 1849 Saksisch gevolmagtigde bij de onderhandelingen over de oprigting van een Duitschen bondstaat, werd in 1850 als lid van den raad van bestuur der verbondene regeringen naar Berlijn gezonden en in 1851 tot minister van het koninklijke huis en ordenkanselier benoemd. Hij schreef: *Das Wirken der Staatsregierung u. Ständr. des Königreichs Sachsen* (1834) en *Ein Wort über die sächs. Eisenbahnen* (1846).

Zeschau (Heinr. Wilh. von), verdienstelijk Saksisch krijgskundige, in 1760 te Garenchen in de Neder-Lausitz geb., kreeg zijne krijgskundige opleiding bij de militaire akademie te Wilhelmstein, woonde de veldtogten van het Saksische leger van 1793—1809 bij, nam in 1812 deel aan den togt naar Rusland, werd in 1813 gouverneur van Königstein, kreeg na den slag van Denezwitz het opperbevel over de Saksische troepen en gaf zich bij Leipzig alle moeite om het overloopen der Saks. troepen te verhinderen. Hij verzegelde als adjudant-generaal zijn koning in de gevangenis naar Friedrichsfeld, Presburg en Laxenburg, werd na de terugkomst des konings in zijne staten als staatssecretaris met de organisatie des legers belast en in 1823 gouverneur van Dresden. Hij nam in 1830 zijn ontslag en overleed in 1832.

Zesen (Phil. von), of, gelijk hij zich zelf noemde, Filip Zeze, ook Zesen von Fürstenaau, Duitsch dichter en taalkundige, in 1619 te Priorau bij Dessau geb., studeerde te Halle, Wittenberg en Leipzig, werd Comes palatinus en leefde te Leipzig, Jena, Hamburg en Amsterdam, waar hij in 1689 overleed. Vol ijver om de Deutsche taal te zuiveren, had hij met dit doel reeds in 1643 het Deutschgezinde genootschap of de Rozenorde opgericht; hij ging echter in zijn ijver voor het purisme te ver, zoodat hij met zijne aanhangers (Zesenianen) bespot werd. Een zijner beste gedichten is: *Priorau oder das Lob des Vaterlandes* (Amst. 1680). Eene bloemlezing zijner gedichten vindt men in Müller's *Bibliothek deutscher Dichter des 17 Jahrh.* (1e dl., 1837). Voor dien tijd belangrijk waren zijn *Hochdeutscher Helikon* (1640 en meerm.) en *Hochdeutsche Sprachübung* (1643). Zijne *Adriatische Rosemund* wordt voor den eersten Deutschen roman gehouden.

Zeshoek. Een regelmatige zeshoek, waarvan dus de zijden en hoeken gelijk zijn, kan in iederen cirkel beschreven worden door zijne zijden gelijk aan den straal te nemen, en die op den omtrek uit te zetten.

Zetmeel, *Amylum*. Men geeft dezen naam aan het zuiverste meel, dat in granen gevonden wordt en dat zich van het gewone meel onderscheidt doordien in het laatste ook kleefstof, suiker en andere stoffen bevat zijn. Het Z. komt als een wit poeder voor, uit korrels van verschillende grootte en gedaante bestaande. Met eene jodium-oplossing bevochtigd, verkrijgt het eene schoone blaauwe kleur, waardoor men jodium als herkenmiddel voor Z. bezigt. In koud water is Z. niet oplosbaar, in kokend water zwelt het tot eene pap op (de stijfjel — die ook Z. is — is daarvan een voorbeeld). Door verwarming wordt het Z. in eene gomachtige stof (Zetmeel-gom, *Dextrine*) omgezet. Door behandeling met verdund zwavelzuur kan men ook dextrine en vervolgens suiker (Z.-suiker) bekomen. Z. is in het plantenrijk zeer verspreid. Uit weitenmeel en aardappelen wordt het bereid. De Sago (z. a.) is ook Z. In de *Inula* (z. a.) komt een bijzonder Z., *Inuline*, voor. *Lichenine* wordt in de korstmossen (z. a.) aangetroffen.

Zetmeelgom. Zie *Dextrine*.

Zetterstedt (Joh. Wilh.), Zweedsch botanicus en zoöloog, in 1785 op een landgoed in Oost-Gothland geb., studeerde te Lund, werd in 1810 privaat-docent, in 1812 demonstrator en adjutor in de plantenkunde te Lund, ondernam van 1817—19 wetenschappelijke reizen en werd in 1839 prof in de botanie en ekonomie, als ook secretaris der universiteit te Lund. Hij schreef o. a. *Orthoptera Succiae* 1821), *De foecunditate plantarum* (3 dlu., 1810—12), *Fauna insectorum Lapponica* (1828), *Monographia scatophagorum Scandinaviae* (1835), *Blumenkalender für die Gärten des südlichen Schwedens* (1835), *Insecta Lapponica* (6 stn., 1838—40), *Diptera Scandinaviae disposita et descripta* (14 dln., 1842—60).

Zeuglodon, een fossiel dier, waarvan overblijfselen in de tertiaire gronden van Alabama en Z. Carolina gevonden zijn. De Z. bereikte eene aanzienlijke grootte en vereenigde in

zich de kenmerken van zeehonden en dolfinen. Hij wordt ook wel voor hetzelfde dier gehouden, dat reeds onder den naam *Hydrarchos* (z. a.) beschreven is.

Zeugma, d. i. verbinding, is eene redekunstige figuur, waarbij slechts één praedicaat, vooral een werkwoord, bij twee of meerdere subjecten gevoegd wordt, terwijl het strikt genomen slechts bij één subject behoort, en er alzoo een tweede praedicaat bij gedacht moet worden.

Zeulenroda, stad in het amt Greiz van het vorstendom Reuss Oudere linie, met 6200 inw., belangrijken veehandel, fabrieken van katoenen kousen en andere waren en verwerijen.

Zeune (Joh. Karl), Duitsch philoloog, in 1736 te Stolzenhayn bij Naumburg geb. en in 1788 als prof. te Wittenberg overl., maakte zich bekend door uitgaven van Terentius, Macrobius, Xenophon en Vigerus. — Zijn zoon Joh. Aug. Z., in 1778 te Wittenberg geb., sedert 1810 prof. in de geographie te Berlijn en in 1853 aldaar overl., maakte zich vooral verdienstelijk met betrekking tot het onderwijs van blinden. In 1806 rigtte hij te Berlijn een blinden-instituut op. Hij schreef o. a. *Gea, Vers. einer wissensch. Erdbeschreibung* (3de uitg., 1830), *Belisar, üb. den Unterricht der Blinden* (2de uitg., 1838), *Ueb. Blinde u. Blindenanstalten* (1817), *Ueb. Schädelbildung zur festern Begründung der Menschenrassen* (1846).

Zeus. Zie *Jupiter*.

Zeuss (Joh. Kaspar), verdienstelijk beoefenaar der geschiedenis en taalkunde, in 1806 te Vogtendorf in Opper-Franken geb., studeerde te Munchen, werd in 1839 prof. bij het lyceum te Spiers en in 1847 bij het lyceum te Bamberg en overleed in 1856 te Vorstendorf bij Kronach. Hij schreef o. a. *Die Deutschen u. die Nachbarstämme* (1837), *Die Herkunft der Baiern von den Markomannen* (1839), *Grammatica celtica* (2 dln., 1853).

Zeuxis, beroemd Grieksch schilder, uit Heraklea in Groot-Griekenland, leerling van Demophilus, bloeide omstr. 400 v. Chr. te Athene, was tijdgenoot en verdediger van Parrhasius en maakte zich vooral verdienstelijk door de afwisseling van licht en schaduw in de schilderkunst veel te verbeteren. Een zijner beroemdste stukken was Helena, die hij voor de Agrigentijnen schilderde, waartoe hem de vijf schoonste meisjes tot model gegeven werden. Hij was zeer hebzuchtig, zoodat hij het zien zijner schilderstukken duur liet betalen.

Zeven, een heilig getal, dat als zoodanig reeds in de hooge oudheid door de Egyptenaren, Heoreën en Grieken beschouwd werd. Het gold bij hen voor het symbool der volkomenheid, omdat het de drie en vier, twee in hun aard als volkomen geachte getallen (in de ruimte waar te nemen als de driehoek en het vierkant), in zich vereenigde. Het zevental der muzikale toonen was het vaste schema, waaraan ter eene zijde het zevental der hemelligchamen (de maan, Mercurius, Venus, de zon, Mars, Jupiter en Saturnus) en ter andere zijde dat van de dagen der week vastgeknoot werd. Volgens het vermoeden van Herder was het Egypt.-Mozaïsche teeken voor het zevental het middenpunt in den zeshoek, de zoogen. hermetische figuur. De Romeinen namen reeds vóór den Christel. tijd het zevental dagen der week van de Egyptenaren over.

Zeven tegen Thebe noemt men in de mythische geschiedenis van Griekenland de zeven helden: Adrastus, Polynices, Tydeus, Amphiarus, Kapaneus, Hippomedon en Parthenopaeus, die aan den togt tegen Thebe deel namen, daartoe opgeroepen door Polynices, omdat diens broeder Eteokles hem van de regering, die zij te zamen na den dood van hun vader Oedipus hadden aanvaard, wilde uitsluiten. Aeschylus heeft deze stof in een treurspel behandeld, dat voor ons bewaard is gebleven.

Zeven vrije kunsten (De). Zie *Kunst*.

Zeven wonderen der wereld (De). Zie *Wonderen der wereld* (De *zeven*).

Zeven wijzen (De). Zie *Wijzen* (De *zeven*).

Zeven wijze meesters heet eene verzameling van novellen uit de middeneeuwen, die in eene epische lijst zijn te zamen gevoegd. Een prins, door zeven meesters in alle wijsheid onderrigt, wordt bij zijn terugkeer aan het vaderlijke hof volgens de aanwijzing der sterren met doodsgevaar bedreigd, indien hij binnen zeven dagen een woord spreekt. Zijne stiefmoeder, wier liefdesaanzoeken hij heeft afgewezen, zet den vader aan om zijn zoon ter dood te doen brengen. Een der meesters weet evenwel een dag uitstel te verkrijgen, zoodat de prins zelf na zeven dagen de boosheid zijner stiefmoeder aan het licht brengt. Dit werk is van Oosterschen oorsprong, doch tot nu toe heeft men noch den tijd van zijn ontstaan, noch de wijze, waarop het zich in het Oosten heeft uitgebreid, genoegzaam kunnen

ontdekken. De kruistogten hebben zonder twijfel dit boek naar het Westen overgebracht, waar het allengs in bijna alle talen is overgezet.

Zevenaar, aanzienlijk dorp in het arrond. Arnhem der Nederl. prov. Gelderland, aan de verbinding van den spoorweg naar Kleef met den Rijnspoorweg en aan de Pruiss. grenzen gelegen, telt 3700 inw., en heeft een kantongereg, de douane, eene Hervormde en eene Roomsche kerk, eene Latijnsche en twee lagere scholen en meerdere oud-adellijke sloten.

Zevenbergen, een gewest dat onder den naam van grootvorstendom tot de landen der Hong. kroon behoort, grenst ten N. aan Hongarijë, ten O. aan de Bukowina en Moldavië, ten Z. aan Walachijë, ten W. aan de Militaire Grenzen en Hongarijë, en heeft eene oppervlakte van 997,51 geogr. □ m. Het wordt verdeeld 1) in het land der Hongaren met 8 comitaten en 2 districten; 2) in het land der Szeklers met 5 stoelen; 3) in het land der Saksers met 9 stoelen en 2 districten. Aan de oost- en zuidzijde door hooge gebergten omgeven, eene voortzetting der Hong. en Galicische Karpathen, terwijl het binnenslands door meerdere bergketenen doorsneden wordt, die het van de overige zijden insluiten, is Z. eene natuurlijke bergvesting. Vlakten bevinden zich alleen langs de rivieren, waarvan de voornaamsten, de Alt of Aluta, de Maros en de Szamos, in het midden des lands ontspringen en allen bevaarbaar zijn. De bevolking telt 2,074,457 zielen, buiten de militairen, en is zamengesteld uit Oost-Romanen (Walachijërs), Magyaren of Hongaren, Duitschers, Zigeuners, Israëlieten, Armeniërs, Czechen, Bulgaren, Ruthenen en Grieken. Over het geheel behoort de Magyaarsche bevolking tot de Lat.-Kathol., Hervormde en Unitarische; de Deutsche vooral tot de Luthersche; de Romaansche tot de Grieksch-Kathol. en Grieksch-Oostersche kerk. De bewoners zijn verspreid over 18 steden, 77 marktplekken en 2622 dorpen. Het klimaat is zacht en gezond; de plantengroei kan er, met uitzondering der bergstreken, weelderig genoemd worden. De landbouw levert onderscheidene soorten van granen, vooral maïs, verder aardappelen, tabak, vlas en hennep, en vele boomvruchten. De wijn, die hier verbouwd wordt, is in gunstige jaren uitmuntend. Ook de uitgestrekte wouden brengen veel voordeel aan. Deze bevatten beeren, wolven, vossen en wilde zwijnen. De veeteelt wordt er door uitgestrekte weilanden zeer bevorderd. De paarden, die grooter zijn dan het Hongaarsche ras, worden in groote menigte uitgevoerd. Twee soorten van schapen leveren grove en fijne wol. De bijenteelt is er van groot belang. Wild en tam gevogelte, visch en schildpadden worden er in menigte aangetroffen. De zoutwerken, die er zich bevinden, zijn zeer rijk. De industrie is nog van weinig belang, doch de handel levendig. De voornaamste handelsplaatsen zijn Hermannstadt, Kronstadt, Bistritz en Szamos-Ujvár. Het volksonderrigt is in den laatsten tijd verbeterd. De regering van Z. berust op het diploma van keizer Leopold I van 4 Dec. 1691 en verscheidene oudere en nieuwere wetten. Onlangs heeft daarin echter deze groote verandering plaats gevonden, dat door het koninkl. rescript van 17 Febr. 1867 de vereeniging van Z. met Hongarijë is uitgesproken. Aan het Oostenr. leger levert Z., afgezien van de bijzondere wapenen, 7 regimenten linieinfanterie, 2 bataillons jagers en 1 regiment huzaren. Het wapen des lands is blaauw en goud, door een smalen rooden dwarsbalk gescheiden; op de bovenste helft bevindt zich een zwarte arend met eene gouden zon en eene zilveren halve maan, in de onderste helft zijn 7 roode torens. Z. kreeg zijn naam van de Deutsche kolonisten, die hier in 1143 uit de streken van den Beneden-Rijn aankwamen. De Lat. naam Transsylvania is daardoor ontstaan, dat het land aan de westel. zijde, waar het aan Hongarijë grenst, door groote bosschen omgeven is. De Hong. naam Erdély beteekent ook woudland. Z. was in oude tijden een gedeelte van Dacië. Sedert de 5de eeuw werd het achtereenvolgens door verschillende volken ingenomen. Koning Stephanus I van Hongarijë maakte het in 1004 tot eene Hong. provincie. Onder vorst Joh. Zapolya werd het door het verdrag van 1535 een soeverein vorstendom en was meermalen een gevaarlijk vijand voor Oostenrijk. Leopold I onderwierp Z. in 1687 geheel, ofschoon het zijne eigene vorsten behield. Toen het vorstel. huis in 1713 met Michael Apafi II uitgestorven was, werd Z. geheel met Hongarijë vereenigd. Maria Theresia verhief het in 1765 tot een grootvorstendom. In 1848 zette de Hong. partij de vereeniging met Hongarijë door, tengevolge waarvan vele oproeren ontstonden. Na menige lotwisseling, waarbij het ook weder volkomen van Hongarijë werd afgescheiden, vereenigde het koninkl. rescript van 1867 Z. voor goed met dit koninkrijk.

Zevenbergen, stadje in het arrond. Breda van de Nederl. prov. N.-Brabant, aan den spoorweg van den Moerdijk naar Antwerpen gelegen, met 5300 inw., een kantongereg,

eene Roomsche en eene Hervormde kerk, onderscheidene meekrapfabrieken, waarvan sommigen met stoom gedreven worden, belangrijke vee- en paardenmarkten en eenigen handel.

Zevenblad, *Aegopodium Podagraria* L., is eene plant, die tot de familie der Schermbloemigen behoort. Zij bereikt eene hoogte van 5—7 palm. De bloemen zijn wit gekleurd. De bladen zijn 9-tallig, drie aan drie dicht bij elkaar geplaatst. Het Z. is overblijvend en komt op belommerde plaatsen veel voor.

Zevenboom. Zie *Jeneverstruik*.

Zevengebte (Het) is een gebergte, dat zich op den regter oever van den Rijn in den omtrek van de stad Königswinter in het Pruiss. regeringsdistrikt Keulen verheft. De belangrijkste bergen, die daartoe behooren, zijn: de Oelberg, de Löwenberg, de Lohrberg, de Nonnenstromberg, de Petersberg en de Drachenfels. Vrg. Müller von Königswinter, *Sommertage im Siebengebirge* (Kreuznach 1867).

Zevengesternte noemt men de sterregroep in den rug van den Stier, die uit ééne ster van de derde, ééne van de vierde, vier van de vijfde en verder uit vele kleinere sterren bestaat. Met het bloote oog zijn er slechts zes gemakkelijk te onderscheiden; de helderste heet Alcyone. Volgens eene Grieksche overlevering zijn het de aan den hemel geplaatste Plejaden (z. a.).

Zevenjarige oorlog. Maria Theresia, keizerin van Oostenrijk, bleef voortdurend een grooten spijt gevoelen over het haar door Pruissen ontrukte Silezië. Haar vertrouwing van Kaunitz wist een verbond tusschen Oostenrijk, Rusland, Saksen en Frankrijk tegen Frederik II tot stand te brengen. Deze laatste overviel daarop plotseling in 1756 Saksen, bemagtigde Dresden, versloeg de te hulp komende Oostenrijkers bij Lowositz en nam het Saksische leger gevangen. Hiermede nam de Z. (1756—63) een aanvang. Het volgende jaar veroverde Frederik Boheme, grootendeels door zijne overwinning bij Praag, die echter aan zijn generaal Schwerin het leven kostte, en ofschoon hij dit land ten gevolge van zijne nederlaag bij Kollin, door Daun hem toegebracht, weder ontruimen moest, wist hij echter de Franschen bij Rossbach tot de vlugt te noodzaken, terwijl hij Silezië, dat intusschen in de handen van Oostenrijk gevallen was, heroverde. Niettegenstaande Frederik II de Russen bij Zorndorf in 1758 versloeg, was dit een het volgende jaar voor hem minder gelukkig, daar de veldslagen bij Hochkirch en Kunersdorf in zijn nadeel uitvielen, terwijl daarenboven Dresden hem weder ontnomen werd, zoodat hij in 1760 en 61 nauwelijks in staat was om zich tegen zijne verbondene vijanden staande te houden. De dood van Elisabeth van Rusland in 1762 bragt echter eene groote verandering in den stand van zaken, daar haar opvolger, Peter III, een vurig bewonderaar van Frederik den Gr. was, en daarom ook onmiddellijk den vrede te Petersburg sloot, waarbij hij aan Pruissen alle veroveringen teruggaf, terwijl hij bovendien een verbond met Frederik aanging. Dit laatste werd nu wel na Peters vermoording door zijne gemalin Katharina II verbroken, doch deze ondersteunde Frederiks vijanden niet langer, zoodat ook Frankrijk, hetwelk zijne laatste krachten had uitgeput, den vrede moest sluiten. Maria Theresia, die wel inzag dat zij, aan zich zelve overgelaten, den oorlog tegen Frederik II niet met de hoop op een goeden uitslag kon voortzetten, moest dus ook toegeven, zoodat in 1763 de vrede van Hubertsburg tot stand kwam, waarbij Pruissen, Oostenrijk en Saksen weder in het bezit hunner landen bevestigd werden, die zij vóór den oorlog bezeten hadden.

Zevenslaper, **Reilmuis**, *Myoxus glis* Schr., *Sciurus glis* L., een diertje dat met de rat in grootte overeenkomt, aschgrauw (van onderen wit) gekleurd is, met een donkeren kring om de oogen, en in het Z. van Europa leeft. Bij de Ouden werd de Z. als eene lekkernij vetgemest. Bij sommigen maken de Reilmuizen een afzonderlijk geslacht uit, anderen brengen ze tot de Eekhoorns.

Zevenslapers heeten naar de legende zeven jongelingen, Maximianus, Malchus, Serapion, Dionysius, Johannes, Martinianus en Konstantius, die zich, om eene Christenvervolgung onder keizer Decius in 251 te ontgaan, in een hol van den berg Kalion bij Ephese verborgen hadden. Zij vielen aldaar in slaap, werden ingemetseld en ontwaakten eerst in 446, toen dit hol onder Theodosius II bij toeval weder open gemaakt werd. Nadat zij hierop aan den bisschop Martijn en den keizer dit wonder verhaald hadden, stierven zij door een lichtkrans omgeven. Hun gedenkdag is in de Roomsche kerk de 27ste Junij, in de Grieksche de 4de Augustus.

Zeventigen (Vertaling der). Zie *Septuaginta*.

Zeverzaad. Zie *Wormzaad*.

Zeyst. Zie *Zeist*.

Zeýtblom (Barthol.), verdienstelijk Zwabisch schilder, omtrent wiens levensgeschiedenis zeer weinig bekend is. Hij beoefende reeds in 1468 de kunst, doch komt eerst in 1483 in de authentieke archieven van Ulm voor, in welke na 1517 zijn naam verdwijnt. Zijne eerste kunstwerken getuigen van den invloed der Brugsche school der van Eycken, zijne latere van die van den Frankischen meester Wohlgemuth. Zijn oudste, thans nog bekende werk is de *Voorstelling van Christus aan het volk door Pilatus* in de St.-Georg-kerk te Nordlingen, gedagteekend 1468. In 1473 schilderde hij een altaarstuk met deuren voor de parochie-kerk te Kalchberg bij Tübingen. Van 1488 dagteekent een ander altaar, welks schilderwerk thans te Ulm wordt bewaard. Tot zijne beroemdste stukken behooren verder: de fraaije altaarkast in de kerk op den Heerberg bij Gaildorf van 1497, in 1847 door de kunstvereening te Ulm en in Opper-Zwaben meesterlijk gerestaureerd en in 5 fraaije lithographiën gereproduceerd, en 8 paneelen, tooneelen uit het leven van Maria voorstellende, in de kapel van het oude kasteel te Kreuchenwies. Z. is eerst in den laatsten tijd aan de vergetelheid ontruk. Reeds heeft men onderscheidene werken van zijne hand teruggevonden, door Nägler in zijn *Künstlerlexicon*, 22ste deel, opgegeven; waarschijnlijk echter is nog menige schilderij van zijne hand verborgen gebleven of aan andere kunstenaars toegeschreven.

Zibet. *Zibetkat.* Zie *Civetkatten*.

Zibet-muis. *Fiber Zibethicus*, behoort tot de familie der Muizen. De Z. heeft eene lengte van ongeveer drie palm, uitgezonderd den twee palm staart. Zij is rosbuin gekleurd. De Z. leeft in N.-America in grasachtige moerassen en meren. De huiden worden voor hoedenfabrieken uitgevoerd.

Zichy von Vasonykeó, oud Hong. adellijk geslacht, in 1625 in den grafelijken stand verheven, splitste zich in de 18de eeuw in twee liniën, die van Palota en die van Karlsburg. De linie van Palota splitste zich weder in drie takken: die van Adony en Szent-Miklo's, waarvan thans het hoofd is graaf Sigismund von Z., geb. in 1800; die van Nagy-Lany met het tegenwoordig hoofd graaf Georg von Z., geb. in 1805; die van Palota met graaf Nikolaus, geb. in 1800, aan het hoofd. De linie van Karlsburg heeft thans tot hoofd graaf Ladislaus von Z., in 1799 geb. Diens neef, graaf Eugenius von Z., in 1809 geb., administrateur van het Weissenburger comitaat, werd 30 Sept. 1848 door de revolutionaire regering ter dood gebracht. De oom des laatsten, graaf Karl von Z., in 1753 te Presburg geb., was sedert 1809 minister van oorlog, in de jaren 1813 en 14 minister van binnenl. zaken, onderscheidde zich vooral op de Hong. landdagen en stierf in 1821 te Weenen. Van zijne zonen was graaf Frans Z.-Ferraris, geb. in 1777, overl. in 1839, Oostenr. luitenant-veldmaarschalk, en graaf Karl von Z., geb. in 1778 en overl. in 1834, president van de Hong. hofkamer en oppergespan van het Wieselburgsche comitaat.

Ziebland (Georg Friedr.), beroemd architect, in 1800 te Regensburg geb., kreeg zijne opleiding te München, bereisde van 1827—29 Italië om vooral de basiliken te bestuderen, werd in 1829 bij de bouwkundige sectie van het ministerie geplaatst en heeft München met verschillende gebouwen versierd. Tot zijne beroemdste bouwwerken behoort de in 1848 voltooide basilika van den heil. Bonifacius, waaraan zich het Bonifacius-klooster aansluit en het in 1845 voltooide gebouw voor kunst-tentoonstellingen. Na den dood van Ohlmüller voltooide Z. de Aukerk te München en den opbouw van den burg te Hohenschwangau.

Ziegenbalg (Bartholomaeus), beroemd zendeling en taalkundige, in 1683 te Pulsnitz in de Opper-Lausitz geb., studeerde te Halle in de godgeleerdheid en ging in 1705 met Plütschow uit Kopenhagen als zendeling naar Tranquebar, waar hij in 1706 aankwam. Hij ondervond hier vele moeilijkheden, vooral van de zijde der Deense overheden, die hem zelfs lieten gevangen nemen, totdat hij op hooger bevel uit Kopenhagen vrijgelaten werd en ongestoord werkzaam was. In 1714 keerde hij in het belang der zending naar Europa terug, zette in 1716 onder Engelsche bescherming zijn arbeid in Madras voort, keerde daarna naar Tranquebar terug en overleed aldaar in 1719. Hij rigtte aldaar scholen op, vereenigde eene steeds toenemende gemeente en maakte zijne studie van de Talmudische taal. Hij vertaalde den Bijbel en den kleineren Lutherschen catechismus in het Talmudisch en gaf o. a. eene *Grammatica damulica s. malabarica* (1716) uit. Belangrijk zijn ook zijne *Missionsberichte*, die sedert 1710 te Halle uitkwamen en tot 1770 onder zijn naam werden voortgezet.

Ziegenhain, voormalig graafschap, aan eene zijlinie der landgraven van Thuringen behoorende, viel in 1495 aan Hessen ten deel en vormt thans een deel van de Keur-Hessische prov. Opper-Hessen. — De kreitsstad Z., aan de Schwalm, heeft omstr. 1800 inw. en een groot oud slot, thans staatsgevangenis. — Het dorp Z., met 320 inw., in de nabijheid van Jena, is bekend door de vervaardiging van de zoogen. Ziegenhainer stokken van Cornelius-kerseboomhout.

Ziegler (Friedr. Wilh.), Duitsch tooneelspeler en dramaschrijver, in 1760 te Brunswijk geb., werd tooneelspeler bij het burgtheater te Weenen en door keizer Jozef II naar de meeste groote tooneelen van Deutschland gezonden, om zich verder te ontwikkelen. Hij bleef echter een middelmatig tooneelspeler; ook zijne talrijke drama's, verzameld in *Sämmtl. dram. Werke* (18 dln., 1824), verheffen zich niet boven het middelmatige. Hij stierf te Weenen in 1827.

Ziegler en **Klipphausen** (Heinr. Anselm von), Duitsch dichter, in 1653 te Radmeritz in de Opper-Lausitz geb., studeerde in de regten en schoone wetenschappen, werd stiftsraad te Wurtzen en overleed in 1696 te Liebertwolkwitz bij Leipzig. Hij schreef den in zijn tijd beroemdsten roman: *Die asiatische Banise, od. das blutige, doch muhtige Pegu* (1688, voortgezet door Hamann, 2 dln., 1766), verder *Heldenliebe der A. und N. T.* (2 dln., 1715, het derde deel door Seidel, 1732), en gaf *Hist. Schauplatz der Zeit* (1695—1718; nieuwe uitg., 1728—13, 3 dln. fol.) uit.

Ziekenhuizen zijn gebouwen, die dienen tot verpleging van zieken. Zij moeten in de hoogste mate aan de voorschriften der hygieine voldoen, want de opeenhooping van menschen, en vooral van zieken, maakt een gebouw van zelf reeds ongezond. Zij moeten daarom niet te groot zijn, en opdat er steeds vrije lucht kunne toestroomen, is het nuttig, dat zij van goede ventilators voorzien en op een rondom open plein gelegen zijn. De zalen mogen niet te groot zijn (hoogstens voor 25 à 30 man) en moeten aan twee zijden licht ontvangen. Iedere zieke moet eene ruimte hebben van minstens 25 kub. Ned. el. Verder moeten de lijders aan verschillende kwalen ook zooveel mogelijk op verschillende zalen verpleegd worden.

Ziekte (*Morbüs*). Met dezen naam bestempelt men iedere afwijking in den vorm, de samenstelling of de werking van eenig orgaan.

Ziektekunde, **Pathologie** noemt men de kennis van het wezen, de oorzaken, de verschijnselen en de gevolgen der verschillende ziekten, alsmede van de veranderingen, die hierbij in het menschelijk ligchaam aanwezig zijn.

Ziel. Met dezen naam drukken wij gewoonlijk uit de voorstelling van een afzonderlijk, onstoffelijk wezen in ons, waardoor wij tot bewustzijn van ons zelve en de ons omringende voorwerpen geraken. Ofschoon zij ten naauwste met het ligchaam zamenhangt en daarvan in vele opzigten afhankelijk is, moet zij toch beschouwd worden als eene op zich zelve bestaande individueele zelfstandigheid. Vele wijsgeeren nemen evenwel zulk een onderscheid tusschen Z. en ligchaam niet aan, maar leiden de functiën van het ligchaam en die van de Z. uit dezelfde grondkrachten af. Tegenover deze beide beschouwingen, die de Z. toch als eene kracht opvatten, in het eerste geval als eene zelfstandige, in het laatste als eene algemeene, staat het gevoelen der materialisten, die aan de kracht der ziel geene enkele soort van zelfstandigheid, noch op zich zelve, noch in den zamenhang met het groote geheel toekennen, maar de Z. en alle krachten in het heelal slechts voor voorbijgaande verschijningen houden. Het is de taak der psychologie (z. a.) om te onderzoeken, welke dezer drie hoofdbeschouwingen over de natuur der Z. de ware mag genoemd worden.

Zielkunde. Zie *Psychologie*.

Zielmis heet in de Kathol. kerk die mis, welke voor de in het vagevuur vertoovende ziel gehouden wordt, om haar uit de plaats der kwelling te bevrijden of ten minste den duur der kwelling te verkorten.

Zielsverhuizing heet de togt, dien de menschelijke ziel door verschillende dierlijke of menschelijke lichamen zoude maken, om meer gereinigd tot de oorspronkelijke bron, van waar zij is uitgegaan, terug te keeren. Hiermede hangt ook het geloof aan het bestaan der ziel vóór hare verschijning op aarde (prae-existentia) te zamen. De eerste sporen van de leer der Z. vindt men bij de Brahmanen, terwijl zij insgelijks door de Buddhisten wordt aangenomen. De Grieken, die de Z. metempsychosis noemen, hebben haar waarschijnlijk van de Egyptenaren overgenomen. In de Pythagoreische en Alexandrijnsche wijsbegeerte neemt zij eene belangrijke plaats in. Onder de Romeinen waren Cicero en

Virgilius het geloof aan de Z. toegedaan. Door Aristoteles werd zij verworpen. Ook de Rabbijnen hadden daaromtrent hunne eigenaardige zienswijze. De Christel. sekte der Manicheeërs beschouwde de Z. als een middel tot boete, ofschoon de Christel. kerk haar anders voortdurend bestreden heeft. De oude Italianen, de Celtische Druïden, de Scythen en Hyperboraeërs hadden insgelijks het geloof aan de Z., terwijl het bij de Heidensche volken van oostel. Azië, de Kaukasische volken, de wilde Americanen en Afrikaansche negers, hoewel met veel verschil, nog in onzen tijd wordt aange troffen. Een gevolg daarvan was bij vele volken de vereering van sommige dieren en de afschuw om het vleesch van deze te gebruiken.

Zielsziekten. Met dezen naam bestempelt men de stoornissen in de verstandsuitingen der menschen. Zij zijn ideopathisch of sympathisch, want zij kunnen ontstaan door directe aandoeningen der hersenen, of door ziekten van andere organen, die dan reflectorisch op de hersenen terugwerken. De behandeling moet dus niet alleen psychisch, maar ook physisch zijn, doch daar zij natuurlijk niet voor alle Z. dezelfde kan zijn, is het onmogelijk deze hier aan te geven.

Zielverkoopers heetten die beruchte personen, welke, vooral te Amsterdam, matrozen of soldaten voor de dienst in de koloniën aanwieren, deze tot hunne aflevering onderhielden en daarbij voor ieder individu een schuldbrief van f 150,— ontvingen, die hun, wanneer de verkochte in het leven bleef, uitbetaald werden, nadat men deze gelden van diens loon had afgetrokken. Deze zoogen. transportbrieven werden echter meestal voor zeer lagen prijs aan kapitalisten verkocht, terwijl niet alleen daarmede, maar ook met de zoogen. maandbrieven, waarbij de verkochten zich verbonden om aan hunne achtergelatene betrekkingen jaarlijks eenige guldens van hun loon te doen uitbetalen, een schandelijke woeker werd gedreven.

Zien. Zie *Gezigt* en *Oog*.

Ziener. Zie *Profeet*.

Zierikzee, arrondissements-hoofdplaats in de Nederl. prov. Zeeland, op het eiland Schouwen nabij de Ooster-Schelde, waarmede zij door twee havens verbonden is, gelegen, telt 7600 inw., is de zetel van eene arrondissements-regtbank en een kantongereg, heeft een fraai raadhuis, een gymnasium, eene teekenschool met eene verzameling van scheepsmodellen, handel in voortbrengelen van den landbouw, eenige scheepvaart en visscherij, en meekrap- en garanceine-fabrieken. De fraaije Groote kerk brandde 7 Oct. 1832 af; de in 1554 door den Belgischen architect Kelderman begonnen toren werd behouden en een nieuw kerkgebouw opgericht. De oude wallen zijn in wandelingen herschapen. Z. was eertijds eene belangrijke handels- en hansestad en bezat nog in het midden der 18de eeuw een honderdtal zeilschepen. Z. is in 849 gesticht. In 1303—4 had zij eene zware belegering van de Vlamingers en in 1576 van de Spanjaarden te doorstaan.

Zierotin (Karl von), invloedrijk Moravisch staatsman, die, in 1564 uit een oud adellijk geslacht geb., als landshoofdman van Moravië zich aan het hoofd stelde der oppositie tegen de monarchistische en kerkelijk-reactionaire plannen van keizer Rudolf II en in 1611 de krooning van Matthias tot koning van Boheme wist door te zetten. Toen na den dood van Rudolf de reactie onder kardinaal Khlesi de overhand kreeg, legde Z. in 1615 zijne betrekking neder en vestigde zich te Breslau, waar hij in 1636 stierf. Verg. *Chlumsky, Karl von Z. u. seine Zeit* (1862).

Ziesel, Zieselmuis, *Spermophilus*, behoort tot de familie der Eekhoorns, bij anderen tot de groep der Marmotachtige dieren. De Z. bewoont oostelijk Europa. De ooren zijn in de pels verscholen; de middenteen der voorpooten is lang. Vele soorten van het geslacht Z. worden in Polen, Oostenrijk, Rusland, N.-America en andere landen aangetroffen.

Ziethen (Hans Joachim von), beroemd Pruis. generaal der cavallerie, uit een oud Brandenburgsch adellijk geslacht in 1699 op het vaderlijk goed Wustrau in het graafschap Ruppın geb., trad in 1714 in Pruis. dienst, diende eerst bij de infanterie, maar nam zijn ontslag en leefde te Wustrau. In 1726 kwam hij als luitenant bij het regiment dragonders van Wuthenow, werd wegens een duel tot een half jaar vestingstraf veroordeeld en daarna afgezet, in 1730 bij het nieuw opgerichte lijfhuzarencorps aangesteld, maakte zich in den eersten Silezischen oorlog zeer verdienstelijk, werd in 1741 kolonel, na zich vooral bij Rothholz onderscheiden te hebben, en drong in 1742 tot Stockerau bij Weenen door. In den tweeden Silezischen oorlog werd hij in 1744 generaal-majoor en onderscheidde zich meer malen, z. a. bij Hohenfriedberg en

Hennersdorf. Na den vrede van Dresden nam hij, toen zijne benijders hem bij den koning in ongenade hadden gebracht, zijn ontslag, maar in 1755 bood hij den koning zijne diensten weder aan, werd luitenant-generaal, nam aan de meeste veldslagen van den zevenjarigen oorlog deel, overwon in 1757 bij Reichenberg, besliste de veldslagen bij Praag en Leuthen, voerde bij Kollin het bevel over den linker vleugel der cavalerie, dekte in 1758 het transport, dat naar Olmutz bestemd was, en ontnam bij Torgau aan Daun de reeds behaalde zegepraal door de Siptitzer hoogten te veroveren. Na den vrede leefde hij te Berlijn en deelde tot zijn dood, in 1766, in de bijzondere gunst van koning Frederik II. In 1790 werd te Rheinsberg een gedenkteeken en in 1794 te Berlijn een standbeeld ter zijner eere opgericht. Verg. Hahn, *Hans Joach. von Z.* (1850). — Zijn eenige zoon, Friedr. Emil von Z., in 1765 geb., in 1840 in den grafelijken stand verheven, stierf in 1854 ongehuwd te Wustrau. — Een bloedverwant, Hans Ernst Karl, graaf von Z., uit den Roomschen tak Dechtow, in 1770 geb., onderscheidde zich in de oorlogen tegen Frankrijk, 1806—15, werd in 1835 als generaal-veldmaarschalk gepensioneerd en stierf in 1848 te Warmbrunn. Diens zoon, graaf Leopold von Z., in 1802 geb., regeringsraad en directeur van de crediet- inrigting te Breslau, is het tegenwoordige hoofd der familie.

Zigeuners, een uit Indië afkomstig volk, dat in Azië, Egypte, Europa en N.-America rondzwerft. Zij noemen zich zelve Romeitschel, Koenmoedal-khal, Pharaôn of Sinte, heeten in Indië Noet Beria en Kangiar, in Perzië Loeli, in Syrië Kauli, bij de Arabieren Harami, bij de Grieken Athinganen, bij de Nieuw-Grieken Gyphtoi, bij de Turken Tschingan, in Slavonië, Moldavië en Walachijë Gigani, in Hongarijë Cigani en Pharao Nephek, in Rusland Tschingani, in Italië Zingari, in Spanje Gitanos, in Portugal Ciganos, in Frankrijk Bohémiens of Egyptiens, in Engeland Gypsies, in Schotland Trinkler, in Hoog-Schotland Caird, in Finland Mustalaiset, in Denemarken en Noorwegen Fanter, in Zweden Spakaring, in Duitschland Z., in Nederland Heidens of Heidenen. Hun getal is onbekend; in Europa rekent men dat er $\frac{1}{2}$ mill. zijn, waarvan 145,000 in Oostenrijk, 200,000 in Europ. Turkijë, 90,000 in Rusland. Zij hebben een olijfkleurig vel, zwart glanzig haar, een digten zwarten baard, fijne lippen, zeer witte tanden, vurige oogen met lange wimpers, eene middelbare grootte en een wel gevormd slank ligchaam. De mannen zijn veel schooner dan de vrouwen, die er vooral zeer haveloos uitzien. Voor het uitwendige houden de Z. zich aan de godsdienst van het land dat zij bewonen, hoewel hunne godsdienstige begrippen zeer gebrekkig zijn. Om petegiften te ontvangen laten zij hunne kinderen door leeraars van verschillende gezindten doopen. Zij houden zich met vele bedriegerijen, tooverijen, waarzeggerijen enz. bezig, maar beoefenen toch ook enkele ambachten, b. v. het koperslagers-, smids-, houtsnijwerk enz., met groote vaardigheid; vooral voor de muziek hebben zij een bijzonder talent. Zij zijn zeer hebzuchtig, verkwistend, onmatig in spijs en drank, zonder eergevoel, leugen- en diefachtig en wreed jegens dieren. Bij hun eerste optreden stonden al de Z. onder één opperhoofd (koning); thans hebben de verschillende omzwervende horden ieder een hoofdman, die door de volwassen mannen gekozen wordt. Hunne taal behoort tot de jongere Indische volkstongvallen (wier moedertaal het Sanskrit is), maar is met vele elementen uit de talen der landen, waarin de Z. omzwerfen, vermengd. Reeds vóór 1398 waren er Z. aan deze zijde van den Indus; in het begin der 15de eeuw traden zij in de verschillende landen van Europa op. Zij gaven voor uit Egypte te komen en terugkeernde pelgrims uit Palaestina te wezen, waardoor zij b. v. bij keizer Sigismund in 1425 bescherming vonden. De pogingen, om hen aan vaste woonplaatsen en eene geregelde levenswijze te gewennen, zijn nagenoeg geheel mislukt. In ons vaderland, waar nog in het begin dezer eeuw in enkele afgelegene streken families der Heidens gevonden werden, hielden zich in het voorjaar van 1868 enkele troepen van Z. op, die hier en daar bij steden en dorpen hunne smerige tenten opsloegen. Over de Z. is veel geschreven. Verg. o. a. Pott, *Die Z. in Europa u. Asien* (2 dln., 1844); Reinbeck, *Die Z., ihr Herkommen, Gesch. u. Lebensweise* (1861); Liebich, *Die Z. in ihrem Wesen u. ihrer Sprache* (1863); Bataillard, *De l'apparition et de la dispersion des Bohémiens en Europe* (1844) en *Nouvelles recherches sur l'apparition etc.* (1849).

Ziller, een regter zijstroom van den Inn in den Tiroomschen kreits Innsbrück, doorstroomt het $13\frac{1}{2}$ m. lange *Zillerdal*, dat zich van de trotsche gletschergebergten, de Krimler en Pusterer Tauern, tot aan de vereeniging met het Zemmudal en Duxdal

en dan in afwisseling met wei-, bouwlanden en bosschen tot aan den mond van de Z. bij Strass uitstrekt. De voornaamste marktvekken en dorpen in het dal zijn Zell (de hoofdplaats), Bransberg, Finkenberg, Mayerhofen en Hippach. De inw., 15—16,000 zielen, bestaan vooral van veeveelt. In Aug. 1837 verlieten 448 inwoners, die de Roomsche kerk verlaten hadden en der Augsburgsche confessie waren toegedaan, daar zij weigerden om tot de Roomsche kerk terug te keeren, hun dal en vestigden zich in Pruisisch Silezië, waar zij bij Erdmannsdorf (z. a.) de kolonie Zillerdal stichtten.

Zilver, een der edele metalen met eene witte kleur en een soortelijk gewigt van 10,5. Het Z. is weeker dan koper en bezit eene groote rekbaarheid, waarin het echter door het goud overtroffen wordt. Het smelt bij ongeveer 1000° C., dus eerder dan koper. Het is vatbaar voor eene groote mate van polijsting, waarna het zijn glans behoudt, omdat het niet in de lucht oxydeert. In de natuur wordt het Z. zoowel in gedegen toestand als vererft aangetroffen. In Saksen, het Hartsgebergte, in Mexico en andere plaatsen vindt men het als gedegen Z. Als erts verbonden met chloor, met antimonium, arsenik, zwavel en dergelijken wordt het in verschillende streken der aarde gevonden. In de industrie neemt het Z. eene belangrijke plaats in. Zooals bekend is wordt het tot het munten van geld, tot het maken van ornamenten en allerlei kostbaar huisraad enz. aangewend, doch wegens de groote weekheid van het Z. wordt het dan met eenig koper gemengd. Om het zilveragehalte uit te drukken, dat de legering bevat, noemt men het aantal looden Z., die in 16 lood der legering aanwezig zijn, b. v. 12 loods, 15 loods, beteekenende dat in 16 lood der legering 12 of 15 lood Z. met 4 of 1 lood koper verbonden zijn. Het gehalte wordt door essai (z. a.) bepaald en zulks door een stempel of keur uitgedrukt. Verbinding van Z.-oxyde met salpeterzuur wordt in de geneeskunde gebruikt. In het licht wordt deze verbinding zwart; daarop berust de aanwending in de photographie (z. a.). Andere voorwerpen worden wel met Z. overtrokken, dat men verzilveren noemt. Daartoe wordt ook dun uitgeslagen bladzilver gebruikt, waarvan 10,000 blaadjes 1 streep dik zijn. Knalzilver is reeds bij knalgoud (z. a.) vermeld.

Zilverden. Zie *Den*.

Zilver schoon. Zie *Ganserik*.

Zilvervloot is de naam der Spaansche vloot, die met de schatten der zilvermijnen uit W.-Indië terugkeerde en door Piet Hein (z. a.) in 1628 genomen werd.

Zilvervos. Zie *Vos*.

Zimmermann (Clemens von), Duitsch historie- en portretschilder, in 1789 te Dusseldorp geb., vormde zich aldaar en te Munchen op de akademie, deed in 1815 eene reis naar Italië, werd in 1816 prof. bij de kunstschool te Augsburg en directeur van het museum van schilderijen aldaar, in 1825 prof. bij de akademie te Munchen en in 1846 directeur van het koninkl. centraal-museum van schilderijen. Hij versierde de glyptothek, den hofuin, de pinakothek en de groote eetzaal te Munchen met zijne schilderwerken.

Zimmermann (Eberh. Aug. Wilh. von), verdienstelijk beoefenaar der aardrijks- en natuurkunde, in 1743 te Uelzen geb., studeerde te Göttingen en Leiden, werd in 1766 prof. bij het Carolinum te Brunswijk, ondernam onderscheidene wetenschappelijke reizen, werd in 1801 geheim-staatsraad en overleed in 1815. Hij schreef o. a. *Geograph. Gesch. des Menschen u. der allgemein verbreiteten vierfüssigen Thiere* (3 dln., 1778—83), *Ueb. die Compressibilität u. Elasticität des Wassers* (1799), *Taschenbuch der Reisen* (12 dln., 1802—13), *Die Erde u. ihre Bewohner* (5 dln., 1810—13).

Zimmermann (Ernst), Duitsch prediker, in 1786 te Darmstadt geb., studeerde te Giessen, werd in 1805 hulprediker te Auerbach, in 1809 diakonus in Gross-Gerau, in 1814 hofdiakonus en in 1816 hofprediker te Darmstadt, in 1831 superintendent aldaar en overleed in 1832. Hij maakte zich vooral verdienstelijk door in 1822 de *Allgemeine Kirchenzeitung* en in 1824 de *Allgemeine Schulzeitung* op te rigten. Zijne preken zagen in 8 dln. (1815—31) het licht. Verg. Karl Z., *Ernst Z. nach seinem Leben, Wirken u. Charakter* (1833). — Zijn broeder, Karl Z., in 1803 te Darmstadt geb., sedert 1842 hofprediker aldaar, werd in 1847 prelaat en heeft door zijne opwekkende roepstem in 1841, ter oprigting van eene vereeniging om hulpbehoevende Protestanten bij te staan, aanleiding gegeven tot de oprigting der Gustaaf-Adolf-vereeniging. Hij gaf onderscheidene populaire godgeleerde en homiletische schriften uit, o. a. *Die Gleichnisse u. Bilder der Heil. Schrift* (7 dln., 1840—51), en zette de door zijn broeder opgerigte tijdschriften voort.

Zimmermann (Joh. Georg, ridder von), verdienstelijk Duitsch geneeskundige, in 1728 te Brugg in het canton Aarau geb., studeerde te Göttingen, werd eerst stadsdoctor te Brugg en in 1762 Groot-Britannisch lijfarts en hofraad te Hannover, waar hij in 1795 overleed. Hij had zeer vreemde voorstellingen. Zoo meende hij dat de staatkundige en godsdienstige meeningen zijner tijdgenooten, als ook de Fransche omwenteling uit eene geheime orde, waartoe volgens hem vele Duitsche geleerden behoorden, haren oorsprong hadden. Hij is beroemd door zijne schriften: *Ueb. die Einsamkeit* (2de uitg., 4 dln., 1784—85), *Vom Nationalstolze* (2de uitg., 1789), *Von der Erfahr. in die Arzneiwissensch.* (2 dln., 2de uitg., 1787), *Fragmente üb. Friedr. d. Gr.* (3 dln., 1790).

Zingarelli (Nicolo), beroemd Ital. componist, in 1752 te Napels geb., studeerde op het conservatorium te Loreto, was eerst kapelmeester te Torre dell'Annunziata, werd in 1806 directeur der kapel aan het Vatikaan te Rome, in 1812 directeur van het conservatorium te Rome en kapelmeester bij de Peterskerk en in 1813 directeur bij het conservatorio reale te Napels, waar hij in 1837 stierf. Behalve opera's componeerde hij voortreffelijke oratoriums en wijdde zich ten laatste uitsluitend aan de kerkelijke muziek.

Zingen. Zie *Zang*.

Zingg (Adrian), landschapschilder en etscher, in 1734 te St.-Gallen geb., sedert 1766 leeraar bij de kunstakademie te Dresden, waar hij in 1816 overleed. Eene verzameling zijner werken zag te Leipzig (1804—6) het licht.

Zingiber. Zie *Gember*.

Zingst, eiland in de Oostzee, door den Prerowstroom van het schiereiland Dars gescheiden, behoort tot den kreits Franzburg van het Pruis. regeringsgebied Stralsund.

Zink, Spijter, is een metaal van eene blaauwachtig witte kleur en bladerig kristalachtig op de breuk. Het soortelijk gewigt is = 7. Koud of sterk verhit is het broos, maar bij eene verwarming van 120—150° C. kan het gebogen, tot platen geplet en tot draad getrokken worden. Het smelt bij 360° C.; in sterke hitte wordt het vlugtig en kan het overgehaald worden. Het Z. verbindt zich gemakkelijk met zuren, waarbij zich waterstof ontwikkelt. Bij verhitting in de lucht verbrandt het met eene vlam, waarbij het Z.-oxyde in vlokken zich vertoont. Dit oxyde wordt als witte verw in plaats van loodwit gebruikt, ook voor emailverw en in de geneeskunde. Met zwavelzuur verbonden, ontstaat *Wit-* of *Z.-vitriool*. Het Z. komt in de natuur niet gedegen voor, maar in ertsen als Galmei, als Z.-blende en op andere wijzen. In den handel wordt het in blokken en in platen geleverd. De laatste worden op velerlei wijzen gebruikt, vooral voor zaken die water moeten bevatten, daar het niet, zooals het ijzerblik, aan roesten onderhevig is; verder voor dakbelegging, bekleeding van goten enz. Ook worden vele voorwerpen, beeldjes, ornamenten enz. uit dit metaal gegoten. In de galvanische batterijen bekleedt het Z. eene belangrijke plaats; tot het overtrekken van ijzer (gegalvaniseerd ijzer) is het zeer nuttig. Door Z. met andere metalen te vermengen worden belangrijke metaallegeringen verkregen, zooals messing, brons, enz.

Zinkblende. Zie *Blende*.

Zinkeisen (Joh. Wilh.), Duitsch geschiedkundige, in 1803 te Altenburg geb., studeerde te Jena en Göttingen, was slechts korten tijd leeraar bij het Blochmannsche instituut te Dresden, ondernam voor zijne historische studiën onderscheidene reizen, was van 1840—51 hoofdredacteur van de *Preuss. Staatszeitung*, leefde sedert 1851 als prof. in de historische studiën te Berlijn en overleed aldaar in 1863. Zijne hoofdwerken zijn: *Gesch. des osmanischen Reichs in Europa* (7 dln., 1840—63), *Der Jacobinerclub* (2 dln., 1852—53), *Gesch. der griech. Revolution* (2 dln., 1840).

Zinkgref (Jul. Wilh.), Duitsch dichter, in 1591 te Heidelberg geb., studeerde in de regten, ondernam van 1611—16 eene reis door Zwitserland, Frankrijk, Engeland en Nederland, werd auditeur-generaal te Heidelberg, verloor bij de verovering van Heidelberg door Tilly (1623) zijn vermogen, hield zich daarna te Frankfort, Straatsburg, Worms en Kreuznach op en stierf te St.-Goar in 1635. Als dichter munt hij vooral uit in zijn *Soldatenlob* (1632). Zijn hoofdwerk is: *Deutsche Apophthegmata, das ist der Deutschen kluge Sprüche* (2 dln., 1626—31 en meerm.). In Müller's *Bibliothek deutscher Dichter des 17 Jahrh.* (7de dl.) vindt men eene bloemlezing zijner gedichten.

Zinkographie is de in 1805 door Eberhardt te Maagdeburg uitgevondene, maar eerst sedert 1822 in gebruik geraakte kunst om in plaats van koper- en staalplaten en steenen sterke zinkplaten ter verkrijging van afdrukken te gebruiken.

Zinna, vlek in het Pruiss. regeringsgebied Potsdam, aan de Ruthe, met 1800 inw., waar in 1449 het verdrag gesloten werd tusschen Brandenburg en het aartsbisdom Maagdeburg en in 1667 een muntverdrag tusschen Brandenburg en Keur-Saksen.

Zinnebeeld noemt men de aanschouwelijke voorstelling van eenig voorwerp, welke strekken moet, om nog iets anders aan te duiden of uit te drukken als waarvan zij de afbeelding is. Ook wordt Z. dikwijls in de beteekenis van symbool (z. a.) gebezigd. De kunst om zich in Z. uit te drukken of de Symboliek (z. a.) is zeer oud.

Zinsverbeelding of **Hallucinatie** (van het Lat. hallucinari, gedachtenloos zijn) noemt men de aan onderscheidene zieken eigene dwaling in zinnelijke waarnemingen, waarbij zij iets meenen te zien, te hooren, te ruiken, te smaken of te voelen, wat in de werkelijkheid niet bestaat. De Z. is een verschijnsel, dat zeer veelvuldig voorkomt bij de meeste koortsachtige toestanden, z. a. bij hersenontsteking, typhus, manie, monomanie, hypochondrie, hysterie enz. Van de 100 krankzinnigen zijn minstens 80 met hallucinatien behebt. Verg. o. a. Brière de Boismont, *Traité des hallucinations* (1845 en 1852).

Zintuigen, **Zinnen**. Menschen en dieren hebben het vermogen van te kunnen gewaarworden, dat is bewustheid te hebben van zich zelve en van andere zaken buiten hen. Zij kunnen dat bewustzijn langs vijf onderscheidene wegen verkrijgen: door het gevoel, den smaak, den reuk, het gehoor en het gezigt. Daaraan geeft men den naam Z. Het gevoel geeft gewaarwording van pijn of lijden, maar maakt ook als *lastzin* (z. a.), door aanraking, met de aanwezigheid en de gedaante van voorwerpen bekend. Smaak en reuk doen over de hoedanigheid van vele voorwerpen oordeelen en schadelijke spijzen van onschadelijke onderscheiden. Door gehoor en gezigt kan men geluiden en voorwerpen op een afstand waarnemen, welke waarneming zich van het laatste zintuig tot op eene onmetelijke verte uitstrekt. Deze beide Z worden ook edele Z. genoemd, omdat zij ons van de schoone kunsten (toon-, schilder- en beeldhouwkunst) te genieten geven. Ofschoon de gezonde mensch in het bezit van al deze Z. is, kunnen zij toch door oefening aanmerkelijk verscherpt worden. Zoo bewondert men het fijne gevoel van blinden in het beoordeelen van de deugdelijkheid enz. van stoffen, den smaak van den wijnhandelaar, het gehoor van den toonkunstenaar en het gezigt van den zeeman. Bij sommige dieren zijn enkele zinnen zeer sterk ontwikkeld, zooals de reuk bij den hond, het gehoor bij de haas, het gezigt bij den arend enz. Men zie verder de afzonderlijke artikels over dezé Z., waarin ook op derzelve werktuigen gewezen is.

Zinvang (*Katalepsia*) is eene zeldzaam voorkomende ziekte, waarbij de patienten plotseling het bewustzijn verliezen, en dan in de houding blijven die zij hadden op het oogenblik dat zij door den aanval werden overvallen. Wordt deze houding echter door andere personen veranderd, dan blijft de lijder in de nieuwe houding. Deze aanvallen duren meestal slechts weinige minuten, somtijds echter 3 tot 4 dagen. De oorzaak dezer ziekte is onbekend, doch men heeft waargenomen, dat zij veel voorkomt bij lijders aan hersenziekten.

Zinzendorf (Nikol. Ludw., graaf von), de stichter der Broeder-gemeente, in 1700 te Dresden geb., helde reeds als knaap, vooral te Halle, waar hij door zijne opleiding op het paedagogium met Franke in betrekking kwam, tot het piëtisme over, studeerde te Wittenberg in de regten, maar hield zich ook veel met de godgeleerdheid bezig, reisde in 1719 en 20 in Nederland en Frankrijk, werd in 1721 hof- en justitieraad te Dresden, waar hij met vrome lieden godsdienstige vereenigingen hield, en kocht Berthelsdorf. Hij vormde het plan om een godsdienstig genootschap op te rigten, waarin zich leden van alle Evangelische geloofsbelijdenissen zouden vereenigen in de belijdenis van de eenvoudige hoofdzaak des Christendoms: Christus en dien voor zondaren gekruisigd. Hij nam onderscheidene uitgeweken Moravische broeders op, maar, daar Berthelsdorf weldra te klein was, stichtte hij de stad Herrnhut (z. a) en werd zoo de grondlegger der Broeder-gemeente (z. a.), die hij met den baron Fred. de Wattewille, den predikant Rothe en magister Schäfer bestuurde. In 1734 ging Z. onder den naam Freydeck naar Stralsund, waar hij candidaat in de theologie werd. Door schriften en reizen zocht hij zijne gemeente te bevestigen en uit te breiden. In 1737 liet hij zich te Berlijn als bisschop der Broeder-gemeente ordenen en stond aan het hoofd der gemeenten in Duitschland. In 1738 ging hij naar St.-Thomas en St.-Croix, om de door zijne zendelingen gevestigde gemeenten te organiseren. In 1741 legde hij zijn bisschopsambt neder en vertrok naar N.-America, om eene gemeente Gods in den Geest op te rigten, keerde in 1743 naar Duitschland terug, en toen zijne gemeente ook in Saksen erkend werd, vestigde hij die aldaar met Barby als hoofdzetel, maar hield zich zelf het

meest te Herrnhut op, van waar hij onderscheidene reizen om zijne gemeenten te bezoeken ondernam. Hij stierf aldaar in 1760. Zijne 108 schriften zijn allen, onder deze ook geestelijke liederen, van ascetischen aard. Zijne tweede vrouw, Anna Nitschmann, in 1715 te Kunewalde in Moravië geb., en in 1760 overl., dichtte ook geestelijke liederen. Z. was een edel, innig vroom man, die tegenover het dorre orthodoxisme van zijn tijd een gemoedelijk, levend Christendom voorstond. Verg. Spangenberg, *Leben des Grafen von Z.* (8 dln., 1772—75); Varnhagen von Ense, *Leben des Grafen von Z.* in zijne *Denkmalen* (5de dl., 1830). Z.'s *Geistl. Gedichte* gaf Knapp (1845) uit. Van zijne zes zonen stierven vijf vroegtijdig; de overblijvende graaf Christ. Renatus, in 1727 te Herrnhut geb., werd in 1744 koorbestuurder bij de Broeder-gemeente te Herrenhaag, ging in 1750 naar zijn vader in Engeland en overleed in 1752. Zijne geestel. liederen werden door zijn vader als aanhang der overige liederen der Broeder-gemeenten in 1755 uitgegeven.

Zion. Zie *Sion*.

Zioniten. Zie *Elleriaansche sekte*.

Zips, Hong. comitaat in het district Kaschau, grenst aan Galicië en de comitaten Saros, Abaujvar, Torna, Gömör en Liptau, telt op 67,15 □ m. 160,000 inw., is door de Karpathen, die hier hunne hoogste hoogte bereiken, bergachtig, wordt door de rivieren Poprad, Hernath, Donajec, Göllnitz en Bialka doorstrooid en heeft vele bergmeren en minerale bronnen in een ruw klimaat. Landbouw, veeteelt, bergbouw en de vervaardiging van linnen, leder en aardewerk leveren de hoofdmiddelen van bestaau op. De zoogen. 16 Zipser kroonsteden vormen een afzonderlijk arrondissement; de grootste van deze is Igló of Nendorf; de hoofdplaats van Z. is Leutschau. Het comitaat, in 7 stoelgeregtarrond. verdeeld, heeft zijn naam van het Zipser slot (Hong. Szepes-Vár), waartegenover het Zipser kapittel met de Gothische kathedraal en de bisschoppelijke residentie ligt.

Zirkonium is een metaal, dat met zuurstof verbonden de zirkon-aarde vormt, die in het zirkon aanwezig is. Dit zirkon is een edelgesteente, dat uit die aarde met kiezel-aarde bestaat. Het Z. komt als een donker poeder voor, dat gewreven het aanzien van potlood heeft (zie *Hyacinth*).

Ziska (Joh.) veldheer der Hussiten, in 1360 te Trocznow in Boheme geb., verloor reeds als knaap het regter oog en kwam als page aan het hof van koning Wenzel. Als vrijwilliger streed hij in 1410 voor de Deutsche orde bij Tanneberg tegen de Polen en Litauers, daarna in Hongarij tegen de Turken. In 1418 trad hij met Hussinecz aan het hoofd der Hussiten, bouwde vestingen, z. a. die op den berg Tabor, verschanste, toen Sigismund met een Duitsch leger tegen Boheme oprukte, den berg Witkow, om Praag te verdedigen, en sloeg hier 14 Julij 1425 den storm van het veel talrijker keizerlijk leger af. Na den dood van Hussinecz werd hij het opperhoofd der Hussiten. Hij behaalde overwinning op overwinning, ook na voor het slot Raby zijn ander oog verloren te hebben, en drong na de zegepraal bij Deutschbrod, 18 Jan. 1422, in Moravië en Oostenrijk door, met groote wreedheid het land verwoestende. De keizer bood hem het stadhouderschap van Boheme aan, zoo hij de wapens nederlegde, maar hierover onderhandelende stierf hij 12 Oct. 1424, gedurende de belegering van Przibislaw in Boheme. Verg. Millauer, *Diplomat.-histor. Aufsätze ueb. Joh. Z.* (1824).

Zittau, eertijds de derde der zoogen. Opper-Lautsitzer Viersteden, thans de volkrijkste stad in het Saksische kreitsdirectie-district Bautzen, aan de Mandau en den spoorweg gelegen, telt (1864) 14,290 inw., heeft belangrijke voorsteden, acht kerken, waaronder de fraaie Johannes-kerk, een gymnasium, een seminarie voor onderwijzers, eene industrijschool, zes hospitalen, een raadhuis met belangrijke bibliotheek en verzamelingen, een theater, eene kazerne en veel handel en nijverheid. In 1864 is er eene waterleiding aangelegd, door welke het water van de Johannesbron, 18 roeden van de stad verwijderd, naar de stad geleid wordt. In de nabijheid liggen de in 1744 ontdekte drie zwavelhoudende ijzerbronnen van Augustusbad.

Zizianow, een uit Georgië afkomstig Russ. vorstengeslacht. Vorst Paul Sacharjewitsch Z. trad tegen het einde der regering van Peter den Gr. in Russ. krijgsveld in 1741 bij Wilmanstrand tegen de Zweden. Zijn kleinzoon, vorst Paul Dmitrijewitsch Z., Russ. generaal, in 1754 te Moskou geb., werd na de vereeniging van Georgië met Rusland in 1802 opperbevelhebber aldaar en onderwierp de vorsten van Mingrelië en Iremetië, maar werd 8 Febr. 1806 bij eene zamenkomst met den khan

van Bakoe verraderlijk vermoord. — Diens neef, vorst Dmitry Iwanowitsch Z., Russ. staadsraad en kamerheer, overleed in 1850 te Petersburg.

Zloczow, hoofdplaats van den kreits Z. (99,55 □ m. met omstr. 200,000 inw.) in het Oostenr. koninkrijk Galicië, tusschen bosschen en meren gelegen, met 5200 inw., twee Grieksche en eene Roomsche kerk, eene hoofdschool en een ziekenhuis.

Znaim of **Znaim**, hoofdplaats van den kreits van dien naam (55,8 □ m. met 193,620 inw.) in Moravië, aan de Thaya gelegen, met 8700 inw., een ouden burgt (thans militair hospitaal), vijf kerken, twee kapellen, eene genie-akademie, een oppergymnasium, eene hoofd- en lagere realschool, een convent der Dominicanen en der Kapucijnen, een ziekenhuis en onderscheidene fabrieken. Z., in 1145 door de Bohemers verwoest en in 1222 weder opgebouwd, werd toen de hoofdstad van Moravië en de residentie der markgraven. De 12 Julij 1809 alhier gesloten was stilstand tusschen de Oostenrijkers en Fransen had den 14 Oct. gesloten vrede van Weenen ten gevolge.

Zoarcos viviparus. Zie *Puitaal*.

Zobten of **Zobtengebergte**, noordoostelijke tak van het Eulengebergte in de kreitsen Frankenstein, Reichenbach, Schweidnitz en Nimptsch van het regeringsdistrict Breslau in de Pruis. prov. Silezië. In beperkten zin heet Z. de bijna kegelvormige, in twee spitsen uitlopende, met digte bosschen overdekte, 2246 v. hooge berg, 2 m. van Schweidnitz, de hoogste bergtop, op welken de Heidsche Slaven heilig vuur onderhielden, vandaar de naam Z., samengetrokken uit het Slaw. Gora Sobotka, d. i. heilige berg. Verg. Sadebeck, *Der Zobtenberg u. seine Umgeb.* (1856).

Zodiak. Zie *Dierenriem*.

Zodiakaal licht is een zwakke lichtschijs, dien men in den tijd der dag- en nachtevening in de streek en de rigting van den Dierenriem in heldere, niet door de maan verlichte avonden of morgens kan waarnemen, in de lente des avonds, nadat de schemering verdwenen is, en in den herfst des morgens, vóórdat de schemering aanbreekt. Dat men alleen in dezen tijd het Z. waarneemt, komt, omdat dan de Dierenriem steil genoeg gerigt staat om het zwakke licht ver genoeg boven den horizon te verheffen en het zichtbaar te maken. Men verklaart het Z. door aan te nemen, dat de zon door eene lensvormige atmosfeer in de rigting van den Dierenriem omgeven is.

Zoëga (George), verdienstelijk Deensch archaeoloog, in 1755 te Dahler in Jutland geb., studeerde te Göttingen, ondernam meerdere reizen, werd om de dochter van den schilder Pietruccioli te kunnen trouwen te Rome heimelijk Roomsche, genoot groote gunst bij den paus, werd interpres bij de propaganda, in 1798 Deensch agent en consul bij den Kerkelijken Staat, als ook prof. in de archaeologie te Kiel, welke betrekking hij echter nooit aanvaardde, en overleed in 1809 te Rome. Zijne belangrijkste schriften zijn: *Nummi Aegyptii imperatorii* (1787), *De origine et usu obeliscorum* (1797), *I bassirilievi di Roma* (2 dln., 1808, Duitsche vert. van Welcker, 2 dln., 1811—12). Verg. Welcker, *Z. s. Leben* (2 dln., 1819).

Zoethout, *Glycyrrhiza*, een plantengeslacht uit de familie der Peulvruchten, waarvan de *G. glabra* in het Z. van Europa groeit en daar, alsmede op enkele andere plaatsen verbouwd wordt, omdat haar kruipende wortelstok het bekende Z. levert, uit welken wortelstok tevens het algemeen bekende drop (z. a.) verkregen wordt. *G. echinata* levert eene mindere soort van Z.

Zoetwater-pissebed, *Asellus vulgaris* Latr. Deze Pissebed (z. a.) leeft geheel in het water, waar zij niet zwemt, maar op waterplanten kruipt. Het diertje is niet meer dan 1,5 Ned. duim lang en groenachtig bruin gekleurd; de pooten zijn naar het vooreinde korter. Het wijfje is niet zoo groot als het mannetje. In onze slooten komt de Z. menigvuldig voor.

Zofingen (Tobinum), kreitsstad in het Zwits. canton Aargau, in de nabijheid van de Wigger en aan den Zwits. centraal-spoorweg, heeft 3600 inw., een fraai raadhuys met eene stadsbibliotheek en belangrijke verzamelingen, alsmede levendige industrie en handel. Z. is eene zeer oude stad, had reeds onder Karel den Dikken het muntregt, stond van 1251—1415 onder Oostenr. heerschappij, werd in 1415 door de Berners ingenomen en behoort sedert 1798 bij het canton Aargau.

Zoilus, Grieksche rhetor uit Amphipolis in Macedonië in de 3de eeuw v. Chr., is volgens sommigen als vadermoorder gesteenigd, gekruisigd of verbrand. Hij was berucht als spotachtig criticus van de gedichten van Homerus en had deswege den bijnaam Homeromastix, d. i. geeselaar van Homerus. De naam Z. wordt spreekwoordelijk gebruikt van een kleingeestigen vitter.

Zolkjewski (Stanislaw), Poolsch veldheer, geb. in 1547 te Turynka bij Zolkjew in Galicië, verwierf zich reeds vroeg onder de aanvoering van Zamojsky in de oorlogen tegen de Turken, Walachen, Tataren, Kozakken en Zweden groote verdiensten, waarvoor de koning van Polen hem tot castellaan van Lemberg en wojwood van Kiew en in 1596 tot onderveldheer verhief. Hij veroverde Moskou en nam den czaar Schuiskoi gevangen. In 1617 streed hij met weinig geluk tegen de Turken en Tataren. Hij sneuvelde 8 Oct. 1620 bij Cecora aan den Dniester in den slag tegen de Turken. Johan III Sobieski liet ter zijner eere te Zolkjew een gedenkteeken oprigten.

Zollikofer (Georg Joach.), beroemd Duitsch kanselredenaar, in 1730 te St.-Gallen geb., studeerde te Utrecht in de godgeleerdheid, werd in 1754 predikant te Murten, daarna te Monsteig in Graauwbunderland, vervolgens te Iesenburg en in 1758 te Leipzig, waar hij in 1788 overleed. Hij schreef belangrijke stichtelijke en zedekundige geschriften. Zijne *Sämmll. Predigten* zagen in 15 dln. (1789—1804) het licht. Met Chr. Fr. Weisse gaf hij het nieuwe Leipziger gezangboek uit. Verg. Garve, *Ueb. den Charakter Z's* (1788).

Zöllner (Karl Friedr.), beroemd componist van mannenkoren, in 1800 te Mittelhausen in het amt Weimar geb., kreeg zijne opleiding aan de Thomasschool te Leipzig onder Schicht, werd in 1820 zangmeester bij de Rathsfrei-school aldaar, was ook als organist werkzaam en overleed in 1860. Vooral zijne composities voor het vierstemmig mannengezang zijn beroemd.

Zombor of **Sombor**, hoofdstad van het district Z. in het Hong. comitaat Bacs, eene koninklijke vrijstad, bij het Franzen-kanaal, dat de Theiss met den Donau vereenigt, in eene uitgestrekte vlakte gelegen, met 22,500 meestal Serbische inw., is de zetel van een Griekschen bisschop, heeft eene Katholieke hoofdschool, een seminarie voor onderwijzers van de Grieksche niet-geunierde belijdenis, eene openbare bibliotheek, zijdefabricatie en handel in graan, vee en manufacturen.

Zomerteekens. Zie *Dierenriem*.

Zon is het glinsterende hemelligchaam, om hetwelk, als gemeenschappelijk middelpunt, onze aarde en de overige planeten in elliptische banen draaijen. Die bewegingen geschieden volgens de wetten van Kepler. Zij is de bron van licht en warmte voor onze aarde. Hare middellijn is 192,700 geogr. mijlen. Uit de aarde gezien is zij in middellijn 32' 1",8; de digtheid is $\frac{1}{4}$ van die onzer aarde. De inhoud is 600-, de massa 738-maal zoo groot als die van alle planeten te zamen. Zij draait in 25 $\frac{1}{2}$ dag om hare as; haar afstand tot de aarde bedraagt 20,682,000 geogr. mijlen. Naar aanleiding der nieuwste onderzoekingen van Kirchhoff over de donkere strepen in het zonnespectrum is men van de vroegere meening, dat de zon zelve een donkere bol met een lichtgevenden dampkring was, afgegaan, en houdt haar nu voor een vast of drupvormig ligchaam met grootste gloei-hitte en omgeven door een dampkring van wat lager temperatuur.

Zonaras (Johannes), Byzantijsch schrijver uit de 12de eeuw, was onder keizer Alexius Komnenus aanvoerder der keizerlijke lijfwacht en eerste staats- en kabinetssecretaris, werd in 1118 monnik van de orde van St.-Basilius en stierf omstr. 90 jaar oud op den berg Athos. Zijne algemeene geschiedenis *Annales* of *Chronicon* werd het best door Pinder (2 dln., 1841—44) uitgegeven. Ook schreef hij scholiën op het N. T. en wordt hij voor den schrijver gehouden van een door Tittmann (2 dln., 1808) uitgegeven Grieksch lexicon.

Zondag is de naam van den eersten dag der week, dien vele Heidensche volken aan de zon wijdden en die daarnaar zijn naam ontving. De Chr. kerk vierde reeds in de oudste tijden den Z. als den dag der opstanding van Jezus. De Jood-Christenen vierden nevens den Z. ook den Joodschen sabbat; aan hen sloot de Oost. kerk zich aan. Sedert Konstantijn den Gr. kwam de viering van den Z. als een dag van openlijke godsverheerlijking weldra algemeen in gebruik. Allengskens werd hij met toenemende gestrengheid, als een Joodsche sabbat, gevierd. In onzen tijd neemt de ontheiliging van den Z. meer en meer toe. In de Anglikaansche kerk is eene hoogst gestrengte Z.-viering in stand gebleven. De thans nog gebruikelijke namen der Z. in den kerkelijken almanak zijn afkomstig deels van de feesten welke zij voorgaan of op welke zij volgen, deels van de eerste woorden van oud-Lat. kerkgezangen, die meest aan de Psalmen ontleend waren, zooals de vasten-zondagen *Invocavit* (Ps: 91: 15), *Reminiscere* (Ps: 25: 6), *Oculi* (Ps: 25: 15), *Laetare* (Jes: 66: 10), *Judica* (Ps: 43: 1); voorts zes Z. na Paschen: *Quasimodogeniti* (1 Petr. 2: 2), *Misericordias Domini* (Ps: 23: 6 of 89: 2),

Jubilate (Ps: 66: 1), *Cantate* (Ps: 96: 1), *Rogate* (Matth. 7: 7) en *Exandi* (Ps. 27: 7); de advents-zondagen (zie *Advent*) enz.

Zondagsletter is onder de zeven eerste letters van het alfabet, naar welke de afzonderlijke dagen der week van den aanvang des jaars af in alphabetische orde genoemd worden, die waarop de eerste zondag des jaars invalt, en naar welke dan alle volgende zondagen genoemd worden. Is b. v. de 5de Jan. een zondag, dan is de Z. eene E. Schrikkeljaren hebben er twee, waarvan de eene dient vóór den 24sten Febr., de andere er na.

Zondagsscholen noemt men scholen, op welke zij, die gedurende de overige dagen der week de gelegenheid missen om aan het schoolonderwijs deel te nemen, des Zondags in het lezen en schrijven onderwezen worden en godsdienstig onderwijs ontvangen. Zij zijn bestemd deels voor meer bejaarden, wier verstandelijke ontwikkeling vroeger geheel verwaarloosd werd, deels in fabriekplaatsen voor kinderen, die gedurende de week in de fabrieken arbeiden. Sommige dezer inrigtingen stellen zich mede ten doel door bijbellezing, godsdienstig gezang enz. ook kinderen, die reeds lezen kunnen, des Zondags nuttig bezig te houden. Robert Raikes, een boekdrukker te Gloucester, was in 1782 de stichter der Z. Zij zijn later allerwege nagevolgd en nemen eene waardige plaats in onder de philanthropische inrigtingen van onzen tijd.

Zonde duidt naar de oorspronkelijke beteekenis des woords elke overtreding van eene wet aan, die een *zoen*, d. i. een boeten der schuld door straf, vordert, en wordt in kerkelijk spraakgebruik gebezigd van elke toerekenbare en van daar verzoening eischende overtreding van Gods geboden. In het O. V. beteekent het woord *zondigen*: de wet overtreden. Johannes noemt de zonde (1 Br. 3: 4): wetsovertreding, letterlijk onwettigheid, wetteloosheid. Deze echter omvat niet slechts daden en handelingen, maar ook gedachten en begeerten, die met Gods wil in strijd zijn. Meermalen ook wordt Z. gebezigd van den zondigen toestand van den mensch, van de afkeerigheid van zijn hart van God, die zich openbaart in gedachten, woorden en werken, de zonden van den mensch. Van de *zonde* als toestand moet de mensch gereinigd worden, d. i. zijn hart moet gezuiverd worden, zijne afkeerigheid van God moet wijken en plaats maken voor liefde tot God; van de *zonden*, zondige gedachten, begeerten, woorden en handelingen behoeft de mensch vergeving. Over den oorsprong der Z., het den mensch aangeboren verderf der Z., over de leer der erfzonde (z. a.) en menig ander punt betreffende de zonde is herhaaldelijk in de Chr. kerk een hevige strijd gevoerd. Bekend is vooral de strijd tusschen Augustinus (z. a.) en Pelagius (z. a.).

Zonvloed, d. i. groote vloed, is de naam van den watervloed, die volgens Gen: 7 ten tijde van Noach plaats vond en geheel het menschdom, met uitzondering van Noach en zijn gezin, verdelgde. De sage eener dergelijke overstrooming komt ook bij andere volken der oudheid voor, gelijk bij de Babyloniërs die van Xistuthrus, bij de Grieken die van Deucalion enz.

Zon-eclips. Zie *Eclips.*

Zonen. Zie *Aardgordels.*

Zon-mikroskoop, Donkere kamer-mikroskoop is een in den wand van een donker vertrek geplaatste mikroskoop, hoedanig men ook bij het hydro-oxygeen-gas-mikroskoop (z. a.) gebruikt, maar hier worden de in dien mikroskoop geplaatste voorwerpen door zonlicht verlicht, dat door een met de hand beweegbaren spiegel (zie *Heliostaat*) in den mikroskoop geleid, en daar nog door een bol glas geconcentreerd wordt. Het beeld van het voorwerp wordt door een op eenigen afstand geplaatst wit scherm opgevangen en kan door een aantal personen gelijktijdig gezien worden.

Zonnebloem, Helianthus annuus L. is eene bekende plant uit de familie der Zaamgesteldbloemigen, uit het Z. van America afkomstig, maar die veel als sierplant om hare groote bloemen voorkomt. De zaden bevatten eene olie; zij worden in het vaderland der Z. gegeten, elders tot vogelvoeder gebruikt. Van eene andere soort van hetzelfde geslacht komt de aardpeer (z. a.).

Zonne-cyclus of Zonne-cirkel is eene tijdruimte van 28 jaren, na verloop waarvan de orde der dagen van de week weder op dezelfde dagen der maand valt, dat echter streng genomen alleen in den Juliaanschen kalender plaats vindt. Als men bij een gegeven jaar het getal 9 telt en de som door 28 deelt, dan is de rest dezer deeling de gezochte zonnecirkel, dat is, zij toont aan het hoeveelste jaar van een Z. het gegevne jaar is. Zoo is van 1865 de zonnecirkel 26.

Zonnedaaw, *Drosera*, is een plantengeslacht, dat aan de familie der Zonnedaawachtigen den naam geeft. De soorten onzer flora zijn kleine, op moerassige hei- en veengronden voorkomende, overblijvende plantjes; zij onderscheiden zich door hare bruinrood gekleurde bladen, die zich tot eene wortelroset vereenigen. Die bladen zijn met roode klierdragende haren bezet, welke droppeltjes eener heldere vloeistof afscheiden. Uit de roset rijst het bloemstengeltje omhoog. Merkwaardig is de prikkelbaarheid der bladen; wanneer een vliegje zich daarop nêrzet buigen de haren en gedeeltelijk het blad zich om en houden het vliegje vast. Martinet noemde de Z. het „Nederlandsche Vlie-genvangertje.” Wij bezitten drie soorten: de Rondbladige, Langbladige en Smalbladige Z. (*D. rotundifolia*, *longifolia* en *intermedia*).

Zonnefakkels zijn plekken op de zon, die bij uitstek schitteren en zich nu eens als een onregelmatigen klomp, dan weder als aderen vertoonen.

Zonnejaar. Zie *Jaar*.

Zonnespectrum. Zie *Kleurschifting*.

Zonnestanden. Punten van Z. of solstitiën noemt men de beide punten der ecliptica, die het verst van den aequator verwijderd zijn ($23^{\circ} 27\frac{1}{4}'$). Het eene, noordelijk van den aequator, heet zomersolstitium, omdat dan voor het noordelijk halfond onzer aarde de zomer begint, en wel op 21 Junij. Het andere, 21 of 22 December, heet wintersolstitium. Zij worden dus genoemd, omdat de zon aldaar schijnbaar stilstaat en zich dan weder naar den aequator wendt.

Zonnesteeek (*Insolatio*) bestaat waarschijnlijk in eene bloedsvervulling der hersenen of hersenvliezen, welke ontstaat door eene langdurige blootstelling van den schedel aan eene vrij hooge temperatuur van minstens 25° C., gepaard met windstille, bedorven lucht en gebrek aan water. Is deze toestand eenmaal tot stand gekomen, dan doe men eene bloedsonttrekking, brenge den lijder op eene koele plaats en wende koude begietingen op het hoofd aan.

Zonnestelsel omvat de zon met al de om haar zich bewegende planeten (met hare manen) en kometen, zie verder *Planeten*, *Kometen*. De planeten bewegen zich om de zon, zooals Kopernicus het eerst heeft aangewezen, in elliptische banen volgens de wetten van Kepler (z. a.). De planeten die manen hebben zijn: de Aarde met 1, Jupiter met 4, Saturnus met 8, Uranus met 6 en Neptunus met 2 manen.

Zonnestilstand. Zie *Zonnestanden*.

Zonnetafels bevatten de elementen ter berekening van de plaats, waar zich de zon in haren schijnbaren jaarlijkschen loop op een gegeven tijd bevindt. Men heeft zoodanige tafels van Lacaille, Delambre (1805) en anderen. Voor die van Carlini (1810) heeft Bessel verbeteringstafels berekend (1827). De nieuwsten zijn van Hansen en Olufsen (Kopenh. 1853) en van Leverrier (*Annales de l'observatoire de Paris*, dl. 4, Par. 1858).

Zonnetijd. Door de beweging der aarde om de zon verandert de stand der zon onder de sterren dagelijks ongeveer 1° oostwaarts. Die ééne graad wordt door de zon of liever door den meridiaan eener willekeurige plaats op de aarde in 4' doorloopen; dus is een zonnedag ongeveer 4' langer dan een sterredag. Daar nu de aarde (of schijnbaar de zon) met ongelijke snelheden in de ecliptica voortgaat, zoo ontstaat daaruit ongelijkheid in het lengen en korten der zonnedagen. De tijd tusschen twee op elkaar volgende doorgangen der zon door den meridiaan eener plaats heet zonnedag. Zie verder *Tijdsvereffening*.

Zonnevisch. *Zeus faber* L., behoort tot de familie der Makreelen. Hij onderscheidt zich door een grooten kop en een zaamgedrukt maar hoog ligchaam, door draden aan de voorste stekels der rugvin en eene groote ronde zwarte vlek, omgeven door lichtere kleuren en een zeer zwarten ring, op het midden van het ligchaam. De romp en staart zijn met beenplaatjes bezet; hij wordt tot ruim 6 palm lang. De Z. leeft in de Middellandsche zee en den Atlantischen oceaen tot eene breedte van 54° . Hij wordt ook bij ons in de Noordzee aangetroffen. De klompvisch (z. a.) wordt ook Z. genoemd.

Zonnevlekken zijn donkere vlekken op de schijf der zon. Neemt men aan, dat de zon zelve een donker ligchaam is, dan houdt men die voor scheuren in den dampkring der zon, waardoor men die duistere kern ziet. Maar houdt men die kern voor gloeiend, dan veronderstelt men dat het wolken zijn, ontstaan door afgekoelde plekken in dien dampkring. Volgens de waarnemingen van Schwabe te Dessau zou haar getal in elfjarige

tijdperken afwisselen: het maximum viel in 1847, 1848 en 1849 en in 1858, 1859 en 1860, het minimum in 1844, 1856 en 1866. Uit die vlekken heeft men den omwentelingstijd der zon om hare as bepaald. Dikwijls hebben zij eene middellijn van verscheidene duizende mijlen. Zij werden het eerst waargenomen door Fabricius.

Zonnewijzers dienen om uit de veranderlijke stelling der schaduw, die eene stift op eene plaat werpt, het uur van den dag te bepalen. De eenvoudigste is de aequator-zonnewijzer, waarbij eene cirkelvormige plaat in 24 gelijke deelen verdeeld wordt, die de uren voorstellen, en daarna geplaatst wordt in het vlak van den aequator. Midden op die plaat staat eene loodrechte stift, die dus evenwijdig is met de as des hemels. Ligt nu de straal, die naar 12 getrokken is, in den meridiaan, dan is de zonnewijzer juist gesteld. Bij een horizontalen zonnewijzer blijft de stift evenwijdig aan de hemelas; de afdeelingen op de plaat moeten dan echter anders aangebragt worden door eene bijzondere constructie. Dat is ook het geval bij die, waar de platen vertikaal staan en tegenover de eene der vier hemelstreken geplaatst zijn. De horizontale Z. zijn de meest geschikte, daar zij alleen het heele jaar door al de uren, zoolang de zon schijnt, angeeven.

Zonshoogte. Zie *Hoogte*.

Zonsweg. Zie *Ecliptica*.

Zoöchemie of scheikunde der dieren maakt een gedeelte uit der organische chemie. Zie *Scheikunde*.

Zoogdieren, Mammalia. Deze maken de eerste klasse uit van de gewervelde dieren. Zij hebben warm rood bloed en ademen door longen; hunne huid is meestal met haren bekleed. Zij brengen levende jongen ter wereld, die door de moedermelk in het eerste tijdperk des levens gevoed (gezoogd) worden, van daar de naam. In hunne gedaante heerscht zeer veel verscheidenheid, echter treft men bij allen lichamen met vier ledematen aan, terwijl over het algemeen de wervelkolom in een staart eindigt. Die ledematen zijn zeer onderscheiden ingerigt; bij een paar orden vindt men handen, bij anderen worden het vleugels (zooals bij de vleêrmuizen), bij nog anderen dienen zij tot gaan en tot grijpen (zooals bij katten en eekhoorns), bij weder anderen uitsluitend tot gaan (zooals bij herkaauwende dieren, de één- en de tweehoevigen), eindelijk bij sommigen als roeiwerktuigen (zooals bij de walvisschen). Bij de verdeling der Z. komt vooral hun tandenstelsel in aanmerking, verdeeld in snij-, hoek- en maaltanden of kiezen. Al naarmate die drie soorten geheel of slechts gedeeltelijk aanwezig zijn, of naarmate deze of gene soort meer of minder ontwikkeld is, kan men daaruit reeds veel voor de bestemming van een dier bepalen, dat vooral bij de fossile voorwerpen van toepassing is. De huid der Z. is bij enkelen onbehaard, althans bijna onbehaard (naakt, zooals men zegt), bij de meesten behaard, maar in dat haar heerscht veel onderscheid; het kan kort, lang, regt, kroes enz. zijn. De verschillende rassen van honden, koeijen, schapen en dergelijke zijn er voorbeelden van. De meeste Z. leven op het land, sommigen (zooals de walvisschen) in het water, anderen voeren beiderlei leven, zooals de zeehonden, de otters, het nijlpaard enz. De klasse der Z. wordt in onderscheidene orden verdeeld, waarin meestal de volgende opgenomen zijn: 1° Tweehandigen (de mensch). — 2° Vierhandigen (apen). — 3° Vleugelhandigen (vleêrmuizen). — 4° Roofdieren (die van vleesch leven). — 5° Knaagdieren (eekhoorns, muizen). — 6° Herkaauwende dieren (koeijen, schapen). — 7° Eenhoevigen (paarden). — 8° Veelhoevigen (olifanten, zwijnen). — 9° Tandellozen (mierreneters). — 10° Buideldieren (buidelrat). — 11° Vogelbekdieren. — 12° Walvischachtigen.

Zoölithen. Men geeft dezen naam aan de versteende overblijfselen van dieren, die men in de lagen der aardkorst aantreft. Van de gewervelde dieren vindt men de geraamten, van de schelpdieren de schelpen en van anderen alleen de niet weeke overblijfselen.

Zoölogie. Zie *Dierkunde*.

Zoöphyten, Plantdieren, Zoöphyta. Deze benaming paste men toe op zoodanige voorwerpen, die in hunne gedaante overeenkomst hadden met planten, doch die men in een ander opzigt als dieren meende te moeten beschouwen, waaromtrent men dus in het onzekere was of men ze voor dieren of planten moest houden. De voorwerpen, waarvoor deze benaming werd gebruikt, kennen wij thans onder den naam van Polypen (waarom wij hier naar dat artikel verwijzen). De kalkachtige woningen, de Polypenstokken, komen

in allerlei met planten overeenkomende gedaanten voor. Men heeft ze om hunne steenhardheid ook den naam *Lycophyten* of Steenplanten gegeven.

Zöpfl (Heinr. Matth.), verdienstelijk Duitsch beoefenaar van het staatsregt, in 1807 te Bamberg geb., studeerde te Wurzburg en werd in 1828 privaat-docent, in 1839 buitengewoon, in 1842 gewoon hoogl. te Heidelberg en in 1850 afgevaardigde naar de Badensche eerste kamer. Zijne hoofdwerken zijn: *Grundsätze des allgem. u. deutschen Staatsrechts* (5de uitg., 2 dln., 1863), *Deutsche Staats- u. Rechtsgesch.* (3de uitg., 2 dln., 1844—47), *Deutsche Rechtsgesch.* (3de uitg., 1858), *Alterthümer des deutschen Reichs u. Rechts* (3 dln., 1860—61).

Zoppot, een dorp, $1\frac{3}{4}$ m ten N.N.W. van Dantzig gelegen, met 700 inw., en een bezocht zeebad.

Zopyrus, Perzisch edelman onder Darius, die zich, toen Babylon door de Perzen belegerd werd, neus en ooren afsneed, om de Babyloniërs te misleiden, voorgevende eene schuilplaats bij hen te zoeken, daar hij door zijn vorst aldus mi-handeld was. De Babyloniërs plaatsten hem aan het hoofd der bezetting, en hij leverde Babylon in handen van Darius, die hem tot belooning al de inkomsten der stad schonk.

Zorge, een dorp aan den Harts in het Brunswijksche district Blankenburg, met 1397 inw., genaamd naar het riviertje van dien naam, is door zijne ijzerwerken beroemd.

Zorggras, *Holcus*, uit de familie der Grassen, komt bij ons in een paar soorten voor: Wollig en Zacht Z. (*H. lanatus* en *H. mollis*). Het eerste, ook Meelraai geheeten, herkent men aan de witte kleur, door dicht opeen liggende haren, waarmede de plant bedekt is, veroorzaakt. Als veevoeder schijnt het Z. niet verkieslijk te zijn.

Zorndorf, een dorp in het district Frankfurt van de Pruis. prov. Brandenburg, met 1060 inw., is in de geschiedenis beroemd door den bloedigsten slag van den zeventienjarigen oorlog, 25 Aug. 1758, waarin Frederik II de Russen onder generaal Fermor sloeg.

Zoroaster (Zerduscht, Zarathustra, d. i. grootste liederendichter), de groote hervormer van het Parsisme, wiens leeftijd zeer verschillend wordt opgegeven, leefde waarschijnlijk een geruimen tijd vóór Cyrus. Zijn vader heette Storoschasp, zijne moeder Dogdo. Zijn leven is in een nevel van mythen gehuld. Hij gaf aan de zinnelijke natuurdienst der oude Iraniërs een dieperen zedelijke grondslag. Hij ontwikkelde de tegenstelling van licht en duisternis tot het begrip der goede, heilaanbrengende en der booze, onheilvolle magten en zoo verder tot het begrip van het zedelijk goed en kwaad. Door de verzinnelijking, symbolisering, en personificatie van deze tegenstelling ontstond de mythologische voorstelling van twee oorspronkelijke goddelijke wezens. Ormuzd, de beheerscher des lichts en schepper van al het goede, aan wien lichtgeesten (de hoogsten zijn de 7 Amschaspands, dan volgen de 28 Izeds en vervolgens de Ferwers, de oorspronkelijke beelden van alle geschapen wezens, die tot het lichtrijk behooren) onderworpen zijn, zetelt boven den berg Albordsch in den hemel Gorotman en voert met afwisselend geluk onafgebroken strijd met Ahriman, den beheerscher van de duisternis en schepper van al het kwaad, die omgeven van 7 magtige en talloze lagere Dews of daemonen diep onder de aarde in de hel Duzakh zetelt. Ten laatste wordt Ahriman met zijne daemonische scharen door den engel Sosiosch vernietigd, en het rijk des lichts duurt tot in eeuwigheid voort. Leeft de mensch deugdzaam, dan gaat hij bij den dood over de brug Tschinewad naar den hemel van Ormuzd en keert in zijn Ferwer of oorspronkelijk rein beeld terug. De ziel der booze menschen wordt door de Dews in de hel geworpen om eeuwige pijnen te verduren. Het eenige voorwerp van vereering is het vuur, als zichtbare magt des lichts, waaraan tempels en altaren gewijd zijn. Eene afzonderlijke priesterkaste, de Magiërs (z. a.), moet de uitwendige godsdienstplegtigheid besturen. De weinige vereerders van de godsdienst van Z., die niet tot het Islamisme zijn overgegaan, Parsen gen., leven in de streken van Iezd en in O.-Indië (Bombay en Surate). Verg. Dosabhoi Framji, *The Parsees in India* (1859); Duncker, *Gesch. des Alterthums* (1e en 2de dl., 1852—54).

Zorrilla y Moral (Don José), Spaansch dichter, in 1817 te Valladolid geb., leefde eerst in het buitenland en ging daarna, om aan den wensch zijns vaders te voldoen, te Toledo en Valladolid studeren, maar wijdde zich vooral aan de dichtkunst. In 1837 werd hij het eerst bekend door een treurzang op den dichter Larra. Weldra was hij een der geverdste lyrische en dramatische dichters van Spanje, die het oud-nationale met het moderne gelukkig wist te vereenigen. Hij leefde eerst te Madrid, later te Parijs en te Brussel. Zijne *Obras completas* zijn te Parijs (3 dln., 2de uitg., 1853) uitgegeven.

Uitstekend is vooral zijn groot romantisch gedicht: *Granada, poema oriental con la leyenda de Al-Hamar*.

Zosimus, de Heilige, Griek van geboorte, was van 417—418 paus en begunstigde vruchteloos het Pelagianisme. Als een der eerste grondleggers van de hiërarchie der Roomsche bisschoppen werd hij gecanoniseerd. De 26ste Dec. is hem gewijd.

Zosimus, Grieksche geschiedschrijver, leefde in de 5de eeuw n. Chr. te Konstantinopel als comes en exadvocatus fisci en schreef eene geschiedenis van het Rom. keizerrijk, het best uitgegeven door Bekker (Bonn 1837) en vertaald door Seybold en Heyler (2 dln., 1804—5).

Zostera. Zie *Zeegras*.

Zout, Keukenzout. Dit bij de bereiding der spijzen zoo noodige toevoegsel, waarvan het gebruik ook door het dierlijk ligchaam niet kan gemist worden, bestaat uit eene verbinding van chloor en sodium in gelijke aequivalenten (Na Cl), waarom het ook chloor-sodium en chloor-natrium genoemd wordt. In de natuur komt het Z. menigvuldig voor en wel in opgelosten toestand in het zeewater, in zoutmeren of in zoutbronnen en in vasten toestand als Steenzout. Om Z. te winnen wordt het uit het zeewater of uit dat der zoutbronnen gekristalliseerd. Het water der zoutmeren (zooals de Doode zee, het Elton-meer in Rusland en dergelijken) is voor de zoutwinning minder geschikt. Het Steenzout wordt in bergwerken uitgehouwen, waarvan vooral de zoutmijn bij Wieliczka in Polen om hare groote uitgebreidheid beroemd is. Uit het zeewater, dat $2\frac{1}{2}$ pct. Z. bevat, wordt veel Z. gewonnen. Men laat daartoe het zeewater in groote vijvers verdampen, of men gebruikt tot zulke verdamping een graadtoestel (z. a.). Het op die wijze verkregen water heeft een grooter zoutgehalte. Het wordt dan in ijzeren pannen verder verdampt en gekristalliseerd, en zoo als ruw Z. verzonden. Dit ruwe Z. wordt in zoogenaamde zoutketen geraffineerd of gezuiverd en als grof Z. of fijn Z. in den handel gebracht. Het Steenzout wordt, na opgelost te zijn, op dezelfde wijze behandeld. Bij het raffineren blijft er ook nog onzuiver Z. over, dat voor bemesting dient. Andere onzuivere zouten hechten zich aan de uitdamppannen; men noemt ze *Pansteen*. Z. kristalliseert in dobbelsteenen; het bevat geen kristal, maar wel mechanisch opgesloten water. Het gewone Keukenzout houdt ook chloormagnesium in, die oorzaak is dat het Z. zoo ligt vocht aantrekt. Het fijnere Tafelzout is daarvan gezuiverd.

Zoutbronnen. Zie *Minerale bronnen*.

Zouten noemde men eene scheikundige verbinding uit een zuur met eene basis bestaande, zooals b.v. kopervitriool met zwavelzuur en koperoxyde met water (Cu O , $\text{S O}_3 + \text{H O}$) zamengesteld. Het keukenzout meende men dat uit zoutzuur en soda bestond. Later echter zag men in, dat het keukenzout niet uit soda (Na O) en zoutzuur (H Cl) was zamengesteld, maar dat hier eene wederzijdsche ontleding plaats greep, waarbij het sodiummetaal zich met de chloor tot zoutzuur verbond (Na Cl), terwijl de waterstof van het zoutzuur met de zuurstof der soda water (H O) vormde; keukenzout is dus eenvoudig chloor-sodium. De nieuwere scheikundigen, die volgens de nieuwste denkbeelden alle zuren tot de waterstof-zuren brengen, houden ook iedere basis voor eene verbinding waarin waterstof is. Uit zoutzuur (H Cl) en soda ($\text{Na H} + \text{O}$), beide in volumen, vormt zich onder wederzijdsche ontleding chloor-sodium of keukenzout (Na Cl) en water (H H O). Meer voorbeelden kunnen wij niet aanhalen. Zouten, waarbij het zuur de overhand heeft, noemt men zure Z.; deze reageren zuur. Heeft de basis de overhand, dan heet men ze basische Z.; deze reageren basisch. Waar dit niet het geval is, zijn het neutrale Z., die noch zuur, noch basisch reageren.

Zoutman (Joh. Arnold), Ned. zeeheld der 18de eeuw, trad in zeedienst en klom van lieverlede tot vice-admiraal op. Nadat Nederland in 1780 met Engeland in oorlog geraakt was, ontmoette Z. in Aug. 1781 op de hoogte van Doggersbank eene veel talrijkere Engelsche vloot, waarover hij eene roemrijke overwinning behaalde. Z. stierf waarschijnlijk omstreeks 1795.

Zoutmeer. Zie *Salt-Lake*.

Zoutplanten, Strandplanten. Men geeft dezen naam aan zoodanige planten, die voor hare ontwikkeling zout noodig hebben, dat ook in hare samenstelling aangetroffen wordt, zooals onder anderen de smaak verraden kan. Zij groeijen in streken, waar de bodem zout bevat. Aan de zeestranden worden vele zulke planten gevonden, zooals de Zeeraket (*Cakile maritima*), het Loogkruid (*Salsola*), waaruit loogzouten bereid worden,

de Zeekraal (*Salicornia*), de Zeeweghree (*Plantago maritima*), de Zulte of Zeester (*Aster tripolium*), de Bruinwieren en anderen. Vele dezer planten bevatten ook iodium of kelpstof. De Z. worden op verschillende wijzen nuttig gebruikt, sommigen zijn een goed voeder voor schapen.

Zoutzuur. Zie *Chloorwaterstofzuur*.

Zrinyi of **Zrini** (Niklas, graaf von), veldheer van keizer Ferdinand I, in 1518 geb., was ban van Kroatië, Dalmatië en Slavonië en tavernicus in Hongarië, en maakte zich vooral beroemd door de heldhaftige verdediging van de vesting Szigeth. Met 3000 man door sultan Soliman met 200,000 man in Szigeth ingesloten, trok hij, na de stad in brand gestoken te hebben, naar het slot terug, tegen hetwelk de Turken van 26 Aug. tot 1 Sept. dagelijks zeven stormen rigtten. Z. stierf 7 Sept. met nog 600 overgebleven krijgsknechten bij een algemeenen storm den heldendood. Theod. Körner behandelde dit heldenfeit dramatisch. — Zijn achterkleinzoon Niklas II, graaf von Z., in 1616 geb., mede een verdienstelijk veldoverste, sedert 1647 ban van Kroatië en in 1664 overl., dichtte in het Hongaarsch de *Zrinyade* in 15 zangen, als ook idyllen, liederen en epigrammen. Met diens broeder Balthasar, in 1703 krankzinnig te Grätz overl., stierf het geslacht uit.

Zschinsky (Ferdin. von), Saksisch staatsman, in 1797 te Borstendorf bij Schellenberg in Saksen geb., studeerde te Leipzig, vestigde zich aldaar als advocaat, bekleedde verscheidene regterlijke betrekkingen, stond in 1848 korten tijd aan het hoofd van het ministerie van binnenl. zaken en werd kort voor het uitbreken van den opstand in Mei 1849 minister van justitie en voorzitter van den ministerraad. Hij bestreed de omwenteling en wijdde zich daarna aan de hervorming der regterlijke organisatie en der regtspleging. In 1856 werd hij in den adelstand verheven. Hij overleed in 1858.

Zschokke (Joh. Heinr. Dan.), beroemd schrijver van geschiedkundige, novellistische en stichtelijke werken, in 1771 te Maagdeburg geb., trok in 1788 als tooneeldichter met rondreizende tooneelspelers door het land, studeerde te Frankfort aan de Oder, waar hij van 1794—96 privaat-docent was, doorreisde Duitschland, Zwitserland en Frankrijk, bestuurde korten tijd een opvoedingsgesticht te Reichenau in Graauwbunderland, werd in 1798 gedeputeerde te Aarau, was daarna als regerings-commissaris in Unterwalden te midden van de partijwoede vredelievend werkzaam, organiseerde in 1800 als regerings-commissaris van Bern Ital. Zwitserland en werd daarna regeringsstadhouder van het canton Bazel. In 1804 werd hij tot lid van het opperhoutvest- en bergambt in Aargau benoemd, vestigde zich in 1808 te Aarau, trad als lid van den grooten raad op, droeg in 1813 en 14 door zijne welsprekendheid veel bij tot de eendragt in het canton, bekleedde nog onderscheidene ambten, die hij in 1841 nederlegde, leefde daarna buiten betrekking op zijn buitengoed bij Aarau en stierf in 1848. De beroemdste zijner *Ausgewählte histor. Schriften* (16 dln., 1830) zijn zijne *Gesch. des h. Volks u. seiner Fürsten* (3de uitg., 8 dln., 1816) en *Des Schweizerlandes Gesch. für das Schweizervolk* (1811 en meerm.). Onder zijne *Ausgewählte Novellen u. Dichtungen* (10de uitg., 10 dln., 1856—58) munten vooral uit *Oswald od. das Goldmachersdorf* en *Der Creole*. Vooral beroemd zijn zijne *Stunden der Andacht* (29ste uitg., 6 dln., 1853; in het Nederd. vert. onder den titel: *Uren aan de godsdienst gewijd* door Roll, 3de dr., 5 dln., 1844—45). Ook gaf Statius Muller meerdere bloemlezingen uit Z.'s stichtelijke werken in het Nederd. uit. Zijne *Sämmtl. Schriften* zagen in 40 dln. (2de uitg., 1856) het licht. Zijn *Selbstschau* (3de uitg., 1844) is eene soort van autobiographie.

Zschopau, rivier in het koninkrijk Saksen, ontspringt aan de N.W. zijde van het Fichtelgebirge, neemt de Sehna, Pöhl, Pressnitz en Flöhe op en stort zich na een loop van 14 m. bij Schweta in de Freiburger Mulde uit. — De stad Z., aan deze rivier gelegen, in het Saks. regeringsdistrict Zwickau, met 7900 inw., heeft onderscheidene fabrieken.

Zuaven is de naam eener Fransche keurbende van ligte infanterie in Turksch kostuum, die in 1830 door den marschak Clauzel te Algiers is opzerigt en zich in de oorlogen in de Krim en in Italië bijzonder onderscheiden heeft. De naam Z. is ontleend aan de krijgshaftige bewoners van het district Zuavia in de Algiersche provincie Konstantine, die van ouds in N.-Afrika als huursoldaten dienden en de lijfwachten der dei's en bei's van Tripolis, Tunis en Algiers uitmaakten.

Zuccaro (Taddeo), Ital. schilder uit de Rom. school, in 1529 te St. Angelo in Vado geb. en in 1566 overleden. Hij was een nabootser van Rafaël en een der eersten, door wien de Ital. kunst in verval kwam. — Zijn broeder Federigo, omstr. 1538 geb.,

was nog gemaniëreerder dan Taddeo. Hij had vele benijders, wier haat hij door eene reis naar Vlaanderen, Nederland en Engeland ontging. Philips II ontbood hem naar Madrid, doch ontsloeg hem weldra weder. Hij stierf in 1509 te Ancona. Hij schilderde vooral vele portretten. Hij schreef: *Idea de' pittori, scultori et architetti* (1608).

Zug, canton in Zwitserland, grenst ten O. aan het canton Schwyz, ten Z.O. aan Lucern, ten W. aan Aargau en ten N. aan Zurich, telt op 4,26 □ m. (1860) 19,608 inw., bijna uitsluitend Roomschen, heeft in het zuidoostelijk deel lage boschrijke heuvels en in het noordwestelijk deel eene vruchtbare vlakte. De rivieren zijn de Reuss, Sihl en Lorze; de meren het Zuger- en het Aegeri-meer. Het klimaat is in de vlakte zeer mild, op de bergen ruwer. De bodem is zeer vruchtbaar en brengt weit, koren, haver, een weinig wijn en veel ooft voort. De veeteelt is niet onbelangrijk. De meren leveren visch op. De nijverheid bestaat uit katoenspinnerij, weverij, zijdeweverij en fabricatie van papier, snuif en ijzerwaren. Ook de handel is vrij aanzienlijk. Het canton, het achtste in den bondsrang, heeft naar de constitutie van 5 Sept. 1814 en Jan. 1848 een representatief-democratischen regeringsvorm. De wetgevende magt berust bij den grooten raad van 67 leden, de uitvoerende magt bij den regeringsraad, bestaande uit den door den grooten raad uit zijn midden gekozen zoogen. landamman als president, den stadhouder en 9 door den grooten raad uit de gemeenten voor 4 jaren gekozen leden. — De hoofdplaats Zug, aan den voet van den Zugerberg, aan het Zugermeer en den spoorweg van Lucern naar Z. gelegen, telt 3400 inw., heeft zes kerken, zes kapellen, twee kloosters een gymnasium, eene burgerschool, een nieuw hospitaal en een tuighuis, en wordt veel door vreemden bezocht.

Zuid-America, de zuidelijke helft van America (z. a.), een der vruchtbaarste landen der aarde, heeft aan vastland eene oppervlakte van 321,000, met de eilanden van 327,369 □ m. De Cordilleras (z. a.) doorloopen geheel Z. aan zijne W.-zijde van het zuiden naar het noorden; in het O. heeft men het Braziliaansche gebergte en het gebergte van Guiana. Verreweg het grootste deel des lands bestaat uit uitgestrekte vlakten, hier *llanos* of *pampas* geheeten. Zij worden verdeeld in drie hoofdafdeelingen, en dragen haar naam naar de rivieren, langs welke zij zich uitstrekken. Deze zijn de llanos van den Orinoco, van den Maranon en van de La-Plata, aan welke laatste verder op naar het zuiden de groote Patagonische steppe zich aansluit. Behalve deze heeft men nog de groote vlakte aan den mond van de Magdalena-rivier en die van Guiana, welke langs de kust zich uitstrekt. De voornaamste rivieren zijn de genoemde Orinoco (z. a.), de Maranon of Amazonen-rivier (z. a.) en de La-Plata (z. a.); voorts de Magdalena-rivier (z. a.), de Paranahyba en San-Francisco in Brazilië, en eindelijk de Rio-Colorado en Rio-Negro, die op de O.-zijde der Cordillera van Chili ontspringen en in den Atlant. oceaan uitstroomen. Aan de geheele W.-zijde van Z. is geene rivier van eenige beteekenis. Onder de meren zijn het meer van Maracaibo en van Titicaca (z. a.) vermeldenswaardig. Slechts weinige eilanden behooren tot Z. De voornaamste dezer zijn de Galapagos, de Chinha-eilanden, Juan Fernandez, Chiloë en de kust-eilanden van Patagonië in den Gr. oceaan, de Falklands-eilanden (z. a.) en Vuurland (z. a.). Over de gesteldheid van den bodem, de kusten, het klimaat, voortbrengselen enz. zie *America*. Het getal inwoners werd in 1867 geschat op 24½ mill., deels Indianen en oorspronkelijke bewoners, deels van elders ingekomenen, Europeanen en Negers. De groote meerderheid vormen de Indianen met de tot hen behorende bewoners van gemengd ras; dan volgen de Blanken of Creolen, van welke velen ook niet van geheel zuiver bloed, vervolgens de Negers en Mulatten. Twee Europ. volken, de Spanjaarden en Portugezen, hebben vooral het bezit van Z. gedeeld, van welke de eersten aan de W., de laatsten aan de O.-zijde zich vestigden. Hoewel hunne heerschappij sedert vele jaren een einde heeft genomen, is het karakter van beide volken in taal en zeden behouden gebleven, en behalve betrekkelijk geringe bezittingen der Engelschen, Hollanders en Franschen in Guiana (z. a.), laat Z. zich in een Portug. en een Spaansch verdeelen. Het Portug. Z. bestaat uit het keizerrijk Brazilië; het Sp. uit de republieken Nieuw-Granada, Venezuela, Ecuador, Peru, Bolivia, Chili, de Argentijnsche republiek, Uruguay en Paraguay (z. a.). Na de ontdekkingen en veroveringen der Spanjaarden en Portugezen zuchtten de Sp. koloniën drie eeuwen onder het harde juk van het Europ. moederland. Op het einde der vorige en in het begin dezer eeuw leidde de verdrukking der Spanjaarden tot herhaalde opstanden, die aanvankelijk vruchteloos bleven, totdat in 1811 alle koloniën, verbitterd door de Sp. wreedheden, zich onafhankelijk van de Cortes verklaarden. Sedert dien tijd werd de strijd in Caracas en Nieuw-Granada,

in Buenos-Ayres en het aangrenzende Chili, in Mexico en later in Peru met verbittering tegen Spanje gestreden, totdat het jaar 1824 eene groote beslissing aanbragt, die de staatkundige zelfstandigheid der nieuw gevormde staten ten gevolge had. De geschiedenis van het andere hoofddeel van Z., de Portug. koloniën, is bij Brazilië (z. a.) behandeld.

Zuid-Australië, eene Eng. volkplanting op de zuid. kust van Australië, strekt zich uit van kaap Adieu tot den mond van de Glenelg of tot de grenzen der kolonie Victoria, landwaarts in tot 26° Z. Br. en heeft eene oppervlakte van 17,900 □ m. Het Z.O. deel des lands is bergachtig en rijk aan metalen, vooral aan koper. In het N. is het land droog, met zandige en steenachtige vlakten. Over het geheel is er gebrek aan water. Het klimaat is mild en gezond. Het kustgebied der kolonie met zijne golven werd eerst in 1803 door den Eng. kapitein Flinders ontdekt. In 1834 werd Z. bij parlaments-acte tot eene Eng. provincie verheven, en in 1836 kwamen de eerste volkplantelingen aan de golf van St.-Vincent aan. De volkplanting kwam spoedig tot grooten bloei. Het getal inwoners bedroeg in 1866 reeds 170,000, meerendeels Engelschen en Duitschers. Land-, tuin- en wijnbouw en veeteelt zijn steeds vooruitgaande. In 1843 werden zeer rijke kopermijnen ontdekt en in 1866 vond men ook petroleum en tin. De handel neemt jaarlijks in uitgebreidheid toe. Ook het fabriekwezen ontwikkelt zich meer en meer. Het bestuur der kolonie is, na de in 1866 in werking getreden staatsregeling, in handen van een gouverneur, die bijgestaan wordt door eene wetgevende vergadering en een uitvoerend bestuur. De rechtspleging vindt overeenkomstig de Eng. wetten plaats. De hoofdstad is Adelaide (z. a.) Tanunda is eene geheel Duitsche stad met 2000 inw. Voorts vindt men er meerdere dorpen. De kolonie is verdeeld in 14 graafschappen. Sedert 1850 heeft het goudvelven, niet zonder nadeel voor den landbouw, een aanvang genomen.

Zuid-Beveland. Zie *Beveland*.

Zuid-Beijerland. Zie *Beijerland*.

Zuid-Braband. Zie *Braband*.

Zuid-Carolina, een der Vereenigde Staten van N.-America, tusschen N.-Carolina ten N., den Atlant. oceaan ten Z.O. en Georgia ten Z.W., van laatstgenoemden staat door de Savannah gescheiden, heeft eene oppervlakte van 1420 □ m., van welke ruim 300 □ m. bebouwd zijn. De oevers van de grootere rivieren, de Pedee, Santee en Edisto, alsook van de baaijen zijn door vruchtbaren bodem omgeven. Meerdere ketenen van de Alleghanies loopen door het N.W. van den staat. De voornaamste voortbrengselen zijn katoen, rijst, tabak en maïs. De bergen zijn rijk aan metalen en bevatten ook goud. Z. is door den burgeroorlog, die in 1861 hier uitbrak, en de opheffing der slavernij zeer achteruit gegaan. Het binnenlandsch verkeer wordt door rivieren, kanalen en spoorwegen bevorderd. De staatsschuld belooft 7,742,996 dollars. Het getal inwoners bedroeg in 1860: 703,708, onder welke 402,406 slaven. De inwoners behooren meerendeels tot de Baptisten, Methodisten en Presbyterianen. In 1788 werd de staatsregeling der Unie aangenomen. Een gouverneur, die voor 2 jaar gekozen wordt, staat aan het hoofd van den staat. Hij wordt verkozen door de general-assembly, bij welke ook de geheele wetgevende magt berust. Zij bestaat uit een senaat van 45 leden en uit een huis van vertegenwoordigers van 124 leden. De eersten worden voor 4 j., de laatsten voor 2 j. gekozen. Naar het congres zendt Z. 2 leden van den senaat en 5 van het huis der vertegenwoordigers. Er zijn zes inrigtingen van hooger onderwijs, van welke het South-Carolina-college te Columbia, met hetwelk een godgeleerd seminarie verbonden is, en het Charleston-college de voornaamsten zijn. De hoofdstad is Columbia (z. a.), de aanzienlijkste stad Charleston (z. a.). Zie verder *Carolina*.

Zuiden is die hemelstreek, waarin de zon voor iedere plaats op dien dag haren hoogsten stand bereikt, en als zij in dien stand gekomen is, is het aldaar twaalf uur of middag. De groote cirkel, welke voor iedere plaats door het zuiden gaat, is haren meridiaan.

Zuiderlicht. Zie *Noorderlicht*.

Zuiderzee, zeeboezem van de Noordzee, 57 □ m. groot, door het doorbreken van de Noordzee in het begin der 13de eeuw uit het meer Flevo (z. a.) ontstaan, is omgeven door de Nederl. prov. N.-Holland, Utrecht, Gelderland, Overijssel en Vriesland, neemt onderscheidene rivieren, waarvan de IJssel en Vecht de voornaamsten zijn, in zich op, staat door het Pampus met het IJ in verbinding en heeft onderscheidene eilanden, zooals Wieringen, Schokland, Urk, Marken, en zandbanken, terwijl de eilanden Texel, Vlieland, Ter Schelling, Ameland en onderscheidene zandbanken haar van de Noordzee afscheiden en de invaart bemoeijelijken. De Z. wordt door stoombooten en zeilschepen

sterk bevaren, hoewel de vaart bij storm door de vele ondiepten gevaarlijk is. De ingang heeft slechts 10, de Z. zelve 3—14 v. diepte. De vischvangst, uit haring en platvisch bestaande, was vroeger belangrijker dan thans. Reeds vroeger en ook nu weder zijn er plannen ter droogmaking der Z. gevormd.

Zuid-Holland, provincie van het koninkrijk der Nederlanden, grenst ten N. aan N.-Holland, ten O. aan Gelderland en Utrecht, ten W. aan de Noordzee, en is ten Z. door de Merwe, den Biesbosch, het Holl. Diep, het Volkerak, het Krammer en de Grevelingen van N.-Brabant en Zeeland gescheiden. Zij is de volkrijkste en welvarendste der Nederl. provinciën en telt op 55,32 □ m. (1866) 673,761 inw. Z. heeft talrijke middelen van vervoer door de vele rivieren: de Maas, de Lek en de opgenoemde grensstroomen, verder de Holl. IJssel, de Gouwe, de Linge, de Rotte, de Schie, het Haringvliet, de Oude Maas, door de kanalen: het Voorsche- en het Zederik-kanaal, door vele vaarten, goede wegen en de spoorwegen van Rotterdam over 's Gravenhage en Leiden naar Amsterdam, en van Rotterdam over Gouda naar Utrecht, weldra ook van Rotterdam naar Dordrecht. De landbouw levert tarwe, rogge, gerst, haver, boekweit, erwten, boonen, kool-, hennep- en lijnzaad, wortelen, meekrap, vlas en beetwortels op; ook is er de boom- en bloemkweekerij aanzienlijk; de veeteelt, vooral van rundvee, schapen en paarden, vormt er een hoofdmiddel van bestaan. De nijverheid is er bloeiend en bestaat uit steen- en pannebakkerijen, jeneverbranderijen vooral te Schiedam, touwslagerijen, aarden-pijpenbakkerijen vooral te Gouda, scheepstimmerwerven enz.; de buiten- en binnenlandsche handel is er zeer levendig. Z. is verdeeld in 6 arrondissementen: 's Gravenhage, Leiden, Rotterdam, Dordrecht, Gorkum en Brielle. De hoofdstad is 's Gravenhage (z. a.); de voornaamste koopsteden zijn Rotterdam (z. a.) en Dordrecht (z. a.).

Zuidplas heette vroeger de 4000 bunders groote waterplas in de Nederl. prov. Z.-Holland tusschen de dorpen Moordrecht, Zevenhuizen, Hillegersberg en Z.-Waddinxveen gelegen, waarvan de droogmaking in 1825 begon, van 1830—35 stil stond en in 1843 voltooid werd.

Zuidpoollanden noemt men het vasteland, de eilanden-groepen en kusten, die in den zuid. oceaan binnen of nabij den zuid. poolcirkel liggen, van welke echter slechts enkele gedeelten bekend zijn. Men heeft voorgesteld deze als het zesde werelddeel te beschouwen en er den naam *Adelia* aan te geven. Het vasteland ligt nagenoeg geheel binnen den zuid. poolcirkel. Gedeelten der kust dragen den naam van Wilkesland en Victorialand of Zuid-Victoria. Het eerste is door baaijen en straten verdeeld in *Adelie*-, *Clarie*-, *Labrina* of *Balteny*-, *Dooden*-, *Budd*-, *Knox*- en *Terminationsland*. Het laatste is eene kust, die zich hier en daar tot 1000 v. verheft. Tot de eilanden-groepen der Z. behooren: het *Kemps*-, *Enderby*- en *Peterseiland*; *Dirk Gerritsland*, *Zuid-Shetland*, eene eilanden-groep, *Joinville-eiland*, *Nieuw-Zuid-Georgië* en eenige anderen. Zie *Adelia*.

Zuid-Pruißen, vroeger eene provincie van het koninkrijk Pruißen, die oorspronkelijk het grootste deel van Groot-Polen bevatte, dat bij de tweede deeling van Polen in 1793 aan Pruißen ten deel viel. Later echter werden meerdere gedeelten van Z. met andere provinciën verbonden. In 1807 werd het bij het groothertogdom Warschau gevoegd en slechts een klein gedeelte, het tegenwoordige groothertogdom Posen (z. a.), kwam in 1815 weder bij Pruißen.

Zuid-Willemsvaart is een in 1823 en volgende jaren gegraven kanaal, dat van 's Hertogenbosch langs Helmond naar Weert in Limburg en verder door België naar Maastricht en sedert eenige jaren tot Luik doorloopt. Het is van 's Hertogenbosch tot Maastricht 21 uur lang en heeft 14 schutsluizen.

Zuidzee, Stille zee of Groote oceaan is de naam der groote watervlakte, die zich tusschen de W. kusten van America en de O. kusten van Azië en Australië uitstrekt. Zij bedekt bijna een derde deel van de oppervlakte der aarde. De deelen der Z. zijn de Noordzee tot den kreeftskeerkring; de Middenzee of eigenlijke Stille zee tusschen de beide keerkringen; de eigenlijke Zuidzee van den steenbokskeerkring tot de zuid. IJzee. Bij de zeelieden was vroeger de vaart op de Z. zeer gevreesd. Voor deze vaart is de kennis der stroomen onmisbaar. De belangrijkste is de aequatoriaalstroom in de tropische of Midden-zee, die, in verband met de hier W.-waarts waaijende passaatwinden, de vaart naar het W. zeer verligt, die naar het O. verzwaart. In de N. deelen van den oceaan zijn meerdere, voornamelijk O. stroomen; op de Americ. kust daarentegen is een zuidwaarts loopende stroom, die eindelijk in den aequatoriaalstroom overgaat.

In de zuid. deelen loopen de stroomen meerendeels N. en N. O. Hiertoe behoort de zuid. poolstroom, die in den oceaan valt en zich eindelijk met den aequatoriaalstroom vereenigt. In de W. deelen van den oceaan zijn vooral belangrijk: de Carolinische zee (tusschen de Carolinen-eilanden ten N., Nieuw-Guinea, Nieuw-Britannië en de Salomons-eilanden ten Z., de Philippijnsche eilanden ten W., de Marshall- en Gilbertseilanden ten O.) en de Koralenzee (tusschen Australië ten W., Nieuw-Zeeland ten O., de Salomons-eilanden en de Louisiaden ten N.). Beide deze deelen der zee onderscheiden zich van de O. hierdoor, dat in deze niet meer de geregelde passaatwinden en de aequatoriaalstroom, maar de Indische moussons en ook afwisselende stroomen heerschen. Sedert 1867 vindt eene geregelde stoomvaart op den Grooten oceaan plaats.

Zuiger noemt men het aan eene stang bevestigde ligchaam, dat in eene pompbuis op en neer bewogen wordt. om daardoor vloeistoffen of gassen op te halen of op te persen, zie *Pompen*. Soms is de Z. een massive cilinder, die digtsluitend door een kraag gaat en dan Dompelaar genoemd wordt.

Zuigpomp. Zie *Pompen*.

Zuigwormen, Trematoda. Men geeft dezen naam aan dieren met een plat ligchaam, die als ingewandswormen (z. a.) in andere dieren leven en zich door zuignapjes vastzuigen, zooals de Leverworm (z. a.), die bij de schapen voorkomt.

Zuil is ieder rond, vrijstaand en naar boven dunner uitlopend steunsel voor een gebouw. Het bestaat uit drie deelen: den voet, de schacht en het kapiteel. Met het gebouw is de Z. verbonden door den onderbouw (piédestal) en de balken.

Zuilenorde. De systematische samenstelling der zuilen met hare balken ontstond, toen de architecten der 15de en 16de eeuw er hun werk van maakten om de antieke bouwkunst weder in het leven te roepen en een bepaald kenmerk voor iedere soort van zuil vast te stellen. De oude bouwmeesters namen vijf Z. aan. 1) De Toskaansche, eenvoudig en zwaar; 2) de Dorische, deze heeft een gladden architraaf en onderscheidt zich door de triglyphen en metopen van de fries; 3) de Ionische, wier kapiteel met slakken versierd is, zij heeft over het geheel een slanken vorm; 4) de Korinthische, deze is eigenlijk de Ionische, doch haar kapiteel is hooger en met lofwerk opgesierd (eerst de Romeinen maakten haar door menig toevoegsel tot eene bijzondere orde); 5) de Romeinsche of de zamengevoegde (composita), deze ontstond toen de Romeinen hunne gebouwen met sieraden overlaadden. Zij is eene vermenging der Ionische en Korinthische, en rijk in ornamenten.

Zuivel-bewerking. Hierdoor verstaat men alles wat de behandeling der melk aangaat, om daaruit boter, kaas enz. te bereiden. Zie *Melk* en *Kaas*.

Züllichau, kreitsstad in het regeringsdistrict Frankfort van de Pruis. prov. Brandenburg, aan de Oder, met 7141 inw., een koninklijk slot, drie Evangel. kerken, een paedagogium, een weeshuis, linnen-, wollen- en zijde-weverijen, verwerijen en handel.

Zülpich, stad in het regeringsdistrict Keulen van de Pruis. Rijnprovincie, met 1500 inw., weverijen, looijerijen en bierbrouwerijen, is het Tolbiacum der Ouden, waar in 496 n. Chr. de Franken onder Chlodewig over de Alemannen en in 612 Theodorik over zijn broeder Theodobert II van Austrasië zegevierde.

Zumala Carréguy (Don Tomás), de uitnemendste veldheer voor den pretendent don Carlos, in 1789 te Ormaistéguy in Guipuzcoa geb., studeerde tijdens den inval der Franschen te Pampelona in de regten en streed toen van 1808—13 tegen de Franschen. In 1821 werd hij als aanhanger van de Cortes-constitutie gevangen genomen en zelfs ter dood veroordeeld, doch ontvlugtte. In 1822 trad hij tot het zoogen. geloofsleger onder Quesada over en werd bij de herstelling der monarchie in 1823 kolonel en gouverneur van Ferrol; maar in 1832 als aanhanger van don Carlos ontslagen. Na den dood van Ferdinand VII in 1833 vatte hij voor don Carlos de wapenen op. werd aanvoerder in de Baskische provinciën en Navarra, behaalde verscheidene overwinningen, b. v. in het dal van Amescoas, bij Viana, bij Guernica, maar werd bij de belegering van Bilbao, 15 Junij 1835, door een kogel verwond en overleed 25 Junij van dat jaar.

Zumpt (Karl Gottlob), verdienstelijk Duitsch philoloog, in 1792 te Berlijn geb., studeerde te Heidelberg en te Berlijn, werd in 1812 leenaar aan het Werdersche gymnasium te Berlijn, in 1821 prof. bij het Joachimsthal'sche gymnasium, in 1826 prof. bij de krijgsschool en in 1827 prof. aan de universiteit te Berlijn. Hij overleed in 1849 te Karlsbad. Behalve door uitgaven van Curtius, Cicero's *Orationes Verrinae* en *De officiis*, Eutropius en Quintilianus, en vele schriften, vooral op het gebied der Rom. antiquiteiten, is hij zeer gunstig bekend door zijne *Lat. Grammatik* (10de uitg., 1850;

verkort, 7de uitg., 1854). Verg. A. W. Zumpt, *De Car. Tim. Z. vita et studiis narratio* (1851). — Zijn neef, Aug. Wilh. Z., in 1815 te Koningsbergen geb., studeerde te Berlijn, werd in 1837 leeraar aan het Joachimsthalsche, in 1837 aan het Werdersche en in 1851 prof. bij het Friedr.-Wilhelms-gymnasium te Berlijn. Hij maakte zich vooral door zijne *Commentationes epigraphicae* (2 dln., 1850—54) en *Studia romana* (1859) omtrent de Rom. epigraphiek verdienstelijk.

Zumsteeg (Joh. Rud.), beroemd Duitsch componist van liederen, in 1760 te Sachsenflur in het Odenwald geb., kwam op de militaire school Solitude bij Stuttgart, waar hij de boezemvriend van Schiller werd, studeerde daarna in de muziek onder Poli, werd in 1792 concertmeester en directeur van de opera te Stuttgart en overleed in 1802. Hij componeerde een volledigen jaargang van kerkelijke cantaten, opera's en zangspelen, balladen, romances, gezangen en liederen. Ook zijne dochter, Emilie Z., geb. in 1796 en overl. te Stuttgart in 1857, maakte zich door composities van liederen bekend.

Zundnaaldgeweer. Zie *Vuurwapens*.

Zunz (Leop.), verdienstelijk Joodsch geleerde, in 1794 te Detmold geb., studeerde te Berlijn in de philologie, was sedert 1820 prediker bij de synagoge te Berlijn, sedert 1835 te Praag en van 1839—50 directeur van het Joodsche onderwijzers-seminarie te Berlijn. Zijne hoofdwerken zijn: *Die gottesdienstl. Vorträge der Juden* (1832), *Zur Gesch. und Literatur* (1845), *Die synagogale Poesie des Mittelalters* (1855), *Die Ritus des synagogalen Gottesdienstes* (1859).

Zurbano (Mart.), Spaansch generaal, omstr. 1780 geb. in Aragonië, nam van 1808—14 als guerilla-aanvoerder aan den Spaanschen bevrijdingsoorlog deel, leefde daarna als sluikhandelaar, maar verklaarde zich bij het uitbreken van den Carlisten-oorlog voor de Christinos en was later een der getrouwste aanhangers van Espartero. Hij behaalde zijne meeste overwinningen door overrompeling en krijgslist, maar was zeer wreed en liet bijna al zijne gevangenen doodschieten. Toen hij in Nov. 1844 eene guerilla in de prov. Rioja tegen de bestaande regering gevormd had en deze bende was uiteenge-dreven, werden zijne zonen gevangen genomen en doodgeschoten. Hij zelf, die zich bij zijn zwager verscholen had, werd ontdekt en in Jan. 1845 doodgeschoten.

Zurbaran (Francisco), Spaansch schilder, in 1598 te Fuente Cantos in Estremadura (volgens and: te Madrid) geb., bestudeerde de Ital. meesters, vooral Caravaggio, en werd hofschilder van Philips III. Hij was een der beste Spaansche schilders en overleed in 1662 te Madrid.

Zuren. Men gaf vroeger dezen naam aan zoodanige scheikundige verbindingen, die met eene basis (z. a.) een zout konden vormen. De eigenschap van blaauwe plantensappen rood te kleuren werd als het herkenmiddel van een zuur opgegeven. Naar deze theorie is ook in dit werk over zuren gesproken. Men onderscheidde de Z. in zuurstof-Z. en waterstof-Z., naarmate zij, zooals de meeste Z., bestaan uit eene verbinding van zuurstof met een radicaal of van waterstof met een radicaal. Zwavelzuur (uit zwavel en zuurstof bestaande) en koolstofzuur (koolstof en zuurstof) waren zuurstof-Zuren, bromiumzuur (waterstof en bromium) en zoutzuur (uit chloor en waterstof zaamgesteld) waren waterstofzuren. Naar de nieuwste scheikundige beschouwingen ontkent men niet, dat Z. met eene basis zouten kunnen doen ontstaan, maar beweert dat daarbij eene wederzijdsche ontleding plaats heeft, volgens welke zienswijze men alle Z. als waterstofzuren moet aanmerken, waarbij de waterstof met een electro-negatief radicaal verbonden is, terwijl de basis uit eene verbinding met een electro-positief radicaal bestaat. Eene verdere ontwikkeling dezer nieuwe theorie kunnen wij hier nog niet geven.

Zürich, een der grootste, naar de rangschikking van 1815 het eerste canton van Zwitserland, grenst aan de cantons Schaffhausen ten N., Thurgau en St.-Gallen ten O., Schwyz en Zug ten Z., Aargau ten W. en aan het groothertogdom Baden ten N. W., telt op 31,01 □ m. (1860) 266,265 Duitsche, grotendeels Gereformeerde inw. en behoort tot de meest vlakke cantons; slechts aan de uiterste oostel. grens, bij Toggenburg, verheft zich het gebergte tot eene hoogte van omstr. 4000 v. Hier alleen zijn enkele onvruchtbare landstreken; overigens is het canton een der vruchtbaarste en welvarendste van Zwitserland. De rivieren storten zich allen in den Rijn uit; zij zijn: de Rijn zelf en de Reuss als grensrivieren, verder de Thur, de Töss met de Fulach en Kempt, de Glatt en de bevaarbare Limmat met de Rippisch en Sihl. De voornaamste meren zijn: het Züricher-, Greifen-, Pfäffiker-, Türlener- en Katzen-meer. De bodem brengt koren, gerst, haver, aardappelen en hennep voort; de tuinbouw en

de ooft- en bloemteelt zijn voortreffelijk. De bosschen bestaan grootendeels uit dennenhout. De jagt is van weinig, de visscherij van groot belang. De veeteelt is er uitnemend. Van mineralen worden er steenkolen, bruinkolen, kalk, mergel en gips gevonden. De nijverheid, vooral in katoenen, wollen en zijden waren, is er aanzienlijk. Door spoorwegen, stoom- en zeilschepen is het verkeer zeer levendig. Het schoolwezen is er zeer goed ingerigt; er is 1 universiteit, 1 veearstenschool, 1 seminarie voor onderwijzers, 1 gymnasium, 1 industrieschool, 1 polytechnische school en omstr. 500 primaire en ruim 60 secundaire scholen. Het bestuur is volgens de constitutie van 10 Maart 1831 representatief-democratisch op den grondslag der ruimste kiesvrijheid. Bij den grooten raad, uit 220 voor 4 jaar gekozen leden bestaande, berust de wetgevende magt en het oppertoezicht over het landsbestuur. De regeringsraad, die uit negen voor 6 jaar gekozen leden en twee voor 2 jaar gekozen voorzitters bestaat, is de hoogste besturende vergadering, die de geschillen in zaken van bestuur in laatste instantie beslist. Aan het hoofd der justitie staat een oppergeregtshof en een hof van cassatie. — De hoofdstad Z., het Turicum der Romeinen, in eene zeer schoone en vruchtbare streek bij de zamenstroming van de Limmat en het Zurichmeer en aan den noordoostel. spoorweg gelegen, telt (1860) 19,758 inw. Onder de gebouwen munten uit: de Grootte Munsterkerk, in fraaijen rondbogenstijl van de 11de tot de 13de eeuw gebouwd, de Vrouwen-Munster uit de 13de eeuw, de Augustijner-kerk, het in 1699 gebouwde raadhuis, het cantons-schoolgebouw, het groote nieuwe hospitaal, het weeshuis, het blinden- en doofstommeninstituut, de korenhof, drie tuighuizen en het nieuwe schuttershuis. Z. bekleedt door de inrigtingen van onderwijs, geleerde vereenigingen, verschillende verzamelingen voor wetenschappen en kunst de eerste plaats onder de steden van Duitsch-Zwitserland. De universiteit, met 200, grootendeels medische studenten, is in 1832, de eedgenootschappelijke polytechnische school in 1855 opgerigt. Verder zijn er zeer vele inrigtingen van weldadigheid. Ook door nijverheid en handel is Z. nevens Bazel en Genève de belangrijkste stad van Zwitserland. Van ouds was Z. de kweekplaats van geleerdheid, waar vele mannen van Europeesche beroemdheid gebloeid hebben, z. a. Rüdiger von Manassa in de 14de, Felix Hämmerlin in de 15de, Gessner, Zwingli en Bullinger in de 16de eeuw, Hottinger, Heidegger, Bohmer, Breitinger, Lavater, Hess, Hirzel, Orelli en vele and. Verg. over Z. o. a. Bluntschli (5 dln., 1838 volg.) en Meyer von Kornau (2 dln., 1844—49).

Züricher-meer, een in de Zwitsersche cantons Zürich, Schwyz en St.-Gallen gelegen meer, dat eene lengte van $8\frac{1}{2}$ uur heeft; de grootste breedte tusschen Stäfa en Richterswyl is $\frac{7}{10}$ uur en de grootste diepte 600 v. Het neemt de Linth bij Uznach en de Aa bij Lachen op en heeft zijne afstroming door de Limmat. Het is van liefelijke, zachtglooiende, met akkers, vruchtboomen, wijnbergen, villa's en dorpen bedekte heuvels omgeven, terwijl op den achtergrond zich eene lange keten van met sneeuw bedekte Alpen verheft. Het is zeer rijk aan visch (23 soorten) en wordt door vele stoombooten bevaren. Op de smalste plaats bij Rapperschwyl en Hurden is eene in 1819 gebouwde, 4800 v. lange brug over het meer, die het in het Opper- en Neder-Z.-meer verdeelt.

Zuring, *Rumex* L., is een plantengeslacht uit de familie der Veelknoopige gewassen, waarvan in onze flora een 13-tal soorten voorkomen, die meestal overblijvend zijn. Zij hebben een kruidachtigen stengel, aan welks voet eene roset van wortelbladen te zien is, terwijl kleinere bladen aan den stengel zelve geplaatst zijn. De zure smaak, die aan vele soorten eigen is, geeft er den naam aan; het zuur zelf wordt *Z.-zuur* genoemd. Als soorten noemen wij de Schaaps-Z. (*R. Acetosella*), die op begraasde plaatsen groeit; — de Gewone Z. (*R. Acetosa*), die in den moestuin ook opzettelijk gekweekt wordt; — het IJzerhard, Patich (*R. Obtusifolius*), dat men op graslanden en andere plaatsen vindt, enz.

Zuringzout, **Dubbel oxaalzure potasch**. Dit zout bestaat uit eene verbinding van zuringzuur met potasch en wel uit één æquivalent potasch met twee æquivalenten zuringzuur. In de huishouding is dit zout bekend, omdat men het tot het uitmaken van inktvlekken uit kledingstoffen enz. bezigt. Het Z. kan giftig werken.

Zuringzuur, **Oxaalzuur** is een organisch zuur, dat in de zuringsoorten (*Rumex*), maar vooral in de klaverzuring (*Oxalis*) voorkomt. Het Z. kristalliseert in schieve rhombische zuilen; het is zeer vergiftig. Met kalk tot zuringzure kalk verbonden, komt het in aprijke weefsels van planten in gekristalliseerden toestand voor.

Zurita (Geronimo), Spaansch geschiedschrijver, in 1512 te Saragossa geb., was eerst inquisitie-secretaris te Madrid, werd in 1543 door den senaat voor belangrijke zaken naar keizer Karel V in Duitschland gezonden, kreeg de betrekking van historiograaf van Aragonië, als hoedanig hij de landsarchieven doorzocht, werd in 1567 kamersecretaris en overleed in 1580 te Saragossa. Hij schreef *Anales de la corona de Aragona* (6 dln., 1572—79; op nieuw uitgeg. door zijn zoon Geron. Z. de Olivan in 6 dln., 1585 en 1610, en in 7 dln., 1669).

Zurla (Placido), kardinaal en vicaris-generaal van paus Leo XII, in 1769 te Legnano in het Venetiaansche geb., trad in de Benedictijner orde, werd in 1823 door Pius VII tot kardinaal en door Leo XII tot vicaris-generaal verheven, stond onderscheidene jaren aan het hoofd der propaganda en overleed in 1834 te Palermo. Beroemd zijn zijne schriften over de ontdekkingen door reizigers gedaan: *Dei viaggi e scoperte settentrionali de' fratelli Zeni* (1808), *Dei viaggi e delle scoperte africane di Cadamosto* (1814), *Di Marco Polo e degli altri viaggiatori veneziani* (2 dln., 1818, 2de uitg. van Rossi, 1823).

Zurlo (Giuseppe, graaf). Ital. staatsman, in 1759 te Napels geb., maakte zich in 1783 zeer verdienstelijk bij de leniging der rampen, door de aardbeving in Calabrië veroorzaakt, werd in 1798 bij de vlugt van koning Ferdinand als bestuurder der finantiën achtergelaten, doch ontkwam met moeite aan de woede des volks. In 1799 werd hij bij de terugkomst des konings weder minister van finantiën en maakte zich voor de herstelling van het crediet des lands zeer verdienstelijk. In 1803 werd hij door den minister Acton ontzet, gevangen genomen, maar vrijgesproken, vergezelde in 1805 den koning naar Sicilië, keerde in 1809 naar Napels terug en werd door koning Murat eerst tot staatsraad, daarna tot minister van justitie, later ook van binnenl. zaken en van eeredienst benoemd en werkte in beide betrekkingen zegenrijk. Na Murat's dood begeleidde hij diens weduwe naar Triëst en leefde eerst te Venetië, daarna te Rome, totdat in 1818 koning Ferdinand hem naar Napels terugriep en in 1820 tot minister van binnenl. zaken aanstelde. Hij werd echter door de Carbonari ten val gebracht, aangeklaagd, doch vrijgesproken, leefde buiten betrekking te Napels en stierf in 1828.

Zurzach, marktplek en arrondissementshoofdplaats in het Zwits. canton Aargau, aan den Rijn, met 950 inw., eene Hervormde kerk, een collegiaalstift met het graf van Sta.-Verona, eene proosdij, een raadhuis, een koophuis, handel en drie jaarmarkten.

Zusters van Barmhartigheid. Zie *Barmhartigheid* (*Broeders en Zusters van*).

Zutfen of **Zutphen**, versterkte hoofdplaats van het arrond. Z. van de Nederl. prov. Gelderland, aan den IJssel, ter plaatse waar de Berkel zich in dezen stort, en aan de verbinding van de staatspoorwegen van Arnhem naar Zwolle en van Arnhem naar Enschedé en Salzbergen gelegen, telt met de aan de overzijde van den IJssel gelegene buurtschap de Hoven (1866) 15,138 meest Hervormde inw., heeft twee Herv. kerken, waaronder de Grootte of St.-Walburgskerk, in 1105 op de plaats der te voren verbrande kerk opgebouwd, met fraai orgel, een praalgraf der van Heeckerens, eene groote koperen doopvont, eene oude ijzeren kroon en eene kloosterboekerij, waar de boeken op lessenaars aan ketens zijn, verder eene Roomsche, eene Luthersche, eene Doopsgezinde, eene Afgescheidene kerk en eene synagoge. Te Z. zijn uitnemende scholen: een gymnasium, eene hoogere burgerschool, een instituut voor jongens en een voor meisjes, nog twee meisjes-scholen, vier openbare, twee bijzondere en eene gesubsidiëerde gemeentelijke openbare lagere school en meerdere zondagscholen. Het 's Gravenhof, eertijds het hof der graven van Z., en de markt zijn fraaije pleinen. Onder de gebouwen munten uit: het stadswijnhuis, thans voor het stadsarchief en het commissariaat van politie ingerigt, met fraaijen toren en klokkenspel; het stadhuis; het gasthuis met een groot geneeskundig krankzinnigengesticht; de burgerschool; de groote societieit met tooneel- en concertzaal; het Bornhof, een gesticht voor oude mannen en vrouwen; het Rijke- en het Bakkersweeshuis. Over den IJssel ligt eene fraaije ijzeren brug voor den spoortrein, voor rijtuigen en voetgangers. De nijverheid bepaalt zich tot olie-, cement- en houtzaagmolens, eene papierfabriek, een stoom-pelmolen, eene zeepziederij, eene bierbrouwerij, eene stokerij, drie steenovens enz. De hout-handel is er aanzienlijk; ook zijn er belangrijke vee- en korenmarkten. In de laatste jaren is Z. vooral langs den IJssel zeer verfraaid en uitgebouwd. Z. bestond reeds in de 10de eeuw als stad en was toen hoofdplaats van de graafschap Z. De laatste graaf Geerlak, die de zijde van den bisschop van Utrecht tegen Dirk, graaf van Holland, koos, sneuvelde in 1076 in een slag bij IJsselmonde. Daarna werd Z. met Gelderland vereenigd onder het bestuur eerst van graven, daarna van hertogen van Gelre en graven

van Z. Z. behoorde tot de Hansa, in kerkelijk opzigt eerst tot de bisschoppen van Utrecht, daarna tot die van Munster en sedert 1500 tot die van Deventer. Alva nam Z. in 1572 in; kort daarna kwam de stad weder in handen van de partij van den prins van Oranje. In 1583 hernamen haar de Spanjaarden; in 1591 werd zij door prins Maurits voor de Staten vermeersterd. In 1672 werd Z. door de Franschen onder Philips van Orleans ingenomen; in 1795 viel de stad zonder tegenstand in handen der Franschen; 24 Nov. 1813 werd Z. bij het verschijnen der Pruis. troepen onder Oppen van de zwakke Fransche bezetting bevrijd. Verg. Tadama, *Geschied. der stad Z.* (1856).

Zuurbronnen, bij de Duitschers *Säuerlinge*, noemt men die minerale wateren, welke veel gasvormig koolstofzuur bevatten, bij eene kleine hoeveelheid vaste bestanddeelen. Men vindt b.v. bij staalwater soms eene groote hoeveelheid koolstofzuur, maar wegens het aanzienlijke ijzergehalte wordt het water hiernaar benoemd en niet onder de Z. gerangschikt. Om dien naam te kunnen dragen mag in 16 medicin. ons water niet meer dan $\frac{1}{2}$ grein ijzer bij minstens 12 kub. Rl. duim vrij koolzuur aanwezig zijn. Behalve ijzer vindt men in het water der Z. koolzure, zoutzure en zwavelzure zouten. In het heldere water dezer bronnen stijgen voortdurend gasbellen op. De wateren der Z. worden naar de stoffen die zij bevatten in verschillende klassen verdeeld en benoemd. De geneeskrachtige aanwending van het water der Z. is bekend.

Zuurdeeg noemt men in gisting verkeerend deeg voor de broodbakkerij, dat, in het nieuw gekuede deeg gebracht, daarin de gisting bevordert (zie *Brood*). Men geeft ook dezen naam aan zoodanig deeg met azijn gemengd, dat geneeskundig als pap gebruikt wordt.

Zuurstof, *Oxygenium*, is een der belangrijkste elementen, dat in de natuur overal verspreid is. In den dampkring is de Z. met viermaal haar volumen stikstof vermengd; in het water is Z. met tweemaal haar volumen waterstof scheikundig verbonden; in de delfstoffen maakt zij een bestanddeel van vele aardsoorten, ertsen enz. uit. Eindelijk draagt zij ook bij tot de zamenstelling van de meeste organische voorwerpen. Z. is in zuiveren toestand gasvormig en ongekleurd. Men kan haar wegens de groote verwantschap, die zij tot andere stoffen bezit, als de oorzaak van vele verschijnselen beschouwen. Zoo is de Z. bij de meeste verbrandingen de stof, die zich met het brandende ligchaam vereenigt (zie *Verbranding*). Lavoisier heeft zulks het eerst aangetoond. Hij bewees, dat een brandend voorwerp vermeerdering van stof verkreeg, in strijd met de meening, dat het voorwerp stof verloor, die men phlogiston (z. a.) noemde. Hetzelfde werd omtrent de metaaloxiden opgemerkt, die ook werkelijk door de oxydatie in gewigt toenemen. Op de werking der Z. bij de verbranding berust het verlevendigen daarvan door aanblazing van lucht. Ook is de verbranding in zuivere Z., zooals van kool, staal en phosphor, bijzonder schitterend, terwijl daarbij koolstofzuur, ijzeroxyde en phosphorzuur gevormd worden. Belangrijk is de invloed der zuurstof bij de planten, nog meer bij de dieren, die bestendig haar inademen, waarbij inwendig ook eene verbinding met koolstof ontstaat (zie *Adem*). Om Z. zuiver te verkrijgen moet zij uit verbindingen worden afgescheiden, zooals door galvanismus uit het water. Meestal echter gebruikt men daartoe metaaloxiden, bijv. van kwik of bruinsteen of ook salpeter. Door deze stoffen in eene ijzeren kolf te gloeijen, heeft er ontleding plaats, waarbij de Z. vrij wordt.

Zuylen van Nyevelt (Jul. Philip), Nederl. generaal, in 1743 te Rotterdam uit een oud adellijk geslacht geb., trad in 1766 onder de Nederl. garde-dragonders en werd in 1787 luitenant-kolonel. Na de omwenteling van 1795 tot generaal-majoor der Bataafsche republiek bevorderd, commandeerde hij eerst den linker vleugel van het leger onder Daendels, daarna de tweede brigade van de eerste divisie gedurende den veldtogt van 1799 tegen de Engelschen en Russen in N.-Holland, en werd in 1803 tot luitenant-generaal en gouverneur van Amsterdam en in 1806 tot maarschalk van Holland benoemd. Hij was in 1808 gouverneur der militaire scholen en commandeur der tweede divisie. — Hugo, baron van Z. v. N., Nederl. diplomaat, in 1781 te Rotterdam geb., studeerde te Utrecht, begeleidde in 1805 den Holl. gezant Ger. Brantsen als privaats-secretaris naar Parijs en ging in 1807 met den gezant Verhuel als secretaris van legatie naar Madrid, waar hij na den dood van Verhuel tot 1810 als zaakgelastigde bleef. Na de inlijving van Holland in het Fransche keizerrijk werd hij van 1811—12 maire-adjunct te Rotterdam, nam een werkzaam aandeel aan de bevrijding van Nederland van de Fransche heerschappij, kreeg in Jan. 1814 eene zending als commissaris-generaal bij de generaals

der geallieerden in België en volgde als zoodanig het hoofdkwartier van Bülow. Hij werd echter ten gevolge eener klacht van Engeland, dat hij meer in het bijzonder belang zijns konings zocht te werken, teruggeroepen en in Julij 1814 als gezant naar Stockholm en in 1816 naar Madrid gezonden. Hier sloot hij met Cevallos het verdrag van Alcala, maar keerde in 1822 terug, daar de Spanjaarden hun gezant van 's Gravenhage terugriepen. In 1825 werd hij gezant bij de Porte, en toen na den slag van Navarin, 1827, de gezanten van Rusland, Engeland en Frankrijk Konstantinopel verlieten, plaatsten alle daar wonende onderdanen dier landen zich onder de bescherming van Z., die als bemiddelaar ter herstelling der afgebrokene verbinding tusschen deze mogendheden en de Porte optrad. In 1829 keerde hij naar 's Gravenhage terug, was met Verstolk van Soelen de leider der buitenl. staatkunde van Nederland in de geschillen met België, nam met Falck deel aan de Londensche conferenties, werd in 1833 wegens de bitterheid in eene zijner nota's teruggeroepen, tot minister van staat benoemd en nam herhaaldelijk tijdelijk de portefeuille van buitenl. zaken op zich. Van 1842—48 was hij minister van Hervormde en andere Protest. eerediensten. Hij overleed in 1853.

Zwaan, *Cygnus*. Deze schoone en om zijne fiere houding zoo geliefde zwemvogel behoort tot de familie der Eenden. De Z. overtreft de gans in grootte. Haar lange dunne veelal S-vormig gebogen hals geeft sierlijkheid aan hare gedaante. Zij voedt zich met verschillende waterplanten. Van dit geslacht telt men in Europa en in ons land drie soorten: de Gewone Z. (*C. olor* L.); deze is geheel wit van kleur en heeft eene roode neb, die aan de punt en den wortel zwart is, welke wortel met een knobbeltje voorzien is; de Tamme Z. stamt hiervan af; — de Wilde Z. (*C. musicus*); deze heeft de neb aan den wortel citroengeel, de voorhelft zwart gekleurd; zij komt in koude winters op onze kusten en binnenwateren; — de Kleine Z. (*C. minor*); deze is kleiner dan de vorige en heeft den snavel meer zwart dan geel; zij wordt zelden bij ons gezien. In Nieuw-Holland vindt men zwart gekleurde zwanen.

Zwaan is een fraai sterrebeeld, kenbaar aan vijf heldere sterren in de gedaante van een kruis, dat zich in den Melkweg bevindt ten oosten van de Lier. De voornaamste ster heet Deneb. Verder heeft het zeven dubbele sterren, een paar op een afstand van 1", 8, anderen op afstanden van 16" en 20", ook nog een zeer rijken en zeer schoonen sterrenhoop met sterren van de elfde tot de vijftiende grootte.

Zwaanjonkvrouwen heetten in de Noordsche mythologie zekere goddel. wezens van het vrouwel. geslacht, die somtijds de gedaante van eene zwaan aannamen, welke in de Germaansche mythologie over het geheel als een waarzeggende vogel voorkomt. Naar het volksgeloof bezaten de Z. een zoogen. zwanenhemd, waarmede zij vliegen en zwemmen konden, doch dat zij voornamelijk wanneer zij zich baadden aflegden. Indien het iemand gelukte zulk een hemd weg te nemen, kreeg hij daardoor magt over deze jonkvrouwen. Maar ook doen zich mythologische wezens van het mannel. geslacht in de gedaante van zwanen voor. Zoo leidden de Franken den oorsprong van hun vorstelijk geslacht van den zwaanridder af, die in eene boot door eene zwaan getrokken uit onbekende landen kwam en met eene Frankische prinses in het huwelijk trad. Deze sage was reeds in de 12de eeuw meermalen in de Noord-Fransche taal dichtelijk bewerkt, doch werd reeds toen willekeurig veranderd. In den *Roman du chevalier au cygne* (uitgeg. door Reiffenberg, 2 dln., Brussel 1846—48) wordt zij aan Godfried van Bouillon vastgeknoopt. In Duitschland werd zij op Loherangrin, den zoon van koning Parzival, toegepast en omstreeks 1300 door een onbekende onder den titel *Lohengrin* (uitgeg. door Rückert, Quedlinb. 1858) bewerkt, terwijl kort te voren Konrad von Würzburg de sage in zijn *Schwanenritter* naar Nijmegen en onder Karel den Gr. had overgebracht.

Zwaanorde, door den markgraaf Frederik II van Brandenburg in 1440 gesticht, was oorspronkelijk eene geestel. adellijke vereeniging ter vereering van de maagd Maria, waarom zij ook *Sodalitas beatae Mariae virginis* genoemd werd. De orde, die vele goederen bezat, verbreidde zich snel en had haren hoofdzetel in het klooster op den berg bij Brandenburg en te Ansbach. Ofschoon door de Hervorming bijna geheel te niet gegaan, riep koning Frederik Wilhelm IV haar in 1843 weder in het leven en strekte haar tot mannen en vrouwen van alle landen en geloofsbelijdenissen uit, met het doel om het Christendom in het leven en door daden te openbaren. Vgl. Stillfried-Rattonitz, *Der Schwanenorden etc.* (Halle 1845).

Zwaanridders. Z. *Zwaanjonkvrouwen*.

Zwaanrivier, Swan-river, is eene rivier aan de zuid. westkust van Nieuw-Holland. Zij heeft haren naam gegeven aan de Engelsche kolonie, die aldaar in 1829 gesticht werd en tegenwoordig West-Australië heet

Zwaaraarde. Zie *Baryt*.

Zwaard, een houw- en stootwapen, is van den degen en den pallas door meerdere breedte en eene dubbele snede, van de sabel door den regten vorm der kling onderscheiden; de greep is zelden met eene smalle handbedekking, maar nooit met een beugel voorzien. — Zwaarden aan de schepen zijn twee sterke planken, aan beide zijden van het vaartuig aangebragt, die wanneer men dicht bij den wind zeilt aan de zijde onder den wind loodregt in het water worden nedergelaten, om het afdrijven van het schip te verhinderen.

Zwaardbroeders, eene geestel. ridderorde, die met hare bezittingen tot het Duitsche rijk behoorde. Zij werd omstreeks 1200 door bisschop Albert, den bekeerder der Lijflanders, met toestemming van paus Innocentius III tot verbreiding van het Christendom in het Noorden gesticht. Zij had eerst haren hoofdzetel in den ordeburg te Wenden, daar de stichter in 1206 het derde gedeelte van Lijfland met de te veroveren landen aan de orde afstond. Toen zij in 1220 Koerland en Estland met Reval veroverd, en zich in 1237 met de Duitsche ridders verenigd had, stelde de Duitsche ordemeester een landmeester (magister provincialis) aan het hoofd der Z. en werd Riga de hoofdstad. Na de invoering der Hervorming in Lijfland legde Gotthard Kettler, de laatste heirmeester der Z., in 1562 zijne waardigheid neder, terwijl hij Lijfland aan de Polen afstond en van deze als hertog Koerland en Semgallen in leen ontving.

Zwaardcroon (Hendrik), de twintigste gouverneur-generaal van Neerl. O.-Indië, omstr. 1650 te Rotterdam geb., ging in 1684 als adelborst naar zee, werd in O.-Indië geheimschrijver van den commissaris-generaal van Reede, in 1686 boekhouder, in datzelfde jaar onderkoopman, in 1694 opperkoopman te Batavia, in 1695 bevelhebber te Jafnapatnam op Ceylon en in 1699 directeur te Suratte. In 1703 kwam hij als geheimschrijver van Outohoorn te Batavia, werd in 1704 buitengewoon, in 1715 gewoon raad van Indië en in 1718 gouverneur-generaal, welke betrekking hij tot 1725 bekleedde. Hij heeft veel tot opbeuring van den Chineschen handel toegebragt en de eerste koffijplant op Java in den tuin van Kadeaung overgebragt.

Zwaardmagen. Zie *Agnaten*.

Zwaardvisch, *Xiphias gladius*. Deze visch, die tot de familie der Makreelen behoort, onderscheidt zich doordien de bovenkaak zoodanig in zwaardvorm verlengd is, dat zij bijna één derde deel van de lengte des ligchaams inneemt. De buikvinnen ontbreken; het ligchaam is met kleine schubben gedekt. De Z bereikt de aanzienlijke lengte van 2—4 el. Hij leeft in de Middellandsche zee, ook in den Atlantischen oceaan, en verdwaalt soms aan onze kusten. Toevallig tegen een schip zwemmende, dringt dikwijls het zwaard in het hout, maar breekt dan gewoonlijk af.

Zwaartekracht is de aantrekking van alle lichamen en hunne deeltjes tot elkander; die krachten zijn in regte verhouding met de massa's der lichamen en in omgekeerde met de vierkanten hunner afstanden. Bij de aarde kan men zich die krachten als vereenigd in haar middelpunt denken, als men veronderstelt, dat zij een volkomene bol is. Voor de verklaring van vele verschijnselen is die voorstelling voldoende, maar daar de aarde eigenlijk eene ellipsoïde is en hare middellijn naar de polen korter is dan die des aequators, zoo is de Z. aan den aequator kleiner, terwijl ook de middelpuntvliedende kracht, die de Z. verkleint, aan den aequator grooter is. De grootte der Z. op eenige plaats der aarde wordt gemeten door de snelheid, die zij aan een vrijvallend ligchaam in eene seconde mededeelt. Men verkrijgt die snelheid zeer naauwkeurig door den slingerijd aldaar waar te nemen van een slinger van bepaalde lengte.

Zwaartepunt is in ieder ligchaam het punt, waarin ééne kracht vertikaal naar beneden werkende, zoo groot als het gewigt des ligchaams, hetzelfde uitwerkt als al de evenwijdige krachten, waarmede elk stoffelijk deeltje van het ligchaam naar het middelpunt der aarde wordt aangetrokken. Wordt het ligchaam vertikaal in dat punt ondersteund, dan zal het in evenwigt zijn en in rust blijven. Men vindt het Z. van eenig ligchaam door het aan een punt van zijn oppervlak op te hangen en door dat punt twee lijnen te trekken op dat oppervlak in verschillende verticale vlakken. Het punt, waar die kromme lijnen elkaar beneden aan dat oppervlak weer ontmoeten, zal met het ophangpunt de rigting der lijn, waarin het Zwaartepunt ligt, aangeven.

Zwaben, het oude Deutsche hertogdom, heette oorspronkelijk Alemannië, doch kreeg den naam van Z. of Zwabenland (Suevia) van de Sueven, die in de 5de eeuw hier aankwamen. Sedert de 8ste eeuw, na de opheffing van de hertogelijke waardigheid in Alemannië, werd Z. van den Elsas en Rhaetië gescheiden en in plaats der hertogen slechts door kamerboden (nuncii camerae) voor de Frankische koningen bestuurd. Toen in 843 het rijk der Franken verdeeld werd, kwam Z. bij Duitschland en maakte met Beijeren de kern van het Deutsche rijk uit. De kamerbode Erchanger, die zich in 915 tot hertog opwierp, werd in 917 onthoofd, waarop de Zwabische graaf Burchard tot hertog van Z. gekozen en in 925 de Elsas er weder bijgevoegd werd. Agnes, de moeder en voogdes van keizer Hendrik IV, gaf het hertogdom in 1058 aan haren schoonzoon, graaf Rudolf van Rheinfelden, die nu in 1076 als tegenkoning tegen Hendrik IV optrad, doch in 1080 het onderspit delfde. Keizer Hendrik IV gaf Z. daarop in leen aan graaf Frederik van Hohenstaufen, den stamvader der koningen en keizers uit het Zwabische huis. Na den val der Hohenstaufen geraakten vele prelaten, graven, ridders en steden tot onafhankelijkheid, terwijl de hertogelijke waardigheid in Z. ophield te bestaan. Wurtemberg, dat nu eenigszins in plaats van dit hertogdom kwam, werd allengs het magtigste huis en kon zelfs door het zoogen. Schläglerverbond niet omvergeworpen worden. Door de bestaande innerlijke beroeringen kwam in 1376 het door de steden gevormde Zwabische verbond (z. a.) tot stand. Bij de door Maximiliaan ingevoerde kreitsindeeling van Duitschland in 1512 werd Z. als de Zwabische kreits aangeduid. Vgl. Pfister, *Pragmat. Gesch. von Schwaben* (5 dln., Heilbr. 1802—27).

Zwabenspiegel heet in tegenstelling van den Saksenspiegel een regtsboek, omstreeks 1270 ontstaan, en door een onbekende op de grondslagen van den Saksenspiegel vervaardigd, doch uit andere regtsbronnen hier en daar aangevuld. Even als het laatstgenoemde werk handelt de Z. over het land- en leenregt en is mede in onderscheidene dialecten en talen overgebracht, ofschoon hij niet zulk een grooten invloed als de Saksenspiegel heeft uitgeoefend. De Z. is o. a. uitgegeven door Lassberg (Tüb. 1840) en Wackernagel (Zür. 1840).

Zwabische dichters noemde men vroeger vooral de minnezangers der 13de eeuw, omdat deze zich bijna alleen van het Opper-Deutsche of Zwabische dialect bedienden en hunne kunst in Zwaben een welkom onthaal vond. Ongeveer gelijktijdig met den vrijheidsoorlog ontstond eene nieuwe Zwabische dichterschool, wier stichter L. Uhland is. Aan dezen sloten zich Schwab, Kerner, Mayer, Pfizer, Hauff e. a. aan. Zij kenmerkt zich door hare toewijding aan de natuur, een krachtig nationaal gevoel en zuiverheid van beginselen.

Zwabische keizers heetten de Deutsche keizers, die uit het huis Hohenstaufen afstamen, omdat deze vroeger het hertogdom Zwaben bezaten.

Zwabische kreits, een der tien voormalige kreitsen van Duitschland, bestond voornamelijk uit het oude Zwaben, het zuidwestel. gedeelte van Duitschland. Het werd door Frankrijk, Zwitserland, Oostenrijk, Franken en de beide Rijnkreitsen begrensd, en besloeg eene oppervlakte van 630 □ m. met 2,200,000 inw. De wetgeving voor den kreits, die in 1563 te Ulm werd vastgesteld, hield zich met weinige veranderingen tot aan de oplossing van het Deutsche rijk staande. Jaarlijks werden er twee kreitsdagen, in den regel te Ulm, gehouden. De stenden waren verdeeld in vijf banken, die der geestelijke, die der wereldlijke vorsten, die der prelaten, die der graven en heeren en die der steden. Wurtemberg stond aan het hoofd.

Zwabisch verbond is de gemeenschappelijke naam van alle vereenigingen, tot welke de Zwabische steden, na het verbrokkelen van het oude hertogdom Zwaben en het uitsterven der Hohenstaufen in 1254, toetraden, om elkander wederkeerig te beschermen. Uit deze vereeniging kwam eindelijk in 1488 het Grootte Zwabisch verbond te voorschijn, dat den eeuwigen landvrede voorbereidde.

Zwaluw. *Hirundo*, een geslacht uit de orde der Muschachtige vogels, dat ook den naam aan eene familie geeft. Het geslacht Z. onderscheidt zich door eene diep gespleten mondopening, spitse vleugels en een meest gaffelvormigen staart. Het zijn gezellige vogels (bij ons trekvogels), die men dikwijls ziet rondvliegen en dan in de vlugt insecten opvangen; zij leven gepaard. Onder de soorten die bij ons voorkomen telt men: 1° de Boeren-Zwaluw (*H. domestica*); deze heeft den staart diep gevorkt, is roodbruin aan voorhoofd en keel, verder zwartblauw gekleurd, en nestelt in gebouwen enz. 2° De Huis-Z. (*H. urbica*); deze is kleiner, de onderdeelen en stuit zijn wit, de voetwortel is met witte veeren bekleed; zij nestelt tegen gebouwen. 3° De Oever-Z. (*H. riparia*);

deze heeft dezelfde grootte als de vorige, de staart is weinig gevorkt, de bovendelen zijn grijsbruin gekleurd, overigens wit; zij is minder menigvuldig. — De Gierzwaluw (z. a.) wordt tot een ander geslacht gebracht.

Zwaluwachtige vogels. *Hirundinidae*, is eene familie van Zingvogels, die, behalve het geslacht Zwaluw en Gierzwaluw, ook den Geitenmelker bevat.

Zwammen. *Fungi*. Deze maken onder de Sporendragende planten eene belangrijke familie uit. Zij onderscheiden zich van de wieren en korstmossen, doordien haar de bladgroenhoudende cellen ten eenen male ontbreken. Zij ademen geene zuurstof uit, zooals de openbloeiende planten, maar alleen koolzuur, terwijl de stikstof een groot bestanddeel in de samenstelling der Z. uitmaakt, waardoor zij ook, als zij ophouden te leven, spoedig tot bederf overgaan, waarbij dan onaangenaam riekende gassen ontstaan. De meeste Z. rieken duf. Eene op de wilgen voorkomende Zwam, die uit eene vastere stof bestaat, heeft een aangenamen geur. De uitwendige gedaante der Z. is zeer onderscheiden; sommigen hebben een meer bepaalden vorm, zooals de bekende Paddenstoelen; anderen vertoonen eene vereeniging als van kleine plantjes of schijven uit eene donsachtige massa te bestaan, zooals onderscheidene schimmelplanten; nog anderen vormen eene vormeloze massa, enz. Ook de grootte der Z. is zeer verschillend. Sommigen, zooals de Paddenstoelen, kunnen een betrekkelijk aanzienlijken omvang bereiken, terwijl daarentegen anderen zeer klein zijn, zooals vele schimmelplanten, waarbij men er zelfs vindt die alleen door den mikroskoop kunnen onderscheiden worden. De Z. bestaan uit een draadvormig weefsel, waaraan men den naam zwamvlokken (*Mycelium*) gegeven heeft; dit weefsel verbindt tevens de voor de voortplanting noodige organen. Die voortplanting geschiedt door de meestal uit zeer eenvoudige cellen bestaande sporen. Deze liggen somtijds vrij, of zij zijn ingesloten in blaasachtige moederzellen, of zij worden in of aan de oppervlakte van zoogenaamde kiemhuisjes gevormd. Altijd echter komen zij uit de genoemde zwamvlokken voort. De deelen, welke die sporen bevatten, ontwikkelen zich, bij vele Z. sterk. Bij de Paddenstoelen (z. a.) is het oppervlakkig aanzienlijkste deel, de hoed, niets anders dan de zoogenaamde sporendrager der plant, waarin zich de voor de voortplanting noodige sporen bevinden. Behalve deze sporen bespeurt men ook nog bij vele Z. andere voortplantingsorganen, *Conidien* genaamd. Dit zijn cellen, die mede in de zwamvlokken ontstaan en dan nieuwe zwamvlokken voortbrengen en zoo ook tot de vermenigvuldiging der plant bijdragen. Eindelijk heeft men in den laatsten tijd ook nog naar sporen gelijkende voorwerpen waargenomen, die echter het vermogen missen om nieuwe planten te kunnen ontwikkelen. Men kan de bestemming dezer voorwerpen, *Spermatien* genoemd, niet bepaald aanwijzen, maar men geloofte ze voor mannelijke organen te moeten houden. Men heeft bij deze planten werkelijk geslachtswerktuigen ontdekt, die, hoewel mikroskopisch klein, toch een onderscheid tusschen mannelijke en vrouwelijke deelen deden onderkennen. Men heeft wel eens willen beweren, dat er uit andere stoffen (bij verrotting, gisting enz.) Z. ontstaan konden zonder de aanwezigheid van sporen. De dwaling, die bij deze meening plaats heeft, ontstaat waarschijnlijk doordien men voorbij ziet, dat de sporen dezer mikroskopisch kleine plantjes eene onbegrijpelijke fijnheid bezitten, waardoor ze aan het oog ontsnappen. Zij kunnen als onzichtbare stofjes in de atmosfeer rondzwerven en, waar ze gunstige gelegenheid vinden, zich tot plantjes ontwikkelen. Hetzelfde heeft met allerlei schimmels plaats, die op vochtige plaatsen op verschillende voorwerpen voorkomen, zonder dat men bespeurt van waar ze aangebragt zijn. Eene stelselmatige verdeling der Z. is niet gemakkelijk te maken. Men kan ze verdeelen in Stof-Z. (*Coniomyces*), Draad-Z. (*Hyphomyces*), Buik-Z. (*Gasteromyces*), Kern-Z. (*Pyrenomyces*), Schijf-Z. (*Discomyces*) en Vlies-Z. (*Hymenomyces*). De Bary, een bekend zwamkundige van onzen tijd, verdeelt ze in vier orden. Daar de Z. veel stikstof inhouden, zijn zij wel voedzaam, maar dikwijls niet gemakkelijk te verteren. Velen zijn giftig. Eene eigenaardige stof, *Fungine* genaamd, is in de Z. aanwezig, daarenboven eene vette olie, osmazom, Z.-suiker, Z.-zuur, eiwitstof en vele giftige stoffen. Een zeker kenmerk, om de niet giftige Z. van anderen te onderscheiden, kent men niet.

Zwamvlokken. Zie *Zwammen*.

Zwanebloem, *Bulotus*, is een plantengeslacht, dat den naam aan eene familie geeft, waarvan bij ons slechts ééne soort voorkomt: de Gemeene Z. of Waterlisch (*B. umbellatus*), eene sierlijke plant, met lange naar gras gelijkende bladen en een rolronden bloemsteel, die een fraai groot bloemscherm draagt. De Z. wordt in slooten, langs

warkanten en in moerassen gevonden. Zij bloeit in Junij. De bloemen tellen 9 meel-draden.

Zwangerschap noemt men den toestand, waarin eene vrouw zich bevindt gedurende de ontwikkeling van het foetus. Zij begint dus terstond na den bevruchtenden bijslaap en eindigt door de verlossing. Gedurende dezen toestand is het noodig, dat de vrouw zich eenigszins warm kleede, matig zij in het gebruik van spijs en drank, en steeds zorge voor goede ontlasting, doch overigens niet te veel aan hare gewone levenswijze verandere.

Zwart kan men eigenlijk geene kleur noemen, maar een gebrek aan alle kleuren, een gebrek aan licht. Lighchamen, die men in het dagelijksche leven eene zwarte kleur toekent, missen eigenlijk het vermogen om licht terug te kaatsen, even zoo zwarte verw.

Zwarte-kunst. Zie *Kopergraverkunst*.

Zwarte-kunst, hetzelfde als *Magie* (z. a.).

Zwarte Prins. Zie *Eduard*.

Zwarte Vlieg, *Bibio Marci* L., behoort tot de familie der Tipulariën. Dit dier wordt vaak in menigte op de bloeisel der pere- en appelboomen waargenomen. Men beschuldigt het ten onrechte, dat het daaraan schade toebrengt.

Zwarte Water (Het) ontstaat tusschen Deventer en Zwolle uit vier voorname en eenige kleine weteringen, stroomt langs Zwolle, Hasselt en Zwartsluit, stort zich bij Genemuiden door het Zwolsche Diep in de Zuiderzee en is door de Dedemsvaart bij Hasselt met de Vecht en door de Willemsvaart bij Zwolle met den IJssel verbonden.

Zwarte zee, de Pontus Euxinus der Ouden, eene binnenzee tusschen Europa en Azië gelegen, staat ten Z. door de Bosporos, de zee van Marmora en de straat der Dardanellen met de Middell. zee en ten N. door de straat van Kertsch met de zee van Azof in verbinding. Hare grootste lengte bedraagt van het W. naar het O. 158 m., terwijl hare grootste breedte 82½ m. beloopt. Zij beslaat eene oppervlakte van 7860 □ m.

Zwartkoorn, *Melampyrum*, is een plantengeslacht uit de familie der Scrophulariëen, dat op bouwland, tusschen kreupelhout enz. voorkomt. Een paar soorten kennen wij als inlandsch, namelijk: de *M. arvense*, ook Wilde Weit en Dolik genoemd, met wijd uitstaande takken en roode bloemaren, en de *M. vulgatum*, met gele bloemen. Beiden zijn éénjarig.

Zwartkop. Zie *Grasmosch*.

Zwartkrijt. Teekenkrijt wordt uit eene soort van thonschiefer verkregen, die fijnkorrelig is en gemakkelijk genoeg afgeeft om daarmede te kunnen teekenen.

Zwartzel is een zwart poeder, dat bij het verbranden van harsachtig hout, van afval bij het teer- en pekkoken enz. verkregen wordt door den rook op te vangen in verschillende inrigtingen, waarin zich uit die rook het Z. aanzet. Fijnere soort bereidt men door het verbranden van bepaalde stoffen, zooals kurk-Z. uit kurk, lamp Z. uit olie enz.

Zwartsluit. welvarend vlek in het arrond. Zwolle van de Nederl. prov. Overijssel, aan de zamenstrooming van het Zwarte Water met het Meppeler Diep gelegen, met omstr. 4000 inw., kalkovens, scheepstimmerwerven en veel turfhandl.

Zwavel is eene fraai geel gekleurde delfstof, die in de natuur zoowel in enkelvoudigen toestand als met andere stoffen verbonden voorkomt. De Z. is eene der grondstoffen en wordt als zoodanig zuiver alleen bij vulkanen gevonden. Menigvuldig komt zij verbonden voor, b. v. bij metalen, welke verbindingen onder bepaalde namen worden aangeduid, zooals *Kies*, bij zwavelkies (zwavelijzer), koperkies enz.; *Glans*, bij ijzerglans, loodglans enz.; *Elende*, bij zinkblende enz. Bij deze kan door verhitting de Z. verwijderd worden. Verder vindt men dit mineraal verbonden in Z.-zure zouten; vooral vindt men haar als gips of Z.-zure kalk. Ook bevatten vele warme en koude bronnen Z. De zuivere Z. wordt gewoonlijk in stangen of zoogenaamde pijpen in den handel gebragt. Bij verwarming smelt de Z. en ontvlamt bij iets hooger temperatuur, zij kookt bij 450° en kan dan sublimeren. Zoo krijgt men de Zwavelbloemen in een fraai geel poeder. De natuurlijke Z. kristalliseert in octaëders; bij eene kunstmatige kristallisatie verkrijgt men rhombische zuilen, waarom men de Z. dimorph (z. a.) noemt. De Z. gaat met de zuurstof onderscheidene verbindingen aan, waarvan het Z.-zuur (z. a.) en het zwavelig zuur (z. a.) de voornaamsten zijn. Verder is de Z.-lever (z. a.) merkwaardig, alsook de Z.-koolstof, eene heldere vloeistof, die zeer vlugtig is, het licht sterk breekt en onaangenaam riekt. Deze wordt geneeskrachtig en technisch gebruikt. De Z. komt ook voor bij eenige planten en dieren en in sommige minerale wateren. Zij wordt verder tot het vervaardigen van buskruid, zwavelstokken, lucifers enz. gebruikt.

Zwavel-aëther. Zie *Aether*.

Zwavelig zuur is eene verbinding van één aequivalent zwavel met twee aeq. zuurstof (SO^2), welke verbinding gemakkelijk bij iedere verbranding van zwavel ontstaat en zich door den prikkelenden reuk verraadt. Het Z. oefent op plantenkleuren een ontcleurenden invloed uit.

Zwavellever. Deze naam wordt aan eene verbinding van zwavel met eenig loozoutmetaal gegeven, zooals met potassium, calcium enz., welke verbinding men ook zwavelpotassium, zwavelcalcium noemt. Dergelijke verbindingen worden geneeskrachtig gebruikt.

Zwavel-wateren noemt men die minerale wateren, in hunne bestanddeelen zwavel bevatten, die meest in den vorm van zwavel-waterstofgas daarin aanwezig is en zich gemakkelijk door den reuk en smaak verraadt. Het wordt geneeskrachtig aangewend.

Zwavel-waterstofgas, *Hydrotionezuur*, bestaat uit eene verbinding dezer twee elementen, zwavel en waterstof. In de natuur komt het in zwavelwater voor. Z. heeft een stinkenden reuk. Een lood bevattend vocht wordt door Z. donker gekleurd.

Zwavelzuur, *Vitriool-olie* is het krachtigste onder de zuren. Het bestaat uit één aequivalent zwavel met drie aeq. zuurstof (SO^3). Het komt echter altijd voor in verbinding met water. Men onderscheidt Rookend Z., ook Nordhäuser Z., dat men door destillatie van ijzervitriool verkrijgt, en Engelsch Z., dat in fabrieken uit zwavelig zuur (z. a.) bereid wordt, aan welk laatste men door middel van dampen van salpeterzuur in looden vertrekken meer zuurstof toevoert, zoodat SO^2 in SO^3 verandert. Het Z. is eene min of meer olieachtige vloeistof. Het wordt technisch, schei- en geneeskundig gebruikt.

Zweden, een koninkrijk, dat van het Skandinavische schiereiland het Z. O., meest vruchtbare en bevolkte deel inneemt. Het heeft eene oppervlakte van 8017 \square m. De inwoners behorende meerendeels tot den Germ.-Skandinav. volksstam. Hun getal bedroeg in 1865 4,114,141 z. In weerwil van de niet zeer gunstige gesteldheid van den grond is de landbouw het hoofdbedrijf der bevolking. De veeleel is in verwaarloosden toestand. De houtcultuur is zeer aanzienlijk. De jagt was vroeger van meer belang dan thans. De visscherij is voor de kustbewoners een hoofdtak van bestaan. Nog meer is dit voor Z. de bergbouw, die vooral uitnemend ijzer, voorts koper, zilver en andere delfstoffen oplevert. De industrie van Z. voorziet niet in de behoeften des lands, doch is sedert 1830 zeer toegenomen. De handel en scheepvaart van Z. zijn niet meer wat zij vroeger waren, maar nog altijd zeer uitgebreid. De ligging des lands met zijne talrijke goede havens en landingsplaatsen, spoor-, straat- en waterwegen, onder welke het Götha-kanaal (z. a.), waardoor een waterweg tusschen de Oostzee en het Kattegat is aangebragt, begunstigen den handel. De handelsvloot telde in 1865 3155 zeil- en 214 stoomschepen. Z. is verdeeld in het opperstadhouderschap Stockholm en 24 län of provinciën; in het kerkelijke in 12 stiften of bisdommen. Z. staat met Noorwegen onder hetzelfde opperhoofd en is eene door den rijksdag beperkte erfelijke monarchie, met een koning aan het hoofd, die tot de Evang.-Luth. kerk moet behooren. Een staatsraad (door den koning benoemd) staat hem ter zijde. Deze telt 10 leden: twee ministers voor justitie en buitenl. zaken, vijf staatsraden voor binnenl. zaken, financiën, oorlog, marine en eeredienst, en drie staatsraden zonder portefeuille. De staatsraad heeft slechts eene adviserende stem en de koning kan, na hem gehoord te hebben, beslissen gelijk hij wil. De rijksdag, die over de belastingen, de munt en de schulden van den staat alleen, over andere takken van wetgeving in vereeniging met den koning beslist, bestaat, volgens het besluit van den rijksdag van 1866, uit de door het volk verkozen afgevaardigden, is verdeeld in twee kamers en komt jaarlijks bijeen. De afgevaardigden tot de eerste kamer, die thans 125 leden telt, moeten 35 jaar oud zijn en minstens 3 jaar grondeigendommen bezeten hebben ter waarde van 80,000 rijksd., of even lang van een jaarlijksch inkomen van 4000 rijksd. aan het rijk belasting betaald hebben. Zij worden door de landstingen en de gevolmagtigden (één op 30,000 z.) der grootere steden voor 9 j. verkozen. Voor de tweede kamer wordt door ieder domsagor (kerspelgerigt) één afgevaardigde verkozen. Kiesgerechtigd is ieder, die grondeigendommen ter waarde van 1000 rijksd. bezit, of minstens voor 5 j. een stuk gronds heeft gepacht van eene waarde van 6000 rijksd., of van een inkomen van minstens 800 rijksd. belasting aan het rijk betaalt. Verkiezbaar is ieder onbesproken man, die den ouderdom van 25 j. heeft. De leden der tweede kamer worden voor 3 j. verkozen. Het getal harer leden bedraagt voor het eerste tijdvak (1867—69) 191, van welke 136 door het platteland en 55 door de steden verkozen werden. De koning opent en sluit den

rijksdag op het slot te Stockholm en benoemt den voorzitter en ondervoorzitter. De rechtspleging wordt uitgeoefend door onafzetbare regters. De hoogste instantie is het hooge gerechtshof des konings. Hoven van appèl in burgerlijke zaken zijn gevestigd te Stockholm, Jönköping en Christianstad. Onder deze staan als laagste instantiën in de steden de raadhuis- en op het land de häradsgerigten. Het krijgswezen is sedert 1680 op eigenaardige wijze ingerigt. Het land is in kleine districten verdeeld, wier grondbezitters één man stellen, dien zij een klein stuk gronds (torp) geven, wapenen en kleeden. In vreedstijd wordt hij als arbeider gebruikt, behalve den tijd zijner jaarlijksche oefening (4 weken) en wanneer hij tot openbaren arbeid, vestingbouw enz. gebezigd wordt. Deze troepen, de kern van het Zweedsche leger, vormen geene van het volk afgezonderde kaste. Hunne sterkte bedraagt 24,000 man infanterie en 4450 man cavallerie. Het eigenlijke staande leger bestaat uit voor 6 j. aangeworven manschappen, die in de vestingen en kustplaatsen in garnizoen liggen. Bovendien is sedert 1812 eene landweer ingesteld, bij welke ieder Zweed van 20 tot 25 j. dienstplichtig is. Verder heeft het eiland Gottland nog eene afzonderlijke militie (21 compagnieën), die niet buiten het eiland mag gebruikt worden. De sterkte van het gezamenlijke Zweedsche leger bedraagt 124,807 man. De oorlogsvloot bestaat uit 42 stoomschepen en 185 zeilschepen. De bemanning der vloot bedraagt 9568 man. De belangrijkste vestingen van Z. zijn: Karlsborg, nog niet voltooid; de sterke vestingwerken bij Karlskrona; de rotsvestingwerken bij Marstrand, in den omtrek van Göteborg; Enholm, in de haven van Slitö op Gottland. Militaire akademiën zijn gevestigd op het slot Karlberg en te Marieberg, beiden bij Stockholm. Het financieuzen des rijks is in goeden staat. Het gezamenlijke bedrag der binnen- en buitenl. schuld bedroeg 30 Julij 1866 69,563,515 rijksd. Het budget van 1868 raamt de inkomsten en uitgaven op 36,861,270 rijksd. De Evang.-Luth. kerk, volgens de onveranderde Augsburgsche geloofsbelijdenis, is in Z. de godsdienst van den staat, maar aan ieder is de vrije uitoefening zijner godsdienst toegestaan. Het Zweedsche volk onderscheidt zich door wetenschappelijke en algemeene ontwikkeling. Zelfs in de afgelegenste deelen des lands zal men naauwelijks iemand vinden, die niet lezen kan. Er zijn 6133 volksscholen. Voorts heeft men er hogere burgerscholen, gymnasiën enz. Rijkshoogescholen zijn gevestigd te Upsala (z. a.) en Lund (z. a.), terwijl te Stockholm voor hogere geneeskundige vorming het Karolinische instituut bestaat. Behalve landbouw- en militaire scholen zijn er een technologisch instituut, handwerk-, kunst-, muziek-, zeevaartscholen enz., voorts vele openbare bibliotheken, kunstverzamelingen en geleerde genootschappen. — De oudste geschiedenis van Z. is, even als die van geheel Skandinavië, hoogst onzeker en rijk aan sagen. Twee hoofdstammen bewoonden het land, de Gothen in het zuiden en de Zweden in het noorden, maar de tempel te Upsala was hun gemeenschappelijk heiligdom en reeds hierin lag de grond tot eene naauwere vereeniging. Met de invoering des Christendoms wordt de geschiedenis van Z. meer zeker. Reeds Ansgarius (z. a.) had in 829 eene poging aangewend om het Christendom in te voeren, maar eerst onder Inge den Ouderen (1080—1112) behaalde het Christendom eene volkomene zegepraal. In 1250, toen het geslacht der Folkungers den troon beklom, volgde de ineensmelting van Gothen en Zweden, die vroeger ieder hunne eigene koningen kozen. De opvolgende koningen hadden zoowel met de priesterschap als met de aristocratie een harden strijd te voeren. In 1397 vereenigde Margaretha (z. a.), koningin van Denemarken en Noorwegen, bij de unie van Calmar, 21 Julij 1397, Z. met deze beide rijken. De vereeniging vond bij het volk grooten tegenstand. In 1434 stond het volk onder den edelen Engelbrecht op, en een langdurige tijd van verwarring brak aan, tot dat de koning van Denemarken, Christiaan II (z. a.), in 1520 als koning van Z. erkend werd. Tegen dezen barstte onder Gustaaf Wasa een opstand uit, waarop Gustaaf in 1523 tot koning verkozen werd. Hiermede nam de unie van Calmar voor altijd een einde. Gustaaf I (z. a.) voerde de Kerkhervorming in zijn rijk in. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Erik XIV (z. a.), 1560—68, die door zijn broeder van den troon gestooten werd. Onder Johan III, 1568—92, staken de aristocratie en het pausdom op nieuw het hoofd omhoog. Zijn Kath. zoon Sigismund (z. a.), die in 1587 tot koning der Polen verkozen was, maakte zich bij het volk wegens zijn ijver voor de Kath. kerk gehaat, en werd door zijn oom Karel, een ijverig Protestant, in 1600 van den troon gestooten. Deze laatste beklom dien in 1604 als Karel IX. Hij werd in 1611 opgevolgd door zijn voortreffelijken zoon Gustaaf Adolf (z. a.), die op het slagveld van Lützen in 1632 sneuvelde. Diens dochter Christina (z. a.)

volgde haren vader op onder voogdijschap van Axel Oxenstierna (z. a.). In 1644 besteeg zij zelve den troon, maar stond dien in 1654 af aan haren neef, den paltsgraaf van Tweebruggen, die als Karel X Gustaaf de regering aanvaardde en met vastberadenheid tegen Polen, Rusland en Denemarken optrad. Hij stierf in 1660 en werd opgevolgd door zijn minderjarigen zoon Karel XI, die eerst in 1672 zelf de regering aanvaardde. Hij maakte van de rust, die Zweden thans genoot, gebruik tot ontwikkeling der binnenlandsche welvaart en liet bij zijn dood eene welgevulde schatkist na. Onder zijn zoon Karel XII (z. a.), 1697—1718, begon de Noordsche oorlog, die Zweden in hooge mate uitputte. Hij werd opgevolgd door zijne zuster Ulrike Eleonore (z. a.). Zij huwde Frederik van Hessen Kassel, die met bewilliging der stenden in 1720 de regering aanvaardde en tot 1751 voerde. Onder zijn bestuur werden eenige streken in Duitschland aan Hannover en Pruisen, alsmede Lijfland, Estland enz. aan Rusland afgestaan, terwijl in 1743 bij den vernederenden vrede van Abo een deel van Finland verloren ging en de troonsopvolging in Z., daar de koningin kinderloos was, aan hertog Adolf Frederik van Holstein, een naauwen bloedverwant der Russ. keizerin, werd verzekerd. Onder de regering van dezen, 1751—71, nam Z. in 1757 een weinig beteekenend aandeel aan den zevenjarigen oorlog, terwijl binnenlandsche partijschappen het rijk verdeelden. In 1771 volgde Gustaaf III (z. a.) zijn vader in de regering op. Hij ondernam een oorlog tegen Rusland, die zonder gevolg, maar niet zonder roem gevoerd werd, en bezweek in 1792 als het offer eener zamenzwering. Zijn zoon Gustaaf IV Adolf (z. a.) verloor door de omwenteling van 1809 den troon, dien zijn oom als Karel XIII (z. a.) beklom. Onder zijne regering werd in 1809 geheel Finland tot de rivieren Tornea en Munio met de Alands-eilanden aan Rusland afgestaan. Tot zijn toekomstigen opvolger koos men, daar de stam van Wasa na eene 300 j. regering was uitgestorven, prins Christiaan August van Sleeswijk-Holstein-Sonderburg-Augustenburg, die den naam van Karel August aannam. Bij den dood van dezen prins verkoos de rijksdag in 1810 den Fr. maarschalk Bernadotte tot troonopvolger, die onder den naam Karel Johan door Karel XIII werd geadopteerd. Hij besteeg na den dood van Karel XIII in 1818 den troon, maar konde zich met den rijksdag niet verstaan, noch het vertrouwen des volks winnen, dat in hem den Fr. maarschalk bleef zien. Bij zijn dood in 1844 volgde zijn zoon Oskar I (z. a.) hem op. Hij trachtte eene vrijzinnige staatsregeling in te voeren, doch slaagde er niet in deze door de rijksdagen te doen goedkeuren. Intusschen was de strijd tusschen Denemarken en Duitschland uitgebroken. Er kwam een verbond tusschen Z. en Denemarken tot stand, volgens hetwelk Zweedsche troepen naar Funen gingen en het uitzigt geopend werd op eene werkzame deelneming aan den strijd tegen Duitschland. Spoedig echter verkoelde de deelneming van Z. in de Deensche zaak. Z. bleef onzijdig. Bij herhaalde ziekte des konings trad in 1857 de kroonprins (gehuwd met Louise, de dochter van prins Frederik der Nederlanden) als regent op en in 1859, bij den dood zijns vaders, aanvaardde hij als Karel XV de regering. Reeds de eerste rijksdag onder zijn bestuur in 1859 bragt vele door den tijd gevorderde veranderingen en heilzame verbeteringen tot stand. Op den rijksdag van 1862 werd het ontwerp eener nieuwe regeling der volksvertegenwoordiging ingediend, dat op den rijksdag van 1865 werd aangenomen en in Junij 1866 kracht van wet verkreeg. In 1867 kwam de eerste rijksdag, volgens de nieuwe wijze van zamenstelling, te zamen.

Zweedsche taal, letterkunde en kunst. De Zw. taal behoort tot den Scandinavischen tak der Germaansche talen en is eene der welluidendste van Europa. Onder de talrijke spraakunsten moeten die van Schram (7de uitg., 1864), Rydquist (dl. 1—3, Stockh. 1850—63) en Strömborg (Stockh. 1852) bovenal genoemd worden, terwijl het woordenboek van Dalin (2 dln., Stockh. 1850) een zeer verdienstelijk werk is. — Het eigenlijke begin der Zweedsche letterkunde vindt men in de Folkvisor, Noordsche romances, die zich aan de mythische overlevering in den vóór-Christ. tijd aansluiten, maar grootendeels in de 14de en 15de eeuw zijn ontstaan. Voorts zijn ons uit den tijd vóór de Hervorming bewaard kronieken, vertalingen van bijbelsche en godgeleerde geschriften en van buitenl. romans, doch zij reiken niet verder dan tot de 13de eeuw. De kerkhervormers van Zweden, de gebroeders Olaus en Laurentius Petri, hebben door hunne bijbelvertaling grooten invloed gehad op de ontwikkeling van het Zweedsche proza; hun gezangboek is minder gelukkig geslaagd. Hunne in de landstaal geschrevene geschiedenis des rijks is wat stijl betreft niet zonder verdiensten. Eerst onder Gustaaf II Adolf vertoonden wetenschap en letterkunde meerdere sporen van leven door twee hoogleraren van Up-

sala, Joh. Messenius en Joh. Rudbeckius. Ook meerdere staatsmannen onderscheidden zich als geleerden of als begunstigers der wetenschappen, zooals Axel Oxenstierna, zelf een geleerd theoloog, onder wiens medewerking de hoogeschole ten Abo en Dorpat werden opgerigt. Koningin Christina riep verschillende geleerden en ook Descartes naar Zweden. Tot dien tijd behooren mede George Stjernhjelm, gest. in 1672, die zich door zijn leerdicht *Hercules* den naam van vader der Zweedsche dichtkunst verwierf, en Olof Rudbeck, die in 1675 het eerste deel zijner *Atlantica* uitgaf, dat in en buiten Zweden grooten opgang maakte. Als godgeleerden munten voorts uit: de aartsbisschop Spigel, gest. 1714, de eerste bewerker eener Zweedsche kerkgeschiedenis en de vervaardiger van een nieuw gezangboek, dat tot 1819 in gebruik was, en de aartsbisschop Svebelius, gest. in 1700, die een verbeterden katechismus vervaardigde, welke eerst in 1812 buiten gebruik kwam. Op het gebied der regtsgeleerdheid muntte Stjernhök, gest. in 1675, uit, wiens klassiek werk *De jure Sveonum et Gothorum restitutio* een meesterstuk voor alle tijden blijft. De genees- en natuurkundige wetenschappen vonden in Stenius, Rudbeck en anderen ijverige beoefenaars, maar hare studie verviel weldra. De beroemdste geneeskundige en tevens een uitstekend scheikundige van dien tijd was Urban Hjärne, gest. in 1724. De wijsbegeerte verdeelde zich in twee hoofdrichtingen, de middeleeuwsh-scholastieke, die de meeste aanhangers vond, en de mystieke. Hierbij voegde zich vervolgens het Cartesianismus. De philologie werd door velen beoefend, zoowel de vaderlandsche als de klassieke. Op het gebied der geschiedenis verdient inzonderheid genoemd te worden Sam. Puffendorf, die op aansporing van koning Karel Gustaaf diens daden in het Latijn beschreef. De voortreffelijkste dichters van dit tijdperk waren Lucidor (eigenlijk Lars Johansson), in 1674 vermoord; Runius, gest. in 1713, beiden gelegenheidsdichters; Frese, gest. in 1728, een waar genie; de aartsbisschop Spigel, wiens uitvoerig geestelijk epos (*Gods werk en rust*) vele verhevene schilderijen bevat; eindelijk de dichteres Brenner, gest. in 1730, die door hare tijdgenooten als de tiende muze geprezen werd. Op het gebied der bouwkunst verwierf Nikod. Tessin van Straalsund, gest. in 1728, zich grooten roem. Ehrenstrahl maakte zich als schilder, vooral van slagvelden, gunstig bekend. De kapelmeester Düben was een goed componist. Na den dood van Karel XII bleef de bevordering van wetenschap en kunst geheel achter. Een meer gunstige tijd brak aan na 1738, maar vooral werden kunst en wetenschap bevorderd door de koningin Louise Ulrike. Haar zoon, Gustaaf III, was hartstogtelijk ingenomen met muziek, dichtkunst en welsprekendheid, minder met de wetenschappen. Voor dit alles was zijn zoon, Gustaaf IV Adolf, onverschillig, maar de zin voor wetenschap en kunst was bij het volk te zeer ontwikkeld, dan dat deze weder zoude insluimeren. Wijsbegeerte, regtsgeleerdheid, genees-, wis- en werktuigkunde hadden vele beoefenaars, wier namen met lof vermeld worden. In de plantenkunde maakte Linnaeus zich wereldberoemd. Ook entomologie, ichthyologie, mineralogie, natuur- en scheikunde en geologie werden niet verwaarloosd. De Hebr. en vooral de Rabbijnsche letterkunde vonden geleerde beoefenaars. De klassieke philologie was minder geliefd, maar des te meer de oud-Noordsche en Goth. taal. Ihre gaf Ulfilas en zijn nog altijd hoog geschat *Glossarium Sveo-Gothicum* uit. De geschiedenis vond mede in dezen tijd ijverige bewerkers, nadat Dalin de baan gebroken had, in Lagerbring, Botin, Norberg, Rhyzelius, Celsius den jongeren, Porthan te Abo, Giörvell, Warmholz en anderen. Bovenal moet vermeld worden de rijksgeschiedschrijver Hallenberg, gest. in 1834, die eene geschiedenis van Gustaaf II Adolf gaf, geheel uit archivarische bronnen bewerkt. De eigenlijke hervormer der fraaije letteren is Dalin, die als dichter en als geschiedschrijver uitmuntte. Nevens hem stond de dichteres Nordenflycht. Rondon haar verzamelde zich een kring van dichters. Tot deze behoorden Gyllenberg, gest. in 1808, die fabelen, oden en een episch gedicht vervaardigde, en Creutz, gest. in 1784, die door zijne idylle *Atis en Camilla* zijn volk in verrukking bragt. Voorts neemt Kellgren als lyrisch en hekeldichter eene eerste plaats in. Met hem wedijverde Leopold, gest. in 1829. Ook Oxenstierna, gest. in 1818, werd wegens zijne epische gedichten hooggeschat. Voorts moeten genoemd worden Lidner, gest. in 1793, Bellmann (z. a.) en de graaf Ehrensward, gest. in 1800. Op het gebied der schoone kunsten nam met Nikol. Tessin de gouden eeuw der bouwkunst een einde; daarentegen kwam de beeldhouwkunst door Sergell (z. a.) tot grooten bloei. In de schilderkunst onderscheidden zich Pilo, Kraft, Pasch, Hillerström en anderen; de muziek werd met minder gelukkig gevolg beoefend. Zoo was het nieuwste tijdvak

der Zw. letterkunde voorbereid, dat met den aanvang der 19de eeuw begint en in twee hoofdrihtingen zich splitste. De idealistische of romantische rigting trad sedert 1809 te voorschijn met de beide tijdschriften *Polyphem* en *Phosphoros* (1810—14), gevolgd door *Svensk litteratur tidende* (1814—24), terwijl ook een *Muzen-almanak* (1813—22) werd uitgegeven. De hoofden dezer beweging waren de dichters Atterbom (z. a.), Elgström, Hedborn en Dahlgren, voorts de prozaschrijvers Hammarsköld, Palmblad (z. a.), Livijn en anderen. De andere hoofdrihting was die der zoogenaamde Gothen, die in het tijdschrift *Iduna* hunne denkbeelden uitten. Hun streven was om in taal en inhoud het echt nationale, zuiver Noordsche te handhaven. De voornaamste vertegenwoordigers dezer rigting waren Geijer (z. a.), Tegner (z. a.) en Afzelius. Tot geene bepaalde school behooren Stagnelius, Erik Sjöberg, Nicander, de tooneeldichters Beskow, Börjesson (*Erik XIV*), voorts Fahlerantz, Almquist, en onder de nieuwere Zw. dichters Runeberg (z. a.), Böttiger en vele anderen na hen. Als schrijvers van historische romans moeten genoemd worden graaf Sparre, Crusenstolpe, Kulberg en Almquist; op het gebied der zede-roman is Wetterbergh gunstig bekend, op dat der novelle Mellin en vooral Palmblad, terwijl als romanschrijfsters algemeen bekend zijn Frederika Bremer (z. a.) en Flygare Carlen (z. a.). In de godgeleerdheid en wijsbegeerte volgde Zweden Duitschland. In de geneeskunde zijn de namen van Huss en Retzius beroemd; op het gebied der natuurwetenschappen Berzelius (z. a.) en vele zijner leerlingen. Ook andere takken van wetenschap, en niet het minst de Oost. letteren, werden met gelukkig gevolg in Zweden beoefend. De voornaamste geschiedschrijvers van den nieuweren tijd zijn: Geijer (z. a.), Fryxell (z. a.) en Strinholm. Ook op het gebied der schoone kunsten is Zweden in nieuweren tijd niet ten achteren gebleven. Voor de bouwkunst maakte zich vooral Brunius te Lund als hersteller van den Goth. stijl verdienstelijk. In de beeldhouwkunst handhaafden, na den dood van Sergell, zijne begaafde leerlingen Byström en Fogelberg den roem van Zweden. Veel grooter is het aantal schilders, die in het portret, genre en landschap zich een naam maakten. Als toonkunstenaar moet vooral Lindblad genoemd worden, wiens grootere compositiën ook in het buitenland met bijval ontvangen zijn. Overbekend is de Zweedsche zangeres Jenny Lind (z. a.).

Zweedsch-Pommeren heette het westel. gedeelte van het hertogdom Pommeren, dat bij den Westfaalschen vrede in 1648 door het Duitsche rijk als rijksleen, met zitting en stem in het vorsten-collegie op den rijksdag, tot schadeloosstelling aan de kroon van Zweden moest worden afgestaan. Tegenwoordig bevat Z. het Pruiss. regeringsdistrict Stralsund.

Zweet bestaat uit water, eenige vlugtige vetzuren (mierenzuur en azijnzuur), pisstof en eenige zouten. Over deszelfs ontstaan zie men het art. *Uitwaseming*.

Zwemtor, *Hydrophilus*, is een geslacht uit de familie der Hydrophilen, waarvan de *Hipiceus* of Bruine Z. door het aan de buikzijde in eene spitse punt eindigende borststuk gemakkelijk te onderkennen is. Hij bereikt eene lengte van 5 Ned. duim. Merkwaardig is het nestje, dat door het wijfje gesponnen wordt ter bewaring der eijeren, welk nestje met een opgerigt mastje op het water drijft. De Z. leeft van roof.

Zwemvogels, *Natatores*, *Palmipedes*. Deze maken eene eigenaardige orde in de klasse der vogels uit. Hun geheele bouw toont, dat zij bestemd zijn om op het water te kunnen drijven en met hunne pooten te roeijen. De pooten zijn betrekkelijk kort, de hals is lang. Het dijbeen en een deel van het scheenbeen zijn in de huid verborgen, waardoor ook de pooten meer naar achteren komen. De teenen zijn meestal door een zwemvlies aan elkaar verbonden, bij sommigen zijn zij gelobt. Hun gang is meest waggelend. Sommigen duiken zeer goed onder water; velen zijn goede vliegers. De Z. zijn meest met digte veeren en dons bekleed; op hunne huid scheiden zij eene vette stof af die het nat worden der veeren voorkomt en met die veeren hun ligchaam voor te groote afkoeling beschut. Harting verdeelt deze orde in: 1°. Meeuwachtige vogels (*Longipennes*), 2°. Stormvogels (*Procellariae*), 3°. Pelikaanachtigen (*Pelecanidae*), 4°. Eenden (*Lamelirostres*), 5°. Duikers (*Colymbidae*), 6°. Alken (*Alcae*) en 7°. Vetganzen (*Impennes*).

Zwenkgras, *Festuca* L., is een geslacht uit de familie der Grassen, waarvan bij ons een negental soorten, meest overblijvende planten, gevonden worden. Sommigen bereiken eene aanzienlijke hoogte; zij leveren een goed voeder voor schapen op, vooral het Schapen-Z. (*F. ovina*).

Zwerfblokken, **Eratische blokken**. Op vele plaatsen treft men op de aardoppervlakte groote steenmassa's aan, die blijkbaar aldaar niet oorspronkelijk, maar van elders moeten gekomen zijn. Aan deze geeft men den naam Z. Bij Yverdun (z. a.) bestaat

een granietblok van 15 el lengte, 19 el hoogte en 6 el breedte. In ons vaderland worden op de Veluwe en vooral in Drenthe groote steenblokken gevonden, die ook de stof geleverd hebben voor het maken der Hunebedden. Men vermoedt dat de bij ons gevonden Z. afkomstig zijn uit de gebergten van Noorwegen en Zweden.

Zwiche of **Zuiche** (Viglius Aya van), beroemd Nederl. regtsgeleerde en staatsman, in 1507 op Barrahuis, een landgoed nabij Leeuwarden, geb., werd in 1530 tijdelijk prof. in de regten te Bourges, in 1532 te Padua en vestigde zich in 1533 als kerkelijk regter in het bisdom Munster te Dulmen. Hij werd in 1534 lid van het kamergeret te Spiers, in 1536 prof. te Ingolstadt, in 1543 raadsheer in den grooten raad en in 1544 lid van den geheimen raad te Mechelen. Toen Karel V in 1550 de bloedplakkaten tegen de Hervormden in Nederland zeer verscherpte, beijverde zich Z., die vruchteloos getracht had dit den keizer te ontraden, om ze zooveel mogelijk met gematigdheid ten uitvoer te leggen. Philips benoemde hem in 1556 tot coadjutor der St.-Bavo's abdij te Gent en tot lid van den raad van State, terwijl Margaretha van Parma een bijzonderen raad, uit Z., Granville en Barlaumont, met voorbijgang van den geheelen raad, in belangrijke zaken raadpleegde. Z. werkte in den geheimen raad zooveel mogelijk de plannen van Willem van Oranje tegen. In 1565 nam hij zijn ontslag uit den geheimen raad, doch bleef lid en bekleedde 4 jaar lang het voorzitterschap van den raad van State. Na de komst van Alva in 1567 liet Z. herhaaldelijk aan den landvoogd zijn afkeer van diens wreede handelwijze blijken en gaf vooral bij het invoeren der heffing van den tienden penning (1568) aan zijne verontwaardiging lucht. Hij legde zijne betrekkingen neder en overleed te Brussel in 1577. Hij schreef onderscheidene belangrijke regtsgeleerde commentariën en *Epistolae poeticae et historicae ad J. Hopperum*.

Zwickau, hoofdstad van het Saks. kreits-directie-gebied Z. (84,23 □ m. met (1864) 372,448 inw.), aan de Zwickauer Mulde gelegen, met (1864) 22,432 inw., de fraaije Gothische Maria-kerk, eene bibliotheek met 20,000 boekdeelen en kostbare handschriften, onderscheidene fabrieken en belangrijke graanmarkten. Z. is een der belangrijkste middeelpunten van het Saks. westel. staatsspoorwegen-net. Hoogst belangrijk zijn de steenkolenmijnen, die zich onder den ganschen omtrek der stad uitstrekken. Z. komt eerst in 1212 als stad voor, was van 1294—1348 eene vrije rijksstad en tot in de 16de eeuw eene der belangrijkste handelssteden van Saksen. Vooral aan de steenkolenmijnen en het spoorwegverkeer heeft Z. zijn bloei in den laatsten tijd te danken. Thom. Münzer oefende te Z. door zijne prediking grooten invloed uit, zoodat hij en zijne volgelingen de Zwickauer profeten genoemd werden.

Zwieten (Adriaan van), Nederlandsch edelman ten tijde van prins Willem I, geb. in het begin der 16de eeuw en in 1584 overleden, was een der onderteekenaren van het verzoekschrift der edelen in 1566 en moest dien ten gevolge het land verlaten. In overleg met prins Willem van Oranje deed hij verschillende geheime zendingen naar het vaderland, nam deel aan de verovering van Brielle door de Watergeuzen en zocht vervolgens meerdere plaatsen, o. a. Gouda, voor den vrijheidsoorlog te winnen. Een aanslag op Oudewater in 1573 werd door hem verijdeld, en toen deze stad in 1575 in handen der Spanjaarden gevallen was, heroverde Z. haar na korten tijd.

Zwingli (Huldreich), de beroemde kerkhervormer in Zwitserland, in 1484 te Wildhaus in het Toggenburgsche geb., studeerde sedert 1502 te Bazel in de godgeleerdheid, waar hij tevens leeraar aan de Latijnsche school was, werd in 1506 pastoor te Glarus en was van 1512—16 veldprediker bij de 20,000 Zwitsers, die als huurlingen van paus Julius III in Lombardijë tegen de Franschen streden. In 1516 werd hij pastoor bij de bedevaartskerk te Maria-Einsiedeln. Door onderzoek van het N. T. en van de kerkvaders kwam hij tot inzicht van het verkeerde der bedevaarten en der beiligen- en reliquiën-vereeniging, predikte te Einsiedeln daar tegen en drong sterk aan op afschaffing van vele misbruiken. Pucci trachtte te vergeefs hem tot zwijgen te brengen, toen Z. in 1518 tegen den afaatkramer Samson optrad. In 1519 aanvaardde hij het predikambt bij de kathedrale kerk te Zürich met de belofte er het zuiver evangelie van Christus te zullen prediken. Zijne eerste openbare daad ter hervorming der kerk was de uitgave van een geschrift over het vasten in Apr. 1522. Toen het dom-kapittel en de bisschop hier tegen optraden, vereenigde zich Z. in Julij met tien andere geestelijken op eene conferentie ter verkrijging van vrije evangelieprediking en van de vergunning voor priesters om te huwen. Ten gevolge van het godsdienstgesprek te Zurich, 29 Jan. 1523, stond de raad aan Z. vrije evangelieprediking toe. In dat jaar werd de Her-

vorming in het gebied van Zürich ingevoerd en in 1524 schéurde Zürich zich van den bond af, daar de eedgenootschappelijke stenden te Lucern besloten de Hervorming tegen te gaan. Z. werd in 1524 ook rector van het gymnasium en huwde met de weduwe Anna Reinhard. In 1525 begon zijn strijd met de Lutherschen over de leer des avondmaals, welke na het gesprek te Marburg, Oct. 1529, de scheiding der Gereformeerde en Luthersche kerk ten gevolge had. In 1530 brak de oorlog uit tusschen Zürich en vijf Roomsche cantons. Z. trok als veldprediker mede uit en sneuvelde, 11 Oct. 1531, in den slag bij Kappel. Z. was een edel, mild, vedraagzaam, vroom en helderdenkend man. Zijne *Sämmtl. Werke* zijn meerm. o. a. door Schuler en Schulthess (8 dln., 1828—42 en supplem. 1861) uitgegeven. Uittreksels gaven Usteri en Vögelin (3 dln., 1819) en Christoffel (15 deeltjes, 1843 volgg.). Verg. Sigwart, *Ulr. Z.* (1855); Hottinger, *Z. u. seine Zeit* (1842); Tichler, *Z., de kerkhervormer* (2 dln., 1857—58).

Zwirner (Ernst Friedr.), verdienstelijk Duitsch architect, in 1802 te Jakobswalde in Silezië geb., studeerde van 1824—28 te Berlijn, waar hij vervolgens bij de opperbouwdirectie werd aangesteld. In 1833 als koninkl. bouw-inspecteur met den dombouw te Keulen belast, werd hij in 1850 lid van de technische bouw-deputatie, in 1853 geheimregerings- en bouwraad en overleed in 1861 te Keulen. Z. leverde plannen voor onderscheidene bouwwerken, b. v. voor de Apollinariskerk te Remagen, voor het slot Moerland bij Kleef, voor de synagoge te Keulen enz.

Zwitserland, tusschen de zuid-Duitsche Staten, Oostenrijk, Italië en Frankrijk gelegen, heeft eene oppervlakte van ruim 739 □ m. Het land is het hoogste van Europa. De hoofdgebirgen zijn de Alpen (z. a.) en de Jura (z. a.). Op eene hoogte van 8000—8200 v. blijft de sneeuw gewoonlijk het geheele jaar liggen. De gletschers (z. a.) nemen eene ruimte in van 43 □ m. De ijs- en andere hooge bergen leveren de rijke bronnen voor vele rivieren, tot welke de Rijn, Aar, Rhône, Inn enz. behooren. Het land heeft vele groote bevaarbare meren, die 's winters zelden digt vriezen en daardoor het verkeer zeer bevorderen. Onder de kanalen is het Linthkanaal het belangrijkste. Het klimaat van Z. is naar de plaatselijke gesteldheid zeer verschillend. In de hogere streken der Alpen heeft men de koude van Siberië en eenige dagreizen van daar in eene vlakte aan de Z. helling van naakte rotsen de grootste hitte. Over het algemeen is Z. een zeer gezond land. Ook de vruchtbaarheid van den grond is zeer verschillend. Bijna $\frac{3}{8}$ der oppervlakte bestaat uit meren en andere wateren, gletschers, naakte rotsen en andere onherbergzame hoogten. Z. heeft overvloed der voortreffelijkste steensoorten, schoon marmar, albast en kristal, zeer goed ijzer, koper en eenig goud, voorts turf, steenkolen, bruinkolen en zout. In minerale bronnen is het rijker dan bijna eenig ander land. Landbouw en ooftteelt worden met groote zorg behartigd. Ook de wijnbouw is niet onaanzienlijk. De veeteelt en kaasbereiding zijn belangrijke takken van bestaan. De bosschen beslaan eene ruimte van 712,800 hectaren. De visscherij levert nog altijd eene tamelijke opbrengst op, minder de jagt. De industrie is vooral in oost. Z. in bloeienden staat. Belangrijk zijn de zijde-, katoen- en mousseline-fabrieken, alsmede de vervaardiging van uurwerken. Met deze bloeiende industrie houdt de uitbreiding van den handel gelijken tred. De bloei van dezen is Z. verschuldigd aan het sedert lang gevolgde stelsel van handelsvrijheid. Z. wordt door een tal van straat- en spoorwegen doorsneden. De bevolking bedroeg in 1860 2,524,700 z., onder welke 1,476,982 Protestanten en 1,023,430 Katholieken. Na 1830 is de zaak van het onderwijs zeer vooruitgegaan. Nevens de oude hoogeschool van Bazel werden die van Zürich en Bern op Duitschen voet, die van Genève, Lausanne en Neuchâtel meer op. Fr. voet ingerigt; ook werd te Zürich eene eedgenootschappelijke polytechnische school gevestigd. Voorts worden overal vele middelbare en lagere scholen gevonden, zoodat in geen Europ. staat, vergelijkender wijze, het budget voor onderwijs zoo hoog is als in sommige cantons van Z. In minder gunstigen toestand is het schoolwezen in de Kath. cantons, maar ook in deze is vooruitgang te bespeuren. Z. is verdeeld in 22 cantons, van welke sommigen weder in halve cantons gesplitst zijn. Elk dier deelen staat op zich zelf en bestuurt zijne eigene aangelegenheden, maar te zamen vormen zij een bondstaat. Voor alle cantons geldt het beginsel der volkssouvereiniteit, zoodat zonder uitdrukkelijke toestemming des volks geene verandering der staatsregeling kan plaats vinden. De regeringsvorm is echter in alle cantons niet dezelfde. Het algemeene bestuur van het bondgenootschap berust bij de bondsvergadering, welke bestaat uit een nationalen raad en een stenden-raad. Voor den eersten wordt voor elke 26,000 z. één lid voor drie jaar direct uit alle stemgerechtigde

Zwitsers door alle minstens 20 j. burgers gekozen. De stenden-raad bestaat uit 44 leden, twee uit ieder canton. Tot de bevoegdheid der bondsvergadering behooren: de wetgeving van het eedgenootschap, staatsverdragen, de organisatie en het gebruik van het Zwits. leger, het oppertoezicht over de regtspleging, de behandeling van staatsregterlijke verschillen tusschen de cantons enz. Beide raden, wier leden zonder lastbrief stemmen, houden jaarlijks hunne gewone zitting en kunnen op verlangen van den bondsraad of van een vierde van den nationalen raad of door vijf cantons buitengewoon bijeen geroepen worden. Voor bondswetten en bondsbesluiten wordt de toestemming van beide raden vereischt. Slechts voor enkele zaken vergaderen zij gemeenschappelijk. De uitvoerende magt berust bij den bondsraad, die uit 7 leden bestaat, door de bondsvergadering om de drie jaar uit de tot den nationalen raad verkiesbare burgers benoemd. Eene bondsregtbank van 11 voor drie jaar verkozen leden oordeelt over de burgerlijke verschillen tusschen de cantons en den bond en over misdrijven jegens den bond gepleegd. De zetel van den bond is Bern. De staatsregeling van den bond is van 1848 en deze verving het bondsverdrag van 1815. De financiëele toestand der meeste Zwits. staten is gunstig. Slechts weinige cantons hebben staatsschulden. Het gezamenlijke inkomen van den bond belooft jaarlijks 20—21 mill. frs. Volgens de regeling van het krijgswezen van 1850 begint de dienstplichtigheid van elken Zwitsers met zijn 20ste en eindigt met zijn 44ste jaar. Het bondsleger heeft behalve de landweer, tot welke men na 6 j. dienst overgaat, eene sterkte van 104,354 man. De inrigting der Herv. kerk is in Z. in sommige cantons eene Presbyteriaansche; in anderen nadert zij meer het episkopale stelsel. De Katholieken stonden vroeger onder bisschoppen, maar sedert 1814 zijn zij onmiddellijk aan den paus of aan den nuntius onderworpen. In den laatsten tijd hebben de regeringen van meerdere cantons zich beijverd om den invloed van den pauselijken nuntius tegen te gaan en zijn de kloosters onder een gestrenger toezigt gesteld. Hoewel meerdere kloosters zijn opgeheven, telt Z. thans nog ongeveer 100 kloosters. — Het oudst bekende volk in Z. zijn de Helvetiërs, die tusschen 58 v. Chr. en 10 n. Chr. onder Rom. heerschappij kwamen. Omstreeks 400 n. Chr. maakten zich de Alemannen van het grootste deel van het tegenwoordige Z. meester. Later kwam geheel Helvetië onder Frank. heerschappij en in 1032 bij het Duitse rijk. Tot 1218 werd het door de hertogen van Zähringen bestuurd. Nadat zij uitgestorven waren, regeerden vele grootere en kleine heeren het land. De voornaamsten van hen waren Habsburg, Kyburg en Savoye. Het huis Habsburg verkreeg na de verheffing van Rudolf tot Duitsch keizer in Z. overwegenden invloed. Toen echter zijn zoon Albrecht de regten der vrije steden en landschappen niet eerbiedigde, vormden Schwyz, Uri en Unterwalden in 1307 op den Rütli een verbond tegen Oostenrijk. Hieruit ontstond een oorlog, die 200 j. duurde. Nadat in 1315 bij Morgarten de eerste overwinning op de Oostenrijkers behaald was, werd een eeuwig verbond gesloten, tot hetwelk in 1353 Lucern, Zurich, Glarus, Zug en Bern toetraden. De overwinningen bij Sempach, 1386, en bij Näfels, 1388, leidden tot een voorloopig vredesverdrag. Toen Karel de Stoute later de Zwitsers wilde ten onder brengen, bezweek hij voor den heldenmoed der eedgenooten in de veldslagen bij Grandson, Murten en Nancy (1477). Spoedig daarna, 1481, namen zij ook Freiburg en Solothurn in hun verbond op. Vergeefs beproefde keizer Maximiliaan I de Zwitsers in nauwere verbandtenis met het Duitse rijk te brengen. Hij viel hun in 1498 op verschillende punten aan, maar werd zes malen verslagen, waarop in 1499 de vrede van Bazel volgde. Van dien tijd af dagteekent de werkelijke onafhankelijkheid van Z. en zijne losscheuring van het Duitse rijk. In 1501 werden Bazel en Schaffhausen en in 1513 Appenzell in het Zwits. verbond opgenomen, en Z. vormde alzoo op het einde der middeleeuwen eene republiek van 13 cantons. De Kerkhervorming, door Zwingli, Calvijn en anderen krachtig voorgestaan en door een groot deel der bevolking aangenomen, verwekte binnenlandsche tweespalt, die verschillende godsdienst-oorlogen ten gevolge had. Bij den Westf. vrede werd Z. eene vrije republiek, onafhankelijk van het Duitse rijk verklaard. In volgende oorlogen der Europ mogendheden bewaarde Z. steeds zijne onzijdigheid, maar binnenlands werd meermalen de rust gestoord door kortstondige twisten. In 1798 rukten de Franschen het land binnen, Z. werd tot eene ondeelbare republiek verklaard en in 1803 door Bonaparte eene nieuwe staatsregeling ingevoerd, volgens welke het land in 19 cantons verdeeld werd. In 1815 erkenden de groote mogendheden van Europa de voortdurende onzijdigheid en onschendbaarheid van het Zwits. gebied en eene nieuwe bondsacte werd aangenomen. Z. bestond

van nu af uit 22 cantons, ieder souverain op zich zelf, allen door de *Tagsatzung* (land- of bondsdag) vereenigd. Geene der partijen was intusschen met de nieuwe regeling van zaken tevreden. De ontevredenheid vertoonde zich eerlang in sommige cantons, vooral na de Fr. omwenteling van 1830. Het voorstel om in het verbondsverdrag veranderingen te maken, vond bij de meerderheid op den buitengewonen landdag van dat jaar grooten bijval, doch acht cantons verzetten zich hier tegen en riepen hunne afgevaardigden terug. Binnenlandsche onlusten waren daarvan het gevolg, de godsdienst werd gemengd in de staatkundige geschillen en de Kath. cantons Lucern, Uri, Schwyz, Unterwalden, Zug, Freiburg en Wallis vereenigden zich in 1843 onderling tot een aanvallend en verdedigend verbond (*Sonderbund*). De landdag bragt hiertegen in 1844 een leger te zamen, dat in korten tijd de rust herstelde, en in 1848 werd eene nieuwe staatsregeling van den bond tot stand gebragt, die nog in werking is. Het streven der koningsgezinde partij te Neufchatel, om aldaar de souvereiniteit van den koning van Pruisen te herstellen, had tot ernstige verwikkelingen kunnen leiden, maar vooral door de bemiddeling van Frankrijk werd deze zaak in 1857 tot een gelukkig einde gebragt en deed de koning van Pruisen afstand van zijne souvereiniteitsregten op Neufchatel (z. a.). In den Ital. oorlog van 1859 bewaarde Z. eene gestrengte onzijdigheid. Te vergeefs protesteerde Z. tegen de inlijving van Savoye bij Frankrijk. Het verschil met Frankrijk over het Dappendal werd bij het verdrag van 20 Febr. 1863 vereffend.

Zwolle, hoofdstad van de Nederl. provincie Overijssel, in het voormalige Overijsselsche kwartier Salland, aan het Zwarte water, waarin aldaar de Vecht valt, gelegen, en door spoorwegen met Arnhem, Utrecht, Kampen en Leeuwarden verbonden, telt (1866) 20,438 inw., heeft drie voorsteden, fraaije breede straten en grachten en onderscheidene pleinen, waaronder de Groote en de daarmede zamenhangende Korenmarkt, en is door smaakvol aangelegde wandelingen, vroeger de wallen, omgeven. Onder de gebouwen munten uit: de St. Michaëls- of Groote Kerk met fraai orgel en kunstig gesneden preekstoel, het provinciaal gouvernementshuis met het provinciaal archief, het stadhuis, het paleis van justitie, het huis van arrest, de stadswaag, de Sassenpoort, het Odéon, waarin zich de schouwburgzaal bevindt, de rijks hoogere burgerschool, het stationsgebouw. Z. heeft eene Latijnsche school, gymnastie-school en uitnemende lagere scholen, eene bibliotheek met merkwaardige werken over de aardrijkskunde en geschiedenis van Overijssel, en een museum van natuurlijke historie en oudheden. Er zijn drie hospitalen en onderscheidene inrigtingen van weldadigheid. De nijverheid is er belangrijk: twee ijzergieterijen, katoenweverijen, verwerijen en bleekerijen, touwslagerijen, korenmolens en scheepstimmerwerven. De handel is er door spoorwegen, stoom- en zeilschepen levendig. Om en bij de stad zijn fraaije wandelingen: de Weezenlanden, de fraaije laan naar het Katerveer en het daarbij gelegen Nieuwe werk en een uurtje van de stad de Agnietenberg, waar in vroegere eeuwen een klooster stond, in hetwelk Thomas à Kempis (z. a.) het grootste deel zijns levens doorbragt. Op het fraaije kerkhof ten N. der stad is de graftombe van den dichter Rhynvis Feith (z. a.). Wilbrand van Oldenburg, bisschop van Utrecht, omgaf Z., dat reeds vóór dien tijd eene belangrijke handelsplaats was, in 1233 met muren. Z. werd eene vrije rijksstad en sloot zich met Deventer en Kampen aan de Hansa aan. In 1580 werden de Roomschen uit de stad verdreven en Z. voegde zich bij de Staten. In 1672 werd het door Accord voor den bisschop van Munster ingenomen en in 1674 werden de vestingwerken geslecht, maar kort daarna weder opgebouwd. Tijdens de Fransche overheersching was Z. de hoofdstad van het depart. van de monden van den IJssel.

Zwijn, *Sus*, is een geslacht van dieren uit de orde der Veelhoevigen en geeft bij Harting den naam aan eene familie. Dit geslacht onderscheidt zich door vier vingers aan de voorpooten, waarvan soms twee zeer klein zijn. De neus eindigt in een stomp beweeglijk snuitje, de huid is met borstelachtige haren bedekt. Onder de soorten telt men het Wilde Z., ook Ever genoemd (*S. Scropha*), van eene bruinzwarte kleur, vroeger in Europa algemeen, doch tegenwoordig op vele plaatsen uitgeroeid. Van dit Z. stamt waarschijnlijk ons Tam Z., ook Varken genoemd, af. Het Chineesche Z. en het Siamsche Z., weinig van elkander verschillende, zijn ook in Europa ingevoerd. Door kruising zijn in de tamme soorten vele verbasteringen ontstaan. Het mannelijk Z. wordt „Beer,” het vrouwelijk „Zeug”, het jong „Bigge” genoemd.

Zwijndrecht, welvarend dorp in het arrond. Dordrecht van de Nederlandsche prov. Z.-Holland, in den Zwijndrechtschen waard, aan de Oude Maas gelegen, met 2000 inw., scheepstimmerwerven en glasblazerijen.

Zwijnefokkerij. Het zwijn is voor ons een zeer nuttig dier. Het vleesch en spek leveren een krachtig voedsel, de huid wordt tot leder verwerkt en de haren dienen tot allerlei borstelwerk. Bij de minder beschaafde volken drijft men de zwijnen in velden en bosschen, om zich vooral ook met eikels te kunnen voeden. De landlieden in onze streken geven hun aardappelen, aardappelschillen, allerlei afval van groenten enz. Bij de Z. is eene zindelijke behandeling van zeer gunstigen invloed.

Zijde. Deze stof is het eigenlijk spinsel der zijdewormen (z. a.), waaruit zij zich eene cocon vervaardigen. Deze cocon bestaat uitwendig uit meer onregelmatig dooreengesponnen Z., die dienen kan om daaruit de Floret-Z. te verkrijgen; de daarop volgende draad kan regelmatig ter lengte van 600 el of meer worden afgehaspeld, waartoe de draden van meer cocons vereenigd worden, naarmate men den draad meer of minder dik verlangt, aan welken draad men door hem tevens eene bewerking te laten ondergaan de vereischte gladheid geeft. Het binnenste gedeelte der cocon wordt in water gekookt om de Z. los te maken en daarna even als katoen gekrimpeld en gesponnen. De afgehaspelde Z. noemt men ruwe Z.; zij is door een vernisachtig bekleedsel, dat haar oorspronkelijk eigen is, eenigszins stijf, maar voor krip, blonde, gaas enz. geschikt. Door het wegnemen van dit vernis wordt de Z. zachter en leniger. Twee of meer draden worden nu te zamen gedraaid of getweernd. Men onderscheidt Organsin-Z., die voor naaizijde en bij 't weven voor den ketting gebruikt wordt, en Tram-Z., die van mindere hoedanigheid is en voor den inslag dient. De Z. wordt gesponnen, geverwd, geweven, bedrukt enz., ten einde daaruit in de zijdefabrieken zijde voor kleeding, taf, linten, koorden enz. te vervaardigen.

Zijdestaart. Zie *Pestvogel*.

Zijdeworm. *Bombyx mori*, is de rups van een oorspronkelijk in China levenden nachtvlinder, die vuilwit van kleur is met min of meer lichtbruine strepen op de voorvleugels. De rups is glad, glanzig wit gekleurd, met graauwe en roode vlekjes en een hoortje op den staart. De mannetjes van dezen vlinder sterven spoedig na de bevruchting der wijfjes. Het wijfje legt van 200—300 eijeren, die eerst wit, later blaauwachtig gekleurd zijn. Zij kunnen op eene koele en drooge plaats lang bewaard blijven. De rupsen komen in het voorjaar uit; zij voeden zich met bladen van den witten moerbezieboom (zie *Moerbezieboom*). De rups eet veel en groeit in 34 dagen tot eene lengte van 3,5 tot 4 Ned. duim, daarbij viermaal van huid verwisselende; 6 à 8 dagen na de laatste verwisseling eet de rups niet meer. Zij begint zich nu aan dunne takjes van de eene of andere plant, die men in de kwekerijen aanbrengt, in te spinnen in een popje of cocon, dat in 3 of 4 dagen afgewerkt wordt, wit of geel van kleur is en de grootte eener muskaatnoot heeft. De rups is daar binnen in in eene pop veranderd, waaruit de vlinder na ongeveer 20 dagen te voorschijn komt. De cocons worden, nadat de pop door damp van kokend water is gedood, van 4—20 in één draad afgehaspeld. Van eenige cocons worden tot verkrijging van vlinders de poppen niet gedood. In de 6de eeuw zijn door monniken uit China en Oost-Indië zijdewormen naar Europa overgebracht waar op vele plaatsen belangrijke kwekerijen bestaan. Ook in ons land is zulks o. a. door Eindhoven bij Zutphen beproefd. Bij Amersfoort wil men nu weder eene kwekerij beginnen.

Zygaena malleus. Zie *Hamervisch*.

Zygaenidae. Zie *Avondvlinders*.

Zijpe (De), vroeger een meer, thans een ingedijkte polder in het arrond. Alkmaar van de Ned. prov. N.-Holland, in welken het stadje Schagen, met 2400 inw., en de dorpen Noord- en Zuid-Z. liggen, met 5300 inw., die in den landbouw hun bestaan vinden.

Zyziphus vulgaris is een heester uit de familie der Wegedoornachtige planten, die in het zuiden van Europa en in het Oosten groeit. De plant is bekend door hare zoete slijmerige vruchten, die onder den naam jujubes (z. a.) voorkomen.

VERBETERINGEN.

Bladz. 37, regel 25 v. o. Cur.	lees: Cuv.
„ 37, „ 24 v. o. Lans.	„ Lam.
„ 38, „ 11 v. o. Marderaachtigen en heeft veel overeenkomst met de familie der Beren.	„ behoort tot de familie der Marters en heeft er ook de gedaante van.
„ 45, „ 30 v. b. Authus.	„ Anthus.

REGISTER

der in het vijftiende deel behandelde artikelen.

U.

- Unger (Joh. Georg). 1.
Unghvár. 1.
Unie van Utrecht. 1.
Uniform. Zie Montering.
Unigenitus Dei filius. 2.
Unisono. 2.
Unitariërs. 2.
Universaliën. 2.
Universalismus. 2.
Universiteiten. 2.
Universum. Zie Heelal.
Unna. 3.
Unna. 3.
Unster. 3.
Unstrut. 3.
Unterberger (Ignatius). 3.
Unterholzner (Karl Aug. Dominicus). 3.
Untersberg. 3.
Unterwalden. 4.
Unzelmann (Fr. Ludw.). 4.
Unzelmann (Karl Wilh. Ferd.). 4.
Unzer (Joh. Aug.). 4.
Upas. 4.
Upland. 4.
Upsala. 5.
Upstalboom. 5.
Upupa. Zie Hoppe.
Ur. 5.
Uraemie. 5.
Uruguay. Zie Uruguay.
Ural. 5.
Ural. 5.
Urania. 6.
Uranium. 6.
Uranolithen. Zie Meteor-
stenen.
- Uranoscopus. Z. Sterrekijker.
Uranus. 6.
Uranus. 6.
Urbanisten. 6.
Urbaniteit. 6.
Urbanus. 6.
Urbanus. 7.
Urbino. 7.
Ure (Andrew). 7.
Uredo. 7.
Uri. 7.
Uria. 7.
Uriel. 8.
Urim en Thummim. 8.
Urine. 8.
Urk. 8.
Urmia- of Uroemija-meer. 8.
Urnen. 9.
Uroemija-meer. Zie Urmia-
meer.
Urquhart (David). 9.
Urquiza (Juste Jose de). 9.
Ursini. Zie Orsini.
Ursula. 9.
Ursulinerinnen. 9.
Ursus. Zie Beer.
Urtica. Zie Brandnetel.
Uruguay. 9.
Uruguay. 9.
Usael. 10.
Usance. 10.
Usbeken. 10.
Uschakow. 10.
Usedom. 10.
Usher of Usserius. 10.
Usnea barbata. Z. Baardmos.
Uso. 11.
Usserius. Zie Usher.
- Ussing (Tage Algreen-). 11.
Usteri (Joh. Mart.). 11.
Usteri (Paulus). 11.
Ustjug-Weliki. 11.
Usus fructus. Zie Vrucht-
gebruik.
Ut, re enz. 11.
Utah. 11.
Utenhove (Jac. Maur. Car.) 12.
Uterini. 12.
Utica. 12.
Utilitarismus. 12.
Utopie. 12.
Utraquisten. Zie Calixtijnen.
Utrecht. 13.
Utrecht. 13.
Utrecht (Vrede van). 14.
Utrecht (Adriaan van). 14.
Utrecht (Christoffel van). 14.
Utrechtsche kerk. Zie Jan-
senisten.
Utricularia. Zie Blaaskruid.
Uttmann (Barbara). 14.
Utzschneider (Jos. von). 14.
Uur. 14.
Uurcirkel. 14.
Uurwerk. 14.
Uurwerken (Electricke). Zie
Electro-magnetismus.
Uwarow (Serg. Sem.). 15.
Uxorium. 15.
Uylenbroek (Pieter Joh.). 15.
Uylenbroek (Pieter Joh.). 15.
Uytenbroeck (Mozes van). 15.
Uytewael. Zie Wittewael.
Uytenhooven (Adriaan). 15.
Uz. 15.
Uz (Joh. Pet.). 15.
Uzzia. 16.

V.

- V. 16.
Vaandel. 16.
Vaandrig. 16.
Vaas. 16.
Vacature. 17.
- Vaccine. Zie Koepokken en
Inenting.
Vaccinium. Z. Boschbessen.
Vacuum. 17.
Vadder (Lodewijk de). 17.
- Vadem. 17.
Vademecum. 17.
Vaderlandsliefde. 17.
Vaderlijke magt. 17.
Vadermoord. 18.

- Vaduz. Zie Lichtenstein.
 Vaerst (Fr. Chr. Eug.). 18.
 Vafflard (Pierre Ant. Aug.). 18.
 Vaga (Perino del). 18.
 Vagabundae. Z. Jagtspinnen.
 Vagevuur. 18.
 Vaillant (Jean Bapt. Ph.). 18.
 Vaillant (Jean Foy). 19.
 Vaillant (François le). Zie
 Levaillant (François).
 Vaillant (Wallerant). 19.
 Vair. 19.
 Vairé. Zie Vair.
 Val (De). 19.
 Valcke (Jacob). 19.
 Valckenaer (Lodew. Casp.). 19.
 Valckenburg (Lucas van). 20.
 Valckenburg (Mart. van). 20.
 Valckenburg (Frederik en
 Gilles van). 20.
 Valckenier (Adriaan). 20.
 Valckenier (Pieter). 20.
 Valdes Leal (Juan de). 20.
 Valdez (Franciscus). 20.
 Valdivia. 20.
 Valdor (Jean). 20.
 Valée (Sylvain Charles). 20.
 Valençay. 21.
 Valence. 21.
 Valencia. 21.
 Valencia. 21.
 Valenciennes. 21.
 Valenciennes (Achille). 21.
 Valens. 21.
 Valentin (Gabr. Gustav). 21.
 Valentini (Georg Wilh.). 21.
 Valentinianen. 21.
 Valentinianus I. 21.
 Valentinus. 22.
 Valentijn (François). 22.
 Valentijnsdag (St.). 22.
 Valeriaan. 22.
 Valerianus (Publ. Lic.). 22.
 Valerius. 22.
 Valerius Flaccus (Cajus). 23.
 Valerius (Maximus). 23.
 Valesius (Hend.). 23.
 Valetta. Zie Lavaletta.
 Valken. 23.
 Valkenburg (Dirk). 23.
 Valkenier. Zie Valckenier.
 Valkenjagt. 23.
 Valkenorde. 24.
 Valkerij. Zie Valkenjagt.
 Valkhof (Het). 24.
 Valla (Laurentius). 24.
 Valladolid. 24.
 Vallauri (Tommaso). 25.
 Valle (Pietro della). 25.
 Vallende sterren. Zie Mete-
 oorstenen,
 Vallende ziekte. 25.
 Vallisneria. 26.
 Valls. 26.
 Valmont de Bomare (Jacques
 Christophe). 26.
 Valmy. 26.
 Valois. 26.
 Valois (Hend. de). Zie Va-
 lesius (Hend.).
 Valombrosa. 26.
 Valparaiso. 26.
 Vals. 27.
 Valscherm. Zie Parachute.
 Vampyr. 27.
 Vampyr. 27.
 Vanadium. 27.
 Vancouvers-eiland. Z. Nieuw-
 Caledonië.
 Vandalen of Wandalen. 27.
 Vandamme (Dom. Jos.). 27.
 Van-Diemensland. 28.
 Vanellus. Zie Kievit.
 Vanessa. Zie Admiraal.
 Vangelisti (Vincenzo). 28.
 Vangerow (Karl Adolf v.). 28.
 Vanille. 28.
 Vanini. 28.
 Vanloo of van Loo. 28.
 Vannes. 29.
 Vanni (Francesco). 29.
 Vannucchi. Zie Sarto (An-
 drea del).
 Vannucci (Pietro). Zie Peru-
 gino (Pietro).
 Vansittart (Nicol.). 29.
 Vanuzzi. Z. Perugino (Pietro).
 Vanvitelli (Gaspar). 29.
 Var. 30.
 Varek. Zie Soda.
 Varens. 30.
 Varese. 31.
 Vargas (Juan de). 31.
 Vargas (Luis de). 31.
 Varianten. 31.
 Variatiën. 31.
 Variatierekening. Zie Com-
 binatie.
 Variëteit. Z. Verscheidenheid.
 Varinas. 31.
 Varioliet. 31.
 Varioloiden. 31.
 Varius (Lucius). 32.
 Varix. Zie Aderspat.
 Varken. Zie Zwijn.
 Varkensbrood. Z. Cyclamen.
 Varkenskool. Zie Beeren-
 klaauw.
 Varna. 32.
 Varnhagen von Ense (Karl
 Aug.). 32.
 Varro (Marc. Terentius). 32.

- Varus (Publius Attius). 32.
 Vasal. Zie Leenstelsel.
 Vasarhely. 32.
 Vasari (Giorgio). 33.
 Vasco da Gama. Zie Gama.
 Vasten. 33.
 Vastenavond. 33.
 Vaste sterren. Zie Sterren.
 Vastland of Continent. 33.
 Vaten. Zie Bloedvaten.
 Vaten. 34.
 Vater (Joh. Severin). 34.
 Vathi. 34.
 Vaticaan. Zie Rome.
 Vatke (Joh. Karl Wilh.). 34.
 Vattel (Emrich von). 34.
 Vauban (Seb. le Pr. de). 34.
 Vaucanson (Jacques de). 35.
 Vaucluse (Depart. van). 35.
 Vaudeville. 35.
 Vaudoncourt (Guill. de). 35.
 Vauquelin (Louis Nic.). 36.
 Vauxhall. 36.
 Vay (Nikol.). 36.
 Vecelli. Zie Titiaan.
 Vecht. 36.
 Vechta. 37.
 Veda. 37.
 Vederbos-polypen. 37.
 Vederdistel. 37.
 Vederen. 37.
 Vedermotten. 37.
 Vederpasser. 38.
 Vedette. 38.
 Vedretto. Zie Gletscher.
 Vedute. 38.
 Veeartsenijkunde. 38.
 Veeartsenijnschool. Zie Vee-
 artsenijkunde.
 Veelgodendom. Zie Poly-
 theïsmus.
 Veelhoek. 38.
 Veelhoevigen. Zie Dikhui-
 digen.
 Veelvraat. 38.
 Veelwaard (Daniel). 38.
 Veelwijverij. Zie Polygamie.
 Veemgerigten. 39.
 Veen. 39.
 Veenbrand. Zie Veenrook.
 Veendam. 39.
 Veenendaal. 40.
 Veengrond. Zie Veen.
 Veenhuizen. Zie Weldadig-
 heid (Maatschappij van).
 Veenius (Otto). 40.
 Veenmol. 40.
 Veenmos. 40.
 Veenpluis. Zie Wollegras.
 Veenrook. 40.
 Veepest. 40.

- Veere. 41.
 Veerkracht. 41.
 Veeteelt. 41.
 Vega (Garcilaso). 41.
 Vega (Lope Felix de V. Carpio). 41.
 Vega (Georg, vrijh. v.). 42.
 Vegesack. 42.
 Vegetarianen. 42.
 Vegetius Renuatus (Flav.). 42.
 Veghel. 43.
 Veglia. 43.
 Vehse (Karl Eduard). 43.
 Vei. 43.
 Veile. 43.
 Veiligheidsbuizen. 43.
 Veiligheidsklep. 43.
 Veiligheidslamp. 43.
 Veirac (Johannes). 43.
 Veit (Phil.). 44.
 Veitsdans. Z. St. Vitus-dans.
 Veji. 44.
 Velasquez de Silva (Don Diego). 44.
 Veldafuiten. Zie Affuit.
 Velde (van der). 44.
 Velde (Franz Karl v. d.). 45.
 Veldeken (Heinrich von). Zie Hendrik van Veldeken.
 Veldenz. 45.
 Veldkers. 45.
 Veldkrekkel. Zie Krekkel.
 Veldleuwerik. 45.
 Veldmaarschalk. 45.
 Veldmaterieel. 45.
 Veldmuis. 45.
 Veldsla. 45.
 Veldslag. 45.
 Veldspaaht. 46.
 Veldwacht. 46.
 Valeda. 46.
 Veliten. 46.
 Vella (Gius., Abb.). 46.
 Vellejus Patercul. (Marc.). 46.
 Velletri. 46.
 Vellore. 47.
 Velp. 47.
 Velpel. 47.
 Veltheim (Aug. Ferd., graaf von). 47.
 Velthem (Job.). 47.
 Velthem (Lodewijk van). 47.
 Veltlin. 47.
 Veluwe. 48.
 Velijn (Philip). 48.
 Velzen (Gerard van). 48.
 Ven (Joh. Ant. van der). 48.
 Venafro. 48.
 Venaisin. 48.
 Vendée. 48.
 Vendémiaire. 49.
 Vendidad. Zie Zend-Avesta.
 Vendôme. 49.
 Vendôme (Louis Joseph, hertog van). 50.
 Venedey (Jakob). 50.
 Venema (Herman). 50.
 Venerabile. 51.
 Venerische ziekte. Zie Syphilis.
 Veneten. 51.
 Venetië. 51.
 Venetië (Golf van). Z. Venetië.
 Veneziano (Domenico). 53.
 Venezuela. 53.
 Venkel. 54.
 Venlo. 54.
 Venne (Adriaan van de). 54.
 Vennekool (Jakob). 54.
 Vennoot. Zie Vennootschap.
 Vennootschap. 55.
 Ventiel. 55.
 Ventilator. 55.
 Ventose. 55.
 Ventura (Giovacchino). 55.
 Venturini (Karl Heinr. Georg). 55.
 Venus. 56.
 Venus. 56.
 Venusberg. 56.
 Venushaar. Zie Krulvaren.
 Venijnboom. Zie Taxis.
 Vera-Cruz. 56.
 Veranda. 57.
 Veranderlijke sterren. Zie Sterren.
 Vêrard (Antoine). 57.
 Veratrine. 57.
 Verband. 57.
 Verbanning. 58.
 Verbeeck (Hans of Frans). 58.
 Verbeeck (Franç. Xav. H.). 58.
 Verbeeck (Pieter). 58.
 Verbeeldingskracht. Z. Phantasie.
 Verbena. 58.
 Verbinding. 58.
 Verbindtenis. 59.
 Verboeckhoven. (Eug. Jos.) 59.
 Verbondsark. Zie Ark.
 Verboom (Abraham). 59.
 Verbranding. 59.
 Verbruggen (Pieter). 59.
 Verbruggen (Gijsbert). 60.
 Verbruikleening. 60.
 Verbuiging. Z. Declinatie.
 Verbum. 60.
 Vercelli. 60.
 Verdam (Gideon Jan). 61.
 Verdampen. 61.
 Verdediging. 61.
 Verdek. Zie Dek.
 Verden. 61.
 Verdi (Giuseppe). 62.
 Verdigting. Z. Condensatie.
 Verdooving. 62.
 Verdoovingsmiddelen. Zie Anaesthesie.
 Verdrag. 62.
 Verduistering (Zons- en Maans-). Zie Eclips.
 Verdun. 62.
 Vereenigde Staten v. Noord-America. 63.
 Vereenigde Staten (Letterkunde der). Zie Noord-Americ. Letterkunde.
 Vereenigde Staten v. Columbia. Z. Nieuw-Granada.
 Vereenigde Staten van den Rio-de-la-Plata. Z. Argentijnsche republiek.
 Vereeniging. 68.
 Vereffening. Zie Tijdsvereffening.
 Verelst. 69.
 Verendael (Nicolaas). 69.
 Vereul (Abraham). 69.
 Vergeet-mij-niet. 69.
 Vergelding. 69.
 Vergelijk. 69.
 Vergelijking. 69.
 Vergennes (Charl. Grav.). 70.
 Vergerio (Pietro Paolo). 70.
 Vergette. 70.
 Vergift. 70.
 Vergiftige planten. Z. Giftplanten.
 Vergiftige slangen. Zie Slangen.
 Vergiftiging. 70.
 Vergilius (Publius). Zie Virgilius.
 Vergilius (Polydorus). 71.
 Verglazen. 71.
 Vergniaud (Pierre Vict.). 71.
 Vergrooting. 71.
 Vergulden en Verzilveren. 71.
 Verhaegen (Pierre Th.). 71.
 Verhagen (Theodorus). 71.
 Verhaghen (Pieter Jos.). 72.
 Verhakkingen. 72.
 Verhandeling. 72.
 Verharding. 72.
 Verheerlijking v. Christus. 72.
 Verhef. Zie Leenstelsel.
 Verhoor. 72.
 Verhouding. Zie Proportie.
 Verhuell (Carel Hendrik, graaf v. Zevenaar). 72.
 Verhuell (Quirijn Maurits Rudolph). 73.

- Verhulst (Rombout). 73.
 Verjaring. 73.
 Verkalking. 73.
 Verkenning. 73.
 Verkleinaap. Z. Pantograaf.
 Verkolen. 73.
 Verkolje (Johannes). 74.
 Verkorting. 74.
 Verkromming. 74.
 Verlamming. 74.
 Verlei. Zie Leenstelsel.
 Verlichting. 75.
 Verlichtings-toestellen. 75.
 Verloskunde. 75.
 Vermander. Zie Mander (Karel van).
 Vermandois. 76.
 Vermeer (Johannes). 76.
 Vermenigvuldiging. 76.
 Vermeulen (Cornelis). 76.
 Vermeijen (Jan Corn.z.). 76.
 Vermigli (Pietro). 77.
 Vermijoen. 77.
 Verminderd. 77.
 Vermoeden. 77.
 Vermolmen. 77.
 Vermont. 77.
 Vernagelen. 78.
 Vernet (Claude Joseph). 78.
 Verneuil. 79.
 Vernier (Peter). 79.
 Vernissen. 79.
 Véron (Louis). 80.
 Verona. 80.
 Veronese (Paul). Zie Paolo Veronese.
 Veronica. 81.
 Veronica. Zie Eereprijs.
 Verovitch. 81.
 Verrekijker. 81.
 Verres (Cajus). 81.
 Verrius Flaccus (Marc.). 81.
 Verrochio (Andrea del). 82.
 Verrotten. 82.
 Vers. 82.
 Versailles. 82.
 Verschaffelt (Piet. Ant.). 83.
 Verschansing. 83.
 Verschansing van een schip. 83.
 Verscheidenheden. 83.
 Verscheurende dieren. Zie Roofdieren.
 Verschoor (Jakob). 83.
 Verschuring (Hendrik). 84.
 Verschuur (Lieve). 84.
 Versez of Werschetz. 84.
 Versi sciolti of liberi. 84.
 Versnelling. 84.
 Versperring. 84.
 Verstand. 84.
 Versteeg (Michiel). 85.
 Versteeningen. 85.
 Verstek. 85.
 Versterf. 85.
 Versterkingskunst. 86.
 Verstolk van Soelen (Jan Gijsbert, baron). 87.
 Verstopping. 87.
 Verstuiking. 87.
 Vertebratrae, gewervelde dieren. 88.
 Verticaal. 88.
 Vertot d'Auboeuf (René Aubert de). 88.
 Vertumnus. 88.
 Verus (Lucius Aelius). 88.
 Verval. Zie Leenstelsel.
 Verviers. 88.
 Vervoort (Michiel). 88.
 Verwantschap. 88.
 Verwantschap. 89.
 Verwarmen. 89.
 Verwdistel. Zie Saffloor.
 Verweering. 89.
 Verwen. 89.
 Verwerij. 90.
 Verwey (Bernardus). 90.
 Verwhout. 90.
 Verwplanten. 90.
 Verzadigen. 90.
 Verzegeling. 90.
 Verzekering. Zie Assurantie.
 Verzet. 91.
 Verziendheid. 91.
 Verzoekschrift. 91.
 Verzoendag. 91.
 Verzoening. 92.
 Vesalius (Andreas). 92.
 Vescantia. Zie Blaartrek-kende middelen.
 Vesoul. 92.
 Vespa en Vespidae. Zie Wesp en Wespen.
 Vespasianus (Titus Flav.). 92.
 Vespertilia. Zie Handvleugeligen.
 Vesper. 93.
 Vesper (De Siciliaansche). Zie Siciliaansche Vesper.
 Vespucci. Zie Amerigo Vespucci.
 Vesta. 93.
 Vesta. 93.
 Vestaalsche Maagden. 93.
 Vestiarius. 93.
 Vesting. 94.
 Vestingbouwkunde. Zie Versterkingskunst.
 Vestris. 94.
 Vesuviaan. Zie Idokraas.
 Vesuvius. 94.
 Veszprim. 95.
 Veteranen. 95.
 Veterani (Fr., graaf von). 95.
 Vetgans. Zie Pinguins.
 Vetkoopers. Zie Schieringers en Vetkoopers.
 Veto. 95.
 Vetplanten. 96.
 Vetten. 96.
 Vettori (Pietro). Zie Victorius.
 Vêtu. 96.
 Veuillot (Louis). 96.
 Veurne. 97.
 Vevay. 97.
 Vezel (Plant-). Zie Hout.
 Vezelay. 97.
 Vezelgips. 97.
 Vézère. 97.
 Vezier. Zie Vizier.
 Viaduct. 97.
 Viana. 97.
 Vianen. 97.
 Vianen (van). 97.
 Vianna do Castello. 98.
 Viardot-Garcia (Pauline). 98.
 Viareggio. 98.
 Viaticum. 98.
 Viborg. 98.
 Viborg. 98.
 Vibratie. 98.
 Vibrio. Zie Infusiedieren.
 Vicarello. 98.
 Vicari (Hermann von). 98.
 Vicaris. 99.
 Vice. 99.
 Vicelinus (de Heilige). 99.
 Vicente. Zie Gil Vicente.
 Vicenza. 99.
 Vicenza (Hertog van). Z. Caulaincourt.
 Vich. 100.
 Vichy. 100.
 Vicia. Zie Boon.
 Vicksburg. 100.
 Vico (Giov. Battista). 100.
 Vico (Francesco de). 100.
 Victor. 100.
 Victor (Jan). 100.
 Victor Amadeus I. 101.
 Victor Emanuel I. 101.
 Victor-Perrin (Claude). 101.
 Victoria. 102.
 Victoria. 102.
 Victoria. Zie Adelia.
 Victoria I (Alexandrine). 102.
 Victoria-land. 102.
 Victoria-Nyanza. Z. Nyanza.
 Victoria-plant. 102.
 Victorinus (C. Marius). 102.
 Victorius (Petrus). 102.

- Victualiën-broeders. Z. Vi-
 taliën-broeders.
 Vida (Marc. Hieron.). 103.
 Vidocq (Eug. Franç.). 103.
 Vieira (Antonio). 103.
 Vien (Jos. Marie, graaf). 103.
 Vienne. 103.
 Vienne. 104.
 Viennet (Jean Pons Guil-
 laume). 104.
 Vierhandige Zoogdieren. Zie
 Aap.
 Vierkant. Zie Quadrant.
 Vierlanden. 104.
 Viersen. 104.
 Vierstemmig. 104.
 Vierwaldstätter-meer. 105.
 Vierzehnheiligen. 105.
 Vieusseux (Giov. Pietr.). 105.
 Vieuxtemps (Henri). 105.
 Vieweg. 105.
 Vigerus (Franciscus). 105.
 Vigevano. 105.
 Vigilien. 105.
 Vigilius. 105.
 Viglius van Zwichen. Zie
 Zwichen.
 Vignette. 106.
 Vignola (Giac. Bar.). 106.
 Vignon (Barthelemy). 106.
 Vigny (Alfred, graaf de). 106.
 Vigo. 106.
 Vilagos. 106.
 Villain XIII. 106.
 Vilbel. 107.
 Villa. 107.
 Villa-Bella. 107.
 Villa-Boa. Zie Goyaz.
 Villach. 107.
 Villa Clara. 107.
 Villafranca. 107.
 Villafranca. 107.
 Villafranca del Panadés. 107.
 Villa imperial del Oira preto.
 107.
 Villamena (Francesco). 107.
 Villanella. 107.
 Villani (Giovanni). 107.
 Villanueva (Joag. Lor.). 107.
 Villa-Real. 108.
 Villa-Real-De-Sao-Antonio.
 108.
 Villa-Rica. 108.
 Villars (Louis Hector, hertog
 van). 108.
 Villars. 108.
 Villaviciosa (José de). 108.
 Villaviciosa de Odon. 108.
 Villegas (Est. Man. de). 109.
 Villèle (Joseph, graaf). 109.
 Villemain (Abel Franç.). 109.
 Villena (Don Enrique de
 Aragon, markies de). 109.
 Villeroi. 109.
 Villers (Ch. Franç. Domi-
 nique de). 110.
 Villosio (Jean Baptiste Gas-
 pard d'Anse de). 110.
 Villon. 110.
 Vilmar (Aug. Fr. Chr.). 110.
 Vilt. 110.
 Vilvoorden. 110.
 Vinalia. 110.
 Vinca. Zie Maagdepalm.
 Vincennes. 110.
 Vincent (St.-). 111.
 Vincent (St.-). 111.
 Vincent de Beauvais (Vincen-
 tius Bellovacensis). 111.
 Vincentius de Paula. 111.
 Vinci (Da). Zie Leonardo da
 Vinci.
 Vincke (Friedr. Ludw. Wilh.
 Phil., vrijheer von). 111.
 Vinckebooms (David). 112.
 Vinckebrink (Albert). 112.
 Vindelicia. 112.
 Vindieta. 112.
 Vinet (Alex. Rudolf). 112.
 Vineta. 112.
 Vingbooms (Joost en Philip).
 112.
 Vingerdier, Aye-aye. 112.
 Vingerhoedskruid. 112.
 Vingerzetting. 113.
 Vink. 113.
 Vinke (Henr. Egb.). 113.
 Vinkeles (Reinier). 113.
 Vinland. 113.
 Vinne (van der). 113.
 Vinnen. Zie Visschen.
 Vinvisschen. 114.
 Viola da Gamba. 114.
 Violenwortel. 114.
 Violet. 114.
 Violieren. Zie Filetten.
 Violoncel. 114.
 Viool. 114.
 Viool. 114.
 Viotta (Johann. Jos.). 114.
 Viotti (Giov. Battista). 115.
 Vipera. Zie Adder.
 Virchow (Rud.). 115.
 Viret (Peter). 115.
 Virgilius. 115.
 Virgilius de tovenaer. 116.
 Virginia. 116.
 Virginië. 116.
 Viriathus. 117.
 Virolé. 117.
 Virtuoes. 117.
 Virues (Cristóval de). 117.
 Visch-arend. Zie Arend.
 Vischdieffe. Zie Zeezwaluw.
 Vischer (Peter). 117.
 Vischer (Fr. Thodor). 117.
 Vischnoc. Z. Indische Gods-
 dienst en Incarnatie.
 Visconti. 117.
 Visconti (Enn. Quirino). 118.
 Visi- of Wisi-Gothen. Zie
 Gothen.
 Visschen. 118.
 Visschen (De). 119.
 Visscher. 119.
 Visscher. 120.
 Visscher (Lodew. Ger.). 120.
 Visschersring. 121.
 Visscherij. 121.
 Visum Repertum. 121.
 Vitalianen. Zie Apollinaris.
 Vitalienbroeders. 121.
 Vite (Timoteo della). 121.
 Vitellianus. 122.
 Vitellius (Aulus). 122.
 Viterbo. 122.
 Vitet (Ludovic). 122.
 Vitringa (Campegius). 122.
 Vitringa (Wigerus). 122.
 Vitriool. 122.
 Vitrioololie. Zie Zwavelzuur.
 Vitruvius Pollio (Marc.). 123.
 Vittoria. 123.
 Vittoria. Zie Espartero.
 Viverra. Zie Genetkat.
 Vives (Joann. Lud. de). 123.
 Viviani (Vicenzo). 123.
 Vivré. 123.
 Vizier. 123.
 Vizier. 124.
 Vizerliniaal. Zie Alhidade.
 Vlaamsche schilderschool. Z.
 Schilderkunst en Nederl.
 schilderschool.
 Vlaamsche taal en letter-
 kunde. 124.
 Vlaanderen. 125.
 Vlaardingén. 126.
 Vlag. 126.
 Vlak. 127.
 Vlam. 127.
 Vlaming (Pieter). 127.
 Vlas. 127.
 Vlasdodder. 128.
 Vlaskruid. Zie Leeuwenbek.
 Vledermuis. 128.
 Vleertman (Willem). 128.
 Vleeschetende zoogdieren.
 128.
 Vlekkenwater. 128.
 Vleugel. 128.
 Vleugelhandige dieren. Zie
 Handvleugeligen.

- Vleugelloozen. Zie Aptera.
 Vleugels. 129.
 Vlie (Het). 129.
 Vliedbergen. 129.
 Vlieg (Spaansche). Z. Spaansche vlieg.
 Vlieg (Zwarte). Zie Zwarte vlieg.
 Vliegen. 129.
 Vliegende Eekhoorn. Zie Eekhoorn.
 Vliegende Pad. Z. Geitenmelker.
 Vliegende Visschen. 129.
 Vliëgend Hert. Zie Hert (Vliëgend).
 Vlieëngvanger. 129.
 Vlieëngvangertje. 129.
 Vlieëngzwam. 130.
 Vlieëger (Simon de). 130.
 Vlieland. 130.
 Vlier. 130.
 Vlies (Gulden). Z. Argonauten.
 Vlies (Ridderorde). 130.
 Vliesvleëgelige Insekten. 130.
 Vlieszwammen. 130.
 Vliet (Van of van der). 131.
 Vlinderbloemigen. 131.
 Vlinders. 131.
 Vlissingen. 131.
 Vloed. 132.
 Vloed. Zie Watergetijden.
 Vloëispath. 132.
 Vloëispath-zuur. 132.
 Vloëistof. 132.
 Vloo. 132.
 Vlookreeften. 132.
 Vlookruid. 133.
 Vloot. 133.
 Vlotbergen. 133.
 Vloten (Will. Ant. van). 133.
 Vlotgras. 133.
 Vlucht. Zie Vol.
 Vluchtbedrijf. Zie Valkenjagt.
 Vlugtbergen. Z. Vliedbergen.
 Vocaalmuziek. 133.
 Vocatief. 133.
 Vochtighëidsmeter. Zie Hygrometer.
 Vochtweëger. Zie Areometer.
 Voëding. 134.
 Voërst (Robert van). 134.
 Voëstraal. 134.
 Voërtuigen d. Artillerie. 134.
 Voërwiel. Zie Regulator.
 Voet. 134.
 Voet. 134.
 Voet (Alex.). 135.
 Voet of Voëtius. 135.
 Voet (Joh. Hendrik). 135.
 Voet. 136.
 Voetpunt. Zie Nadir.
 Voetstuk. 136.
 Voetvolk. Zie Infanterie.
 Voetwassching. 136.
 Vogel. 136.
 Vogel (Joh. Karl Christ.). 137.
 Vogelbekdier. 137.
 Vogelen. 137.
 Vögëlin (Ernst). 138.
 Vogelkers. Z. Kersenboom.
 Vogëlluizen. Zie Luizen.
 Vogëllijm. 138.
 Vogelnestjes. Zie Nesten en Indische Vogelnesten.
 Vogel-perspectief. Z. Perspectief.
 Vogelpootje. 138.
 Vogelvrij. 139.
 Vogesen. 139.
 Voghera. 139.
 Voght (Kasp., vrijh. von). 139.
 Vogl (Joh. Nepomuk). 139.
 Vogler (Georg Jos.). 139.
 Vogt (Karl). 140.
 Voigt. 140.
 Voigt (Joh.). 140.
 Voigtel (R.). 140.
 Voigtland. 140.
 Vois (Arie de). 140.
 Vol. 140.
 Volbloëdigheid. 141.
 Voldoëning. 141.
 Vole. 141.
 Volger (Wilh. Friedr.). 141.
 Volhynië. 141.
 Volk (Wilh.). 142.
 Volk. 142.
 Volkenregt. 142.
 Volkmann (Alfred Wilh.). 142.
 Volksboeken. 142.
 Volksfeesten. 143.
 Volkslied. 143.
 Volks-souverëiniteit. Zie Souverëiniteit.
 Volkstribuin. Zie Tribuin.
 Volksverhuizing. 143.
 Volkswapëning. 144.
 Volksziekte. 144.
 Vollen. 144.
 Vollenhove (Johannes). 144.
 Vollenhoven. 144.
 Vollersaarde. 144.
 Vollgraft (Karl Friedr.). 145.
 Volmagt. 145.
 Volney (Constantin Franç. de Chassebœuf, graaf). 145.
 Volo. 145.
 Volontair. 145.
 Volpato (Giovanni). 145.
 Volksen (Volsci). 145.
 Volta. 145.
 Volta (Alessandro, graaf). 145.
 Volta (Kolom van). 146.
 Voltaire (Franç. Mar. Arouet de). 146.
 Voltmeter. 147.
 Volte. 147.
 Volterra. 147.
 Volterra (Daniele da). Zie Ricciarelli.
 Voltgeur. 147.
 Voltri. 147.
 Voltz (Phil.). 147.
 Volumnius (Lucius V. Fiamma). 147.
 Volumentheorie. 147.
 Vondel (Joost van den). 148.
 Vondelingen. 149.
 Voogd (Hendrik). 149.
 Voogdij. 149.
 Voorbeschikking. Zie Prae-destinatie.
 Voorburg. 149.
 Voorbijgang. 150.
 Voorda (Jacobus). 150.
 Voorhoëde. 150.
 Voorhout (Johannes). 150.
 Voorloop. Zie Brandewijn.
 Voorn. 150.
 Voorne en Putten. 151.
 Vooroordeel. 151.
 Voorpostendienst. 151.
 Voorrang. 151.
 Voorregt. 151.
 Voorschoten. 151.
 Voorslag. 151.
 Voorspel. 152.
 Voorst (Johannes van). 152.
 Voorst. 152.
 Voorstelling. 152.
 Voortplanting. 152.
 Voorwagen. 152.
 Voorwereld. 152.
 Voorzëgging. Zie Prognosis.
 Voorzienigheid. 153.
 Voragine (Jacobus de). 153.
 Vorarlberg. 153.
 Vorden. 153.
 Vorherr (Joh. Mich. Christ. Gust.). 153.
 Vorming. 153.
 Vormkracht. 153.
 Vormsel. 153.
 Vörösmarty (Michaly). 154.
 Vorschebeet. Zie Duitblad.
 Vörselman de Heer (Pieter Otto Coenr.). 154.
 Vorst. 154.
 Vorsterman (Lucas). 154.
 Vorstermans (Jan). 154.
 Vos. 154.

- Vos (Jan). 155.
 Vos (De). 155.
 Vosmaer (Jac. Arnout). 155.
 Vosmaer (Jacob). 155.
 Voss (Joh. Heinr.). 155.
 Voss (Jul. von). 156.
 Vossestaart. 156.
 Vossius (Gerard. Joh.). 156.
 Votief-tafelen. 157.
 Votum. Zie Geloofte.
 Vouet (Simon). 157.
 Vraagstuk. 157.
 Vranx (Sebastiaan). 157.
 Vredius (Olivier). 157.
 Vreeswijk. 157.
 Vriendschaps-eilanden. Zie Tonga-eilanden.
 Vries (Jan of Hans Vredeman de). 157.
 Vries (Adriaan de). 158.
 Vries (Simon de). 158.
 Vries (Tjerk Hiddes de). 158.
 Vries (Abraham de). 158.
 Vriese (Will. Hendr. de). 158.
 Vriesland. Zie Friesland.
 Vriespunt. Z. Thermometer.
 Vroedkunde. Z. Verloskunde.
 Vroegeling. 159.
 Vrolik. 159.
 Vrouwenglas. 160.
 Vrouwenaar. 160.
 Vrouwenmantel. Z. Leeuwenklaauw.
 Vrouwenschoentje. Z. Cypripedium.
 Vrucht. 160.
 Vruchtbeginsel. Zie Bloem.
 Vruchtboomteelt. Z. Ooftboomteelt.
 Vruchtessens. 160.
 Vruchtgebruik. 160.
 Vruchtvolging. 160.
 Vrijdag (Daniel). 161.
 Vrijdag. 161.
 Vrije Val. Zie Val.
 Vrijgelatenen. 161.
 Vrijhaven. 161.
 Vrijheid. 161.
 Vrijmetselarij. 161.
 Vrijsterziekte. Zie Hysterie.
 Vrijwilligers. 162.
 Vuilboom. Zie Wegedoorn.
 Vulcaan-asch. Zie Vulcanen.
 Vulcanen. 162.
 Vulcanisten. 163.
 Vulcanius (Bonaventura). 163.
 Vulcanus. 163.
 Vulgata. 163.
 Vulpius (Christ. Aug.). 164.
 Vultur. Zie Gier en Condor.
 Vuur. Zie Warmte.
 Vuurbollen. Z. Bliksem en Meteorsteenen.
 Vuur-, Ton- en Bakgeld. 164.
 Vuurland. 164.
 Vuur-opaal. Zie Opaal.
 Vuurpad. 164.
 Vuurpijlen. 165.
 Vuursteen. 165.
 Vuurtoren. 165.
 Vuurwapens. 165.
 Vuurwerken. 167.
 Vijgedistel. Zie Opuntia.
 Vijgenboom. 167.
 Vynckt (Luc. Jos. vander). 167.

W.

- W. 168.
 Waäbiten. Zie Wahabiten.
 Waadtland. 168.
 Waag. 168.
 Waag. (Gust. Friedr.). 168.
 Waagat. 169.
 Waal. 169.
 Waal (De). Zie Wael (de).
 Waalsche kerken. Z. Walen.
 Waardenburg (Hendrik). 169.
 Waarheid. 169.
 Waarneming. 169.
 Waarschuwers. 169.
 Waarschijnlijkheid. 169.
 Waarschijnlijkheidsleer. Zie Probabilismus.
 Waarzeggerij. 170.
 Wabash. 170.
 Wace (Rob.). 170.
 Wach (Wilh. Karl). 170.
 Wachler (Joh. Fr. Ludw.). 170.
 Wachsmuth (Ernst Wilh. Gottl.). 170.
 Wacht. 171.
 Wachtel. Zie Kwartel.
 Wachter (Ferd.). 171.
 Wächter (Georg Phil. Ludw. Leonh.). 171.
 Wächter (Karl Georg v.). 171.
 Wachters of Manen. 171.
 Wachthuizen. Zie Wacht.
 Wachtmeester. 172.
 Wachtschip. 172.
 Wachtvuren. Zie Wacht.
 Wackenroder (Wilh. Heinr.). 172.
 Wackerbarth (Aug. Christ., graaf von). 172.
 Wackernagel (Karl Heinr. Wilh.). 172.
 Wadai. 172.
 Wadden. 172.
 Wadding (Lucas). 173.
 Waden. 173.
 Wadi. 173.
 Wael (Jan de). 173.
 Waesland. 173.
 Waeijen (Joh. van der). 173.
 Wagen (De). 173.
 Wagen (De Grootte). Zie Grootte Beer.
 Wagen (De Kleine). Zie Kleine Beer.
 Wagenaar (Luc. Jansz.). 173.
 Wagenaar (Jan). 174.
 Wagenburg. 174.
 Wageningen. 174.
 Wagenman. 174.
 Waghorn (Thom.). 174.
 Wagner (Ernst). 174.
 Wagner (Ernst Leber.). 175.
 Wagner (Joh. Jak.). 175.
 Wagner (Georg Phil. Eberh.). 175.
 Wagner (Joh. Martin von). 175.
 Wagner (Moritz). 175.
 Wagner (Rud. Joh.). 175.
 Wagner (Wilh. Rich.). 176.
 Wagram. 176.
 Wagrië. 176.
 Wahâbiten. 176.
 Wahl (Christ. Abr.). 177.
 Wahlberg (George). 177.
 Wahlstatt. 177.
 Waiblingen. 177.
 Waiblinger (Wilh. Fr.). 177.
 Waitz (Georg). 177.
 Waitz (Theodor). 177.
 Waitzen. 177.
 Wake (William). 178.
 Wakefield (Gilbert). 178.
 Wakefield. 178.
 Wakoef. 178.
 Wal. 178.
 Wal (Gabinus de). 178.
 Walachijë. 178.
 Walachijërs. 179.
 Walaëus (Antonius). 179.
 Walafried. 180.
 Walakken. Zie Walachijërs.
 Walbessen. 180.
 Walch (Joh. Georg). 180.
 Walchen-meer. 180.

- Walcheren. 180.
 Walckenaer (Charles Athan., baron). 181.
 Waldai-gebergte. 181.
 Waldarfer (Christoph). 181.
 Waldburg. 181.
 Waldburg (Ludw. Fr., graaf van Truchsees-). 182.
 Waldeck. 182.
 Waldemar. 182.
 Waldemar. 182.
 Waldemar (Fr. Wilh.). 182.
 Waldenburg. 182.
 Waldenzen. 183.
 Waldhoorn. 183.
 Waldorp (Antonie). 183.
 Waldstein-Wartenberg. 184.
 Waldwolle. 184.
 Walen. 184.
 Wales. 184.
 Walewski (Alex. Florian Jos. Colonna, graaf). 185.
 Walvogel. Zie Dodo.
 Walhalla. 185.
 Walker (Will.). 186.
 Walkyren. 186.
 Wall (Will. Hendr. v. d.). 186.
 Wallace (William). 186.
 Wallachijë. Zie Walachijë.
 Wallen. 186.
 Wallenstein. 186.
 Waller (Edmund). 187.
 Wallich (Nathanael). 187.
 Wallin (Joh. Olof). 188.
 Wallis. Zie Wales.
 Wallis. 188.
 Wallis (John). 188.
 Walliser (Christ. Thom.) 188.
 Wallmoden. 188.
 Wallner (Franz). 189.
 Wallraf (Ferd. Franz). 189.
 Walnoot. Zie Okkernoot.
 Walpole (Sir Robert). 189.
 Walpurga. 190.
 Walraven (Did. Adrian.). 190.
 Walré (Jan van). 190.
 Walrus. 190.
 Wals. 190.
 Walschot. 191.
 Walsingham (S. Francis). 191.
 Walstroo. 191.
 Walter (Ferd.). 191.
 Walter (Joh. Gottf.). 191.
 Waltharius. 191.
 Walther (Philipp Fr. v.). 191.
 Walther v. d. Vogelweide. 192.
 Walton (Brayan). 192.
 Walvisch. 192.
 Walvisch (De). 192.
 Walvischachtige dieren. 192.
 Walvischluizen. 192.
 Walvischvangst. 193.
 Wan. 193.
 Wanda. 193.
 Wandalen. Zie Vandalen.
 Wandelaar (Jan). 193.
 Wandelend blad. 193.
 Wandelende Jood. 193.
 Wandsbeck. 194.
 Wangen. 194.
 Wangeroog. 194.
 Wanklank. Zie Dissonant.
 Wantsen. 194.
 Wapenkoning. Zie Heraut.
 Wapenkunde. 194.
 Wapenplaats. 195.
 Wapenrusting. 195.
 Wapens. 195.
 Wapenschild. 195.
 Wappers (Gustav, bar.). 195.
 Waradein. 196.
 Waraegers. 196.
 Warasdin. 196.
 Warbeck (Perkin). 196.
 Warburg. 196.
 Warburton (Will.). 196.
 Ward (Eduard Matthew). 196.
 Wardöchuus. 197.
 Waréghla. 197.
 Warendorf. 197.
 Warenkennis. 197.
 Ware tijd. Z. Tijdsvereffening.
 Waringi. Zie Vijgenboom.
 Warkruid. 197.
 Warmbloedige dieren. 197.
 Warmbrunn. 197.
 Warmeland. Z. Wermeland.
 Warmte. 197.
 Warmte-capaciteit. Zie Warmte.
 Warmtemeter. Z. Calorimeter en Thermometer.
 Warmtestof. Zie Warmte.
 Warnemünde. 198.
 Warner (Levinus). 198.
 Warnkönig (Leop. Aug.). 198.
 Warnsinck (Isaac). 199.
 Warrants. 199.
 Warren (Samuel). 199.
 Warrington. 199.
 Warschau. 199.
 Wartburg. 200.
 Wartenberg. 200.
 Wartenburg. 200.
 Wartha. 201.
 Warton (Thomas). 201.
 Warwick. 201.
 Warwick. 201.
 Was. 201.
 Wasa. 201.
 Wasa. 202.
 Wasboom. 202.
 Wasdoek. 202.
 Wasdom. 202.
 Wasfiguren. 202.
 Washington (George). 202.
 Washington. 203.
 Washington. 203.
 Washington-eilanden. 203.
 Washita. 204.
 Wasmot. 204.
 Was-opaal. 204.
 Wasschen. 204.
 Wasschen der ertsen. 204.
 Wassenaar. 204.
 Wassenaar Obdam (Jacob, baron van). 204.
 Wassenaar. Zie Croissant.
 Wassenaar. 205.
 Wassenaergh (Everwijn). 205.
 Wateau (Antoine). 205.
 Watelet (Claude Henri). 205.
 Water. 205.
 Water (Jona Willem te). 206.
 Waterbies. 206.
 Water-Boterbloem. Zie Dotterbloem.
 Waterbouwkunst. 206.
 Waterdigt. 207.
 Waterdriehlad. Zie Waterklaver.
 Watereppe. 207.
 Waterford. 207.
 Watergeneeskunde. Zie Hydrotherapie.
 Watergetijden. 207.
 Watergeuzen. 207.
 Waterglas. 208.
 Waterhamer. 208.
 Waterhoentje. 208.
 Waterhoofd. 208.
 Waterhoos. Zie Hoos.
 Waterkers. 208.
 Waterklaver. 208.
 Waterkruiken. 209.
 Waterlanders. Zie Doopsgezinden.
 Waterlinzen. Z. Eendekroos.
 Waterloo. 209.
 Waterloo (Antonie). 209.
 Waterlood. 209.
 Waterman. 209.
 Watermerk. 209.
 Watermolen. 210.
 Watermotten. 210.
 Watermijn. Zie Torpedo.
 Watermijt. 210.
 Waternimfen. 210.
 Waterpas. 210.
 Waterproef. Zie Ordaliën.
 Waterraaf. 210.
 Waterrad. 210.
 Waterrat. Zie Rat.

- Waterschap. 210.
 Waterscheerling. 211.
 Waterslang. 211.
 Waterslang (De). 211.
 Watersnip. Zie Snip.
 Waterspin. 211.
 Waterspoeling. 211.
 Waterspreeuw. 211.
 Waterstaat. 211.
 Waterstof. 211.
 Waterstof-zuren. Zie Zuren.
 Wateruurwerk. Z. Tijdmeters der Ouden.
 Waterval. 212.
 Watervenkel. 212.
 Waterverwen. 212.
 Waterviolier. 212.
 Watervloeden. 212.
 Watervloojien. 213.
 Watervrees. Z. Hondsdolheid.
 Waterwantsen. Z. Wantsen.
 Waterweegbree. 213.
 Waterweegkunde. Z. Statica.
 Waterwijding. 214.
 Waterzucht. 214.
 Waterzuring. 214.
 Watt (James). 214.
 Watten. 214.
 Wat-Tyler. 214.
 Wavre. 215.
 Wawre. 215.
 Waxholm. 215.
 Wealdenvorming. Zie Jura-formatie.
 Weber (Veit). 215.
 Weber (Beda). 215.
 Weber (Bernh. Ans.). 215.
 Weber (Ernst Heinr.). 215.
 Weber (Georg). 215.
 Weber (Gottfr.). 216.
 Weber (Karl von). 216.
 Weber (Karl Jul.). 216.
 Weber (Karl Maria Friedr. Ernst, vrijh. von). 216.
 Weber (Wilh. Ernst). 216.
 Webster (Dan.). 217.
 Wechabiten. Zie Wahabiten.
 Wechel. 217.
 Weckherlin (Georg Rud.). 217.
 Weckherlin (Aug. von). 217.
 Weckherlin (Wilh. Ludw.). 217.
 Weda. 217.
 Weddik (Barthol. Theodorus Lublink). 217.
 Wedekind (Ant Christ.). 218.
 Wedekind (Georg Christ. Gottl., vrijh. von). 218.
 Wedel-Jarlsberg (Joh. Kasp. Herm., graaf van). 218.
 Weder. 218.
 Wederdoopers. 219.
 Wedergeboorte. Zie Palingenesie.
 Wederik. 219.
 Wedgwood (Josiah). 220.
 Weduwfondsen. 220.
 Weede. 220.
 Weefsels. 220.
 Weegbree. 220.
 Weegluis. 220.
 Weegschaal. Zie Balans.
 Weegschaal. 220.
 Week. 220.
 Weekdieren. 221.
 Weekvinnige Visschen. 221.
 Weenen. 221.
 Weener congres. 223.
 Weener-Neustadt. 223.
 Weener Woud. 224.
 Weeninx (Jan Baptista). 224.
 Weëraal. Zie Donderaal.
 Weërkunde. Z. Meteorologie en Weder.
 Weerlicht. 224.
 Weert. 224.
 Weert (Schalden van). 224.
 Weert (Jan van). 224.
 Weerwolf. 225.
 Weesp. 225.
 Weg. 225.
 Wega. 225.
 Wegdistel. 225.
 Wegedoorn. 225.
 Wegscheider (Jul. Aug. Ludw.). 225.
 Weichert (Jonath. Aug.). 225.
 Weichsel. 226.
 Weidebouw. 226.
 Weide-erts. Zie IJzer.
 Weidig (Friedr. Ludw.). 226.
 Weigel (Valentijn). 226.
 Weigel. 226.
 Weigl (Jos.). 227.
 Weikert (Joh. Wolfgang). 227.
 Weil (Gust.). 227.
 Weiland (Petrus). 227.
 Weill (Alex.). 227.
 Weiller (Cajetan von). 227.
 Weimar. 228.
 Weimar. Z. Saksen-Weimar-Eisenach.
 Weinbrenner (Friedr.). 228.
 Weingarten. 228.
 Weinheim. 228.
 Weinlig (Christ Theod.). 228.
 Weinsberg. 228.
 Weisbach (Jul.). 229.
 Weise (Christian). 229.
 Weisflog (Karl). 229.
 Weishaupt (Adam). 229.
 Weiss (Christ. Sam.). 229.
 Weisse (Christ. Felix). 229.
 Weissenburg. 230.
 Weissenburg. 230.
 Weissenburg. Z. Karlsburg.
 Weissenfels. 230.
 Weissensee. 230.
 Weissenthurn (Johanna Franzul Veronika von). 230.
 Weisseritz. 230.
 Weit. Zie Tarwe.
 Weit (Turksche). Zie Mais.
 Weitzel (Joh.). 231.
 Weivliezen. 231.
 Wel, Welwater. 231.
 Welcker (Friedr. Gottl.). 231.
 Weldadigheid (Maatschappij van). 231.
 Welden (Ludw., vrijh. v.). 232.
 Weleveld (Louis Alex. van). 232.
 Welfen. Zie Guelfen.
 Welhaven. 233.
 Wellekens (Jan Baptista). 233.
 Weller (Jakob). 233.
 Wellesley. 233.
 Wellesley. 233.
 Wellington (Arthur Garret Cowley-Wellesley, hertog van). 233.
 Wells. 234.
 Welluidendheid. 234.
 Wels. 234.
 Welsche of Walische taal en letterkunde. 234.
 Welsner. 235.
 Welsprekendheid. 235.
 Wenceslaus. Zie Wenzel.
 Wenden. 235.
 Wendt (Joh. Amadeus). 235.
 Wenermeer. 235.
 Wenersborg. 236.
 Wenkbraauwen. 236.
 Wenteltrap. 236.
 Wentworth (Th.) Z. Strafford.
 Wenzel. 236.
 Werchoturïë. 236.
 Werden. 236.
 Werder (Karl). 236.
 Wereld. 236.
 Wereld-as. 236.
 Wereld-oog. 237.
 Wereldsche geestelijken. 237.
 Wereld-systeem. V. Planeten.
 Wereldziel. 237.
 Werf. 237.
 Werff (Piet. Adriaansz. van de). 237.
 Werff. 238.
 Wergeland (Heur. Arn.). 238.
 Werkstuk. 238.
 Werktuigkunde. 238.

- Werkwoord. Zie Verbum.
 Werlauff (Erik Christ.). 238.
 Wermeland. 239.
 Werner (Abr. Gottlob). 239.
 Werner (Fr. Lod. Zach.). 239.
 Werner (Karl). 239.
 Wernigerode. 239.
 Wernike (Christian). 239.
 Werra. 240.
 Werra-gebergte. 240.
 Werst. 240.
 Werteloo (Georg. Ben.). 240.
 Werth (Joh. von). Zie Weert
 (Jan van).
 Wertheim. 240.
 Wervelkolom. 240.
 Wesel. Zie Wezel.
 Weser. Zie Wezer.
 Wesley (John). 240.
 Wespen. 241.
 Wespendif. 241.
 Wessel Gansfort. Z. Gansfort.
 Wesselényi (Nic., bar. v.). 241.
 Wesseling (Petrus). 241.
 Wessenberg. 241.
 Wessex. 242.
 Wessobrunn. 242.
 West (Benjamin). 242.
 West-Australië. 242.
 Westen. 242.
 Westendorp (Nicolaas). 242.
 Westenrieder (Lor. v.). 242.
 Westeras. 243.
 Westerbaen. 243.
 Westerbotten. 243.
 Westergaard (Niels Lod.). 243.
 Westergo. Zie Friesland.
 Westermann (Anton). 243.
 Westersche eilanden. Zie He-
 briden.
 Westersche kerk. 243.
 Westersch Romeinsch Kei-
 zerrijk. 244.
 Wester-Schelde. Zie Schelde
 en Hont.
 Westerwald. 244.
 Westfaalsche Poort. Z. Porta
 Westphalica.
 Westfaalsche Vrede. 244.
 Westfalen. 244.
 West-Friesland. 245.
 West-Gothen. Zie Gothen.
 West-Gothland. Z. Gothland.
 West-Indië. 246.
 West-Indische raaf. Zie Ara.
 West-Lothian. Z. Linlithgow.
 Westmacott. 246.
 Westmeath. 246.
 Westminster. 246.
 Westminster-abdij. 246.
 Westminster-hall. 247.
 Westmoreland. 247.
 Westmorland. 247.
 West-Nigritië. Z. Senegambië.
 Weston. 247.
 Westphalen. Zie Westfalen.
 West-Pruissen. 247.
 Westreenen van Tiellandt
 (Willem Hendrik Jacob,
 baron van) 247.
 West-Virginië. Zie Virginië.
 West-Vlaanderen. Zie Vlaan-
 deren.
 Wet. 248.
 Wet. 248.
 Weten. 248.
 Wetenschap. 248.
 Wetgeving. 249.
 Weth (Emanuel de). 249.
 Wetsteen. Zie Slijpen.
 Wetstein. 249.
 Wette (Wilh. Mart. Lebe-
 recht De). Zie De Wette.
 Wetterau. 249.
 Wettermeer. 249.
 Wettin. 249.
 Wetzlar. 249.
 Wetzlar. 250.
 Weven. 250.
 Wexford. 251.
 Wexiö. 251.
 Weyden (Rogier van der) Zie
 Rogier van der Weyden.
 Weyer (Sylvain van de). 251.
 Weijerman (Jak. Campo). 251.
 Weymer (Marg. Georg.). 252.
 Weymouth. 252.
 Weymouth-pijn. 252.
 Weyse (Chr. Ernst Fr.). 252.
 Weytingh (Henricus). 252.
 Wezel. 252.
 Wezel. 252.
 Wezel (Johann Karl). 252.
 Wezen. 253.
 Wezer. 253.
 Wheaton (Henry). 253.
 Whewell (William). 253.
 Whigs. Z. Tories en Whigs.
 Whiskey. 253.
 Whist. 253.
 Whiston (Will.). 253.
 Whitbread (Sam.). 254.
 Whitby. 254.
 White (Henry Kirke). 254.
 White (Charles). 254.
 White-Boys. 254.
 Whitefield (George). 254.
 Whitehaven. 254.
 Whitelocke (Sir Bulstr.). 254.
 White-River. 255.
 Whitstable. 255.
 Wiarda (Tilemann Doth.). 255.
 Wiasma. Zie Wjäsma.
 Wiatka. Zie Wjätka.
 Wiborg. Zie Viborg.
 Wichern (Joh. Hinrich). 255.
 Wichmann (Karl Friedr.). 255.
 Wick. 255.
 Wickliffe. Zie Wielif.
 Wicklow. 255.
 Wicif (John). 255.
 Wicquefort (Abr. de). 256.
 Widdin. 257.
 Widmann (Max.). 257.
 Widukind. 257.
 Wiebeking. 257.
 Wiecek (Klara). Zie Schu-
 mann (Rob.).
 Wied. 257.
 Wiegmann (Ar. Fr. Aug.). 257.
 Wiek. 257.
 Wieland (Chr. Martin). 258.
 Wieland de Smid. 258.
 Wielbarometer. Z. Barometer.
 Wielboom. Zie Haagbeuk.
 Wielewaal. 258.
 Wieliczka. 258.
 Wielopolski. 259.
 Wienberg (Ludolf). 259.
 Wier (Joh.). 259.
 Wieren. 259.
 Wieringa (Gerardus). 259.
 Wieringen (Cornelis Claesz.
 van). 259.
 Wieringen. 260.
 Wierix. 260.
 Wierook. 260.
 Wiertz (Joseph Antoine). 260.
 Wiesbaden. 260.
 Wiese (Albertus Henr.). 261.
 Wiese (Sigism.). 261.
 Wieselburg. 261.
 Wieslgren (Pet.). 261.
 Wietersheim (Eduard v.). 261.
 Wig. 261.
 Wigalois. 261.
 Wigamur. 262.
 Wigan. 262.
 Wigand (Paul). 262.
 Wigchelaars. 262.
 Wigchelroede. 262.
 Wiggesschrift. 262.
 Wight. 262.
 Wigtje. Z. Matenen Gewigten.
 Wigton. 263.
 Wikke. 263.
 Wil. 263.
 Wilberforce. 263.
 Wild (Franz). 263.
 Wilda (Wilh. Ed.). 264.
 Wildbad. 264.
 Wildenfels. 264.
 Wildens (Jan). 264.

- Wildermuth (Ottilie). 264.
 Wildervank. 264.
 Wildungen. 264.
 Wildungen (Karl Ludw. Eberh. Heinr. von). 264.
 Wild Zwijn. Zie Zwijnen.
 Wilfrid. 264.
 Wilgen. 265.
 Wilgenhoutvlinder. 265.
 Wilhelm. Zie Willem.
 Wilhelmsbad. 265.
 Wilhelmshöhe. 265.
 Wilhelmsthal. 265.
 Wilhem (Dav. le Leu de). 265.
 Wilibald. 265.
 Wilibald Alexis. Zie Häring (Wilh.).
 Wilken (Friedr.). 265.
 Wilkes (Charles). 265.
 Wilkes (John). 266.
 Wilkie (David). 266.
 Wilkinson (Sir John Gardner). 266.
 Wilkomirz. 266.
 Willaarts. 266.
 Wille (Joh. Georg). 266.
 Willeboorts (Thom.). 267.
 Willebrod. 267.
 Willem. 267.
 Willem. 268.
 Willem. 270.
 Willem. 272.
 Willem I (Fred. Lod.). 272.
 Willem (Fr. Will. Karel). 273.
 Willem I. 273.
 Willem. 273.
 Willem. (Aug. Lodew. Max. Fred.). 273.
 Willem (Lodew. Aug.). 273.
 Willems (Jan Frans). 274.
 Willemsoord. Zie Weldadigheid (Maatschappij van).
 Willemsorde 274.
 Willemstad. 274.
 Willemstad. Zie Curaçao.
 Willes (Bartus van). 274.
 Williams (Helena Maria). 275.
 Williams (Sir Will. Fenw.). 275.
 Williamsburg. 275.
 Willigen (Adr. van der). 275.
 Willink (Daniel). 275.
 Willis (Nathan Parker). 275.
 Willisen (Wilh. von). 276.
 Willkomm (Ernst). 276.
 Willmet (Johannes). 276.
 Wilna. 276.
 Wilp. Zie Wulp.
 Wilson (Alex.). 277.
 Wilson (Hor. Hayman). 277.
 Wilson (John). 277.
 Wilson (Sir Archdale). 277.
 Wilson (Sir Rob. Th.). 277.
 Wiltshire. 277.
 Wilzen. 277.
 Wimpers. 278.
 Wimpfen. 278.
 Wimpfen. 278.
 Winchester. 278.
 Winckell (Georg Franz Dietr. aus dem). 278.
 Winckelmann (Joh. Joachim). 278.
 Winckler (Joh. Heinr.). 279.
 Wind. 279.
 Windas. 280.
 Windau. 280.
 Winde. 280.
 Winde. 280.
 Windgrotten. Z. Aeolusgrotten.
 Windhalm. 280.
 Windham (Will.). 280.
 Windharp. Zie Aeolusharp.
 Windischgrätz. 280.
 Windischmann. 280.
 Windketel. 281.
 Windmeter. Z. Anemometer.
 Windpokken. 281.
 Windroer. 281.
 Windroos. Zie Kompas en Windstreken.
 Windsor. 281.
 Wind- of Hemelstreken. 281.
 Windward Islands. Zie Antillische eilanden.
 Winer (Georg Benedict). 281.
 Windfried. Zie Bonifacius.
 Wingen (Joost van). 282.
 Wingolf. 282.
 Winipegmeer. 282.
 Winkelried (Arnold von). 282.
 Winkler (Karl Gottfr. Th.). 282.
 Winnebagoes. Zie Indianen en Sioux.
 Winschoten. 282.
 Winsemius (Pierius). 282.
 Winter (Nicol. Simon v.). 282.
 Winter (Jan Willem de). 283.
 Winter (Peter von). 283.
 Winterfeld (Karl Georg Aug. Virgens). 283.
 Winterfeldt (Hans Karl v.). 283.
 Wintergroen. 284.
 Winterhalter (Fr. Xav.). 284.
 Winterkoninkje. 284.
 Winter-lentebloem. 284.
 Winterslaap. 284.
 Winterswijk. 284.
 Winterthur. 284.
 Winterzanger. 284.
 Wintzingerode. 284.
 Wipbrug. 285.
 Wirth (Joh. Georg Aug.). 285.
 Wirth (Joh. Ulrich). 285.
 Wirtz (Paul, baron van Ornholm). 285.
 Wisby. 285.
 Wischehrad. 285.
 Wischnij-Wolotschok. 285.
 Wisconsin. 285.
 Wiselius (Sam. Iperusz.). 286.
 Wiseman (Nicol.). 286.
 Wiskunde. 286.
 Wislicenus (Gust. Adolf). 287.
 Wismar. 287.
 Wispel. 287.
 Wissel. 287.
 Wisselbrief. Zie Wissel.
 Wisselnoten. 288.
 Wissenbach (Joh. Jacob). 288.
 Wisteria. Zie Glycine.
 Wiszniewski. 288.
 Wit (de). Zie Wet (de).
 Wit. 288.
 Wit. 288.
 Wit (Jakob de). 288.
 Witdoeck (Jan of Hans). 288.
 Witebsk. 288.
 With (Witte Cornz. de). 289.
 Witherit. Zie Baryt.
 Withoos. 289.
 Withuys (Carel Gotfried). 289.
 Witje. 290.
 Witold. 290.
 Wit-Rusland. 290.
 Witsen (Nicol.). 290.
 Witsen Geysbeek (Pieter Gerardus). 290.
 Witsius (Hermannus). 290.
 Witt (de). 291.
 Witte (Karl). 292.
 Witteen Roode Rozen. Z. Roos.
 Wittekind. 292.
 Wittekind. Zie Widukind.
 Wittelsbach. 293.
 Witte mieren. Z. Termieten.
 Wittenberg. 293.
 Wittenberge. 293.
 Witte vloed. 293.
 Witte wijven. 293.
 Witte zee. 293.
 Wittgenstein. 294.
 Wittgenstein (Ludw. Ad. Peter). 294.
 Wittichius (Christoph.). 294.
 Wittstock. 294.
 Wittisch. 294.
 Witzleben (Karl Aug. Friedr. von). 294.
 Witzleben (Ferd. Aug. v.). 294.
 Witzleben (Joh. Wilh. Karl Ernst von). 294.
 Wjasma. 294.

- Wjätka. 294.
 Wladimir. 295.
 Wladimir de Groot. 295.
 Wladislaw. 295.
 Wodan. Zie Odin.
 Woeker. 295.
 Woekerdieren. Zie Insekten en Luizen.
 Woensdag. 296.
 Woensel (Pieter van). 296.
 Woerden. 296.
 Woeringen. 296.
 Woestijn. 296.
 Woffer. 297.
 Wogulen. 297.
 Wöhrlau. 297.
 Wöhler. 297.
 Wohlgemuth (Mich.). 297.
 Woiwode. 297.
 Woiwoeschap Serbië en Temes-banaat. Zie Banaat.
 Wol. 297.
 Wolboom. 298.
 Wolchow. 298.
 Wolcott (John). 298.
 Wolf (Christ., vrijh. v.). 298.
 Wolf (Joh. Wilh.). 298.
 Wolf (Friedr. Aug.). 299.
 Wolf (Ferd.). 299.
 Wolf. 299.
 Wolfaardsdijk. 299.
 Wolfe (Sir James). 299.
 Wolfenbüttel. 299.
 Wolfenbüttelsche fragmenten. Zie Reimarus (Herm. Sam.).
 Wolff (Emil). 300.
 Wolff (Oskar Ludw. B.). 300.
 Wolff (Phil. Heinr.). 300.
 Wolff. 300.
 Wolff (Benjamin). 300.
 Wolff (Elisabeth). 300.
 Wölff (Jos.). 300.
 Wolfgang. 300.
 Wolfram v. Eschenbach. 301.
 Wolframium. 301.
 Wolfskers. 301.
 Wolfsklaauw. 301.
 Wolfskuilen. 301.
 Wolfsmelk. 301.
 Wolfspin. 302.
 Wolga. 302.
 Wolgast. 302.
 Wolgsk. Zie Wolsk.
 Wolke (Christ. Heinr.). 302.
 Wolken. 302.
 Wolkonsky. 302.
 Wollaston (Will.). 302.
 Wollaston (Will. Hyde). 303.
 Wollegras. 303.
 Wollin. 303.
 Wöllner (Joh. Christ. v.). 303.
 Wolmeter. 303.
 Wologda. 303.
 Wolsey (Thomas). 303.
 Wolsk. 304.
 Wolstonecraft (Maria). 304.
 Wolterbeek (Const. Joh.). 304.
 Wolters. 305.
 Woltmann (Karl Ludw. von). 305.
 Woluspa. 305.
 Wolverhampton. 305.
 Wolverlei. 305.
 Wolzogen (Karoline v.). 306.
 Wolzogen (Justus Ludw., vrijh. von). 306.
 Wond. 306.
 Wonderboom. 306.
 Wonderen. 306.
 Wonderen der wereld. 307.
 Wonderzout. 307.
 Wondkruid. 307.
 Wood (Sir Charles). 307.
 Woodstock. 307.
 Woollett (Will.). 307.
 Woolston. (Thom.). 307.
 Woolwich. 307.
 Woord. 308.
 Woordenboek. 308.
 Woordvoeging. Zie Syntaxis.
 Woordvorming. 308.
 Worcester. 308.
 Wordsworth (Will.). 308.
 Workum. 308.
 Wörlitz. 308.
 Wormdoodende middelen. 309.
 Wormen. 309.
 Wormius (Olaf). 309.
 Wormkruid. 309.
 Worms. 309.
 Worms. 309.
 Wormtongigen. Zie Hagedis-achtige dieren.
 Wormzaad. 309.
 Woronesch. 309.
 Woronicz (Jan Pawel). 310.
 Woronzow. 310.
 Worsaae (Jens Jakob Asmusen). 310.
 Wort. Zie Bier.
 Wortel. 310.
 Wortel. 310.
 Worteloten. Zie Uitloopers.
 Wortelstok. 310.
 Woskresénsk. 311.
 Wotjaken. 311.
 Wotton (Henry). 311.
 Woudaapje. Zie Roerdomp.
 Woudbijen. 311.
 Woudduif. 311.
 Wouden. 311.
 Woudrichem. 311.
 Woullsche flesch. 312.
 Wouters (Frans). 312.
 Wouw. Zie Reseda.
 Wouw. Zie Valken.
 Wouwerman. 312.
 Wrangel (Herman). 312.
 Wrangel (Friedr. Heinr. Ernst, graaf von). 313.
 Wrangell (Ferd., bar. v.). 313.
 Wranitzky. 313.
 Wratten. 313.
 Wraxall (Sir Nathaniel Will.). 313.
 Wrbna und Freudenthal. (Rud. graaf). 313.
 Wrede (Karl Phil., vorst von). 313.
 Wren (Christopher). 314.
 Wright (Jozef). 314.
 Wright (Thomas). 314.
 Wrong. 314.
 Wroniecki (Antoni). 314.
 Wrijving. 315.
 Wittewaall. 315.
 Wittewael (Joachim). 316.
 Wuk Stephanowitsch Karadschitsch. Z. Karadschitsch.
 Wulken. 316.
 Wullenweber (Jürgen). 316.
 Wulp. 316.
 Wunder (Eduard). 316.
 Wunderlich (Karl Aug.). 316.
 Wunsiedel. 317.
 Wuotan. 317.
 Wupperdal. 317.
 Würdtwein (Steph. Al.). 317.
 Wurm. 317.
 Wurm-meer. Zie Starnberg.
 Wurmsers (Dagobert Sigism., graaf von). 317.
 Wurtemberg. 317.
 Wurtemberg (Eugenius, hertog van). Z. Eugenius (Fred. Karel Paul Lod.).
 Wurtemberg (Fred. Will. Paul, hertog van). 320.
 Wurtemberg (Christ. Fred. Alex., graaf van). 320.
 Wurtemberg (Alex. Friedr. Karl, hertog van). 320.
 Wurzbach (Constant). 320.
 Wurzburg. 320.
 Wurzburg. 321.
 Wurzen. 321.
 Wyatt. 321.
 Wylicki (Jozef). 321.
 Wijck. 321.
 Wycliffe. Zie Wiclif. 322.
 Wijding. 322.

Wijk (Jacobus van). 322.
 Wijk bij Duurstede. 322.
 Wijn. 322.
 Wijn (Hendrik van). 323.
 Wijnants (Jan). 323.
 Wijnendaal. 324.
 Wijngaardslak. 324.
 Wijngeest. Zie Alcohol.

Wijnpers. 324.
 Wijnperse (Dionysius van de). 324.
 Wijnproef. 324.
 Wijnruit. 324.
 Wijnsteen. 324.
 Wijnsteenzuur. Zie Wijnsteen.
 Wijnstok. 324.

Wijsbegeerte. 325.
 Wyse (Sir Thomas). 325.
 Wijsheid. 325.
 Wysocki (Piotr). 325.
 Wyss (Joh. Rud.) 325.
 Wijting. 325.
 Wyttenbach. 326.
 Wijwater. 326.
 Wijzen. 326.

X.

X. 326.
 Xalapa. Zie Jalapa.
 Xalisco. 327.
 Xanten. 327.
 Xanthippe. 327.
 Xanthippus. 327.
 Xanthus. 327.
 Xaver (Franz Aug.) 327.
 Xaverius. 328.
 Xavery. 328.
 Xenien. 328.

Xenocephalus. Zie Kabel-
 jaauwachtigen.
 Xenokrates. 328.
 Xenophanes. 329.
 Xenophon. 329.
 Xenophon van Ephesus. 329.
 Xeres de la Frontera. 329.
 Xerophagiën. 329.
 Xerxes I. 330.
 Ximenes (Francesco X. de
 Cisneros) 330.

Ximenes (Augustin Louis,
 marquis de). 330.
 Xiphilinus (Joh.) 330.
 Xiphidria. Zie Houtwespen.
 Xuthus. 330.
 Xylander (Wilh.). 330.
 Xylander 331.
 Xylographie. Zie Houtsnij-
 kunst.
 Xylon. Zie Byssus.
 Xylophaga. Zie Houteters.
 Xystus. 331.

Y. IJ.

Y. 331.
 IJ. 331.
 Yak. 331.
 Yamswortelen. 332.
 Yang-Tse-Kiang. 332.
 Yankee. 332.
 Yard. 332.
 Yarmouth. 332.
 Yatagan. 332.
 Yavari. 332.
 Yazoo. 332.
 Yellowstone. 332.
 Yemen. Zie Jemen.
 Yeoman. 333.
 Yermolow. (Alexei Petro-
 witsch). Zie Jermolow.
 Yggdrasil Zie Noordsche
 mythologie.
 Ylst. 333.
 Ymir. Zie Noordsche mytho-
 logie.
 Yokuhama. Zie Jokuhama.
 Yonne. 333.
 Yorik. Zie Sterne.
 York. 333.
 York. 333.

York. 333.
 York (New-). Zie New-York.
 York von Wartenburg (Hans
 Dav. Ludw., graaf). 334.
 Yorktown. 335.
 Yoruba. 335.
 Young (Arthur). 335.
 Young (Edward). 335.
 Young (Thomas). 335.
 IJp. 335.
 Yperen. 335.
 Ypey. 336.
 Ypey. (Annaeus). 336.
 Ypsilantis. 336.
 Yriarte. Zie Iriarte.
 Yriarte (Ignacio). 337.
 IJs. 337.
 IJsbeer. Zie Beer.
 IJsdruiker. 337.
 IJseend. Zie Eend en Duiker-
 eenden.
 IJshut. 337.
 IJsland. 338.
 IJslandsch mos. 339.
 IJslandsche taal en letterk.
 Zie Noordsche taal en lett.

IJsplant. Zie Mesembryan-
 themum.
 IJssel. 339.
 IJsselmonde. 339.
 IJsselstein. 339.
 IJstad. 339.
 IJsvogel. 339.
 IJzsee. 339.
 Yttrium. 340.
 Yucatan. 340.
 Yucca. 340.
 Yunx torquilla. Zie Draaihals.
 Utah. Zie Utah.
 Yverdon. 340.
 Yvetot. 340.
 Yvon (Pierre). 341.
 IJzel. 341.
 IJzer. 341.
 IJzeren kroon. 342.
 IJzeren kruis. 342.
 IJzeren masker. 342.
 IJzerhard. Zie Verbena.
 IJzerhoutboom. 343.
 IJzeroxyde. 343.
 IJzerpreparaten. 343.
 IJzerspath. 343.

Z.

- Z. 343.
 Zaad. 343.
 Zaaddiertjes. 343.
 Zaadlobben. 343.
 Zaadpluis. 344.
 Zaagbek. 344.
 Zaagblad. 344.
 Zaagvisch. 344.
 Zaamgesteldbloemigen. Zie
 Zamengesteldbloemige
 planten.
 Zaan. 344.
 Zaan (Willem van der). 344.
 Zaandam. 344.
 Zaandijk. 345.
 Zaaijen. 345.
 Zabern. 345.
 Zabiërs. Zie Sabiërs.
 Zacatécas. 345.
 Zach. 345.
 Zachariae (Just. Friedr.
 Wilh.). 346.
 Zachariae (Gotth. Traug.) 346.
 Zachariae. 346.
 Zacharias. 346.
 Zacharias. 347.
 Zacynthus. Zie Zante.
 Zadel. 347.
 Zahn (Joh. Karl Wilh.). 347.
 Zähringen. 347.
 Zainer. 347.
 Zaïre. Zie Congo.
 Zajoncsek (Jos., vorst). 347.
 Zakmuis. 347.
 Zakpijp. 347.
 Zakpijp. Zie Doedelzak.
 Zaleski (Bohdan). 348.
 Zaleucus. 348.
 Zalf. 348.
 Zaligverklaring. 348.
 Zalm. 348.
 Zalmachtige visschen. 348.
 Zalt-Bommel. Zie Bommel.
 Zaluski. 348.
 Zalving. Zie Chrisma.
 Zama. 348.
 Zambecari. 349.
 Zambesi. 349.
 Zambonische zuil. 349.
 Zamengesteldebloemen. 349.
 Zamenpersbaarheid. 349.
 Zamenstelling der krachten.
 Zie Koppel.
 Zamojski. 350.
 Zamolxis. 350.
 Zamora (Antonio de). 350.
 Zamora. 350.
 Zamosc. 350.
 Zampieri (Domenico). Zie
 Domenichino.
 Zamson. 350.
 Zanchi (Hieronymus). 350.
 Zand. 351.
 Zandenburg. 351.
 Zandhaver. 351.
 Zandlooper. 351.
 Zandlooper. 351.
 Zandsteen. 351.
 Zandvoort. 351.
 Zanetti. 351.
 Zang. 352.
 Zanglijster. Zie Lijster.
 Zangspel. Zie Opera.
 Zanguebar. 352.
 Zangvogels. 352.
 Zangwijzen. 352.
 Zannoni (Giov. Battista). 352.
 Zanotti. 352.
 Zante. 353.
 Zanzebar. 353.
 Zanzibar. Zie Zanguebar.
 Zapolya. 353.
 Zapoteken. 353.
 Zappi (Giov. Batista Felice).
 353.
 Zara. 353.
 Zarate. 354.
 Zaritsin. 354.
 Zarlino (Giuseppe). 354.
 Zarskoje-Selo. 354.
 Zaterdag. 354.
 Zauner (Franz). 354.
 Zawisza. 354.
 Zayner. Zie Zainer.
 Zea. Zie Keos of Kea.
 Zea (Don Francisco Antonio).
 355.
 Zea-Bermudez (Don Franc.).
 355.
 Zea-Mays. Zie Maïs.
 Zebra. 355.
 Zebu. 355.
 Zecchine. 355.
 Zechsteen. 355.
 Zedekia. 355.
 Zedekunde. Zie Ethica.
 Zedler (Joh. Heinr.). 355.
 Zedlitz (Jos. Christ., vrijh.
 von). 355.
 Zee. 356.
 Zeeajuin. 357.
 Zeeanemoon. 357.
 Zee-assurantie. Z. Assurantie.
 Zeebaars. 357.
 Zeebaden. 357.
 Zeebeer. Zie Robben.
 Zeeblaas. 357.
 Zeebrasem. 357.
 Zeebrasems. 357.
 Zeedraak. 357.
 Zeeduiker. 357.
 Zeeduivel. 358.
 Zee-eend. Zie Eend.
 Zee-ééuhoorn. Zie Narwal.
 Zee-egels. 358.
 Zee-garnaal. 358.
 Zeegras. 358.
 Zeehaan. 358.
 Zeehonden. Zie Robben.
 Zeekaarten. 358.
 Zeekatten. Zie Inktvisschen.
 Zeekoe. 358.
 Zeekoet. 358.
 Zeekomommer. 359.
 Zeekool. 359.
 Zeekraal. 359.
 Zeekrab. Zie Krabben.
 Zeekreeft. 359.
 Zeekurk. 359.
 Zeeland. 359.
 Zeeland (Nieuw-). Zie Nieuw-
 Zeeland.
 Zeelander (A. L.). 360.
 Zeelelie. 360.
 Zeelt. 360.
 Zeeman (Reinier). 360.
 Zeemogendheden. Zie Marine.
 Zeemuis. 360.
 Zeenetels. 360.
 Zeerootter. 360.
 Zeep. 360.
 Zeepaardje. Z. Naaldvisschen.
 Zeepisebed. 361.
 Zeepkruid. 361.
 Zeereg. 361.
 Zeerooverij. 361.
 Zeester. 362.
 Zeestroomen. 362.
 Zeetulp. 363.
 Zeewier. Zie Zeegras.
 Zeewolf. 363.
 Zeeziekte. 363.
 Zee-zout. 363.
 Zeezwaluw. 363.
 Zefir. 363.
 Zegelaar. 363.
 Zegellak. Zie Lak.
 Zegge. 363.
 Zeilen. 363.
 Zeilschip. 364.
 Zeilsteen. 364.

- Zeising (Adolf). 364.
 Zeist. 364.
 Zeitz. 364.
 Zelfontbranding. 365.
 Zelfstandigheid. 365.
 Zelfstandig naamwoord. Zie Substantivum.
 Zell. 365.
 Zell (Karl). 365.
 Zell (Ulr.). 365.
 Zeller (Eduard). 365.
 Zeloten. 365.
 Zelter (Karl Friedr.). 365.
 Zemels. 365.
 Zemplin. 366.
 Zend. 366.
 Zendavesta. 366.
 Zendingen. 366.
 Zenegroen. 367.
 Zengg. 367.
 Zenith. 368.
 Zeno I. 368.
 Zeno. 368.
 Zeno (Citticus). 368.
 Zeno (Apostolo). 368.
 Zenobia (Septimia). 368.
 Zenodotus. 368.
 Zentner (Georg Friedr., vrijh. von). 368.
 Zenuwen. 369.
 Zenuwziekten. 369.
 Zeolithen. 369.
 Zephanja. 369.
 Zephyr. Zie Zefir.
 Zerbst. 369.
 Zerrenner (Heinr. Gottl.). 369.
 Zerrenner (Karl Mich.). 369.
 Zeschau (Heinr. Ant. v.). 369.
 Zeschau (Heinr. Wilh. v.). 370.
 Zesen (Phil. von). 370.
 Zeshoek. 370.
 Zetmeel. 370.
 Zetmeelgom. Zie Dextrine.
 Zetterstedt (Joh. Wilh.). 370.
 Zeuglodon. 370.
 Zeugma. 371.
 Zeulenroda. 371.
 Zeune. 371.
 Zeus. Zie Jupiter.
 Zeuss (Joh. Kaspar). 371.
 Zeuxis. 371.
 Zeven. 371.
 Zeven tegen Thebe. 371.
 Zeven vrije kunsten. Zie Kunst.
 Zeven wonderen der wereld. Zie Wonderen der wereld (de zeven).
 Zeven wijzen. Zie Wijzen (de zeven).
 Zeven wijze meesters. 371.
 Zevenaar. 372.
 Zevenbergen. 372.
 Zevenbergen. 372.
 Zevenblad. 373.
 Zevenboom. Z. Jeneverstruik.
 Zevengebergte. 373.
 Zevengersternte. 373.
 Zevenjarige oorlog. 373.
 Zevenslapers. 373.
 Zevenslaper. 373.
 Zeventigen (Vertaling der). Zie Septuaginta.
 Zeverzaad. Zie Wormzaad.
 Zeyst. Zie Zeist.
 Zeytblom (Barthol.). 374.
 Zibet. Zie Civetkatten.
 Zibet-muis. 374.
 Zichy von Vasonykeö. 374.
 Ziebland (Georg Friedr.). 374.
 Ziegenbalg (Barthol.). 374.
 Ziegenhain. 375.
 Ziegler (Friedr. Wilh.). 375.
 Ziegler und Klipphausen (Heinr. Anselm von). 375.
 Ziekenhuizen. 375.
 Ziekte. 375.
 Ziektekunde. 375.
 Ziel. 375.
 Zielkunde. Zie Psychologie.
 Zielmis. 375.
 Zielsverhuizing. 375.
 Zielsziekten. 376.
 Zielverkoopers. 376.
 Zien. Zie Gezigt en Oog.
 Ziener. Zie Profeet.
 Zierikzee. 376.
 Zierotin (Karl von). 376.
 Ziesel. 376.
 Ziethen. 376.
 Zigeuners. 377.
 Ziller. 377.
 Zilver. 378.
 Zilverden. Zie Den.
 Zilver schoon. Zie Ganserik.
 Zilvervloot. 378.
 Zilvervos. Zie Vos.
 Zimmermann (Clemens von). 378.
 Zimmermann (Eberh. Aug. Wilh. von). 378.
 Zimmermann. 378.
 Zimmermann (Joh. Georg, ridder von). 379.
 Zingarelli (Nicolo). 379.
 Zingen. Zie Zang.
 Zingg (Adrian). 379.
 Zingiber. Zie Gember.
 Zingst. 379.
 Zink. 379.
 Zinkblende. Zie Blende.
 Zinkeisen (Joh. Wilh.). 379.
 Zinkgref (Jul. Wilh.). 379.
 Zinkographie. 379.
 Zinna. 380.
 Zinnebeeld. 380.
 Zinsverbeelding. 380.
 Zintuigen. 380.
 Zinvang. 380.
 Zinzendorf (Nikol. Ludw., graaf von). 380.
 Zion. Zie Sion.
 Zioniten. Zie Elleriaansche sekte.
 Zips. 381.
 Zirkonium. 381.
 Ziska (Joh.). 381.
 Zittau. 381.
 Zizianow. 381.
 Zloczow. 382.
 Znaym. 382.
 Zoarces viviparus. Zie Puitaal.
 Zobten. 382.
 Zodiak. Zie Dierenriem.
 Zodiakaal licht. 382.
 Zoëga (George). 382.
 Zoethout. 382.
 Zoetwater-pissebed. 382.
 Zofingen. 382.
 Zoilus. 382.
 Zolkjewski (Stanislaw). 383.
 Zollkofer (Georg Joach.). 383.
 Zöllner (Karl Friedr.). 383.
 Zombor. 383.
 Zomertekens. Zie Dierenriem.
 Zon. 383.
 Zonaras (Johannes). 383.
 Zondag. 383.
 Zondagsletter. 384.
 Zondagsscholen. 384.
 Zonde. 384.
 Zondvloed. 384.
 Zon-eclips. Zie Eclips.
 Zonen. Zie Aardgordels.
 Zon-mikroskoop. 384.
 Zonnebloem. 384.
 Zonne-cyclus. 384.
 Zonnedauw. 385.
 Zonnefakkels. 385.
 Zonnejaar. Zie Jaar.
 Zonnespectrum. Zie Kleur-schifting.
 Zonnestanden. 385.
 Zonnesteek. 385.
 Zonnestelsel. 385.
 Zonnestilstand. 385.
 Zonnetafels. 385.
 Zonnetijd. 385.
 Zonnevisch. 385.
 Zonnevlekken. 385.
 Zonnewijzers. 386.
 Zonshoogte. Zie Hoogte.

- Zonsweg. Zie Ecliptica.
 Zoöchemie. 386.
 Zoogdieren. 386.
 Zoö lithen 386.
 Zoölogie. Zie Dierkunde.
 Zoöphyten. 386.
 Zöpf (Heinr. Matth.). 387.
 Zoppot. 387.
 Zopyrus. 387.
 Zorge. 387.
 Zorggras. 387.
 Zorndorf. 387.
 Zoroaster. 387.
 Zorrilla y Moral (Don José). 387.
 Zosimus. 388.
 Zosimus. 388.
 Zostera. Zie Zeegras.
 Zout. 388.
 Zoutbronnen. (Zie Minerale bronnen.
 Zouten. 388.
 Zoutman (Joh. Arnold). 388.
 Zoutmeer. Zie Salt-Lake
 Zoutplanten. 388.
 Zoutzuur. Zie Chloorwaterstofzuur.
 Zrinyi. 389.
 Zschinsky (Ferdin. von). 389.
 Zschokke (Joh. Heinr. Dan.). 389.
 Zschopau. 389.
 Zuaven. 389.
 Zuccaro. 389.
 Zug. 390.
 Zuid-America. 390.
 Zuid-Australië. 391.
 Zuid-Beveland. Zie Beveland.
 Zuid-Beijerland. Z. Beijerland.
 Zuid-Braband. Zie Braband.
 Zuid-Carolina. 391.
 Zuiden. 391.
 Zuiderlicht. Zie Noorderlicht.
 Zuiderzee. 391.
 Zuid-Holland. 392.
 Zuid-plas. 392.
 Zuidpoollanden. 392.
 Zuid-Pruissen. 392.
 Zuid-Willemsvaart. 392.
 Zuidzee. 392.
 Zuiger. 393.
 Zuigpomp. Zie Pompen.
 Zuigwormen. 393.
 Zuil. 393.
 Zuilenorde. 393.
 Zuivel-bewerking. 393.
 Züllichau. 393.
 Zülpich. 393.
 Zumala Carréguy (Don Tomás). 393.
 Zumpt (Karl Gottlob). 393.
 Zumsteeg (Joh. Rud.). 394.
 Zundnaaldgeweer. Zie Vuurwapens.
 Zunz (Leop.). 394.
 Zurbano (Mart.). 394.
 Zurbaran (Francisco). 394.
 Zuren. 394.
 Zürich. 394.
 Züricher-meer. 395.
 Zuring. 395.
 Zuringzout. 395.
 Zuringzuur. 395.
 Zurita (Geronimo). 396.
 Zurla (Placido). 396.
 Zurlo (Giuseppe, graaf). 396.
 Zurzach. 396.
 Zusters van Barmhartigheid. Zie Barmhartigheid.
 Zutfen of Zutphen. 396.
 Zuurbronnen. 397.
 Zuurdeeg. 397.
 Zuurstof. 397.
 Zuylen van Nyevelt (Jul. Philip). 397.
 Zwaan. 398.
 Zwaan. 398.
 Zwaanjonkvrouwen. 398.
 Zwaanorde. 398.
 Zwaanridders. Zie Zwaanjonkvrouwen.
 Zwaanrivier. 399.
 Zwaaraarde. Zie Baryt.
 Zwaard. 399.
 Zwaardbroeders. 399.
 Zwaardmagen. Zie Agnaten.
 Zwaardecroon (Hendrik). 399.
 Zwaardvisch. 399.
 Zwaartekracht. 399.
 Zwaartepunt. 399.
 Zwaben. 400.
 Zwabenspiegel. 400.
 Zwabische dichters. 400.
 Zwabische keizers. 400.
 Zwabische kreits. 400.
 Zwabisch verbond. 400.
 Zwaluw. 400.
 Zwaluwachtige vogels. 401.
 Zwammen. 401.
 Zwamvlokken. Zie Zwammen.
 Zwanebloem. 401.
 Zwangerschap. 402.
 Zwart. 402.
 Zwarte-kunsten. Zie Kopergraveerkunst.
 Zwarte-kunst. 402.
 Zwarte Prins. Zie Eduard.
 Zwarte vlieg. 402.
 Zwarte Water (Het). 402.
 Zwarte zee. 402.
 Zwartkoorn. 402.
 Zwartkop. Zie Grasmusch.
 Zwartkrijt. 402.
 Zwartsel. 402.
 Zwartsluis. 402.
 Zwavel. 402.
 Zwavel-aether. Zie Aether.
 Zwavelig zuur. 403.
 Zwavellever. 403.
 Zwavel-water. 403.
 Zwavel-waterstofgas. 403.
 Zwavelzuur, Vitriool-olie. 403.
 Zweden. 403.
 Zweedsche taal, letterkunde en kunst. 405.
 Zweedsch-Pommeren. 407.
 Zweet. 407.
 Zwemtor. 407.
 Zwemvogels. 407.
 Zwenkgras. 407.
 Zwerf blokken. 407.
 Zwichem of Zuichem (Viglius Ayta van). 408.
 Zwickau. 408.
 Zwieten (Adriaan van). 408.
 Zwingli (Huldreich). 408.
 Zwirner (Ernst Friedr.). 409.
 Zwitserland. 409.
 Zwolle. 411.
 Zwijsen. 411.
 Zwijsendrecht. 411.
 Zwijsenfokkerij. 412.
 Zijde. 412.
 Zijdestaart. Zie Pestvogel.
 Zijdeworm. 412.
 Zygaena malleus. Z. Hamer-visch.
 Zygaenidae. Z. Avondvlinders.
 Zijpe (De). 412.
 Zyziphus vulgaris. 412.